

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI
LİTERATÜR
DERGİSİ

Eski Türk Edebiyatı Tarihi I

ISSN 1303-9369

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI
LİTERATÜR
DERGİSİ

Cilt: 5 • Sayı: 9 • 2007 • Yılda iki defa yayınlanır

Sahibi Bilim ve Sanat Vakfı **Yazı İşleri Müdürü** Salih Pulcu **ISSN** 1303-1369

Yayın Kurulu

Şevket K. Akar, Yücel Bulut, Ebubekir Ceylan, Coşkun Çakır, Ahmet Davutoğlu,
İhsan Fazlıoğlu, F. Samime İnceoğlu, Abdülhamit Kırmızı, Mustafa Özel, Yunus Uğur

Danışma Kurulu

Engin Deniz Akarlı, *Brown Üniversitesi, ABD*
Gökhan Çetinsaya, *İstanbul Teknik Üniversitesi*
Mehmet Genç, *Bilgi Üniversitesi*
Tevfik Güran, *İstanbul Üniversitesi*
Mehmet İpşirli, *Fatih Üniversitesi*

Cemal Kafadar, *Harvard Üniversitesi, ABD*
Mustafa Kara, *Uludağ Üniversitesi*
Kemal Karpat, *Wisconsin Üniversitesi, ABD*
Sabri Orman, *İstanbul Ticaret Üniversitesi*

Redaksiyon: Yücel Bulut

Adres Vefa Cad. No. 56 34134 Vefa İstanbul **Tel** 0212. 528 22 22 pbx **Faks** 0212. 513 32 20

e-mail talid@bisav.org **internet** <http://www.talid.org>

Baskı-Cilt Elma Basım

Dergiye gönderilen yazılar hakemler tarafından değerlendirilir. Dergide yer alan yazılardan yazarları sorumludur.
Dergiye gönderilen yazılar yayınlansın yayınlansın iade edilmez.

Cilt 5 | Sayı 9 | 2007

Eski Türk Edebiyatı Tarihi I

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI LİTERATÜR DERGİSİ

SAYISI

Sunuş 5-8

Türk Edebiyatı Tarihlerine Dair
Vildan SERDAROĞLU 9-17

Klasik Türk Edebiyatı Çalışmaları: Metotlar ve Ekoller
Nâmkı AÇIKGÖZ 19-46

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Klasik Edebiyat Çalışmaları (1839-1922)
M. Kayahan ÖZGÜL 47-172

Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar
Zuhal ÖLMEZ 173-219

XV. Yüzyıla Ait Türkçe Divan Neşirleri
M. Ziya BAĞRIAÇIK 221-234

XVI. Yüzyıla Ait Türkçe Divan Neşirleri
Ömer ZÜLFE 235-251

Klasik Türk Edebiyatında Kaside
Murat A. KARAVELİOĞLU 253-270

Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü
Ozan YILMAZ 271-303

Türk Edebiyatında Hamse
Mehmet ARSLAN 305-322

Eski Türk Edebiyatı'nda Mevlidler
Hasan AKSOY 323-332

"Kıyâfet-Nâme"ler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi
Müjgân ÇAKIR 333-350

Günay Kut İle Eski Türk Edebiyatı Üzerine 351-358

Sebk-i Hindî Çalışmaları
Ali Fuat BİLKAN 359-387

Eski Türk Edebiyatı'nda Hüsrev ü Şirin ve Hüsn ü Aşk
Ahmet DOĞAN 389-400

Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları
Zehra ÖZTÜRK 401-445

nsanşmszşn, edebiyat okuru olsun olmasşn, en yaygşn ekilde duydu u, bildi-i hikâyelerdendir Hüsrev ile irin ve Hüsni ü A k hikâyeleri. Ahmet Do anşn, dergimizin bu sayşşnda yer alan •Eski Türk Edebiyatş•nda Hüsrev ü irin ve Hüsni ü A kŞ ba lşklş yazşş, Eski Türk Edebiyatşmşzda pek çok farklı airimizin birbirine yakşn ya da farklı isimler altşnda anlattşklarş bu a ka ili kin eserlerin bir bibliyografyasşnş ve tanştşmşnş sunuyor.

Sşklşkla sözlü bir kültürümüzün oldu undan söz edilir. Kşraat meclisleri de, bu kültürün süreklili ini sa layan en önemli ortamlardandır. Battal Gazi destan-larşndan Kesik Ba Hikayelerine, mevlidlerden Yusuf ve Züleyha'ya kadar pek çok alanda verilen eserlerin hep birlikte okunup dinlendi i bu meclislerin, halkşmszşn din, dil, tarih ve kültür bilincinin yerle mesi ve geli mesine belirleyici bir etkide bulundu u açştır. Zehra Öztürk •Osmanlı Döneminde Kşraat Meclislerinde Oku-nan Halk KitaplarşŞ ba lşklş yazşşnda, bizleri bu meclislerde misafir ediyor.

Divan edebiyatşnşn en netameli konularşndan birisini de estetik konusu olu -turmaktadır. Reyhan Çorakşn •Divan Edebiyatş•nda Estetik Konusunda Yapşlan ÇalışmalarŞ ba lşklş çalış masş; alanş, kapsamş ve konularş, ba ka alanlarla ve ko-nularla karşı maya müsait olan estetik çalış malarşnşn bu riskini bertaraf edip bu konu üzerinde çalış ma yapacak ara tşrmacılarşn önünü açacak niteliktedir.

Eski Türk Edebiyatş sahasşnda •Sosyal hayatŞ konulu çalış malar, iirle günlük hayatş yakşnla tşran, sosyal tarih ve kültür tarihi gibi yan sahalara da malzeme sa layan çalış malar olarak kar şmşza çşkşyor. Fatma Meliha en •Eski Türk Edebiyatşnda Sosyal Hayat Çalış malarşŞ ba lşklş makalesinde, sosyal hayattan kopuk ol-du u önyargşşş sşklşkla dile getirilen klasik edebiyatşmşzşn, tam tersine, gündelik hayatla ne denli iç içe oldu unu gözler önüne serecek nitelikte bir literatür de er-lendirmesini sunuyor.

Hemen herkesin hafşzasşnda divanşndan bir beyit bulunma ihtimali çok yük-sek olan divan iirinin yakşçş airi Fuzulî hakkşndaki literatürün taranmasş ve bu literatürü olu turan eserlerin de erlendirmesi Esmahin tarafşndan kaleme alşndş.

Dergimizi takip edenlerin malumu olan bir husus, mercek altşna almayş ter-cih etti imiz sahanşn kaynaklarşnş, türlerini, alt dallarşnş irdeledikten ve bu ba -lşklar altşnda olu an eserlerin literatürünü ve tanştşm-de erlendirmelerini yaptışk-tan sonra, sahanşn belli ba lş kürsülerini, kurumlarşnş, dergilerini ya da ki ilerini de erlendirmektir. Ki ilere ve kurumlara, kendi imkânlarşmşz ölçüsünde, bir vefa borcunun ifaşş olarak gördü ümüz ve yerine getirmekten büyük onur duydu u-muz bu alş kanlı şmşzş, bu sayşmşzda da devam ettiriyoruz.

Bu sayşmşzşn ilk kurum tanştşmş, Eski ...ve Yeni- Türk edebiyatş sahasşnda bir-çok hocanşn icazet aldş ş ve Türkiye'nin Türkoloji merkezi olarak bilinen stanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi üzerinedir. Enfel Do anşn kaleme aldş ş yazşda, kurumun geçmi ten günümüze tarihi ve o tarihi yazanlar anlatşşyor.

İkinci kurum tanştşm yazşmşzş olu turan makalesinde Alim Yıldız, lahiyat fakül-telerinde e itimi verilen •slâmî Türk EdebiyatşŞ anabilim dallarşnda görev yapan ho-calarşmşzşn, konu etrafşnda yaptışklarş çalış malarşn Eski Türk Edebiyatş•ndakilerden çok farklı olmadş şnş ve bu sahayla ilgili bilinmeyenleri ortaya koyuyor.

Sunuş

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi'nin 9. ve 10. sayılarını Eski Türk Edebiyatı Tarihi Literatürü'ne tahsis ettik.

Eski Türk Edebiyatı -klasik edebiyat, divan edebiyatı vb. isimlerle de anılır- VI-II. yüzyıl ile XIX. yüzyıl arasındaki dönemde Türklerin oluşturduğu edebiyattır. Başlığımız Eski Türk Edebiyatı Tarihi Literatürü olmakla beraber, *TALİD*'in bu sayılarında, ağırlıklı olarak, XIII. yüzyıl sonrası Anadolu sahasındaki Türk Edebiyatı'na dair yazılar bulacaksınız. Edebiyat tarihleri, çeşitli kategorilerle Eski Türk Edebiyatı çalışmaları, belli dönemlere ait Eski Edebiyat çalışmaları, saha içinde belli mecrada gelişen çalışmalar, türler, konular ve biyografilerin literatürleri ile kürsü/kurum, kitap-dergi tanıtımları bu sayıların konuları arasında.

Bundan yaklaşık on yıl kadar önce edisyon kritikli neşirler ve daha çok metni önceleyen çalışmalar revaçta iken, son yıllarda süregelen çalışmalar eski edebiyat sahasını farklı yönlerle çekmekte ve diğer sosyal bilimlerle ortak noktalarda buluşmasına vesile olmaktadır. Bu bağlamda *TALİD*'in -elinizdeki ve çıkacak olan- iki sayısı Eski Türk edebiyatı sahasını büyüteç altına yatırıp sahanın geçmişten günümüze izlediği yol haritasını ana hatlarıyla çizmeye çalışmıştır. Eski Türk Edebiyatı, hem zaman dilimi hem de içerik olarak oldukça zengin bir edebiyat olduğundan sahanın tüm unsurları *TALİD*'in sınırlarına girmiş değildir. Ancak ele alınan konular hem sahayı yeterince aydınlatacak hem de saha içinden ya da dışından araştırmacılara yön verecek niteliktedir. *TALİD* ile gelinen nokta, saha için nihai hedef olmamakla birlikte Eski Türk Edebiyatı el kitabı olacak kapsam ve kalitededir. Birinci ile ikinci sayı arasında elimize ulaşan yazıları dikkate alarak yazı sayısı, içerik ve konu dağılımı gibi alanlarda denge kurmaya gayret ettik. Bir başarı varsa bu sayılara katkıda bulunan değerli yazarlarımıza, mevcut nakışlıklar ise tarafımıza aittir.

Aynı zamanda Eski Türk Edebiyatı Tarihi başlıklı bu iki sayının editörlüğünü de yapmış olan Vildan Serdaroglu'nun "Türk Edebiyatı Tarihlerine Dair" başlıklı makalesi 9. sayımızın ilk yazısını oluşturmakta ve tanım, alan, sınır ve metot vb. hususlarda Türk edebiyatı tarihini irdeleyen eserlere kuşbakışı bakmayı amaçlamaktadır. Bu alanda kaleme alınmış son edebiyat tarihimizi değerlendirirken, aynı zamanda, "Bir edebiyat tarihi nasıl olmalıdır" sorusuna cevap da aramaktadır.

Değerlendirme yazılarımızın ilki, Namık Açığöz'ün kaleme aldığı "Klasik Türk Edebiyatı Çalışmaları: Metotlar ve Ekoller" başlıklı yazı, çeşitli kategorilerle klasik Türk Edebiyatı çalışmalarını ele almaktadır. Metodoloji, metin incelemeleri, tematik eserler, ansiklopediler, popüler çalışmalar, metod kurucuları ve türlerine göre edebî eserlerin literatürünün yer aldığı makale eski edebiyat tarihinin bir panoraması olma özelliğine sahiptir.

Osmanlı'nın Batı'ya yöneliminin başlangıcı olarak gösterilen Tanzimat dönemi, diğer edebiyat dönemlerine nazaran kısa olmasına karşın, birçok yönden yoğun bir edebî dönemdir. Kayahan Özgül "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Klasik Edebiyat Çalışmaları (1839-1922)" başlıklı çalışmasında, Tanzimat'ın başlangıcı ile Cumhuriyet arasındaki dönemin, eski edebiyat açısından muhtevasını sunuyor bize. Bu dönemin kapısını ardına dek aralayan makale, sözkonusu dönemde verilmiş en küçükten en büyüğe tüm eserlerin bibliyografyasının derinlikli değerlendirmelerle süslenmiş zengin bir kataloğu gibidir.

Çağatay edebiyatı üzerine yapılan çalışmaların sayısı, alanın önemiyle ters orantılı bir özellik gösterir. Zuhul Ölmez "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar" başlıklı yazısında, Anadolu sahasının dışında ama Türk edebiyatının içinde olan Çağatay edebiyatı çalışmalarını değerlendiriyor.

XV. yüzyıl, divanların görülmeye başladığı; XVI. yüzyıl ise hem nitelik hem de nicelik olarak divanların sayısının arttığı bir dönemdir. Bu iki yüzyılda yazılmış divanların yeni alfabeyle neşirlerini ve bu neşirlerle ilgili çalışmaları konu edinen -M. Ziya Bağrıaçık ve Ömer Zülfe'nin kaleminden çıkmış- iki makalenin, divanlar üzerinden yapılacak çalışmalar açısından oldukça faydalı olacağına inanıyoruz.

Murat A. Karavelioğlu, "Klasik Türk Edebiyatında Kaside" başlıklı yazısında, Eski Türk Edebiyatı'nın önde gelen nazım türlerinden 'kaside' literatürünü konu ediniyor.

Osmanlı'da eserlere şerh düşmek, yeni bir eser vücuda getirmek kadar önemli idi. Hatta öyle ki bazı eserlerin kendilerinden çok üzerlerine yazılan şerhleri meşhur olmuştur. Bu bağlamda şerh edebiyatı literatürü, üzerinde az yazılan bir konunun gündeme taşınması bakımından da önem taşımaktadır. Ozan Yılmaz "Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü" başlıklı yazısında, düşünce ve edebiyat geleneğimiz açısından önemi yadsınamaz bir alanı gözler önüne seriyor.

Mehmet Arslan "Türk Edebiyatında Hamse" başlıklı yazısında, "beş eserden oluşan" anlamına gelen *hamsenin* tarifini yaparak, bu alandaki çalışmaların tarihini ve yüzyıllara göre dağılımını sunduktan sonra hamse üzerinde yapılan çalışmaları değerlendiriyor.

İslâmî edebiyat ya da dinî edebiyat, Eski Türk Edebiyatı'nın tabii bir parçasıdır. Dinî edebiyatımızın da önemli türlerinden birisi olan mevlid ve mevlidler üzerine yapılmış çalışmalar, Hasan Aksoy'un "Eski Türk Edebiyatında Mevlidler" başlıklı çalışmasında geniş bir şekilde değerlendirilmektedir.

Eski Türk Edebiyatımızın bir başka türü de, insan karakterlerinden bahseden, karakter analizleri sunan "kıyafetnameler"dir. Müjgan Çakır'ın kaleme aldığı "Kıyâfet-Nâme'ler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi" başlıklı çalışma, bu türe ilişkin hem bilgiler veriyor hem de bu tür üzerinde yapılan çalışmaların bir değerlendirmesini sunuyor.

Sebk-i Hindî özellikle XVII. yüzyıl ve daha sonrasında yetişen şairler, eserlerindeki dil, üslup ve mana üzerinde etkili olmuş önemli bir akımdır. Ali Fuat Bilkan, *TALİD* için, Sebk-i Hindî üzerine olan çalışmaların -zengin değerlendirmelerle dolu- bir bibliyografyasını oluşturdu.

İnsanımızın, edebiyat okuru olsun olmasın, en yaygın şekilde duyduğu, bildiği hikâyelerdendir *Hüsrev ile Şirin* ve *Hüsni ü Aşk* hikâyeleri. Ahmet Doğan'ın, dergimizin bu sayısında yer alan "Eski Türk Edebiyatı'nda Hüsrev ü Şirin ve Hüsni ü Aşk" başlıklı yazısı, Eski Türk Edebiyatımızda pek çok farklı şairimizin birbirine yakın ya da farklı isimler altında anlattıkları bu aşka ilişkin eserlerin bir bibliyografyasını ve tanıtımını sunuyor.

Sıklıkla sözlü bir kültürümüzün olduğundan söz edilir. Kiraat meclisleri de, bu kültürün sürekliliğini sağlayan en önemli ortamlardandır. Battal Gazi destanlarından Kesik Baş Hikayelerine, mevlidlerden Yusuf ve Züleyha'ya kadar pek çok alanda verilen eserlerin hep birlikte okunup dinlendiği bu meclislerin, halkımızın din, dil, tarih ve kültür bilincinin yerleşmesi ve gelişmesine belirleyici bir etkide bulunduğu açıktır. Zehra Öztürk "Osmanlı Döneminde Kiraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları" başlıklı yazısında, bizleri bu meclislerde misafir ediyor.

Divan edebiyatının en netameli konularından birisini de estetik konusu oluşturmaktadır. Reyhan Çorak'ın "Divan Edebiyatı'nda Estetik Konusunda Yapılan Çalışmalar" başlıklı çalışması; alanı, kapsamı ve konuları, başka alanlarla ve konularla karışmaya müsait olan estetik çalışmalarının bu riskini bertaraf edip bu konu üzerinde çalışma yapacak araştırmacıların önünü açacak niteliktedir.

Eski Türk Edebiyatı sahasında "Sosyal hayat" konulu çalışmalar, şiirle günlük hayatı yakınlaştıran, sosyal tarih ve kültür tarihi gibi yan sahalara da malzeme sağlayan çalışmalar olarak karşımıza çıkıyor. Fatma Meliha Şen "Eski Türk Edebiyatında Sosyal Hayat Çalışmaları" başlıklı makalesinde, sosyal hayattan kopuk olduğu önyargısı sıklıkla dile getirilen klasik edebiyatımızın, tam tersine, gündelik hayatta ne denli iç içe olduğunu gözler önüne serecek nitelikte bir literatür değerlendirmesini sunuyor.

Hemen herkesin hafızasında divanından bir beyit bulunma ihtimali çok yüksek olan divan şiirinin yakıcı şairi Fuzulî hakkındaki literatürün taranması ve bu literatürü oluşturan eserlerin değerlendirmesi Esma Şahin tarafından kaleme alındı.

Dergimizi takip edenlerin malumu olan bir husus, mercek altına almayı tercih ettiğimiz sahanın kaynaklarını, türlerini, alt dallarını irdeledikten ve bu başlıklar altında oluşan eserlerin literatürünü ve tanıtım-değerlendirmelerini yaptıktan sonra, sahanın belli başlı kürsülerini, kurumlarını, dergilerini ya da kişilerini değerlendirmektir. Kişilere ve kurumlara, kendi imkânlarımız ölçüsünde, bir vefa borcunun ifası olarak gördüğümüz ve yerine getirmekten büyük onur duyduğumuz bu alışkanlığımızı, bu sayımızda da devam ettiriyoruz.

Bu sayımızın ilk kurum tanıtımı, Eski –ve Yeni- Türk edebiyatı sahasında birçok hocanın icazet aldığı ve Türkiye'nin Türkoloji merkezi olarak bilinen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi üzerinedir. Enfel Doğan'ın kaleme aldığı yazıda, kurumun geçmişten günümüze tarihi ve o tarihi yazanlar anlatılıyor.

İkinci kurum tanıtım yazımızı oluşturan makalesinde Alim Yıldız, İlahiyat fakültelerinde eğitimi verilen "İslâmî Türk Edebiyatı" anabilim dallarında görev yapan hocalarımızın, konu etrafında yaptıkları çalışmaların Eski Türk Edebiyatı'ndakilerden çok farklı olmadığını ve bu sahayla ilgili bilinmeyenleri ortaya koyuyor.

Bu sayımızda Türkiye dışında yapılan Türkoloji çalışmalarının tanıtımına da yer verdik. Hatice Coşkun, yazısında, Almanya'da Osmanlı şiiri ve edebiyatı etrafında yapılan çalışmaların ve verilen eserlerin kısa bir tanıtımını ve değerlendirmesini sunuyor.

E. J. W. Gibb, Eski Türk Edebiyatı alanında çalışmalar yapmış, eserler vermiş kişiler arasında önemli bir yere sahiptir. Osmanlı şiirinin tarihini detaylı biçimde ele alan önemli eseriyle tanıdığımız edebiyat tarihçisi Gibb ve eseri, Cihan Okuyucu tarafından değerlendirildi.

Divan şiirine modern yaklaşımların getirildiği az sayıdaki çalışmalardan biri olan Cem Dilçin'in eseri Berat Açıl tarafından tanıtıldı. Berat Açıl, Dilçin'in klasik- modernle birleştiren bu çalışmasının, divan şiirini anlamaya da yardımcı olacak nitelikte olduğunun altını çiziyor.

Bu ciltteki eser tanıtımlarımızın sonuncusunda, Talat S. Halman'ın editörlüğünde Bilkent Üniversitesi tarafından İngilizce olarak yayınlanan *Journal of Turkish Literature* başlıklı derginin şu ana kadar yayınlanmış olan iki sayısının değerlendirmesi Vildan Serdaroglu tarafından yapıldı.

Eski Türk Edebiyatı Tarihi başlığını taşıyan sayılarımızın -elinizdeki- ilkinde, bu sahanın "klasik" isimlerinden biri haline gelen Günay Kut'la yapmış olduğumuz bir söyleşi de yer alıyor. Hem hocamızın kişisel tarihine ve hem de alanın tarihine, çalışma yöntemlerine ve sorunlarına ilişkin değerli bilgilerin ve önemli değerlendirmelerin sunulduğu söyleşimizi zevkle okuyacağınızı ümit ediyoruz.

Eski Türk Edebiyatı Tarihi'ne tahsis ettiğimiz sayılarımızın editörlüğünü büyük bir fedakârlık ve çalışma azmiyle gerçekleştiren Sayın Dr. Vildan Serdaroglu'na, yoğun emek ürünü oldukları ve bu alanda çalışacaklar için önemli açılımlar sağlayacakları aşikâr değerli incelemeleriyle dergimizin bu cildine katkıda bulunan yazarlarımıza, dergimizin bu sayısında yer verdiğimiz yazıları zaman ayırıp okuyan ve önemli tavsiyelerde bulunan değerli hakemlerimize ve *TALİD*'in yazılarının tasarlanıp yayınlanmasına kadar geçen her aşamasında bizlere destek veren arkadaşlarımıza teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Eski edebiyatımızın bütün veçhelerini -bu ve çıkacak sayımızda- eksiksiz bir şekilde sergileme iddiasında, elbette, değiliz. Elimizden gelenin en iyisini yapmak amacındayız. Yaptıklarımızla, Türk kültür, düşünce ve akademiyasına bir nebze olsun katkıda bulunabiliyorsak ne mutlu bizlere!

Eski Türk Edebiyatı Tarihi'nin çalışılmasına ve anlaşılmasına katkıda bulunma gayretlerimiz; Eski Türk Edebiyatı'nın okullarımızdaki öğretiminin irdelendiği, mesnevi, hiciv, gazel, surname vb. edebî türlerin tanıtılıp bibliyografyalarının sunulduğu, yurt dışındaki Eski Türk Edebiyatı çalışmalarının değerlendirildiği ve Necati Bey, Şeyh Galip gibi şairlerimizin ele alındığı ve daha pek çok konuyu içeren 10. sayımızda da devam edecek.

Eski Türk Edebiyatı Tarihi'nin ikinci cildine tahsis edilmiş 10. sayımızda buluşmak dileğiyle katkılarınızı bekliyoruz.

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi

Türk Edebiyatı Tarihlerine Dair

Vildan SERDAROĞLU*

*Edebiyat tarihi bir bakıma hem bilimdir hem de sanatla ilgilidir.
Bilimdir çünkü edebiyat ve tarih belgelerini toplayıp değerlendirerek
özgün bir sentez meydana getirir sanatla ilgilidir
çünkü edebiyat metinleri üzerinde çalışır.*

Agah Sırrı Levend

*Pek âşikâr bir hakikattir ki, 'târih-i edebiyat' denilince
'üdebâ'nın değil, 'edebiyatın tarihi' akla gelir ve böyle olmak lâzımdır.
Sonra tarih olmak münasebetiyle, artık 'dâire-i san'at'ten çıkmış,
kendi başına bir 'ilim' olmuştur, yani o 'mahsûl-i hiss ü hayâl'
olmaktan ziyade, 'mahsûl-i fikr'dir.*

Ali Canib Yöntem

*Edebiyat vakıalarını zaman çerçevesi içinde olduğu gibi sıralamak,
birbirleriyle olan münasebetlerini ve dışarıdan gelen tesirleri tayin etmek, büyük
zevk ve fikir cereyanlarını ayırmak hulasa
her türlü vesikanın hakkını vererek bir devrin edebi çehresini
tespite çalışmak edebiyat tarihinden beklenen şeylerin en kısa ifadesidir.*

Ahmet Hamdi Tanpınar

BU YAZI, Türk edebiyatı tarihinin tanımı, alanı, metodu, tarihine genel bir bakış, şimdiye dek değinilmemiş veya az değinilmiş edebiyat tarihlerinin genel değerlendirmesi, uzun bir müddetten sonra edebiyat tarihi zincirine eklenen son halkanın tanıtım-eleştirisini ile bir edebiyat tarihinin 'nasıl olmalı'lığı konusunda dar kapsamlı bir denemedir. Yazıda önce edebiyat tarihinin henüz sınırları kesinleşmemiş tanımı yapıldı, sonra 'edebiyat tarihi' kavramının ne zaman ve hangi şekillerde literatürümüze girdiği üzerinde duruldu. Edebiyat tarihlerimize genel hatlarıyla değinildi. *TALİD* Eski Türk Edebiyatı Tarihi Literatürü sayılarında edebiyat tarihlerine ilişkin muhtelif yazılar bulunduğundan yazımızda ilk ve son edebiyat tarihi ile kendilerine az değinilmiş ve hiç değinilmemiş olduğunu düşündüğümüz edebiyat tarihleri üzerinde duruldu. Kültür ve Turizm Ba-

*Dr., İSAM.

kanlığı'nın uzun ve kapsamlı çalışması *Türk Edebiyat Tarihi*'nin tanıtımı yapıldı ve son olarak da edebiyat tarihinin kapsamı ne olmalı sorusuna cevap arandı. Edebiyat tarihi literatürü konusuyla iki cilt halinde yayımlanacak olan *TALİD*'in 9. ve 10. sayıları, edebiyatın tarihinden daha ziyade, kapsamı içine giren türler etrafında şekillendi. Edebiyat tarihlerini sınırlı çerçevede ele alan bu yazı, aynı zamanda edebiyat tarihi literatürü için de bir ön çalışma mahiyetindedir.

Edebiyat Tarihi Nedir?

Edebi metinler, yazarlar, topluluklar ve akımlar arasındaki ilişkinin kesişim noktasından ortaya çıkar edebiyat tarihi. Edebiyat ve tarihin birleşiminden oluşur; dil, kültür ve medeniyet tarihinin bir bölümü olmakla bizzatı önem arz ettiği gibi tarih ilmi, şahıs ve ilim tarihi için de gereklilik arz eder. Eski Türk Edebiyatı, Divan Edebiyatı, Klasik Türk Edebiyatı, Osmanlı Edebiyatı vb. isimlerle anılan ve beşeri bilimlerin bir kolu sayılan eski edebiyat, zaman dilimi olarak VIII. yüzyıldan başlayıp Türklerin edebi hayatlarını da içine alarak XIX. yüzyıl ortalarına dek gelen tarihî süreci kapsar. Konu olarak da belirtilen tarih sürecinde genel edebî kültür ve akımlar, edip ve eserlerle ilgili alanı içerir.

Fransız François Granet tarafından kaleme alınan *Edebî Eserler Üzerine Düşünceler (1736-1740)* adlı çalışma, edebiyat tarihlerinin ilki olarak kabul edilebilir.¹ Bizde ise edebiyat tarihi -bir yönüyle de olsa edebiyat tarihi kabul edilebilecek olan- tezkire yazma geleneğine kadar uzanır. Daha çok şairlerin hayatları ve şairlik yönlerinden bahseden tezkireler XV. asırda başlar. Osmanlı toplumuna ve ilim hayatına baktığımızda sanat hakkında 'yazmak'tan çok onu 'icra'yı -hat ve tezhipte olduğu gibi- ilim kabul eden bir anlayışın hâkim (yaygın) olduğunu görürüz. Zira ilk edebi eserler verildikten asırlar sonra edebiyat tarihi yazılmaya başlanmıştır. Eğitim tarihimizde edebiyat eğitiminin ağırlıklı olarak dil ve belâgat düzeyinde ve tezkireler yolu ile kudemanın şiirleri ve edebiyat tarihi örnekleri üzerinden verildiğini görürüz. Tanzimat'la birlikte geçmişe bakmada farklılaşma yaşanmış, geçmişe analiz etme yöntemi gelişmiş ve bunun bir sonucu olarak edebiyat-ı kadimeyi tasnif etme ve tahlil etme yöntemine gidilmiştir. Batılı bilim anlayışlarının etkisiyle bu bağlamda 'edebiyat tarihi' kavramı medreselerde XIX. yüzyıldan sonra görülmeye ve bu kavram etrafında oluşan bir literatür müstakil olarak teşekkül etmeye başlamıştır. Tanzimat sonrasındaki eğitim kurumlarında bu ilim dalına yönelik dersler özellikle de yüksek öğretimde görülmüş ve belâgat ağırlıklı olarak devam etmiştir. Osmanlı'nın sonlarına doğru 1889'da Abdulhalim Memduh tarafından yayımlanan *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye* (İstanbul: Mahmud B. Matbaası, 1306) edebiyat tarihi adını taşıyan ilk eserdir. Bu alanda elimizde mevcut son eser ise *Türk Edebiyatı Tarihi*'dir (4 cilt, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006)

1 Mustafa İsen ve diğerleri, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker, 1994, s. 36.

Edebiyat Tarihinin Doğuşu

Edebiyatın sanatın yanında ilim olduğu kabulüyle Tanzimat'tan sonra edebiyat tarihi alanında kitaplar yazılmaya ve okullarda okutulmaya başlanmıştır. İlk kitaplar daha çok Arap belâgatı ile klâsik edebiyat üzerinden belâgat ve edebiyat bilgileri ağırlıklı olarak hazırlanmıştır. Edebiyat tarihlerinin ders olarak müfredata yerleşmesi ise ilk kez 1909'da gerçekleşir. 1917'de çıkarılan bir kanunla Dârü'l-hilâfeti'l-âliye medresesi değişikliğe uğrar ve tahsil süresi iki yıldan üç yıla çıkarılır. Eski adıyla Medresetü'l-mütehassısîn yeni adıyla "Süleymaniye" olan medresede "tefsir", "hadis", "kelâm-tasavvuf-felsefe" bölümlerinin yanında ilave olarak "edebiyat" şubesinin yer aldığı görülür.² Rüşdiye ve İdadilerin 1892 ve 1898-1899 yıllarına ait müfredatlarında son sınıflarda kitabet, edebiyat bilgileri, edebiyat tarihi öğretilir ve metinler hikemî, felsefî, tarihî, millî ve edebî konulara öncelik verecek şekilde seçilirdi. İleri sınıflarda ayrıca edebiyat-ı Osmanî ve edebiyat tarihi konuları işlenirdi.³ "Edebiyat tarihi" kavramı eğitim hayatında hissedilen ihtiyaca cevap aranırken hazırlanan kitaplarla daha da sık kullanılır olmuştur.

Sultanî'nin ders programlarında 1911-1913 tarihlerinde "Edebiyat-ı Osmanîye", 1913'de de ilâve olarak "tenkidat-ı edebîye" dersini görürüz. 1915'te "tenkidat-ı edebîye" ile birlikte "tarih-i edebiyat" dersine rastlanır. II. Meşrutîyetin tesiri ders programlarında da kendisini gösterir. Öyle ki, dersin adı 1916'da "Türkçe Edebiyat" olur. 1922'de ise "tarih-i edebiyat" ve "kavâid-i edebîye" dersleri dikkati çeker.⁴ 1914-1915 öğretim yılında açılan Dârülfünûn'un edebiyat şubesinde Türk edebiyatı, resmî ve hususî kitabet, edebiyat tarihi okutulan dersler arasındadır. 1919-1920 öğretim yılında yürürlüğe giren Dârülfünûn-ı Osmanî Nizamnâmesi'ne göre edebiyat şubesinde Türk tarih-i edebiyatı dersi bulunmak zorundadır.⁵ Dârülfünûn'un elde mevcut ders programlarında da "Edebiyat-ı Osmanîye" (1905), "Edebiyat-ı Türkiye" (1908, 1913), "Tarih-i Edebiyat" (1913), "Asâr-ı Edebiyye Tedkikatı", "Türk Edebiyatı Tarihi" (1918-1919), "Türk Edebiyatı Tarihi" (1919-1920) derslerini görürüz.

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere edebiyat tarihi müstakil bir ilim dalı olarak yavaş ve metodik bir halde Tanzimat sonrası dönemde eğitim alanına girmiş ve

2 Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Türk Tarih Kurumu, 2000, s. 8-19.

3 Faruk Öztürk, "1908-1928 Yılları Arası Orta Öğretim (İdadî ve Sultanî) Müfredat Programlarının Muhteva ve Amaç Bakımından Değerlendirilmesi", YLT, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 1993, s. 50-51 (nkl. Celile E. Argıt, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Okullardaki Eski Türk Edebiyatı Öğretim", yayımlanmamış çalışma. Bu vesile ile çalışmasından istifade etmeme izin veren Celile Argıt'a teşekkür ediyorum. (VS)

4 Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları 2003, s. 56-131.

5 Ali Yıldırım, *Türk Üniversite Tarihi*, Ankara: Öteki Yayınevi, 1998, s. 102 ve 116-117.

orada tutunmuştur. Bugün bile müfredatlarda (yüksek öğretim) pek sık rastlanmayan “eleştiri” ve “yazma” dersleri, o günün ilim anlayışı içinde edebiyatla bağlantılı olarak yerini almıştır.

Edebiyat Tarihlerimiz

İlk edebiyat tarihi Abdülhalim Memduh’un *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye’si* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1306) olarak bilinir. “Şuarâ ve üdebânın değil, edebiyatın tercüme-i hâli”nin bir ifadesi⁶ olan bu edebiyat tarihi Gibb’den önce yazılmış tek edebiyat tarihidir. Müellif eserin girişinde edebiyatın bir millet için taşıdığı önemden bahseder. İlk bölümde, Türkçe üzerinde Acem ve Arab tesirinden söz eder; ikinci bölümde, Sinan Paşa, Fuzuli ve diğer şairlere ve eserlerine değinir; üçüncü bölümde, Akif Paşa ile başlattığı yenileşme dönemini ele alır. Bu eserin edebiyat tarihlerinin ilki olduğunu göz önünde bulundurarak şunları söylemek mümkündür: Eser edebiyat tarihine daha çok eserlerin dilleri üzerinden yaklaşmaktadır. Ona göre; Sinan Paşa’ya, hatta Fuzuli’ye kadar olan dönem, Türk edebiyatının Acem şiirinin etkisi altında geçirdiği dönemdir ve “Osmanlı şiiri Fuzuli ile ibtida eder.”⁷ Abdülhalim Memduh, bu eserinde kaynak olarak genellikle kendi çağdaşlarının eserlerini kullanmış ve Tanzimat öncesi kaynakları göz ardı etmiştir.⁸ İlk edebiyat tarihi olmasına nazaran, genel değerlendirme, devirlere ayırma, örnekleme ve iç değerlendirme (dönemleri ve edibleri mukayese etme) yönlerinden derli toplu bir eser olduğu söylenebilir.

E. J. Wilkinson Gibb’in yazdığı *Târih-i Eş’âr-ı Osmâniyye* ya da *A History of Ottoman Poetry* (Londra: Luzac and Co., 1900) yabancı dilde yazılmış kapsamlı bir edebiyat tarihi olup Osmanlı’nın ilk devirlerinden XIX. asra kadar uzanan zaman dilimini kapsar. Nesir tarihini almayıp yalnızca şiirin tarihi gelişiminden bahseden ve dönemleri, dönemlerin özelliklerini, bunun yanı sıra şairleri ele alan eserin oryantalist bakış açısıyla yazıldığı görülmektedir. Gibb, bu eserde divan şiirinin hem içerik, hem de yapısal olarak orijinal bir yönü olmadığını, onun kendisinden önceki edebiyatların, özellikle Fars edebiyatının bir taklidi olduğunu iddia eder. Buna göre divan şiiri, toplumu yansıtmaktan bir hayli uzaktır.⁹ Şehabeddin Süleyman’ın idadîlerin 6. ve 7. sınıfları için hazırlamış olduğu *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye* (İstanbul: Sancakçıyan Matb., 1328) kendinden önce kaleme alınan eserlere nisbetle oldukça geniş bir giriş bölü-

6 Nurullah Çetin, “Türkçe’de İlk Edebiyat Tarihi”, *AÜ DTCF Dergisi*, 1991, c. IX, sy. 1, 1991, s. 143-145.

7 Abdülhalim Memduh, *Tarih-i Edebiyyat-ı Osmâniyye*, Nşr. Ohanes Ferid, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası 1889, s. 12.

8 Ali Emre Özyıldırım, “Edebiyat-ı Kadime açısından Türkiye’de Edebiyat Tarihçiliğinin İlk Örnekleri”, *Eski Türk Edebiyatına Modern Yaklaşımlar I*, 24 Nisan 2006 Bildiriler, Hatice Aynur ve diğerleri (haz.), İstanbul: Turkuaz, 2006, s. 211.

9 E. J. W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, c. I, Londra, 1958, s. 4-12.

müne sahiptir. Edebiyat tarihimizi dört devrede inceleyen eser, bir edebiyat tarihinde bulunması gereken özellikleri de dile getirir. Birden çok sayıda yazar tarafından sultanîler için kaleme alınan *Yeni Osmanlı Târih-i Edebiyyâtı, c. I: Menş'e'lerden Nevşehirli İbrahim Paşa Sadâretine Kadar* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1332, 392 s.) diğer türlerine nisbetle objektif olarak bilinir. K. J. Basmadjian'ın hazırladığı *Essai sur l'histoire de la littérature Ottomane* (Paris: Librairie B. Balentz, 1910, 255 s.)¹⁰ adlı eser her ne kadar edebiyat tarihi ismini taşısa da, daha çok bir antoloji karakterindedir. Edebiyat öğretmeni olan Mehmed Hayreddin, ders notlarından derlediği notlarını *Târih-i Edebiyyat Dersleri* (Konya: Konya Vilâyet Matb., 1330, 108 s.) adıyla yayımlar. Edebî dilin bozulmasına dair eleştirel yaklaşımların da sergilendiği bu eserde sadece bazı şairler üzerinde durulur. İbrahim Necmi Dilmen'in, Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi'nin "târih-i edebiyat muallimi" iken *Târih-i Edebiyyat Dersleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338) adlı iki ciltlik kitabını yayımlar. Bu eserin ik cildi *Es-ki Edebiyatımızın Tarihine Serî Bir Nazar*, Osmanlı döneminden önceki zamandan başlayıp klasik devrin sonuna kadar olan edebiyat tarihini kapsar. Edebiyat tarihinde devir incelenmesinde en doğru ayrımın kronolojik olduğunu düşünen İbrahim Necmi, kitabında yarım asrı bir ölçü kabul eder ve her asrın "evvel"i ile "âhir"ini ayrı ayrı değerlendirir. Edebiyat tarihinin birinci cildinde sayısı yüzü aşkın şair ve nâsirin tanıtıldığı, sanatları hakkında bilgi verildiği görülür. Bu hâliyle eser, o zamana kadar ki edebiyat tarihleri arasında en kapsamlı çalışmadır.

Türk Edebiyatı Tarihi, değerli araştırmacı, Mehmet Fuad Köprülü'nün türk edebiyat tarihini bu dönemden sonra metodik olarak değişime uğrattığı meşhur eseridir. Köprülü, edebiyat tarihi için yapılacak tetkikleri 8 esasa bağlar.¹¹ Ona göre eserden ziyade o eserin meydana geldiği tarih, toplum ve duygusal ortamları bilmek ve bunların neticesinde ortaya çıkan bir ürün olarak edebi eserlere bakmak gerekir. Temelini tarihi kaynaklardan başlayıp tekamül evrelerini de göz önüne alarak bir konuyu tetkik eden genetik metotla¹² yola çıkan Köprülü bununla tarihi arkaplanı büyük oranda edebiyat tarihinin içine almıştır.

Hem divan edebiyatı çerçevesinde, hem de dini tasavvufi çerçevede gelişen edebiyata dini tasavvufi edebiyat denir. İsimlendirme konusunda hala tartışmaların devam ettiği bu edebiyatla ilgili müstakil eser olarak *İslami Türk Edebiyatı* (Necla Pekolcay, İstanbul: Kitabevi, 1994, 528+136 s.) hayli önem taşımaktadır. Bu sahadaki sözlü ve yazılı eserler ve daha sonra İslami türk edebiyatının tarihi gelişimini ortaya koyan çalışma, akımlar, eserler ve şahıslar üzerinden yapılan bir kurgulamayla gelişir.

10 Theodor Menzel'in tanıtım yazısı için bkz. 1913, *Der Islam*, c. IV, sy. 1-2, s. 142-145.

11 M. Fuat Köprülü, "Türk Edebiyatı Tarihi'nde Usul", *Edebiyat Araştırmaları*, İstanbul: Ötüken, 1989, c. I, s. 38-43.

12 Ömer Faruk Akün, "Mehmed Fuad Köprülü", *DİA*, c. XXVIII, s. 480.

Türk Edebiyatı Tarihi (4 cilt, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2006) edebiyat tarihimiz neden yazılamıyor sorusunun sıkça sorulmaya başlandığı bir dönemde uzun ve büyük bir boşluğu dolduracak olan bu eser Türk akademik hayatına sunuldu. Kültür Bakanlığı tarafından hazırlanan *Türk Edebiyatı Tarihi* 88 müellifin katkısıyla 4 cilt, 8 bölüm, 127 başlık ve 2644 sayfadan oluşmaktadır. Her cildin bir döneme ayrıldığı eserin birinci cildi başlangıcından 1453'e kadar olan süreci kapsar. İkinci cilt 1453 ile Tanzimat'ın başlangıcı olarak bilinen 1860'a kadar gelen zaman dilimini içerir. Üçüncü cilt 1860 ile 1923 arasını, dördüncü cilt ise 1923'ten günümüze uzanan Cumhuriyet dönemi edebiyatını ele alır.

Köprülü'nün 1920'lerde ve Tanpınar'ın 1940'larda devam ettirdiği edebiyat tarihi zincirine eklenen bu yeni halkanın önsözünde eserin hazırlanmasında 'yeni' ve 'ileri' bir yöntem ile 'yeni yaklaşım' kullanıldığı söylenmekte ve "edebiyat tarihçiliğinin kuramsal temelini eleştiri dünyasındaki eğilimler belirlemekle birlikte çoğu zaman bu alandaki yönelişler edebiyat tarihçilerinin ilgisini çekmez. Tarihselliği ve sosyal boyutu esas alan XIX. asır eleştirisinden sonra XX. yüzyıl eleştiri anlayışının eksenine metin yerleşir. Asrın ortalarından sonra ise yapısalcılıkla birlikte metin tarihi sosyal bağlamından soyutlanır ve biçimci bir yaklaşım eleştiri dünyasına egemen olur. 1980'li yıllarda, biçimi göz ardı etmeden metni 'bağlam'ı ve 'bağlam'la ilişki içinde yorumlamayı amaçlayan bir anlayış edebiyat eleştirisine yeni ufuklar açar. 'Yeni tarihsellik' olarak adlandırılan bu yaklaşım *Türk Edebiyatı Tarihi*'nin kurgusunda göz önünde bulundurduğumuz bir yöntem olmuş; edebi olgu, tarihi, sosyal, metinler arası ilişkiler bağlamı içinde yorulanmaya ve edebi gelişimin temelinde yatan temel dinamikler belirlenmeye çalışılmıştır. Buna karşılık yöntem konusunda bölümlerin kendine özgü yönleri de belirleyici bir rol oynamıştır."¹³ denmektedir.

Bizce de kronolojik tarihi seyirden ziyade onu da göz önünde bulundurarak neredeyse tür tarihi niteliğinde hazırlanmış olduğundan bu edebiyat tarihi yenidir. Daha önceki edebiyat tarihlerinde görülmeyen bir metottur bu. Günümüze dek taşınmış olmasından çok yeni terimlerle modern kuramları -feminist yaklaşım, çocuk edebiyatı vb.- kapsıyor olması, başka bir deyişle, bütüncül olması bakımından da yenidir. Batı tarzı derleme ve aynı zamanda eleştirel bir çalışma olması da bir başka yenilik yönüdür bu edebiyat tarihinin. Metin örneği içermeyen bir edebiyat tarihi olması da onu yeni kılan bir başka özelliğidir. Eser Türk edebiyatının başlangıcından günümüze gelen süreçte boşluk bırakmaması bakımından da, diğerlerini önemli ölçüde aşmış bir çalışmadır. Ayrıca dördüncü cildin sonunda yer alan Türk Edebiyatı Kronolojisi edebiyat tarihi türü için yeni bir bölümdür.

13 *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı 2006, c.1, s. 22.

Bu edebiyat tarihinin eksik yönlerine metod ve içerik açısından yaklaşmak yerinde olur. Derleme bir eser olduğu için; edebiyat tarihi nedir, bizdeki edebiyat tarihleri nasıldır, hazırlanan bu çalışma bu edebiyat tarihleri arasında nereye oturmuştur, kullanılan yeni metodoloji çerçevesinde eser nasıl bir zemine oturtulmuştur gibi soruların tartışıldığı bir çerçeve yazı olmalıydı. Satırarası Kur'an tercümelerinin dil özelliğinin yanı sıra bir edebiyat nümunesi olarak kabul edilmesine dayanarak edebiyat tarihinde dini edebiyat konusunun göz ardı edilmemesi gerekirdi. Dini içerikli edebiyat, bizce, yalnızca tür olarak değil tarihi gelişimin süreci içine katılarak verilmeli idi. Buna ilave olarak, Batılı tasniflerde de yer verilen İslami edebiyat çizgisinin uzanımı olan Türk Edebiyatı bir eksene oturtulmalı idi.

Genel anlamda edebiyat tarihlerindeki tasnifler kronolojik düzlemde yapılır. *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde ise dönemlendirme; epik dönem, erken dönem, Osmanlı dönemi, Klasik Öncesi Dönem, Klasik Dönem, Orta Klasik dönem, Son Klasik Dönem, Klasik Sonrası Dönem, Yenileşme Dönemi, Cumhuriyet Dönemi gibi bazan kronolojik, bazan içeriğe göre isimlendirilerek yapılmış. Eserin derleme oluşundan kaynaklanan çoklu yazar handikapının dil ve üslup bakımından aşılammış olması da göze çarpan bir başka husustur. Tüm bu sıkıntılara rağmen *Türk Edebiyatı Tarihi*'nin, uzanımsal bir boşluk içinde önemli bir yeri doldurduğu ve bu yerin uzun süre dolu kalacağı kanaatindeyiz.

Edebiyat tarihine yalnızca edebî eserlerin tarihi olarak değil, onu da içine alarak daha geniş ve derin bir alanın, kültür alanının tarihi olarak yaklaşmak gerekir. Bu nedenle edebiyat tarihi niteliğindeki eserlerin sık ya da periyodik olarak yazılması gerekmez. Ancak bir edebiyat tarihi kaleme alındığında şu özellikleri taşıyor olması gerekir:

- i. *Metodik olmalıdır.* Tarihi dönemler, akımlar, eserler ve şahıslar üzerinden edebiyat tarihi yazılmalıdır.
- ii. *Kapsayıcı olmalıdır.* Kültürel ve edebî süreç içinde irili ufaklı tüm mevcutlar üzerinden gitmeli, az ya da zayıf görüneni göz ardı edip yalnızca bilineni önplana çıkarmamalıdır.
- iii. *Bütüncül olmalıdır.* Tarihi sürecin başlangıcından kaleme alındığı döneme kadar gelmelidir. Parça anlayışı ile yaklaşmamalıdır.
- iv. *Uzanımsal olmalıdır.* Kültürel ve edebî gelişimi dil ve estetiği de içine alarak tarihi bir süreç çerçevesinde vermelidir.
- v. *Mukayeseci olmalıdır.* Hem diğer edebiyatlar, hem de kendi gelişim süreci içinde mukayeseci olmalıdır. Değişimleri, gelişimleri ve etkilenmeleri -gerektiğinde nedenleriyle birlikte- dönem, eser, dil ve estetik yönlerinden verebilmelidir.
- vi. *Eleştirel olmalıdır.* Edebî süreçler içindeki gelişimleri sadece tanımsal olarak vermemeli ve eleştirel yaklaşabilmelidir.

vii. *Metin içermelidir*: Edebiyat tarihi metinlere dayalı bir tarih olduğundan yalnızca tarihî gelişimi verip soyut kalmamalı aynı zamanda gelişim ve değişime örnek teşkil edecek şekilde metin de içermelidir.

Türk edebiyatı tarihi uzun bir zaman dilimi ve çok sayıda eseri kapsadığından hem teorik, hem de pratik olarak tek uzmanın hazırlayabileceği bir çalışma değildir. Tüm veriler elde olsa bile tarihi metotlarla edebi gelişimi anlatmak herşeyden önce hem edebiyat, hem de tarih formasyonuna sahip olmayı gerektirir. Dolayısı ile bu türden özellikleri taşıyan bir edebiyat tarihi yazmak bir ekip, bir komisyon işidir. Türk tarihinin, Türk edebiyatının, Doğu edebiyatının ve Batı edebiyatının yanı sıra dilbilim ve estetik dallarında uzman kişilerin bir araya gelerek ve bu ilim dallarından en az bir kaçına hâkim, deneyimli editörlerin yönlendirmeleriyle yapılabilecek bir çalışmadır.

Eski Türk edebiyatı sahasında, metin neşirleri ve tetkikler, konu çalışmaları, biyografiler veya müstakil eserler üzerinden gidilerek önemli bir aşamaya gelinmiştir. Ancak görünen odur ki, edebiyat tarihi konusunda alınacak yol uzundur. Mükemmel bir edebiyat tarihinin yazılabilmesi için tüm edebi mahsüllerin, akımların ve ediblerin ortaya çıkarılmış olması gerektiği¹⁴ konusundaki yaklaşımın tersine ‘mevcut’ olanlarla da iyi bir edebiyat tarihi yazılabileceği kanaatini taşımaktayız. Zira tarih metinleri de tam olarak ortaya konulmamış olduğu halde Türk tarihi üzerine yazılan eserler, edebiyat tarihlerinden sayıca fazladır.

Bu durumda yapılması gereken Türk edebiyatı sahasında bütüncül bakış açısını yerleştirerek edebiyat tarihi yazacak formasyonu haiz araştırmacılar yetiştirmektir. Disiplinler arası eğitimin hemen her sahada gerektiği gibi eski edebiyat sahasında da bir zorunluluk arz ettiği ise ortadadır.

On Histories of Turkish Literature

Vildan SERDAROĞLU

Abstract

This paper mainly, concerns definition, content, method and the borders of history of Turkish literature. Besides, selected works on Turkish literature are cited in descriptive and prescriptive way. It also has a book-review and criticism of lastly written work named *History of Turkish Literature* (4 cilt, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006).

14 Hanife Koncu “E. J. Wilkinson Gibb’in Osmanlı Şiir Tarihine Eleştirel Bir Bakış”, *Eski Türk Edebiyatı’na Modern Yaklaşımlar I*, s. 187.

Finally, the question *what should a history of literature genre contain* is tried to be answered.

Key words: History of Old Turkish Literature, Divan literature, E. J. Wilkinson Gibb, Abdülhalim Memduh, M. Fuat Köprülü.

Türk Edebiyatı Tarihlerine Dair

Vildan SERDAROĞLU

Özet

Bu yazı, Türk edebiyatı tarihinin tanımı, alanı, metodu ve tarihine genel bir bakış, şimdiye dek değinilmemiş veya az değinilmiş edebiyat tarihlerinin genel değerlendirmesi, uzun bir müddetten sonra edebiyat tarihi zincirine eklenen son halkanın tanım-eleştirisini ile bir edebiyat tarihinin 'nasıl olmalı'lığı konusunda dar kapsamlı bir denemedir.

Anahtar kelimeler: Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Divan Edebiyatı, E. J. Wilkinson Gibb, Abdülhalim Memduh, M. Fuat Köprülü.

Klâsik Türk Edebiyatı Çalışmaları: Metotlar ve Ekoller

Nâmık AÇIKGÖZ*

TÜRK EDEBİYATININ bir bütün olarak ele alınmasının getirdiği problemleri çözmek üzere, muhtelif zamanlarda, değişik bilim adamlarınca dönemlendirme önerileri sunulmuştur. Genel olarak; İslamiyetten Önceki Türk Edebiyatı, Divan Edebiyatı, Halk Edebiyatı, Tekke-Tasavvuf Edebiyatı ve Batı Tesirinde Türk Edebiyatı isimlendirmeleriyle zikredilen dönemlerin içinde, Divan Edebiyatı adlandırmasının yanlış olduğu kanaatiyle ve “Eski Türk Edebiyatı” tanım-lamasının belirsizliğinden dolayı, XIV. yüzyıl başları ile XIX. yüzyıl ortalarına kadar devam eden Osmanlı edebî geleneğini, Klasik Türk Edebiyatı olarak adlandırmak daha doğrudur.

Türk Edebiyat Tarihinin en uzun dönemi olan klasik dönemle ilgili sistematik çalışmalar XIX. yüzyılda başlamış ve XX. yüzyılda, bu dönem edebiyatını yeni ve daha sistematik bakış açılarıyla değerlendirmenin temelleri atılmıştır.

Başta akademisyenlerin çalışmalarında olmak üzere, sahayla ilgili yayınlarda bir metot probleminin görüldüğü ve öncelikle bu problemin halledilmesinin gerektiği ortadadır. Bu yüzden, saha ile ilgili çalışmaların genel değerlendirilmesi için bu metot problemiyle ilgili tespitlerde bulunmak gerekir.

I. Metodoloji Problemi ve Buna Bağlı Yayınlar

1930’lardan sonra, modern metotlar kullanılarak sürdürülen Klasik Türk Edebiyatı çalışmalarında, başlarda henüz yerleşmeyen sistematiklik, son yıllarda yerine oturmuş ve özellikle 1980’lerden sonra, saha ile ilgili çalışmalar, nitelik ve nicelik olarak artmaya başlamıştır.

* Prof. Dr., Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

A. Sahanın Çalışma Metotları

Klasik Türk edebiyatıyla ilgili yapılan çalışmalar 7 başlık altında ele alınabilir:

1. Yazma Eser Kataloqları: Yazma eserlerin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki nüshalarının tespitidir. Kataloqlarda, müellifin ve eserin adı, eserin dili, yazmanın varak ve satır sayısı, kitap ve yazı alanı ölçüleri, yazı türü, metnin başı ve sonu, istinsah kaydı (müstensih adı, tarihi ve yeri); kitabın fizikî durumu (cilt, kâğıt, âhar, fligran, tezhip ve minyatür); temellük kaydı; eserin başka nüshalarına ve hakkında yapılan önemli çalışmalara atıflar ve yazmaya özellik katan nitelikler bulunur. Bibliyografik kataloqları da bu başlık altında almak gerekir.

2. Sağlam Metin Teşkili: Metinlerin, varsa müellif hattı (*hatt-ı destî*), yoksa müellif nüshasına hem tarih itibâriyle hem de filolojik ve edebî sanat anlayışına en yakın nüshanın esas alınıp belirlenen diğer nüshalarıyla karşılaştırılarak aslına en yakın metin hâline getirilmesidir. Bu yapılırken, metnin nüshalarının birkaç koldan yayılabileceği göz önünde bulundurularak şeceresi çıkarılır ve genellikle bu şecereden biri tercih edilir.

3. Doğrudan Metne Yönelik İncelemeler: Metin incelemeleri, *tahlil*, *şerh* ve *mukâyese* olmak üzere 3 grupta ele alınabilir:

a. Metin Tahlili: Divanların, Din ve Tasavvuf, Toplum, İnsan ve Tabiat genel başlıkları altında, imajinasyonu oluşturan unsurlar esas alınarak bir bütün hâlinde analiz edilmesidir.

b. Metin Şerhi: Lafzından hareketle söyleniş amacına ulaşmak üzere, metnin arka planını oluşturan çağrışım ve göndermelerin ortaya çıkarılması ve metnin belagat tekniğinin kullanılış şeklinin izah edilmesidir.

c. Metin Mukâyeseleri: Şiirlerin tür ve şekil, muhteva, üslup ve imaj dünyası olarak; mesnevi metinlerinin ise olay örgüsü, şahıs kadrosu, zaman, mekan, bakış açısı vb. yönlerden birbirleriyle mukayese edilmesidir.

4. Tematik/Monografik İncelemeler: Başlarda, bir edebî şahsiyetin, hayatı, eserleri ve edebî kişiliğinin tespit edilmesi ve tüm eserlerinin biraraya getirilerek oluşturulan çalışmalardan ibaret iken daha sonraları, edebî dönemler, türler veya metinlerin muhtevalarından hareketle belirlenen konularla ilgili çalışma metodudur. Edebiyat tarihleri de bu başlık altında mütâlâa edilmelidir.

5. Ansiklopedik Eserler: Klasik şiirin arka planını oluşturan imajinasyon dünyasını (mazmûnlar, remizler, mefhumlar) örnekleriyle izah eden ve genellikle alfabetik olan ansiklopedik sözlük mahiyetinde bir araya getirmektir. Ayrıca, sahanın, yazar ve eser adlarından oluşan sözlükler de bu kategoride kabul edilmelidir.

6. Antolojiler: Değişik nazım türü ve şekillerdeki veya muhtelif dönemleri, konuları, meslek erbabını ve şehirlerde yetişen şâirleri içine alacak şekilde, şiirlerin biraraya getirilmesidir.

7. Popüler Çalışmalar: Akademik bilgileri, popüler bir dil ve üslûp ile ve edebiyat tarihine mâl olmuş anekdotlarla destekleyerek yapılan çalışmalardır.

Bu yedi tür çalışmanın akademik kategorilere göre tasnifi ise *tezler* ve *bağımsız çalışmalar* şeklinde iki başlık altında mütâlaa edilebilir. Tezler, Lisans, Yüksek Lisans, Doktora, Doçentlik ve Profesörlük olmak üzere beş; bağımsız çalışmalar ise, akademik etütler ve popüler neşriyat olmak üzere iki grupta yer alır.¹

B. Sahanın Metot Kurucuları

İlmî çalışma metodolojisi ve birikiminin kazanıldığı kurum, üniversitelerdir. Üniversiteler, ilmî çalışma ortamı hazırlama konusunda, Cumhuriyet döneminde bir hayli mesafe kat etmiş ve klasik Türk edebiyatı araştırmalarında, Cumhuriyet'ten önceki dönemlerde yapılan çalışmaları, nitelik ve nicelik açısından, hayli gerilerde bırakmıştır.

Osmanlı dönemi Klasik Türk Edebiyat çalışmaları; daha çok divan tertibi, mesnevi ve tezkire telifi ve şerh etme merkezli gelişmiştir. Metinlerin sistematik analizinden ziyade, bütüncül bir kavrayışla tasnif ve tahlile gerek duyulmadan ele alınmış olması, bu eserlere başvurmaya ve kullanmayı zorlaştırmıştır. XIX. yüzyılda başlayan sistematize etme geleneği, XX. yüzyılda gelişerek ve genişleyerek devam etmiştir.

Bu tespitlerden sonra, sahaya metodolojik ve sistematik öncülük eden şahsiyetlere geçebiliriz.

Prof. Dr. Mehmet Fuat Köprülü (1890-28 Haziran 1966): Genel olarak Türk edebiyat tarihini, modern metotlarla ele alan ilk şahsiyettir. Önceleri, *Yeni Mecmua*, *Millî Tettebular*, *Türkiyat Mecmuası* ve *Türk Yurdu* gibi dergilerde yayımladığı yazılarla, edebiyat tarihi usulünü ve bunun uygulamalarını gösteren Köprülü, "Edebiyat Tarihinde Usul"² adlı makalesi ile Fransız ve İngiliz edebiyat tarihçiliğini Türk edebiyatına uyarlama gayreti gütmüştür. Makale veya kitap şeklinde yaptığı çalışmaların biraraya getirilmesinden oluşan *Edebiyat Araştırmaları* [1966, 1986] adlı kitabında, bir organik bütünlük olmamakla beraber, "Edebiyat Tarihinde Usul" başlıklı makalesinden başlayarak, "Türk Edebiyatı'nın Menşe'i", "Ozan", "Bahşı", "V.-XVI. Asırlarda Türk Şâirleri", "Sazşâirleri: Dün ve Bugün", "Türk Edebiyatında Âşık Tarzının Menşe' ve Tekâmülü", "Türk Edebiyatı'nın Ermeni Edebiyatı Üzerine Te'sirleri", "Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri", "Aruz", "Türklerde Halk Hikâyeciliğine Âit Maddeler: Meddahlar" başlıklı yazılarında Türk edebiyatı çalışmalarına sistematik katkı yapan değerli tespitlerde bulunmuştur. Köprülü, dönemler, terimler, eserler, şahsiyetler ve metinlerin filolojisi ile ilgili tespitlerini *Türk Edebiyatı Tarihi*

¹ Bu makalede sadece yayımlar ele alınacaktır.

² *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, 1986, s. 3-47.

(1920, 1921, 1926, 1980) adlı eserinde biraraya getirmiştir. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (1918, 1976, 2003) adlı eserinde de, edebî şahsiyetin oluşumunu ve kültür içindeki yerini ve tesirlerini tespit etmek amacıyla Hoca Ahmed Yesevî ve Yunus Emre'yi incelemiştir.

Köprülü, “eserden müessire anlayışı”nın Türkiye’deki kurucusu olmakla beraber, edebiyat tarihçiliğinde ve incelemelerinde, metnin kültür tarihindeki yerini belirleme yoluna, edebiyat dışı unsurlara da müracaat ederek gider. Doğrudan yapılan metin incelemeleri yerine, eser, dönem veya edebî şahsiyetlere, genel değerlendirmeler çerçevesinde bakan Köprülü, çalışmalarında sentetize sonuçlara ulaşır. Onun için metin, toplumun sosyal, siyasî ve ekonomik durumunu anlamak için ancak bir vasıtaadır.

Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan (1898-30 Eylül 1978): Klasik Türk Edebiyatı sâhasında ilk doktora yapan bilim adamıdır ve metni esas alan edebiyat incelemelerinin de öncüsü olmuştur.

Klasik Türk Edebiyatının ilk temel meselesi edisyon-kritik metoduyla oluşturulacak sağlam metin teşkili ve bu metinlerin sistematik analizi idi. Tarlan, *Hayâlî Beğ Divanı* (İstanbul, 1945), *Necati Beğ Divanı* (İstanbul, 1963), *Ahmed Paşa Divanı* (İstanbul, 1966) ve *Zâtî Divanı* (3 cilt, İstanbul, 1968-1970) adlı yayınları ile metin tamiri ve teşkili konusunda ilk örnekleri vermiştir. Tarlan’ın, bu tür yayınlarından başka, metinleri anlama amacına matuf olmak üzere, *Edebî Sanatlara Dâir* (İstanbul, 1934, 1964), *Divan Edebiyatında Muamma* (İstanbul, 1936) ve bazı makalelerinin de yer aldığı *Edebiyat Meseleleri* (İstanbul, 1981) adlı çalışmaları yayımlanmıştır. Bunların yanı sıra Tarlan, muhtelif antolojilerle, Klasik Türk Edebiyatı türlerine de dikkat çekmiştir.³ Tarlan’ın Klasik Türk Edebiyatındaki bir diğer önemi de, klasik şerh anlayışının eksikliklerini giderek geliştirdiği sistematik şerh metodudur. Bu bakış açısını *Metinler Şerhine Dâir* (İstanbul, 1937) adlı eserinde sergileyen Tarlan *Şeyhî Divanını Tedkik* (İstanbul, 1943-1936) adlı çalışmasıyla, İranlı şâir Hafız’ın bazı beyitleriyle Şeyhî’nin bazı beyitlerini karşılaştırıp şerh ederek, şerh ve mukayese geleneğinin ilk örneğini vermiş; ayrıca, *Fuzûlî Divanının Şerhi* (3 cilt, Ankara, 1986) adlı çalışmasıyla da, bu metodun bir esere uygulanmasını gerçekleştirmiştir. Mehmed Çavuşoğlu (15 Ocak 1936-15 Temmuz 1987)’na yaptırdığı doktora tezi olan *Necati Bey Divanı’nın Tahlili* (İstanbul, 1971) adlı çalışma ile, şerh metodunun yanı sıra, tahlil metodunun da sistematığını kurmuştur.

Prof. Dr. Necmeddin Halil Onan (1902-17 Ağustos 1968): Tarlan’ın, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi olarak sahanın temellerini atması, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde de akis bulmuş ve burada Prof. Necmeddin Halil Onan *İzahlı Divan Şiiri Antolojisi* (İstanbul, 1940) ve *Fuzuli, Leylâ ile Mecnun* (İstanbul, 1956) adlı yayımları ile sâhanın ge-

3 Adnan Siyadet Tarlan, *Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan*, Ankara, 1995.

lişmesine katkıda bulunmuştur. N. H. Onan, ayrıca, Hasibe Mazıoğlu'na, *Fuzuli-Hafız, İki Şair Arasında Bir Karşılaştırma* (kitap olarak yayımlanması: 1956) başlıklı bir doktora tezi yaptırarak Klasik Türk Edebiyatında mukayeseli araştırma yönteminin de kurucularından olmuştur.

Ord. Prof. İsmail Hikmet Ertaylan (1889-18 Aralık 1967): Ertaylan, sâhada ilk tıpkıbasımlarla, eski metinleri çoğaltan ve daha geniş kitlelere ulaştıran bilim adamıdır.

Abdülbaki Gölpınarlı (1900-25 Ağustos 1982): 1940'larda, Klasik Türk şiirine muhalif olarak kaleme aldığı *Divan Edebiyatı Beyanındadır* adlı eseriyle bilinirse de, sonraları yaptığı çalışmalarla klasik edebiyata önemli katkılarda bulunmuştur. Yazdığı monografik eserlerle, klasik edebiyatın arka planını oluşturan kültür ve zihniyet dünyasının anlaşılmasını sağlamıştır.

Orhan Şaik Gökyay (16 Temmuz 1902-2 Aralık 1994): Klasik Türk edebiyatına, metin yayınlarıyla katkıda bulunmuştur. Ancak Gökyay'ın sahadaki ünü, *Destursuz Bağa Girenler* (İstanbul, 1982) adlı kitabında biraraya getirdiği tenkitleridir. Gökyay, bu tenkitleriyle, sağlam metin teşkili konusunda gösterilmesi gereken hassasiyet üzerinde durmuştur.

Nihad Sami Banarlı (1907-20 Ağustos 1974): Son baskısı 1971-1978 yılları arasında fasiküller hâlinde neşredilen *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eseriyle Köprülü ekolünden gelen bir bilim adamıdır. Köprülü, metinden hareketle genel ve sentetize sonuçlara ulaşırken, Banarlı, incelemelerine metni de dâhil ederek eser-müessir dengesini kurmaya çalışmıştır. Ayrıca, edebiyatı mimarî, hüsn-i hat, tezhip, minyatür ve musikî gibi diğer kültür şubeleriyle ilişkilendirerek ele almıştır.

Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu: Yukarda sözü edilen doktora tezi ile sahada geniş hacimli ilk mukayeseli çalışmayı yapmıştır. *Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik* (1957, 1992) başlıklı yayını da klasik şiirdeki yeni mazmun ve imaj arayışlarının ele alındığı ilk örnek olması bakımından önemlidir.

Prof. Dr. Haluk İpekten (1926-29 Eylül 1992): Doktora tezi olan *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler* (basımı: İstanbul, 1996) adlı çalışması ile Klasik Türk Edebiyatının oluşumuna katkıda bulunan ve bu edebiyatın sürekliliğini sağlayan edebî muhitlere dikkat çekerek edebiyat dışı kültür unsurlarının edebiyata etkisinin önemini vurgulamıştır. İpekten, daha sonra yayımlanan eserlerinde, Tarlan ekolü şerh anlayışının örneklerini vermiştir.

Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu (1934-2 Temmuz 1990): Klasik edebî metinlerde ele alınan konuları ayrıntılı olarak işlemesiyle bilinir. Ayrıca, mesnevi konusunda yaptığı doktora tezi, bu alanda yapılan ilk derli toplu çalışmadır.

Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu (15 Ocak 1936-15 Temmuz 1987): Klasik Türk Edebiyatı alanında ilk divan tahlilini yapmasıyla ünlüdür. Bu metot, daha son-

ra, Cemal Kurmaz, Nejat Sefercioğlu ve Mustafa Tatçı tarafından da kullanılmıştır. Çavuşoğlu, *Divanlar Arasında* (1981, 1999) adlı kitabıyla, akademik bilgiyi popüler bir üslupla aktararak klasik şiiri oluşturan zihniyet dünyası ve günlük hayatı gözler önüne sermiş, bununla sâhaya yeni bir açılım kazandıran ilk bilim adamı olmuştur.

Prof. Dr. Tunca Kortantamer (1941-24 Temmuz 2002): Klasik şiirin ses boyutuna dikkat çeken bir bilim adamı olarak sahanın öncülerinden olup doğrudan metni esas alan metotların yerleşmesi hususunda teorik ve uygulamalı çalışmaların gereğine dikkat çekmiştir. Kortantamer, ömrünün son yıllarında, klasik şerh anlayışının sistematize edilmesi konusunda çalışmalar yapmaktaydı.

Prof. Dr. Cem Dilçin: Tunca Kortantamer'in dikkat çektiği klasik şiirde ses unsurunu, yapısalcılık açısından ele alan makaleleriyle sahaya yeni ufuklar açmıştır.

Prof. Dr. Mine Mengi: Eylül 1991'de *Dergah* dergisinin 19. sayısında neşrettiği "Divan Şiiri ve Bıkr-i Mânâ" başlıklı yazısı ile klasik şâirlerin yeni mânâ arayışlarına dikkat çekmiştir. Bu dikkat üzerine, Nâmık Açıkgöz, aynı derginin 21. sayısında, konuya bir başka cepheden bakarak klasik şiirde kelimeler arası ilişkiyle kurulan yenilikler üzerinde durmuştur.

Prof. Dr. İskender Pala, Prof. Dr. Cemal Kurnaz, Prof. Dr. Mustafa İsen, Prof. Dr. Nâmık Açıkgöz ve Prof. Dr. Muhsin Macit, 1980 sonrası Klasik Türk Edebiyatı kuşağından olup yaptıkları bilimsel veya popüler yayımlarla, bu edebiyatın yeni kuşaklara aktarılmasında öncü olmuşlardır. N. Açıkgöz, klasik şiir tenkit terminolojisinin oluşumu konusunda çektiği dikkatle bilinir. *Prof. Dr. Metin Akar ve Prof. Dr. A. Atilla Şentürk* ise, Tarlan ekolünden gelen şerh anlayışını genişleterek uygulamalarıyla dikkatleri çekmişlerdir.

Bu tespit, tasnif ve değerlendirmelerden sonra, genel olarak Klasik Türk Edebiyatı çalışmalarını beş başlık altında ele almak mümkündür:

1. Geleneksel Osmanlı dönemi,
2. Köprülü ve takipçileri,
3. Ali Nihad Tarlan ve takipçileri
4. Mehmet Çavuşoğlu ve takipçileri,
5. Modern metot uygulamacıları.

Bu beş dönemin ve yukarıda belirtilen metotların uygulayıcıları olarak görülen Klasik Türk Edebiyatı sahasında çalışan profesörlerin listesi ise şöyledir:⁴

A. Atilla Şentürk (İstanbul Üniversitesi), Abdülkadir Karahan (İstanbul Üniversitesi) (1913-2000), Abdülkerim Abdülkadiroğlu (Gazi Üniversitesi) (öl.

⁴ Doçentlik ve Yardımcı Doçentlik kadroları sürekli olmayıp geçici olduğundan, burada listesi verilmemiştir. 2006 yılı itibarıyla, sahada yaklaşık 15 kadar Doçent, 75 kadar Yardımcı Doçent bulunmaktadır.

2006), Adnan İnce (Adnan Menderes Üniversitesi), Ahmet Mermer (Gazi Üniversitesi), Ali Alparslan (İstanbul Üniversitesi) (1923-24 Ocak 2006), Ali Fuat Bilkan (Fatih Üniversitesi), Âmil Çelebioğlu, (1934-2 Temmuz 1990), Azmi Bilgin (İstanbul Üniversitesi), Cem Dilçin (Ankara Üniversitesi), Cemal Kurnaz (Gazi Üniversitesi), Cihan Okuyucu (Fatih Üniversitesi), Coşkun Ak (Uludağ Üniversitesi), Çetin Derdiyok (Çukurova Üniversitesi), Emine Yeniterzi (Selçuk Üniversitesi), Fahir İz (30 Nisan 1911-5 Temmuz 2004), Filiz Kılıç (Gazi Üniversitesi), Gönül Ayan (Selçuk Üniversitesi), Gönül Tekin (Harvard Üniversitesi), Günay Kut (Boğaziçi Üniversitesi), Haluk İpekten (Atatürk Üniversitesi) (1926-29 Eylül 1992), Harun Tolasa (Ege Üniversitesi) (1938-1 Şubat 1983), Hasibe Mazioğlu (Ankara Üniversitesi), Hatice Aynur (Yıldız Teknik Üniversitesi), Hüseyin Akkaya (Cumhuriyet Üniversitesi), Hüseyin Ayan (Selçuk Üniversitesi), İlhan Genç (9 Eylül Üniversitesi), İskender Pala (Kültür Üniversitesi), İsmail Hikmet Ertaylan (İstanbul Üniversitesi) (1889-18 Aralık 1967), İsmail Ünver (Ankara Üniversitesi), Kemal Yavuz (İstanbul Üniversitesi), Mahmut Kaplan (Celal Bayar Üniversitesi), Mehmet Arslan (Cumhuriyet Üniversitesi), Mehmet Çavuşoğlu (İstanbul Üniversitesi) (15 Ocak 1936-15 Temmuz 1987), Meserret Diriöz (Erciyes Üniversitesi), Metin Akar (Marmara Üniversitesi), Mine Mengi (Çukurova Üniversitesi), Muhammed Nur Doğan (İstanbul Üniversitesi), Muhsin Macit (100. Yıl Üniversitesi), Mustafa İsen (Gazi Üniversitesi), Nâmik Açıkgöz (Muğla Üniversitesi), Necmeddin Halil Onan (Ankara Üniversitesi) (1902-17 Ağustos 1968), Nihat Öztoprak (Marmara Üniversitesi), Orhan Bilgin (Marmara Üniversitesi), Osman Horata (Hacettepe Üniversitesi), Pervin Çapan (Muğla Üniversitesi), Sabahat Deniz (Marmara Üniversitesi), Sabahattin Küçük (Fırat Üniversitesi), Süreyya Beyzadeoğlu (Trakya Üniversitesi), Tulga Ocak (Hacettepe Üniversitesi), Tunca Kortantamer (Ege Üniversitesi) (1941-24 Temmuz 2002), Yekta Saraç (İstanbul Üniversitesi), Walter Andrews (ABD).

Listeye göre, biri yurt dışında olmak üzere, Klasik Türk edebiyatı sahasında çalışan profesör sayısı 53'tür. 1982 yılında yürürlüğe giren 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu ile üniversitelerin Anadolu'ya yayılmasıyla, başlarda İstanbul ve Ankara'da yoğunlaşan çalışmalar tüm ülke sathına yayılmıştır.

C. Metotlara Göre Yayımlanan Çalışmalar

Yapılan ilmi çalışmalarda, akademik kategoriler esas alınarak bir değerlendirme yapıldığında, Yüksek Lisans seviyesinde, metin teşkili; Doktora seviyesinde, tematik incelemeler ve metin teşkili ve tahlili; Doçentlik seviyesinde ise tematik/monografik incelemeler ve mukayeselerin yoğunluk kazandığı gözlenmektedir. Bu akademik kategorilerde, katalog çalışması yaptırılmamıştır. Çünkü, katalog çalışmaları, akademik bilgi üretme değil, akademik çalışmalara araç hazırlama amacıyla yapılan bir uzmanlık işidir.

1. Yazma Eser Katalogları

Batıda XIX. yüzyılın başlarında yayımlanmaya başlayan Doğu yazmaları katalogunun ilk örneğini Armain, *Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae* adlı eseriyle 1739 yılında vermiş ve bugünkü Bibliothèque Nationale'deki yazmaları tanıtmaya başlamıştır. Daha Sonraki yıllarda, Edgar Blochet, J. von Hammer, A. Kraft, C. J. Tornberg, A. Dozy, Wilhelm Pertsch, Gustav Flügel, Charles Rieu, Carl Brockelmann, M. Charles Schafer, W. D. Smirnov, Menfret Götz, Barbara Flemming, Ettore Rossi ve V. Minorsky gibi şarkiyatçılar, pek çok Avrupa şehirlerindeki kütüphanelerde bulunan ve genellikle kendi adlarıyla bilinen el yazmaları kataloglarını neşretmişlerdir. Yabancıların hazırladığı, Orta Doğu ve Asya kütüphaneleri yazmalar katalogları da XX. yüzyıl ortalarından itibaren neşredilmeye başlanmıştır.⁵

Osmanlı döneminin ilk katalogunu, Abdurrahman Nacim Efendi, *Kütüphane-i Damad İbrahim Paşa* (İstanbul, 1862) adıyla bastırmıştır. II. Abdülhamid devrinde basılan *Hamidi Devri Katalogları* (1876-1907), dönemin en büyük katalogu olarak kabul edilir.

Cumhuriyet Türkiye'sinde, modern anlamda ilk katalog çalışmaları 1935 yılında Helmuth Ritter başkanlığında kurulan bir heyet tarafından başlatılmış ve bu çalışmalar sonucu, 11 fasikülden oluşan *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları* 1943-1962 yıllarında yayımlanır. *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Divanlar Kataloğu* 1947-1976 yılları arasında 4 cilt hâlinde, *İstanbul Kütüphaneleri Hamseler Kataloğu* ise 1961 yılında yayımlanmıştır.

Fehmi Ethem Karatay Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki Arapça, Farsça, Türkçe kitapların katalogunu hazırlamış, Türkçe yazmalarla ilgili kısım *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu* adı ile 1961 yılında yayımlanmıştır.

Kültür Bakanlığı, 1978 yılında başlattığı bir proje ile Türkiye'de katalogu çıkarılmamış yazma eserlerin toplu katalogunu, *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu (TÜYATOK)* adıyla yayımlamaya başlamış ve ilk ciltte, Anıtkabir, Cumhurbaşkanlığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Adıyaman kütüphaneleri yazmaları hakkında bilgi verilmiştir. 2000 yılında yayımlanan son katalog ile toplam 24 cilt hâlinde yayımlanan TÜYATOK katalogunda, Giresun, Ordu, Rize, Süleymaniye Ali Nihad Tarlan, Amcazâde Hüseyin Paşa, Hekimbaşı Musa Nazif Efendi, Mustafa Aşir Efendi, Antalya, Bayezid Devlet Kütüphanesi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Adana, Balıkesir, Eskişehir Afyonkarahisar ve Burdur kütüphanelerindeki yazmalarla ilgili bilgileri yer almaktadır.

Millî Kütüphane Yazmalar Kataloğu da, 2002 yılına kadar 7 cilt olarak yayımlanmış, bunlardan 6. ve 7. cilt divanlara ve cönklere tahsis edilmiştir. İzmir Millî Kütüphane katalogu da, Prof. Dr. Ali Yardım tarafından, *İzmir Millî Kütüp-*

5 A. Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, c. I, Giriş, Ankara: TTK Yay., 1998, s. 523-531.

hanesi Yazma Eserler Katalogu (1992-1994) adıyla yayımlanmıştır. Türk Dil Kurumu kütüphanesinde bulunan yazmalar da, Dr. Müjgan Cunbur, Dursun Kaya ve Niyazi Ünver tarafından, *Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Katalogu* adıyla, 1999 yılında yayımlanmıştır.

Diğer kataloglar da şunlardır:

Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana Müzesi Yazmalar Katalogu*, 4 cilt, 1967-1994.

Ali Rıza Karabulut, *Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesindeki Türkçe, Farsça, Arapça Yazmalar Kataloğu*, 1982,1995.

Mehmed Eminoglu, *Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi Yazma Eserler Katalogu*, 1997.

İsmet Parmaksızoglu, *Manisa Genel Kütüphanesi Tarih-Coğrafya yazmalar Katalogu*, 1952.

Günay Kut, *Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu*, 1989 (Tercüman Kütüphanesi, Süleymaniye'ye devredilmiştir).

Nail Bayraktar, *Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Alfabetik Katalogu*, 3 cilt, 1991-1995.

Yücel Dağlı ve diğerleri, *Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazmalar Katalogu*, 2001.

Bunlardan başka, Erzurum Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kitaplığı yazmaları ve birçok kütüphanenin muvakkat katalogları veya defterleri bulunmaktadır. Bu tür yazma kataloglarının tamamı Süleymaniye Kütüphanesi, İSAM ve IRCICA kütüphanelerinde mevcuttur. Ayrıca, yazmalarla ilgili olmak üzere, teknolojik gelişmelere uyumlu bir şekilde <http://www.yazmalar.org> ve <http://www.suleymaniye.gov.tr> internet sitelerinde de bilgilere ulaşmak mümkün hâle gelmiştir.

Yazma eser kataloglarından başka, Klasik Türk Edebiyatı sâhasında yapılan çalışmalar için önemli olan bir diğer katalog da, 1991 yılında, Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nce başlatılan *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları* adlı katalogdur. Hâlen yayımlanmakta olan bu katalogun ilk 10 sayısı, 2000 yılında toplu olarak neşredilmiştir.

Haluk İpekten ve Mustafa İsen tarafından neşredilen *Basılı Divanlar Katalogu* (1997) da, sahanın eksik dolduran eserlerinden biridir.

Sahada yapılacak çalışmalar için ilk müracaat kaynağı olan yazmalar katalogunun öneminin geç fark edilmesi ve henüz tamamlanmamış olması, hem bu sahada çalışanlar ve hem de bu konuya yeterince kaynak ayırmayan Devlet için üzücü bir durumdur. Dünyanın en zengin yazmalarına sahip olan bir medeniyetin yazılı boyutunu yansıtan bu eserlerin kataloglarının yayımlanması, şahsî bütçe, fedakârlık ve gayretlerle halledilemeyecek kadar büyük ve önemli bir iştir.

2. Sağlam Metin Teşkili

Sağlam metin teşkili ile ilgili yapılan çalışmaların metin özelliklerine göre sayısal dağılımında *divanlar* ilk sırada, *Mesnevîler* ikinci, *tezkiireler* ise üçüncü sırada yer almaktadır.⁶

a. Divanlar

XIX. yüzyılın başlarında, müelliflerin kontrolünde başlayan basılı divan geleneği ve bunlar arasında taşbaskı usulü, divan yayıncılığının ilk örnekleri olarak anılmalıdır. Özellikle Kahire’de bulunan Bulak matbaası, Türk irfan tarihine pek çok basılı divan kazandırmasıyla meşhurdur. Aynı yıllarda, İstanbul’da bulunan Matbaa-i Âmire de, matbu eser geleneğinin önemli kurumlarından biridir.

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında basılan divanlar, genellikle tek veya birkaç nüshadan hareketle oluşturulan metinlerden oluşmaktaydı. Mesele Halil Nihad Boztepe tarafından 1920-1921 yıllarında bastırılan *Nedim Divanı*, bunlardan biridir.

1928 yılında yeni Türk harflerinin kabulünden bu yana, bilimsel metotlarla veya popüler olarak veyahut da seçmeler yapılarak divanları yayımlanan şairler şunlardır: Abdî (Urfalı), Abdülahad Nurî, Abdülaziz Mecdî, Âdile Sultan, Adnî (Mahmud Paşa), Âhî, Ahmedî, Ahmed-i Dâî, Ahmed Paşa, Âlî (Gelibolulu), Ali Rıza Erhan, Ali Şir Nevâyî Divanları, Amrî, Andelîbî, Ârif (Beylikçi Abdülbakî), Ârif (Reisülküttab), Arpaemini-zade Mustafa Sami, Aşkî, Avnî (Fatih Sultan Mehmed), Aydı, Aynî (Antepli), Aynî (Karamanlı), Aziz (Subhîzâde), Bâbü, Bahâyî, Bâkî, Birrî (Manisalı), Bîçâre, Burhaneddin (Kadı), Cafer Çelebi (Tâcî-zâde), Çâkerî, Cem Sultan, Cemâlî, Cevrî, Cinânî, Dehhanî, Divâne Mehmed Çelebi, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Emîn (Kıratoglu), Emrah, Emrî, Enverî, Es’ad, Esrar Dede, Eşrefoğlu Rûmî, Eşref (Şair), Fehîm, Fehmî, Fennî, Figânî, Fuzûlî Türkçe ve Farsça Divan’ı, Gâlip (Şeyh), Galib (Leskofçalı), Gaybî, Gedâî, Gevherî, Hâlet Efendi, Hamdî (Hamdullah), Hâmid, Hamîdî, Harîmî, Hasan Ziyâ’î, Haşmet, Hatayî, Hayâlî, Hayretî, Hâzık (Erzurumlu), Hazmî (Harputlu), Helâkî, Hikmet (Hersekli Arif Hikmet), Hilmî (Kıbrıslı), Hilmî (Mehmed Ali Dede Baba), Hulûsî, Hulûsî-i Dâdendevî, Hüdâverdi, Hüdâyî (Aziz Mahmud), Hüseyinî (Baykara), İhsan (Hammami-zâde), İlhamî (III. Selim), İlâhî, İshak (Üsküplü), İsmail Hakkı Bursevî, İzzet Molla (Keçeci-zâde), İzzet Ali Paşa, Kabûlî, Kâimî, Kâmrân (Mirzâ), Kansu Gavri Türkçe Divan, Kâzım, Kemâl (Kemalpaşa-zâde), Kemâl-i Zerd, Kenzî, Kuddusî, Lutfî, Leylâ Hanım, Meâlî, Mesîhî, Mezâkî, Mîhrî Hatun, Muhibbî, Muhlis (Mehmed Es’ad Paşa), Murâdî (III. Murad), Müdâmi, Münif (Antakyalı), Müştak, Müştak Baba, Nâbî, Nâilî, Nazmî (Edirneli), Necâtî, Nedîm, Nedîm-i Kadîm, Nef’î Türkçe ve Farça Divan’ı, Nesîb (İkibayraklı-

⁶ Diğer edebî türler, klasik edebiyatın omurgasını teşkil edecek zenginlikte olmadıklarından, bu çalışmaya dâhil edilmemiştir.

zâde), Nesîmî, Neşâtî, Nevâî (Ali Şîr), Nev'î, Nevres-i Kadîm, Neyyir, Nezihe, Ni-gârî (Seyyid), Niyazî-i Mısırî, Nizâmî (Karamanlı), Osman Şems, Ömer (Âşık), Rahmî (Harputî), Ragıp Paşa, Râmî (Mehmed Paşa), Riyâzî (Mehmed), Rûmî Mustafa, Rûhî-i Bağdâdî, Sâbit (Bosnalı), Sabûhî, Salacıoğlu Mustafa (Giritli), Sâlih Baba, Sâlim, Seyyid Nizamoğlu, Sezâyî, Sinan-ı Ümmî, Sükkerî, Şâdî, Şâ-hî (Şehzâde Bâyezid), Şem'î, Şemseddin-i Sivasî, Şemsî (Şemsî Paşa), Şemsî (Şemseddin Canpek), Şeref Hanım, Şeyhî, Şeyhî (Abdûlmecid Sivasî), Şiban Han, Tâib (Osman-zâde), Tecelli'nin noktasız Divan'ı, Tennurî (Şeyh İbrahim Tennurî), Usûlî, Vâsîf, Vecdî, Yahya Bey (Taşlıcalı), Yesevî (Ahmed-i Yesevî), Yu-nus Emre, Zafer (Murtazakulu Han), Za'îfî, Zâtî (Gazeller), Zâtî (Süleyman Efen-di), Zihnî (Bayburtlu), Zihnî (Erzurumlu).

Listede de görüleceği üzere, tam metin veya seçmelerden oluşan toplam 172 divan yayımlanmıştır. Yayımlı yapılan divanlardan büyük çoğunluğunun Yüksek Lisans veya Doktora tezi olduğu gözlenmektedir. Mükerrer olarak en çok yayımlanan divanlar, Fuzûlî ve Yunus Emre'ye ait olanlar olup bunu Bâkî ve Nedim Divanları takip etmektedir. Bundan da, bu şairlerin şiirlerinin güçlü ol-duğu ve ismi geçen şahısların her dönemde beğenilen şairler olduklarını anla-mak mümkündür.⁷

Divan yayımlarında genellikle iki yol takip edilmiştir. Birincisi, ilk örnekleri Tarlan tarafından verilen edisyon-kritikli metinlerdir ki bunlarda sadece metin verilir, herhangi bir metin incelemesi yapılmaz. İkinci yol ise, genel okuyucuya hitap eden popüler metinler olup bazıları divanın tamamını teşkil etmekte, di-vandan yapılan seçmelerden ve bunların günün diliyle kısa açıklamalarından oluşmaktadır.

Edisyon-kritikli divan metinlerinin yayımlanması, klasik Türk edebiyatı sa-hasının “olmazsa olmaz”ıdır veya “gerek şart”ıdır, fakat “yeter şart”ı değildir; gerek şart, metnin modern usullerle ve tüm boyutlarıyla işlenmesidir.

b. Mesneviler

Mesnevi edebiyatı, klasik Türk edebiyatının, divanlardan sonra gelen en önemli alanlarından biridir. Tercüme veya te'lif olarak “hikâye etme” gelene-ğinde benzer veya farklı konuların pek çok şâir tarafından ele alınmasıyla te-şekkül eden mesneviler konusunda ilk derli toplu çalışmayı, Amil Çelebioğlu doktora tezi olarak yapmış ve bu çalışması 1999 yılında *Türk Edebiyatında Mes-nevi: XV. Yüzyıla Kadar* adıyla yayımlanmıştır. Çelebioğlu bu çalışmasında, baş-langıçtan XV. yüzyıla kadar yazılan mesnevilerin genel bir tespit ve tavsifini yapmıştır. A. Sırrı Levend, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun*

⁷ Yapılan divan çalışmalarının künyelerini verme imkânı olmadığından, konuyla ilgili olarak kimlerin çalıştığı hususunda, Haluk İpekten ve Mustafa İsen tarafından hazırlanan *Basılı Divanlar Kataloğu* (1997) ve Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nce Hatice Aynur tarafından hazırlanan *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları, Tezler, Ya-yınlar, Haberler (2000-2004)* adlı yayınlara bakılabilir.

Hikayesi (1959) adlı çalışmasında, sâdece Leylâ ile Mecnun hikâyesi üzerinde durmuş ve bu hikâyeyi yazan şairlerin hikâyeyi yorumlamasıyla ilgili genel tespitlerde bulunmuştur. Genel olarak mesneviler ve türün tasnifi ve tarihî gelişimi hakkında derli toplu ilk bilgiyi İsmail Ünver, *Türk Dil'i*’nde (Türk Şiiri Özel Sayısı-Divan Şiiri, 1986, sy. 415-416, s. 430-462)’de yayımlanan “Mesnevi” makalesinde vermiştir. Aynı konuyu, Nâmık Açıkgöz de, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Sözlüğü* (2005, c. IV, s. 356-359)’ndeki “Mesnevi” maddesinde ele almıştır.

Mesnevilerin tahkiyevî özelliklerine ilk dikkat çeken bilim adamı Şerif Aktaş’tır. Aktaş, Şeyh Galib’in *Hüsni ü Aşk* mesnevisinin yapısını, olay örgüsünü ve diğer roman özelliklerini, “Roman Olarak Hüsni ü Aşk” (*Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 1983, sy. 27, s. 94-108) başlıklı yazısında incelemiştir. Benzer bir bakış açısını, Nâmık Açıkgöz Fuzûlî’nin Leylî vü Mecnun mesnevisine uygulamış ve mesnevinin roman özelliklerine dair tespitlerde bulunmuştur (“Leylâ ile Mecnun Mesnevisinin Yapısı”, *Millî Kültür*, 1987, sy. 59, s. 39-43). N. Açıkgöz, Riyâzî’nin *Sâkî-nâme*’siyle ilgili olarak yayımladığı yazısında da, metnin tahkiyevî özelliğine dikkat çekmiştir.⁸ Rıdvan Canım da, *Türk Edebiyatında Sâkî-nâmeler ve İşret-nâme* (Ankara, 1999) başlıklı çalışmasında, genel olarak sâkî-nâmelerin muhtevaları üzerinde durmuş ve Revânî’nin *İşret-nâme* adlı mesnevisini incelemiştir.

Genel olarak mesnevi değerlendirmeleri veya bir mesnevinin hikâye ve roman olarak ele alınmasından başka, mesnevilerin ortak değerlendirmeye tabi tutulduğu yayımlar da vardır. Bunlardan, Tunca Kortantamer’in, *Nev’î-zâde Atayî ve Hamsesi* (1997) adlı eseri, Atâyî’nin bütün mesnevileriyle ilgili olarak genel tespit ve tavsiflerin yapıldığı bir çalışma olması nedeniyle önemlidir. Bundan başka, Atilla Şentürk’ün *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinin Edebî Tasvirler* (2002) başlıklı çalışması, mesnevi metinlerinden hareketle, bir temanın geçirdiği safhaları tespit etmesiyle dikkat çeker. Benzer bir bakış açısıyla Mehmet Arslan, Osmanlı saray düğünlerinin mesnevilere yansımaları, *Türk Edebiyatında Maznun Surnameler: Osmanlı Saray Düğünleri* (1999) adlı yayınında ele alır.

Baştan sona bir mesnevinin ele alınmasının ilk örneğini ise Victoria R. Holbrook, *Aşkın Okunmaz Kıyıları: Türk Modernitesi ve Mistik Roman* (çev. Erol Koroğlu, İstanbul, 1998) başlıklı eseriyle vermiştir. Holbrook, bu çalışmasına, Şeyh Galip’in *Hüsni ü Aşk* mesnevisini esas almıştır ve çalışmanın amacının “Osmanlı Türk mesnevisinin poetikası” olduğunu söyler. Holbrook, bu kitabında, klasik şirinin modern metotlarla algılanması, *Hüsni ü Aşk*’ta metinler arasılığın yansımaları, şairliğin gücünü ve önemini, söz sanatlarının ve bunun dilsel boyutunu ve nihayet *Hüsni ü Aşk* mesnevisinin orijinallliğini tartışır. Holb-

8 N. Açıkgöz, “Tahkiyevî Bir Metin Olarak Riyâzî’nin Sâkî-nâme’si”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 1988, sy. 55, s. 73-83.

rook, bu çalışmasıyla, mesnevi metnine farklı başka açılarından da bakılabileceğini göstermiştir. Ancak, Holbrook'un bakışında bir sistemlilik yoktur.

Mesnevi türüyle ve metinleriyle ilgili bu çalışmaları zikrettikten sonra, yayımlanan mesnevileri şöyle sıralayabiliriz:

Abdülvasi Çelebi, *Halilnâme* (A. Gültaş (haz.), 1996); Ahmedî, *Cemşid ü Hurşid* (Mehmet Akalın (haz.), 1975); Ali Şir Nevâyî, *Ferhad ü Şirin* (Gönül Alpay-Tekin (haz.), 1994); Ali Şir Nevâyî, *Leylî vü Mecnun* (Ü. Çelik (haz.), 1996); Ali Şir Nevâyî, *Lisanü't-Tayr* (M. Canpolat (haz.), 1995); Ali Şir Nevâyî, *Sedd-i İskenderî* (H. Tören (haz.), 2001); Âşık Paşa, *Garib-nâme* (Kemal Yavuz (haz.), 2000); Aynî, *Sâkî-nâme* (M. Arslan (haz.), 2003); Bedr-i Dilşâd, *Murâd-nâme* (A. Ceyhan (haz.), 1997); Behiştî, *Heşt Behişt* (E. Yeniterzi (haz.), 2001); Cem Sultan, *Cemşid ü Hurşid* (A. İnce (haz.), 1995, 2000); Münevver Okur Meriç (haz.), 1997); Cemâli, *Miftâhu'l-Ferec* (Ç. Derdiyok (haz.), 1998); Elvan Çelebi, *Menâkıb-ı Kudsiyye* (İ. Erünsal ve A.Y. Ocak (haz.), 1995); Emre, *Terceme-i Pendnâme-i Atar*, (A. Bilgin (haz.), 1998); Fazlî, *Gül ü Bülbül* (G. Zavotçu (haz.), 1995 ve N. Öztekin (haz.), 2002); Feyzî, *Mesneviler* (A.O. Coşkun (haz.), 1997); Feyzî, *Şem' ü Pervâne* (G. Tekin (haz.), 1991); Firdevsî-i Rûmî, *Kutb-nâme* (İ. Olgun ve İ. Parmaksızoglu (haz.), 1980); Firdevsî-i Tavîl, *Da'vet-nâme* (F. Büyükkarcı (haz.), 1995); Fuzûlî, *Leylî vü Mecnun* (N. H. Onan (haz.), 1956; H. Ayan (haz.), 1981 ve M. N. Doğan (haz.), 1996, 2000); Gülşehrî, *Felek-nâme* (S. Kocatürk (haz.), 2000); Güvâhî, *Pend-nâme*, (M. Hengirmen (haz.), 1983); Hakanî, *Hilye-i Saadet* (İ. Pala (haz.), 1991); Hamdullah Hamdî, *Yusuf u Züleyha* (N. Onur (haz.), 1991); Hayâlî Derviş, *Ravzatü'l-Envâr* (M. F. Köksal (haz.), 2003); İrşâdî Baba, *Mevlid* (N. Açıkgoz (haz.), 1999); Kutb, *Hüsrev ü Şirin* (N. Hacıeminoğlu (haz.), 1968); Lâmi'î, *Gûy u Çevgân* (N. Tezcan (haz.), 1994); Lâmi'î, *Vâmık u Azrâ* (G. Ayan (haz.), 1998); Lâmi'î, *Münâzara-i Bahâr u Şitâ* (S. Eğri (haz.), 2001); Mehmed, *İşk-nâme* (Sedit Yüksel (haz.), 1965); Mes'ûd bin Ahmed, *Süheyl ü Nevbahar* (C. Dilçin (haz.), 1991); Müdâmî, *Menâkıb-ı Emir Sultan* (O. Bilgin (haz.), 1992); Mürîdî, *Pend-i Ricâl* (A. Kılıç (haz.), 2001); Nâbî, *Hayriyye* (İ. Pala (haz.), 2003 ve M. Kaplan (haz.), 1995); Nâbî, *Sûrnâme* (A. S. Levend (haz.), 1944); Nâbî, *Tuhfetü'l-Haremeyn* (M. Coşkun (haz.), 2002); Nâlî Mehmed, *Tuhfetü'l-Emsâl* (B. Kahraman (haz.), 1999); Nev'î-zâde Atâyî, *Heft-Hân* (T. Karacan (haz.), 1974); Refî'î-i Amidî, *Cân u Cânân* (N. Öztoprak (haz.), 2000 ve K. Üstüner (haz.), 2002); Revânî, *İşret-nâme* (R. Canım (haz.), 1999); Sâbit, *Derenâme* (T. Karacan (haz.), 1990); Sâbit, *Zafer-nâme* (T. Karacan (haz.), 1991); Sâfi, *Hasbihal* (D. Batıslam (haz.), 2003); Şâhidî, *Tuhfe-i Şâhidî* (A. H. İmamoğlu (haz.), 2005); Subhi-zâde Feyzî, *Hamse* (M. Arslan (haz.), 1999); Süleyman Çelebi, *Mevlid* (N. Pekolcay (haz.), 1993; M. Taçtı ve C. Kurnaz (haz.), 1999); Şâhidî, *Gülşen-i Vahdet* (N. Külekçi (haz.), 1996); Şemseddin-i Sivasî, *Süleyman-nâme* (H. Akaya (haz.), 1997); Şemsî Derviş, *Dehmurg* (İ. Güven Kaya (haz.), 1997); Şerîfî, *Yusuf u Züleyha* (Z. Kültürel (haz.), 2001); Şeyh Galip, *Hüs ü Aşk* (O.

Okay ve H. Ayan (haz.), 1975; M. N. Doğan (haz.), 2002); Şeyhî, *Har-nâme* (F. K. Timurtaş (haz.), 1971); Şeyhî, *Hüsrev ü Şirin* (F. K. Timurtaş (haz.), 1963); Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşid-nâme* (H. Ayan (haz.), 1979); Vâhidî, *Menâkıb-ı Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân* (A. T. Karamustafa (haz.), 1993); Vehbî Sünbülzâde, *Lutfiyye* (S. Beyzâdeoğlu (haz.), 1996); Yeni Pazarlı Vâli, *Hüsn ü Dil* (M. F. Köksal (haz.), 2003); Yusuf Emîrî, *Deh-nâme* (K. Köktekin ve A. Çetin (haz.), 2001); Yümnî, *Fazilet-nâme* (Y. Tepeli (haz.), 2002); Zarifi, *Pendnâme* (M. Arslan (haz.), 1994); Zâtî Süleyman Efendi, *Sevânihu'n-Nevâdir fî-Ma'rifeti'l-Anâsır* (M. Arslan (haz.), 1994).

Tezkirlere ve edebiyat tarihlerine göre 150 civarında olduğu tahmin edilen mesnevilerden, yaklaşık 75 tanesi yayımlanmıştır. Bu yayımların tamamına yakınında, sağlam metin teşkili yolu seçilmiş ve metin tavsifi yapılmış fakat çok azında metin incelemesi yoluna gidilmiştir. Bu yüzden mesnevilerin çoğu, olay örgüsü, şahıs kadrosu ve bunların ilişkileri, gerilim unsuru, zaman, mekân ve üslup açısından yeterince işlenmemiştir. Mesnevilerin tamamında, bu tür bir inceleme yapıldığında, klasik mesnevilerin roman veya hikâye açısından değerlendirilmeleri de yapılmış olacaktır ki bununla da, anlatmaya dayalı klasik metinlerin muhteva ve fonksiyonlarının anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

c. Tezkireler

Biyografi geleneğinin en önemli eseri olan şuara tezkirelerinin tamamı (30 civarında) çalışılmış olup bir kısmı eski ve yeni harflerle veya günümüz Türkçesiyle neşredilmiştir. Ayrıca tezkireler, Haluk İpekten, Mustafa İsen, Filiz Kılıç, İ. Hakkı Aksoyak ve Aysun Eydurun tarafından hazırlanan *Şair Tezkireleri* (2002) başlıklı eserde, muhtevaları, nüshaları ve haklarında yapılan çalışmalar zikredilerek ele alınmıştır.

Neşredilen tezkireler ve biyografik eserler şunlardır:

Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, Süleyman Solmaz (haz.), Ankara, 2005.

Ali Şir Nevai, *Mecâlisü'n-Nefâis*, Hüseyin Ayan vd. (haz.), Erzurum, 1995.

Aşık Çelebi, *Meşairü's-Şu'ara*, G. M. Meredith Owens (haz.), Londra, 1973.

Beliğ, *Nuhbetü'l-Asar*, Abdülkerim Abdülkadiroğlu (haz.), Ankara, 1985, 1999.

Beliğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, Abdülkerim Abdülkadiroğlu (haz.), 1998.

Es'ad Mehmed Efendi, *Bağçe-i Safâ-endûz*, Rıza Oğraş (haz.), 2001.

Esrar Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, İlhan Genç (haz.), 2000.

Gelibolu Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, Mustafa İsen (haz.), Ankara, 1994.

Güftî, *Teşrifâtü's-Şu'arâ*, Kâşif Yılmaz (haz.), Ankara, 2001.

Kınalı-zade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, İbrahim Kutluk (haz.), 2 cilt, Ankara, 1978, 1981.

Latifi, *Tezkiretü'ş-Şu'ara ve Tabsıratu'n-Nuzamâ*, Rıdvan Canım (haz.), Mustafa İsen (sad.), Ankara, 1990, 1999.

Mehmed Siraceddin, *Mecma'-ı Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*, Mehmet Arslan (haz.), Sivas, 1994.

Mûcib, *Tezkire-i Mûcib*, Kudret Altun (haz.), Ankara, 1997.

Ramiz, *Âdâb-ı Zürefâ*, Sadık Erdem (haz.), Ankara, 1994.

Rıza, *Rıza Tezkiresi*, M. Sadık Erdağı (haz.), Ankara, 2002.

Safâyî Mustafâ Efendi, *Tezkire-i Safâyî*, Pervin Çapan (haz.), Ankara, 2005.

Sâlim, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, Adnan İnce (haz.), Ankara, 2005.

Sehi Bey, *Heşt Bihişt: The Tezkire by Sehi Beg, An Analysis of the First Biographical Work on Ottoman Poets with a Critical Edition Based on MS. Süleymaniye Library, Ayasofya O. 3544*, Günay Kut (haz.), Harvard University, 1978; Mustafa İsen (sad.), İstanbul, 1981 ve Ankara, 1998.

Şakâyıku'n-Numâniyye Zeyilleri, Abdülkadir Özcan (haz.), 5 cilt, İstanbul, 1989.

Taşköpri-zade, *Şakâyıku'n-Numâniyye fi-Ulemâi Devleti'l-Osmâniyye*, Ahmet Suphi Furat (haz.), İstanbul Üniversitesi Yay., 1982.

Yümnî, "Yümnî Tezkiresi", Sadık Erdem (haz.), *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ağustos 1988, sy. 55, s. 85-112.

Yayınlanan bu tezkirelerden başka XIX. yüzyıl sonuna kadar olan döneme ait tezkire ve biyografik eserlerden henüz yayımlanmayanlar ise şunlardır:

XVII. yüzyıl: Riyâzî, *Riyâzü'ş-Şu'arâ*; Fâizî, *Zübdetü'l-Eş'âr*; Âsım, *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*.

XVIII. yüzyıl: Silahdar-zâde, *Tezkire-i Şu'arâ*; Âkif, *Mir'ât-ı Şi'r*.

XIX. yüzyıl: Fatin, *Hâtimetü'l-Eş'âr*; Tevfik, *Mecma'u't-Terâcim*; Mehmed Tevfik, *Kâfile-i Şu'arâ*.

Klasik Türk Edebiyatı çalışmalarında, gerek şair biyografisi ve gerekse eser adlarının tespiti itibarıyla en önemli kaynak olan tezkireler ve biyografik eserlerin tamamına yakınının yayımlanmış olması saha için sevindiricidir. Fakat bu tür eserlerin sadece biyografya ve bibliyografya için kullanılıyor olması ve eserlerin yansıttığı devirlerin edebî tenkitlerinin tespiti için birer başvuru eseri olarak görülmemeleri yakın zamana kadar devam etmekteydi. Harun Tolaş'ın 1983 yılında yayımlanan *Sehî, Lâtîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi* adlı eserinde, tezkirelerin edebî eleştiri boyutuna da dikkat çekilmiştir. Filiz Kılıç, *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerinde Değerlendirmeler* (Ankara, 1998) adlı eserinde, aynı bakış açısını XVII. yüzyıl tezkirelerine uygulamıştır. Nâmık Yaykınılı (Açıkgöz), 1982 yılında yazdığı "Divan Edebiyatında Tenkit" (*Doğuş Edebiyat*, sy. 3, s. 14-16) başlıklı yazısında, tezkirelerde kullanılan tenkit terimlerini ve kullanılış sebeplerini inceleyen bir yazı neşretmiş; daha sonra da bu terimlerden biri olmak üzere "âb-

dâr” örneğini, “Klasik Türk Şiiri Tenkit Terminolojisi ve ‘Ab-dâr’ Örneği”, *Türk Kültür İncelemeleri* (2000, sy. 2, s. 149-160) başlıklı makalede ele almıştır.

3. Doğrudan Metne Yönelik İncelemeler

a. Metin Tahlili: Metin tahlili açısından, Mehmet Çavuşoğlu (1935-1987)’nin *Necati Beğ Divanının Tahlili* (İstanbul, 1971) adlı eseri ile başlayan gelenek, Harun Tolasa (öl.1983)’nın *Ahmed Paşanın Şiir Dünyası* (Ankara, 1973), Cemal Kurnaz’ın *Hayali Beğ Divanının Tahlili* (1987) ve Nejat Sefercioğlu’nun *Nev’i Divanının Tahlili* (Ankara, 1990) çalışmalarıyla devam etmiştir. Bu metodun son örneğini ise Mustafa Tatçı, *Hayretî’nin Dinî-Tasavvufî Dünyası* (Ankara, 1998) adlı yayımıyla vermiştir.

Metin tahlili metodun da divan, sadece din-tasavvuf, sosyal yapı, insan ve tabiat ile ilgili unsurların mekanik kullanılışı açısından eserin muhtevası üzerinde yoğunlaşır ve elde edilen bilgi, şiirselliği tespitten uzaktır.

b. Metin Şerhi: Metin şerhi metodu, sahaya olan vukufun az olmasından ve bu konudaki kaynak yetersizliğinden dolayı son derece verimsizdir. Araya giren yıllarla uzaklaşılan ve unutulmuş imaj dünyası ve imajinasyon sistemi, şiirlerin modern şerh metoduyla da ele alınmasını zorlaştırmıştır.

Son zamanlarda yayımlanan klasik şerh metodu örnekleri ile klasik şerhçilik anlayışının gün ışığına çıkması, bu metodun gelişimine katkıda bulunacaktır. Ancak klasik şerhçiliğin belli bir sistematığının olmaması, bilgiye ulaşmakta tesadüfiliğe yol açmaktadır.

İlk örnekleri, Ömer Ferid Kam, Tahirü’l-Mevlevi ve İsmail Saip gibi bir kaç şahsiyette ortaya çıkan son klasik şerhçilik anlayışından sonra, derli toplu metin şerhi çalışması olarak A. Nihad Tarlan’ın *Fuzuli Divanı Şerhi* (Ankara, 1985, 1998), İskender Pala’nın *Şi’r-i Kadim Şerhleri* (İstanbul, 1977), M. Akar’ın *Su Kasidesi Şerhi* (Ankara, 1994), A. Çalışkan’ın *Su Kasidesi Şerhi* (Ankara, 1992), A. Şentürk’ün *Ahmed Paşanın Güneş Kasidesi Üzerine Düşünceler* (İstanbul, 1994) ve *Necati Bey’in Sultan Beyazid Medhiyesi ve Bazı Gazelleri Hakkında Notlar* (İstanbul, 1995) adlı eserleri zikredilmelidir. Ali Alparslan’ın *Türk Dili* (Türk Şiiri Özel Sayısı-Divan Şiiri, 1986, sy. 415-417) dergisinde neşrettiği gazel şerhleri ve A. N. Tarlan’ın Şeyh Galip’in gazellerinde yaptığı şerhler de metodun başka örnekleridir. Konuyla ilgili son yayını, Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri* (2000) adlı eseriyle yapmıştır.

Bu şerhlerde, klasik şerh anlayışlarının genişletilerek kullanılması dikkati çeker. Ayrıca, bu metoda göre yapılan yayınlarda, her beyit kendi içinde bağımsız bir birim olarak ele alınıp metne karşıdan ve “yatay” bakılıp manzume veya metin bütünlüğünü gören “dikey” bakış açısının kullanılmaması ve metodun standart esaslara bağlanmamış olmasıyla ortaya çıkan bir dağınıklık söz konusudur.

Klasik şerh anlayışından ayrılan modern örnekleri, Cem Dilçin ve Walter Andrews vermişlerdir. Dilçin, “Fuzûlî’nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden

İncelenmesi”, (*Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi*, c. IX, sy. 1, s. 43-98) başlıklı makalesinde, Fuzûlî’nin bir gazelini, yapısal yönden inceleyerek şerh ile yapısalcı anlayışı birleştirmiştir. Dilçin, “Fuzûlî’nin Farsça Şiirlerinde İkileme” (*Uluslararası Türk Dili Kongresi 26 Eylül-1 Ekim 1992*, Ankara, 1996, s. 505-519), “Fuzûlî’nin Şiirlerinde İkilemelerin Oluşturduğu Ses, Söz ve Anlam Düzeni” (*Journal of Turkish Studies: In Memoriam Abdülbaki Gölpınarlı*, c. XIX, s. 157-200) ve “Fuzûlî’nin Şiirlerinde Söz Tekrarlarına Dayanan Bir Anlatım Özelliği” (*Türkoloji Dergisi*, c. X, sy. 1, s. 77-14) başlıklı yayımlarında, şerh metodu-na ses yapısının belirlenmesini de ilâve etmiştir.

Walter Andrews 1985 yılında *Poetry’s Voice, Society’s Song* adıyla [(Türkçede: *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı* (İstanbul, 2000, 2001)] adlı eserinde, muhtelif gazellerden hareketle, söz dizimi ve kelime hazinesini de içine alan nisbî bir şerh örneği vermiş fakat klasik şiirin kültürel arka planına pek girmemiş, imajinas-yona dayalı ve toplumsal yapıyla ilişkilendirilmiş bir şerh anlayışı sergilemiştir.

Yapılan çalışmalardan da anlaşılacağı üzere, klasik şiir şerh metoduyla ilgili kriterler ve sistem henüz yerleşmemiştir

c. Metin Mukâyesesi: Klasik Türk edebiyatı metinlerinde, mukayese çalışması ne yazık ki çok az yapılmıştır. İlk mukayese Hasibe Mazıoğlu’nun *Fuzuli-Hafız: İki Şair Arasında Bir Karşılaştırma* (Ankara, 1964) adlı çalışmasıdır. Bunu A. Nihad Tarlan’ın *Şeyhi Divanını Tedkik* (İstanbul, 1964) adlı eseri takip etmiştir. Tarlan bu kitabında, Şeyhî’nin beyitleri ile Hâfız ve Sâdî gibi İran şâirlerinin beyitlerini karşılaştırmıştır.

Divanlarda yer alan şiirlerin mukayesesinden başka, klasik Türk edebiyatının en önemli problemlerinden birisi, mesnevi mukayeseleridir. Henüz metodu bile yerleşmeyen mesnevi mukayesesinin örneği yok denecek kadar azdır. Önemli iki örnekten birini, Namık Açıkgoz Çanakkale’de 16-18 Mayıs 1996 tarihlerinde düzenlenen II. Karşılaştırmalı Edebiyat Sempozyumu’nda sunduğu “Türkçe ve Kürtçe Mem u Zin ile Leylî vü Mecnun Mesnevilerinin Mukâyesesi” başlıklı bildiriyle vermiştir. Açıkgoz bu tebliğinde Ahmed-i Hanî’nin Kütçe, Ahmed Fâik’in Türkçe *Mem u Zin* adlı mesnevileri ile Fuzûlî’nin eserini mukâyese etmiştir. Konuyla ilgili ikinci dikkate değer örneği ise Nihat Öztoprak Refî’î-i Amidî’nin *Cân u Cânân* mesnevisi ile Şeyh Galip’in *Hüsn ü Aşk* adlı eserini mukâyese ederek vermiştir.

4. Tematik/Monografik İncelemeler

Tematik incelemelerde, belirlenen kavram, olay, tür ve şekil, zihniyet, anlayış gibi konuların tek veya çeşitli eserlerde yer alışı veyahut da bir şahıs veya dönem, bütün yönleriyle ele alınmaktadır. Bu tür çalışmaların bazılarının doktora sonrası yapılması dikkat çeker. Bunun sebebinin, bu aşamada, bilginin daha da zenginleşmesi ve vuzuh kazanması olduğunu söylemek mümkündür.

Yayımlanan belli başlı tematik incelemeler ve monografiler şunlardır:

Abdülkadir Karahan, *Fuzûlî-Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul, 1949.

Atilla Şentürk, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakibe Dair*, İstanbul, 1995.

Atilla Şentürk, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sufi ve Zahid Hakkında*, 1996.

Cemal Kurnaz, *Türkiye Orta Asya Edebî İlişkileri*, Ankara, 1999.

Cemal Kurnaz, *Halk ve Divan Şiirinin Müştarekleri Üzerine Denemeler*, Ankara, 1990.

Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, *Türk Edebiyatında Şathiyye*, Ankara, 2001.

Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na't*, Ankara, 1987.

Filiz Kılıç, *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Ankara, 1998.

Haluk İpekten vd, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara, 1988.

Harun Tolasa, *Şehi, Latîfî, Aşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırması ve Eleştirisi*, İzmir, 1983.

Hasibe Mazioğlu, *Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik*, Ankara, 1957, 1992 ve İstanbul, 1995.

Mehmet Arslan, *Türk Edebiyatında Surnâmeler*, Ankara, 1999.

Metin Akar, *Türk Edebiyatında Manzum Miracnâmeler*, Ankara, 1987.

Mine Mengi, *Divan Şiirinde Hikemi Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Ankara, 1987.

Muhammed Nur Doğan, *Fuzûlî'nin Poetikası*, 1997.

Muhsin Macit, *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları*, Ankara, 1996.

Muhsin Macit, *Gelenekten Geleceğe*, Ankara, 1997.

Mustafa İsen, *Acıyı Bal Eylemek, Türk Edebiyatında Mersiye*, Ankara, 1993.

Nahit Aybet, *Fuzuli Divanında Maddi Kültür*, Ankara, 1989.

Nâmık Açıköz, *Kahvename, Türk Edebiyatında Kahve*, Ankara, 1999.

Tahir Üzgör, *Türkçe Divan Dibaceleri*, Ankara, 1990.

Edebiyat tarihleri de bu kategoride mütalaa edilmesi gereken çalışmalardır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru başlayan sistematik Türk edebiyat tarihçiliğinin ilk ismi, *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye* adlı eseriyle Abdülhalim Memduh'tur. Bunu başka şahsiyetler de takip etmişse de, yayımlanan edebiyat tarihleri daha çok öğrencilere yönelik ders notu şeklinde oluşturulmuştur.

Modern ve sistematik Türk edebiyat tarihçiliğinin ilk önemli ismi, M. Fuat Köprülü'dür. İlk defa 1920-1921 yıllarında neşrettiği *Türk Edebiyat Tarihi* adlı kitap, devirler ve şahıslar hakkında genel ve kısa hükümlerin verildiği bir eserdir.

Nihad Sami Banarlı'nın *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1948, 1975-1979) adlı eseri, klasik Türk edebiyatı ağırlıklı olup geniş bir kaynak bilgisine dayanan biyografik bilgileri ve edebî değerlendirmeleri ihtiva etmektedir. Genel olarak objektif hükümleri ihtiva eden bu eserde, kimi zaman sübjektivite de göze çarpmaktadır.

Vasfi Mahir Kocatürk (1907-1961) *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi* (Ankara, 1964, 1970) adlı eserinde biyografi üzerinde durmaz, daha çok metinler: incelemeler. Fakat Vasfi Mahir'deki incelemeler, bilimsel ve metodolojik olmaktan ziyade genel kanaatlerdir.

A. Sırrı Levend (1894-1978)'in *Türk Edebiyat Tarihi, c. I: Giriş* (Ankara, 1973) adlı eseri, sadece klasik Türk edebiyatının kaynaklarının derlenip toplanmış halidir.

Ötüken-Söğüt yayınevinde neşredilen ve geniş bir kurul tarafından hazırlanmış olan 14 ciltlik *Büyük Türk Klasikleri* (İstanbul, 1988-1992) edebiyat tarihi özeliği taşımakla beraber, daha çok antoloji niteliğindedir.

Mine Mengi'nin hazırladığı *Eski Türk Edebiyat Tarihi* (Ankara, 1964, 1996, 1997) öz bilgileri ihtiva eden ve örnek metinlerin eklendiği bir edebiyat tarihidir.

Atilla Şentürk ve Ahmet Kartal'ın birlikte neşrettikleri *Eski Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 2004) adlı edebiyat tarihi, bibliyografik bilgileri ihtiva etmesiyle dikkat çeker.

Mustafa İsen ve arkadaşları tarafından hazırlanan *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı* (Ankara 2006, 4. baskı) ve Ahmet Mermer ve arkadaşları tarafından hazırlanan *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatına Giriş* (Ankara 2006) adlı eserler de, el kitabı mahiyetinde, dönemlere, şairlere, tür ve şekillere ve edebî anlayışlara dâir bilgiler veren çalışmalardır.

Bütün bu olumlu çalışma ve yayımlara rağmen, modern ve bilimsel açıdan yazılmış Türk edebiyat tarihleri, E. J. W. Gibb tarafından 1900-1907 yıllarında Londra'da 6 cilt olarak neşredilen⁹ *The History of Ottoman Poetry*'nin metodu ve fonksiyonunu geçememişlerdir.

Tarihî süreç itibarıyla hayli uzun bir döneme yayılan ve telif edilen eserler açısında da çok zengin olan Türk Edebiyatı, henüz metinleri esas alan ve değerlendirmeleri bir bütün olarak ele alıp eleştirel açıdan bakan bir metottan hayli uzaktır.

5. Ansiklopedik Eserler

Saha ile ilgili ansiklopedik eserleri şu üç grupta mütalaa etmek mümkündür: (a) Mazmunlar, remizler, mitolojik unsurlar; (b) Belagat ve tür-şekil bilgisi çalışmaları; ve (c) Dönemin kültürel hayatını yansıtan çalışmalar.

⁹ Bu eser, 1999 yılında Ali Çavuşoğlu tarafından *Osmanlı Şiir Tarihi* adıyla Akçağ Yayınları arasında neşredilmiştir.

a. Mazmunlar, remizler, mitolojik unsurlar: Klasik Türk şiirinin arka planını oluşturan bilgi birikiminin derli-toplu verildiği eser sayısı ne yazık ki 5'tir. İlk neşredilen eser, Agah Sırrı Levend'in *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar* (İstanbul, 1943) adlı kitabıdır. Bunu, daha metodolojik bir şekilde, Ahmet Talat Onay tarafından hazırlanıp Cemal Kurnaz tarafından 1992 yılında neşredilen *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* ve İskender Pala tarafından 1989, 1990, 1995 yıllarında neşredilen *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* adlı eserler takip eder.

Klasik Türk Şiirinin imaj dünyasını oluşturan mitolojik unsurları, kişiler ve kişilikleri, Dursun Ali Tökel *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar, Şahıslar Mitolojisi* (Ankara, 2000), Gencay Zavotçu ise *Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü* (Ankara, 2006) başlıklı eserlerinde ele almışlardır.

b. Belagat ve tür-şekil bilgisi çalışmaları: Osmanlı döneminde, klasik şiirin belagat özellikleriyle ilgili ilk derli toplu ve sistematik eseri, ilk baskısı 1879'da yapılan *Tâlim-i Edebiyat* ile Recaizâde Mahmut Ekrem vermiştir. İkinci derli toplu fakat muhtasar eser ise Ahmed Cevdet Paşa'nın, ilk baskısı 1881 yılında, tıpkıbasımı 1987'de ve yeni harflere çevrilmiş baskısı 1999'da yapılan *Belagat-i Osmaniye* adlı eseridir. Bu dönemde yayımlanan bir diğer eser de Muallim Naci'nin *İstilahat-ı Edebiye* adlı kitabıdır.

Cumhuriyet döneminde, Klasik Türk şiirinin belagat özelliklerinin incelendiği eserlerden ilki Ali Nihat Tarlan tarafından neşredilen *Edebi San'atlar* (İstanbul, 1930, 1947, 1969) adlı kitapçıktır. Muallim Naci'nin *İslahat-ı Edebiyyesi* A. Hayber ve A. Yalçın (Ankara, ts.) ve Yekta Saraç (İstanbul, 1996, 2004) tarafından neşredilmiştir. Tahirü'l-Mevlevi'nin *Edebiyat Lugati* (İstanbul, 1936, 1973) belagat özellikleri itibarıyla bir başvuru kitabı niteliği taşır.

Klasik belagat çalışmalarının XX. yüzyıldaki ilk sistematik örneğini, verirken, saha ile ilgili en derli toplu ve hacimli çalışma, M. Kaya Bilgegil tarafından *Edebiyat Bilgi ve Teorileri* (Ankara, 1980) adıyla yapılmıştır. Aynı konuyu Yekta Saraç *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat* (İstanbul, 2000, 2004) adlı eserine konu etmiştir. Halûk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı: Nazım Şekilleri ve Aruz* (İstanbul, 1994) başlıklı yayınında, sahanın en önemli teknik boyutu olan nazım şekillerini ve aruzu, geniş bir şekilde ele almıştır. Cem Dilçin'in *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi* (Ankara, 1983, 1992, 1995) adlı eseri ise belagat yanında, vezin, tür ve şekil bilgilerini ihtiva eden bir eser olarak önemlidir. Metin Akkuş'un yayımladığı *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası, Edebi Türler ve Tarzlar* (Erzurum 2006) adlı çalışma, eserin başlığının ilk kısmını içermemekle beraber, klasik manzum tür ve tarzlar hakkında bilgi vermektedir.

c. Dönemin kültürel hayatını yansıtan çalışmalar. Klasik Türk şiirinin arka planını oluşturan kültürel birikimin güncelleştirilerek yeni nesillere deneme tarzıyla aktarılmasında, Mehmet Çavuşoğlu, İskender Pala, Mustafa İsen, Cemal Kurnaz ve Namık Açıköz'ün yazıları dikkati çeker. Bilhassa M. Çavuşoğlu-

lu'nun *Divanlar Arasında* (Ankara, 1981, 1999) adlı eseri, ilk örnek olması ve yeni dikkatler çekmesi açısından önemlidir. Bu vadede en çok çalışmayı yapan kişi olarak ünlenen İskender Pala'nın *Müstesna Güzeller* (İstanbul, 1995), *Divane Güzeller* (İstanbul, 2004), *Âşinâ Güzeller* (İstanbul, 1998-2004), *Perî-şân Güzeller* (İstanbul, 2003, 2004), ... *Ve Gazel Yeniden* (İstanbul, 2001-2004), *Şairlerin Dilinden* (İstanbul, 1996), *Kırklar Meclisi* (İstanbul, 2000), *Kudemanın Kırk Atlısı* (İstanbul, 1998) ve *Şiirler, Şairler ve Meclisler* (İstanbul, 1997) adlı kitaplarında yer alan yazıları, güncelleştirilmiş klasik Türk edebiyatı inceleme örnekleridir. Pala bu kitaplarının çoğunda, muhtelif şiirleri bir bütün olarak veya bazı beyitlerin arka planını oluşturan zihniyeti ve imaj dünyasını sorgulayıp ortaya koyarken, şerh metodunu da kullanmıştır.

6. Antolojiler

Osmanlı döneminde, muhtelif şairlerin şiirlerinin belirlenen bir çerçevede biraraya getirilmesiyle oluşan *mecmua* geleneği, E. J. Wilkinson Gibb'in, *Ottoman Poems, Translated into English Verse*, (Glasgow, 1882) adlı eseriyle antolojiye dönüşür. Modern anlamda ilk örneği, Hıfzı Tevfik (Gönensay), Hammamizade İhsan ve Hasan Ali (Yücel) tarafından 1927 yılında neşredilen *Türk Edebiyatı Numûneleri* adlı eserdir. Daha sonra muhtelif özelliklerde şu antolojiler neşredilmiştir:

Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, İstanbul, 1999.

Ali Nihad Tarlan, *Divan Edebiyatında Tevhidler I-IV*, İstanbul, 1936.

Ali Nihad Tarlan, *Şiir Mecmualarında XVI. ve XVII. Asır Divan Şiiri*, 2 fas., İstanbul, 1948.

Ali Nihad Tarlan, *XVI-XVII. Asır Divan Şiiri*, 4 cilt, İstanbul, 1948-1949.

Ali Yılmaz, *Kanuni Sultan Süleyman'a Yazılan Kasideler*, Ankara, 1996.

Avni Erdemir, *Anadolu Sahası Musikişinas Divan Şairleri*, Ankara, 1999.

Cemal Kurnaz, *Münacat Antolojisi*, Ankara, 1992.

Cemil Çiftçi, *Maktul Şairler*, İstanbul, 1997.

Coşkun Ak, *Şâir Padişahlar*, Ankara, 2001.

Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, 1966, 1967, 1995, 1999.

Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, İstanbul, 1964, 1986.

Filiz Kılıç ve Muhsin Macit, *Türk Edebiyatında Ramazan Şiirleri*, Ankara, 1995.

Halil Erdoğan Cengiz, *Açıklamalı-Notlu Divan Şiiri Antolojisi*, Ankara, 1967.

İskender Pala, *Kronolojik Divan Şiiri Antolojisi (Divanü'd-Devavin)*, Ankara, 1995 ve İstanbul, 1999, 2003, 2004.

Kadir Atlansoy, *Bursa Şairleri, Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri*, 1998

Mehmet Kalpaklı, W. Andrews ve Najaat Black, *Ottoman Lyric Poetry: An Anthology*, Austin: Texas University Press, 1997.

Mustafa İsen ve Ali Fuat Bilkan, *Sultan Şairleri*, Ankara, 1997.

Mustafa İsen ve Muhsin Macit, *Türk Edebiyatında Tevhidler*, Ankara, 1992.

Naci Onur, *Harputlu Divan Şairleri*, Elazığ, ts.

Necip Fazıl Duru, *Mevleviyâne Şiir Güldestesi*, İstanbul, 2000.

Necmettin Halil Onan, *İzahlı Divan Şiiri Antolojisi*, Ankara, 1941.

Numan Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, Erzurum, 1999.

Rıdvan Canım, *Edirne Şairleri*, Ankara, 1995.

7. Popüler Yayınlar

Saha ile ilgili ilk derli toplu popüler yayını Mehmet Çavuşoğlu, *Divanlar Arasında* (Ankara, 1981, 1999) adlı eserinde biraraya getirdiği yazılarında yapmıştır. Çavuşoğlu, muhtelif dergilerde yayımladığı yazılarında, klasik şiirin kültürel zemin ve muhitini, genel okuyucunun anlayacağı bir dille anlatmıştır. Çavuşoğlu, bu yayınıyla, Klasik Türk Edebiyatıyla ilgili çalışmaları, bu alanda bilgisi olanların haricindeki okurların ilgi alanına da sokmayı başarmıştır.

Bu vadide en hacimli yayını ise İskender Pala yapmıştır. Pala, yukarıda zikredilen kitaplarıyla, genel okuyucu dilini yakalayarak klasik Türk şiirini geniş kitlelere ulaştırıp sevdirmiştir. Bu özelliğinden dolayı Pala'ya "Divan Şiirini Sevdiren Adam" denmiştir.

Bu vadiye en son giren bilim adamı ise, *Önce Aşk Vardı* (İstanbul, 2005) adlı kitabıyla Ömür Ceylan olmuştur. Ceylan da, yazdığı yazılarda popüler dili kullanarak klasik Türk şiirinin muhtelif konularına temas etmektedir.

Divan metinlerinden yapılan seçmelerden oluşturulan yayınlar da, popüler neşriyatın bir başka şeklidir. Bu yönde yapılan yayınlarda, müellif veya araştırmacının zevkine göre seçilen manzumeler, sadece günün Türkçesine aktarılır ve şiirlerin arka planını oluşturan imaj dünyası ve imajinasyon tekniğinin nasıl kullanıldığına pek yer verilmez.

Saha ile ilgili bir diğer popüler yayın grubu da ansiklopediler ve sözlüklerdir. Topyekûn Türk edebiyatını ihtiva etmekle beraber, ansiklopedik isim, eser ve kavram sözlükçülüğünün kayda değer beş örneği vardır. Bunlardan ilki, Derghâh Yayınları tarafından 1976-1998 yılları arasında 8 cilt olarak yayınlanan *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'dir. Bu ansiklopedide, şahıs ve eser isimleri, terimler, kavramlar, tür ve şekil bilgileri yer almaktadır. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı'nca 2001-2004 yılları arasında yayımlanan *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* ise sâdece terimlerin ve kavramların ele alındığı bir eserdir.

Konuyla ilgili daha az hacimli bir çalışmayı da, Behcet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü* (15. baskı, 1993) ve *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü* (1979) ile yapmıştır. Bu konudaki son çalışma ise Arslan Tekin'in, *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler* (1995) adıyla yayımlanan eseridir.

II. Muhtelif Konular

Klasik Şiirde Ses Çalışmaları

Klasik Türk şiirinin ses ve yapı özelliğine dair çalışmalarıyla, Tunca Kortantamer, Cem Dilçin ve Muhsin Macit dikkati çekerler. T. Kortantamer “Türk Şiirinde Ses Konusunda ve Ses Gelişiminin Devamlılığı Üzerine Genel Bazı Düşünceler-1”, (*Ege Üniversitesi TDEA Dergisi*, 1982, sy. 1) başlıklı yazısıyla, klasik şiirde ses gelişimi üzerinde durmuştur. C. Dilçin, “Fuzûlî’nin Şiirlerinde Ses Tekrarlarına Dayanan Bir Anlatım Özelliği”, (*Türkoloji*, 1992, sy. 1, s. 77-114) ve “Fuzûlî’nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelemesi”, (*Türkoloji*, 1991, sy. 1, s. 43-98) başlıklı yazılarıyla, şiiri oluşturan unsurlar üzerine sistematik ve derinlemesine birer çalışma yapmıştır. M. Macit, *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları* (Ankara, 1996) adlı eserinde, klasik Türk şiirinde âhengi meydana getiren ses, kafiye ve redif gibi unsurlar üzerinde durarak toplu bir değerlendirmeye yapmıştır.

Klasik Türk Edebiyatına Muhalif Görüşler

Cumhuriyet döneminde, Klasik Türk edebiyatına karşı olumsuz tutum sergilemenin ilk örneğini İsmail Habib [Sevük] “İnkılabımız karşısında o medeniyet (Osmanlı medeniyeti-N. A.) de, onun mesnedi olan mazi de, ani bir sadmeyle çöken köhne binalar gibi, tozlar ve tarrakalar içinde yıkıldı: zelzele tamamdır! Zelzele tam, fakat eser henüz noksan”¹⁰ diyerek vermiş ve “o medeniyet”in önemli bir unsuru olan edebî kültürün de yıkıldığını ifade etmiştir. Fakat aynı kişi, üç sayfa ileride, “Beşeriyette elem kalacaksa, elemi umman yapan Fuzuli derin girdibatlarla yaşayacak. Şevk ve şetaret, arz durdukça ruhları dalgalandıracaksa, Nedim neş’eyi billur bir huzme gibi ebediyete uzatacaktır: Gençler, lâyetmûtlarımız olduğu için lâyetmûtu”¹¹ demiş, ancak, zelzeleye direnen medeniyet sütunları olarak klasik şâirleri övmüş ve böylece içinde bulunduğu ikilemi sergilemiştir.

Klasik Türk edebiyatıyla ilgili en geniş muhalif görüş, Abdülbaki Gölpınarlı’nın 1945’te neşrettiği *Divan Edebiyatı Beyanındadır* adlı eserinde yer alır. Gölpınarlı, bu eserinde, “Nedim incelikler göstermiş ama ne alem kalmış, ne incelikleri. Galip, hayaller kurmuş, o hayalleri kurmasaydı ne eksik olurdu ki”¹² gibi olumsuz görüşler sergilemiştir. Ancak Gölpınarlı daha sonra bu görüşlerinden vazgeçerek, Klasik Türk Edebiyatına katkıda bulunan önemli eserler yazmıştır.

Yakın zamanlara kadar, Klasik Türk Edebiyatının bir zümre edebiyatı olduğu, anlaşılabilir ve yabancı kelimelerle dolu bir edebiyat olduğu iddiaları yay-

¹⁰ İ. Habib, *Edebi Yeniliğimiz*, İstanbul, 1931, s. 3

¹¹ İ. Habib, *a. g. e.*, s. 6.

¹² A. Gölpınarlı, *Divan Edebiyatı Beyanındadır*, İstanbul, 1945, s. 6.

gın iken son 25 yılda bu kanaat değişmeye başlamıştır. Ancak, hâlâ, tümüyle Osmanlı'yı reddeden ve bu arada edebiyatını da benimsemeyen bir kitlenin varlığı da bilinmektedir.

Dergiler

Klasik Türk edebiyatı makalelerinin bibliyografyası 1991 yılından beri Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Hatice Aynur tarafından çıkarılmakta olan *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları, Tezler, Yayınlar, Haberler* başlıklı katalogta verilmiştir. Bu katalogdan, saha ile ilgili olarak 2000 civarında makalenin yayımlandığı anlaşılmaktadır. Bazı bilim adamları, makalelerini biraraya getirerek neşretmişler;¹³ diğer makaleler dergi sayfalarında kalmışlardır.

Saha ile ilgili dikkate değer yayınlar yapan önemli dergilerden bazıları şunlardır: *Türkoloji* (Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi); *Türkiyat Mecmuası*, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi); Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından neşredilen *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*; Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi tarafından neşredilen *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*; Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesince neşredilen *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünce neşredilen *Fırat Üniversitesi Dergisi-Sosyal Bilimler* adlı dergi, Yesevi Üniversitesi tarafından neşredilen *Bilig* dergisi, ABD'de Harvard Üniversitesi tarafından 1979'dan beri neşredilen *Journal of Turkish Studies*. Ayrıca Türk Dil Kurumu tarafından neşredilen *Türk Dil Araştırmaları Yıllığı-Belleten* de sahanın önemli dergilerindendir. Bundan başka, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından neşredilen *Türk Dünyası Araştırmaları*, Kubbealtı Vakfı tarafından neşredilen *Kubbealtı*, 1995'ten itibaren önceleri Sivas'ta, daha sonra Niğde'de neşredilen *Türklük Bilimi Araştırmaları* ve İstanbul'da 1996'dan beri neşredilen *Türk Kültürü Araştırmaları* ve yine İstanbul'da 1996'dan beri neşredilen *İlmî Araştırmalar* dergilerinde klasik Türk edebiyatına ilişkin çalışmalar yer almıştır.

13 Bu makale derlemeleri şunlardır: Abdülkadir Karahan, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul, 1981; Ali Nihad Tarlan, *Edebiyat Üzerine*, İstanbul, 1978; Ali Nihad Tarlan'ın *Makalelerinden Seçmeler*, Ankara, 1990; A. Karahan, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul, 1980; H. Mazioğlu, *Fuzuli Üzerine Makaleler*, Ankara, 1995, 1997; İ. Pala, *Akademik Divan Şiiri Araştırmaları*, İstanbul, 2003; M. Çavuşoğlu, *Divanlar Arasında*, Ankara, 1981, 1999; C. Kurnaz, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Ankara, 1997; C. Kurnaz, *Türküden Gazele*, Ankara, 1997; C. Kurnaz, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Ankara, 1997; C. Kurnaz, *Divan Dünyası*, Ankara, 2003; M. İsen, *Ötelerden Bir Ses*, Ankara, 1997; T. Kortantamer, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri-I*, Ankara, 1993; T. Kortantamer, *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Ankara, 2004; A. Sevgi, M. Özcan ve Ali Canip Yöntem, *Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, İstanbul, 1996. 1999 yılında, Mehmet Kalpaklı tarafından muhtelif bilim adamlarının 96 makalesinin yer aldığı *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler* adlı bir kitap Yapı Kredi Yayınlarından neşredilmiştir.

Türk Dili dergisi, Ağustos-Eylül 1986'da neşredilen 415.-417. birleşik sayılarını klasik Türk edebiyatına hasretmiştir. Bu dergide Mehmet Çavuşoğlu "Divan Şiiri", Cem Dilçin "Divan Şiirinde Gazel", Ali Alparslan "Gazel Şerhi Örnekleri I", Halil Erdoğan Cengiz "Divan Şiirinde Musammatlar", İsmail Ünver "Mesnevi" ve Kemal Erarslan "Çağatay Şiiri" başlıklı makalelerini yayınlamışlardır.

Hürriyet Gösteri dergisi, Nisan 1982'de, (17. sayı) "Ayın Dosyası" bölümünü klasik Türk edebiyatına ayırmıştır. Burada klasik edebî geleneğimizin muhtelif özelliklerine temas eden yazılar yer almıştır. Dosyada şu imzaların yazıları bulunmaktadır: Fahir İz, Hikmet İlaydın, Hilmi Yavuz, İsmet Zeki Eyüpoğlu, Rüştü Şardağ, Sami Karaören, Konur Ertop, Murat Belge, İlber Ortaylı, Murathan Mungan, İlhan Berk, Turgut Uyar. Soruşturma cevaplarında E. Cansever, S. Hilav ve S. K Aksal'ın görüşlerine yer verilmiştir. Bu yazı ve soruşturma cevaplarında, klasik Türk şiir birikiminin zenginliğine ve şiir gücüne dikkat çekilmiş, günümüz şairlerinin klasik gelenekten faydalanmalarının lüzumu üzerinde durulmuştur.

Türk Edebiyatı ve *Dergâh* dergileri de, gerek ilmî ve gerekse genel okuyucuya hitap eden yazılar yayımlayarak sahanın gelişimine katkıda bulunmaya devam etmektedirler.

Bilimsel Toplantılar

Klasik Türk edebiyatıyla ilgili olarak İstanbul Üniversitesi tarafından düzenlenmekte olan Milli ve Milletlerarası Türkoloji kongrelerinde, bir hayli tebliğ sunulmuştur. Sadece klasik Türk edebiyatına hasredilen ilmî toplantılar ise, son yıllarda yapılmıştır. Nef'i ile ilgili olarak "Ölümünün Üç Yüz Ellinci Yılında Nef'i" başlığıyla Atatürk Kültür Merkezince Ankara'da bir toplantı düzenlenmiş ve sunulan tebliğler aynı başlıkla 1987 yılında neşredilmiştir. Sahanın ikinci ve muhtevası itibarıyla ilk toplantısı, 17-19 Ocak 1992 tarihlerinde, İLESAM tarafından "Eski Türk Edebiyatı Kolokyumu" adıyla Ankara'da toplanmış ve bu toplantıda 19 tebliğ sunulup tartışılmıştır. 24-26 Ekim 1996 tarihlerinde ise, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Türkiye Yazarlar Birliğince, İstanbul'da Fuzulî'nin doğumunun 500. yılı münasebetiyle, uluslararası bir toplantı düzenlenmiş, sunulan 32 tebliğ *Fuzuli Kitabı* adıyla 1996'da İstanbul'da neşredilmiştir. Muğla Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü de, 4 Ekim 2001 tarihinde, "Gibb ve Türk Edebiyatı Tarihçiliği Kolokyumu" adlı bir toplantı düzenlemiştir. Sâha ile ilgili olarak yapılan bir diğer bilimsel toplantı, 22-23 Aralık 2006 tarihlerinde, Ankara'da, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından gerçekleştirilen Eski Türk Edebiyatı Çalıştayı'dır. 2 gün süren bu çalıştayda, üniversitelerdeki Klasik Türk Edebiyatı öğretiminin sorunları tartışılmıştır. Doğrudan sâha ile ilgili olarak düzenlenen son bilimsel toplantı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından Prof. Dr. Abdülkadir Karahan anısına, "I. Uluslar arası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu" adıyla 12-13 Nisan

2007 tarihlerinde gerçekleştirilmiş ve bu toplantıda, sâha ile ilgili olarak, muhtelif konularda 51 tebliğ sunulmuştur.

Klasik Türk Edebiyatı Yayınları Yapan Kurum ve Kuruluşlar

Klasik Türk edebiyatı sahasında en önemli çalışmaları, önce İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ve Türkiyat Enstitüsü yapmıştır. Çıkardığı dergiler ve yayınladığı kitaplarla, bu iki kurum sahanın temellerini oluşturmuştur. Daha sonra Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ve Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü benzer yayınlar yapmıştır.

Üniversite dışı resmî kurum olarak, Kültür Bakanlığı, Türk Dil Kurumu ve Atatürk Kültür Merkezi, dergi ve kitaplarıyla sahanın önemli yayınlarını yapmışlardır. Özel sektörde ise, Akçağ Yayınları adeta “Türkoloji’nin adresi” konumuyla, başta divanlar olmak üzere sahayla ilgili en fazla yayın yapan kuruluştur. Bu yayınevini, Kitabevi, Timaş, L&M, Kapı ve Enderun yayınları takip eder. Varlık Yayınları, birkaç popüler yayın ile sahaya katkıda bulunmuştur.

Sonuç

800 civarında kitap, 2000’i aşan makale ile Klasik Türk Edebiyatı çalışmaları, nitelik olarak modern manada bir seviyeye ulaşmış ve evrensel boyutlarda bir mahiyet kazanmıştır. Sahadaki bilimsel çalışma metotlarının gün geçtikçe yerleşip zenginleşmesi ve metin inceleme metotlarının kullanılmasıyla, Klasik Türk Edebiyatı döneminin eserleri daha iyi anlaşılıp yorumlanacaktır.

Şerh metodu çerçevesinde, metne karşıdan “yatay” bakarak her unsurunu ayrı ayrı ele almanın yanı sıra, yukardan aşağı “dikey” de bakıp bütüncül ve tüm metinden hareketle elde edilen sonuçların genel değerlendirmelerinin yapılması da gerekir. Tahlil metodunda ise bu bakış açısının mekanik olup şiirselliği göz ardı etmesinin, klasik şiirin gerçek fonksiyonunu anlamaya tam bir katkıda bulunmadığı görülmektedir. Son zamanlarda yapılan şerh ve tahlillerde kullanılan modern yaklaşımları ve metot arayışlarını da, sahadaki önemli gelişmeler arasında kaydetmek gerekir.

Biyografi yazıcılığında yerleşen gelenek yanında, metinle ilgili değerlendirmelerdeki metot ve bakış açısı farklılıklarında bir dağınıklığın sözkonusu olduğu bir gerçektir. Metinlerin anlam, belagat, cümle, ritim ve âhenk boyutlarını bir bütün olarak ele alıp değerlendirecek bütüncül bir metodun esaslarının belirlenmesi gerekir.

Saha ile ilgili yayınlar bilhassa 1980’lerde hız kazanmış ve kamuoyuna açılmaya başlamıştır. Ancak, 600 yıllık bir birikimle ilgili olarak yapılan çalışmaların sayısal oranı hayli düşüktür. Klasik Türk edebiyatı alanında yapılan çalışmaların diğer sahalarla sayısal açıdan mukayese edilerek durum tespiti yapılması, diğer alanlardaki bilgilerin derli-toplu bulunmaması yüzünden, şimdilik müm-

kün görünmemektedir. Kütüphanelerde yazma halindeki milyonlarca eser başta üniversiteler olmak üzere, kurum, kuruluş ve şahısları beklemektedir. Bu eserlerin katalogları bir an önce ilim âlemine sunulmalı ve vakit geçirmeden bu eserler bilimsel ve popüler yayınlarla kamuoyuna aktarılmalıdır.

Son 25 yılda akademisyen kökenli yazarların bilimsel ve popüler yayınlarıyla, klasik Türk edebiyatının güncelleşip yaygınlaşmasının artması ve bu edebiyata karşı 1930'larda başlayıp 1940'larda had safhaya ulaşan peşin hükümlülük ve hatta düşmanlığın kırılmaya başlaması da sevindiricidir.

The Classical Turkish Literature: Methods and Schools

Nâmık AÇIKGÖZ

Abstract

The study of Classical Turkish Literature began in the 19th century. Even though initially they lacked a specific methodology, by the beginning of the 20th century, these studies on the Classical Turkish Literature embraced the methods of modern literary scholarship. Dr. Köprülü, who was one of the initiators of modern methodological approach, was soon followed by many other scholars.

Archival cataloging, textual analysis and interpretation, comparative studies, anthologies and mass-market publications drew scholarly attention to the content and formal characteristics of the Classical Turkish Poetry. Acquiring the basic principles of the modern exegetical and interpretive approach, along with the historical knowledge to illuminate the cultural background of classical poetry, has become an urgent necessity in this specific field. The increasing quantity and quality of the mass-market publications that also include academic sensibilities, is a signal of progress in the field. Nevertheless, despite the availability of over 2000 articles and 800 books, it is still not possible to state that the Classical Turkish Literature has been studied intensively. Yet the negative outlook of the 1920's upon the Classical Turkish Literature has gradually vanished through the impact of academic and popular literary studies since 1985.

Keywords: Classical Turkish Literature, Divan, Mathnawi, Interpretation, Analysis.

Klâsik Türk Edebiyatı Çalışmaları: Metotlar ve Ekoller

Nâmık AÇIKGÖZ

Özet

Klâsik Türk edebiyatı sahasında yapılan çalışmalar XIX. yüzyılda başlamıştır. Öncele-ri belirli bir metottan uzak olan bu çalışmalar, XX. yüzyılın başlarında modern metot-lara göre yapılmaya başlanmıştır. Modern metot kurucularının başında gelen Köprü-lü'yü, üniversitelerde bilimsel çalışmalar yapan pek çok bilim adamı takip etmiştir.

Katalog çalışmaları, metin tahlilleri ve şerhleri, mukayeseli incelemeler, antolojiler ve popüler yayınların yapılmasıyla, klâsik Türk şiirinin, muhteva ve teknik özelliklerine dikkat çekilmiştir. Sahada en çok duyulan ihtiyaç, modern şerhçilik anlayışının esas-larının belirlenmesi ve şiirlerin arka plânlarını oluşturan kültür dünyasına açılan bil-gi birikimi kapısının aralanmasıdır. Akademik hassasiyeti de içinde bulunduran po-püler çalışmaların son zamanlarda nitelik ve nicelik olarak artması sevindiricidir. Fa-kat 2000'i aşan makale ve 800 civarında kitap ile klâsik Türk edebiyatının henüz yete-ri kadar derinlemesine bir incelemeye tâbi tutulduğu söylenemez. Ancak, saha ile il-gili olarak 1920'lerde başlayan olumsuz kanaatler 1985'lerden itibaren artan ve yay-gınlaşan bilimsel ve popüler çalışmaların etkisiyle, ortadan kalkmaya başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Divan, Mesnevi, Şerh, Tahlil.

Tanzîmat'tan Cumhuriyet'e Klâsik Edebiyat Çalışmaları (1839-1922)

M. Kayahan ÖZGÜL*

EDEBİYATI BÖLEBİLECEĞİNE, devrelere ayırabileceğine inanılan özel gün ve tarihlere tereddütle bakmak gerekir. Tanzîmat Fermanı'nın bir dönüm noktası olduğunu söyleyebilmenin ön şartı, 3 Kasım 1839 günü ile 4 Kasım arasındaki edebî farkı ortaya koyabilmektir. Aynı şart, 23 Nisan ile takip eden günler için de geçerlidir. Yine de pratikte böyle bir ayrımın sağladığı çalışma kolaylığı inkâr edilemez. Nitekim okuyacağınız bibliyografyada, bir yandan 1838 ve öncesinde, 1923 ve sonrasında basılmış çalışmaların ilâve edilmemesinden ileri gelen eksiklenmeler, diğer yandan da yalnızca 83 yılın değerlendirilecek olmasından doğan bir rahatlama fark edilecektir.

Böyle bir bibliyografya çalışmasından, çok daha fazlasını beklemekte olanlar haklıdır. Onlara cevap olsun diye hazırladığım pek çok mazeretin içinden başlıcası, bu çalışmayı yapmak üzere “seçilmiş” en doğru kişi olmadığım, müktesebatımın ve ilgimin, yerimin ve yenimin darlığıdır. Sonra, kısıtlı ve yoğun bir zaman aralığında araştırmak zorunda kaldığımı, matbuatın saltanatında geçen bir devrenin bütün periyodiklerini bu gözle taramanın müşkilâtını hatırlatmam gerek. Mevlüt Erdem'in sadece dergileri tarayarak hazırladığı yüksek lisans çalışması, Mehmet Kahraman'ın 1930-1940 arasında yaşanan on yılın dîvan edebiyatı tartışmalarından çıkardığı doktora tezi yahut Erdoğan Erbay'ın bin bir zahmetle hazırlandığı âşikâr doktora tezi dikkate alındığında, bu tarz çalışmaların daha kısa devreler için dahi sanılandan zorlu ve hacimli olabildiği anlaşılabacaktır. Üstelik bibliyografyasını Osmanlı coğrafyasına hapsedmekten, bencileyin bir yol izleyip Türkolojinin kol gezdiği yaban ellerine uzanmak isteyenler için, malzeme bulmak ve değerlendirmek daha da zahmetlidir. Ana kaynakların dahi tamamına ulaşamaz; hele Rus ve Uzakdoğulu Türkolog-

* Yard. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fak.

ların çalışmalarından handiyse tamamen bîhaber kalmak tehlikesi vardır. Yine de bir yerlerden başlamak ve Hâmid'in mısraıyla oynayarak "Bugün ben yazdım, elbette yazar ahfâd eksiksiz" diye teselli bulmak gerektiğine inandım.

I. Tezkireler ve Biyografiler

Sâlim ve Safâyî tezkireleri, "bin yüz otuzbeş tarihlerinde resîde-i hüsn-i hitâm ederek hatm-i kelâm eylemiş" olduklarından, o tarihten itibaren "asr-ı mârif-hasr-ı cenâb-ı şehriyârîye gelinceye değin" yetişmiş şairler için de "tezkire güne bir eser tertibi bâzı ashâb-ı kemâl tarafından" Fatin'e "emr ü ilhah buyurulmuş", o da *Hâtîmeti'l-eş'âr*'ı hazırlamaya başlamıştır.¹ Fatin, bir yandan eski şairlerin biyografilerini araştırırken diğer yandan da çağdaşı şairlere mektup yazarak biyografilerini ve seçme şiirlerini ister. Bu yolla yıllar yılı topladığı malzeme nihayet tamamlandığında, tezkiresini neşreder: *Tezkire-i Hâtîmeti'l-eş'âr*, İstanbul: İstihkâm Alayları Litografya Destgâhı, 1271, 459 s.²

Tezkire Batılı şarkiyatçılar arasında ilgiyle karşılanırken³ özellikle çağdaşı olan şairlerin bir kısmı tarafından hoşnutsuzlukla anılır.⁴ Oysa *Tezkire-i Fatin*,

1 Bu cümleden da anlaşılabacağı gibi Fatin, Sâlim ve Safâyî tezkirelerinden sonra Belîğ, Safvet, Râmîz, Esrar Dede gibi pekçok ismin de aynı yolda hazırlanmış çalışmaları olduğundan habersizdir.

2 Neşir ilânı: *Cerîde-i Havâdis*, 14 Cemâziyelâhîr 1271, sy. 730. Tezkirenin müsveddesi, Viyana'daki Kaiserlich Königlich Hofbibliothek'te, Arapça-Farsça-Türkçe yazmalar arasında 1243 numarayla kayıtlıdır.

3 Schlechta-Wssehrd (*Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Class der Wiener Academie*, 1855, c. XX, sy. 3) ve A. D. Mordtmann (*Augsburger Allgemeine Zeitung*, 2 Nisan 1855, sy. 92) tarafından Batı'nın ilim âleminde tanıtılır.

4 Şairlerin büyük ekseriyeti, Fatin'in tezkire hazırlamasını "aksâ-yı emel addettiği" terfi hevesine bağlar ve aldığı "rûtbe-i râbia"yı hoş görmezler. Bazıları, tezkireye dahil edilmeyişlerini adâvet sebebi veya neticesi sayarlar ki, bunların bir kısmı da doğrudur. Meselâ, Ömer Lûtfî-zâde Azmi Bey, tezkireci olmak emeliyle ricâl-i devlete dalkavukluk ettiği için, Fatin'in hoşlanmadığı isimlerdendir. Hüseyin Paşa-zâde Süleyman Bey hakkında koca bir "ebânet-nâme" yazan Fatin, onu da tezkiresine almayacaktır. Tezkireci ile bu iki şairin karşılıklı söylediği hicviyeleri için bkz. *Mecmûa*, Millet Ktbh., A. Emiri., Mnz. 558, v. 18a-21b. Manastırlı Salih Nâîli Efendi ise, "ilm-i hatta behresi ve haylice eş'ân" olduğu dışında hiçbir malûmatın verilmediği biyografisine öfkelenip "ebânet-nâme"ye ağır bir takriz yazar (*Mecmûa*, İÜ Ktbh., İbnülemin, TY. 2801, v. 96b) ve aynı ağırlıkta üç kıt'a ile cevabını alır (ayrıca bkz. *Manastırlı Nâîli Divânı*, İÜ Ktbh., TY. 9851, s. 20b). Bayburdlu Zihni, tezkirede kendisi hakkında "voyvodagân ve mütesellim kâtibi" dendiğini görünce, "*Der-Hakk-ı Fatin Efendi İzz-i Şuarâ-yı İslâmbol*"u yazar (*Sergüzeşt-nâme-i Zihni*, Millî Ktbh., Yz. A. 1878, v. 34a-35a). Bütün bu saldırılara karşı, Fatin'in topluca mukabelesi bir kıt'a olur (*Divan*, İstanbul: İzzet Efendi Matb., 1288, s. 56):

Yoğiken kudreti nik ü bedi tefrika Fatin
Şuarâ hakkına bir tezkire tenmîk etmiş
Cûhelâ zümresini medh ü senâ etti diye
Bazı memdûhu verip hak onu tasdik etmiş

çok geniş bir zaman dilimine dağılmış 683 şairi mümkün olduğunca tanıtarak⁵ mevcut bütün tezkirelerden daha hacimli ve kapsamlı olduğunu göstermektedir. Râmiz'in tezkiresinde olması gereken 70 şair ilâve edilmiştir. Pek çok madde, Safâyî ve Râmiz'den daha doğru ve teferruatlıdır. Tezkirelerde genellikle şairin ölüm tarihi verilirken ilk defa Fatin'le birlikte doğum tarihlerini vermek usulü gelmiş; 683 şairden sadece onbeşinin doğum tarihi verilememiştir. Mukaddemesinde de ifade olunduğu gibi, “şair geçinen birtakım herze-tirazların dahi bâzı güftâr-ı zıhk-âsârını sebt ü kayd” ederek yahut hayatı boyunca sadece birkaç şiir karalamışlara dahi “tabîat-i şî'riyyeye mazhar bir zât-ı sâhib-eser ise de şiir ile müştehir değildir” diye kucak açarak⁶ gelenekli tezkirelerin münekkid seçiciliğinden uzak, tarafsız bir yol izlemesi de *Hâtîmeti'l-eş'âr*'ın önemli özelliklerindendir.⁷

Fatin, tezkiresi henüz basılmakta iken hatalarını fark edip düzelterek eksiklerini tamamlamayı sürdürmek suretiyle çalışmasının tekmi olmadığını göstermiştir. Nitekim tezkirenin basımının üzerinden çok bir zaman geçmeden, gazeteye verdiği bir ilân⁸ da yeni basıma hazırlandığını gösteriyor. İlânda, varlığından haberdar olunmayan şairlerin biyografileri, tezkirede yer alanların bilgi değişiklikleri, ekleme ve düzeltmeleri, örnek metinlerinin yenilenmeleri gibi hususlarda yardım beklenmektedir. Kitabın ilâveli ve tashihli yeni baskısı için atılan bu adım, bir netice vermez. Yedi yıl sonra, İbrahim Şinasi Efendi bir yazı kaleme alarak⁹ tezkirenin yeniden basımını üstlendiğini ve dâhil olmak isteyen şairlerin biyografi ve seçme şiirlerini gazete idarehanesine ulaştırmaları gerektiğini bildirir. Yine aynı yazıdan, tezkirenin eski hâliyle basılmayacağı ve bazı değişikliklerin yapılacağı da öğrenilir:

Evvelâ taraf-ı hakîrânemden mebâhis-i edebîyyeye dair havâşî-i münâsebe ile tezkirenin tevşîhi, sâniyen tercüme-i hâllerde bâzı zevâtın mahiyeti, hâiz ol-

5 *Hâtîmeti'l-eş'âr*'da, daha önce hiçbir tezkirede görülmemiş bir format kullanılır ve evvelâ bir şiir verilip sonra da o şiirin sahibi olan şairin biyografisi aktarılır. Metnin bu yerleştiriliş düzeninden haberdar olmayanlar, biyografiden sonra gelen şiiri şaire ait zannedip hata işlerler. Meselâ Mübaccel Kızıltan'ın “Dîvân Edebiyatı Özelliklerine Uyarak Şiir Yazan Kadın Şairler” (*Sombahar Dergisi*, Ocak-Nisan 1994, sy. 21-22,) yazısında, Mustafa Safvet Efendi'nin gazelinin Safvet Hanım'a ait olarak gösterilmesinin (s. 121) sebebi budur.

6 Oysa İbnülemin, bu isimleri *Son Asır Türk Şairleri*'ne almayacak; sebebini de *Tezkire-i Fatin'de münderic ve tezkirenin hîn-i tab'ında berhayât olan şairlerden bir kısmının tercüme-i hâlini ikmâl ve bir kısmını ihmâl eyledim. İhmâl ettiğim zâtların ekserini hâlen ve kâlen hâiz-i ehemmiyyet görmedim. Bazılarının da bütün âsârı birkaç nazımdan ibaret olduğu için -şahısların kıymet ve ehemmiyeti ile beraber- tercüme-i hâllerini bu esere yazmağı nâ-bemahal addeddim.*

cümleleriyle açıklayacaktır.

7 Tezkire hakkında bkz. Ömer Çiftçi, “Fatin'in Hâtîmetü'l-Eş'âr'ı”, Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

8 *Cerîde-i Havâdis*, 8 Muharrem 1273, sy. 802.

9 *Tasvîr-i Efkar*, 27 Rebîulâhîr 1280, sy. 135.

dukları nüfuz ve merteye-i resmiyyeleri nisbetinde i'zâm olunmak gibi müsteâr olan rüşvet-i kelâmiyye-i şâirâne makûlesinin külliyyen tenkîhi, sâlisen sehvi-yât-ı lâfziyye vü mâneviyyenin tashîhi, hâmisen herbir şairin mikdâr-ı eş'ârı ve ulûm u fûnûn u sanâyi'de mahâret ü âsârı ve umûma ait hizmet-i mucîbetül'iftihârı her ne ise asıl onların mümkün merteye beyân u tavzîhi mültezemdir.

Bu değişikliklerden sonra, tezkirenin âdeta modern bir şairler kütüğüne dönüştürülmesinin amaçlandığı anlaşıyor.

Şinasi'nin projesinin gerçekleştiğine dair herhangi bir emare bulunmayınca, bunun da Fatin'in tezkiresini yeniden bastırma teşebbüsü gibi başlamadan sona eren bir heves olduğu zannedilir. Ne zaman ki, Ö. Faruk Akün Şinasi'nin gerekli düzeltmeleri yaptığı tezkire baskısının ilk 52 sahifelik kısmını bulur; kitabın daha evvel değil, matbaa aşamasında sekteye uğradığı böylece anlaşılır. Akün'ün incelemesine¹⁰ göre, Şinasi gazete yazısında söz verdiği şartları yerine getirmiş; lâkin kitabı sonuna kadar neşretmeyi başaramamıştır.

İnegöl Nâibi'nin babası olan Hacı Tevfik Efendi adında bir meraklının *Mecmûatü't-terâcim* adlı tezkire denemesinin mevcudiyetinden, Agâh S. Levend'in araştırmaları sonucunda fark edilen yazma sayesinde haberdar oluruz (İÜ Ktbh., TY. 192, 140 v.). Tezkirede, h. 1000 tarihinden 1276'ya kadar geçen geniş zaman diliminde yaşamış 542 şairin biyografileri alfabe sırası gözetilmeden sıralanmıştır. Aralarda birkaç Arap ve Acem şairine ve İncili Çavuş gibi edebiyatla münasebeti olmayan isimlere de tesadüf edilmesi, tezkirenin görüldüğünden daha geniş bir alana açılmak hevesini taşıdığını bildiriyor.¹¹

Ali Süâvi, 1869'da Paris'te kendi elyazısından litografik baskısını yaparak *Ulûm Gazetesi*'nin neşrine başladığında, onun eki olarak bir de ansiklopedi vermeyi düşünür. Gazete (yoksa "dergi" mi demeli?) 21. sayısından itibaren matbaa hurûfâtı ile çıkmaya başlayınca, nihayet bu projesini hayata geçirme imkânı da bulur. *Kamûsü'l-ulûm ve'l-maârif* adını verdiği ve Osmanlı'nın ilk alfabetik ansiklopedi teşebbüsü¹² olan bu çalışma, 21.-25. sayıların eki olarak an-

10 "Şinâsi'nin Bugüne Kadar Ele Geçmeyen Fatin Tezkiresi Baskısı", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1961, c. XI, s. 67-98; "Şinâsi'nin Fatin Tezkiresi Baskısında Yeni Biyografik Bilgiler", *Türkiyat Mecmûası*, 1965, c. XIV, s. 277-336.

11 Tezkire hakkında bir doktora tezi hazırlanmıştır: Ruhsar Zübeyiroğlu, "Mehmed Tevfik Efendi, Mecmûatü't-terâcim", İstanbul Üniversitesi, TY. 1989, 369 s. Ayrıca bkz. Azmi Bilgin, "Mehmed Tevfik Efendi'nin Mecmûatü't-terâcim'inin Edebiyat Tarihimizdeki Önemi", *İlmî Araştırmalar Dergisi*, Güz 2004, sy. 17, s. 83-88.

12 Ali Süâvi'nin bu projesinde model aldığı eser, Şeyh Muhammed A'lâ bin Ali et-Tehânevî'nin *Kitâbü Keşşâfû Istîlâhâtî'l-fünûn*'udur. 1862'de Kalkûta'daki The Asiatic Society of Bengal'in "Bibliotheca Indica" serisi içinde ve *A Dictionary of the Technical Terms Used in the Sciences of the Musalmans* adıyla, ama orijinal dilinde yayımlanan eseri Süâvi de görmüş olmalı. Önce, *Ulûm*'un 4. sayısından 10. sayısına kadar kapak içinde ısrarla bastığı bir ilânla *Keşşâf*'i "her kim ticareti kendinin olmak üzere Türkçe tercüme olarak tab' u neşretmeyi taahhüd ederse", kendisinin de "Türkçeye tercümesini taahhüd" ettiğini söyleyen Ali Süâvi, bu hayâli gerçekleştiremeyince, benzer biçimde, telif bir ansiklopedi hazırlamaya yönelir.

cak 16 sahîfelik beş fasikül yayımlanabilir. Kamusta şahıslar, eserler, olaylar, terimler yer alacak; atlanan maddeler olursa, onlar için de bir zeyl hazırlanacaktır.¹³ 1870'te çıkan Alman-Fransız Harbi, *Ulûm*'un yayımlanmasını imkânsız hâle getirince, ansiklopedi de sürdürülememiş ve "Atabek" maddesinde yarım kalmıştır.

Aynı yolda bir sonraki teşebbüs çok da gecikmeden gelecek ve talihi yâr olduğundan yarıda kalmaksızın yedi cilt hâlinde yayımlanacaktır. Bu ansiklopedi, Yağlıkçı-zâde Ahmed Rif'at'ın *Lûgat-i Târihiyye ve Coğrafiyye*'sidir (7 cilt, Mahmud Bey Matb., 1299-1300, 351+314+360+266+288+288+262 s.). Başlığı altındaki "Vukuât-ı meşhûre vü garîbenin keyfiyyât-ı mühimmesini ve birer sûretle kesb-i iştihâr eden zevât ve akvâm u büldânın ahvâl-i târihiyyesini ve müellefât ü muharrerât ile âsâr-ı sâirenin ashâb u mevâki' u ezmânını câmi'dir" açıklaması, ansiklopedinin ilgi alanı hakkında da bir fikir verir. Kolayca tahmin olunacağı gibi, böylesine geniş bir alanı kapsayan bir çalışmada, ele alınan maddelerin teferruatlı bilgi içermeleri mümkün değildir. Yine de hiç umulmadık şahısların biyografilerine tesadüf edilebilen ilginç bir teşebbüs olarak anılmağa değerdir.

Bu cins ansiklopedik çalışmaların en önemlilerinden biri de Emrullah Efendi'ye aittir. Emrullah Efendi, muhtemelen *İkdam*'da "Ansiklopedi Yahut Muhîtü'l-maârif" başlıklı seri makaleler yazdığı 1314'ten itibaren bir ansiklopedi üzerinde çalışmakta ise de yayımlaması ancak Meclis-i Maârif Âzâsı olduğu 1318 yılında mümkün olabilmiştir: *Muhîtü'l-maârif*, c. I, İstanbul: İkdam Matb., 1318, 639 s. Ansiklopedi, adının altındaki "Ulûm u edebiyatı, fûnûn u sanâyî câmi", bilcümle ıstılâhât ile esmâ-i hâssayı hâvî külliyyât-ı ilmiyye vü edebîyyedir" açıklamasıyla kapsamını ortaya koymaktadır. Bu ilk cilt, "Asur Nazi Hapal" maddesine kadar gelebilmekte ve çalışmanın ebadı hakkında da bir fikir vermektedir. Beklenen olur ve tek kişinin altından kalkamayacağı kadar hacimli olan ansiklopedinin sonraki ciltleri yayımlanamaz.

II. Meşrutiyet'ten sonra, Emrullah Efendi Maarif Nazırı olunca, projesine yeniden hayatiyet kazandırmağa çalışır. Bayezîd Kütüphanesi'nde, "Velîahd-i Saltanat Yûsuf İzzeddin Efendi Hazretlerinin taht-ı himâyelerinde" bir toplantı düzenleyip devrin meşhur âlimlerini davet ederek Yeni Muhîtü'l-maârif Cemiyeti'nin kurulmasını sağlar.¹⁴ Cemiyet, *Yeni Muhîtü'l-maârif*'i neşretmek üzere, 132 kişilik "hey'et-i ilmiyye"sinden alanlarına göre, 9 çalışma kolu oluşturur. Emrullah Efendi, faaliyetlerinden meraklısını haberdar etmek üzere, *Yeni Muhîtü'l-maârif Gazetesi*'nin neşrine başlar ve 14 Nisan 1327'den itibaren ayda iki kere yayımlamak sûretiyle 7 sayı çıkarır. Ansiklopedinin programı da gazetenin ikinci sayısında yer alır. Her yıl iki cildi yayımlanarak 30 ciltte tamamlanması

¹³ *Muhbir*, sy. 24, s. 1383.

¹⁴ Ahmed Rasim, "Muhîtü'l-maârif-Ansiklopedi", *Sabah*, 24 Kânûn-ı sâni 1326, sy. 7678.

planlanan ansiklopedinin ilk cildi 1912 yılına doğru basılır: *Yeni Muhîtü'l-maârîf*, c. I, İstanbul: Hürriyet Matb., 1330, 752 s. “Asuriyye” maddesiyle biten bu ilk cildi başka ciltler takip etmez; bunda, Balkan Harbi’nin çıkması kadar, “böyle bir emr-i azîm ne bir kişinin ve ne bir kesenin kârı” olabilir¹⁵ fikrinin yaygınlık kazanmasının da payı vardır.¹⁶

“Çopur” nâmıyla anılan Mehmed Tevfik, yeniyetmeliğinden beri, meşhur ediblerin eserlerini toplamıştır. Bunlardan mensur olanları, Mustafa Refik Bey’in *Letâif-i İnşâ*sına üç cilt hâlinde eklemiş; manzum olanlarını ise, sahipleriyle birlikte tanıtmaya karar vermiştir. Böylece, bir tezkire-i şuarâ tertibine niyetlenen Tevfik, çalışmasının adını *Kafile-i Şuarâ* koyar. Bu tezkirenin bir dönem sınırlaması olmayacak; lâkin bilhassa son devirden şairlerin eklenmesiyle zenginleşip özelleşecektir.¹⁷ Tezkire şair sultan ve şehzâdelerden “ج” harfinde Mostarlı Dervîş’e kadar 264 şairin biyografilerini ve örnek şiirlerini içerir. Sadece on cüzü yayımlanabilmiştir: *Kafile-i Şuarâ*, Cüz 1-5, İstanbul: Zartanyan Matb., 1290; Cüz 6-10, İstanbul: Kırkanbar Matb., 1292, 208 s.

Bilhassa *Evrâk-ı Perîşan*’dan sonra yazılan ve biyografılığın yeni dikkatlerini taşıyan isimler arasında Ebuzziyâ Tevfik’in özel bir yeri vardır. Ebuzziyâ, 17’si müstakil kitap olmak üzere pek çok biyografi kaleme almıştır; bir kısmının da basımına tâbi’ olarak destek vermiştir. Onun biyografi anlayışı şu cümlelerinden çıkarılabilir:¹⁸

Bizim bildiğimize kalırsa -ki pekçok emsâliyle müberhendir- bir adam, zamanında pek büyük bir asker, bî-hemtâ bir amiral, bî-müdânî bir siyasî olur; kılıcıyla, dehasıyla, kalemiyle memleketine, milletine büyük büyük hizmetler ifâ eder; ilelebed unutulmaz, şûkr ü sitayişle yâda şâyeste âsâr-ı fetânet ü dirâyet gösterir. Bununla beraber, birtakım agrâz-ı nefsânîyye ile de meftûr olabilir. Çünkü zalûm ve cehûl sıfatları evsâf-ı beşerdendir.

Gelenekli biyografi yazarları için, “ölmüşü hayırla yâd etmek” ilkesi geçerliliğini korurken Ebuzziyâ, olumsuz özelliklerin de biyografide bulunmasının gereğini savunur. Bu sebeple, onun kaleme aldığı biyografiler, döneminin ilerisindedir. Bu 17 biyografiden sadece 3’ü, Nef’î, Sürûrî ve Nâmık Kemâl’e dair olanlar Türk ediblerle ilgilidir. Şair Nef’î’nin (Kostantiniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1305, 303 s.; 2. bs., Kostantiniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1311, 303 s.) baş tarafında, Recaizâde Ekrem’e yazılmış mektuptan anlaşılır ki, şair hakkında böyle bir biyografiyi yazmayı önce Nâmık Kemâl düşünmüş, sonra da görev Ekrem’e kalmıştır; lâ-

15 Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabeleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340, s. 341.

16 Çok sonra, 1940’ta neşredilmeye başlanan *İslâm-Türk Ansiklopedisi*’nin de diğer adı *Muhîtü'l-maârîf-i İslâmiyyetü't-Türkiyye*’dir. O da “Türk-İslâm mütehassıs âlimlerinden mürekkep bir heyet tarafından” neşredilmekte; o da meramını “Esas Programımız” başlığı altında anlatmaktadır ve ne acı ki, o da aşağı-yukarı aynı yerde, yarım kalacaktır.

17 Tevfik’in *Kafile-i Şuarâ* hakkındaki bir mektubu için bkz. *Sadakat*, 24 Nisan 1291, sy. 11.

18 “Reşid Paşa Hakkında”, *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 18 Zilkâde 1329, Cüz 120, s. 99.

kin ilkinin “adem-i incâzı”, ikincisinin de “nâ-becâ ihtirâzı” sebebiyle, netîcede bu tercüme-i hâli Ebuzziyâ yazmak zorunda kalmıştır. Şairi açıklamak için şiirlerine müracaat edişi, *Târih-i Naîmâ* gibi doğru kaynakları kullanışı, *Sihâm-ı Kazâ*'daki bütün şiirlerin hiciv sayılamayacağı ve aralarında sanat değeri taşıyanların bulunduğu iddiası gibi pek çok nokta, bu kitapçığı önemli kılmaktadır.

Ebuzziyâ, *Sürûrî-i Müverrih*'te (Kostantuniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1305, 54 s.) de benzer bir yol takip eder. Muhtemeldir ki, her iki kitapçığın beraber düşünülüp beraber yayımlanmasında temel sebep, her iki şairin de mizaha olan düşkünlükleridir. Nitekim Sürûrî'den bahsedilirken onun tarih düşürmekteki ustalığından ziyade, “sırf mudhikattan ibaret” olan hezleri üzerinde durulur ve uzun uzadıya hicv-hezl farkı, Nef'î-Sürûrî mukayesesi yapılır. Buna rağmen, şairin “Hevâyî” mahlâsıyla yazdığı “hevâiyyât”ı hatırlanmaz; aynı şekilde, bir dîvânı olduğu da handiyse unutulmuş gibidir. Bunun sebebinin, daha önce Ahmed Cevdet Paşa tarafından yayımlanan *Sürûrî Mecmûası*'ndan (1291) başka bir kaynak tanımamak olduğu düşünülebilir.

Recâi-zâde M. Ekrem, Mekteb-i Mülkiyye'de okuttuğu edebiyat derslerinde öğrencisine teorik bilgiyi *Tâlîm-i Edebiyyat* üzerinden aktarırken uygulamalar ve edebiyat tarihi bilgisi için sınıfta kullanılabilecek kaynak bulmakta güçlük çeker. Klâsik devir şairlerinden öğrencilerinin bilmesi gerektiğini düşündüğü isimler hakkındaki notlarını kullanarak *Kudemâdan Birkaç Şair* (Kostantuniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1305, 60 s.) kitapçığını oluşturur. Kitapta yer alan sekiz şair; Sinan Paşa, Fuzûlî, Ebussuud, Bâkî, Nef'î, Nâbî, Nedim,¹⁹ Çelebi-zâde Âsim, Şeyh Galib, Pertev ve Sâmî Paşalardır.²⁰ Öncesinde başka isimler tanıtmış olmasına rağmen, Ekrem'e göre ilk gerçek Osmanlı şairi Bâkî'dir.

(...) şiir bir semiz Karaman koyunu imiş. Bâkî'ye kadar mütekaddimîn-i şuarâ bu semiz, bu yağlı koyundan birer ehemmiyetli parçayı yakalayıp hora geçirmiş. Bâkî'den sonra gelen birkaç kişi de koyunun kuyruğuyla geçinmişler. Daha sonra gelenlere işkembeden başka birşey kalmamış

rivayetine²¹ Ekrem de katılmaktadır.

Nâci'nin *Mecmûa-i Muallim*'i gerçek bir edebiyat muallimi gibidir; pek çok şeyin yanında, epeyce bir biyografi de neşredilerek İslâm medeniyet dairesinin önemli isimleri tanıtılmağa çalışılır. Bunların 32'si de Osmanlı şairlerinin hayatları ve seçme mısralarından, beyitlerinden oluşan yazılardır. Hepsini 58 sayı çıkmış (30 Eylül 1304-3 Teşrîn-i sâni 1305) bir dergide 32 şair biyografisinin neşri, bu yolda özel bir dikkat taşımakla mümkün olabilir. Muallim Nâci, bu biyografilerin büyük kısmını “Nümûne-i İntihab” başlığı altında neşreder ki, bu

19 Ekrem'in Nedim hakkındaki fikirleri için ayrıca bkz. *Nihâl Mecmûası*, 1303, Cüz 4, s. 97-104.

20 İsmail Parlatur ise, kitapta “Fehim'e ayrı bir değer” verildiğini yazar (*Recâi-zade Mahmut Ekrem, Hayatı-Eserleri-Sanatı*, Ankara: AÜ DTCF Yay., 1983, s. 84).

21 Recâi-zâde Ekrem, *Pejmürde*, İstanbul: Âlem Matb., 1311, s. 98.

da asıl maksadın şairlerin hayatlarını tanıtmak değil, seçme şiirlerini yayımlamak olduğunu gösterir. Daha ilginç, o sıralarda Mekteb-i Sultanî’de “Edebiy-yât-ı Türkiyye” dersi veren Nâci’nin bu metinleri öğrencileri için hazırlamış olmasıdır. Muallim, ya “derslerini uzun kâğıtlara yazar, sınıfta (...) yazdırır, matbaada mürettiplere dizdirir”²² ya da dergisinde yayımladıklarını dersine taşır. Böylece, bir yandan öğrencilerin dergisini okuyarak “tarafdârânı” arasına dâhil olmaları için uygun bir tanışma zemini açar, diğer yandan da *Mecmûa-i Muallim*’in okullarda yardımcı ders kitabı gibi kullanılmasını sağlayarak satışını artırır.²³ Nâci, dergide hayatını ve şiirlerini tanıttığı şairlerden yedisine henüz yayımlanmamış altı şair daha eklenerek bir risâle oluşturur: *Osmanlı Şairleri*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1307, 110 s. Yazarı bu kitapçığa “1. defter” dediğine göre, muhtemelen dergideki diğer şair biyografileri de takip eden defterleri oluşturacaktır; lâkin, arkası gelmez. Sonraları, kitabın yeni harflerle basılmasını sağlayan Prof. Dr. Cemâl Kurnaz,²⁴ bu eksikliği tamamlayarak artakalan biyografileri de ilâve eder ve böylece, anılan şair sayısını 38’e çıkarır (*Osmanlı Şairleri*, Ankara: KTB Yay., 1986, 343 s.; 5. bs., Ankara: MEB Yay., 2004, 379 s.).

Osmanlı Şairleri, tezkirecilik geleneğini pek de aşabilmiş bir çalışma değildir. Şairlerin biyografileri hakkında neredeyse hiçbir bilgi verilmezken ilginç anekdotlar ve nükteler ile şirinleştirilmiş bir okuma kitabı gibidir. Gerçi, Fasih Dede’den bahsederken onun doğum ve ölüm tarihlerinin bulunmayışına dertlenip “Kitaplarımızda böyle noksanlar görüldükçe teessüf etmemek elden gelmiyor. Hâlbuki lüzumsuz tafsîlâtтан geçilmiyor” diye söylenir ve örnek olarak *Tezkire-i Sâlim*’de Dede hakkında yazılan “haşv-i müfsid kabîlinden” hikâyeyi gösterir.²⁵ Oysa aynı maraz bütün tezkireciler gibi, kendinde de vardır da farkında değildir. Söz gelimi, Yenişehirli Avni Bey’le tanışıp görüşmüş, dostluk kurup mektuplaşmış olmasına rağmen onun hayatı hakkında hiçbir malûmata sahip değildir ve yazdıkları da handiyse tamamen hatıralardan ibarettir.²⁶ Kendisi farklı dikkatler, titizlikler taşımazken geçmişteki tezkire sahiplerinden şikâyet etmek ilk ağızda garip görünse bile, Nâci’nin bu tavrı biyografik eksikleri umursamaya başlayan bir nesli haber verdiği için önemlidir.

Nâci, ertesi yıl *Esâmî*’yi (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1308, 431 s.) yayımlar. Bu defa, çerçeve genişlemiş ve İslâm coğrafyasının yetiştirdiği 850 meşhur ismin kısa biyografileri hazırlanmıştır. Bunların sadece 69’u Türk şairidir. Ne-

22 *Düşünce (nüsha-i mahsûsa)*, İstanbul: Evkaf Matbası, 1334, s. 139-140.

23 Nâci’nin “(...) mekâtib-i âliyyede tedrîsiyle müştağ oldukları edebiyat derslerinin istifadesini bir kat daha neşr ü tâim etmek maksad-ı âli-himmetânesiyle” bu dergiyi çıkardığı zaten herkesin malûmudur (*Saadet*, 30 Eylül 1304, sy. 843).

24 Cemâl Kurnaz, “Muallim Naci’nin Osmanlı Şairleri Adlı Eseri”, *Türk Kültürü Dergisi*, Kasım 1984, sy. 259.

25 *Mecmûa-i Muallim*, 24 Şubat 1305, sy. 22, s. 86.

26 *Mecmûa-i Muallim*, 6 Kânûn-ı sâni 1305, sy. 15, s. 57-59.

câtî, Fuzûlî, Nedim gibi *Osmanlı Şairleri'*nde yer verilemeyen isimlerin alınmasına dikkat edilmiş gibidir. Biyografiler çok daha kısadır; anekdot ve hatıralardan nispeten temizlenmiş, antolojik özellikleri asgarîye indirilmiştir. Cemâl Kurnaz, *Osmanlı Şairleri'*ni basıma hazırlarken isabetli bir kararla *Esâmî*'deki Türk şairlerini de eklemiş; mükerrer olan maddeleri birleştirip eksiklerini tamamlamıştır.

Şemseddin Sâmî'nin kaleminden çıkmış olması kuvvetle muhtemel bir yazıda,²⁷ Bouillet'nin *Dictionnaire universel d'histoire et de géographie*'sinin Türkçeye tercüme edilmesinin gereğinden söz açılır. Bir zaman sonra, 1306'da Sâmî Bey'in *Kamûsü'l-a'lâm* adlı bir tarih ve coğrafya lügati hazırlamaya başladığını öğrenenler, Bouillet hakkındaki sözlerini hatırlamış olmalılar. *Kamûsü'l-a'lâm*, "kâffe-i esmâ-i hâssayı câmi'" bir ansiklopedi olarak tasarlanmıştır. Kitabın basımını üstlenen Mihran Efendi'nin müstakillen bastırdığı bibliyografyasına göre, ansiklopedinin "elsine-i selâse"den 84, Batı dillerinden de 7 kaynağı vardır.²⁸ Gerçekte ise, Bouillet'nin sözlüğü, *Kamûsü'l-a'lâm*'ın kılavuz metni gibidir. Ebuzziyâ'nın kamûsu "bir nümûne-i taklid" sayması biraz da bu sebeple olsa gerektir.²⁹

Kamûsü'l-a'lâm, başlangıçta iki cilt olarak tasarlanmış; lâkin, her 15 günde bir forma neşredilmek sûretiyle 11 yılda ve 6 ciltte tamamlanabilmiştir:³⁰ c. I, İstanbul: Mihran Matb., 1306, s. 1-800; c. II, 1316, s. 803-1598;³¹ c. III, 1308, s. 1603-2398; c. IV, 1311, s. 2403-3200; c. V, 1314, s. 3203-4000; c. VI, 1316, s. 4003-4830. 6 cildin de kâfi gelmediği, sonuncu sahîfesinin ardına konan bir "İhtar"dan anlaşıyor. Buna göre, ciltlerin

(...) tekмили bir gözden geçirilip icab eden kütüb-i târihiyye ve sâireye dahi yenden ve ferâgat-i zihniye bi'l-mürâcaa vâki' olan kusur ve noksanların ikmâl ve tashihi ve tahririnden sonra vukua gelen vefeyât-ı mühimminin dahi zammı maksadıyla zeyl olarak bir cildin ilâvesi musammemdir.

11 yılda 4830 sahîfe doldurmak kolay değildir. Batı'ya ait bütün mâlûmatın ansiklopedilerde hazır hâlde bulunabilmesine rağmen, Doğu'nun -mekân veya şahıs- her özel ismi için ayrı ayrı çalışmak gerekmiştir. Üstelik burada, *Sicill-i*

27 "Lûgat Tarzında Kitap Yazmak", *Muharrir*, 1 Rebiulâhîr 1293, Cüz 4, s. 120-125.

28 Agâh Sırrı Levend, *Şemsettin Sami*, Ankara: TDK Yay., 1969, s. 84-85.

29 "Biz Nasıl Çalışıyoruz, Başkaları Nasıl Çalışıyor ve Ahmed Midhat Efendi", *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 1316 (*Zamîme-i Mecmûa-i Ebuzziyâ*), Cüz 80, s. 24.

30 Kamûsun tamamlanması üzerine, periyodiklerde hayli yazı neşredilmiştir. Meselâ bkz. Abdullah Zühdi, "Kamûsü'l-a'lâm'ın Huzûrunda", *Sabah*, 18 Şevvâl 1316, sy. 3331; Mefharî (Mehmed Atâ Bey), "Kamûsü'l-a'lâm", *Sabah*, 16 Zilka'de 1316, sy. 3358; Ahmed Midhat, "Kamûsü'l-a'lâm", *Tarik*, 21 Zilka'de 1316, sy. 4758.

31 *Kamûsü'l-a'lâm*'ın müteaddit baskıları yapılmamışken ikinci cildin yayım tarihinin niçin sırayı bozduğu anlaşılamadı. Belki de alfabetik sıraya uygun olarak basılmamış ve sona kalmıştır.

Osmânî gibi yıllardır toparlanmakta olan bir malzemedenden değil, hazırlanma kararının alındığı yıl birinci cilde dönüşecek kadar acele toparlanmış bir malzemedenden bahsediyoruz.

Sâmi Bey'in kamûsu hazırlarken en büyük zorluğu, Şarklı isimlerin biyografilerinde yaşadığı kolayca fark edilir. Biyografik tarihlerde *Sicill-i Osmânî*'nin isabeti ve titizliği yoktur; hayat hikâyeleri bir-iki cümleye sıkıştırılmış tanıtımlar şeklindedir. Aynı isimdeki kişilerin tek maddede ve alt alta verilmiş olması ise, aramayı zorlaştırmaktadır. Zaman zaman hatalar yapıldığı; isimlerin, eserlerin, tarihlerin karıştırıldığı da gözden kaçmaz.³² Yazar, noksan ve hatalarını elden geldiğince en aza indirmeye çalışmış; bunun için de bilhassa şuarâ ve ulemâ tezkirelerinden,³³ *Şakayık-ı Nu'mâniyye*'nin muhtelif zeyllerinden faydalanmış; gerektiğinde, İstanbul kütüphanelerindeki kaynakları da elden geçirmiştir. Bu hâliyle, XX. asırda *İslâm Ansiklopedisi*'nin doldurduğu yerin, XIX. asırda *Kamûsü'l-a'lâm* tarafından işgal edildiğini söylemek mübalâğalı bir ifade olmaz. "Ber-hayât" olan birkaç isim de dâhil olmak üzere, Osmanlı ediplerinin büyük kısmının biyografilerini içerdiği için, ilk ve sathî bilgilenmelerde kamûsun yeri büyüktür.

Meclis-i Kebîr-i Maârif Âzâsı olarak sakin ve emin bir hayat süren Mehmed Süreyyâ Bey, hayatını tarih öğrenmeye ve Osmanlı'nın kütüğünü çıkarmağa hasretmiştir. Bu yolda hazırladığı ilk eseri, yarım kalan *Nuhbetü'l-vekayî*'dir [c. I, İstanbul, ts., 360 s.]. Süreyyâ Bey bu kitaba, 1247-1272 arasında devlet memurlarının tayin, azil, nakil, terfî, rütbe, tenzîl-i rütbe ve nihayetinde ölüm gibi sebeplerle periyodiklerde yer alışlarını kaydetmiştir. *Takvîm-i Vekayî* ve *Cerîde-i Havâdis*'in "tevcihât" ile "vefeyât" sütunlarını tarayarak oluşturduğu bu kitabı, gelecekte başlayacağı asıl büyük çalışmasının ön tecrübesi gibidir.³⁴ Mehmed Süreyyâ hiç evlenmemiş; hayatını yazmalar ve gazete koleksiyonları arasında, kütüphane köşelerinde geçirmiş; en sağlam kaynaklardan birinin kütabeler olduğunu düşündüğü için, yaz-kış kabristanları ve hazîreleri dolaşmış, sokak sokak mescid ve çeşmeleri aramış, tekke ve medrese harabelerinde gezinmiş; bu çileli gezilerden dönüşte uğradığı Meclis-i Maârif'teki arkadaşları tarafından "Hırpanî Süreyyâ Bey" diye anılır olmuştur. Elden geçirdiği yüzlerce kaynağın arasında şuarâ, ümerâ, ulemâ, meşâyih tezkireleri, tarihler, tercü-

32 Kamûsun ciddî bir eleştirisi ve Sadık Rif'at Paşa'nın biyografisinden yola çıkarak *Sicill-i Osmânî* ile mukayesesi için bkz. Abdurrahman Şeref, "Terâcîm-i Ahvâl-Kamûsü'l-a'lâm ve Sicill-i Osmânî", *Tarih Musâhabeleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340, s. 336-341.

33 Bugün izini kaybettiğimiz *Kadri Çelebi Tezkiresi*'nin de Sâmi Bey'in kaynakları arasında bulunduğunu bilmek, çalışmanın kıymetini biraz daha artırıyor.

34 Ö. Faruk Akün, kitabın basılamamış kısmının müsveddesinden çıkarılan bir kopyanın Osman Ferid Sağlam'ın TTK'na intikal eden kitapları arasında olduğunu haber veriyorsa da görülemedi (*İslâm Ansiklopedisi*, c. XI, s. 248).

me-i hâller, vefeyat-nâmeler, menâkıb-nâmeler, nasb-azl cedvelleri vardır.³⁵ Binlerce sayfayı bulan notları o kadar çoktur ki, ancak çuvallarda saklayabilmektedir. Bu malzemenin bin müşkilatla toplanma sebebi, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu günden kendi zamanına kadar yaşamış “ne kadar hükümdârımız, ricâl-i siyâsiyye vü edebiyemiz, ulemâ ve meşâyihimiz gelmiş geçmiş ise, cümlesinin menâkıbını mazbut ve münderic” bir kitap hazırlamaktır. Böyle zorlu bir çalışmanın, hazır malzemeyle bile kaç yılda yazılabileceği ve ne inanılmaz bir hacminin olacağı ortadadır. Nitekim Süreyyâ Bey de projesini hayata geçirmeye başladığında, her biyografinin teferruatlı olarak verilemeyeceğini fark eder ve devlet memurlarının “sicill-i ahvâl defterleri”nde takip edilen yolu benimser. Böylece, bir hayat hikâyesi anlatmak yerine, onun önemli tarihlerini verip geçebilecektir. Çalışmasına, metodunu benimsediği kaynağı belli edecek şekilde, *Sicill-i Osmânî Yahut Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye* nâmını verir.

Sicill-i Osmânî, dört cilt olarak yayımlanır: c. I, Matbaa-i Âmire, 1308, 451 s.; c. II, 1311, 442 s.; c. III, 1311, 621 s.; c. IV, (1316),³⁶ 906 s. İçinde 17.000 civarında biyografi vardır. Sultan Abdülhamîd'in Matbaa-i Âmire'yi kapatması üzerine, son kısmının dağıtımı yapılamamış ve II. Meşrutiyet'e kadar depolarda bekletilmiş olduğu için, basıldığı günlerde okura ulaşım olumlu-olumsuz tepkileri de sığağı sığağına alınamamıştır. Şemseddin Sâmî'nin *Kamûsü'l-a'lâm*'ından iki yıl sonra neşredilmeğe başlanmış olsa bile, onunla yakın tarihlerde tamamlanabilmesi, *Sicill-i Osmânî*'nin yıllar boyu süren bir hazırlık sonucu basılması sayesinde. Adının bir yerinde “tezkire” olduğu söylene dahi, *Sicill-i Osmânî* gelenekli tezkirelere hiç benzemez. Her şeyden evvel, o zamana kadar mevcut tezkireler bütün Osmanlı'yı kucaklamak gibi bir niyet taşımazlar; *Hadikati'l-vüzerâ*, *Devhatü'l-meşâyih*, *Tuhfe-i Hattatîn* yahut *Tezkiretü's-şuarâ* gibi meslek-makam merkezli spesifik tercihlerin ürünüdürler. Sonra, o tarihlerle kadar yazılan hiçbir kütükte, tarihin böylesine öne çıkıp hayat hikâyesinin ihmal edildiği görülmemiştir. Dahası, Sâmî Bey bile, hayatına üç satır ayırdığı şairden hiç değilse bir beyit kaydetmenin dayanılmaz cazibesine yenik düşmüşken Süreyyâ Bey, bu mânâda tezkire olmaktan uzak durur ve “sicil” ciddiyetini daima muhafaza eder. Yine de *Sicill-i Osmânî*'nin söylenmeden geçilemeyecek kusurları da vardır:

35 Süreyyâ Bey'in ölümünden sonra, Halil Edib Bey'in kaleme aldığı bir yazıda sarfettiği “Tarihe, terâcime ait kütüphanelerimizde ne kadar matbû ve yazma âsâr var ise, hemen hepsini gözden geçirmiştir. Bu şübelerde zâtına hakkıyla mütehasıs denebilir” cümleleri, bir dostun tarafgir sözleri değil, gerçeğin ta kendisidir (“Ziyâ'-ı Elîm: Yazık, Süreyyâ Bey De Ölmüş”, *Beyânü'l-hak Mecmûası*, 12-19 Kânûn-ı sâni 1324, sy. 17-18).

36 Cildin üzerinde basım tarihi yoksa da ekler bölümünde verdiği son vefat tarihinin Şevvâl 1316 olmasına dayanarak bir tahmin yürütmek mümkün oluyor.

Sicill-i Osmânî ise bir mahşer esâmîsidir. Süreyyâ Bey yalnız mezar taşlarında okuduğu isimleri dahi vesîle-i rahmet olur ümidiyle kitabına dercetmiştir.* İlk defa kitabını eline alan mütetebbi' esâmî kalabalığından ürker. Tarihlerce bâzı hatâları ve tertib sehivleriyle beraber tarîk-ı ihtisârı tercih eylediğinden ifadeyi îcaz derecesine indirmiş ve hattâ bâzen istifade ve istihracı da tas'ib etmiştir.³⁷

Mehmed Süreyyâ, çalışmasına dâhil etmediği yeni isimler buldukça, biyografisini verdikleri kişiler hakkında yeni bilgilere ulaştıkça veya hatâlarını fark ettikçe, sonradan olanların ve ölenlerin eklemesi gerektiğince bunları kaydetmeyi sürdürür ve -Halil Edib'in rivayetine göre 10 cilt, Mehmed Tahir'in bizzat Süreyyâ Bey'in ailesinden öğrendiğine göre iki cilt- *Tekmile-i Sicill-i Osmânî* ile onun bir ciltlik *Zeylû'z-zeyl'*ini hazırlar. Büyük Cihangir yangınında sair evrak, müsvedde ve yazmalarıyla beraber, bu çalışmaları da yok olmuştur.³⁸ Yıllar sonra, Gültekin Oransoy *Sicill-i Osmânî*'yi 9 cilt hâlinde neşretmeye teşebbüs etmiş ve ilk ciltte Osmanlı hanedanına ayrılan bölümü *Osmanlı Devleti'nde Kim Kimdi? c. I: Osmanoğulları* (Ankara, 1969) adıyla müstakil bir kitap hâlinde yayımlamışsa da arkası gelmemiştir.³⁹ *Sicill-i Osmânî*'nin İngiltere'de tıpkıbasımı yapılmış (IV cilt, Westmead: Gregg International Publishers Ltd., 1971); yeni harflerle ve alfabetik tertipte hazırlanarak Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı tarafından basılmıştır [Nuri Akbayar (haz.), S. Ali Kahraman (haz.), VI cilt, İstanbul: Yurt Yay., 1996, 2068 s.]. Mehmed Zeki Pâkalın'a ait *Sicill-i Osmânî Zeyli* ise TTK Kütüphanesi'ndedir. 19 cilt hâlindeki bu unik müsvedde, kötü cildinin dağılması ve neredeyse her sayfasına sokuşturulmuş notlarının günden güne ekilmesi tehlikesiyle boğuşarak basılacağı günü beklemektedir.

Hazîne-i Fünun Mecmûası yayımlanırken her sayıda bir biyografiye yer verilmesi kararlaştırılmıştı. Faik Reşad'ın bu yolda birkaç ismin biyografisini kaleme aldığı ve müsveddelerini hayli zamandır bir kenarda sakladığı öğrenilince,⁴⁰ onun yazdıklarının basılması düşünülür. Böylece, derginin birinci sayısından itibaren, bilhassa Osmanlı "ulemâ ve üdebâ"sının biyografileri neşredilmeğe başlanır (1 Muharrem 1311-12 Zilhicce 1312, sy. 1-50). Bir periyodik için kaleme alındıklarından olsa gerek, biyografilerin sırasında ne alfabetik ne de kronolojik bir dikkat gözetilir.

* Süreyyâ Bey'in taşrada unutulmuş isimlere ve küçük insana yönelik dikkati zamanında bir zaaf olarak nitelendirilmiş olsa da bugün, hakkında hiçbir yerden malûmat alınamayacak pekçok nâmsız kişinin hayatları hakkındaki yegâne kaynak onun eseridir.

37 Abdurrahman Şeref, *a.g.e.*, s. 340.

38 *Osmanlı Müellifleri*, c. III, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1342, s. 36-37.

39 Oransoy'un hanedan için yaptığını edibler için tekrarlamak ve *Sicill-i Osmânî*'den edilebilecek ait biyografileri ayrıarak müstakil bir ciltte toplamak çok faydalı olurdu.

40 Faik Reşad'ın "Eslâf Hakkında Mukaddeme Yollu Birkaç Söz" (*Hazîne-i Fünun Mecmûası*, 28 Temmuz 1310, sy. 5, s. 35-36) yazısı, başlığından da anlaşılacağı gibi kitabın girişi hükümündedir.

Faik Reşad, yazdıklarının umulandan fazla ilgi görmesi üzerine, onları iki ciltte toplayarak yayımlar: *Eslâf*, c. I-II, İstanbul: Asır Ktbh., 1311-1312, 238+158 s.⁴¹ Kitabın alt başlığında “Mütekaddimîn-i ulemâ vü şuarâ-yı Osmâniyyenin terâcim-i ahvâliyle âsâr-ı müntehabesini hâvî tezkire” denmesinden de anlaşılacağı gibi, biyografiler gelenekli “tezkire”leri kuvvetle hatırlatacak şekilde, ölüm -ve mümkünse, doğum- tarihlerini vermekten ibaret kalan bir tarih bilgisiyle, daha ziyade anekdotlara ve antolojik metin parçalarına itibar edilerek hazırlanmıştır. *Eslâf*’ın temel kaynakları arasında tezkirelerin bulunduğu hemen fark ediliyor olsa da en çok başvurulmuş eserin Muallim Nâci’nin *Osmanlı Şairleri* olduğu söylenebilir. Kitapta Koca Râgıb Paşa’dan yahut Hoca Neş’et Efendi’den bahsedilen maddelerde olduğu gibi, “Muallim Nâci bu hususta şöyle der” tarzında bir referans gösterme yolunun yeğlendiği de görülür; sadece Hakanî’nin biyografisinde yapıldığı gibi, “Muallim Nâci’nin *Osmanlı Şairleri* adlı eserinden iktibas edilmiştir” notunun eklendiği de... Lâkin Ahmed Paşa, Bâkî, Şeyhülislâm Yahya, Münîf-i Antakî, Sâbit, Azmî-zâde Hâletî, Seyyid Vehbî ve Nahîfî maddeleri *Osmanlı Şairleri*’nden tamamen ayrılmış oldukları hâlde, bunu gösterecek hiçbir not ve işaret taşımazlar. Kitabı yeni harflerle neşre hazırlayan Şemsettin Kutlu da bunu ya fark etmemiş yahut belirtilmeye değer bulmamıştır [*Eslâf - Eski Bilginler, Düşünürler, Şairler*, İstanbul, ts., Kervan Ktp., 350 s.].

Faik Reşad, *Eslâf*’ın gördüğü büyük ilgiden çok memnundur. İkinci cildin yayımlanmasından sonra hâlâ *Hazîne-i Fünun*’a biyografiler yazması teşvik edilince, o da çalışmalarını sürdürür (c. III, nu. 3-23, 18 Muharrem-11 Cemaziyelâhire 1313). Yeni biyografilerin hepsi “eslâf”a ait olmadığı ve aralarında Ahmed Vefik Paşa gibi, Kadıasker Mustafa İzzet Efendi gibi daha yakın tarihlerden isimler de bulunduğu için, onları *Eslâf*’ın üçüncü cildi olarak yayımlamayı düşünmez⁴² ve *Terâcim-i Ahvâl* (İstanbul, 1313, 80 s.) adıyla müstakil bir kitap yapar. Aynı mecmuada neşrettiği (1 Şâban-20 Ramazan 1313, c. III, sy. 30-38) 6 biyografiyi de benzer gerekçelere dayanarak *Terâcim-i Ahvâl-i Meşâhir* (İstanbul, 1313, 52 s.) nâmı altında toplarlar.

Müstecâbî-zâde İsmet, *Mekteb Mecmûası*’nda şiiirler neşrederken şairler hakkında iki yazı da kaleme alır ki, bunlardan biri “Nâilî-i Kadîm” (29 Kânûn-ı evvel 1310, c. III, sy. 22, s. 391-395),⁴³ diğeri de “Fuzûlî”dir (sy. 36, 20 Temmuz 1311, s. 442-447). Yıllar sonra İsmet Bey’in *Nâilî-i Kadîm* (İstanbul: Ferîdiye Matb., 1318, 39 s.) adlı kitabı yayımlanınca, o eski yazısıyla ilişkilendirmek mümkün olur. Kitap, Hersekli Ârif Hikmet’e hitap eden 19 Mayıs 1316 tarihli bir

41 Neşir ilânı: *Hazîne-i Fünun Mecmûası*, 10 Ağustos 1311, Yıl: 3, sy. 9, s. 72.

42 *Hazîne-i Fünun Mecmûası*, 18 Zilka’de 1313, c. III, sy. 51-52, s. 510.

43 Daha sonra yeniden yayımlanmıştır: *Hazîne-i Fünun Mecmûası*, 22 ve 30 Mart 1311, sy. 40-41, s. 320-323, 327-329.

mektupla başlamaktadır. Mektuptan, *Mekteb*'deki yazıda sadece Nâilî'nin anlatıldığı bölüm basılmış olsa da aslında makaleye şairin “eş'âr-ı müntehabe”sinin de ekli olduğu anlaşılır. İsmet Bey, Nâilî hakkında yazdıklarını “tâdil ve ıslâh ederek bir kitabçe şeklinde tekrar sâha-i neşriyâta çıkarmak” niyetindedir. Hikmet de “sanâdîd-i sühanverân-ı mütekaddimîn içinde en ziyade Nâilî-i Kadîm'in tarz-ı tarab-engîz-i şâirâne ve üslûb-ı metîn-i sâhirânesini takdir” ettiği için, kitabını ona ithaf edecektir. Ârif Hikmet de gönderdiği cevapta, onu Nâilî'ye yönlendirenin Leskofçalı Galib Bey olduğunu söyler. “(...) gerek ben ve gerek (diğerleri) kendisinden telemmüz ederek nev-heveslik zamanımızda her ikimizin üstadı idi. (...) onun mesleğine taklidi tavsiye buyuruyorlardı.”⁴⁴ Hikmet Bey, “meşrebine tevâfuk” eyleyen bu tavsiyeyi tutmuş ve Nâilî'ye hayli nazîre söylemiştir.

Aslında, İsmet Bey'in Nâilî'ye dair bütün söyleyeceği iki-üç sayfayı geçmez. “*Kitabçe*”nin baş tarafı modern şiire karşı gazel'in müdafaasına, sonu da seçme şiirlere ayrılmıştır. Kitabın esas kıymeti de Nâilî hakkında söylenenlerden ziyade, klasik şiir estetiğinin savunulduğu yerlerde belirir. İsmet Bey'in iddiasına göre, “gazel vadisinin bazı nazarlarca menfûriyet ve merdûdiyetine sebep”, değişen zamana ayak uyduramayıştı. Şiir, “a'sâr-ı mütevâliyenin terakkiyât-ı ilmiyyesiyle mütenasib” fikirler ve mazmunlar yaratamamış olduğundan köhnemiş; müteşairlerin “birtakım türrehât”ı ve “akvâl-i bî-mânâ”sı gazel diye ellerde dolaşmağa başlamıştır. Ayrıca, İran şiiri de bir başka sebep olarak anılabilir. Geçmişte Osmanlı şairlerinin Acem şiirinden etkilendikleri, ıktibaslar yaptıkları doğrudur; lâkin “iş gittikçe çığırından çıkarak bir zamanlar bu ıktibâsât pek fenâ şeylere hasredilmiş ve âdetâ İranca da makbûl olmayan birtakım münasebetsiz şeyler alınıp edebiyatımız berbad bir hâle getirilmiştir”. Bu durumu görenlerin gelenekli şiirden hoşlanmaları mümkün değildir. Mevcut durumdan İran şiirinin tamamını sorumlu tutmak da doğru olmaz. İsabetli bir seçimle, Acem şiirinden çıkarılabilecek pek çok kıymetli malzeme vardır. “(...) İran edebiyatı denilen hazîne-i bedâyi' içinde ilâ nihâye ehemmiyetini muhafaza edecek cihan değer cevâhir-i sühan mevcuttur.” Klâsik şiirin gözden düşmesinin sonuncu sebebi ise, eski söyleyiş ve formları terk etmeyiştir. Gazel, “vecd-âver” mazmunlarına, “meânî-i rakîka-i âşıkane”sine itibar edilse de ifadesinin ve “şekl-i nazmiyye”sinin eskiliği yüzünden beğenilmemektedir.⁴⁵

Sultan Abdülhamîd'in kitapçısı olarak ünlenmiş Fındıklılı İsmet Efendi, *Şakayık-ı Nu'mâniyye*'nin Şeyhi tarafından yapılan *Vekayii'l-fuzalâ* zeyline zeyl

44 Mektupta parantez içinde verilen “diğerleri” kelimesinin ikinci bir ismi gizlediği hemen anlaşılır; çünkü, daha cümle sona ermeden “her ikimizin üstadı” kullanılarak “diğerleri”nin aslında tek kişi olduğu belli edilir. İbnülemin mektubu yayımlarken (Hersekli Â. Hikmet, *Dîvan*, İstanbul: Âsâr-ı Müfide Ktbh., 1334, s. 16) “diğerleri”nin yerine “Kemâl Bey” yazar. Belli ki, siyasi sebeplerle Nâmık Kemâl'in adı çıkarılmıştır.

45 Faik Reşad'ın *Eslâf*'ında “Nâilî” maddesini Müstecâbî-zâde İsmet Bey yazmış ve bu bölümü kitabına da aynen aktarmıştır.

olmak ve 1730'dan 1896'ya kadarki dönemi ele almak üzere sekiz ciltlik bir *Tek-miletü's-Şakaik* hazırlamış; fakat 1314'teki Fındıklı yangınında bu eserin tamamı yok olmuştur. İsmet Efendi'nin, ilk iki cildi tebyiz edip Sultan'a arz ettiğinden haberdar olan İbnülemin, Yıldız Evrakı arasından bu nüshanın bazı bölümlerini bulmuş ve 1925-1926 yıllarında, 65 kişinin biyografisini *Türk Tarih Encümeni Mecmûası*'nda dört sayı kadar yayımlamıştır (nu. 12/89-15/92).⁴⁶ Ali Cânib (Yöntem), yayımlanan kısımdan hareketle kaleme aldığı bir eleştiri yazısında,⁴⁷ zeylin Nedîm gibi önemli bir şaire ayrılan bölümünde bile hatâlar olduğunu gösterince, tefrikanın neşri durdurulur.⁴⁸

Ahmed Nazif, “nakîbü'l-eşraflık” makamının ortaya çıkıp da bu göreve ilk olarak Seyyid Mahmud Emîrî Efendi'nin getirildiği 1494 yılından 1834'e kadar gelmiş geçmiş 56 kişinin biyografilerini *Riyâzu'n-nukabâ* adı altında toplar.⁴⁹ Ahmed Rif'at, Nazif Efendi'nin çalışmasından da yararlanarak Mahmud Efendi'den (1494) İlmî Efendi'ye (1861) gelene kadar nakîbü'l-eşraf olmuş 62 zâtın biyografilerini *Devhatü'n-nukabâ* (İstanbul: Karahisarî Esad Efendi'nin Litografya Destgâhı, 1283, 64 s.) nâmıyla bastırır.⁵⁰ Rif'at'ın Hazret-i Peygamber'den başlayarak İslâm ulularının ve Osmanlı ricâl-i devletinin mücmelen biyografilerini verdiği bir de *Ravzatü'l-Azîziyye*'si vardır (İstanbul, ts., 224 s.).

Enderûn-ı Hümâyûn'un başlâlâsı Tayyar Efendi'nin oğlu olan ve eğitimini de yine orada tamamlayan Ahmed Atâ Bey, Ahmed Cevdet Paşa'nın da teşvi-kiyle *Târih-i Atâ* diye bilinen “enderun tarihi”ni yazar (c. I-II, İstanbul, Yahya Efendi Matb. ve Ali Efendi Matb., 316+227 s.; c. III, İstanbul: Şeyh Yahya Efendi Matb.-Basiret Matb., 1291, 329 s.; c. IV-V, İstanbul: Basiret Matb., 1293, 322+432 s.). Edebiyat tarihimiz için, bilhassa son üç ciltteki biyografi ve metinler önemlidir.

Mekteb-i Mülkiye'nin ve Mekteb-i Sultanî'nin meşhur Arapça muallimi Hacı Mehmed Zihni Efendi, İslâm topraklarında İslâmiyet'ten önce ve sonra yetişmiş olan bütün meşhur kadınları alfabetik sıra dâhilinde ele almayı; kıssalarını ve -varsa- eserlerinden örnekleri aktarmayı amaç edinen bir çalışma yapar. *Meşâhîrü'n-nisâ* (İstanbul: Dârü't-tibâati'l-âmire, 1294-1295, 371+429 s.) adını verdiği bu ilginç biyografi kitabında, Türk kadın şairlerin adı da ilk defa

46 İsmet Efendi ve çalışması hakkında, İbnülemin'in yayımladığı *Kemâlî'l-İsme*'de (İstanbul: Rûşen Matb., 1328, 40 s.) yeterli bilgi vardır.

47 “Nedim Ahmed Efendiler”, *Millî Mecmûa*, 15 Kânûn-ı sâni 1926, sy. 53, s. 854-855.

48 Mektubî-zâde Abdülaziz Efendi'nin de *Şakayık-ı Nu'maniyye* ve zeyllerinden çıkardığı özet bir çalışması (İÜ Ktbh., TY. 2456) ile Münib'in zeylinin zeyli olan bir *Devhatü'l-meşâyih Zeyli* (Süleymaniye Ktbh., Esad Efendi, Yz. 2267) vardır.

49 Basılmayan eserin yazma nüshaları: Süleymaniye Ktbh., Esad Efendi, Yz. 2275-2276; Millet Ktbh., A. Emiri, Trh. 723.

50 Kitabın bir tıpkıbasımı da yapılmıştır: *Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm ve Nakîbü'l-eşraf*lar: *Devhatü'n-nukabâ*, Fatih Köksal ve Hasan Yüksel (haz.), Sivas, 1998, 137 s.

toplu hâlde anılma fırsatı bulur. Bedreddin Çetiner tarafından yeni harflere çevrilip sadeleştirilmiş bir baskısı vardır (*Tarihte İz Bırakan Meşhur Kadınlar*, 2 cilt, İstanbul: Şâmil Yay., 1982, 484+342 s.).

Zihni Efendi'nin çalışmasının açtığı yolda ilerleyen Hacıbey-zâde Ahmed Muhtar, sadece Osmanlı toprağında yetişen şairelerin biyografilerinden ve örnek metinlerinden ibaret bir kitap hazırlamakta gecikmez: *Şair Hanımlarımız* (İstanbul: Matbaa-i Safâ ve Enver, 1311, 68 s.).⁵¹ Kitapta Ânî Hanım'dan Seher Hanım'a gelinceye dek yetişmiş 24 kadın şair, alfabetik sıra içinde tanıtılır.⁵²

Ada Şairi Mehmed Celâl'in dokuz bölüme ayırarak tertip ettiği *Osmanlı Edebiyatı Nümûneleri* (İstanbul: Matbaa-i Safâ ve Enver, 1312, 615 s.) adlı kitabının sonuncu faslı "Üdebâ vü Şuarâ-yı Osmâniyyeden Bir Kısım" başlığını taşır ve 45 sahîfede toplam 51 şairin hayat hikâyeleri anlatılır.

Ali Emiri Efendi, düştüğü yerden bir avuç toprak almadan kalkmayan, gittiği yerden bir kitaplık malzeme çıkarmadan dönmeyen adamlardandır. Sözün gelişi, 1896'da Yanya ve İşkodra vilâyetlerine "umûr-ı mâliyye müfettişi" olduğunda, *İşkodra Vilâyeti Osmanlı Şairleri*'nin malzemesini toparlayışı bu tabiatı gereğidir. Aynı müfettişliği esnasında beş-altıyüz sayfalık bir de *Yanya Vilâyeti Osmanlı Şairleri* adlı tezkire hazırladığını kendisi ifade ediyorsa bile, henüz ele geçmiş değildir.⁵³ Arnavutların Türklere ve Türk kültürüne uzak durmaktaki kararlılıkları cümlelerin malûmu olduğundan, bu topraklarda Türkçe şiir yazan şairlere tesadüf etmek Ali Emiri kadar, sonraki araştırmacılar için de ilginç ve şaşırtıcıdır. Üç aylık bir sürede, ulaşabildiği isimlerle ve eserlerle yetinmek zorunda kalan Emiri, bu malzemeyi tamamlamak için uzun müddet beklemiş; tekml etmekten ümidini kesince de elinde bulunanları yayımlamak kararı almış olmalı. *İşkodra Vilâyeti Osmanlı Şairleri* kitaplaştırılamamış; sadece, *İkdam Gazetesi*'nde 29 sayı tefrika edilebilmiştir (nu. 7894-7999, 1 Şubat-17 Mayıs 1335). 20 şair tanıtıldıktan sonra tefrika aniden sonlandırılmış; gerekçe olarak da "bu sıralarda mühim muhakemeler tevâlî etmekte olunmasına binâen

51 Âdem Ceyhan, "Ahmed Muhtar Bey'in Şâir Hanımlarımız İsimli Eseri", *Sivas Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2000, sy. 8, s. 299-350.

52 Hacıbey-zâde Ahmed Muhtar'ın *Hurûf-i Hecâ Tertibi Üzerine Fihrist-i Umûmî-Vakıf Kütübhanelerine Âit Tertib-i Evvel Kısmı* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, 13 s.) teşebbüsü, ilgisinin sadece kadın şairlere yönelik olmadığını haber veriyorsa da arkası gelmez.

53 *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 31 Mart 1334, sy. 1. Sadeddin Nüzhet de böyle bir tezkirenin "mevcudiyetinden ismen haberdar" olmuş; lâkin müsveddelerini dahi görememiştir (*Türk Şairleri*, c. III; sy. 82, İstanbul: Rıza Koşkun Matb., 1944, s. 1254). A. Emiri'nin aynı yerde belirttiğine göre, Yenişehir'de kaldığı 29 gün içinde kaleme aldığı beş-altıyüz sahîfelik bir *Tesalya Vilâyeti Osmanlı Şairleri* çalışması vardır ki, o da ele geçmemiştir. İbnülemin'in bu kadarcık zamanda bunca metin yazılamayacağı yolundaki itirazı dikkate alınır sa, belki ele geçeceği de yoktur (*Son Asır Türk Şairleri*, c. I, 3. bs., İstanbul: Dergâh Yay., 1988, s. 301). Aynı ihtimâl *Yemen Kıt'asındaki Türk Müellif ve Şairleri* adlı ve yine beş-altıyüz sahîfelik bir çalışması bulunduğu iddiası (*Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 5 Kânûn-ı evvel 1338, sy. 4, s. 86) için de geçerlidir.

müellif-i muhteremin re'y ü muvâfakatiyle kitâb-ı mezkûrun mâbâdının neşri"nin bir "vakt-i münâsibe ta'likan tehir edilmiş" olduğu belirtilmiştir. Yine gazetenin bu notundan, yayımlananın dört-beş misli malzemenin hazır beklediği anlaşılmaktadır. Gelgelelim, Ali Emiri'nin kütüphanesinde yapılan araştırmalar sonucunda, bu müsveddelere ulaşmak mümkün olmamıştır. Yazarın mutadî üzere, yazdığı ve ilgilendiği konulardaki gazete kupürlerini yapıştırdığı defterlerinden biri (Millet Ktbh., A. Emiri, Trh. 1190) bu tefrikanın kupürlerine ayrılmış; fakat neşredilmediği hâlde eklenen bir isme rastlanamamıştır. Hakan Karateke'nin yayıma hazırladığı *İşkodra Şairleri ve Ali Emiri'nin Diğer Eserleri* (İstanbul: Enderun Ktbv., 1995, 208 s.) de bu eksik tefrikadan ibarettir.

İşkodra Vilâyeti Osmanlı Şairleri'nde takip edilen yol, gelenekli tezkireciliğin Ali Emiri versiyonudur. Emiri tarzı, içinde kendi duygu ve düşüncelerinin, hatıralarının bulunmadığı hiçbir metin yazmamaktan ibarettir. Nitekim tefrikada da izlenen yol bu olur ve kaydedilen ilk şair İbrahim Halîlî Paşa'dan itibaren Ali Emiri'nin de hatıraları okunur; hele "Hikmetî", "Hâdim" yahut "Halîmî" maddelerine gelindiğinde, handiye tamamen kendinden bahsettiği görülür. Bütün basitliğine ve şahsiliğine rağmen, Balkanlarda Türkçe'nin ve Osmanlı şiir kültürünün yaygınlığını gösteren neredeyse tek çalışma oluşu, *İşkodra Vilâyeti Osmanlı Şairleri*'ni önemli hâle getirmektedir.⁵⁴

Kısa bir süreliğine gittiği yerlerin edebiyat birikimiyle böylesine ilgilenen Ali Emiri'nin kendi memleketi olan Diyarbekir'i ihmal etmesi düşünülemez. Efendi hazretlerinin bu yoldaki en kapsamlı çalışması, *Mir'âtü'l-fevâid fî Ahvâlî Üdebâ ve Fuzalâ ve Meşâhiri Âmid*'dir. Adından da anlaşılacağı gibi, bu kitap Diyarbekir'in Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilişinden beri yetiştirdiği âlimlerin, meşhurların, sanatkârların tamamını kapsamak gibi büyük bir amaç taşımaktadır. *Mir'âtü'l-fevâid*'de yer alacak 212 şairin isimleri ve haklarındaki tanıtıcı bilgiler *Esâmî-i Şuarâ-yı Âmid* adı altında müstakilen toplanmıştır (Millet Ktbh., A. Emiri, Trh. 781/I) ve sadece şairlerin anılması bile 60 varak tutmaktadır.⁵⁵ *Mir'âtü'l-fevâid*'in mukaddemesi ayrı bir cilttedir (Millet Ktbh., A. Emiri, Edb. 562, 113 s.). Metnin ilk cildi ise, sadece "ل" harfine ayrılmıştır ve 100 ismi kapsar (Millet Ktbh., A. Emiri, Trh. 750, 237 v.).⁵⁶ Sonraki

54 Mehmet Süleyman Paşic'in çalışması, yıllar sonrasında Emiri'ninkine eklenir: "Edebiyat Sicillerine Girmemiş Bosnalı Türk Şairleri", *Varlık Dergisi*, Ekim 1940, sy. 174, s. 138-139.

55 Listenin bir nüshası daha vardır: *Esâmî-i Şuarâ*, İÜ Ktbh., TY. 3914, 66 v. Bu metin üzerinde Celâl Duran'ın bir bitirme tezi (Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1978), Hasan Yılmaztürk'ün de "Esâmî-i Şuarâ-yı Âmid'in Tenkitli Metni" (Fatih Üniversitesi, 1999) başlıklı bir yüksek lisans çalışması vardır. Galip Güner ve Nurhan Güler tarafından yeni harflerle yayımlanmıştır: *Esâmî-i Şuarâ-yı Âmid*, Ankara: Anıl Matb., 2003, 63 s.

56 Şevket Beysanoğlu, bu yer numarasındaki eserin adını *Diyarbakirli Bazı Zevâtın Terceme-i Hâlleri* olarak anar ve *Mir'âtü'l-fevâid*'i de kayıp gösterir (*Diyarbakirli Fikir ve Sanat Adamları*, İstanbul: İşıl Matbası., 1959, c. II, s. 146).

harflere ait ciltlerin akabeti meçhuldür.⁵⁷ Emiri'nin, muhtemelen bu hacimli çalışmanın bir parçası olarak düşündüğü ve Diyarbekir meşhurlarının biyografilerini topladığı *Âbâü'l-akvâm* adlı bir eserin daha bulunduğunu Ahmed Refik haber veriyor.⁵⁸

Mir'âtü'l-fevâid'de yer alan ve *Esâmî-i Şuarâ-yı Âmid*'de zikredilen şairlerin müstakil bir tezkiresini oluşturmaya karar veren Ali Emiri, üç ciltlik bir kitap tasarlar. Kitabın sadece ilk cildi basılabilmıştır: *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1327, 424 s. Bu ilk cilt “J” harfinden 11. harfte “Zemzem Hanım”a kadar gelmekte ve 82 şairi tanıtmaktadır. Tezkirenin takip eden ciltlerinin müsveddesinin perakende evrak hâlinde Millet Kütüphanesi'nde bulunduğunu İbnülemin haber veriyorsa da⁵⁹ sonlarının ne olduğu bilinmemektedir.⁶⁰

Âsım Bey-zâde Mehmed Sirâceddin, hakkında yeterli malûmata sahip olmadığımız bir edebiyat âşığıdır. Hammer'i aslından inceleyecek kadar Almanca bildiğini kendi ifadesinden anlayabildiğimiz yazar, Bursa niyabetinde iken ölmüştür. Hammer'in dört ciltlik *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Ziet* (Peste, 1836-1838) kitabını okuyan Mehmed Sirâceddin, özellikle sonuncu cildi çok eksik bulmaktadır. Hammer, dördüncü cilde temel kaynak olarak *Tezkire-i Sâlim* ve *Tezkire-i Safâyî*'yi kullanmış; dolayısıyla da h. 1134 senesinden sonraki edibler için müracaat edebileceği çalışma görememiştir. Bundan doğan eksikliğini Vâsıf, İzzî, Subhî tarihlerini karıştırarak ve *Takvîm-i Vekâyî*'nin mevcut sayılarını tarayarak telâfi etmeye çalışmıştır. Sonraları Fatin Efendi de tezkiresini Hammer'in bıraktığı yerden başlatarak aynı eksikliği sürdürmüştür. Oysa Mehmed Sirâceddin, 1134'ten sonra kaleme alınmış olan çalışmalarını da görmüş; Râmiz'den Şefkat'e, Âkîf'ten Ârif Hikmet'e kadar tezkire tertipleyen isimlerin topladıkları malûmatı da gözden geçirmiştir.

Eksikleri fark etmiş ve bunu telâfiye yardımcı dokunacak kaynakları edinmiş bir hevesli olarak Mehmed Sirâceddin yeni bir tezkire yazmaya teşebbüs eder.

57 Reşad Ekrem'in *İstanbul Ansiklopedisi*'ne (c. II, fsk. 13, İstanbul: İstanbul Yay., 1959, s. 408) “Ali Emiri Efendi” maddesini yazan Muzaffer Esen, onun hakkında şöyle diyor: “Çok sevdiği memleketi Diyarbekir için yazdığı *Mir'atü'l-fevaid* ve bir cildi el yazısıyla bende olan, öteki cildlerinin de ondan çalınır korkusuyla, Millet Kütüphanesi'ndeki şahsî sandıkları içinde saklı olduğunu bildiğim on altı ciltlik bir Osmanlı şairleri tezkiresi yazmış, fakat basılmamış kitapları arasındadır.” Bu cümlelerin Emiri'ye ait hiç bilinmeyen bir çalışmayı haber verdiğine hükmetmekten, *Mir'atü'l-fevâid*'den bir parçanın adresini gösterdiğini düşünmek daha doğru geliyor.

58 Ahmed Refik (Altınay), “Ali Emiri Efendi, Hayatı ve Âsârı”, *İkdam*, 24 Kânûn-ı sâni 1340, sy. 9631.

59 İbnülemin M. Kemâl İnâl, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 300, not 1.

60 Tezkire hakkında bkz. Mehmet Arslan, “Ali Emiri Efendi ve Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid”, *Yedi İklim Dergisi*, Şubat 1993, sy. 35; Kasım Hayber, “Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid”, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1998, 525 s.

Tezkiresi h. 1113 yılından başlayacak; Hammer'in hata ve eksiklerini tamamladıktan sonra *Tezkire-i Hâtîmeti'l-eş'âr*'ı zeyledecek; nihayet, XX. asrın başlarına kadar gelecektir.⁶¹ Bu düşünce ile hazırladığı tezkiresinin ilk cildi yayımlanır: *Mecmau's-şuarâ ve Tezkire-i Üdebâ*, İstanbul: Matbaa-i Cihan, 1325, 160 s. Cilt, tasarlandığı gibi 1113 yılından Sultan III. Ahmed devrine kadar gelmekte ve bu dönemin şairlerini tanıtmaktadır. Kitabın başında açıklandığına göre, takip eden cilt(ler)de 1269'a kadarki dönemin şairleri yer alacak; bu tarihten 1325 yılına kadar yetişmiş olanlar da müstakil bir ciltte toparlanacaktır. Bu heyecanlı teşebbüs gerçekleşmez ve ilk ciltten sonrası yayımlanmaz. Aslına bakılırsa, bu tek cildin de hak ettiği ilgiyi gördüğünü söylemek zordur. Kitabın yayımlanmasının üzerinden çok bir zaman geçmemişken, hem de bir şair ve tarihçi olan Ahmed Refik'in *Mecmau's-şuarâ*'yı Ali Emiri'nin zannedişi⁶² yahut yıllar sonra, bir klâsik edebiyat uzmanının, müstakilen tezkireler hakkında yazdığı kitabına Mehmed Sirâceddin'i ve eserini eklemeyişi⁶³ bu ilgisizliğin ve erken unutulmuşluğun işaretidir. Tezkireyi hatırlayan ve yeni harflerle yayımlayan Mehmet Arslan oldu (Sivas, 1994, 124 s.).

Bursalı Mehmed Tahir Bey, Osmanlı'nın son döneminde yetişmiş en müdekkik kitabiyat ve tercüme-i hâl uzmanlarından biri, muhtemelen de birincisidir. Askerlikte edindiği disiplini araştırmalarına da taşıyan, bu sebeple de sistemli ve dikkatli çalışmayı başaran nadir isimlerden biridir. Sanki kitaplarını beğendiği kişinin biyografisini yazmak ve biyografisini yazacağı zâtı da kitabı olup olmadığına göre seçmek eğiliminde gibidir. Biyografisini hazırladığı kişilerin handiyse tamamı klâsik edebiyatın manevî zenginliğini ve fikrî derinliğini sağlayan kişiler olduğu gibi, içlerinde pek çoğu da edebiyatla, hassaten şiirle ilgilendiklerinden çalışmamızın alanına girerler. Tahir Bey'in kaleminden çıkan ilk müstakil biyografinin *Tercüme-i Hâl: Fezâil-i Şeyhü'l-ekber Muhyiddîn-i Arabî* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1316, 56 s.; 2. bs., İstanbul: Necm-i İstikbâl Matb., 1329, 47 s.) oluşu özellikle bu bakımdan önemlidir. Onu takip eden *Müverrihîn-i Osmâniyyeden Âlî ve Kâtib Çelebi'nin Tercüme-i Hâlleri* (Selânik: Hamidiye Mekteb-i Sanayi Matb., 1322, 47 s.) ise, daha çok, Mehmed Tahir'in kitabiyat merakını tatmin için kaleme alınmış gibidir. Kitaptan müstahrec gibi görünen *Kâtib Çelebi* (İstanbul: Kanaat Matb., 1331, 30 s.) baskısının da *Mizânü'l-hak*'taki biyografik malûmatı tekrarladığı görüldü. *Mevlânâ eş-Şeyh İsmail Hakkîyü'l-Celvetî kuddise sırrahu Hazretlerinin Muh-*

61 Hakan T. Karateke, Mehmed Sirâceddin'in çalışmasının Hammer'den tercüme olduğunu zanneder (*İşkodra Şairleri ve Ali Emiri'nin Diğer Eserleri*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995, s. 16, not 1).

62 Ahmed Refik (Altınay), "Ali Emiri Efendi, Hayatı ve Âsârı".

63 Halûk İpekten, *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şu'ara Tezkireleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 1991.

tasaran Tercüme-i Hâlleriyle Matbû ve Gayr-ı Matbû Âsârını Hâvî Risâledir (İstanbul: Bahriye Matb., 1329, 9 s.)⁶⁴ ve *Hacı Bayram Velî* (İstanbul: Necm-i İstikbâl Matb., 1329, 13 s.; 2. bs., İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1331, 8 s.; 3. bs., İstanbul: Orhaniye Matb., 1341, 14 s.) kitapçıkları da tasavvufî şiir sahasında önemli iki ismi tanıttığı için dikkate değerdir.

Tahir Bey, şeyh, mutasavvıf ve âlimlerin biyografilerini topladıkça kitaplaştırmaktadır. *Kibâr-ı Meşâyih ü Ulemâdan Oniki Zâtın Terâcim-i Ahvâli* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1316, 56 s.) adlı çalışması, bu yoldaki ilk eserdir. Kitaptaki birinci isim İbn Arabî'dir. Onun daha evvel neşredilen biyografisi, hemen hemen aynen tekrarlanmıştır. Peşinden Sadreddîn-i Konevî, Abdurrahman-ı Bistâmî, Cemâl-i Halvetî, Sofyalı Şeyh Bâlî, Aziz Hüdâyî, Niyâzî-i Mısırî, Karabaş Velî, Abdullah Salâhî-i Uşşâkî, Seyyid Murtazâ ve Seyyid Kemâleddin Harîrî gelir. Ele alınan zatların büyük kısmı, ya şiir söylemiş ya da şiire rehber olmuşlardır. Bu kitabı, *Meşâyih-i Osmâniyyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1318, 48 s.) takip eder. Eserde biyografisi bulunan şeyhler Şemseddîn-i Sivasî, Bosnalı Ali Dede, İznîkî Ali Çelebi, İsmail-i Ankaravî, Abdullah-ı Bosnevî, Sevrî, Müstakim-zâde Sadeddin, Süleymân-ı Nakşbendî, Gazzî-zâde Abdüllatif'tir. Tahir Bey'in aynı yoldaki bir diğer çalışması *Meşâyih ü Ulemâdan On Zâtın Terâcim-i Ahvâli*'dir (İstanbul: Kitabhâne-i İslâm ü Askerî, 1320, 56 s.). Sonuncu kitap ise, *Ulemâyı Osmâniyyeden Altı Zâtın Tercüme-i Hâlî*'dir (İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matb., 1321, 39 s.). Eserde Kâfiyeci Mehmed Muhiddin, Dede Cengî, Mehmed-i Mevlevî, Mehmed Aysî, Yusuf-zâde Hilmî, Mehmed Ebû Saîdî'l-Hâdimî tanıtılmaktadır.

Bursalı Tahir Bey İzmir'de Dîvân-ı Harb Âzâsı iken, Aydınlı meşhurlar hakkında epeyce bilgi ve belge toplamış; bunları *Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihin ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli* (İzmir: Keşişyan Matb., 1324, 186 s.) adıyla yine orada bastırmıştır.⁶⁵ Bu çalışmanın planı ve şa-

64 Daha önce, Baldırzâde Şeyh Mehmed Efendi'nin *Tercüme-i Hâl-i Şeyh İsmail Hakkı, Vefeyat-nâme*'sini Hayrullah Nedim neşretmiş ise de (Bursa: Hudâvendigâr Vilâyet Matb., 1307, 16 s.) biyografik mâlûmat bakımından çok zayıftır.

65 A. Sırrı Levend'in bu kitabı ve künyesini *Aydın Müellifleri* (Alaşehir, 1323, 180 s.) olarak verdiği külliye yanlıştır (*Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: TTK Yay., 1973, c. I, s. 460). Muhtemelen, Kemal Özkaynak'ın büyük ölçüde Tahir Bey'in çalışmasından yararlanarak hazırladığı *Aydın Şairleri ve Müellifleri* (Aydın, 1944) kitabı ile karıştırılmıştır. Mehmed Tahir'in bu kitabının yeni harflerle baskısını M. Akif Erdoğan hazırlamıştır (İzmir: Akademi Ktbv., 1994, 125 s.). Tahir Bey'in Aydın Vilâyeti için hazırladığı kitabın bir benzerini daha önce Manastır için de denediği ve *Manastır'a Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarânın Terâcim-i Ahvâli* adlı bir kitap hazırladığı, fakat bastırmaya muvaffak olamadığı anlaşıyor [(Köprülü-zâde) M(ehmed) F(uad), "Bursalı Mehmed Tahir", *Türk Yurdu Mecmûası*, 1329, c. IV, sy. 10, s. 768-770. Ayrıca bkz. Muallim Vahyî Bey, *Müslümanlığı ve Türklüğü Yükseltmeğe Çalışanlardan Bursalı Tahir Bey*, İstanbul: Matbaa-i Orhaniyye, 1334].

hısların tasnifi, daha sonra üzerinde çalışmağa başlayacağı büyük bir projenin de ilk işaretlerini verir. Yazar İzmir'de kaymakamlığa terfi ettirildikten kısa bir süre sonra istifa edip İstanbul'a dönecek ve kendini tamamen ilmî çalışmalarına vakfedecektir.⁶⁶ Bu çalışmaların neticesi *Osmanlı Müellifleri* olur. Kitap, Osmanlı'nın yetiştirdiği değerlerden 1600 kadarının seçme biyografilerinden ibaret üç cilttir. Birinci cilt (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, 406 s.) şeyhlere ve âlimlere, ikinci cilt (1. ks., İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, s. 1-192; 2. ks., İstanbul: Ali Şükrü Matb., 1338, s. 193-510) ediblere ve bilhassa şairlere, üçüncü cilt (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1342, 327 s.) ise, tarihçilere, hekimlere, matematikçi ve coğrafyacılar ayrılmıştır. Her cilt kendi içinde alfabetiktir ve "hurûf-ı hecâ"ya göre tertip edilen her harften biyografi de kendi arasında kronolojiktir. Kolayca fark edilebileceği gibi, ilk cildin muhteviyatı, daha önce dört kitapta toplanan 36 biyografiyle başlamaktadır. *Osmanlı Müellifleri* isminden de anlaşılacağı gibi, bir araya getirilen biyografi sahipleri sadece şeyh, tabip veya coğrafyacı oldukları için değil, öncelikle "müellif" oldukları, eser telif veya tercüme ettikleri için seçilmişlerdir.

Tahir Bey kitabiyata fazlasıyla önem verdiği için, biyografi maddelerinin büyük kısmını da -yer numarasını değilse bile, kütüphanesini gösterdiği- eserler listesi oluşturur. Bu bakımdan, *Osmanlı Müellifleri*'ni bir bibliyografya gibi okumak da mümkündür.⁶⁷ Nitekim kitabın bu bakımdan kıymetini takdir eden Ahmed Remzi (Akyürek), *Miftâhü'l-kütüb ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi*'ni (1346/ 1928, 177 s.) tertip ederek araştırmacıların işini kolaylaştırmaya çalış-

66 Yazar bu tarihlerden itibaren, özellikle iki dergide pekçok biyografi yayımlamıştır. *Sırât-ı Müstakim*'de Atpazarı Seyyid Osman (sy. 45), Üsküdarî Hamid (sy. 107), Mardinî Abdüsselâm (sy. 109), Molla Halil-i Siirdî (sy. 127), Cârullah Veliyyüddin (sy. 129), Saçaklı-zâde Mehmed (sy. 131), Kayserili Dâvûd (sy. 134), Abdullah Eyyûbî (sy. 135), Abdullah-ı Ahîskavî (sy. 136), Abdullah-ı Bosnevî (sy. 137), Ali Çelebi (sy. 140), Sadreddîn-i Konevî (sy. 141), Molla-zâde Şeyhî (sy. 145), Sarı Abdullah (sy. 154), İbrahim Hakkî-i Erzurumî (sy. 156), Uşşâkî Abdullah Salâhî (sy. 157), Kâfiyeci Muhyiddin (sy. 158), Haberî Ali (sy. 159), Abdülahadü'n-Nûrî (sy. 161), Ahmed Âsım (sy. 180), Kocanişancı Mustafa (sy. 182); *Sebilürreşad*'da Nazmî-zâde Murtaza (sy. 185), Fâiz Halil (sy. 189), Celâl-zâde Salih (sy. 195), Altıparmak Mehmed (sy. 201), Şemseddîn-i Sivasî (sy. 206), Haberî Ali (sy. 209), Atpazarî Osman (sy. 210), Hâdimî (sy. 211), Mevlânâ Mustafa (sy. 213), Münşî (sy. 259), Mantıkî Mustafa (sy. 263), Şeyh Yâkub (sy. 271), Üsküdarî Emin (sy. 277), Mevlânâ Mehmed-i İzmirî (sy. 281), Yûsuf-zâde Hilmi (sy. 289), Nezira İbrahim (sy. 290), Lâli Ahmed (sy. 297), İbrahim Hanif (sy. 301), İdris-i Bitlisî (sy. 305); *Türk Yurdu*'nda Hacı Paşa (c. IV, sy. 3), Kocanişancı Mustafa (sy. 5), Mustafa Cenâbî (sy. 6), Ahmed Neylî (sy. 9), İbrahim Vahdî (sy. 11), Hezarfen Hüseyin (c. V, Nu 1), Gubarî (sy. 3), Yazıcı Salâhaddin (sy. 6), Faiz Halil (sy. 8), Şehrî-zâde Said (c. VI, sy. 2), Cebrî (sy. 7), Mûsâ bin Hacı Hüseyin-i İznîkî (sy. 10), Kayserî İzzet Paşa (sy. 11), Kilisli Abdullah (c. VII, sy. 6) yayımlanır. Hezarfen Hüseyin Efendi ise, *Dergâh Mecmûası*'ndadır (sy. 12).

67 Tahir Bey'in daha evvel hazırladığı ve pek hatırlanmayan bir bibliyografya tecrübesini de burada anmak gerek: *Siyasete Mûteallik Âsâr-ı İslâmiyye*, İstanbul: Kader Matb., 1330, 24 s.

mıştır.⁶⁸ Gelgelelim, Tahir Bey'in bazı metinleri yanlış takdimi Ahmed Remzi tarafından da sürdürülünce, ortaya daha büyük hatâlar çıkmıştır. Yazar, “matbû eser” ibaresini olabilecek en geniş manasıyla kullanmakta ve bazen okurun periyodik yazılarını dahi “kitap” olarak anlamasına yol açmaktadır.⁶⁹ *Osmanlı Müellifleri*'ni yeni harflere aktaran A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen [c. I, İstanbul, ts., 480 s.; c. II, İstanbul, 1972, 446 s.; c. III, İstanbul: Meral Yay., 1975, 320 s.], İstanbul Müftülüğü'nün iki gayretli elemanıdır; fakat böyle bir kitabın kusurlarını fark edip düzeltmek bir yana, yeni hatalardan kaçınacak donanıma da sahip değillerdir. Pek çok yer, şahıs ve eser adını yanlış okumuş; anlamlandıramadıkları yeri atlamış; yanlış sadeleştirmiş; her “Mehmed”i “Muhammed” yapmaktan başlayan muarreb bir imlâyı takip etmişlerdir. Metnin en isabetli okunan yerleri, Arapça ibarelerdir.

Osmanlı Müellifleri'nin ediblere ayrılan ikinci cildi, bütün çalışmanın en hacimli bölümüdür. Ciltteki biyografiler yazılırken yine tezkirecilik geleneği hatırlanmış ve her şairden örnek metinler eklenmiştir. Edibler hakkında verilen malûmat, Tahir Bey'in devrine yaklaşıldıkça artmakta ve teferruat kazanmaktadır. Bahsi geçen sanatkarların neredeyse hepsinin eserleri elden geçirilmiş olmasına rağmen, edebî kişilikleri ve “kudret-i kalemiyye”leri hakkında malûmat verilmekten uzak durulmuş gibidir.

1334-1335'te, İstanbul'da S. Sûdî'nin idaresinde çıkan *Kırım Mecmûası*'na yazar olarak Tahir Bey de katılır ve Kırım'ın, Osmanlı toprağı olduğu yıllarda yetiştirdiği kalem sahiplerinin biyografilerini yazar. Sûdî Efendi'nin “Tahir Beyefendi, birçok tedkikat-ı târîhîden sonra vücûda getirmeğe muvaffak oldukları *Kırım Müellifleri* unvanlı eserini rica ve ısrarımız üzerine nâçiz mecmûamıza ihdâ buyurmuşlardır” deyişine bakılırsa, bitmiş bir kitabın dergide tefrika edildiği anlaşılır. Kısa bir süre sonra da tefrika kitaplaştırılır: *İdare-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Orhâniyye, 1335, 38 s.).⁷⁰ Bu küçük kitap karıştırıldığında, *Osmanlı Müellifleri*'ndeki tasnifin aynen tek-

68 Ahmed Remzi Dede'nin fihristin başında söylediğine göre, çalışmasını Kütübhâne-i Umûmî Müdürü İsmail Saib (Sencer) Efendi'ye götürmüş ve fikrini sormuştur. Saib Efendi çalışmayı beğendiğini ifade ettikten sonra, “müstakilen bi'z-zikr olan ricâlden başka bir hayli zevâtın terâcim-i ahvâlini de ya hâmişte ya diğer bir zâtın tercümesi zımnında” bulunduğunu; fihriste şahıs isimleri de eklenirse, daha kullanışlı olacağını söylemiştir. Ahmed Remzi bu tavsiyeye uyduğu içindir ki, adı *Miftâhü'l-kütüb* olan fihristine *Esâmî-i Müellifin*'i de eklemiştir. Fihristin Cemâl Kurnaz ve Mustafa Tatcı tarafından bir tıpkıbasımı da yapılmıştır (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2000, 37 s.).

69 Sözü'nin gelişi, *Osmanlı Müellifleri*'nde (c. II, s. 114) İbrahim Edhem Pertev Paşa'dan bahsedilirken onun *Av'ave* adlı bir “matbû eser”inin anılması ve sözü geçen metnin aslında *Mecmûa-i Fünun*'da (Ramazan 1283, sy. 42, s. 329-340) yayımlanmış küçük bir yazı olması konusunda bkz. M. Kayahan Özgül, *XIX. Asrın Benzersiz Bir Politeknîği: Münif Paşa*, Ankara: Elips Yay., 2005, s. 29.

70 Ali Emiri'nin tanıtma yazısı için bkz. *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmûası*, 31 Mayıs 1334, sy. 3.

rarlandığı görülür. Kırımlı 44 müellif yine şeyh, âlim, şair, tarihçi, tabip ve matematikçi olarak altı grupta toplanmışlardır. Kitap, *Osmanlı Müellifleri*'nin II. cildinin 1. kısmından sonra verilen büyük aralıkta hazırlanmış, tefrika edilmiş ve basılmıştır. İçindeki isimler, bazen aynen bazen küçük değişikliklerle *Osmanlı Müellifleri*'nde de tekrarlanmıştır. Mehmet Sarı tarafından yeni harflere aktarılmıştır: *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Mü'ellifleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990, 64 s.⁷¹

Bursa'daki Mısırî Dergâhı'nın postnişini olan Mehmed Şemseddin Efendi, 1230 tarihinden sonra Bursa'nın yetiştirdiği âlimleri, şairleri, şeyhleri alfabetik sırasıyla tanıtan bir biyografi kitabı kaleme alır. Abbas Halim Paşa, çalışmanın bastırılması için bir miktar para verirse de onunla ancak "H" harfine kadar olan kısmı neşredilebilir: *Yâdigâr-ı Şemsî* (Bursa: Bursa Vilâyet Matb., 1332, 274 s.).⁷² Kitabın mukaddemesinden öğrenildiğine göre, Şemseddin Efendi'nin aynı şekilde, daha önce basılmış bir de *Gülzâr-ı Mısırî*'si vardır.

Hüseyin Vassaf, muhtelif tarihlerde, büyük mutasavvıfların hayatını ve menakıbını anlattığı çalışmalar kaleme almışsa da bunların hiçbiri basılmamıştır.⁷³ İsmail Hakki-i Bursevî'nin hayatı ve eserlerine dair *Kemâl-nâme-i Şeyh Hakki* (Bursa Orhangazi Genel Ktbh., Nu. 92, 60 v.), Ahmed er-Rufâî'nin hayatı ve menakıbı hakkındaki *Ravza-i Sâdâtın Bir Şemme* (âkıbeti meçhul), Şeyh Şuayb Şerefeddin Efendi ve mektuplarına dair *Mürâselât* (Süleymaniye Ktbh., YB. 2310), Mehmed Esad Dede hakkındaki *Esad-nâme* (Süleymaniye Ktbh., Ragıp Paşa, Yz. 3287),⁷⁴ Şeyh Hasan Hayri Efendi'nin biyografisi olan *Risâle-i Hay-*

71 XIX. asırla birlikte, Osmanlı toprakları dışında kalmış Türklere olan ilginin artmasına rağmen, bu küçük kitabın kayıtsızlıkla karşılanması çok acıdır. Daha önce yayımlanan Aka Karabağ'ın *Tezkire-i Nüvvâb'ı* (Bakü, 1310) ve *Tezkire-i Şuarâ'sı* (İstanbul: Karabet Matb., 1328, 268 s.) da hâlâ tezkireciliğimizdeki yerini almayı bekliyor. Aynı şekilde, Reşid İsmailoğlu'nun *Muhtasar Kafkas Tarihi ve Zakağkaz'da Zuhûr Eden Meşhur Türk Edib ve Şairlerinin Muhtasaran Tercüme-i Hâlleri* (Tiflis: Gürcü Şirketinin Matbaası, 1321, 51 s.) çalışmasından *Kafkas Diasporasında Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü*'nü (Samsun: Sönmez Ofset Matb., 1995, 282 s.) hazırlayan Sefer E. Berzeg dahi habersizdir. Ayrıca bkz. Bilâl Yücel, "Karabağ Şairleri Tezkiresi Riyâzü'l-âşıkın Üzerine", *Kızılırmak Dergisi*, Temmuz 1997, sy. 7, s. 11-19.

72 Yeni harflerle de yayımlanmıştır: *Bursa Dergâhları-Yâdigâr-ı Şemsî*, Mustafa Kara ve Kadir Atlansoy (haz.), 2 cilt, Bursa: Uludağ Yay., 1997, 641 s.

73 *Mahfil Mecmûası*'nda Şeyh İbrahim ve Şemsi Efendiler, Şeyh Osman ve Mehmed İzzî Efendiler hakkında kaleme aldığı makalelerle *Ceride-i Sûfiyye*'de yayımlanan yirmiyeye yakın isme dair yazıları için bkz. Cemâl Kurnaz, Mustafa Tatcı ve İsmail Kasap, *Hüseyin Vassaf: Hayatı, Eserleri ve Şiirlerinden Seçmeler*, Ankara: Akçağ Yay., 1999, s. 27-29.

74 Tâhirü'l-Mevlevî'nin *Mahfil Mecmûası*'nda Mesnevî şârihi Esad Dede hakkında çıkan bir dizi yazısı, bu çalışmanın akabinde yayımlanmış olmalı: "Merhum Esad Dede Efendi'ye Dair Bazı Hâtırat", Ramazan 1341, sy. 35; "Esad Dede Hakkında Hüseyin Vassaf Bey'e Mektuptan", Şevvâl 1341, sy. 36; "Mehmed Esad Dede'ye Dair Hüseyin Vassaf Bey'e Yazılan Mektuptan", Muharrem 1342, sy. 39; "Mehmed Esad Dede Efendi Merhûma Dair", Receb 1342, sy. 45; "Esad Dede Efendi Hakkında", Şâban 1342, sy. 46.

riyye, Şeyh Mustafa Şevki Efendi'nin biyografisini anlattığı *Risâle-i Şevkiyye*, Şeyh Müştak Efendi ve oğlu Edhem Baba ile halifelerinin anlatıldığı *Risâle-i Müştâkıyye* (Süleymaniye Ktbh., YB. 2320), Salâhaddîn-i Uşşâkî'ye dair *Risâle-i Salâhiyye* (Süleymaniye Ktbh., YB. 2318), Tokatlı Mehmed Emin Efendi'nin biyografisi olarak *Gülzâr-ı Şâdî der-Beyân-ı Menâkıb-ı Emîn-i Tokadî*, Ahmed Remzi (Akyürek) Dede hakkındaki *Remzî-nâme* bu meyandadır. Vassaf'ın 1923'te tamamladığı *Şerh-i Esmâ-ı Esrâr Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr* adlı beş ciltlik muhteşem eseri (Süleymaniye Ktbh., YB. 2305-2309), yukarıda anılan biyografilerden de istifade ile hazırlanmış; tarikat silsilelerini ve postnişin biyografilerini toparlayan titiz bir çalışmadır. Çalışmanın ilk cildi Mehmet Akkuş ile Ali Yılmaz tarafından yayımlanmışsa da (İstanbul: Seha Neşriyat, 1990) arkası gelmemiştir. Yıllar sonra, aynı isimler tarafından kitabın tamamı neşredilmiştir (5 cilt, İstanbul: Kitabevi, 2006, 509+596+535+504+502 s.).

İmamzâde Salih Saim'in *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Şemseddîn-i Tebrî-zî'si* (İstanbul: Âlem Matb., 1312, 22 s.; İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1317, 22 s.) gibi, Osman Behcet'in *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Hayâtı ve Mesleği* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1324, 43 s.; İstanbul: Evkaf Matb., 1336, 51 s.) gibi kitapçıklar basitleştirilmiş ve sıkıştırılmış bilgi veren, popüler yayınlar olur. Bursa Bida-yet Mahkemesi Reisi Hayrullah Nedim, *Tercüme-i Hâl-i Şeyh İsmail Hakkî'yi* (Bursa, 1307, 16 s.) ve *Tercüme-i Hâl-i Nâzım-ı Mevlid-i Nebevî eş-Şeyh Süleyman Çelebi'yi* (Bursa: Emirî Efendi Matb., 1323, 7 s.) aynı anlayışla hazırlar. *Tercüme-i Ahvâl-i Hâce Hâfız-ı Şîrâzî* (İstanbul: Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne Matb., 1286, 15 s.) "telif-gerde-i Cevrî" olarak takdim edilirse de metnin yazmasında müellif adı yoktur (İÜ Ktbh., TY. 611).⁷⁵ Ahmed Midhat (*Kırkanbar*, 1291, nu. 21-22, s. 657-661, 679-683) ve Mecdi (Tolun?) (*Mekteb Mecmuası*, c. II, nu. 26, 2 Mart 1310, s. 589-591) Efendiler de Hâfız-ı Şîrâzî'nin biyografisini yazarlar. M. Zühdi İmam *Fahreddîn-i Râzî'nin Tercüme-i Hâlini Muhtevîdir* (İstanbul: Kasbar Matb., 1306, 48 s.) adlı kitapçığını yayımlar. Derviş Abdülkadir-i İzmirî, kaleme aldığı *Ömer Hayyam ve Hasan Sabbah ve Ebu'l-Kasım'ın Misli Mesbuk Olmayan ve Mütâlâaya Şâyan İbret-âmiz Bir Tercüme-i Ahvâl'i* ni (İzmir: Mârifet Matb., 1340, 22 s.) tevatürlerle besler. İbrahim Hâlet Bey, *Tercüme-i Hâl-i Mevlânâ Lûtfullah'ı* (İstanbul: Bakırcıbaşı Mehmed Efendi-zâde Süleyman Efendi'nin Matb., 1290, 22 s.) Dülger-zâde Mehmed Çelebi'den yararlanarak yazar.⁷⁶ Bu araştırma isteğine rağmen, ortaya çıkan, tek formaya sığacak bir ömürdür.

75 Bursalı M. Tahir (*Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 127) ve Gölpinarlı (*Melâmilik ve Melâmîler*, İstanbul: Devlet Matb., 1931, s. 149) eseri Cevrî'nin sayarken Sadeddin Nüzhet (*Türk Şairleri*, c. III, s. 1066) bu fikre katılmaz.

76 Kitap olarak yayımlanmadan evvel, Hâlet Bey'in *Dolab Mecmuası*'nda da tefrika edilmiştir ("Molla Lûtfî", 1290, Göz 2-3, 5-6, s. 10-11, 19-20, 35-37, 43-44). Ahmed Rasim yanlış olarak "Molla Nutki" olarak anar (*Matbûat Târihine Medhal, İlk Büyük Muharrirler: Şînâsi*, İstanbul: Yeni Matb., 1927, s. 8). Hâlet, Hoca Hüsameddin Efendi'nin biyografisini de *Dolab Mecmuası*'nda neşreder (1290, Göz 10, s. 74-75).

Salâhaddin el-Mevlevî'nin *Tercüme-i Hâl-i Hazret-i İbrahim-i Gülşenî*'si (İstanbul, 1289, 168 s.) gibi daha hacimli görünen çalışmalar ise, daha çok metin neşridir. Kütahya'da Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde 1194/II numarada kayıtlı *Hâce-i İlmiyyeden İshak Hocası Denilmekle Mâruf Mevlânâ Ahmed Efendi'nin Tercüme-i Hâli* (8 s.) adlı bir kitapçık görünüyorsa da⁷⁷ müstakil bir çalışma mı, daha büyük bir kitabın forması mı yoksa bir kupür mü olduğu tesbit edilemedi.

Ali Muzaffer, "Teracim-i Ahval-i Meşahir" dizisine başlarken, ilk eseri olan *Ahmed Midhat Efendi*'nin (İstanbul: Kasbar Matb., 1317) baş tarafına (s. 4), biyografi yazarlığıyla ilgili olarak şu satırları kaydeder:

Vakıa şu altıyüz seneden beri gelip geçen Osmanlı şair ve erbâb-ı kaleminin terâcim-i ahvâlini câmi' olmak üzere yazılmış birkaç tezkire-i şuarâ mevcut olduğu gibi zamanımızda dahi tercüme-i hâl olarak birkaç eser yazılmamış değildir. Ancak şuarâ tezkiresi denilen şeyler erbâb-ı tettebbuun her zaman maatteessüf itiraf ettikleri vechile tercüme-i hâl nâmına hiçbir şeyi câmi' olmayıp âdetâ bahsettikleri zevâtın âsâr-ı manzûmelerinden müteşekkil mecmûalar hükmünde olduğu gibi zamanımızda yazılan birkaç eserde dahi tercüme-i hâl ü hayat ciheti pek nâkıs kalmış ve gûyâ tenkid-i âsâr edilmek istenilip sadeden büsbütün çıkılarak ashâb-ı terâcimin meslek-i edebiyeleri (...) tafsil olunmuş olduğundan ne tezâkir-i şî'r ile ne de bu yeni eserlerle matlûb olan istifadeyi temin etmek mümkün olamaz.

Bu satırların yazarının bile, hem de Ahmed Midhat gibi berhayat bir edib hakkında kaleme aldığı biyografinin cep kitabı boyunda 28 sahife olduğunu görmek, hâlertercümesi yazarlığında yaşanan za'fiyeti tesbite kâfidir.

İsmail Hakkı (Uzunçarşılı)'nın 1337-1339 yılları arasında, *Açıksöz Gazetes*'inde otuz sayı tefrika edilen (sy. 278-685) "Kastamonu Meşâhiri" o günlerin zor şartları altında basılamamış; yazar da sonraları elden geçirip yayıma hazırlayamamıştır.⁷⁸ Nisan 1340'ta yayımlanmağa başlanan *Anadolu Mecmûası* 12. sayısında kapanınca, Mehmed Fâzıl'ın "Urfa Şairleri" tefrikası da yarıda kalmıştır.⁷⁹ Hammâmî-zâde İhsan Bey'in *Trabzon Şairleri*,⁸⁰ *Şair Figânî ve Fâtih Câmiî Hazîresinde Medfunlar* adlı biyografi çalışmaları da basılamamıştır.⁸¹

77 *Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu: Arap Harfli Türkçe Eserler (1729-1928)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1988, c. V, s. 9.

78 İsmail Hakkı Bey'in birkaç yıl sonra, iki cilt hâlinde neşredebileceği *Karesi Meşâhiri*'ni bilenler, bu tefrikanın çalışılma tarzı hakkında da bir fikir sahibi olabilirler. Ebuzziyâ Tefvik'in "Üdebâ-yı Kastamonu" yazısı da bu meyanda hatırlatılmalı (*Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 1316, Cüz 83, s. 1763-1765; *Malûmat Mecmûası*, 5 Rebiülevvel 1317, sy. 192, s. 1440-1441).

79 Benzer bir çalışma yapan Bedri Alpay, bu tefrikadan haberdar görünmüyor: *Şanlıurfa Şairleri*, c. I, Şanlıurfa: Dal Yay., 1986.

80 Hakkı Tuncay'ın bir yazısından "Trabzon Şairleri"nin Ömer Feyzi'ye ait *Selâmet Gazetes*'inde tefrika edildiği öğrenilir: "Trabzon Basını Hakkında Notlar", *Yeni Yol Gazetesi*, 19 İkindikânun 1944, sy. 3050. *Selâmet*'in hiçbir kütüphanede nüshası bulunmadığı için, bu bilginin sağlaması yapılamadı.

81 *Son Asır Türk Şairleri*, s. 692.

II. Edebiyat Tarihi Denemeleri

Adından bir edebiyat tarihi olmak iddiası taşıdığı anlaşılan ilk eser, Abdülhalim Memduh'un *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyyesî*'dir (İstanbul, 1306, Mahmud Bey Matb., 134 s.). Memduh Bey, kitabının başında “şuarâ ve üdebânın değil, edebiyatın tercüme-i hâli”ni yazmak ilkesini tanıtarak bir edebiyat tarihinde olması gereken en önemli meziyetin de altını çizmiş olur. Gelgelelim, eserin antolojik özellikleri, bu meziyetin sadece farkedildiğini fakat uygulanmadığını gösteriyor. Kitap üç fasıl olarak düşünülmüştür. Birinci fasılda, “Bâzı Mütâlâat” başlığı altında (s. 10-22) Türk edebî dilinin gelişimi üzerine bilgi verilir ve ilk önemli Osmanlı şairi olarak Fuzûlî, nâsiri olarak da Sinan Paşa anılır. İkinci fasıl (s. 23-69), Sinan Paşa'dan Mütercim Âsım'a kadar geçen uzun süreden seçilmiş on edibe ayrılmıştır (Sinan Paşa, Fuzûlî, Nef'î, Koçi Bey, Nedim, Nâbî, Râgıb Paşa, Şeyh Galib, Koca Sekbanbaşı, Âsım). Kitabın asıl önemsenen sonuncu faslında ise, henüz tarih olmamış “devr-i teceddüd” mensuplarından bahsedilmektedir.⁸²

Elias “Cân” Wilkinson Gibb, Osmanlı coğrafyasına adım atmamış bir meraklı olarak kendi kendine öğrendiği Türkçesiyle bir şiir tarihi yazmaya niyetlenir. Çalışması, Osmanlı'nın kuruluş yıllarından yaşanan güne kadar gelecek ve halk şiirini dikkate almayacaktır. Bu niyetle başladığı çalışmasını bütün malzeme noksanına rağmen, hızla sürdürür ve 1900'de kitabının ilk cildini yayımlar: *A History of Ottoman Poetry - Târih-i Eş'âr-ı Osmâniyye* (Londra, Luzac and Co., 1900, 447 s.). 1901 yılı sonunda Gibb'in ölümü,⁸³ çalışmanın geriye kalan kısmının basılmasını tehlikeye sokunca, ailesi Edward G. Browne'dan yardım ister.⁸⁴ Browne, Gibb'in müsveddesine son şeklini vererek ve müşkillerini Cambridge Üniversitesi'nin Türkçe öğretmeni olan Çerkeş Şeyhi-zâde Halil Halid Bey'e danışarak metni neşretmeyi sürdürür (c. II, 1902, 405 s.; c. III, 1904, 381 s.; c. IV, 1905, 364 s.; c. V, 1907, 350 s.; c. VI, 1909, 384 s.; 2. bs., Londra: Luzac and Co., 1958). Şarkiyatçılık tarihinde, Türk edebiyatı için bunca mesâînin harcanmış ve bu kadar kapsamlı bir çalışmanın ortaya konduğu ikinci bir örnek daha bulmak çok zordur.

Çalışmanın V. cildi yayımlanırken Browne'ın eklediği 1 Ağustos 1907 tarihli sözbaşında, yarım kalan sonuncu cildin ikmâlini -adını vermek istemediği- bir Türkün üstlenip çalışmaya başladığı müjdenir. Browne, 12 Aralık 1908 tarihli

82 Eser hakkında teferruatlı bilgi için bkz. Nurullah Çetin, “Türkçe'de İlk Edebiyat Tarihi”, *AÜ DTCF Dergisi*, 1991, c. IX, sy. 1, s. 143-152.

83 Bkz. *Servet-i Fünun Mecmûası*, 16 Teşrîn-i sâni 1316, sy. 507. Ayrıca bkz. Abdülkadir Erkal, “Elias John Wilkinson Gibb ve Abdülhak Hamid'e Yazdığı İki Mektup”, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2002, sy. 19, s. 55-70.

84 Browne için bkz. Hasan Çiftçi, “Ünlü Şarkiyatçı E. G. Browne'in Doğu Dillerine İlgisi Osmanlıyla Başlar”, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2004, sy. 26, s. 171-181.

sözbaşında ise, artık Meşrûtiyet ilân olunduğuna göre, isim vermekte bir mahzur kalmadığını söyleyerek ikmâl işini üstlenen kişinin Rıza Tevfik olduğunu açıklar. Üstelik, Nâmık Kemâl'e dair kısmı kaleme almış olduğunu, geri kalan isimler üzerinde çalışmayı sürdürdüğünü de ekler. Browne'a göre, Rıza Tevfik'ten beklenen kısımlar gelirse, kitabın metinlere ayrılan VI. cildinden sonra, bir VII. cilt de çıkarılabilecektir. Beklenen olmaz ve Feylesof'un bu teşebbüsün arkasını getiremeyeceği anlaşılır.⁸⁵

Gibb'in kitabı küçük bir çevrede büyük bir ilgi görür. Hüseyin Kâzım Kadri Bey, şiir tarihinin Türkçeye tercümesinin elzem olduğunu yazar.⁸⁶ Köse Râif Paşa-zâde Fuad Bey'in bu sese kulak vererek ilk cildi çevirdiği rivayet olunmakta ise de tahkik edilememiştir.⁸⁷ 20 Mayıs 1335'te Dârülfünûn'a Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye müderrisi olan Cenab Şehâbeddin, Gibb'in çalışmasını İngilizceden çevirip öğrencilere takrir ettirerek onu bir ders kitabı mertebesine yükselten ilk isimdir.⁸⁸

Dârülfünun'da müderris olan Ali Ekrem 1911'de yurtdışına gidince, onun okutmakta olduğu Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye dersini⁸⁹ vekâleten vermesi

85 Rıza Tevfik'in Nâmık Kemâl'e dair olarak yazdığı bölüm, müstakil bir çalışma zannıyla yayımlanır: Mustafa R. Esatlı, *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, İstanbul: Sinan Matb., 1950, s. 113-156. Ayrıca bkz. Abdullah Uçman, "A History of Ottoman Poetry'nin Yayımlanmamış VII. Cildi", *MÜ FEF Türklük Araştırmaları Dergisi*, Mart 2001, sy. 9, s. 111-130.

86 *Devr-i Cedid*, 8 Haziran 1325, sy. 6.

87 Halide Edib (Adıvar), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin İngiliz Filolojisi Bölümünde profesör iken öğrencileri ve yardımcılarıyla beraber metni bir seminer çalışması olarak tercüme etmiş ve ilk ciltten küçük bir kısmını da bastırmış; lâkin gerisini yayımlayamamıştır (*Osmanlı Şiiri Tarihi*, İstanbul: İÜ Yay., 1943, c. I, 1. kt.). Yayımlanan kısmın başında Halide Edib'in bir önsözü de vardır (s. v-xxi). Kitabın tamamı ancak 1999 yılında Ali Çavuşoğlu tarafından tercüme edilip bastırılabilmiştir (*Osmanlı Şiir Tarihi*, 2 cilt, Ankara: Akçağ Yay., 1999, 553+584 s.). Ayrıca bkz. Mine Mengi, "Yüzyıllık Bir Batı Kaynağı: Gibb'in Osmanlı Şiir Tarihi", *Journal of Turkish Studies, In Memoriam Ağâh Sırrı Levend Hâtıra Sayısı-I*, 2000, sy. 24, s. 209-227.

88 V. D. Smirnov, Korş'un *Vseobşçaya istoriya literaturı* kitabı içinde (c. IV, Petersburg, 1891) "Turetskaya literatura" kısmını yazmış ve birkaç yıl sonra yayımlayacağı *Obraztsoviya Proizvedeniya Osmanskoy literaturı* (Petersburg, 1903) kitabının ilk malzemelerini böylece yayımlamıştır. A. E. Krımskiy, *Istoriya Turtsii i yeya literaturı ot raztsveta do načala upadka* (2 cilt, Moskva, 1910-1916) kitabıyla onu takip etmiştir. Cihan Harbi'nde müttefiki oluşu, Almanya'nın Osmanlı'ya ait merakını artırmış ve Türk edebiyatına dair çalışmaların ziya-deleşmesinde önemli bir etken olmuştur. C. Hachtmann'ın *Die Türkische Literatur des zwanzigsten Jahrhunderts* (Leipzig, 1916) çalışması, B. Schmidt'in *Übersicht der Türkischen Literatur'u* (Heidelberg, 1916) yahut G. Jacob'un 1918'de yayımlanan *Nachrichten der Giessener Hochschulgesellschaft* içindeki "Die Literatur des Osmanischen"i hep bu ilginin işaretidir. Bu incelemeler de dâhil, yapılan pekçok çalışma, Türk türkologları ve Dârülfünun tarafından ya hiç farkedilmemiş ya da gerekli ilgiyi görmemiştir. Gibb'in kitabının diğerlerine nazaran bir parça daha şanslı olduğu söylenebilir.

89 Ali Ekrem'in Dârülfünun'un litografya tezgâhında kendi elyazısıyla bastırıldığı epeyce ders kitabı vardır. Bunların arasında, konumuz gereği ilginizi çekenlerden biri, Edebiyat Şûbesi'nin ikinci sınıf öğrencileri için hazırladığı *Edebiyyât-ı Türkiyye*'dir; lâkin eksiksiz bir nüshası bulunamadı. Ankara Millî Kütüphane'de 1970 A 520 numara ile kayıtlı bir nüshası ✍

Faik Reşad Bey'e teklif edilir. Gerçi Ekrem Bey bir süre sonra dönecek lâkin, bu defa da Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'ne tayini çıktığından üniversiteden tamamiyle ayrılması gerekecektir. Böylece, 1912-1913 ders yılında bu göreve asaleten tayin edilen Faik Reşad, öğrencilerine ders kitabı olması için *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'yi hazırlar ve litografya marifetiyle çoğalttırır (İstanbul, 1327). Arası çok soğumadan, kitabın öğrenciler dışında kalan meraklı okur kitlesine de hitap edecek bir baskısı yapılır (İstanbul, 1328, Selânik Matb., 399 s.).⁹⁰

Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye'nin taşbaskısında olmayan eklemeler, tasahihler yapılmış ve üç ciltlik bir çalışmanın ilk kitabı olduğu belirtilmiştir. Faik Reşad'ın niyeti, Âşık Paşa'dan Şeyhülislâm Yahya'ya kadar gelen ilk cildin ardından, ikinci ciltte Nef'i'den İbrahim Şinasi'ye kadar olan devreyi anlatmak ve sonuncu cildi de antoloji yapmaktır. Çalışmanın sonraki ciltleri birkaç sebeple yayımlanamaz ki, bu sebeplerin en önemlisi, 21 Mayıs 1912'deki İshak Paşa yangınında yazarın bütün malzemesinin küle dönüşmesidir. İkinci önemli sebep, Köprülü-zâde faktörüdür. Mehmed Fuad Bey, *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'nin neşrinin akabinde kaleme aldığı bir yazıda, Faik Reşad'ı edebiyat tarihi metodolojisini bilmemekle suçlar.⁹¹ Neticede, Faik Reşad'ın yetersizliğine hükmeden Dârülfünun, onun işine son verir. Bir diğer sebep ise, rûhen bir daha toparlanamayacak kadar yaralanan Faik Reşad'ın 26 Haziran 1914'te hayata veda etmesi ve ardında bitirilmemiş çalışmalar bırakmasıdır.

Faik Reşad'ın *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye* projesi incelendiğinde, Mehmed Fuad Bey'in pek haksız olmadığı, fakat peşin hükümlerini aşip yapılmaya

görülebildi ki, onun da sadece 35-103 sahifeleri arası mevcuttur. Üçüncü sınıf için hazırladığı *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'ye (1910?, 484 s.) ise ulaşamadı. 1339-1340 öğretim yılı için tertip ettiği *Türk Edebiyatı Tarihi-Devr-i Cedid* (1918, 64 s.)'de -adından anlaşılacağı gibi- Mütercim Âsım'dan Şinâsi'ye kadar olan dönemi ele almaktadır. Burada andığımız kitapların hiçbirinin İsmail Parlatır'ın hazırladığı *Ali Ekrem Bolayır* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1987) çalışmasında esâmîsinin dahi anılmayışı da onlara ulaşmanın zorluğunu gösteriyor.

90 Kitap formalar hâlinde bastırıldığı için, ilk 56 sahifesini kapsayan "Medhal" bölümünün müstakil bir kitap zannedildiği de olur. Sözü gelişi, Millî Kütüphane'de ilk cildinden sonrası bulunamadığı (?) için kitabın "nâ-tamam" olduğu kayıtlı iken [1948 A(T) 255], bahsi geçen "Medhal"ın başlıbaşına bir çalışma sayıldığı görülür (1964 A 484).

91 "Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye", *Tasvîr-i Efkar*, 26 Teşrin-i sâni 1329, sy. 935. Daha sonra, Mehmed Fuad Bey'in bu fikirlerini bir kere de "Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında" (*Bilgi Mecmûası*, 7 Kânûn-ı evvel 1329, sy. 2) yazısında tekrarladığı görülür (ayrıca bkz. *Peyam-e debî nüsha*, 7 Kânûn-ı sâni 1329, sy. 7). Suçlamada, Köprülü-zâde'nin yenilerde yayımladığı "Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl" makalesinin (*Bilgi Mecmûa*, Teşrin-i sâni 1329, sy. 1) de büyük payı bulunsa gerektir.

Birkaç yıl sonra, *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmûası*'nı neşretmeye başlayan Ali Emiri Efendi, kendisi için ileri-geri birşeyler yazınca, Köprülü-zâde de ona cevap verecek ("Bir Hiciv Münasebetiyle", *Yeni Mecmûa*, 16 Mayıs 1918, sy. 44); böylece alevlenen münakaşanın ortasında, Ali Emiri Mehmed Fuad'ı -yerine göz diktği için- Faik Reşad'ın edebiyat tarihini kötülemekle itham edecektir ("Bir Hiciv Münasebetiyle Serlevhasıyla 44 Sayılı *Yeni Mecmûa*'daki Makaleye Cevap", *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmûa*, 31 Mayıs 1334, sy. 3).

çalışılanı da çok farkedemediği görülür⁹². Evet, kitabın “Medhal”i, edebiyat tarihi’ni “fünûn-ı târihiyye’den bir fen” olarak gösterse de konusunda derinlemesine düşünülmüş bir yazarı haber vermiyor. Evet, edebiyat tarihinden şiirin tarihinin anlaşılmasının yarattığı bazı sıkıntılar var. Gelgelelim, Faik Reşad’ın biraz körlemesine de olsa, denediği tarz yabana atılacak gibi değil. Yazar, Osmanlı edebiyatını -yoksa “şiirini” mi demeli?- dört devreye ayırır; Âşık Paşa’dan Zâtî’ye kadar olan devre çocukluk, Bâkî çağına kemâl, Nef’î-Nâbî devrine yükseliş ve Şeyh Galib devrine de çöküş emareleri çerçevesinde bakar. Ayrıca, Osmanlı edebiyatını her biri bir şair tarafından temsil edilen oniki devreye ayırır; şiirin başlangıç noktası olan Âşık Paşa, “şeyhü’ş-şuarâ” kabul edilmesi gereken Şeyhî, sonra Ahmed Paşa, Necâtî, Zâtî, Bâkî, Nef’î, Nâbî, Nedim, Koca Râgıp Paşa, Şeyh Galib, Şinasi⁹³ devreleri... Yine de Köprülü ile Şehabeddin Süleyman’ın *Yeni Osmanlı Târih-i Edebiyyâtı*’na bakılarak *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*’nin geç kalmış bir eser olduğu söylenebilir:

(...) *Yeni Osmanlı Târih-i Edebiyyâtı*’nın gözüktüğü bir devir için, halk şiirini ‘yâve’ diye gören, Ali Şîr Nevâî’yi ve Çağatay edebiyatının bütün şairlerini Acem sayan Fâik Reşad’ın eseri gecikmiş bir eserdi. Onun, yayımlanış tarihinden yirmi yirmi beş yıl önce meydana konmuş olsa edebiyat tarihimizi derleyip toplama yolunda ileriye doğru bir merhale ifade edebilecek *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyyesi*

devrinin edebiyat tarihi anlayışının ve çalışmalarının gerisinde kalmıştır.⁹⁴

Şehabeddin Süleyman, *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*’yi (İstanbul, 1328, Sancakçıyan Matb., 378 s.) idadîlerin 6. ve 7. sınıfları için hazırlamıştır. Kitap, o güne kadar görülmemiş genişlikte (24 s.) bir giriş bölümüyle başlar; sonra da edebiyat tarihini dört ana devreye ayırır. Âşık Paşa’dan Mütercim Âsım’a kadar 46 şairin tanıtıldığı ilk iki devre, klâsik edebiyata ayrılmıştır (s. 24-268). Âkif Paşa ile Recâi-zâde Ekrem arasında yetişen şairlerin müstakillen tanıtılmasından sonra, “Fetret-i Edebiyye” üstbaşlığıyla Mutavassıtîn’in üstünkörü değerlendirildiği ve nihayet Edebiyyât-ı Cedîde neslinin ele alındığı bölümler gelir. Bu hâliyle edebiyat tarihi, Osmanlı’nın daha çok şiir tarihi olarak düşünülmüş gibidir. Kitap için bir yazı kaleme alan Ali Canib (Yöntem), çok isabetli tesbitlerde bulunur.⁹⁵ Önce, mâzînin edebiyat tarihleri hükmündeki tezkirelerin gelenekli metodunu eleştirir:

92 Teferruat için bkz. Nurullah Çetin, “Faik Reşad’ın Tarih-i Edebiyat-ı Osmanîye’si”, *AÜ DTCF Dergisi*, 1996, c. X, sy. 1, s. 169-176; Süheylâ Yüksel (Seçkin), “Faik Reşad’ın Hayatı ve Eserleri”, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

93 *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*’nin litografik basımında, sonuncu devreyi Ziya Paşa’nın temsil ettiği gösterilmiştir, Şinasi’nin değil.

94 Ömer Faruk Akün, “Fâik Reşad”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XII, İstanbul, 1995, s. 108.

95 “Bir Tevdî-i Fikrî: Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye”, *Servet-i Fünun Mecmûası*, 25 Teşrîn-i sâni 1326, sy. 1018, s. 91-92. Ayrıca bkz. “Bir Teklif-i Mühim”, *Piyanı Mecmûası*, 25 Teşrîn-i evvel 1326, sy. 11, s. 115.

(...) Lâtîfî gibi, Sâlim gibi* eslâfın tezkiretü’ş-şuarâları hiçbir kıymeti hâiz değildir. Bütün bu kitaplarda en basit bir tahlile tesadûf olunmaz. Bunlar mevzû-ı bahis ettiği şair hakkında ‘ol andelîb-i gülîstan-belâgat-i belde-i Kostantîniyye’den zuhûr idüb...’ tarzında pek boş bir silsile-i temeddüh serd ettikten sonra, ‘âtûdeki ebyât-ı pâkîze ol vücûd-ı lâtîfin zâde-i tab’-ı uzûbetidür’ diye ekseriyâ en âdi birkaç beytini yazmakla iktifâ eder.

Sonra da gerçek bir edebiyat tarihinde bulunması gereken özellikleri gösterir:

Pek âşikâr bir hakikattir ki, ‘târih-i edebiyat’ denilince ‘üdebâ’nın değil, ‘edebiyat’ın tarihi akla gelir ve böyle olmak lâzımdır. Sonra tarih olmak münasebetiyle, artık ‘dâire-i san’at’ten çıkmış, kendi başına bir ‘ilim’ olmuştur, yani o ‘mahsûl-i hiss ü hayâl’ olmaktan ziyade, ‘mahsûl-i fikr’dir. Binâenaleyh, okuduğumuz bir târih-i edebiyâtı, ictimâî ve rûhî tettebbuat ve tedkikat ile meşbû görmek isteriz; isteriz ki, meselâ Nef’î yaşadığı asr-ı müzmahilde niçin ve nasıl o sadâ-yı bülendi çıkarabilmiştir, niçin o ses bir enîn-i muztarib kalmamıştır? Sonra, meselâ isteriz ki, teceddüdât-ı edebiyemizin esâsât-ı evveliyyesi nelerdir, bizi Garb’a tevcîh-i nazar ettiren sade Selîm-i Sâlis’in efkâr-ı islâhat-perverânesi ile Gülhâne Hattı mı? İşte bunları teşrih edecek tedkikat-ı medîdedir. Aynı zamanda bir de tenkid ararız; bilhassa bu tenkidten müellifin şahsiyyet-i fikriyyesini bulmağa çalışırız.

Nihayet sıra, Şehabeddin Bey’de ve eserinde bu özelliklerin bulunup bulunmadığına gelmiştir. Bu hususta Cânîb Bey’in söyleyecekleri hiç de iyimser ve olumlu değildir:

Heyhat ki, Şehab Bey’in eserinde bütün bu şeyler yoktur. O bir fihrist-i esâmîdir ki, ibtidâ-yı teşekkülünden beri yetişen şairleri sırasıyla gösterir ve pek klâsik bir tarzda ekserisinin ‘cümle-i eş’ârından’ bir parçayı da irâe eder.

Üstelik kitapta Lâtîfî’ye dört-beş sahîfe ayrılmışken ne Azmî-zâde Hâletî’ye ve Sâmî’ye ne de Belîğ’e ve Nevres’e yer verilmiştir. Bütün bunlardan sonra, Şehabeddin Bey’in çalışmasının “her nokta-i nazardan pek, pekçok noksan bir eser” olduğu söylenebilir.

Ali Cânîb’in Şehâbeddin Süleyman’a yönelttiği eleştiriler, tek kelimeyle özetlenebilir: “methodsuzluk”. Onun bu eksiğini telâfi edebilmesini en hızlı ve pratik yolu, metod bilir bir başka isimle müşterek çalışmasıdır. Köprülü-zâde M. Fuad Bey’le mesaîsini birleştirme fikri böyle doğar ve *Yeni Osmanlı Târih-i Edebiyyâtı*, c. I: *Menşe’lerden Nevşehirli İbrahim Paşa Sadâretine Kadar* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1332, 392 s.) kitabı da ortaya böyle çıkar. Müşterek kitap, “sultanîlerin son programlarına mutâbık” olarak hazırlanmıştır. 63.

* “Lâtîfî ve Sâlim tezkireleri bundan beş-on sene evvel İkdâm Matbaası tarafından tab’ u neşrolunmuştur. Şairlerimizin hayât-ı husûsiyyesinden bâzı ve ekseriyâ münasebetsiz şeylere vâkıf olmak istenilirse okunabilir.”

sahîfeye kadar gelen “Mukaddeme”, Fuad Bey'in kaleminin mahsûlü gibidir ve “Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl” makalesinin uygulamaya dökülmüş hâlidir. Kitabın adındaki “Osmanlı” kaydına rağmen, Türklerin uzun geçmişinden, Anadolu Türklüğünden, Selçuklulardan bahsedilişi ve ediblerin tanıtımına Mevlânâ, Sultan Veled, Yûnus üçlüsü ile başlanması da gösteriyor ki, edebiyat tarihi Osmanlı sınırlarına hapsedilmek üzere tasarlanmamıştır. Yine de söz Osmanlı'ya gelince, “devr-i tasavvuf” (Âşık Paşa, Süleyman Çelebi, Yazıcıoğulları, Şeyhî, Mevlânâ) (s. 131-188), “saray edebiyatı devri” (Ahmedî, Sinan Paşa, Ahmed Paşa, Necâtî, Zâtî) (s. 190-308), “devr-i kemâl” (Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî, Yahyâ, Sabrî, Nef'î) (s. 309-365), “devr-i fikrî” (Nâbî, Sâbit, Nazîm) (s. 367-392), “devr-i şahsiyyet” (Nedim, Galib, Râgıb Paşa, Vehbî, Sürûrî, İzzet Molla) ve “devr-i inhitat” gibi başlıklar altında her devrin sosyal, siyasî, fikrî gelişmeleri içinde dilin ve edebiyatın geçirdiği değişim aktarılır. Naîmâ'ya kadar gelen ilk ciltten sonrası yayımlanmamıştır. Hiç şübhesiz ki, o zamana kadar yazılmış edebiyat tarihleri arasında, en objektif, en ilmî ve en titiz çalışma olmasına rağmen, ikinci cildinin yayımlanamayışı büyük kayıptır.

K(rikor). J. Basmaçjiyan, *Essai sur l'histoire de la littérature Ottomane* (Paris: Librairie B. Balentz, 1910, 255 s.)⁹⁶ namında bir çalışma yayımlar. Kitabın adı, alttan alta bir edebiyat tarihi tecrübesi olduğunu haber verirse de sahîfeleri çevrilmeğe başlandığında, daha çok bir antolojiye benzediği farkedilir. Edibler için verilen ve büyük kısmı birkaç satırı aşmayan malûmat ya çok eksik ya da yanlıştır. Tercüme metinler ise, bazen edebî Türkçeyi bazen de edebî Fransızca'yı iyi bilmemekten kaynaklanan hatalar taşır.

Konya İdadisi'nin “müdüri-i sâni”si ve edebiyat muallimi olan Mehmed Hayreddin, 1328-1329 öğretim yılında 7. sınıf öğrencilerine notlarını tahrir ettirmiştir. Talebe, bu notları düzeltip, düzenleyip *Târih-i Edebiyyat Dersleri* (Konya: Konya Vilâyet Matb., 1330, 108 s.) adıyla yayımlar. Bir “millî edebiyat” tarafdarı olduğu hemen anlaşılan Hayreddin Bey, bütün Osmanlı edebiyatına da “yeni lisan” noktasından bakmaya çalışır. Sinan Paşa, Zâtî, Bâkî gibi “edib taslakları” yüzünden edebî dilin letafetini kaybettiği; Necâtî, Nef'î, Nâbî, Râgıb Paşa ve benzeri şairlerin Türkçe'yi “ruhsuz”laştırarak yabancı dillere mahkûm ettikleri fikrindedir. Nedîm'i ise, dilde sadeleşme gayretlerinin ilk merhalesi sayar. Kitapta Süleyman Çelebi'den Şinasi'ye gelene kadarki isimlerden sadece onüçü üzerinde durulur.

İbrahim Necmi (Dilmen), Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi'nin “târih-i edebiyat muallimi” iken *Târih-i Edebiyyat Dersleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338, 275+330 s.) adlı iki ciltlik kitabını yayımlar. İlk cildi *Eski Edebiyatımızın Tarihine Serî Bir Nazar*, ikinci cildi ise, *Edebî Teceddüdümüzün Zuhur ve Tekâmülû* altbaşlığını taşıyan kitap, daha önce “kısmen şapirografla nüshaları tek-

96 Theodor Menzel'in tanıtma yazısı için bkz. *Der Islam*, 1913, c. IV, sy. 1-2, s. 142-145.

sir” edilerek öğrencilere okutulmuş; muhtemelen tertibinde de talebeden Bedreddin Muhtar Bey’in katkısı olmuştur. Konumuz gereği, bizi ilgilendiren, edebiyat tarihinin ilk cildidir. Bu ciltte, “Osmanlı edebiyatının zuhûrundan evvel Anadolu’daki Türk edebiyatı”ndan (s. 17) başlanarak “Onüçüncü karn-ı hicrî evâsıtında edebiyatımızın vazıyyet-i umûmîsi”ne kadar (s. 259) klâsik edebiyatın tarihi verilir.

İbrahim Necmi’nin fikrinde, çağını temsil eden şairleri esas alarak yapılan tasnifler “mâkul” değildir (s. 14).

Bu şairler mühim devirlerin en esaslı şahsiyetlerini teşkil etmekle beraber, isimleri ayrı ayrı mesleklere alem olmuş değildir. Sonra, meselâ Ahmed Paşa ile Necâtî ve Zâtî arasında ne zaman ve ne de meslek-i edebî itibarıyla ayrı birer devir vücuda getirecek başlıca farklar mevcut olmadığı gibi, meslek nokta-i nazarından meselâ Nâbî ile Râgıb Paşa arasında esaslı ve mühim farklar da müşahade olunamaz.

Aynı şekilde, “târih-i siyâsî vukuâtına tâbî‘ olarak” yapılan tasnifler de doğru değildir; zîrâ, “edebiyat terakkiyâtının umumî ve ictimâî hayat ile münasebet-i kaviyesi olmakla beraber, her devre-i siyasiyenin mutlaka bir tahavvül-i edebî ile terâfuku muhakkak değildir”. O sebeptendir ki, Fuad ve Şehab beylerin edebiyat tarihlerinde yaptıkları “tasavvuf devri, saray devri” gibi ayrımlar da anlamsızdır. Klâsik edebiyatın incelenmesinde en doğru ayrımın kronolojik olduğunu düşünen İbrahim Necmi, kitabında yarım asrı bir ölçü kabûl eder ve her asrın “evvel”i ile “âhir”ini ayrı ayrı değerlendirir. Edebiyat tarihinin birinci cildinde sayısı yüzü aşkın şair ve nâsirin tanıtıldığı, sanatları hakkında bilgi verildiği görür. Bu hâliyle *Târih-i Edebiyyat Dersleri*, o zamana kadarki edebiyat tarihleri arasında en ihatalı çalışmadır.

Köprülü-zâde M. Fuad, daha yola çıkarken önceki edebiyat tarihçilerinden ayrılır. O, önce “Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl” makalesiyle tarzını belirleyip sonra edebiyat tarihçiliğine soyunuşu ile bir fenomendir. Yaparken öğrenmek yerine, öğrenip yapmak ilkesini benimsemiş görünür. 1913’te Dârülfünûn’un Halid Ziya’dan boşalan “Türk târih-i edebiyatı müderrisliği”ne getirildiğinde henüz 23 yaşında olan Fuad Bey, yine 1913-1914 öğretim yılında derse girer. İlk sömestride, sınıfta tahrir ettirdiklerini, Hamid Sâdi adlı bir öğrencisinin notlarından istifade ederek üniversitenin litografya matbaasında bastırır: *Türk Târih-i Edebiyyâtı Dersleri*, İstanbul, 1329, 80 s. Sadece beş forması yayımlanabilen bu notlarda, daha çok İslâmiyet öncesi Türk kültürü tanıtıldığı için, konumuz haricidir. İkinci sömestir yine Hamid Sâdi’nin notlarından yararlanarak bastırılan *Türk Târih-i Edebiyatı Derslerinden: Garb Türklerinde Edebiyat ve Şekl-i Tekâmülü’nde* (İstanbul, 1330, 144 s.) ise, klâsik şiirin formal özelliklerini ve muhtevasını hazırlayan şartlar anlatılır. Saray hayatı, tekke ve dergâhlar-

daki kültürel atmosfer, Osmanlılardan önceki fikir hayatı ve nihayet, Mevlânâ, Sultan Veled, Yûnus tanıtılır.

Fuad Bey'in bu iki mütevazı çalışması, ileride yazacağı majör ürünlerin ilk habercisi ve taslağı hükmündedir. İkinci işaret, *Türk Edebiyatı Tarihi* olur. Birinci kısmı *Kable'l-İslâm Türk Edebiyatı* (İstanbul: 1920, Matbaa-i Âmire, s. 1-96),⁹⁷ ikinci kısmı ise, *Bâde'l-İslâm Türk Edebiyatı-İslâmî Edebiyatta Tavzin ve Şekle Kadar* (İstanbul: 1921, Matbaa-i Âmire, s. 99-215) adıyla neşredilen kitabı,⁹⁸ 1926'da (dış kapakta 1928) yayımlanacak *Türk Edebiyatı Tarihi*'nin son provası gibidir. Özellikle ikinci kısımda yer alan konular, Fuad Bey'in hem edebiyat tarihini hem de *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*'ı oluşturacak meselelere dair fikirlerinin olgunlaşma merhalelerini takip etmek isteyenler için önemli ipuçları taşır.

Arap kültürü, “İslâm medeniyeti”nden bahsedeceği zaman, “Arap medeniyeti” diye adlandırmayı yeğler.⁹⁹ Havsalası, idraki ve kibri, Arab'a bunun doğru olduğunu söyler. *Tedrisât-ı Edebiyye* muharriri Abdurrahman Fehmi de bir İslâm medeniyeti tarihi yazmaya teşebbüs ettiğinde, bunu Arap medeniyetinin tarihi şeklinde tasarlayacak ve sonunda ortaya çıkan eserin adı da *Medresetü'l-Arab* (İstanbul: 1304, Matbaa-i Ebuzziyâ, 244 s.) olacaktır.¹⁰⁰ Kitapta, Arapça'nın doğuşu, Basra ve Kûfe dil mektepleri, Arap şiiri ve nesri, edibler tanıtılır. Uzun bir aradan sonra, aynı konuda ikinci eseri Müderris-zâde Mehmed Fehmi yayımlayacaktır. Fehmi Efendi'nin, verdiği dersin takrirlerini elden geçirerek hazırladığı *Târih-i Edebiyyât-ı Arabiyye*'si (İstanbul: 1337, Matbaa-i Âmire, 967 s.), birkaç cilt olarak tasarlanmışsa da, sadece Câhiliye Devri'ni kapsayan ilk cildi basılabiliştir.¹⁰¹ Devrin edibleri, özellikle de “muallâkatü's-seb'a” şairleri hakkında verilen etraflı malûmatın yanında, hayli örnek metin ve sağlam tercümeleri vardır. Kitabın temel kaynağının Ebû Ferecî'l-İsfahânî ve onun -1285'te Bulak baskısı da yapılan- *Kitâbü'l-Egânî* adlı muhteşem çalışması olduğu söylenebilir.

Hüseyin Dâniş (Pedram), Dârülfünûn'un Târih-i Edebiyyât-ı İran müderrisi iken, sultanîlerin 8. ve 9. sınıflarında okutulmak üzere *Tâlim-i Lisân-ı Fârisî* ad-

97 Orhan Seyfi, kitabın yayımlanışının ardından bir tanıtma yazısı kaleme alır (“Türk Edebiyatı Tarihi”, *Ümid Mecmûası*, 1336, sy. 17).

98 J. H. Mordtmann, “Köprülü-zâde Mehmed Fu'ad, Türk Edebiyatı Tarihi (Geschichte der Türkischen Literatur”, *Orientalistische Literaturzeitung*, Mayıs 1923, sy. 5, s. 226-227.

99 Bu yoldaki son tartışmalardan biri, Muhammed Âbid el-Câbirî'nin *Tekvînü'l-Aklî'l-Arabîsi* Türkçeye tercüme edilirken yaşanır. Mütercimler, eseri *Arap Aklının Oluşumu* diye çevirmenin yanlış olacağını ifade ettikleri için, müellif “Türkçe Çeviriye Sunuş” yazarak itirazlara hak verdiğini söyler ve kitap *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı* (3. bs., İstanbul: Kitabevi, 2001) adıyla basılır.

100 Nihad M. Çetin, bu kitabı “Arap edebiyatı tarihi diyebileceğimiz Türkçe eserlerin muhtemelen ilki” olarak tanıtır (*Eski Arap Şiiri*, İstanbul: İÜEF Yay., 1973, s. vii).

101 Yazarın 1329-1330'da *Peyam*'ın edebî ilâvelerinde uzun süre (sy. 22, 24, 26, 28, 30-34) yayımlanan “Edebiyyât-ı Arabiyye Sahifeleri” tefrikası da ders notlarına eklenir.

lı bir kitap hazırlar. Cüz cüz neşredilen kitabın 4. ve son kısmı da *İran Târih-i Edebiyyâtı*'dır (İstanbul: 1331-1332, Matbaa-i Âmire, 99 s.). Bu küçük edebiyat tarihinin ilk bölümü İslâmiyet'ten önceki dönemi, ikinci bölümü İslâmiyet'in kabûlünden XIX. asır sonuna kadar olan dönemi içermekte, ardından da tasavvufun Acem edebiyatındaki etkilerini araştıran müstakil bir makale yer almaktadır. Köprülü-zâde M. Fuad Bey'in kitap hakkındaki bir eleştiri yazısı¹⁰² üzerine, Dâniş Bey'in önce *Âtî Gazetesi*'nde, sonra da *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası*'nda neşrettiği uzun ve sert cevaplar uzayıp giden bir polemik başlatır. Fuad Bey'in gösterdiği noksan ve hataların cevaplanması yerine, bambaşka konulara kaydırılan yazılar meseleyi içinden çıkılmaz hâle getirir.¹⁰³

III. İncelemeler

Litvanyalı A. Chodzko İran'da uzun müddet kalır ve dönüşte de *Specimens of the Popular Poetry of Persia* (1842) adlı kitabını yayımlar. Adından Acem şiiriyle ilgili olduğu düşünülebilecek kitabın büyük kısmı İran Âzerbaycanının Türk şairlerine ayrılmıştır.

François A. Belin, *Notice sur Mir-Ali Chir* (Paris, 1858) çalışmasının ardından "Notice biographique et littéraire sur Mir Ali-Chir-Névaii" (*Journal Asiatique*, 1861, Seri V, sy. XVII, s. 175-256, 281-357) ve "Moralistes orientaux: Caractères, Maximes et Pensées de Mîr Ali Chir Nevâii" (*Journal Asiatique*, 1866, Seri VI, sy. VII, s. 523-552; 1866, sy. VIII, s. 126-154) yazılarını yayımlayarak şairi bir ahlâkçı olarak tanıtır ve onun *Mahbûbü'l-kulûb*'undan seçilmiş metinler verir.¹⁰⁴ Belin, Paris'teki Ecole Spéciale des Langues Orientales Vivantes için, *Hayriyye-i Nâbî* (Paris, 1857, 67 s.) gibi bazı eski metinlerin yayıma hazırlanmasında da çalışmış; Sylvestre de Sacy'nin kütüphane kataloğunun çıkarılmasına yardım etmiştir.

Dora d'Istria, *La poésie des Ottomans* (2. bs., Paris: Maisonneuve et Libraires-Éditeurs, 1877)'da¹⁰⁵ klâsik şiirin tematik bir değerlendirmesini yapar. Ki-

102 "İran Târih-i Edebiyyâtı", *Yeni Mecmûa*, 31 Kânûn-ı sâni 1918, sy. 30.

103 Köprülü, hepsi de *Yeni Mecmûa*'da olmak üzere (sy. 35-36, 44; 11-14 Mart, 16 Mayıs 1918), yayımladığı yazılarını sonradan *Bugünkü Edebiyat*'a (İstanbul, 1924, Cihan Biraderler Matb., s. 207-270) alırken Dâniş Bey de cevaplarını *Münâzarâtum* (İstanbul: Necm-i İstikbâl Matb., 1919, 68 s.) adlı müstakil bir kitapta toplar.

104 Belin'in *Mahbûbü'l-kulûb* neşrinde Ahmed Vefik Paşa'nın da yardımları olduğu bilgisi için bkz. Fevziye A. Tansel, "Ahmed Vefik Paşa'nın Eserleri", *Belleten*, Nisan 1964, c. XXVIII, sy. 110, s. 282, not 50.

105 Üzerinde ikinci baskısı olduğunun belirtilmesi, kitabın bir de ilk baskısı olduğu için değildir. Çalışmayı oluşturan müstakil yazıların daha önce Floransa'daki *Rivista europea*'da ("Histoire des poètes ottomans", Şubat-Mart 1877) ve Paris'teki *Révue politique et littéraire*'de yayımlanması sebebiyle böyle gösterilmiştir. Kitabın Türkçeye tercümesi de yapılmıştır: *Osmanlılarda Şiir*, çev. Semay Taneri, İstanbul: Havass Yay., 1982, 146 s.

tabın beş bölümü, yazarın “romans” saydığı ve mütercimin de yanlış olarak “destan” kelimesiyle karşıladığı mesnevîlere ayrılmıştır. Sonrasında ise, tasavvufî şiir, cîdâl şiiri, eyyamcı ve kinik şiir, garâmî ve ahlâkî şiir, pedagojik şiir ve hiciv edebiyatı tanıtılır. d’Istia, Osmanlı şiirini kavramasına yardımcı olacak temel kaynakları görmemiş olmasına rağmen, genellikle isabetli ve tarafsız yorumlar yapmayı başarır.

Stanley Lane-Poole’un *The Story of Turkey* (Londra, 1888; New York: Putnam’s sons, 1899, 373 s.) kitabının “Osmanlı Edebiyatı” bölümünü Gibb kaleme almış ve yılların hazırlığını şiir tarihinden evvel, ilk olarak burada özetlemiştir.¹⁰⁶ Dr. Hans Barth, *Türke, wehre Dich!* adlı kitabının bir bölümünü de “Die türkische Litteratur”e ayırır (Leipzig: Rengersche Buchhandlung, 1898, s. 209-220).

Maurice Herbette, *Une ambassade turque sous le directoire* (Paris: Librairie Académique Didier, 1902)¹⁰⁷ adlı kitabında, 1797’de Osmanlı’nın Fransa’ya gönderdiği ilk daimî elçi olan Moralı Ali Efendi’nin Paris yıllarını anlatır. Sonraları Ahmed Refik (Altınay) da bu kitaptan çokça istifade ederek bir dizi yazı kaleme alacaktır.¹⁰⁸

Vladimir A. Godlevski’nin 1956’da ölümünden sonra, yazılarından yapılan seçmeler *Izbranniye socineniya* adıyla dört cilt hâlinde yayımlanır ki, ikinci cilt (Moskva: İzdatelbstvo Vostocnoy Literaturı, 1961) dil ve edebiyat hakkındaki makalelerine ayrılmıştır¹⁰⁹ ve içlerinden birkaçı 1923’ten önce müstakilen basılmıştır.

Osmanlı edebiyat adamının inceleme olarak kaleme aldığı çalışmaların büyük kısmı, metin şerhleridir. Tahlil edilecek eserin halle muhtaç bir problemi bulunması gerektiği ve bu özelliği taşıyan metinlerin de genellikle tasavvufî edebiyattan çıktığı bilgisi, incelemeleri hep şerhe, şerhleri de hep sûfî edebiyatına hapseder. Melâmî Ali Örfî Efendi’nin *Şerh-i Dîvân-ı Niyâzî-i Mısrî* (AÜ İlâhiyat Fak. Ktbh., Yz. 37305, s. 106-237) ve *Şerh-i Nutk-ı Hazret-i Üftâde*¹¹⁰ (Hacı

106 Kitabın bazı baskılarındaki kapak yazısında dahi Gibb’in adı geçmesine rağmen (meselâ bkz. *The Story of Turkey*, Beyrut: Khayats, 1966, 373 s.), onun yazdığı bölümün N. Esim Mergen tercümesi S. Lane-Poole’dan yapılmış görünmektedir [*Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: YKY, 1999, s. 41-47].

107 Tercümesi: *Fransa’da İlk Daimî Türk Elçisi Moralı Esseyit Ali Efendi (1797-1802)*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul: Pera Turizm ve Tic., 1997, 214 s.

108 “Moralı Ali Efendi’nin Paris Sefaret-nâmesi”, *Târih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, 1 Şubat 1328-1 Mart 1329, c. III, sy. 18, s. 20-23.

109 Gordlevski’nin A(yn). B. tarafından tercüme edilen “Türk Edebiyatının Dönüm Noktası” makalesi için bkz. *Türk Yurdu Mecmuası*, Mayıs 1927, c. V, sy. 29, s. 438-448. Ayrıca bkz. Theodor Menzel, “Russische Arbeiten über türkische Literatur und Folkloristik”, *Der Islam*, 1913, c. IV, s. 123-136.

110 Bursalı M. Tahir, Örfî Efendi’nin *Şerh-i Gazel-i Hazret-i Üftâde*’sinden bahsederken (*Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 134) kasdı bu eser midir, yoksa başka bir şerh daha mı var, anlamadı.

Selim Ağa Ktbh., Hüdâyi Böl. Yz. 658, 6 s.) isimli eseri; Mürid-zâde Mustafa Aczî Ağa'nın Niyâzî-i Mısırî'den bir gazelin şerhini yapması,¹¹¹ Musacalı-zâde Mehmed Said Efendi'nin İbrahim Hakkî-i Erzurumî'nin bir manzûmesini şerhettiği *Cevâhirü'l akaid* (İzmir: Vilâyet Matb., 1319, 86 s.), Harîrî-zâde Seyyid Kemâled-din Efendi'nin *Rûşen-i Dil-nüvâz Şerh-i Gülşen-i Râz, Hazret-i Mısırî'nin Üç Aded Gazellerinin Şerhleri* ve *Şerh-i Gazel-i Sezâyîsi* adındaki yazma risâleleri¹¹² hep aynı alanda ve geleneğin bin yıllık şerh metoduyla kaleme alınmış çalışmalardır. Manastırlı Ahmed Dâniş Efendi'nin *Şerh-i Divân-ı Sultan Selim-i Evvel*'i de yayımlanamayan, fakat profan alanda kaleme alındığı için, farklı bir şerh tarzının takip edilmiş olabileceği ümidini uyandıran eserlerdendir.¹¹³

Ruznâmçeci M. Lebib Efendi'nin *Tuhfe Şerhi* (İstanbul: 1262, Matbaa-i Âmire, 301 s.) vardır.¹¹⁴ Manzum şerhin başındaki tarih düşürmede

Hamd ola Allah'a oldu Tuhfe'nin şerhi tamam

mısraı 1250 yılını gösteriyor olsa da yayımlanması oniki sene sonradır ve 1262'de bile Lebib'in vefatına daha yirmi yıldan fazla zaman vardır.¹¹⁵

Abdülhamid Ziya Bey'in *Harâbat* adlı antolojisi ileride ayrıca tanıtılacak olsa da onun baş tarafındaki manzum "Mukaddeme" başlıbaşına bir inceleme metni olarak ayrıca değerlendirilmelidir.¹¹⁶ Ziya Bey bu mukaddemeyi "elsine-i selâse"nin şiir dairesi için küçük bir tarihçe olarak tasarlamıştır. Metin dokuz altbölümden oluşur: "Tevhîd-i Bârî ve münâcat", "Na't-ı nebevî", "Sebeb-i tertîb-i Harâbat", "Ahvâl-i eş'âr-ı Türkî", "Meşrût u ahvâl-i şâirî", "Ahvâl-i şuarâ-yı Rum", "Ahvâl-i şuarâ-yı İran", "Ahvâl-i şuarâ-yı Arab" ve "Tahdîs-i ni'met ve ihtâr ü mâzeret". Sözbâşı, bilhassa "ahvâl-i eş'ar" bölümlerinde şiir ve şair eleştirileri de yapılan manzum bir tarihçeye dönüşür. Osmanlı şiir tarihi üç devreye ayrılmıştır. İlk devre Ahmed Paşa ve Necâtî'den başlayıp Bâkî'ye kadar uzanır; ikinci devre Nâbî'ye ve sonuncu devre de İzzet Molla'ya ulaşır. Genişlikte Osmanlı şiirinin değerlendirildiği mukaddemede tesbitlerin bir kısmı kafiye hatırına yahut vezin zoruyla yapılmış gibidir.

Nâmık Kemâl, eski dostu ve dâvâ arkadaşı Ziya Bey'in *Harâbat*'ı tertip etmesini doğru bulmaz. Mektup tarzında iki eleştiri kaleme alarak bu yoldaki rahatsızlığını dile getirir. Metinler, Ziya Bey'in ölümünden sonra, kitap hâlinde

111 Basılmamış şerhi Bursalı Tahir Bey haber verir: *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 330.

112 *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 156.

113 *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 310.

114 Şerhin 1251'de Hâfız Hamdi Vasfî hattıyla olan yazması için bkz. İÜ Ktbh., TY. 5778, 231 v.

115 Lebib Efendi ertesi yıl da hem Tuhfe'yi hem de Nuhbe'yi tazmin için bir kitap yayımlar: *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye Âzâsından Saâdetlû Lebib Efendi Hazretlerinin Nuhbe ve Tuhfe Manzûmelerinden Bâzı Kitaât-ı Belîganeye Nazm Eyledikleri Tazmînât-ı Şâirânele-ridir*, İstanbul: Takvimhâne-i Âmire, 1263, 53 s.

116 Antoloji tekrar basılmamışken mukaddemenin müstakil olarak neşri de bu öneme işaret eder: *Mukaddeme-i Harâbat*, Kostantıniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1311, 109 s.

de yayımlanır: *Tahrîb-i Harâbat*, Kostantiniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1303, 160 s.;¹¹⁷ *Tahrîb-i Harâbat*, Ziya Paşa Merhûmun Cild-i Sâni-i Harâbâtını Muâhazedir, Kostantiniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1303, 134 s.¹¹⁸ Bu metinlerde Kemâl Bey'in temel itiraz noktaları iki tanedir. İlki, "edebiyât-ı sahîha"nın yerleşmesi için birlikte mücadele verdiği yandaşını "edebiyât-ı kadîme tarafdârânı" gibi davranırken görmektedir. İkinci olarak, yaptığı işi de iyi yapamadığını ve doğru şairleri, doğru metinleri seçmekte, sağlam bilgiler verip sağlam metin kurmakta zorlandığını düşünmektedir. Bu arada, Ziya Bey'in hakkında olumsuz hüküm verdiği her şairi medhetmek, beğendiği her şairi yermek, dâhil etmediği her isim için söylenmek, seçtiği her şiiirden daha hoş örnekler aramak için olağanüstü bir gayret sarfettiği de gözden kaçmaz.¹¹⁹

Recâi-zâde Ekrem'in *Tâlîm-i Edebiyyâtı* için bir takriz kaleme alan Kemâl Bey, kitap hakkındaki fikirlerini tafsîlâtıyla ifade için ve bu vesîleyle biraz da kendi *Tâlîm-i Edebiyyâtı*nı tanıtmak için bir metin hazırlığına girişir. Bir talebe-hoca mükâlemesi biçiminde tasarladığı ve soru-cevaplardan ibaret olacak metinde meseleler bahislere bölünerek işlenecektir. Sonunun getirilemediği anlaşılan çalışma, yıllar sonra Necmettin H. Onan'ın eline geçer ve *Nâmık Kemal'in Talim-i Edebiyat Üzerine Bir Risalesi* (Ankara: MEB Basımevi, 1950, 59 s.) adıyla yayımlanır. "Fikirde Sadelik", "Sâde-dilânelik" "İncelik" ve "Tasvir" bahisleri yazılabilmıştır. Her bahiste klâsik şiirin zaafı yerilip kıymetli örnekleri gösterilerek ilerlemek yolu takip edildiği için, aynı zamanda gelenekli şiirin değerlendirmesi olarak okunması da mümkündür.

Hüseyin Dâniş (Pedram), derin Farsça bilgisi ile tanınmış bir İran Âzerîsidir. Mekteb-i Sultanî'de Fârisî muallimliği, Dârülfünun'da Târih-i Edebiyyât-ı İran müderrisliği yapmıştır. *Ser-âmedân-ı Sühan* (İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı, 1327, 448 s.) adlı kitabında Acem'in meşhur edipleri hakkındaki yazılarını toplamıştır.¹²⁰ "Eski edebiyatımızla pek yakın, pek sıkı bir rabıtası olan bu eski ve güzel edebiyatı iyice anlamak, bizim eski edebiyatımızın tedkiki için zarurîdir" diye düşünen Köprülü-zâde M. Fuad, kitabın neşrini sevinçle karşılamıştır.¹²¹

117 İlk neşri tefrika hâlinde olmuştur: *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 15 Safer-Gurre-i Ramazan 1298, Cüz 11, s. 19-24.

118 Tefrikası "Tâkib-Muâhaze-i Kemâl" adıyla: *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 15 Rebîulevvel-15 Cemâziyelâhîr 1300, Cüz 30-36.

119 Kemâl Bey'in *Harâbat* hakkındaki eleştirileri, haklı ve haksız yanları için, M. Kaya Bilgegil'in çalışmasına bakılabilir: *Harâbat Karşısında Nâmık Kemal: Nâmık Kemal'in Eski Edebiyâta İtirazları*, İstanbul: İrfan Yay., 1972, 303 s.

120 Yazarın daha önce kaleme aldığı "Edebiyat ve Üdebâ-yı İran" (*Tercümân-ı Hakikat ve Servet-i Fünun Girid Muhtâcîni İçin Nüsha-i Fevkalâde*, İstanbul, 1313, s. 55) yazısı da burada zikredilmeli.

121 "Ser-âmedân-ı Sühan", *Servet-i Fünun Mecmuası*, 1 Kânûn-ı evvel 1327, sy. 1071.

Selânikli Mehmed Esad Dede, *Mesnevî'nin* ilk beytinin şerhini¹²² müstakil bir eser olarak çalıştıktan sonra,¹²³ *Mesnevî-i Şerif Tercümesi*'ne başlayıp ilk cildin 360 beytini şerhetmişse de şimdi nerede olduğu belli değildir. Süleyman Hayri Bey'in manzum *Mesnevî-i Şerif Tercümesi* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1308, 98 s.) de yarım kalmıştır. İlk cildin şerh ve tercümesini bitirme şerefi, Âbidin Paşa'ya aittir. Prevezeli Âbidin Paşa'nın *Tercüme ve Şerh-i Mesnevîsi* (6 cilt, İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1305-1306; 2. bs., İstanbul: Kütübhanê-i İrfan, 1324-1326) büyük şöhret kazanır ve "*Mesnevî şârihi*" olarak tanınmasını sağlar.¹²⁴ Abdullah Cevdet (Karlıdağ), *Dil-mestî-i Mevlânâ ve Gazâlî'de Mârifetullah, Rubâiyyât-ı Örfî'de Şiir ve İrfan* (İstanbul: Orhaniye Matb., 1921, 128 s.) çalışmasıyla tasavvufî şiirin ilk modern yorumlarından birini yapar.

Paris'teki National Biblioteque'teki hurûfî metinlerini elden geçiren Barbier de Meynard, "bu mezheb-i bâtinînin ahkâm-ı itikadiyyesi"ni anlayamayınca Prof. Edward G. Browne'a müracaat ederek açıklayıcı bir metin yazmasını ister; o da Rıza Tevfik'in adını verince, bu yönde bir çalışma yapması ondan istenir. Böylece ortaya çıkan *Textes Houroûfis* (Leiden: Brill, 1909), M. Clément Huart'la müşterek çalışmaları görünüyor. "Textes Persians Relatifs a la Secte des Houroûfis" başlıklı ilk bölümü (s. 1-217) Huart, "Étude sur la Religion des Houroûfis" başlıklı ikinci bölümü (s. 220-313) ise, Rıza Tevfik kaleme almıştır. *Osmanlı Şiir Tarihi*'nin yazarı Gibb'in ölümü üzerine ailesinin kurduğu "The E. J. W. Gibb Memorial Trust" adlı vakfın Cambridge'e ayırdığı fondan istifade ile ve onun adına çıkarılan bir seri kitap içinde 9. cilt olarak yayımlanır.¹²⁵

Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334, 446 s.),¹²⁶ Köprülü-zâde M. Fuad'ın 28 yaşında kaleme aldığı ilk yüzakı ve sonraki

122 Molla Câmi'nin *Risâle-i Şerh-i Beyteyn-i Mesnevî-i Mevlevî*'de ilk iki beyti şerh edışıyle başlayan geleneği Hoca Neş'et Efendi'nin tercümesiyle tanırız. Esad Efendi de aynı geleneğe eklemeleniyor gibidir.

123 Mihalıççıklı Hacı Mustafa Efendi'nin de *Mesnevî*'den dört beytin şerhini yaptığı söylenir.

124 Tercümenin Ankara ve Sivas Vilâyet matbaalarında yapılmış baskıları da vardır; fakat onlar tamamlanamamıştır.

125 Yazar, bu kitabın temel malzemesini Sahhaflar Çarşısı'ndan alışı hikâyesini bir yazısında anlatır: "Tuhaf Bir Kitap", *Peyâm-ı Sabah*, 29 Mayıs 1338, sy. 1253 (11683).

126 Eserin kısaca tanıtıldığı bir yazıdan sonra (*Revue du Monde Musulman*, Mart 1920, c. XXXVIII), Clement Huart'ın tenkidli tanıtma yazısı (*Journal des Savants*, Yeni seri, Ocak-Şubat 1922, sy. 1-2, s. 5-18. Türkçeye Râgıb Hulûsi çevirmiştir: *Türkiyat Mecmuası*, Ağustos 1925, c. I, s. 267-280) ve yine aynı yazarın "Keuprulu-Zade Muhammed Fu'ad, Türk Edebiyatında İlk Mutecevıfler" (*Journal Asiatique*, s. 146-150, c. CCII, Ocak-Mart 1923) makalesi yayımlanır. Ayrıca, J. H. Mordtmann'ın ("Köprülü-zade Mehmed Fu'ad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar", *Orientalistische Literaturzeitung*, Mart 1923, sy. 3, s. 122-130. Türkçeye Mübarek Galib çevirmiştir: *Türkiyat Mecmuası*, Ağustos 1925, c. I, s. 281-287), Gyula Németh'in (*Körsi Csoma-Archivum*, 1924, sy. 4. Türkçeye Köprülü-zâde Ahmed Cemâl çevirmiştir: *Türkiyat Mecmuası*, Ağustos 1925, c. I, s. 288-289) ve Theodor Menzel'in (*Zeitschrift des Deutschen Morgenländische Gesellschaft*, 1925, sy. 4, s. 269-289) de birer yazısı vardır. Yurt içinden ise, basına yansıyan hiçbir olumlu tepkiye tesadüf edilmekten olumsuz tek yazı da yine Ali Emiri'ye aittir (*Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 31 Mart 1336, sy. 25). Emiri, böyle bir eseri bastıran Maârif Vekâleti'ni "cehle âşık" olmakla itham eder.

çalışmalarında takip edeceği metodun önemli bir habercisidir. Kitap Ahmed-i Yesevî ve Yûnus Emre gibi iki ana eksen etrafında hazırlanmış olsa da aslında her iki bölümün kaynağı tektir. Fuad Bey, kitabının başında “Anadolu’daki Türk edebiyatının diğer sahalardaki Türklerin edebiyatından ayrı ve kendi kendine inkişaf etmiş bir mahsûl” olmadığını söylerken biri Türkistan’da, diğeri Anadolu’da yaşamış bu iki mutasavvıf şairin nasıl da aynı kökten geldiklerini göstermek istediğindedir. Mutasavvıfların her ikisi de etkileri ve takipçileri dikkate alınarak çalışıldığı için, incelemenin kapsamı sadece iki kişi ve iki zamanla sınırlı kalmaz; kitabın yazıldığı yıllara doğru uzanır. Böylece, merkezine ilk mutasavvıfların oturduğu, fakat alanı son mutasavvıflara doğru genişleyen bir mistik dairenin kocaman alanında, derin bir vukuf ve eksilmez bir dikkat sergilenir. Böyle bir kitabı sadece birbuçuk senede yazabilmesi, Köprülû’nün bitmez enerjisi kadar, eskilerde kaleme aldığı ve bu kitabın nüvesini teşkil eden ön çalışmaları sayesinde. Sözüün gelişi, Ahmed-i Yesevî¹²⁷ ve Yûnus¹²⁸ hakkındaki yazılarıyla aynı dönemin Çağatay¹²⁹ ve Anadolu¹³⁰ sahalarını inceleyen makaleleri, kitabın hazırlanışındaki hızlı tempoyu da açıklıyor.

Tahirü'l-Mevlevî (Olgun)’nin eserlerinin büyük kısmı henüz basılmamıştır.¹³¹ Bunlardan biri olan *Âşık Çelebi Tezkiresi ve Şair Zâtî* başlıklı çalışması, tezkirecinin hayatı ve eseri hakkında verilen bilgiden sonra, *Meşâirü’ş-şuarâ*’da şairleri nasıl, hangi kıstaslarla değerlendirdiğinin incelenmesiyle devam eder. Söylenenlere örnek olması için, Zâtî hakkındaki ifadeler tartışılır. Bir yüzü yazılı kâğıtların arkasına kaydedilmiş 22 varaklık tek nüshası vardır (Süleymaniye Ktbh., Fethi S. Türkmen, Yz. 150). Bu yazma metinler arasında, *Nedîm’in Köşk Kasîdesi ve Şerhi* (Süleymaniye Ktbh., Fethi S. Türkmen, Yz. 91, 57 v.) özellikle ilginçtir; çünkü, bütün gelenekli/gelenekçi taraflarına rağmen, bizdeki ilk mukayeseli edebiyat çalışmalarından biri sayılabilecek özelliktedir. “Köşk Kasîdesi”, Nâmık Kemâl’in nazîresi olan “Sâkî-nâme” ve Ziya Paşa’nın nazîresi olan “Bahâriyye” ile birlikte değerlendirilir. Nazîrecilik, “Köşk Kasîdesi”nin kıt’a

127 “Hoca Ahmed-i Yesevî, Çağatay ve Osmanlı Edebiyatları Üzerindeki Tesiri”, *Bilgi Mecmuası*, 1330, s. 611-645.

128 “Yûnus Emre”, *Türk Yurdu Mecmuası*, 27 Haziran 1329, c. IV, sy. 7, s. 612-621 [Bu yazının eleştirisi için bkz. Rıza Tevfik, “Yûnus Emre Hakkında Biraz Daha Tafsîlât”, *Büyük Duygu (nüsha-i fevkalâde)*, 10 Temmuz 1329, sy. 10-13, s. 177-183. Rıza Tevfik’in Bursa’da medfun bir başka Yûnus hakkında da yazısı vardır (“Yûnus Emre’yi Ziyaret”, *Peyam, Edebî İlâve*, 19 Haziran 1330, sy. 43)]; “Yûnus Emre, Âsârı”, *Türk Yurdu Mecmuası*, 1329, c. V, sy. 3, s. 922-930.

129 “Hicrî Dokuzuncu ve Onuncu Asırlardaki Çağatay Şairleri”, *Türk Yurdu*, 17 Nisan-10 Temmuz 1330, c. VI, sy. 4-10.

130 “Selçukîler Devrinde Anadolu’da Türk Medeniyeti”, *Millî Tettebbu’lar Mecmuası*, 1331, s. 193-232.

131 Eserlerin listesi, *Edebiyat Lüğatı*’nın (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973, s. 10-11) başına, Kemâl Edib Kürkçüoğlu’nun eklediği biyografiden ve Atilla Şentürk’ün *Tahir’ül-Mevlevî: Hayatı ve Eserleri* (İstanbul, Nehir Yay., 1991, s. 61-115) adlı çalışmasından çıkarılmıştır.

olup olmadığı, “Sâkî-nâme”nin özellikleri gibi konulara yer verilen çalışmada, her üç metnin de şerhi yapılmıştır. *Sabrî'nin Ebûsaid Efendi Vafındaki Kasîde-si ve Şerhi* adlı çalışma (Süleymaniye Ktbh., Fethi S. Türkmen, Yz. 87, 43 s.) ise, bir yandan Şeyhülislâm Ebûsaid Efendi hakkındaki malûmat, bir yandan da Sabrî hakkında Kemâl ile Ziya Paşa arasında cereyan eden münakaşanın nakli bakımından ilginçtir. *Şair Refî-i Kâlâyî* başlığını taşıyan incelemede (Süleymaniye Ktbh., Fethi S. Türkmen, Yz. 89, 8 v.), şairin Sürûrî ve Refî-i Âmidî ile olan ağız dalaşları anlatıldıktan sonra, divanının değerlendirilmesine geçilir.¹³²

Yukarıda anılan çalışmalar, Tahirü'l-Mevlevî'nin bütün müsveddelerini kapsamamaktadır. Pekçok metin şerhinden ve müstakil incelemeden sadece cumhuriyet öncesine ait olduğu bilinen veya tahmin olunanlar buraya alınmıştır. Dolayısıyla, yazarın matbû kitaplarında da aynı tarih sınırlamasına uyulmuş ve buraya sadece *Şeyh Sâdî'nin Bir Sergüzeşti* (İstanbul: Asır Matb., 1327, 48 s.) alınmıştır. Sâdî'nin *Bostan*'da Somenât macerasıyla ilgili olarak yazdığı manzûmeyi Tahirü'l-Mevlevî şerh eder ve sonuna da ondan yine manzum olarak çevirdiği birkaç şiiri ekleyerek bastırır ki, bu dönemde yayımlanabilen pek az çalışmasından biri budur.

Ömer Ferid (Kam), 23 Kânûn-ı evvel 1329'da Dârülfünûn'un Edebiyat Medresesi'ne “Edebiyyât-ı Türkiyye Müderrisi” olarak atanmış; 14 Teşrîn-i evvel 1331'de dersinin adı “Âsâr-ı Edebiyye Tedkikatı” olarak değiştirilmiştir. Ferid Bey, 1915-1916 öğretim yılında bu dersi vermeye başladığında, karşılaştığı en büyük sıkıntı müfredatsızlık ve methodsuzluk olur. Eseri incelemek için hangi yol izlenmeli, sorusu cevap beklemektedir. Bu problem aşıldıktan sonra ise, metodik bir ders kitabına duyulan ihtiyacın karşılanması gerekecektir. Ferid Bey, gelenekli metin şerhlerinde uygulanan parçadan bütüne gitme yolunu tercih ettiğini belli eden bir ders kitabı hazırlar. *Âsâr-ı Edebiyye Tedkikatı* (Dârülfünun Matb., ts., 336 s.) adı altında topladığı taşbaskısı notlar ortaya böyle çıkar. Kitap, edebiyat, şiir ve nesir hakkında umumî bilgiler verilen bir “Mukaddeme”den sonra, Arap edebiyatının devrelerini ve Acem edebiyatının önemli şairlerini, önemli mutasavvıf şairleri tanıtan bölümlerle devam ediyor. Çalışmanın hazırlanma amacı, şiir incelemesinde ilk adım olacak kelime ve mazmunların tanıtılması, anlamlandırılması, kullanıldığı örnek şiirlerin aktarılması olduğu için, metnin büyük kısmı tematik tasnife uyulmuş bir sözlük biçiminde sürüyor. Ağaç cinsleri, meyveler, çiçekler, hayvanlar, at ve atla ilgili âletler, kuşlar, böcek ve haşerat, keyif verici maddeler ve onlara ait âletler, çalgılar, mücevherler, takılar, esanslar, savaş âletleri, efsaneler, ilm-i nücum, gezegenlere ait mitler, kendi içlerinde alfabetik bir sıra dâhilinde açıklanıyor. Bu özellikleriyle kitap metin çözme usulünü değil, müşkillerin halline yardımcı olacak anlamlandırmaları içeren bir sözlüğü, Ahmed Talât'ın veya İskender Pala'nın al-

132 Çalışma, *İslâm Yolu Mecmûası*'nda 53. sayıdan (6 Ekim 1949) itibaren tefrika edilmiştir.

fabetik çalışmalarının atası olabilecek bir kılavuz kitabı andırmaktadır. Ferid Bey'in bu çalışması, Halil Çeltik tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışıldıktan sonra,¹³³ *Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1998, 320 s.) adıyla¹³⁴ kitaplaştırılmıştır. Çeltik, Ferid Bey'in rahmetli M. Nazmi Özalp'ın kütüphânesinde bulunan iki not defterinden de yararlanıp kitabın aslına önemli ilâvelerde bulunarak metni zenginleştirmiştir. Yine aynı sıralarda, Ali Yıldırım da metnin bir diğer baskısını *Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı Dersleri (Edebî Eserlerin İncelenmesi)* adıyla yapmıştır (Elâzığ: Türkiye ve Türk Dünyası İktisadî ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Yay., 1998).

Ahmed Refik (Altınay) Bey, vak'anüvis ve şair Mehmed Râşid hakkında kaleme aldığı bir yazısında,¹³⁵ onu Nevşehirli İbrahim Paşa devrinin şartları içinde değerlendirir. Kısa bir süre sonra da Ali Kemâl'in Ahmed Refik'a cevap niteliğindeki *Râşid Müverrih Mi Şâir Mi?* (İstanbul: Sancakçıyan Matb., 1334, 112 s.) kitabı yayımlanır. Kitabın ilk amacı, Ahmed Refik Bey'e cevap yetiştirmek gibi görünse de dikkatli bir okuyuşla, daha ciddi meseleleri hedeflediği anlaşılır. Meselâ, "Vak'anüvislik tarihçilik midir?" sorusu, Ali Kemâl'i şairden vak'anüvis olabileceği ama, tarihçi olamayacağı tesbitine kadar götürür. Râşid'in iyi şair ve kötü vak'anüvis olduğu fikrinin isbatı yolunda yazdıkları da Ali Kemâl'e, "Ben vak'anüvis olaydım, Târih-i Râşid'e neleri, nasıl kaydederdim?" suâlini sordurur. Böylece, bir edîbin vak'anüvisliğini eleştiren bir başka edibin tarihçi kisvesiyle Sultan Ahmed devrini değerlendirmeleri başlar. Râşid'in müverrihliği kadar, şairliği için de önemli yorumlar yapılır. Kitapta tartışılan temel sorunun cevabı şu cümlelerde toparlanır (s. 112):

Bu nâçiz eseri insaf ile mütâlâa edenler mevzuumuzun cevabını bizimle mütehdiden şöylece verirler: Râşid müverrih midir? Hâşâ! Şâir midir? Hay hay!

Kasımpaşa'daki Uşşâkî Tekkesi'nin şeyhi olan Hüseyin Vassaf'ın özellikle tasavvuf edebiyatı alanında pekçok incelemesi vardır. Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'ine yazdığı mufassal şerh *Gülzâr-ı Aşk*'in elde mevcut yegâne nüshası -ki, müellif hattıdır (Süleymaniye Ktbh., YB. 2315, 622 s.) ve dikkatleri, teferruatı bakımından eşsizdir- yeni harflerle de yayımlanmıştır: *Mevlid Şerhi, Gülzâr-ı Aşk*, M. Tatçı, M. Yıldız ve K. Üstüner (haz.), İstanbul: Dergâh Yay., 2006, 664 s. Şerhin uzun yıllar alan çalışması sürerken neşrettiği iki yazısını,¹³⁶ Bursalı Mehmed Tahir'in isteğiyle genişletip kitap hâline getirmiştir: *Vesîletü'n-necat*,

133 "Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

134 Kitabın ikinci baskısı *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş (Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı)* adını taşır (Ankara: MEB Yay., 2003, 362 s.).

135 "Râşid", *Yeni Mecmûa*, 18 Temmuz 1918, sy. 53. Ahmed Refik, bu yazısını sonraları bir kitabına da almıştır [*Âlimler ve Sanatkârlar (900-1200)*, İstanbul: Orhaniye Matb., 1924].

136 *Sırât-ı Müstakim*'in 79. ve 80. numaralarında (1325) yayımlanan "Mevlid-i Süleyman Çelebi Hazretleri" ve "İlk Mevlid-i Şerif Cemiyeti Ne Zaman Teşekkül Etti?" yazıları.

İstanbul: Necm-i İstikbâl Matb., 1329, 43 s. Vassaf Bey'in Niyâzi-i Mısırî dîvânından iki gazelin şerhini yaparak *Mir'ât-i İncilâ-yı Hakikat* adı altında birleştirmiş olması Cumhuriyet sonrasında, dolayısıyla bu çalışmanın kapsamı hariçindedir; lâkin, şeyhin bir nutkunun *Lücec-i Asrî Şerh-i Kelâm-ı Mısırî* adıyla yapılan şerhine işaret edilmelidir.

Veled (İzbudak) Çelebi, Türk dili ve Mevlevîlik konulu araştırmaları ile tanınan önemli bir isimdir. Mevlânâ'nın meşhur *Vasıyyet-nâmesinin* Arapçadan tercümesini ve şerhini yapmış; *Cerîde-i Sûfiyye*'de tefrika ettirdikten sonra, *Hayrî'l-kelâm, Vasıyyet-nâme-i Şerîfe Şerhi* (Dersaadet: Necm-i İstikbâl Matb., 1330, 75 s.) adıyla bastırmıştır. Aynı şekilde, Veled Çelebi'nin *Aşk-nâmesini* de şerh etmiştir: *Şerh-i Aşk-nâme-i Hazret-i Bahâeddîn Sultan Veled* (İstanbul: Mihran Matb., 1305, 100 s.). Mevlevî kutublarını, otuz tane çelebiyi, zâviyeleri, âsitâneleri ve şeyhlerini tanıtan uzun (80 s.) ve kıymetli bir yazısı, "Bâis-i füyûzât-ı cihân olan cenâb-ı Mevlânâ kuddise sırruhu'l-a'lâ ile ricâl-i tarikat-i Mevleviyyenin târihçesidir" kaydıyla *Konya Vilâyeti Sâlnâmesi-1330* (İstanbul: Cihan Matb., 1330) içindedir ki, çelebinin *Târih-i Sâdât-ı Mevleviyye* adlı basılmamış çalışmasından müfrez olduğu düşünülebilir.¹³⁷ *Menâkıb-ı Hazret-i Mevlânâ* adını taşıyan ve üç dilde yazılmış bir çalışması, en son Âsaf Hâlet Çelebi'nin şahsî kitaplığında idi.¹³⁸ İzbudak'ın *Mevlânâ İle Sultan Veled'in Rumca Şiirleri* adlı çalışması da basılmamış ve tek nüshası Feridun N. Uzluk'a intikal etmiştir.¹³⁹

Veled Çelebi'nin Ebû Temmâm ile Buhtûrî'nin şiirlerini mukayese eden *Muvâzene* (İstanbul: Kasbar Matb., 1311, 61 s.) adlı kitabı, *Mekteb Mecmû'ası*'nın 2. ve 7. sayıları arasında tefrika da edilmiştir. İzbudak'ın hatıralarından,¹⁴⁰ Fuzûlî'nin "Su Kasîdesi"ni *Aynü'l-hayat* adıyla şerh ettiği öğrenilir. Şiirin tahlili, *Lâmiyetü'l-Acem* tarzındadır. Metni görmüş olması muhtemel isimlerden Necib Âsım'ın verdiği bilgiye göre,¹⁴¹ bu hacimli çalışma Osmanlı edebiyatının kısa bir tarihi ile başlamakta ve onu Fuzûlî'nin mufasssal bir biyografisi izlemektedir. Beyitler şerh edilirken üç dilden seçilmiş örneklerle desteklenmiş, bütün edebî sanatlar gösterilmiştir. Çalışma basılmadığı gibi, müsveddesinin nerede ve kimde olduğu da bilinmiyor.

Ali Nihad (Tarlan) Bey'in 1921-1922'de tamamladığı doktora tezi, *İslâm Edebiyatında Leylâ vü Mecnun Mesnevîsi*, Türkiyat Enstitüsü Kütüphanesi'nde yer alan ilk tezdır ve kayıt numarası 1'dir. Tarlan ilk edebiyat doktoru olunca, te-

137 Metin Akar, *Veled Çelebi İzbudak*, Ankara: TDK Yay., 1999, s. 114, not 265.

138 Şair, *Mevlâna ve Mevlevîlik* (İstanbul, 1957) adlı kitabında bu müellif nüshasından çokça istifade eder (s. 12, 15, 17-19, 21, 202). Yazmanın şimdi nerede olduğu bilinmiyor.

139 Feridun N. Uzluk, "Veled Çelebi", *Selâmet Dergisi*, Mayıs 1962, sy. 2.

140 *Canlı Tarihler: Hatıralarım*, İstanbul: Türkiye Yay., 1946, s. 26, 70.

141 Necib Âsım (Yazıksız), "Veled Çelebi Hazretleri", *Türk Yurdu Mecmuası*, 22 Kânûn-ı sâni 1330, c. VII, sy. 4, s. 2471-2476.

zinin de akademik şartlarda ve kıstaslarda hazırlanmış ilk edebiyat incelemesi olması tabiidir. Hâlâ basılmamış olan tez, Ağâh S. Levend'in *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi* (Ankara: Türkiye İş Bankası Yay., 1959) adlı mukayeseli edebiyat çalışmasına temel kaynak olmuştur.

IV. Periyodik Yazıları

Nâmık Kemâl, yeni edebiyatın bir manifestosu sayılabilecek olan “Lisân-ı Osmânî'nin Edebiyatı Hakkında Bâzı Mülâhazâtı Şâmilidir” adlı yazısında¹⁴² klâsik edebiyatı ahlâkî amaç ve amaca uygun dil kullanmak hususunda hem yetersiz hem de zararlı bulur.

Rûkn-i âzamı mübâlâgat-ı riyâkârâne ve meşreb-i kalenderâneden ibaret olan manzûmâtımız fesâd-ı ahlâkî o kadar tervîc eder ki, ‘dîvân’ı Fûrs-i cedid lûgatlerinde ‘şeytan’ mânâsına mazbût olan ‘dîv’in sîgatü’l-cem’i zannedenlerin kavline şâirâne bir tevcih aranırsa, bizim dîvanları göstermek kifayet eder.

(...)

Elfazda garabet o kadar muteberdir ki, meselâ Nergisî gibi milletimizin en meşhur bir telif-i edibânesinden istihrâc-ı meâl etmek, bize göre ecnebî bir lisanda yazılmış olan Gülistân’ı anlamaktan müşkildir.

Bu satırları beklenenden sert bir tepki görüp *Ceride-i Havâdis*’te bir itiraz yazısı da kaleme alınınca, Kemâl Bey fikrini biraz daha teferruatlı ve daha yumuşak kelimelerle tekrarlamak gereğini hisseder.¹⁴³ Şiirde Nef’î ile Nedim üzerinde hassaten durur. Ona göre Nef’î, klâsik şiirin Rodos Heykeli gibidir; “tasnî’-i nazar-firîbinde olan mahâret-i üstâdâne iktidârın hâricindedir. Fakat, hey’eti tabîatin fevkinde olduğu için, temâşâsı vicdâna hayretten başka bir tesir hâsıl etmez”. Nedim’in dîvânı ise, çırılçıplak bir kızın resmine benzer; “erbâb-ı mezak bir nazarda letâfet-i hüsn ü ânına meftûn olur. Lâkin, müfsid-i ahlâk olduğu için nedîm-i efkâr etmek câiz değildir”.

Kemâl, İnâyetullah Han’dan *Bahâr-ı Dâniş*’i (İstanbul: 1290, Mekteb-i Sanâ-yi Matb., 48 s.) tercüme ettiğinde,¹⁴⁴ baş tarafına bir de mukaddeme ilâve eder. Orada, bir yandan edebiyat’ın “haslet-âmûz-ı edeb” olması yolunda iyi bir örnek verir, diğer yandan da Acem mukallitliğinin şiir üzerinden tarihçesini çıkararak gelenekten istifade üzerine fikirlerini açıklamak imkânını bulur. Mehmed İrfan Paşa’nın *Mecmûa-i İrfan Paşası* (İstanbul, 1287, 92 s.) hakkında kaleme

142 *Tasvîr-i Efkar*, 16 ve 19 Rebiulâhîr 1283, sy. 416-417.

143 “Redd-i İtiraz”, *Tasvîr-i Efkar*, 27 Cemâziyelâhîr 1283, sy. 434.

144 *Bahâr-ı Dâniş*’in bir sonraki tercümesini Tahirü’l-Mevlevî *Hind Masalları* adıyla yapar. *Pe-yâm-ı Sabah Gazetesi*’nde 20 Eylül 1920’de (6 Muharrem 1339, sy. 646) tefrika edilmeye başlanan tercüme, gördüğü ilgi üzerine kitap hâlinde de yayımlanır (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1337; İstanbul: Yeni Türkiye Matb., 1342). Neşir ilânı için bkz. *Mahfil Mecmuası*, Zilhicce 1339, sy. 14.

aldığı açık mektubu ise, klâsik gelenekten kopmamağa çalışan bir nesle yöneltilmiş toplu eleştirilerini içerir.¹⁴⁵ “Lâfzın mânâya tefavvuku”, Acem mübâlâğaları, aklın ve felsefenin desteğini almayan şiirin önemsizliği gibi konularda paşayı ve onda temsil edilen bir geleneği acımasızca hırpalalar.

Şuarâmızın vezn ü kafiye oyununca mâkulât u hikemiyyâtta dahi keyfe mâ-ye-şâ tasarruf ederek istedikleri gibi bir âlem icâdına kalkışageldikleri lisanımız da edebiyatın rûh-ı aslısi olmak lâzım gelen hikmetten bütün bütün ayrılarak Hristiyan mevtâları gibi güzel giyinmiş bir cenaze hükmünde kalmasına sebep oluyor.

cümlesi ise, yine faydacı edebiyat anlayışına bağlanabilir. Kemâl’in başı çektiği “lâfzı mânâya kalıp addeden”ler ile “lezâiz-i edebi ‘sinnim yetmiş yetmiş’ yolunda mâtûhâne cinaslara, ‘derkâr’ ve ‘âşkâr’ gibi köhne kafiyele münhasır zanneyleyen bâzı kudemâ” arasındaki mücadele giderek daha ateşlenir. Şahıslar ve eserler üzerinden yürüttüğü eleştiriler meramı ifadeden çok adaveti körüklemeğe yarayınca, Kemâl tartışmayı daha teorik bir zemine çekme gayretiyle küçük bir risâle hacmindeki “Bedî” makalesini yazar¹⁴⁶ ve modern belâgat üzerinden geçmişin eleştirisini sürdürür.

Celâleddin Harzemşah (İstanbul, 1292, 276 s.) adlı oyununun neşrinden yıllar sonra, Kemâl “Mukaddeme-i Celâl”i yayımlar.¹⁴⁷ Bir oyun için yazıldığına göre, tiyatro ile alâkalı olacağı düşünülen mukaddeme, aslında edebiyat hakkındaki fikirlerinin bir dökümü gibi de okunabilir. Sözüün gelişi, Kemâl’in klâsik şiirin mazmunlar dünyasına ait şu tesbiti mukaddemedendir:

Divanlarımızdan biri mütâlâa olunurken insan muhtevî olduğu hayâlâtı zihninde tecessüm ettirse etrafını mâden elli, deniz gönüllü, ayağını Zühâl’in tepesine basmış, hançerini Mirrîh’in göğsüne saplamış memduhlar, feleği tersine çevirmiş de kadeh diye önüne koymuş, cehennemi alevlendirmiş de dağ diye göğsüne yapıştırmış, bağurdıkça arş-ı âlâ sarsılır, ağladıkça dünya kan tûfanlarına gark olur âşıklar, boyu serviden uzun, beli kıldan ince, ağzı zerreden ufak, kılıç kaşlı, kargı kirpikli, geyik gözlü, yılan saçlı mâşûkalarla mâlâmâl göreceğinden kendini devler, gulyabâniler âleminde zanneder.

Bir taraftan, şiir dilinin külfetli ve anlaşılmaz hâle sokulması eleştirilerek “Elfâz-ı garîbe ile bir rengîn mânâyı setretmek, bir güzel çehreyi allı beyazlı düzgünlerle letafetten mahrum eylemek; bir çirkin meâli kelime ile söylemeye

145 “Kemâl Bey’in İrfan Paşa’ya Mektûbu (Muâhezât-ı Edebiyyeyi Şâmilidir)”, *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 15 Zilhicce 1297, Cüz 7. Daha sonra, iki kere müstakillen basılmıştır (Kostantuniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1304 ve 1309, 36 s.).

146 *Muharrir Mecmuası*, 1 Cemâziyelâhir 1293, Cüz 6.

147 *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 15 Muharrem-15 Rebiulâhir 1302, Cüz 38-44. Mukaddeme müstakil olarak da iki kere basılmıştır: *Mukaddeme-i Celâl*, Kostantuniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1305, 92 s.; Kostantuniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1309, 96 s.

çalışmak ise, bir zenci karısını telli pullu duvaklarda saklamak kabîlinden olmaz mı?" diye sorulurken diğer taraftan da şiir dilinin sadeleşmesinin gerektiği, ama "Nevâî tarzına mukallid olmak ve (...) İstanbul'u Buhara'ya ve zamanı asr-ı Baykara'ya tahvil etmek" yolundaki uygulamaların yanlış olduğu üzerinde durulur.

Abdülhamid Ziya Bey, Kemâl'in siyasette olduğu kadar, edebiyatta da yol arkadaşı iken, düşündüklerini kaleme almakta onun kadar hevesli görünmez. *Harâbat*'ın manzum mukaddemesine kadar, edebiyat hakkındaki fikirlerini ortaya koyduğu tek yazısı, meşhur "Şiir ve İnşâ" makalesi olur.¹⁴⁸ Yazının temel meselesi, "Rûy-i arza ne kadar milel ü akvam gelmişse, cümlesinin kendilerine mahsus şiirleri vardır. Osmanlıların şiiri acaba nedir?" sorusuna, inşâî da kucaklayacak bir cevap aramaktır. Ziya Paşa'nın kavlince, Osmanlı şiiri ve nesri olarak takdim edilen Necâtî, Bâkî, Nef'î şiiri yahut Veysî, Nergisî nesri bu özelliği taşımazlar; "bunların hiçbirisi Osmanlı şiiri değildir. Zîrâ, görülüyor ki, bu nazımlarda Osmanlı şairleri şuarâ-yı İran'a ve şuarâ-yı İran dahi Araplara taklid ile melez birşey yapılmıştır". Aynı tesbit, nesir için de tekrarlanır.

Şemseddin Sami, *Hafta Mecmûası*'nı çıkarmağa başladığında, hayatı boyunca en az ilgilendiği alanda, şiir hakkında bir seri yazı kaleme alır. "Şiirin Mâhiyeti ve Hakîkatî" ile "Şair ve Şuarâ" yazıları (29 Ramazan, 6 Şevvâl 1298, sy. 2-3, s. 24-28, 43-46) bir giriş kabûl edilirse, asıl konuyu "Şark'ta Şair ve Şuarâ"nın oluşturduğu söylenebilir (13 ve 27 Şevvâl, 5 Zilka'de 1298, sy. 4, 6, 7, s. 59-60, 86-91, 104-109). Bu yazılardan bilhassa sonuncusunda, konumuzu ilgilendirecek malûmat bulunur. Acemlerin ve Türklerin İslâmiyet'ten önceki edebî birikimlerini kâfir oldukları döneme ait sayarak görmezden geldikleri, oysa Arapların Câhiliye eserlerini yaşattıkları tesbiti önemlidir. Yazıda, Türklerin edebiyatta en parlak dönemlerini "Timur-ı Leng'in zamân-ı zuhûruyle Âl-i Timur'un devr-i saltanatı"nda yaşadıklarının söylenmesi de ilginçtir. Osmanlı şairlerinin Acem edebiyatını model almaları sebebiyle yaşadıkları hâle bilhassa dikkat çekilir:

(...) bunlardan Firdevsî, Sâdî, Nizâmî, Attâr ve Câmi'nin dîvandân başka olan âsâr-ı nefiselerini taklidle manzûmeler telîfine muvaffak olanlar pek az olup ekserîsi şiirin gazeliyat ve medâyiğ ve târih kısımlarına meyletmiş ve bu nevi' âsârı İran şuarâsının hatîâtından kurtarmak şöyle dursun, o hatîâtta daha ileriye varmış ve mukallidlik aybını dahi ilâve etmişlerdir.

Yıllar sonra, Edebiyyât-ı Cedîde ediblerinin müşkil bir ânında, kalemiyle yardımlarına koşan Şemseddin Sâmî Bey, *Hafta*'da yazdıklarını daha da geliştirmek fırsatını bulur. Ona göre, edebiyatta değişim ve gelişim bir gerekliliktir.¹⁴⁹ Dolayısıyla, her çağın kendine has bir tarzının doğmasını kaçınılmaz sayar.

¹⁴⁸ *Hürriyet*, 20 Cemâziyelevvel 1285, sy. 11.

¹⁴⁹ "Şiir ve Edebiyattaki Teceddüd-i Ahîrimiz", *Sabah*, 16 Teşrîn-i sâni 1314, sy. 3240.

Türkçe bir beyit veya bir-iki satırlık bir ibare okunsa, sekizinci karn-ı hicrînin mi, Çelebi Sultan Mehmed Han'dan Yavuz Sultan Selim Han devrine dek devam eden dokuzuncu karnın mı, onuncu karnın mı, Nef'î'yi yetiştiren onbirinci, Nâbî ve Nedim ve Nahîfî devri olan onikinci (...) karnın mı mahsûlü olduğu anlaşılır, belli olur.

Onları böylesine birbirinden ayıran özellikleri, her zaman o çağda bir terakkî, bir ıslâhat görüldüğü için belirmez; hattâ bir yenileşme çağında, geleneğin özlendiği de olur.

(...) meselâ, sekizinci karnın, eski tezkirecilerimizin 'kelâm-ı mevzun' tâbir-i istihfâkârânesiyle tavsif ettikleri âsârı meyânında, tâdâdî nâ-kabil şuarâ yetiştiren onuncu karnın 'sanâyi'-i lâfzîyye' dedikleri belâya boğulmuş eş'âr ü ibârâtına tercih olunacak pekçok şeyler bulunur. Onbirinci karnın bütün şairleri Nef'î'ye benzemediği gibi, onikinci ve hele onüçüncü karnın da yukarıda sayılanlar gibi bâzı meşâhir istisnâ olununca, diğerleri (...) tatsız tuzsuz eş'âr söyleyenlerden ibarettir.

Sâmi Bey, klâsik edebiyatı medenîleşmemiş birinin süslenme gayretine benzeterek hayli ağır bir yorumda bulunur. Geleneğin edebî sanat merakını, vahşî kavimlerin süse düşkünlüğü ile eşler:¹⁵⁰

Bizim eski Türkçe edebiyatımız akvâm-ı bedeviyyenin de değil, belki akvâm-ı vahşîyyenin kıyafetine müşâbihtir. (...) Evet, eski üdebâmızın âsâr-ı edebîyyeleri güzeldir, parlaktır, çok itinâ ile ve hayli sanatla vücûda gelmiştir. Lâkin, o seci'ler parlak yeşil ve kırmızı boyalardır, o hadsiz hesapsız vâf-ı terakibiler boncuklardır, o lâyenkatı' atf-ı tefsirler ayrı ayrı halkalardır, o elfâz-ı garîbe medâr-ı ziynet ittihaz olunan bâzı hayvanat dişleridir, o istiareler yeşil ve kırmızı papağan tüyleridir, o teşbihat beden-i kelâmda vesmelerdir. (...) Bu kadar itinâ ile vücûda gelen bu parlak süs nev'-i beşerin büyük tıfları olan vahşîleri hayran ettiği gibi, eski üdebâmızın hayli emek ve zahmetle vücûda getirdikleri o parlak ibareler, o 'sanâyi'-i lâfzîyye' dahi edebiyat âleminin bıyıklı sakallı etfâlini aldatıp ağızlarının sularını akıtıyor"du.

Bu süsün lisan vasıtasıyla sağlanıyor oluşu, şiir dilinin de gittikçe daha ziynetli, fakat daha manasız olmasına yol açar. Bâkî, Nef'î, Nâbî gibi Osmanlı şiirinin temel rûknü sayılan isimlerden birinin şiiri tercüme edilip de "ümem-i garbiyyenin en meşhur bir şairi"ne gösterilecek olsa, "bunu yazanın fikri halelden sâlim değil" cevabının alınacağı şübhesizdir.

Eski şuarâmız lâfız cihetini iltizâm etmişlerse de nesir yazarları kadar münasebetsizlikte bulunmalarına şiirin vezni müsait bulunmamıştır. Binâenaleyh, eski şiirlerimiz lâfz ü ibarece eski nesirlerimize müreccaktır. Lâkin mânâ cihe-tince şuarâ-yı kadîmemizin âsârı pek noksandır. Eş'âr-ı kadîme arasında bugün müsta'mel olan lisana muvâfık birçok beyitler bulunuyor, lâkin mânâca

150 "Lâfz ü Mânâ", *Sabah*, 15 Şubat 1314.

bugün şâyân-ı kabûl olabilecek bir söz bulmak daha müşkildir. Asla tabîî olmayan beş-on madde esas ittihaz olunarak kütüphaneler dolusu olan eski dîvanların cümlesini evirip çevirip yine onları söylüyorlar.

Yazar sözün burasında gül ve bülbül mazmunlarının gerçeğe uygun olmadıklarını, bir bitki ile hayvanın aşkını anlatmanın sun'îliğini göstererek aklî edebiyata yönelmenin gereğine işaret eder.

Ebuzziyâ Tevfik, imzasız bir yazısında,¹⁵¹ “Osmanlı'nın devr-i şevketi Fâtih asrından Fâtih sayesinde başladığı gibi, târih-i edebiyâtı da o devirden ibtidâ eder” diyor ve iddiasını kuvvetlendirmek için de kütüphanelerdeki eserlerin, yetişen büyük âlim ve ediblerin büyük kısmının Fâtih devrinden kalma olduğunu ekliyor. Ona kalırsa, Osmanlı nesri de Sinan Paşa'nın *Tazarru'-nâme*siyle başlar.¹⁵²

Ebuzziyâ, eski yolda yazılmış nesrin “insana câdû görmüş kadar nefret” verdiği kanaatinde dir.¹⁵³ Bunun başlıca sebebi, inşâ edilen metnin birincil varlık sebebinin “bildirme” değil, sanat göstermek oluşudur. Eskiler “bir hakîkati hakîkat olarak görmekten müteneffir olmasalar da mahzûz da olmazlar”ken, her gerçeği mecazlar ardında saklamaları onları zorlu metinler yazmağa sevk etmektedir.¹⁵⁴

Ya Vâsıf'tan ya *Dürer-i Nâdirî*den veya *Kelîle ve Dimne* tercümesi olan *Hümâyûn-nâme*'den trâşîde ve ictibas olunmuş birtakım ibârât-ı musannaa, birtakım sanâyi-i lâfziyye veya elfâz-ı garîbeyi câmi' ve zemîn ü zamana muvâfık mezâmîn ü istiârât ile memlû beş-on satırlık bir mektup veya bir velîme cemiyetine yahut bir hengâme-i şübbâneye daveti mutazammın bir tezkere yazmak ecell-i mahâret idi.¹⁵⁵

Hâl böyle olunca, bir münşinin kudretinin ölçüsü de meramını anlatmaktaki başarısı ile değil, ifadesindeki ziynet ile takdir edilir olmuştur:

Süslü bir ibare, bir cümle-i müzeyyene her türlü meziyyât-ı fikriyyeye tercih olduğundan teşbihlerde, istiârelerde, mecazlarda, kinayelerde ne rütbe iltizâm-ı semâhât olunursa bir bahsin letafet ve mükemmeliyeti, bâ-husus münşisinin kudret-i kalemiyyesiyle fazl ü meziyyeti erbâb-ı mütâlâa indinde o kadar teâlî ederdi.¹⁵⁶

151 “Târih-i Edebiyyâtımız Hakkında Bir Mütâlâacık”, *Muharrir Mecmuası*, 1293, Cüz 1.

152 Ebuzziyâ bu fikrini önce “Sinan Paşa Hakkında Mütâlâa”da (a.g.y.); sonra, yayıma hazırlandığı *Tazarruât-ı Sinan Paşa*'da ve nihayet, *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'de sürdürür.

153 *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*, İstanbul: Mîhran Matb., 1296, s. 166, 244.

154 “Süleyman Nazif Beyefendiye”, *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 4 Cemâziyelâhir 1329, Cüz 98, s. 610-611.

155 “Ricâl-i Mensiyye”, *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 1317, Cüz 93, s. 439. Ayrıca bkz. “Bir Muhâvere: İnşâ-ı Atık Meraklısıyla Edebiyyât-ı Hâzıra Taraflısı Beyninde”, *Muharrir Mecmuası*, 1 Rebîulâhir 1293, Cüz 4, s. 108-110.

156 “Süleyman Nazif Beyefendiye”, *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 27 Cemâziyelevvel 1329, Cüz 97, s. 578-579.

Ebuzziyâ Tefvîk'in zamanla bu fikirlerinin yumuşadığı ve her devri, kendi şartları dahilinde değerlendirmenin gereğine inanmaya başladığı görülür. Artık, klâsik devrin kalem erbabının niçin XIX. asır edipleri gibi yazmadığını sorgulamaktan vazgeçmiştir. Süleyman Nazif'le müştereken kaleme aldığı bir açık mektupta,¹⁵⁷

Edebiyyât-ı Osmâniyyenin şekl-i hâzırı, itikadımızca bir veya birkaç şahsın eser-i keyf ü ictihâdı değil, altıyüz senelik vekayii netice-i müteressibesidir. En büyük zekâlar, zamanın ihtiyacını takdir ederek bu ihtiyâcâtı tevîk-ı üslûb-ı kalem ettiler. İşte Ahmed Paşa, Fuzûlî, Bâkî, Nef'î, Nâbî, Nedim nazımda; Sinan Paşa ile yine Fuzûlî, Veysî, Nergisî, Naîmâ, Âsım (...) nesirde birer müceddid idiler. Bunların hepsi zamanlarının ilcââtına tâbî' olmakla beraber, kendilerinden sonraki edvâra da az çok hâkim oldular

deyişi, bu bakımdan önemlidir.¹⁵⁸

Kemâl Bey'in faydacılık ilkesine yürekten inanarak "edebiyât-ı ahlâkiyye"nin teşekkülünü gerekli bulduğunu söyleyen Mîzancı Murad Bey, bu nitelikteki örnek eserleri tanıtmaya başladığı "nümûne-i imtisâller" serisinin önemini anlatırken söz geleneğin ahlâk edebiyatına ve edebî ahlâkına da gelir. Murad Bey, "edebiyât-ı ahlâkiyye"nin "bizde en az terakkî eden -daha doğrusu- bizde henüz beşikte bulunan" bir alan olduğu kanaatindedir. Yazar, bunun sebebini geleneğin ilgisizliğinde bulacaktır.¹⁵⁹

Mey ü mahbub ile letafet-i sathiyenin tasvîr ü tavsîfi bizde belki Avrupa'dan daha ziyade terakkî eylemiştir. O da tarîk-ı temeddüne ilk adım attığımız zaman, üstâd-ı kül ittihaz eylemek isabetinde bulunduğumuz Arabistan'dan inkılâbât-ı mezhebiyye vü siyâsiyye ile ahlâk-ı kadîme-i İslâmiyyeyi ihlâl eylemiş bulunan Acemistan'a nakl-i enzar etmek kazâsında bulunmamızın neticesidir. Üdebâmız tarafından hayvâniyetimizin temâyülât-ı maddiyye-i nefsâniyyesine geniş bir meydan açıldığı hâlde, insâniyetimizin telezzüzât-ı mâneviyye-i kalbiyyesi için bir köşe olsun irâe edilmemiştir.

Murad Bey'in fikrinde, klâsik edebiyatın asırlar boyu gittikçe kötüleşerek gelen bu hâlinin sebebi, bir eleştiri mekanizmasının olmayışındır. Ne şair yazarken ne de muhatabı okurken şiiri eleştirirler. Eserin yegâne ölçüsü, "zevk-ı selim" denen muğlâk ve şahsî değerlendirmelerdir.¹⁶⁰

(...) dîvanlarda tesadûf edip durduğumuz mû-miyan, tîr-i müjgân, çâh-ı zükân gibi teşbihât-ı kerîhe ve istiârât-ı müstekrehenin beyne'l-üdebâ makbûl olup durması hep tenkîde nazar-ı itînâ ile bakılmadığından neş'et etmiştir.

157 "Açık Mektup", *Yeni Tasvîr-i Efkar*, 16 Eylül 1909, sy. 108.

158 Bu ortak mektupta Nazif Bey'in etkisini daha iyi anlayabilmek için, onun "İbrahim Cehdi" müstearıyla kaleme aldığı "Sıfatlar, Mevsuflar ve Taklid" (*Servet-i Fünun*, 19 Teşrîn-i sâni 1314, sy. 403, s. 198-201) yazısı, bilhassa Fuzûlî hakkındaki satırları okunmalıdır.

159 "Üdebâmızın Nümûne-i İmtisâlleri", *Mizan*, 19 Kânûn-ı sâni 1888, sy. 40, s. 336.

160 "Mebâhis-i Edebiyye", *Mizan*, 11 Teşrîn-i sâni 1886, sy. 4, s. 28-29.

Kudret-i hârikulâdelerine âlemi hayran eden Nef'ilerimiz, Fuzûlilerimiz, Bâkilerimiz ihtimam etselerdi şübhe yok ki, bugün elimizde bir âsâr-ı mükemmelle-i tenkidiyye bulunur ve bu sâyede edebiyatımız şimdi hâiz olduğu derece-i mükemmeliyyetin belki on kat fevkinde bir mertebede olurdu.

Yazar, klâsik şiirdeki eleştiri noksanının tamamlanması yolunda ilk teşebbüs olarak, *Hüsn ü Aşk'ta Nâbî'nin Hayrâbâd'*ı için yapılan değerlendirmeyi gösterir. “Gerçi bu da nâkıstır, fakat birinciliği noksanını nazar-ı müsamaha ile göstermeğe kifayet eder.” Galib Dede'den sonra, “O cadde-i terakkî yine muattal kalmış ve tanzîr-i gazeliyyâta şitâban olanlardan hiçbirisi o meslek-i sevâba tebeiyet külfetinde bulunmamıştır”.

“Merhum Cevdet Paşa Tarafından Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vâlisi Devletlû Âbidin Paşa Hazretlerine Cevab-nâme”, Ahmed Cevdet Paşa'nın mevlevîliği ve mesnevîhanlığı gibi hususî malûmat yanında, “şârih-i Mesnevî” Âbidin Paşa'yı *Mesnevî*'nin şâibeli VII. cildi hakkında aydınlatıcı bilgiler de içeren önemli bir mektuptur.¹⁶¹ İki paşanın mektupları *Tezâkir-i Cevdet*'in 1303 vekayii arasında da yer aldığına göre,¹⁶² bu tarihsiz mektuplaşma 1886'da olmalı. Sonraları Veled Çelebi (İzbudak) da “es-Seyfû'l-katî' fî Reddi' ale'l-Cildi's-sâbî ” başlıklı bir makale kaleme alarak yedinci cildin kalplığını anlatmışsa da basılmayıp müsveddesi Feridun N. Uzluk'un kitaplığında unutulmuştur.¹⁶³

Recâi-zâde M. Ekrem, yeni çıkmaya başlayan mecmûasını tebrik maksadıyla Menemenli-zâde Tahir'e yolladığı mektupta,¹⁶⁴ klâsik edebiyatın esaslarının artık miadını doldurduğunu ve aynı esaslarla periyodik neşredekelerin başarisiz olacağını yazar. “Bugünkü günde Acemâne fahriyeleri hâvî mânâsız gazeller, Nergisi-pesend ibareleri şâmil gülünç makaleler, şunun bunun hakkında taarruzlar, mezemmetler, tezyifler” yayımlamanın yersizliğinden bahsederek bir devrin kapandığı yolundaki mâlûm fikri tekrarlar. Ekrem Bey'in bu ifadesinden klâsik edebiyat ürünlerinin artık okunmaması gerektiğini söylediği anlamı çıkmaz. Onun kanaatine göre, “hakikat-i hissiyyeden mahrum” olan eserler çabucak ölürlen klâsik şiirin samimî isimleri ve eserleri hep yaşayacaktır.¹⁶⁵

161 *Mekteb Mecmuası*, 8 Haziran 1311, c. III, sy. 33, s. 308-313. Böyle bir mektubun varlığından ve neşredildiğinden habersiz görünen Kemâl Yavuz, onu Eskişehir İmam-Hatip Lisesi'nin Kütüphanesi'nde 2706 numara ile kayıtlı bulur ve hakkında iki yazı yayımlayarak keşfini ilim âlemine tanıtır: “Mesnevî-i Şerif İle Alâkalı Olarak Cevdet Paşa'nın Âbidin Paşa'ya Yazdığı Bir Mektup”, *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1980-1986, c. XXIV-XXV, s. 441-454; a.mlf., “Âbidin Paşa'ya Yazdığı Bir Mektubda, Cevdet Paşa'nın Mevlevîlik İçindeki Yeri ve Mesnevî'nin Düzmece Yedinci Cildi Üzerine Görüşleri”, *Selçuk Üniversitesi II. Millî Mevlâna Kongresi (Tebliğler)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Bsmv., 1987, s. 229-234.

162 *Tezâkir, 40-Tetimme*, Cavid Baysun (yay.), Ankara: TTK Yay., 1967, s. 228-236.

163 Feridun N. Uzluk, “Veled Çelebi”, *Selâmet Dergisi*, Mayıs 1962, sy. 2.

164 *Gayret Mecmuası*, 10 Kânûn-ı sâni 1301, sy. 2.

165 *Zemzeme*, III. ks., İstanbul: Matbaa-i A. K. Tuzhyan, 1301, s. 10-11.

Filhakika Nef'î'den evvel ve sonra o kadar kasîde-perdâz gelmiş iken bizim şiirlerin envâ'-ı mâlûmesi içinde azamet-i tasavvur-semâhat-i hayâl-servet-i elfâz-halâvet-i âheng ile temeyyüz eden kasîdeden bahsolundukça neden diğerleri kâle bile alınmak istenilmiyor da yalnız Nef'î söyleniyor?

Fuzûlî'den evvel ve sonra o kadar gazel-serâyân ve tâbîr-i essahîyle musavvirân-ı vicdân eşvâk u âlâm-ı muhabbetle gûyâ dem-sâz olmuş iken meziyeti rikkat-i his-letafet-i hayâl-nezâket-i elfâz ile tahakkuk eden gazelden söz açıldıkça neden fazîletin en büyüğü yine Fuzûlî'ye ircâ olunuyor?

Cevap ortadadır; çünkü onlar samimiyetleri ile, “hakikat-i hissiyye”leri ile ölümsüzleşmişlerdir. Ekrem Bey aynı fikrini Mehmed Tahir'in *Elhân*'ı için kaleme aldığı büyük takrizinde de tekrarlar ve onların “bugünkü günde taklidleri iktizâ etmezse de nazar-ı itibardan iskatları da câiz olmayan mahâret-perverân-ı tarz-ı atık” sayılmaları gerektiğini söyler.¹⁶⁶

Ekrem Bey, Mehmed Tahir'den modern edebiyata kapılarını açan bir dergi beklemekte haklıdır. Tahir Bey, uzun süredir bilhassa şiirde yenileşmenin önde gelen tarafdarlarından biridir. Bu mektuptan bir müddet evvel, klâsik edebiyatın sosyal bir maksat taşımayışına dair şu satırları o yazmıştır:¹⁶⁷

Böyle şiirler arasında hoşâ gidecek, her hüsn-i tabîati kendisine meftûn edecek beyitler de bulunabilir. Fakat neye yarar, yalnız beğenilir, başka hiçbir faydası, hiçbir tesiri görülmez. Eğer edebiyatın hizmeti münhasıran gönül eğlen-dirmekten ibaret olsaydı, ne ehemmiyeti kalırdı.

Yazısının sonraki satırlarında ise, gelenekli zevkîn şiir söylerken “teşbihlerde, tevcihlerde kat'â mülâyemet” gözetmeyişine, “tabîati nazar-ı tedkika” almayışına itiraz eder:

Meselâ bir kızı medhetmek için ağzını hokkaya benzetmek isteriz. Bunda ne tabîat ne de letafet bulunur. Okuyanlara lezzet değil, nefret verir. (...) bir mâşûkayı âteş gibi kırmızı çehresi, hilâle benzer kaşları, cereyân-ı enhâra benzer reftârıyla medhedildiği görülür. İnsaf olunsun da söylensin! Âteş gibi kırmızı bir çehre nasıl sevilabilir? Hilâl kadar mukavves kaşlardan hangi gönül lezzet alır? Bir güzelin reftârı nasıl oluyor da enhâra benzetiliyor?

Tahir Bey bir başka yazısında¹⁶⁸ aynı konuya yeniden dönecek ve “nokta ağızlı, kıl belli, ok kirpikli dilberlerden” bahseden gazelleri eleştirecektir.

Sâmi Paşa-zâde Sezayi, Paris'te yayımladığı bir yazısını edebî dil bahsine ayırır.¹⁶⁹ Yazar, bilhassa Mehmed Emin'in *Türkçe Şiirler*'le açtığı çıkışı desteklemekte ve “asker lisanı” saydığı Türkçe'nin şiirdeki gelişimini, geleceğini de bu

166 *Takdîr-i Elhan*, İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1302, s. 65-66.

167 “Şiir ve Şair”, *Hâver Mecmuası*, 1 Receb 1301, sy. 2, s. 38-41.

168 “Mebâhis-i Edebiyye”, *Mizan*, 18 Teşrîn-i sâni 1886, sy. 5, s. 39-41.

169 “Lisan”, *Şûrâ-yı Ümmet*, 22 Teşrîn-i evvel 1903, sy. 39.

yolda görmektedir. Klâsik şiir ise, kalplere tesir etmediğinden, poetik dilin o yönde gelişmemesi gereklidir.

Nef'ilerin, Bâkîlerin, Nâbîlerin o ihtişam-ı kelâmı, o debdebe-i şi'ri asl ü neslimizin tabîatından neş'et etmediğinden sun'îdir, yapmadır. Eski şairlerimizin hemen hepsi 'décadent' oldukları cihetle âheng-i üslûbları, fevkalâdeliği ile beraber kalbe dokunmaz, birşey söylemez. Dîvanları bugün İstanbul'dan ziyade Şiraz'da tesir hâsıl edebilir. Şimdi söylediğimiz, yazdığımız bu güzel lisanı belki Trablusşam, Kastamonu'dan ziyade anlar. Bu hâl, bugünkü lisan-ı edebi küçük düşürmez, fakat tesirsiz bırakır.

Celâleddin ve A. Vefik Paşaların çalışmalarının bir etkisi olduysa da bilhassa İbrahim Efendi'nin 1304'te yayımlanan ve Sultan Hamid tarafından da takdir edilen *Lûgat-i Çağatay*'sinden sonra, Özbek sahasına duyulan ilgi fevkalâde artmıştır. İlginç bir şekilde, önce Taşkent'te, ardından Buhara'da Ali Şir Nevâyî'nin eserlerinin peşipeşine neşri de bu yıllara rastlayacaktır. Bu gelişmelerin ortasında, İsmail Hakkı Bey "Mîr Ali Şir Nevâî ve Çağatay Şuarâsı" tefrikasını yayımlayarak alanında önemli bir ilke imzasını atar.¹⁷⁰ Türkçe'nin bu kisvede görünmesinin getirdiği zorluklara ve malzeme kıtlığına rağmen, yazıdizisi o yıllarda önemli bir boşluğu doldurmuş olmalı. İsmail Hakkı'nın Osmanlı sınırları dışında kalan Türklerin edebî kültürlerine duyduğu merak bu kadarla kalmaz. Tefrikasının üzerinden çok bir zaman geçmeden, XVIII. asrın büyük Türkmen şairi Mahtumkulî'nin şiirleri üzerine de bir yazı kaleme alarak ilgisinin geniş coğrafyası hakkında okuru bir kere daha hayrete düşürür.¹⁷¹ O yılların Osmanlı edebiyat ortamındaki şartlar göz önüne alındığında, 1894 gibi hayli erken bir tarihte Türkmen edebiyatı hakkında kalem oynatmak çok beklenir bir gelişme değildir. Mahtumkulî'dan bahseden yegâne kaynak diye hâlâ Vambery'nin *Die Sprache der Turkomanen und der Diwan Machdumkuli's* (Leipzig, 1879) kitabının bilindiği¹⁷² o yıllarda, İsmail Hakkı Bey'in bu ilgisi fevkalâde şaşırtıcıdır. Nitekim, böyle bir makalenin neşredilebileceğini hiçbiri ummuyor olmalı ki, Türkmen şiirini çalışanlar arasında dönemin periyodiklerini taramayı düşüneni çıkmaz. O yüzden, İsmail Hakkı ismi ne Hüseyin Kâzım Kadri'nin "Şeyh Muhsin-i Fânî" müstearıyla kaleme aldığı *Mahdumkulî Dîvânı ve Yedi Asırlık Türkçe Bir Manzûme*'de (İstanbul: Kâğıtçılık ve Matb. A. Ş., 1340) ne de Himmet Biray'ın *Mahtumkulu Divanı*'nda (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1992) geçer.

Bizde müstakillen tezkireler hakkında kaleme alınan ilk çalışma, Evkaf-ı Hümayun Nâzırı Tevhid Efendi'ye ait "Kütüb-i Terâcim-i Osmâniyye"dir (*İkdam*, 15 Şubat 1313, sy. 1301). *Hammer Tarihi*'nin Fransızca tercümesinden de

170 *Mekteb Mecmuası*, 30 Kânûn-ı evvel 1309-24 Mart 1310, c. II, sy. 1-7.

171 "Türkmenlerin Şiiri ve Mahdumkulu Dîvânı", *Mekteb Mecmuası*, 19 Mayıs 1310, c. II, sy. 11, s. 484-487.

172 Türkiye'de Mahtumkulî hakkında yapılan çalışmaların pekçoğu, eserin bu baskısından habersiz görünüyorlar.

faydalanılarak hazırlanan yazı, bellibaşlı tezkirelerimizi tanıtırken o âna kadar isminden dahi haberdar olmadığımız eserleri kaydetmesi bakımından önemlidir. 1082’de ölen Rıfâî veya Refîî adlı bir mürettibin tezkiresi, 1088’de ölen Kefevî’nin, 1092’de ölen Vişne-zâde İzzetî’nin Kaf-zâde’ye ait *Zübdetü’l-eş’âr*’ın zeyli olan tezkiresi ve Himmet-zâde Abdî’nin tezkireleri bu meyanda zikredilir.¹⁷³

Neredeyse her yazdığının klâsik edebiyatla doğrudan veya dolaylı bir ilişkisi bulunduğu için, Muallim Nâci’nin yazılarını böyle bir bibliyografyaya dâhil etmek hem kolay hem de çok zor görünüyor. Gelenekli edebiyat üzerine her kalem oynatışını almak kolay; tekrardan uzak, ciddî yazılarını seçmek ise, zor...

Dostlarından biri Nâci’ye, içinde

*Kûyinde gezer sâil-i bî-berg ü nevâyım
Hem-bezm olabilsem sek-i kûyinle şerefdir*

beytinin de bulunduğu bir gazelini gönderir. Nâci, kaleme aldığı cevabî mektubunda “Size bu köpekli mazmun paralamak hevesi nereden geldi?” diye dostuna sertçe çıkışır:¹⁷⁴

Tabiatinin tuhaflaşmış, garâib-i edebiye tevlîd etmeye başlamış. Müstekreh bir dilenci olup da kûy-i dilberde sürünmek fıkır-i menhûsu da mı tasavvurât-ı şâirânenen addolunacak? Hele bir şairin terbiyeli Avrupa köpekleriyle değil, bizim mahalle köpekleriyle mücâleseti şeref addetmesi, hâtıra gelmesinden istiâze olunur bir tezellül değil midir? Vâkıâ eslâfta böyle tasavvurları şiire karıştıranlar bulunmuştur, fakat o yolda söylenmiş olan eş’ar, âlî-meşrebân-ı ahlâfın nazar-ı nefretini kazanmaktan başka birşeye yaramamıştır.

Nâci, eleştirisini Molla Câmî ile İzzet Molla’nın benzer örneklerini yererek sürdürür.

Nâci *Tercümân-ı Hakikat*’in edebiyat sütununu yönetirken “Arabistan’da Sâkin Birisi” imzasıyla gelen bir mektupta,¹⁷⁵ gazeteye dercedilen şiirlerin hep Acem tarzı olduğundan yakınılır ve “İran şuarâsı ağzı bırakılsa da üdebâ-yı izâm-ı Arab isrine gidilmiş olsa, elbette daha makbûl ve mergub olur iddiasından geri duramam vesselâm” denir. İkinci bir mektupla da yolu izlenmesi gereken Arap şairlerinin listesi gönderilir. Nâci listeyi gözden geçirdikten sonra, muhatabını sert bir dille eleştirir:¹⁷⁶

Hacı Baba’nın ağzına bakanlar zannederler ki, öyle tabiat ve hikmete mugayir şeyler âsâr-ı Arabiyyede kat’â bulunmaz da yalnız âsâr-ı İrânîyye vü Osmâniyyede bulunur. Hâlbuki yine kendisinin ortaya koyduğu kitaplardan gösterdiği-miz nümûnelerle tebeyyün ettiği üzere, bu zan zıdd-ı hakikat olmağla batıldır.

173 Fâik Reşad, *Tezkire-i Lâtîfî*’nin sonuna eklediği yazısında, tezkirelerle ilgili bu kısmı makaleden aynen alıp kullanır.

174 *Mektuplarım*, Kostantuniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1303, s. 145-148.

175 *Tercümân-ı Hakikat*, 2 Kânûn-ı sâni 1884, sy. 1966.

176 Nâci, “Arab’da Edeb”, *Tercümân-ı Hakikat*, sy. 2008’den naklen, *Mektuplarım*, s. 129-142.

Nâci'nin tenkid edilen Acem edebiyatı karşısındaki tavrı dikkatlidir. Bir yazısında,¹⁷⁷ “İçinde kitapların bir kısmı cidden müfid olmasa bile, bir haylisinden hakikaten istifade edilmekte olan bir kütübhâne, tehevürle büsbütün yakılır mı?” diye sorar. Hâfız ve Sâdî'nin,¹⁷⁸ bilhassa *Gülîstan* ile *Bostan*'ın baştan başa okunması gerektiğini¹⁷⁹ söyler. Öte yandan, Firdevsî'yi “pekçok yalan söylemiş” olduğu için,¹⁸⁰ Muhteşem-i Kâşânî'yi “pek az güzel söz”ü bulunduğu için,¹⁸¹ Ebû İshak'ı ise, *Kenzü'l-İstihâsı* sebebiyle¹⁸² okumamak gerektiği fikrindedir. Osmanlı'nın klâsik edebiyatı üzerinde Acem tesiri hakkındaki kanaatini de şu cümlelerle açıklar:¹⁸³

Filvâki' öteden beri mübtelâ olduğumuz edebiyât-ı İrânîyye mukallidliğinin Osmanlılık âlemine gerçekten edebiyat denilebilecek âsâr vücûda gelmesine en kavî bir mâni' olduğunu inkâra mecâl yoktur. Efkâr ü ahlâk-ı milliyemizdeki ulviyetin muhafaza ve tezyidi ile temîn-i devâmına memleketimizdeki her türlü terakkiye müsait kabiliyetin hüsn-i isti'mâliyle izhâr-ı müessirîne medâr olacak ciddî eserler meydana getirecek yerde birtakım hayâlât-ı beyhûde ile uğraşmış durmuş. Bunların arasında maksada muvâfık âsâr da var, fakat ihtiyacımıza nisbetle yok denecek kadar az.

Bir kere ihtiyaç ve maksat kriterleri belirlenince, geleneğin yararlanılabilecek tarafları da iyiden iyiye sınırlanır. Bu sınırlı alanda istifade edilecek kaynaklara da hangi amaçlarla yanaşıldığı önemlidir.¹⁸⁴

Bir Osmanlı için, ‘Nef’î ne demiş, ne yapmış?’ diye düşünmekten onun ne dediğini ne yaptığını tamamıyla bilerek ‘Ben ne diyeceğim ne yapacağım?’ diye düşünmek evlâ değil midir? Yalnız Nef’î'nin değil, emsâlinin dahi meslek-i edebîleri tayin olunmalıdır. ‘Mesâlik-i edebîyye’ gibi bir nâm ile muhakkıkane, bîtarafâne bir kitap yazılsa, bunda en büyük addolunan üdebâ ve şuarâmızın tutmuş oldukları meslekler gösterilse, ne mühim eser olur! Zamanımızda tutulan ve tutulacak olan meslek-i edebînin ne olduğu veya ne olacağı işte o vakit hakkıyla anlaşılır.”

177 *Mehmed Muzaffer Mecmûası*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1306, s. 69.

Nâci'nin *Mehmed Muzaffer Mecmûası*, postmodern bir kurgu içinde kaleme alınmış ilginç bir kitaptır. Sözde, sahhafları dolaşırken bu adla bir mecmûa bulan Nâci, metni aynen yayımlamakta imiş gibi davranırken klâsik edebiyata dair söyleyeceklerinin haylicesini bu yolla aktarır. Kitapta bilhassa Şeyh Galib için ayrılan sayfeler müstakillen değerlendirilmeye muhtaçtır.

178 *Medrese Hâtıraları*, İstanbul: Tercümân-ı Hakikat Matb., 1302, s. 201.

179 *Nümûne-i Sühan*, İstanbul: Âlem Matb., 1307, s. 2.

180 *Medrese Hâtıraları*, s. 63.

181 *Mehmed Muzaffer Mecmûası*, s. 146.

182 *İntikad*, İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1304, s. 52-53.

183 *Mecmûa-i Muallim*, 10 Şubat 1303, sy. 20, s. 80.

184 *Mehmed Muzaffer Mecmûası*, s. 68.

Nâci'nin bu arzûsunun bugün dahi tahakkuk etmemiş olduğunu görmek esef vericidir.

Nâci bir yazısında¹⁸⁵ klâsik şiirin hayâl dünyasının mübâlâğalı genişliğinden ve parlaklığından şikâyet eder:

Eslâf-ı şuarâmızın eserde parlaklığı sırf hayâlde arayanlarından bâzıları kürre-i şemsi bir sahife kâğıt farz ederek söyledikleri şiirlerin bu sahîfeye yazılması tasavvurunda bulunmuşlardır. Hâlbuki kendilerinin teksîr-i sevâd kabîlinden öyle eserleri görülmektedir ki, şu tasavvurları mukarin-i hakikat olabîlip de bunlar sahîfe-i hurşide yazılacak olsa -göz kamaştırmak şöyle dursun- güneşi erbâb-ı hey'et tarafından keşfedilmemiş bir küfûfa uğratmayacağı şübheli idi.

Nâbi-zâde Nâzım Bey, birkaç şiir kitabı olan ve gelecek va'deden bir şairken pozitivist ve natüralist eğilimleri sebebiyle nesre yönelmiş bir isimdir. Klâsik şiirin muhayyel oluşunu eleştirirken de bu tercihleriyle hareket eder. “Meselâ lâleyli peymâne-i serşâra, feleği kâse-i humâra, insanı seyyâle-i âteş-feşâna, gönül kebâb-ı büryâna benzetmek hayâldir; işte bu hayâl libâs-ı vezn ü kafiye ile tahallî ve tesehhür ederse ortaya bir şiir çıkar” deyip zaten Türklerde “kabiliyet-i şi'riyye”nin az olduğu yorumunu yapar.¹⁸⁶ Ona kalırsa, geleneğin “Kırk gazeli bir incir çekirdeğini doldurmayan (...) herze-gûyân-ı bî-magzân”ından hoşlanmak da ancak divânelerin harcıdır.

Meselâ Nedim ömrünü gazel, şarkı tanzîmine hasredeceğine ulûm u mârifete sarf-ı zihn etmiş olsaydı bir mütefennin olurdu. Şimdi İbni Kemâl, Kâtib Çelebi, Hoca İshak, Aziz Bey nâmlar(ı) arasına bir de Nedim nâmı katılırdı. Meydana bir divân-ı gazeliyyât koymakla ne hizmet görülmüş olur? Bâzı hevâ-perestânın tahrîk-i şevkine hizmetten başka ne himmet gösterilir?

Şiirimizin hikemiyyât kısmı o kadar nâkıstır ki, ekserî kocakarı hikmetlerinden bile aşağıdır. Hele o irsâl-i mesel sanatına meftûniyet hikmet-i şi'rimizi berbâd edip bırakmıştır. Ya san'at-i kalb! Şiirimizin kalp hastalığı ne vahim marazdır!

Nâzım Bey'in klâsik şair ile içki ilişkisini ele aldığı bir yazısı vardır.¹⁸⁷ Yazının özünü, aklî-fennî şiir yazmanın yüceltilmediği bir dönemde şairin ilhamı şarapta aramasının tabiiği teşkil eder.

Âsâr-ı seleften bir divân açılıns, yüzde doksansekizi harâbâtılığın dâstân-ı senâ vü mefâhiri görölmezse kizb-i ifademize hükmolunsun. (...) Biz üdebâdan

185 “Bend-i Mahsus”, *Saâdet*, 20 Safer 1303, sy. 277.

186 Şâiriyet”, *Manzara Mecmuası*, 15 Nisan 1303, sy. 4, s. 44-46.

187 “Harâbâtiyan”, *Kevkebü'l-ilm Mecmuası*, 1 Rebîussânî 1302, sy. 4, s. 120-124. Yûnus Nâdi'nin “Edebiyatta Sefâhet” tefrikası ile birlikte okunmalıdır (*Mâlûmat Mecmuası*, 16 Eylül-28 Teşrîn-i evvel 1315, sy. 203-209. Ayrıca bkz. Tarık Celâl, “Edebiyatta Sefâhet Makaleleri Hakkında”, *Mâlûmat Mecmuası*, 4 Teşrîn-i sâni 1315, sy. 210).

çoğunu biliriz ki, nakdine-i ömrünü harâbat mazbatalarında sarf ü telef eylemiştir. Acaba o makam-ı muallâ cennet-i âlâ ve bâde-i musaffâ kevser-i safâ mı addolunacak?

Yazıda, içki ile münasebetinin zayıflığı sebebiyle Fuzûlî ayrıca anılır. Nâzım Bey'in savunduklarına ters görünse de Fuzûlî hakkında müstakillen kaleme alınmış bir yazısı da vardır.¹⁸⁸ Çalışmada Bağdad coğrafyası, Fuzûlî'nin şiirdeki üstünlüğü, *Leylî vü Mecnûn*'un "Dante'ye muadil" başarısı, nesirdeki acemîliği anlatıldıktan sonra, "Zamanımızda ve âtîde güzel bir romancı olamazdı, fakat her zaman şîrin-edâ bir şairdir" yorumu yapılır. Aynı şekilde, Nedîm'e dair bir diğer yazısında¹⁸⁹ ise, şair devrinin ürünü olarak ele alınır ve "Fuzûlî'nin ters klişesi" olarak tanıtılır.

Ahmed Rasim de Fuzûlî hakkında bir deneme neşretmiştir.¹⁹⁰ Yazıda bir araştırma yahut inceleme kasdı yoktur ve tamamen şahsî intibalardan hareket edilmiştir. Sözü'n gelişi, şu cümleler metin hakkında bir fikir vermeğe kâfidir:

Ben Fuzûlî'yi ezberleyemem. Okurken muttasıl düşünürüm, düşündükçe müteheyyc olur kalırım. Hafızam ondan hazzettiğini acz-i müteessirâne ile isbat ediyor. Onu tanzîre kalkışırım. Gazel, bu vâdî-i teng beni sıkar, büyük manzûmelere teşebbüs usandırır. Fakat ne çare? Fuzûlî'nin 'belâ' dediği histen bende de biraz var.

Ahmed Rasim, bir başka yazısında, kendi neslinin Avrupa edebiyatına olan meylinin taklit hattâ intihâl üzerinden yaşanmasını, edebî geçmişimize bağlar:¹⁹¹

Tam üç-dört asır, belki daha ziyade bir zaman, bütün edebiyât-ı Osmâniyye İran edebiyatı altında ezildi kaldı. (...) Biz Türklüğümüzü muhafaza etmiş isek, bâzû-yı celâdetimiz sağolsun, var olsun. Fakat lisanımızı, efkârımızı Acem mukallidliğinden kurtarabildik mi? O zaman İran siyasetinin bize hiçbir ehemmiyeti yok iken bir meyl-i rağbet ile dört-beş asır mukallid-i İran olarak kaldık.

Ahmed Rasim Bey, XIX. asırda Avrupa edebiyatının peşinden gitmek isteyenleri anlar; zîrâ, mâzîde edindiğimiz bu kötü alışkanlığı bir başka mecrada sürdürdüklerini fark etmiştir.¹⁹² Bir diğer yazısında da aynı konuya dönerek benzer fikirler ileri sürer:¹⁹³

188 "Tahayyülât-ı Edebiyye: Fuzûlî", *Servet-i Fünun*, 28 Mart 1307, sy. 3, s. 29-32.

189 "Tahayyülât-ı Edebiyye: Nedim", *Servet-i Fünun*, 16 Nisan 1307, sy. 6, s. 63-64.

190 "Fuzûlî", *Hazîne-i Fünun Mecmuası*, 30 Kânûn-ı evvel 1309, sy. 27, s. 213-214.

191 "Muhâkemât-ı Edebiyye: Tekâmül ve Terakki", *Mâlûmat Mecmuası*, 21 Mayıs 1314, sy. 136.

192 Necib Âsım (Yazıksız) ise, gelenekli edebiyatımızda kendi klâsiklerimizi oluşturamayışımızın sebebini "Arap ve Acem te'kidinden" kurtulamayışımıza bağlar ve bundan sonra da Avrupa'nın tesirinde bir klâsik yaratamayacağımızı söyler: "Bizde Klâsik Yok Mu?", *Mâlûmat Mecmuası*, 4 Eylül 1313, sy. 99.

193 "Lisan ve Edeb", *Mâlûmat Mecmuası*, 6 Ağustos 1314, sy. 146.

Biz bunca seneden beri bâr-ı taklid altında ezildik. Elsine-i müsteşhedât-ı edebiyeden addolunacak bir eser-i tâm yok. Ezhân ü efkârımız öteden beri meyl-i taklid ile faaliyetten me'mûl ve manzûr olan fevâidi kaybediyor.

Bu cümlelere bakılarak, klâsik edebiyatın artık önemsenmediği veya küçük görüldüğü zannına kapılmak yanlış olur. Ölmüş bir edebiyat hayırla yâd edilmekte ve artık onu taklit etmenin yersizliğinden bahsedilmektedir. E(lif). M. İlmî,

Bundan ikiyüz-üçyüz sene evvel yazılan âsâr-ı edebiyemizi, bu asırda taklide çalışmanın gûşîş-i bî-fâide hükmünü alacağı tabiidir. Şu ifade de Nedîm'i, Nef'î'yi, Bâkî'yi ve helümme cerrâ esâtize-i şuarâ vü üdebâyı takdir etmemek gibi bir fikirde bulunulduğu anlaşılmasın. Biz onları takdir değil, belki takdis ediyoruz. Şu var ki, âsâr-ı edebiyelerimizi yalnız okumakla iktifâ edip zamanımız için güzel bir eser-i edebî olmak üzere kabûl edemeyiz

cümleleriyle neslinin genel kanaatlerini özetler.¹⁹⁴ Devir değişmiş ve “nice bin tekellüfât ve tâb-ı zihn ile yazılan sekiz-on beyitli gazeller ile kırk-elli beyitlik kasîdeler ruh ve dimağı” etkilemez hâle gelmişken klâsik edebiyat artık sürdürülemez, fakat hürmetle anılacak yüksek bir yere kaldırılmak zorundadır. Mehmed Zîver de geleneğin artık sürdürülemez olmasını, onun “bedî‘, beyan gibi sanâyi‘-i kelâmiyyeye lüzûmundan ziyade ehemmiyet verme”sine bağlar. Yalnız lâfzen süslenmişken mânâsı ihmâl edilmiş nazmın, âriyet elbise giyip süslenerek düğüne giden çirkin kadınlara benzediğini söyleyen Ziver Bey, ancak çıplak bir fikrin sanatlarla süslenmesinde güzelleşebileceğini de ekler.¹⁹⁵ Yazarın başka denemelerinde yeniden aynı konuya döndüğü görülür.¹⁹⁶ Ziver Bey, bir taraftan “edebiyât-ı atika nâmını verdiğimiz lisân-ı muğlâkı” bizim olarak görmekte zorlandığını, “o lisan üç kavim arasında bir mâl-i müşterek gibi” dururken meseleye başka türlü bakmanın da hiç kolay olmadığını söyler;¹⁹⁷ diğer taraftan edebiyatın eski ve yeni diye ikiye ayrılmasının “bir milletin müşahhasâtından ibaret bulunan lisanı bir, iki, değil, birkaç yönlü adam hâlinde temessül ettirerek mahrûm-ı teşhis” ettiğinden yakını. Ona göre, edebiyattan maksat “beka-yı millîye hizmet ise, bizim eski edebiyatımızın bu hizmeti göremeyecek derecede kocadığını itiraf ve tasdik etmeliyiz.”

194 “İcmâl-i Edebî”, *Mâlûmat Mecmuası*, 20 Şubat 1312, sy. 72, s. 476-477. Bu imzanın Ahmed Midhat'e ait olabileceğini düşündüren güçlü sebepler vardır.

195 “İcmâl-i Edebî”, *Mâlûmat Mecmuası*, 13 Mart 1312, sy. 75. Ziver'in “Fuzûlî'yi Tanıyalım” yazısıyla (*Nihâl Mecmuası*, 1304, sy. 8-9, s. 228-232 ve 269-274) birlikte değerlendirilmesi doğru olur.

196 “İcmâl-i Edebî”, *Mâlûmat Mecmuası*, 24 ve 31 Temmuz 1313, sy. 93-94.

197 Bilhassa Acem şiirinin etkilerinden bahsettiği satırlar ilginçtir: “Edebiyyât-ı atikanın ihtivâ ettiği efkâr-ı garîbe ve mezâmîn-i acîbe bize İran'dan sirayet ederek yerleşmiş bir fikir has-talığıdır ki, edebiyatımızı mahrûm-ı tenmiye etmiştir. (...) Âsâr-ı mütekaddimînin bugünkü hâline sebep bedî‘, beyan gibi sanâyi‘-i lâfziyyeye lüzûmundan ziyade ehemmiyet vermeleridir ki, bu şuarâ-yı İran'ı taklidden in'ikâs etmiş bir seyyiedir.”

Müstecâbi-zâde İsmet, Mehmed Zîver'in edebiyatı *eski* ve *yeni* diye ikiye ayırmasını doğru bulmaz.¹⁹⁸

Bence şiirin atığı, cedîdi yoktur. Bu kalb-i hazînin tercümân-ı hissiyyâtı olan manzum eser bir şiirdir. Bu takdirde bize göre yüzlerce sene evvel dediğimiz yolda söylenmiş bir manzûme şiir olduğu gibi, bugün yine o yolda söylenilen bir manzûme de şiir olmak meziyetine hâizdir.

Bu bakımdan, klâsik edebiyat zevksiz eserler verdiği yerlerde eleştirilebilir ama, sadece eski olduğu için küçümsenmesi doğru olmaz.

Edebiyyât-ı atıkayı mücerred atık olduğu için nazar-ı ehemmiyetten ıskat etmek nasıl câiz olabilir? İşte koca Fuzûlî meydanda... Nazmı tâ-be-kıyâmet unutulmak korkusundan masûndur. Müşârûnileyh irtihâl edeli dört yüz seneye kârib olduğu hâlde, o zamandan beri eş'âr-ı âşıkânesini meşk-ı taklîd ittihâz eden

isimlerden hiçbirisi onun "kâ'bına" ulaşamamıştır. Aynı yazıdan, İsmet Bey'in klâsik şiirde Acem edebiyatının taklit edildiğine dair meşhur fikre de karşı çıktığı görülür. Ona göre, "Edebiyatımız İran edebiyatına mağlûb olmakla beraber, yine Acem tarz-ı beyânını kabûl etmemiştir. Dikkat olunursa, yine başkalık müşâhede olunur". Bu sebeple, Osmanlı'nın klâsik şiirinin inkârını doğru bulmaz ve içinde bulunulan durumu hatırlatır:

Edebiyyât-ı Osmâniyye, Acemleri taklîden husûle geldiği için, bizim tabîî edebiyatımız değildir, diye beş-altı yüz seneden beri umûmen takarrür etmiş tarz-ı edebimizi terk ederek me'nûs olmadığımız lisanların edebiyatını taklîde yeltenirken ne söylediğimizi şaşırдық. Taklidden şikâyet ederken daha fazla taklîde tutulduk.

İsmet Bey'in yazısında ileri sürülen fikirlerden biri de sırf kökü eskide olduğu için, gazel formundan vazgeçmenin yanlışlığıdır. İbnü's-Selim Sâlim imzasıyla kaleme alınan bir mektupta,¹⁹⁹ İsmet Bey'in yazdıkları desteklenir ve "bizim edebiyatımız atıklık, cedidlik gibi şeylerden berî olarak arada hiçbir hatt-ı fâsıla olmadığı hâlde bu ikisini bir yere cem' etmekle meydana gelmiştir" fikri etrafında gazel savunulur:

Vâdî-i gazel-perdâzide tahrîk-i şehbâl etmek güç; bir fikri, muntazam bir kafiye altında beyân eylemek müşkil ise de dûrbînâne dikkat olunduğu hâlde bizde en güzel parçalar gazel tarzında bulunur. Hattâ vücûduyle iftihar ettiğimiz asr-ı hâzır üdebâ-yı kirâmının en rakîk, en halî sözlerini yine gazeller teşkil ediyor. Bu zâtların hangisi 'vâdî-i gazel dardır, onu terk edelim' gibi bir tefevvüh-i mahmûmânede bulunmuş?

198 "Şive, Zevk, Üslûp", *Mâlûmat Mecmuası*, 16 Nisan 1314, sy. 131. Ayrıca bkz. "Edebiyat", *Fevâid Mecmuası*, 25 Ağustos 1310, sy. 26, s. 201-202; *Hazîne-i Evrak Mecmuası*, 29 Eylül 1310, sy. 14, s. 113-114.

199 "Mektup", *Fevâid Mecmuası*, 8 Eylül 1310, sy. 28, s. 217-218.

İmzasız bir yazıda²⁰⁰ Acem şiirindeki gelişmelerin neredeyse günü gününe takibinden ve Osmanlı edebiyatının bu taklit içinde değişiminden bahsedilir:

Edvâr-ı muhtelifede yetişip İran âlem-i edebiyâtında tarz-ı mahsûsuyse temeyyüz eden sühan-verânın velvele-i şöhretleri memâlik-i Osmâniyye'ye mün'akis oldukça o asrın üdebâsı, şuarâsı müşârünileyhimin âsârını kemâl-i tehâlükle elde ederek taklide özenirlermiş. Öyle ki, edeb-i Osmânî her devirde yetişen bir İran şairinin tavr-ı mahsûsunu taklit ede ede terakkî etmiş ve İran âlem-i edebiyâtında inkılâb husûle getiren bir şair, bizde de bir tahavvül vü-cûda getirmiştir.

Muhtemelen aynı kaleminden çıkan bir diğer yazıda²⁰¹ da yine Acem mukallidliği bahsine dönülür ve Fuzûlî'nin "tarz-ı tahrîr"inde Acem taklitçisi olup olmadığı tartışılır.

"Ada Şairi" nâmıyla mâruf Mehmed Celâl ise, klâsik şiirin *eski* olsa da *eski* miş olmadığı fikrindedir. Yeni edebiyata ait dikkatlerle bir antoloji hazırlansa, "eş'âr-ı eslâf içinde tarz-ı cedîd-i edebimize muvâfık" epeyce örnek bulunabileceğini söyler.²⁰² Klâsik ürünlerin edebî terakkînin bir aşaması olarak kabûl edilip müzelerde saklanması ister:²⁰³

Âsâr-ı atika-i fenniyyeden olarak keşfedilen bir heykel bir müzeyi tezyîn ettiği gibi, âsâr-ı atika-i edebiyeden olmak üzere âguş-ı ıttılâmıza vâsıl olan cevâhir-i edebiyeye de kütüphâneleri tezyîn eylemeli, fûnûn-ı hâzıraca bir statü beşerin terakkîyât-ı kadîmesini muhtır olduğu için âlem-i insâniyyetçe ne kadar değerli ise, edebiyât-ı sahîhaca bir şiir de terakkîye medâr olduğundan dolayı o kadar kıymetdardır.

Celâl Bey birkaç yıl sonra, aynı konuya yeniden dönerek tesbitini tekrarlar:²⁰⁴

Eş'âr-ı kadîmemiz bir nazar-ı müdekkâkane ile okunacak olursa, öyle zengin, hazin elvâh-ı şâirâne vü âşıkane teşkil edecek parçalara tesadüf olunur ki, bugün bunlar eâzım-ı üdebâ vü şuarâmızın dahi nazar-ı hayretlerini celbetmekten hâlî kalmaz.

200 "İcmâl-i Edebî", *Mâlûmat Mecmuası*, 2 Temmuz 1314, sy. 141, s. 418.

201 "İcmâl-i Edebî", *Mâlûmat Mecmuası*, 16 Temmuz 1314, sy. 143, s. 458.

202 "Eş'âr-ı Vecdi Hakkında Mütâlâât", *Maârif Mecmuası*, 5 Eylül 1307, sy. 4, s. 49-50.

203 "Mektup", *Maârif Mecmuası*, 26 Eylül 1307, sy. 7, s. 97-99. Birkaç yıl sonra, İbnürreşad Mahmud tarafından kaleme alınan bir yazıda da ("Mütâlâaya Nereden Başlamalı Yahud Âsâr-ı Eslâfî Ne Vakit Okumalı?", *Mekteb Mecmuası*, 1 Ağustos 1312, sy. 46, s. 724-727) aynı konuya dönülür ve "âsâr-ı eslâf müzelerde kemâl-i şeref ü i'tibar ile hıfzolunan âsâr-ı atıkaya" benzetilir.

204 "Eş'âr-ı Kadîmemiz Hakkında Bâzı Mütâlâât", *Mâlûmat Mecmuası*, 21 Eylül 1313, sy. 15. Mehmed Celâl'in "Edebîyât-ı Atıkadan Bir Nebze" (*Maârif Mecmûası*, 24 Teşrîn-i evvel 1307, sy. 11) yazısında verdiği örnekler de bu fikrini destekler.

Mehmed Celâl'in gelenekli şiirde kafiye hatırına kurulan manzûmeler hakkında söyledikleri,²⁰⁵ gününün kafiyeli-kafiyesiz şiir tartışmalarının ortasında daha bir anlamlıdır. Konuya ait ilk kanaatini "Bilmem zamân-ı kadîmde kafiye, redif kıtlığı mı varmış, ne imiş; her şair garip garip, bârid kafiye ve redifte gazel söylemeyi itiyad etmiş!" diye ifade eden Celâl Bey, meselâ Nâbî'nin "o kadar vüs'at-i tasavvura mâlik olduğu hâlde 'bozuntusudur' kafiyesinde, fikren bozuk, 'zımında' kafiyesinde zımında mânâsızlıktan başka birşey anlaşılmayan garip garip gazeller tanzîmine inhimâk" edişini eleştirir. Celâl Bey'in tarih düştürmeler, kitabeler, mersiyeler, nazîrecilik gibi, klâsik şiirin daha özel konularına temas ettiği yazısı²⁰⁶ ise, mâzî ile hâlin mukayesesi üzerinden ilerler ve eleştirileri kadar, hayranlıklarını da yansıtır. Dîvanlar hakkındaki denemesini de bir incelemeden ziyade merkezine kendini oturttuğu tatlı bir yazı olarak okumak mümkündür.²⁰⁷ "Mebnî ale'l-hikâye olan eş'âr"ın özellikleri ve güzellikleri bahsine iki yazısında²⁰⁸ yer veren Celâl Bey, sözlerini biri Zahîr-i Fâyâbî'den alınmış iki Farsça beyit üzerinde örnekendirir.

Celâl Bey, Nâbî'nin "tarz-ı hikemî"nin en meşhur şairlerinden biri olarak gösterilmesinden rahatsız olur ve onun çok güzel aşk şiirleri de yazdığını göstermek üzere kitap hacminde bir tefrika neşreder.²⁰⁹ Şeyh Vasfi Efendi de birkaç sene evvel mükâlemeli bir yazı tertip ederek "Nâbî'de âdî söz bulunabilir mi?" sorusunun cevabını aramıştır.²¹⁰

Rif'at Efendi-zâde Abdurrahman Behcet, Nef'î'nin meşhur

Hâzır ol bezm-i mükâfâta sen eyâ mest-i gurur

Rahne-i seng-i siyah penbe-i minâdandır

beytinde anlam bulunmadığını söyleyenlere cevaben bir yazı yayımlar²¹¹ ve "Nef'î merhumun mânâsızlıkla mânâsızcasına ithâm olunan beyt-i mâruz da hi gayet zarîfâne bir meâlî musavvir, zengin bir mânâyı müfessirdir" diyerek beyti şerheder.

"A(yın). M." imzasıyla yayımlanan bir tefrikada,²¹² klâsik devirden kendi zamanına kadar, edebiyatta aşk temasının yaygınlığından ve daha faydalı konular aramaktaki yavaşlıktan bahsedilir.

205 "Mektup", *Hazîne-i Fünun Mecmûası*, 21 Nisan 1310, sy. 43, s. 346.

206 "Tarihler, Kitabeler, Mersiyeler", *İrtika Mecmûası*, 7 Mart 1899, sy. 4.

207 "Dîvanlar", *Elvâh-ı Mâsûmâne ve Makalât-ı Edebiyye*, İstanbul: Mekteb-i Sanâyi Matb., 1311, s. 103-110.

208 "Bir Mukabele-i Şâirâne", *Terakkî Mecmûası*, 3 Kânûn-ı evvel 1314, sy. 16; "Câm-ı Hâlî", *İrtika Mecmûası*, 26 Mart 1314, sy. 7.

209 "Nâbî'de Hayât-ı Âşıkane", *İrtika Mecmûası*, 10, 17, 24 Eylûl ve 1, 8, 15, 29 Teşrîn-i evvel 1315, sy. 26-31 ve 33, s. 104, 108-109, 113, 116, 120-121, 124, 132-133.

210 "Muhâdara", *Mekteb Mecmûası*, 26 Teşrîn-i evvel 1311, sy. 7, s. 98-99.

211 "Bir Tashîh-i Edebî", *Âsâr-ı Behcet*, İstanbul: İstevan Matb., 1308, s. 22-25.

212 *Hakikat Mecmûası*, 17 Haziran, 22 Temmuz ve 5 Ağustos 1311, sy. 6, 8, 10.

(...) Nedim bülbülleri dâm-ı meftûniyyete düşüren o nagamât-ı şâikanesini, o nevâ-yı dil-firib-i bedîanesini; Fuzûlî gönülleri vecd-âver eden o hissiyyât-ı hazînâne, o efkâr-ı rikkat-perverânesini; Nâilî tarz-ı münakkahıyyet-i ifadesi-ne meftûn olduğumuz o edâ-yı mahsûsunu; Şeyh Galib o bedâî'î-i hayâliyye-nin hârîka-i mehâsini denilmeye şâyan olan eş'âr-ı bergüzîdesini garâmiyâta mahsur gibi bırakmayıp da cemîyyet-i beşeriyyenin menâfî'-i sahîlhasına hâdim olacak sûrette efkâr-ı münevvere ibdâna himmet buyurmuş olsaydı şübhe yok ki ebnâ-yı cinslerine büyük büyük hizmet etmiş olurlardı.

Veled Çelebi (İzbudak), “Bahâyî” müstearını kullandığı yazılarından birinde²¹³ klâsik şiirin hayal dünyasını anlamağa çalışır:

Esâtîze-i eslâf hayâlât-ı rakîka ve sanâî'î-i bedîadan hâlî olan manzum feryatları sem'-i itibâra almazlardı; çünkü, şiirin bayağı sözden imtiyazı hemen mevzûniyetten ibaret kalırsa nasıl 'edebiyat' dâire-i mühimmesine dahil olabilir?

Veled Çelebi, Osmanlı şiiri öncesine olan ilgisi ve derin vukufuyla hece vezninin de destekçisidir. Bu bakımdan, klâsik şairin aruzu kolayca kullanamadığı fikrindedir.²¹⁴

Bu sebeptendir ki, şimdi Osmanlı, Fârisî lisanında irticâle değil, âdetâ sühûletlice söz söylemeye bile imkân kalmamış gibidir; çünkü inci bizim ama, sade başkasının! (...) Bu sebeptendir ki, eş'âr-ı kadîme-i Osmâniyye'de birçok imaleler, medler, kasrlar görülür. Yine bu sebeptendir ki, kelâmı mevzun ve mukafâ kılmak için Arap ve Acem'den birçok lûgat almağa mecbûr olmuşuz.

Çelebi aynı yazısında, Osmanlı edebiyatının Ahmedî, Şeyhî, Süleyman Çelebi gibi isimlerle başlatılmasına itiraz ederek “şâhid-i nazm-ı Türkî kabâ-yı evzân-ı Arabî'ye bürünüp şîve-i Acemâne ile arz-ı didâr etmeye” başlarken ortaya çıkan Mevlânâ'nın, Sultan Veled'in başlangıç sayılmalarını ister; daha da ileri giderek Sultan Veled'i “şeyh-i şuarâ-yı Rûm” sayar. Bu uzun geçmişine rağmen, Osmanlı şiirinin tabiileşmiş olduğuna inanmayan İzbudak, “Şî'r-i Fârisî vü Osmânî tabîî değildir. Fârisî Arab'a, Osmânî Acem'e taklîden sonradan zuhûr ederek envâ' u evzânı tahdîd ü tedvîn edilmiştir” der.²¹⁵

213 “Musâhabe”, *Hazîne-i Fünun Mecmûası*, 11 Ağustos 1310, sy. 7, s. 49-51.

214 “Musâhabe”, *Hazîne-i Fünun Mecmûası*, 16 Teşrîn-i evvel 1310, sy. 16, s. 121-125. Makalenin sahibi belli değildir ve ertesi yıl “Bahâyî” imzasıyla ve genişletilerek tekrar yayımlandığında kime ait olduğu anlaşılacaktır: “Hazîne-i Fünun'da Münderic Bir Makalede Şî'r-i Osmânî'nin Mebdei Hakkında Şu Mülâhazayı Der-meyân Etmiştim”, *Mekteb Mecmûası*, 30 Haziran 1310, sy. 14, s. 14-22.

215 İsmail Hakkı Bey ise, Orhan Gazî devrine kadar Osmanlı şiirinin esaslarının henüz teşekkül etmiş sayılamayacağı kanaatindedir (“Müsâmere”, *Mekteb Mecmûası*, 27 Kânûn-ı sâni 1309, sy. 3, s. 99). Yazar, bir başka makalesinde de Osmanlı'da İran etkisinin en yoğun olduğu dönem diye Fâtih'in saltanatını gösterir (“el-Kelâmü yecürü'l-kelâm”, *Mekteb Mecmûası*, 10 Mart 1310, sy. 6, s. 241-245):

“Edebiyyât-ı Osmâniyye üzerine Acem edebiyatının en büyük tesiri Fâtih Sultan Mehmed hazretleri zamanında görünür. Çünkü bu devrin şairlerini mertebe-i hakîkiyye-i şâiriyyete isâl eden, biraz evvel dahi beyân olunduğu üzere Mîr Ali Şîr Nevâyî ile Molla Câmî'nin eş'ârıdır.”

Çelebinin “Bahâî” imzasını kullandığı bir başka yazısında,²¹⁶ Fuzûlî'nin şiir dilinin sade olduğunu iddia eden bir yazara cevap verilir. İzbudak, şairin sadelik tarafları olmadığı fikrindedir:

Fuzûlî ibraz-ı san'ate fevkalâde münhemiklerdendir. Fakat Sâmi gibi san'atte külfet göstermez. Hattâ yek nazarda iltizâm-ı san'at etmemiş gibi görünür. Ka-rîni aldatan cihet de işte burasıdır. Hiçbir beyti yoktur ki derûnuna birkaç san'at cem' eylemek için sa'y edilmemiş olsun. Kendisi sonradan cem'eylediği külliyyâtına yazdığı Fârisî mukaddemede ‘Tab'ım san'at ü rikkat ü iğlâk cihetine münhemik olmağla birçok muammeyât söylemekten kendimi alamadım’ diyor. Kezalik kendisinin Nevâyî mukallidi olduğu mâlûm-ı üdebâdır. Nevâyî'nin meslek-i şâirânesi ise, musannâ', bârik, muhayyel şiir söylemektir.

Bu yazı ile birlikte değerlendirilebilecek bir diğer sohbetinde²¹⁷, çelebinin bahariyeler vesilesiyle klâsik şiire uzandığı görülür. Meselâ, bahar kasîdelerinde gül ile sünbül birlikte anılırsa da gülün ancak sünbül mevsimi geçtikten sonra çıktığı söylenerek şairlerin tabiâte muhalefetine dikkat çekilir:

Vâkiâ Acemler gül ve sünbülü bir beyitte îrâd ederler ama, onlar ‘gül’ ile kâffe-i ezhârı kasederler. Üdebâ-yı Acem'in âsârında tabiâte yakın tasvîrat daha çok görülür. Her Fârisî-şinas olan edîbimiz taklidde isabet edememekle bizde bu yolda eserler nadir sayılır.

Veled Çelebi'nin bir yazısı da handiyse tamamen gazel formunun tarihçesine ve gelişimine ayrılmıştır.²¹⁸ Arap şiir kültüründe “nisvân ile münasebât-ı âşîkanede bulunmak” karşılığına gelen *gazelin* Acem edebiyatına sûfiler tarafından ve bambaşka bir mânâ tabakasından nakledilişine ait şu satırlar önemlidir:

Şuarâ-yı Acem dahi en evvel bu yolda gazel-serâlîğe başladığı hâlde -üdebânın kısım-ı âzamını teşkil eden- ricâl-i sûfiyye li-maslahatin hâtur-ı âzâdelerine sâ-nih olan birtakım esrâr-ı hafîyye ve letâif-i gaybiyyeyi libâs-ı mecâza bürütyerek gazel yolunda hayli nagamât-ı hakikat-perestâne vücûda getirmeleriyle bu yolda söylenilen eş'âr içinde tabîi olarak garip garip hayâlât, vahşî vahşî tâbîrat görülmeye başlamıştır.

Osmanlı şiirinde gazel formunun kullanılışı ise, özellikle “sanâyi dâiyesi ve ka-fiye ilcâsıyla mânâ lâfza” kurban edildikten sonra bozulmuştur.

Şuarâ-yı Osmâniyye'nin en güzîdelerinden birinin gazelini nazar-ı tenkîde alırsak, bu hakikat pek vâzih sûrette meydana çıkar; zîrâ görülür ki, matla' meselâ cânandan mazhar-ı iltifât olmak için bir temennî-i âşîkaneden ibaret iken ikinci beyit zâhidâne bir târîz-i bâridi, üçüncüsü irsâl-i meseli, dördüncüsü mahzâ kafiye hâturı için yapılan ve esnâf-ı meânîden hiçbirine taalluku olma-

216 “Kış İçinde Bahar Âlemi”, *Hazîne-i Fünun Mecmûası*, 2 Şubat 1310, sy. 33, s. 262-263.

217 “Musâhabe”, *Hazîne-i Fünun Mecmûası*, 20 Nisan 1311, sy. 44, s. 349-351.

218 “Bedâiyü'l-efkâr”, *Mekteb Mecmûası*, 28 Temmuz 1310, sy. 15, s. 54-65.

yan sözleri hâvîdir. Gazel nâmı altında öyle manzûmeler vardır ki, hissiyyât-ı âşıkaneye kat'â taalluk etmez.

Çelebinin söyledikleri ses getirmiş olmalı ki, aynı konuda peşipeşine yazılar neşredilir.²¹⁹ Bunlardan birinde²²⁰ “herbiri bir neş’e-i dîger ve bir feyz-i neş’e-güsterle sahâif-i irfâna zîb-âver olan hüzn-engiz ve tarab-âmez gazeliyyât-ı lâ-tîfe ve neşâyid ü kasâid-i cezîle vü zarîfe üftâde-i dolabçe-i nisyân ve karz-ı kavm-i kadîm-i şî’r ü inşâ günden güne metrûk ü perîşandır” denişi, pekçok yazının tercümanı gibidir. Ona cevap veren bir yazar,²²¹ kasîdeciliğin ortadan kalkışına hayıflanmamak gerektiğini söyler ve ekler: “Şuarâ-yı eslâfın sadr-nişîn-i dîvân-ı belâgatleri olan ‘kasâyid-i cezîle vü zarîfe’nin muhteviyâtı ve ne mak-sadla tanzîm edildikleri teemmül edilince zamanımızda kasîde-gûlûğün met-rûkiyetinden dolayı teessüfe değil, taaccübe bile mahal kalmayacağı taakkul edilir zannederim.” Mechûl yazara göre, klâsik edebiyat her daim hürmetle anılacaktır; lâkin, değişen zaman edebiyat üzerinde hükmünü göstermeye de devam edecektir:

Bilinmelidir ki, tâbî’-i terakkiyât olan akvâmın hiçbirisinde edebiyat asırlarca bir hâlde kalmamış ve kalamaz. (...) Edebiyyât-ı atîka asr-ı ahîr üdebâsı nazarında -hâyîde bir teşbih ile- fena bulmaz bir hazîne-i mücevherâtır. Şu kadar ki, bu mücevherât ilcâ-yı asr u zaman ile başkalaşmış olan tabâyî’ u meşâribe şekl ü resm itibarıyla muvafık düşmediğinden birer başka kalıba ifrâğ olunarak arz-ı bâzâr-ı revâc ediliyor.

Fevâid’in başyazarı olan Mehmed Rif’at Bey, derginin ilk sahîfelerinde kendini bir “edebiyât-ı cedîde tarafdarı” olarak vasıflandırdıktan ve konumlandırdıktan sonra, Acem mukallidliği hakkında şunları yazar:²²²

Edebiyatımız kendi fikrimize, kendi hissimize muvâfık bir sûrette zuhûr etmiş iken, bâzı şebpere-çeşmân-ı kudemâ bizce mâlûm olmayan bir fikr-i garâib-pesendâneye kapılarak hayâlâtının garâbeti letâîfine tefavvuk eyleyen Acem

219 Meselâ bkz. Münir, “Musâhabât-ı Edebiyye Dairesi”, *Mekteb Mecmûası*, 15 Eylûl 1310, sy. 16, s. 98-102; Müstecâbi-zâde İsmet, “Nâilî-i Kadîm”, *Mekteb Mecmûası*, 29 Kânûn-ı evvel 1310, sy. 22, s. 391-395 (daha sonra, *Hazîne-i Fünun Mecmûası*, 22 Mart 1311, sy. 40, s. 320-323). Tahirü’l-Mevlevî dahi nazîresini konuyla ilgili bir not eşliğinde yayımlar: “Nef’î’ye Nazîre”, *Mekteb Mecmûası*, 4 Kânûn-ı sâni 1311, sy. 17, s. 257-258.

220 Hayâl/Hayâlî, “Varakanın Aynen Süreti”, *Mâlûmat Mecmûası*, 13 Teşrîn-i evvel 1310, sy. 35, s. 273-274.

221 Z. R., “Mâlûmat Mecmûa-i Edebiyyesi Ser-muharrirliği’ne”, *Mâlûmat Mecmûası*, 13 Teşrîn-i evvel 1310, sy. 35, s. 273-276. Bir süre sonra küçük değişikliklerle yeniden yayımlanır: “Âsâr-ı Mensûre”, *Mekteb Mecmûası*, 13 Nisan 1311, sy. 29, s. 101-102. İmzanın Zeynelâbidin Reşid Bey’e ait olduğu düşünülebilir.

222 “İfâde-i Mahsûsa”, *Fevâid Mecmûası*, 3 Teşrîn-i sâni 1312, sy. 1. Bu fikirlere ilk destek Ali Vehbî’den gelir: “Fevâid Risâle-i Mergubesine”, *Fevâid Mecmûası*, 17 Teşrîn-i sâni 1312, sy. 2, s. 25-27. Bu yazıya Rif’at Bey’in mukabelesini imzasız bir başka cevap takip eder (*Fevâid Mecmûası*, 1 Kânûn-ı evvel 1312, sy. 3, s. 40-43 ve 43-46).

edebiyatına gûyâ nass-ı kat'î imiş gibi dört elle sarılmışlar ve hayfâ ki (...) insanı edebiyata ikrah ettirecek iğrenç hayâlleri iktidâya kalkışarak elmaslı, incili, zümrütlü, yakutlu sâgarlardan, mahbublardan, testi testi rakılardan, şaraplarından bayıla bayıla bahsetmişler.

Mehmed Atâ, bazen “Mefharî” imzasını da kullandığı için, kimi çalışmalar-da iki farklı kişi zannedildiği görülür. Oğlu Nurullah Atâ (Ataç)'da görülen dil merakı, “mevrûs-ı peder”dir. Atâ Bey, bilhassa “Lisanımız” başlığıyla kaleme aldığı seri yazılarında, klâsik edebiyatı bir dil meselesi olarak değerlendirir. Ona göre, şairin değeri sade bir Türkçe kullanıp kullanmadığına göre değişir.²²³ “Eski üdebâ ve şuarâmızın ekseri alelîtlâk Fârisî taklidine mahkûm olup gitmişlerdir. Sinan Paşalar, Veliyyüddin-zâde Ahmed Paşalar, hattâ İbni Kemâller hep o yolun yolcusu değil midir?” diye sorarken nasıl da haksızlık ettiğinin pek farkında değildir. Ali Şir Nevâyî için, “Emîr, Çağataycayı tasfiye etmek isterken Fârisî'ye herkesten ziyade meftun ve husûsiyle İranlıların mûsikî kadar ruh-nûvaz olan usûl ü sarftan ibaret kalmasına herkesten ziyade hizmet eylemiştir” deyişi yahut Azmî-zâde Hâletî'ye yönelttiği, “Rubâiyâtı ne kadar güzel olursa olsun, Fârisîlikten kurtarılması mümkün müdür?” sitemi, hep aynı dil kriteri kullanılarak verilmiştir. Dahası, bir sayı önce, ifadesindeki âhenge hayranlığını ifade ettiği Nef'î'yi, bir sayı sonra, “Birçok beyitlerinin Fârisî addolunmak için hiçbir tahvile ihtiyaç olmadığı îzahtan müstağnîdir” diye yermesi ve onu Nâbî'den daha küçük bir şair olarak göstermesi²²⁴ yahut Sünbül-zâde Vehbî'nin “Osmanlı şîvesini feda etmekten geri kalmamış” bir şair diye takdimi de aynı dikkatle değerlendirildiklerini gösteriyor. Koca Fuzûlî'nin dahi Farsça etkisinden kurtulamamışsa bile, “Türkçe'nin büsbütün Fârisî'ye meclûbiyeti”ne meydan vermediği için, önemli bulunuşu hemen dikkat çeken yorumlardandır.²²⁵

Atâ Bey, Seyyid Vehbî'yi “şübhesiz şî'r-i Osmânî'nin en büyük ustalarından olmakla beraber, Nef'î tarzını tedkik derecesinde kalmış” diye suçlar.²²⁶ Neddîm'in tarzında Acem etkisi yakalasa da “hey'et-i umûmiyyesi itibarıyla

223 “Lisanımız”, *Mâlûmat Mecmûası*, 4 Temmuz 1900, sy. 246.

224 “Lisanımız”, *Mâlûmat Mecmûası*, 11 Temmuz 1900, sy. 247. Nâbî hakkındaki satırlar ayrıca iktibas edilecek kadar ilginçtir:

“Meziyyet-i şâiriyyetçe Nef'î derecesinden dün addolunagelmış (...) ise de târih-i lisan ü edebiyâtımızın muntazam bir tedkik u telkife nâil olduğu zaman, Nâbî'nin şânına lâıyk bir mekânda bulunacağını zannederim. Nâbî, Nef'î'nin gittikçe yükselen kasîdelerine yetişememiş ise de kemâlât-ı fikriyyece Nef'î'den bâlâter olduğu gibi, Nef'î'nin derecesinde de Fârisî mukallidi değildir.”

225 Bir tarihte, Müstecâbî-zâde İsmet (“Teracim-i Ahvâl Dairesi: Fuzûlî”, *Mekteb Mecmûası*, 20 Temmuz 1311, sy. 36, s. 442-447) ve kısmen de Necib Âsım (Yazıksız) Beylerin Fuzûlî'nin şiirindeki hatâlara işaret etmeleri üzerine, daha fazla dayanamayan İbnürrif'at Sâmih Bey bir itiraz yazısı kaleme alarak bu hükümlerinde haksız olduklarını ortaya koymağa çalışmıştır (“Mukabele”, *Resimli Gazete*, 5 Haziran 1313, sy. 32). Atâ Bey'in sözleri ise, Fuzûlî hakkında yeni bir tartışmayı başlatacaktır.

226 “Lisanımız”, *Mâlûmat Mecmûası*, 13 Temmuz 1900, sy. 243.

Evet, biz ‘edebiyât-ı atîka’ nâmını verdiğimiz lisân-ı muğlâkı bu bizimdir diyemeyiz. Âdetâ o lisan üç kavim arasında bir mâl-i müşterek gibi duruyor. Sahiplerinin tasarruf ve isti’mâlde hüküm ü nüfûzunu kesen hisse-i şâyiayı hâvî bir bina gibi görünüyor. Veysî’nin *Siyer*’ini lisanımızdan başka bir lisan bilmeyen bir Türk’ün, bir Arab’ın, bir Acem’in arasında okuyacak olur isek, üçü de birşey anlayamaz.

Bu fikirler daha önce ve neredeyse aynı cümlelerle imzasız bir yazıda da tekrarlanmıştır.²³⁵

Bu lisanla yazılmış bir kitabı okuyup anlamak birçok lûgat-i garîbe-i Arabiyye vü Fârisiyyeyi ezberlemiş olmaya mütevakkıf olduktan başka, bu zavallı adamlar belîğ kitaplar yazalım derken belâgatin mütevakkıfun ileyhimi olan fesahat kaidelerinin en âdî ve en esaslılarına bile riayet etmeyip bir kelime ile ifade olunacak meramı bir sayfa dolusu münasebetsiz teşbihatla ve tumturaklı elfâz-ı garîbe ile ifadeye çalışıp okuyanı usandırırılar. Hele bâzıları elfâza o kadar ehemmiyet veriyorlar ki, mânâ cihetini düşünmeyi büsbütün unutup hakikatın hiçbir şey ifade etmez kitaplar yazmışlardır. *Hamse-i Nergisî* bu kabildendir. Bu kitabı düz ve sade bir lisana tercüme etmek istesek meâlinin hulâsatü’l-hulâsası bir büyük ‘hiç’ten ibaret kalır.

Mâlûmat’ta yayımlanan imzasız bir yazıda “bülbül” mazmûnu üzerinde durulduktan²³⁶ yaklaşık olarak bir yıl sonra, aynı dergide Ali Rıza adlı bir başka kalem sahibi de “gül” mazmûnu hakkındaki yazısını neşreder.²³⁷ Ali Rıza, mazmunların ömrünü tamamladığını ve “o teşbihât-ı belâgat-pîrâyı muharrirlerine terk” etmek gerektiğini düşünmektedir:

Biz nihâl-i zîbâsını kamet-i dildâra, gonce-i nev-şüküftesini fem-i dilbere, ibtisâm-ı letâfet-âmîzini bir tebessüm-i perî-peykere, hâl-i pejmürdegisini pister-i veremde yatan bir duhter-i nâzik-tere, hâs ü hâşâk oluşunu sevdâya kurban olan bir nev-civân-ı sevdâ-pervere benzetmiş, reng-i dil-pezîrini şafaklardan, jâlesini mâsumların eşk-i şâdîlerinden, nağmelerini bir meleğin teneffüs-i ruh-perverinden, âb-ı âbyârini havz-ı kevserden iktibas eden hayâliyyûndan değiliz.

İsmail Safâ’nın *Maârif Mecmûası*’nda yayımlanan ondört “Mülâhaza-i Edebiyye”si toplanıp *Mülâhazât-ı Edebiyye* (Dersaâdet: İkdâm Matb., 1314, 70 s.) adıyla kitaplaştırılmıştır. Klâsik devirde tasannunun şiir zannedilmesi ve mübâ-

235 “Lisan ve Edebiyatımız”, *Sabah*, 6 Nisan 1306, sy. 231. Ayrıca, E. M. imzasıyla kaleme alınmış bir yazıda da aynı fikre tesadüf olunur (*Mâlûmat Mecmûası*, 27 Şubat 1312, sy. 73, s. 497).

236 “Bülbül”, *Mâlûmat Mecmûası*, 18 Nisan 1311, sy. 33-34, s. 717-718. Muallim Nâci’nin de “Nağme-i Mütenebbihe” başlığını taşıyan ve bülbülün ağzından yazdığı bir mektubu vardır (*Mektuplarım*, s. 150-165) ki, hep aynı gül-bülbül mazmûnunu tekrarlayan müteşâirleri eleştirir.

237 “Gül”, *Mâlûmat Mecmûası*, 27 Şubat 1312, s. 497, sy. 73.

lâğanın yersizliği Safâ'nın eleştirdiği konulardandır.²³⁸ Gelenekte şekle fazlasıyla önem verildiği, hâlbuki şiirde aslolanın form değil, konu olmak gerektiği fikrindedir.²³⁹

Gazel vâdîsi aleyhinde değiliz. Ancak beynlerinde hiçbir münasebet bulunmayan sanatlı beyitlerden mürekkep gazellere kafiyesiz ve hattâ vezinsiz şiirleri tercih edenlerdeniz. Hele âheng-i şi'ri münhasıran gazel ve mesnevî sûretinde bulmak dünyada bir güzele ikiden ziyade kisve bulunmayacağına zâhib olmak kadar mânâsızdır.

Safâ Bey, her mısraında tarih düşürülen kasîdeler, bî-nukat söylenmiş gazeller için harcanan emeği gereksiz bulur. Bu manasız hüner gösterisinden bahsedildiği bir sohbet esnasında, dostlarından birinin sarfettiği şu cümleleri Safâ da tasdikle aktarır:

Bu hünerler Allah için şaşılacak şeylerdendir. Fakat o şairler ibrâz-ı mârifet gayretiyle ne kadar faydasız tasannu'larda bulunmuşlar! Şimdi ben meselâ buraya yarım saatlik mesafesi olan istasyona tek ayakla gidip geleceğimi söylesem taaccüb etmekle beraber sebebini de sorarsınız, değil mi? (...) Demek isterim ki, asla mecbûriyet ve fayda yokken öyle külfetli tasannu'lar ihtiyârına sarf olunacak zaman zarfında bu gibi erbâb-ı iktidârın faziletiyle mütenâsib âsar-ı nâfia vücûda getiremediklerine teessüf ederim.

Safâ Bey'in *Servet-i Fünun* ve *Pul* Mecmûalarında yayımlanmış yazıları ise, meşrûtiyetten sonra *Muhâkemât-ı Edebiyye* (İstanbul: Keteon Bedrosyan Matb., 1329, 134 s.) nâmı altında toplanmıştır. Bu yazılardan bilhassa biri klâsik edebiyatı değerlendirişi ile önemlidir.²⁴⁰ İsmail Safâ, bu yazısında mazmunlar üzerinde durur ve “şiir söylemek için bir mazmun sarfını şart addedercesine tekellüfler, tasannu'larla aynı mazmûnu tekrar tekrar” söyleyen eski şairleri eleştirir.

Bir mısırda zülf ve gamze-i yârdan bahsedince diğerinde mutlaka mârdan, bî-mârdan dem vurmak tarz-ı inşâdını tercih edenlerin sermâye-i nazm ittihaz eyledikleri teşbihât ü mezâmin, arz u semâyı lebrîz-i füyûzat eden mucizât-ı kudretten daha vâsi' bir zemin mi teşkil eder? Binlerce Rum ve İran şuarâsının asırlardan beri milyonlarca beyitlerde kullandıkları mazmunlar, teşbihler ile mi lisân-ı şi'rimiz daha ziyade tekemmül eder?

1898 sonbaharına doğru, matbûat âleminde çokça tartışılmağa başlanan “klâsikler meselesi” kapsamında kaleme alınmış en sağlam ve dolgun yazıların büyük bir kısmı Necib Âsım'a aittir. Âsım Bey, Hachette Kitabevi'nin ya-

238 *Maârif Mecmûası*, 27 Nisan 1311, s. 191, sy. 181.

239 *Maârif Mecmûası*, 4 Mayıs 1314, sy. 182, s. 212.

240 “Tabiilik Meziyeti-Sadeliik-Tasannu'-Eslâfın Câ-yı Muâhaze Mesleği-Esâtize-i Selefî Teteibu' İhtiyâcı”, *Pul Mecmûası*, 8 Teşrîn-i evvel 1314, sy. 23, s. 89.

yımladığı listelerde Avrupa'nın klâsiklerinden başka eser adı bulunmadığını fark etmiştir.²⁴¹

Kürre-i arz üzerinde binlerce asırlardan beri gelip geçen akvâmın klâsikleri üçyüz parçayı geçmiyor. Bunlar da bir-ikisi müstesnâ olmak üzere hep Yunan ve Lâtîn ve Avrupa metâından ibaret. Mısırlıları, Babillileri, Keldânîleri şöyle bir tarafa bırakalım, bilmem ne kadar asırlardan beri müesses bir medeniyeti olan Çin'in, Avrupa lisanlarına esas olan Sanskrit'in, İran'ın, Tûran'ın klâsikleri hiç mi yok?

diye sorarak okurunu önemli bir mesele üzerinde düşünmeye zorlar. Bu soruyu, "Şark'ın klasiği yok mudur?" şeklinde de anlamak mümkündür. Nitekim, İkdâmcı Ahmed Cevdet de,

Her lisanın, her medeniyetin klâsik eserleri vardır. Süleyman Çelebilerin, Sinan Paşaların, Nef'îlerin, Bâkîlerin, Naîmâların, Cevdet Paşaların, Nâcilerin âsâr-ı fâhiresi elbette bizim klâsiklerimizdendir

derken tam da bu noktaya temas etmektedir.²⁴² Necib Âsım aynı yazısında, Ahmed Cevdet'ten de ileri giderek

Mevlid-i Şerif manzûme-i celîlesi ilk klasiğimizdir. Bâkî ile Âkîf Paşa'nın mâlûm olan mersiyeleri letafetinde Fransızcada bir eser gösterilemez. Nef'î'nin kasideleriyle Nedîm'in gazelleri kadar da şimdiye kadar hiç kimse şiir diyemedi. Her lisanın kendine mahsus klâsikleri olduğu gibi, bizim de hem de bütün Türk lisanı şübelerinin lezzetle okunacak klâsikleri vardır.

iddiasını ileri sürer. O zamana kadar "Biz hakikaten klâsikler devrine henüz girmedik" diyen Ahmed Midhat²⁴³ dahi çark edip

Klâsikler Avrupa'ya mahsus değildir. Dilimiz öyle alışmış olduğu için kalemi-miz dahi öyle yazıvermiş. Biz Osmanlılar dahil olduğumuz hâlde her milletin klâsik âsârı vardır, sözüne iştirak ederiz

demek gereğini hisseder;²⁴⁴ hattâ, klâsiklerimize Nasreddin Hoca'yı da ekler.²⁴⁵ Âsım Bey bu konuya dair bir başka yazısında²⁴⁶ Türk klâsiklerinin şümû-

241 "Klâsikler", *Mâlûmat Mecmûası*, 4 Eylül 1313, sy. 99, s. 978 ("Bizde Klâsik Yok Mu?" ise, 1 Eylül 1313 tarihli *Yevmi Mâlûmat*'ta, s. 977).

242 "İkrâm-ı Aklâm", (25 Ağustos 1313 tarihli *İkdâm*'dan naklen) *Mâlûmat Mecmûası*, 28 Ağustos 1313, sy. 98, s. 994.

243 "İkrâm-ı Aklâm", (24 Ağustos 1313 tarihli *Tercümân-ı Hakikat*'ten naklen) *Mâlûmat Mecmûası*, 4 Eylül 1313, sy. 99. Cenab Şehabeddin de "Bizim edebiyatımızın bir klasisizm devri olmak muktezâ-yı hâl olmadığına bu devrin adem-i mevcûdiyetinden büyük delil olmaz. (...) Eğer edebiyatımızın klasisizme metl ü müsaadesi olsaydı, şimdiye kadar bu devir çoktan hulûl ve mürûr etmiş olmak iktizâ ederdi" diyerek ona katılır ("Klâsikler Meselesi", *Mâlûmat Mecmûası*, 11 Eylül 1313, sy. 100.).

244 "Klâsikler Meselesi", *Tercümân-ı Hakikat*, 9 Eylül 1313, sy. 5889.

245 "Klâsikler Meselesi ve Necib Âsım Efendi", (2 Eylül 1313 tarihli *Tercümân-ı Hakikat*'ten naklen) *Mâlûmat Mecmûası*, 25 Eylül 1313, sy. 102, s.1036.

246 "Yine Klâsikler", *Mâlûmat Mecmûası*, 15 Eylül 1313, sy. 100, s.1000.

lünü daha da genişletir ve “Umum edebiyât-ı Türkiyenin klâsik devirleri olduğu gibi, edebiyât-ı Osmâniyenin de edvâr-ı klâsikiyesi vardır” der. Ona göre, Türk'ün klasiğinin az olma sebebi, Arap ve Acem taklidinden kurtulamayıdır. Türk'ün Acem edebiyatına olan meclûbiyeti ise, emperyalizmi tanımasındandır:

Şark'tan İran'a giden Türkler, her yerde yaptıkları gibi, orada da her hâlini muhafaza ve te'yid etmişlerdir. Çünkü Türkler tahribe değil, -Osmanlıların yaptığı gibi- ne buldular ise, te'yide çalışıyorlar, Acem lisanını da o haslet-i merdâne sâikasıyla ibkâya gayret etmişlerdir. Ez-cümle, Mahmûd-ı Gaznevî İran'ın târih-i kadîm, âdet-i kadîmesini muhafaza için Firdevsî'ye *Şehnâme*'yi tanzim ettirmiştir (...). İşte İran'da istikrâr-ı hükûmet husûsunda Türk erbâb-ı siyâseti bu yolu tutmuş ve üdebâ-yı Türkî de elhak Acem şuarâsından aşağı kalmak şöyle dursun, bihakkın bir edîb-i îrânî derecesine çıkmıştır.

Servet-i Fünun'da “Musâhabe-i Edebiyye” sütununa yazmağa başladığı günden itibaren, nazîrecilik Tevfik Fikret'in önemli dikkatlerinden biri olur. Daha ilk musahabesinde²⁴⁷

Hep tanzîr ü taklid neticesi değil midir ki, en çok edebiyat ile iştigal etmiş bir kavmin beş-altı asırdan beri toplanıp gelen âsâr-ı şî'riyyesi içinde küçük-büyük üç-beş cild dîvan istisnâ edildiği hâlde, kalanlar o cevâhir-i san'at ü mârifet-i kimi parlakça, kimi pek donuk- birer sahte nümûnesi olmak şâibesinden kurtulamamış?

diye sorarak bu meseleyi gündeme taşımaya çalışır. Bir sonraki sayıda ele aldığı konu bambaşka olmasına rağmen, yukarıdaki cümlesini tekrar eder ve ileride bu meseleyi ele alan bir başka yazı yayımlayacağını da araya sıkıştırır. “Nazîre-perdazlık” makalesi, işte bu hazırlığın ardından neşredilir.²⁴⁸ Fikret, *nazîre*yi doğru anlamak için, *taklit* ile *intihâl*'in farkına dikkat etmek gerektiği fikrindedir. Ona göre, *taklit* önemli ve gereklidir.²⁴⁹

Her eser-i îcad zuhûr ettiği gibi kalmış olsaydı, âlem-i san'atta ne terakkî görü-lürdü? Bir sâhib-i dehâ birşey îcâd eder; bir diğeri onu görerek başka bir türlü-sünü vücûda getirir. Mûcidin kabataslak hâlinde bıraktığı o şey, mukallidin dest-i tecdîdinde bir derece kesb-i mükemmeliyyet eyler.

247 *Servet-i Fünun Mecmûası*, 25 Kânûn-ı sâni 1311, sy. 256, s. 338.

248 *Servet-i Fünun Mecmûası*, 14 Mart 1312, sy. 263, s. 34. İmzasız olarak yayımlanan “Musâhabe” (*Hazîne-i Fünun Mecmûası*, 14 Kânûn-ı evvel 1311, sy. 27, s. 313-314) ile birlikte okunmalıdır.

249 Taklit hakkında aynı fikirleri daha sonra Hüseyin Cahid (Yalçın) de tekrarlamıştır: “Taklid”, *Servet-i Fünun Mecmûası*, 30 Teşrîn-i evvel 1313, sy. 348, s. 150-151. Ayrıca bkz. İbrahim Cehdi (Süleyman Nazif), “İki Söz Daha”, *Servet-i Fünun Mecmûası*, 12 Mart 1314, sy. 367, s. 40.

Klâsik şiirde nazîrenin aslî görevi, taklit aşamasındaki halefe bir yenilik oluşturma şansı tanımak; selefın eserinden hareketle ve ondan ileride bir noktaya ulaşmasını sağlamaktır. Oysa işın aslı hiç de öyle değildir.

Bizde mâlûm ve mer'î olan tarzıyla nazîre-nüvislik vâkâ intihâl addedilemez ise de -yukarıda beyân ettiğimiz şerâiti hâiz olmadığı için- taklid de sayılamaz. Nazîrelerimiz yek-dîğerinin olsa olsa bâzı noktaları değiştirilmiş ve binâenaleyh kıymet-i asliyyesini de kaybetmiş birer nüsha-i sâniyye veya sâlise veya âşiresidir!

Bu iddiasını isbatlamak için, Nef'î'nin bir kasîdesiyle "Nef'î-i zaman" diye tanınan İsmail Paşa-zâde Hakkı Bey'in onu tanzir ettiği bir kasîdesini kıyaslayarak aralarında önemli hiçbir fark olmadığını gösterir. Fikret'i rahatsız eden birkaç şairin birkaç şiiri arasında görülebilecek benzerlikler değildir; o, "edebiyat âleminin hemen her cihetine müstevlî" bir illet hâlini almış nazîrecilikten şikâyetçidir. Fikrince, "edvâr-ı edebiyemizin aktâbı addolunan üç-dört şair-i dâhî aradan çıkarıliverince, bu devirlerden herbirine tesadüf eden şuarâmızın bakışları bir, görüşleri bir, düşünceleri bir, söyleyişleri bir.. velhâsıl, mahsûl-i tabîatleri hep bir şekl ü siyakta, hepsi de o devrin müceddidi olan zâtın eş'ârından tırâşide görünür." Bir başka söyleyişle, taklit yoluyla gelişmesi amaçlanan şiir, nazîrenin kolaycılığına takılıp kalmıştır.

Fikret Bey'in *Harâbât*'ı karıştırdığı birgün, Ziya Paşa'nın ve metni seçilen şairlerin hatâlarından hareketle kaleme aldığı bir başka musahabesi,²⁵⁰ klâsik şiire ait dikkatleri sebebiyle de okunabilir. Bilhassa, Fuzûlî'nin dili hakkındaki tesbit ilginçtir:

(...) Fuzûlimiz perî-i giryende-mizac-ı eş'ârını Türk vâdilerinden ziyade Acem gülzarlarında gezdirmiş, dolaştırmış; daha doğrusu, o kendi kendine oralarda gezip dolaşmış, oraların hevâ-yı meshûn u muanberiyle perverde olmuştur. Fuzûlî'nin söylediği lisan Âzerbaycan Türkçesidir, her hâlde Türkçedir. Fakat söyleyişinde, düşünüşünde bir edâ vardır ki, işte o Türkçe değil, hattâ o kadar değil ki, gazeliyâtında olsun, kasâyidinde olsun, *Leylâ vü Mecnûn*'unda olsun, bâzı ebyat harfiyen Fârisî'den tercüme edilmiş zannolunur.²⁵¹

Nef'î'nin *Sâkî-nâmesinden* bir mısraa, Fennî, Kelîm, Lem'î, Mezâkî, Muîdî, Meylî gibi şairlerden seçilen beyitlere dair düşünceler de yazının geri kalanını oluşturur. Tefvîk Fikret'in Nef'î'ye özel bir muhabbeti vardır; "Âveng-i Tesâvir"

250 "Harâbat'tan Bir Sahîfe", *Servet-i Fünun Mecmûası*, 24 Eylül 1314, sy. 395, s. 67.

251 Ali Ekrem, tamamen manzum olarak kaleme aldığı *Lisân-ı Osmânî*'de (İstanbul: Zarafet Matb., 1332, s. 20) daha da ileri gider ve

*Yazardı sâhib-i Mevlûd Acem edâstyle
Acem lisanına düşmüşü Yûnus Emre bile*

beytiyle Yûnus'u da aynı kervana dahil eder ki, bu fikre katılmanın imkânı yoktur.

serisinde Fuzûlî, Nedim için olduğu gibi, bir şiir de ona yazmış²⁵² ve şairin kendini övmesini ahlâkî bakımdan doğru bulmadığını söylediği bir yazısında²⁵³ yalnızca onu medhetmiştir:

Fahriye!... Vâkıâ bugün hele o kadar soğuklarını, çirkinlerini, lüzumsuzlarını gördükten sonra, fahriye-serâlığın şairler için affolunmayacak bir kusur adde-dilmesi pek doğru olmakla beraber, Nef'î gibi hassas bir tabiatın arasına tefahüre meylini insan mâzur görmekten kendini alamıyor.

Cenab, klâsik şiir dilinin zamanın akışına ayak uydurmayıp hep aynı kaldığı yolundaki kanaatlere katılmaz:²⁵⁴

Eslâfın metrûkât-ı kalemiyyesini dikkat-i kâfiye ile mütâlâa edenler üslûb-ı ifâdenin asren ba'de'l-asr uğradığı tahavvülâtı bilirler. (...) Her asrın ayrı mazmunları, ayrı mecazları, ayrı kinâyeleri, ayrı istiâreleri, ayrı teşbihleri vardır.

Söylediklerini delillendirmeyişi, sadece belli bir-iki devrede yoğunlaşan örneklerle tesadüf edeceği endişesinden olmalı. Bir başka yazısında,²⁵⁵ klâsik şiirde tabiatın ele alınmadığından, alındığı yerlerde de sun'î ve hakikatten uzak görüldüğünden yakındır. Cenab'a göre, eski şairin problemi, duygularını ifade etmekte yetersiz kaldığı anlarda, tabiate müracaat etmesinde yatar. Şair, kelimelerle karşılığını veremediği duyguyu tabiat üzerinden yapılan teşbihlerle ve artık bir duygu olmaktan çıkıp imgeye dönüşecek şekilde ifade eder. Böylece, varlık sebebinin dışında bir kullanım alanı yaratılan tabiat de şiirde kendisi olarak varlığını sürdüremez.

Süleyman Paşa-zâde Sâmî (nâm-ı diğerle Süleyman Nesib) uzun bir yazısında²⁵⁶ sanatın her dalında ilk aşamayı taklidin teşkil ettiğini, fakat orada çakılıp kalmanın da affedilmez bir hatâ olduğunu hatırlatarak sözü Osmanlı şiirine getirir:

Acem san'at-i edebiyesi bizde hakk-ı galebesini temin edince evvelâ kavâidiyle, sonra bütün hurâfâtıyla, bütün hayâlâtıyla efkârımıza istilâ etmeye başladı. Bir zaman geldi ki, yazdığımız şeyler sırf Acemâne oldu, sırf Fârisî oldu. Bâzı devirlerde mübâlâgatımız, hayâlâtımız Acemleri bile gölgede bıraktı. Nihayet anlaşılmaz, çekilmez şeyler vücûda geldi.

Bu devreye takılıp kalmayan ve nihayet kendi şiirini yazmayı başarabilenlerde “bir sâdıkiyet, bir garîziyet, velhasıl bir şahsiyet vardır ki, bizim rûh-ı millimizle her zaman hem-âhenktir. Fuzûlî'nin, Bâkî'nin, Şeyh Galib'in, Nef'î'nin, Nedîm'in âsârı gibi...”

252 *Rûbâb-ı Şikeste*, 2. bs., Dersaadet: Âlem Matb., 1316, s. 267-269, 272-276 ve 279-281.

253 “Hafta-i Edebi”, *Tarik*, 7 Kânûn-ı evvel 1314, sy. 4655.

254 “Esâlib-i Ezmine”, *Servet-i Fünun Mecmûası*, 26 Eylül 1312, sy. 291.

255 “Tabiate Karşı Şair”, *Servet-i Fünun Mecmûası*, 4 Eylül 1313, sy. 340, s. 18-19.

256 “İki Söz Daha”, *Servet-i Fünun Mecmûası*, 30 Nisan 1314, sy. 374, s. 146-157.

Müftüoğlu Ahmed Hikmet ise, taklit meselesine farklı bir zaviyeden bakar.²⁵⁷ Ona göre, Türkün Arap ve Acem şiirini taklidi, Batılı milletlerin Yunan ve Lâtin edebiyatını taklit etmelerine benzer. Aslolan kendi benliğini kaybetmeden bu taklit sürecini en verimli şekilde tamamlamaktır.

Acaba bu edvâr-ı iktibâs u taklidden hâh u nâ-hâh kendini alamayan şu koca koca milletlerden hangi biri üdebâsının temâyülât-ı tabîyyesi, bu bedâhet-i târihiyye netîcesinde milliyetlerini, husûsiyyet-i ahlâkıyyelerini, hissiyyât-ı edebiye-i kalemiyelerini kaybettiler?

Yazarın sorusu henüz bitmemiştir; onlarda tabîî gördüğümüz taklit aşamasını kendimizde niçin doğru bulmadığımızı da ekleyecektir:

Ya niçin her milletin esbâb-ı terakkıyâtından biri ve belki birincisi olan bu mes'ele-i iktibâsın bizde de tecellî etmesini nâ-hoş görmek, hiç kimseye benzemek gibi pek beyhûde bir tekellüfle, fazla bir gayrette bulunuyoruz? Ellerin geçtiği köprüden geçmeyip de ne yapacağız?

Gerçi, Hikmet Bey'in soruları şimdi de Batı edebiyatını taklit ediyor oluşumuza bir zemin hazırlamak içindir; lâkin sorularının isabetsiz olduğunu söylemek de mümkün görünmüyor:

Eslâfımız Arap ve Acem mukallidi olmasa, o devre-i tabîyye-i iktibâsı imrâr etmese idiler, acaba edebiyatımız bu mertebeyi bulabilecek miydi?

Ali Ekrem'in (Bolayır), "A(yın). Nâdir" müstearıyla kaleme aldığı bir musahabesinden,²⁵⁸ klâsik şiirin çıkmazını tasavvufî neşvede gördüğü anlaşılır. Bilhassa, aşk temasının tasavvufla irtibatlandırılışı ve bütün hayallerin, mazmunların mistik göndermeler taşıması sebebiyle şiirin büyük bir alan daralması yaşadığını ileri süren Ali Ekrem'in bu tesbitlerinden hareketle mutasavvıfâne şiire muhalif olduğu düşünülmemelidir. Onun asıl itirazı, tasavvufî şiire değil, bu şiirin kapsadığı alanın ucu bucağı olmayışına ve profan şiiri dahi kucaklayışınadır. Aynı yazıda eski inşâya da temas edilir ve Fuzûlî'nin *Şikâyet-nâme'si* gibi birkaç örnek hariç, şiir kadar gelişemediği söylenir. Aynı kalem sahibinin bir diğer yazısında²⁵⁹ da klâsik nesir ele alınır. Buna göre, klâsik dönemin nesri hem çok zayıftır hem de fazla süslüdür; Mütercim Âsım Efendi'ye kadar da hep böyle olmuştur.

Târih-i edebîmize atf-ı nazar edersek görürüz ki, nesrimiz nazmımızdan çok geri idi. Eski kitaplarımızın envâ' u âdâdındaki killet şâyân-ı hayrettir! Hele tarz-ı tahrirlerine bakıp da insanların kendilerine en büyük ihsân-ı ilâhî olan hâssa-i nâtıkıyyetten bi'l-iltizam bu kadar tebâud etmeye çalıştıklarını anladıkça taaccübden taaccübe düşmemek kabil olmaz. Târih yazmışlar yukarıdan aşağıya müseccâ, hikâye nakletmek istemişler mazmunlarla dolu.

257 "Musâhabe-i Edebiyye", *Servet-i Fünun Mecmûası*, 25 Haziran 1314, sy. 382, s. 278-281.

258 "Musâhabe-i Edebiyye", *Servet-i Fünun Mecmûası*, 11 Temmuz 1312, sy. 280.

259 "Musâhabe-i Edebiyye", *Servet-i Fünun Mecmûası*, 25 Temmuz 1312, sy. 282, s. 338-339.

Edebiyyât-ı Cedîde'nin "H. Nâzım"ı Ahmed Reşid (Rey), "Mesâlik-i Edebiyye" yazısında,²⁶⁰ Osmanlı'nın klâsik edebiyatının devreleri üzerinde durur. Onun tasnifine göre, mükemmellikten uzak, kaba bir taklitçilikten sonra, ancak Bâkî devrinde tekâmülden bahsedilebilir. Ardından gelen Nef'î ve Nâbî devrinde şiir dili daha da incelmış ve bilhassa Farsçaya açılmıştır. Nef'î'den sonra çöküşün başladığı söylenebilir. Bunun temel sebebi, o zamana kadar Osmanlı şiirini besleyen Acem kültürünün gerilemesidir. "Yanlış anlaşılmasın, maksadımız Nef'î'nin, Nâbî'nin isti'dâd-ı âlî-i şâirânelerini inkâr etmek değil, medeniyet-i müteneffiha-i îrânîyyeden başka sermâye-i mârifeti olmayan bir zamanda bu iki büyük dâhî-i şi'rîn edebiyatımızı tezyîn ü telvîn için külliyyât-ı Acemi istiâreden başka birşeye muvaffak olamadıklarını ve olmamalarının tabii olduğunu anlatmaktır." Nedim gibi, Vâsıf gibi şairlerin daha yerli renklerle şiir yazmaları da Acem şiirinden beslenememelerindendir. Yazarın tesbitine göre, gelenekli şiiri hayattan uzaklaştıran ve ölümünü hazırlayan iki etken, "mübâlâğa" ile "sanâyi-i lâfzıyye"dir.

Süleyman Nazif ise, İran edebiyatını taklit devremizin çok daha eski ve çok daha uzun süreli olduğu kanaatindedir²⁶¹. Ona göre, "Fâtih devrinden zamân-ı Abdülhamîd-i Sâni'ye kadar" geçen asırlar boyunca hep Acem mukallidi olunagelmıştır. Nazif Bey, yazısının bir yerinde mazmunları ve tarzları ile ölümsüz olan sadece üç isim sayar ki, bunlar Fuzûlî, Nef'î ve Nedim'dir.

Yahyâlar, Bâkiler, Nâbîler, Râmî ve Râgıb Paşalar, Nâilîler, hattâ Galib Dedeler pek büyük şairlerimizden olmakla beraber dehâ ile muttasıf değildir. Çünkü bunlar isimlerini edebiyât-ı Osmâniyye tarihinin en parlak sahîfelerine kaydettirmekle beraber, eserlerini mâzînin hufre-i nisyânına düşmek ihtimâlin-den kurtaramamışlardır.

Nef'î, Nazif Bey'in ençok andığı şairdir; hattâ, kendisinin sıkça ona benzetildiği de olur. Fuzûlî ve Nedim için yazdığı müstakil metinler ise, *Utariid Mecmûası*'ndadır.²⁶² Gazel formunun şiir dünyasından yavaş yavaş çekildiği bir sırada kaleme aldığı "Edebiyatımızda Gazel" yazısı,²⁶³ Süleyman Nazif'in gelenekle kurduğu bağın sağlamlığı hakkında da bir fikir verir.

Ahmed Midhat Efendi Edebiyyât-ı Cedîde taraftarlarına "dekadan" sıfatını yakıştırarak onları anlaşılmasız bir sembolizme sapmakla itham ettiğinde, Müftüoğlu Ahmed Hikmet bir yazı kaleme alarak klâsik şiirde de sembolik ifadenin yaygın olduğunu ve özellikle Şeyh Galib'de bu cins örneklere sıkça rastlanabi-

260 *Servet-i Fünun Mecmûası*, 18 Şubat 1314, sy. 416, s. 402-413.

261 "Edebiyyât-ı Kadîme vü Cedîde", *Mâlûmat Mecmûası*, 12 Kânûn-ı sâni 1310, sy. 43, s. 338-339.

262 "Fuzûlî", *Utariid Mecmûası*, 13 Şubat 1335, sy. 6, s. 86-87. Bu yazı, Nazif Bey'in ileride *Servet-i Fünun Mecmûası*'nın 1482-1519 sayıları arasında 10 bölüm tefrika edilecek "Fuzûlî" incelemesinin önhazırlığı gibidir. *Utariid*'in aynı sayısında yayımlanan "Nedim" yazısı (s. 87) ise, olgunlaştırılmamıştır.

263 *Mahfil Mecmûası*, Zilka'de 1340, sy. 25.

leceğini gösterir.²⁶⁴ Böylece, ilk defa olarak sebk-i hindî'nin sembolist ekole benzerliğinden bahsedilir:²⁶⁵

(...) dūçâr-ı ta'riz olan bugünkü tarz-ı tahrîrin bilcümle şua bâtını, mehâsinini bir başka neşvede câmi' olan Şeyh Galib merhûmun meslek-i şâiriyyeti ile edebiyât-ı hâzıra beynindeki şu muvâneset ü muvâfakat der-piş edilerek 'dekadan' diye Frenkçe, bî-meâl" bir karşılık bulunacağına, "şâir-i mûmâileyhin nâm-ı muhteremine izafetle bunlara 'Galibûn' demek daha muvâfık olacağı der-miyân edilseydi, tafsîlât-ı sahîfeye nazaran o kadar abes ve bî-mahal bir tevcihte bulunulmuş olmazdı.

Hikmet Bey'in Galib Dede'ye erken yaşlardan itibaren özel bir ilgisi olduğu ve hem dîvânını hem de mesnevîsini defalarca okuduğu biliniyor. *İlâve-i Hak*'taki "Galib Dede Hakkında Efkâr"²⁶⁶ yazısı da bu ilginin önemli bir delilidir. Yazıda, *Hüsn ü Aşk*'tan bahsedilirken "Faust'a yakın ve ondan derin ve nefis bir mevzû" olduğu söylenir ki, sembolizm-sebk-i hindî benzerliğinde olduğu gibi, bu örnek de yazarın her iki medeniyet dünyasını birlikte düşünme gayretini işaretler. Hikmet Bey'in bu yazısı ses getirir, vesîle olur ve para toplanarak Galib'in eserleri ihya edilir.²⁶⁷ Yazı bütün kıymetine rağmen, Köprülü-zâde Fuad Bey'in²⁶⁸ hismına uğrayıp enine boyuna eleştirilecek,²⁶⁹ fakat bu arada, Galib hakkında önemli tesbitlerde de bulunulacaktır.²⁷⁰

264 "Musâhabe-i Edebiyye: Eslâfta Dekadanlık ve Şeyh Galib", *Servet-i Fünun Mecmûası*, 10 Eylül 1314, sy. 393, s. 40-43. Hikmet Bey'in iddiasına imzasız bir itiraz yayımlanır: "İcmâl-i Edebî", *Servet*, 12 Eylül 1314, sy. 103.

265 Burada, istitrad kabilinden olarak şunu da söylemek gerekir ki, dekadan bir sembolizmin sebk-i hindîye benzerliğinden bahseden başkaları da vardır. Sözün gelişi, Mehmed Ziver Bey de Bîdil ile Şevket'i İran zemîninin dekadanları sayar ("İcmâl-i Edebî", *Mâlûmat Mecmûası*, 14 Temmuz 1898, sy. 141). Yazar, bu iki şairin "mübtelâ-yı beng" oluşları ile dekadanlıkları arasında ilginç bir yakınlık bulur.

266 *Hak (edebî ilâvesi)*, 29 Haziran ve 6 Temmuz 1328, sy. 11-12. sy. 12'de yazının başlığı "Şeyh Galib" olmuştur. Yine 11. sayıda, Veled (İzbudak) Çelebi'nin de "Şeyh Galib Kimdir?" yazısı yayımlanır. Aynı gazetede Tahirü'l-Mevlevî de bir şeyh için Batılı usullerle ihtifâl düzenlemenin yakışsızlığından bahsedecek (*Hak*, 9 Haziran 1328, sy. 101); fakat Şehabeddin Süleyman tarafından sert bir karşılık alacaktır (*Hak*, 13 Haziran 1328, sy. 105).

267 *Türk Yurdu*'nun Ahmed Hikmet Bey'in vefatı üzerine çıkardığı özel sayıda "Şeyh Galib'in yeniden yayımlanması (Haziran 1927, c. V, sy. 30) da yazının önemine ve etkisinin devamına delil olarak gösterilebilir.

268 Fuad Bey'in de edebî kaynakları arasında Galib Dede vardır; 18 yaşında iken yayımladığı ilk şiiri "Şeyh Galib'e" adını taşır (*Mehâsin Mecmûası*, Eylül 1324, sy. 1).

269 "Tetebbuat-ı Edebiyye: Şeyh Galib", *Servet-i Fünun*, 30 Ağustos 1328, sy. 1110; "Şeyh Galib-Hayâtı, Tabîatı ve Şöhreti", 20 Eylül 1328, sy. 1113; "Şeyh Galib'e Kadar Osmanlı Şiiri", 25 Teşrin-i evvel 1328, sy. 1118; 1 Teşrin-i sâni 1328, sy. 1119. Fuad Bey'in "Şeyh Galib'e Dair" (*Yeni Mecmûa*, 29 Ağustos 1918, sy. 59) yazısına da bakılabilir.

270 Ferid Vecdi'nin "Şeyh Galib" (*Donanma Mecmûası*, 1327, sy. 18) yazısında dede efendi bir "kasîde-nüvis", bir "gazel-perdaz" olarak önemsemeyişi ve "*Hüsn ü Aşk* olmasaydı Galib Dede'nin ismi sanduka-i hadrâsının kitabesinden başka yerde görülmezdi" gibi fazlasıyla kes(k)in tesbitlerde bulunuşu, Hikmet Bey'in de dâhil olduğu devrin bir kabûlûdür. Ayrıca bkz. İhtifâli Mehmed Ziya, "Şeyh Galib İhtifâli Münasebetiyle", *İkdam*, 25 Kânûn-ı sâni 1336.

Köprülü-zâde M. Fuad, II. Meşrûtiyet sonrasında şair olarak adını duyurmaya başlarken bir yandan da sağlam edebiyat bilgisi ve araştırmacılığı ile saygı uyandırır. Edebiyat üzerinde düşünceleri, başlarda Edebiyyât-ı Cedîde çizgisindedir; hattâ, nazîrecilik hakkındaki yazısı Fikret'in musâhabesini okşar.²⁷¹ *Tazarru'-nâme*'ye dair uzun makalesi, gerçek tavrını ortaya koyduğu ve geleceğin büyük âlimini haber veren ilk çalışması sayılabilir.²⁷² "Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl" makalesi, alanında o zamana kadar yapılmış ilk denemedir ve verdiği metod bilgisinin bugün de önemini koruyan tarafları çoktur.²⁷³ Süleyman Çelebi²⁷⁴ ve *Nefsü'l-emmâre*²⁷⁵ hakkında yazdıkları edebî şahsiyet ve metin taraması için örnek sayılabilecek değerdedir.

M. Fuad Bey, "Edebiyatta Şahsiyet" makalesinde,²⁷⁶ edibin şahsiyetini "tamâmı ile ictimâî bir mahsûl" olarak ele alır. Ona göre, "edebî şahsiyet" diye adlandırılabilir edib, "Herhangi bir milletin muayyen bir zamandaki muayyen bir zümresinin edebî ihtiyaçlarını ilk defa hissederek onları muvaffakiyetle tebliğe muvaffak olan sanatkâr"dır ve "şahsiyetlerin kıymeti, kuvvetleriyle mebsûtan mütenasiptir; en kuvvetli şahsiyet ise en çok 'millî' olandır." Söz gelimi, Bâkî'yi devrinin edebî şahsiyeti yapan da bu vafıdır.

Fuad Bey'in "Edebiyatta Marazilik" yazısı,²⁷⁷ bir önceki makalenin devamı mahiyetindedir. Bir devirde edebiyatın marazî olmaması, "devir hayatıyla gayet sıkı bir alâkası olması, yani sahte olmayıp 'samimî' ve 'şahsî' bir mahiyette bulunması"na bağlıdır; edebiyat ne kadar samimî ve şahsî ise, o kadar da "normal"dir. Klâsik edebiyata bu dikkatle bakıldığında, görülen manzara şudur:

Eğer Acemlerden almış olduğumuz aruz vezni, Acem teşbih ve istiareleri, klâsik tahassüs ve tefekkür tarzı, ferhenglerden ve kamuslardan gelişigüzel çıkarılan binlerce kelimeler, merkezden muhite yani cemiyetin 'güzîdeler sınıfı'ndan daha aşağı tabakalara intikal edip yayılsaydı, yahut halktan alınan unsurlar yüksek sınıf tarafından yeni medeniyet şekilleri ve kıymetleriyle mezc

271 "Nazîrecilik", *Servet-i Fünun Mecmûası*, 15 Kânûn-ı evvel 1327, sy. 1088.

272 "Tazarru'-nâme-i Sinan Paşa", *Servet-i Fünun Mecmûası*, 15 Eylûl, 6 ve 13 Teşrîn-i evvel 1327, sy. 1060, 1063-1064.

273 *Bilgi Mecmûası*, Teşrîn-i sâni 1329, sy. 1, s. 3-52. Köprülü'nün bazı makaleleri *Edebiyat Araştırmaları* (Ankara: TTK Yay., 1966) adı altında toparlanırken bu yazının yayımlanış tarihi olarak yanlışlıkla "Kasım 1923" gösterildiği için, pekçok yerde de böyle kullanılmıştır.

274 "Süleyman Fakih", *İkdam*, 12 Nisan 1330. Ali Emiri'nin eleştirisi için bkz. *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmûası*, 31 Kânûn-ı sâni 1335, sy. 11.

275 "Niksârî-zâde Mehmed Efendi'nin Nefsü'l-emmâre Neşri", *Millî Tettebbu'lar*, 1331, s. 571-576. Martin Hartmann, derginin ilk dört sayısındaki makaleler için bir yazı kaleme alır: "Die Osmanische Zeitschrift der Nationalen Forschungen", *Der Islam*, 1917, c. VII, s. 304-326.

276 *Yeni Mecmûa*, 19 Temmuz 1917, sy. 2, s. 25-28; *Bugünkü Edebiyat*, İstanbul: Cihan Biraderler Matb., 1924, s. 17-29.

277 *Yeni Mecmûa*, 26 Temmuz 1917, sy. 3, s. 45-48; *Bugünkü Edebiyat*, s. 30-39.

olunarak bu sûretle vücuda gelen eserler şahsî bir mahiyet alsaydı, o zaman bizim klâsik edebiyatımız az çok marazî bir şekilde tecellî etmez, tamamıyla şahsî ve binaenaleyh sağlam bir hâl alırdı. Bu itibarla, ümmet edebiyatı Acemlerde ve bizde aynı şekillerde tecellî ettiği hâlde, Acem edebiyatı çok şahsî olduğu için ‘normal’ ve bizimkini pek az şahsî olduğundan dolayı az çok ‘marazî’ addedebiliriz.

“Bir Medeniyet Zümresine Mensup Edebiyatlarda Müşterek Kıymetler” anabashiğı altında incelenen “Şekil” ve “Esas”²⁷⁸ yazıları ise, Fuad Bey’in bir başka meseleye verdiği cevaptır. Medeniyet dairesi değiştiren kavimler, bilhas-sa Türkler, dâhili oldukları yeni edebiyat kültürünün şekli ve tematik unsurlarını ne kadar alırlar ve alırken kendi geleneklerinden neler katarlar? Yeni form içinde eski konular yahut eski formlar içinde yeni konular işlenebilir mi? Benzeri sorular etrafında, klâsik edebiyatın şekil ve esasları da tartışılır.

Fuad Bey’in mükâleme tarzında tasarladığı “Vezin Meselesi” adlı yazıda,²⁷⁹ muarızına aruz veznini niçin terketmek gerektiğini anlatmağa çalışan bir yazar buluruz. Türk’ün dil özelliklerini aruza uydurabilmek için, “binlerce edebiyat amelesi” asırlarca çalışır; “Ferheng ve kamus sahifelerinden hergün yüzlerce kelime, *Mutavvel*’den yüzlerce kaideler, esaslar” alınır; Acem şiirinin “hemen bütün mahsûlleri” tercüme edilir.

Bu, çok müdhiş ve çok kuvvetli bir moda idi. Şîrâz’ın, eski hâlî nakışlarını andıran gül bahçelerinde kopan bir şeştar nağmesi, pek az zaman sonra, Edirne’nin, Bursa’nın veya İstanbul’un mesîrelerinde dalgalanıyordu. Nihayet, Herat kasırlarında Nevâî, Topkapı dîvanhânelerinde Ahmed Paşa yetiştirdi. (...) Ahmed Paşa’dan beri herkes zannediyor ki, Acem aruzu yavaş yavaş Türkleşmiştir. Yanlış değil, ters bir mütâlâa! Hayır, aruz Türkleşmiyor, belki Türkçe aruzlaşıyor.

Fuad Bey, “Hayat ve Edebiyat” yazısında²⁸⁰ kendisiyle çelişmeyi göze alarak klâsik edebiyatın hayatla olan bağlarının zayıflığından bahseder.

Bozkırların, dağların vahşî ve tasannu’suz seslerini kaval ve kopuzla inleyen edebiyat nasıl doğrudan doğruya hayattan doğmuşsa, bu gazel ve kasîde edebiyatı da o kadar hayattan uzaktır. (...) Zevklerini medrese ve saraylarda Acem şairlerinin dîvanlarıyla terbiye eden eski şairlerimiz, halktan her sûretle ayrılmayı kendilerine büyük bir şeref biliyorlardı. Halkın söylediği bir lisan ve âhengini duyduğu bir vezinle yazı yazmak, onlar için, barbarlıktan başka bir şey sayılamazdı. İşte ‘avâmı hevâmma benzettikleri için’, eski şairler mütema-diyen hayattan uzaklaştılar...

278 *Yeni Mecmûa*, 2 ve 9 Ağustos 1917, sy. 4-5, s. 65-68 ve 84-86; *Bugünkü Edebiyat*, s. 40-62.

279 *Yeni Mecmûa*, 16 Ağustos 1917, sy. 6; *Bugünkü Edebiyat*, s. 98-109.

280 *Yeni Mecmûa*, 11 Teşrîn-i evvel 1917, sy. 14, s. 266-268; *Bugünkü Edebiyat*, s. 117-126.

Şeyyad Hamza adının edebiyat tarihine kazandırılmasını ve böyle bir şair-den haberdar olunmasını sağlayan ilk yazı, Fuad Bey'e aittir.²⁸¹ Aynı şekilde, Şeyhî'nin *Har-nâme*'sini de ilim âlemine ilk o tanıtmıştır.²⁸² *Yeni Mecmûa*'da "Harâbat Erenleri" serisini başlatarak²⁸³ Gazâlî,²⁸⁴ Âhî,²⁸⁵ Melîhî,²⁸⁶ Hâverî²⁸⁷ ve Nihâlî²⁸⁸ hakkında denemeler yayımlar. "Bizde Mersiye ve Mersiyecilik" diye bir dizi makale hazırlarsa²⁸⁹ da antikiteden, Batı'nın "elégie"lerinden itibaren başladığı için, ancak Arap ve Acem edebiyatlarına kadar gelebilmiş; Türk edebiyatına geçmeden 5. bölümüyle sona ermiştir. Konusunu doğrudan doğruya şair Nedim oluşturmaya da merkezinde onun yer aldığı üç yazı, III. Ahmed devrine ışık tutar.²⁹⁰ Bâkî hakkındaki iki makalesi,²⁹¹ sonraları şair hakkında yazılan en sağlam ansiklopedi maddelerinden birine dönüşecektir. Aynı şekilde, Mehmed Fuad'ın "lisan ve edebiyattaki müfrit ve muzır Acem nüfûzu"ndan kurtulmak için mücadele vererek "sırf/saf" Türkçe gazeller yazan Tatavlalı Mahremî'yi ve *Mustatraf* mütercimi Esad Efendi'yi tanıttığı "Millî Edebiyatın İlk Mübeşşirleri"²⁹² yazısı da ileride hazırlayacağı *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divân-ı Türkî-i Basit* (İstanbul: Devlet Matb., 1928, 79+83 s.) adlı kitabın nüvesini teşkil edecektir. "Eski İstanbul ve Şairlerimiz" ile "Fâtih Devrinde Edebî Hayat"²⁹³ makaleleri Ali Emiri tarafından uzun uzadıya eleştiri-

281 "Selçukîler Devrindeki Anadolu Şairleri: Şeyyad Hamza", *Dergâh Mecmûası*, 1 Haziran 1337, sy. 4, s. 51. Makalenin Almancası: "Anatolischer Dichter in der Seldschukenzeit-I: Shaiyat Khamzah", *Körösi Csoma Archivum*, Budapeşte, 1922, c. I, s. 183-190. Genişletilmiş Türkçe neşri *Türk Yurdu*'ndadır (Teşrîn-i sâni 1340, c. I, sy. 1, s. 27-34).

282 "Har-nâme", *Yeni Mecmûa*, 4 Teşrîn-i evvel 1917, sy. 13, s. 253-256. Eserden çok şairinin ele alındığı yazıda, tahkiye "tertip ve îzah itibarıyla" kusursuz, dil ve nazım tekniği bakımından kusurlu bulunur.

283 Köprülü önce "Bu tek kelime bizimle İran'ın yüzlerce senelik edebiyat tarihimizi, nihayetsiz bir belâgatle anlatmağa kâfidir" diye başladığı "Harâbat"ı (*Yeni Mecmûa*, 13 Eylül 1917, sy. 10, s. 186-188) yayımlayarak seriye giriş yapar.

284 "Deli Birâder", *Yeni Mecmûa*, 18 Teşrîn-i evvel 1917, sy. 15, s. 285-288. Ahmed Refik (Altınay)'ın da Gazâlî hakkında bir yazısı vardır ("Eski Zenginler: Deli Birader", *İkdam*, 15 Eylül 1918, sy. 7758).

285 "Âhî", *Yeni Mecmûa*, 2 Nisan 1918, sy. 28, s. 25-26.

286 "Melîhî", *Yeni Mecmûa*, 23 Nisan 1918, sy. 31, s. 85-86.

287 "Hâverî", *Yeni Mecmûa*, 30 Nisan 1918, sy. 32, s. 106-107.

288 "Nihâlî", *Yeni Mecmûa*, 14 Mart 1918, sy. 35, s. 185-187.

289 *Yeni Mecmûa*, 25 Teşrîn-i sâni-30 Kânûn-ı evvel 1917, sy. 16-20, s. 305-308, 324-328, 344-348, 364-367 ve 384-386.

290 "Sâdâbad Şairleri", *Yeni Mecmûası*, 7 Mart 1918, sy. 34, s. 146-147; "Ahmed-i Sâlis Devrinde İstanbul'da Bir Âzerî Şairi: Nâmî", *İkdam*, 22 ve 29 Mart 1338; "Osmanlı Tarihinde Nedimler", *İkdam*, 7 Mayıs 1338.

291 "Bâkî, Hayat ve Tabiatı", *Yeni Mecmûa*, 25 Nisan-9 Mayıs 1918, sy. 41-43, s. 288-293 ve 327-331; "Bâkî", *Türk Dünyası (edebî ilâve)*, 1335, sy. 1-7.

292 *Tevhîd-i Efkar*, 24 Kânûn-ı evvel 1921; *Bugünkü Edebiyat*, s. 77-81.

293 *Yeni Mecmûa*, 30 Mayıs 1918, sy. 46, s. 387-388-389-391.

rilse²⁹⁴ de değerinden pek az şey kaybeder. Adı bilinen en eski Âzerî şairi Hasanoğlu'nun, Âşık Çelebi'nin tezkiresinde aynı nâmla anılan şair olduğu iddiası²⁹⁵ ise, hâlâ tartışılmaktadır. Geçmişte, Türk-Ermeni edebî yakınlaşması hakkında verilen pek az sayıdaki örnek²⁹⁶ bir yana bırakılırsa, Türkçe şiir söyleyen Ermeni şair ve *aşug*ları üzerinde ilk ciddi çalışma da Fuad Bey'in kalemin-den çıkmış²⁹⁷ ve Kevork Pamukiyan'dan Mirali Seyidov'a, Fikret Türkmen'den İsrail Abbasov'a kadar pekçok araştırmacıya ışık tutmuştur.

Sonraları Sadreddin Mecdi'nin *Sevdiklerimiz*'inde (İstanbul: 1929), klâsik şiire olan düşkünlüğünü belli edecek ve sevdiği şairleri, eserleri uzun uzadıya sıralayacak olan Celâl Sahir, II. Meşrûtiyet'ten sonra kaleme aldığı bir yazısını tamamen gelenekli edebiyata ayırır. Klâsik edebiyatın bellibaşlı eserlerinin ya külliyyat hâlinde ya da müntehabat şeklinde düzenlenerek yeniden basılmalarının gereğine dikkat çeker.²⁹⁸ Metinlerin kolaylıkla anlaşılabilmesi için "işârât-ı tenkîtiyye" eklenmeli, "mehcûrû'l-isti'mâl" kelimelerin bugünkü karşılıkları sahife altlarında gösterilmeli, "takdim ve te'hir, iğlâk-ı beyan gibi sebeplerle veyahut bugün için gayr-ı kabil-i tefehhüm telmîhat ile serâhatlerinden kaybeden cümleler" açıklanmalı, eski kelimelerin telâffuz ve imlâsı "şive-i hâzıra"ya yaklaştırılmalı, her cildin başında şairinin "vesâik-ı tercüme-i hâli" ve hakkında "umûmî bir mütâlâa-i tenkîdiyye" bulunmalıdır. "Âsâr-ı eslâf işte ancak bu sûretle ihyâ olunursa, telâkkyât-ı edebiyye nâmına" ilk önemli adım atılmış olacaktır.

Şöhretini popüler tarihçiliğine borçlu olan Ahmed Refik (Altınay), bilhassa tarihle edebiyatın, edebiyat tarihinin kesişme noktalarına ait hayli yazı kaleme almıştır. Meselâ, Seyyid Lokman'ın *Hüner-nâmesi* etrafında şehnâmecilik geleneğini değerlendirdiği yazısı böyledir.²⁹⁹ 1917'de harp devam ederken yazdığı bir makalesi, şiir-savaş ilişkisi, klâsik şairlerin hamaset edebiyatı, sevgiliden bahsederken bile kaşı yaya, kirpiği oka benzetişlerindeki savaşçı ruh üzerine ilginç tesbitler taşır.³⁰⁰ Nedim'i Lâle Devri içinde değerlendiren yazısı³⁰¹ yeni bir-

294 *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmûası*, 30 Haziran 1334, sy. 4.

295 "En Eski Türk Âzerî Şairi: Hasanoğlu", *Dergâh Mecmûası*, 5 Temmuz 1337, sy. 6, s. 82-83.

296 H. Carrington Bolton, "Turkish and Armenia", *The Counting Out Rhymes of Children*, Nisan-Haziran 1888, c. I, s. 31-37; Enno Littmann, "Ein Türkischer Streitgedicht über die Ehe", *A Volume of Oriental Studies*, Cambridge: Cambridge Üniversitesi Press, 1922.

297 "Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatı Üzerinde Tesirleri", *Edebiyat Fakültesi Mecmûası*, Mart 1338, c. II, sy. 1, s. 1-30.

298 "Kaht-ı Edebî", *Servet-i Fünun Mecmûası*, 1325, sy. 927.

299 "Bizde Şehnâmecilik, Seyyid Lokman ve Halefleri", *Yeni Mecmûa*, 6 Eylül 1917, sy. 9.

300 "Harp Edebiyatımız ve Eski Şairlerimiz", *Harb Mecmûası*, 21 Ağustos 1333, sy. 11. Ali Nusret'in "Edebiyatta Askerlik" (*Makalât-ı Târihiyye vü Edebiyye*, İstanbul: Tanin Matb., 1328, s. 139-146), Köprülü-zâde'nin "Edebiyatımızda Ceng-cülük" (*İkdâm*, 31 Temmuz-1 Ağustos 1331; *Köprülü'nün Edebî ve Fikrî Makalelerinden Seçmeler*, İstanbul: MEB Yay., 1972, s. 23-32) ve Ömer Seyfeddin'in "Harp Edebiyatı" (*Yeni Mecmûa*, 9 Ağustos 1918, sy. 5) yazısıyla birleşen tarafları vardır.

301 "İstanbul Şairi", *İkdâm*, 6 Nisan 1336, sy. 8313.

şey söylemezse de Şeyhülislâm Abdülaziz Efendi'nin şairliği, Azizi mahlâsiyle şiir söylemesi, *Ravzatü'l-ibrâr*, *Mir'âtü's-safâ*, *Süleyman-nâme* ve *Zafer-nâme*-si üzerine yazdıkları emek mahsûlüdür.³⁰²

Ahmed Refik'in Tevfik Fikret'e ithaf ettiği *Lâle Devri* tefrikası³⁰³, sonradan kitap hâline getirilmiş ve defalarca basılmıştır. Sultan III. Ahmed'in saltanatı yıllarına "Lâle Devri" demeye başlayışımız bu çalışmadan sonradır. "Sultan Cem" tefrikası, Cem'in biyografisini tarihî vesika kadar şiirleri üzerinden de kurmak gibi ilginç bir yol takip ettiği için önemlidir.³⁰⁴ 1688'de Viyana'ya İmparator Leopold nezdine elçi olarak gönderilen ve dört yıl orada kalan Zülfikar Efendi'nin sefaretnamesini *Silâhdarağa Tarihi*'ndeki özetten hareketle tanıtır.³⁰⁵

Ali Kemâl, klâsik şiire ilgisini hiç kaybetmemiş bir modern edebiyat tarafdarı olarak şübhesiz ki, ilginç bir portredir. "Memâlik-i Osmâniyye'de Edebiyatın Terakkîsi" yazısı,³⁰⁶ bu yoldaki ilk ciddî çalışmalarından biri sayılabilir. Yazıda

Edebiyyât-ı Osmâniyye ancak ondokuzuncu karn ibtidâlarında, cennet-me-kân Selîm Hân-ı Sâlis devrinde fuzalâ-yı benâmdan Âsım Efendi merhûmun ictihâdât-ı kalemiyyesi sâyesinde ilk defa olarak ribka-i taklîd-i Acemden kurulabilmiştir.

tesbitinden başlayarak hayli ilginç görüşlere tesadüf edilir. Ali Kemâl *Peyam Gazetesi*'ni çıkarırken bazen *Peyâm-ı Edebî*, bazen de *Peyam'ın edebî ilâvesi* adı altında edebiyat ekleri verir. "Eski Osmanlılar" serisi, gazetenin bu ilâvesinde yayımlanmıştır ve aralarında Koca Râgıb Paşa,³⁰⁷ Şeyhülislâm Yahyâ,³⁰⁸ Zübeyde Fitnat Hanım,³⁰⁹ Bâkî,³¹⁰ Nedim,³¹¹ Fuzûlî³¹² ve Nâilî-i Kadîm³¹³ gibi klâsik şiirin önemli isimlerinin de bulunduğu edibler tanıtılmıştır. Muhtemeldir ki, iki-üç sütuna bir şairi sığdırdığı ve sohbet havası içinde çok birşey anlatmayıp

302 "Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi", *İkdam*, 4, 6, 12 Mayıs 1914, sy. 6178, 6180, 6186. Ahmed Refik'in Seyyid Lokman, Karaçelebi-zâde, Şeyhülislâm Yahya, Nedim, Râşid, İbrahim Müteferrika ve Koca Râgıb Paşa gibi tarih kadar edebiyatın da önemli isimleri hakkındaki muhtelif yazıları Cumhuriyet'ten sonra, *Âlimler ve Sanatkârlar*'da (İstanbul: Orhaniye Matb., 1924, 407 s.) bir araya getirilecektir.

303 "Lâle Devri 1130-1143", *İkdam*, 9 Mart-4 Nisan 1913, sy. 5763-5789. 26 sayı tefrika edilmiştir.

304 *İkdam*, 25 Kânûn-ı evvel 1335-28 Kânûn-ı sâni 1336, sy. 8214-8248. Daha sonra, kitap hâline de getirilmiştir: *Sultan Cem (864-900)*, İstanbul: Orhaniye Matb., 1923, 232 s.

305 "Zülfikar Efendi'nin Sefareti", *İkdam*, 14-15 Kânûn-ı sâni 1336, sy. 8537-8538.

306 *Mâlûmat Mecmûası*, 19 Mayıs 1310, sy. 15, s. 113-114.

307 "Koca Râgıb", *Peyâm-ı Edebî*, 16 Teşrin-i sâni 1329, sy. 1.

308 "Şeyhülislâm Yahyâ Efendi", *Peyam*, 9 Kânûn-ı evvel 1329, sy. 3.

309 "Fitnat Hanım", *Peyam*, 19 Kânûn-ı evvel 1329, sy. 4.

310 "Bâkî", *Peyam*, 2 Kânûn-ı sâni 1329, sy. 6.

311 "Nedim", *Peyâm-ı Edebî*, 16 Kânûn-ı sâni 1329, sy. 10.

312 "Fuzûlî", *Peyâm-ı Edebî*, 5 Haziran 1330, sy. 41.

313 "Üstad Nâilî", *Peyâm-ı Edebî*, 10 Mart 1336-8 Mart 1336, sy. 76/31 ve 77/32.

daha ziyade gösterdiği için eleştirilince, Ali Kemâl de bir yazı neşrederek mak-sadını açıklar:³¹⁴

Eski Osmanlılar'ı yazmaktan meramımız, ibtidâ-yı emrde edebiyatımızın şöyle böyle bir mâzîsi olduğunu seve seve hatırlatmaktı. Derece-i sâniyyede, bu mâzînin her hâlde nisyan, hattâ ihmâl edilemeyeceğini göstermekti. (...) Mâzîye doğru böyle bir ircâ'-ı nazara, nazar-ı hürmet-i avdete ihtiyacımız vardı.

Kaleme alınış sebepleri “âmme-i Osmâniyyeye, hattâ edebiyat ile hususî bir sû-rette meşgul olmayanlarımıza bile o şuarâmızı anlatmak, sevdirmek” olunca, yazıların niteliğini de öğretmek değil, sevdirmek isteği belirlemiştir.³¹⁵

Rıza Tevfik, Sun'ullah Gaybî³¹⁶ ve *Keşfü'l-gıtâ'sı* hakkında³¹⁷ birer yazı neşre-der. Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi'ye dair kaleme aldığı bir diğer makalesin-de³¹⁸ onun felsefesi kadar *Dil-i Dânâ'sı*, kasideleri hakkında da bilgi verilir. Şey-hin “olmağa derler” redifli tasavvufî kasîdesi ve Rıza Tevfik'in 28 beyitten 15'ini şerhi *Muhibban*'da yayımlanmış,³¹⁹ derginin kapanması sebebiyle bu neşir ya-rıda kesilmiştir. Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râzına* dair feylesofun neşrettiği uzun makale³²⁰ ise, vahdet-i vücud felsefesi hakkında önemli yorumlar içerir.

Rıza Tevfik, klâsik edebiyatın³²¹ başlıca özelliği olarak “garâbet-i tasavvur”u ve başlıca kusuru olarak da “mürâat-i nazîr”i gösterir.³²² Ona göre, taze maz-mun bulma merakı yüzünden teşbihlerin itidâlini kaybetmesi de bir başka problem-dir:

Bittabi bu merak, erbabını dalâlete sevkedince -mâkul olabilmek için bâzı ka-vâide tâbî' olması lâzım gelen- silsile-i kelâm zıvanadan çıkıyor; sıfat ile mev-suf arasında mutâbakat, müşebbeh ile müşebbehünbih arasında müşâbehet kalmıyor!

314 “İstîzah ve İzah”, *Peyam*, 26 Kânûn-ı evvel 1329, sy. 5.

315 Bahsi geçen yazılar için bkz. Ali Kemâl, *Makaleler: Peyâm-ı Edebî'deki Dil ve Edebiyat Ya-zıları*, F. Hülya Pala (haz.), İstanbul: Kitabevi, 1997.

316 “Arşî ve Gaybî”, *Peyâm-ı Edebî*, 15 Mayıs 1330, sy. 38.

317 “Keşfü'l-gıtâ”, *Peyâm-ı Sabah*, 12 Mayıs 1338, sy. 1236 (11666).

318 “İbrahim Efendi”, *Peyam Edebî İlâve*, 26 Haziran 1330, sy. 44.

319 “Tasavvuf Hakkında”, *Muhibban*, 14 Temmuz 1334, c. III, sy. 1; “Hikmet-i Sûfiyye”, 22 Ağus-tos, 28 Teşrin-i sâni 1334, 1 Mayıs, 30 Kânûn-ı sâni 1335, sy. 2, 3, 5, 6.

320 “Gülşen-i Râz Hakkında Tettebbuat-ı Felsefiyye”, *Peyam*, 12, 18, 25 Kânûn-ı evvel 1335, sy. 130 (372), 136 (378), 143 (385); *Peyâm-ı Sabah*, 3 Kânûn-ı sâni, 6 Şubat 1336, sy. 394 (10857), 427 (10857).

321 Yazar, Osmanlı'nın gelenekli edebiyatına “klâsik” denmesi hususunda ısrarlıdır: “Ale'l-ıtlâk Klasizm ve Bizim Esâtize-i Eslâfın Tarz-ı Mümtâzı”, *Peyâm-ı Sabah*, 23 Haziran 1338, sy. 1276 (11706).

322 “Yeni Edebiyatımızla Eskişinin Hakikî Farkı”, *Rûbab Mecmûası*, 2 ve 9 Kânûn-ı sâni 1329, sy. 89-90.

Kasîde hakkında kaleme aldığı bir diğer yazısı³²³ ise, şiiri tamamen tematik nitelikleriyle ele alışı bakımından ilginçtir. Rıza Tevfik, kasîdenin Câhiliye döneminde bir “hamâsi” tür olarak doğduğu ve zamanla bu özelliğini kaybettiği kanaatindedir.

Kasîde kadar natûk ve mânîdar bir şekl-i şiir yoktur ve bu hâsiyetle yani tarihî ve ictimai mânâsıyla -yalnız kıymet-i edebiyesiyle değil- telâkkî ettiğim kasîdenin en mükemmel ve klâsik nümûnesini ancak şuarâ-yı Câhiliyye'nin manzum sözlerinde bulabilirsiniz; ondan sonra söylenen ve yazılanlar şâirâne olabilir, hakîmâne veya vatan-perverâne olabilir, fakat asıl kasîdenin şânı hamâsi (chevaleresque) olmaktır. Ve yalnız bu hâsiyetle o şekl-i nazm Kurûn-ı Vustâ'yı temsil ediyor.

Geçen asırlar kasîdenin bu niteliğini değiştirmiş ve onu “meddahlık yapmak” yahut “para dilenmek” için bir vasıta hâline getirmiştir. Ancak Hacı İlbey gibi, Taşlıcalı Yahya gibi birkaç şair eski şövalye ruhunu yansıtan kasîdeler yazmayı sürdürmüşlerdir. Klâsik kasîdeye bir örnek verdikten sonra,³²⁴ bizdeki nesiblerin güzelliğine de temas etmeden geçemeyen yazar, “Bu mukaddemâtın bâzıları o kadar garamî (lyrique) bir üslûb ile yazılmıştır ki -alelâde gazel olsun diye söylenen mâhud manzûmeler- onların yanında pek sönük kalır” demekten kendini alamaz.³²⁵ Bâkî'nin bir kasîdesinin nesibini inceleyerek “Ben bu kudrete hayranım... Bunu itiraf etmek bence namus borcudur” der. Söz kasîdeden açılmışken Rıza Tevfik'in bereketli kalemi durmak bilmez ve sonuçta, na't türü için de bir makale ortaya çıkar.³²⁶ Yazar na'tin bildik anlamını kazanmadan evvel, “vasıf” karşılığına geldiğini ve bir kimse hakkında “hattâ sevgilisi hakkında şair mübâlâğadan vâreste bir tasvir yapsa, farazâ evsâf-ı cismâniyyesi, yüzü, gözü şöyle güzeldir ve böyle dilberdir” dese, na't söylemiş olacağını yazar. Zamanla mana daralmasına uğrayan kelime, Hazret-i Peygamber için söylenmiş kasîdeler için kullanılmağa başlanmıştır.

Hayyam'ın rubaîlerini tercüme eden Rıza Tevfik'in rubaî formu hakkında düşünüp kalem yürütmemiş olması mümkün değildir.³²⁷ Yazara göre rubaî, “tenevvüât-ı arûziyyesiyle sahîhan evzân-ı mâlûme içinde en kibar ve en mümtaz olanıdır” ve İran zemininde, İslâmiyet'ten sonra belirmiştir. Yazar, birkaç kere daha ifade ettiği gibi, mâni ve tuyuğun rubaî ile olan akrabalığına dikkat çeker.

323 “Kasîde Ne İmiş, Ne Olmuş?”, *Peyâm-ı Sabah*, 30 Haziran 1338, sy. 1283 (11713).

324 “Klâsik Kasîdeye Bir Misâl”, *Peyâm-ı Sabah*, 4 Temmuz 1338, sy. 1287 (11717).

325 “Pek Kıymetdar Bir İki Misâl”, *Peyâm-ı Sabah*, 18 Temmuz 1338, sy. 1301 (11731).

326 “Na't”, *Peyâm-ı Sabah*, 14 Temmuz 1338, sy. 1297 (11727).

327 “Rubâiyat Hakkında”, *İctihad Mecmûası*, 17 Temmuz 1330, sy. 115; “Rubâi Vezninin Tenevvüâtı”, *İctihad Mecmûası*, 2 ve 9 Kânûn-ı sâni 1335, sy. 137-138; “Rubâi”, *Peyâm-ı Sabah*, 11 Ağustos 1338, sy. 1323 (11753).

Onda, o kısa dört mısırâda bir fikr-i felsefî yahut bir akîde-i mahsûsa veya hâlet-i rûhiyye ve bâzen de bir düstûr-ı ahlâkî tebellür etmiş görülür. Asıl mârifet dahi öyle bir felsefeyi, mu'ciz, sarîh ve muayyen bir düstûr-ı hikmet şeklinde o dört cümleye sıkıştırmaktadır. Onun için rubaî yazmak güçtür ve hakikaten güzel olanları kıymetdar bir dürdâne gibi nâdirdir.

Birkaç Osmanlı şairi rubaî için mesafî harcamışlarsa da bunların en meşhuru olan Azmî-zâde Hâletî dahi “pek kusurlu, imâleli, zihafî ve kıymetsiz” şiirler karalamıştır. Türk edebiyatında en güzel rubaîleri Fuzûlî'ye mâl eden yazar, Mevlânâ ve Nevâyî gibi isimleri de anar.³²⁸

1922 Martında Dârülfünun'da Fuzûlî'ye dair bir konferans veren Rıza Tevfik,³²⁹ “dinî ve millî hisleri rencide edecek tarzda vuku' bulan hareketleri ve sözleri” sebebiyle büyük tepki toplar. Müderrislikten istifasına bile yol açacak bu tepkilerin bir kısmı da Fuzûlî'nin Alevî, Câferî, Bektaşî ve Hurûfî olduğu, Hâfız-ı Şîrâzî'yi taklit ettiği iddiasıdır.³³⁰ Mekteb-i Bahriyye'nin muallimlerinden İbrahim Aşkî (Tanık) *Fuzûlî Hakkında Bir-İki Söz* (İstanbul: Ali Şükrü Matb., 1338, 47 s.) risâlesini bu hadise üzerine kaleme alır. Aşkî Bey diyor ki (s. 22-24):

Şimdi insaf edelim, hakikî ve fitrî bir şair mukallid olur mu? Mukallid, fitrî ve hakikî istidad sahibi olmaz da onun için taklid yolunu tutar. (...) Hâlbuki Fuzûlî ile Hâfız aynı aşk-ı ilâhî ateşiyle yanıp tasfiye edilmiş ve aynı irfân-ı Muhammedî nûruyla parlayıp göklere yükseltilmiş iki şairdir ki meşrebleri, mizacları iki yıldız gibi birbirine benzer; mektupları, kitapları, muallimleri ve ilimleri, velînimetleri ve nimetleri, hâsılı sevgileri, sevdikleri birdir. Bunun için özleri gibi sözleri de kardeşir.

Ömer Ferid (Kam) da yine *Peyâm-ı Sabah Gazetesi*'nde “Bazı Şairlerimiz Hakkında Tahlilî-İntikadî Mütâlâat” üstbaşlığıyla Fuzûlî,³³¹ Sâbit³³² ve Bâkî'yi³³³ anlatır.³³⁴ Sâbit'i incelerken “tercüme-i hâli ile meşgul olacak değilim.

328 Küçük bir rubaî antolojisi de yayımlar: “Güzel Rubailer”, *Peyâm-ı Sabah*, 22 ve 25 Ağustos 1338, sy. 1333 (11763), 1336 (11766).

329 “Dârülfünun'daki Konferans Hadisesi”, *Peyâm-ı Sabah*, 1 Nisan 1338, sy. 1190 (11625). Ayrıca bkz. Köprülü-zâde M. Fuad, “Fuzûlî'nin Mezhebi”, *Peyâm-ı Sabah*, 11 ve 18 Mart 1338, sy. 1169 (11604) ve 1176 (11611).

330 Rıza Tevfik, “Dârülfünun Talebe Derneği Nâmına Protesto Tertip Edenlere”, *Peyâm-ı Sabah*, 10 Nisan 1338, sy. 1204 (11634). Yıllar sonra aynı iddiasını tekrarlayacak (“Fuzûlî ve Hurûfîlik”, *Yeni Sabah*, 20 İlkteşrin 1944, sy. 2305) ve yine itirazlarla karşılanacaktır.

331 *Peyâm-ı Sabah*, 24-25 Kânûn-ı sâni 1338, sy. 1128-1129.

332 *Peyâm-ı Sabah*, 5, 22, 29 Kânûn-ı sâni, 5, 11 Şubat 1338, sy. 1119, 1126, 1138, 1140, 1146. Abbas Halim Paşa tarafından gönderildiği Avrupa'da müsteşrik Jan Rypka ile tanışan Ömer Ferid Bey, onunla bağlantısını uzun müddet sürdürür. Kam'ın 5 sayı tefrika edilen bu uzun makalesini daha da genişleten Rypka, *Beitrag zur Biographie Charakteristik und Interpretation des Türkischen Dichter Sabit* (Prag, 1924) adlı kitabını yayımlar.

333 *Peyâm-ı Sabah*, 9, 16 Mart 1338, sy. 1173, 1180.

334 Ayrıca bkz. İlhan Öztin, “Bazı Şairlerimiz Hakkında Tahlilî İntikadî Mütâlâat”, Lisans Tezi, İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1982, 50 s.

Yalnız eserlerinden şiir hakkındaki tarz-ı telâkkisini gösteren bazı nümûneler göstereceğim” diyen yazar, bu metodunu Bâkî için de sürdürmek niyetindedir. Sâbit hakkındaki incelemesinden daha uzun bir Bâkî tahlili tasarlanmışken, Ali Kemâl'in gazetedeki siyasî çıkışları sebebiyle tefrikasını yarıda bırakır.

Ali Nusret Bey'in *Makalât-ı Târihiyye ve Edebiyye*'si (İstanbul: Tanin Matb., 1328) içindeki “Cem Sultan” (s. 29-42), “Sabrî-i Şâkir”³³⁵ (s. 163-171) makaleleri dönemi için ciddi kabul edilebilecek çalışmalardır. Bilhassa Sabrî'yi oturttuğu yer önemlidir:

Kasîdeleri ihtîşâm-ı elfâz ve âheng-i selâsetçe Nef'î-i âteş-feşânın kasîdelerinden pek de dûn olmamakla beraber nezâket ü letâfet-i mânâca hemen hemen onlara fâiktir denilebilir. Hele gazellerinin Nef'î'nin gazellerine fâikiyeti gayr-ı mûnker olduktan başka hem-asrı olan Yahyâ ve aralarında bir asırlık fark-ı zaman bulunan Nedim gazellerine bile şîve-i tahaddî gösterecek derecede zarâfet-i mânâ ve rikkat-i hiss ü hayâl ile pîrâyedâr olduğu müsellemdir.

Ali Cânib (Yöntem)'in Nedim hakkındaki yazısı,³³⁶ bilhassa aşktan bahsettiği ve Fuzûlî'nin lâhûtî aşk anlayışını değenlendirdiği yerlerde orijinalleşir. Cânib Bey, Nedîm dîvânının bir vesîka gibi de okunabileceği fikrindedir:

(...) mini mini dîvânını açınız: Yalnız sarayları ve şairin saraylarda gıdalanın ruhunu görürsünüz. Bu noktadan şu küçük dîvan meselâ Râşid ve Küçük Çelebi-zâde Âsım Efendilerin tarihlerinden daha mühim bir vesîkadır, inanırım.

Cânib'in Fitnat³³⁷ ve Leylâ³³⁸ Hanımlara dair yazıları ise, orijinal bilgi vermekten ziyade, şiirlerini tanıtmaya maksadı taşır.

Şehabeddin Süleyman'ın Fuzûlî hakkında kaleme aldığı yazısında³³⁹ edebiyat tarihi yazmayı denemiş birinin ciddi incelemesi yerine, daha romantik, şahsî ve şiirli bir ifade buluruz. Şaire dair tesbitlerinden:

Fuzûlî kendi kâinât-ı rûhiyyesini en küçük zerre-i ihtiyâcına kadar tedkik ve tahlil edebilmiş bir şair, bir müşerrih, bir muhallildir. Bâzen bir şahsın dimâğ ve âsab ile mahdud hayât-ı rûhiyyesi bütün kâinât-ı hâriciyyenin vüs'at-i intihâ-nâ-pezirine tekabül edebilir. Fuzûlî de bu müstesnâ mevcûdiyetlerden biridir. Onun umk-ı mevcûdiyetinde beşeriyet-i umûmiyyenin yegân yegân hissettiği tahassüsât ü ihtisâsâtın hey'et-i mecmûası saf be-saf dizilmişler, birbirleriyle cidâl-i şerer-nâk ve harâret-nisâr içinde bulunurlar. Kendisi de kuvvetinin, kuvve-i şâiriyyetinin bu cidâl-i tahassüsât ve ihtisâsâta merbut bulunduğunu hissetmiş...

335 Edirneli M. Şerif Sabrî'nin, Nâmık Kemâl tarafından “Sabrî-i Şâkir” zannedilen ismi, dîvânı basılırken de hakkında makaleler yazılırken de düzeltilmez.

336 “Nedim”, *Donanma Mecmûası*, 29 Şubat 1915, sy. 83-85.

337 “Zübeyde Fitnat Hanım”, *Yeni Mecmûa*, 31 Kânûn-ı sâni 1917, sy. 30.

338 “Leylâ Hanım”, *İnci Mecmûası*, 1 Ağustos 1336, sy. 19.

339 “Sahâif-i Mensiyye: Fuzûlî”, 29 Mart 1328, sy. 10, s. 82-84.

Şehab Bey'in Nedim'e dair yazdıkları³⁴⁰ da aynı şekilde çok söz-az bilgi taşır. Şairi bazen "Akсарay'ın bir kahvesinde, gecelik entarisiyle abâsına sarılmış, fesini biraz yana atmış, her söze mukabil bir söz, her şiddet ve hiddete bir han-de, her hüsne bir çiçek bulmakla meşgul eski İstanbul beyi" ne bazen bir ressam benzettir. Nef'i'den bahsederken,³⁴¹ onun şiirlerinde farketdiği ahenge dikkat çeker:

Nef'î bir şair bestekârdır ki, mûsikînin güfteleri kelimâtın birbiriyle imtizâcından, teâkub ve tevâlisinden mütevellid lisân-ı mahsûsun, lisân-ı âhengdârın mevlûdüdür. Nef'î, bu büyük Erzurumlu san'at-i edebîyyâta dahil olabilecek, vasf-ı esâsî-i şi'ri izâle etmeyecek, hudûd-ı mûsikînin haricinde kalabilecek nağmeleri, perdeleri tamamıyla ölçmüş, anlamış, zevk-ı nazmı, hazz-ı eş'ârı muhafaza etmekle beraber neşve-i mûsikîyi de yaşatabilmiştir.

Zeki Mefhari'nin Câhiliye devri Arap edebiyatından başlayıp³⁴² Emevî ve Abbâsî şairlerine kadarki dönemi ele alan³⁴³ yazıları, Şerâfeddin Şuûri³⁴⁴ ve Talib Fâizî-zâde Fehmî'nin³⁴⁵ Harîrî hakkındaki denemeleri klâsik edebiyatımız için de önemsenebilecek taraflar taşır. Şerafeddin (Yaltkaya) imzalı bir yazı³⁴⁶ ise, Arap edebiyatının derlitolu bir değerlendirmesidir.

Mecîdüssaltana Afşar'ın Acem edebiyatı hakkındaki yazısı,³⁴⁷ o topraklardan neş'et etmiş bir kalem sahibi tarafından yayımlandığı için değerlidir. Ömer Ferid (Kam)'in³⁴⁸ ve Alexandre Konekega'nın³⁴⁹ makaleleriyle beraber okunmalıdır. Tahirü'l-Mevlevî'nin Acem edebiyatındaki *ahsenü'l-kasas*ları tanıtip değerlendirdiği önemli bir yazısı vardır.³⁵⁰ Süleyman Nazif'in "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri" konulu konferans metnini daha sonra, bir periyodikte yayımlar.³⁵¹ Şair, ilk çağlarda şiirin "Hindistan'dan neş'et ederek birçok yer-

340 "Yegâne İstanbul Şairi: Nedim", 19 Nisan 1328, sy. 14, s. 138-140.

341 "Sahâif-i Mensiye: Nef'î-Şi'r-i Âheng", *Rûbab Mecmûası*, 10 Mayıs 1328, sy. 17, s. 174-177.

342 "Antere bin Şeddâd ve Arapların Devr-i Câhiliyyetteki Edebiyatı", *Mekteb Mecmûası*, 10 Şubat 1309, c. II, sy. 4, s. 164-169 ve 10 Mart 1310, c. II, sy. 6, s. 252-256.

343 "Hulefâ-yı Emeviyye vü Abbâsiyye Zamanında Zuhûr Eden Meşâhîr-i Ulemâ ve Şuarâ-yı Arab", *Mekteb Mecmûası*, 21 Nisan ve 16 Haziran 1310, sy. 9 ve 13, s. 404-409 ve 579-582.

344 "Sâhib-i Makamat Ebu'l-Kasım el-Harîrî", *Maârif Mecmûası*, 29 Cemâziyelevvel 1309, sy. 19, s. 298-299.

345 "Makamât-ı Harîrî Sahibi ve Meslek-i Edebîsi", *Sabah*, 20 Kânûn-ı sâni 1314.

346 "Arab Edebiyatı", *Bilgi Mecmûası*, 1329, sy. 4, s. 364-397.

347 "İran Edebiyatına Bir Nazar", *Türk Yurdu Mecmûası*, 16 Mart-1 Nisan 1334, c. XIV, sy. 5 (155)-6 (156), s. 4116-4119 ve 4148-4150.

348 "İran Edebiyatı", *Mahfil Mecmûası*, Zilka'de-Zilhicce 1339, sy. 13-14.

349 "Ondokuzuncu Asırda İran Edebiyatı", çev. Köprülü-zâde Ahmed Cemâl, *Dergâh Mecmûası*, 5 Temmuz 1337, sy. 6.

350 "Ahsenü'l-kasas", *Peyâm-ı Sabah (edebî ilâve)*, 12 ve 19 Şubat, 4 ve 10 Mart, 8 Nisan 1338, sy. 27-28, 30-32.

351 *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası*, 12 Kânûn-ı sâni-13 Nisan, 15 Haziran 1918, sy. 50-63, 72. 15 sayı süren uzun bir tefrikadır.

lerde âvâre vü bî-karar geşt ü güzâr ettikten sonra" Batı'da Yunan, Doğu'da İran toprağında "temerküz" ettiği fikrindedir. Bir başka söyleyişle, şiirin doğduğu kaynaktan beslenen iki ana koldan biri Acem coğrafyasını sulamıştır. Nazif Bey, İslâm ulemasının Arapça yazarken dahi Farsça düşündüğünü ve hissettiğini ileri sürmekte; "İster beni fıkdan-ı ilm, ister noksân-ı hissile itham etsinler, iddia ve ısrar ederim ki, Türklerin edebiyatı ve hattâ tarihi Osmanlılarla başlar" diyerek Türklerin edebiyatını da son birkaç asırdan öncesi olmayan bir yeni-yetme olarak göstermektedir. İbnürri'at Sâmih Bey, bu fikirlere şiddetle karşı çıkarak Nazif'in "âdetâ tarihi, millî hislerine feda eden bir İranlı gibi" davrandığını söyler;³⁵² birkaç gün sonra da uzun bir makale neşrederek gerekli cevabı verir.³⁵³ Nazif de İran'dan anladığını lâkin "Tûran meselesi"nden hiç anlamadığını, "ilâ âhirü'l-ömr" de anlayamayacağını bildirir.³⁵⁴ Münakaşa uzayıp Celâl Nûri (İleri), Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Hüseyin Dâniş Beylerin isimleri de karışınca, Rif'at Bey uzun bir tefrika neşrederek İran-Tûran münasebetlerini inceler³⁵⁵ ve Acem tarihini Türklerle başlattığını, hattâ Zerdüş'tün de Türk olduğunu söyleyiverir. Polemiğin seyri değişip bir millî tarih tartışmasına dönüştüğü için, bundan sonra kaleme alınan yazılar saded haricidir. Tam polemiklerin eski hararetini kaybetmeğe başladığı sıralarda, Cenab Şehabeddin "Edebiyatımızda İran Mukallidliği" tefrikasıyla³⁵⁶ ateşi harlandırınca, aziz dostu Süleyman Nazif de yeniden kaleme sarılıp Örfî hakkında onbir sayı boyunca devam edecek tefrikasını³⁵⁷ hazırlar.

Hasan Âli (Yücel), Dârülfünûn'un kütüphanesinde çalışırken Mevlânâ hakkında bir esere tesadüf eder ve kaynağını araştırır. Mevlânâ'ya dair araştırma ve incelemelerin yerli ve yabancı meraklısı için önemi üzerinde durduğu bir yazısında bu konuyu işler.³⁵⁸

Sonraki yıllarda folklor araştırmalarıyla haklı bir şöhret kazanacak olan Mehmed Hâlid (Bayrı), klâsik edebiyat hakkında kaleme aldığı yazılarından

352 *Âtî*, 22 Kânûn-ı sâni 1334, sy. 26. Peşinden de Ferik Enver Paşa'nın benzer itirazları yayımlanır (*Âtî*, 3 Şubat 1334, sy. 39).

353 "Sühendân-ı Firdevsî-nevaz Süleyman Nazif Beyefendiye", *Âtî*, 26 Kânûn-ı sâni 1334.

354 "Şâir-i Rakîku'l-beyan Sâmih Rif'at Beyefendiye", *Âtî*, 30 Kânûn-ı sâni 1334, sy. 30. Aynı fikirleri daha sonra da tekrar eder: "Şâir-i Bedâyi'-sâz Sâmih Rif'at Beyefendiye", *Âtî*, 9 Şubat 1334, sy. 40.

355 "İran Tarihi ve Türkler", *Âtî*, 18 Şubat 1334-4 Mart 1335, sy. 49-62.

356 *Peyam (edebî ilâve)*, 11 ve 18 Kânûn-ı evvel, 1 ve 8 Kânûn-ı sâni 1335, sy. 18 (61)-19 (62), 21 (64)-22.

357 "Örfî-i Şirâzi", *Peyam (edebî ilâve)*, 2, 16, 23, 30 Teşrin-i evvel, 6, 13 ve 20 Teşrin-i sâni, 11 ve 18 Kânûn-ı evvel 1335, 1 ve 8 Kânûn-ı sâni 1336, sy. 8 (51), 10 (53)-15 (58), 18 (61), 19 (62), 21 (64), 22.

358 "Hazret-i Mevlânâ Hakkında Garp'ta Tedkikat", *Dergâh Mecmûası*, 5 Teşrin-i evvel 1338, sy. 36.

pek çoğunu ilk sayısından itibaren *Dergâh*'ta yayımlar. Eşrefoğlu Rûmî'nin hayatı ve eserleri üzerinde durduğu bir yazısında,³⁵⁹ onu "rûhî cezbenin coşkunuğu itibarıyla bugün bile canlı ve zevkli" bularak Türkçe'nin orijinal şairleri arasında sayar. Hacı Kemâl'in *Câmiu'n-nezâir*'ine dair bir yazısında,³⁶⁰ önce tezkireler hakkında genel bilgi verir; sonra da 260 şairden nazîrelerin yer aldığı eseri tanıtarak onun Türk edebiyatı için önemi üzerinde durur. Necâtî³⁶¹ ve Nedim³⁶² hakkındaki yazıları, tezkirelerdeki bilginin pek de ötesine geçemeyen çalışmalardır. Yûnus Emre'nin dîvânını tanıttığı yazısında,³⁶³ Mehmed Hâlid'in doğru bir yol izleyerek onu Asya'dan gelen tasavvuf fikrinin Anadolu'daki ilk büyük gücü diye gördüğü farkedilir. Sehî Bey'le tezkiresini tanıttığı bir diğer yazısı,³⁶⁴ hem tezkireciliğin Osmanlı şiir tarihi için önemini hem de diğerleri arasında Sehî'nin tezkiresinin yerini ele aldığı için nisbeten önemli sayılabilir. Bir başka yazısında³⁶⁵ Âdem Dede'yi, onun Farsça ve Türkçe şiirlerini değerlendiren Mehmed Hâlid, daha çok *Mesnevî* etkisinde şiir verdiği hâlde millî kalabilen şairleri sorguluyor gibidir.

Kilisli Rif'at (Bilge)'in Evliyâ Çelebi ve seyahatnâmesi hakkında kaleme aldığı makale,³⁶⁶ küçük bir kıvıldanma yaratır. Peşinden Mustafa Nihad (Özön)'ün, seyahatnâmesinden hareketle Evliyâ Çelebi'yi tanıttığı yazısı³⁶⁷ ise, yıllar sonra üç cilt hâlinde yayımlayacağı *Seyahatnâme* seçkisinin tarihçesi ve kaynakları hakkında ipucu olur.

Yahya Kemâl'in edebiyattan söz açtığı hemen her yazısının bir tarafı klâsik edebiyata ait bir tesbit, bir yorum, bir örnek içerir. Bu bakımdan, şairin yazdıkları içinde, münhasıran klâsik edebiyattan bahsedenleri tanıtmak büyük haksızlık olur. Sözün gelişi, edebî lirizmden bahseden bir yazısı,³⁶⁸ hâlde şöyle bir oyalandıktan sonra mâziye döner ve bilhassa Fuzûlî-Nedim mukayesesini için ilginç bir tesbitle güzelleşir:

359 "Eşrefoğlu", *Dergâh Mecmûası*, 15 Nisan-1 Mayıs 1337, sy. 1-2.

360 "Câmiu'n-nezâir", *Dergâh Mecmûası*, 16 Mayıs 1337, sy. 3.

361 "Necâtî'nin Ölümü", *Dergâh Mecmûası*, 1 Haziran 1337, sy. 4; "Necâtî'nin Hayatı", *Dergâh Mecmûası*, 20 Teşrîn-i sâni 1338, sy. 39.

362 "Nedim", *Dergâh Mecmûası*, 5 ve 20 Temmuz 1337, sy. 6-7. Yazının bitiminin hemen ardından, Mustafa Nihad (Özön) de "Nedim, Şahsiyeti ve Eseri" (*Dergâh Mecmûası*, 5 Ağustos 1337, sy. 8) diye bir inceleme yayımlar.

363 "Yûnus Emre Dîvânı", *Dergâh Mecmûası*, 5 Teşrîn-i sâni 1338, sy. 38.

364 "Sehî ve Eseri", *Dergâh Mecmûası*, 5 Kânûn-ı evvel 1338, sy. 40.

365 "Âdem Dede", *Dergâh Mecmûası*, 20 Kânûn-ı evvel 1338, sy. 41.

366 "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'ne Dair", *Dergâh Mecmûası*, 20 Teşrîn-i sâni 1338, sy. 15.

367 "Evliyâ Çelebi", *Dergâh Mecmûası*, 20 Haziran, 20 Temmuz, 5 Ağustos, 20 Eylûl 1338, sy. 29, 31, 32, 35.

368 "Aşk (Lirizm)", *Yarın Mecmûası*, 16 Şubat 1338, sy. 18.

Fuzûlî ve Nedim Türk'ün lirizmini iki muhtelif cebheden gösterirler: Fuzûlî suları kalbine çeken kuvvetli bir girdâba benzer, derindir ve içlidir. Nedim bilâkis, fevvâre gibidir, suları havaya atar, şevk içindedir. Keder sevinçten daha derin görüldüğü için, Fuzûlî Nedim'den daha büyük görünür. Fakat bu fark esasen azdır. Dediğim gibi, biri girdab biri fevvâredir. Birinin umkunu göremiyorum, gözlerimiz kararıyor, birini görüyoruz.

Râsih'in "üstüne" redifli meşhur gazeli hakkında yazdıkları,³⁶⁹ Nedim'in "Beşiktaş'a yakın hâne-i vîrânı" için düşündükleri³⁷⁰ yahut Batılıya kendimizi tanıtmak için Fuzûlî'den *Leylâ vü Mecnûn'u*, Şeyh Galib'den *Hüsn ü Aşk'ı*, Nedim'den küçük bir antolojiyi ve içinde nefesler, ilâhiler bulunan bir mecmuayı tercüme etmek gerektiğini söylediği yazısı³⁷¹ da önemli olmakla birlikte, Yahya Kemâl'in klâsik edebiyata dair asıl fikirleri "Sade Bir Görüş"ten³⁷² öğrenilir. Yazıda temel konu, "teceddüd"ün edebiyattan, hayattan götürdükleri olunca, klâsik edebiyat hakkında söylenenler de fîraklı bir mersiyeye dönüşür. Rûhunu bütün cemiyetin oluşturduğu bir vücuda benzeyen klâsik edebiyat, bu rûhu diğer sanatlarla da paylaşır. Şairin dîvânını hattat yazar, mücellid ciltler, müzehhib süsler; ondaki şiirleri bestekâr besteler, hânende söyler. Şairin düşürdüğü tarihleri hattat yazar, hakkâk de binaların kitabelerine oyar. "Millî hayatın şahidi mevkiinde" olan şair, devrin ve şahsiyetlerin mevcudiyetini belgelemek gibi önemli bir görev de üstlenmiştir.

Hâsılı şair bütün sanatlara, bütün hayata böyle bağlarla bağlı ve o cemiyetin timsâli idi. Şiirin âletleri, usûlleri, lisanı, zevkı birdi ve her yerde aynı seviyeye hitap ediyordu. Tesalya Yenişehirindeki şairin gazelini Diyarbekir konaklarında, Urfalı şairin kasîdesini Bosna-Saray konaklarında okuyor, anlıyor, coşuyorlardı.

V. Metin neşri

George Jacob, Upsala Kraliyet Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki yazma bir mecmûada ve şuarâ tezkirelerinde bulduğu 21 şiiri *Der Divan Sultan Mehmeds des Zweiten, des Eroberers von Konstantinopel* (Uppsala, 1904) adı altında yayımlar. Fâtih Sultan Mehmed'in *Dîvân-ı Avnî*'sinin o tarihe kadar mevcut olan yegâne nüshası Ali Emiri Efendi tarafından bulunup tanıtılana kadar,³⁷³ Jacob'un neşri sultanın şairliğine dair bilgi alınabilecek tek kaynak olmayı sürdürmüştür.

369 "Râsih'in Matları", *Dergâh Mecmûası*, 1 Mayıs 1337, sy. 2.

370 "Nedim'in Evi", *Dergâh Mecmûası*, 16 Mayıs 1337, sy. 3.

371 "Bir Hasbîhâl Münasebetiyle", *Tevhîd-i Efkar*, 25 Şubat 1338.

372 *Dergâh Mecmûası*, 1 Mayıs 1337, sy. 2.

373 *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmûası*, 31 Mayıs 1334, sy. 3.

V. Quatrèrmre'in *Küllîyyât-ı Nevâî Exraits d'Ali-Schir* (Paris: Typographie de Firmin Didot Frères, 1841, 114 s.) adı altında yaptığı ve *Muhâkemetü'l-lûgateyn*'in notlarla zenginleştirilmesinden ibaret kalan neşri, bütün noksanına rağmen, devrinde önemli bir ilgi toplamıştır. Yıllar sonra, Pavet de Courteille onun eksikliğini tamamlamak azmiyle *el-Lûgatü'n-Nevâiyye ve İstîşhâdâtü'l-Çağatâiyye-Dictionaire Turc-oriental*'i yayımlar (Paris: Imprimerie Imperiale, 1870, 562 s.). Osmanlı topraklarında Ali Şir Nevâyî'nin *Muhâkemetü'l-lûgateyn*'inin ilk neşri, Bursa'da Ferâizci-zâde M. Şâkir'in³⁷⁴ çıkardığı *Nilüfer Mecmûası*'nda dört sayı tefrika edilmesiyle olur (1306, sy. 37-40). Peşinden, Ahmed Cevdet tarafından "Kitabhâne-i İkdâm" serisinden yayımlanır (İstanbul: İkdâm Matb., 1315, 104 s.). Kitapta, François A. Belin'in daha önce yayımlanmış bir makalesinin³⁷⁵ Necib Âsım (Yazıksız) tarafından yapılan tercümesini takiben Veled Çelebi (İzbudak)'nin Osmanlı ve Çağatay Türkçesi'yle metin neşirleri gelir. Mevcut bilgilere göre, Nevâyî'nin Osmanlı coğrafyasında basılan ilk kitabı *Mahbûbü'l-kulûb* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1289, 207 s.) görünüyor. Kitabı, Belin ile Ahmed Vefik Paşa müştereken hazırlarlar.³⁷⁶ Nevâyî'nin Câmi'den yaptığı manzum *Çihl Hadis* tercümesi Taşkend'de (Matbaa-i Kemin Eski Boryoz, 1893, 24 s.) yayımlandıktan hemen sonra, İstanbul'da da *Tercüme-i Hadis-i Erbaîn* (Kasbar Matb., 1311, 24 s.) adıyla basılır.³⁷⁷ Şairin yine Câmi ile müşterek eseri olarak gösterilen *Ziynetü'l-ef'idesi*³⁷⁸ de Hafız Mehmed Zühdü Efendi tarafından tercüme edilerek bastırılmıştır (Trabzon: Serasi Matb., 1324, 49 s.).

Carl Brockelmann, adının Ali olduğu bilinen bir şairin *Kıssa-i Yûsuf*'unu yayımlar (*Ali's Qissa'i Jûsuf, der älteste Vorläufer der Osmanischen Literatur*, Berlin, 1917). Eserin özelliği, muhtemelen XIII. asırda yaşamış bir Türk şairinin ka-

374 Mehmed Şâkir, dergisinde *Muhâkemetü'l-lûgateyni* tefrika ettikten sonra, kendisi de aynı yolda *Perseng, Sarf-ı Lisân-ı Âdemî, Şükûfe-nisâr-ı Zebân-ı Umûmî vü Osmânî Grammaire de la langue d'Adam* (1894) adlı bir kitap hazırlayarak Sultan Hamîd'e takdim etmiştir. 363 sahifelik kitapta "Türk dilinin lisân-ı Âdemî, menşe-i zebân-ı umûmî" olduğunu ileri sürerek Güneş-dil teorisini çok önceden haber vermiştir (Millet Ktbh., A. Emiri, lûgat, 128). TDK Kütüphanesi'nde bulunan nüshasının (Yz. A 244/I) Ferâizci-zâde Habîb'e ait gösterilmesi yanlıştır.

375 "Notice biographique et littéraire sur Mir Ali-Chir Névaî", *Journal Asiatique*, 1861, Seri V, XVII, s. 175-256 ve 281-357.

376 Bu basımda hazırlayanın adı anılmasa da Ahmed Vefik Paşa'nın yardımları olduğu bilgisi için bkz. Fevziye A. Tansel, "Ahmed Vefik Paşa'nın Eserleri", *Belleten*, Nisan 1964, c. XXVIII, sy. 110, s. 282, not 50.

377 Yıllar sonra, Necib Âsım'ın "Erbaîn Hadis Tercümeleri" (*Millî Tettebbu'lar Mecmûası*, 1331, sy. 4, s. 149-155) makalesinde yeni bir neşri daha olacaktır.

378 Günay Kut'un kaleme aldığı "Ali Şir Nevâî" maddesinde de (*TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, c. II, s. 450-453), Ömer Okumuş'un "Câmi, Abdurrahman" maddesinde de (İstanbul, 1993, c. VII, s. 97-99) böyle bir eserin varlığına işaret edilmemiştir.

leminden çıkmış ilk *Yûsufu Züleyhâ* olması, bir mesnevî konusunu aktarmasına rağmen dörtlüklerle yazılması ve Hârezm sahasındaki Oğuz izlerini yansıtan bir dil kullanılmasıdır. Brockelmann, kitabın başına eklediği kısa girişte (s. 5-8), metni Eski Anadolu Türkçesinde yazılmış olarak gösterir.³⁷⁹ Utız İmanı'nın *Kıssa-i Yûsuf* neşrini (Kazan, 1841) ise, araştırmacılar bile çoğu zaman hatırlamazlar.

İlk iki cildini R. J. von Hammer'ın tercüme ettiği *Evliyâ Çelebi Seyahatnâme-si*, masrafları Oriental Translation Fund tarafından karşılanarak basılmıştır: *Narrative of travels in Europe, Asia and Africa, in the seventeenth Century by Evliya Efendi*, 2 cilt, Londra: Johnson Reprint Co., 1834-1850. Imre Karacson da Macaristan'dan bahseden VI. cildi tercüme eder: *Evliya Cslebi török vilagutazo magyarorszagi utazasai 1660-1664*, 2 cilt, Budapeşte: 1904-1908. A. H. Lybyer ise, seyahatnâme-yi tercümeleriyle tanıtan bir yazı kaleme alır.³⁸⁰

Seydi Ali Reis'in meşhur seyahatnâmesi *Mir'âtü'l-memâlik*'in Topkapı Sarayı'ndaki nüshasını esas alan Necib Âsım (Yazıksız), kitabı basıma hazırlar ve eser Ahmed Cevdet'in himmetiyle "Kitabhâne-i İkdâm"dan basılır (İstanbul: İkdâm Matb., 1313, 99 s.). Birkaç yıl sonra da Vambery'nin metni İngilizceye *The Travels and Adventures of the Turkish Admiral Sidi Ali Reis, in India, Afghanistan, Central Asia, and Persia, during the years 1553-1556* (Londra, 1899, xvi+123 s.) nâmı ile tercüme ettiği öğrenilir.

Keykâvus'un oğlu için Farsça olarak kaleme aldığı *Kabus-nâme* Türk edebiyatının bir eseri değilse de beş defa tercüme edilerek erken dönemlerden itibaren Türk saray muhitinde okunması ve okutulması sebebiyle yerleştiği söylenebilir. H. F. Diez'in Nazmî-zâde Murtazâ'nın tercümesinden de yararlanarak 1811'de Almancaya tercümesinden sonra, A. Querry'nin Fransızca *Le Cabous Nâmè, ou Livre de Cabous'u* (Paris, 1886, 455 s.) basılır. Kazan Türklerinden Abdülkayyum Molla Nâsır'ın kısaltılmış tercümesi iki defa yayımlanır (1882 ve 1898, 140 s.). Kontes Olga de Lebedev'in (nâm-ı diğer "Gülzar Hanım"), 1886'da Rusçaya çevirdiği metin de budur. Bunca rağbet bulmuş bir eserin Osmanlı sahasında yayımlandığını gösteren bir işarete rastlanamayışı ilginçtir.

Aslı Hintçe olmasına rağmen, *Kelile ve Dimne* de *Hümâyûn-nâme* adıyla tercüme edildikten sonra, Türk edebiyatına mâl olan eserlerdendir. XVI. asırda Alâeddin Ali Çelebi'nin yaptığı tercüme, aslının da Farsçasının da önüne geçmiş ve Batı'da defalarca yayımlanmıştır. Galland'ın 1724'te basılan tercümesi, başka dillerde yeniden neşredilmiştir. Diez'in 1811'deki incelemesi de bir siya-

379 Gyula Németh'in neşir hakkındaki yazısı için bkz. *Abhandlange der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang-1916*, Berlin, 1917, s. 109-112.

380 "The Travels of Evliya Effendi", *JAOS*, 1917, c. XXXVI, s. 224 vd.

setnâme olarak metnin önemini ortaya koymuştur.³⁸¹ *Hümâyün-nâme*'nin sıradan okura hitap etmeyen külfetli dili her asırda bir kere sadeleştirilir. Metin, XVII. asırda Şeyhülislâm Yahya, bir sonraki asırda Osman-zâde Taib ve XIX. asırda da Sultan Hamîd'in emriyle Ahmed Midhat Efendi tarafından daha kısa ve daha basit hâle getirilmiştir: *Hulâsa-i Hümâyün-nâme*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1304, 600 s. Ahmed Midhat, "bu kitâb-ı celîlin nâmını tecdid ve fevâidini tâmim için" yola çıkmış ve eserin saray nüshasını kullanarak kendi özetini hazırlamıştır. Metnin sonunda, "sinîn ü a'sârın mürûruylan lisân-ı Osmâniyyemizin yine nâil-i teceddüdü olmuş bulunacağı bir zaman geldikte (...) teceddüdden teceddüd nâil olagideceği"ni söylemesi, Ahmed Midhat'ın ileri görüşlülüğünün işaretidir.³⁸² Diğer taraftan, Taib'in muhtasar metnini Abdünnâfi İffet *Kitâb-ı Nâfi'u'l-âsâr Nevbâve-i Simâri'l-esmâr* (İstanbul: Dârü't-tubâati'l-âmire, 1268, 166 s.) adıyla nazma çeker.³⁸³

Caldecott, Lohn Leyden ile W. Erskine'in Farsçadan yaptıkları müşterek tercümelerini özetleyerek *Life of Baber, Abridged from the Memoires of Zehir-ed-din Muhammed Baber* (Londra, 1844) adlı kitabı hazırlar. N. İllinski metnin Çağatay Türkçesiyle olan aslından tercümesini *Baber-Nameh Djagataice, ad fidem codicis Petropolitani edidit N. İllinski* (Kazan: Kazan Ünivirsititi'nin Tab'hânesi, 1857, 508 s.) yapınca, Pavet de Courteille de 1871'de Türkçesinden tercüme eder: *Mémoires de Baber (Zahir-ed-din Mohammed), Fondateur de la dynastie mongole dans l'Hindoustân. Traduits pour la première fois sur le texte djagatai* (2 cilt, Paris, 1871). F. G. Talbot, *Memoirs of Baber, Emperor of India, First of the Great Moghuls* (Londra, 1909) adıyla metnin yeni bir tercümesini bastırır. Sir Lucas King, Leyden ve Erskine'in tercümelerini açıklayıcı notlar ekleyerek *Memoirs of Zehir-ed-din Muhammed Bâbur, Emperor of Hindustan* (Oxford, 1921) nâmiyle bastırır. Annette S. Beveridge hâtıratın Haydarâbad nüshasının faksimilesini *The Bábar-Nameh, being the autobiography of the emperor Bábar, the founder of the Moghul dynasty in India, written in Chaghatây Turkish* (Leiden-Londra, 1905, 187+385 s.) adıyla neşrettikten sonra, yirmi yıldır üstünde çalıştığı *Babur-nâma in English, Memoirs of Bâbur*'u dört cilt olarak bastırır (c. I, Fergana, 1912; c. II, Kabil, 1914; c. III, Hindustan, 1917; c. IV,

381 Adrien Royer de "Fragments du Humaïoun-nameh" (*Journal Asiatique*, Seri IV, 1848, s. 381-416) adı altında eserin bazı bölümlerini tercüme etti.

382 Hulâsa'nın aralarına kendi "mütâlâa"larını ekleyen Ahmed Midhat, muhtemelen böyle ara yere sıkıştırdığı cümleleri sebebiyle zor günler yaşar. Kitap daha Matbaa-i Âmire'de iken imha edilir. O sebeptendir ki, bugüne ulaşmış pek az nüshası vardır. Metnin yeni harflerle ve hatalı okumaları çokça bir neşrini M. Atâ Çatıkkaş yapmıştır [*Ahmet Midhat'ın Kelile ve Dimne Tercümesi (Hulâsa-i Hümâyunnâme)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1999, 323 s.].

383 *Kelile ve Dimne* tercümeleri için Zehra Toska'nın doktora tezine ve hassaten "Kelile ve Dimne'nin Türkçe Tercümeleri" makalesine (*Journal of Turkish Studies, Fahir İz Armağanı-II*, 1993, sy. 15, s. 355-380) bakılabilir.

Londra, 1921; 2. bs., 2 cilt, Londra, 1922) ki, en ilmî ve en eksiksiz tercüme olarak kabûl edilir.³⁸⁴

Rudolf Dvořák, Bâkî dîvânının Leiden, Leipzig ve Münih nüshalarından faydalanarak *Dîvân-ı Bâkî / Baki's Diwan, Ghazalijyatı* (2 cilt, Leiden, 1908-1911, 666 s.) hazırlar; 7 sahîfelik bir de inceleme ekler. Metnin harekeli olarak verilmiş olmasına rağmen, özellikle Türkçe kelimelerin okunuşunda sık ve büyük hatalar yapılmıştır. Daha çok, Hammer'in *Baki's des groesten türkischen Lyrikers Divan* (Viyana, 1825) çalışmasından faydalanılmış gibidir.

Uzun Firdevsî'nin *Silâhşor-nâmesi* M. Wickerhauser tarafından Türkçe olarak yayımlandıktan sonra (Viyana, 21 s.), Almancaya tercümesini de Schlechta-Wssehrd üstlenmiştir (*Zeitschrift der Deutschen des Morgenländischen Gesellschaft*, 1863, sy. XVII, s. 1-38). Daha sonra, L. Bonelli tarafından yapılmış Türkçe bir neşri daha vardır (*Reodiconti dell'Accademie dei Lincei*, Roma, 1892, Seri V, c. I, s. 435-454). Firdevsî-i Rûmî'nin *Şatranç-nâmesi* ise, A. V. D. Linde eliyle yayımlanmıştır (*Quellenstudien zur Geschichte des Schachspiels*, Berlin, 1881, s. 398 vd.).

Yavuz Sultan Selim'in dîvan kâtibi Hayder Çelebi'nin kaleme aldığı ruznâmesinden parçaları Dr. Halil Edhem (Eldem) Almancaya çevirir ve Deutsche Orient-Bücherei'nin XX. cildi olarak yayımlar: *Tagebuch des aegyptischen Feldzuges Sultan Selims*, Weimar, 1916.

Cevrî'nin 145 beyitlik *Hilye-i Çehâr-yâr-i Güzîn'i* (İstanbul: İstikbâl Matb., 1293, 15 s.) bir dergide de yayımlanmıştır.³⁸⁵ Kitabın ikinci baskısında, Tâhirü'l-Mevlevî'nin bir tanıtma yazısı da yer alır (İstanbul: Karabet Matb., 1317, 24 s.).

Bursalı Beliğ'in *Târih-i Bursa, Güldeste-i Riyâz-ı İrfan ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân'ı* (Bursa: Hudâvendigâr Vilâyeti Matb., 1302, 543 s.) Eşref bin Ali Bey tarafından yayımlanır.

V. von Rosenzweig-Schwanau, Osmanlı dönemi şair tezkirelerinin büyük kısmını Almancaya tercüme etmiştir. Konsular Akademie'de duran yazmalarından anlaşıldığına göre, tercümelerin hepsi de kısaltılmış, hatta özetlenmiş hâldedir. Meselâ, *Sehî Tezkiresi'*nden (14 v.), Ahdî'nin *Gülşen-i Şuarâ'sından* (15 v.), Kınalı-zâde Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü's-şuarâ'sından* (58 v.) ve Riyazî'nin *Riyâzü's-şuarâ'sından* (20 v.) yaptığı tercümelerin toplamı 120 varak bile etmez.³⁸⁶ *İkdam Gazetesi'*nin sahibi Ahmed Cevdet *Tezkire-i Lâtîf'i* (İstanbul:

384 *Bâbur-nâme'*ye dair makalelerin tama en yakın bibliyografyası, Ö. Faruk Akün'ün hazırladığı ansiklopedi maddesindedir (*TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul, 1991, s. 408). Ayrıca, Köprülü-zâde M. Fuad Bey'in yarım kalan "Zâhirüddin Muhammed Bâbü'r Şâh'ın Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi ve Şiirleri" (*Millî Tettebbu'lar Mecmûası*, 1331, s. 113-124, 235-256, 464-480 ve 308-326) yazısına da müracaat edilebilir.

385 *Mekteb Mecmûası*, 30 Kânûn-ı evvel-13 Kânûn-ı sâni 1309, sy. 1-2.

386 Bu tercüme hakkında bkz. *Zeitschrift der Deutschen des Morgenländischen Gesellschaft*, 1866, c. XX, sy. 1-5, s. 439.

İkdam Matb., 1314, 381 s.),³⁸⁷ *Tezkire-i Sâlim*'i (İstanbul: İkdam Matb., 1315, 727 s.),³⁸⁸ ve *Tezkire-i Rızâ'yı* (İstanbul: İkdam Matb., 1316) bastırırken *Âmid Gazetes*'nin sahibi Mehmed Şükrü de *Âsâr-ı Eslâftan Tezkire-i Sehî*'yi (İstanbul: Matbaa-i Âmidî, 1315, 144 s.) yayımlar. E. G. Browne *Dawlatshah: Tadhki-ratu'sh-shu'arâ* (Londra ve Leiden, 1901) ile bir başka eksikliği tamamlar.

E. J. W. Gibb, Giridî Aziz Efendi'nin *Muhayyelât*'ından “hayâl-i sâni”yi *The Story of Jewad; a Romance by Ali Aziz Efendi, the Cretan* (Glasgow, 1884, 238 s.; 2. bs., New York: W. S. Gottsberger, 1888) adıyla tercüme etmiştir.³⁸⁹ Kitabın sözbaşında yazdığına göre, tercüme için bütün kitaptan bu hayâli seçmesinin sebebi, üç hikâyenin en ilginç olması, Osmanlı'nın sihre bakışını yansıtması, Şark mistisizmine dair zengin malzeme içermesi ve XVIII. asır sonunda İstanbul'un sosyal hayatını tanıtmasıdır (s. ix-x).³⁹⁰

1721'de İran'a sefir olarak gönderilen Dürri Efendi'nin sefaretnâmesi Fransa'da iki defa basılmıştır. *Relation de Dourri Effendi* (Paris, 1810) adıyla tercüme edildikten sonra, *Dürri Mehmed Efendi'nin İran Sefaret-nâmesi* (Paris: Imprimerie Litographique de C. Motte, 1820, 32 s.) nâmı altında ve “mağribî bir yazı ile istinsah edilmiş” Türkçe metni de litografya marifetiyle basılmıştır. Sonraları, Bağdadlı Ahmed Vâsıf Efendi'nin Madrid'e elçi olarak gönderildiğinde yazdığı sefaretnâme Barbier de Meynard tarafından “Ambassade de l'Historien turc Vaçif Efendi en Espagne (1787-1788), traduit sur la reduction originale” adıyla tercüme edilerek *Journal Asiatique*'te (1864, Seri V, c. XIX, s. 505-523) yayımlanmıştır. Derviş Mehmed Efendi'nin Rusya elçiliğine ait sefaretnâme Fransızcaya J. du Moret eliyle özetlenerek çevrilmiştir: “Relation de l'Ambassade du Dervich Méhemmed Efendi à Pétersbourg en 1168 de l'Hégire (J.-C. 1754), extraite des annales de l'empire ottoman de Vassif Efendi”, *Journal Asiatique*, C. VIII, Février 1826, s. 118-125. Abdürrahim Muhib Efendi'nin Paris'te elçi olarak bulunduğu zaman kaleme aldığı sefaretnâmesi ise, aynı yıl içinde iki kere basılmıştır: Bertrand Bareilles, *Un Turc à Paris, 1806-1811*, Paris, 1920; *Relation de Voyage et de Mission de Mouhibb Effendi: Ambassadeur Extraordinaire du Sultan Selim III*, Paris: Éditions Bossard, 1920, 106 s.

387 Tezkirenin özetlenerek yapılmış ilk neşri: Theodor V. Chabert, *Latîfî, oder Biographische Nachrichten von Vorzüglichten Türkischen Dichtern, nebst einer Blumenlese aus Ihren Werken*, Zürih, 1800.

388 Ağâh S. Levend, bu baskıya “yazma nüshalarda bulunan şairlerden 20 kadarı”nın alınmadığını ve yanlışlar bulunduğunu yazar (*Türk Edebiyatı Tarihi*, c. I, s. 316).

389 Cemal Kutay, bir yazısında (“Giridî Ali Aziz Efendi'nin Hayâl Âlemindeki Ayrı Dünya”, *Tarih Sohbetleri*, Nisan 1966, sy. 1, s. 123-135), yazarının vasiyetine uyularak *Muhayyelât*'in 1801'de Berlin'de basıldığını söylerse de bu bilgiyi teyid edecek hiçbir ipucuna ulaşamadı.

390 Gibb, bu tercümesi biter bitmez, *Hikâye-i Kırk Vezir*'in tercümesine başlayacak ve *The History of the Forty Vezirs or the Story of the Forty Morns and Eves Written in Turkish by Sheykh-Zada* (Londra: Redway, 1886) adıyla yayımlayacaktır.

Müverrih Sürûrî'nin mecmûası Keçeci-zâde İzzet Molla'dan Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'e, ondan da Vak'anüvis Esad Efendi'ye intikal etmiş; müsveddeyi uhdesinde bulunduran her kişinin ilâveleriyle zenginleşmişken "sonraları kûşe-i nisyanda kalıp üzerinde örümcekler yuva yapmıştır. Mukaddemâ vak'anüvislik mülâbesesiyle ele geçirilen evrâk-ı perîşan içinde" bu mecmûaya tesadüf eden Ahmed Cevdet Paşa, yazmanın kaybolup gideceğinden korkarak aynen yayımlamıştır: *Sürûrî Mecmûası*, İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1299, 109 s.³⁹¹

Pavet de Courteille Nâbî'nin *Hayriyye*'sini tercüme etmek niyetindedir. O sıralarda Paris'te bulunan ve mütercim "ustam" diye andığı İbrahim Şinasi'nin de yardımları ve yönlendirmesiyle bu işe soyunur ve neticede tercümesini bitirip aslıyla birlikte *Les Conseils de Nabi Efendi* (Paris: Imprimerie Imperiale, 1857, 100+68 s.) adı altında bastırır.

Enderunlu Fâzıl'ın *Zenan-nâme*'si, J. A. Decourdemanche tarafından Fransızcaya çevrilir (Paris, 1879). Bazı tercüme ve anlamlandırma hataları için Abdülhalim Memduh ile Edmond Fazy'nin müştereken derledikleri *Anthologie de l'amour Turc*'e (Paris: Mercure de France, 1905, s. 273-274) bakılabilir.

Faik Reşad, "İhyâ-yı Âsâr" başlığı altında metin neşirleri yapar: *Dîvançe-i Vecdî* (İstanbul: Kasbar Matb., 1308, 64 s.), Âzerî İbrahim Çelebi'nin *Nakş-ı Hayâl*'i (İstanbul: Kasbar Matb., 1313, 84 s.) ve *Fuzûlî'nin Gayr-ı Matbû Eş'arı* (İstanbul, 1314, 48 s.) birbirini peşisıra yayımlanmamış olsa da aynı serinin kitaplarıdır. Ayrıca, *Sehî Tezkiresi*'nin basılması sebebiyle yazdığı incelemesi (*Âsâr-ı Eslâftan Tezkire-i Sehî*, İstanbul: Âmidî Matb., 1325, s. 141-144) ile *Lâtîfî Tezkiresi*'nin neşri üzerine kaleme aldığı "Cevdet Beyefendiye" yazısı (*Tezkire-i Lâtîfî*, İstanbul: İkdâm Matb., 1314, s. 375-381) da Reşad Bey'in dikkate değer çalışmalarıdır.

Ebuzziyâ Tevfik daha Matbaa-i Ebuzziyâ'yı dahi kurmadan, bir seri kitap yayımlama kararını almıştır.³⁹² Bu seri üç gözlü olacaktır; ilk gözde matbû nüshası olmayan eski telifler, ikinci gözde kendi eserleri, üçüncüsünde de "müellefât-ı ecnebiyye"den tercümeler. Sonraları "Kitabhâne-i Ebuzziyâ" nâmını alacak seri işte böyle doğar. 110 kitap yayımlanmış seriden konumuz gereği, bizi ilgilendirenler ilk göze ait olanlardır. Bu gözde yayımlanan kitapların büyük kısmının hazırlayanı kaydedilmemiş; lâkin, gereken -hattâ, bazen hiç de gerekemeyen yerlerine- "li't-tâbi'" imzasıyla dipnotlar eklenmiştir. Genel kanaat, bu notların Ebuzziyâ eliyle düğüldüğüdür. Şayet, bu hususta hemfikir kalınabilirse, bahsi geçen kitapları da onun hanesine kaydetmek gerekecektir. Serinin ilgili gözünde yayımlanan cep kitapları şunlardır:

391 Ayrıca bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-i Osmâniyye*, 2. bs., İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1299, s. 185-198.

392 "Ebuzziyâ Kitabhânesi", *Muharrir*, 1 Cemâziyelevvel 1293, Cüz 5.

Zafer-nâme-i Sâbit (1299, 46 s.; 2. bs., 1311, 57 s.),³⁹³ *Koçi Bey Risâlesi* (1303, 124 s.),³⁹⁴ *Sefâret-nâme-i Ahmed Resmî* (1303, 68 s.),³⁹⁵ *Sefâret-nâme-i Ahmed Azmî* (1303, 72 s.),³⁹⁶ *Sâdî-i Şîrâzî, Cidâl-i Sâdî bâ-müddei* (çev. Üsküdarlı Sâfi, 1303, 31 s.), Şeyh İnâyetullah Han, *Bahâr-ı Dâniş* (çev. Nâmık Kemâl, 2. bs., 1303, 48 s.; 3. bs., 1311, 56 s.),³⁹⁷ *Rûhî-i Bağdâdî, Tercî-i Bend-i Rûhî İle Sâmî ve Ziyâ Paşa'nın Nazîreleri* (1304, 48 s.), Seyyid M. Vahîd, *Fransa Sefâret-nâmesi* (1304, 118 s.),³⁹⁸ *Ahmed Resmî Efendi, Viyana Sefâret-nâmesi* (1304, 36 s.),³⁹⁹ Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk* (1304, 266 s.), *Tazarruât-ı Sinan Paşa* (1305, 54 s.; 2. bs., 1309, 56 s.),⁴⁰⁰ Yirmisekiz Çelebi Mehmed, *Paris Sefâret-nâmesi* (1306, 151 s.),⁴⁰¹ Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-Hak fî İhtiyârî'l-ehak* (1306, 155 s.), *Hayriyye-i Nâ-*

393 Yeni harfli neşri Turgut Karacan tarafından yapılmıştır (*Sabit, Zafername*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay., 1991, 98 s.) ve içinde Ebuzziyâ baskısı anılmamaktadır. Araştırmacının aynı yıl çıkan bir başka kitabında bu baskıdan bahsedilirken “iki baskısı da iyi bir nüshaya dayanmadığından eksik ve hatalıdır” denmesi (*Bosnalı Alaeddin Sabit, Divan*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay., 1991, s. 48), anılmama sebebi değil, olsa olsa kullanılmama sebebi olabilir.

394 Metnin önceki baskısı 1277/1861'de Londra'daki Britanya İncil Cemiyeti tarafından Mr. Watts Tab'hânesi'nde yapılmıştır (32 s.). Metni yayıma Ahmed Vefik (Paşa) hazırlamıştır (*Journal Asiatique*, 1863, c. II, sy. 134). Ebuzziyâ risaleyi tekrar yayımlarken bu basımı esas almış olmasına rağmen, kaynağını göstermemiştir. Risâlenin Leyden baskısı üzerine W. F. A. Behrnauer'in bir yazısı vardır: “Kogabeg's Abhandlung über den Verfall des osmanischen Staatsgebäudes seit Sultan Süleiman dem Grossen”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 1861, c. XV, s. 272-332. Metni Macarcaya J. Thury çevirmiştir (*Tö-rök törtenetirok*, Budapeşte, 1896, c. II, s. 406-415).

395 *Sefâret-nâme-i Prusya*'dır. Ayrıca bkz. *Das Türkische Gesandten Resmi Ahmed Efendi Gesandtschaftliche Berichte von Berlin im Jahre 1763*, Berlin, 1809 (2. bs., Berlin, 1983); Willy-Bolland'ın tercüme ettiği “Ahmed Resmî Effendi, Eine türkische Botschaft an Friedrich den Grossen”, İstanbul'da çıkan *Mitteilungen des Deutsche Exkursions-Klubs in Konstantinopel*'in 6. sayısı olarak 1903'te yayımlanır. J. J. S. Sekowski de Lehceye tercüme eder: “Prodroz Resmi Ahmed Afendego do Polski poseltwo jego do Prus 1177”, *Collectanea z Dziejopisow Turkeckich*, Varşova, 1825, c. II, s. 222-289.

396 Otto-Müller'in *Azmi Efendis Gesandtschaftsreise an den preussischen Hof: Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen Preussens zur Hohen Pforte unter Friedrich Wilhelm II*, (Berlin: Mayer und Müller, 1918, 113 s.) kitabı Türkische Bibliothek'in 19. kitabı olarak yayımlanmıştır.

397 Tercümenin ilk baskısı 1290'da Mekteb-i Sanâyi Matbaası'nda yapılmıştır.

398 Daha önce, Fransa'da, Doğu Dilleri Okulu tarafından *Relation de l'ambassade de Mohammed Se'id Wahid Effendi (Texte turk)* adıyla yayımlanmıştır (Paris, 1843, 58 s.).

399 Hammer tarafından tercüme edilmiştir: *Gesandtschaftliche Berichte von seinen Gesandtschaften in Wien im Jahre 1757 und in Berlin im Jahre 1763. Aus dem türkischen Originale übersetzt von einem ungenannten Mitarbeiter der Allgemeinen Literatur Zeitung*, Berlin, 1809. Hakkında bkz. Ahmed Refik (Altınay), “Berlin'de İlk Osmanlı Elçisi”, *İkdam*, 4 Kânûn-ı sâni 1917, sy. 7147.

400 Çalışmanın nüvesi, “Sinan Paşa Hakkında Mütâlâa” (*Muharrir Mecmûası*, 1293, Cüz 1, s. 30-31) yazısıdır.

401 P. A. Jaubert'in Paris'teki Doğu Dilleri Okulu'ndaki öğrenciler için hazırladığı *Relation de l'ambassade de Mohammed Efendi (Texte turk) à L'usage des élèves de L'Ecole royale et spéciale des langues orientales vivantes*inden (Paris, 1841, 80 s.) sonra, *Sefâret-nâme-i Mehmed* ✎

bî (1307, 80 s.), Ahmed Resmî Efendi, *Hulâsatü'l-itibar* (1307, 120 s.). Ayrıca, *Terdîfât-ı Lebîb* ile *Hilye-i Hakanî*'nin de neşredileceği haber verilmiş,⁴⁰² fakat bu bir türlü gerçekleştirilememiştir.

Şemseddin Sâmî için, *Bâkî'nin Eş'âr-ı Müntahabesi* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1317, 112 s.) bir tecrübe gibidir. Nitekim kitabın 20 Şâban 1316 tarihli giriş yazısından da bunu hissetmek mümkündür. Anlaşılan o ki, Mahmud Bey Matbaası da bir "Kütübhâne-i Müntehabat" serisi başlatmakta ve devamı için Sâmî Bey'e güvenmektedir. Yazar, metinleri "elsine-i selâsede şâyân-ı mütâlâa ve bâis-i istifâde olacak bir hayli âsâr" arasından seçecek; tercümesini, şerhini ve nihayet neşrini yapacaktır. Seçme iki şekilde olacaktır: "Evvelâ, âsâr-ı eslâf içinde en ziyade şâyân-ı neşr olanları seçilecek, sâniyen uzun ve ihtisâra muhtac olan bâzı âsâr-ı müntehabenin de en iyi kısımları alınacaktır." Bâkî de bu anlayışla seçilmiş ve Sâmî Bey'e göre "en iyi kısımları" alınmıştır. İki sahifeyi zor bulan biyografik bilgiden sonra seçilen şiirler sıralanmış; bazı kelimelerin Türkçesi dipnot olarak verilmiştir. İhtimal ki, hakettiği ilgisizlik sebebiyle⁴⁰³ serinin arkası gelmemiştir.

İbnülemin Mahmud Kemâl Bey'in Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi tarafından neşredilmesi için hazırladığı ve baş tarafına da genişçe bir etüd eklediği (s. 3-65) *Dîvân-ı Yahyâ* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334, 334 s.) Ali Emiri Efendi'nin gazap oklarıyla delik deşik edilir. Emiri, Şeyhülislâm Yahya'nın şiirlerinin eksik bırakıldığı iddiasıyla başlayıp hep o merkezde kalamayan bir dizi yazı ile İbnülemin'i, Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi'nin sair çalışanlarını topa tutar. *İkdam Gazetesî*'nde tam on sayı devam eden yazılarını (29 Teşrîn-i evvel-7 Teşrîn-i sâni 1332, sy. 7094-7103) da "kemâl-i itinâ ile" bir deftere yapıştırıp saklar (Millet Ktbh., A. Emiri, edb. 523, 24 s.).

Bilenler, Ali Emiri'nin bu abartılı öfkesinin gerçek sebebini, daha evvel kendi neşrettiği bazı metinlerin başına cılız ve iddiasız tanıtma yazıları ekleyi-

Efendi adıyla iki kere basılmıştır. İstanbul'daki baskısından (1283, Matbaa-i İlmiyye-i Osmâniyye, 83 s.) farklı olarak Paris baskısında (*Tacryr ou Relation de Mohemmed Effendi*, 1288, Victor Goupy Matb., 48 s.) Ali Süâvi'nin eklediği güzel bir mukaddeme ve 24 not vardır. D'Aubigny'nin "Un ambassadeur turc à Paris sous la régence-Ambassade de Mehmet-Effendi en France, d'après la relation écrite lui même et des documents inédits" adıyla yaptığı tercüme parçalar *Revue d'histoire diplomatique*'te (1889, c. III, sy. 1-2, s. 78-91 ve 200-235) yayımlanmıştır. John Seeker de *Voyage d'un ministre ottoman (Mehemet-Effendi)*'de (Monpellier, 1874) sefaretnameden hayli metin çevirmiştir. Çelebinin oğlu Mehmed Said Efendi ve sefaret hakkında önemli bir yazı Ahmed Refik (Altınay) tarafından kaleme alınmıştır: "Yirmisekiz-zâde Said Mehmed Efendi", *Sabah*, 23 ve 27 Haziran 1913, sy. 8538, 8541. Yazar, Paris'e elçi olarak gelmiş dört isim (Müteferrika Süleyman Ağa, Yirmisekiz Mehmed Çelebi, Said Efendi, Esseyid Ali Efendi) hakkında daha önce periyodiklerde yayımladığı makalelerini *Târihi Simâlar*'a (İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı, 1331, 136 s.) da almıştır.

402 *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 1 Şâban 1315, Cüz 75.

403 Kitabın ciddi ve haklı bir eleştirisi için bkz. M. Nûri Şeydâ, "Musâhabe-i Edebiyye", *Musavver Mâlûmat Mecmûası*, 23 Mart 1316, sy. 230, s. 767-768.

şinden duyduğu pişmanlığı bastırma isteğinde bulurlar. Gerçekte de efendi hazretlerinin yayıma hazırladığı birkaç eserin bu bakımdan hayli şanssız olduğu açıktır. Sözün gelişi, Matbaa-i Âmidî'nin sahibi Şükrü Bey, Lûtfî Paşa'nın Türkçe olarak telif edilmiş ilk siyaset-nâme olan *Âsaf-nâme*'sini (İstanbul: Matbaa-i Âmidî, 1326, 26 s.) neşre hazırlanırken⁴⁰⁴ Emiri'den bir takriz istemiş; o da altı sahîfelik bir yazı kaleme almıştır. Metnin bundan öte bir münasebeti olmamasına rağmen, *Âsaf-nâme*'yi kendi neşri imiş gibi göstermeye başlayan efendi hazretleri, kitapları arasında onu da anmayı ihmâl etmez.⁴⁰⁵ Babinger'in şübheye düşerek *Âsaf-nâme*'yi bir yerde Şükrü Bey'in, bir başka yerde Emiri'nin neşri sayması da bundandır.⁴⁰⁶ Hoca Gıyâseddin en-Nakkaş'ın Küçükçelevi-zâde Âsım tarafından tercüme edilen *Acâibü'l-letâif*'ini Akçahisar'da bulup istinsah eden Emiri (Millet Ktbh., A. Emiri, Trh. 828/ I), başına 2,5 sahîfelik bir giriş yazısı ekleyerek bastırır: *Acâibü'l-letâif İsmiyle Hitay Sefaret-nâmesi* (İstanbul: 1331, Kader Matb., 48 s.).⁴⁰⁷ Aynı şekilde, Hasan bin Mahmud Beyâtî'nin *Câm-ı Cem-âyin*'ine (İstanbul: Kader Matb., 1331, 55 s.)⁴⁰⁸ 7, Kâtib Ferdî'nin *Mardin Mülûk-i Artukıyye Tarihi ve Kitabeleri ve Sâir Vesâik-ı Mühimmesine* (İstanbul: Kader Matb., 1331, 72 s.) de 10 sahîfelik girişler yazar. Jean Deny, Ali Emiri ile şahsen görüştüktan sonra kaleme aldığı bir yazısında, onun iki kitabın daha yayımlanmasını sağladığını söyler;⁴⁰⁹ Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın *Nizâmü'd-düvel*'i ve Kadiasker M. Esad Efendi'nin *Târih-i Tunus*'u. Gelgelelim, Emiri bu kitapları yayıma hazırlamışsa bile, basturamamıştır.⁴¹⁰ Ahmed Refik de Emiri'nin Kırşehir'de bulunduğu sıralarda Merzifon-

404 Aynı sıralarda Dr. Rudolf Tschudi de metnin Almanca baskısını hazırlamaktadır: *Das Asaf-name des Lutfi Pascha nach den Handschriften zu Wien, Dresden und Konstantinopel zum ersten Male Herausgegeben und ins Deutsche Übertragen*, Berlin, 1910, 38+45 s. Neşir hakkında, F. Giese'nin bir tanıtma yazısı vardır (*Der Islam*, 1911, sy. 2, s. 293-294). Eserin Türkçe ve Almanca baskılarını gören J. H. Mordtmann, Ali Emiri neşrini yeğlediğini söyler (*Zeitschrift des Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 1911, c. LXV, s. 602). Eserin P. L. Cheikho tarafından Arapçaya tercümesi de peşinden gelir: *Loufi Pacha, Code du Grand Vizirat*, Beyrut, 1911 (*Maşrik*'tan ayrıbasım).

405 Meselâ bkz. *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmûası*, 31 Mart 1336, sy. 25, s. 643.

406 *Die Geschichtschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig: Otto-Harrassowitz, 1927, s. 81 ve 404.

407 Köprülü-zâde M. Fuad Bey'in bu neşir hakkında yayımladığı yazı ("Acâibü'l-letâif Hitay Seyahat-nâmesi", *Millî Tettebbu'lar Mecmûası*, 1332, s. 351-368), Ali Emiri'nin *Osmanlı Tarihi ve Edebiyat Mecmûası*'nı "Fuad-nâme"ye dönüştürmesine ve her sayıda Köprülü'ye hücum edecek bir konu bulmasına sebep olacaktır.

408 Metni sadeleştirerek yeni harflere aktaran Fahrettin Kırzioğlu, Emiri'nin yazısıyla birlikte neşreder (*Osmanlı Tarihleri*, İstanbul: Türkiye Yay., 1949, s. 371-403).

409 "Ali Emiri Efendi", *Journal Asiatique*, 1924, sy. 204, s. 378.

410 Bu kitapları "Nevâdir-i Eslâf" serisinden bastırmayı düşünüp gerçekleştirmediğini Emiri de söylüyor (*Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmûası*, 31 Mayıs 1334 ve 31 Mart 1336, sy. 3 ve 25, s. 60 ve 643). Babinger de Deny'yi tashih eder (a.g.e., s. 237 ve 303, not 2).

lu İsmail Efendi ile beraber *Kitâbü'l-Egânî*'yi tercüme ettiğini söyler; lâkin tahkik edilememiştir.⁴¹¹

Dârülfünûn'un Edebiyat Şûbesi kurulduğunda, öğrencilere okutulacak kaynakların yetersizliğini derinden hisseden müderrisler kendi ders kitaplarını, edebiyat tarihlerini, nazariyat çalışmalarını, metin şerhlerini telif etmeğe; ders takrirlerini kitaplaştırmaya ve örnek metinler neşrine başlarlar. Üniversitenin özel litografya tezgâhında basılan bu kitaplar, öğrencinin temel ihtiyaçlarını karşılar. Büyük kısmı kaybolup giden ve muhtemelen üniversite kitaplığında da tamamını bulmanın artık mümkün olmadığı bu yayınların arasında, tesbit edebildiğim kadarıyla iki tanesi de "chrestomathy" türünden antolojik metin neşridir. Bunlardan ilki *Şeyh Galib, Dîvan ve Hüsn ü Aşkından Müntehab Parçalar* (İstanbul: Dârülfünun Matb., 1336, 48 s.),⁴¹² diğeri ise, *Bursalı Ahmed Paşa Dîvânından Bazı Parçalar*'dır (İstanbul: Dârülfünun Matb., 1336, 79 s.). Her iki kitabın üzerinde de hazırlayanın adı yoktur; lâkin, basım yılları dikkate alındığında, bu neşirlerin Ömer Ferid (Kam) Bey'e ait olduğu söylenebilir.⁴¹³

Amerikan Lisan Mektebi muallimlerinden Prof. L. Levonyan İngiltere'ye gittiğinde, British Museum'da Kadı Bürhâneddin'e ait divandan bazı şiirleri istinsah eder ve dönüşünde bunları mektep müdürü F. Fredfield Godsell'e verir. Godsell'in neşre hazırladığı *Dîvân-ı Kadı Bürhâneddin, Gazel ve Rubâiyâtından Bir Kısım ve Tuyuglar* (İstanbul: Matbaa-i Âmire 1338, 61 s.) adlı kitap, bu malzeme üstüne kuruludur ve Dr. Halil Edhem (Eldem)'in küçük neşrinden sonra,⁴¹⁴ bizde şair hakkında yapılan ilk ciddî yayındır.⁴¹⁵ Muhtemelen, Dârülfünûn'un Târih-i Osmânî müderrisi ve Tedkikat-ı Lisâniyye Encümeni'nin âzası olmak sıfatıyla böyle bir kitabın başına Cenab Şehabeddin'in giriş yazması gerektiği düşünülmüştür. Kitaba "Kadı Bürhâneddin, Hayatı ve Sanatı" başlığıyla dokuz sahifelik bir giriş yazan Cenab, burada ne şairi ne de metni doğru anlatabilmiştir. Kadı Bürhâneddin için,

411 Ahmed Refik (Altunay), "Ali Emiri Efendi, Hayatı ve Âsân", *İkdam*, 24 Kânûn-ı sâni 1340, sy. 9631.

412 Tahirü'l-Mevlevî (Olgun)'nin de bir *Hüsn ü Aşk* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341, 104 s.) baskısı vardır ki, *Mahfel Mecmûası*'nın neşriyatındandır.

413 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun bir yazısından ("Prof. Ömer Ferid Kam ve Galib Dede'nin Mehtab Kasidesi", *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1944) ve Halil Çeltik'in *Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiyye Tetkikatı*'ndan (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1998, s. 9) sonra, Galib'in şiirlerini Ömer Ferid'in bastırdığı bir ihtimâl olmaktan çıkıp kesinleşir. Ahmed Paşa'nın şiirlerinin Galib'le aynı sıralarda neşri, onu da Kam'ın hazırladığı fikrini kuvvetlendiriyor.

414 *Sivas Sultanı Kadı Bürhâneddin Nâmına Kayseriye'de Bir Kitâbe*, İstanbul, 1328, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matb., 8 s. (*Târih-i Osmanî Encümeni Mecmûası*, c. III, sy. 16'dan ayrım).

415 Dîvânın tek nüshası Londra'da, British Museum'da OR. 4126 numara ile kayıtlıdır ve ilk defa P. Melioranski tarafından tanıtılmıştır ("Otrivki iz divana Achmeda Burhan eddina Sirasskogo", *Voctocnyja Zametki*, Petersburg, 1895, s. 131-152).

Eş'ârı, mestî-i şarab ve mestî-i muhabbet ile terennüm edilmiş ilhâmât-ı kalbdir. Edebiyat hürmetine Kadı'nın sefâhetini affedelim

gibi indî hükümler sıralamış; dîvanda “ق”ların “خ” olarak yazılmasını istinsah hatâsı sanmıştır.⁴¹⁶

Halil Nihad (Boztepe), Nedîm'in dîvânının 27 nüshasını elden geçirerek *Nedîm Dîvânı*'nı basıma hazırlar (İstanbul: İkdâm Matb., 1338, 373 s.). Bu, o zamana kadar yapılan en titiz ve kapsamlı dîvân neşridir. Kitabın baş tarafına “Nedîm'in Hayâtı”nı Ahmed Refik (Altınay), “Nedîm'in Şiirleri”ni de Köprülü-zâde M. Fuad yazar. Şairle hayatları ve şiirleri sıkça karıştırılan Nedîm-i Kadîm'in dîvançesi de arkaya eklenmiştir.⁴¹⁷

VI. Derleme ve Antolojiler

Academie Française'in âzâsından M. Edouard Servan de Sugny, *La Muse Ottoman au chefs-d'oeuvre de la Poésie Turque* (Paris: Librairie Editeur, 1853, 394 s.; Paris: Joel Cherbuliez, 1855, 394 s.) adlı bir antoloji hazırlayarak Fransız okuru Türk şiiri ile tanıştırmaya çalışır. Servan de Sugny, kitabın başına eklediği “Türk Şiirinin Kısa Tarihi”nde⁴¹⁸ ilginç bir tesbitte bulunur:

Beni hayrete düşüren ve daima düşürecek olan şey, Türkiye'ye daha büyük bir despotizm hükmettikçe, şiir daha da fazla gelişmiş ve Avrupa medeniyetiyle olan iletişim içinde, gelenek ve görenekler güç kaybettiği ölçüde, şiire olan hayranlık da yozlaşmaya başlamıştır. Öyleyse zihinlerinin en yüksek seviyeye ulaşması için insanların mutsuz olması gerektiği doğru mudur? Bunu düşünmek çok üzücü olurdu.

Antolojide yer alan ve Âşık Paşa'dan itibaren doğru seçilmiş otuzaltı şairden tercüme edilen şiirler, Fransızcaya da manzum olarak çevrildiklerinden, bazı yerlerde lüzumsuz kelime ilâveleri yapmak, bazı yerlerde de serbest nazma müracaat etmek gerekmiştir.

Epiphanius Wilson, *Turkish Literature, Comprising Fables, Belles-lettres and Sacred Traditions*, New York: The Colonial Press, 1901, 462 s. Kitabın hemen başına “translated into English for the first time” notu konduğuna göre, daha ön-

416 Cenab'ın *Peyâm-ı Sabah Gazetesi*'ndeki iki yazısı (“Kadı Bürhâneddin, Mechûl Bir Türk Şairi”, 30 Kânûn-ı sâni 1338, sy. 1134 [11564]; “Kadı Bürhâneddin, Şiiri ve Dîvânı”, 2 Şubat 1338, sy. 1137 [11567]) ile Köprülü-zâde M. Fuad'ın eleştirileri (“Dîvân-ı Kadı Bürhâneddin Münasebetiyle”, *İkdâm*, 3 Temmuz 1338; “Kadı Bürhâneddin”, *Dergâh Mecmûası*, 5 Teşrin-i evvel 1337, c. II, sy. 12) de bu bu şartların kalem mahsûlleridir. Fevzi Lûtfi'nin yazısı da burada anılmalıdır: “Kadı Bürhâneddin”, *Dergâh Mecmûası*, 5 Temmuz 1338, sy. 30.

417 Yahya Kemâl, “Sönmüş Meş'ale”, *Tevhîd-i Efkar*, 8 Mart 1338; Muhsin Macit, “Aynasında Nedîm'i Gören Şair: Halil Nihat Boztepe”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, Aralık 2002, sy. 344, s. 36-37.

418 Boğaç Babür Turna tarafından yapılan tercümesi için bkz. *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: YKY, 1999, s. 35-40.

ce Amerika'da benzer bir tercüme yayımlanmamış olmalı. Kitap bu özelliğiyle, Charles Wells'in *Literature of Turks, A Turkish Chrestomathy*'sinin (Londra, 1891, 272 s.)⁴¹⁹ İngiltere'deki etkisini tekrarlar gibidir.

Abdülhalim Memduh ile Edmond Fazy'nin müşterek derlemesi olan *Anthologie de l'amour Turc*'te (Paris: Mercure de France, 1905, 282 s.) şairler Asyatik ve Avrupaî olarak iki ekole ayrıldığı için, şiirler de buna göre tasnif edilir. Eski şairler Asyatik ekole mensuptur ve Şark'ın klâsik formlarını, Acem işi klîşelerini kullanırlar. Gerçek mânâsıyla Türk ve millî olan ise, Avrupaî ekole mensup şairlerdir (s. 7). Memduh'un edebiyat tarihindeki sıra, aşağı-yukarı hiç bozulmadan antolojisinde de tekrarlanır ve klâsik döneme Fuzûlî ile başlanıp Endünlü Fâzıl'la sonlandırılır. Bu bölüme dahil edilen sekiz şair arasında en geniş yer -açıklanmayan, açıklansa da anlaşılamayacak bir sebeple- Fâzıl'a ve onun *Zenan-nâme*'sine ayrılmıştır (s. 81-111; ayrıca s. 271).

Hans Bethge, *Das türkische Liederbuch nach Dichtungen türkischer Lyrik*'i (Berlin: Morawe und Scheffelt, 1913) hazırlarken Abdülhalim Memduh ile Edmond Fazy'nin kitabından da istifade ettiğini gizlemez (s. 117). Şiir antolojisinin yenilerde ikinci baskısı da yapılmıştır (Kelkheim: YinYang Media Verlag, 2002, 122 s.).

E. J. Wilkinson Gibb, Türkçe'yi şiir üzerinden öğrenmeye çalışmış ve 1882'ye kadar İngilizceye tercüme ettiği şiirleri toparlayarak *Ottoman Poems Translated into English Verse in the Original Forms* (Londra: Trubner and Co., 1882, 272 s.) adlı müstakil bir kitap hazırlamış; antolojisini meşhur sözlükçü J. William Redhouse'a ithaf etmiştir. Bu tercümelerin tercüme olmaktan ötede, başka anlamları vardır. Gibb şiirleri çevirirken İngilizcede nasıl karşılanabileceğini değil, Türkçesinin nasıl olup da bozulmadan aktarılabilceğini, aruzun İngiliz kulağına nasıl tanıtılabileceğini düşündüğü için, ortaya çıkan tercümeler İngilizlerin şiir zevkini tatminden uzaktır. "İngilizce kelimelerle Doğu şiiri yazmak" düsturu ve "Türkçe bilmeyen vatandaşlarıyla Türk şiirinin heyecanını paylaşmak" hevesi, gününde hayli yadırganmış olmalı.⁴²⁰ Antoloji, Gibb'in ölümünün

419 Kitabın girişinden bir bölümü Hüseyin Çelik tercüme etmiş (*Türk Dostu, İngiliz Türkolog Charles Wells: Hayatı, Eserleri ve Osmanlı Türkleri İle İlgili Düşünceleri*, Ankara, 1996, s. 38-43) ve ondan naklen *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler* (s. 51-53) adlı derlemeye de alınmıştır.

420 Gibb, 6 Nisan 1881'de Ebuzziyâ Tefik'a yazdığı mektuba kitabının bir nüshasını da ekler ("Sâhib-i Gayret Tahir Beyefendiye", *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 1 Cemâziyelevvel 1302, Cüz 45, s. 1427-1430). Konu hakkında Menemenli-zâde Tahir Bey'le Ebuzziyâ'nın karşılıklı cevapları yayımlanır ("Tezkire", "Cevap", *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 15 Cemâziyelevvel 1302, Cüz 46, s. 1458-1463 ve 1465-1466; "Saâdetlû Abdülhak Hâmid Beyefendi Hazretlerinin İrsâl Buyurdıkları Mektuptur", *Gayret Mecmûası*, 16 Mayıs 1302, sy. 20, s. 78; 30 Mayıs 1302, sy. 22, s. 85-87). Abdülhak Hâmid ise, devrin Maârif Nâzırı Münif Paşa'nın, Gibb'i "nişân ile taltîf" etmesi yolunda ikazını gerekli görür (*Mektublar*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334, c. II, s. 20).

ardından Amerika'da da basılır: *Ottoman Literature, the poets and poetry of Turkey*, Washington: M. W. Dunne, 1901, 351 s.

Ruznâmçeci-zâde M. Lebib Efendi'nin kıssa ve anekdotlardan oluşan *Cevâhir-i Mültekate* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1286, 745 s.) adlı derlemesi⁴²¹ daha sonra, Giridli Mustafa Nûri Efendi tarafından tezyil edilir: *Dürer-i Mültekate-Zeyl-i Cevâhir-i Mültekate* (İstanbul, 1288)

“Mir'atçı” nâmiyle tanınan Mustafa Refik Bey'in *Letâif-i İnşâ'sı* (İstanbul: Tercümân-ı Ahvâl Matb., 1281, c. I, 133 s.) devri için önemli bir antolojidir. Refik'in amacı, “bâzısı ashâbının nâmı gibi mukayyed varak-pâre-i nisyân ve bâzısı dahi kayıtsızlıktan nâşi perîşân” olan yazışma örneklerini bulup neşretmektir. Elinde böyle önemli ve unutulmuş metin bulunanların yollaması hâlinde, onları da değerlendirmeyi düşünmektedir. Antolojide Fuzûlî, Veysî, Nâbî, Koca Râgıp Paşa, Kânî, Sünbül-zâde Vehbî, Pertev Paşa gibi şair-nâsirlerin mektupları, tezkere ve takrirleri yer alır. Seçkinin sonraki cildi de (İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matb., 1282, c. II, 143 s.) Kanûnî'nin Şehzâde Mustafa'ya yolladığı vesâyâ-nâme ile başlar ve benzer kıymette, ilginçlikte metinlerle devam eder. Refik Bey'in 1282'deki kolera salgınında ölmesinden sonra, eldeki malzemeyi Mehmed Tevfik değerlendirir ve üç cilt de o neşreder (Tasvîr-i Efkâr Matb., 1285, c. III-V, 82+96+79 s.).⁴²²

Abdülhamid Ziya Bey Avrupa'dan döndükten sonra, büyük boyda üç ciltlik bir klâsik şiir antolojisi hazırlayarak adını da *Harâbat* koyar (c. I, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1291, 25+285 s.; c. II, 1292, 506 s.; c. III, 1292, 436 s.). Antolojide Arap ve Fars şiiri yanında Türk edebiyatının Çağatay sahâsı da dikkate alınmıştır. Her cilt şairlerin mahlâslarına göre alfabetik yapılmıştır; lâkin Arap şairlerin isimlerinin verilışı alfabetik sıralamaya uyulan her metinde olduğu gibi, bu defa da problem yarattığı için, onların sıraya uymaları istenmemiştir. Şairlerden seçilen metinler ise, kendi içinde redif yahut revî harfi sırasına sokulmuştur. Ciltler formlara göre paylaştırılmış ve ilk cilt kasidelere, sonuncu cilt mesnevîlere, ikinci cilt ise, sair formlara ayrılmıştır. Birinci ciltte 22 Türkçe, 38 Farsça ve 37 Arapça kaside yer alır. İkinci ciltte 393 Türkçe, 374 Farsça ve 345 Arapça şiir bulunur. Sonuncu cilt ise, 17'si Türkçe, 36'sı Farsça olan 53 mesnevî varken, Arap şairlerinden örnek alınmamıştır. Antoloji, bir yandan dâhil edilmeyen önemli şairler ve şiirler olduğu için mihengi sağlam olmamakla bir yandan da dâhil edilen çağdaş şairlerin bazısında tarafgir davranılmakla itham edilir. Yenilik taraftarları ise, kitabı ölmüş bir edebiyatı hortlatma gayreti olarak algıla-

421 İlânı için bkz. *Hakayku'l-vekeyi*, 4 Receb 1288, sy. 364.

422 Faik Reşad'ın klâsik ve yeni nesir örneklerini toparlayan derlemesi *Yeni Letâif-i İnşâ Yahud Muharrerât-ı Nâdire* (2. bs., Dersaadet: Kasbar Matb., 1307, 217 s.), Mustafa Refik'in eserine sadece ismen benzemez; ondan alınan pekçok metni de aynen içerir. Derlemeci, “Kariîne” hitap eden giriş yazısında, “Şinasi'nin mekteb-i irfânı sebekhanlarından” saydığı Refik'in metnini yağmada hiçbir mahzur görmemiştir.

arak eleştirirler. Mehmed Tevfik'in *Tahrîc-i Harâbât*'ı (Kostantuniye, Matbaa-i Ebuzziyâ, 1300, 48 s.) ise, antolojiye alınması gerekirken alınmamış isimler ve eserleri içeren bir zeyl olur.

Çaylak adlı bir gazete çıkardığı için, "Çaylak Tevfik" nâmiyle de anılan Mehmed Tevfik, özellikle mizah edebiyatımıza hizmet etmiş; *Letâif-i Âsâr, Geveze, Terakkî* gibi periyodikleri de mizah aşkıyla çıkarmıştır. Bazen "Nevâdirü'z-zurefâ" adıyla de tanınan *Nevâdiri'l-üdebâ ve Âsârü'z-zurefâ*'sı (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1299, 288 s.) modern mizah ile gelenekli kıssa ve anekdot aktarımcılığının kesişme noktasında ortaya çıkmış önemli bir derlemedir. Tevfik'in *Letâif-i Nasreddin* (İstanbul: Vakit Matb., 1299, 8 s.), *Hazîne-i Letâif*i (İstanbul: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1302, 302 s.), *Bû Âdem* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1310, 190 s.)⁴²³ adları altında topladığı 200 civarında Nasreddin Hoca fıkrası⁴²⁴ ve muhtelif kıssalar ise, mizah tarihimiz adına bir değerdir.⁴²⁵

Ebuzziyâ Tevfik Rodos'ta sürgün iken, bir seçki projesi oluşturacak; muhtemelen, daha kitap şekli, hacmi kazanmağa başlamadan giriş yazısını da kaleme alacaktır. 1292'de Şövalye Kulesi'nde "Ashâb-ı Mütâlâaya" hitaben kaleme aldığı bu metinde

Ecdâdımıza bakmalı da, ne olmaklığımız lâzım geldiğini ondan anlamalı. Yoksa yazdığımız şeylere Veysilerin* filânların âsârı mihek addolunursa edebiyatımızın istikbâli emin olamaz

diyerek böyle bir çalışmaya niçin ihtiyaç duyduğunu açıklayacaktır. Antoloji birkaç yıl sonra basılır: *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye* (İstanbul: 1296, Mihran Matb., 512 s.; temsîl-i sâdis,⁴²⁶ Kostantuniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1330, 544

423 Pekçok kaynakta, yanlış olarak "Bu Adam" olarak geçer. Almancaya tercümesi: Theodor Menzel, "Mehmed Tewfik's Bu adem Schwänke", *Münchner orientalische Gesellschaft, Jahrbuch Beiträge zur Kenntnis der Orients*, 1911, c. IX, s. 124-159.

424 Önemli olmasına rağmen, ne Kavafyan'ın [*Nasreddin Hoca'nın (Tuha) Lâtîfeleri*, Âsitâne, 1871, 1873, 1875, 1886, 1914], ne de Köprülü-zâde M. Fuad'ın (*Nasreddin Hoca*, İstanbul: Kanâat Ktbh., 1918, 238 s.) neşirleri, Veled Çelebi (İzbudak)'nin "Bahâî" imzasıyla yayımladığı *Letâif-i Hoca Nasreddin Rahmetullahi aleyh* (İstanbul: Hilâl Matb., 1327, 225 s.) kadar şöhret kazanmıştır. Çelebinin derlemesi değişik tarihlerde beş kere basılmış; çocuklar için müstakil basımı da yapılmıştır.

425 Âhî'nin *Hüsn ü Dil* mesnevisini neşre hazırlayarak *Asır Gazetesi*'nde tefrika ettirdikten sonra yeniden bastıran da Mehmed Tevfik'tir (İstanbul: Asır Gazetesi Matb., 1287, 243 s.). Tevfik, "Bu kitabı tâ evâil-i hâlimde bir şevk-ı vicdanî ile kesret üze mütâlâa eder ve hattâ tab' u neşrini aşırı arzû eylerdim" (*Kafile-i Şuarâ*, s. 21) diye yazıyor.

* "Tasfiye-i lisan" hareketi başladığında Süleyman Nazif'le müştereken bir "Açık Mektup" (Yeni Tasvir-i Efkâr, 16 Eylül 1909, sy. 108) yayımlayan Ebuzziyâ, orada Nergisi gibi Veysi'yi de "müceddid" sayar. Bir çelişki mi, fikir değiştirme mi yoksa Nazif'e ayak uydurma gayreti mi, bilinmez.

426 Antolojinin altı baskısı olmasına rağmen, İbrahim Necmi (Dilmen) yedi kere basıldığını (*Târih-i Edebiyyat Dersleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338, c. II, s. 224); Şahap Nazmi Coşkunlar ise, sadece dört baskısı bulunduğunu ("Ebuzziya Tevfik, Hayatı ve Eserleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 1957, c. VI, sy. 4, s. 67) yazarlar.

s.). Beşyüz küsur sahifelik antolojiye sadece 18 isimden metin seçilmiştir ki, bunların 11 tanesi, XIX. asırdan evvel yaşamış veya şöhretini Tanzîmat'tan evvel kazanmış nâsirlerdir. Buna rağmen, ilk on isme ayrılan yer, geriye kalanlara ayrılan yerin üçtebiri kadardır.

Ebuzziyâ, Osmanlı edebiyatını Fâtih devrinden, nesrini de *Tazarru'-nâme*'den başlatmak kararında olduğu için,⁴²⁷ antolojisine de ilk isim olarak Sinan Paşa'yı seçmiş ve onu "edebîyyât-ı Osmâniyyenin müessis-i evveli" saymıştır. Onu Fuzûlî, Koçi Bey, Naîmâ, Nedim, Kânî, Mehmed Hakkı Paşa, İsmet Bey,⁴²⁸ Koca Sekbanbaşı, Mütercim Âsım ve Âkif Paşa izlemektedir. Nâsirler hakkında söylenenler ciddîdir, biyografilerinde eksikler varsa da büyük ekseriyeti doğrudur, "yenilik"ın gözlüğüyle değerlendirildikleri unutulmadan okunursa, tesbitleri de isabetli bulunur. Yerli-yersiz anlatılan fıkralar, kıssalar görölmez. Bu özellikleri ile *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'nin ilk edebiyat tarihlerimizin pekçoğundan daha sağlam bilgiler verdiği söylenebilir. Nitekim onu "bizde yazılmış ilk târih-i edebîyyat gibidir" diye nitelendirenler⁴²⁹ çok da haksız sayılmazlar.⁴³⁰

Antolojisinin ilk basımının yapıldığı sıralarda, Ebuzziyâ'nın niyeti *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'nin bir de nazım cildini çıkarmaktır. Bu hususta fikrini almak için, Midilli'deki Nâmık Kemâl'e bir mektup yazar. Kemâl, 24 Cemâziyelâhîr 1296 tarihli cevabıyla⁴³¹ bu cildin muhteviyâtını belirler. Antoloji Sultan Vele'dle başlamalı, Kadı-zâde Fâzıl ve Süleyman Çelebi onu izlemelidir. Fâtih devrine gelindiğinde, Ahmed Paşa ile Kastamonulu Nizâmî'den şiirler alınmalıdır. Ali Şîr Nevâyî ile Hüseyin Baykara'nın şiirlerini de "ufacık bir islâh ile Türkçemize benzetmek mümkün olacak"tır. Fâtih'ten de şiir almalıdır ama, "Fâtih asrı da şiir için bizlerce terakkî-i edebîyyat gösterir bir zaman değildir". Sultan II. Bayezîd'ın Farsça'ya meyli sebebiyle, devrinde Necâtî'den başka Türk şairi yok gibidir. Yavuz Sultan Selim "asrının en büyük şairidir; hattâ İbni Kemâl'e dahi müreccaktır. (...) Bilmem ne hikmettir ki, hilâfeti İstanbul'a kadar getirmeğe muktedir olan Sultan Selim, edebiyatı kendi milletinin lisanına nakletmek istemedi, ihtimâl ki hatırına gelmemiştir".

427 "Târih-i Edebiyyâtımız Hakkında Bir Mütâlâacık", *Muharrir*, 1293, Cüz 1.

428 Antolojinin sonuncu baskısında adı çıkarılan iki isimden biri Ahmed Cevdet Paşa, diğeri de İsmet Bey'dir.

429 İsmail Habib (Sevük), *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340, s. 416. Ayrıca bkz. Nurullah Çetin, "Tanzîmat Dönemindeki Bazı Biyografi ve Antolojilerde Edebiyat Tarihi Özellikleri", *AÜ OTAM Dergisi*, 1996, sy. 7.

430 Bu antoloji, türkolog Clément Huart'ın bir tanıtma yazısında da "edebiyat tarihi" olarak takdim edilir ["Numouné-i Edébiyyat (Modèle de Littérature Turque)", *Journal Asiatique*, Série VII, Tome XVIII, Août-Septembre 1881, s. 267-279]. Aynı kaynaktan öğrenildiğine göre, Paris'teki Ecole Spéciale des Langues Orientales Vivantes, antolojiyi ikinci sınıf öğren-cilerinin ders programına da eklemiştir.

431 *Namık Kemal'in Husûsi Mektupları*, F. A. Tansel (haz.), Ankara: 1969, TTK Yay., c. II, s. 434-442.

Ebuzziyâ'nın Osmanlı şiirini Fâtih asrından başlatma isteğine mukabil, Kemâl "Şi'ren devr-i edebimiz, Sultan Süleyman zamanından başlıyor" iddiasındadır. Bu devirden Fuzûlî, Bâkî, Rûhî-i Bağdâdî, Yahyâ Bey, Ebussuud, Şehzâde Mustafa antolojiye dahil edilmelidir. Nef'î hakkında bir biyografi yazmayı da kuran Kemâl'in "Benim gördüğüm âsâra nazaran Bâkî zamanından tâ Nef'î'ye kadar şiir yok demektir" tesbiti ilginç... Sonra Nâilî, Fehim, Cevrî, Âlî, Neşâtî, Mezâkî, Nâbî, Hâmî-i Âmidî, Azmî ve Hâletî, Nâdirî, Riyâzî, Şeyhülislâm Yahyâ ve Bahâî, Seyyid Vehbî, Râgıb Paşa, Rahmî-i Kırımî, Kelîm, Sâmî, Râsih, Tâlib gelmelidir. Kemâl, "lisanımızın en büyük şairi" dediği Nedîm'e ayrılacak bölümü yazmaya, şiirlerini seçmeye taliptir. Ardından antolojiye Nevres, Haşmet, Sünbül-zâde Vehbî, Fasih Dede, Hulûsî Dede, Şâmî-zâde, Sâkîb Dede dâhil edilmelidir. III. Selim devrinden Galib, Pertev, İzzet Bey, Sürûrî, Neş'et; II. Mahmud devrinden de İzzet Molla, Vâsîf, Âkîf Paşa, Câvid Bey, Dâniş, Fâzıl Bey, Pertev Paşa, Şeyhülislâm Hikmet Bey, Tahir Selâm Bey seçilecek isimlerdir. Kemâl, mektubunun bundan sonrasında da kendi devrinin şairlerini sayar.

Ebuzziyâ, açıklanması gereken tarafları sorup itirazlarını sıraladığı bir cevap yazmış olmalı ki, Kemâl'in 17 Receb 1296 tarihli mektubu daha belirleyicidir.⁴³² Meselâ Zâtî, Halim Giray, Münîf, Belîğ isimlerini bu mektupla listesine ekler. Ebuzziyâ'nın itirazını haklı bularak Süleyman Çelebi'yi taslaktan çıkarır. Necâtî'yi "eş'ârî çekilir belâlardan olmayan mahlûkattan" sayan Ebuzziyâ'yı aydınlatır; onun eklemek istediği Cem Sultan için ise, "Şair değildir, onu geç!" de-yiverir. *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'yi Ebuzziyâ daha bir antoloji kılığında tasarlamakta; Kemâl ise, "edebiyatımızın tarihine *Nümûne*'nin gerçekten bir nümûne olması"nı amaçlamaktadır. Büyük heveslerle başlanan, titizlikle plânlanan bu ikinci cilt neşredilemez. Ebuzziyâ da Kemâl de antolojinin manzum kısmından bir daha bahsetmezler. Sebebi meçhûl...

Ebuzziyâ Tevfik'in "Kitabhâne-i Ebuzziyâ"sı gibi, Mihran Efendi de bir "Cep Kütüphânesi" kurmuş ve otuziki kitap basmıştır ki, bunların onikisi Şemseddin Sâmî'ye aittir. Sâmî Bey'in cep kitapları serisinden çıkan iki metni de derlemedir. Bunlardan ilki *Emsâl* (İstanbul: Mihran Matb., 1296, 511 s.), ikincisi ise *Letâif* (2 cüz, İstanbul: Mihran Matb., 1300-1301, 1-128+129-224 s.). Şemseddin Sâmî, *Emsâl*'in 7 Şâban 1296 tarihli "İfâde-i Meram"ında, *Sabah ve Tercümân-ı Şark* gazetelerinin sermuharriğini yürüttüğü sıralarda kaleme aldığı "Şundan Bundan" köşesindeki⁴³³ "hikemiyyât kabîlinden" vecîze, fıkra ve kıssaları toplayıp kitap yapmayı düşündüğünü anlatır. Bunlar Doğu ve Batı dillerinden, meşhur edib ve feylesoflardan tercüme edilmiş, aralara telif parçalar da katılmıştır. Kitapta 2919 metin vardır. *Letâif*'te ise, aynı gaze-

432 A.g.e., s. 460-464.

433 Ö. Faruk Akün, Sâmî Bey'in "Şundan Bundan" başlığı altında yazdığı fıkralar yüzünden 'şundan bundancı' diye anıldığını yazar (*İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: MEB, 1979, c. XI, s. 412).

1272, 25 s.) Tanzîmat sonrasında basılan ilk atalarsözü kitabıdır. Onun yolundan giden Vâcid Efendi'nin *Durûb-ı Emsâl*'i (İstanbul: Âşır Efendi Matb., 1275, 31 s.) ise, bu ilginin genç nesle aktarılmasını sağlar.⁴³⁸ Vâcid'in dostu ve Meclis-i Maarif'ten mesâî arkadaşı olan İbrahim Şinasi, Paris'te iken hazırladığı *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye*'yi dönünce bastırır (İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matb., 1280, 229 s.).⁴³⁹ Şinasi, atalarsözü örneklerini derlerken “Durûb-ı emsâl ki, hikmetü'l-avamdır; lisanından sâdır olduğu milletin mâhiyyet-i efkârına delâlet eder” fikrini aklından çıkarmadığı için, bir folklor araştırmacısından ziyade, bir kültür tarihçisi gibi davranır ve hem her atalarsözünün Arapçada, Farsçada, Fransızcada bir mukabili olup olmadığını araştırır hem de klâsik şairlerin o darb-ı meseli andıkları örnekleri gösterir. Eseri, yer yer deyimlere ve fıkralara da rastlanmasına rağmen, 1500 kadar maddeyi içerir. Birkaç yıl sonra, kitabının genişletilmiş bir basımını hazırlaması da Şinasi'nin bu konuda çalışmayı sürdürdüğünü gösteriyor (2. bs., İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matb., 1287, 329 s.). Sonraları, Ebuzziya Tevfik kitaba -kendi ifadesiyle- “ikibin mesel daha” ilâve ederek⁴⁴⁰ yeniden yayımlar (3. bs., İstanbul: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1302, 510 s.).⁴⁴¹ Ebuzziyâ'nın daha 1293'te, Bosna Vilâyeti'ne mektupcu olmasından sonra, özellikle Boşnakların dilinde dolaşan 148 atalarsözünü toplayıp neşretmesi⁴⁴², bu alana olan ilgisinin eskiliğini gösteriyor. Bu sözlerden 25'i, daha sonra, Şinasi'nin derlemesine eklenecek olan meseller arasında yer alır.⁴⁴³ Ahmed Vefik Paşa, *Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl Atalarsözü*'nü (Bursa): (Hudâvendigâr Vilâyeti Matb.), (1288 ?), 303 s.),⁴⁴⁴ paşanın damadı olarak onun çalışmalarını takip etme şansını bulduğu düşünülebilecek Teke-zâde M. Said de *Cümel-i Müntehabe-i Türkiye Yahut Atalarsözü*'nü (İstanbul: Kasbar Matb., 1312, 384 s.) hazırlarlar. Said Bey kitabını yayımlarken “Durûb-ı emsâlden herbiri ahlâk-ı beşeriyye ve fezâil-i tabîiyye nokta-i nazarından bakılır ise, bir düstûr-ı ibrettir” diyerek yaptığı işin önemine dikkat çeker. Derlemede, Arapça ve Farsça mısralar, kelâm-ı kibarlar da bulunur; ama merkezde Türkçe ve Türk kaynaklı atasözleri durur. Ahmed Midhat,

438 Ayrıca bkz. Adnan Ötügen, “Darb-ı Mesel Mecmûaları Kitabiyatı”, *Atsız Mecmûa*, 15 Nisan 1932, sy. 12. Gerçi, daha önce Tayyar-zâde Atâ Bey'in bir atalarsözü derleme çalışması olduğunu biliyorsak da (*Târih-i Atâ*, İstanbul, 1293, c. V, s. 432) *Gülşen-i Her-hisâl Ravza-i Durûb-ı Emsâl* adlı bu eser yayımlanamamıştır.

439 Derleme Süreyya Beyzadeoğlu tarafından yeni harflere çevrilerek bastırılmıştır (İstanbul, 2003).

440 Âlim Gür atasözlerini “teker teker” saymış ve 2000 değil, sadece 1602 tanesinin Ebuzziyâ'da ait olduğunu tesbit etmiştir (*a.g.e.*, s. 81, not 221).

441 Mustafa Baydar, bir de dördüncü baskıdan bahseder ki, doğru değildir (*Ahmet Mithat*, İstanbul: Varlık Yay., 1954, s. 25).

442 “Boşnakların Durûb-ı Emsâli”, *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 15 Zilka'de 1297, sy. 5, s. 155-160.

443 Fevziye A. Tansel, “Atalar Sözü'nün Araştırma Kaynak ve Metodları, Ebuzziyâ Tevfik'in Bosna'da Derlediği Atalar Sözü”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1986, c. II, s. 365-386.

444 Bu bilgi, Abdurrahman Âdil (Eren)'in “Tevsik-ı Târih: Ahmed Vefik Paşa” (*İkdam*, 27 Temmuz 1338, sy. 9110) yazısından alınmıştır.

atalarsözü hakkında iki kitap yayımlamıştır. Bunlardan biri, Şinasi'nin kitabındaki bazı atalarsözünün hangi durumlarda kullanıldığını öğretmek için kaleme aldığı hikâyelerden ibaret *Durûb-ı Emsâl Osmâniyye Hikemiyâtının Ahvâlîni Tasvir*'dir (İstanbul: Kırkanbar Matb., 1288, 224 s.),⁴⁴⁵ diğeri de içinde 4300 civarında atalarsözü barındıran *Türki Durûb-ı Emsâl*'dir (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1295, 268 s.).⁴⁴⁶ Ali Emiri'nin darb-ı meselleri topladığı ve herbirinin manzum örneğini eski kaynaklardan bulup verdiği üç ciltlik bir çalışması vardır (Millet Ktbh., A. Emiri, Edb. 282-284, 85+58+60 v.). Derlemeye alfabetik sıra gözetilmiş; ilk cilt “ث” ye, ikincisi “ق” a kadar gelmiş, sonuncusu da takip eden harflerle başlayan atalarsözüne ayrılmıştır. Bazı atalarsözü örneklenemeyip karşısı boş bırakıldığı için tamamlanmış bir çalışma sayılamazsa da klâsik şiirin gelenekten faydalanma çabasını bir kere daha ortaya koyduğu için önemlidir. Muallim Nâci'nin, daha önce *Saadet Gazetes*i'nde yayımladığı (sy. 365-771) 330 Arap atalarsözü tercümesinden 300'ünü bir araya getirdiği *Sânihâtü'l-Arab* (Kostantiniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1303, 448 s.) da bu meyanda sayılabilir.*

Faik Reşad'ın *Gencine-i Letâif* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1299, 144 s.) ve onun zeyli olarak düşünülmüş *Mecmûa-i Letâif* (İstanbul: Asır Matb., 1315, 49 s.) adlı iki fıkra kitabı varsa da *Küllîyyât-ı Letâif* (2 cilt, İstanbul: Sancakçıyan Matb., 1328, 960 s.) nâmını verdiği ve gerçek bir külliyyat özelliği gösteren derlemesi onlardan çok daha kıymetlidir. Kitabın başındaki “İfâde-i Meram”da söylediğine göre, *Küllîyyât-ı Letâif*i eski-yeni yirmiden fazla kaynaktan yararlanarak hazırlamıştır. Eski letâif kitaplarında tesadüf edilemeyecek bir yol izlenerek lâtîfelerin tasnifi yapılmıştır. Derlemeci, kitabında yer alan 1596 lâtîfeyi “otuz bu kadar fasla tefrik” ettiğini söylerse de fihristinde sadece yirmiyedi fasıl görünmektedir. Muhtemelen, kitaba dahil edilemeyen bölümler olmuştur. *Küllîyyât-ı Letâif*i bilinen letâif-nâmelerden ayıran ve bizim için önemli görünen

445 Atalarsözü için uydurulmuş bu hikâyelerden birkaçı yeni harflere de aktarılmıştır: Şevket Rado, *Ahmet Mithat Efendi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1986, s. 165-220. Şimdilerde yayımlanan ve deyimlerin, atasözlerinin nereden geldiklerini araştırmak iddiasında bulunan bazı kitaplarda Ahmed Midhat'ın olduğu bilinmeden kaydedilen hikâyelere rastlamak da mümkündür. Ebuzziyâ'nın da Konya'da sürgün iken atalarsözü şerhine teşebbüs ettiği anlaşılıyor: “Defter-i Hâtıratımdan: Bazı Durûb-ı Emsâlin Şerhi”, *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 16-23 Zilhicce 1329, sy. 124-125, s. 253-256 ve 284-287.

446 Bu kitaba, yazarın hiçbir bibliyografyasında rastlanamamaktadır. Adnan Ötügen, bu kitabın Londra'da, Davis tarafından h. 1315'te yapılmış bir neşrini daha görmüştür. Bu kitabın aslının fotoğraftan alınmış klişeleri çıkarılarak basılan 401 sahifelik bir kitaptır (Aydın Oy'un bu basıma ait şüpheleri için bkz. “Tanzimat Yazarları ve Atasözleri”, *Türk Dili Derisi*, 1 Haziran 1959, sy. 93, s. 502, not 7). Bu neşirden önce de Viyana Şarkiyat Akademiyası tarafından *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye* (Viyana, 1281, Devlet-i İmparatoriyye Matb., 180 s.) adlı bir kitabın yayımlandığını biliyoruz. Ayrıca bkz. L. Victor Letellier, *Türk Dilinde Güzîde Meseller*, Paris, Dondey-Dupré Matb., 116 s.; N. M. H., *Durûb-ı Emsâl*, Londra: Matbaa-i Terakki, 1303/1886, 21 s.

* Yeni harflerle de basılmıştır: *Arap Edebiyatında Deyimler ve Atasözleri-Sânihâtü'l-Arab*, Ö. Hakan Özalp (haz.), İstanbul, 2002;

özelliği, bütün bölümleri içinde en geniş olan üçüncü faslının ediblere ve kalemşörlere ayrılmış olmasıdır (c. I, s. 111-189). Bu bölümde Arap, Fars ve Türk ediblerinin seçkin nükteleri, edebiyatın bazı meselelerine dair esprili yorumları yer alır.⁴⁴⁷

Bursalı Mehmed Tahir Bey'in *Müntehabât-ı Mesâri' u Ebyat* (İstanbul: Necm-i İstikbâl Matb., 1328, 191 s.) derlemesi, Balkan Harbi yıllarının hercümerci içinde kötü bir kâğıda, az sayıda basılmış ve pek de dikkat çekmeden unutulup gitmiştir. Çok sonraları, O. Kemal Tavukçu tarafından yeni harflere çevirilerek bastırılmış (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 1997, 204 s.); lâkin bu kere de yayımlandığını pek fark eden çıkmamıştır.

Müstecâbî-zâde İsmet Bey, yıllar yılı okudukları, dinledikleri arasından hoşuna giden kıssaları, Doğu'nun ve Batı'nın meşhur isimlerinin lakonik değer taşıyan cümlelerini bir tarafa kaydeder ve sonunda *Şükûfe-çin* (İzmir: Âhenk Matb., 1327, 89 s.) adını verdiği bir kitapta toparlar. Kısacık "İfade"sinden, "hem faydalı hem eğlenceli cümel ü fıkârâttan müteşekkil" olan bu kitabın rağbet bulması hâlinde, "aksâm-ı sâire"nin de yayımlanacağı öğrenildiğine göre, eldeki malzeme bastırılabilenden çok daha fazladır. Derlemede Arap, Fars ve Türk şairlerinin de epeyce hikâyesi bulunduğu için ayrıca önemlidir.

Rûsûmat Emaneti Muhasebe Kalemi kâtiplerinden Vâsıf Efendi'nin tertip ettiği ve mukaddemesinden yüz forma kadar bir hacmi olacağı haber verilen *Mecmûa-i Medâiyih-i Hazret-i Mevlânâ*'nın sadece yedi forması basılmıştır (1. ks., İstanbul: Âlem Matb., 1315, 80 s.; 2. ks., İstanbul: Asır Matb., 1316, 32 s.). Bir kısmı tercüme edilmek, bir kısmı da Türk şairlerinden seçilmek sûretiyle Mevlânâ hakkındaki şiirlerin önemlilerini biraraya getiren bu antolojinin basılamayan kısımlar için, iki yazma nüshasına müracaat edilebilir (İÜ Ktbh., TY. 1186; Konya Mevlânâ Müzesi Ktbh., Nu. 2163).

Hammâmî-zâde İhsan Bey'in Türk şairleri arasından rubâî söyleyenleri tanıttığı, şiirlerinden örnekler verdiği *Türk Rubâileri* ile eslâftan kimi şairlerin kısa biyografilerinden sonra şiirlerinden seçmeler eklediği *Müntehabât*'ı yayımlanmamıştır.⁴⁴⁸

VII. Tercümeler

Ahmed Cevdet Paşa'yı yetiştiren ocaklardan biri Murad Molla'nın Çarşamba Pazarı'ndaki dergâhı ise, diğeri de Süleyman Fehim Efendi'nin Karagüm-rük'teki konağıdır. Fehim Efendi'den "Cevdet" mahlâsını almasına rağmen, onun şairliğinden çok Farsçasından istifade eden Cevdet Paşa, Şevket ve Örfî

447 Ahmet Özalp tarafından yeni harflerle de yayımlanan *Küllîyyât-ı Letâîf*'in (İstanbul: Kitabevi, 1995, 638 s.) belki de en büyük eksiği, bir indeks ilâve edilmemiş olmasıdır.

448 *Son Asır Türk Şairleri*, s. 692.

divanlarını bu konakta okumuştur. Fehim'in 13 Mart 1846'da vefat etmezden evvel tamamlamaya çalıştığı son meşgalesi, *Dîvân-ı Sâib*'in şerhli tercümesidir; lâkin sonunu getirmeye ömrü vefa etmez. Ölümü üzerine, ailesi gazeli-yât'ta "kafiye-i kaf" a kadar gelebilen tercüme-yi paşaya vererek metni tamamlamasını rica ederler. Cevdet Paşa, hocasına hürmeten *Dîvân-ı Sâib Şerhinin Tercümme*'ni (Veliyyüddin Ef. Ktbh., Cevdet Paşa Vakfı, Nu. 5) bitirir. Böylece, Fehim'in kızkardeşine ve hemşire-zâdelerine mütevâzı bir maaş bağlanması mümkün olur.

Muallim Nâci, Arapça ve Farsçadan epeyce metin tercüme etmiştir. Bunların içinde, Fahreddîn-i Râzî'nin *Mefâtiḥü'l-gayb*'ı gibi hiç elinden düşürmediği ve ara ara tercümeler yapıp yayımladığı, parça parça kitaplaştırdığı dinî metinler hiç de az değildir. Edebî tercüme-yi ise, farklı amaçlar taşır. Bir vesileyle yazdığı şu cümleler önemlidir:⁴⁴⁹

Üdebâ-yı Arab ü Acem'in nefâis-i âsârını nesren ve nazmen tercüme-yi muktedir olan ediblerimiz bu yolda tezyîn-i sahâif etmekte devam buyursalar, edebiyatımıza hakikaten hizmet ve edebiyât-ı sahihayı münhasıran âsâr-ı Garbiyyede aramakta olan bazı erbâb-ı şebâbın bir dereceye kadar olsun tashîh-i efkârına himmet etmiş olurlardı.

Arap ve Acem âsârında öyle nefis şeyler vardır ki, tercüme olunup da Garp üdebâsından birine isnad ile meydana konulacak olsa, genç beylerimizin de mazhar-ı takdir-i fevkalâdesi olacağından şübhe edilemez.

Nâci, yalnızca kendine yakın hissettiği için değil, hızla Batıcı bir nitelik kazanmaya başlayan edebiyatın gelenekli değerlerini hatırlatmak ve her iki dünyanın edebiyat kültürleri arasında bir kıyaslama yapabilecek nesli oluşturmak için de bu tercüme-yi gerekli bulur. *Hurde-fîruş*, Nâci'nin bu yoldaki ilk adımıdır. İlk cildi Farsçadan (İstanbul, 1302, 48 s.), ikincisi Arapçadan (İstanbul, 1302, 64 s.) yapılan tercümelere ayrılan kitap, bu gelenekli yakınlığın muhafazası ve mümkünse, geliştirilmesi için hazırlanmış gibidir. Nâci, Hamîdiye Kütüphanesi'nde bazı Arapça, Farsça kitaplar bulur. Bunları karıştırırken ekâbire dair anekdotlar ilgisini çektiğinden tercüme edip *Saadet Gazetesi*'nin "kısım-ı edebî"sinde parça parça yayımlar (3 Kânûn-ı evvel-25 Şubat 1886, sy. 282-344); sonra da bu kıssaları ve fıkraları, *Nevâdirü'l-ekâbir* (İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matb., 1303, 63 s.) adıyla kitaplaştırır. Muallimin "Mukaddeme"de yazdığına göre, ileride vakit bulursa, "böyle birçok fıkârât daha tercüme ederek yine bu unvân altında" yayımlamayı düşünmektedir. Kitapta sadece ekâbire değil, adsız-sansız insanlara dair kıssalar da vardır. Ayrıca, "Müteal-

449 *Tercümân-ı Hakikat*, 31 Ağustos 1883, sy. 1571. Nâci, aynı konuya defalarca döner. Bir defasında da "Mösyö Jön Türk"lerden bir muhababına o can alıcı soruyu yöneltir: "Ne Şark'ı ne de Garb'ı anlamayan bir bey, âsâr-ı şarkıyye vü garbiyyeden hangisinin râcih olduğuna ne ile hükmedecek?" (*Mütercem*, İstanbul: Arakel Matb., 1304, s. 17-23).

lim" imzalı bir-iki mektuba da rastlanır. Etrafındaki şair dostlarına unvan dağıtmasıyla tanınan Nâci, bu kitaptan sonra kendine de "Nâşir-i Cevâhir" nâmını verir.

Acem şiirinin güçlü isimlerinden Hakîm Senâyî'nin *Hadîkatü'l-hakîka ve Şeriatü't-tarîka*'sından 15 beytin tercüme ve şerhini *Yâdigâr-ı Avnî* [İstanbul, ts., 48 s.] adıyla neşreden⁴⁵⁰ Nâci, Sâib-i Tebrizî'nin "nâshâne" 7 beytinin tercüme ve şerhini de *İmdâdü'l-midad*'da tefrika ettikten⁴⁵¹ sonra *Sâib'de Söz* (İstanbul: Matbaa-i A. K. Tuzluyan, 1303, 64 s.) adıyla kitaplaştıır.⁴⁵² Sonra, aynı tarz bir çalışma sonucunda iki cüzluk *Sânihâtü'l-Acem*'i yayımlar. Kitabın ilk cüzü (Kostantuniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1304, 40 s.) Hâfız-ı Şîrâzî'ye, ikinci cüzü (Kostantuniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1304, 47 s.) ise Kelim-i Hemedânî'ye ayrılmıştır. Bu iki şairden seçilen mısra ve beyitler numaralanıp herbirinin altına Türkçesi yazılmış; bazen de notlar, fıkralar konmuştur.⁴⁵³ *Mütercem* (İstanbul: Arakel Matb., 1304, 160 s.), Nâci'nin Arapça, Farsça ve Fransızcadan o zamana kadar yaptığı ve kimileri kitaplaşmış, kimileri gazete köşelerinde kalmış tercümelerinin toplamıdır. *Mütercem*, klâsik şiirin Şarklı kaynaklarını hatırlattığı ve modern şiirin Garplı örneklerini tanıttığı için, Nâci'nin gerçekleştirmek istediği terkinin önemli bir aşamasıdır. *Nümûne-i Sühan* (İstanbul: Âlem Matb., 1307, 56 s.) nâmı altında hazırladığı ve bir Acem şiiri antolojisi sayılabilecek çalışması, Nâci'nin şiir tercümesinde izlediği yolu bir kere daha hatırlatır. Şiirin aslından sonra tercümesi, ardından tefsiri ve yazılış sebebi, değeri, başka kimlerin benzer şiirleri olduğu anlatılır.

1302 yılında Muallim Nâci'nin *Hurde-fürûş*'unun yayımlanmasının hemen ardından, Şemseddin Sâmî de Acem'in şuarâ tezkirelerinden 29 metin çevirip altlarına birer "mütâlâa" ekleyerek *Hurde-çîn* (İstanbul: Mihran Matb., 1302, 56 s.) adıyla neşreder. Aslına bakılırsa, Sâmî Bey'in *Alî bin Ebi Talib kerremallahü vechehu ve radiyallahü anhü Efendimizin Eş'âr-ı Müntehabeleri ve Şerh ve Tercümesi* (İstanbul: Bâbîâli Caddesi'nde 52 Numaralı Matb., 1318, 125 s.) kitabının⁴⁵⁴ yayımlanmasında da Nâci'nin *Emsâl-i Alî*'sinin (İstanbul: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1305, 39 s.; 3. bs., 1328, 32 s.) gördüğü rağbetin payı bulundu-

450 Benzer bir çalışma için bkz. *Hakîm Senâyî'nin Fârisiyyü'l-ibâre Münâcâtının Tahmîsinin Tercümesidir*, İstanbul, ts., s. 16.

451 *İmdâdü'l-midad*, s. 65-80, 113-128, 161-176 ve 209-224. Onbeşer sahifelik dört bölüm hâlinde yayımlanan tercümenin klişeleri kitapta da aynen kullanılmış olmalı.

452 Sonraları, aynı yolda Hafız Hasan Efendi-zâde M. Hulûsî'nin tercüme ettiği *Mücevherât-ı Sâib-i Tebrizîsi* (İstanbul: Ahmed Kâmil Matb., 1331, 64 s.) yayımlanacaktır.

453 *Sânihâtü'l-Acem, Hâfız ve Kelim'den Darbimesel ve Hikmetler*, Mehmet Atalay (haz.), Erzurum, 2004, 61 s.

454 Sâmî Bey'in bu tercümesinin Mustafa Vehbi'nin *Mahsûl-i Alî fî Şerhi Kelimâti Alî, Şerh-i Kasîde-i Hayderîsi* (İstanbul: Tab'hâne-i Âmire, 1288, 66 s.) ve Ali Râşid tarafından hazırlanan *Düstûr-ı Ahlâki-Müntehabât-ı Eş'âr-ı Alî kerremallahü vechehu Tercümesi* (İstanbul: Metin Matb., 1327, 22 s.) ile mukayesesine ilginç olacaktır.

ğundan söz edilebilir.⁴⁵⁵ Sâmî Bey, kitabının başına eklediği 24 Ramazan 1317 tarihli “İfâde-i Meram”da, önce tercümeler hakkındaki fikrini söyler; sonra da çalışma tarzını tanıtarak 113 parça şiirin aslını, tercümesini ve şerhini sıralar. Ayrıca, yazarın ölümünden sonra ardında kalan evrakı arasında *Kitâbı Muallâkatü’s-seb’a* adlı bir müsveddeye rastlanmış olmasına rağmen, mahiyeti anlaşılamamıştır.⁴⁵⁶ Muhtemelen, Abdullah Hasib’den ve İsmail-i Ankaravî’den Hersekli Mehmed Kâmil’in *Tercüme-i Muallâkat-ı Seb’a*sına (1. cüz, İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1305, 160 s.) uzanan zincirin bir başka halkasını oluşturmak istemişti.

Eyyub Sabri Paşa’nın *Azîzü’l-âsâr, Şerh-i Kasîde-i Bâneti* (İstanbul: Şeyh Yahya Efendi Matb., 1291, 283 s.) ilgili çevrede hürmetle karşılanmış; Esad’ın *Bânet Suad Şerhi*’nin Necib tarafından yapılan tercümesi Hicaz’da yayımlanmıştır (Mekke: Hicaz Vilâyet Matb., 1314, s. 1-96). Şeyhülislâm Muhtar Ahmed Molla Bey’in *Şerh-i Kasîde-i Bânet Suad*’ının da matbû olduğu bilinmektedir; lâkin bu çalışma için araştırıldığında bulunamadı. Diğer taraftan, Elhac Mehmed Fevzi Efendi’nin *Miftâhü’n-necat fî Teflîsi’l-lûgat ve Tahmîsü’l-Kasidetü’l-Bürde li-medhi Seyyid-i Sâdât*’ı (İstanbul: Elhac Muharrem Efendi Taş Destgâhı, 1284, 88 s.), Abbas Feyzî-i Dağıstânî’nin *Enîsü’l-vahde Tahmîsü’l-Bürde*’si (İstanbul: Ahmed Efendi Matb., 1300, 37 s.) gibi musammat tecrübeleri ve Rusçuklu Hayri Bey’in *Hediye-Kasîde-i Bürde Şerhi* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1299, 151 s.) gibi, Osman Tefvik’in *Şerh-i Kasîde-i Bürde Tercüme-i Mücmel*’i (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1300, 182 s.), Hasan Fehmi’nin *Şerh-i Kasîde-i Bürde*’si (İstanbul: Mekteb-i Sanayi-i Osmânî Matb., 1328, 434 s.) gibi yahut Prevezeli Âbidin Paşa’nın *Tercüme ve Şerh-i Kasîde-i Bürde*’si (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1307, 204 s.; 2. bs., İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1324, 168 s.)⁴⁵⁷ gibi şerh tecrübeleri de yapılmıştır.

Kudsi-zâde Kadri Efendi’nin *Kasîde-i Bür’e Tercümesi* (İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1302, 10 s.) ile Kenan Rıfâî’nin *Tuhfe-i Ken’an, 340 Ehâdisin Meânîsi, Kasîde-i Bür’e’nin Nazmen Tercümesi* (İstanbul, 1327, 127 s.) içindeki *Kasîde-i Bür’e* tercümesi, basıldığı bilinenlerdir. Şâban Kâmî-i Âmidî’nin hem bir *Kasîde-i Bür’e* şerhinin hem de ona nazîre olarak yazdığı 201 beyit *Kasîde-i Kamisiyye*’sinin matbû olduğu söylenirse⁴⁵⁸ de görülemedi. Aynı şekilde, Âgâh Pa-

455 Nâci, Hazret-i Ali’nin *Nesrî’l-leâlî* adıyla derlenmiş ve geçmişte pekçok kere Türkçeye tercüme edilmiş olan vecizelerinden 290 kadarını bir kere de kendi çevirerek alfabetik sıraya dizer ve yeni çağın okuruna tanıtır: Teferruat için bkz. Âdem Ceyhan, “Muallim Nâci’nin Emsâl-i Ali Tercümesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2001, sy. 9, s. 277-325.

456 H. Turhan Dağhoğlu, *Şemsettin Sami Bey: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Resimli Ay Matb., 1934, s. 31.

457 Ö. Faruk Harman tarafından tıpkıbasımı ve sadeleştirilmiş metniyle birlikte yeniden yayımlandı (İstanbul, 1977).

458 *Son Asır Türk Şairleri*, s. 774.

şa-zâde İsmail Hakkı Bey'in *Kasîde-i Bürde'yi Hatîbü'r-ravza Tahmîsü'l-Bürde* adıyla tahmis ettikten sonra Türkçeye de yine kendisinin çevirdiği bilinmesine rağmen, bulunamamıştır. "Kasîde-i Bür'e şârihi" olarak tanınan Ömer Naîmî Efendi'nin oğlu Elhac Abdülhamid Hamdi Efendi *Kasîde-i Münferice*'yi yine Arapça olarak tahmis eder; oğlu Mehmed Kemâleddîn-i Harputî de babasının tahmisini tercüme ve şerh eder (*Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Beraber Türkçe Şerhidir*, Elâziz: Mâmûretü'l-aziz Vilâyet Matb., 1317, 123 s.).⁴⁵⁹

Şîrvânî Ahmed Hamdî'nin *Makamât-ı Harîrî Tercümesi*'ni (2 cilt, İstanbul: Yahya Efendi Matb., 1290, s. 1-214+215-450)⁴⁶⁰ İbrahim Halil'in *Kitâbi'l-Makamâtü'l-Harîrî ve Şerhi* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1316, 10 s.) takip eder. Münîf Paşa'nın birinci makameyi tercümesinden sonra,⁴⁶¹ Zeynelâbidin Reşid de *Makamât-ı San'âiyye* tercümesine başlar ki, mukaddemesinde Münîf Paşa kadar iyi çeviremediğinden yakınacaktır.⁴⁶² Yine de ne paşanın ne Reşid Bey'in tercümesi tamamlanıp yayımlanabilmiştir. Hâşim Veli, *Makamât-ı Harîrî ve Makamelerin Tercümesi* ile (İstanbul: Bekir Efendi-Karagöz Matb., 1326, 28 s.), Rizeli Osman Nûri *Makametü'l-hâdiyetü ve'l-işrînü'r-râziyye* ile (1325, 16 s.) kitabın küçük birer parçasını neşrederler. Tahir Selâmi Bey'in "erbâbı anlayacak gibi" tercüme ettiği *Makamât-ı Harîrî* ile Manastırlı Ahmed Dâniş Efendi'nin "tahlîlât-ı lûgaviyye"si de olan *Tercüme-i Makamât-ı Harîrî*si basılamamıştır.⁴⁶³

İzmir'de çıkan *Âhenk Gazetes*'nin sahibi Ali Nazmi Bey'in küçük kardeşi Yanyalı-zâde Mahmud Celâleddin Efendi, henüz 22 yaşında iken vefat etmiş; geride Arapçadan tercüme ettiği şiirlerden ibaret, eksik bir antoloji bırakmıştır. "İkmâline muvaffak olmadan terk-i meşgale-i cihân-ı fânî" eylediği⁴⁶⁴ tercümesi, Kasım 1896-Mart 1897 arasında *Âhenk*'te tefrika edildikten sonra, kitap hâline de getirilir.⁴⁶⁵ *Tercüme-i Müntehabât-ı Mecâniyü'l-edeb fî Hadâiku'l-Arab*, 1. cüz, İzmir: Âhenk Matb., 1314, 32 s.

Ahmed Kemâl Paşa'nın, sonuna bir de lûgatçe eklediği *Müntehabât-ı Şehnâme*'si (İstanbul: taşbaskı, 1281, 94 s.) yol gösterici olur ve Yozgadlı Hasan Hayri Paşa-zâde Yusuf Ziyâ'nın da sonunda lûgatçesi bulunan bir *Müntehabât-*

459 Kemâleddin Efendi'nin periyodiklerde yayımlandığı bilinen "Kasîde-i Tantarâniyye Şerhi", "Hamriyye-i İbni Fâriz Şerhi Olan Levâmî-i Câmî Şerhi" ve "Kasîde-i Ferîde Tercümesi" de vardır.

460 Takrîzi için bkz. *Mecmûa-i Âsâr*, 1300, sy. 12, s. 363-364.

461 *Hazîne-i Evrak*, 1297, sy. 14, s. 209-213.

462 *Tercümân-ı Hakikat*, 25 Ramazan 1298, sy. 950.

463 *Son Asır Türk Şairleri*, s. 1684; *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 310. Sonraları *Makamât*'i (İstanbul: MEB Yay., 1952, s. 12) çeviren Sabri Sebsebil, bu zâtların tercümeleri hakkında da bilgi verir.

464 *Âhenk*, 5 Teşrîn-i sâni 1311, sy. 71.

465 *Âhenk*, 18 Mart 1313, sy. 208.

ı *Şehnâme-i Firdevsî-i Tûsî'si* (İstanbul: Kasbar Matb., 1306, 223 s.) yayımlanır. Efendi-zâde Reşid Bey'in *Şehnâme-i Firdevsî'den Ata ve Oğul Rüstem ve Sührab Hikâyesi* (Tiflis: Gayret Matb., 1324, 56 s.) ise, *Şehnâme*'nin Âzerî coğrafyasındaki özel yerini de gösteren müfrez bir neşirdir.

Muhtemeldir ki, Osmanlı sahasında Sâdî'den basılmış ilk kitap olan *Külliyât-ı Sâdî* (İstanbul: Tab'hâne-i Âmire, 1258, 84 s.), iddialı bir isim taşımasına rağmen, şairini tanıtmaktan uzaktır. Mehmed Said'in tercüme ettiği *Gülistan ve Tercümesi Mülîstan* (İstanbul, 1291, 220 s.) bu manada önemli bir boşluğu doldurur. Bayezid Devlet Kütüphanesi'nin cümle kapısı üstündeki tarih kıt'asını da yazmış olan Ahmed Saib Efendi, *Tercüme-i Gülistân-ı Sâdî* (İstanbul: Yahya Efendi Matb., 1292, 227 s.) adlı kitabıyla onu takip eder. E. R. imzasını kullanan birinin seçtiği kısımlardan oluşan *Gülistan* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1294, 280 s.; İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1302, 208 s.) ise, daha çok Farsça öğrenmeye hevesi olanları tatmin eder. Cafer Tayyar'ın tercüme ve şerhettiği *Rehber-i Gülistan* (İstanbul: Dârü't-tibâati'l-âmire, 1308, 459 s.) ile dönemin tanınmış Farsça öğretmenlerinden M. Ali Nazîmâ'nın tercüme ettiği *Yeni Münte-habât-ı Gülistan* (İstanbul: Bâbiâli Caddesi'nde 25 Numaralı Matb., 1310, 152 s.; 2. bs., İstanbul: Kasbar Matb., 1312, 152 s.) da aynı yola hizmet ederler.

Üsküdarlı Sâfi, *Gülistan*'daki "Cidâl-i Sâdî bâ-Müddeî" bölümünü manzum olarak Türkçeye aktarır ve yine aynı adla bastırır (İstanbul: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1303, 31 s.). Muallim Nâci, *Ukkâz-ı Osmânî*'den dostu olan şairin kitabı için kaleme aldığı takrizde

Sâfi Efendi herkesin mâlûmu olacak derecede şöhret almış bir şair olmadığı hâlde, şuarâ-yı meşhûremizden çoğuna tab'an ve iktidaren tefavvuk etmiş bir gençtir. (...) İtikad-ı âcizânemize göre, Cidâl-i Sâdî'yi o kadar dil-nişin bir sûrette silk-i nazma çekmiştir ki, sinnen akranı olanlar değil, kibren kendisini şuarâdan saymamak isteyenler dahi güçlük çekerler

diyor. Meşhur mesnevîhan Gelibolulu Hoca Tahir Efendi'den *Mesnevî*, Câmî ve Hâfız dîvanları okuyan Şeyh Vasfi, Sâdî'den seçtiği felsefî kıssaları *Hikemiyyât-ı İslâmiyye* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1304, 64 s.) adıyla yayımladıktan sonra, Sâdî ve Mevlânâ'dan yaptığı bir seçmeyi de *Reyâhin* (İstanbul: Mihran Matb., 1305, 70 s.) nâmı altında toplar. Efendi hazretlerini Şark'ın büyük ediblerinden tercümeler yapmaya sevkeden sebebi *Cezebât*'ın (İstanbul: Mihran Matb., 1302, 48 s.) baş tarafından öğreniriz:

Hüsn-i tabîate mâlik olan bir Osmanlı eş'âr-ı Arab ü Acem'i anlayacak kadar hâiz-i kemâl bulunmalıdır ki, tam bir şair olabilsin. Böyle bir iktidar-ı edebîyi hâiz olmayıp da yalnız hüsn-i tabîate mâlik olanlar güzel söz bulsalar da doğru yazamazlar.

Arap ve Fars dillerini bilmenin Türkçeyi doğru yazmaya ne gibi bir faydası olduğu sorusu uzun yıllar tartışılmış olsa da Vasfi Efendi, fikrinde ısrarlıdır.

“Edib geçinen bâzı heveskârân”ın Batı edebiyatı ile münasebete geçtikten sonra ortaya koydukları ürünler “terekküb-i kelimât cihetiyle doğru olmak şöyle dursun, şîve-i lisân-ı Osmânîye muvafık bile değildir”. Bu gençler “edebiyât-ı garbiyye ile ülfetleri kadar kütüb-i edebiyye-i İslâmiyyenin yabancı olmasalar elbette mükemmel olurlardı”. Bu cümlelerinden, Vasfi Efendi’nin Batı dillerine ve edebiyatlarına muhalif olduğu gibi bir netice çıkarmamak gerek. Nitekim, böyle düşünenlere “Mutavassıtın” den bir şair olarak şeyhin cevabı hazırır: “Elbette Arabî, Fârisî gibi zengin iki lisanın edebiyatına vâkıf olan bir Osmanlı şairi âsâr-ı garbiyyeye de âşinâ olursa, değil Türklerde, Frenklerde bile misli az bulunur”. Anlaşılan o ki, Vasfi Efendi her iki şiir kültüründen de nasiplenmiş bir şair nesli yetiştirmek için bu tercümelere yönelmiştir. *Cezebât*’ın öncesindeki tercümeleri kadar, sonrakileri de bu yolda bir hizmet kasdı taşır. Sadece nesir kısmı yayımlanabilen *Feyz-âbâd*’da “*bülega-yı İslâmiyyeden*” bazılarının mensur ve manzum eserlerini tanıtmaya gayreti, hattâ Yavuz Sultan Selim’in Farsça şiirlerinden bir kısmının tercümelerini *Bârîka* (İstanbul: 1308, Şirket-i Mürettibiyye Matb., 67 s.) nâmıyla kitaplaştırması aynı anlayışın ürünleridir.

Şemseddin Sâmî’nin ağabeyi olan M. Naim Bey (Fraşeri), Arnavutluk’un millî şahsiyetlerinden biri diye tanındığı için olsa gerek, Farsçaya ve Türkçeye olan vukufu ısrarla görmezlikten gelinir. Bu sebeptendir ki, Türkçe eserlerini tesbit etmek hayli zordur. En son yazılmış biyografilerinde dahi⁴⁶⁶ ne Arnavutlara Türkçe öğretmek için kaleme aldığı *Kavâid-i Osmâniyyesi* (İstanbul, 1884, 160 s.) ne de *Kavâid-i Fıkhiyyesi* (taşbaskı, ts., 17 v.) anılır. Böyle gözden kaçan eserlerinden biri de *Tertib-i Cedid Müntehabât-ı Gülistan*’dır (İstanbul: Karabet Matb., 1321, 101 s.; İstanbul: Kasbar Matb., 1326, 48 s.). Osman Fâik’in tercümesi *Güzide-i Gülistan* (İstanbul: Kasbar Matb., 1307, 351 s.) ile Ahmed Hilmi’nin Sâdî’den tercüme ettiği *Tercüme-i Hikâye-i Müştzen* (İstanbul: Cemâl Efendi Matb., 1314, 29 s.) ise, hızla eskiyen kitaplar olurlar.

Vizeli Rıza bin Mehmed (Kaynçioğlu)’ın Farsça, Türkçe ve İngilizce olarak hazırladığı *Pend-nâme-i Şeyh Sâdî - İlmi-i Ahlâktan Hulâsa (Pandnama of Sykh Sadee)* (Lefkoşa: Phone Tes Kypron Matb., 1907, 26 s.), daha sonra, *Pend-nâme-i Şeyh Sâdî* (İstanbul: Hacı Hüseyin Efendi Matb., 1328, 15 s.) ismi altında da yayımlanır. Hammâmî-zâde İhsan Bey’in basılmayan kitapları arasında, *Sevgi ve Gençlik* adını taşımasına rağmen, *Gülistân*’ın V. bâbının manzum-mensur karışık tercümesinden ibaret bir çalışma da vardır.⁴⁶⁷

Mehmed Şükrü’nün *Müntehabât-ı Mesnevî* (İstanbul: Şems Matb., 1328, 147 s.) tercümesi, sıradan okurun önemli bir ihtiyacına cevap olur. Veled Çelebi (İzbudak), Mevlânâ’nın *Dîvân-ı Kebîr*’inden seçtiği ikibin beyti tercüme et-

466 Muhammed Aruçi, “Fraşeri, Naim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XIII, İstanbul, 1996, s. 197.

467 *Son Asır Türk Şairleri*, s. 692.

miş ve 12 defter dolduran bu çalışmasını bastıramamıştır. Tercüme, Feridun N. Uzluk'un kitaplığına intikal etmiştir.⁴⁶⁸ Aynı şekilde, *Fethiyyât-ı Dîvân-ı Kebir Tercümesi* de yayımlanamamıştır.⁴⁶⁹ İzbudak'ın *Dîvân-ı Kebir* üstündeki çalışmalarından sadece biri, eserdeki rubâileri derleyip müstakil bir kitap olarak tertibi hayata geçirilebilmiştir: *Rubâiyyât-ı Hazret-i Mevlânâ*, İstanbul: Ahter Matb., 1312, 400 s. Feridun Mecdüddîn'in *Menâkıb-ı Hazret-i Mevlânâ Celâled-din-i Rûmî'sini* Ahmed Avni tercüme etmiştir (İstanbul: Arşak Garoyan Matb., 1331, 144 s.). Ahmed Remzi Dede'nin *Mesnevî*'den seçtiği beyitlerle meydana getirdiği *Münâcât-ı Hazret-i Mevlânâ'nın*⁴⁷⁰ tercümesini Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun) yapar: *Münâcât-ı Hazret-i Mevlânâ Tercümesi* (Millet Ktbh., A. Emiri, şer'îye 1320. Basımında tarih belirtilmemiştir: İstanbul, 16 s.).

Mehmed Emin Yümni Efendi (d. 1845), *Dîvân-ı Hâfız*'ı yine Farsça olarak tahmis etmişse de *Kitâb-ı Cezbe-i Aşk* adını verdiği bu eser bulunamadı. Kahirli Mehmed Sadık Efendi'nin (d. 1884) de *Hâfız'da Etvâr-ı Sülûk*'ü ile Kandiye'li İbrahim Rahmi Efendi'nin *Dîvân-ı Hâfız* şerhi olan *Ferâidü'l-fevâid*'i de basılamamıştır.⁴⁷¹ Emin Osman'ın Hâfız dîvânından yaptığı manzum tercüme-ler⁴⁷² de kitaplaştırılmamıştır.

Molla Câmi'nin Sâdi'yi ve *Gülistân*'ı örnek alarak yazdığı *Bahâristâ*'nın tercüme ve şerhi Mehmed Salih tarafından (*Bahâristan*, İstanbul: Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun Matb., 1288, 196), sadece tercümesi ise, Filibe Müderrisi Hızır-zâde Mehmed Fevzi tarafından (*Bahâristan Tercümesi*, İstanbul: Şirket-i Sahhâfiyye-i Osmâniyye Matb., 1327, 88 s.) yapılır. Her iki metin arasında, aynı eserin tercümesi olmaktan ötede benzeşen taraflar vardır. Maraşlı Mustafa Kâmil Efendi'nin, muhtemelen Câfer Tayyar'ın *Zübde-i Gülistân*'ına (İstanbul: Dârü't-tibâati'l-âmire, 1299, 355 s.; İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1301, 355 s.; İstanbul: Kasbar Matb., 1307, 351 s.) benzeterek hazırladığı *Zübde-i Bahâristan*'ı ise, bastırılamamıştır.⁴⁷³ Mehmed Behcet'in *Güzîde-i Bahâristan berây-i Nevhevesân*'ı (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1305, 15 s.) ise, belli bir yaş grubu için, önemini uzun zaman korumuştur. Halil Edib'in *Bahâristan*'dan tercüme ettiği hikâyeler uzun süre yayımlanmışsa⁴⁷⁴ da kitaplaştırılmamıştır. Gençliğinde Tahirü'l-Mevlevî (Olgun), *Bahâristân*'ın "Yedinci ravza"sında bahsi geçen kırk şairin biyografilerini yazıp *Şükûfe-i Bahâristan* adıyla kitaplaştır-

468 Feridun N. Uzluk, "Veled Çelebi", *Selâmet Dergisi*, Mayıs 1962, sy. 2.

469 Veled İzbudak, *Canlı Tarihler: Hatıralarım*, İstanbul: Türkiye Yay., 1946, s. 70.

470 Hakkında bkz. *Mahfil Mecmûası*, Safer 1339, sy. 4.

471 İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 1999, 2186, 1343.

472 *Bağçe Mecmûası* kapanana kadar 8 sayı yayımlanmıştır (1, 8, 15, 22 Mayıs, 5, 12, 19 Haziran, 10 Temmuz 1297, sy. 30-33, 35-37, 40, s. 237, 246, 254, 263, 279, 288, 296, 320).

473 Hüseyin Avni, *İzmir Şairleri Antolojisi*, 1. kt., İzmir: Cumhuriyet Matb., 1934, s. 102.

474 *Hamîyet Mecmûası*, 1-15 Mayıs 1302, sy. 2-3, s. 12, 19; 15-31 Temmuz 1302, sy. 7-8, s. 50, 55, 58; 15 Teşrin-i sâni 1302, sy. 15, s. 117-118; 15 Kânûn-ı evvel 1302, sy. 17, s. 136.

mağa teşebbüs etmiş; fakat sansür heyeti tarafından müsveddesinin sağının solunun çizildiğini görünce vazgeçmiştir. Çalışma, Meşrûtiyet'in ilânından sonra, bir dergide tefrika edilmiştir.⁴⁷⁵

Câmî'nin *Heft Evrenğ*'inden *Yûsuf u Züleyhâ*'nın tercümesi (*Tercüme-i Yûsuf u Züleyhâ*, İstanbul: Şeyh-zâde Fehmi Efendi Matb., 1290, 16 s.) ile *Şerh-i Kasîde-i Mevlânâ Câmî sırrahû's-sâmî* (İstanbul: Hadîka Matb., 1290, 12 s.) Sâlih Re'fet'in emeğidir.⁴⁷⁶ Arab-zâde Mehmed Alî-i Edirnevî'nin *Şerh-i Gazel-i Mevlânâ Abdurrahman Câmî'sini* (İstanbul: Tab'hâne-i Âmire, 1272, s. 132-136) Re'fet Efendi'den sonra Elhac Ahmed Reşid ve onun *Tercüme-i Manzûme-i Lücce'ti'l-esrar maa-aslihi* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1315, 35 s.) adı altında yaptığı tercümesi sürdürecektir. *Lücce'ti'l-esrâr*'ın biri Mehmed Sâlih tarafından *Mühce'ti'l-eberrâr* (İstanbul: Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn Matb., 1288, 196 s.), diğeri Feyzi tarafından *Lücce'ti'l-esrar* (İstanbul, 1316, 15 s.), sonuncusu da Develioğlu Abdullah tarafından *Hücceti'l-ahrâr* (İstanbul: Er-ciyes Matb., 1322, 108 s.) adıyla yapılmış üç tercümesi daha vardır. Câmî'nin *Aruz* risâlesinin Seyyid Ahmed Sâfî'nin tercümesinden (*Câm-ı Muzaffer-Şerh-i Aruz*, Kahire: Bulak Matb., 1267, 158 s.) sonra, Mustafa Reşid tarafından *Zübde-tü'l-aruz* (İstanbul: Tab'hâne-i Âmire, 1293, 92 s.) adıyla yapılan yeni bir tercümesi daha vardır. Derviş Abdülkadir-i İzmirî, Câmî'den çevirdiği *Pendnâme*'yi önce *Terbiye-i Nevresidegân* (İzmir: Aydın Vilâyet Matb., 1306, 81 s.), sonra da *İlâveli Pendnâme Tercümesi* (İzmir: Hâfız Nûri Efendi Matb., 1307, 116 s.) adıyla yayımlar. Ayrıca, Câmî'nin *Mirâciyye'sini* de *Dürerü'l-mirac* (İzmir: Âhenk Matb., 1318, 134 s.)⁴⁷⁷ nâmı altında tercüme ve şerh eder. Rusçuklu Mehmed Nûri'nin yine İzmir'de bastırıldığı *Gece Mütâlâaları* (İzmir: Aydın Vilâyet Matb., ts., 40 s.) da Câmî'den tercümedir.

Mehmed Nâzım Paşa, Molla Câmî'nin ayak izlerine basarak⁴⁷⁸ İbnü'l-Fâriz Ömer'den önce *Şerh-i Kasîde-i Yâiyye li-Cenâbi İbnü'l-Fâriz*'i (Beyrut: Beyrut Cerîdesi Matb., 1312, 56 s.)⁴⁷⁹ sonra da *İbni Fâriz Hazretlerinin Yâiyye, Mîmiyye ve Râiyye Kasidelerinin Şerhidir* (İstanbul: Şems Matb., 1328, 160 s.) adlı kitabı neşreder. Nâzım Paşa, “edebî irfânı mezc ü tevhîd etmek kudret-i hârîkânesi” sebebiyle İbnü'l-Fâriz'in kasîdelerini şerh ettiğini söyler. Tercümede, geleneğin de sıkça müracaat ettiği bir metodu tekrarlar. Önce orijinal beyti veya

475 Tefrikanın başlangıcı: *Beyânü'l-hak Mecmûası*, 12 Temmuz 1326, sy. 70.

476 Hâfız Şem'i de Mevlânâ'nın bir gazelini şerh eder: “Mevlânâ Hazretlerinin Bir Gazel-i Mürşidâneleri”, *Mekteb Mecmûası*, 26 Kânûn-ı sâni 1311, c. IV, sy. 20, s. 311-312.

477 Tanıtımı için bkz. *İzmir*, 9 Haziran 1902, sy. 285-300.

478 Câmî'nin *Şerh-i Mîmiyye-i Hamriyye-i Fâriziyye* ve *Şerh-i Kasîde-i Tâiyyesi* Osmanlı gele-neğinde de hüsn-i kabûl görmüş şerhlere aittir.

479 Fevziye A. Tansel bu baskıdan habersizdir: “Bir Mevlevî Nâşir ve Şâiri: Mehmed Nâzım Paşa, Basılı Eserleri ve Yazma Şiir Mecmûası”, *AÜ İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1966, c. XIV, s. 164.

beyitleri vermek, sonra bunlarda geçen kelimeleri anlamlandırmak, nihayet “mahsûl-i beyt” başlığı altında da metnin Türkçesini mensur olarak kaydetmek yolunu yeğler.⁴⁸⁰ Aynı izlerden ilerleyen ve Mevlevî dergâhlarında ölene kadar meraklısına Fatih Camii’nde İbnü’l-Fâriz şerheden Selânikli Mehmed Esad De- de de onun “Kasîde-i Tâiyye”sinden ilk birkaç beytin “şerh-i mufasssal”ını, 53 beytin de “şerh-i mücmel”ini yapmıştır. Muhtemelen Yenikapı Mevlevîhâne- si’ndeki yangında, diğer kitaplarıyla birlikte bu müsveddesi de yanmıştır.⁴⁸¹ Alâiyevi Mustafa Hulûsi Efendi’nin *Lemeât-ı Berkıyye fî Şerhi Kasidetü’l-mîmiyye’si* (İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1310, 61 s.) bastırılabilmiş iken, *Kasîde-i Tâiyye Şerhi*’nin müsveddelerine ne olduğu da bilinmiyor. Elhac Mehmed Fevzi Efendi ise, *Gülîstan* ve *Bahâristân*’a nazîre olarak bir *Sünbülîstan* yazmışsa da basılmamıştır.⁴⁸²

Mekteb-i Sultanî’nin Farsça muallimi Ahmed Feyzi Efendi, *Müntehabât-ı Fârisiyye* adıyla hacimli bir antoloji hazırlamış; lâkin uzun yıllar üstünde çalıştığı bu eseri Cihangir’de Karadut Çeşmesi’ndeki eviyle birlikte yanmıştır. Kitabın Hayyâm’a ait kısmı, bu felâketten beş yıl kadar önce, *Hayyam, Tercüme-i Hâliyle Rubâiyyât-ı Müntehabesini Hâvidir* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1303, 103 s.) adıyla basılmıştır.

Müstecâbî-zâde İsmet Bey’in *Rubâiyyât-ı Hayyam Müntehabâtı Tercümele- ri* basılamamış; en son Suud Yavsi’de olduğu haber verilmiştir.⁴⁸³ Abdullah Cevdet *Rubâiyyât-ı Hayyam ve Türkçe’ye Tercümeleri*’ni (İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şüreâsı, 1330, 286 s.) hazırlar.⁴⁸⁴ Rıza Tevfik, Hüseyin Dâniş (Pedram) ile müştereken *Rubâiyyât-ı Ömer Hayyam*’ı (İstanbul: Evkaf Matb., 1340, 368 s.) neşreder. Kitapta şairin biyografisini Dâniş Bey, felsefesini de feylesof yazmıştır. Rıza Tevfik’in Hayyâm’ın “itikadât-ı felsefiyye”sini “birçok meşâhîr-i şuarâ- nın efkâr-ı felsefiyyesi ile kıyas” ederek yazdığı bu bölüm (s. 60-154) bilhassa önemlidir.⁴⁸⁵ Kitaptaki 396 rubâî Dâniş Bey’in tercümesi olarak görünmektedir. Hammâmî-zâde İhsan Bey de *Hayyam’dan Rubâî Vezniyle Tercümeler* adı altında 300 kadar rubâî çevirmişse de basılmamıştır.⁴⁸⁶

480 Nâzım Paşa, sonraları Abdülkadir-i Belhî’nin *Esrâr-ı Tevhid*’inden 12 manzûmeyi de bu şekilde tercüme eder: *Esrâr-ı Tevhid ve Tercümesi*, İstanbul: Şems Matb., 1331, 28 s.

481 İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 327-328. Bursalı M. Tahir, onun İbnü’l-Fâriz’den yaptığı *Hamriyye* şerhinin basıldığını söylerse de bulunamadı (*Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 87).

482 *Son Asır Türk Şairleri*, s. 414.

483 *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 345.

484 Z(iynetullah). N(üşirevan)., “Hayyam Rubâîlerinin Türkçeye Tercümesi”, *Türk Yurdu Mecmûası*, 28 Kânûn-ı sâni 1331, c. IX, sy. 11, s. 2911-2915.

485 Köprülü-zâde M. Fuad, kitap hakkında kaleme aldığı bir yazısında, eski hasmı Hüseyin Dâniş’e yönelik eleştirilerini sıralar (*Bugünkü Edebiyat*, s. 271-286).

486 *Son Asır Türk Şairleri*, s. 692.

Hâfız Murâd-ı Nakşbendî (ö. 1264), *Kitâbi mâ-hâzar Şerhi alâ Pend-i Attar*'ın ilk neşrini Tanzîmat'tan kısa bir süre evvel yapmış (İstanbul: Tab'hâne-i Âmire, 1252, 267 s.) olsa da II. Meşrûtiyet'e kadar on kereden daha basıldığı için, şerhi konumuz dahilindedir (İstanbul: Tab'hâne-i Âmire, 1255, 267 s.; 1260, 267 s.; 1274, 267 s.; İstanbul: Dârü't-tıbâati'l-âmire, 1285, 267 s.; 1286, 256 s.; İstanbul: Elhac İzzet Efendi Matb., 1287, 448 s.; İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1304, 504 s.; İstanbul: Şirket-i Sahhâfiyye-i Osmâniyye Matb., 1311, 400 s.; İstanbul: Uhuvvet Matb., 1328, 406 s.). Manastırlı Sâlih Nâilî'nin *Pend-i Attar Şerhi-Kenz-i Nesâyih*i (Kahire: Bulak Matb., 1294, 280 s.) ise, pekçok bakımdan özeldir. Pendnâme'nin her beyti, Türkçe beş beyitle taştir edilerek yazılan şerh, sadece beş ayda kaleme alınmıştır. Nâilî Efendi, kitabın sonundaki "Târih tamam şoden in manzûme" başlıklı bir târih kıt'asında, metnin yazılış hikâyesini anlatır:

*Bin ikiyüz doksaniki sâlinin
Şehr-i gufrânı olan mâh-ı sıyam
Meymenet-bahş oldu bu manzûmeye
Oldu onda avn-i Bâri'yle tamam
Şeyh Attâr-ı Ferîdüddîn'den
Ettim istimdâd her bir vâfk-ı meram
Pendinin her beytini beş beytile
Eyledim Türkçe şerhe ihtimam
Hazret-i Mevlâ inâyet eyledi
Oldu beş ayda pezîrâ-yı hitam*

.....
*Maksadım arz-ı hüner etmek değil
Bir eserle etmedir ibka-yı nam
Hak teâlâdan niyâzım Nâilî
Feyz-i rahmettir alâ-yevmi'l-kıyam
Hakk'a şükrettim dedim târihini
Şerh-i nev Kenz-i Nesâyih oldu tam*

"Kenz-i Nesâyih" terkininin de gösterdiği gibi, şerh 1292'de tamamlanmış ve ancak, şairin ölümünden bir yıl sonra yayımlanabilmiştir. Küçükfilibeli M. Âsım Bey'in de *Pend-i Attâr*'ı manzum olarak tercüme ettiği biliniyorsa⁴⁸⁷ da eser basılmamıştır.

Ruznâmçeci-zâde M. Lebib Efendi, Tugraî'nin meşhur kasîdesini *Şerh-i Lâ-miyetü'l-Acem* (İstanbul: Tab'hâne-i Âmire, 1271, 114 s.) adıyla tercüme ve şerh

487 Osmanlı Müellifleri, c. II, s. 338.

eder. Fuzûlî'nin *Sıhhat ü Maraz*'ını tercüme ederse de sağlığında tercümesi basılamaz⁴⁸⁸ ve sonraları, Galata Gümrüğü Tahrîrat Başkâtibi Elhac Mehmed Râgıb Bey tarafından yayımlanır (*Risâle-i Sıhhat ü Maraz*, İstanbul, 1282, 37 s.). Tercümenin sadeleştirilmiş bir baskısını da Trabzon Gümrük Başmüdüğü Usta-zâde Nazmi hazırlar: *Sıhhat ü Maraz Risâlesi*, Trabzon: Serasi Matb., 1327.

Musacalı-zâde Mehmed Said Efendi'nin Muhteşem-i Kâşânî'ye ait Kerbelâ mersiyelerinden birini *Behcetü'ş-şühedâ* adıyla ve manzum-mensur karışık olarak tercüme ettiği biliniyor, fakat müsveddesi elde değildir.⁴⁸⁹ Aynı şekilde, Hâfız-ı Şîrâzî'nin divânını "kafiye'tü'r-râ"ya kadar manzum olarak ve her mısra'nı bir beyitle tercüme ettiği de örneklerden anlaşılıyor.⁴⁹⁰

İbni Batuta'nın seyahatnâmesi Şerâfeddin Mağmûmi tarafından tercüme edildikten sonra (*Seyâhat-nâme-i İbni Batuta*, İstanbul: Nişan Berberyan Matb., 1310, 298 s.), metnin önemi hatırlanır; hattâ, idâdîlerin 6. ve 7. sınıflarında okutulmak üzere devlet eliyle de bir tercümesi bastırılır (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1317, 91 s.). Mehmed Şerif Paşa'nın *Tuhfetü'n-nüzzâr fî Garâibi'l-emsâr ve Acâibi'l-esfâr Seyâhat-nâme-i İbni Batuta* adıyla yaptığı tam tercümesi ise, büyük bir rağbet görüp 1330-1338 arasında iki kere basılır.⁴⁹¹

VIII. Bibliyografyalar

Osmanlı topraklarına gelen Batılı meraklıların ve oryantalistlerin özel kitaplıkları için topladıkları yahut toplattıkları yazmalar, ülkelerinin büyük kütüphanelerine satarak, hibe ederek kazandırdıkları eserler bir zaman sonra inanılmaz bir hacim bulunca, bunların kataloglarının çıkarılması gerekir. Yeni gelişmekte olan şarkiyâta karşı beliren ilgi de bu kitapların araştırmacılar ile buluşturulmasını bir gereklilik hâline getirmiştir. Böyle bir ihtiyaçla başlayan katalog çalışmalarına 1839'dan çok daha önce rastlamak mümkünse de burada, konumuzun sınırları dahilinde kalan bellibaşlı yayınlara dikkat çekilecektir:

488 Kitabın neşri üzerine, Çelebi Sultan Mehmed Camii'nin imamı ve hatibi olan Mehmed Sâdi Efendi'nin yazdığı tarih kıt'asının bir yerinde de bu bekleyiş anlatılır:

Bir edîb ü lebib zât-ı kerîm
Tercüme eylemişti bi't-tekrîm
Lik müsvedde kaldı bunca sinîn
Yâni kim neşrolunmamıştı hemîn

489 Bursalı Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etubbânın Terâcim-i Ahvâli*, M. A. Erdoğan (haz.), İzmir, 1994, s. 56-58.

490 Mehmet Emin Müderrisoğlu, *Akhisarlı Türk Büyükleri ve Eserleri*, İzmir: Piyasa Matb., 1956, s. 113-114.

491 Z(iynetullah). N(üşirevan)., "Seyâhat-nâme-i İbni Batuta", *Türk Yurdu Mecmûası*, 1333, c. XIII, sy. 5, s. 3629-3630.

R. J. von Hammer, "Catalogo dei codici arabi, persiani e turchi della Biblioteca Ambrosiana", *Biblioteca italiana o sia Giornale di letteratura, scienze ed arti*, 1839, sy. 94, s. 322-348.

J. Theodor Zenker, *Bibliotheca Orientalis, Manuel de Bibliographie Orientale (Les livres arabes, persans et turcs imprimés depuis l'invention de l'imprimerie jusqu'à nos jours, tant en Europe qu'en Orient...)*, 2 cilt, Leipzig: Chez Guillaume Engelmann, 1846-1861.

C. Johan Tornberg, *Codices Arabici, Persici et Turcici Bibliothecae regiae universitatis Upsaliensis*, Uppsala, 1849, 353 s.

R. P. A. Dozy'nin rehberliğinde Pieter de Jong ve Michael J. de Goeje tarafından *Catalogue codicum orientalium bibliothecae academiae Lugduno-Batavae* 5 cilt hâlinde yayımlanır (c. I, Leiden: Brill, 1851, 364 s.; c. II, Leiden: Brill, 1851, 321 s.; c. III, Leiden: Brill, 1864, 394 s.; c. IV, Leiden: Brill, 1866, 350 s.; c. V, Leiden: Brill, 1873, 328 s.). Bibliyografyanın altıncı cildi (Leiden: Brill, 1877, 234 s.) M. Theodor Houtsma'nın şahsî gayretinin ürünüdür. Ayrıca, Houtsma, *Catalogue d'une collection de manuscrits arabes et turcs appartenant à la maison E. J. Brill à Leiden* (Leiden: Brill, 1886, 129 s.), Pieter de Jong da *Catalogus codicum orientalium bibliothecae Academiae regiae scientiarum quem, a Weijersio inchoatum, Ludguni Batavorum*'u (Leiden: Brill, 1862, 318 s.) hazırlamışlardır.

Gustave Flügel, Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zünûn*'unun Arapçasını ve Latinceye tercümesini Oriental Translation Fund desteğinde yayımlar: *Kashf al-Zunûn, Lexicon Bibliographicum et encyclopædiarum a Mustafa ben Abdullahi Katib Jelebi dicto et nomine Haji Khalfa* (7 cilt, Leipzig ve Londra: Bentley, 1835-1858). *Résumé encyclopédique des sciences de l'Orient* gibi, Herbelot'nun *Bibliothèque orientale*'i gibi çalışmalarda hep Fluegel'in bu tercümesinden faydalanılır. Ayrıca Flügel, *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich Königlichen Hofbibliothek zu Wien* (c. I, Viyana: K. K. Hof- und Statsbibliothek, 1865, 723 s.; c. II, 1865, 615 s.; c. III, 1876, 653 s.) adlı bibliyografyası ile de büyük bir hizmet ifâ etmiştir.

Charles Rieu'nün *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum* (Londra: Longmans and Co., 1888, 345 s.) bugün de kıymetinden birşey kaybetmemiş kataloglardandır.

Wilhelm Pertsch, *Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, c. VI: *Verzeichniss der türkischen Handschriften*, Berlin: Asher, 1889, 593 s.; *Die orientalischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, c. II: *Türkische Handschriften*, Viyana, 1864. Kataloğun yenilenen ikinci baskısı 1971'de yapılmıştır.

Edward G. Browne, *A Catalogue of the Persian manuscripts in the Library of the University of Cambridge*, Cambridge, 1896; *A hand-list of the Muhammadan manuscripts, including all those written in the Arabic character*, Cambrid-

ge: Library of the University of Cambridge, 1900; *A hand-list, arranged alphabetically under the title, of the Turkish and other printed and lithographed books presented to the Cambridge University Library by Mrs. E. J. W. Gibb*, Cambridge, 1906;⁴⁹² *A supplementary hand-list of the Muhammadan manuscripts, including all those written in the Arabic character*;⁴⁹³ Cambridge: Libraries of the University and Colleges of Cambridge, 1922.⁴⁹⁴ D. S. Margoliouth da Oxford Üniversitesi'ne bağlı Eton Koleji'nin kütüphanesindeki Osmanlı yazmalarının kataloğunu hazırlar: *Catalogue of Oriental manuscripts in the Library of Eton College*, Oxford, 1904.

Carl Brockelmann, *Verzeichnis der arabischen, persischen, türkischen und hebräischen Handschriften der Stadtbibliothek zu Breslau*, Breslau, 1903; *Katalog der orientalischen Handschriften der Stadtbibliothek zu Hamburg*, Band I: *Die arabischen, persischen, türkischen, malaiischen, koptischen, syrischen, äthiopischen Handschriften*, Hamburg, 1908, 243 s.

Sadaret tarafından İstanbul kütüphanelerinin toplu kataloğunu çıkarmakla görevlendirilen, Evkaf ve Maârif Nezâretlerinin desteğini de arkasına alan Rusçuklu Osman Bey-zâde Ali Fethi Bey'in 1850-1854 yılları arasında ortaya çıkardığı *el-Âsârü'l-aliyye fî Hazâini'l-kütübi'l-Osmâniyye* basılamadan kalır. Evkaf Nezâreti'nin Kütüphâneler Müfettişi olan Abdurrahman Nâcim'in hazırladığı *Defter-i Kütübhâne-i Dâmad İbrahim Paşa* ve *Defter-i Kütübhâne-i Râgıb Paşa* ise yeni bir başlangıç olur.

M. Tahir Münif Paşa'nın 1295'teki ikinci Maârif Nezâreti zamanındaki önemli hizmetlerinden biri, kütüphaneleri ıslâha teşebbüs edışıdır. Bu çerçevede ilk yaptığı ilk iş de kütüphanelerdeki kitapların bir envanterinin çıkarılmasını isteyişidir. 1296'da paşanın isteği üzerine bir komisyon oluşturulur ve bütün "vakıf kütübhânelerinin esâmî-i kütübünü hâvî defterlerinin tab' u neşri" için mesai harcanır.⁴⁹⁵ Bu sayede, sayısı kırkı bulan İstanbul vakıf kütüphanelerinin kataloglarının basılması mümkün olur.⁴⁹⁶ Hâlen, kütüphanelerin bü-

492 Gibb'in ölümünden sonra, eşi ve annesi tarafından üniversiteye bağışlanan kitaplarından matbu ve taşbaskı olanlarının listesidir; dolayısıyla, yazmaları içermez.

493 Browne'ın kataloglarının zeylini ise, A. J. Arberry hazırlamıştır: *A Second Supplementary Hand-list of the Muhammadan Manuscripts in the University and Colleges of Cambridge*, Cambridge: Cambridge University Press, 1952.

494 Cambridge Üniversitesi'nin ve kolejlerinin kütüphanelerinin, bu arada oryantal koleksiyonlarının tarihçesi için bkz. D. J. McKitterick, *Cambridge University Library, A history: the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

495 Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ü İcrââtı*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338, c. I, s. 185, 200; Müjgân Cunbur, "Tanzîmat'ın Kütüphaneciliğimize Et-kileri", *Belleten Dergisi*, 1964, c. XXVIII, sy. 109-112, s. 699-700.

496 A. Turgut Kut'un "Türkçe Yazma Eserler Katalogları Repertuarı", (*Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1972, s. 183-204) yazısında, bu proje dahilinde basılan katalogların da künyeleri vardır.

yük kısmının yeni harflerle kataloglarının çıkarılması işi bitmediği, ne vakit biteceği de pek belli olmadığı için, bu emekdar kataloglar daha uzun zaman hizmet edeceği benzerler.⁴⁹⁷ Vakıf kütüphanelerinin katalogları şunlardır:

Defter-i Kütübhâne-i Amca Hüseyin Paşa (İstanbul: Atik Zabtiye Sokağı'nda 63 Numaralı Matb., 1310, 60 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Âşir Efendi* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1306, 193 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Âtîf Efendi* (İstanbul: Sultanhamam Caddesi'nde 14 Numaralı Matbaa, 1310, 194 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Ayasofya* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1304, 398 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Beşir Ağa* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1303, 61 s.; İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1304, 35 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Câmi-i Şerîf-i Eyyub* (İstanbul: Atik Zabtiye Sokağı'nda 63 Numaralı Matbaa, 1311, 23 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Çelebi Abdullah Efendi* (İstanbul: Âlem Matb., 1311, 41 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Çorlulu Ali Paşa* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1303, 35 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Dâmad İbrahim Paşa* (İstanbul: Evkâf-ı Hümayun Litografya Destgâhı, 1279, 64 s.; 2. bs., İstanbul: Atik Zabtiye Sokağı'nda 63 Numaralı Matbaa, 1312, 87 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Dâmad-zâde Kadiasker Mehmed Murad* (Murad Molla Kütübhanesi Defteri) (İstanbul: Atik Zabtiye Sokağı'nda 63 Numaralı Matbaa, 1311, 179 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Dügümlü Baba* (İstanbul: Atik Zabtiye Sokağı'nda 63 Numaralı Matbaa, 1310, 47 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Elhac Selim Ağa* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matb., 1310, 134 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Emir Hoca Kemankuş* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 66 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Esad Efendi* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 342 s.), *Çarşamba'da Esad Efendi Medresesi, Yeni Medrese ve Mehmed Ağa Câmi Kütübhaneleri Defteri* (İstanbul: Sultanhamam Caddesi'nde 14 Numaralı Matbaa, 1310, 30 s.), *Defter-i Fâtih Kütübhanesi* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 380+59 s.), *Defter-i Kütübhâne-i İsmihan Sultan* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matb., 1310, 40 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Feyzullah Efendi ve Şeyh Murad ve Kalkandelenli İsmail Ağa* (İstanbul: Sultanhamam Caddesi'nde 14 Numaralı Matbaa, 1310, 79 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Hacı Beşir Ağa* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 15 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Hâlet Efendi* (İstanbul: Atik Zabtiye Sokağı'nda 63 Numaralı Matbaa, 1312, 96 s.), *Hamîdiye Kütübhanesi'nde Mahfuz Kütüb-i Mevcûdenin Defteridir* (İstanbul, 1300, 152 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Hekimoğlu Ali Paşa* (İstanbul: Âlem Matb., 1311, 72 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Husrev Paşa* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 78 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Karaçelebizâde Hüsameddin* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 15 s.), *Kara Mustafa Paşa ve Musallâ Medresesi ve Hekimoğlu Câmi ve Kuyucu Murad Paşa Kütübhaneleri Defteri* (İstanbul: Atik Zabtiye Sokağı'nda 63 Numaralı Matbaa, 1310, 33 s.), *Kılıç Ali Paşa Kütübhanesi Defteri* (İstanbul: Bâbıâli Caddesi 20 Numaralı Matbaa, 1311, 92 s.), *Köprülü-zâde Mehmed Paşa Kütübhanesi'nde Mah-*

497 Hacıbey-zâde Ahmed Muhtar'ın hazırladığı *Hurûf-i Hecâ Tertibi Üzerine Fihrist-i Umûmî-Vakıf Kütübhanelerine Âit Tertib-i Evvel Kısmı'nın* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, 13 s.) da arkasının gelmeyişi bir talihsizliktir.

fuz Kütüb-i Mevcûdenin Defteridir (İstanbul, 248 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Lâleli* (İstanbul: Kasbar Matb., 1311, 381 s.), *Mahmud Paşa Medresesi ve Rüstem Paşa Kütübhânesi Defteri* (İstanbul: Bâbîâli Caddesi'nde 20 Numaralı Matbaa, 1311, 72 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Medrese-i Servili* (İstanbul: Atik Zabtiye Sokağı'nda 63 Numaralı Matbaa, 1311, 34 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Mihrişâh Sultan* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matb., 1310, 76 s.), *Nûriosmâniye Kütübhânesi'nde Mevcud Kütüb-i Mevcûdenin Defteridir* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1303, 338 s.; 2. cüz, İstanbul: Vatan Matb., 1926, 115+261 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Râgıb Paşa* (İstanbul: 1285, Takvimhâne-i Âmire Matb., 80 s.; 2. bs., İstanbul: Sultanhamam Caddesi'nde 14 Numaralı Matbaa, 1310, 176 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Selîmiyye* (İstanbul: Bâbîâli Caddesi 20 Numaralı Matbaa, 1311, 74 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Süleymaniyye* (İstanbul: Kasbar Matb., 1310, 111 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Umûmî* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1300, 389 s.), *Aksaray'da Vâlîde Câmi-i Şerîfi Kütübhânesi Defteri* (İstanbul: Bâbîâli Caddesi'nde 20 Numaralı Matbaa, 1311, 69 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Veliyyüddin* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1304, 286 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Yahya Efendi* (İstanbul: Atik Zabtiye Sokağı'nda 63 Numaralı Matbaa, 1310, 47 s.), *Yeni Câmi Kütübhânesi'nde Mahfuz Kütüb-i Mevcûdenin Defteridir* (İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1300, 103 s.).

Ayrıca, bazı şahsa özel kitaplıkların, dergâh ve dernek kütüphanelerinin, resmî kurum kitaplıklarının fihristleri de hazırlanmıştır. Bilhassa İstanbul haricindeki kütüphaneler hakkında en sahih bilgi bu kataloglardan öğrenilmektedir. Meselâ, *Hazret-i Hüdâî Kütübhânesi Fihristi* (116 s.) ile *Kütübhâne-i Dergâh-ı Hüdâî Fihristi* (59 s.) gibi dergâh kitaplıklarının katalogları, *Ârif Hikmet Beyefendi Merhûmun Kaleme Alınan Kütübü Defteridir* (6 s.), *Şeyhülislâm-ı Esbak Hüseyin Hüsnü Efendi Merhûmun Kitabhânesinde Mevcud Kütüb-i Nâdire vü Neftisenin Esâmîsini Hâvî Listedir* (İstanbul: 1328, Matbaa-i Osmâniyye, 40 s.), *Sudûr-ı İzamdan Şem'î Efendi-zâde Merhum Sâfi Bey'in Kütüb-i Mütenevvasını Mübeyyen Defter* (48 s.), *Gölpazarî Hoca Şâkir Efendi Merhûmun Kütüb-i Mütenevvasının Defteridir* (60 s.), *İzmirli İsmail Hakkı Bey Kütübhânesi Fihristidir* (192 s.) gibi tasavvufî edebiyatla da ilgilenmiş şahısların özel kitaplıklarının katalogları yahut daha yenilerden Bedfü'z-zaman'ın hazırladığı *Konya'da Yusuf Ağa ve Şeyh Sadreddin Kütübhâneleri Fihristi* (İstanbul: Necm-i İstikbâl Matb., 1340, 56 s.)⁴⁹⁸ gibi kütüphane katalogları, dinî-tasavvufî mahiyetteki nadir metinler için önemlidir. Süleyman Hüsnü Paşa'nın bizzat tertip ettiği *Kalkandelenli İsmail Ağa Kütübhânesi'nde Mevcud Kitabın Fihristi* (İstanbul: 1293, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye-i Şâhâne Matb.) başlıbaşına bir emek mah-

498 Bazı vilâyet yıllıklarında da benzer bibliyograflara tesadüf edilir. Sözü'nin gelişi bkz. "Konya Vilâyeti Dâhilinde Bulunan Kütübhânelerde Mevcud Kütübün Cedveli", *Sâlnâme-i Vilâyet-i Konya-1290*, def'a-i sâdis, Konya, 1290, Vilâyet Matb. (ilâve). "Bursa'da Bulunan Kütübhânelerde Mevcud Kütübün Mikdar ve Nevî'leriyle Esâmîsini Mübeyyin Cedvel", *Sâlnâme-i Vilâyet-i Hudâvendigâr-1303*, def'a 13, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, 1303, s. 312-404.

sûlûdür. *Bezmiâlem Vâlide Sultan Gurebâ-i Müslimîn Hastahânesi Dârü'l-kütübü Fihristi* (İstanbul, 1329, 42 s.) gibi, *Anadolu-Bağdad Demiryolları Kütüb-hânesi Tâlimatnâme ve Fihristi* (Konya: Demiryollar Matb., 1336, 41 s.) gibi kataloglar, umulmayacak ve başka yerde bulunmayacak kitapları haber verirler. Aynı hâl, *Kadıköyü Kütüb-hâne-i Umûmîsi, Fihrist* (İstanbul: Hilâl Matb., 1330, 18+53+19+4 s.; İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matb., 1336, 23+19 s.) karıştırılırken de yaşanabilir.

Kahire'deki Millî Kütüb-hâne'nin ilk katalogunu Fikri Paşa-zâde Ömer Lûtfî hazırlamıştır: *Kütüb-hâne-i Umûmî Defteri*, Kahire: Türk Matb., 1905, 199 s. Türk soylu Mısır hıdivlerinin özel kütüphanesi ise, Dağıstanlı Ali Hilmi Bey tarafından kataloglanmıştır: *Fihrisü'l-kütübî't-Türkiyyeti'l-mevcûdeti fi'l-Kütüb-hâneti'l-Hıdiviyye*, Kahire: Matbaatü'l-Osmâniyye, 1306, 15+559 s. Sonraları bir de *Fihrisü Kütüb-hâneti'l-Hıdiviyye* (Kahire: Osman Abdürrezzak Matb., 1311, 450 s.) hazırlanmıştır. Şam'a yeni kurulan Kütüb-hâne-i Umûmî'nin de hemen katalogu çıkarılmıştır: *Şâm-ı Şerif Kütüb-hâne-i Umûmîsi'nin Defteridir*, Şam: Cemiyet-i Hayriyye Matb., 1299, 100 s. Son olarak, Kazan'dan da iki katalog tanıtılarak ilgilileri haberdar edelim: *Kazan'da Kütüb-hâne-i Verese-i Hüseyniyye'nin Mükemmel Esâmî-i Kütübü* (Kazan: Ümid Elektrik Matb., 1912, 48 s.) ve Ahmed Giray Hüseyinî'nin *Mükemmel Esâmî-i Kütübü* (Kazan, 1913).

Eskiden, hayatını kitaplara vakfetmişken göçüp giden ve ardında bıraktığı muhteşem hazinesi kadirbilmez vârisleri tarafından haraç-mezat satışa çıkarılan ediblerin, edebiyatşinasların veresei küçük listeler hâlinde bastırılıp meraklısına duyurulurdu. Sahhaflar, ellerine geçen ciddî kitapları, koleksiyonları listeler hâlinde ilân ederlerdi. Sonraları, Arakel'den başlayarak Asır, Kasbar, Karabet gibi büyük kitapçılar da bastıkları kitapların listelerini hazırlamak ve risâleler biçiminde yayımlamak yolunu tuttular. İnatçı ve dikkatli bir araştırmacı, bu listelerden pekçoğuna ulaşabilir. Her ne kadar, listelerin büyük kısmı, bir kitabın vaktinde kimin raflarını süslediği yahut hangi sahhafta satıldığı dışında bir bilgi vermez ise de en azından, izsürmeye alışkın olanları mevcudiyetinden şübhe duyulan eserlerin varlığından haberdar eder.⁴⁹⁹

Serkis Orpilyan⁵⁰⁰ ile Seyyid Abdül-zâde M. Tahir, altı fasla ayrılmış bir bibliyografya kitabı tasarlarlar. "Elsine-i selâse"de son 1300 senedir yazılan her eserin künyesi verilip kısaca konusu tanıtılacak; yazarının hayatı özetlenecek; müellif adını, eser adını ve kronolojik sırayı gözetken indeksler eklenecektir. Niyetin ve metodun açıklandığı bir kitapçıkla proje okuyucuya da tanıtılır (*Mahzenü'l-ulûm Kitabının Münderecâtına Dair Mâlûmat Beyanında Hediye-i Âci-*

499 Nitekim, O. Freiherr von Schlechta-Wssehrd bu yolu izlediğini yazıyor: "Bibliographische Anzeigen, Bericht über die in Constantinopel erschienen neuesten orientalischen Druckwerke", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 1866, sy. 20, s. 445-448.

500 Serkis Orpilyan'ın ilginç bir çalışması da adında "mir'at" kelimesi geçen kitapların bibliyografyası olan *Mir'âtü'l-merâyâ*'dır (İstanbul: Yuvanaki Panayotidis Matb., 1314, 28 s.).

zânedir, İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1308, 15 s.). Bütün iyi niyete rağmen, iki kişinin altından kalkamayacağı bu dev çalışmanın sadece ilk cildi yayımlanabilir: *Mahzenü'l-ulûm*, c. I, İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1308, 339 s. Geri kalan kısmın âkıbeti mechûldür.

Sonraların meşhur paşalarından Mîralay Ahmed Muhtar, bütün askerî literatürü ortaya koyacak büyük bir çalışma planlar. Birkaç cilt olacak kitabın içinde “müellefât-ı topçuyân” gibi, “müellefât-ı piyâdegân” gibi isimler altında süvariler, erkân-ı harbiyye, tıbbiyye-i askeriyye, bahriye, kavânîn ü idâre-i askeriyye ürünleri sıralanacak; bu arada, bir bölüm de “edebîyye-i askeriyye”ye ayrılmaktadır. Çalışmanın sadece *Ahvâl-nâme-i Müellefât-ı Topçuyân* başlığını taşıyan ilk kısmı basılmıştır (*Ahvâl-nâme-i Müellefât-ı Askeriyye-i Osmâniyye*, Kostantuniye: Tahir Bey Matb., 1316, 286 s.).

Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zünûn*'una zeyl olmak iddiası taşıyan bibliyografyanın en geniş, Bağdadlı İsmail Paşa'nın *Îzâhü'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfü'z-zünûn an Esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*'udur. Arapça olarak kaleme alınan eserde, Çelebinin bahsetmediği, göremediği yahut kitabını tamamlamasından sonra yazılmış dörtbin kadar Arapça, Farsça, Türkçe eser hakkında özet bilgi bulunur. İsmail Paşa'nın 1920'de vefatından sonra uzun yıllar bir kenarda bekleyen çalışma, Şerefeddin Yaltkaya ile Rifat Bilge tarafından yayıma hazırlanmıştır (2 cilt, İstanbul: MEB Yay., 1945-1947; 2. bs., 1972). Paşanın uzun yıllar uğraşarak hazırladığı ve İslâm âleminin dörtbir köşesinde eser vermiş kalem sahiplerinin doğum-ölüm tarihleriyle kitap künyelerini sıraladığı *Hedîyyetü'l-ârifin Esmâü'l-müellifin ve Âsârü'l-musannifin* adlı bir diğer çalışması ise, Osmanlı'nın son dönemde oluşturulmuş en önemli kitabiyat kaynaklarından. Türk soylu yazarların “*Rûmî*” diye gösterilmesi, istenen yazarı bulmak için lâkabından aranması gibi garipliklerine rağmen, titizlikle çalışılmış bir bibliyografyadır. Mürettibinin ölümü bu müsveddeleri de bir kenarda unutulmağa mahkûm etmiş ve eser ancak Cumhuriyet'ten sonra basılabilmıştır (c. I, İstanbul: MEB Yay., 1951, 842 s.; c. II, İstanbul: MEB Yay., 1955, 574 s.).⁵⁰¹ İlk cilt Kilisli Rif'at'le İbnülemin tarafından, ikinci cilt ise, İbnülemin ile meşhur sahahaf Avni Aktuç tarafından yayıma hazırlanmıştır. Toplam 9.000 kadar yazarın 50.000 kadar eserinin anıldığı bibliyografyanın yeni bir indeksini Nail Bayraktar hazırlamıştır (*Hedîyyetü'l-ârifin Esmâü'l-müellifin ve Âsârü'l-musannifin Şöhretler İndeksi*, İstanbul, 1990).

Bitirirken

Okumakta olduğunuz bibliyografya denemesi burada son buluyor olsa da biliyorum ki, daha basıldığını görmeden karşıma yeni yeni yazılar, kitaplar çıka-

501 Bibliyografyanın yayımı üzerine, Rudolf Sellheim'in kaleme aldığı tanıtma yazısı, bu kitabın ne kadar iştiyakla beklendiğini de gösteriyor (“İsmâ'il Bâşa al-Bagdâdî, Hâdiyat al-ârifin asma' al-mu'allifin wa âthâr al-musannifin”, *Oriens*, 1955, c. VIII, s. 295-296).

cak ve niçin vakitlice farkına varıp dahil etmediğimi düşünüp hayıflanacağım. Yine de böyle bir tecrübenin bana kazandırdığı ve inkârı mümkün olmayan faydaları bir yana, aynı yolda benzer çalışmalar yapmayı düşünenler için temel bir çerçeve belirlemenin de keyfini yaşıyorum. Edebiyat tarihimizin temel direği Fuad Köprülü'nün dahi bibliyografyasının üç-dört kere çalışıldığı ve hâlâ pek çok eksikinin olduğu hatırlanırsa, böyle genel bir konuda ortaya konacak tamminkâr bir bibliyografyanın kaç elde, kaç senede oluşturulabileceği hususu okurun insafına bırakılmıştır. Yazmalarının içler acısı hâli bir yana, basılmış kitaplarının bile tam kataloğunu çıkaramayan, periyodiklerinin eksiksiz koleksiyonlarını oluşturamayan, süreli yayın taramaları ve değerlendirmeleri yeni yeni başlamış bir ülkede *TALİD*'in gayretlerinin özendirici olması dileğiyle...

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Klasik Edebiyat Çalışmaları (1839-1922)

M. Kayahan Özgül

Özet

Bu çalışma Tanzimat ve Cumhuriyet dönemi (1839-1922) arasındaki zaman diliminde klasik edebiyatla ilgili yapılan çalışmaların literatürünü içermektedir. Tezkire, biyografi, edebiyat tarihi, inceleme, dergi yazısı, metin neşri, derleme, antoloji, tercüme ve bibliyografya gibi türlerden oluşan bu çalışmalar eleştirel sayılabilecek tarzda tanıtılmıştır. *TALİD*'in literatür çalışmasının, disipline kazandıracağı çerçeve bakımından önemli olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e, Biyografi, *Servet-i Fünun*, Edebiyat Tarihi, Bibliyografya.

Studies on the Classical Literature from Tanzimat to the Republic an Era (1839-1922)

M. Kayahan Özgül

Abstract

This work contains literatures have done on Classical Literature between the Tanzimat and the Republic era (1839-1922). These works which comprise of biography, history of literature, periodical articles, critical editions, anthology, translations and bibliography are examined in a critical way.

Keywords: Tanzimat-Republic Era, History of Literature, *Sarvat-i Funun*, Anthology, Bibliography.

Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*

Zühal ÖLMEZ**

ŞU ANA kadar yapılan çalışma, araştırma ve incelemelerin ışığında bugünkü bilgilerimize göre benimsenen tanımıyla Çağatayca (Çağatay Dili ve Edebiyatı) İslâmî Orta Asya Türk Edebiyatının üçüncü evresi olarak kabul edilir. Çağatay Edebiyatını oluşturan yapıtları, içeriklerini, edebî değerlerini ve bu konudaki literatürü incelemeye geçmeden önce *Çağatay* terimini, *Çağatay* terimiyle kast edilen dönemin sınırlarının ne olduğunu ve bu konuda yazılanları değerlendirmek gerekir.

Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'ın adından alınan Çağatayca'nın başlangıcı ve dönemleri hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bir dönemin dili ve edebiyatı için kullanılan bu terim ile belirtilmek istenen kavramın sınırları kesin olarak çizilememiştir. Fuad Köprülü'ye göre "Çağatayca, kelimenin en geniş manâsı ile, Moğol istilasından sonra Cengiz çocukları tarafından kurulan Çağatay, İlhanlı ve Altınordu imparatorluklarının medenî merkezlerinde XIII.-XIV. asırlarda inkişaf eden ve Timurlular devrinde bilhassa XV. asırda klâsik bir mahiyet alarak, zengin bir edebiyat yaratan edebî Orta Asya lehçesidir".¹

Cengiz Han, topraklarını dört oğlu arasında paylaştırırken ikinci oğlu Çağatay'a Isık Göl bölgesi, Balkaş gölünün güney-doğusundaki İli ırmağı havzası ile Çu ve Talaş bozkırları miras olarak kalmıştı. Çağatay adı da, Cengiz Han'ın ikinci oğlunun adından gelmektedir. Çağatay, 1227'den 1242'ye kadar hanlığın başında bulunmuş ve eski Moğol'un gerçek bir temsilcisi gibi davranmıştır. 1242 yılında ölmeden önce tahtı torunu Kara Hülegü'ye bırakmıştır. Çağatay adının hanlığın adı olarak kullanılması onun 1242'de ölümünden sonra gerçekleşmiş;

* Bu makalede sadece Çağatay Edebiyatı ile ilgili bilgi ve kaynakça verilmiş olup Çağatay dili (deyimler, yardımcı eylemler, çeşitli ekler vb. konular) üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmemiştir.

** Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Türk Dili Anabilim Dalı.

1 Fuad Köprülü, "Çağatay Edebiyatı", *İslâm Ansiklopedisi*, 1945, c. III, s. 270.

Çağatay Hanlığı ise, Çağatay'ın ölümünden sonra Kara Hülegü'nün 1242-1246 yılları arasındaki saltanatı sırasında kurulmuştur.

Kara Hülegü'nün yerine 1246'da Çağatay'ın küçük oğlu Yisü-Möngke tahta geçmişti ancak Yisü-Möngke de hanlıktaki iç karışıklıklardan dolayı kısa sürede tahtı ele geçiren Möngke tarafından görevinden azledilmiş ve Çağatay Hanlığı için onun yerine tekrar Kara Hülegü tayin edilmiştir. Ülkesinin idaresini almaya giderken yolda ölen (1252) Kara Hülegü'nün yerine dul hanımı Organa, Çağatay Hanlığı'nın idaresini ele almış ve 9 yıl (1252-1261) saltanat sürmüştür. 1261 yılında Algu, iktidarı Organa'nın elinden almış ve 1266'ya kadar tahtta kalmıştır. 1266'da Organa, Kara Hülegü ile olan evliliğinden doğan oğlu Mübarek Şah'ı tahta geçirmiştir. Bütün bu kısa süreli, sancılı yönetim değişiklikleri ve istikrarsız gelişmeler yüzünden Çağatay ulusu, bağımsızlığını sürdürmemiştir. Çağatay Hanlığı'nın kendisini yeniden toparlayıp eski sınırlarını elde etmesi, Çağatay soyundan olan Barak Han'ın oğlu Duva Han'ın saltanatı (12747-1306) sırasında gerçekleşmiştir.

Böylece Çağatay Hanlığı'nın Duva Han ile başlayan parlak dönemi Kebek ile devam etmiştir. Duva Han'ın 1306'nın sonunda ölümüyle tahta çıkan Kebek 1326'ya kadar saltanat sürmüştür. Barthold'un belirttiğine göre, Kebek'in sefelerinden en büyük farkı Maveräünnehir'i tekrar eski medenî durumuna getirmesiydi. Kebek'in halefleri kardeşleri Elçigidey, Duva-Timur ve Tarmaşirin'di. İlk ikisinin saltanatı kısa sürmüştür. 1326-1333 yılları arasında hüküm süren Tarmaşirin zamanında Çağatay Hanlığı idarî bakımdan bir tarafta Maveräünnehir diğer tarafta Isık Göl çevresinde yer alan Moğolistan olmak üzere ikiye bölündü. Moğol unsurlar bundan memnun kalmayarak ayaklandılar ve Tarmaşirin'i tahttan indirip öldürdüler. Bundan sonra Çağatay Hanlığı'nın idaresi Türk emirlerinin nüfuzu altında olan prenslerle yürütülmüştür. Çağatay birliğinin yeniden kurulması Tugluk Timur'un saltanatı (1347-1363) döneminde gerçekleşmiştir. 1363 yılında Tugluk Timur'un ölümüyle o zamana kadar Çağataylılara bağlılık yolunda ilerleyen Timur, Çağatay ulusunun idaresini ele almıştır.²

Timur, 1370 yılında Semerkand'a gelip burayı merkez yaparak Timurlular saltanatını kurmuş ve 35 yıllık saltanatı sırasında hükümdarlık topraklarını Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya kadar genişletmiştir. Timur'un vefatından sonra Semerkand'daki beyler tahta Şahruh'un oturmasını istemekteydiler. Taşkent'teki beyler ise, Timur'un oğlu Miran-şah'ın oğlu Halil Sultan'ı hükümdar ilan ettiler. Bunun üzerine Muhammed Sultan'ın küçük yaştaki oğlu Muhammed Cihangir'in han olarak ilan edilmesine karar verildi. Ayrıca Herat'ta bulunan Şahruh da Semerkand üzerine yürüyerek Halil Sultan ile mücadeleye başlamıştı. Sonuçta Şahruh ile Halil Sultan aralarında anlaştılar, Şahruh Herat'a

2 Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila-Cengiz Han-Timur*, çev. M. Reşat Üzmen, İstanbul: Ötügen Yayınları, 1993, s. 313-331.

yıp bunun yerine *türkî, türk(i) tili, türkî lafzı, türk elfâzı, türkçe, türkçe til* gibi genel terimleri tercih etmişlerdir. Daha sonra “Çağatay” sözcüğünü kullanacak olan Ali Şir Nevâyî de *Muhakemetü'l-lugateyn*'de *Türkî, Türkçe* ve *Türk tili* terimlerini tercih etmiştir: “Sart ulusınıñ erzâlidin eşrâfiğaça ve ‘âmîsîdin dâniş-mendiğaça hiç kıysı Türk tili bile tekellüm kıla almaslar” [Sart halkının en aşagısından en ileri gelenine, ümmîsinden bilginine kadar hiç biri Türk dili ile konuşamaz].⁸ Buna karşılık Nevâyî, devrinin edebî dilini belirtmek için *Mizânü'l-evzân* adlı eserinde, *Çağatay lafzı* terimini kullanmıştır: “‘Acem şu‘arâsı ve Fûrs fuşahâsı her kıysı uslûbda kim söz ‘arûsığa cilve vü nümâyiş birip irdiler, Türk tili bile kalem sürdüm ve her niçük ka‘idede kim ma‘nâ ebkârığa zib ü arâyiş körgüzüp irdiler, Çağatay lafzı bile kalem urdum” [Acem şairleri ve Fars fasihleri hangi üslupta söz gelini ortaya koymuşlarsa (eser vermişlerse), ben de Türk dili ile kalem oynatarak yazdım ve hangi kaidede mana güzellerini süslemişlerse, Çağatay sözleri ile ben de süsledim].⁹

XVII. yüzyıl yazarlarından Ebu'l-gazi Bahadır Han da *Şecere-i Terâkime* ve *Şecere-i Türk* adlı eserlerinde bu dönemin dili için *Türkâne, Türkî* ve *Türk tili* terimlerini kullanmıştır: “Barça biliñ kim bizdin burun Türkî târih aytkanlar Arabî luğâtlarını koşup tururlar ve Farsîni hem koşup tururlar Türkîni hem sec kılıp tururlar. Özleriniñ hûnerlerin ve üstâdlıklarını halkğa ma‘lûm kılamak için biz munlarınñ hiç kıysısını kılmaduk. Anıñ için kim bu kitâbı okuğuçı ve tınlağuçı elbette Türk bolğusı turur. Bes Türklerge Türkâne aytmak kerek tâ olarnıñ barçası fehm kılgaylar” (*Şecere-i Terâkime*, 66a-15).¹⁰ (Bizden önce Türkçe tarih anlatanların, halka hûnerlerini ve üstâdlıklarını göstermek için Arapça ve Farsça sözcükler kattıklarını; Türkçe seci yaptıklarını hepiniz bilin. Bu kitabı okuyan ve dinleyen Türkler olacağı için, biz bunların hiç birini yapmadık. Gerçekten de hepsinin anlayabilmesi için Türklere Türkçe söylemek gerekir).¹¹ Yazar *Şecere-i Türk* adlı eserinde ise, eserini Türk diliyle yazdığını Çağatay Türkçesi'nden bir kelime bile katmadığını şöyle belirtmiştir: “Bu târihni yahşı yaman barçaları bilsün tēp Türkî tili birlen aytdım, Türkîni hem andak aytp men kim beş yaşar oğlan tüşünür. Bir kelime Çağatay Türkîsidin ve Farsîdin ve ‘Arabîdin koşmay men, rûşen bolsun tēp” [Bu tarihi iyi ve kötü herkes bilsin diye Türk diliyle söyledim. Türkçeyi de öyle söyledim ki beş yaşındaki çocuk (bile) anlar. Açık olsun diye Çağatay Türkçesinden, Farsçadan ve Arapçadan bir sözcük bile katmadım].¹²

8 Sema Barutçu Özönder, *Ali Şir Nēvāyī, Muḥakemetü'l-lugateyn İki Dilin Muhakemesi*, Ankara: TDK Yayınları, 1996, s. 169 ve 203.

9 Kemal Eraslan, *Ali Şir Nēvāyī, Mizānū'l-Evzân*, Ankara: TDK Yayınları, 1993, s. 11 ve 67.

10 Zuhâl Kargı Ölmez, *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)* Ankara: Simurg Yay., 1996, s. 32.

11 Zuhâl Kargı Ölmez, *a.g.e.*, s. 232.

12 Zuhâl Ölmez, “Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Türk (Türklerin Soykütüğü)” Yayınlanmamış Çalışma.

Çağatayca sözlüklerde ise, daha çok *Çağatay Türkçesi* terimi tercih edilmiştir. Örneğin Mirza Mehdi Han'ın hazırladığı Çağatayca-Farsça bir sözlük olan *Senglâh*'ın "Mabânî'l-lugat" başlıklı önsözünde betimlenen dil için kimi zaman *luğat-i turk*, *luğat-i turki* (Türk dili) kimi zaman da *luğat-i çağatay* (Çağatay dili) terimleri kullanılmıştır.¹³ Abuşka sözlüğünün bir diğer adı da *al-luğât an-navâ'iyâ va'l-istişhādât al-çağatâ'iyâ*'dır. Abuşka sözlüğü ilk kez 1862'de Peşte'de Macarca olarak yayımlanmıştır. Bu yayımda ve sözlük üzerine yapılan başka yayımlarda da *Çağatay* adı kullanılmıştır. Çağatayca ile Nevayî ve çağdaşlarının dili kastedilmektedir. Gerek klasik biçiminin Nevayî ile olduğu dönemde gerekse klasik sonrası dönemde bu dil için *Luğat-i Nevâyî* terimi de kullanılmış ve Nevâyî'nin eserlerini anlamak için hazırlanan sözlüklere de bu ad verilmiştir.¹⁴

Doğu'da Nevâyî ve çağdaşlarının dilini kastetmek için kullanılan Çağatay sözcüğü, Avrupa'da özellikle Vámbéry'nin 1867'de yayımladığı *Cagataische Sprachstudien* adlı eserden sonra rağbet kazandı ve birçok bilim adamı tarafından kullanılmaya başlandı. Jozef Thúry, Martin Hartmann ve Vámbéry'nin yanı sıra birçok Alman ve Macar doğubilimcisi Çağatayca ile yalnız belli bir dönem (XIV.-XIX. yüzyıl) içindeki yazı dilini değil, Batı ve Doğu Türkistan'ın yazı dili haline gelmiş lehçelerini özellikle Özbekçe'yi de içine alan bir yazı dilini kastetmişlerdir. Şeyh Süleyman Efendi de *Lûgat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmanî*¹⁵ adlı sözlüğünde bu görüşü benimsediğini, sözlüğüne aldığı Özbekçe sözcüklerle göstermiştir. Buna karşılık Fransız doğubilimcilerinden E. Marc Quatremere,¹⁶ Çağatayca sözlük hazırlamış olan Pavet de Courteille¹⁷ ve yine hazırlamış olduğu Doğu Türkçesi sözlüğüyle tanıdığımız Alman bilim adamı Zenker¹⁸ Çağatayca için "Doğu Türkçesi" terimini tercih etmişlerdir.

Kullanılan terimlerde görülen farklılıkların yanı sıra asıl önemli olan Çağatay Türkçesi'yle kastedilen dönemin sınırlarını çizme konusundaki görüş ayrılıklarıdır. Yukarıda görüşlerini belirttiğimiz bilim adamlarının aksine XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında Rusya'da yaşayan birçok türkolog *Çağatay* sözcüğünün anlamını daraltmışlardır. W. Radloff ve F. E. Korş gibi bilim adamları Çağatayca ile Uygurca ile, sonraki Orta Asya Türkçesi dil malzemelelerini kast etmektedirler. Radloff "Doğu Türkçesi" terimini, yaşayan Türk lehçe-

13 János Eckmann, *Mirzâ Mehdi's Darstellung der tschagataischen Sprache*: Analecta Orientalia Memoriae Alexandri Csoma de Körös Dicata, Budapeşte, 1942-1947, 160 s.

14 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hasan Eren, "Çağatay Lügatleri Hakkında Notlar", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 1950, c. VIII, s. 145-163; Zuhâl Kargı Ölmez, "Çağatayca Sözlükler", *Kebikeç*, 1998, sy. 6, s. 137-144.

15 Şeyh Süleyman Efendi, *Lûgat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmanî*, İstanbul, 1298.

16 E. M. Quatremere, *Chrestomathie en turk oriental*, 1841.

17 Pavet de Courteille, *Dictionnaire turk-oriental*, Paris, 1870.

18 J. Th. Zenker, *Dictionnaire turc-arab-persan*, Leibzig, 1862-1867.

leri için kullanarak bunun içine Sibirya lehçelerini; Korş ise, Orhon Türkçesi, Uygurca, Çağatayca ve Komancayı içine alan bir lehçe grubuyla Karagas, Koybal, Sagay, Salar şivelerini katmaktadır.¹⁹

Ayrıca Radloff'a göre, Uygurca'yı kullanan kavimlerin ortadan çekilmesiyle yazı dilinde meydana gelen değişim ve gelişimle Eski Uygurca'nın yerine *Çağatayca* adı verilen dil geçmiş, Uygurca'ya ait sözcük ve dilbilgisi biçimlerinin yerini Orta Asya şivelerinin sözcük ve dilbilgisi biçimleri almış ancak kısmen de olsa Uygur unsurları dilde korunmuştur. Böylece Çağatayca'yı yapay bir yazı dili olarak nitelendirmiştir. Borovkov ise, bu görüşe karşı çıkarak bunun gerçeğe uygun olamayacağını şu sözlerle belirtmiştir: “Doğu ve Batı Türkistan'ı birleştiren Çağatay ulusunda Uygurların edebî geleneğinin muhafazasını temin eden durum meydana gelmiş bulunuyordu; fakat Timur ve Timurlular devletinde yeni medeniyet merkezleri kurulmuş ve batı ile güneyden gelen yeni edebî gelenekler hâkim olmuştu. Zaten Uygur dilinde hakikî bir edebiyat yoktu ve onun yapacağı tesir Klâsik İran şiirinin tesiriyle mukayese edilemez.”²⁰ Böylece Borovkov, Çağatayca'nın Eski Uygur dilinin devamı olamayacağını belirtmiştir.

İkinci Dünya Savaşından beri, Sovyet Türkologları ‘Çağatayca’nın yerine Orta Asya İslâmî-Türk yazı dilinin ilk Çağatay döneminden öncesini de içine aldıkları (X.-XVIII. yüzyıl) dönem için *Eski Özbekçe* terimini kullanmaya başladılar. Şçerbak da bu terimi kullanmış ve Eski Özbekçe'yi üç döneme ayırmıştır: İlk dönem (X.-XIII. yüzyıllar): Eski Özbekçe'ye Batı Türkçesi (“Kıpçak”) ve Güney Türkçesi unsurlarının girmesi. Bu gelişmeye Moğol istilasını son verir. İkinci dönem (XIV.-XVII. yüzyıllar): Yapay yazı dili. *Çağatayca* terimi sadece bu döneme aittir. Üçüncü dönem (XVII.-XVIII. yüzyıllar): Mahallî dil unsurlarının edebî dile girmesi.²¹

Fuad Köprülü ve A. N. Samoyloviç tarafından “Çağatayca” hakkında ileri sürülen görüşler ve tanımlar farklı bakış açılarını yansıtmaktadır. Samoyloviç, Orta Asya İslâmî-Türk yazı dilini şu devirlere ayırmıştır: 1. Hakaniye Türkçesi ya da Kâşgar dili devri (XI.-XII. yüzyıllar), 2. Kıpçak-Oğuz devri (XIII.-XIV. yüzyıllar), 3. Çağatay devri (XV.-XX. yüzyıl başları), 4. Özbek devri (XX. yüzyıl). Samoyloviç, Çağatay edebî dilini de dört döneme ayırmıştır: 1. İlk Çağatayca ya da Nevâî'den önceki Çağatayca devri (XV. yüzyıl başlarından Nevâî'nin ilk eserini verdiği 1465 yılına kadar), 2. Klâsik Çağatayca devri (1465-XVI. yüzyılın ortaları), 3. Klâsik devirden sonraki Çağatayca devri (XVII. yüzyılın sonuna kadar), 4. Son Çağatayca devri (XVIII. ve XIX. yüzyıllar).²²

19 J. Eckmann, “Çağatay Dili Hakkında Notlar”, *TDAY-Belleten* 1958, 1958, s. 119.

20 A. K. Borovkov, “Özbek Yazı Dilinin Kurucusu”, s. 69.

21 János Eckmann, *Chagatay Manual*, Bloomington, 1960, s. 8.

22 A. N. Samoyloviç, “K istorii literaturnogo sredneaziatsko-tureckogo yazıka: Mir Ali Şir”, *Sbornik pyatisotletiyu so dnya rojdeniya*, 1928, s. 23. [Türkçesi: *Ankara Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Yıllık Araştırmaları Dergisi I*, 1944, s. 73-95.]

Çağatay sözcüğünün anlamını genişleten Köprülü ise, XIII.-XIX. yüzyıllar arası olarak kabul ettiği bu dönemi beş devreye ayırır: 1. İlk Çağatay devri (XIII. ve XIV. yüzyıllar), 2. Klâsik Çağatay devrinin başlangıcı (XV. yüzyılın ilk yarısı-Nevâyî'ye kadar), 3. Klâsik Çağatay devri (XV. yüzyılın son yarısı-Nevâyî devri), 4. Klâsik devrin devamı (XVI. yüzyıl-Babur ve Şeybanlılar devri), 5. Gerileme ve çökme devri (XVII.-XIX. yüzyıllar).²³ Bu tasnif Kemal Eraslan tarafından da benimsenmiştir. Eraslan ayrıca, Çağatay edebî dilinin ortaya çıkışında müşterek Orta Asya yazı dilinin ve Moğol istilasından sonra yerli şivelerin karışmasının büyük ölçüde rolü olduğunu, ayrıca İslâm kültürü ile Fars edebî dilinin de bu oluşumda etkisinin bulunduğunun unutulmaması gerektiğini belirtir.²⁴

Son olarak Çağatayca üzerine yaptığı çalışmalarla tanıdığımız János Eckmann'ın bu konudaki görüşüne değinmek istiyorum. Eckmann, 1957 yılında İslâmî Orta Asya Türk edebî dili hakkında yazdığı yazısında Orta Asya edebî dilini üçe ayırmıştır: 1. Karahanlı ya da Hakaniye Türkçesi (XI.-XIII. yüzyıllar), 2. Harezmi Türkçesi (XIV. yüzyıl), 3. Çağatayca (XV. yüzyıl-XX. yüzyılın başı).²⁵ Eckmann Çağatayca'yı da üç döneme ayırır: 1. Klâsik öncesi dönem (XV. yüzyılın başından Nevâyî'nin ilk divanını yazdığı 1465'e kadar olan dönem-XV. yüzyılın ilk yarısı), 2. Klâsik Çağatayca dönemi (1465-1600, XV. yüzyılın ikinci ve XVI. yüzyılın ilk yarısı), 3. Klâsik sonrası dönem (1600-1921, XVI. yüzyılın ilk yarısından XIX. yüzyılın sonuna kadar).²⁶

İslâmî Orta Asya Edebî Dili ve Çağatayca için Eckmann tarafından yapılan bu sınıflandırma genellikle kabul görmüştür, ancak bilim adamları tarafından farklı biçimlerde yapılan değerlendirmeler vardır. Örneğin Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı" başlıklı yazısında Çağatay Edebiyatını Fuad Köprülü gibi beş döneme ayırarak incelemiştir.²⁷ Mustafa Canpolat ise, Çağatay Dili ve Edebiyatını Eckmann gibi üç döneme ayırarak incelemektedir.²⁸ Kısaca özetlemeye çalıştığımız Çağatay ulusu, Çağatayca'nın kapsadığı dönem ve bu dönemin dilini ifade etmek için kullanılan terimler hakkındaki görüşler için belirtilen kaynaklardan daha ayrıntılı bilgiler edinilebilir. Biz de bu çalışmamızda Çağatay Edebiyatını bu üç dönemi temel alarak inceleyeceğiz:

23 Fuad Köprülü, "Çağatay Edebiyatı", a.g.m.

24 Kemal Eraslan, "XV. Yüzyıl Çağatay Edebiyatı", *Büyük Türk Klâsikleri, Tarih-Antoloji-Ansiklopedi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1986, c. III, s. 60-62.

25 János Eckmann, "Zur Charakteristik der islamischen mittelasiatisch-türkischen Literatursprache", *Studia Altaica*, Festschrift für Nikolaus Poppe, (zum 60. Geburtstag am 8 August 1857) Ural-Altäische Bibliothek, Wiesbaden 1957, s. 53.

26 János Eckmann, "Das Tschaghataische", *Philologia Turcicae Fundamenta*, Wiesbaden 1959, s. 141; a.mlf., *Chagatay Manual*, Bloomington, 1966, s. 9-10.

27 Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1993, c. VIII, s. 168-176.

28 Mustafa Canpolat, "Çağatay Dili ve Edebiyatı", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. VIII, s. 769-776.

1. *Klâsik (ya da Nevâyî) Öncesi Dönem*: XV. yüzyılın ilk yarısı olarak tarihlenen bu dönem, Harezm-Altinordu Türkçesi ile Klâsik Çağatay Türkçesi arasında geçiş dönemidir.

Timur'un ölümünden sonra (1405) başlayan taht kavgaları nedeniyle zayıflayan imparatorluk giderek dağılma noktasına gelmişti. Ancak Semerkant ve Herat gibi merkezler bu karışıklıklardan uzak kaldığı için sanat ve edebiyat gelişimine devam etmiştir. 1381 yılında Timur tarafından ele geçirilen Herat, önce Miran Muhammed Şah'ın sonra da Şahruh Mirza'nın idaresinde gelişti ve Semerkant'tan sonra ikinci önemli merkez oldu. Bu iki önemli merkezden önce Harezm ve Altın-Orda'nın kültür merkezlerinde XIV. yüzyılda gelişen Türk edebiyatı ve ortaya çıkan edebî ürünlerin, XV. yüzyıldaki edebiyatın oluşmasında büyük etkisi olmuştur. Çağatay edebiyatının oluşmasını sağlayan XIV. yüzyıl şair ve yazarları Türk Edebiyatı nesrinin ve klâsik divan şiirinin ilk örneklerini ortaya koymuşlardır.

Çağatay Edebiyatının klâsik öncesi dönemi için Çağatay Edebiyatı üzerine çalışan araştırmacılar genellikle şu görüşte birleşirler: Bu dönemde meydana getirilen divanlar, düzen bakımından klâsik devirdeki kadar gelişmiş değillerdi. Bu dönemdeki divanlarda yer alan şiirler genellikle münâcât, na't, kaside, gazel, muhammes, tuyug ve müfredlerdir. Kimi divanlarda ise, genellikle gazel tarzında şiirler yer alır. Şiirlerde kullanılan vezinler aruzun remel, hezec ve rezez bahirlerinin en çok kullanılan vezinleridir.²⁹

Nevâyî'nin ilk divanını yazdığı 1465 yılına kadar süren bu dönemin başlıca temsilcileri şunlardır: Sekkâkî, Lutfî, Atâyî, Haydar Tilbe, Yusuf Emîrî, Ahmedî, Yakînî, Seydî Ahmed Mirza, Gedâyî.

Bu dönem şairlerinden önce *Sekkâkî* hakkında bilgi vereceğiz. XIV. yüzyılın ikinci yarısıyla XV. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu, Timurlu hükümdarlarından Halil Sultan (1405-1409) ile Uluğ Bey'e (1447-1449) ithaf ettiği kasidelerden anlaşılmaktadır. Sekkâkî'ye ait ilk bilgilerimiz Ali Şîr Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-nefâis* adlı şairler tezkiresinde Sekkâkî için yazdıklarına dayanmaktadır. Nevâyî'nin *Mevlânâ Sekkâkî* maddesiyle yer verdiği bilgilere göre, Mâverâünnehirli olan Sekkâkî'nin şiirleri Semerkant'ta şöhrat bulmuştur. Nevâyî ayrıca Sekkâkî'nin Mevlânâ Lutfî'nin iyi şiirlerini çalarak kendisi yazmış gibi gösterdiğini belirtir.³⁰ *Türkçe Divanı*'nın önsözünde Lutfî ile birlikte övdüğü ve Türkistan'da büyük şöhrati olduğunu belirttiği Sekkâkî'yi Nevâyî, *Muhakemetü'l-lugateyn* adlı eserinde de Sekkâkî'nin Lutfî kadar iyi bir şair olmadığını ileri sürer.³¹ Görüldüğü gibi Sekkâkî'nin şairliği, kendi dönemi içerisinde tutarsız görüşlerle değerlendirilmiştir.

29 Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", s. 169.

30 Kemal Eraslan, *Ali-Şîr Nevâyî Mecâlisü'n-nefâis I*, Ankara: TDK Yayınları, 2001, s. 70.

31 Ayrıntılı bilgi için bkz. H. F. Hofman, *Turkish Literature A Bio-Bibliographical Survey*, Bölüm III, Kısım I: Yazarlar, c. V, Utrecht, 1969 s. 153.

Sekkâkî tasavvuf şairi değildir. Tasavvuf onda sadece felsefî boyutta kalmış şiirlerine yansımamıştır. Tasavvufî anlamda yaptığı tek şey, Süfi Hâce Muhammed Pârsâ'ya kasidelerinden birini ithaf etmesidir. Eraslan, Sekkâkî'yi şöyle değerlendirmiştir: “Kasidelerinde Çağatay edebî dilini ustalıklı kullanması, gazellerindeki incelik ve coşkunluk, onun Çağatay şiirinin kurucularından sayılması için yeterlidir. Dilinde yer yer arkaik unsurlara rastlanması ise Çağatay edebî dilinin oluşum halinde bulunduğunu göstermektedir.”³²

Sekkâkî'nin tek eseri olan *Divan*'ının iki nüshası vardır. İki nüshada da eksiklikler bulunmaktadır. Nüshalardan biri, Londra British Museum Ör. 2079'da kayıtlıdır.³³ Diğer bir nüsha ise, Özbekistan Fenler Akademisinde kayıtlıdır. Her iki nüshada da eksiklikler bulunmaktadır. Bunların dışında Ayasofya Kütüphanesi numara 4757'de kayıtlı bir mecmuanın 165-167. sayfaları arasında hem Uygur hem de Arap harfleriyle yazılmış üç gazeli bulunmaktadır.³⁴ İki nüshası bilinen divanı Özbekistan'da kiril harfleriyle basılmıştır.³⁵ Sekkâkî'nin şiirleri ve edebî yönü Divanının tümü üzerine çalışan Kemal Eraslan tarafından değerlendirilmiştir.³⁶

Çağatay şiirinin gelişmesinde önemli katkıları olan klâsik dönem öncesinin bir diğer şairi ise *Mevlânâ Lutfî*'dir. Doğum yeri ve yılı belli olmayan bu şair hakkında ilk bilgileri Ali Şîr Nevâyî'nin *Mecâlis'n-nefâis ve Nesâyimü'l-mahabbe* adlı eserlerinden ve Devletşah'ın *Tezkiretü's-suârâ*'sından edinmekteyiz. *Mecâlisü'n-nefâis*'te verilen bilgilere göre; Lutfî zamanının söz ustasıydı, Farsça ve Türkçede benzeri yoktu, ama daha çok Türkçe şiirleriyle tanınmaktaydı. Türkçe divanı ünlüdür. Şeyh Şehabeddin-i Beyabani'ye intisap etmiş ve ölünceye kadar ona bağlı kalmıştır. 99 yıl yaşadı. *Zafer-nâme* tercümesinde iki bin beyitten daha fazla mesnevisi vardır.³⁷ Yine Nevâyî'nin verdiği bilgiye göre, Türkçeye manzum olarak çevirdiği *Zafernâme* müsvedde halinde kaldığı için pek tanınmamıştır. Bu eser hâlâ ele geçmediği için bilinmemektedir. Doğum yılı belli olmayan şairin ölüm yılı da 1482 ya da 1492 olarak tahmin edilmektedir. Tezkirelerde verilen bilgilere göre, Herat'a bağlı Kenâr köyünde medfundur.

Bu dönemin en iyi şairlerinden olan *Lutfî* nin Çağatay dilini ustaca kullandığı, gazel, kaside ve tuyuglarında edebî açıdan başarılı olduğu, şiirlerinde kul-

32 Kemal Eraslan, “Çağatay Edebiyatı”, s.170.

33 Bu nüsha hakkında daha geniş bilgi için bkz. Charles Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, Londra 1888, s. 284

34 János Eckmann, “Die tschaghataische Literatur”, *Philologiae Turcicae Fundamenta II*, Wiesbaden 1964, s. 308.

35 Sakkâkiy, *Tanlangan Asarlar*, Taşkent, 1958.

36 Kemal Eraslan, *Mevlânâ Sekkâkî Divanı*, Ankara: TDK Yayınları, 1999. Ayrıca dört bölüm-lük bir dizi makaleyle Çağatay şairlerinin şiirlerini yayınlayan Eckmann'ın üçüncü yazısı Sekkâkî hakkındadır: “Çağatay Dili Örnekleri III, Sekkâkî Divanından Parçalar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1963, c. XII, s. 157-174.

37 K. Eraslan, *Ali-Şîr Nevâyî Mecâlisü'n-nefâis I*, s. 66.

landığı üslubun ince hayallerle dolu olduğu araştırmacılar tarafından *belirlenmiş* özelliklerindendir.³⁸ İki önemli eseri vardır: *Divân* ve Celâleddin Tabib'in Farsça *Gül u Nevruz* adlı mesnevisini yine nazım biçiminde çevirdiği *Gül u Nevruz Mesnevisi*. Divanının Londra British Museum, Paris Bibliotheque Nationale ve İstanbul Süleymaniye kütüphanesinde nüshaları bulunmaktadır. *Divan* üzerine Günay Karaağaç doktora tezi olarak çalışmış ve bu çalışma yayımlanmıştır.³⁹ *Gül u Nevruz* adlı mesnevisi üzerine ise iki tez çalışması yapılmıştır. Henüz yayımlanmamış olan bu çalışmalardan biri mezuniyet, diğeri ise yüksek lisans tezidir.⁴⁰

XIV. yüzyılın ikinci yarısında Belh'te doğmuş olan *Atâyî* ise, Nevâyî tarafından XV. yüzyılın en eski şairi olarak kabul edilir. İsmâil Ata'nın torunlarından. Bu nedenle de *Atâyî* mahlasını almıştır. Nevâyî'ye göre döneminde bu şairin şiirleri Türkler arasında çok yayılmıştı. Kafiye hatası yapsa da şiirlerinde Türkâne söyleyişi tercih etmiştir. Klâsik şiirin nazım kurallarına pek önem vermemiştir.⁴¹ Mezarı Belh civarında bir köyde bulunmaktadır.⁴²

Divanının nüshası, Leningrad'da Institut vostokovedeniya AN SSSR No. B 2456,76 Foll.'da kayıtlıdır. Şiirlerinin bir kısmı, Samoyloviç ve Fitret tarafından yayımlanmıştır.⁴³

Haydar Tilbe'nin hayatı hakkında fazla bilgimiz yoktur. Asıl adı *Mîr Haydar* olan bu Çağatay şairi, eserlerinde *Haydar Tilbe* adını kullanmıştır. Ayrıca Türkîgûy (Türkçe söyleyen) lakabıyla da tanınmaktadır. Kaynaklarda *Haydar Harezmi* adıyla da yer alır.⁴⁴ *Mecâlisü'n-nefâyis*'te adı geçen *Mîr Haydar Meczûb* ve *Mîr Haydar Sabûhî* ile karıştırılmıştır. Ali Şir Nevâyî tarafından Harezmi olduğu kaydedilmiştir.⁴⁵ Mevlânâ Lutfî'den sonra döneminin en güçlü şairi olarak kabul edilmektedir. Nizâmî'nin aynı adlı mesnevisine nazire olarak yazdığı *Mahzenü'l-esrâr* adlı mesnevisini Timur'un torunlarından İskender bin Ömer

38 H. F. Hofman, *a.g.e.*, c. IV, s. 63.

39 Günay Karaağaç, *Lutfî Divanı*, Ankara: TDK Yayınları, 1997.

40 L. Dinçer, "Kitâb-ı Gül ü Nevruz", Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türkiyat Enstitüsü, No. 942, 1970; Bayram Orak, "Lutfî'nin Gül u Nevruz'u Gramer İndeksi", Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1995.

41 Hayatı ve eserlerinden yola çıkılarak değerlendirilen edebi kişiliği hakkında bkz. H. F. Hofman, *a.g.e.*, c. I-III, s. 124.

42 Kemal Eraslan, *Ali-Şir Nevâyî Mecâlisü'n-nefâyis I*, s. 68.

43 A. N. Samoyloviç, *Materialı po Sredneaziatsko-Turetskoy Literature. Çağatayskiy Poet XV ve-ka Atâyî*, ZKV II, 1927 s. 257-274; Fitret, *Özbek Edebiyatı Numûneleri*, Taşkent, 1928, c. VI, s. 151-158.

44 Kemal Eraslan, Çağatay Şiiri hakkında yazdığı makalede "Haydar Harezmi" adının kullanılmasının yanlış olduğunu belirtir: Kemal Eraslan, "Çağatay Şiiri", *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Temmuz, Ağustos, Eylül 1986, c. LII, sy. 415, 416, 417, s. 581-602.

45 F. Sema Barutçu Özönder, *Ali Şir Nevâyî, Muhakemetü'l-luğateyn, İki Dilin Muhakemesi*, Ankara: TDK Yayınları, 1996, s. 188.

Şeyh Mirza adına kaleme almıştır. Bu durum onun XIV. yüzyılın ikinci yarısıyla XV. yüzyılın ilk yarısında yaşadığını göstermektedir. *Müfteilün/müfteilün/fâ-ilün* vezniyle yazılmış olan eser on bölümden oluşmaktadır. Her bölümün sonunda konuyla ilgili bir hikâye yer alır. Mesnevisinin Türkiye ve dünya kitaplıklarında birçok yazma nüshası vardır.⁴⁶

Yusuf Emîrî, Farsça ve Türkçe şiirler yazmıştır. Şiirlerinde *Emîr* ve *Emîrî* mahlaslarını kullanmıştır. Farsçayı Türkçeden daha başarılı bir biçimde kullanan Yusuf Emîrî, dönemindeki Türk edebî dilindeki gelişmeye ve Çağatayca ile klâsik bir edebiyat yaratma geleneğine kayıtsız kalmamıştır. Yusuf Emîrî, XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan ve Şahrüh'un oğlu olan Baysungur'un nedimlerindenidir. Nevâyî'nin verdiği bilgiye göre, güzel Türkçe şiirleri bulunmasına rağmen hakettiği şöhreti kazanamamıştır. Yusuf Emîrî'nin *Divân*'ı, *Dehnâme* adlı mesnevisi ve *Beng ü Çağır* adlı bir münazarası bulunmaktadır. *Divan*'nda Türkçe şiirlerinin yanı sıra yer alan Farsça şiirlerindeki başarısı onun bu dili iyi bildiğini ve iyi kullandığını göstermektedir. Farsça şiirlerinde devrin önde gelen mutasavvıflarından Şeyh Kemal Hocendî'yi taklit ettiği düşünülmektedir. Fuad Köprülü bu etkinin Türkçe şiirlerinde de görüldüğünü ve bunun doğal olduğunu belirtir. Hocendî'nin etkisini ise şöyle açıklar: "O sırada Mâverâünnehir'de büyük şöhret kazanmış olan Hoca İsmet Allah Buharî ve öğrencilerinin şiirlerine karşılık, Horasan ve Irak'ta Kemâl Hocendi taraftarlarının daha kuvvetli oldukları bilinmektedir. İşte Emîrî de bunlardandır."⁴⁷ *Divan*'ının bir yazma nüshası, İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde (TY, nr. 2850, varak 163b-284b).

Yusuf Emîrî, Baysungur Mirza'ya ithaf ettiği *Dehnâme*'yi 1429 yılında tamamlamıştır. Fars Edebiyatında adeta bir moda haline gelen ve kimi şairler tarafından ele alınan bu konu Emîrî'nin de ilgisini çekmiştir. On mektuptan oluşan eserinin başında, münâcât, na't, devrin padişahına övgü ve telif sebebi bölümleri yer alır. 906 beyitten oluşan *Dehnâme*, *mefâilün/mefâilün/feûlün* vezniyle yazılmıştır. Farsçayı daha iyi bildiği halde, eserini Türkçe yazması yukarıda da belirttiğimiz gibi Türk diliyle (Çağatayca) klâsik bir edebiyat meydana getirme geleneğine uymasındandır. Eserin tek yazma nüshası Londra British Museum (Add., nr. 7914, varak 228b-272a)'da bulunmaktadır.⁴⁸ *Dehnâme* üzerine bir mezuniyet tezi ile Reşit Rahmeti Arat'ın bir makale çalışması bulunmaktadır.⁴⁹ Arat'ın bu çalışmasında *Dehnâme*'nin 23 beytinin Uygurca tıpkıbasımı, yazıçevrimi ve Türkiye Türkçesine çevirisi yer alır.

46 Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", s. 170; János Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", s. 318-319.

47 Fuad Köprülü, *a.g.m.*, s. 293.

48 Charles Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, Londra, 1888, s. 288-289.

49 Ümran Somer, "Yusuf Emîrî: Dehnâme", *Mezuniyet Tezi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türkiyat Enstitüsü, No: 873, 1969; R. R. Arat, "Bir Yazı Numûnesi Münasebeti İle", *Fuat Köprülü Armağanı*, 1953, s. 17-29.

Beng ü Çağır adlı münazara ise, nazım nesir karışık bir eserdir. Bu eser de yine Fars edebiyatındaki genel modaya uyularak yazılmıştır. Emirî, Fars üslubu ile Türk dilinde böyle bir eser yazmada kendisinden evvel kimsenin başarılı olmadığını belirtmiştir. Türk edebiyatında daha sonraları bu tür eserler verilmiştir, ancak bu türde eser veren ilk şair, XV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Yusuf Emirî'dir. *Beng ü Çağır*'ın metnini notlarla yayımlayan Gönül Alpay,⁵⁰ İran şairi Mevlâna Yahya Sîbek-i Nişaburî'nin *Esrarî vü Humarî* adlı bir eser yazmış olduğunun Devletşah tezkiresinden anlaşıldığını belirtmektedir. Buna göre, Yusuf Emirî eserini yazarken bu eserden etkilenmiştir. Eserde beng (afyon) yeşiller giymiş uyuşuk bir dervıştır; çağır (şarap) ise, kırmızılar giymiş korkusuz, öfkeli ve hareketli bir gençtir. Bu sembollerle şarap ve afyon karşılaştırılmaktadır. *Beng ü Çağır*'ın da tek yazma nüshası Londra British Museum'da bulunmaktadır.⁵¹

Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-nefâ'is*'inden öğrendiğimize göre *Yakînî*, Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır. Nevâyî ayrıca, onun ömrünün sonunda bî-edebâne sözlerden tövbe edip doğru yola girdiğini ve kabrinin Dere-i dü-birâderân'da olduğunu belirtir.⁵² *Riyâzû'ş-şu'ârâ*' ve *Subh-i Gülşen* tezkirelerindeki bilgilere göre de Heratlı olduğu anlaşılmaktadır.⁵³ *Yakînî*'nin *Ok Yaynıng Münazarası* adlı nazım, nesir karışık olarak yazdığı eserinin dışında divanı ya da mecmualarda şiirleri bulunmamaktadır. Eserinin tek yazma nüshası Londra British Museum'dadır.⁵⁴ Çağdaşı *Yusuf Emirî* gibi münazara tarzında bir eser yazmak amacıyla kaleme aldığı *Ok Yaynıng Münazarası* sayesinde, Türk aristokratları arasında yaygın olan okçuluk ve onların okçulara olan meraklarını da öğreniyoruz. Sultan Hüseyin Baykara'nın onun bir gazeline nazire yazması şöhretinin devam ettiğini göstermektedir.⁵⁵ Bu eserin Arap harfli metni ve İngilizce çevirisi Fahir İz tarafından yayımlanmıştır.⁵⁶

Hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız *Ahmedî*'nin çeşitli telli sazlar arasındaki atışmayı konu edinen hacim bakımından küçük, edebî değeri büyük olan bir mesnevisi vardır. Adının ya da mahlasının *Ahmedî* olduğunu ese-

50 Gönül Alpay, "Yusuf Emirî'nin Beng ü Çağır adlı Münazarası", *Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1972, 1973, s. 103-125. Bu makalede *Beng ü Çağır* hakkında bilgi, tam metin ve notlar yer almaktadır.

51 Charles Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, Londra, 1888, s. 291. Yusuf Emirî, eserleri ve eserlerinin nüshaları hakkında ayrıca bkz. Hofman, a.g.e., c. I-III, s. 92-97.

52 Kemal Eraslan, *Ali Şîr Nevîyî-Mecâlisü'n-nefâ'is I*, s. 68.

53 Fuad Köprülü, a.g.m., s. 294.

54 Charles Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, s. 291; Hofman, a.g.e., c. VI, s. 100.

55 Fuad Köprülü, a.g.m., s. 294.

56 Fahir İz, "Yakînî's Contest of the Arrow and the Bow", *Nemeth Armağanı*, Ankara, 1962, s. 267-287.

rinde kendisi belirtmiştir. Eserindeki üslûp özelliklerinden onun XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁷ Ahmedî'nin bir beytinden hareketle onun Şâhruh Mîrzâ devrinde yaşadığını ileri süren Eckmann, Şâhruh Mirza'nın, döneminde içki yasağı uygulanmış olduğunu da delil olarak gösterir.⁵⁸ Tanbure, ud, çeng, kopuz, yatuğan, rebap, gıçek ve kingire gibi telli sazların arasındaki atışmaya dayanan eserine kendisi bir ad vermemiştir. Eser, içeriğine göre, "Telli Sazlar Münazarası" biçiminde adlandırılmıştır. Nesir halinde bir mukaddime ile başlayan eser, 130 beyitten oluşan bir mesnevidir. *Müfteilün/müfteilün/fâilün* vezniyle yazılmıştır.⁵⁹ Eserin tek yazma nüshası, yine Londra British Museum'da bir mecmua içerisinde 321b-328b varakları arasında yer almaktadır.⁶⁰

Klâsik öncesi döneme ait XV. yüzyıl şairlerinden olan *Seydî Ahmed Mirza*,⁶¹ Timur'un torunlarından Mîrân Muhammed Şah'ın oğludur. Şahruh Mirza zamanında Horasan valiliği yapmıştır. Nevâyî'nin verdiği bilgiye göre, Seydî Ahmed Mirza Türkçe ve Farsça mesnevi ve gazellerden oluşan bir divan tertip etmiştir. Nevâyî ayrıca *Letâfetnâme* adlı bir mesnevisinin de olduğundan bahseder.⁶² *Ta'âşşuknâme* adlı mesnevisini 839'da Şahruh'a takdim etmiştir. Yedi günde yazdığını belirttiği bu mesnevinin vezni, *mefâilün/mefâilün/feûlün*'dür. Hocendi'nin *Letâfetnâme*'si tarzında yazılmış olan eser, münâcât, na't, hükümdarın methi ve telif sebebi bölümlerinden sonra yer alan on aşk mektubundan meydana gelmektedir. Her mektubun bitiminde bir gazel ile "Sözün Hülasası" başlıklı bir bölüm yer alır. 320 beyitten oluşan bu eserde *Seydî* mahlasını kullanmıştır. *Ta'âşşuknâme'nin* bilinen tek yazma nüshası Londra British Museum'dadır.⁶³ Eser üzerine biri lisans, diğeri yüksek lisans olmak üzere iki tez hazırlanmıştır.⁶⁴

Bu dönemin son şairi *Gedâyî* hakkında Nevâyî, tezkiresinde şu bilgileri verir: "Türkçe şiirler yazar, Ebu'l-Kasım Babür zamanında büyük şöhrete kavuş-

57 Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", s. 171; Hofman, *a.g.e.*, c. I-III, s. 61-63.

58 János Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", s. 323-324.

59 Kemal Eraslan, "Ahmedî Münazara (Telli Sazlar Atışması)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1986, c. XXIV-XXV, s. 129-204. Metin, metnin çevirisi, notlar ve dizinden oluşan çalışmanın giriş kısmında eserin içeriği hakkında da bilgi verilir. Ayrıntılı bilgi için bu çalışmaya bakılabilir. Eser hakkında yapılan diğer çalışmalar için bkz. Kaynakça II.

60 Charles Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, s. 291

61 Kimi araştırmacıların *Sîdî Ahmed Mirza* biçiminde okudukları gibi Hofman'da da Sîdî A. olarak yer alır: Hofman, *a.g.e.*, c. V, s. 100.

62 Kemal Eraslan, *Alî Şîr Nevâyî'nin Mecâlisü'n-nefâis*, c. I, s. 196.

63 Charles Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, s. 289.

64 Sezer Özkoçer, "Seyyid Ahmed Mirza, Ta'âşşuknâme", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türkiyat Enstitüsü, Tez No: 871, 1968; Selim Kuru, "Bir Dehnâme Örneği Olarak Ta'âşşuknâme ve Eserdeki Ki'li Yan Tümceler", Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1993. Diğer çalışmalar için bkz. Kaynakça II.

ve Maverâünnahir’de ise Ebu Saîd’in kurduğu kuvvetli idareyle biraz toparlanırlar gibi olduysa da Babür’ün ölümünden sonra karışıklıklar ve şehzadeler arasında taht mücadeleleri tekrar başladı. Hüseyin Baykara bu mücadeleden başarıyla çıkarak Herat’ı siyasî merkez olmasının yanı sıra devrin sanat ve kültür merkezi haline getirdi. 1469-1506 yılları arasında hüküm süren Baykara, edebiyatın her dalında ürün vermiş olan Ali Şîr Nevâyî’yi de himayesi altına alarak yakın arkadaşlık kurmuştur. Bu nedenle bu dönem “Nevâyî-Baykara dönemi” olarak da bilinir. Bu dönemde saraylarda resmî dil olarak Farsça kullanılıyordu. Bu doğrultu olarak kültürel faaliyetlere de yansiyordu. Ancak buna rağmen Hüseyin Baykara döneminde Türkçe şiir yazma eğilimi artmıştır. Böylece Türkçe ile de önemli ve hacimli sanat eserleri ortaya konabileceği gösteriliyordu. Bu dönemin şairleri ise şunlardır: Hüseyin Baykara, Ali Şîr Nevâyî, Hamîdi, Muhammed Salih, Şeybanî, Ubeydî ve Babür.

842 (1438)’de Herat’ta doğan Hüseyin Baykara ‘Hüseynî’ mahlasıyla Türkçe lirik gazeller yazmıştır. 1469’da Horasan tahtına oturduktan sonra 1506 yılına kadar süren saltanatı sırasında Herat’ı önemli bir kültür merkezi durumuna getiren Baykara, Câmî ve Nevâyî gibi dönemin büyük şairlerini sarayında bulundurmuş, özellikle de yakın arkadaşı Nevâyî’yi himaye etmiştir. Ali Şîr Nevâyî *Mecâlisü’n-nefâis* adlı şairler tezkiresinin sekizinci meclisini Hüseyin Baykara (Ebu’l-Ğâzî Sulţân Hüseyin Bahâdur Hân)’ya ayırmış ve ondan övgüyle bahsetmiştir.⁷¹ Şair olarak çok başarılı olduğu söylenemezse de klâsik Çağatay şiirinin Nevâyî’den sonra gelen ilk isimlerindenidir. Gazellerini hep *fâilâtün/ fâilâtün / fâilâtün /fâilün* vezniyle yazmıştır. Bu vezin o devirde Câmî ve Nevâyî tarafından da çok kullanılmıştır. Bu veznin kullanılmasında bu vezinle yazılan şiirlerin bestelenerek Urganışek usûlüne göre *koşukçu* ya da *türkiğûylar* tarafından sarayda terennüm edilmesinin etkisinin olduğu, Nevâyî ve Babür tarafından dile getirilmiştir. Baykara’nın lirik gazellerini biraraya getirdiği bir *Divan*’ı ve otobiyografik tarzda yazılmış bir *Risâle*’si bulunmaktadır.

Divanın 8’i Türkiye’de, 13’ü ise yurtdışında olmak üzere toplam 21 nüshası bulunmaktadır. İstanbul Ayasofya Kütüphanesi’ndeki nüsha, İsmail Hikmet Ertaylan tarafından tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır.⁷² *Baykara Divanı* üzerine en kapsamlı ilk çalışma Talip Yıldırım tarafından doktora tezi olarak yapılmıştır.⁷³ Divanın tamamının incelendiği bu çalışmada Hüseyin Baykara’nın gerek hükümdarlığı gerekse kişiliği ‘Giriş’ kısmında ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada metnin yazıçevrimi, dil incelemesi ve dizin yer alır.

71 Kemal Eraslan, *Ali Şîr Nevâyî’nin Mecâlisü’n-nefâis*, c. II, s. 202-244; Hofman, a.g.e., c. III, s. 210.

72 İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk Edebiyatı Örnekleri V. Divan-ı Sultan Hüseyin Mirza Baykara “Hüseynî”* İstanbul, 1946.

73 Talip Yıldırım, “Hüseyin Baykara Divanı (Metin-İnceleme-Dizin)”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Yedi bölümden oluşan *Risale*'de kendini, nesebini, dervişlere ve Molla Câmi'ye gösterdiği saygıyı, adalete düşkünlüğünü, kurduğu vakıfları, şairleri kordüğünü ve Nevâyî'nin faziletlerini anlatır. Eserin iki nüshası bulunmaktadır. Biri Amasya Bayezid Kütüphanesi'ndeki 550 numaralı mecmuanın içinde yer alan ilk metindir. İkincisi ise *Şükür-nâme* adıyla İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 257 numarada kayıtlıdır. *Risâle*'yi ilk önce İsmail Hikmet Ertaylan tıpkıbasım olarak yayımlamış,⁷⁴ İki nüshanın karşılaştırmalı yayımı ise, Bilal Yücel tarafından 1996 yılında yapılmıştır.⁷⁵

Klâsik Çağatay Edebiyatının en önemli temsilcisi Çağatay Edebiyatına damgasını vuran Ali Şir Nevâyî'dir. XV. yüzyılın ilk yarısında Semerkand ve Herat'ta gelişen klâsik Çağatay şiiri Nevâyî ile özellikle Herat'ta doruk noktasına ulaşmıştır. Asıl adı Nizâmü'd-dîn Ali Şir Nevâyî olan şair 9 Şubat 1441 (m. 17 Ramazan 844)'de Herat'ta dünyaya gelmiştir. Uygur Türklerindendir. Babası Gıyasü'd-dîn Kîçkine Bahâdır, Horasan hâkimi Ebu'l-Kasım Babür'ün hizmetindeydi. Küçüklüğünden beri Hüseyin Baykara ile birlikte büyümüş aralarındaki dostluğun temelleri bu dönemde atılmıştır. 1469 yılında Hüseyin Baykara'nın Horasan'ı ele geçirip Timurlu tahtına oturmasından sonra Ali Şir Nevâyî de Herat'a dönüp dostunun verdiği "Mühûrdarlık" görevini yerine getirmiştir.⁷⁶

Henüz çocuk yaştaiken edebiyata ilgi duyan ve şiirler yazan Ali Şir Nevâyî'nin divan, mesnevi, tezkire, tarih türlerinde yazdığı eserlerin dışında musiki, aruz, dil ve dünya görüşü gibi konulardan oluşan yirmi dokuz eseri vardır. Tezkiresinde Hüseyin Baykara'yı anlatırken onun Türk dili ve edebiyatına ait birçok sorunu çözümlediğini belirtir; ancak bunda en büyük etkenin kendisi olduğunu söylemek gerekir. Türkçe şiirler yazan dayıları Mir Said Kabilî ve Muhammed Ali Garibî ve hâmisî Ebu'l-Kasım Babür'ün de etkisiyle kendi diline karşı büyük bir ilgi duyan Nevâyî, Çağatayca'nın Farsça'dan geri olmadığını eserleriyle göstermeye çalışmıştır. Böylece kendisinden sonraki yeni neslin de Türkçe yazmasını teşvik etmiştir. İran'ın büyük mutasavvıflarından olan Abdurrahman-ı Câmî'nin de takdirini kazanmış ve İran edebiyatının önde gelen simalarının eserleriyle boy ölçüşecek eserler ortaya koymuştur. Şiir yazmaya Farsça ile başlamış, sonraları Türkçe birçok eser yazmıştır. Bu nedenle de *zül-lisaneyn* diye de tanınmıştır.

74 İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk Edebiyatı Örnekleri II. Risâle-i Sultan Hüseyin Baykara*, İstanbul, 1945.

75 Bilal Yücel, "Hüseyin-i Baykara Risâlesi'nin Uzak İki Nüshası", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 1996, c. II, s. 69-70.

76 Burada amacımız Ali Şir Nevâyî'nin hayatını ayrıntılı olarak vermek olmadığı için hayatı hakkında ayrıntıya girilmemiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ağâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevaî, I. cilt, Hayatı, Sanatı, Kişiliği*, Ankara: TDK Yayınları, 1965, 306 s.; Günay Kut, "Ali Şir Nevaî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1989, c. II, s. 449-453; Zeki Velidi Togan, "Ali Şir", *İslâm Ansiklopedisi*, c. I, s. 349-357; Hofman, a.g.e., c. I-III, s. 69.

Nevâyî Blochet ve Barthold gibi kimi bilim adamları tarafından yalnızca bir mütercim, orta derecede başarılı, taklitçi bir şair olarak değerlendirilmişse de Rus doğubilimcisi Berthels Feridüddin Attar'ın *Mantıku't-tayr*'ı ile Nevâyî'nin *Lisanü't-tayr*'ını karşılaştırarak bu iddiaların yanlışlığını ortaya koymuştur.⁷⁷ Nevâyî'nin mesnevilerinde Hüsrev Dihlevî ve Câmî'nin etkisi görülür, ancak bu tamamıyla taklit boyutunda değildir. Orta Asya Türk dili ve edebiyatını gelişmesinde büyük payı olan Nevâyî klâsik Çağatay şiirini yalnız en yüksek dereceye çıkarmakla kalmamış Çağatay dilinin de bir kültür ve edebiyat dili olabileceğini göstermiştir. Bundan dolayı Çağatayca'ya "Nevâyî dili" de denmiştir. Eserleri Türkistan dışında Azeri ve Anadolu sahalarında da okunmuş, Osmanlı şairleri de onu üstat olarak görmüşlerdir. Fars edebiyatını örnek alarak çeşitli türlerdeki Farsça eserleri Türkçe ile yazmaya çalışmış ve böylece Orta Asya Türk edebiyatını klâsik bir seviyeye ulaştırmayı başarmıştır. Çok sayıda olan eserleri aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır:

- I. Divanları (Hazâ'inü'l-me'ânî): (1) *Garâibü's-sıgar*, (2) *Nevâdirü's-şebâb*, (3) *Bedâyü'l-vasat*, (4) *Fevâidü'l-kiber*, (5) *Farsça Divânı*.
- II. Hamsesi: (1) *Hayretü'l-ebrâr*, (2) *Ferhâd u Şîrîn*, (3) *Leylî vü Mecnûn*, (4) *Seb'a-i seyyâre*, (5) *Sedd-i İskenderî*.
- III. Tezkireleri: (1) *Mecâlisü'n-nefâis*, (2) *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyi-mi'l-fütüvve*.
- IV. Dil ve edebiyat eserleri: (1) *Risâle-i mu'ammâ*, (2) *Mizânü'l-evzân*, (3) *Muhâkemetü'l-lugateyn*.
- V. Dinî-ahlâkî eserleri: (1) *Münâcât*, (2) *Çihil Hadis*, (3) *Nazmu'l-cevâhir*, (4) *Lisânü't-tayr*, (5) *Sirâcü'l-müslimîn*, (6) *Mahbûbu'l-kulûb*.
- VI. Tarihî eserleri: (1) *Târîh-i enbiyâ vü hükemâ*, (2) *Târîh-i mülûk-i Acem*, (3) *Zübdetü't-tevârih*.
- VII. Biyografik eserleri: (1) *Hâlât-ı Seyyid Hasan-ı Erdeşîr*, (2) *Hamsetü'l-mü-tehayyirîn*, (3) *Hâlât-ı Pehlevân Muhammed*.
- VIII. Belgeler: (1) *Vakfiyye*, (2) *Münşe'ât*.

Görüldüğü gibi hemen hemen her konuda eser vermiş olan Nevâyî'nin neredeyse bütün eserleri incelenmiş üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Türkiye'de özellikle tez çalışması olarak yapılan incelemeler daha çok dil açısından yapılan değrelendirmelerle sınırlıdır. Eserleri, özellikle divanları edebiyatçı gözüyle değerlendirilmeyi beklemektedir. Şimdi, sırasıyla kısaca bu eserler hakkında bilgi verelim:

İlk sırada yer alan divanları daha çocuk yaştayken başlayıp hayatının sonuna kadar yazmış olduğu şiirleri içermektedir. Bunları farklı adlar altında toplayan Nevâyî'nin bunların dışında bir de *Farsça Divan*'ı vardır. Çocukluk ve ilk

77 Fuat Köprülü, a.g.m., s. 302.

gençlik yıllarında yazdığı şiirleri kendi divanlarını düzenlemesinden daha önce başkaları tarafından derlenmiştir. Bu derleme 870'te (1465-66) Sultan Ali b. Muhammed Meşhedî tarafından istinsah edilmiştir. Bunun tek nüshası Leningrad'da Saltıkov-Şçerдин Devlet Halk Kitaplığı 564 numarada kayıtlıdır.⁷⁸ Özbek bilgini Hamîd Süleyman tarafından *İlk Divan* adı altında tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır.⁷⁹ İlk yazdıklarıyla önce iki divan oluşturan Nevâyî sonra yeni yazdıklarını da katarak bu iki divanı dört divan haline getirmiştir. Nevâyî ter-tiplelediği ilk divana *Bedayîü'l-bidaye* adını vermiştir. Bu divan Hüseyin Baykara'nın isteği üzerine hazırlanmıştır. Baykara'nın tahta çıkışı 1469 olduğuna göre, eser 1469-1480 yılları arasında meydana getirilmiştir. Divanın bilinen dört nüshası vardır.⁸⁰ *Nevadirü'n-nihaye* adındaki ikinci divanı ise, 1476-1486 yılları arasında yazdığı şiirlerinden oluşmaktadır.⁸¹ Eski ve yeni şiirlerinden seçmeler yaparak oluşturduğu ve *Nevadirü'n-nihaye* adını taşıyan bu divanın müstensih hattı olan iki nüshası Özbekistan Fenler Akademisi, Doğu Bilimleri Enstitüsünde bulunmaktadır. Bu iki nüshadan Özbekistan Fenler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü 1995 numarada kayıtlı olan nüsha Eckmann tarafından tek nüsha olarak gösterilmiştir. Bu nüshanın Sultan Ali Meşhedî tarafından XV. yüzyılda Herat'ta istinsah edildiği tahmin edilmektedir. Müstensih hattı olan ikinci nüsha ise, yine Özbekistan Fenler Akademisinde 11675 numarada kayıtlıdır. Dönemin meşhur hattatlarından Abdülmecid tarafından 893 (1487) tarihinde istinsah edilmiştir. Nevâyî'nin kendi elyazması olduğu düşünülen Tahrân'daki nüsha ise eser değişimi yoluyla Özbekistan'a getirilmiş ve mikrofilmli de yapılmıştır.⁸² Bu iki divandan sonra yazmış olduğu şiirleri, ilk iki divandaki şiirleriyle harmanlayarak bunları dört divana ayırmış hepsine birden *Hazainü'l-me'anî* adını vermiştir. *Hazainü'l-me'anî*'ye bir de dibace eklemiştir. Ölü-münden bir yıl önce yazılmış olan bu dibacenin Türkiye'deki tek nüshası Nuru-osmaniye Kitaplığı'nda 3999 numarada kayıtlı *Şerhu'l-Hamase* adlı eserin sayfa kenarlarında (varak 21b-29a) bulunmaktadır. Türkiye kitaplıklarında başka nüshası bulunmamaktadır. *Külliyat-ı Devâvîn* adıyla da bilinen eser üzerine Hamîd Süleyman'ın bir çalışması mevcuttur.⁸³ Şiirlerini dört divana ayıran Nevâyî onlara şu adları vermiştir:

78 Agah Sırrı Levend, *Ali Şir Nevaî, II. cilt, Divanlar*, Ankara, 1966, s. 7; János Eckmann, "Nevâyî'nin İlk Divanları Üzerine", *TDAY-Belleten* 1970, 1971, s. 253.

79 Hamid Süleyman, *Alişer Navoiy. İlk Devon. 1966 yılı küçirilgan qûlyazmaning faksimil naş-ri*. Naşrga tayyorlovchi filologiya fanlari doktori prof. Hamid Sulaymon, Taşkent, 1968, xii s.+143 yaprak tıpkıbasım.

80 Nüshalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. Sırrı Levend, *Ali Şir Nevaî, II. cilt, Divanlar*, c. II, s. 7; János Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", s. 253-254.

81 Nevâyî'nin bu eseri üzerine bir doktora tezi hazırlanmıştır: Bilge (Özkan) Nalbant, "Nevâdürü'n-nihâye (Metin, İnceleme, Dizin)", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, 855 s.

82 Bilge (Özkan) Nalbant, a.g.t., s. 1.

83 Hamid Süleyman, *Hazâ'inül-Me'anî: Ğarâibü's-şığar*, Özbekistan: SSR Fenler Akademisi Neşriyatı, 1959.

1. *Garâibü's-sıgar*: Küçük yaşta (8-20 yaş arası) yazdığı şiirleri biraraya getirdiği için bu adı vermiştir. Eserin birçok nüshası bulunmaktadır.⁸⁴
2. *Nevâdirü's-şebâb*: Gençlik döneminde (20-35 yaş arası) yazdığı şiirleri bir araya getirdiği ikinci divanıdır.⁸⁵
3. *Bedâiyü'l-vasat*: Orta yaşlarda (35-45 yaş arası) yazdığı şiirlerin yer aldığı divanıdır.⁸⁶
4. *Fevâidü'l-kiber*: Ömrünün sonuna doğru (45-60 yaş arası) yazdığı şiirleri içerir.⁸⁷
5. *Farsça Divân*: *Farsça Divan*'ında *Fânî* mahlasını kullanmıştır. Farsça Divanının üç nüshası bilinmektedir: Nuruosmaniye Kitaplığı, numara: 3850; Türk İslam Eserleri Müzesi, numara: 1952; Süleymaniye Kitaplığı, Hekimoğlu Ali Paşa numara: 632). Nevâî *Muhakemetü'l-lugateyn* adlı eserinde bu divanın 600 beyit olduğundan bahseder.⁸⁸

Bu dört divandaki şiirler, ilk iki divan ile son yazdığı şiirlerin biraraya getirilerek yeniden düzenlenmesine dayandığı için tam anlamıyla Nevâî'nin belirttiği dönemlere ait olduğu söylenemez.

Nizâmî'nin hamsesine nazire olarak yazdığı *hamsesinde* sadece motifleri atıp yerine yenilerini koymakla yetinmemiş, konuda ve kahramanlarının karakterlerinde de değişiklik yapmıştır. Böylece onun, hamsesini yazarken sadece bir nazire olmasını istemediğini, kendi dilinin ve kültürünün de kuvvetli olduğunu göstermeye çalıştığını anlıyoruz. Mesnevilerinde Nizâmî ve Emir Husrev Dihlevî'nin mesnevilerinden yola çıkarak aynı konulan seçmiş olsa da bakış açısı, hikâye etme biçimi ve kompozisyonu onlardan farklıdır.⁸⁹ Hamseyi oluşturan beş mesnevisi şunlardır:

1. *Hayretü'l-ebrâr*: Didaktik tarzdaki bu mesnevi Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ına nazire olarak 888 (1483)'de yazılmıştır. Bu eserde dinin belli başlı konuları ele alınarak dinî ahlâk üzerinde durulmuştur.⁹⁰ Aruzun *müfte-ilün/müfteilün/failün* kalıbıyla yazılmıştır.

84 Eser hakkında ayrıntılı bilgi için, metni yayınlamış olan Günay Kut'un çalışmasına bkz. *Ali Şîr Nevâî Garâibü's-sıgar, İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*, Ankara: TDK Yayınları, 2003, 573 s. Diğer çalışmalar için bkz. Kaynakça II.

85 Metin Karaörs, "Nevâdirü's-şebâb", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1984.

86 Kaya Türkay, *Ali Şîr Nevâî, Bedâiyü'l-vasat, Üçüncü Divân*, Ankara: TDK Yayınları, 2002, 576 s.

87 Önal Kaya, *Ali Şîr Nevâî, Fevâidü'l-Kiber*, Ankara: TDK Yayınları, 1996, 743 s.

88 Günay Kut, a.g.m., s. 451.

89 Gönül Alpay-Tekin, *Ali Şîr Nevâî, Ferhâd ü Şîrin, İnceleme-Metin*, Ankara, 1994, s. xi.

90 Eser üzerinde M. Sabir çalışmıştır: M. Sabir, "Hayretü'l-ebrâr (İnceleme-Metin-İndeks)", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1961.

2. *Ferhâd u Şîrîn*: 889 (1484) yılında yazdığı bu mesneviyi Nevâyî, Nizâmî'nin Husrev ü Şîrîn adlı mesnevisinden esinlenerek yazmıştır, ancak asla ona benzemez. Hikaye, konunun merkezinde yer alan ana kahramanlardan Hüsrev yerine Ferhad üzerine kurulmuştur. Aruzun *mefâîlün/mefâ-ilün/feûlün* kalıbıyla yazılmıştır. *Ferhâd u Şîrîn*'i yayımlayan Gönül Alpay-Tekin, Nevâyî'nin diğer eserleri üzerine yapılan incelemelerin aksine, eseri edebî açıdan incelemiş ve değerlendirmiştir.⁹¹ Alpay-Tekin incelemesinde eseri, Nizâmî ve Emir Hüsrev'in aynı adlı eserleriyle de karşılaştırarak Nevâyî'nin orijinal bir eser ortaya koyduğunu göstermiştir.
3. *Leylî vü Mecnûn*: Nevâyî'nin aslına mümkün olduğu kadar sadık kalarak kimi motiflerini değiştirdiği bu mesnevisi 3500 beyittir. Aruzun *mefû-lü/mefâilün/feûlün* kalıbıyla yazılmıştır. 1484 yılında yazıldığı tahmin edilen mesnevi, 38 bölümden oluşmaktadır.⁹²
4. *Seb'a-i seyyâre*: Behram Şah'ın, güzel cariyesi ile olan macerasına dayanan bu eserde Nevâyî, Emir Husrev ve Nizâmî'nin eserlerindeki yapıyı değiştirmiştir. 889 (1484)'da kaleme alınan eser, aruzun *feilâtun/mefâ-ilün/feilün* kalıbıyla yazılmıştır. 5000 beyit civarında olan bu mesnevi eli babdan oluşmaktadır.
5. *Sedd-i İskenderî*: Adından anlaşıldığı gibi bu mesnevinin kahramanı İskender'dir. 89 bölüm, 7214 beyitten oluşan bu eser, Nevâyî'nin en hacimli mesnevisidir. Bu konu daha önce Firdevsî, Nizâmî ve Câmî tarafından işlenmiştir. Eser, 890 (1485)'da aruzun *feûlün/feûlün/feûl* kalıbıyla yazılmıştır. Eserde Makedonya kralı İskender adaletli bir hükümdar olarak ele alınmıştır. Tabii Nevâyî diğer mesnevilerinde olduğu gibi, bunda da çeşitli farklılıklar yaratmış ve İskender hikâyesini/motifini farklı işlemiş, ona Türk hükümdarlarının niteliklerini katmaya çalışmıştır.⁹³

Türk edebiyatının ilk Türkçe şairler tezkiresini yazan Nevâyî bu türde yazdığı eserleriyle Orta Asya kültür ve edebiyat tarihi hakkında bize değerli bilgiler vermektedir.

Nevâyî'nin 897 (1491-92) yılında yazmış olduğu *Mecâlisü'n-nefâyis* Türk edebiyatında ilk tezkire olması bakımından önemli bir yere sahiptir. Sekiz bölüme ayrılmış olan eserin her bölümüne "meclis" adı verilmiştir. Sekizinci meclis bütünüyle Hüseyin Baykara'ya aittir. Nevâyî bu eserini hazırlarken Câmî'nin *Bahâristân*'ını, Devletşah'ın da *Tezkiretü's-şuara*'sını örnek almıştır. Eserde

91 Gönül Alpay-Tekin, *Ali Şîr Nevâyî, Ferhâd ü Şîrîn*, Ankara, 1994, 571 s.

92 Eser üzerine yapılan doktora tezi daha sonra basılmıştır: Ülkü Çelik, *Ali Şîr Nevâyî, Leylî vü Mecnûn*, Ankara: TDK Yayınları, 1996, 383 s.

93 Eser hakkında daha fazla bilgi için bkz. Hatice Tören, *Ali Şîr Nevâyî Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin)*, Ankara: TDK Yayınları, 2001, 533 s.

başka kaynaklarda yer almayan 43 Türk şairi hakkında bilgi verilmiştir. *Mecâlisü'n-nefâ'is* Kemal Eraslan tarafından iki cilt halinde yayımlanmıştır.⁹⁴

Bu konudaki ikinci eseri, *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve'dir*. Câmî'nin Ali Şîr Nevâyî'nin ricası üzerine kaleme *Nefehâtü'l-üns min hazarâ-ti'l-kuds* adlı sufilere dair Farsça tezkiresinin Türkçeye tercümesidir. 901 (1495)'de tercüme edilen bu eserde otuz dördü kadın olmak üzere 770 velinin hayat hikâyesi yer alır. Attar'ın *Tezkiretü'l-evliyâ*'sındaki kimi biyografileri de eserine katan Nevâyî bununla yetinmeyip Yesevî'den kendi dönemine kadar gelen birçok Türk şeyhini de eserine katmıştır. Eserin ikisi Türkiye kütüphanelerinde olmak üzere dört nüshası bulunmaktadır.⁹⁵

Şairler tezkiresi hazırlayarak dönemine damgasını vuran Nevâyî, dönemin dil ve edebiyatı hakkında da önemli eserler ortaya koymuştur. Edebî konulardan vezinler hakkında bir eser meydana getirmesi, aruz vezninin yeni kullanılmaya başlanmasından kaynaklanmaktadır. Vezin kurallarını öğretmek amacıyla kaleme aldığı *Mizânü'l-evzân*, Câmî'nin *Arûz Risâlesi*'ne nazire olarak yazılmıştır. Risalenin tam olarak ne zaman yazıldığı bilinmemektedir. Ömrünün son zamanlarında yazıldığı düşünülen eserin 898 (1492)'den sonra yazıldığı tahmin edilmektedir.⁹⁶

Türkçe'nin de Farsça kadar yetkin bir edebiyat dili olduğunu, hatta yer yer Farsçadan üstünlüğünü ortaya koymak amacıyla kaleme aldığı *Muhâkemetü'l-lugateyn*'in yazılış tarihi 905 (1499)'tir. İki dil arasındaki mukayeseye dayanan eserde özellikle Türkçe'nin sözcük dağarcığı yönünden Farsça'ya göre ne kadar üstün olduğu vurgulanmıştır. Bu iddia aynı zamanda Nevâyî'nin dil şuuru da ortaya koymuştur. Eserinde ayrıca Türkçe dururken Farsça şiirler yazan genç şairleri de eleştirmiştir. XIX. yüzyıldan beri dikkati çeken bu eser üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Farklı içeriklerde yapılan bu çalışmalardan metnin tamamının ortaya konularak yapıldığı ilk çalışma daha sonra basılmış bir Yüksek Lisans tezidir.⁹⁷

Din ve ahlâk konularında da kitaplar yazan Nevâyî'nin bu tarzda yazdığı eserlerinden *Münâcât*, Sinan Paşa'nın *Tazarrunâme*'si gibi Tanrı'ya yakarış ki-

94 Kemal Eraslan, *Ali Şîr Nevâyî, Mecâlisü'n-nefâ'is I (Giriş ve Metin), II (Çeviri ve Notlar)*, Ankara: TDK Yayınları, 2001, 668 s.

95 Eserin nüshaları karşılaştırılmak suretiyle tenkitli neşri Kemal Eraslan tarafından yapılmıştır: Kemal Eraslan, "Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, 507 s. Eser daha sonra Türk Dil Kurumu tarafından tekrar basılmıştır: *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve I Metin*, Ankara: TDK Yayınları, 1996, 493 s.

96 Kemal Eraslan, *Ali Şîr Nevâyî, Mizânü'l-evzân (Vezinlerin Terazisi)*, Ankara, 1993, 198 s.

97 Sema Barutçu Özönder, *Ali Şîr Nevâyî, Muhâkemetü'l-lugateyn İki Dilin Mukayesesi*. Diğer çalışmalar için bkz. Kaynakça II.

tabıdır. Secili mensur tarzındaki eserin ne zaman yazıldığı bilinmemektedir. Eser, A. Deniz Abik tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır.⁹⁸

Hüseyin Baykara'ya ithaf edilen *Çihil Hadis*, Câmî'nin aynı adlı eserinden 886 (1481)'da yapılmış bir çeviridir. Nevâyî'nin bu çevirisi dörder mısralık kitalardan oluşmaktadır.⁹⁹

Nazmu'l-cevâhir ise, 890 (1485)'da Hz. Ali'ye ithaf edilen *Nesrî'l-le'âlî* adlı eserin eklemelerle çevirisine dayanmaktadır. Nevâyî bu çeviriyi yaparken kitapta yer alan her Arapça vecize için bir rubaî yazmıştır.

Mesnevi türünde yazılmış olan *Lisânu't-tayr*, 3598 beyitten oluşmaktadır. Nevâyî bu eserinde Farsça şiirlerindeki *Fânî* mahlasını kullanmıştır. Eserin yazılış tarihi, kendisinin de eserinde açıkça belirttiği 904 (1499)'tür; konusu ise, kuşların konuşmasına dayanarak tasavvuf düşüncesinin temelini oluşturan Tanrı'nın kişide belirmesidir. Büyük İran şairi Şeyh Feridüddin-i Attar'ın *Mantuku't-tayr* adlı eserine naziredir. Kendisi bu eseri için tercüme sözcüğünü kullanmışsa da eseri olduğu gibi aktarmadığı, gereksiz gördüğü bazı bölümleri attığı ve yeni hikâyeler eklediği göze çarpmaktadır. Örneğin Nevâyî, Attar'ın hikâyesinde yer alan on kuştan sekizini almış, orada yer almayan altı kuş daha ekleyerek sayıyı ondörde çıkarmıştır. Küçük yaştan beri elinden düşürmediği *Mantuku't-tayr*'ı Türkçeye çevirmek istediğinden ve nihayet altmış yaşında bu eserin tercümesine başladığından Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 803'teki nüshada söz eder.¹⁰⁰ *Lisânu't-tayr* Mustafa Canpolat tarafından yayımlanmıştır.¹⁰¹

905 (1500) yılında yazılmış olan *Sirâcü'l-müslimîn* ise 213 beyitlik küçük bir akaid kitabıdır, ilk 38 beyit giriş ve kitabı yazmanın sebebinin anlatıldığı bölümdür. Eserde Hoca Ubeydullah Ahrar ile olan ilişkisini vurgulamış ve salat konusunda Ahrar'a olan borcunu ödemek amacıyla bu eseri kaleme aldığını belirtmiştir. Bu eser, *Mahbûbu'l-kulûb* ile birlikte ölümünden hemen önce kaleme alınmıştır. Nevâyî külliyyatı içerisinde yer alan eser aruzun *mefâilün/mefâ-ilün/feûlün/fa'lün* kalıbıyla yazılmıştır. Eserin bilinen üç nüshası vardır.¹⁰²

Nevâyî'nin ölümünden hemen önce yazmış olduğu *Mahbûbu'l-kulûb*, onun son eseridir. Ahlâk kitabı niteliği taşıyan eser üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk

98 A. Deniz Abik, "Ali Şir Nevayî'nin Risaleleri Tarih-i Enbiya ve Hükema, Tarih-i Müluk-i Acem, Münşeat, Metin Gramatikal İndeks-Sözlük", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, c. I: 414 s., c. II: 770 s.

99 *Çihil Hadis* Necip Asım tarafından *Hadis-i Erba'in Tercümeleri* adıyla yayımlanmıştır: N. Asım, "Hadis-i Erba'in Tercümeleri", *Millî Tettebbular Mecmuası*, 1915, sy. 77, s. 149-155.

100 Günay Kut, a.g.m., s. 451

101 Mustafa Canpolat, *Ali Şir Nevayî, Lisânu't-tayr*, Ankara: TDK Yayınları, 1995, 279 s. Diğer çalışmalar için bkz. Kaynakça II.

102 Bu eser üzerine çalışan Tanju Oral Seyhan, çalışmasının birinci bölümünü yayımlamıştır: "Ali Şir Nevayî – Sirâcü'l-Müslimîn I (Giriş - Karşılaştırmalı Metin)", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2005, c. II, sy. 4, s. 88-120.

bölümde toplumdaki çeşitli tabakalar, çeşitli zümrelerden insanlar hakkında bilgiler verir. Bu bölüm kırk fasıldan oluşur. On babdan oluşan ikinci bölümde ise, çeşitli dinî, tasavvufî konular hakkında bilgi verilerek iyi ve kötü davranışların neler olduğu üzerinde durulur. Aşkın konu edildiği üçüncü bölüm ise üç bölüme (avam aşkı, havass aşkı ve sıddıklar aşkı) ayrılmıştır. 906 (1500-1501) yılında yazılmış olan bu eserin Türkiye kitaplıklarında ve yurt dışındaki çeşitli kütüphanelerde olmak üzere yirmi altı nüshası bulunmaktadır. Eserle ilgili ilk yayım Kononov'a aittir. Kononov bu çalışmasında Sovyetler Birliği'ndeki sekiz nüshayı karşılaştırmış ve yazıçevrimi yapmadan Arap alfabeli orijinal metni vermiştir. 1985 yılında Güzin Çöktü tarafından Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanan çalışmada ise, eserin sadece bir nüshasının yazıçevrimi verilmiştir. Eserin oniki nüshasının karşılaştırılmasıyla kurulmuş metin, notlar, gramer incelemesi ve dizinin yer aldığı doktora tezi, eser üzerine yapılmış ilk ayrıntılı çalışmadır.¹⁰³

Târîh-i enbiyâ vü hükemâ: 890 (1485)'da yazılan bu eserde Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadarki peygamberlerle belli başlı bilgiler hakkında menkıbeler yer almaktadır. Mensur bir eserdir.

Târîh-i mülûk-i Acem adlı eserinde Nevâyî, İran hükümdarlarını dört hanedana göre sınıflandırarak İran'ın efsanevî tarihini anlatır. Eserde Pişdadiyan, Keyaniyan, Eşkaniyan ve Sasanîlere yer verilir; dinî ve tarihî mitoloji hakkında geniş bilgi yer alır. 890 (1485)'dan sonra yazılan bu eser mensurdur, ancak içinde yer yer iki beyitlik şiirler de yer almaktadır.¹⁰⁴

Kaynaklara göre *Zübdetü't-tevârih*, *Târîh-i enbiyâ vü hükemâ* ile *Târîh-i mülûk-i Acem*'in birleşmiş biçimidir.

Hâlât-ı Seyyid Hasan-ı Erdeşîr adlı risâlede Nevâyî, yakın dostu Seyyid Hasan-ı Erdeşîr'in hayatı ve fikirlerini anlatır. Nevâyî, *Mecâlisü'n-nefâ'is*'in ikinci meclisinin sonunda da yer verdiği Seyyid Hasan-ı Erdeşîr'den övgüyle bahseder; Türk ve Sart arasında ondan daha tamam birini görmediğini, gençliğinde bütün zahir ilimleri öğrendiğini, tasavvufî konularda iyi olduğunu belirtir.¹⁰⁵ Risalenin yazıçevrimi Kemal Eraslan tarafından yayımlanmıştır.¹⁰⁶

Ali Şîr Nevâyî'nin yakın dostu ve üstadı Câmî için yazdığı *Hamsetü'l-mütehayyirîn*'in 1492/93 ile 1495/96 yılları arasında yazıldığı tahmin edilmektedir.¹⁰⁷ Câmî'nin 1492 yılında ölümünden sonra yazılmış olan eser bir mukaddime, üç

103 Zühal Ölmez, "Mahbûbu'l-kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, 600 s.

104 Her iki eserle birlikte *Münşeat* da A. Deniz Abik tarafından çalışılmıştır: "Ali Şîr Nevâyî'nin Risaleleri Tarih-i Enbiya ve Hükemâ, Tarih-i Müluk-i Acem, Münşeat, Metin Gramatikal İndeks-Sözlük".

105 Kemal Eraslan, *Ali Şîr Nevâyî – Mecâlisü'n-nefâ'is I*, s. 74.

106 Kemal Eraslan, "Ali Şîr Nevâyî'nin 'Hâlât-ı Seyyid Hasan Big' Risâlesi", *Türkiyât Mecmuası*, 1971, c. XVI s. 89-110.

107 S. V. Volin, "Leningrad Kitaplıklarındaki Nevaî Yazmaları Hakkında", çev. Rasime Uygun, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1955, 1955.

makale ve bir hatimeden oluşmaktadır. Eserini “risale” olarak tanımlayan Nevâyî, beş bölümde de okuyucuları hayrete düşüren sözler olduğu için risalesine *Hamsetü'l-mütehayyirîn* adını verdiğini belirtir. Mukaddime bölümünde Câmî (yaşamı, tahsili, vb.) hakkında bilgi yer alır. Birinci makalede kendisi ile Câmî arasındaki yakınlığa değinir. İkinci makalede Câmî ile yaptığı mektuplaşmalardan söz eder. Üçüncü makalede Câmî'nin kitaplarını ve risâlelerini tanıtır. Son bölümde ise, Câmî ile okuduğu kitaplar hakkında bilgi verir. Nevâyî'nin eserlerine ait külliyat nüshalarının hepsinde bulunan eserin, bunların dışında iki ayrı nüshasının daha olduğu Volin ve Agah Sırrı Levend tarafından belirtilmiştir.¹⁰⁸ *Hamsetü'l-mütehayyirîn* A. Deniz Abik tarafından yayıma hazırlanmıştır.¹⁰⁹

Hâlât-ı Pehlevân Muhammed Risâlesi Nevâyî'nin yakın dostu Pehlevan Muhammed'in ölümü üzerine kaleme aldığı biyografik tarzda bir eserdir. Aynı zamanda devrinin kültür, edebiyat, tıp ve sosyal hayat gibi yönlerine de ışık tutan bu eserin İstanbul kitaplıklarında üç, Paris'te de bir olmak üzere dört nüshası bulunmaktadır.¹¹⁰

Vakfiyye (886/1481), Nevâyî'nin kendisinin ve yakın dostu Hüseyin Baykara'nın yaptırdığı vakıfların anlatıldığı bir eserdir. Mensur olarak yazılmış olan eserin arasına şiirler serpiştirilmiştir. Nevâyî, Hüseyin Baykara'nın kendisine Herat'ın kuzeyinde bir arazi verdiğini orada saray, bahçe, medrese ve mescid yaptırdığını belirtir. Daha çok Hüseyin Baykara'nın yaptıklarından bahsetse de kendisinin yaptırdığı vakıflar hakkında da bilgi edinmekteyiz.

Münşe'ât, Ali Şir Nevâyî'nin mektuplarını topladığı eseridir. Bu mektupların içinde Hüseyin Baykara'ya ve Bediüzzaman'a yazdığı mektuplar da yer almaktadır. Diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinden de yaşadığı devrin kültür ve sosyal hayatı hakkında bilgi edinmekteyiz.

Klâsik dönemin bir diğer şairi olan *Hâmidî*'nin *Yusuf u Züleyha* adlı mesnevisi bulunmaktadır. Dönemin şairler tezkirelerinde (Nevâyî'nin yukarıda adını andığımız tezkireleri) yer almayan şairin adı tam olarak bilinmemektedir. Hüseyin Baykara adına yazılmış olan bu Çağatayca manzum *Yusuf u Züleyha* hikâyesi, Blochet tarafından Bibliotheque Nationale katalogunda¹¹¹ mesnevinin içinde geçen bir beyitteki “Ali Şir-i Hakk” sözünden dolayı Ali Şir Nevâyî'ye ait olduğu belirtilir. Bu görüşün doğru olmadığı Halide Dolu tarafından belirtilmiş ve bu yanlışlık düzeltilmiştir.¹¹² Dolu, *Yusuf u Züleyha* mesnevisinin 874/1469

108 Volin, a.g.m., s. 141; Agâh Sırrı Levend, “Türkiye Kitaplıklarındaki Nevai Yazmaları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1958, 1958, s. 207.

109 A. Deniz Abik, “*Hamsetü'l-Mütehayyirîn*: Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin”, Doçentlik Takdim Tezi, Adana, 2000.

110 Kemal Eraslan, “Ali Şir Nevâyî'nin ‘Hâlât-ı Pehlevan Muhammed’ Risâlesi”, *Türkiyat Mecmuası*, 1980, c. XIX, s. 99-164.

111 E. Blochet, *Catalogue des manuscrits turcs II*, s. 246, Suppl., no. 1365.

112 Halide Dolu, “Sultan Hüseyin Baykara Adına Yazılmış Çağatayca Manzum Bir Yusuf Hikâyesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1954, c. V.

yılında Belh şehrinde şehir kuşatma altındayken o sırada Belh'te bulunan Hâmidî tarafından yazıldığını belirtir. Fitret ise, bu mesnevinin Dur Beğ adlı bir şaire ait olduğunu belirtir.¹¹³ Eserin bilinen üç nüshasının (Revan, Paris ve Taşkent nüshaları) dışında V. Pertsch'in Berlin Yazmaları kataloğuna dayanarak Tubingen Staatsbibliothek'te kayıtlı bir nüshasının daha olduğunu belirten Korkmaz, şairin mahlasının ise Ahmedî olduğunu belirtir.¹¹⁴ Görüldüğü gibi şairin mahlası konusunda da farklı görüşler vardır. Eckmann da şairin mahlasını *Hâmidî* olarak kabul eder ve onu Çağatay şairleri arasında gösterir.¹¹⁵ Mahlas konusunda ayrı görüşler olsa da önemli olan elde 2726 beyitten oluşan bir Çağatayca *Yusuf u Züleyha* mesnevisinin olmasıdır.¹¹⁶

Orta Asya'da 15. yüzyılda edebiyat ve kültür hayatı Baykara ve Nevâyî ile altın devrini yaşamaktaydı. XVI. yüzyılın başında Harezmi ve Maverâünnehir'i ele geçiren Şeybânî prenslerinin idaresindeki Özbekler, Baykara'nın ölümünden sonra da Horasan'ı ele geçirerek Timurluların egemenliğine son verdiler. Herat da artık eski önemini kaybetmeye başladı. Babür, Maverâünnehir ve Harezmi Özbeklerden almak istediye de bunda başarılı olamadı. Timurlular Babür'ün Hindistan'a göç ederek Türk-Hind imparatorluğunu kurmasıyla yeniden varlık gösterdiler. Böylece Çağatay Edebiyatı Şeybânîlerle Orta Asya'da, Babür ile de Hindistan'da olmak üzere iki ayrı bölgede varlığını devam ettirdi. Eski önemini kaybeden Herat'ın yerine Semerkant ve Buhara yeniden önem kazandı. Çağatay dili ve edebiyatı Şeybânîler döneminde de devam etti. Siyasî tarihte görülen bu değişim edebiyata da yansdı ve Şeybânîler dönemindeki şairler eserlerini daha çok Farsça yazmaya başladılar. Farsçadan yapılan çevirilerin yanı sıra Farsça yazılmış kimi eserlerin Çağatayca benzerleri de yazılmaya başlandı. Bir diğer farklılık ise hikmet tarzında görülen yaygınlıktır. Halk arasında Yesevî dervişlerinin etkisiyle görülen bu değişim, Şeybânî Han ve Ubeydullah Han tarafından bu tarz şiirlerin yazılmasıyla Özbek hanları arasında da yaygınlaşmaya başladı. Nevâyî ile doruk noktasına ulaşmış olan Klâsik Çağatay edebiyatı Çağatay diliyle divanlar tertip eden; dinî, ahlâkî ve tarihî konularda eserler veren Muhammed Salih, Şeybanî, Ubeydî ve Babür gibi şairlerle altın devrini devam ettirmiştir.

Önceleri Baykara'nın hizmetinde iken daha sonra Şeybânî Han'ın hizmetine giren *Muhammed Salih*, Timur devri emirlerinden Şah Melik'in torunu ve Sultan Ebu Said zamanında Harezmi valiliği görevinde bulunan Nur Said Bey'in oğludur. Şeybânî Han'ın maiyetinde iken "Emirü'l-ulema ve melikü's-şuarâ olan

113 Fitret, *Özbek edebiyatı örnekleri*, I, Semerkant, 1928, s. 124-139.

114 Zeynep Korkmaz, "Hüseyin Baykara Adına Yazılmış Çağatayca *Yusuf ve Züleyha* Mesnevisinin Tanınmayan Bir Yazması ve Eserin Yazarı", *Türkoloji Dergisi*, 1968, c. III, sy. I, s. 7-48.

115 János Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", s. 357.

116 Yusuf u Züleyha Yüksek Lisans tezi olarak çalışılmıştır: Dilek Elçin, "Çağatayca Yusuf u Züleyha Mesnevisi", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984.

Muhammed Salih manzum bir tarih eseri olarak nitelendirilecek *Şeybanînâme* adlı eseriyle tanınmıştır. Şeybânî Han'ın zaferlerini anlatan eser *fâilâtün/feilâ-tün/feilün* kalıbıyla yazılmıştır.¹¹⁷ Eser, edebî açıdan büyük bir değer taşımasa da Şeybânî Han'ın devrine ve onun yaptıklarına ışık tutması bakımından tarihî bir önem taşımaktadır. Eserin Viyana Şehir Kütüphanesi'nde bulunan nüshası üzerinde ilk çalışma Vámbéry'ye aittir.¹¹⁸ Bir diğer yayım ise Melioranskiy'ye aittir.¹¹⁹ 941 (1534-35) yılında ölen Muhammed Salih'in başka şiirlerinin de olduğu Babür tarafından kaydedilirse de bu şiirler şimdiye kadar ele geçmemiştir.

Cengiz soyundan ve Coçi ulusundan olan Şeybânî Han 1451 yılında doğdu. Şiirlerinde kendi adını Şah Baht olarak belirtirse de Şeybânî mahlasını kullanmıştır. Kimi kaynaklarda Şah Big Han Özbek diye de anılır. Babası Şah Budak'ın idam edilerek öldürülmesi üzerine Özbek emirlerinden biri tarafından büyütülen Şeybânî daha sonra babasının yerine geçmiştir. 1501'de Maverâünnehir'i alarak iktidarını güçlendirdi. Daha sonra da Horasan'ı ele geçirdi. 1505 yılında Harezm'i, 1507 yılında ise Herat'ı zaptetmesiyle Çağatay Devleti yıkıldı.¹²⁰

1510 yılında vefat eden Şeybânî Han'ın şiirlerini topladığı bir *Divan*'ı, *Bahrü'l-hüdâ* adlı bir mesnevisi ve fıkha ait bir risalesi vardır. Babür'ün hatıratından edindiğimiz bilgiye göre, Arapça ve Farsça'yı iyi bilen Şeybânî bulunduğu şehirlerde pek çok medrese yaptırmış, bilim faaliyetlerini desteklemiş ve bilim ve sanat adamlarını korumuştur. Klâsik tarzda yazdığı şiirlerinin yanı sıra hikmet tarzında hece vezniyle yazdığı şiirleri de vardır. Bu tür şiirler yazmasında dönemin birçok şairinde olduğu gibi görülen Ahmet Yesevi'nin etkisi vardır. Köprülü, Şeybânî'nin edebî yönünün o devirdeki klâsik Çağatay şairlerinkinden tamamen farklı olduğunu, şiirlerinde en kolay vezinleri kullandığını, daha çok yarım uyakları kullanarak kolaya kaçtığını, bu bakımdan da klâsik Çağatay şairleri arasında sayılamayacağını belirtir.¹²¹ Ancak Şeybânî'nin klâsik tarzdaki şiirlerinde sade bir dil ve basit mecazların olması böyle bir değerlendirme yapmak için yetersizdir. Hüseyin Baykara ve Nevâî ile klâsik özellik kazanan Çağatay edebiyatının farklı bir tarz kazanmasında, Baykara'nın ölümü ve devletin yavaş yavaş çökmesinin de etkisi olmuştur.

Divanının tek yazma nüshası İstanbul Topkapı Müzesi 3. Ahmet Kütüphanesi No. 2436'da kayıtlıdır.¹²² 914 (1508)'te yazılan, dinî-ahlâkî bir mesnevi olan

117 Fuad Köprülü, a.g.m., s. 312-313.

118 Hermann Vambéry, *Die Scheibaniade: Ein özbegisches Heldengedicht in 76 gesängen von Prinz Mohammed Salih aus Charezm*, Viyana, 1885.

119 P. M. Melioranskiy, *Şeybaniname*, St. Petersburg, 1908. Diğer çalışmalar için bkz. Kaynakça II.

120 Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", s. 174.

121 Fuat Köprülü, a.g.m., s. 311.

122 Divan'ı 1968 yılında Özay Akbıyık tarafından mezuniyet tezi olarak hazırlanmıştır: "Şeybânî Han Divanı", Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türkîyat Enstitüsü, tez no. 797, 1968. Yakup Karasoy tarafından yapılan çalışma ise, Türk Dil Kurumu Yayınları arasında yayınlanmıştır: *Şiban Han Divânı (İnceleme - Metin - Dizin - Tıpkıbasım)*, Ankara: TDK Yayınları, 1998, 888 s.

Bahrü'l-hüda'nın ise tek yazma nüshası Londra British Museum 7914'te kayıtlıdır.¹²³ Köprülü'nün kendi özel kütüphanesinde Şeybânî Han'ın fıkha ait bir risalesinin daha olduğunu belirtmesine rağmen bu risale hakkında bilgi bulunmamaktadır.¹²⁴

Şeybânî Han'ın küçük kardeşi Mahmud Han'ın oğlu olan *Ubeydullah Han* Şeybânîlerin dördüncü hükümdarıdır. 1532 yılında Ebu Said'in vefat etmesi sonucunda Buhara'da hükümdar olarak tahta geçti. Şî düşmanlığı ile tanınmıştır. Horasan üzerine altı sefer yapmasına rağmen Safevîlerin buradaki hâkimiyetine son verememiştir. Ancak Şîliğin Herat ve Belh'e girmesini önlemiştir. 1535 yılında yaptığı bir seferde ağır bir yenilgiye uğramış, buna dayanamayaarak üzüntüsünden 1539 yılında vefat etmiştir.¹²⁵

Özellikle Şîilere karşı olan düşmanlığından dolayı kan dökücü ve gaddar bir hükümdar olmasına rağmen imara, sanata ve kültüre çok önem vermiştir. Maveraünnehir'de su tesisleri yaptırmış Savran'da ise Medrese-i Hânî adında bir medrese kurmuştur. Arapça ve Farsça'yı bu dillerde şiirler yazacak kadar iyi bilmekteydi. Müziğe ve güzel sanatlara da ilgi göstermekteydi. Bilginleri ve sanatkârları korumasının yanı sıra özellikle din bilginlerine daha çok önem verirdi. Kendisi de tefsir, hadis, kıraat, fıkıh gibi dinî konularda bilgi sahibiydi ve Nakşibendî tarikatine mensuptu.¹²⁶

Kendi sanatı, eserlerine bakarak değerlendirildiğinde aruzu ustalıkla kullandığı, çeşitli vezinlerle gazel, mesnevî, müseddes türlerinde şiirler yazdığı görülmektedir. Dinî konularda bilgisinin iyi olmasına rağmen din dışı şiirlerde büyük bir başarı gösterememiş, dönemin geleneği olan Yesevî tarzındaki şiirleriyle hikmet geleneğini canlandırmıştır. Hece vezniyle dörtlülük halinde yazdığı hikmetleri genellikle 5-10 dörtlülük arasında değişmektedir. Sûfiyâne tarzındaki bu şiirlerinde Kul Ubeydî mahlasını kullanmıştır. Klâsik tarzda yazdığı şiirlerinde konu olarak aşk, şarap ve dünyanın faniliğini işlemiştir. Bu şiirlerinde aruz hataları yok denecek kadar azdır.

Divanında Arapça, Farsça şiirler, "Gayretnâme", "Sabrnâme" ve "Şevknâme" adlı mesnevîleriyle "Salavâtname" adlı bir müseddesi yer almaktadır. Yayımlanmış kimi kaynaklarda kısaca değinilen ve net bir biçimde sınıflandırılmayan eserleri hakkında ayrıntılı ve tanımlayıcı bilgi vermek amacıyla Recep Toparlı ve János Eckmann'ın çalışmalarından yararlanarak aşağıdaki bilgileri vermek mümkündür.¹²⁷ Taşkent Özbekistan İlimler Akademisi Kütüphanesi'nde 8931

123 János Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", s. 363.

124 Fuat Köprülü, a.g.m., s. 310; Şeybani Han için ayrıca bkz. Hofman, a.g.e., c. V, s. 222.

125 Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", s. 174.

126 Fuat Köprülü, a.g.m., s. 312; J. Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", s. 364-365, Hofman, a.g. e., c. VI, s. 40.

127 Recep Toparlı, "Ubeydullah Han'ın Şiirleri Üzerinde Bir Gramer Denemesi ve Şiirlerinden Örnekler", Teksir, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1986, 113 s.; János Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", s. 365.

numarada kayıtlı 346 varaklık bir külliyyat (bu yazma 991/1583 yılında istinsah edilmiştir) içinde şunlar yer almaktadır: (1) *Farsça Divan*, (2) *Metâliü'l-Enfâs Hatirihi* adlı Farsça bir manzume, (3) *Makâlât* (Arapça şiirler): 8 gazel, 14 rubai ve 4 beyit, (4) Çağatayca *Kitâb Mukaddimetü's-salât*, (5) hikmetler, (6) *Salavat-nâme*, (7) Çağatayca *Divan*: gazeller, rubailer, muhammesler, müseddesler, sâkinâme, (8) Dine ait başlıksız bir manzume, (9) *Şevknâme*, (10) *Sabırnâme*, (11) *Gayretnâme*, (12) mesnevî, (13) muammalar, (14) terci-i Bend, (15) 3 manzume.

Divanlarının nüshaları ise şöyledir:

1. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar kısmında 1988 numarada kayıtlı olan nüsha, Muzaffer Şirvanî tarafından Muharrem 959/1553 tarihinde istinsah edilmiştir. 74 varak olan bu nüshada 136 gazel, muhammes, terci-i bend ve 37 rubai bulunmaktadır.
2. Topkapı Sarayı Müzesi III. Ahmet Kütüphanesi 2381 numarada kayıtlı olan bir yazmanın 21a-41a varakları arasında yer alan nüsha. Kopyalama tarihin ve kopyalayanın kim olduğu bilinmeyen bu nüshada 51 gazel, 2 rubai, 6 ferd yer alır.
3. Londra British Museum Add. 7909. 78 varaktan oluşan bu nüshanın Sultan Ali Meşhedî tarafından kopya edildiği bilinmekteyse de kopyalama tarihi bilinmemektedir. Bu nüshada da gazeller, terki-i bend ve birkaç rubai yer alır.

Ayrıca İstanbul Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 4904 numarada kayıtlı bir mecmuanın 196a-212a varakları arasında çeşitli şiirleri bulunmaktadır. *Câmiü'l-Meânî*¹²⁸ adlı bu yazmanın kopyalanma tarihi 949/1534'tür. Bu nüshanın içinde gazeller; rubailer, terci-i bend; taharet, namaz, oruç hakkında yazılmış 157 beyitlik mesnevi (*Risâle-yi fi-Hakk-ı Mesail-i Vuzû*) ile *Gayretnâme* (27 beyit), *Sabırnâme* (24 beyit) ve *Şevknâme* (22 beyit) adlı üç mesnevi yer almaktadır. ¹²⁹Ayrıca *Nâm-ı Hak* adlı bir tercümesi de bulunmaktadır.

Recep Toparlı'nın yukarıda değindiğimiz çalışmasından başka *Divan*'ı üzerine bir de mezuniyet tezi hazırlanmıştır.¹³⁰

XVyüzyılın ikinci yarısıyla XVI. yüzyılın ilk yarısını kapsayan Klâsik Çağatay döneminin Nevâyî'den sonraki en önemli şahsiyeti Babür'dür. Onun bu önemi hem hükümdar hem de nazım ve nesir yazarı olarak gösterdiği başarıdan ileri gelmektedir. Yazar ve şair yönünü değerlendirmeden önce yaşamı hakkında kısa bilgi vererek onu tanıtmak gerekir.

¹²⁸ *Câmiü'l-Meânî*'deki şiirleri Muharrem Ergin tarafından yayımlanmıştır: Muharrem Ergin, "Câmiü'l-Meânî'deki Türkçe Şiirler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1949, c. III, sy. 3-4, s. 539-569.

¹²⁹ Recep Toparlı, *a.g.ç.*, s. 2-4; János Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", s. 365.

¹³⁰ Neşe Alparslan, "Ubeydullah Han (Ubeydî) ve Divanının Edisyon Kritiği", *Mezuniyet Tezi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, tez nr. 812, 1968. Diğer çalışmalar için bkz. Kaynakça II.

1483'te Fergana'da doğan *Zahirü'd-dîn Muhammed Babür*, babasının bir kaza sonucu ölmesiyle daha 12 yaşındayken Fergana'da tahta çıkmıştır. Padişah olunca amcası Sultan Ahmet Mirza ve dayısı Sultan Mahmud Mirza'ya karşı tahtını korumak zorunda kalmıştır. Asıl gayesi Semerkand'ı ele geçirmekti. 1497 ve 1501 yıllarında kısa sürelerle iki defa Semerkand'a hâkim olmuştur. Tahtta bulunduğu süre içinde Hüseyin Baykara'ya bağlı beylerle de savaşan Babür, Özbek hükümdarlarından Şeybânî Han'la mücadelelerinde çok zorlanır. 1501 yılında Ser-i Pul denilen yerde onunla yaptığı savaşta yenilerek Semerkand'a kaçar. Bu tür başarısızlıklar Babür'ü yıldırmadı, kısa zamanda toparlandı. Afganistan ve Hindistan'ın önemli bir bölümünü içine alan büyük bir imparatorluk kurdu. Siyasî arenadaki mücadeleleri üç ana bölümde değrelendirilebilir: Fergana hâkimiyeti (1494-1504), Kâbil hâkimiyeti (1504-1526) ve Hindistan hâkimiyeti (1526-1530). Türk tarihi açısından önemli bir yeri olan Babür, 1530 yılında hastalanarak Agra'da vefat etmiştir.¹³¹

XV. yüzyılda Kuzey Hindistan'la komşu bölgelerde edebî dil olarak Çağatayca'nın önem kazanması ve XVI. yüzyılda Babür'ün Hindistan Timurluları İmparatorluğu'nu kurması, Çağatay edebiyatının Babürlüler sarayında da rağbet kazanmasını sağlamıştır. Hindistan'daki Çağatay şairleri arasında hiç şüphe yok ki ilk akla gelen isim Babür'dür. Sanat ve kültür yönü çok kuvvetli olan bu devlet adamının şiirleri Nevâyî'den sonra Çağatay edebiyatının en önemli edebî siması olarak değrelendirilecek niteliktedir. Daha on dokuz yaşında iken hükümdar şairler arasında yerini almıştır. Şiir yazmaya başladığı ilk yıllarda Farsça şiirler de yazmaya başlamıştır, ama bunlar Türkçe şiirleri kadar çok değildir. Klâsik edebiyatın temalarını şiirlerinde başarıyla kullandığı gibi, aruzda bu konuda eser yazacak kadar başarılıdır. En çok gazel, rubaî ve tuyug türünde şiirler yazmıştır. Şiirlerinde özellikle rubaîlerinde Nevâyî etkisi sezilir. Şairliği çağdaşları tarafından da takdirle karşılanmış, onun şiirlerini ancak Nevâyî'nin geçebileceği belirtilmiştir. Gerek Türk gerekse Acem şiiri ve şairleri hakkında da sağlam bilgilere sahipti.

Çağatay edebiyatı nesrinin en güzel örneği olan *Babürnâme* aynı zamanda Türk edebiyatı nesrinin de en güzel hatıratlarından biridir. Eser XV. yüzyıl sonu ile XVI. yüzyıl başlarındaki Orta Asya, Afganistan ve Hindistan hakkında önemli bilgiler vermesi açısından tarihî ve otobiyografik bir eser olma özelliği de göstermektedir. Kendisi hakkındaki bilgileri verirken çok nesnel, başarılarını anlatırken alçakgönüllü, yenilgilerini ve hatalarını anlatırken de gerçekçidir. Gezip gördüğü yerler hakkında verdiği bilgilerle bulunduğu yerlerin coğrafyası ve in-

131 Babür'ün siyasî yaşamıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Konukçu, "Bâbü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1991, c. IV, s. 395-396; Fuat Köprülü, "Babür", *İslâm Ansiklopedisi*, c. II, s. 180-187. Edebî kişiliği ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Hofman, *a.g.e.*, c. II, s. 162.

sanların gelenek-görenekleri konusunda da okuyucuyu aydınlatır. İlk olarak 1589'da Farsçaya çevrilen eser, daha sonra Latince, Fransızca, Almanca, İngilizce ve Rusçaya çevrilmiştir. Günümüz Türkçesine Reşit Rahmeti Arat¹³² tarafından çevrilen eserin Kazan nüshası N. Ilminskiy¹³³ tarafından, Haydarâbâd nüshası da A. S. Beveridge¹³⁴ tarafından tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır. Tahran kütüphanelerinde birçok yazma ve basma nüshaları bulunan eserin kayda değer ilk yayımı Beveridge tarafından yapılmıştır.¹³⁵ Metnin Farsça çeviri, Çağatayca metin ve İngilizce çevirisinin yer aldığı önemli bir çalışma W. M. Thackston tarafından yapılmıştır.¹³⁶

Klâsik edebiyatın belirleyici özelliği olan divan yazma geleneği görüldüğü gibi Çağatay edebiyatı şairleri tarafından da gelenekselleştirilmiştir. Bu geleneğe uyan Babür'ün de klâsik tarzda düzenlenmemiş olsa da bir *Divan*'ı vardır. *Babür Divanı*'nda, *Risale-i Vâlidîyye Tercümesi*, 119 gazel, 18 mesnevî, 210 rubâî, 57 muamma, 19 kıta, 15 tuyug, 79 matla, 7 masnu şiir, 16 nâtamam gazel, 3 nazm, 16 musarra beyit, 5 müfred, 4 yerde de mensur parça bulunmaktadır. Ayrıca Farsça iki gazel, 12 rubâî, 8 kıta, 17 matla ve bir mensur parça vardır.¹³⁷ Divanında aşk, tabiat, güzellik, toplumsal hayat, ahlak ve tasavvufia ilgili şiirler yer alır. Şiirde Nevâyî'nin takipçisi olsa da Babür'ün şiirleri, taşıdığı özgün nitelikle güçlü bir şair olduğunu ortaya koymaktadır. *Bâbü'r Divanı* üzerinde çalışmış olan Bilâl Yücel, onun şiirleri hakkında şu bilgileri verir. "Bütün söz ve şekil sanatlarına hâkim olmasına rağmen sanat endişesinden uzak, adeta konuşur gibi şiir yazmıştır. Bu şiirlerin pek çoğunda Bâbü'r'ün hayatını aksettiren izler bulunmaktadır. Vekâyinâme'deki sade ve samimi üslubu Divanı'nda da devam ettirmiştir."¹³⁸ Divanın İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Paris Biblotheque Nationale, Topkapı Sarayı Revan Kütüphanesi, İstanbul 100. Yıl Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları ve Rampur (Hindistan) Nevvab Kütüphanesi'nde olmak üzere beş nüshası bulunmaktadır.

Aruz konusunda bilgisini ortaya koyduğu eseri, *Aruz Risâlesi*, Nevâyî'nin bu konudaki eserini yeterli görmediği için yazılmış bir eserdir. *Mizânü'l-evzân*'ı yeterli görmediğini *Vekâyinâme*'de şöyle ifade eder: "*Mizânü'l-evzân* ad-

132 Reşit Rahmeti Arat, *Gazi Zahirüddin Muhammed Babür Vekayi. Babür'ün Hatıratı*, c. I, Ankara: TTK Yay., 1943, (2. bs., 1987), 128 s.; c. II, 1946 (2 bs., 1987), 678 s.

133 N. Ilminskiy, *Babernameh*, Diagataice, Ad fidem codicis Petropolotani, Kazan, 1857.

134 A. S. Beveridge, *The Bâbar-Nâma*, GMS I, Leiden-Londra, 1905.

135 A. S. Beveridge, *The Bâbur-nâma in English*, 2 cilt, Londra, 1922.

136 W. M. Thackston, *Zahirüddin Muhammed Babur Mirza Baburnama, Part One: Fergana and Transoxiana, Part Two: Kabul, Part Three: Hindustan*, Chagatay Turkish Text with Abdul-Rahim Khankhanan's Persian Translation, Turkish Transcription, Persian Edition and English Translation, Harvard University, 1993.

137 Bilâl Yücel, *Bâbü'r Divanı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1995, s. 19. Divan üzerine daha önce yapılan çalışmalar için bkz. Kaynakça II.

138 Bilâl Yücel, *a.g.e.*, s. 19.

lı bir aruz risâlesi yazmışsa da, tenkit edilecek tarafı çoktur. Yirmi dört rubaî vezninden dört tanesinde yanılmıştır. Bazı bahirlerin vezinlerinde de yanılmıştır ve bunlar aruz ile uğraşanlarca malumdur.”¹³⁹ Bâbü’ün *Aruz Risâlesi* sınıflandırma ve düzen bakımından Nevâyî’den pek farklı değildir. Bâbü’ün konuları daha ayrıntılı olarak ve çok sayıda örnekle vermiştir. Bir diğer önemli farklılık da klâsik aruz kitabında yer almayan Türk şiirine özgü tuyug, koşuk, urguştek, türki gibi vezinler üzerinde durmasıdır. Risalede beş yüzden fazla vezin yer almaktadır.¹⁴⁰

Hacı Muhammed Semerkandî tarafından 1533’te kopyalanan ve Paris Bibliothèque Nationale Supplement Turc 1308’de kayıtlı bulunan nüsha, Fuat Köprülü tarafından ortaya çıkarılmıştır. Risalenin ikinci nüshası ise, Tahran’da Kütübhâne-i Saltanatî’de 931 (1525) yılında kopyalanmış olan nüshadır. Bu nüsha Bâbü’ün külliyyatı içinde yer alır.

Bâbü’ün *Mübeyyen* adlı eseri ise, Hanefî fıkhiyla ilgili olarak oğlu Kâmrân Mirzâ’yı bilgilendirmek amacıyla kaleme alınmış bir mesnevidir. Didaktik tarzda yazılmış olan eserin fazla sanat değeri yoktur. 2000 mısradan oluşan eser, *fâilâtün/mefâilün/fâilün* kalıbıyla yazılmıştır. Beş fasıldan oluşan eserde düşürülen tarihe ve *Aruz Risâlesi*’nde verilen bilgiye göre 928 (1522)’de yazılmıştır. Sefer esnasında tamamlandığı için önce sefer ve misafirlik hükümlerine yer verilmiş daha sonra oruç, zekât ve vergi konuları üzerinde durulmuştur.

Fuat Köprülü, Merginanlı Musa bin İsa’nın 937 (1530)’de kopyaladığı nüshanın kendi özel kitaplığında olduğunu belirtmiştir.¹⁴¹ Eserin diğer bir nüshası ise, Kütüphane-i Saltanatî’deki defterde numara 2249’da kayıtlı külliyyat içinde yer almaktadır.

Bâbü’ün beşinci ve son eseri *Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi*’dir. Nakşibendî Hoca Ubeydullah Ahrar’ın *Vâlidîyye* adlı Farşça tasavvufî ahlâk risalesinin manzum çevirisidir. *Feilâtün/feilâtün/feilün* vezniyle yazılan eser 243 beyittir. Bâbü’ün, hastalandığında, bu hastalıktan kurtulmasına vesile olur ümidiyle Hoca Ubeydullah’ın eserini çevirmeye başlar. Diğer eserlerinde olduğu gibi sade bir dille ele alınan eser, Bâbü’ün mutasavvıf yönünü ortaya koymaktadır. Bu eseriyle Bâbü’ün içkiyi bırakıp tasavvufa yönelmiştir.

Risâle, Bâbü’ün divan nüshalarında yer alır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nde Türkçe yazmalar numara 3743’te bulunan Hâlis Efendi nüshası, Fuat Köprülü tarafından yayımlanmıştır.¹⁴²

Bâbü’ün biri mûsikî, diğeri harp sanatına dair iki eserinden daha söz edilmekteyse de bunlar şimdiye kadar ele geçmemiştir.

139 Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, c. II, s. 186.

140 Ömer Faruk Akün, “Bâbü’ün”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1991, c. IV, s. 399.

141 Fuat Köprülü, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul, 1934, s. 245.

142 Fuat Köprülü, “Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi”, *Millî Tettebbular Mecmuası*, 1331/1915, sy. I, s. 113-124.

Bâbü'r'den sonra da klâsik dönemde şiir yazan kimi şairler olmuştur, ancak bunların büyük bir çoğunluğu az sayıdadır ve kayda değer şiirler değildir. Bu şairlerin büyük bir çoğunluğu Farsça şiirler yazmıştır. Bunlar arasında öncelikle Kâmrân Mirza, Bayram Han, Haydar Mirza, Emânî, Sâdıkî-i Kitâbdâr gibi şairleri sayabiliriz.

Bâbü'r'ün büyük oğlu Kâmrân Mirza 1509'da Kâbil'de doğmuştur. Daha çok âşıkane tarzda şiirler yazan şair, şiirlerinde *Kâmrân*, kimi zamanda *Gazi* mahlasını kullanmıştır. Şiire ve sanata büyük ilgi gösteren Kâmrân Mirza'nın, Farsça ve Çağatayca gazel, kıta ve rubailerden oluşan bir *Divan*'ı vardır. Bir diğer *Divan*'ı ise sadece Farsça şiirlerini içermektedir. Şiirlerinde genellikle aşk konularını işlemiştir, ancak bunun yanı sıra dinî-tasavvufî şiirleri de vardır.¹⁴³ Türkçe ve Farsça şiirlerinden oluşan iki bölüm halindeki *Divan*'ının birinci bölümü yayımlanmıştır.¹⁴⁴

1504 yılında Bedehşan'da doğan Bayram Han, Bedehşan ve Belh'te öğrenim görmüştür. Nazım tekniğini iyi bilen şair, şiirlerinde büyük ölçüde aşk ve şarap konularını işlemiştir. Farsça ve Çağatayca şiirlerinden oluşan *Divan*'ı 2000 beyitten fazladır. Köprülü, şiirlerinde Nevâî ve Bâbü'r'ün etkisinin göze çarptığını ancak Çağatay şiirinin seçkin bir siması olduğunu belirtir.¹⁴⁵ Birçok yazma nüshası bulunan *Divan*'ı, Denison Ross tarafından yayımlanmıştır.¹⁴⁶ *Divan*'ı mevcut bütün nüshalar ve Denison Ross yayımı dikkate alınarak tekrar yayımlanmıştır.¹⁴⁷

Haydar Mirza, Emânî, Sâdıkî-i Kitâbdâr'ın ise, daha çok Farsçadan Çağataycaya çeviri tarzında yapılmış çalışmaları vardır.¹⁴⁸

Klâsik sonrası dönem (1600-1921), XVI. yüzyılın ilk yarısından XIX. yüzyılın sonuna kadar) klâsik Çağatay edebiyatının yerini yavaş yavaş Özbek Edebiyatına bıraktığı dönemdir. Şeybânî hükümdarı Abdullah Han'ın ölümüyle Orta Asya'daki siyasî birlik XVI. yüzyılın bitimine doğru sona ermiştir. Şeybânî Hanlığı Hive, Hokand, Buhara Hanlıkları olmak üzere üç parçaya bölünmüştür. Bu hanlıklar arasındaki savaşlar, kültür ve edebiyat alanındaki gelişmeleri engellemiş, Çağatay edebiyatı gerileyerek yerini Özbek diline bırakmıştır. Bu dönemin başlıca temsilcileri şunlardır: Ebu'l-Gazi Bahadır Han, Munis Harez-

143 Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", s. 175. Daha geniş bilgi için bkz. Fuad Köprülü, a.g.m., s. 315 ve Hofman, a.g.e., c. IV, s. 11.

144 Ali Alparslan ve Kemal Eraslan, "Kâmrân Mirza'nın Divanı I", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1981, c. XXIII, s. 37-137.

145 Köprülü, a.g.m., s. 315. Ayrıca bkz. Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", s. 175.

146 Denison Ross, *The Persian and Turki Divan of Bayram Khan*, Kalküta, 1910.

147 S. Hüsâmeddin Reşdî-Muhammed Sâbi, *Divan of Bayram Khan*, Karaçi, 1971.

148 Ayrıntılı bilgi için bkz. Fuad Köprülü, a.g.m., s. 315-316; Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", s. 175; János Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", s. 370 vd.

mî, Agehî, Kâmil, İvaz Otar, Ömer Han ve oğlu Muhammed Ali Han, Cihan Hattun, Muhammed Şerif'tir.

Çağatay Edebiyatının bu son dönemindeki şairler ve eserleri hakkında tam bir bilgi de bulunmamaktadır. Bütün şairlerin ve eserlerinin tam bir listesi yapılamamıştır. Eserlerin hemen hepsi de Sovyetler Birliği'nde bulunmaktadır. Özbek Edebiyatının temellerinin atıldığı bu dönemin incelenmesi Özbek edebiyat tarihçileri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bilinmeyen birçok eser ortaya çıkarılmış ve incelenerek yayımlanmıştır.¹⁴⁹

Bu dönemin şairleri de divan tarzında eserler vermişlerdir; ancak, bu dönemde şair olmayan tarihçi-hükümdar Ebulgazi Bahadır Han'ın iki eseri (*Şecere-i Terâkime* ve *Şecere-i Türk*) divan edebiyatı geleneğinin dışındadır. Mensur olarak yazılmış iki eseri de içerik olarak tarihsel bilgiler içermektedir.

Ebulgazi Bahadır Han, 1603 yılında, o zamanlar Harezm'in başkenti olan Ürgenç'te dünyaya gelmiştir. Arap Muhammed Han'ın ikinci oğludur. 16 yaşına kadar Ürgenç'te yaşayan Ebulgazi babasının 1619'da Hive'yi merkez yapmasıyla Ürgenç'i terk eder. Amu Derya'nın doğusundaki Kat valiliğine atanır. Babasının ölümü üzerine Harezm hanı olan ağabeyi İsfendiyar, Ürgenç'i Ebulgazi'ye verir (1623). İsfendiyar'ın 1642'de ölmesinden sonra 1643'te Harezm hanı olur. Hive'yi başkent yapan Ebulgazi 21 yıl kesintisiz hükümdarlık yapmıştır. Edebiyat ve tarihle uğraşmasına rağmen kendisini her şeyden önce asker ve kumandan sayan Ebulgazi 1663 yılında ölmüştür.

Eserlerinden *Şecere-i Türk*, 1663 yılında ölümü üzerine oğlu Enûşe tarafından tamamlanmıştır. XV. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Harezm'de hüküm süren Yedigârıoğlu Şıban Özbek hanlarının tarihini ve soylarını belirlemek amacıyla yazılmış olan eser, aynı zamanda Türk ve Moğol tarihine ait bilgiler vermesi açısından da önemlidir. *Şecere-i Türk* 1717'de Strahlenberg tarafından Tobol taraflarında bulunmuş, Schenström tarafından Rusça bilen bir imama sözlü olarak çevriltilmiştir. Eser üzerine bu tarihten itibaren çeşitli yayımlar yapılmıştır. Bu yayımlardan burada Türkiye'de yapılan ilk çalışma olan Dr. Rıza Nur'un 1925 yılında yaptığı çeviriyi zikretmek istiyorum. Rıza Nur bu eserinde *Şecere-i Türk*'ü Arap harfleriyle Türkiye Türkçesine çevirmiştir. *Şecere-i Türk* üzerine bu satırların yazarı tarafından çalışma yapılmaktadır. Eserin bir bölümü "Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları" adı altında yayımlandı. Bu çalışmanın "Giriş" bölümünde *Şecere-i Türk* üzerine eserin bulunuşundan şimdiye kadar yapılan çalışmalar yer almaktadır.¹⁵⁰

149 Çağatay edebiyatının bu son devri için bkz. János Eckmann, "Çağatay Edebiyatının Son Devri (1800-1920)", *TDAY-Belleten* 1963, 1964, s. 121-156; János Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", s. 377-402.

150 Zühal Ölmez, *Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları*, İstanbul: Kebikeç, 2003, 268 s.

Ebulgazi'nin ikinci eseri olan *Şecere-i Terâkime* ise, 1659-1660 yılları arasında yazılmıştır. Ebulgazi eserini meydana getirirken Türkmen boyları arasında söylenen rivayetlerden ve hocaların, beylerin elinde bulunan şecereleden yararlanmıştır. Ayrıca Reşideddin'in *Câmiü't-tevârihi*'ndeki *Oğuznâme*'den de yararlanmıştır. Eser üzerine yapılan ilk çalışma, Tumanskiy'e aittir. Eserin Rusçaya çevirisinden oluşan bu çalışma *Rodoslovnaya Türkmen* adıyla 1897 yılında Aşkabat'ta yayımlanmıştır. Eserin Türkçeye çevirisi Muharrem Ergin tarafından yapılmış ve Tercüman 1001 Temel Eser yayımları arasında yayımlanmıştır.¹⁵¹ Eserin iki nüshasını karşılaştırarak yazıçevrimi, Türkiye Türkçesine çeviri, dilbilgisi incelemesi, sözlük ve açıklamaların yer aldığı bir çalışma tarafımdan yapılmıştır.¹⁵²

Sonuç

İslamî Orta Asya edebî dilinin üçüncü evresini oluşturan Çağatay dili ile XIV. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın başlarında meydana getirilen eserler, bilim adamları tarafından çeşitli açılardan incelenmiştir. Bu dönem gerek siyasî tarih gerekse edebî tarih açısından değerlendirilmiştir. Bu çalışmada dönemin tarihi kısaca verilerek şairler ve eserleri hakkında bilginin yanı sıra şairler ve eserleri üzerine yapılan çalışmalar tanıtılmıştır.

Bu konuda yapılan çalışmalara baktığımızda kitap halinde olan incelemelerin genellikle metin-dilbilgisi-dizin çalışmalarına dayandığını görmekteyiz. Çalışmaların çoğu dil üzerine çalışan bilim adamları tarafından yapıldığı için bu dönem eserlerinin edebî yönden değerlendirilmesi birkaç çalışmayı hariç tutarsak henüz tam olarak gerçekleştirilememiştir. Osmanlı sahasında meydana getirilen divanlar, uzmanlar tarafından incelenmiş ve edebî özellikleri ortaya konmuştur, ancak aynı şeyi Çağatay Edebiyatı için söyleyemiyoruz. Burada tanıtılan çalışmalardan da bu kolaylıkla anlaşılmaktadır. Kaynaklar verilirken eserler üzerine yapılan hemen her çalışma gösterilmeye çalışılmış; ancak doğrudan doğruya Çağatay Dili üzerine yapılan çalışmalara yer verilmemiştir.

Kaynakça I¹⁵³

- Akün, Ömer Faruk, "Bâbü (Sanat ve Fikir Adamı Yönü)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, c. IV, s. 396-400.
- Bertels, E. E., "Ali Şir Nevai'nin Ferhad ü Şirin'i", çev. Rasime Uygun, *TDAY-Belleten* 1957, 1957, s. 115-130.
- Bertels, E. E., "Ali Şir Nevai, Leyli ve Mecnun", *Türkiyat Mecmuası*, 1951, c. IX, s. 47-64.
- Caferoğlu, Ahmet, "Çağatay Türkçesi ve Nevai" *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1948, c. II, sy. 3-4, s. 141-154.

¹⁵¹ Çalışmanın üzerinde yayın tarihi bulunmamaktadır.

¹⁵² Zuhal Kargı Ölmez, *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, Ankara: Simurg Yay., 1996, 559 s.; ayrıca bkz. Hofman, a.g.e., c. I-III, s. 11.

¹⁵³ Bu Kaynakça, çalışma sırasında kullanılan kaynakları içermektedir.

- Canpolat, Mustafa, "Çağatay Dili ve Edebiyatı", *Türkler Ansiklopedisi*, c. VIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 769-776.
- Canpolat, Mustafa, *Ali Şir Nevâyî, Lisânü't-tayr*, Ankara: TDK Yayınları, 1995, 279 s.
- Dolu, Halide, "Hüseyin Baykara adına yazılmış çağatayca manzum bir Yusuf Hikayesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1954, c. V, s. 51-58.
- Eckmann, János, "Bilinmeyen Bir Çağatay Şairi Şahi ve Divanı", *TDAY-Belleten* 1970, 1971, s. 13-36.
- Eckmann, János, "Çağatay Dili Hakkında Notlar", *TDAY-Belleten* 1958, 1958, s. 115-126.
- Eckmann, János, "Çağatay Edebiyatının Son Devri (1800-1920)", *TDAY-Belleten* 1963, s. 121-156.
- Eckmann, János, "Die Tschaghataische Literatur", *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Wiesbaden, 1964, pp. 304-406.
- Eckmann, János, *Chagatay Manual*, Indiana University Publications Uralic and Altaic Series, Bloomington 1966, 340 s.
- Eckmann, János, "Nevâî'nin İlk Divanları Üzerine", *TDAY-Belleten* 1970, 1971, s. 253-269.
- Eraslan, Kemal, 'Çağatay Edebiyatı', Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisiş cilt: 8, İstanbul 1993
- Eraslan, Kemal, "Çağatay Şiiri", *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, sy. 415, 416, 417. s. 687-692.
- Eraslan, Kemal, "XV. Yüzyıl Çağatay Edebiyatı - Çağatay Edebî Dilinin ve Edebiyatının Teşekkülü", *Büyük Türk Klâsikleri*, c. III, İstanbul 1986, s. 59-62.
- Eraslan, Kemal, *Ali-Şir Nevâyî, Mecâlisü'n-nefâys*, I: Giriş ve Metin, II: Çeviri ve Notlar, Ankara: TDK Yayınları, 2001, 668 s.
- Eraslan, Kemal, *Ali-Şir Nevâyî, Mîzânü'l-evzân (Vezinlerin Terazisi)*, Ankara, 1993, 198 s.
- Hofman, H. E, *Turkish Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, Bölüm III, Kısım I: Yazarlar, c. I-III, Utrecht, 1969, 348s; c. IV-VI, Utrecht, 1969, 312 s.
- İnan, Abdülkadir, "Çağatay Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, c. III: Edebiyat, Ankara: TKAE Yayınları, 1992, s. 80-102.
- Kaya, Önal, *Ali Şir Nevâyî: Fevaidü'l-Kiber*, Ankara: TDK Yayınları, 1989, 743 s.
- Konukçu, Enver, "Bâbü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1991, c. IV, s. 395-396.
- Köprülü, Fuad, "Çağatay Edebiyatı", *İslâm Ansiklopedisi*, 1945, c. III, s. 270-323.
- Kut, Günay, *Ali Şir Nevâyî Garâibü's-sığar, İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*, Ankara: TDK Yayınları, 2003, 573 s.
- Kut, Günay, "Ali Şir Nevâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1988, c. II, s. 449-453.
- Levend, Agah Sırrı, *Ali Şir Nevâî, I. cilt, Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, Ankara: TDK Yayınları, 1965, 306 s.
- Oral Seyhan, Tanju, "Ali Şir Nevâyî-Siracü'l-Müslimin I (Giriş - Karşılaştırmalı Metin)", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2005, c. II, sy. 4, s. 80-120.
- Ölmez, Zühal, *Şecere-i Türk'e Göre Mogol Boyları*, İstanbul: Kebikeç, 2003, 268 s.
- Özönder, Sema Barutçu, *Ali Şir Nevâyî, Muḥakemetü'l-luḡateyn İki Dilin Muhakemesi*, Ankara: TDK Yayınları, 1996, 243 s.
- Tarlan, Ali Nihad, "Ali Şir Nevâî", *Türkler Ansiklopedisi*, c. VIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 796-803.
- Yücel, Bilâl, *Bâbü Divânı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1995, 575 s.

Kaynakça II¹⁵⁴

- Abik, Deniz, "Ali Şir Nevâyî'nin Risaleleri Tarih-i Enbiya ve Hükema, Tarih-i Müluk-i Acem, Münşeat, Metin-Gramatikal İndeks-Sözlük", Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993, 1. cilt 414 ss., 2. cilt 770 s.
- Abik, Deniz, "Ali Şir Nevâyî'nin Zübdetü't- Tevârih'i Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1996,1999, s.1-6.
- Akbıyık, Özay, "Şeybânî Han Divanı", İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, Türkiyat Enstitüsü, tez no. 797, İstanbul 1968.
- Akkuş, Dr. Metin, "Tarihî ve Edebî Bir Kişilik Olarak Nevaî (Herat, 1441-1501) ve Nevaî'nin Eserlerinde İnsan Problemi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2002, sy. 19, s. 123-132.
- Aksu, Cemal, "Lütfî Divanı'nın Tahlili", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002.
- Akün, Ömer Faruk, "Bâbü (Sanat ve Fikir Adamı Yönü)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1991, c. IV, s. 396-400.
- Alışık, Gülşen Seyhan, "Şeybânîler Dönemi İçin Kaynak Araştırmaları: Mihman-Name-i Buhara II", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2006, c. III, sy. 1, s. 103-131.
- Ali Şir Nevayî'nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yılı Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri*, 24-25 Eylül 2001, Ankara: TDK Yayınları, 2004.
- Alparslan, Ali, "Babur'un icad ettiği Baburî yazısı ve onunla yazılmış olan Kur'an I", *Türkiyat Mecmuası*, 1973-1975, c. XVIII, s. 161-168.
- Alparslan, Ali, "Babur'un icad ettiği Baburî Yazı II, *Türkiyat Mecmuası*, 1977-1979, c. XIX, s. 207-211.
- Alparslan, Ali ve Kemal Eraslan, "Kâmrân Mirza'nın Divanı I", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1981, c. XXIII, s. 37-137.
- Alparslan, Neşe, "Ubeydullah Han (Ubeydî) ve Divanının Edisyon Kritiği", Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, tez nr. 812, 1968.
- Alpay, Gönül, "Ali Şir Nevai'nin Ferhad ü Şirin Mesnevisi Üzerindeki Etkiler", *TDAY-Belleten* 1970, 1971, s. 155-167.
- Alpay, Gönül, "Yusuf Emiri'nin Beng ü Çağır Adlı Münazarası", *TDAY-Belleten* 1972, 1973, s. 103-125.
- Altınışık, Yusuf, "Ali Şir Nevayî'de Tasavvuf", Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, 2002.
- Arat, Reşit Rahmeti, *Gazi Zahirüddin Muhammed Babür Vekayi. Babur'un Hattıratı*, c. I, Ankara: TTK Yay., 1943 (2. bs., 1987), 128 s.; c. II, 1946 (2. bs., 1987), 678 s.
- Arat, Reşit Rahmeti, "Babur ve Yazısı", *Türk Kültürü*, 1964, c. II, sy. 17, s. 18-21.
- Asım, Necip, "Hadis-i Erba'in Tercümeleri", *Millî Tettebbular Mecmuası*, 1915, sy. 2, s. 149-155.

¹⁵⁴ Bu kaynakçada Çağatay Edebiyatı ile ilgili çalışmalara yer verilmiş, doğrudan dil ile ilgili (deyimler, yardımcı eylemler, ekler vb.) konuları içeren çalışmalara değinilmemiştir. Metin yayınları ve tez çalışmalarında genellikle dil incelemeleri yapılmış ve metinlerin sözlüğü hazırlanmıştır. Bu çalışmalarda metinlerin yazıçevrimleri de bulunduğu için incelemeler dile dayansa da kaynakçada verilmiştir.

- Ateş, Ahmed, "Ubeydullah Han'ın Bilinmeyen Mensur Bir Eseri", *TDAY-Belleten* 1964, 1965, s. 127-147.
- Ateş, Ahmet, "Ali Şir Nevai'nin Arapça Sözlüğü Hakkında", *TDAY-Belleten* 1957, 1957, s. 179-188.
- Azimcanova, S. ve S. Kayyumov, *Zahiriddin Muhammed Babir, Tanlangan Āsārlār*, Taşkent, 1958.
- Azimcanova, S. ve S. Kayyumov, *Zahiriddin Muhammed Babur, İzbrannye Soçinenya*, Taşkent, 1959.
- Azimcanova, S., "New data concerning Khatt-ı Baburi", *Central Asian Review*, 1964, c. XII, sy. 2.
- Bacque-Grammont, J. L., *Le livre de Babur (Babur-nama) Mémoires de Zahiruddin Muhammad Babur de 1494 a 1529*, Paris, 1980.
- Barthold, W., "Mir Ali Şir ve Siyasi Hayatı", çev. Ahmet Caferoğlu, *Ülkü Mecmuası*, 1937, c. X, s. 56-60.
- Barutçu-Özönder, Sema, *Ali Şir Nēvāyī, Muḥakemetü'l-luġateyn İki Dilin Muhakemesi*, Ankara: TDK Yayınları, 1996, 243 s.
- Barutçu-Özönder, Sema, "Doğu Türk Yazı Dili Çevresi ve Timür", *Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları*, In Memoriam Agah Sırrı Levend Hatıra Sayısı, 2000, sy. 24/III, s. 289-294.
- Bellingei, Giampiero, "Alī Şīr: Cento Verbi Sprecati?", *Annali di Ca' Foscari, Rivista della Facoltà di Lingue e Letterature Straniere Dell'Università di Venezia*, 1988, c. XXVII, sy. 3, (Serie Orientale 19), s. 49-67.
- Bertels, E. E., "Ali Şir Nevaî'nin Ferhad ü Şirin'i", çev. Rasime Uygun, *TDAY-Belleten* 1957, 1957, s. 115-130.
- Bertels, E. E., "Ali Şir Nevayi, Leyli ve Mecnun", *Türkiyat Mecmuası*, 1946-1951, c. IX, s. 47-64.
- Beveridge, A. S., *The Bábar-Nāma*, Londra-Leiden, 1905.
- Beveridge, A. S., *The Bâbur-nâme in English (Memories of Bâbur), translated from original Turki text of Zahirüddin Muhammed Bâbur Pâdshâh Ghâzî*, Londra, 1922.
- Beveridge, H., "Hüseyn Mirza (Baykara)", *İslâm Ansiklopedisi*, c. V, s. 645-646.
- Bilkan, Ali Fuat, "Hindistan Kütüphanelerindeki Türkçe Divanlar", *Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları Hasibe Mazıoğlu Armağanı II*, 1998, c. XXII, s. 33-48.
- Bilkan, Ali Fuat, "Ubeydullah Hân'ın Hikmetleri", *Bilig*, Güz 2000, sy. 15, s. 111-118.
- Birnbaum, Eleazar, "Çağatay Şairi Lutfi (Hayatı ve Eserleri)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1986-1993, c. XXVI, s. 189-193.
- Birnbaum, Eleazar, "The Ottomans and Chagatay Literature", *Central Asiatic Journal*, 1976, c. XX, s.157-191.
- Bodrogligeti, András J. E., *Halis's Story of Ibrahim, A Central Asian Islamic Work in Late Chagatay Turkic, Edited with an introduction, a translation, and a glossary*, Leiden: E. J. Brill, 1975.
- Bodrogligeti, András. J. E., "A Masterpiece of Central Asian Turkic Satire: Ahmadi's *A Contest of String Instruments*", *Ural Altaische Jahrbücher/Ural-Altaic Yearbook*, 1987, c. LIX, s. 55-88.

- Bodrogligeti, András J. E., "Muhammad Shaybani's Bahru'l-hudâ. An Early Sixteenth Century Didactic Qasida in Chagatay", *Ural-Altäische Jahrbücher/Ural-Altai Yearbook*, 1982, c. LIV, s. 1-56.
- Bodrogligeti, Andras J. E., "A Participle for curses and Good Wishes: The Roots of an Uzbek Phenomenon in Yusuf Amiri's "The Bang and the Wine"", *Ural-Altäische Jahrbücher/Ural-Altai Yearbook*, 1992, c. LXIV, s. 73-83.
- Bodrogligeti, András J. E., "Ahmed Yesevi'nin "Daftar-i Sâni" Anlayışı", *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Genel Konular*, 1992, s. 1-11.
- Bodrogligeti, András J. E., "Babur Shah's Chagatay Version of the Risala-i Validiya: A Central Asian Turkic Treatise on How to Emulate the Prophet Muhammad", *Ural Altaische Jahrbücher/Ural-Altai Yearbook*, 1984, c. LVI, s. 1-61.
- Bodrogligeti, András J. E., "The Relevance of Classical Central Asian Turkic Literature to the Understanding of the Cultural History of the Turks of Central Asia", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi İstanbul, 23-28 Eylül, 1985. Tebliğler II. Türk Edebiyatı*, 1985, c. I, s. 37-44.
- Bodrogligeti, András J. E., "Chagatay or Classical Uzbek? The Uzbeks to Take Charge of the Classical Central Asian Heritage", *Türk Dilleri Araştırmaları, Talat Tekin Armağanı*, 1993, c. III, s. 43-56.
- Boldirev, A. N., "Çağdaşlarının Hikâyelerinde Nevai", çev. Rasime Uygun, *TDAY-Belleten 1956*, 1956, s. 197-237.
- Borovkov, A. K., "Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevâî", çev. Rasime Uygun, *TDAY-Belleten 1954*, 1954, s. 59-69.
- Caferoğlu, Ahmet, "Çağatay Türkçesi ve Nevâî", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1948, c. II, sy. 3-4, s. 141-154.
- Canpolat, Mustafa, *Ali Şir Nevayî, Lisanü't-tayr*, Ankara: TDK Yayınları, 1995, 279 s.
- Canpolat, Mustafa, "Çağatay Dili ve Edebiyatı", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. VIII, s. 769-776.
- Canım, Rıdvan, "Türk Kültür ve Edebiyatında Ali Şir Nevâyî ve Türkiye'de Ali Şir Nevâyî Çalışmaları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2002, sy. 19, s. 137-146.
- Çavuşoğlu, Mehmet, "Kanuni Devrinin Sonuna Kadar Anadolu'da Nevayi Tesiri Üzerine Notlar", *Atsız Armağanı*, 1976, s. 75-90.
- Çelik, Ülkü, *Ali Şir Nevâyî, Leylî vü Mecnûn*, Ankara: TDK Yayınları, 1996, 383 s.
- Çetindağ Yusuf, "Ali Şir Nevai'nin Batı Türkçesi Divan edebiyatına tesiri (XVI. yüzyılın sonuna kadar)", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2002.
- Devereux, R., *Nava'i-Mir 'Ali Shir Muhakamat al-lughatain (Judgement of the Two Languages)*, Leiden, 1966.
- DeWeese, Devin, "The Predecessors of Navâ'i in The Funûn Al-Balâghah of Shaykh Ahmad", *Journal of Turkish Studies, Festschrift in Honor of Eleazar Birnbaum*, 2005, c. XXIX, s. 73-163.
- Dimitriva, L. V., *Ali Şir. Divan*, Moskova: Sovyet Bilimler Akademisi Neşriyatı, 1964.
- Diñçer, Leman, "Lutfi, Kitâb-ı Gül u Nevrûz", Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1970.
- Dolu, Halide, "Yusuf Hikâyesi Hakkında Birkaç Söz ve Bazı Türkçe Nüshalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1952, c. IV, sy. 4, s. 415-420.

- Dolu, Halide, "Hüseyin Baykara Adına Yazılmış Çağatayca Manzum Bir Yusuf Hikayesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1954, c. V, s. 51-58.
- Eckmann, János, "A Contest in Verse between Stringed Instruments from the Chagatay Literature of the XVth Century", *Aspects of Altaic Civilization*, 1963, Uralic and Altaic Series, Denis Sinor (ed.), c. XXIII, s. 119-121.
- Eckmann, János, "Bilinmeyen Bir Çağatay Şairi Şahi ve Divanı", *TDAY-Belleten* 1970, 1971, s. 13-36.
- Eckmann, János, "Çağatay Dili Örnekleri I Nevai Divanlarından Parçalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1959, c. IX, s. 33-64.
- Eckmann, János, "Çağatay Dili Örnekleri II. Gedai Divanından Parçalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1960, c. X, s. 65-110.
- Eckmann, János, "Çağatay Dili Örnekleri III, Sekkâkî Divanından Parçalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1963, c. XII, s. 157-174.
- Eckmann, János, "Çağatay Dili Örnekleri IV. Ubeydullah Han'ın Eserlerinden Parçalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1965, c. XIII, s. 43-74.
- Eckmann, János, "Çağatay Edebiyatının Son Devri (1800-1920)", *TDAY-Belleten* 1963, 1964, s. 121-156.
- Eckmann, János, "Chagataica", *Acta Orientalia Acadamiae Scientiarum Hungaricae*, 1992, c. XXV, s. 349-353.
- Eckmann, János, "Das Tschagataische", *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Wiesbaden, 1959, c. I, s. 138- 160.
- Eckmann, János, "Die Tschaghataische Literatur", *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Wiesbaden, 1964, c. II, s. 304-306.
- Eckmann, János, "Kur'an'ın Doğu Türkçesine Tercümeleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1975, c. XXI, s.15-24.
- Eckmann, János, "Nevai'nin İlk Divanları Üzerine", *TDAY-Belleten* 1970, 1971, s. 253-269.
- Eckmann, János, "Sadi Gülistan'ının Bilinmeyen Çağatayca Bir Çevirisi", *TDAY-Belleten* 1968, 1969, s. 17-29.
- Eckmann, János, "Shahi, A Hitherto Unknown Chagatay Poet of the Fifteenth Century", *Central Asiatic Journal*, 1970, c. XIII, sy. 4, s. 263-286.
- Eckmann, János, *Chagatay Manual*, Bloomington: Indiana University Publications Uralic and Altaic Series, 1966.
- Eckmann, János, *The Dīvān of Gadā'i*, Bloomington: The Hague, 1971.
- Eckmann, János, *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmaları*, Osman Fikri Sertkaya (yay. haz.), Ankara, 1996, 438 s.
- Eşanhucayev, Şerafeddin, *Alişer Navoiy: Lisanut-tayr (İlmiy tenkidiy tekst)*, Taşkent, 1965.
- Elçin, Dilek, "Çağatayca Yusuf u Züleyhâ Mesnevisi", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1984.
- Engelke, Irmgard, "Ali Şir Nava'i als Kritiker der Verse des Sultans Husain Baiqara", *Ural-Altaische Jahrbücher/Ural-Altaic Yearbook*, 1970, c. XLII, sy. 1-4, s. 91-113.
- Eraslan, Kemal, *Alî-Şîr Nevâyî, Mecâlisü'n-nefâ'is*, I (Giriş ve Metin), II (Çeviri ve Notlar) Ankara: TDK Yayınları, 2001, 668 s.

- Eraslan, Kemal, "Ahmedî, Münazara (Telli Sazlar Atışması)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1986, c. XXIV-XXV, s. 129-204.
- Eraslan, Kemal, "Ali Şîr Nevâyî'nin "Hâlât-ı Pehlevan Muhammed" Risâlesi", *Türkiyat Mecmuası*, 1980, c. XIX, s. 99-164.
- Eraslan, Kemal, "Çağatay Şairi Atayı'nın Gazelleri", *TDAY-Belleten* 1987, 1992, s. 113-164.
- Eraslan, Kemal, "Çağatay Şiiri", *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, sy. 415, 416, 417, s. 687-692.
- Eraslan, Kemal, "Nevayî'nin "Halat-ı Seyyid Hasan Big" Risalesi", *Türkiyat Mecmuası*, 1971, c. XVI, s. 89-110.
- Eraslan, Kemal, "Seydi Ali Reis'in Çağatayca Gazelleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1968, c. XVI, s. 41-54.
- Eraslan, Kemal, "XV. Yüzyıl Çağatay Edebiyatı: Çağatay Edebî Dilinin ve Edebiyatının Teşekkülü", *Büyük Türk Klâsikleri*, İstanbul, 1986, c. III, s. 59-62.
- Eraslan, Kemal, *Ali-Şîr Nevâyî, Mizânü'l-evzân (Vezinlerin Terazisi)*, Ankara, 1993, 198 s.
- Eraslan, Kemal, *Hüseyn-i Baykara Divânı'ndan Seçmeler*, Ankara, 1987.
- Ercilasun, Ahmet Bican, "Ali Şîr Nevâyî'nin Mahbûbu'l-Kulûb'unda Devlet Anlayışı", *XVI. Milletlerarası Altaistik Kongresi (21-26.X.1973 Ankara) Bildirileri, Permanent International Altaistic Conference XVI. Toplantı*, Ankara: TKAE Yayınları: 51, 1974.
- Ergin, Muharrem, "Câmiü'l-Meânî'deki Türkçe Şiirler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1949, c. III, sy. 3-4, s. 539-569.
- Ergin, Selma, "Ali Şîr Nevayî Etrafında Teşekkül Etmiş Özbek ve Türkmen Rivayetleri", *Doktora Tezi*, Trakya Üniversitesi, 2003.
- Ertaylan, İsmail Hikmet, *Risâle-i Sultan Hüseyin Baykara*, İstanbul, 1945.
- Ertaylan, İsmail Hikmet, *Türk Edebiyatı Örnekleri V. Divan-ı Sultan Hüseyin Mirza Baykara "Hüseyini"*, İstanbul, 1946.
- Fazıl, Ergaş, "Çığatay Adabıyatı Matnşunaslığının Bazı Masalaları", *III. Uluslararası Türk Dil Kurultayı* 1996, Ankara, 1999, s. 439-441.
- Gandjei, Tourkhan,, "Unoscritto Apologetico di Husain Mirza Sultano del Khorasan", *Annali dell' Istituto Universitario Orientale di Napoli*, Nuova, 1954, s. 157-183.
- Ganieva, Süyüme, *Nevadürü'n-nihaye*, Taşkent: Özbekistan Fenler Akademi Neşriyatı, 1991.
- Genceî, Turhan, *Muhakemetü'l-lûgateyn*, Tahran, 1323.
- Gençtürk Tülay, "Ali Şîr Nevai Divanlarından Yapılan Bir Derleme: *Tuhfetü's-selatin* ve Eserde Geçen İsim-Filler", Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1995.
- Goca, Ayet-Abdülaziz, "Haydar Tilbe'nin *Mahzenü'l-esrar* Mesnevisi: Önsöz-Giriş-Metin ve Tercüme-Dizin", *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi, 2000.
- Guzalova, Khanzyada, "Başlangıçtan XVII. Yüzyıla kadar Çağatay Türkçesi'nde Nesir Dilinin Gelişimi", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2001.
- Güzel, Abdurrahman, "Kaygusuz Abdal'ın Bilinmeyen Çağatayca Bir Gazeli", *Türk Kültürü Araştırmaları*, c. XXIX, sy. 1 -2, s. 164.
- Hofman, H. F., *Turkish Literature A Bio-Bibliographical Survey*, Section III, Part I: Authors, c. I-III, Utrecht, 1969, 348 s; c. IV-VI, Utrecht, 1969, 312 s.
- İşıtman, İ. Refet, *Ali Şîr Nevaî. Muhakemet-ül-lûgateyn*, Ankara: TDK Yayınları, 1941.

- İnan, Abdülkadir, "Çağatay Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, c. III: Edebiyat, Ankara: TKAE Yayınları, 1992, s. 80-102.
- İnan, Abdülkadir, "Çağatay Yazı Dilinin Kuruluşunun Tarihine Dair Düşünceler", *Türk Dili Belleten*, 1946, Seri III, sy. 6-7, s. 531-543.
- İnan, Abdülkadir, "Şeybanlı Özbekler Çağına Ait Bir Çağatayca Kuran Tefsiri", *TDAY-Belleten* 1962, 1963, s. 61-66.
- İz, Fahir, "Yakîn's Contest of the Arrow and the Bow", *Nemeth Armağanı*, Ankara, 1962, s. 267-287.
- Karaörs, Metin, "Ali Şir Nevai: *Nevâdirü's-şebâb*, İkinci Divan, Metin-Dil İncelemesi-Giriş", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1985.
- Karasoy, Yakup, *Şiban Han Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Ankara: TDK Yayınları, 1998, 888 s.
- Kartal, Dr. Ahmet, "Ali Şir Nevâî'nin *Mecâlisü'n-nefâ'is* İsimli Tezkiresi ve XVI. Asırda Yapılan Farsça İki Tercümesi", *Bilig*, Bahar 2000, sy. 13, s. 21-65.
- Kaya, Önal, "Mevlevî Cami Mahlâslı *Mu'cizat-ı Nebi* adlı Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir Şiir ve Onun Şairi Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 1999, c. IX. s. 187-207.
- Kaya, Önal, *Ali Şir Nevâyî: Fevâ'idü'l-Kiber*, Ankara: TDK Yay., 1989, 743 s.
- Kaya, Önal, "Doğu Türk Yazı Dili Araştırmaları III: 'Ubeydu'llâh Han: Arapça ve Türkçe Hikmetler", *Türkoloji Dergisi*, 2001, c. XIV, sy. 1, s. 27-60.
- Kaya, Önal, "Doğu Türk Yazı Dili Araştırmaları I, Kul 'Ubeydi (XVI. yüzyıl) ve Kul Şerif (XVII. Yüzyıl)", *Doçentlik Çalışması*, Ankara Üniversitesi, 2000.
- Kayimov, Azizkon, "Nevai'nin Umumi Tarihga Aid Bir Kitabı Togrisida", 1989, *TDAY-Belleten* 1985, s. 85-87.
- Kincses Nagy, Éva, "İki Taşla Bir Kuş... Çağataycada Hendiadyoin", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, 20-26 Eylül 2004*, Ankara 2004, s. 1125-1136.
- Kocaoğlu, Timur, "Çağdaş Özbek Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, c. III: Edebiyat, 2. bs., Ankara: TKAE Yayınları, 1992, s. 756-768.
- Korkmaz, Zeynep, "Hüseyin Baykara Adına Yazılmış Çağatayca *Yûsuf ve Züleyha* Mesnevisinin Tanınmayan Bir Yazması ve Eserin Yazarı", *Türkoloji Dergisi*, 1968, c. III, sy. 1, s. 7-48.
- Köktekin, Dr. Kâzım, "Ali Şir Nevâyî'nin Türkçeciliği", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2002, sy. 19, s. 117-122.
- Köktekin, Kâzım, *Seyyid Ahmed Mirza, Taaşuknâme İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, Erzurum, 2000, 169 s.
- Konukçu, Enver, "Bâbü'r", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1991, c. IV, s. 395-396.
- Köprülü, Fuad, "Babur Şâh'ın Şiirleri", *Millî Tettebular Mecmuası*, 1331, c. I, sy. 2; c. II, sy. 5, s. 308-336.
- Köprülü, Fuad, "Çağatay Edebiyatı", *İslâm Ansiklopedisi*, 1945, c. III, s. 270-323.
- Köprülü, Fuad, *Ali Şir Nevaî (Şairin Doğumunun 500. Yıldönümü Dolayısıyla)*, Ankara: TTK Yayını, 1941.
- Köprülü, Fuat, "Ali Şir Nevai ve Tesirâtı", *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul, 1934, s. 257-266.

- Köprülü, Fuat, "Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi", *Millî Tettebular Mecmuası*, 1331/1915, sy. I, s. 113-124.
- Köktekin, Kazım, Çetin Abdülbaki, *Yusuf Emîrî Dehnâme: Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2001.
- Köroğlu, Uğur, "Ali Şir Nevai'nin *Mecalisü'n-Nefayis* Adlı Tezkiresindeki Türk Edip ve Şairler", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2002.
- Kuru, Selim Sırrı, "Bir Dehnâme Örneği Olarak *Ta'aşşuknâme* ve Eserdeki ki'li Yantümceler", Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1993.
- Kuru, Selim Sırrı, "Sevgiliye Mektuplar, Diğer Dehnâmeler Işığında Seydi Ahmed Mirza'nın Ta'aşşuk-nâmesi", *Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları, Kaf Dağının Ötesine Varmak Festschrift in Honor of Günay Kut III*, 2004, c. XXVIII/1, s. 109-125.
- Kut, Günay, "Ali Şir Nevâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1989, c. II, s. 449- 453.
- Kut, Günay, *'Ali Şir Nevâyî Garâibü's-şığar, İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*, Ankara: TDK Yayınları, 2003, 573 s.
- Levend, Agah Sırrı, "Nevai'nin Arapça Sözlüğü", *TDAY-Belleten 1956*, 1956, s. 239-246.
- Levend, Agah Sırrı, "Nevai'nin Eserleri", *TDAY-Belleten 1957*, 1957, s. 189-193.
- Levend, Agah Sırrı, "Nevai'ye Atfedilen Bir Eser: Muamma-yı Esmâ-ı Hüsnâ", *TDAY-Belleten 1957*, 1957, s. 189-193.
- Levend, Agah Sırrı, "Nevai'ye Atfedilen Esmâ-i Hüsnâ Muammalarının Sahibi", *TDAY-Belleten 1958*, 1958 s. 211-214.
- Levend, Agah Sırrı, "Türkiye Kitaplıklarındaki Nevai Yazmaları", *TDAY-Belleten 1958*, 1958, s. 127-209.
- Levend, Agâh Sırrı, "Neva'i Adına Basılmış Bir Eser Nazm-ı akayid", *Jean Deny Armağanı*, Ankara 1958, s. 163-169.
- Levend, Agâh Sırrı, *Ali Şir Nevai I. cilt, Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, Ankara: TDK Yayınları, 1965, 306 s.
- Levend, Agâh Sırrı, *Ali Şir Nevai II. cilt, Divanlar 4 Türkçe, I Farsça Divan*, Ankara: TDK Yayınları, 1966, 272 s.
- Levend, Agâh Sırrı, *Ali Şir Nevai III. cilt Hamse, Hayretü'l-Ebrar, Ferhad ü Şirin, Leyli vü Mecnun, Seb'a-i Seyyar, Sedd-i İskenderî*, Ankara: TDK Yayınları, 1967, 562 s.
- Levend, Agâh Sırrı, *Ali Şir Nevai IV. cilt, Divanlar ile Hamse Dışındaki Eserler*, Ankara: TDK Yayınları, 1968, 311 s.
- Melioranskiy, P. M., *Şeybaniname*, St. Petersburg, 1908.
- Menges, Karl, "Report on the Second Excursion to Taşkent for Research in Cagataj Manuscripts", *Central Asiatic Journal*, 1966, c. XI, s. 87-133.
- Nalbant, Bilge (Özkan), "Nevâdirü'n-nihâye (Metin, İnceleme, Dizin)", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.
- Narzullayeva, Saida, *Alişer Navoi (İz Tvorçeskoy Biografii)*, Taşkent, 1966.
- Oral Seyhan, Tanju, "Ali Şir Nevayî-Sirâcü'l-Müslimîn I (Giriş-Karşılaştırmalı Metin)", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2005, c. I, sy. 4, s. 80-120.
- Oral Seyhan, Tanju, "Ali Şir Nevayî'nin Tuz Redifli Gazeli", *Tuz Sempozyumu, 20. Nisan 2001*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Mer-

- kezi, 2001, s. 189-198.
- Osmanov, E. A., “*Muhakamatul-lugateyn*”, *Alişera Nevai*, Taşkent, 1948.
- Ölmez (Kargı), Zühal, “Mahbûbü'l-kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1993, 600 s.
- Ölmez Kargı Zühal, *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, Ankara: Simurg, 1996, 559 s.
- Ölmez, Zühal, *Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları*, İstanbul: Kebikeç, 2003, 268 s.
- Ölmez, Zühal, “Ali Şir Nevâyî'nin *Mahbûbü'l-kulûb*'u”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 1993, s. 147-158.
- Ölmez, Zühal, “Ali Şir Nevâyî'nin Son Eseri *Mahbûbü'l-kulûb*”, *Büyük Türk Dili Kurultayı*, Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2006, s. 734-743.
- Özçelik, Sadettin, “Ali Şir Nevayî: *Mecalisü'n-nefayis*”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi 1981.
- Özdarendeli Nursel, “Ali Şir Nevâyî: İlk Divan İnceleme-Metin-Dizin”, Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, 2001.
- Özkoçer, Sezer, “Seyyid Ahmed Mirza, Ta'aşşuknâme”, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türkiyat Enstitüsü, Tez No: 871, 1968.
- Reşdî, S. Hüsameddin ve Sâbir Muhammed, *Divan of Bayram Khan*, Karaçi, 1971.
- Ross, Denison, “A Collection Poems by Emperor Babur”, *Journal and Proceedings of the Asiatic Society of Bengal*, 1910, c. VI.
- Ross, Denison, *The Persian and Türkî Divan of Bayram Khan*, Kalküta, 1910.
- Rustamov, E. R., “Munazare “Strela i Luk”, Uzbeksokogo Poeta XV v. Yakini”, *Sovetskoe vostokovedenie*, 1957, c. IV, s. 90-106.
- Sabir Muhammed (ed.), Rashdi-Muhammed, *Diwan of Bayram Khan*, Mahmudul Hasan Sidiqi'nin “Giriş”iyle, Karaçi, 1971.
- Sabir Muhammed, “Ali Şir Nevâyî'nin Hayretü'l-Ebrâr Mesnevisi Hakkında Araştırmalar”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1966.
- Samoyloviç, A. N., “Materiali po Sredneaziatsko-turetskoy Literaturae IV, Çağatayskiy poet XV veka Atai”, *Zapiski Kollegii Vostokovedov*, 1927, c. II, s. 254-274.
- Samoyloviç, A. N., “Otrivok iz ‘Ta'aşşuk-name’ s igroyu rifmuyuşçih”, *Doklady Akademii Nauk*, Mart 1927, s. 36-38.
- Samoyloviç, A. N., *Mecma'a-i eş'âr-i Bâber Pâdişâh*, Petrograd, 1917.
- Samoyloviç, A. N., “Çagatayskiy poet XV veka Atai”, *Zapiski Kollegii Vostokovedov*, 1927, c. II, s. 257-274.
- Sertkaya, Ayşegül, “Çağatayca Temîm-i Dârî Hikâyesi”, *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları, Festschrift in Honor of Günay Kut III*, 2002, c. XXVII, Harvard University, s. 407-449.
- Sertkaya, Ayşegül, “Seydî Ahmed Mirza'nın Taaşşuknâme'si Üzerine”, *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları, Festschrift in Honor of Günay Kut IV*, 2002, c. XXVII, s. 383-390.
- Sertkaya, Osman Fikri, “Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1970, c. XVIII, s. 133-138.
- Sertkaya, Osman Fikri, “Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri II”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1972, c. XIX, s. 171-184.

- Sertkaya, Osman Fikri, "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri III ve Uygur Harfleri ile Yazılmış Bazı Manzum Parçalar I", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1973, c. XX, s. 157-184.
- Sertkaya, Osman Fikri, "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri IV", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1977, c. XXI, s. 169-189.
- Somer, Umran, "Yusûf Emîri, Deh-nâme", *Mezuniyet Tezi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1969.
- Stebleva, I. V., "Some Notes on the Literary Skill of Zahirüddin Muhammad Babur", *Journal of Turkish Studies=Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 1989, c. XIII, s. 245-247.
- Subtelny, Maria Eva, "Ali Shir Nava'i: Bakhshi and Beg", *Harvard Ukrainian Studies-Eucharisterion: Essays presented Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students*, 1979-1980, c. III/IV, kısım: 2 Cambridge, Massachusetts.
- Sugahara, Mutsumi, "Non-Karluk Forms in the Development of Chagatay Turkic", *Journal of Asian and African Studies*, 1991, sy. 41, s. 91-100.
- Süleyman (Tayyarlavçı), Hâmid, *Alişer Nevâi, Asarlar (Hazâyinül-Maâniy)*, 15 cilt, Taşkent: Özbekistan Fenler Akademiyası Neşriyatı, 1965.
- Süleyman, Hâmid, *Hâzâ'in-ül-Me'âni: Garâibü's-sığar*, Özbekistan: SSR Fenler Akademisi Neşriyatı, 1959.
- Süleyman, Hâmid, "Nevâi Asarlarının Menba'ları ve Neşri Hakıda", *Alişer Nevâi, Asarlar*, Özbek Fanlar Akademiyası Neşriyatı, 1975, c. I, s. 27-45.
- Şen, Mesut, "Bâbü'nâme: Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Giriş-Metin-Açıklamalı Dizin (Kabil ve Hindistan bölümleri)", *Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi, 1993.
- Şçerbak, A. M., "Ta'aşşuk-name (Tekst, perevod, facsimile)", *Pismennyye Pamyatniki Vostoka*, 1973, s. 236-272.
- Şçerbak, A. M., "Zameçaniya o tekste i yazıke Ta'aşşuk-mame", *Studia Turcica*, 1971, Akademiai Kiado, s. 431-440.
- Taş, İbrahim, "Çağatayca Kur'an Tefsiri 21a-41b (Giriş-Metin-Dizin)", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2001.
- Tarlan, Ali Nihad, "Ali Şir Nevâi", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. VIII, s. 796-803.
- Tekin, Gönül Alpay, *Ali Şir Nevâi, Ferhâd u Şîrin, İnceleme-Metin*, Ankara: TDK Yayınları, 1975, 515 s.
- Tekin, Gönül Alpay, "XVI. Yüzyıl Çağatay Şairi Meclisi'nin Seyfelmülük Adlı Mesnevisi Hakkında", *Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 1987, c. XI, s. 123-132.
- Tekin, Gönül Alpay, "Eski Türk Edebiyatı Metinlerinin Bugünkü Türkçeye Açıklamalarla Çevrilmesinin Gerekliği Üzerine [Ali Şir Nevâi'den Beyitlerle]", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003 Mustafa Canpolat Armağanı*, Ankara, 2003, s. 233-254.
- Thackston, W. M., *Zahiruddin Muhammed Babur Mirza, Baburnama, Part One: Fergana and Transoxiana, Part Two: Kabul, Part Three: Hindustan*, Chagatay Turkish Text with Abdul-Rahim Khankhanan's Persian Translation, Turkish Transcription, Persian Edition and English Translation, Harvard University, 1993.
- Togan, Zeki Velidi, "Tahran Kütüphanelerinde Hindistan'dan Gelen Eserlerde Çağatay Dil ve Temürlü Sanat Âbideleri", *TTK Belleten*, 1960, c. XXIV, sy. 95.

dan sonraki Orta Asya Türkçesi dil malzemelerini kabul eden görüş; ikincisi ise, Çağatayca'nın Eski Uygur dilinin devamı olamayacağını belirten görüştür. Bu nedenle Çağatay Türkçesi'nin başlangıcı ve dönemleri konusunda da görüş ayrılıkları vardır. Bu edebiyatın XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar geniş bir yelpazede değerlendirilmesi gerektiğini düşünen bilim adamlarının yanı sıra; XV. yüzyılın başından XIX. yüzyılın sonuna kadarki dönem içerisinde inceleyenler de vardır.

Bu görüşe göre bu edebiyat, 1. Klasik Öncesi Dönem, 2. Klâsik Çağatayca Dönemi, 3. Klâsik Sonrası Dönem başlıkları altında ele alınmaktadır. Klâsik öncesi dönemde yazılan divanlar, düzen bakımından klâsik devirdeki kadar gelişmiş değildirler. Bu dönemin belli başlı temsilcileri Sekkâki, Lutfî, Atâyî, Yusuf Emîrî ve Gedâyîdir. Çağatay Edebiyatının klâsik edebiyat özelliği kazandığı bu dönemde başta Nevâyî olmak üzere Hüseyin Baykara, Ubeydullah Han ve Babür tarafından oldukça çok sayıda eser meydana getirilmiştir. Klâsik sonrası dönem, Özbek edebiyatının temellerinin atıldığı dönemdir. Bu dönemde klâsik divan tarzında eserler meydana getirilmemiştir. Bu dönemin Çağatay Türkçesiyle yazmış olan başlıca temsilcisi, Ebu'l-gazi Bahadır Han'dır.

Çağatayca eserler üzerine yapılan çalışmalar, daha çok dil incelemesi boyutundadır; ancak bu dil incelemeleri yapılırken metinlerin yazıçevrimleri de ortaya konmuştur. Bu nedenle kaynakçada metin yayımlarına yer verilmiş; sadece doğrudan doğruya dil çalışması olan makalelere yer verilmemiştir.

Anahtar Sözcükler: Çağatay Edebiyatı, Ali Şir Nevâyî, Ebu'l-gazi Bahadır Han, Hüseyin Baykara, *Babürnâme*.

XV. Yüzyıla Ait Türkçe Divan Neşirleri

M. Ziya BAĞRIAÇIK*

BU MAKALE DENEMEMİZDE, Divan edebiyatının kuruluş asrı diyebileceğimiz XV. yüzyıla ait yayınlanmış Türkçe divanlar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Diğer yüzyıllara göre bu dönemdeki şairlerin sayısı azdır. Biz, metinde de görüleceği üzere, 23 divana ulaşabildik. Tespit ettiğimiz fakat göremediğimiz, daha doğrusu kütüphanelerde bulamadığımız divanlar ise makalenin sonunda kataloglardaki tespitlere göre verilmiştir.

Bu yüzyılın divanlarını değerlendirirken gördük ki, yüzyılın ilk yarısından sonra, özellikle son çeyreğinde divanların nitelikleri klasik divan formlarına uygun bir yapı arz etmekte, sanat ve şiir yetkinliği açısından kendisinden önce gelen eserlerden bariz şekilde ayrılmaktadır.

Divanların neşirleri hakkında da birkaç söz söylemek isteriz. Genellikle akademisyenler tarafından hazırlanan divanların neşirlerinde ortak bir tutumun olmadığı, ancak bilimsel kaygı dolayısıyla birbirine benzeyen neşir anlayışlarının bulunduğu açıkça görülmektedir. Bu da bize metin neşirlerinin sorunlarından arınmış bir yayın alanı olmadığını göstermektedir. Özellikle araştırma inceleme kısımları dar tutulmuş, metinler ise belli bir tasnif anlayışına tabi tutulmadan karışık olarak yayınlanmıştır. Öyle ki araştırmacıların kasideler diye isim verdikleri kısımda gazel, murabba ve kıtaya; gazel diye isim verdikleri kısımda ise, kıta, tarih, terkeb-i bend, matla gibi nazım biçimlerine rastlamak olağandır. Bunun yanında metin neşirlerinde bir yönteme bağlanmamış olan Nazım Şekli ve Nazım Türü sorunu da diğer sorunlarla at başı gitmektedir.

Divanları değerlendirirken objektif ölçütlere azamî ölçüde uyulmaya gayret edilmiş, subjektif yaklaşım ve değerlendirmelerden kaçınılmıştır. Temennimiz bu yüzyılı aydınlatacak, başta divan olmak üzere diğer edebi eserlerin bilimsel

* Öğr. Gör., Niğde Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

yöntemlerden ayrılmadan ele alınarak ardı ardına yayınlanmasıdır. Bu konuya emek veren ve verecek olanlara şükranlarımızı sunarız.

Mevlânâ Sekkâkî (XIV. Yüzyıl İlk Yarı ? - XV. Yüzyıl İlk Yarı ?) Dîvânı: Kemal Eraslan, *Mevlânâ Sekkâkî Dîvânı*, Ankara: TDK Yayınları, 1999, xvii+685 s.

Araştırmacının hocası Janos Eckman'a ithaf ettiği eserin "Önsöz"ünde Sekkâkî divanının Klasik Çağatay edebiyatının ilk eserlerinden biri olması hasebiyle önemine vurgu yapılır. "Kısaltmalar"dan sonra yer alan "Giriş"te Çağatay Türkçesi ve Çağatay edebiyatına dair bir değerlendirme, Sekkâkî'nin hayatı, edebî kişiliği, divan nüshaları ve divanın kısaca muhtevası anlatılarak (s. 3-45) "İmla ve Dil Özellikleri" tafsilatlı bir şekilde verilir. Bu bölüm kısa bir değerlendirme ile sona erer (s. 49-87).

Metin iki nüshanın karşılaştırılması suretiyle, British Museum (2079'da kayıtlı) nüshası esas alınarak kurulmuştur. Eser hazırlanırken diğerlerinden farklı bir metot izlenerek her beytin hemen karşısına anlamının verilmesi yoluna gidilmiştir. Bu itibarla metin biri Münacat olmak üzere 13 kaside ile başlar ve kasideleri izleyen 57 gazelle sona erer (s. 90-307). Nüsha farkları aparatta yer almamış, sırasıyla liste halinde verilmiştir (s. 311-321). Nüsha farklarını "Notlar" başlığı altındaki bölüm izler. Bu bölümde manzumelerde kullanılan daha çok arkaik kelimelerin bir kısmının etimolojileri yapılmış, kimi kelimelerin tarihi gelişimleri de gösterilerek özellikle Kuran'dan ayetlerle tevsik edilen beyitlerin tahlili yoluna gidilmiştir (s. 325-388). Oldukça hacimli bir "Dizin"i (s. 391-617) "Bibliyografya" takip eder ve eser, "Tıpkı Basım"ın verilmesiyle sona erer (s. 631-685).

Divanda yer alan şiirlerin her birinin anlamlarının da verilmesi, eseri, Çağatay Edebiyatı dersinin vazgeçilmez kaynaklarından biri yapmıştır.

Nesîmî (d. 1369? – ö. 1417?) Dîvânı: Hüseyin Ayan, *Nesîmî, Hayatı-Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Dîvânının Tenkidli Metni*, 2 cilt, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TDK Yayınları, 2002, 924 s.

İki cilt olarak düzenlenen eser, araştırmacının Nesîmî ile ilgili önceden yapılan birkaç çalışmayı tanıtarak divanının ilmî bir baskısının yapılmasının ne kadar zarurî olduğunu vurguladığı "Önsöz"le başlar. Bu uzunca tutulan önsöz, ilk bölümü oluşturan şairin hayatı takip eder (s. 1-19). İkinci bölüm Nesîmî'nin edebî kişiliğine ayrılmış olup, şairin edebî anlayışı ve tavrından dünya görüşüne, üslubundan kullandığı nazım biçimlerine ve edebî sanatları/kullandığı vezinlere kadar birçok veriyi kapsar (s. 23-85). Üçüncü bölüm "Seyyid Nesîmî'nin Türk edebiyatındaki yeri ve tesiri"ne ayrılmıştır (s. 89-104). Dör-

düncü bölümde şairin *Türkçe Divan*, *Farsça Divan* ve *Mukaddimetü'l-Hakayık* isimli 3 eseri tanıtılır (s. 107-141). Bibliyografyadan sonra divanın metni Mesnevilerle başlar (s. 153-170). Bu bölümü takip eden Gazeliyyat oldukça hacimlidir. Toplam 457 gazelin 225'i (s. 173-459) ilk ciltte, kalan 232'si ikinci cilttedir (s. 461-758). Gazeliyyatı takiben sırasıyla; 4 müstezat (s. 761-764), 14 murabba (s. 767-769), 3 terci-i bend (s. 773-800), 315 tuyuğ (s. 803-861), 4 müfred (s. 865) mevcuttur. Son bölüm böylesine hacimli divanların kullanımında kolaylık sağlayan "şiiirlerin fihrist"ine ayrılmıştır (s. 869-923).

Ahmed-i Dâi (ö. 1421 sonrası?) Dîvânı: Mehmet Özmen, *Ahmed-i Dâî Divanı (Metin- Gramer-Tıpkıbasım)*, Ankara: TDK Yayınları, 2001, 2 Cilt, xl+1038 s.

Araştırmacı Önsöz'de, doktora çalışması olan bu eseri, yeniden gözden geçirerek yayına hazırladığını belirtir. Giriş'te divanın iki nüshası olduğu bildirilerek nüsha tavsifleri yapılır. Kısaltmalar ve bibliyografyadan sonra şairin hayatı ve eserleri üzerinde özlü bilgiler verilir ve metne geçilir (s. xii-xl).

Eserin metin kısmında 331 manzume hiçbir tasnife tabi tutulmadan yazmada olduğu gibi karışık bir biçimde sıralandığından metinden istifade etmek güçtür. 28-326 numaralar arasındaki 288 şiir gazeldir (s. 79-269). Gazellere kadar gelen ilk 27 şiirden 6'sı terci-i bend (ikisi tam terci-i bend tanımına uygun düşmez), ikisi mülemma (medhiye içerikli), biri müstezat (medhiye içerikli), geri kalan 18'i de kasidedir (s. 1-79); gazellerden sonraki beş manzumenin ikisi rubai, biri kıta, biri tuyuğ, biri de müfrettir (s. 269-270). Metinleri, ayetlerle Arapça, Farsça ibarelere ilişkin notlar, gramer notları ve tıpkıbasım izler (s. 271-474). Bu kısım birinci cildin sonudur. İkinci cilt ise tümüyle dizine ayrılmıştır (s. 474- 1038).

Şeyhî (d. 1371/76 ?-ö. 1431 ?) Dîvânı: Mustafa İsen ve Cemal Kurnaz, *Şeyhî Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1990, 297 + (119) s.

Eseri hazırlayanlar Şeyhî'nin hayatını, eserlerini ve sanatını özlü bir anlatımla verip eserlerinin içerik bakımından değerlendirmesini yapmışlardır. Yazarlar divanı ortaya koyarken beş nüshayı karşılaştırmak suretiyle metni kurmuşlar fakat baskının popüler olması sebebiyle dipnot, vezin, nüsha farkı ve çeviriyazı kullanmamışlardır. Yazarlar Şeyhî'nin edebî kişiliğini üslup sahibi, üstad bir şair olarak tespit ederler (s. 11-21).

Eserin metin kısmında biri tevhid, üçü münacat ve biri naat olmak üzere 15 kaside; musammatlar kısmında 2 terkeb-i Bend, 3 terci-i bend ve gazeller kısmında ise ikisi müstezad olmak üzere 201 gazel vardır (s. 27-297). Metinleri nu-

marasız olarak 119 sayfalık Tıpkıbasım izler. Hazırlayanlar metinleri tasnif etmiş oldukları için, yararlanma kolaylığı vardır. Ancak popüler neşir kaygısı, verilen emek oranında bir eserin ortaya çıkışına mani olmuştur.

Lutfi (ö. 1455/60?) Dîvânı: Günay Karaağaç, *Lutfi Dîvanı*, Ankara: TDK Yayınları, 1997, xxxix+732+(26) s.

Araştırmacı Önsöz’de, çalışmasının 6 nüshaya dayanan tenkitli metnini ortaya koyduğunu söyler ancak bu nüshaların kısaltmaları dışında herhangi bir bilgi vermez. Şairin hayatı, yaşadığı devrin genel görünümü içinden verilir ve edebî şahsiyetiyle eserleri hakkında kısa bilgiler verilip şairin şiirlerindeki dil özellikleri ele alınarak metne geçilir (s. iii-xxxix).

Divan’ın metin kısmında şiirlerin tasnifi yoktur. Şiirler sadece numaralanmıştır. Önsöz’de 1 tevhit, 1 naat, 4 kaside, 361 gazel şeklinde verilen bilgiler sağlamlaştırılmamıştır. Tevhit ve naat gazel nazım şekliyledir. Bunları 4 kaside izler. 7-367 numaralar arasındaki şiirler gazeldir (s. 3-267). Önsöz’de 113 tuyuğ ve 57 müfret var deniliyor. 368-480 numaralar arasındaki 113 şiir tuyuğ diye sayılmış, fakat 441 numaralı şiir rubaidir. 481-537 numaralar arasındaki 57 şiir müfret sayılmış fakat bunların 481 ve 516 numaralı olanları matladır (s. 268- 307). Metinleri, nüsha farkları, dizin ve bibliyografya izler (s. 309-732). Eserin sonunda sayfa numarasız 26 sayfalık bir tıpkıbasım vardır.

Eşrefoğlu (ö. 1469) Dîvânı: *Eşrefoğlu Divanı*, Heyet (haz.), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, ts., 286 s.

Eser, bilimsel olmayan yöntemlerle, şiirlerin tasnifsiz ve vezinsiz olarak arka arkaya sıralanmasıyla oluştuğu için, üzerinde fazla durmaya gerek olmayan amatör bir neşirdir.

Karamanlı Nizâmî (d. 1435/40 ?-ö. 1469/73 ?) Dîvânı: Haluk İpekten, *Karamanlı Nizâmî Hayatı-Edebî Kişiliği ve Dîvânı*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1974, 292 s.

Eser karşılaştırmalı metin kurma metodu izlenerek hazırlanmış olup kısa bir “önsöz”le başlar. Daha çok bir “giriş” özelliği taşıyan ilk bölümde dönemin Karaman Beyliği tarihine değinildikten sonra, şairin hayatı, edebî kişiliği ve özellikle nazireciliği üzerinde durulur. Bir “sonuç” ve “bibliyografya” eklenerek ikinci bölümü oluşturan asıl metne geçilir. Öncelikle 6 adet nüshanın tanıtılmasını divanın 11 kasidesiyle başlayan metni izler (s. 73-115). Metin kurulurken diğer nüshalar dışında çeşitli mecmualara da başvurulmuştur (s. 68-70). 124 gazeli (s. 119-245) “diğer şiirler” başlığı altında verilen 4 murabba, 2 kıta, 7 müfred izler (s. 249-257). Eserin son bölümü “Farsça Şiirler”e ayrılmıştır (s. 261-291).

**Adnî (ö.1474) Dîvânı: Bilal Yücel, *Mahmud Paşa-Adnî Divanı*,
Ankara: Akçağ Yayınları, 2002, 256 s.**

Metot yönüyle diğer incelemelerden farklılık arz eden bu çalışmada divanın dil yönüne ağırlık verilmiştir. Üç bölümden oluşan bu eserin Giriş’inde Mahmud Paşa’nın yaşadığı devir değerlendirildikten sonra (s. 15-19) hayatı, kişiliği ve eserleri üzerinde durularak Türkçe divanının dört nüshasının tavsifi yapılmış (s. 20-29) ve akabinde metni kurarken izlenen yöntem açıklanmıştır (s. 30). Metin kısmında ise 1 kaside ve 94 kaside bulunmaktadır (s. 33-88).

Çalışmanın ikinci bölümü dil ve üslup notlarına ayrılmıştır. Şairin yaşadığı döneme ait dil bilgisi ile ilgili eserlere değinildikten sonra sözkonusu eserin imla ve ses bilgisi, şekil-anlam ilişkisi ve şairin üslubu üzerinde durulmuş (s. 89-145); Sonuç bölümünde de genel bir değerlendirme yapılmıştır (s. 145-146). Üçüncü bölüm ekler dizini (s. 147-164), sözlük-dizin (s. 165-218) ve geniş bir kaynakçadan oluşmaktadır (s. 219-226). Çalışmanın sonunda ise divan metninin tıpkıbasımı yer almaktadır (s. 227-256).

**Fâtîh (d. 1432-ö. 1481) Dîvânı: Saffet Sıtkı, *Fâtîh Sultan Mehmed (Avnî)*,
İstanbul: Ahmed Halid Kitabevi, Türk Klasikleri Serisi, 1944.**

Eser akademik kaygıdan uzak amatör bir çalışma görüntüsü arz etmektedir. “Naşirin ilk sözü” başlığı ile başlar. Yayıncının oldukça kısa tuttuğu bir önsözü 73 gazelden oluşan metin izler (s. 78). Eserde gazeller dışında 1 kıta ve 3 müfred mevcuttur (s. 79-80). En sona bir “lugatçe” eklenmiştir.

Eserde Fatih’in devrine, hayatına, sanatına dair hiçbir incelemenin olmaması, yazarın “Önsöz”de “Fatih divanını edebiyat âlemine sunuyoruz” şeklindeki ifadesinin hayli iddialı olduğunu gösterir niteliktedir.

Fâtîh (d. 1432-ö. 1481) Dîvânı: Muhammed Nur Doğan, *Fâtîh Dîvânı ve Şerhi*, Erguvan Yayınları, İstanbul, 2004, 260+48 s.

Fethin 551. yılına armağan edilen eser; metin, metnin nesre çevirisi ve şerhi şeklinde “ilmî kaygı güdülerek” hazırlanmış olma kabulüne rağmen, araştırmacının “Önsöz”deki iddiasından hayli uzak duran, popüler bir yayın niteliğindedir. Zira metin, yarı ilmi bir çeviriyazı tekniği ile kurulmuş, vezinler gösterilmemiş, şiirler nazım biçimlerine göre yetkin bir şekilde tasnif edilmemiştir. Oldukça geniş tutulan Önsöz’de (bu bile Önsöz’ün bilimsel nitelikten uzak olduğunu kanıtlar!) eseri neden hazırladığını anlatan yazar, Fatih’in şiirlerinin tamamının ele geçirilemediğinden bahsederek, bugüne kadar yapılan “Fatih Divanı” çalışmalarını tanıtır ve bunların eksik yönlerine, biraz da akademik nezaketten yoksun bir üslupla, işaret eder. “Önsöz”, Fatih ve şiirlerine dair, 8 maddelik kısa bir değerlendirme ile son bulur.

Metin, Millet Kütüphanesi'ndeki tek nüsha üzerine kurulmuştur. Ancak araştırmacı Divan'da olmayan kimi manzumeleri, mecmua ve tezleri taramak suretiyle metne eklemiştir. Metinde; ikisi matlasız, üçü nâ-tamâm ve biri de zü'l-metâlî olmak üzere 73 gazel mevcuttur (s. 14-247). Gazeller içerisinde, 7 bendlik bir mütekerrir muhammes vardır (s. 158). Bu manzumeleri; 1 murabba, 4 matla, 2 müfred, 2 kıt'a ve 1 mısra takip eder (s. 245-252). Metin tasniften yoksun olduğu için bir kaos manzarası arz eder. Örneğin 76 ve 77 numarada verilen nâ-tamâm gazeller müfredlerin, 158. sayfadaki muhammes de gazellerin içerisinde yer almakta olup, basit bir müfred ve matla ayrımı bile yapılmamıştır. Araştırmacı işe, önce kendi noksanından başlasa daha iyi yapardı diye düşünmekteyiz. Şiirleri "Kaynakça", "Metne ait dipnotlar", "Nesre çeviri ve şerhe ait dipnotlar" ve "Karma indeks" izler. Eserin sonuna divanın tıpkıbasımı eklenmiştir.

Ahmet Paşa (ö. 1497) Dîvânı: Ali Nihad Tarlan, *Ahmed Paşa Dîvânı*, İstanbul: MEB Devlet Kitapları Müdürlüğü Yayınları, 1966, xx+406 s.

XV. yüzyılda "Sultânü'ş-Şuarâ" övgüsüne mazhar olmuş Ahmed Paşa'nın divanı 24 Haziran 1963 tarihinde neşredilmiştir. Elimizdeki divan kanaatimizce ikinci baskıdır. Araştırmacı önsözde eseri "buhranlı yıllarım" diye tabir ettiği dönemde Günay Alpay [Kut] ve Ali Alpaslan'ın yardımlarıyla hazırladığını beyan eder. Ahmed Paşa'nın hayatıyla devam eden eserde şairin doğum yeri hakkındaki tezkire yazarlarının mülahazaları peş peşe zikredilmesine rağmen bu husus kuvvetle muhtemel bir yer tespit edilemeden müphem bırakılmıştır. Eser bu noktadan sonra şuarâ tezkirelerinin şairin edebî hüviyeti hakkındaki mütalaaları ile devam eder. Metin kurmada izlenen ilkeler ve transkripsiyon alfabesinin verilmesinden sonra karşılaştırılan 15 nüsha tanıtılmıştır. Ancak metnin hangi nüsha esas alınarak oluşturulduğu belirtilmemiştir. Kaynaklar da verilerek esas metne geçilir (s. v-xxi).

Tenkidli metin kısmında gazellere dek olan kısım, tasnif edilmediği için şiirler yazma nüshalarda olduğu gibi karışık bir biçimde iç içe olarak yer alırlar. Bu kısımda 2 mesnevi (biri dibace), 27 kaside, 2 terci-i bend, 1 terki-i bend, 1 Arapça nazm ve biri sıhhat-name olmak üzere 14 gazel vardır (s. 1-120).

Eserin Gazeliyyat kısmında 353 gazel görünüyor, ancak bunların ilki iki beyitlik Arapça bir hamdele, 173 nolu olanı ise murabbadır. Bu durumda, ikisi yarı mülemma, biri mülemma olmak üzere 351 gazel vardır (s. 123-352). Arapça, Farsça manzumeler ve tarihler bundan sonraki bölümü oluşturur (s. 355-373). Gazelleri, Arapça 2 kıta, 2 matla, 2 müfred, 1 methiye, 1 müstezat ve 1 yarı mülemma manzume izler. Bunları da; Farsça üçü kıta-i kebire olmak üzere 5 kıta, 14 gazel, 2 nazm, 4 matla, 3 müfred, beşi Türkçe (bölüm başlığı "Arapça ve

Farsça Şiirler” diye ayrılmasına rağmen) biri mülemma 21 Farsça tarih manzumesi takip eder. eser 14ü kıta-i kebire olmak üzere 48 kıta ve 22 matla (ki müfred diye verilmiştir), ve 26 müfredle tenkitli metin sona erer (s. 377-396). Araştırmacı metnin en sonuna uzunca bir yanlış-doğru cetveli eklemiştir. Genel olarak bu cetvelde yer almayan birçok hata mevcuttur. Kaside ve gazellerin dışındaki nazım şekillerinde vezinlerin gösterilmemesi teknik bir kusur olarak göze çarpmaktadır.

Cem Sultan (d. 1459 – ö. 1495) Dîvânı: İ. Halil Ersoylu, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1989, 358 s.

Eser “Önsöz”de Türkçenin devrelerinin ve hazırlanan divanın Eski Anadolu Türkçesinin son dönemine ait olduğu tespiti ile başlar. Araştırmacının Cem Sultan'ın şiir sanatını “orta derecede” görmesi de hayli ilginç bir veridir. Eser “Önsöz”ü takiben Giriş, Metin, Nüsha Farkları, Gramer Notları ve Sözlük bölümlerinden oluşur. Hayli kısa tutulan “giriş”te Cem Sultan'ın siyasî ve edebî hayatının yanı sıra diğer eserleri de verilmiştir. Ancak özellikle siyasî hayatı oldukça hareketli ve bir o kadar da renkli olan şairin daha tafsilatı havi bir şekilde tanıtılmaması kanaatimizce bir eksiklik. Bu kısa “Giriş”in ardından metin, “Uzun Manzumeler” başlığı altında 11 kaside ile başlayıp (s. 3-43) 348 gazel ile devam eder (s. 44-233). Eserdeki diğer şiirler şunlardır: 1 rubai, 41 muamma ve 19 müfred. Nüsha farkları metnin ardından liste halinde verilmiştir (s. 245-275). “Divanın gramer yapısı ile ilgili bazı notlar” başlığı altında ses ve şekil özellikleri gösterilir (s. 277-283). “Sözlük” (s. 285-351), “Arapça-Farsça Unsurlar” (s. 353-354) ve “Genel Bibliyografya” (s. 355-356) eserin sonunda yer alırlar. Ayrıca en sonda divanın Bursa Orhan Haraççı Kütüphanesi'ndeki nüshasının baş ve son kısmının tıpkı basımı yer almaktadır.

Çâkerî (ö. 1495 sonrası?) Dîvânı: Hatice Aynur, *XV.Yüzyıl Şairi Çâkerî ve Dîvânı İnceleme Tenkitli Metin*, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1999, XI+263 s.

Araştırmacı şairin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri üzerinde kısaca durarak, divanın incelemesine geçer. Divan'ın yazma nüshasının tavsifi yapıp, şairin mecmualarda yer alan şiirleri adedî olarak dökümlenir. Divan şekil bakımından ve edebî açıdan incelendikten sonra, etkilendiği ve etkisinde kaldığı şair ve şiirler belirlenip, bu olgular matlalar düzeyinde örneklenir ve çeviriyazılı metnin hazırlanışındaki ilkelerden sonra metne geçilir (s. 1-51).

Divan metnine göre; 6 kaside (bunlardan 1 ve 3 numaralar kaside nazım şekliyle münacat, 2 numara kaside değil, konusu naat olan bir terci-i bend, 4 numara kaside değil, mesnevi nazım şekliyle mersiye. Bu durumda 4 kaside vardır.) Musammatlar kısmında tasnif edilmeksizin 1 terci-i bend, 2 terkib-

i bend, 1 natamam murabba, 133 gazel, 1 kıta (-i kebire), 4 müfret (ki üçü matladır) vardır. Metin kısmını, dizin, kaynakça ve doğru-yanlış cetveli izler (s. 52-263).

Ali-Şîr Nevâyî (d. 1441-ö. 1501) *Bedâyiü'l-Vasat*: Türkay Kaya, *Ali-Şîr Nevâyî, Bedâyiü'l-Vasat Üçünçü Dîvân*, Ankara: TDK Yayınları, 2002, xxxi+576 s.

Araştırmacı; Ali-Şîr Nevâyî'nin kronolojik tertiple hayatını, edebî şahsiyetini, eserlerini verdikten sonra (v-viii) “Önsöz”de şairin dört divanı için ortaklaşa yazdığı “Dibace”de olgunluk döneminin eseri olan bu üçüncü divanına neden “Bedâyiü'l-vasat” adını verdiğinin açıklamasını tevsik eder (ix-x). Daha sonraki bölüm olan “Giriş”te Nevâyî'nin Türkçe divanları ve nüshaları tanıtıldıktan ve de metin kuruluşunda takip edilen yol anlatıldıktan sonra “Kısaltmalar” ve “Kaynakça” sıralanır (xi-xxxi).

Metin hurufata göre tertip edilmiş gazellerle başlar (s. 3-468). Gazeliyyatı bir adet müstezad izler (s. 469-470). 1 muhammes, 1 müseddes, 1 terci-i bend-den sonra Baykara'ya yazılmış bir kasideye geçilir (s. 485-492). Mukattaat bölümünde 60 kadar kıta mevcuttur (s. 493-511). 10 lugaz, 14 tuyuğun yer aldığı bölüm divanın bittiğine dair bir beyitle sona erer (s. 522). Araştırmacı metin kuruluşuna esas olan Revan nüshasında bulunmayan 3 gazel ve 2 kıtayı da ekledikten sonra (s. 523-525) nüsha farklarını “Notlar” başlığı altında vererek eserini bitirir (s. 527-576).

Ali-Şîr Nevâyî (d. 1441-ö. 1501) *Fevâidü'l-Kiber*: Önal Kaya, *Ali Şîr Nevâyî, Fevâidü'l-Kiber*, Ankara: TDK Yayınları, 1996, xix+743 s.

Eser, şairin kronolojik hayatı, edebî şahsiyeti ve eserleri hakkında yayıncı kurumun “Sunuş”ta verdiği bilgilerle başlar. Araştırmacı “Önsöz”de bu divanın Nevâyî'nin yaşlılık dönemi şiirlerini kapsadığını belirterek 5 nüshanın esas alındığını, metnin Revan nüshasının dikkate alınarak kurulduğunu söyler. “Giriş” bölümünde Nevâyî'nin Türkçe divanları, eserin kısaca muhtevası ve nüshalar tanıtılır (s. xv-xviii). Transkripsiyon sistemi de verildikten sonra metne geçilir.

Yine hurufata göre tertip edilmiş gazeliyyatta 680 gazel mevcuttur (s. 5-624). Bu gazellerin birisi hamdele, birisi naat, birisi tevhid, birisi de münacatdır (s. 6-9). Gazeliyyattan sonra sırasıyla 1 terci-i bend (s. 625-633), 1 müstezad (s. 634-635), 2 muhammes (s. 636-639), 2 müseddes (s. 640-643), 1 müsemmen (s. 644-646), 1 terci-i bend (s. 647-656), mesnevi nazım şekli ile yazılmış 459 beyitlik bir saki-nâme (s. 657-696), her biri başlıklı 50 kadar kıta (s. 697-738) ve 88 müfred mevcuttur. (s. 719-736). Metin 3 mısralık bir dua ile sona erer. Araştırmacı eserin sonuna “Bibliyografya” ve “Kısaltmalar”ı eklemiştir (s. 737-743).

Ali-Şîr Nevâyî (d. 1441-ö. 1501) *Garâibü's-Sıgar*: Günay Kut, *Ali Şîr Nevâyî, Garâibü's-Sıgar İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*, Ankara: TDK Yayınları, 2003, lviii+573 s.

Yayıncı kurumun Nevâyî'nin hayatı, edebî kişiliği ve eserlerine dair "Sunuş"undan sonra araştırmacı, "Önsöz"de, Nevâyî'nin Sultan Hüseyin Baykara'nın isteği/emri üzerine yazdığı ilk divanı olan bu eserin, kendisinin doktora tezi olduğunu belirtir. Eser 5 nüshaya dayanılarak hazırlanmış olup metin kurulurken iki nüsha (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan ve Paris Bibliothèque Nationale nüshaları) esas alınmıştır. Girişten önce Revan nüshasının cilt ve bazı varaklarından oluşan çeşitli fotoğraf görüntülerine yer verilmiştir (s. xvii-xxv).

Giriş bölümünde Nevâyî'nin divanları, divanlar arasındaki benzerlik ve farklılıklar, Nevâyî'nin Anadolu sahası şairleri üzerine tesirleri gibi konulara değinilerek diğer nüshalar tafsilatlı bir şekilde tanıtılmış, yine divanın karşılaştırmalı metne göre dış yapısı, şiirlerin taşıdığı başlıklar ve son olarak da kullanılan vezinler listelenmiştir (s. xxix-lvi). Kaynakça ve metin tespitindeki ilkeler verilerek *Garâibü's-Sıgar*'ın metnine geçilir. Nesir ve şiirlerden oluşan "Hutbe-i devâvîn"den sonra (s. 3-24) yine hurufata göre tertip edilmiş 676 gazelden oluşan Gazeliyyat yer alır (s. 27-492). Bu gazellerden içerik olarak ikisi münacat, ikisi tevhid, biri hamdele, biri naat ve biri de miraciye'dir. Gazellerin ardından sırasıyla; 1 müstezad (s. 492), 3 muhammes (s. 493-497), 1 müseddes (s. 498-499), terci-i bend formunda yazılmış bir saki-nâme (s. 500-506), 147 beyitlik bir Mesneviyye (s. 507-516), 50 kıta (s. 516-536) ve 133 rubaiye yer verilerek metin tamamlanmıştır (s. 536-569). Araştırmacı metnin sonuna bir "Dizin" eklemiştir (s. 571-573).

Mihri Hâtun (ö. 1506) *Dîvânı*: Elena Maştakova, *Mihri Hâtun-Dîvan*, Moskova: Asya Milletleri Enstitüsü, 1967.

Rus Türkoloğu Maştakova'nın tenkitli olarak hazırladığı metin 4 nüsha üzerinden kurulmuştur: Millet Ktp. Ali Emiri No: 414, Ayasofya Ktp. No: 3974, İstanbul Üniv. Ktp. No: 1994/2, Leningrad Asya Milletler Enst. No: B. 2519).

Bir tevhid ile başlayan eseri 14 kaside izler (bu kasidelerden biri II. Bayezid'e, biri de Şehzade Ahmed'e yazılmıştır). Sonraki bölümde 216 gazel mevcuttur. Eser 7 müfred ve bir de 21 beyitlik "Hasbıhal" ile sona erer. Eserin içinde tevhid, münacat, naat ve mev'izelerden oluşan 776 beyitlik "Tazarrunâme" adlı uzunca bir bölüm daha vardır. Bu bölüm bizde, divana sonradan eklendiği kanaatini doğurmuştur.

Necâti Beg (d. 1451/55 - ö. 1509) Dîvânı: Ali Nihad Tarlan, *Necâti Beg Dîvânı*, İstanbul: MEB Basımevi, 1963, xxviii+557s.

Araştırmacı esere uzunca bir “Önsöz”le başlar. Genel itibarıyla edebiyat, sanat, edebiyat tarihi ve edebî sanatların mevzu edildiği bu önsözde ayrıca esere dair teknik bilgiler verilir. 20 nüsha karşılaştırılarak hazırlanan metin, bu nüshalardan Süleymaniye Kütüphanesi Kadı-zade Mehmed Efendi ile Millet Kütüphanesi Reşit Efendi bölümlerindeki yazmalar esas alınarak kurulmuştur. Ancak araştırmacı, elde tamamen sahih bir metin bulunmadığından eseri edebî kritiğe tabi tutarak metin tamirine gittiğini de ifade etmektedir. Bu açıklamaları takiben divanın çeşitli kütüphanelerdeki nüshaları tanıtılır ve Necati Beg’in hayatı tezkire yazarlarının görüşleriyle tevsik edilir.

Metin, mensur-manzum karışık bir “Dibace” (s. 1-14) ve “Kasideler” (s. 15-141) şeklinde bölümlenmiştir. Ancak bu kısımda, kasidelerin dışında, 29’u kıta-i kebire olmak üzere 69 kıta, biri Farsça 16 matla, 8 müfred, 2 rubai, 2 mesnevi, 1 murabba, 1 terkiib-i bend, 1 tarih manzumesi vardır. Bu kısımda ikisi naat, biri mersiye olmak üzere 29 kaside bulunmaktadır.

Gazeller kısmında ikisi mülemma olmak üzere 650 gazel vardır. Gazelleri 5 Farsça gazel, 1 kıta ve 3 tarih manzumesi takip eder (s. 145-557). Eserin hazırlanışında metinlerin tasnifi ihmal edildiği için, manzumelerin tayininde sıklet vardır.

Şibân Hân (d. 1451- ö. 1510) Divânı: Yakup Karasoy, *Şiban Han Divânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Ankara TDK Yayınları, 1998, viii+ 888 s.

Araştırmacı Giriş’te, hükümdar şairin genelde tarihî ve özelde edebî kişiliğini değerlendirerek, eserleri hakkında bilgi verip kısaca Divan muhtevasından bahseder (s. 1-35). Metnin imla ve gramer özelliklerini elden geçirdikten sonra, divanın metnini verir (s. 36-62).

Divanın metin kısmında; 7 tevhit, 10 naat, 306 gazel, 8 mensur parça, 1 murassa-name, 27 rubai, 12 tuyuğ, 5 tarih, 1 musarra beyit ve 48 muamma vardır (s. 65-321). Divanda metinlerin arka arkaya sıralanması ve nazım şekil ve türlerinin tasnif edilmemesi, metinleri tasnifte güçlüğe yol açmaktadır. Divan metnini Notlar, Sonuç, Bibliyografya ve Dizin takip etmekte ve eser divanın tek nüshasının tıpkıbasımıyla son bulmaktadır (s. 323-888).

Cemâlî (d. 1410/12?-ö. 1509/1512?) Dîvânı: Çetin Derdiyok, *Cemâlî Hayatı, Eserleri ve Dîvânı*, Cambridge: Harvard University Press, 1994, 170 s.

Araştırmacı Önsöz’de, eserin yüksek lisans çalışmasının gözden geçirilmiş biçimi olduğunu söyler (s. 1). Giriş’te şair hakkındaki kaynak ve araştırmaların azlığını dile getiren yazar, Cemalî’nin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında kaynakları kritik ederek başarılı bir terkip ürünü olan sonuçlara varır. Yazar, şa-

irin eserleri içinde divana ayrı bir başlık açarak, nüshasına ilişkin bilgi verip içerik değerlendirmesi yapar. Divanı dil ve söyleyiş, edebî sanatlar, vezin ve ka-fiye bakımından ele aldıktan sonra metne geçer (s. 1-49).

Divanın metin kısmında, 1 tevhit, 2 naat olmak üzere 12 kaside, 4 kıta-i ke-bire, 6 nazım, ikisi Farsça 52 gazel, 2 müstezat, 8 kıta ve 7 beyit bulunmaktadır (s. 50-110). Metinler kısmını sonuç, kaynakça ve divanın tıpkıbasımı izlemek-tedir (s. 111-170).

Mesîhî (ö. 1512) Dîvânı: Mine Mengi, *Mesîhî Dîvânı*, Ankara: AKM Yayınları, 1995, vi+316 s.

Eserin önsözünden çalışmanın aslının araştıracının doktora tezi olduğunu öğreniyoruz. Kitap yayın aşamasında yeni bilgi ve belgeler ışığında yeniden de-ğerlendirilmiştir. Yazar şairin hayatı, sanatı ve eserleri üzerinde kısa ve özlü bil-giler sunarak, eseri hazırlarken yayınladığı nüshaların künye ve içerik bilgileri-ni verir. Divanın hazırlanmasındaki yöntem ve kaynakçadan sonra metne geçi-lir (s. v-18).

Divanın metin kısmında biri münacat 22 kaside, 1 terki-i bend, 188 beyit-lik “Edirne Şehrengizi”, 289 gazel (gazeller içinde bir murabba da vardır [s. 217]) yer alır. Kıtalar ve müfretler 34 manzume halinde iç içe verilmiş ve tasnif edil-memiştir. Bunların, 10’u kıta-i ke-bire, 9’u kıta, 10’u matla ve 5’i müfrettir (s. 305-316).

Vasfî (ö. 1512/13/14 ?) Dîvânı: Mehmet Çavuşoğlu, *Vasfî Divânı Tenkidli Basım*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1980, 164 s.

Araştırmacının hocası Mahir İz’e ithaf ettiği eser kısa bir sunuşla başlar. Me-tin elde bulunan tek nüshanın değişik mecmualarla da takviye edilmesiyle ku-rulmuştur. Bu mecmuaların listesi, Vasfî’nin hayatı ve edebî kişiliğinin tanıtıl-masından sonraki bölümde verilir (s. 16). Kaynakçanın ardından transkripsiyon sistemi anlatılarak metne, 9 kaside ve 2 musammatın oluşturduğu ilk bö-lümle girilir (s. 23-56). İkinci bölümde 102 gazel hurufat tertibine göre verilmiş-tir (s. 59-160). Klasik divan geleneğine uygun hazırlanan eser 1 kıtayla sona erer (s. 163-164).

Tâci-Zâde Ca’fer Çelebi (d. 1452?-ö. 1515) Dîvânı: İsmail E. Erünsal, *The Life and Works Of Ca’fer Çelebi, with A Critical Edition Of His Dîvân*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1983, cxxxv+523 s.

Araştırmacı İngilizce olarak neşredilen bu eserin, tenkitli metne kadar olan kısmında, kısa bir girişle şairin konumunu belirler. Şair hakkında bilgi veren

kaynakların genel bir değerlendirmesini yaptıktan sonra, şairin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği üzerinde ayrıntılı bir şekilde durarak bibliyografyayı verir. Bibliyografyayı ise bazı belgelerin tıpkıbasım izler (s. vii-cxxxv).

Metinler kısmında tenkitli metinde kullanılan 7 nüshanın künyesi verilerek metne geçilir. Metinlerin ilk kısmında tasnif edilmemiş olarak biri naat 29 kaside, 2 terci-i bend (naat içerikli), 1 müseddes (s. 7-192), biri mülemma 248 gazel (başlıkta gazel denilerek 255 şiir verilmiş, ancak bunların 7 tanesi murabbadır), 10 kıt'a-i kebire, bunları takiben 6 Arapça manzume, Farsça 2 kaside, 1 muhammes, 1 murabba, 2 gazel yer alır (s. 195-523).

Âhî (d. 1473/74 – ö. 1517) Dîvânı: Necati Sungur, *Ahî Dîvânı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, xiv+223 s.

Araştırmacı, “Giriş”te şairin Rumeli kökenli olmasından hareketle Rume- li kültür coğrafyasını sözkonusu ederek Türklerin ve Türkçenin Rumeli’ne gi- rişini, Rumeli ve Anadolu kültür coğrafyalarının karşılaştırmasını yapıp bir haritada gösterdikten sonra, şairin hayatını ana çizgileriyle verip eserlerine geçer. Eserlerin içeriği ve eserlerle ilgili yazma nüshaların künyeleri belirle- nip, şairin şahsiyeti ve sanatı ele alınarak tahlili tarza yakın bir anlayışla de- ğerlendirilir (s. 1-54).

İkinci bölüm, divandaki nazım şekilleri, nazım tekniği, dil ve anlatım yön- lerinden değerlendirilerek bir sonuca bağlanır. Tenkidli metni hazırlamada kullandığı 12 nüshanın ikisinin nüsha tavsifini, diğerlerinin künyesini vere- rek metne geçer (s. 55-69). Metinler kısmında naat olan bir kaside, bir mu- rabba, bir tahmis, 136 gazel, bir kıta, 3 matla ve bir müfred vardır (s. 72-217). Araştırmacı müfred ve matlaları, matla-müfred ayrımı yapmaksızın müfred- ler diye sayı vermeden isimlendirmiştir. Eser Bibliyografya ile son bulur (s. 219-223).

Aydınlı Visâli’nin (ö. 1520?) Şiirleri (Divançe): Ahmet Mermer, *Türkî-i Basît ve Aydınlı Visâli’nin Şiirleri*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2006, 301 s.

Yazar, Giriş’te Türkî-i Basît üzerine yapılan çalışmaların bir değerlendirme- sini yapar ve “Bilinmeyen Bir Nazire Mecmuası” başlığında Türkî-i Basît’in ilk temsilcisi sayılmasını onayladığı Aydınlı Visâli’nin şiirlerini tanıtır. Mecmuanın tavsifini yaparak içeriğini belirler ve mecmuanın metin dökümünü gerçekleştirir. Birinci bölümde ise Aydınlı Visâli’nin hayatı ve edebî kişiliği kısaca ele alındıktan sonra kaynaklara geçilir (s. 11-65).

İkinci Bölüm Aydınlı Visâli’nin şiirlerine tahsis edilmiştir. Sol sayfada şiir- lerin orijinal metni, sağ sayfada ise yarı çeviriyazılı metni yer almaktadır. Araş- tırıcı, mecmuayı “Aydınlı Visâli’nin 61 gazeliyle 1 murabbanı ihtiva eden bir

eser” diye takdim eder (s. 26). Ancak metin kısmında 2 murabba vardır. 61 olarak verilen gazel sayısı ise 82’dir (s. 68-245). Gazelleri Dizin izlemektedir (s. 247-301).

Araştırmacı, Aydınî Visâî’nin şiirlerini ilk Türkî-i Basît örnekleri olduğu savıyla Türkî-i Basît metinleri olarak yayınlamıştır. Ne var ki Türkî-i Basît metni niteliği taşıyan şiirlerde bir dizede bile terkip bulunmaması temel kuraldır. Bu itibarla bu şiirleri Türkî-i Basît metni saymak yanıltıcıdır. Ancak sadelikleri itibariyle dikkate değer şiirlerdir.

XV. Yüzyıla Ait Olup Ulaşamadığımız Divanlara İlişkin Kaynaklar

- Çelebi, Asaf Halet, *Eşrefoğlu Divanı*, İstanbul, 1944, 208 s.
- Çelebi, Asaf Halet, *Eşrefoğlu Divanı*, Ankara: Hece Yayınları, 2002, 215 s.
- Güneş, Mustafa, *Eşrefoğlu Rumi Divanı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*, Ankara, 2000.
- Ünsel, Kemal Edip, *Fatih’in Şiirleri*, Ankara: TTK Yayınları, 1949, vii+91+47 s.
- Aymutlu, Ahmet, *Fatih ve Şiirleri*, İstanbul, 1959, 143 s.
- Pala, İskender, *Fatih’in Şiirleri*, İstanbul: Klasik, 2003, 207 s.
- Ahmedhocayev, Erkin, *Gedai Divanı*, Taşkent: Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, 1973, 148 s.
- Süleyman, Hamid, *Harezmi Divanı*, Taşkent, 1981, c. I, 548 s., c. II, 300 s.
- Kılıç, Filiz, “Harimi (Divançe) Şehzade Korkud”, *Bilgi Dergisi*, Yaz 1996, sy. 2, s. 203-215.
- Walsh, John R., *Divançe-i Kemal-i Zerd*, Cambridge, 1979.
- Özyıldırım, Ali Emre, *Hamdullah Hamdi ve Divanı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1999, x+238 s.
- Çavuşoğlu, Mehmet, *Amrî Divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979.

Turkish Divan Publications of Fifteenth Century

M. Ziya BAĞRIAÇIK

Abstract

In this study, XVth-century Divans published in the Latin alphabet are ordered chronologically. In addition, the study evaluates their contents, and points out the mistakes and deficiencies in these prints. Those that are no longer available in print are included in the Bibliography at the end of the study.

Key Words: XVth-century Divans, Divan, Ali-Şîr Nevâyî, Cem Sultan, Nesimî, Fatih, Eşrefoğlu

XV. Yüzyıla Ait Türkçe Divan Neşirleri

M. Ziya BAĞRIAÇIK

Özet

Makalemizde XV. yüzyıla ait Latin harfleriyle yayınlanmış Türkçe Divanlar, kronolojik olarak sıralanıp, inceleme kısımları ve içerikleri değerlendirilmiş, eksiklik ve hatalara işaret edilmiştir. Ulaşılamayan divanlar ise kaynakça olarak gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Divan, XV. Yüzyıl Divanları, Ali-Şîr Nevâyî, Cem Sultan, Nesimî, Fatih, Eşrefoğlu.

XVI. Yüzyıla Ait Türkçe Dîvan Neşirleri

Ömer ZÜLFE*

OSMANLI DEVLETİ'NİN, tarihî akışı içerisinde idarî, siyasî, askerî, mimarî, ilmî ve edebî sahalara başta olmak üzere en mükemmel seviyeye çıktığı, atılımlarıyla en etkin, yönetimleriyle en yetkin sultanların yetiştiği, o sultanların gölgesinde ya da gölgesinin ulaştığı her coğrafyada, uz dilli şairlerin şiir dili olarak Türkçeyi inceliklerle işlediği XVI. yüzyılı, altın bir çağ olarak tanıtmak çok da yanlış olmasa gerektir. Bu yüzyılda vücuda gelen eserlerde dönemin ihtişamını sezmek, her ayrıntıda sanatın ulaştığı seviyeyi görmek mümkündür. XIV. yüzyılda temelleri atılan, XV. yüzyılda mükemmelliğe giden yolda hazırlıkları tamamlanan Osmanlı edebiyatı, XVI. asırda hem çağında, hem de sonraki devirlerde tesirini sürdürerek klasik vasfını taşıyacak şairler yetiştirmiştir. Bugün için, Türk şiirinin klasik dönemini şekillendiren bu şairlerin divanları üzerinde yapılan ilmî çalışmalar, Osmanlı edebiyatı araştırmalarının ilk örnekleri sayılabilir. Daha sonraki ilmî faaliyetleri yönlendirip yönetmesi bakımından önem arz eden bu eserleri, nitelik ve nicelik bakımından tanıtmak yerinde olacaktır.

Sadettin Nüzhet Ergun, *Bâkî: Hayatı ve Şiirleri*, c. I, Dîvân,
İstanbul: Sühulet Kitap Yurdu, 1935, xv+503 s.

Yeni harflerle ilk XVI. yüzyıl divan neşri Sadettin Nüzhet Ergun'un *Bâkî: Hayatı ve Eserleri* adlı kitabıdır. Kitap bir başlangıç bölümünden sonra kasideler, terki-bend, terci-bend, gazel, kıtalar, beyitler ve Farisî şiirler başlıkları taşıyan metin bölümünden oluşur. Metinde 28 kaside, 1 terki-bend, 1 terci-bend, 7 tahmis, 560 gazel, 20 kıta, 27 beyit yer almaktadır. Buna göre eserde 642 Türkçe manzume bulunmaktadır. Farsça şiirler, 3 tahmis, 8 gazel, 4 kıta ve üç beyittir. Metnin yazımında çeviriyazı abecesi kullanılmamış olup her manzumeye 1'den başlayarak numara verilmiştir. Her beyit numaralandırılmış, şiirlerin başında vezinler gösterilmiş, ancak işaretleme yapılmamıştır. Farsça tamlamalar-

* Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

da “-” işareti kullanılmıştır. Metin koyu puntoyla dizilmiş, şairin mahlâsı normal yazı karakteri ile eğik verilmiştir. Uzun sesliler, şapka işaretiyle belirtilmiştir. Kimi özel adlar eğik dizilmiş, Farsça şiirlerin tercümesi yapılmamıştır. Eserin ilmî metotlar çerçevesinde hazırlandığı söylenemez.

Ali Nihat Tarlan, *Hayâlî Bey Divânı*,

İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1945, xxiv+450+32 s.

Yeni harflerle ve ilmî hüviyet taşıyan ilk yayın, Ali Nihat Tarlan'ın *Hayâlî Bey Divânı* adlı eseridir. Hayâlî Bey'in hayatını ve edebî kişiliğini tanıtan bir girişle başlayan kitapta çeviriyazı abecesine yer verilmiştir. Her biçim veya türün kendi içerisinde numaralandığı eserde, gazeller bulundukları kafiye harfine göre yine kendi içerisinde numaralandırılmıştır. Ayrıca her beyte de sayı verilmiştir. Divanın tenkitli metni hazırlanmış, yararlanılan nüshalar ve nüsha farklılıkları dipnotlarda gösterilmiştir.

Abdülbaki Gölpınarlı, *Fuzûlî Divanı*,

İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1948, clxiii+432 s.

Bu iki kitaptan sonra yayımlanan eser, Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Fuzûlî Divanı* adlı eseridir. Bir *Önsöz*'le başlayan kitapta, *Fuzûlî'nin Hayatı*, *Fuzûlî'nin Şiiri*, *Fikir Hayatı*, *Fuzûlî'de Tasavvuf*, *Fuzûlî'de Aşk*, *Ahlâkı ve Bazı Fikirleri*, *Fuzûlî'nin Dili*, *Fuzûlî'ye Göre Fuzûlî*, *Fuzûlî'de Realite*, *Fuzûlî'nin Tesiri*, *Fuzûlî'nin Eserleri*, *Bastırdığımız Divanı Nasıl Hazırladık?* başlıklarını taşıyan geniş bir inceleme bölümü yer almaktadır.

Metin, 1 Mukaddime, 299 gazel, 5 murabba, 4 muhammes, 1 tahmis, 1 tanzir, 1 terkib-bend, 1 terci-bend, 47 kıta, 2 beyit, 81 rübaî, 1 şüpheli na't, 6 kıta ve bir matladan oluşur. Ayrıca Arapça ve Farsça şiirlerin tercümeleri verilmiştir.

Metnin yazımında çeviriyazı abecesi kullanılmamış, her şiire sayı verilmiş, beyitler numarayla gösterilmemiştir. Farsça tamlamalara “-” işareti konulmuş, nüsha farkları dipnotlarda gösterilmiştir. Vezinler, topluca kitabın sonunda, ait oldukları şiirler belirtilerek verilmiştir.

Eserin sonunda seçme bir sözlükle birlikte kişi ve yer adları dizini bulunmaktadır. Kitaba şiirlerin ilk mısralarından oluşan bir de fihrist eklenmiştir.

Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Musammat-Mukatta' ve Rübailer Kısmı*,

İstanbul: 1950, 248+10 s.

Eser bir *Önsöz*'den sonra *Transkripsiyon ve Karşılaştırılan Nüshalar* başlıklarıyla devam eder. Dibace ve kasideler bölümünün yer almadığı metin kısmın-

da 294 gazel, 2 terci-bend, 2 müseddes, 2 tahmis, 3 muhammes, 3 murabba, 42 kıta, 5 Arapça, 2 Farsça, 76 rübâî bulunmaktadır.

Arapça ve Farsça şiirler ilgili dillerin alfabetesiyle yazılmış olup, okunuşu ya da çevirisi verilmemiştir. Metnin yazımında çeviriyazı abecesi kullanılmış, her şiir ve her beyit numaralandırılmış, nüsha farkları dipnotlarda gösterilmiş, Farsça terkiplerde ve birleşik kelimelerde “-” işareti kullanılmıştır.

Bu ilk yayınlardan sonra, tuttukları yol bakımından ayrıcalık gösteren ve az çok örnek alınan eserler şunlardır:

Abdülkadir Karahan, *Kanuni Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figânî ve Divançesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1966, 18+xxx+214+29 s.

Eser, *Figânî'nin Şiirleri Üzerine, Figânî Divançesi Nüshalarının Tanıtılması, Kaynaklar ve Bibliyografik Özet, Figânî'nin Hayatı, Figânî'nin Sanatı ve Şöhreti, Transkripsiyon Sistemi ve Metin Tesbitinde Göz Önünde Bulundurulmuş Esaslar* başlıklarını ihtiva eden bir girişle başlar.

Daha sonra *Figânî Divançesi* bölümü gelir. Bu bölümde 8 kaside, 107 gazel ve 2 tahmis vardır. Eserin sonuna bir de sözcük dizini eklenmiştir. Ayrıca eser- de 2 minyatür, 29 tipkibasım yer almaktadır.

Metin yayımında her şiire ayrı ayrı numara verilmiş, gazeller elifba sırasına göre dizilmiş, beyitler üçer üçer numaralandırılmış, nüsha farkları dipnotlarda gösterilip, her şiirin başına vezin yazılmış ve altına işaretlenmiştir. Çeviriyazı abecesi kullanılmıştır.

Eserin en önemli yönünü metnin sonuna eklenen sözcük dizini oluşturur. Dizinde kelimeler, çeviriyazı abecesiyle dizilmiş, Türkçe kelimelerin türemiş biçimleri alt başlık olarak verilmiş ve “K.”, “G.” biçiminde kısaltılarak geçtiği yer belirtilmiştir. Bu kitabın XVI. yüzyıl neşirleri arasında ilk dizinli metin yayını olduğu söylenebilir.

Coşkun Ak, *Muhibbî Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser, No. 129, 1987, 875 s.

Eser iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, *Muhibbî (Kanuni Sultan Süleyman)'ın Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Şiir Görüşü, Dil ve Üslup, Tesirinde Kaldığı Türk ve İran Şairleri, Dinî-Tasavvufî Unsurlar* kısımlarına ayrılmıştır. İkinci bölüm, nüshaların tanıtımından sonra metin yayımı ve çeviriden oluşur.

Çeviriyazı abecesiyle verilen tenkitli metinde 2799 gazel, 1 mesnevi, 1 elif-name, 1 terci-bend, 18 muhammes, 30 murabba, 5 nazım, 51 dörtlük ve 217 müfred vardır.

Nesre çeviriyle birlikte sunulan tenkitli metinde çeviriler, beyitlerin hemen altında verilmiş, vezinler her manzumenin sonunda yer almıştır. Her beyte numara verilmiş olup metin koyu puntoyla, çeviriler eğik karakterle dizilmiştir. Nüsha farkları dipnotlarda gösterilmiştir. Metin büyük boy sayfaya iki sütun hâlinde yazılmıştır. Eserin en önemli yanı XVI. yüzyıl şairlerine ait çevirisi bulunan ilk çalışma olmasıdır.

Edith Ambros, *Candid Penstrokes: The Lyrics of Me'âlî an Ottoman Poet of XVIth Century*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1982, xxii+520+2 s.

Şairin hayatı, kişiliği ve şairliği üzerine bir incelemeyle başlayan eser, metin yayını ve dizinle son bulmaktadır. Şairliği bölümünde vezin, kafiye, biçim ve türler incelenmiş, cümle yapısına ve edebî sanatlarla değinilmiştir.

Metin bölümü, kaside, kıta, murabba, mersiye ve müfretler biçiminde düzenlenmiştir. Her manzumeye birden başlayarak numara verilmiştir. Buna göre metinde 383 şiir vardır. Gazellerin sıralanışında elifba sırası gözetilmemiş, son harflere göre abece sırasına uyulmuştur. Nüsha farkları dipnotlarda gösterilmiştir. Şiirlerin başına vezinler konulmuş ancak herhangi bir işaretle gösterilmemiştir.

Bu çalışmanın farklı yanı gazellerin bugünkü abece sırasına göre dizilmiş olmasıdır.

Mehmet Çavuşoğlu, *Amrî Divan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979, 208 s.

Kitapta bir *Önsöz*'den sonra, *Amrî* ana başlığı altında, *Şahsiyet ve Çevresi*, *Şairliği ve Eseri* alt başlıklarıyla şairin hayatı ve edebî kişiliği incelenmektedir. *Divan'ın Düzenlenmesinde Başvurulan Yazmalar*, *Başvurulan Kaynaklar ve Kısaltmalar* ve son olarak *Transkripsiyon Sistemi* başlıklarından sonra kitabın asıl kısmı olan *Metin* bölümü gelmektedir.

Temelini Manchester John Rylands Library, N. 62 adlı divanlar mecmuasındaki şiirlerin oluşturduğu 1 kaside, 1 terci-bend, 5 murabba-yı mütekerrir, 143 gazel, 5 kıta, 2 nazım, 1 rübaî, 9 dördlü (7'si tuyuğ) ve 7 beyit vardır.

Manzumelerin sıralanışında gazeller kendi içerisinde, kaside ve musammatlar birarada kendi içerisinde ve yine kıta, dördlü ve beyitler birarada kendi içerisinde numaralandırılmıştır. Buna göre kitapta 174 manzume vardır.

Metnin yazımında çeviri yazı abecesi kullanılmış, her şiire ve her beyte numara verilmiş, geçtiği yerler dipnotlarda gösterilmiştir. Vezinler şiirlerin başına yazılmış ancak işaretleme yapılmamıştır. Arapça ve Farsçada alıntılar eğik dizilmiş, tercümeleri dipnotta yazılmıştır.

Bu çalışmayı, Osmanlı şiiri için önemli bir kaynak olan şiir mecmualarında bulunan şiirlerin de metin yayınına katıldığı ilk kitap olarak kabul etmek mümkündür.

Buraya kadar XVI. yüzyıl divan neşirlerinden farklılık taşıyan ve az çok öbür yayınlara örnek olanların kısa tanıtımı yapıldı. Bunlardan sonra yapılan yayınlarda, eserlerin adlandırılmasından metnin yazımına, inceleme bölümlerinden kitaba konulan fihrist ve dizin gibi eklere kadar çok çeşitli yollar izlendiği görülmektedir. Neredeyse yayın sayısı kadar yayın çeşidi olduğu söylenebilir. Bütün bunlar ve bunların dışında kalan Osmanlı edebiyatı sahasında ortaya konan çalışmalar göz önünde bulundurularak metin yayını içeren kitaplar hakkında teklifler sunmak ve bunları tartışmaya açmak yararlı olacaktır. Burada mevcut yayınlar hakkında tenkit yolu tutulmadan, gerekçeleriyle birlikte yalnızca teklifler sunulacaktır.

Adlandırma

Kitapların adlandırılmasında birbirine uymayan farklı yollar izlendiği görülmüyor. Okuyucuya kolaylık sağlayacak sağlıklı bir adlandırma için şunlar teklif edilebilir: Önce yaşadığı yılları belirleyici bir tanımlamayla eserin yazarı, sonra eserin adı ve son olarak onu yayına hazırlayanın adı verilebilir. Örnekleme gerekirse, Yahyâ Bey [ö. 1582]: *Dîvân*: Hazırlayan: Mehmet Çavuşoğlu. Eser üzerinde yapılan çalışmalar da bir alt başlık olarak kitap adında anılabilir. Şairin ölüm yılının bilinmediği durumlarda *XV. Yüzyıl Şâiri Çâkerî ve Dîvân'ı*¹ örneğinde görülen yol izlenebilir. Şairin ölüm yılı, yoksa yaşadığı yüzyıl belirtilmelidir. Bu yolla okuyucu, şairin yaşadığı dönemi, eserinin adını ve hazırlayanın esere katkılarını, kitabın kendisini görmeden bilme imkânına sahip olacaktır.

İnceleme Bölümü

Sunulan metin üzerinde ayrıntılı bir inceleme yapılmamışsa ya da inceleme bölümü ayrıca bir tez olarak sunulmuyorsa, bu bölümün, okuyucuya şairin hayatı ve edebî kişiliği hakkında ana hatlarıyla bilgi verecek hacimde olması yeterli olacaktır. Eseri ortaya konan şairin hayatı ve edebî kişiliği hakkında başka ayrıntılı çalışmalar yapılmış, makaleler yazılmışsa bu kısım, ayrıntıya girmeden özlü bir biçimde verilebilir. Şair ilk defa gün ışığına çıkarılıyorsa, hayatı ve edebî kişiliği hakkında elde edilen verilerin ortaya konması ve bunların geniş bir bakış açısıyla değerlendirilmesi yarar sağlayacaktır.

Yazım Biçimi

Kaynak gösterilecek ilmî bir yayının, okuyucuya eserin aslını aynen yansıttacak, ayrıca yazmaya bakma ihtiyacı hissettirmeyecek bir yolla hazırlanması

1 Hatice Aynur, *XV. Yüzyıl Şâiri Çâkerî ve Dîvânı*, İstanbul, 1999, xi+262 s.

temel amaçtır. Bunun için öncelikle genel kabul görmüş çeviriyazı abecesinin kullanılması, birden çok nüshadan yararlanılmışsa nüsha farklarının mutlaka belirtilmesi sağlıklı bir metnin hazırlanmasında ilk atılacak adımlardır. Tenkitli metnin hazırlanmasında Ahmed Ateş'in "Metin Tenkidi Hakkında"² adlı önemli ve değerli yazısı göz önünde bulundurulduğu takdirde sağlam bir metnin kurulması kolaylaşır. Metin oluşturulurken mevcut nüshaların yanı sıra önemli bir kaynak olan şiir ve nazire mecmualarının belli başlıları taranıp, burada bulunan şiirler veya bilgiler tenkit süzgecinden geçirilerek esere alınırsa daha zengin bir metin ortaya çıkar. Bu, bütün mecmuaların taranması gerektiği anlamına gelmez.

Eserin yazımında bugüne kadar birliği sağlamak adına ortaya konulan yöntem³ tercih edilebilir. Yazar, bu makaledeki tekliflere katılmıyorsa gerekçeleriyle birlikte kendi uyguladığı yöntemi eserinde belirttiği takdirde okuyucu eserin yazım yöntemi konusunda bilgilenmiş olacaktır.

Metnin yazımında yaygın olarak tutulan yol, cümle düzenine uyularak kimi noktalama işaretlerinin kullanılmasıdır. Bu yöntemde beyitlerin ikinci kanatları, cümle düzenine aykırı bir biçimde büyük harfle başladığı gibi özel adların ilk harfi de büyük yazılmaktadır. Ayrıca özel adlar kesme (') işaretiyle ayrılmaktadır. Az da olsa kimi yayınlarda⁴ bu yol benimsenmemiştir. Bütünüyle küçük harf tercih edilmiş, kesme işareti kullanılmamıştır. Bu ikinci yöntem, birincisine göre daha doğru görünmektedir. Eski yazıda büyük harf bulunmadığı gibi özellikle klasik dönem metinlerinde noktalama işaretleri de yer almaz. Mahlâslar veya önemli ibareler ya farklı renkte mürekkeple (sürh, mavi, altın rengi) yazılır ya da üst tarafı bir çizgiyle işaretlenir. Bu özellikleri korumak bakımından metin yazımında bütünüyle küçük harf kullanmak, noktalama işaretlerinden kaçınmak ve mahlâsları koyu renkte göstermek eserin aslına uymak bakımından yararlı olur.

Şiirlere numara verilirken, yaygın bir biçimde benimsenmiş olan, her nazım biçimini kendi içerisinde numaralama yolu tutulabilir. Özellikle gazelerde şiir sayısı üç veya dört haneli sayıları buluyorsa "001" veya "0001" biçiminde numara vermek, okuyucuya metnin gazel sayısı hakkında fikir vermesi bakımından faydalıdır. Eserin başında toplam manzume sayısı belirtilerek, sunulan eserde kaç şiir bulunduğunun söylenmesi de yararlı olacaktır.

Beyitlere numara verilirken de farklı yöntemlerin kullanıldığı görülüyor. Her beyte numara vermek okuyucunun gözünü yorup fazla ayrıntıya sebep olacağından eksiltme yoluna gidilebilir. Beyit sayılarının üçer üçer yürümesi

2 Ahmed Ateş, "Metin Tenkidi Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, 1942, c. VII-VIII, s. 253-267.

3 İsmail Ünver, "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler", *Türkoloji Dergisi*, 1991, c. XI, sy. 1, s. 51-89.

4 Muharrem Ergin, *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul, 1980, XVII+543 s.

beş beyitli bir gazelin son iki beyti bir sonraki sayfanın başında kaldığında okuyucuya güçlük çıkarmaktadır. Bu ikisinin manzumenin kaçınıcı beyitleri olduğu veya şiirin kaç beyitten oluştuğu anlaşılamamaktadır. Bu yüzden yalnızca tek sayılı beyitlere numara vermek bir çözüm olarak sunulabilir.

Vezinler, şiirin başına yazılmalı ve işaretlerle belirtilmelidir. Ayrıca *Garâyibü's-Sıgar*⁵ yayınında olduğu gibi veznin başına ait olduğu bahrin yazılması da son derece faydalıdır. Bunun yanı sıra, metindeki vezinlerin toplamının, bahirlere göre tasnif edilerek, çalışmanın başında verilmesi, şairin dil ve üslûbunun belirlenmesine yardımcı olacağı gibi, vezin konusunda çalışacak araştırmacılara da kolaylık sağlayacaktır.

Çeviri

Klasik dönem metinlerinin günümüz Türkçesine çevrilmesi, birçok açıdan büyük önem taşımaktadır. Çeviri yapıldığında metni hazırlayanın şiirleri nasıl anladığı ortaya çıkacak, okuyucu buradan hareketle metne nüfuz edecektir. Böylece metin üzerinde düşünme ve bunun bir sonucu olarak da yeni yorumlara gitme imkânı sağlanmış olacaktır. Metinlerin çevirilerinin yapılmasının bu şiiri öğrenmekte güçlük çeken yüksek öğretim kurumlarındaki öğrenciler için de rehber niteliği taşıyacağı göz ardı edilmemelidir. Ayrıca, Osmanlı şiirine ilgi duyan genel okuyucu kitlesine de yol gösterici olması bakımından son derece yararlıdır. Böylece yılların getirdiği kopukluk bir nebze olsun aşılabacaktır.

Çevirili metinlerin yazımında çok çeşitli yollar tutulabilir. Öncelikle çeviriler dipnotlarda metnin hemen altında verilebilir. Bu, yararlanmağı kolaylaştırıcı ve yerden kazandırıcı bir yoldur. Metni bir sayfaya ve çeviriye de karşı sayfaya verme yöntemi de tercih edilebilir. Yayınları yapılmış, üzerinde çalışılmış eserlerin, tenkitli metnini kitabın sonuna ekleyip, bütünüyle metinden sıyrılarak sanatkârane bir dille çevirisinin yapılması da genel okuyucu kitlesine hitap etmesi bakımından denenmesi gereken bir yol olarak görülebilir.

Dizin

Metinlerin sonuna dizin eklenmesinin birçok açıdan yararı vardır. Metni yayımlayan, kelime kadrosunu ve kullandığı tamlamaları görerek şairin dil ve üslûbu hakkında fikir edinebilir ve bunu değerlendirmeleri içerisinde gösterebilir. Eseri herhangi bir konu bakımından tarayacak araştırmacı, dizinden yararlanarak zamandan kazanır ve sonuca daha çabuk ulaşır. Bunun yanı sıra, farklı disiplinlerden araştırmacılar da dizin yoluyla kitaptan yararlanma kolaylığını elde edebilir. Bütün bunlar ilmî çalışmaların çabuklaşmasına ve genişle-

⁵ 'Alî Şîr Nevâyî, *Garâ'ibü's-sıgar İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*, Günay Kut (haz.), Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Yüksek Kurumu, 1994, xii+515 s.

mesine yol açacaktır. Özellikle hacimli metinlerde kelime ve tamlama dizinin bulunması, sonuca ulaşmayı hızlandırıcı, son derece faydalı bir uygulamadır.

Sonuç

Buraya kadar, mevcut metin neşirleri de göz önünde bulundurularak çeşitli teklifler sunuldu. Kuşkusuz bu tekliflerin eksik yönleri vardır. Bu yüzden burada sayılanlar sadece iyiye arama çabası olarak kabul edilmelidir.

Sonuç olarak metin yayımında, eserin kullanıcıya daha yararlı olmasına çalışılmalı, daha geniş topluluklara ulaşabilecek bir yöntem geliştirilmeli, eskiyle olan bağı yeniden kuracak ve güçlendirecek bir yol tutulmalı ve eser hazırlanırken farklı disiplinlerin de ilgisi gözetilmelidir.

Kaynaklar

- ‘Alî Şîr Nevâyî, *Garâ’ibü’s-sıgar İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*, Günay Kut (haz.), Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Yüksek Kurumu, 1994, xii+515 s.
- Açıkgöz, Namık, “Klâsik Türk Şiiri Tenkîd Usûlüne Giriş ve “Bâki ve Dîvânından Seçmeler” Örneği”, *Polemik*, Aralık 1992, sy. 7, s. 43-46.
- Açıkgöz, Namık, “Mesihî Divanı’nı Okurken”, *Türk Dili*, 1997, sy. 550, s. 322-331.
- Açıkgöz, Namık, “Riyâzî, Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği: Dîvân, Sâkînâme ve Düstûru’l-Amel’in Tenkitli Metni”, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2002, 544 y.
- Açıkgöz, Namık, *Riyâzî Divanı’ndan Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990, vii+245 s.
- Ağaoğlu, Azad, “Şâhî Divanı mı Vâhî Divanı mı?”, *Toplumsal Tarih*, 2001, sy. 93, s. 62-65.
- Ak, Coşkun ve Mehmet Akkaya, *Zâtî Dîvânından Seçmeler Bazı Şiirlerinin Şerhi*, Balıkesir: Alem Basın Yayın, 1993, 233 s.
- Ak, Coşkun, *Bağdatlı Rûhî Divanı*, Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2001, 2 cilt, 1062 s.
- Ak, Coşkun, *Bağdatlı Rûhî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvân’ından Seçmeler*, Bursa: Gaye Kitabevi, 2000, 222 s.
- Ak, Coşkun, *Muhibbî Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser 129, 1987, 875 s.
- Ak, Coşkun, *Muhibbî’nin Farsça Divan’ı Metin-Çeviri*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1995, 102 s.
- Ak, Coşkun, *Zâtî Divanından Seçmeler, Bazı Şiirlerinin Şerhi*, Balıkesir, 1993, s. 233.
- Akarsu, Kamil, *Rumelili Zaîfî, Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanı’ndan Seçmeler*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları No. 2462, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi No. 634, Araştırma İnceleme Dizisi No. 40, 1993.
- Akay, Mehmet, “İbrahim Gülşenî’nin Divanı: İnceleme-Metin-Dil Hususiyetleri”, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1996, 315 y.
- Akkaya, Mehmet, “Şemsi Paşa Divanı İnceleme Edisyon Kritikli Metin”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1992, x+788 y.
- Akkaya, Mehmet, *Şemsi Paşa, Hayatı, Sanatı ve Dîvânından Seçmeler*, Balıkesir: Alem Yayınevi, 1995, 188 s.

- Aksoyak, İsmail Hakkı, "Gelibolulu Âlî ve Divanlarının Tenkitli Metni", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1999, 75+1551 y.
- Aksoyak, İsmail Hakkı, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Divanlarından Vâridâtü'l-Enîka'nın Neşri Üzerine", *Türkîlûk Bilimi Araştırmaları*, 2000, sy. 9, s. 223-236.
- Aksu, Cemal, "Lutfî Divanı'nın Tahlili", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002, xv+433 y.
- Aksu, Cemal, "Mevlânâ Sekkâkî Dîvânı, Hazırlayan Kemal Eraslan", *İlmî Araştırmalar*, 2000, sy. 9, 259-260 s.
- Aktaş, Ali, "Yetîm Divanı: İnceleme-Metin", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1997, 537 s.
- Akyüz, Kenan, Süheyl Beken, Sedit Yüksel ve Müjgan Cumbur, *Fuzûlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınevi, 1990, 329+113 s.
- Alparslan, Ali ve Kemal Eraslan, "Kâmârân Mirzâ'nın Divanı I", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1977-1979, c. xxiii, 1981, 37-163 s.
- Altun, Kudret, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Dîvânı: Vâridâtü'l-Enîka*, Niğde: Özlem Kitabevi, 1999, xlvii+531+8 s.
- Altunel, İbrahim, "Hâletî-i Gülşenî: Hayatı-Edebî Kişiliği-Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1988, iii+257 y.
- Ambros, Edith Gülçin, "İlic, Slobodan: Hüseyin Lâmekânî: Ein Osmanischer Dichter Und Mystiker Und Sein Literarisches Werk.", *Wiener Zeitschrift für die Kunde Des Morgenlandes* 91, 2001, s. 473-75.
- Ambros, Edith, *Candid Penstrokes: The Lyrics of Me'âlî an Ottoman poet of XVIth Century*, Berlin: Klaus Schwarz verlag, 1982, xxii+520+2 s.
- Araslı, Hamid, *Divan-ı Fuzûlî*, Bakü: Azarbeycan İlimler Akademisi, 1958, x+160 s.
- Araslı, Hamid, *Fuzulî Eserleri I Divan*, Bakü: Azarbeycan İlimler Akademisi, 1944, 420 s.
- Araslı, Hamid, *Şah İsmail Hatayî*, Bakü: 1946, 54+163 s.
- Araslı, Hamid, *Fuzûlî Eserleri III*, Bakü: Azarbeycan İlimler Akademisi, 1958, 466 s.
- Ateş, Ahmed, "Metin Tenkidi Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, 1942, c. vii-viii, 253-267 s.
- Avşar, Ziya, "Edirneli Nazmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Türkî-i Basit ve Gazeller Dışındaki Nazım Şekil ve Türleri", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1998, 666 y.
- Avşar, Ziya, "Revânî Dîvânı'nın Karşılaştırmalı Metni", Niğde: Doçentlik Takdim Tezi, 2000, 368 s.
- Aydemir, Yaşar, *Behiştî Dîvânı, Behiştî, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 2000, xiv+768 s.
- Aynur, Hatice, *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları Tezler Yayınlar Haberler Toplu Sayı: 1990-2005*, İstanbul, 2005, 783 s.
- Aynur, Hatice, *XV. Yüzyıl Şairi Çâkerî ve Dîvânı*, İstanbul 1999, xi+262 s.
- Baştuğ, İbrahim, "Bâbü'r Divânı", *Bilge*, Güz 1995, sy. 7, s. 85-88.
- Bayak, Cemal, "Sehâbî Divanı Metin İzahlı İndeks", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998, xxix+464 y.
- Boz, Erdoğan, "Hakîkî Divanı: Dil İncelemesi-Kısmî Çeviri-Yazılı Metin", Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 1989, 878 y.
- Burmaoğlu, Hamit Bilen, "Lami'î Çelebi Divanı Hayatı Edebî Kişiliği Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1983.

- Burmaoğlu, Hamit Bilen, *Bursalı Lâmiî Çelebi Divanından Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Kaynak Eserler Dizisi 25, 1989, 197 s.
- Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı, *Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2001, x+133 s.
- Cihan, Selim, “Cenâbî Paşa ve Dîvanı”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996, 419 y.
- Çabuk, Vahid, *Divan-ı Muhibbî Sultan Süleyman'ın Şiirleri*, 3 cilt, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser 154, 155, 156, 1980 [c. I, 199 s.; c. II, 384 s.; c. III, 542 s.].
- Çavuşoğlu, Mehmet ve M. Ali Tanyeri, *Hayretî Divan Tenkitli Basım*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 2868, 1981, xxiii+448 s.
- Çavuşoğlu, Mehmet ve M. Ali Tanyeri, *Üsküplü İshak Çelebi Divan Tenkitli Basım*, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1990, 378 s.
- Çavuşoğlu, Mehmet ve M. Ali Tanyeri, *Zâtî Divan*, 3. cilt, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1216, 3369, 1987, 527 s.
- Çavuşoğlu, Mehmet, *Amrî Divan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979, 208 s.
- Çavuşoğlu, Mehmet, *Bâkî ve Dîvânından Örnekler*, İstanbul: 2001, 157 s.
- Çavuşoğlu, Mehmet, *Hayâlî Bey ve Divanı'ndan Örnekler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı 1000 Temel Eser 125, 1987, 199 s.
- Çavuşoğlu, Mehmet, *Helâkî Divan Tenkitli Basım*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 2979, 1982, 207 s.
- Çavuşoğlu, Mehmet, *Necatî Bey Divanı*, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser 13, 269 s.
- Çavuşoğlu, Mehmet, *Vasfî Divan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 2709, 1980, 164 s.
- Çavuşoğlu, Mehmet, *Yahya Bey Divan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 2233, 1977, xvi+646 s.
- Çeltik, Halil, “Ümmî Şair Enverî ve Divanı”, *Bilge*, Yaz 2003, sy. 37, s. 77-78.
- Çetin, İsmail, “Ulûî Terzî-zâde: Dîvânı, Hayatı ve Edebî Şahsiyeti”, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 1993, xx+626 y.
- Çınar, Türkân, “Hayalî-i Gülşenî Divanı: Metin-İnceleme”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998, 317 y.
- Çıpan, Mustafa, “Muğlalı İbrâhim Şâhidî: Hayatı-Edebî Şahsiyeti-Eserleri-Dîvân ve Gülşen-i vahdet-Tenkitli Metin”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1986, xxxiii+166 y.
- Dalbudak, Funda, “Handanî Divanı: Gazeller Bölümü-Metin İncelemesi”, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, 1995, 123 y.
- Dankoff, Robert, “S. Ilic, Edited By, Hüseyin Lâmekânî: Ein Osmanischer Dichter Und Mystiker Und Sein Literarisches Werk”, *Journal of the American Oriental Society* 121, 2001, sy. 4, s. 715-717.
- Demirel, Hamide, *The Poet Fuzulî: His Works, Study of his Turkish, Persian and Arabic Divans*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991, ix+315 s.
- Derdiyok, İ. Çetin, “Prof. Dr. Mine Mengi, Mesihî Divanı”, *Türk Dili*, Şubat 1996, sy. 530, s. 370-372.

- Derdiyok, İ. Çetin, *Cemâlî Hayatı, Eserleri ve Dîvânı: İnceleme, Tenkitli Metin, Tıpkıbasım*, Harvard, 1994, 170 s.
- Dilçin, Cem, *Fuzulî Divanı Üzerine Notlar=Studies on Fuzulî's Divan*, Cambridge: MA.: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2001, xvi, 366, [6] s.
- Dursun, Mesut, "Nihanî Divanı: İnceleme-Metin", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1990, ix+289 y.
- Dvorak, Rudolf, *Bakî's Divan*, Leiden: Brill, 1. C. 1908, 2. C., 1911, lxxv+666 s.
- Eraslan, Kemal, *Hüseyn-i Baykara Divanından Seçmeler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987, 1000 Temel Eser 126, 145 s.
- Eraslan, Kemal, *Mevlânâ Sekkâkî Dîvânı*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1999, xvii+686 s.
- Ergin, Muharrem, *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul, 1980, XVII+543 s.
- Ergun, Sadettin Nüzhet, *Bâkî Hayatı ve Şiirleri Cilt 1 Dîvân*, İstanbul: Sühulet Kitap Yurdu, 1935, xv+503 s.
- Ergun, Sadettin Nüzhet, *Hatâyî Divanı Şah İsmail Safevî, Edebî Hayatı ve Nefesleri*, İstanbul: Maarif Kitaphanesi, 1950, 248 s.
- Erkal, Duygu, "Vâridatü'l-Enîka", *Bilgi*, Güz 2000, sy. 26, s. 127-128.
- Erünsal, İsmail E[rol], *The Life and Work of Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, With a Critical Edition of His Dîvân*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 1983, 523 s.
- Fedai, Harid, *Handî Dîvânı-i: Gazeller*, İstanbul: Eren, 2003, 248 s.
- Fuzulî, *Divan [Gazeller, Terkipler, Kıtalar, Rubailer, Lügatçe, İndeks, Fihrist]*, Abdülbaki Gölpınarlı (haz.), İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1985, cxxxviii+233 s.
- Fuzulî, *Dîvân-ı Türkî*, Emin Sâdîkî (haz.), Tahran: 1374 (1995), xxvii+548 s.
- Fuzulî, Muhammed b. Süleymân el-Bağdâdî, *Dîvân-ı Fârisî=The Persian Poems of Fuzulî, with notes Hossibé Mâzî oğlu*, 2. bs., Tahran: Vezaret-i Ferheng ü İrşad İslam, 1995/1374, lxxii+712 s.
- Fuzulî, *Türkçe Dîvân*: hzl., Kenan Akyüz, Sedit Yüksel, Süheyl Beken, Müjgan Cunbur, Ankara: İş Bankası, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1958, xi+573 s.
- Gençtürk-Demircioğlu, Tülay, "Cemili Divanı İnceleme Metin", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002, vii+604 y.
- Gökyay, Orhan Şaik, "Kanunî'ye İsnad Edilen Dîvân Üzerine", *Tarih ve Toplum*, Ağustos 1989, sy. 68, s. 62-64.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Fuzulî Divanı*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1948, clxiii+432 s.
- Gül, Tayyar, "Divan-ı Şâhî", Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2000, xvi-148 y.
- Gülhan, Abdülkerim, "Hakânî Mehmed Bey: Hayatı-Eserleri ve Divanı, Tenkitli Metin", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1996, xvi+721 y.
- Gürgendereli, Müberra, *Hasan Ziyâ'î Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Divanı (İnceleme-Metin)*, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2981 Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat-Edebiyat Eserleri Dizisi/440-155, 2002, xiii+395 s.
- İbn Kemâl, *Divan: Tenkitli Metin*, Haz. Mustafa Demirel, İstanbul: 1996, xxv+232 s.

- Iliç, Slobodan, *Hüseyin Lâ-Mekânî: Ein Osmanicher Dichter und Mystiker und sein literarischer Werk*, Wiesbaden: Harrossowits Verlag, 1999, 216 s.
- İpekten, Halûk ve Mustafa İsen, *Basılı Divanlar Kataloğu*, Ankara: Akçağ, 1997, 137 s.
- İpekten, Halûk, *Bâkî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Ankara: Akçağ, 1998, 242 s.
- İpekten, Halûk, *Fuzûlî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Ankara: Akçağ, 1999, 247 s.
- İsen, Mustafa, *Usulî Divanı*, Ankara: Akçağ, 1990, 243, [108] s.
- İsen, Mustafa, *Usûlî Hayatı Sanatı ve Divanı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1988, liv+265 s.
- İsen, Mustafa, *Usûlî Hayatı, Sanatı ve Divanı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi 1987, xxii+285 s.
- İsen, Tûbâ İşınsu, “Divan Şiirine Yapısalcı Bir Yaklaşım: Fuzulî Divanı Üzerine Notlar”, *Kanat: Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Merkezi Haber Bülteni*, Güz 2002, sy. 10, s. 10.
- İsen, Tûbâ İşınsu, “Şâhî Divanı’na Dair”, *Türk Kültürü*, Aralık 2000, Yıl: 39, sy. 54, s. 769, 774.
- Kahraman, Bahattin, “Arşî Divanı’nın Tenkitli Metni”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1989, 471 y.
- Karaca, Oktay Selim, “Haşimi Divanı: Hayatı- Sanatı-Eserleri ve Divanı’nın Karşılaştırmalı Metni”, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1995, 261 y.
- Karahan, Abdülkadir, *Kanuni Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figânî ve Divançesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 1181, 1966, 18+xxx+214+29 s.
- Karahan, Abdülkadir, *Les Poètes Classiques a l’époque de Soliman le Magnifique*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991, vii+245 s.
- Karakaş, Cevdet, “Divânçe-i Kesbî: Transkripsiyonlu Metin-Sözlük-İndeks”, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2000, xiv+181 y.
- Karataş, İbrahim Hakan, “16. Yüzyılda Bir Nazire Şairi: Sebzî ve Nazireleri”, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2001, xii+228 y.
- Karavelioğlu, Murat, “On altıncı Yüzyıl Şairlerinden Prizrenli Şem’î’nin Divanı’nın Edisyon Kritiği ve İncelenmesi”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2 cilt, 651+59 y.
- Kazan, Şevkiye, “İshâk Çelebi’nin Divanı’nı Okurken”, *Bilig*, Güz 2000, sy. 26, s. 101-108.
- Kazan, Şevkiye, “Kütahyalı Rahîmî ve Divanı”, *Bilge*, Yayın-Tanıtım-Tahlil-Eleştiri, Yaz 2004, sy. 41, s. 104-105.
- Kesik, Beyhan, “Cenabi Paşa Divanı: Karşılaştırmalı Metin”, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 1996, xi+274 y.
- Kılıç, Atabey, “Fuzulî’nin İran’da Neşredilen Türkçe Divanı: Emîn Sıddîkî, Fuzulî: Dîvân-ı Türkî, Tahran 1374 (1995), xxvii+548 s.”, *EÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1998, sy. 9, s. 165-204.
- Kılıç, Filiz Hançerlioğlu, “Âşık Çelebi Divanı”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1988, 358 y.

- Kılıç, Filiz, “Osmanlı Hanedanından Bir Şair Şehzade Korkud”, *Bilig*, Yaz 1996, sy. 2, s. 203-219.
- Kılıç, Filiz, *Şehzâde Bayezid Şâhî Hayatı ve Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000, s. xvi+308.
- Kırkkılıç, Ahmet, “Sultan Üçüncü Murâd (Murâdî) Hayatı Edebî Kişiliği Eserleri ve Divanı’nın Tenkidli Metni”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1985, 685 y.
- Kırkkılıç, Ahmet, *Sultan III. Murad Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanı’ndan Seçmeler*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Türk Büyükleri Dizisi 75, 1988, xvii+191 s.
- Korkut, Gülçiçek, “Le’âlî Dîvânı: İnceleme-Metin”, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2003, 249 y.
- Küçük, Sabahattin, “Riyâzî Divânı’ndan Seçmeler Üzerine”, *Türk Dili*, 1992, s. 492, 464-473 s.
- Küçük, Sabahattin, *Bâkî Divânı*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1994, xvii+472+3 s.
- Küçük, Sabahattin, *Bâkî Divanından Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser 140, 1989, vi+426 s.
- Maştakova, E. i., *Mihri Hatun Divan*, Moskova: Akademiya Nauk SSSR, 1967, 104+306 s.
- Mazıoğlu, Hasibe, *Fuzuli ve Türkçe Divanı’ndan Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992, 243 s.
- Mehmed Fuad, Köprülüzade, *Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divanı Türkî-i Basit*, İstanbul: Türkiyat Enstitüsü, 1928, 79+84 s.
- Mehmedov, Fazıl, *Mehammed Fuzuli Eserlerinin Neşri*, Bakü: Maarif, 1996, s. 269.
- Memmedov, A., *Habîbî Şiirler*, Bakü: Yazıcı Neşriyat, 1980, 68 s.
- Mengi, Mine, *Mesihî Divanı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Divanlar Dizisi 1, 1995, v+303 s.
- Mermer, Ahmet, *Kütahyalı Rahîmî ve Divanı*, İstanbul: İstanbul Sahaflar Kitap Sarayı, 2004, 589 s.
- Mihri, Mehmet, *Ulu Türk Ulusunun Şanlı Şairi Fuzûlî’nin Şerh ve Tefsirli Divanı*, İstanbul: Aydınlık Basımevi, 1937, 125 s.
- Morina, İrfan, *Priştineli Mesihî Hayatı Sanatı Eserleri*, Priştine: Tan Yayınevi, 1987, 304 s.
- Morina, İrfan, *Rumeli Şairi Priştineli Mesihî: Hayatı Sanatı ve Eserleri*, 2. bs, Prizren: Bay Yayınları, 2004, 304 s.
- Muhibbî Divânı, Nuruosmaniye Kütüphanesi No 3873’teki Karamemi Tezhipli Nüshasının Tıpkıbasımı*, Sunuş: Günay Kut, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001, 30+280 s.
- Okatan, Halil İbrahim, “Kafzâde Faizî: Hayatı-Eserleri-Sanatı-Tenkitli Divan Metni”, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 1994, 293 y.
- Okuyucu, Cihan, *Cinânî, Hayatı, Eserleri ve Divanı’ndan Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996, Türk Klâsikleri Dizisi 35, ix+190 s.
- Okuyucu, Cihan, *Cinânî: Hayatı, Eserleri Divanının Tenkitli Metni*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1994, 770 s.
- Özdemir, Ayşe Bulan, “Hâşimî [Bursalı]: Hayatı-Edebî Kişiliği ve Dîvânı’nın Tenkitli Metni”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1993, 273 y.

- Özen, Faik, “Beşiktaşlı Yahyâ Efendi Hazretlerinin Hayatı-Menakıbları ve Divançe’si”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1979.
- Öztürk, Murat, “Handânî’nin Gazelleri: Tahlil-Metin”, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2002, 121 y.
- Özyılmaz, Kezban, “Kâmî: Hayatı-Eserleri ve Dîvânı’nın Tenkitli Metni”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1996, xvi+404 y.
- Pala, İskender, “Aşkî Hayatı Edebî Şahsiyeti ve Dîvân’ı”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1983.
- Pala, İskender, *Baki*, İstanbul: Timaş, 1998, 152 s.
- Paşazade, Erhan, “Necmî Ömer Efendi’nin Divan’ı, Tuhfe-i vahdet ve Kaside-i Elfiyye İsimli Eserlerinin Transkripsiyonlu Metni ve Divanı’nın İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2002, ix+316 y.
- Ross, E. Denison, *Divan-ı Babur Padişâh*, Kalküta: Asiatic Society of Bengal Babtist Mission Press, 1910, 44 s.
- Ross, E. Denison, *Divan-ı Bayram Hân-ı Hânân (Farsça-Türkçe)*, Kalküta: Babtist Mission Press, 1910, 91+7 s.
- Rushdi, Hussamuddin, *Divan-ı Bayram Hân-ı Hânân (Farsça-Türkçe)*, Karaçi: P.T.J. Printing Press, 1971, 18+85 s.
- Samayiloviç, İskender, *Mecmua-i Eş’âr-ı Babur Padişah*, Petrograd: İlyas Mirza Boragan Eskinin Matbaası, 1917, 90+34 s.
- Sami, Şemseddin, *Bâkî’nin Eş’âr-ı Müntehabesi*, İstanbul: Mahmud Beg Matbaası, 1899, 112 s.
- Saraç, M. A. Yekta, “İbn Kemâl Divanı’nın Tenkitli Mentinin Tenkidi”, *İlmî Araştırmalar*, 1990, sy. 3, s. 191-195.
- Saraç, M. A. Yekta, *Emrî Divanı*, İstanbul: Eren, 2000, 389 s.
- Saraç, M. A. Yekta, *Şeyhülislam Kemal Paşazade: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri*, İstanbul: Risale Basın Yayın, 1995, 126 s.
- Seyhan, Köksal, “Livâyî Dîvânı’nın Edisyon Kritiği”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002, vii+501 y.
- Seyhan, Nezihe, “Medhî Divanı İnceleme Transkripsiyonlu Metin”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2000, 639 y.
- Sungur, Necati, *Âhî Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1994, 223 s.
- Süreyya, Mehmet, *Divançe-i Hâşimî Emir Osman Efendi*, İstanbul: Matbaa-i Bahriyye, 1913, 58 s.
- Şahin, Esin, “Divan-ı Necmi: Metin”, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 1998, v+184 y.
- Şanlı, İsmet, “Hilâlî Divanı: Metin-Çeviri-Tahlil”, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1999, vii+174 y.
- Şavk, Ülkü Çelik, “Mevlânâ Sekkâkî Dîvânı, Hazırlayan Kemal Eraslan”, *Türk Dili*, Mart 2001, sy. 591, s. 354-356.
- Şentürk, Ahmet Atillâ ve Ahmet Kartal, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Dergâh, 2004, 536 s.
- Tanyeri, M. Ali, ““Bağdatlı Rûhî Dîvânı” Üstüne”, *Dîvânlar Üstüne*, 2005, s. 39-49.

- Tanyeri, M. Ali, ““Behiştî Dîvânı” Üstüne”, *Divânlar Üstüne*, 2005, s. 101-110.
- Tanyeri, M. Ali, ““Hasan Ziyâ’î Divanı” Üstüne”, *Divânlar Üstüne*, 2005, s. 119-124.
- Tanyeri, M. Ali, ““Muhibbî Divanı” Üstüne”, *Divânlar Üstüne*, 2005, s. 23-37.
- Tanyeri, M. Ali, ““Şehzâde Korkut Osmanlı Hanedanından Bir Şair” Üstüne”, *Divânlar Üstüne*, 2005, s. 9-21.
- Tanyeri, M. Ali, *Divânlar Üstüne -Eleştiriler-*, İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2005, s. 131.
- Tarlan, Ali Nihat, *Fuzûlî Divanı Musammat-Mukatta’ ve Rübailer Kısmı*, İstanbul: 1950, 248+10 s.
- Tarlan, Ali Nihat, *Fuzuli Divanı Şerhi*, Ankara: Akçağ, 2001, 720 s.
- Tarlan, Ali Nihat, *Hayâlî Bey Divanı*, Ankara: Akçağ, 1992, 323+61 s.
- Tarlan, Ali Nihat, *Hayâlî Bey Divanı*, İstanbul: İstanbul Millî Eğitim Bakanlığı, 1945, xxiv+450+32 s.
- Tarlan, Ali Nihat, *Necatî Bey Divanı*, Ankara: Akçağ, 1992, 494 s.
- Tarlan, Ali Nihat, *Necatî Bey Divanı*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2342, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 592, Türk Edebiyatı Dizisi: 25, 1997, xxviii+557 s.
- Tarlan, Ali Nihat, *Necatî Bey Divanı*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1963, xxviii+557 s.
- Tarlan, Ali Nihat, *Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Divân Şiiri*: c. I, *Rahmî ve Fevrî*, İstanbul, 1948; c. II, *Ubeydî*, 1948; c. III, *Ulvî-Me’âlî-Nihânî-Feyzî-Kâtibî*, 1949; c. IV, *Revânî-Hayretî-Hâverî-Âhî-Peyâmî-Sânî*, 1949. c. I-IV, 8+110+88+95+110 s.
- Tarlan, Ali Nihat, *Zâtî Divânı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, c. I, 1968, xxxii+496 s., c. II, 1970, 502 s.
- Tataroğlu, Abdullah, “Muhîfî: Hayatı-Eserleri ve Edebî Kişiliği-Divanı’nın Tenkitli Metni”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1995, 338 y.
- Tiker, Savaş, “Necmî Divanı: İnceleme-Metin”, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2003, 164 y.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Bakî Divanından Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser 123, 1987, xv+195 s.
- Tok, Vedat Ali, “Garîbî Divanı: İnceleme-Metin”, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1995, viii+308 y.
- Toparlı, Recep ve Sadi Çöğenli, *Divan-ı Halîm Giray*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 1991, 131+59 s.
- Toparlı, Recep, *Hârezmlî Hâfız Divanından Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1994, x+317 s.
- Toparlı, Recep, *Harezmlî Hafız’ın Divanı, İnceleme-Metin-Tıpkı Basım*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998, 775+586 s.
- Toparlı, Recep, *Şemseddin Sivasî Divanı*, Sivas: Gurbet Yayınları, 1984, 184 s.
- Topçu, Necaettin, “Gelibolulu Âlî’nin Dördüncü Dîvânı: İnceleme-Metin”, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 1996, 300 y.
- Tulum, Mertol ve M. Ali Tanyeri, *Nev’î Divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 2160, 1977, xx+607 s.
- Turan, Selâmi, “Şâhî Mahlâşlı Çilekeş Bir Şehzade: Bayezid”, *bilge*, Kış 2000, sy. 27, s. 88-90.

XVI. Yüzyıla Ait Türkçe Dîvan Neşirleri

Ömer Zülfe

Özet

XVI. asra ait divanların yeni harflerle neşirlerini konu edinen bu yazıda ilk olarak, daha sonraki yayınlara kılavuzluk eden eserler kısaca tatınılmıştır. Bu kısa tanıtımın ardından bugüne kadar basılan belli başlı kitaplar göz önünde bulundurularak adlandırma, metin yazımı, inceleme ve çeviri gibi hususlarda teklifler sunulmuştur. Yazının üçüncü bölümünde, tespit edilebildiği kadarıyla, kitap ve tez olarak hazırlanan XVI. asır divan neşirlerinin künyeleri yer almaktadır.

Anahtar Sözcükler: Baki, Fuzuli, Edith Ambros, Ali Nihat Tarlan, Abdulkadir Karahan, Divan.

Klasik Türk Edebiyatında Kaside

Murat A. KARAVELİOĞLU*

I. Giriş ve Değerlendirme

KASİDE, KLASİK Türk Edebiyatında hemen hemen her şair tarafından kullanılmış olan bir nazım biçimidir. Beyit sayısının bir hayli fazla olması, çeşitli bölümlerden meydana gelmesi, müstakil bir konuya hasredilebilmesi ve konu sınırlamasının bulunmaması gibi sebeplerden dolayı genel olarak tercih edilmiş bir nazım biçimi olduğunu söyleyebiliriz. Uzun devirlerin şartları göz önüne alındığında kaside yazmanın bir bakıma mecburiyet olarak değerlendirilmesi bile mümkündür. Üstelik sadece kendisine hami arayan ya da kendisini hamisini methetmekle görevli sayan şairin yerine getirmesi gereken bir mecburiyet değil, aynı zamanda bazı türler için -mesela mersiye- söyleyecek olursak bir geleneğin yahut vefa borcunun gerektirdiği bir mecburiyet olarak da karşımıza çıkar. Haddizatında kaside yazıcılığı her şeyden önce bir geleneğin icabıdır. İstisnalar bir yana bırakılacak olursa şair, divanına bir tevhit ya da münacatla başlar. Ardından naat, din büyüklerine methiye gibi türler gelir. Genellikle kronolojik -çünkü bir şair birçok padişah devrini idrak etmiş olabilir- bir sıra takip edilerek devrin padişahlarına, vezirlerine ve diğer devlet büyüklerine yazılan kasideler de bu geleneğin bir sonucu olarak divanlarda yer alırlar. Kaside yazıcılığının, şairin kabiliyeti ölçüsünde geliştiği de bir gerçektir. Kimi şairler kaside yazmakta -yazmış olsalar bile- başarılı olamadıkları gibi, kimileri de hem kasidede hem de başka bir nazım şeklinde -örneğin gazelde- başarılı olmuşlardır. Nef'î örneğinde olduğu gibi kasideleriyle şöhret bulan, hatta bunun ustası kabul edilen şairler de yok değildir.

Gazelin, Klasik Türk Edebiyatı şairlerince genel olarak çok kullanılan bir nazım şekli olduğu bilinmektedir. İster soyut ister somut olsun sevgilinin anlatılması ve diğer lâ-dînî unsurların konu edilmesi sayesinde gazel biçiminde binlerce şiirin kaleme alınmasını sağlamıştır. Buna, beyit sayısının azlığı ve şair ta-

* Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

biatına uygun oluşunu da katarsak tartışmasız üstünlüğünün sebepleri kendiliğinden ortaya çıkar. Belki de sırf kısa oluşu bile gazelin çok tercih edilmesinin bir sebebi olarak kabul edilebilir. Öte yandan tasavvufi unsurların mazmun olarak kullanılması bir yana doğrudan anlatıldığı gazeller de aynı çerçevede değerlendirilebilir. Ancak kaside, *nesib* veya *teşbib* adı verilen giriş bölümüyle diğer pek çok nazım şekline üstünlük sağlar. Bu bölüm, genellikle bahar, yaz, kış, gece, şafak, gökyüzü, at veya bir güzelin tasvir edildiği, sanat yönünden oldukça kuvvetli bir bölümdür. Şairin, kasidedeki başarısı veya başarısızlığı bu ilk bölümle ortaya çıkmaya başlar. Bu bölümde anlatılan tabii, kozmik ya da diğer somut bir nesne –örneğin gül, hançer, tığ (kılıç), kalem vs.- kasideye isim verir. Kısaca söylemek gerekirse şair, çoğu zaman kasidesinin sadece bir bölümünde, örneğin gazelden daha uzun bir şiir ortaya koyar ve girizgâh beyti veya beytleriyle kasidenin asıl maksadı olan methiye bölümüne geçer. Aynı şiir içindeki bu farklı bölümler, uzun şiiri tekdüzelikten kurtarıp ahengin sürmesini sağladığı gibi okuyucunun ilgisini değişik bir noktaya çekerek dikkatinin dağılmasını da engeller. Methiye bölümü kasidenin esas kısmını teşkil eder. Bu kısımda şair, muhatabına yönelir ve başta mübalağa olmak üzere teşbih, istiare, telmih ve tenasüp gibi çeşitli edebî sanatları kullanarak mükemmel ve ideal olanı arar. Kasideyi farklı kılan bölümlerden birisi de tegazzüldür. Şair methiyeyi bitirip bir münasebetle gazel söylemek istediğini ifade eder yahut açıkça söylemese bile bunu hissettirir. Ardından çok uzun olmayan bir gazel söyler. Bu da kasidenin gerek söyleyen gerekse okuyan açısından olumlu bir yönüdür. Fahriye bölümünde şair kendisini metheder. Fahriyenin, methiyeden geri kalmamasına dikkat edilir. Dua bölümü son kısımdır. Şüphesiz ki bu bölümlerin hepsinin bir kasidede bulunması şart değildir. Örneğin az karşılaşılma birliktir nesib veya teşbib bölümü olmadan doğrudan methiye ile başlayan kasideler vardır. Aynı şekilde tegazzül ya da fahriye bölümleri olmayan kasideler de bulunmaktadır. Fakat kesin olan şudur ki bir şiirin, aynı vezin ve kafiye de olmakla birlikte böyle farklı bölümlerinin bulunması şaire sanat kudretini göstermek ve maksadını, meramını anlatmak için sınırları pek geniş bir imkân sunar. İşte bu noktada kaside, mesneviye yaklaşır. Öte yandan, uzun bir nazım şekli olmak bakımından kasidede bir beyitte bitmeyen düşünce yahut hayal, sonra gelen ikinci hatta üçüncü beyte taşınır. Üstelik bunu yapmak, “ya”, “yahut” gibi bağlaçlarla çok kolay bir hale gelir. Akıcılık ve ahenk bozulmadığı gibi, sürükleyicilik de artar. Bir örnek verecek olursak, nesib bölümü av sahneleriyle dolu olan bir kasidede konu okuyucuya/dinleyiciye bütün yönleriyle ve kesintisiz olarak aktarılabilir. Bir veya birkaç beyitte av hayvanlarından söz edilirken, bir başka beyitte alıcı kuştan, Harem’de av yasağından ya da gök kubbenin tuzak, yıldızların yem olduğundan bahsedilebilir. Böylece konu, tam bir bütünlük içinde aktarılır.

Son yıllarda ülkemizde Klasik Türk Edebiyatı araştırmalarına ilginin arttığı görülmektedir. Önce metin neşrine yönelik olan bu çalışmalar, zamanla tahlil,

tetkik veya inceleme şeklinde gelişme göstermiş, şerh ve yorum çalışmaları çoğalmıştır. Belirli bir konuya yönelik derinlemesine ve spesifik formattaki çalışmalar da bundan nasibini almış; böylece nitelikli, doğru ve doyurucu sonuçlara ulaşılmaya başlanmıştır. Divan veya mesnevi edisyon kritiklerinin sağlam bir altyapı sunmuş olmalarıyla diğer araştırmalar için en önemli kaynağın sağlandığı görülmektedir. Kaside sözkonusu olduğunda bu çalışmaların temelini de yine bilimsel kıstasla yapılmış metin neşirlerinin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Şu halde ilmi düzeyde yapılan metin neşirlerinin önemi büyüktür. Bir şairin birçok nüshası bulunan divanının titizlikle yapılan karşılaştırması bizi büyük ölçüde şairin kaleminden çıkan nüshaya yaklaştırmış olur. Bundan sonra yapılacak olan yeni neşirlerin, inceleme, tahlil ya da tetkik çalışmalarının böyle bir nüshanın üzerine bina edileceği düşünüldüğünde metin tesis ve neşrinin önemi anlaşılır.

Bu bibliyografya denemesinde, kaside konusu ile uzaktan veya yakından yapılmış çalışmalar mümkün olduğunca toplanmaya çalışılmış ve Tezler, Kitaplar, Makaleler, Ansiklopedi Maddeleri ve Bildiriler başlıkları altında tasnif edilmiştir. İlk kısım olan Tezler başlığı altında lisans, yüksek lisans ve doktora tezleri yer almıştır. Bunlar arasında ise lisans (bitirme) tezlerinin ağırlıkta olduğu göze çarpmaktadır. Çoğunlukla kaside metinlerinin neşri şeklinde olan bu tezler, o yıllarda henüz yayınlanmamış olan birçok divan neşri çalışmaları için bir ön hazırlık mahiyetinde olmuştur. İçlerinden bazıları ise bir şairin bütün kasidelerinin okunması değil, belirli kıstaslarla seçilmesi sonucu ortaya çıkmışlardır. Mesela bazı tezlerde belirli sayıda kaside metni hazırlanırken, bazılarında tür ayırımına gidilmiş, örneğin sadece ıydiyeler ele alınmıştır. Lisans tezlerinin tamamı elbette salt metin neşri şeklinde değildir. Metin neşriyle birlikte çok yüzeysel inceleme çalışmaları yapılanlar olduğu gibi, yalnızca tetkik veya tahlil mahiyetinde olanlar da vardır. Bunlardan kiminde efsanevî unsurlar ele alınmış, kimisinde ise örneğin tasavvufî umdeler üzerinde durulmuştur. Önde gelen şairlerin meşhur kasidelerinin ele alındığı tezler de az değildir (Baki'nin *Sünbül Kasidesi*, Fuzulî'nin *Bağdat Kasidesi* gibi).

Tezler içinde yüksek lisans tezlerinin de önemli bir payı vardır. Kaside konusunda yüksek lisans tezlerine genel olarak bakılırsa dikkati çeken husus, yüzyıllara göre kasidenin genel olarak incelenmiş olmasıdır. Bir şairin kasideci yönünün incelendiği tezler yapıldığı gibi mesela fahriye gibi bir tek türün ele alındığı tezler de bulunmaktadır. Dil ve anlatım özellikleri, kelime indeksi, sözlüğü, tetkik, tahlil ve yorum denemeleri, soyut kavramların tespiti, tarihi perspektif ve padişah tavsifleri gibi konular da yine yüksek lisans tezlerinde ele alınmıştır.

Kaside konusunda yapılan doktora tezleri sayıca fazla değildir. Bunlardan birisi müstakil ramazaniye türünü incelerken, diğeri Klasik Türk Edebiyatı'nda

yazılan Kerbela mersiyeleleri üzerinde durmuştur. Lâle devri ve İbrahim Paşa'ya sunulan kasidelerin ele alındığı bir doktora tezi de bulunmaktadır.

Genel olarak tez çalışmalarına bakıldığında lisans seviyesinden başlamak üzere kaside metinlerinin ortaya konması yolundaki uğraşların öne çıktığını kolayca söyleyebiliriz. Asırlar boyunca kasidenin gelişiminin ve kullanımının tespiti amacına yönelik tezlerin bu noktadaki boşluğu doldurduğu kabul edilmelidir. Ancak kasidelerin hangi sınırlamaya tabi tutulursa tutulsunlar estetik, felsefî, tarihî, siyasî ve sanatsal yönlerden ele alınmaları; öte yandan sosyal hayat, soyut ve somut kavramlar açısından dikkatle değerlendirilmeleri gibi lokal incelemelere ihtiyaç olduğu kesindir. Bu sebeple diğer nazım şekilleri için de rahatlıkla söyleyebileceğimiz gibi kasidelerin tetkik, tahlil, şerh ve yorum bağlamında değerlendirilmelerinin artık elzem bir ihtiyaç olduğunu belirtmeliyiz.

Kaside araştırmaları içinde kitap neşirlerinin son derece az ve incelenen yönler bakımından mahdud olduğunu öncelikle söylemek yerinde olacaktır. Yapılan tezlerin birçoğu ne yazık ki kitap olarak yayınlanmamış, araştırmacıların sonradan yaptıkları kitap çalışmaları ise birkaç önemli örnekle sınırlı kalmıştır. Söz konusu kitaplar genellikle bir şairin meşhur bir kasidesinin şerhi ve yahut geniş izahı şeklinde olmuştur. Yüzyıllardan beri çok geniş coğrafyada adeta vecdle okunan Fuzulî'nin *Su Kasidesi* son yıllarda yapılan araştırmalara konu olan kasidelerin başında gelir. Bundan başka Ahmet Paşa'nın *Güneş Kasidesi*, Nev'î'nin *Sûriye Kasidesi*, Akif Paşa'nın *Adem Kasidesi* gibi şiirler metni verilip, nesre çevirisi yapıp, şerh edilip kitap olarak yayınlananlar arasındadır. Bir padişaha sunulan bütün kasidelerin toplandığı kitap olarak Kanunî örneğini görüyoruz. Bu tür bir çalışmanın hem dönem edebiyatını aydınlatmada hem de sözkonusu padişah ve devri ile ilgili yeni bilgilere ulaşmada yararı büyük olacaktır. Naat, methiye, mersiye gibi türlerden örneklerin ele alındığı kitaplar da bulunmaktadır. Bir şairin bilinen ve daha önce yayınlanan kasidelerinin dışında, o güne kadar bilinmeyen, muhtemelen başka bir nüshası ele geçirilerek veya şiir mecmuaları taranarak bulunan kasidelerinin yayınlandığı araştırma kitaplarının sayısı yok denecek kadar azdır. Bunun Nef'î bağlamındaki bir örneği bilinmektedir. Ancak bu yolda yapılacak araştırmalar, hem divan neşirlerinin yeniden değerlendirilmesini ve doğruya daha yakın bir hale bürünmesini sağlayacak hem de edebiyat tarihi yazımına katkıda bulunacaktır. Kitaplar bahsinde son olarak Prof. Dr. Hatice Aynur'un bibliyografya çalışmasını zikretmek gerekir. Bu tür yayınlar, hem araştırmacılara kaynak eser listesi sunmakta hem de çalışanları, çalışmaları ile ilgili olarak birbirlerinden haberdar ettiğinden aşağıda örnekleri görülecek olan tekrarlara düşmekten büyük ölçüde alıkoymaktadır.

Kaside konusunda yazılmış makalelere bakıldığında büyük bir çeşitliliğin olduğu hemen anlaşılır. Öyle ki bu çeşitlilik kasidenin genel olarak ele alınışından

belirli bir tür üzerinde yazılan makalelere, bir beytin şerhinden yanlış yorumlanan bir beytin eleştirisine, şekil ve muhteva incelemesinden kaside bölümlerinin irdelenmesine, salt bir kasidenin tanıtılmasından bir şairin bilinmeyen kasidelerinin neşrine ve tasvirlerin ele alınışına, hatta muammalı bir kasidenin çözümüne kadar oldukça geniş bir yelpazeye dağılır. Bazen kaside şairiyle birlikte ele alınırken bazen bir kaside bağlamında sosyal meselelere değinilir. Kasidenin bütününe şerh edilmesiyle yazılan yazılar da vardır. Methiye, mersiye, bahariye, hicviye, ramazaniye, sulhiye, hazaniye, dolapname gibi türlerin irdelendiği makalelerin sayısı az değildir. Ancak edebî metinleri anlamaya çalışırken yardımcı disiplinlerden, örneğin tarihî malzemeden ve arşiv belgelerinden yararlanma yaklaşımı doğrusu biraz ihmal edilmiş görünmektedir. Şairin hayatı ile şiirin paralelliği ve buradan hareketle genel olarak divan şiirinin, özel anlamda kaside nazım şeklinin sosyal yaşam ile olan sıkı ilişkisinin değerlendirileceği çalışmaların, gerek edebî metinlerin gerekse tarihî hadiselerin anlaşılmasındaki önemi inkâr edilemez. Bilhassa Nâbî'nin bir kasidesinden hareketle dönemin sosyal tenkidinin tespiti yahut ramazaniyelere dayanarak zihniyet değişimlerinin izlenmesi gibi toplum hayatı ile doğrudan ilişkili çalışmaların bizde çok geç başladığı ortadadır ve ısrarla devam ettirilmesinin lüzumu bilinmelidir. Zira bu tür çalışmalar bir yandan edebî metinlerin sosyal boyutunu ortaya koyarken diğer yandan tarihsel gerçeklerin meydana çıkmasına katkı sağlayacaktır. Bu noktada ramazaniye türünün özel bir yeri olduğunu düşünüyoruz. Toplumsal hayatın, yaşamın dinî ve ilâhî boyutuyla daha iç içe sürdüğü bu ay, aktüalitenin bir hayli yoğun yansımalarının gözlemlendiği bir zaman dilimi olduğundan sosyal izdüşümlerin edebiyata akisleri de aynı oranda yoğun olmaktadır. Bu durum, ramazaniye türünün diğer türlere nazaran daha sık incelenmiş olmasından da anlaşılmaktadır. Hatta kültürümüzde bir Ramazan Edebiyatı olduğu da bilinmektedir. Şitaiye, hammamiye, ıydiye ve sıhhat-name gibi türlerde de sosyal yaşamın izleri rahatça sürülebilir. Bibliyografya içerisinde böyle çalışmaların varlığının yanı sıra yeterli olmadığı da aşîkârdır.

Klasik Türk Edebiyatı metinlerinin edebî kıymetlerinin yanında tarihî açıdan değerli ve lüzumlu olduğu bir gerçektir. Özellikle kasidelerin bu yönü ile incelemeye tabi tutulmaları, kanaatimizce işin asıl önemli ve yararlı tarafıdır. Yaşadığı toplumdan asla uzak olmayan divan şairi, belki her şeyden önce iyi bir gözlemci olduğundan bugünün insanına dönemiyle ilgili kim bilir tarihî vesikalarda bulunamayacak bilgiler sunar. Şu halde metinden/belgeden hareketle varılacak sonuçların ve yapılacak yorumların en sağlıklı tespitler olacağı muhakkaktır. Hatta şairin hayatının da metinden gidilerek tespiti elbette daha doğru olacaktır.

Bibliyografya çalışmalarında yer alması gereken çalışma başlıklarından birisi de ansiklopedi maddeleridir. Konunun genel bir tanımının yapıldığı, tarihî süreç içinde gösterdiği gelişim ya da değişimlerin incelendiği, tesirlerinin irded-

lendiği ve örneklerin verildiği bu tür yazılar edebiyat tarihi çalışmalarında çok önemli bir yere sahiptir. Bizim çalışmamızda bilimselliği ispatlanmış, sahada öncelikle başvuru kaynağı olmuş belli başlı birkaç ansiklopediye yer verilmeyle iktifa edildi.

Bildiriler başlığı altında sıralanan künyelerde özellikle bildirinin yayınlanmamış olmasına dikkat edilmiştir. Yayınlanmış bildiriler artık makale hüviyetinde olduğundan ilgili yerde yazılmıştır. Çeşitli toplantılarda sunulan bildirilere genel olarak bakıldığında lokal çalışmalar olduğu hemen fark edilir. *Su* ve *Bağdat Kasideleri* gibi belirli bir şiirin incelendiği bildirilerin yanında bir kasidenin tematik olarak ele alındığı bildirilerin de sunulduğu görülmektedir. Ancak yine de bildirilerde ağırlıklı konuların tür incelemeleri şeklinde olduğu fark edilir. Bunlar arasında fahriye, ıydiye, mersiye gibi türler vardır. Görüldüğü gibi bildiri konularında belirgin bir sınırlama kendiliğinden meydana çıkmış gibidir. Sosyal hayat, tasavvufi umdeler, anlatım ve üslup özellikleri, mahallî unsurlar, tarihî perspektif, estetik ve sanatsal boyut gibi çok yönlü araştırmaların bildirilerde konu edilmesi, özellikle bunların basılması durumunda geniş kesimlere ulaşması mümkün olacağından isabetli olacaktır.

II. Kaside Literatürü

A. Tezler

- Akalın, Emine, “Sabrî’nin Ebû Saîd Efendi Vafında Bir Kasidesi (Tahirü’l-Mevlevî)”, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1982, 50 y. (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu).
- Akarca, Döndü, “Şitaiyye Nesiplerinde Dil, Anlatım ve Muhteva Özellikleri”, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2003, 224 y. (Danışman: Doç. Dr. İ. Çetin Derdiyok).
- Akbaş, Ertan, “Necati Beğ Divanı’ndaki Kasidelerin Dil Özellikleri ve Sözlüğü”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi 2001, 245 y. (Danışman: Yard. Doç. Dr. Avni Gözütok).
- Akıncioğlu, Tanseli, “Ahmedî’nin Otuz üç Kasidesi, Altı Terki-i Bend ve İki Terci-i Bendinin Transkripsiyonu”, Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1971, 108 y.
- Akyüz, Emin, “Tahirü’l-Mevlevî (Olgun)’nin Bâkî’nin Sünbül Kasidesi İle Fuzûlî’nin Bağdat Kasidesi Şerhleri”, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1981, 78 y. (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu).
- Alıcı, Lütfi, “Hâletî Divanı, Kasâid”, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1992, 178 y. (Danışman: Yard. Doç. Dr. Ümit Tokatlı).
- Arslaner, Muallâ, “Nev’î’nin Kasidelerinin Tetkiki”, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1950, 89+14 y. (Danışman: Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan).
- Ateşoğlu, Lokman, “Mecmu’a-i Kasaid-i Türkiye (1-107)”, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2003, 370 y. (Danışman: Yard. Doç. Dr. Nevin Gümüş).
- Aydemir, Yaşar, “XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatında Kaside”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1994, 339 y. (Danışman: Prof. Dr. Cemal Kurnaz).
- Babacan, İsrail, “XIX. yy. Türk Edebiyatında Kaside Nazım Şekli (Şekil ve İçerik)”, Yüksek

- sek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2001, 207 y. (Danışman: Doç. Dr. Filiz Kılıç).
- Balal, Ulvi, "Matbu Divanlarda İydiyeler", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1971, 144 y. (Danışman: Prof. Dr. Abdülkadir Karahan).
- Baysal, Jale, "Ahmedî Divanı'nın Bir Kısım Kasidelerinde Din, Ahlâk, Hayat Felsefesi, Tabiat Temi", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1948, 123 y. (Danışman: Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan-Prof. Dr. İ. Hikmet Ertaylan-Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu).
- Beyazıt, F. Ercan, "Dukakin-zâde Ahmet Bey Divanındaki Kasideler", Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1972.
- Bilgiç, Gülten, "Nev'i-zâde Atâyî'nin Kasideleri", Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1971, 154 y.
- Bilkan, Ali Fuat, "Nâbî'nin Kasideleri ve Kasideciliği", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1987, 323 y. (Danışman: Prof. Dr. Cemal Kurnaz).
- Bolcan, Gülcan, "Ahmet Paşa'nın Kasidelerindeki Maddî ve Manevî İnsan Unsurları, Meşhur Şahsiyetler, Efsanevî Kahramanlar, Kısalar", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1973, 103 y. (Danışman: Prof. Dr. Ali Alpaslan).
- Büyükdemirtaş, Nezahat, "Ulvi Divanı (Tevhid, Naat, Dibace, Kasaid)", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1963, 193 y. (Danışman: Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan-Prof. Dr. Fahir İz-Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu).
- Cingiz, Hatice, "Nedim'in Kasideleri", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1962, 168 y. (Danışman: Prof. Dr. Fahir İz-Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan).
- Cumalıoğlu, Nurgüzel, "Hayretî Divanı'nın Kasideleri", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1963, 75 y. (Danışman: Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan-Prof. Dr. İ. Hikmet Ertaylan).
- Cuylan, Meziyet, "Sünbülzâde Vehbî ve Kasidelerinin Tetkiki", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1950, 48 y. (Danışman: Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan-Prof. Dr. İ. Hikmet Ertaylan).
- Çağlayan, Bünyamin, "Divan Şiirinde Kerbela Mersiyeleri", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1997, 558 y. (Danışman: Prof. Dr. Mustafa İsen).
- Çakıcı, Bilal, "Eski Türk Edebiyatında Kaside Nazım Şekli (16. yüzyıl)", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1996, 72 y. (Danışman: Prof. Dr. Mustafa İsen).
- Çakım, Burhanettin, "Bâkî'nin Kanuni'ye Sunulan Kasideleri Üzerine Yorumlar", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1997, 97 y. (Danışman: Doç. Dr. Atilla Şentürk).
- Çalık, Hasan, "Nedim Divanı Kasidelerinin Kelime İndeksi", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1971, 286y. (Danışman: Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş).
- Çeçen, Nihat, "Hayâlî Bey Divanındaki Kasidelerde Tarihi Vakalarla Şahıslar ve Gazellerdeki İnsan Güzelliği İle İlgili Unsurlar", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1972, 110 y. (Danışman: Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan).
- Çetin, Elif, "Fatin Davud'un Hayatı, Eserleri ve Fatin Divanı'nın Kasideleri", 2002.
- Demiroğlu, Mukaddes, "Nefî'nin Kasideleri", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1945, 79 y. (Danışman: Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan-Prof. Dr. İ. Hikmet Ertaylan-Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu).
- Dilçin, Cem, "Rûhî Divanındaki Kasidelerin Transkripsiyonu (edisyon kritik)", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1975, 179 y. (Danışman: Prof. Dr. Hasibe Mazioğlu).

- Eldem, Çetin, "Adnî Divanının Kaside ve Gazelleri", Ankara Üniversitesi, Lisans Tezi, 1971, 127 y.
- Erdoğan, Salahattin, "Hayâlî Bey'in Kanûnî'ye Sunduğu Kasidelerin Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, (Danışman: Prof. Dr. A. Atilla Şentürk).
- Ertan, Mehmet Emin, "Divan Edebiyatında Ramazaniyeler Üzerine İncelemeler", Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, 1995, 420 y. (Danışman: Yard. Doç. Dr. Kâşif Yılmaz).
- Ertan, Mehmet Emin, "Ramazaniyeler (Basılmış Yüz İki Divanın İncelenmesiyle)", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1975, (Danışman: Prof. Dr. Abdülkadir Karahan).
- Gündüz, Yunus, "Nef'î'nin Kasidelerinde Tarihi Perspektif", Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 1998, 236 y. (Danışman: Prof. Dr. Mine Mengi).
- Gür, Demet, "Çiçek İsimleriyle Rediflenmiş Kasideler", Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Üniversitesi, 2003, 233 y. (Danışman: Yard. Doç. Dr. H. Feridun Güven).
- Işınsoy İsen, Tuba, "Divan Şiirinde Fahriye", Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2002, 93 y. (Danışman: Yard. Doç. Dr. Mehmet Kalpaklı).
- İğneci, Eşref, "Pristineli Mesihî Kasideleri-Şehrengizi", Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1969, 170 y.
- Karaboyun, Emre, "Fazıl Efendi Divanındaki Kaside ve Tahmislerin Transkripsiyonlu Metni", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2004, 127 y. (Danışman: Yard. Doç. Dr. Nuran Altuner).
- Kaynak, Ahmet, "Tahirî'l-Mevlevî'nin Nedim'in Köşk Kasidesi ve Namık Kemal İle Ziya Paşa'nın Bir Naziresi Şerhi", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1981, 79 y. (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu).
- Keskin, Ayşe Gülay, "Klasik Türk Edebiyatında Kaside Nazım Şekli (13.-14.-15. asırlar)", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1994, 241 y. (Danışman: Prof. Dr. Cemal Kurnaz).
- Keşkek, Banu, "Ahmedî Divanı'nın "sad, dat, tı, zı, ayn, gayn" Kafiye Kasidelerinin İzahı ve Tasavvufî Umdelerinin Şerhi", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Kocaman, Sümeyye, "Taşlıcalı Yahya Beğ'in Kanuni'ye Sunduğu Dört Kaside Üzerine Yorum Denemesi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, (Danışman: Prof. Dr. A. Atilla Şentürk) –devam ediyor.
- Kuloğlu, Muhammet, "Yahya Bey Divanı'ndaki Kasidelerde Dînî Unsurlar", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1981, 88 y. (Danışman: Prof. Dr. Ali Alpaslan).
- Küçük, Mehmet, "Sabit Divanı: Kasideleri, Kasidelerde Geçen Kur'an-ı Kerim'le İlgili Tabirlerin Tespit ve Açıklaması", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1967, 145+42 y. (Danışman: Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan).
- Okur, Münevver, "Bursalı Ahmed Paşa'nın Kasidelerinde İran Mitoloji Kahramanları, Kısaslar, Devrin Örf ve Âdetleri Kronolojisi", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1949, 156 y. (Danışman: Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan).
- Onat, Güler, "İbrahim Hanif Kasideleri ve Bazı Şiirleri", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1961, 119 y. (Danışman: Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan-Prof. Dr. Fahir İz-Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu).
- Orlalp, Nurtaç, "Nef'î'nin Kasidelerindeki Maddî ve Manevî İnsan Unsurları, Meşhur Şahsiyetler, Efsanevî Kahramanlar, Kısaslar", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1967, 114 y. (Danışman: Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan).

- Öken, Ayşen, "Lâle Devri Kaside ve Şarkılarında İstanbul", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1969, 66 y. (Danışman: Prof. Dr. Abdülkadir Karahan).
- Öz, Yasemin, "Nedim Divanı'ndaki Soyut Kavramlar (Kasideler)", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995, 213 y. (Danışman: Doç. Dr. Muhammet Nur Doğan).
- Polat, İlkay, "XVI. Yüzyılda Yazılan Padişah Methiyelerinde Padişah Tavsifleri", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2004, 122 y. (Danışman: Yard. Doç. Dr. Zülfü Güler).
- Sarioğlu, Nafize, "Fevrî Divanı'nın Tenkidli Neşri (Dînî Şiirler ve Kasideler)", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1954, 268 y. (Danışman: Abdülkadir Karahan).
- Selçuk, Ersin, "Kâtibî'nin Hayatı ve Kasidelerinin Tahkikli Metni", Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2002, 238 y. (Danışman: Yard. Doç. Dr. Halil Çeçen).
- Sürmeli, Emire, "Mecmu'a-i Kasaid-i Türkiyye (İnceleme-Metin) (varak: 108-206)", Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2003, 475 y. (Danışman: Yard. Doç. Dr. Nevin Gümüş).
- Şahin, Ebubekir Sıddık, "Kaside-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1997, (Danışman: Prof. Dr. Mustafa İsen).
- Şahinler, Mahmedet, "Kanûnî Sultan Süleyman'a Yazılan Kasideler ve İçindeki Örf ve Âdetler", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1949, (Danışman: Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan).
- Tamsoy, Naciye, "Ahmedî Divanı: Otuz Beş Kasidenin Transkripsiyonu", Lisans Tezi, 150 y.
- Tanrısever, Serap, "Nev'î-zâde Atâyî'nin İlk On Kasidesi", Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 1983.
- Tatlı, Mustafa, "Azmişâde Hâletî Divanı: Kasideler", Lisans Tezi, 1969, 132 y.
- Tekin, Berna, "Nev'î-zâde Atâyî'nin İlk On Kasidesi", Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 1983.
- Toprak, Sengül, "Neşâtî'nin Şerh-i Kasâid-i Örfî'si", Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 1999, 65 y. (Danışman: Prof. Dr. Tunca Kortantamer).
- Turan, Cahide, "Ahmedî'nin (Elif) ve (Be) Kasidelerinde Tasavvufî Umdeler", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1948, 69 y. (Danışman: Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan-Prof. Dr. İ. Hikmet Ertaylan-Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu).
- Türe, M. Mehmet, "Divanlardaki Bahariye Başlıklı Kasideler", Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2003, vii+184 y. (Danışman: Doç. Dr. H. Dilek Batislam).
- Tüzün, Nezahat, "Nedim'in Kasidelerinde Efsanevî Kahramanlar ve Mahallî Hayat", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1944, 52 y. (Danışman: Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan-Prof. Dr. İ. Hikmet Ertaylan-Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu).
- Ulukan, Gülay, "Tâcizâde Cafer Çelebi Kasideleri", Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1971, 104 y.
- Umuñ, Taner, "XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatında Kaside", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, (Danışman: Prof. Dr. Cemal Kurnaz).
- Uran, Şahik, "XVI. Asır Klasik Türk Edebiyatı Şairlerinden "Bâkî"nin Kaside ve Gazelleri İle "Ubeydî" ve "Emrî"nin Kaside ve Gazelleri Arasında Vezin ve Kafiye Benzerliği", Travay, İstanbul Üniversitesi, 32 y. (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Fuat Köprülü).
- Ünal, Sevtap, "Tâci-zâde Cafer Çelebi Kasideleri", Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1970, 139 y.

- Ünlü, M. Şehabettin, “Âli Divanındaki Kasidelerin Transkripsiyonu”, Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1968, 171 y.
- Yıldız, Hüseyin, “İzzet Ali Paşa Divanında Kaside ve Gazeller”, *Lisans Tezi*, 1971, xi+221 y.
- Yiğit, Ali İhsan, “Yenice Vardarlı Hayretî Divanındaki Kasideler, Terki-i Bend, Tercî-i Bend, Müstezat ve Musammatlar (gazeller ve kıtalar hariç)”, Lisans Tezi, 1977, xiv+92 y.

B. Kitaplar

- Akar, Metin, *Su Kasidesi Şerhi*, Ankara: TDV Yay., 1994, 120 s.
- Aynur, Hatice, *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları Tezler, Yayınlar, Haberler, Toplu Sayı 1990-2005*, İstanbul, 2005, 783 s.
- Baysun, M. Cavid, *Boğaziçi İskelelerine Dair Bir Kaside: İzzet Efendi'nin Sahilnâmesi*, İstanbul, 1950, 16 s.
- Çalışkan, Adem, *Fuzûlî'nin Su Kasidesi ve Şerhi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 1992, 166 s.
- Fedai, Harid, Kıbrıslı *Âşık Kenzî Divanı I: Kasideler, Tarihler, Kıbrıslı Âşık Kenzî (1255/1839)*, Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yay., 1989, 146 s.
- İnalcık, Halil, *Şair ve Patron*, Ankara: Doğu Batı Yay., 2003, 90 s.
- İsen, Mustafa, Acıyı *Bal Eylemek: Türk Edebiyatında Mersiye*, Ankara: Akçağ Yay., 1993, clx+42 s. [Kadir Atlansoy, “Acıyı Bal Eylemek/Türk Edebiyatında Mersiye Üstüne”, *Dergâh*, 1994, c. V, sy. 49, s. 3-4.]
- Kolcu, Ali İhsan, *Türk Şiirinde Yokluk Fikri ve Âkif Paşa'nın Âdem Kasidesi*, Ankara: Akçağ Yay., 2002, 144 s.
- Naimuddin Seyyid, *Nefî'nin Bilinmeyen Kasideleriyle Diğer Manzumeleri*, Ankara: TTK Yay., 1953.
- Olgun, Tahir, *Şair Nev'î ve Sûriye Kasidesi*, İstanbul: Aydınlık Basımevi, 1937, 48 s.
- Pala, İskender, *Su Kasidesi*, İstanbul: Kapı Yay., 2004, 85 s.
- Sperl, S. ve C. Shackle (ed.), *Qasida Poetry in Islamic Asia and Africa I: Classical Traditions and Modern Meanings*, Leiden: E. J. Brill, 1996.
- Şentürk, Atilla, *Ahmed Paşa'nın Güneş Kasidesi Üzerine Düşünceler*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994, xii+97 s.+1 şema. [Metin Akar, “Ahmet Atilla Şentürk: Ahmet Paşa'nın Güneş Kasidesi Üzerine Düşünceler, İstanbul 1994, XII+97 s. (Enderun Yayınları: 38, ISBN 975-7658-17-0)”, *Bir (Türk Dünyası İncelemele-ri Dergisi)*, 1995, sy. 4, s. 279-284. Kitabiyat.]
- Şentürk, Atilla, *Necati Beğ'in Sultan Beyazıd Medhiyesi ve Birkaç Gazeli Hakkında Notlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995, xiv+128 s.
- Yeniterzi, Emine, *Divan Şiirinde Na't*, Ankara: TDV Yay., 1993, xxiii+390 s.
- Yeniterzi, Emine, *Türk Edebiyatında Na'tlar (Antoloji)*, Ankara: TDV Yay., 1993, xxx+159 s.
- Yılmaz, Ali, *Kanûnî Sultan Süleyman'a Yazılan Kasideler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1996, xiv+410 s.

C. Makaleler

- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim, “Divan Şiirinde Aktüalite: Sofuzade M. Tevfik Efendi'nin Bilinmeyen Beş Ramazaniyyesi”, *Elif* Şubat-Mart 1992, sy. 2-3, s. 32-33 ve 26-27.

- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim, "Fuzuli'nin Su Kasidesinden Bir Beytin Şerhi", *Türk Edebiyatı*, 1985, sy. 137, s. 21-22.
- Ahmed Salahaddin, "Mersiye (Manzum)", *Sebilürreşad*, 1920, c. XVIII, sy. 458, s. 123.
- Akarca, Döndü, "Şitaiyelerde Sosyal Yaşantı", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2005, c. XIV, sy. 1, s. 1-14.
- Akkaya, Mehmet, "Cevri'nin İlyas Paşa İçin Yazdığı Kaside", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakülteleri Dergisi*, 1988, c. III, sy. 2, s. 15-22.
- Akkuş, Metin, "Kaside ve Hiciv Şairi Nef'i: Fahriye Tarzında Bir Kasidesinin Şerhi", *Türk Kültürü*, 1999, c. XXXVII, sy. 440, s. 714-727.
- Akkuş, Metin, "Kaside ve Hiciv Şairi Nef'i: Hayatı-Kişiliği-Sanatı-Eserleri", *Türk Kültürü*, 1999, c. XXXVII, sy. 440, s. 705-713.
- Andrews, Walter, "Speaking of Power: The 'Ottoman Kaside', *Qasida Poetry in Islamic Asia and Africa: Classical Traditions and Modern Meanings*, Stefan Sperl ve Christopher Schakle (ed.), Leiden: E. J. Brill, 1996, c. I, s. 281-300.
- Andrews, Walter, Trans. "[Kaside] in Turkish", *Qasida Poetry in Islamic Asia and Africa: Eulogy's Bounty, Meaning's Abundance and Anthology*, Stefan Sperl ve Christopher Schakle (ed.), Leiden-Newyork-Köln: E. J. Brill, 1996, c. II, s. 216-43.
- Aracı, Emre, "Luigi Arditi ve Türk Kasidesi'nin Çözülen Esrarı", *Toplumsal Tarih*, 1998, c. X, sy. 57, s. 23-27.
- Arslan, Mehmet, "Ahmed Râşid'in Çiçekli Bir Bahâriyyesi", *Kızılırmak*, Haziran 1992, sy. 6.
- Arslan, Mehmet, "Manzum Bir Akâid Risalesi: Kaside-i Kadızâde", *Kızılırmak*, Aralık 1992, sy. 12.
- Âşık, Musa, "Türk Edebiyatında Ramazaniyeler", *Konevi*, 1984, c. II, sy. 21, s. 31-34.
- Aydemir, Yaşar, "Kasidede Muhteva Unsurları", *Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, sy. 1, s. 137-160.
- Aydemir, Yaşar, "Türk Edebiyatında Kaside", *Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi [Bilgi: Bilim ve Kültür Dergisi]*, 2002, sy. 22, s. 133-168.
- Aykın, Bedrettin, "Ahmet Necdet: Ay Kasidesinin Düşündürdükleri", *Cumhuriyet Kitap*, Kasım 1995, sy. 300, s. 6.
- Babacan, İsrail, "XIX. Asırda Sosyo-Kültürel ve Folklorik Özellikler Taşıyan Bir Kaside: Kaside-i Garâ-yı İnek", *Milli Folklor*, Yaz 2003, c. XII, sy. 58, s. 133-148.
- Bakırcı, Selami, "Ebussuud Efendi'nin Kanuni Sultan Süleyman'a Mersiyesi", *EKEV Akademi Dergisi*, 2003, yıl: 7, sy. 16.
- Batıslam, Dilek, "Bağdatlı Rûhî'nin Mektup Tarzında Yazılmış Bir Kasidesi", *Dergâh*, 1998, c. IX, sy. 102-103, s. 14-16.
- Bayraktareviç, Fehim, "Mesihî'nin Dünya Edebiyatında Yer Alan 'Bahariye'si", çev. İsmail Eren, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1974-1976, c. XXII, s. 213-219.
- Beken, Ş., "Ataî'nin Kaside ve Gazelleri", *Karacadağ*, 1938, c. I, sy. 1, s. 14-16.
- Beyzadeoğlu, Süreyya, "Sühan Kasidesi", *Dergâh*, 1990, c. I, sy. 9, s. 9-11.
- Beyzadeoğlu, Süreyya, "Tannane Kasidesi", *Dergâh*, 1991, c. II, sy. 14, s. 10-12.
- Beyzadeoğlu, Süreyya, "Tayyare Kasidesi", *Dergâh*, 1991, c. II, sy. 18, s. 8-10.
- Bilkan, Ali Fuat, "Devleti Yiyen Kurtlar (Nâbî'nin Bir Kasidesine Göre XVII. yüzyılda Sadaret Makamı)", *Dergâh*, 1994, c. V, sy. 52, s. 10-12.

- Bilkan, Ali Fuat, "Ramazaniyelerde Zihniyet Değişmelerinin İzleri", *Türk Edebiyatı*, Ocak 1996, yıl: 24, sy. 267, s. 27-30.
- Boşkov, Vanço, "Hica Şâiri Şahin Ağa ve Hicviyeleri (17-18. Yüzyıl)", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1980-1986, c. XXIV-XXV, s. 39-44.
- Burmanoğlu, Hamit Bilen, "Lamii Çelebi'nin Sultan Selim Medhinde Bir Kasidesi", *Milli Kültür*, 1985, sy. 49, s. 21-23.
- Ceylan, Ömür, "Şahkulu Bektâşi Tekkesi Şeyhi Mustafa Azbî Baba ve Murgnâme Kasidesi", *Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları: Kaf Dağının Ötesine Varmak, Festschrift in Honor of Günay Kut, Essays Presented by Her Colleagues and Students I*, 2003, sy. 27, s. 229-249.
- Coşkun, Sezai, "Klasik ve Cumhuriyet Dönemlerindeki Türk Edebiyatlarındaki Na'atlar Üzerine Muhteva Bakımından Tasnif ve Bir Mukayese", *Yedi İklim*, Mayıs 2006, c. XIX, sy. 194, s. 113-116.
- Cunbur, Müjgan, "Nazım'ın Ramazaniyesi", *Diyanet İşleri Başkanlığı Yıllığı*, Ankara, 1961, s. 59-62.
- Çatbaş, Hasibe, "Fuzulî'nin Farsça İki Kasidesi", *Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1945-46, c. IV, sy. 2, s. 205-214.
- Çavuşoğlu, Mehmet, "Kaside", *Türk Dili*, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, c. LII, sy. 415-416-417, s. 17-77.
- Çavuşoğlu, Mehmet, "Kaside Şairi Nef'i", *Ölümünün 350. Yılında Nef'i*, Ankara, 1987, s. 79-89.
- Çavuşoğlu, Mehmet, "Nef'i'nin Kasidelerinden Örnekler ve Açıklamaları", *Ölümünün 350. Yılında Nef'i*, Ankara, 1987, s. 91-135.
- Çavuşoğlu, Mehmet, "Şehzade Mustafa Mersiyeleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1982, c. XII, s. 641-686.
- Çuhadar, Mustafa, "Hıdır Bey ve Kaside-i Nûniyyesi, Celâl-zâde Hıdır Bey", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1987, c. I, sy. 1, s. 217-230.
- Dadaş, Cevdet, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Medhiyelere Verilen Ödül Çeşitleri ve Bir Örnek Olarak II. Mahmud'a Takdim Edilen Esat Efendi'nin Kasidesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Temmuz-Ağustos 2003, sy. 145, s. 181-189.
- Demir, Yavuz, "Longing for Death: Goethe's the Sorrows of Werther and Akif Pasha's Âdem Kasidesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1992, sy. 7, s. 25-27.
- Demirhan, Ayşegül, "Tıp Tarihimizde Nevruziye", *Türk Folklor Araştırmaları*, 1976, c. XVI, sy. 321, s. 7616.
- Derdioyok, Çetin, "Hoca Dehhanî'nin Kasidelerine Tematik Bir Bakış", *Yedi İklim*, 1994, sy. 55, s. 59-63.
- Diclehan, Şakir, "Türk Edebiyatında Ramazaniyyeler", *İslâmî Edebiyat*, 1990, c. II, sy. 4, s. 16-20.
- Dilçin, Cem, "Fuzulî'nin Kasidelerinin Dua Bölümleri Üzerine", *Türkoloji Dergisi*, 2000, c. XIII, sy. 1, s. 193-202.
- Dilçin, Cem, "Fuzulî'nin Nesîb Bölümü 'Lugaz' Olan Bir Kasidesi", *Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1999, c. XXXIX, sy. 1-2, s. 76-86.
- Dilçin, Cem, "Su Kasidesinin Bir Beytindeki Yaygın Yanlış Üzerine", *Türkoloji Dergisi*, 2000, c. XIII, sy. 1, s. 145-166.

- Eraydın, Selçuk, "Ramazan ve Ramazaniyeler", *İslâm Medeniyeti*, 1973, c. III, sy. 35-36, s. 33-40.
- Erkal, Abdülkadir, "Divan Edebiyatında Hazaniyye ve Nev'î'nin 'Hazaniyye-i Lâtife' İsimli Kasidesi", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Sadi Çöğenli Özel Sayısı)*, 2001, sy. 18, s. 107-152.
- Ersoylu, Halil, "Kaside-i Kalem", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1992, s. 147-167.
- Fazlıoğlu, Şükran, "Mekkeli Şair İbnu'l-Uleyf'in Sultan II. Bayezid'e Yazdığı Kaside", *Divân: İlmî Araştırmalar*, 2001, Yıl: 6, sy. 11, s. 163-181.
- Fedai, Harid, "Kıbrıslı Âşık Kenzî'nin Na'tleri, Medhiyeleri, Söylediği Tarihler ve İki Mersiyesi", *Mersin Millî Kültür ve Eğitim Sempozyumu Bildirileri* (Mersin, 18-20 Aralık 1987), Ankara, 1988, s. 126-133.
- Gökarp, Haluk, "Divan Şiirinde Sıhhat-nameler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2006, sy. 14, s. 101-130.
- Gökarp, Haluk, "Eski Türk Edebiyatında Mevlana ve Mevlana Methiyelerinde Mevlevî Ayinleri İle İlgili Unsurlar", *Türk-İslam Medeniyeti (Akademik Araştırmalar Dergisi)*, 2006, sy. II, s. 149-178.
- Güleç, İsmail, "Hamdi ve Na'tları", *Yedi İklim*, Mayıs 2006, c. XIX, sy. 194, s. 183-187.
- Güleç, İsmail, "'Hâsılüm iki cihânda sensin...' Nesimî'nin Na't-ı Şerif'i ve Açıklaması", *Yedi İklim*, Mayıs 2006, c. XIX, sy. 194, s. 172-179.
- Gürtaş, Ahmet, "Şeyhzâde Ahmed Ziya Efendi ve Kaside-i Dâliyye'si", *Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, sy. 9, s. 81.
- İlaydın, Hikmet, "Kerem Kasideleri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, 1956, sy. II, s. 1-18.
- İsen, Mustafa, "Mutasavvıflara, Sufî Şairlerce Yazılan Mersiyeler ve Sufî Düşüncesine Göre Ölüm", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Amil Çelebioğlu Armağanı, yıl: 1991-1992, 1993, sy. 7, s. 307-326.
- İsen, Mustafa, "Şairlerce Meslektaşlarına Yazılan Mersiyeler", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1991, sy. 6, s. 65-83.
- Kabaklı, Ahmet, "Lâmi'î'nin Bir Kasidesi ve Açıklaması", *Türk Edebiyatı*, 1979, sy. 67, s. 3-7.
- Kahraman, Bahattin, "Necâtî'nin Kâsım Paşa'ya Sunduğu Kaside", *Sakarya Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2000, sy. 8, s. 169-216.
- Kalpaklı, Mehmet ve Walter Andrews, "Across Chasms of Change: The Kaside in Late Ottoman and Republican Times", *Qasida Poetry in Islamic Asia and Africa: Classical Traditions and Modern Meanings*, Leiden: E. J. Brill, 1996, c. I, s. 301-325.
- Kalpaklı, Mehmet, "Bir Kaside Yayımı Dolayısıyla", *Çağdaş Türk Dili*, 1998, c. XI, sy. 120, s. 25-40.
- Kalpaklı, Mehmet, "Bir Kaside Yayımı Dolayısıyla", *Toplumsal Tarih*, 1997, c. VIII, sy. 47, s. 38-40.
- Kalpaklı, Mehmet, "Nazire Geleneği Çerçevesinden Fuzûlî'nin Enîsü'l-Kalb'i", *Bir*, 1995, sy. 3, 227-234 (yayınlanmış bildiri).
- Kaplan, Mahmut, "Bir Şairin Barışa Teşekkürü: Nâbî'nin Sulhiyye Kasidesi", *Köprü*, Bahar 2003, sy. 82, s. 54-60.

- Karadağ, Özey, "Gubârî'nin 'Kâbe' Redifli Kasidesi Üzerine İnceleme", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2000, sy. 9, s. 249-266.
- Karadişoğulları, Abdülkadir, "Divan Edebiyatında Hazaniyye ve Nev'î'nin 'Hazaniyye-i Lâtîfe' İsimli Kasidesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2001, sy. 18, s. 107-152.
- Karahan, Abdülkadir, "Ramazan Edebiyatı ve Ramazaniyeler", *Diyanet Dergisi*, 1990, c. XXVI, sy. 2, s. 95-99.
- Kartal, Abdullah, "Bursa'da Bosnalı Bir Melâmî Abdullah Bosnevî Hayatı, Eserleri ve Bir Kasidesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1994, c. VI, sy. 6, s. 297.
- Kesik, Beyhan, "Bâkî'nin Kasidelerinde Gökyüzü Tasvirleri", *Türk Kültürü*, Mayıs 2001, c. XXXIX, sy. 457, s. 282-287.
- Kesik, Beyhan, "Bâkî'nin Kasidelerinde İlkbahar Tasvirleri", *Türk Kültürü*, Ağustos 2001, c. XXXIX, sy. 460, s. 497-502.
- Kılıç, Filiz, "Tuna Kasidesinin Düşündürdükleri", *Türk Kültürü*, Ocak 2000, c. XXXVIII-1, sy. 441, s. 32-48.
- Kortantamer, Tunca, "Gül Kasidesi", *Dergâh*, 1990, c. I, sy. 2, s. 16-18.
- Kortantamer, Tunca, "Gül Kasidesi II", *Dergâh*, 1990, c. I, sy. 3, s. 14-16.
- Kortantamer, Tunca, "Gül Kasidesi III", *Dergâh*, 1990, c. I, sy. 4, s. 14-16.
- Köksal, M. Fatih, "Bir Kaside İki Şair: Nef'î – Cevrî", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 1997, sy. 4, s. 191-202.
- Köksal, M. Fatih, "Sühan Kasidesinin Tahlili Üzerine", *Güneysu 2. Dönem*, 1991, sy. 31, s. 17-19.
- Kurnaz, Cemal, "Cem Sultan'ın Oğuz Han Mersiyesi: Bir Kaside mi, Üç Gazel mi?", *Türk Dili*, 1996, sy. 530, s. 315-320.
- Kurnaz, Cemal ve Mustafa Tatçı, "Seyyid Mehmet Rıza'nın Kızanlık Kasidesi", *Türk Dili*, 1995, c. II, sy. 528, s. 1322-1328.
- Kurtoğlu, Orhan, "Zâtî'nin Kasideciliği", *Türk Kültürü*, 1997, c. XXXV, sy. 405, s. 42-49.
- Kut, Günay Alpay, "Veysi'nin Divanında Bulunmayan Bir Kasidesi Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, 1970, s. 169-178.
- Lekesiz, Ömer, "Şair Necmî Efendi'nin Bahar Kasidesi", *Hece*, c. II, sy. 10, s. 38-46.
- Mazıoğlu, Hasibe, "Fuzûlî Kimleri Övmüştür?", *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, Ankara: TDK Yayınları: 665, 1997, s. 101-155.
- Mazıoğlu, Hasibe, "Fuzûlî, Kasîde Der Na't-ı Hazret-i Nebvî", *Türk Kültürü*, 1997, c. XXXV, sy. 416, s. 8-11.
- Mazıoğlu, Hasibe, "Fuzûlî'nin Farsça İki Methiyesi", *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, Ankara: TDK Yayınları: 665, 1997, s. 157-165.
- Mengi, Mine, "Kasîde Nesiplerindeki Hasbihaller Üzerine", *Bir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1998, Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağan Sayısı, sy. 9-10, s. 509-522.
- Mermer, Ahmet, "Necâtî Bey'in Nişân Kasidesi", *İlmî Araştırmalar*, 1997, sy. 5, s. 199-218.
- Mermer, Ahmet, "Su Kasidesi –Fuzuli-", *Konevî*, 1985, c. III, sy. 26, s. 18-21.

- Ocak, Tulga, "XVII. Yy. Şairi Nef'î ve Kasidesi", *Türkbilgi Türkoloji Araştırmaları*, Nisan 2002, sy. 3, s. 63-82.
- Ölmez, Ahmet, "Bilgegil Hocamız ve Onun Dilinden 'Adem Kasidesi' Şerhi", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 1997, sy. 5, s. 53-69.
- Özcan, Abdülkadir, "Keçecizade İzzet Molla ve II. Mahmud'a Bir Kasidesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1982, sy. 21, s. 177-186.
- Öztekin, Nezahat, "Derzî-zâde Ulvî Çelebi'nin Çâr-Ender-Çâr ve Pey-Ender-Pey Kasideleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1989, sy. 5, s. 39-65.
- Öztürk, Ali, "Dinî-Tasavvufî Edebiyatımızda Dolapnâme Türü ve Ahmed Hayâlî'nin Tolabnâme İsimli Kasidesi", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, c. II, sy. 3, s. 87-101.
- Pala, İskender, "Seydi Kasidesi", *Tarih ve Toplum*, 1995, c. XXIV, sy. 144, s. 5-9.
- Pamukciyan, Kevork, "İkinci Sultan Mahmud'a Dair Ermeni Harfli Türkçe Dört Manzum Methiye", *Belleten*, 1990, c. LIV, sy. 211, s. 1053-1071.
- Rıza Tevfik, "Kaside-i Kadriye", *Sebilürreşad*, 1955, c. VIII, sy. 192, s. 259.
- Rıza Tevfik, "Kaside-i Kadriye", *Sebilürreşad*, 1960, c. XIII, sy. 308, s. 126.
- Saraç, M. A. Yekta, "Tasavvuf Edebiyatına Ait Temel Bir Metin ve Türk Edebiyatına Yansımaları", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2003, c. XXX, s. 445-468.
- Sefercioğlu, M. Nejat, "Kasidelere Bir Bakış Açısı", *Yeni Defne* 18, Temmuz 2000, sy. 220, s. 1-2.
- Sertkaya, Ayşe Gül, "Doğu Türkçesi ile Yazılmış Leffüneşirli Bir Kasidenin Kaynakları Üzerine Düşünceler", *İlmî Araştırmalar*, 1999, sy., s. 177-190.
- Sevgi, Ahmet, "Latîfî'nin Gözden Kaçan Bir Risalesi Yahut İskender Çelebi'ye Sunduğu Bahariyye", *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1990, sy. 5, s. 47-54.
- Seyyid, Naimüddin, "Nef'î'nin Bilinmeyen Kasideleriyle Diğer Manzumeleri", *Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1953, c. XI, sy. 1, s. 125-147.
- Süheyl Şemsettin, "VII. Asır Şairlerinden Atayî'nin Kaside ve Gazelleri", *Edebiyat*, 1953, sy. 2, s. 33-35.
- Şafak, Yakup ve Ahmet Sevgi, "Veled Çelebi'nin, Fuzûlî'nin 'Su Kasidesi'ne Yazdığı Şerh", *Yedi İklim*, Mayıs 2006, c. XIX, sy. 194, s. 137-144.
- Şenyurt, Ayten, "Gül Kasidesi Üzerine", *Türk Edebiyatı*, Haziran 2000, sy. 320, s. 59-62.
- Tarlan, Ali Nihat, "Fuzûlî'nin Bilinmeyen Kasideleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul 1948, c. III/1-2, s. 193-209.
- Tarlan, Ali Nihat, "Fuzûlî'nin Bilinmeyen Kasideleri II", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1949, c. III, sy. 3-4, s. 411-427.
- Tarlan, Ali Nihat, "Fuzûlî'nin Bilinmeyen Kasideleri III", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1951, c. IV, sy. 3, s. 257-264.
- Tatçı, Mustafa, "Şair Nâbî'nin Muhyiddin-i Arabî'ye Bir Medhiyesi", *Türk Yurdu*, 1987, c. VIII-IX, sy. 355, s. 14-17.
- Tok, Vedat Ali, "Su Kasidesi'nden Beş Beyit Üzerine Bir Şerh Denemesi", *Yedi İklim*, Mayıs 2006, c. XIX, sy. 194, s. 145-147.
- Ünsel, Kemal, E., "Fuzulî'nin Bilinmeyen Bir Farsça Kasidesi", *Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1946, c. IV, sy. 3, s. 313-325.

- Üzgor, Tahir, "Fuzûlî ve Gül Kasidesi'ne Dair", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1997, sy. 8, s. 555-576.
- Üzgor, Tahir, "Klasik Türk Edebiyatımızda Gül Redifli Şiirler ve Fuzulî'nin Güllü", *Bir*, 1995, sy. 3, s. 277-292.
- Üzgor, Tahir, "Klasik Türk Edebiyatımızın Metodolojisi ve Su Kasidesinin İlk Beyti Hakkında Spekülatif Bazı Görüşler", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1998, c. XXVIII, s. 531-545.
- Üzgor, Tahir, "Su Kasidesi'nin Metni ve Okunuşuna Dair", *İlmî Araştırmalar*, 1996, sy. 2, s. 151-158.
- Üzgor, Tahir, "Su Redifli Şiirler ve Fuzulî'nin Su Kasidesi'nin Kompozisyonuna Dair", *İlmî Araştırmalar*, 2000, sy. 9, s. 239-248.
- Yavuz, Kemal, "Nihânî'nin Sultan I. Selim Adına Yazdığı Muammalı Kasidesi ve Çözümü", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1998, c. XXVIII, s. 547-583.
- Yazıcı, Tahsin, "Gülşenî, Eserleri ve Fatih ve II. Bayezid Hakkındaki Kasideleri", *Fatih ve İstanbul*, 1954, c. II, sy. 7-12, s. 82-137.
- Yeniterzi, Emine, "Türk Edebiyatında Na'tlara Dair", *Türkler*, 2002, c. XI, s. 762-767.
- Yerdelen, Cevat, "Azmiyade Halefî'den Bir Mersiye", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Haluk İpekten'in Anısına, 1993, sy. 1, s. 97-106.
- Yüksel, Sedit, "Koca Ragıp Paşa'nın Ramazaniyye'si", *Türkoloji Dergisi*, 1978, c. VII, s. 41-46.
- Yüksel, Sedit, "Şeyh Galib'in Bilinmeyen Kasideleri", *Devrim Gençliği*, 1954, c. IV, sy. 19, s. 20-21.

D. Ansiklopedi Maddeleri

- "Kaside", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1974, c. XXI, s. 375-377.
- "Kaside", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, c. V, ts., s. 205-212.
- Krenkow, F., "Kaside" *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. VI, s. 388-389.
- Pakalın, Mehmet Zeki, "Kaside", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, s. 206-209.
- Pala, İskender, "Kaside (Türk Edebiyatında)", *DİA*, İstanbul, 2001, c. XXIV, s. 564-566.
- Pala, İskender, "Kaside", *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Akçağ Yayınları, 1995, s. 313-316.
- Russell, R., "Kaside", *Encyclopaedia of Islam*, Leiden, 1978, c. IV, s. 713-716.

E. Bildiriler

- Ayan, Gönül, "Nef'î Fahriye Üstadı mıdır?", *Osmanlı Dünyasında Şiir Uluslar Arası Sempozyumu*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 19-22 Kasım 1999.
- Çavuşoğlu, Mehmet, "Fuzûlî'nin Su Kasidesi Hakkında", *IV. Millî Türkoloji Kongresi*, 22 Ekim 1981.
- Demirel, Gamze, "Fuzûlî'nin 'Bağdad Kasidesi' ve Düşündürdükleri", *II. Ortadoğu Sempozyumu (Dünden Bugüne Irak)*, Elazığ, 27-29 Mayıs 2004.
- Güleç, İsmail, "Kenî ve Nevruzîyesi", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Nevruz Kutlama Programı*, İstanbul, 22 Mart 2002.
- Gülhan, Abdülkerim, "Güneş Redifli Kasidelerde Hükümdar Tiplmeleri Üzerine Bir

- Değerlendirme”, VII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 8-12 Kasım 1999.
- Kalpakkı, Mehmet, “A Poet’s Warning: Veysi’s Poem on the Break-down of Ottoman Social and Political Life in the XVIIth Century”, XXXIII. *Middle East Studies Association Meeting*, Washington, D.C., Kasım 1999.
- Kalpakkı, Mehmet, “Kaside and ‘Anti-Kaside’: Nef’î and his Shafts of Doom”, XXIX. *Middle East Studies Association Meeting*, Washington, D.C., Aralık 1995.
- Karavelioğlu, Murat A., “Tacizade Cafer Çelebi’nin Nesip Kısmı Av Sahneleriyle Kurulu Bir Kasidesi: Sultan II. Beyazıt Methiyesi”, *Uluslar Arası Türk Kültüründe Av Sempozyumu*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, 15-16 Kasım 2006.
- Savran, Ömer, “Divan Edebiyatında Ölüm Teması ve Neşatî’nin İki Mersiyesi”, *Uluslar Arası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, 25-26 Kasım 2004.
- Sılay, Kemal, “Internal Dynamics of Ottoman Poetry: Structural and Thematic Change in the Eighteenth Century Kaside”, *The XXIXth Annual Meeting of the Middle East Studies Association*, Washington, 6-10 Aralık 1995.
- Uzun, Mustafa, “Osmanlı Bayramının Şiiri: İydiyye”, *Osmanlı Dünyasında Şiir Uluslar Arası Sempozyumu*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 19-22 Kasım 1999.

III. Sonuç

Kuşkusuz ki bir nazım şekli, ait olduğu edebî geleneğin içerisinde değerlendirilmesi gereken, bunun yanı sıra diğer şekillerden ayrı tutulmaması icap eden bir veri olmakla edebiyat tarihi ve metin incelemeleri bağlamında önemli bir yere sahiptir. Yukarıda sunulan bibliyografya listesine bakıldığında tespit ve -meselenin bütün yönlerine nüfuz edilmemiş olması kabul edilmekle beraber- inceleme muhtevalı çalışmaların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu noktadan bakıldığında kısaca söylemek gerekir ki Klasik Türk Edebiyatı içerisinde çeşitli yönleriyle ve bilhassa sosyal ve tarihî açıdan olduğu kadar sanat kudretinin de bir göstergesi olması bakımından kaside nazım şekli üzerinde yapılan çalışmalar, sahanın diğer şekil ve türleri üzerinde yapılan çalışmalarla bir paralellik göstermektedir. Ancak bu çalışmaların, kasidenin anlatım ve tasvir ufuklarıyla doğru bir orantıya sahip olduğu söylenemez. Şu halde kaside yazıcılığının tarihî ve sosyal sebepleriyle birlikte ekonomik, kültürel ve estetik yönlerinin de daha geniş bir yelpazede ele alınmasının, çok sayıda örnek üzerinde durmak yerine derinlemesine tetkik ve tahlil yoluna gidilmesinin, geçmişten günümüze Klasik Türk Edebiyatı çalışmalarına büyük katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Özellikle şerh ve yorum denemelerinde başta tarih olmak üzere sosyoloji, felsefe, ilahiyat ve hatta psikoloji gibi disiplinlerden faydalanılmasının gereği vardır. Böyle disiplinlerarası boyuttaki çalışmaların çeşitli bilim dalları arasındaki kuvvetli bağları ve etkileşimleri göstermesi yanında daha doğru sonuçlara ulaşılması bakımından da çok önemli olduğunu vurgulamak isteriz.

***Qasida* in the Classical Turkish Literature**

Murat A. KARAVELIOĞLU

Abstract

The *Qasida* is the most used pattern of verse in the Classical Turkish Literature after the *ghazal*, lyric poem of a certain pattern. For ages, poets wrote *qasidas* for various reasons and formed different types in this pattern. In general, there has been a rise in the study of *qasidas* recently as it has been true for the entire Classical Turkish Literature. In this paper, books, theses, articles, and encyclopaedia entries and presentations about the *qasida* form are collected and alphabetically classified under ranging headings, where possible. The paper concludes with an evaluation of these studies.

Keywords: *Qasida*, Classical Turkish Literature, Poem, Divan/Collected Poems.

Klasik Türk Edebiyatında Kaside

Murat A. KARAVELİOĞLU

Özet

“Kaside”, Klasik Türk Edebiyatında gazelden sonra en çok kullanılan nazım biçimidir. Yüzlerce yıldır şairler, çeşitli nedenlerle ve farklı biçimlerde kasideler kaleme aldılar. Son yıllarda ülkemizde Klasik Türk Edebiyatı araştırmalarına ilginin arttığı görülmektedir. Önceleri metin neşrine yönelik olan bu çalışmalar, zamanla tahlil, tetkik veya inceleme şeklinde gelişme göstermiş, şerh ve yorum çalışmaları çoğalmıştır. Belirli bir konuya yönelik derinlemesine ve spesifik formattaki çalışmalar da bundan nasibini almış; böylece nitelikli, doğru ve doyurucu sonuçlara ulaşmaya başlanmıştır.

Bu bibliyografya denemesinde, kaside konusu ile ilgili yapılmış çalışmalar mümkün olduğunca toplanmaya çalışılmış ve Tezler, Kitaplar, Makaleler, Ansiklopedi Maddele-ri ve Bildiriler başlıkları altında tasnif edilmiştir. Ayrıca konuya ve konu hakkında yapılmış eserlere ilişkin değerlendirmeler de sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kaside, Klasik Türk Edebiyatı, Şiir, Divan.

Türk Edebiyatı'nda Hamse

Mehmet ARSLAN*

Hamse

HAMSE, Arapça *hams* (beş) kelimesinin müennesidir. Beş unsurdan meydana gelen şey demektir. “Evkât-ı hamse (beş vakit)”, havâss-ı hamse (beş duyu), “hamse-i mütehayyire (Zühre, Utarit, Merih, Müşterî ve Zühal'den meydana gelen yıldız topluluğu)” gibi.

Hamse, edebiyat terimi olarak İran ve Türk edebiyatlarında beş mesneviyi ihtiva eden mecmualara verilen addır.¹ *Hamse*, beş mesneviden oluşan külliyyat anlamında ilk defa Nizâmî-i Gencevî'nin *Mahzenü'l-esrâr*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Heft Peyker*, *İskendernâme* adlı Farsça eserleri hakkında kullanılmıştır. *Penc Genc* (beş hazine) adıyla da anılan bu mesnevilerin taklit edilme-

* Prof. Dr., Cuhmuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Hamse konusunda günümüze kadar yapılan belli başlı araştırmalar (kitaplar, makaleler, ansiklopedi maddeleri) aşağıda verilmiştir. Makalemizde bu konu işlenirken büyük ölçüde bu çalışmalardan yararlanılmıştır: *Meydan Larousse*, “Hamse”, İstanbul, 1990, c. V, s. 581; Tahsin Yazıcı ve Cemal Kurnaz, “Hamse”, *DİA*, İstanbul 1997, c. XV, s. 499-500; Hüseyin Ayan, “Hamse”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul: Dergah Yay., 1981, c. IV, s. 89-90; Hüseyin Ayan, “Divan Edebiyatında Hamseler”, *A.Ü. Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Ahmed Caferoğlu Özel Sayısı, Ankara, 1979, sy. 10, s. 87-100; İskender Pala, “Hamse”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 2. bs., Ankara: Akçağ Yayınları, 1995, s. 208-210; İsmail Ünver, “Mesnevi”, *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), 1986, s. 415-417 ve 461-463; Clement Huart, “Hamse”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: MEB Yay., 1964, c. V, s. 200; Saime İnâl Savi, “Fars Edebiyatında Hamseler”, *A.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 1986, sy. 14, s. 37-45; Abdulkadir Karahan, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul, 1980, s. 103-106; Abdulkadir Karahan, “Hamse”, *Türk Ansiklopedisi*, c. XVIII, s. 454-455; Tunca Kortantamer, *Nev'î-zâde Atâyî ve Hamse'si*, İzmir, 1997, s. 10-16; Agah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 1984, c. I, s. 103-113 ve 226-229; Agah Sırrı Levend, “Feyzî'nin Bilinmeyen Hamsesi”, *TDAY Belleten*, 1955, s. 143-152; Nail Tuman, *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu*, İstanbul, 1961.

siyle sayıları artmaya başlayan bu tür eserlere ortak bir isim olarak *hamse* adı verilmiştir.²

Nizâmî'nin açmış olduğu bu yolda İran ediplerinden Hâcû-yı Kirmânî, Hüsrev-i Dihlevî, Abdurrahman Câmî ve Molla Câmî'nin hemşire-zâdesi Abdullâh-ı Hatîfî, Mirza Muhammed Sâdık Nâmî, Hilâlî-i Esterebâdî, Kemâlüd-dîn-i Zamîrî ve Çağatay edebiyatı ediplerinden Mîr Ali Şîr Nevâyî gibi üstatlar kıymetli eserler meydana getirerek "Hamse-nüvîs" adını aldılar.

Hamse yazmak sanatı Sultan Yıldırım Bayezid devrinden yani XIV. asırdan itibaren İranlılardan Türklere intikal etti. Her sanat meyânında olduğu gibi hamsecilikte de edebiyatımız bir tercüme ve taklit devri geçirmiştir. Fakat zamanla Türk hamseciliği kendi benliğini bulmuş ve İran tarzından çok uzaklaşarak bambaşka bir tarzda gelişmiştir. Türk hamseciliğinin hususiyeti küçük hikayecilik ve nesir unsurlarını bu edebi sanatta kullanmasıdır. Bu şekilde Türk hamseciliği İran tesirinden tamamen kurtulmuş bulunmaktadır. Nergisî Mehmed Efendi mensur tarzıyla, Nev'î-zâde Atâyî ise küçük hikayeleri hamse çerçevesi içinde işlemesi ile bunun en güzel misallerini göstermişlerdir.³

Hamse kavramı, istisnâî örnekleri de gözönünde bulundurularak, "bir müellifin beş kitabını içine alan eserler topluluğudur" şeklinde de tarif edilebilir. Hamse yazarlarına "Hamse-nüvîs" veya "Sâhib-i Hamse" denilmektedir. Hamse yazan bazı şairler beş mesnevi ile yetinmemişlerdir. Bizim edebiyatımızda buna en güzel örnek Lâmi'î Çelebi'dir. Bilindiği gibi Lâmi'î'nin mesnevilerinin sayısı ondan fazladır. Yazdığı mesnevi sayısı beşten fazla olan müelliflere de *Sâhib-i Sitte*, *Sâhib-i Seb'a* gibi adlar verilmektedir. Lakin edebî an'ane, "Hamse Sahibi" veya "Sahib-i Hamse" demeyi uygun görmüştür. Beş mesneviden fazla yazanların başında Nizâmî gelir. Beşten fazla mesnevi yazma konusunda Nizâmî'yi İran edebiyatında Hâcû-yı Kirmânî, Nizâmüddin Mahmud Dâ'î-i Şîrâzi ve Abdurrahman Câmî takip ederler.⁴

Hamse terimi bize, ilk ve standart örneklerini de orada gördüğümüz İran edebiyatından geçmiştir. İran edebiyatında hamse geleneğini başlatan XII. yüzyılda yaşamış büyük mesnevi şairi Genceli Nizâmî'dir. Nizâmî, hamsesini *Penc Genc* (Beş Hazine) adıyla adlandırmıştır. Bu adlandırma, Sanskrit dilinde yazılmış ve beş kitapta toplanmış Hint masallarının aldığı ad olan *Pantscha Tantra* isminin ilhamına veya etkisine bağlanıyor. Eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla iyi bir Müslüman olduğundan şüphe edilmeyen Nizâmî'nin, İslâm'da ve kültür hayatımızda müstesna bir yeri olan ve kutsal sayılan (İslâm'ın beş şartı, beş vakit namaz, hamse-i (pençe-i) âl-i abâ (beş parmağı açık elin kötü nazarlardan koruyacağına inanılması) vb. beş sayısından ilham alarak da eserine

2 Tahsin Yazıcı ve Cemal Kurnaz, "Hamse", s. 499.

3 Nail Tuman, *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu*, s. i, iii.

4 Hüseyin Ayan, a.g.m., s. 92.

i. Mahzenü'l-Esrâr:

(a) İran edebiyatında: Emir Hüsrev Dihlevî, *Matla'ul-envâr*; Hâcû-yı Kirmânî, *Ravzatü'l-envâr*; Kâtibî-i Nişâburî, *Gülşen-i Ebrâr*; Abdurrahman Câmî, *Tuhfetü'l-ahrâr*; Urî-i Şîrâzî, *Mecma'u'l-ebkâr*; Feyzî-i Hindî, *Merkez-i Edvâr*; Melik-i Kumî, *Menba'u'l-enhâr*.

(b) Türk edebiyatında: Ali Şîr Nevâî, *Hayretü'l-ebâr*; Çağatay hükümdarı Hâce bin Abdulvehhâb, *Maksadi'l-etvâr*; Haydar Harezmi, *Mahzenü'l-esrâr*; Âzerî İbrâhim Çelebi, *Nakş-ı Hayâl*; Cinânî Mustafâ, *Riyâzü'l-cinân*; Bursalı Rahmî, *Gül-i Sad-berg*; Taşlıcalı Yahyâ, *Gülşen-i Envâr*; Nev'î-zâde Atâyî, *Nefhatü'l-ezhâr*; Ahmed-i Rıdvân, *Mahzenü'l-esrâr*; Hayâlî, *Ravzatü'l-envâr*; Gelibolulu Âlî, *Tuhfetü'l-uşşâk*; Hilmî, *Bahrü'l-kemâl*.

ii. Husrev ü Şîrîn:

(a) İran edebiyatında: Âsafî, Hâce Şihâbüddîn, Âhî, Kâsimî, Kevserî, Şâpûr, Âsaf Hân, Şerîf Kâşî, Vâsıf, Maşrûkî, Hindû, Rûhu'l-Emîn İsfahânî, İbrâhim Edhem, Hızrî, Nâmî, Şihâb-ı Turşîzî, Ayânî, Şu'le (Muhammed Ca'fer-i Neyrizî) ve Şeref-i İsfahânî, *Husrev ü Şîrîn*; Emir Husrev-i Dihlevî, Hâtifi-i İsfahânî ve Mîr Muhsin, *Şîrîn ü Husrev*; Ârifî, *Ferhâd-nâme*; Mevlânâ Vahşî el-Yezdî, Urî-i Şîrâzî ve Fevkî, *Ferhâd u Şîrîn*; Bezmî, *Şîrîn ü Ferhâd*.

(b) Türk edebiyatında: Kutb, Fahrî, Şeyhî, Ahmed Rıdvân, Mu'îdî, Hayâtî, Ârif Çelebi, Hamîdî-zâde Celîlî, İmâm-zâde Ahmed, Mahvî, Fasîh Ahmed Dede, Sâlim, Halîfe, Mevlânâ Sadrî ve Mustafa Aga Nâsır, *Husrev ü Şîrîn*; Ali Şîr Nevâî, Şehzâde Korkud (Harîmî) ve Nâkâm, *Ferhâd u Şîrîn*; Âhî, *Hikâyet-i Şîrîn ü Pervîz ve Rivâyet-i Gülgün u Şebdîz*; Lâmiî Çelebi, Şânî ve Ömer Bâkî, *Ferhâd-nâme*.

iii. Leylî vü Mecnûn:

(a) İran edebiyatında: Emir Hüsrev Dihlevî, Kâtibî-i Nişâburî, Merâğî-i Tebrîzî, Abdurrahman Câmî, Nizâmüddin Ahmed Süheylî, Mektebî-i Şîrâzî, Kudsüddin Emir Hâc, Hâtifi-i İsfahânî, Âhî-i Meşhedî, Hilâlî-i Esterebâdî, Mirzâ Muhammed Kâsimî, Nüvidî-i Şîrâzî, Feyzî-i Hindî, Kemâlüddîn-i Zamîrî, Sarfî-i Keşmîrî, Rûhu'l-Emîn-i İsfahânî, Münîr-i Lâhorî, Kâşif-i Şîrâzî, Ali Rızâ Tecellî, Muhammed Nâmî, Mehdi Big, Sabâ-yı Kâşânî.

(b) Türk edebiyatında: Ali Şîr Nevâyî, Ahmed Sinân Behîştî, Hamdullah Hamdî, Ahmed-i Rıdvân, Kadîmî, Hamîdî-zâde Celîlî, Atâyî, Ahmed Sevdâyî, Hakîrî-i Tebrîzî, Fethullâh Ârif, Muhyî, Zamîrî, Sinân Çelebi, Rif'at Abdulhay, Fuzûlî, Kadîmî, Celâl-zâde Sâlih, Halîfe, Kaf-zâde Fâ'izî, Örfî Mahmûd, Andelib, Nâkâm, Kul Ata Âzerî ve Garîb Nûr Muhammed, *Leylâ vü Mecnûn*; Şahidî, *Gülşen-i Uşşâk*; Lârendeli Hamdî, *Hayret-nâme*.

iv. Heft Peyker:

(a) İran edebiyatında: Emir Husrev-i Dihlevî, *Heşt Bihişt*; Hâtifi-i İsfahânî, *Heft Manzar*; Feyzî-i Hindî, *Heft Kişver*.

(b) Türk edebiyatında: Nevâî, *Seb'a-i Seyyâr*; Râ'î Hidâyetullâh, Aşkî, Emin Yümnî, Trabzonlu Ramazan, Kudî Çelebi ve Bursalı Şâh Ali Ulvî, *Heft Peyker*; Lâmiî Çelebi, *Terceme-i Heft Peyker*; Atâyî, *Heft Hân*; Feyzî, *Heft Seyyâre*; Âlî, *Heft Meclis*; Hayâtî, *Behrâm-ı Gûr*.

v. *İskender-nâme* (*Şeref-nâme* ve *İkbâl-nâme*):

(a) İran edebiyatında: Râ'î Hidâyetullâh, *İskender-nâme*; Emir Hüsrev-i Dihlevî, *Âyîne-i İskenderî*; Abdurrahman Câmî, *Hirednâme-i İskenderî*; Hâtifi-i İsfahânî, *Timûr-nâme*; Feyzî-i Hindî, *Ekber-nâme*; Ebû İshak Sabûri, *Kıssa-i İskender*.

(b) Türk edebiyatında: Ahmedî, Cemâlî, Ahmed-i Rıdvân, Hayâtî ve Figânî, *İskender-nâme*; Nevâî, *Sedd-i İskenderî*; Nevâlî, *Hikâyet-i İskender*.

Hazırladığımız bu makaleden önce hamse konusunda en son ve en güvenilir değerlendirmeyi Prof. Dr. Tunca Kortantamer yapmıştır. Sayın hocamızın bu önemli değerlendirmesini aşağıya aynen almayı uygun gördük:

Türk şairleri, “Hamse Yazarı” olarak genellikle İran edebiyatından Nizâmî, Husrev ve Câmî’yi, Türk edebiyatından da Nevâyî’yi sık sık anmadan edemezler. Bu davranış Nizâmî, Husrev, Câmî ve Nevâyî’ye hamse yazarı olarak verilen manevi değeri göstermektedir.

İran hamsesinde Câmî’den sonra seviyenin gitgide düştüğü görülür. İran edebiyatı artık ortaya Nizâmî, Husrev, Hâcû, Câmî çapında hamse yazarları çıkaramaz ve durgun bir karakter, değişikliklere ve yeniliklere pek açık olmayan bir gelişim çizgisiyle sürer gider. Buna karşılık XV, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Türk hamse yazarlığında yenilik, değişiklik arayışları ve büyük bir canlılık göze çarpar ve değerli hamse yazarları ortaya çıkarlar. Türk hamseciliğinde başlangıçtan itibaren göze çarpan konu ve yapıdaki değişiklikler kısaca şöyle özetlenebilir:

1. Büyük ölçüde Türk edebiyatının ürünü olan Mevlid, Şehrengiz, Sâkînâme gibi mesneviler hamse içinde yer alırlar.
2. En güçlü örneklerini Taşlıcalı Yahyâ, Atâyî ve Nergisî’de bulduğumuz, içinde yaşanan çevreden, olaylardan alınan konuların hamselerde işlenmesi işi başarı ile gerçekleştirilir.
3. Yûsuf ve Züleyhâ konusu yenilik yapmak amacıyla Türk edebiyatının kendi zevkine uygun bir biçimde bilinçli olarak işlenir.
4. İslam kültür dünyasının ortak ürünü olan bazı konular, *Kıyâfetnâme*, *Süheyl ü Nevbahâr*, *Hüsn ü Nigâr*’da olduğu gibi, İran hamselerinde görünmez, yalnız Türk hamselerinde yer alırlar.
5. Ortak bazı konularda Türk şairleri çok başarılı yeniden yaratışlar ortaya koyarlar. Nevâyî’nin *Ferhâd u Şîrîn*’i bunun en tipik örneklerinden birisidir.
6. Hamse anlayışındaki en dikkate değer değişiklik olan “Mensur Hamse” kavramı Nergisî ile ortaya çıkar. Nergisî’nin hem *Nihâlistân*, hem de *Meşâkkul’-Uş-şâk* adlı eserlerinde çağdaş küçük hikaye türünün ürünleri ile boy ölçüşebilecek ustalıkta, ilgi çekici hikayeler vardır.

Bütün bu özelliklerin ışığı altında tekrar kısaca vurgulanacak olursa, Arap edebiyatında gelişmemiş olan hamse, İran edebiyatında güçlü başlar; fakat kendisini yenileyemeden, alışılmışın dışına fazla çıkmadan, zaman zaman beliren güçlü sanatkarlara rağmen genelde zayıflayıp sönükleşerek varlığını sürdürür. Türk edebiyatında ise, kendi kişiliğine sahip olarak ve yeniliklerle ortaya çıkar, yenilikler aramayı sürdürür ve güçlü büyük sanatkarlar çıkarmayı başarır.⁷

Beş mesneviyi tamamlayıp “Hamse Sahibi” olmak, bir şair için sanat hayatında varılacak en büyük amaç ve en son noktadır. İşte birçok şair bu amaçla *penc gence*, hamseye el atmış, fakat beş mesneviyi tamamlayıp hamse sahibi olmayı başaramamıştır. Bunun içindir ki “hamse sahibi” olan şairler sayılıdır. Bunun yanında kaynaklarda hamse sahibi oldukları bildirildiği veya şairlerin kendi ağzlarından ifade edildiği halde “Hamse”sinin tamamı veya bir kısmı elimizde bulunmayan şairler çoğunluktadır. Sadece beş mesnevi yazmış olmak da “hamse sahibi” olmak demek değildir. Çünkü beş mesnevisi elimizde bulunan veya kaynaklarda en az beş mesnevi yazdığı kesinlikle belirtilmesine rağmen eski ve yeni hiçbir kaynakta ve müelliflerin kendi eserlerinde “hamse sahibi” olduğuna dair en küçük bir bilgi dahi bulunmayan şairler vardır. Bu da gösteriyor ki “hamse sahibi” olmak için başka ölçütler de gerekmektedir. Bu söylediklerimize en güzel örnek Gelibolulu Âlî’dir. Âlî’nin *Câmî’u’l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr*, *Mihr ü Mâh*, *Tuhfetü’l-uşşâk*, *Mihr ü Vefâ* ve *Riyâzü’s-sâlikîn* adlarını taşıyan beş mesnevisi vardır. Âlî gibi hemen tüm eserlerinde kendisini övmeyi ve eserlerinin adlarını tekrar tekrar anmayı bir gelenek haline getiren bir müellifin, beş mesnevi yazdığı halde kendisinden “hamse sahibi” olarak bahsetmemesi, ayrıca eski ve yeni kaynaklarda Âlî’nin “hamse sahibi” olduğuna dair en küçük bir ipucu bulunmaması bu görüşümüzü desteklemektedir.⁸

Örneğin yine Şemseddin Sîvâsî de beş mesneviden fazla eser vermiş bir müelliftir. Şemseddin Sîvâsî’nin *Süleymâniye*, *İbretnümâ*, *Mevlid*, *Gülşenâbâd*, *Heşt-bihîşt*, *Mir’âtü’l-ahlâk* ve *Menâkıb-ı İmâm-ı A’zam* adlarını taşıyan yedi mesnevisi elimizde bulunduğu halde ne kaynaklarda ne de kendi eserlerinde “hamse sahibi” olduğuna dair bir bilgi mevcuttur.⁹

İran Edebiyatında Hamse Sahibi Şairler ve Eserleri

Genceli Nizâmî (1140-1203), Hamse (Penc Genc):¹⁰ (1) *Mahzenü’l-esrâr*, (2) *Husrev ü Şîrîn*, (3) *Leylî vü Mecnûn*, (4) *Heft Peyker*, (5) *İskender-nâme* (*İkbâl-nâme* ve *Şeref-nâme*)¹¹

⁸ Gelibolulu Âlî’nin mesnevilerinin özellikleri ve değerlendirmesi için bk. Mehmet Arslan ve İ. Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu Âlî: Riyâzü’s-Sâlikîn*, 1998, s. 47.

⁹ Şemseddin Sîvâsî’nin “Süleymâniye” adlı mesnevisini yayımlayan Dr. Hüseyin Akkaya, müellifin ele geçmeyen diğer mesnevilerini (*İrşâdü’l-avâm*, *Menâsik-i Hac*) ve *Divan*’ını da hesaba katarak onu iki hamse sahibi bir müellif olarak kabul etmenin yerinde bir kadirşinâslık olacağını belirtmektedir. Bk. Hüseyin Akkaya, *The Prophet Solomon in Ottoman Turkish Literature and The Süleymâniyye of Şemseddin Sîvâsî*, Harvard University, 1997, c. I, s. 133.

¹⁰ Nâil Tuman, Nizâmî’nin *Penc Genc* adını verdiği hamsesini “İkbâl-nâme, Şeref-nâme, Leylâ vü Mecnûn, Heft Peyker ve Mahzenü’l-Esrâr”dan müteşekkil sayar ve daha sonra “Husrev ü Şîrîn ile Kirân-ı Sa’deyn” isimlerinde iki mesnevi daha yazarak *Hamse*’indeki mesnevi adedini yediye yükselttiğini söyler. Nâil Tuman, *a.g.e.*, s. i.

¹¹ Nizâmî, *Hamsesi* ve İran ve Türk şairleri tarafından bu hamse ile tek tek mesnevilerine yazılan nazireler konusunda geniş bir değerlendirme için bk. Nazir Akalın, “Nizâmî-yi Gencevî’nin Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Eserleri”, s. 67-91.

Ârif (XV. yüzyıl):¹⁷ (1) *Mürşidü'l-ubbâd*, (2) *Nüşa-i Âlem ve Şerhu'l-Âdem*, (3) *Mevlid*, (4) *Mî'râc-ı Nebî*, (5) *Vefâtü'n-Nebî*.

Ali Şîr Nevâî (1441-1501): (1) *Hayretü'l-ebrâr*, (2) *Ferhâd u Şîrîn*, (3) *Leylî vü Mecnûn*, (4) *Seb'a-i Seyyâr*, (5) *Sedd-i İskenderî*.

Hamdullah Hamdî (1449-1503): (1) *Yûsuf u Züleyhâ*, (2) *Leylâ vü Mecnûn*, (3) *Mevlid*, (4) *Tuhfetü'l-uşşâk*, (5) *Kıyâfet-nâme*.

Çâkerî Sinân Çelebi (ö. 1495'ten sonra):¹⁸ (1) *Vâmuk u Azrâ*, (2) *Yûsuf u Züleyhâ*, (3) *Hüs'n ü Nigâr*, (4) *Süheyl ü Nevbahâr*, (5) *Leylâ vü Mecnûn*, (6) *Şeh-nâme*.¹⁹

Karamanlı Figânî (ö. 1506):²⁰ *İskender-nâme*.

Bihîştî Ahmed Sinân (ö. 1512 ?):²¹ (1) *Vâmuk u Azrâ*, (2) *Yûsuf u Zelîha*, (3) *Hüs'n ü Nigâr*, (4) *Süheyl ü Nevbahâr*, (5) *Leylâ vü Mecnûn*.

Revânî (ö. 1524):²² (1) *İşret-nâme*, (2) *Câmî'u'n-nesâyih*.

Lâmî'î Çelebi (ö. 1532):²³ (1) *Vâmuk u Azrâ*, (2) *Vîs ü Râmin*, (3) *Ferhâd-nâme* (*Ferhâd u Şîrîn*, *Husrev ü Şîrîn*), (4) *Şem' u Pervâne*, (5) *Gûy u Çevgân*, (6) *Heft Peyker*, (7) *Absâl u Salamân*, (8) *Maktel-i Hüseyin*, (9) *Şehr-engîz-i Bursa*, (10) *Kıssa-i Edhem ü Hü mâ*, (11) *Hired-nâme* (*Hayret-nâme* ?), (12) *Câbir-nâme*, (13) *Mevlid*.

Ahmed Rıdvân (ö. 1528-1538 arası ?):²⁴ (1) *Leylâ vü Mecnûn*, (2) *Husrev ü Şîrîn*, (3) *İskender-nâme*, (4) *Heft Peyker*, (5) *Mahzenü'l-esrâr*, (6) *Rıdvâniyye*.

Fuzûlî (ö. 1556):²⁵ (1) *Leylâ vü Mecnûn*, (2) *Beng ü Bâde*, (3) *Sohbetü'l-es-*

17 Ârif, Kortantamer'e göre ilk Türk hamse yazarıdır ve hamsesini Nevâî'den yarım yüzyıl önce (1436-1438 yılları arasında) tamamlamıştır. Tunca Kortantamer, *a.g.e.*, s. 13.

18 Sehî'de, Latîfî'de ve Mehmed Tevfîk'in *Kâfile-i Şu'arâsı*'nda Çâkerî'nin "hamse sahibi" olduğu bildiriliyor.

19 Nail Tuman'a göre Türk hamsecileri arasında ilk hamse meydana getiren şair Çâkerî'dir. Fakat listede görüldüğü gibi Çâkerî'ye atfedilen mesnevilerin isimleri *Şeh-nâme* haricinde Bihîştî'ye atfedilen mesnevilerle aynıdır. Sayın Tuman'ın bilgilerinde bir karışıklık olması muhtemeldir. Bu konuda geniş bir liste veren Âgah Sırrı Levend de Türk hamsecileri arasında Çâkerî'yi saymıyor. Bkz. Nâil Tuman, *a.g.e.*, s. iv; Âgah Sırrı Levend, *a.g.e.*, s. 107-113. Yine Nail Tuman'ın, adı geçen eserinin iii. sayfasında Bursalı Celîlî'nin *Hamse*'si hakkında verilen bilgi büyük bir ihtimalle dizgi yanlışlığı sonucu Çâkerî'ye ait gibi görülmektedir. Ayrıca, Hatice Aynur'a ait *XV. Yüzyıl Şairi Çâkerî ve Divânı* (İstanbul, 1999) adlı eserinde Çâkerî'nin hamsesini oluşturan mesnevilerin isimleri *Şehnâme* dışında bizim verdiğimiz isimlerle aynıdır.

20 Nail Tuman, Hüseyin Ayan ve Abdulkadir Karahan, Karamanlı Figânî'nin *Hamse*'si olduğunu bildirirler. Nâil Tuman, *a.g.e.*, s. vii; Hüseyin Ayan, "Divan Edebiyatında Hamseler", s. 91; Abdulkadir Karahan, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, s. 106 ve a.mlf., "Hamse", s. 455.

21 Sehî, Latîfî, Ahdî, Riyâzî ve Keşfü'z-zünûn'a göre Bihîştî'nin *Hamse*'si vardır.

22 Sehî'ye göre Revânî'nin *Hamse*'si vardır ve adı da *Hamse-i Rûmî*'dir.

23 Kaynaklarda "hamse sahibi" olduğundan bahsedilmeyen Lâmi'î Çelebi'nin mesnevilerinin sayısı görüldüğü gibi en az iki hamse meydana getirecek kadar çoktur.

24 Ahmed Rıdvân, kaynaklarda "hamse sahibi" olarak gösteriliyor. Buna rağmen 6 mesnevisi bilinmektedir.

25 Riyâzî, Fuzûlî'nin "hamse sahibi" olduğunu söyler.

1. Ali Şîr Nevâyî: *Hayretü'l-ibrâr* (7 nüsha), *Ferhâd ve Şirin* (7 nüsha), *Mecnun ve Leylâ* (8 nüsha), *Behrâm Şâh* (*Seb'a-i Seyyâre*) (8 nüsha), *Sedd-i İskenderî* (*İskendernâme*) (7 nüsha).⁴²
 2. Hamdullah Hamdî, Ak Şemseddin-zâde: *Yûsuf ve Züleyhâ* (41 nüsha), *Leylâ ve Mecnûn* (5 nüsha), *Kıyâfetnâme* (3 nüsha).
 3. Dukakin-zâde Taşlıcalı Yahya Bey: *Gencîne-i Râz* (32 nüsha), *Kitâb-ı Usûl* (*Usûl-nâme*) (10 nüsha), *Şâh ve Gedâ* (26 nüsha), *Yûsuf ve Züleyhâ* (4 nüsha), *Gülşen-i Envâr* (17 nüsha).
 4. Nergisî Mehmed Efendi: *Nihâlistân* (18 nüsha), *İksîr-i Sa'âdet* (17 nüsha), *Meşâkku'l-Uşşâk* (14 nüsha), *Kânûnü'r-Reşâd* (19 nüsha), *el-Akvâ-lü'l-müselleme fî gazavâtî'l-Mesleme* (22 nüsha), *el-Vasfu'l-kâmil fî ahvâl'ül-vezîri'l-âdil* (7 nüsha).⁴³
 5. Nev'î-zâde Atâyî: *Âlemnüma* (*Sâkî-nâme*) (34 nüsha), *Nefhatü'l-ezhâr* (32 nüsha), *Sohbetü'l-ebkâr* (29 nüsha), *Heft-hân* (28 nüsha), *Hilyetü'l-efkâr* (4 nüsha).⁴⁴
 6. Subhî-zâde Feyzî: *Dîvân* (1 nüsha), *Heft-Seyyâre* (1 nüsha), *Mir'ât-ı Âlem-nümâ* (1 nüsha), *Safâ-nâme* (1 nüsha), *Aşk-nâme* (1 nüsha).
- ii. Tunca Kortantamer, *Nev'î-zâde Atâyî ve Hamse'si*, İzmir 1997, 5+458 s.: Sayın Kortantamer'in bu eseri, hamseler üzerine yazılan en önemli eserlerden birisidir. Bu eserde genel olarak hamse ve özel olarak da Atâyî'nin *Hamse'si* ayrıntılara inilerek büyük bir vukufla değerlendirilmiş, hamse ve Atâyî'nin *Hamse'si* ile ilgili yüzlerce kaynağa başvurulmuş ve böylece bilim dünyası-

42 Agah Sırrı Levend, Nevâyî'nin Hamse yazmalarının Türkiye kütüphanelerindeki nüshalarının 13 olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca hamse nüshalarının dışında *Hayretü'l-ibrâr*'ın 4, *Seb'a-i Seyyâr*'ın ise bir müstakil nüshasının bulunduğunu söyler. Bk. Agah Sırrı Levend, *Ali Şîr Nevâî, Hamse*, Ankara, 1967, s. 3-5.

43 Nergisî'nin *Hamse'sinin* üç de matbu nüshası vardır: *Hamse-i Nergisî*: İstanbul, 1285 ve Bulak, 1255 (nesih ve talik hatlarla ile ayrı baskı). *İksîr-i Sa'âdet*, *Hamse'sinin* dışında müstakil olarak da basılmıştır: İstanbul, 1288. Süleyman Çaldak, Nergisî'nin *Hamse'sinin* Türkiye kütüphanelerindeki nüsha sayılarını şöyle tespit etmiştir: *Gazavât-ı Mesleme* (22 nüsha), *Kânûnu'r-Reşâd* (20 nüsha), *Meşâkku'l-uşşâk* (15 nüsha), *İksîr-i Sa'âdet* (20 nüsha), *Nihâlistân* (26 nüsha). Bk. Süleyman Çaldak, *Nergisî ve Nihâlistân*'ı, Malatya, 2004, s. 63-138.

44 Tunca Kortantamer, Atâyî'nin *Hamse'sinin* nüshaları hakkında şöyle demektedir: "Atâyî *Hamse'sinin* yurt içinde ve yurt dışındaki nüshalarının sayısı 65'ten az değildir; yalnız bu nüshaların pek azı *Hamse'si* oluşturan *Sâkinâme*, *Nefhatü'l-ezhâr*, *Sohbetü'l-ebkâr*, *Heft Hân* ve *Hilyetü'l-efkâr*'ı tam olarak ihtiva ederler. Birçok nüshada sonuncu mesnevi olan *Hilyetü'l-efkâr*'ın yerini *Divan* alır. Bu yüzden ve *Hilyetü'l-efkâr*'ın varlığı uzun süre yeterince bilinmediği için Atâyî *Hamse'sinin* gerçek bir hamse olmadığı bile ileri sürülmüştür. Ayrıca *Sâkinâme'sinin* diğer bir adı olan *Âlemnüma*'nın başka bir mesnevi adı sanıldığı da olmuştur." Kortantamer, bu izahattan sonra *Hamse'sinin* yurt içi kütüphanelerde 51 ve yurt dışı kütüphanelerde 14 olmak üzere 65 yazma nüshasını tespit ettiğini belirtmekte, ayrıca *Hamse'den* ayrı müstakil olarak da *Âlemnüma* (*Sâkinâme*)'nın 5, *Nefhatü'l-ezhâr*'ın 4, *Sohbetü'l-ebkâr*'ın 3, *Heft Hân*'ın 5 nüshasının bulunduğunu ifade etmektedir. Bk. Tunca Kortantamer, *Nev'î-zâde Atâyî ve Hamse'si*, s. 132, 135 ve 143.

na mükemmel bir eser kazandırılmıştır. Eser Önsöz, Giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Eserin sonunda ise Sonuç, Bibliyografya ve Dizin kısımları bulunmaktadır.

- iii. Mehmet Arslan, *Subhî-zâde Feyzî: Hamse*, Sivas, 1999, 425 s.: Subhî-zâde Feyzî'nin *Hamse*'si bir divan ve dört mesnevi'den meydana gelen bir hamse olması özelliği ile hamseler içinde farklı bir yere sahiptir. Mehmet Arslan'ın hazırladığı bu eser, Türk edebiyatında Latin harfleriyle ve transkripsiyonlu olarak yayımlanmış ilk hamse metni olma özelliğine sahiptir. Yazar bu eserde hamse hakkında geniş bir değerlendirme yapmış, Subhî-zâde Feyzî'nin *Hamse*'sinin metinlerini ortaya koymuş, *Hamse*'yi oluşturan mesnevileri (*Divan*, *Heft-Seyyâre*, *Mir'ât-ı Sûret-nümâ*, *Safâ-nâme* ve *Aşk-nâme*) ayrıntılı olarak incelemiş ve bu mesnevilerin özetlerini de vermiştir. Her eserin sonunda da bir indeks mevcuttur. Ayrıca *Hamse*'yi oluşturan eserlerden ilki olan *Divan* üzerinde de ayrıntılı inceleme yapmıştır.

Bibliyografya

- Ahdî Tezkiresi (Gülşen-i Şu'arâ)*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine No: 1303.
- Akalın, Mehmet, *Ahmedî, Cemşid ü Hurşid*, Ankara, 1975.
- Akalın, Nazir, "Nizâmî-yi Gencevî'nin Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Eserleri", *Bilig Dergisi*, Güz 1998, sy. 7, s. 67-91.
- Akkaya, Hüseyin, *The Prophet Solomon in Ottoman Turkish Literature and the Süleymanîyye of Şemseddin Sivâsî*, c. I, Harvard University, 1997.
- Aksoyak, İ. Hakkı, *Gelibolulu Mustafa Âlî Tuhfetü'l-Uşşâk*, Ankara, 2003.
- Aksoyak, İ. Hakkı, "Mahzenü'l-Esrâr Geleneğine Bağlı Mesnevilerde Ortak Hikayeler", *Bilig Dergisi*, Güz 1996, sy. 3, s. 82-89.
- Ali Emîrî, *Tezkire-i Şu'arâ-i Âmid*, İstanbul, 1327.
- Ali Şîr Nevâyî, *Hamse*, Parsa Şemsiyev (neşr.), Taşkent, 1958-1960.
- Alpay (Kut), Günay, "Aşkî ve Heft Peyker Çevirisi", *TDAY Belleten*, 1972, s. 131.
- Alpay, Gönül, "Hamdullah Hamdî'nin Leylâ vü Mecnun Hikayesi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 1970, c. I, sy. 1, s. 25-32.
- Alpay, Gönül, "Nevâyî'nin Ferhâd u Şîrîn Mesnevisi Üzerindeki Etkiler", *TDAY Belleten* 1970, s. 155-167.
- Alpay-Tekin, Gönül, *Ali Şîr Nevâyî-Ferhâd u Şîrîn*, Ankara, 1994.
- Araslı, Hamid, "Gülşehrî ve Genceli Nizâmî", *I. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, 1966, Ankara, 1968.
- Araslı, Hamid, "Leylî ve Mecnun Hakkında", *TDAY Belleten* 1958, s. 17-39.
- Arslan, Mehmet ve İ. Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu Âlî - Riyâzü's-Sâlikîn*, Sivas, 1998.
- Arslan, Mehmet, *Subhî-zâde Feyzî-Hamse*, Sivas, 1999.
- Atalay, Besim, "Ali Şîr Nevâî", *TDAY Belleten*, Mart 1941, seri 2, sy. 7-8, s. 9-16.

- Ateş, Ahmed, "Farsça Eski Bir Varka ve Gülşah Mesnevisi", *TDED*, C.5, s. 33-50.
- Ateş, Ahmed, "Mesnevi", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: MEB Yay., 1971, c. VIII, s. 127-133.
- Ateş, Ahmed, "Varka ve Gülşah Mesnevîsinin Kaynakları", *TDED*, İstanbul, 1946, c. II, sy. 1, s. 1-19.
- Ayan, Gönül, *Lâmi'î Vâmık u Azrâ*, Ankara, 1998.
- Ayan, Hüseyin, "Hamse", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul: Dergâh Yay., 1981, c. IV, s. 89-90.
- Ayan, Hüseyin, "Divan Edebiyatında Hamseler", *A.Ü. Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Ahmed Caferoğlu Özel Sayısı, 1979, sy. 10, s. 87-100.
- Ayan, Hüseyin, "Hamîdî-zâde Celîlî", *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1983, c. XVII-XXI, sy. 1-2, s. 15- 45.
- Ayan, Hüseyin, "Hamîdî-zâde Celîlî'nin Leylâ vü Mecnûn'u", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1983, sy. 27, s. 67-93.
- Ayan, Hüseyin, *Şeyhoğlu Mustafa Hurşîd-nâme*, Erzurum, 1979.
- Aycan, Enver, "Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisi", *Türk Dili*, 1953, c. 2, sy. 22, s. 672-675.
- Aynur, Hatice, *XV. Yüzyıl Şairi Çâkerî ve Divânı*, İstanbul, 1999.
- Banarlı, N. Sami, *Büyük Nazireler*, İstanbul: Yüksek İslam Enstitüsü Yayını, 1962.
- Banarlı, N. Sami, *Resimli Türk Edebiyatı*, İstanbul, 1971.
- Bertels, E. E., "Ali Şîr Nevâyî'nin Ferhâd u Şîrîn'i", çev. Rasime Uygun, *TDAY Belleten* 1957, s. 115-130.
- Brujin, J. T. P. de, "Khamsa", *EP*, c. IV, s. 1009-1010.
- Caferoğlu, Ahmet, "Mîr Ali Şîr Nevâî", *Türk Amacı Dergisi*, 1942, sy. 1, s. 6-11.
- Canpolat, Mustafa, *Ali Şîr Nevâyî Lisânü't-Tayr*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını, 1995.
- Cinânî, *Cilâü'l-Kulûb*, Mustafa Özkan (haz.), İstanbul, 1990.
- Çaldak, Süleyman, *Nergisî ve Nihâlistân'ı*, Malatya, 2004.
- Çelebioğlu, Âmil, "Sultan II. Murad Devri Mesnevileri", Doçentlik Tezi, Erzurum, 1976.
- Çelebioğlu, Âmil, *Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. Yüzyıla Kadar)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999.
- Çelik, Ülkü, *Ali-Şîr Nevâyî Leylî vü Mecnûn*, Ankara, 1996.
- Devletşâh-ı Semerkandî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, Muhammed Abbâsî (neşr.), Tahran, 1337.
- Dilçin, Dehri, *Şeyyad Hamza, Yusuf ve Zeliha*, İstanbul, 1946.
- Eckmann, J., "Ali Şîr Nevai", *Bilgi Dergisi*, İstanbul, 1957, c. X, sy. 119.
- Emir Hüsrev-i Dihlevî, *Şîrîn ü Hüsrev*, G. Aliyev (neşr.), Moskova, 1961.
- Erdem, Sadık (haz.), *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı*, Ankara, 1994.
- Erişen, Gülgün, "Bursalı Rahmî'nin Gül-i Sad-berg'i", *A.Ü. DTCF Türkoloji Dergisi*, 1992, c. X, s. 284-315.
- Eycan, Nur, "Nevâyî'nin Ferhâd u Şîrîn'i Hakkında", *Türk Dili*, 1953, c. II, s. 17-18.
- Fahrî, *Hüsrev ü Şîrîn*, Barbara Fleming (neşr.), Wiesbaden, 1974.
- Feridun Bey Köçerli, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Materyalleri*, Bakü, 1925-1926.
- Gençosman, Nuri, *Nizâmî, Mahzen-i Esrâr*, Ankara, 1960.
- Göçgün, Önder, *Ziyâ Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebi Şahsiyeti ve Bütün Şiirleri*, Ankara, 1987.

- Gökyay, Orhan Şaik, "Atâyî'nin Leylâ vü Mecnûn'u", *Ülkü*, 1937, sy. 53.
- Hacieminoğlu, Necmettin, *Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'i ve Dil Hususiyetleri*, İstanbul, 1965.
- "Hamse", *Meydan Larousse*, İstanbul, 1990, c. V, s. 581.
- Huart, Clement, "Hamse", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: MEB Yay., 1964, c. V, s. 200.
- Hüseyin Dâniş, *İran Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1332.
- Hüseyin Dâniş, *Serâmedân-ı Sühan*, İstanbul, 1327.
- İlaydın, Hikmet, "Behrâm-ı Gûr Menkabeleri-Mir Ali şîr Nevâî ile Hâtîff'nin Eserleri Arasında Müşterek Bazı Hususiyetler Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, 1936, c. V, s. 275-329.
- İnan, Abdülkadir, "Mîr Ali Şîr Nevâî", *Varlık*, 1941, c. XI, sy. 182, s. 313-314.
- İsmail Hâkimî, "Mahzenü'l-Esrâr-ı Nizâmî-yi Gencevî ve Nazîrehâyî ki Be-Taklîd Ez-ân Sürûdeend", *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyât ve Ulûm-ı İnsânî-yi Dânişgâh-ı Tehrân*, Yıl: 12, sy. 3-4.
- Kahraman, Bahattin, "Heft Peyker Çevirileri ve Ali Şîr Nevayî'nin Seb'a-i Seyyâre'si", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ali Şîr Nevâyî Sempozyumu*, Konya, 3 Ocak 1992.
- Karacan, Turgut, *Nev'î-zâde Atâyî, Heft-Hân Mesnevisi*, Ankara, 1974.
- Karahan, Abdulkadir, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul, 1980.
- Karahan, Abdulkadir, "Mokayese-i Leylî vo Mecnûn-ı Nizami ve Fuzûlî", *Mecmû'a-i Makâlât Kongre-i Beynelmilelî-i Nohomîn Sede-i Tevellod-ı Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tebriz: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tebrîz, 1372, c. II, s. 657-664.
- Karahan, Abdulkadir, "Hamse", *Türk Ansiklopedisi*, c. XVIII, s. 454-455.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, c. II, İstanbul, 1942.
- Kocatürk, Vasfi Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 1970.
- Kortantamer, Tunca, "XVII. Yüzyıl Şairi Atâyî'nin Hamsesi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun Görüntüsü", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1983, c. I, s. 61-105.
- Kortantamer, Tunca, *Nev'î-zâde Atâyî ve Hamse'si*, İzmir, 1997.
- Köksal, M. Fatih (çev.), "Dr. Asgar Dilperîpûr, Türk Edebiyatında Nizâmî'nin Takipçileri ve Hamse'sine Nazire Yazanlar", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 1999, sy. 8, s. 199-238.
- Köksal, M. Fatih, "Nazire Kavramı ve Klasik Türk Şiirinde Nazire Yazıcılığı", *Diriözler Armağanı: Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Kitabı*, Ankara, 2003, s. 215-290.
- Kut, (Alpay) Günay, "Lâmi'î Çelebi and his works", *Journal of Near Eastern Studies*, Nisan 1976, c. XXXV, sy. 2.
- Kutluk, İbrahim (haz.), Kınalı-zâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, c. II, Ankara, 1989.
- Külliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-yi Gencevî*, M. Derviş (neş.), Tahran, 1366.
- Levend, Agah Sırrı, *Ali Şîr Nevâî*, c. III, *Hamse*, Ankara, 1966.
- Levend, Agah Sırrı, *Arap Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikayesi*, Ankara, 1959.
- Levend, Agah Sırrı, "Bilinmeyen Eski Eserlerimizden: Halife'nin Leylâ vü Mecnûn'u", *Türk Dili*, 1952, c. I, sy. 8, s. 7-11.

- Levend, Agah Sırrı, "Feyzî'nin Bilinmeyen Hamsesi", *TDAY Belleten*, Ankara, 1955, s. 143-152.
- Levend, Agah Sırrı, "Kadîmî'nin Leylâ vü Mecnûn'u", *Türk Dili*, 1952, c. I, sy. 9, s. 21-26.
- Levend, Agah Sırrı, "Larendeli Hamdî'nin Leylâ vü Mecnûn'u", *Türk Dili*, 1952, c. 2, sy. 13, s. 12-17.
- Levend, Agah Sırrı, "Örfî'nin Leylâ vü Mecnûn'u", *Türk Dili*, 1952, c. 1, sy. 12, s. 673-676.
- Levend, Agah Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, c. I, Ankara, 1984.
- Levend, Agah Sırrı, "Ahmed Rızvan'ın Hüsrev ü Şîrîn'i", *TDAY Belleten* 1966, sy. 215-258.
- Levend, Agah Sırrı, *Atâyî'nin Hilyetü'l-Efkâr'ı*, Ankara, 1948.
- Levend, Agah Sırrı, "Celîlî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i", *TDAY Belleten* 1965, 1966, s. 103-127.
- Levend, Agah Sırrı, "Fuzûlî'nin Şâh u Gedâ'sı", *Türk Dili*, Ağustos 1954, c. III, sy. 35, s. 655, 656.
- Levend, Agah Sırrı, *Gülşehrî-Mantıkü't-Tayr*, Ankara, 1957.
- Levend, Agah Sırrı, "Kemalpaşazâde'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı", *TDAY Belleten* 1969, s. 251-258.
- Levend, Agah Sırrı, "Lâmî'nin Ferhâd u Şîrîn'i", *TDAY Belleten* 1964, s. 85-111.
- Levend, Agah Sırrı, "Türk Edebiyatında Leylâ vü Mecnun Yazan Şairler", *TDAY Belleten* 1957, s. 105-113.
- M. A. Terbiyet, *Dânişmendân-ı Azerbaycan*, Tahran, h. 1314.
- Mehmed Emin Resulzâde, *Azerbaycan Şairi Nizami*, Ankara, 1951.
- Mazıoğlu, Hasibe, "Türk Edebiyatı, Eski", *Türk Ansiklopedisi*, c. XXXII, s. 97 vd.
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. IV, İstanbul, 1315.
- Mehmed Şefî, *Mesnevî-i Vâmık u Azrâ-yı Unsurî*, Lahor, 1967.
- Mehmed Tahir (Bursalı), *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333.
- Mehmed Tevfik, *Kâfile-i Şu'arâ*, İstanbul, 1290.
- Meriç, Münevver Okur, *Cem Sultan, Cemşid ü Hurşid*, Ankara, 1997.
- Mermer, Ahmet, "Azerî İbrahim Çelebi ve Nakş-ı Hayâl'i", *MÜFEF Türklük Araştırmaları Dergisi Amil Çelebioğlu Armağanı*, Yıl: 1991-1992, 1993, sy. 7, s. 473-500.
- Mîr Ali Şîr Nevâyî, *Hamse*, Hîve, 1295.
- Mîr Ali Şîr Nevâyî, *Hamse*, Taşkent, 1321.
- Müstakim-zâde Süleyman Sa'deddin, *Mecelletü'n-Nisâb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi No: 628.
- Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin, "Hamse", *İstılâhâtü's-Şi'riyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa No: 625/18.
- Nergisî, *Hamse-i Nergisî*, İstanbul: Tatyos Divitciyan Matbaası, 1285 (Bulak, 1255).
- Nizâmî, Genceli, *Husrev ve Şirin*, çev. Sabri Sevsevil, İstanbul, 1955.
- Nizâmî, *Hikaye-i Heft-peyker*, çev. Emin Yümnî, İstanbul, 1289.
- Nizâmî, *Leylâ vü Mecnûn*, (Nesir diliyle çev.: Ali Nihat Tarlan), İstanbul, 1943.
- Nizâmî, *Külliyât-ı Hamse*, Emir Kebîr (neşr.), Tahran, 1962.
- Nizâmî, *Hamse*, Şiraz, 1313.

- Nizâmî, *Hamse*, Bombay, 1304.
- Nizâmî, *Mahzen-i Esrâr*, çev. M. Nuri Gencosman, Ankara, 1964.
- Okay, Orhan ve Hüseyin Ayan (haz.), Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*, İstanbul, 1992.
- Okuyucu, Cihan, *Hilmî-Bahrü'l-Kemâl*, Kayseri, 1995.
- Özcan, Abdulkadir (haz.), Şeyhî Mehmed Efendi, *Vakâyi'u'l-Fuzalâ*, c. I, İstanbul, 1989.
- Özyıldırım, Ali Emre, *Hamdullah Hamdî ve Divânı*, Ankara, 1999.
- Pala, İskender, "Hamse", *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 13. bs., İstanbul: KapıYayınları, 2004, s. 188-190.
- Râmiz, *Âdâb-ı Zurafâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi No: 3873.
- Rızâzâde Şafak, *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, Tahran, 1321.
- Safâyî Tezkiresi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi No: 2549.
- Sâlim Tezkiresi*, İstanbul, 1315.
- Savi, Saime İnal, "Fars Edebiyatında Hamseler", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 1986, sy. 14, s. 37-45.
- Smith, G. M., *Yusuf-ı Meddah, Varka ve Gülşah, A Fourteenth Century Anatolian Mesnevi*, Edited with Translation, Glossary and Introduction, Leiden, 1976.
- "Subhîzâde Feyzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. XII, s. 525.
- Süleyman Fehîm, *Sefînetü's-Şu'arâ*, İstanbul, 1259.
- Tansel, Fevziye Abdullah, "Nizâmî-Şeyhî Hüsrev ü Şîrîn Mukayesesi", *İÜEF Tarih Dergisi*, 1950, c. I, sy. 2, s. 263-282.
- Tarlan, Ali Nihat, *İran Edebiyatı*, İstanbul, 1944.
- Tarlan, Ali Nihat, "İslam Edebiyatında Leylâ vü Mecnun Mesnevisi", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1922.
- Tezcan, Nuran, "Bursalı Lâmi'î Çelebi", *Türkoloji Dergisi*, c. VIII, Ankara, 1979.
- Tezkire-i Latîfî*, İstanbul, 1314.
- Tezkire-i Sehî*, İstanbul, 1325.
- Timurtaş, F. Kadri, "Hüsrev ü Şîrîn ve Ferhâd u Şîrîn Yazan Şairlerimiz" (Agah Sırrı Levend'in notuyla beraber), *Türk Dili*, 1952, c. I, sy. 10, s. 567-573.
- Timurtaş, F. Kadri, "İran Edebiyatında Hüsrev ü Şîrîn ve Ferhâd u Şîrîn Yazan Şairler", *Şarkiyat Mecmuası*, 1961, c. IV, s. 73-86.
- Timurtaş, F. Kadri, *Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrîn'i*, İstanbul, 1980.
- Timurtaş, F. Kadri, "Şeyhî ve Nizâmî'nin Hüsrev ü Şîrinlerinin Konu Bakımından Mukayesesi", *TDED*, 1960, c. X, s. 25-34.
- Timurtaş, F. Kadri, "Türk Edebiyatında Hüsrev ü Şîrîn ve Ferhâd u Şîrîn Yazan Şairler", *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1969, c. IX, s. 69-95.
- Timurtaş, F. Kadri, "Türk Edebiyatında Hüsrev ü Şîrin ve Ferhâd u Şîrin Hikayesi", *TDED*, 1959, c. XI, s. 65-88.
- Togan, A. Zeki Velidi, "Ali Şîr", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: MEB Yay., 1941, c. I, s. 349-357.
- Tolasa, Harun, "XV. Yüzyıl Türk Edebiyatı Anadolu Sahası Mesnevileri", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1982, c. I, s. 1-13.
- Tuman, Nail, *İstanbul, Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu*, İstanbul, 1961.

- Ünver, İsmail, "Ahmed-i Rıdvân, Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti", Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi, 1982.
- Ünver, İsmail, *Ahmedî ve İskender-nâmesi*, İnceleme Tıpkıbasım, Ankara, 1983.
- Ünver, İsmail, "Mesnevi", *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), 1986, sy. 415-416-417, s. 430-563.
- Ünver, İsmail, "Türk Edebiyatında Manzum İskendernâmeler", Doktora Tezi, AÜ DTCE, 1975.
- Vahîd-i Destgirdî, *Gencîne-i Nizâmî*, Tahran, 1310.
- Yûsuf-ı Meddâh, *Varka ve Gülşah*, Grace Martin Smith (neşr.), Leiden, 1976.
- Yüksel, Sedit, *Mehmed: İşknâme*, Ankara, 1965.
- Zebîhullah Safâ, *Tarih-i Edebiyat Der İran*, c. I, Tahran, 1347.

"Hamse" in the Turkish Literature

Mehmet ARSLAN

Abstract

Hamse is defined as a compilation of five pieces. As a literary term, it denotes "a group of works in Persian and Turkish literatures consisting of five *masnavis*. "The understanding of *hamse* in Turkish literature later expanded to signify a group of works entailing five pieces of prose or one collection of poetry (*divan*) and four *masnavis*. Initially encountered in the Persian literature, the *hamses* were later also embraced by the Turkish literature. Although the early examples comprised of mere imitations, they gradually gained originality, locality and thereby popularity, which allowed them to gain a significant position in literary literature.

Key Words: *Hamse*, *Masnavi*, Persian Literature, Turkish Literature, Nizami, Nevayi, Atayi.

Türk Edebiyatı'nda Hamse

Mehmet ARSLAN

Özet

Hamse, "beş eserden oluşan külliyat" anlamına gelmektedir. Edebî terim olarak "İran ve Türk edebiyatlarında beş mesneviyi ihtiva eden eserler topluluğu" demektir. Daha sonraları örnekleri tek olmakla birlikte beş mensur eserden, ayrıca bir divan ve dört mesneviden oluşan eserler topluluğuna da *hamse* adı verilmiştir. İlk örnekleri İran edebiyatında görülen hamseler, Türk edebiyatında da benimsenmiş, önceleri taklit yoluyla eserler verilirken daha sonra orijinallik ve mahallilik katılarak yazılmış ve büyük bir ilgi görerek edebî literatürde yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Hamse, Mesnevi, İran Edebiyatı, Türk Edebiyatı, Nizâmî, Nevâyî, Atâyî.

Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü

Ozan YILMAZ*

ARAPÇA, Farsça ve Türkçe yazılmış ve klâsik kabul edilen eserler için yapılmış Arapça, Farsça ve Türkçe şerhleri kastettiğimiz “Klâsik Şerh Edebiyatı” tek bir literatür yazısıyla sınırlanamayacak kadar kapsamlı bir konudur ve sayısız örneğe sahiptir. Tasavvufî ve klâsik olmak üzere 2 ana kola ayrılan Şerh Edebiyatı; hem nazım hem nesir birçok eseri muhtevî genel bir başlık olarak edebiyat tarihlerindeki yerini almıştır.

“Tasavvufî şerhler” olarak bilinen şerh sahası daha çok dinî-tasavvufî karakterdeki eserlere yapılan şerhleri kapsamaktadır. Yunus Emre, Niyazî-i Mısırî, Ümmî Sinan gibi tasavvuf büyüklerinin gazel, kaside, şathiye vb. şiirlerine yazılan ve doğrudan tasavvufî öğretiyi amaçlayan şerhlerle birlikte *Fusûsu'l-hikem*, *Muhammediye*, *Esmâ-i Hüsnâ* manzumeleri, Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz*'ı, *Delâilü'l-hayrât* vb. gibi eserlere yazılmış şerhler *tasavvufî şerh* kavramının sınırlarına dâhil edilmektedir. Klâsik şerhler ise, genel mahiyetiyle, Arap ve İran edebiyatının klâsik kabul edilmiş eserlerine yapılan şerhlerin ortak adıdır ve bu eserlere “klâsik” denilmesinin sebebi, eserlerin kendi türleri içinde şahe-ser niteliğini hak etmiş olmasıyla izah edilmektedir.

Edebî bir terim olan “şerh” kelimesinin lügat anlamı araştırıldığında; “açma, ayırma; açıklama, yorumlama; bir şeyi açıklamak amacıyla yazılmış kitap; açık ve ayrıntılı anlatma”,¹ “keşf etmek ve beyan etmek”,² “müskil ve mübhem ü mahfî ma'külesini keşf ve izhâr eylemek, kesmek, açmak, fehmi eylemek, bıkır kızın bekâretini izale eylemek yahut hatunu arkası üzre yatırıp cimâ eylemek, bir şeyi bolartmak”,³ “açıklama, tanımlama, açma; edebî metinleri yorumlama, yorum; bir kelime ya da pasajın yorumunu yapmak”,⁴ “genişletme, bast etme,

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

1 Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 2087.

2 Ahterî Mehmed Efendi, “eş-Şerh”, *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1310, s. 434.

3 Mütercim Âsım, “eş-Şerh”, *Kâmus Tercümesi I*, İstanbul: Âsîtâne Yay., 1305, s. 484.

4 Sir James W. Redhouse, “Şerh”, *A Turkish and English Lexicon*, *Türkçe-İngilizce Sözlük*, Beyrut: Librairie Du Liban, 1996, s. 1121.

yayma, kesme, açma, arz etme, îzâh, beyân, tevsî', tafsîl, te'vîl, tefsîr"⁵ gibi anlamlarla karşılaşmak mümkündür. Kelimenin terimsel anlamı ise; "bir metnin sırlarını, ince dikkatler gerektiren ifadelerini, içinde barındırdığı nükteleri açıklama ve yorumlama; bu yolda yazılan kitap",⁶ "bir edebî eseri, bir risaleyi veya bir kitabı kelime kelime açıp izah ederek, ihtiva ettiği bütün dil, anlam, sanat ve estetik özellikleri ile o eserin anlaşılmasını sağlamanın özlü bir ifadesi"⁷ şeklinde izah edilmektedir.

Şerh kavramının doğuşu, *tefsir* sözcüğünün, sadece, Kur'ân-ı Kerîm'i açıklamak için ortaya çıkan ilim dalına ad olarak kullanılmasının yaygınlaştığı zamanlara denk gelir. Tefsir, Kur'ânı her yönden açıklama ve anlatma ihtiyacı sonucunda ortaya çıkan bir bilim dalıdır. "Üstü örtülü veya kapalı bir şeyi meydana, açığa çıkarmak, izah etmek"⁸ anlamına gelen kelimenin terim anlamı; "Kur'ân-ı Kerîm'i yahut felsefî veya hukûkî metinleri yorumlamak, açıklamak"⁹ şeklindedir. Önceleri her türlü metnin "tefsir" adı altında açıklandığı görülür ancak zamanla bu ilim dalının sınırlarının belirlenmesi *şerh* kavramının ortaya çıkması için gerekli olan zeminin alt yapısını oluşturmuştur. Kelimelerin mecazî anlamları ve cümlede anlam bütünlüğünü sağlayan çeşitli yapılar düşünüldüğünde ve işin içine edebî metin girince, *şerh* kelimesinin genel kullanım alanı da biraz daha sınırlı bir vadiye kayar. Zira bir metnin şerh edilmesi için ince anlamlar gizlemesi ve mecazî kullanımlara imkân verecek şekilde yazılmış olması gerekir.

"Hâşiye, hâmiş, telhîs, ta'likât gibi çeşitlerin bulunduğu şerhlerin genelde ortak yanları, açıklama gerektiren kelimeyi, mısrayı, beyti, ibâreyi, cümleyi ya da metni anlaşılır kılmak amacıyla açıklamayı esas almalarıdır."¹⁰ Şerhin türlerinden olan *hâşiye*, bir metnin, bir kitabın sahîfe kenarlarına veya altına yazılan ve metinle ilgili olan açıklamalardır. *Ta'likât* da bir metni açıklayıcı düşünceler ihtiva eden dipnotlardır.¹¹ Hâşiye ve tâlikat metin şerhinin daha çok dînî metinlerle ilgili kısmına âit terimler olarak kullanılagelmiştir.

Şerh yapma ihtiyacının hissedildiği metinler, "başta temel hadis ve fıkıh kitapları olmak üzere esmâ-i hüsnâ ve duâ mecmuaları, akâidle ilgili eserler, hilye-i nebîler vb. çok sayıda dînî telifâtın yanısıra dil, gramer ve astronomi sahalarında yazılmış eserler"¹² meydana gelmektedir. Edebiyat sahasında

5 Mehmed Bahâeddin, "Şerh", *Yeni Türkçe Lûgat*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1997, s. 412.

6 Hüseyin Kâzım Kadri, "Şerh", *Türk Lûgati*, c. III, İstanbul: Maarif Matbaası, 1943, s. 217.

7 Muhammet Nur Doğan, "Metin Şerhi Üzerine", *Osmanlı Divân Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: YKY, 1999, s. 422-427.

8 Metin Akar, *Su Kasidesi Şerhi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1994, s. 13.

9 *A.g.e.*, s. 13-14.

10 Mine Mengi, "Metin Şerhi, Tahlîli ve Tenkîdi Üzerine", *Divân Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2000, s. 74.

11 Metin Akar, *Su Kasidesi Şerhi*, s. 13.

12 Ömür Ceylân, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000, s. 20.

şerh yapılan metinlere bakıldığında ise manzum metin şerhlerinin ön plana çıktığı görülür.

Klâsik şerh kavramı günümüzdeki *modern metin şerhi* kavramından ayrı tutulmalıdır. Çünkü klâsik şerh yapan bir şarihin kesin bilgiler verme ve metnin bütün dil hususiyetlerini ve lügat bilgisini tamamıyla okuyucuya bildirme gibi bir düşüncesi yoktur. Klâsik şarihler, o devirdeki edebî atmosferi bilen, eski kültüre aşina ve belli bir edebî birikimi olan çevrelere şerh yapar. Günümüz metin şerhleri için durum böyle değildir. Bu şerhler, yeni nesle, kültürel mirasımızın zenginliklerini Osmanlı Türkçesi'nin bütün hususiyetleriyle birlikte anlatma ve açıklama zorunluluğu duymaktadır. Yeni bir alfabenin kabulü ve Osmanlı Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne geçiş bunu gerekli kılan sebeplerin başında gelir. Klâsik şerhlerde daha çok edebî kaygı sözkonusuyken modern metin şerhlerinde edebî kaygı ikinci plânda kalır; asıl amaç kültürel bağlar arasındaki kopmanın engellenmesi ve geçmişle günümüz arasında bir köprü kurulmasıdır. "Eskilerin 'şerh-i mütûn' yani metinler şerhi dedikleri edebî metni/metinleri açıklama ve böylece metnin anlaşılmasını kolaylaştırma çalışmaları, Dîvân edebiyatı'nın başlangıcından başlayarak günümüze kadar gelmiş; günümüzdeyse geçmişin tanıtılması, dolayısıyla yaşatılması, geçmişle günümüz arasında bağlantı kurulması açısından büyük önem kazanmıştır."¹³ "Filolojik yaklaşımların ağır bastığı klâsik devir şiir metinleri üzerine yapılan Sa'dî, Hâfız ve Mesnevî şerhlerini ayrı tutarsak, modern bilim anlayışına uygun metin şerhi çalışmalarının öncüsü ve en büyük ustası olarak Ali Nihat Tarlan"¹⁴ görülmektedir. Modern şerhlerle ilgili çalışmalar özellikle Tarlan'dan sonra hız kazanmıştır ancak asıl konumuz klâsik şerhler olduğundan bu konu hakkında fazla detaya inilmeyecektir.

Klâsik şerhler metot olarak incelendiğinde, ele alınan beyit ya da ibarelerde parça bütünlüğüne önem verildiği görülür. Nitekim şarihin amacı şerhe estetik olarak yaklaşmaktır ve dolayısıyla mana bütünlüğü ikinci plânda kalır. Bu yüzden "klâsik metin şerhi esas itibarıyla kelime açıklamasına dayanır; yani klâsik metin şerhi daha çok kelime açıklaması şeklinde yapılagelmiştir. Özellikle; manzum metin şerhlerinde tek tek beyitlere bağlı kalınarak kelime, terkip ya da ibarelerin açıklanması yoluna gidilmiş; kısacası metin parça parça ele alınmıştır. Buna karşılık metnin bir bütün olarak ele alınıp; genel plân, kompozisyon vb. yönlerden incelenmesi gelenekten değildir. Şerhte, şarihe göre okuyucunun anlayamayacağı farz edilen yani anlaşılmasında güçlük görülen metnin ya da metne bağlı unsurların açıklanması esastır. Amaç okuyanı bilgilendirerek metni tanıtmaktır. Açıklama ve ek bilgi verme esnasında konunun genişletilmesine

13 İ. Hakkı Aksoyak, "Metin Şerhi", *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2002, s. 283.

14 Muhsin Macit, "Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları", *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2002, s. 311.

gidilir.”¹⁵ Genel anlamda bakılırsa; “evvelâ metnin o günün insanının rahatça anlayabileceği bir şekilde takdimi (eğer Türkçe dışında yazılmış bir eserse Türkçe tercümesi); daha sonra kelimelerin önce lûgat anlamlarından başlamak suretiyle, edebiyat içerisinde ifade ettiği anlam ve aldığı boyutun tespiti; bunu takiben, kelimenin o metin içerisinde ifade ettiği fonksiyon ve diğer kelimelerle edebî sanatlar açısından meydana getirdiği bütünlüğün tayini ve en sonunda, o edebî eserin mazmununun, yani arka plânda bulunan fikrinin -tâbiri câizse- mesajının bulunup çıkarılması ve böylelikle neticeye gidilmesi”¹⁶ klâsik metin şerhlerinde uygulandığı görülen yöntemler olarak değerlendirilebilir.

Şerhe duyulan ihtiyacın önemli sebepleri araştırıldığında, metinlerarası mukayese yöntemi sonucunda farklı edebiyatlardaki eserleri kendi edebiyatındaki örneklerle karşılaştırma arzusu ve tasavvufun derin ve mecâzî anlatımlarla örümlü dünyasına bir kapı aralama isteği görülür. “Bir metnin açıklanması gerekiyorsa, o metinde okuyucunun bilgisi, aklı, düşüncesi, sezgisi ve duygularıyla aşamayacağı bazı güçlüklerin varlığı kabul ediliyor demektir. Ayrıca metnin daha büyük ilişkiler manzumesi içerisinde mesela inanç veya düşünce sistemlerinde ne anlama geldiğini anlamak ve anlatmak ihtiyacı da metinleri şerh ettirmiştir.”¹⁷ “Sanatçılar duygu, düşünce ve hayallerini bize umumiyetle dolaylı ifadelerle, üstü kapalı olarak anlatırlar. Şerh yapanın bu örtüyü açması, sanatkârın ne söylediğini, bir defa da kendi diliyle (veya okuyucunun diliyle) tekrar etmesi; nasıl söylediği konusunda da açıklamalar yapması lâzımdır.”¹⁸ Anlaşılabacağı gibi, yabancı bir dille yazılmış herhangi bir metni, kendi düşünce dünyasına göre yorumlayarak açıklama isteği, herhangi bir metnin şerh edilmesinde önemli bir etkidir. Şarih, kendi bilgi birikimini yazıya dökmek ve bunları okuyucuyla paylaşmak arzusunda olduğundan “şerh” yapmasının genel amacını kendi içinde önceden belirlemiştir. Ancak şerh yapılırken bu şerhlerin öznel yahut nesnel olup olmadığı konusu tartışmaya açıktır. Çünkü her şarih, yapmaya çalıştığı şerhte kendi ön bilgisinin müsaade ettiği oranda bilgi paylaşımı yapmaktadır ve bu durum klâsik metin şerhinde bağlayıcı bir kıstas değildir. Başka bir şarihin aynı metni farklı yorumlaması neticesinde metinlerarası bir köprü kurulmakla birlikte “en doğru yorum”un hangisi olduğu konusunda belirleyici bir ölçütümüz de –her okuyucunun kendi iç dünyasına göre yaptığı ve doğru kabul ettiği yorum dışarıda tutulursa- ne yazık ki yoktur. Mesele bu aşamaya geldiğinde, ‘şerhi okuyan kişi yahut çevrelerin, kendi fikri ve iç dünyasına göre onu yorumlamaya çalışması’ şeklinde genel-geçer bir durum ortaya çıkar. Ortak bir değerler sistemi içerisinde, sözgelimi tasavvufi terminoloji

15 Mine Mengi, “Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine”, s. 75.

16 Muhammet Nur Doğan, “Metin Şerhi Üzerine”, s. 422.

17 Tunca Kortantamer, “Teori Zemîninde Metin Şerhi Meselesi”, *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1994, sy. VIII, s. 1-10 .

18 Metin Akar, *Su Kasidesi Şerhi*, s. 15.

Bizce oldukça önemli olan bu durum, kütüphanelerimizde raflar dolusu nümûnesi bulunan “Şerh Edebiyatı” gerçeğini göstermesi açısından önemli bir ipucudur. Herhangi bir şairin şiirini şerh ederken günümüzde kullanılan modern şerh yöntemlerinden faydalanılabilir; ancak eski kaynaklı şerh metinleri içerisinde kültürel ayrıntı sayılabilecek herhangi bir bilginin olabileceği yahut aynı dönemde yaşayan bir şarihin metne daha iyi nüfuz edebileceği gerçeği unutulmamalıdır. Fars edebiyatı kaynaklı şerhlerde dahi Türk şairlerinin örnek beyitlerine rastlamamız, bazen herhangi bir kelimenin anlamının verilmesi esnasında halk ağzındaki karşılığının da ifade edilmesi, hekimlikte kullanılan bir âdetin şerh içinde yeri gelmişken söylenmesi, astronomi ile ilgili bir hâdisenin bilgi amacıyla nakledilmesi gibi ayrıntılar şerhleri vazgeçilmez kılan temel unsurlar silsilesinin sadece bir bölümüdür. Nitekim “Eski şerhlerle ileri sürülen fikirlerin, yorumların isâbeti, metodu, haklı veya haksız ne kadar münakaşa ve tenkid edilirse edilsin, onlar, günümüzde kaybolan veya değişen kültür dünyamız ve kültür târihimiz hattâ tefekkür târihimiz açısından değerlendirilmemiş en zengin ve ansiklopedik kaynaklarımızdan olmakla ayrı bir ehemmiyeti hâizdir”²² yorumundan da anlaşılacağı üzere kültürel ve mânevî zenginliğimizin ifâdesini bulduğu vesika niteliğindeki belgelerden biri de şerh metinleridir.

Klâsik şerhlerin geneline bakıldığında Arapça, Farsça ve Türkçe’nin şerh dili olarak kullanıldığı birçok eserin varlığı hemen dikkati çeker. Arap edebiyatının en önemli manzum metinlerinden biri olan ve İslâm kaynaklı çoğu edebiyatça da değerli görülen, Ka’b bin Züheyr (ö. 645?) tarafından yazılarak Peygamberimiz’e ithaf edilmiş “Kasîde-i Bürde” şerh edilen manzumelerin başında gelir. Câhiliye Devri’nde *el-Muallakatü’s-Seb’a* olarak bilinen ve Kâbe’nin duvarına asılan seçme şiirlerin, Araplar tarafından çeşitli panayırarda okunması ve düzenlenen toplantılarda bu şiirlerin mânâlarının açıklanması geleneği bir nevî şerhtir. Diğer yandan, Mu’allaka-i Seb’a üzerine çeşitli yazılı şerhlerin yapıldığı da bilinmektedir. Ayrıca “fıkha müte’alîk *Muvatta’a*, nahve dâir *Alfiya*’ya, *Harîrî*’ye, *Hey’et*’e ait risâlelere yazılan şerhler vardır”.²³ Sistematik şekilde ilerleyen kaside şerhleri, şerh türünün genel ilerleyişinin kesin çizgilerini belirlemesi açısından önemli olmuştur. Zira özellikle Fars edebiyatı kaynaklı şerhler kaside ağırlıklıdır. Bunların daha geniş kapsamlı olanları ise divan şerhleridir.

Türk dili ve edebiyatının Eski Anadolu Türkçesi dönemine bakıldığında “İhlâs Tefsîri, Mülk Sûresi Tefsîri, Amme Tefsîri, Tebâreke Tefsîri, Yâsin Tefsîri vb.”²⁴ tefsirlerin el yazmalarına rastlamak mümkündür. Klâsik şerhlerin altyapısı için

22 Âmil Çelebioğlu, “Yûnus’un Şiirleriyle İlgili Şerhler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: MEB Yayınevi, 1998, s. 547.

23 İ. Hakkı Aksoyak, “Metin Şerhi”, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, s. 283.

24 Fâhir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1996, s. 3-13.

Molla Câmî lakabıyla tanınan ve birçok telifâta imza atmış Nureddin Câmî (ö. 1492) ve yaptığı sayısız şerhle el yazması kütüphanelerinde kolaylıkla ismine rastlanabilecek Celâlüddin Devvânî (ö. 1512)'dir. Yapılan şerhlerin genelinde *Mesnevî*, *Gülistân*, *Bostân*, *Pendname-i Attâr*, *Gülşen-i Râz* (*Şebüsterî*) gibi ahlâkî-didaktik-tasavvufî mesnevilerin yanısıra Hüsrev-i Dihlevî (ö. 1325) ve Hâfız-ı Şirazî (ö. 1390) gibi büyük şairlere ait şiirlerin ön planda tutulduğu kolaylıkla görülebilir. Ayrıca Arap edebiyatından yukarıda bahsi geçmiş çeşitli eserlere yapılan Farsça şerhler, sayı itibarıyla azımsanmayacak niteliktedir ve kütüphanelerde birçok numuneleri bulunmaktadır.

Her ne kadar Şerh edebiyatının sınırları içerisine sözkonusu şerhlerin tamamı girse de bu makalede klâsik edebî eserlere yapılan Türkçe şerhler dikkate alınacaktır. Arap ve Fars edebiyatının yanısıra Osmanlı coğrafyasında yazılmış ve haleflerini önemli ölçüde etkilemiş bazı eserlere yazılan şerhler, konu ve amaç itibarıyla klâsik şerhleri ilgilendirdiği için yazımız içerisinde künye örnekleriyle tanıtılmaya çalışılacaktır.

Arap ve Fars Edebiyatı Kaynaklı Türkçe Şerhler

Arap ve İran edebiyatına damgasını vurmuş klâsik eserler her dönemde ve Doğu coğrafyasının hemen tamamında şerh edilmeye layık manzumeler arasında görülmüştür. Özellikle İran'da eski metinlere şerh ya da haşiye yazımının artması Türk müelliflerin de bu tür eserler vücuda getirmesi için etken olmuştur.²⁶ Arap edebiyatının klâsikleri konumundaki *el-Mu'allakatü's-Seb'a* şiirleri, *Kasîde-i Bürde*, *Kasîde-i Tantaraniyye*, *İbni Fâriz Divanı* ve *Hız. Ali Dîvanı* şerh edilen Arapça eserler arasında ilk sıralarda yer almaktadır. İran edebiyatında ise, Firdevsî'nin (ö. 1020?) *Şehnâmesi* ile başlayan uzun süreç Feridüddîn-i Attâr (ö. 1221), Sadî-i Şirazî (ö. 1292), Hafız-ı Şirazî (ö. 1390), Molla Câmî (ö. 1492), Urfi-i Şirazî (ö. 1591), Sâib-i Tebrizî (ö. 1671), Şevket-i Buhârî (ö. 1695) gibi büyük şairlerin nazım ve nesir tarzında olmak üzere pek çok eser kaleme almasıyla devam etmiş, bu eserler hem İran sahasında hem de Osmanlı coğrafyasında sayısız şerhe konu olmuştur.

Arap ve İran edebiyatı kaynaklı şerhleri şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Dîvanlar

Şairlerin şiirlerini topladıkları mecmuaların genel ismi olan *dîvân*lara yazılan şerhler kütüphanelerde önemli bir yekün teşkil etmektedir. Arap ve İran edebiyatının önde gelen şairlerinin dîvanlarına yapılan şerhlerde alfabetik olarak sıralanmış şiirlerin çeşitli yönlerden incelendiğini görmekteyiz. Arap ede-

²⁶ Riyahî, Muhammed Emin, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, çev.: Mehmet Kanar, İstanbul: İnsan Yay., 1995, s. 223.

Şerh-i Divân-ı Urî-i Şirazî, Ahmed Sabih (ö. 1783-84): SK: Hasan Hüsnü Paşa 685; Topkapı Sarayı Ktp.: Revan Köşkü 1906.

Şerh-i Dîvân-ı Urî-i Şirazî, Süleyman Yanyalı: İÜ Nadir Eserler TÜR 9603.

Şerh-i Dîvân-ı Urî, ? : Tercüman Gazetesi Ktp.: Y-102.

Şerh-i Dîvân-ı Urî, Urfalı Ömer Nüzhet (ö. 1778): Beyazıt Ktp.: Ali Emîrî Edebiyat 210; Topkapı Sarayı Ktp.: Hazine Kitaplığı 816.

Şerh-i Dîvân-ı Şâhî, Şem'î Şem'ullâh Prizrenî (ö. 1591): SK: Hüseyin Hüsnü Paşa 1034, Lala İsmail 527.

Şerh-i Dîvân-ı Selîm-i Evvel: İÜ Nadir Eserler TÜR 4709.

Şerh-i Dîvân-ı Ali, Müstakimzâde Süleyman (ö. 1787): SK: Esad Efendi 2780, 2784, Hacı Mahmud Efendi 3278, Hüsrev Paşa 581, Pertev Paşa 280, Tahir Ağa Tekkesi 741, Hâlet Efendi 217, 218; Millet Ktp.: Ali Emîrî Edebiyat: 208; Topkapı Sarayı Ktp.: Emanet Hazinesi 160.

Şerh-i Dîvân-ı Ali bin Ebî Talib, Abdullah Salahî-i Uşşâkî (ö. 1782): Osman Ergin Yazmaları 247/2.

Şerh-i Dîvân-ı Ferîşte, Sâlih b. Yûsuf-ı Âmidî: Millet Ktp.: Ali Emîrî Edebiyat 209.

Şerh-i Dîvân-ı İbni Fâriz, Reşid Gâlib: Hacı Selim Ağa Ktp.: Hüdâî Efendi 305.

2. Dinî-Ahlakî-Didaktik Tarzda Yazılmış Nazım-Nesir Karışık Eserler

İran edebiyatının klasikleri arasında sayılan *Bostan*, *Gülistân*, *Baharistân*, *Pendnâme-i Attâr*, *Mantıku't-Tayr*, *Şebistân-ı Hayâl* vb. gibi mesnevîler klâsik şerh edebiyatı içerisinde şerhlerine rastlanılabilecek türden metinlerdir. İçerik itibarıyla daha çok ahlakî-didaktik bir karakter arzeden söz konusu mesnevîlerle ilgili şerhlerde tasavvufî yorumlara rastlanmaz. Klâsik şerh geleneği içerisinde metinle ilgili hususiyetlerin (gramer, lügat bilgisi, anlam vb.) okuyucuya verilmesi amaçlanmıştır.

i. Şerh-i Mesnevî: Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin (ö. 1273) *Mesnevî*si yüzyıllarca birçok şerhe konu olmuş ve defalarca Mesnevî tercümeleri yapılagelmiştir. Klâsik bir eser olan Mesnevî'yi şerh eden başlıca şarihler ve kütüphanelerdeki örnek nüshalar şöyle sıralanabilir:

Fâtihü'l-Ebyât (Şerh-i Mesnevî), İsmâil Ankaravî (ö. 1632): SK: Dârülmesnevî 210, 211, 212, 245, Esad Efendi 1563, Fatih 2704, Hâlet Efendi 31, 178, 179, H. Hüsnü Paşa 802, Hacı Mahmud Efendi 2247, Saliha Hatun 103, Şehid Ali Paşa 1269, Lala İsmail 170, H. Hayri 174, Nafiz Paşa 592, Yazma Bağışlar 558, 561, 568, 569; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 3409, 3565, 3566, 3567, 3568, 9261, 9263 Veliyüddin Efendi 3613, 3614, 3615, 3616, 3617, 3618; Atıf Efendi Ktp.: 1737, 2094; Topkapı Sarayı Ktp.: Koğuşlar Kitaplığı 1011.

ii. Şerh-i Bostân: *Bostân*, ünlü İran şairi Sadî-i Şirazî (ö. 1292) tarafından kaleme alınmış ve yüzyıllarca birçok müellifi derinden etkilemiştir. Sadî-i Şirazî, uzun yıllar süren seyahatlerinden doğum yeri Şiraz'a döndükten sonra 655'te (1257) tamamladığı bu eserini, İran'ın Fars bölgesinde hüküm süren Salgurlulardan Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî'ye ithaf etmiştir.²⁸ Daha çok kahramanlık şiirlerinin yazıldığı mütekârib bahrinde kaleme alınan eser, bir mukaddime ve on bölüm (bâb) halinde tertip edilmiştir.²⁹

Bostan'ın Türkçe şerhleri Sûdî-i Bosnevî ve Şem'î tarafından yapılırken, ünlü şarih Sürurî de Arapça bir şerh kaleme almıştır.³⁰ Bir hayli hacimli olan (250-600 vr. arası) sözkonusu şerhler ve İstanbul kütüphanelerindeki künye bilgileri aşağıdaki gibidir:

Şerh-i Bostân, Sûdî-i Bosnevî (ö. 1600): SK: Antalya Tekelioğlu 738, Ayasofya K. 4057, Hacı Mahmud Efendi 3296/1, Hüseyin Kâzım 169, Tahir Ağa 290, 449, Tırnovalı 1489, Turhan Valide Sultan 276, İsmihan Sultan 316, 317, Hasib Efendi 332, Mihrişah Sultan 388, Carullah 1690, Denizli 382; İÜ Nadir Eserler: İbnülemin 1207; Hacı Selim Ağa: Hacı Selim Ağa 954, Kemankeş 467; Beyazıt Ktp.: Veliyüddin Efendi 2681; Beyazıt 5793, 5794; Nuruosmaniye Ktp.: 3957; Topkapı Sarayı Ktp.: Emanet Hazinesi 1647, 1649; Hacı Selim Ağa Ktp.: Hacı Selim Ağa 954.

Şerh-i Bostân, Şem'î Şem'ullah Prizrenî (ö. 1591): SK: Reşid Efendi 791, Esad Efendi 2771, Fatih 3937, Hacı Mahmud Efendi 3320, 3376, Hamidiye 1138, İsmihan Sultan 318, Kılıç Ali Paşa 795, Lala İsmail 523, Serez 2564; İÜ Nadir Eserler: TÜR 9272; Beyazıt Ktp.: Veliyüddin Efendi 2682, 3666; Bayezid 5466, 5774; Nuruosmaniye Ktp.: 3956; Topkapı Sarayı Ktp.: Emanet Hazinesi 1648, III. Ahmed Kitaplığı 2667, Bağdat Köşkü 157; Hacı Selim Ağa Ktp.: Kemankeş 467.

iii. Şerh-i Gülistân: Ünlü İran şairi Şeyh Sadî-i Şirazî tarafından Salgurlu hanedanından Ebu Bekir b. Sa'd b. Zengî adına 656 (1258)'da kaleme alınan bu eser, gerek kendi türü (makâme) içinde gerek sanat değeri bakımından taklit edilemeyen bir eserdir.³¹ Eserin birçok tercümesinin yanı sıra Arapça, Farsça ve Türkçe şerhleri de bulunmaktadır. Sûdî-i Bosnevî başta olmak üzere Şem'î, Sürurî, Yakub ibni Seyyid Ali, Kasım Şerif bin Muhammed gibi şarihler *Gülistân*'ın tamamını şerh etmiştir. Bunlardan Sürurî,³² İbni Seyyid Ali³³ ve Kâsım Şerif bin

28 Adnan Karaismailoğlu, "Bostân", *DİA*, c. V, İstanbul, 1991, s. 307.

29 Aynı yerde.

30 SK: Yazma Bağışlar 4228, 4600; Beyazıt Ktp.: Bayezid 5775, 5776; Veliyüddin Efendi 2680.

31 Tahsin Yazıcı, "Gülistân", *DİA*, c. XIV, s. 240.

32 SK: Amcazade Hüseyin Paşa 376, İsmihan Sultan 324; Beyazıt Ktp.: Bayezid 5443, 5470, 5556, 5557; Nuruosmaniye Ktp.: 4044, 4045.

33 SK: Fatih 3985; Fatih 4040/2; Ayasofya K. 4101, 4102, 4103; Beyazıt Ktp.: Bayezid 5558, 5561, 5563, 5469/1; Veliyüddin Efendi 2694.

3. Lügatler

Klâsik lügatler, bir dile ait kelime hazinesini incelemek amacıyla yazılabil-
diği gibi herhangi bir eserin içerisinde geçen sözcüklerin anlamını vermek üze-
re de hazırlanabilirler. Daha çok Farsça'ya ait olmakla birlikte, Türk edebiyatın-
da Arapça ve Farsça dillerini tanıtmaya yönelik, manzum yahut mensur olmak
üzere birçok klâsik lügat yazılmıştır. Bu lügatlerin edebî değeri bir yana, onları
şerh etmeye yönelik metinlerin hazırlanması kendilerini daha da önemli bir
mecraya taşır. Şerh edilmeye layık görülen lügatler ve İstanbul kütüphaneler-
indeki nüshaları hakkında şu bilgiler verilebilir:

i. Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri: *Tuhfe-i Şâhidî*, Mevlevî şeyhlerinden Şâhidî mah-
lasıyla bilinen İbrahim Dede'nin Farsça-Türkçe manzum sözlüğüdür.³⁸ 1515'te
yazılan eserin birçok şerhi çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır. Bu şerhler,
şarihleri ve bulundukları yerler şöyle sıralanabilir:³⁹

Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî, Sûdî-i Bosnevî (ö. 1596): SK: Süleymaniye 866.

Ta'ribu Tuhfeti's-Şâhidî, Abdülkâdir b. Ömer b. Bayezid el-Bağdadî (ö.
1682): SK: Esad Efendi 3226/1, Dârü'l-Mesnevî 567, Kasidecizade 658, Yeni Ca-
mi 1129, Yozgat 753.

er-Risâle ale's-Şâhidî, Kara İbrahim Efendi (tlf. 1661'den sonra): Âtîf Efendi
Ktp.: 2006; Millet Ktp.: Ali Emîrî Edebiyat 257.

Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî, Abdülkâdir b. Ömer b. Bayezid el-Bağdadî (ö. 1682):
Köprülü Ktp.: M. Asım Bey 685.

Tuhfetü'l-Mülûk, Abdurrahman b. Abdullah-ı Kuddusî (ö. 1669): SK: Fatih
5199, Hacı Mahmud Efendi 3717, 5124, Hâlet Efendi 204, Hüsnü Paşa 1454,
Hüsrev Paşa 727, Reşid Efendi 1175, Serez 3920/8; Atîf Efendi Ktp.: 2722; Beya-
zıt Ktp.: Bayezid 6851, Millet Ktp.: Ali Emîrî Edebiyat 135, 136; Hacı Selimağa
Ktp.: Kemankeş 648; İÜ Nadir Eserler: TÜR 348, TÜR 1007, TÜR 1821, TÜR
3437, TÜR 3441, TÜR 3480; Topkapı Sarayı Ktp.: Revan Köşkü 1922.

Tezkiretü'l-müntehî ve ifâdetü'l-mübtedî, Ahmed b. Mehmed Selamî ibni
Ağrıboz (ö. 1703): Hacı Selim Ağa Ktp.: Hacı Selim Ağa 963.

Şerh-i Tuhfe, Atfî Ahmed-i Bosnevî (tlf. 1711): SK: Bağdatlı Vehbî 1736; Mil-
let Ktp.: Ali Emîrî Lügat 258; Tercüman Gazetesi Ktp. Y-224 (*Tuhfe-i Vehbî* için-
de parça şerhler).

Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî, İbrahim Vahdî Efendi (ö. 1714): SK: Hâlet Efendi Eki 205.

Tuhfe-i Mir, Pîrî Paşazâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî (ö. ?): SK: Hâlet Efen-
di 571, 572, Lala İsmail 658, O. H. Öztürkler 56/2; Nuruosmaniye Ktp.: 4756.

Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî, Hüseyin el-Keşfi el-Karahisarî eş-Şarkî (ö. 1737): Âtîf
Efendi Ktp.: 2721/1; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 6850.

38 Yusuf Öz, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Konya: Alagöz Basım Ltd., 1999, s. 23.

39 A.g.e., s. 31-101.

Tuhfe-i Vehbî Hâşiyesi, Ali Mahvî (tlf. 1859): İstanbul'da 1859, 1862, 1877 olmak üzere 3 kez basılmıştır.

iii. Lügat-i Târih-i Vassâf ve Târih-i Vassâf Şerhleri: *Tecziyetü'l-Emsâr*, meşhur adıyla *Târih-i Vassâf*, İranlı tarihçi ve şair Şerefüddîn Vassâf (ö. 1329-30)* tarafından yazılmış, I ve II. kısımları sırasıyla İlhanlı hükümdarları Gâzân Han ve Olcaytu'ya takdim edilmiştir.⁴³ Son derece süslü bir üslupla yazılan söz konusu tarihin layıkıyla anlaşılabilmesi için birçok şerh, haşiye ve lügat hazırlanmıştır. *Şerh-i Lügat-i Tarih-i Vassâf* yahut *Müşkilât-ı Vassâf* adıyla bilinen bu şerhler edebî yönden oldukça önemli bir kıymete sahiptir. *Lügat-i Tarih-i Vassâf*'ın şerhleri arasında en ünlüsü Nazmizâde Hüseyin Murtaza Bağdâdî'nin (ö. 1721/22) kaleme aldığı *Şerh-i Lügat-i Târih-i Vassâf*'tır. Vassaf tarihine ve lügatlerine yapılan şerhleri şöyle sıralayabiliriz:

Şerh-i Lügat-i Târih-i Vassâf, Nazmizade Hüseyin Murtaza Bağdâdî (ö. 1722): SK: Lala İsmail 546, Esad Efendi 3227, Fatih 4409, Hamidiye 1162, 1396, Reisülküttâb 1114; İÜ Nadir Eserler: TÜR 1530, 3268, 6047, 9588; Beyazıt Ktp.: Veliyüddin Efendi 2408; Millet Ktp.: Ali Emîrî Şer'iyye 111; Nuruosmaniye Ktp.: 3376, 3377; Topkapı Sarayı Ktp.: Sultan Mehmed Reşâd ve Tiryâl Hanım Kitaplığı: 690, Yeniler Kitaplığı 5979, Revan Köşkü 1429, 1889, Emanet Hazinesi 1688, III. Ahmed Kitaplığı 3041, Hazine Kitaplığı 1447, 1448, Koğuşlar Kitaplığı 1490; Hacı Selim Ağa Ktp.: Hacı Selim Ağa 814.

Şerh-i Lügat-i Tarih-i Vassâf, Molla Nâilî Ahmed-i İstanbulî (ö. 1748): SK: Lala İsmail 545/2; Beyazıt Ktp.: Veliyüddin Efendi 2408.

Şerh-i Tarih-i Vassâf: SK: Fatih 4409; Âtîf Efendi Ktp.: 1894, 1895, Nuruosmaniye Ktp.: 3268; İÜ Nadir Eserler 3268.

Şerh-i Tarih-i Vassâf, Muhammed Abdülbaki Ârif (Tüfenkçibaşı): İÜ Nadir Eserler: TÜR 1595.

iv. Şerh-i Lügat-i Bahrü'l-Garâib: *Lügat-ı Halîmî* olarak da tanınan *Bahrü'l-Garâib*, Farsça-Türkçe manzum lügat geleneğinin ilk örneklerindendir. 1446 yılında manzum olarak kaleme alınan bu eser, o zamanlar Amasya valisi Şehzade Bayezid'e takdim edilmiş ancak anlaşılması güç olduğu için yine müellifi tarafından şerh edilmiştir.⁴⁴ *Şerh-i Bahrü'l-Garâib*'in başlıca nüshaları şöyle sıralanabilir:

Şerh-i Bahrü'l-Garâib, Lütfullah b. Yusuf b. Abdülhalim el-Amasî Halîmî (ö. 1481): SK: Ayasofya O. 4744, Ayasofya K. 4739, Ayasofya K. 4740, Ayasofya 4760, Kadızâde Mehmed 534, Damad İbrahim Paşa 1138, Süleymaniye 1012, Şehid Ali Paşa 2634/1, 2635, Yazma Bağışlar 3308, Fatih 5236, 5237, 5238, Laleli 3602, 3603, 3604; İÜ Nadir Eserler: TÜR 623, 1309, 1382, 1404, 3638, 3644; Topkapı Sa-

* Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "İlhanlı Tarihine Ait Yeni Bir Kaynak: Târih-i Vassâf'ın Müellifi Nüshası", *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006, s. 309"

43 Erdoğan Merçil, "Vassâf", *IA*, c. XIII, İstanbul: MEB, 1986, s. 232.

44 Mustafa Erkan, "Halîmî", *DİA*, c. XV, s. 341-342. Ayrıca bkz. Mustafa Erkan, "Bahrü'l-Garâib", *DİA*, c. IV, s. 513-514.

bir hayli etkilemiştir. Anlaşılması oldukça güç olmakla birlikte bazı müellifleri “mazmun avı”na yönelten *Urfî Dîvânı*, hem gazelleriyle hem de kasideleriyle birçok şarihın dikkatini çekmiştir.

Türk Edebiyatı’nda Urfî’nin kasidelerine yapılan Türkçe şerhlere baktığımızda 100’e yakın şerhin var olduğunu görürüz. Başta Süleymaniye Kütüphanesi olmak üzere birçok yazma kütüphanesinde bu şerhlere rastlamak mümkündür. Farsça şiirleri Osmanlı Türkçesine çevirme ve Sebk-i Hindî akımının yoğun anlam dünyasına girme çabasındaki bu şerhler, Türk edebiyatı için önemli sayılabilecek bilgileri ve bazen de Türk şairlere ait seçkin beyitleri içerisinde bulundurması sebebiyle önemli bir mâhiyet arz eder.

Urfî’nin kasidelerine şerh yapan şarihlerin başında Rodosîzâde Mehmed Emin Efendi gelir. Ayrıca; Murtazâ Trabzonî, Himmetzâde Abdî, Üsküdârî Nüzhet, Neşâtî Ahmed Dede, Edirneli Mecdî Muhammed, Abdullah Salâhî-i Uşşâkî, Adnî Receb Dede diğer Urfî şarihleri olarak göze çarpar.

Bu tür şerhlerin başlıca özelliği daha çok na’t-ı nebevî, münâcât vb. gibi dînî metinlerin ön planda tutulmasıdır. Nitekim Himmetzâde Abdî’nin *Şerh-i Na’t-ı Nebvî-i Örfî-i Şirâzî* başlıklı şerhi, Murtazâ Trabzonî’nin yaptığı şerhlerin daha çok dînî karakterli kasidelere olması ve *Kaside-i Tevhîd*’e yapılan şerhler bunu kanıtlar niteliktedir. Ancak Urfî’ye ait *Nevrûziyye*, *İlmiyye* ve *Keşmiriyye* gibi kasidelerin de, başta Rodosîzâde olmak üzere şarihler tarafından şerh edilmeye layık görülmesi, dînî karakterli kaside şerhlerinin yanında bu tür şerhlerin de yapılabildiğinin bir göstergesidir.

Urfî’nin kasidelerine yapılan Türkçe şerhlerin başlıklarına bakıldığında çoğunlukla *Şerh-i Kasâ’id-i Urfî* başlığıyla karşılaşılır. Bunun yanı sıra; *Şerh-i Ba’z-ı Kasâ’id-i Urfî*, *Tercüme-i Kasîde-i Urfî*, *Urfî’nin Kasâ’idinden Ba’zı Eb-yât-ı Müşkilenin Şerhi*, *Kıt’a min Kasâ’id-i Urfî* gibi genel başlıklarla karşılaşmak mümkünken, *Urfî’nin Kasîde-i Nevrûziyyesinin Şerhi*, *Urfî’nin Kasîde-i Keşmiriyyesinin Şerhi* vb. gibi tek bir kasideye indirgenmiş şerh başlıkları da mevcuttur. Bütün bu şerhlerde amaç Urfî’nin kasidelerine farklı bir yorum getirebilmek ve anlaşılması hakikaten güç olan bu metinlerde gizlenmiş ince manaları ortaya çıkarabilmektir. Söz konusu şerhleri muhtevî yazma eserlerden bazıları şöyle sıralanabilir:

Şerh-i Ba’z-ı Kasâ’id-i Urfî, Himmetzade Abdî (ö. 1710): SK: Lala İsmail 518, 731, Aşir Efendi 428, Reşid Efendi 813/2, Şehid Ali Paşa 1356/1.

Şerh-i Kasâ’id-i Urfî-i Şirâzî, Rodosîzâde Mehmed Emin Efendi (ö. 1701): SK: Esad Efendi 1698, 2792/1-2-3-4, 812/6, 3330, Hâlet Efendi İlavesi 179/1, 180/1, Reşid Efendi 737/2-3, 812/3, 812/5, Lala İsmail 728, Yazma Bağışlar 4332/1; İÜ Nadir Eserler: TÜR 9724; Belediye Ktp.: 430/3; Topkapı Sarayı Ktp.: Emanet Hazinesi 1602.

Şerh-i Kasâ’id-i Urfî-i Şirâzî, Murtaza Trabzonî: SK: Reşid Efendi 812/1; Belediye Ktp. 430/1.

Şerh-i Kasîde-i Keşmir, Seyyid Hakim Muhammed Efendi (ö. 1770): SK: Reşid Efendi 737/3.

Şerh-i Kasîde-i Urfî, Himmet Dede (ö. 1682): SK: Lala İsmail 728/10.

Şerh-i Müşkilât-ı Kasâ'id-i Urfî, Neşâtî (ö. 1674): SK: Hamidiye 1466/5, Esad Efendi 1698, 3410/3, Lala İsmail 521, 729, Nafiz Paşa 1514, Reşid Efendi 812/4; İÜ Nadir Eserler: TÜR 3655.

Şerh-i Ba'z-ı Kasâ'id-i Urfî, Urfalı Ömer Nüzhet (ö. 1778): SK: Hafid Efendi 371; İÜ Nadir Eserler: TÜR 3001; Millet Ktp.: Ali Emîrî Şer'iyye 111, Ali Emîrî Edebiyat 210.

Şerh-i Kasâ'id-i Urfî, Edirneli Mecdî Muhammed (ö. 1590): İÜ Nadir Eserler: TÜR 3059, 3064, 3074, 3636.

Şerh-i Nevruziyye der-Sitayiş-i Mîr Ebu'l-feth, Kâmî-i Edirnevî (ö. 1724): İÜ Nadir Eserler: TÜR 957.

Şerh-i Kasâ'id-i Örfî, Sâdık Efendi Etbâ'îsi: SK: Reşid Efendi 812/2; Belediye Ktp. 430/2.

Şerh-i Kasâ'id-i Urfî, Derviş Adnî Dede (ö. 1689): SK: Esad Efendi 3410/2.

Şerh-i Nu'ût-ı Şerîf-i Urfî-i Şirazî, Abdullah Salâhî-i Uşşâkî (ö. 1782): YKB Sermet Çifter Ktp.: 193/2; Tercüman Gazetesi Ktp.: Y-42/2.

i. Şerh-i Kasîde-i Bürde yahut Şerh-i Kasîde-i Bânet Su'âd: *Kasîdetü'l-Bürde* adı verilen meşhur kaside, Cahiliye devrinin ünlü şairlerinden Ka'b bin Zühre (ö. 645?) tarafından Peygamber Efendimiz'e hediye olarak sunulmuştur. Başlangıçta Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmeyen Ka'b, daha sonra onun huzuruna yüzü örtülü bir şekilde çıkarak af talebinde bulunur. Bu talep amacıyla "Bânet Su'ad" kelimeleriyle başlayan meşhur kasidesini okur. Bu kasideyi çok beğenen Peygamber Efendimiz Ka'b'a hediye olarak sırtındaki hırkasını verir. Arapça karşılığı *bürde* olan bu hırka dolayısıyla Ka'b'ın okuduğu kasideye *Kasîdetü'l-Bürde* adı verilmiştir.⁴⁷

Arap edebiyatında oldukça meşhur olan *Kasîdetü'l-Bürde*'nin, çoğunluğu Arapça olmak üzere birçok şerhi yapılmıştır. Klâsik şerhler arasında yer alan bu şerhlerin Türkçe olanları şöyle sıralanabilir:

Şerh-i Kasîde-i Bânet Su'ad, Ahmed el-Üsküdarî (ö. 1758): SK: Esad Efendi 924/7, Hasan Hüsnü Paşa 1013, Fatih 5333; Nuruosmaniye Ktp.: 2222, 4005; Hacı Selim Ağa Ktp.: Kemankeş 482.

Şerh-i Kasîde-i Bânet Su'ad, Şanizâde İbrahim Asonya (tlf. 1764): SK: Esad Efendi 3408/8.

Şerh-i Kasîde-i Bânet Su'ad (Azîzü'l-Âsâr), Urmiyeli Eyüp Sabri Paşa (ö. 1890): SK: Kadızade Burhaneddin 123, Dügümlü Baba 425, Nafiz Paşa 978.

47 Kenan Demirayak, "Kasîdetü'l-Bürde", *DİA*, c. XXIV, 2001, s. 567.

Şerh-i Kasîde-i Bânet Su'ad, Hâce-i Hasoda Abdurrahman (ö. 1864): SK: Hasan Hayri ve Abdullah Efendi 16, Şazeli Tekkesi 97, Hâlet Efendi 789, Hacı Mahmud Efendi 3765, Yazma Bağışlar 4229/1, H. Hayri 16/2.

Şerh-i Kasîde-i Bânet Su'ad, İskilip Müftüsü Muhammed Emin Efendi (ö. 1686): SK: Hasib Efendi Tekkesi 331, Nafiz Paşa 979; İÜ Nadir Eserler TÜR 832; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 3848.

Şerh-i Kasîde-i Bânet Su'ad, Şeyhülislâm Ahmed Muhtar Bey (tlf. 1906): SK: Haşim Paşa O 104 (matbu); İÜ Nadir Eserler TÜR 7225 (matbu).

Şerh-i Kasîde-i Bürde, Nişancı Abdurrahman Abdi Paşa (ö. 1692): SK: Lâleli 3657; Millet Ktp.: Ali Emîri Şer'iyye 733.

Ziyâü'l-Fuâd fî Şerhi Bânet Su'ad, Mollacıkzade Mehmed Raif (ö. ?): SK: Hâlet Efendi 340.

ii. **Şerh-i Kasîde-i Bür'e**: Mısırlı sûfi ve şair Muhammed b. Sa'îd el-Bûsirî'nin (ö. 1296?) Hz. Peygamber için yazdığı ve *el-Kevâkibü'd-dürriye fî medhi Hayri'l-berîyye* adını verdiği manzume, kafiye (revî) harfî mim olduğu için *kasîdetü'l-mimîyye*, şairin tutulduğu hastalıktan kurtulmasına vesile olduğu için de *Kasîdetü'l-bürde* diye meşhur olmuştur. Ancak Ka'b bin Zühre'nin kasidesi de aynı adla anıldığından karışıklığa meydan vermemek için Bûsirî'ninki daha çok Osmanlı kültür muhitinde *Kasîdetü'l-Bür'e* (*el-Kasîdetü'l-bür'iyye*) şeklinde anılmışsa da literatürde *Kasîdetü'l-bürde* diye tanınmaktadır.⁴⁸

165 beyte kadar ulaşan kasidenin birçok tercümesi ve şerhi yapılmıştır. İslâm dünyasında *Kasîdetü'l-Bürde* kadar meşhur olan ve çok okunan, üzerine şerh, hâşiye, tahmîs, tesdîs, tesbî', taştîr ve nazireler yazılan bir başka kaside yoktur.⁴⁹ Sözkonusu kasidenin başlıca şerhleri şöyle sıralanabilir:

Şerh-i Kasîde-i Bürde, Ahmed bin Hasan el-İstanbulî: İÜ Nadir Eserler: TÜR 1735.

Şerh-i Kasîde-i Bürde, Şeyh Sadullah el-Halvetî (ö. 1477): İÜ Nadir Eserler: TÜR 1775; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 3681/1, Veliyüddin Efendi 3681; Nuruosmaniye Ktp. 4007.

Şerh-i Kasîde-i Bürde, Seyyid Ahmed b. Mustafa Lâfî (ö. 1563-64): SK: Hâlet Efendi 355, Mihrişah Sultan 393, Çelebi Abdullah Efendi 400, Fatih 3973, Reşid Efendi 438, 802, Bağdatlı Vehbi Efendi 1732, Hacı Mahmud Efendi 3369, 3478, 3809, Laleli 3713, Lala İsmail 538, İzmir 581, İÜ Nadir Eserler: TÜR 2995; Beyazıt Ktp.: Veliyüddin Efendi 698/1; Nuruosmaniye Ktp.: 4016; Tercüman Gazetesi Ktp.: Y-358; Topkapı Sarayı Ktp.: Revan Köşkü 1910, Bağdat Köşkü 135; Hacı Selim Ağa Ktp.: Kemankeş 483.

Râhatü'l-Ervâh, Şeyhzâde Muhyiddin Mehmed (ö. 1544): Hacı Selim Ağa Ktp.: Hüdâî Efendi 1466.

48 Mahmut Kaya, "Kasîdetü'l-bürde", *DİA*, c. XXIV, 2001, s. 568.

49 A.g.md., s. 569.

Elfiye fî Şerh-i Kasîdetü'l-Bürde, Hüseyin b. Ali Amasyavî: Osman Ergin Yazmaları: 1294/3 (14^b-39^b).

Teveşsül, Şeyhülislâm Mehmed Mekkî Efendi (ö. 1797): SK: Tırnovalı 1440, Fatih 3979, H. Hüsnü Paşa 623, 1026, İbrahim Efendi 596, Pertevniyal 431, Pertev Paşa 237, Düğümlü Baba 393, Tahir Ağa Tekkesi 709, Esad Efendi 2553, 2554, 2764, 2765, 2766, Hacı Mahmud Efendi 3323 Beyazıt Ktp.: Veliyüddin Efendi 697, 4013; İÜ İslâm Araştırmaları Merkezi Ktp. 2439; Topkapı Sarayı Ktp.: Emanet Hazinesi 1479.

Fethu'l-Verde Şerhü'l-Bürde, Edirne Müftüsü Fevzî Efendi (ö. 1900): Millet Ktp.: Ali Emîrî Şer'iyye 1331.

Şerhü'l-Bürde (Mücmel), Selanikli Osman Tevfik (ö. ?): Millet Ktp.: Ali Emîrî Edebiyat 330.

el-İktisâd fî Şerhi'l-Bürde lî Ahassî'l-İbâd, Hasan Fehmî b. Halil: İÜ Şarkiyat Enstitüsü Ktp. 2177; İÜ İslâm Araştırmaları Merkezi Ktp. 5993; MÜ İlahiyat Fakültesi Ktp.: Hakses 662.

Tercüme ve Şerh-i Kasîde-i Bürde, Prevezeli Âbidin Paşa (ö. 1906): SK: Hacı Mahmud Efendi 3370, Hasib Efendi Tekkesi 300 (matbu).

Şerhu Kasîdetü'l-Bürde, Kayacıklı Süleyman Efendi: SK: Kasidecizade 410; Hacı Selim Ağa Ktp.: Hüdâî Efendi 1464.

Şerh ve Tercüme-i Kasîdetü'l-Bürde, Mehmed b. Halil: SK: Denizli 385; Beyazıt Ktp.: Veliyüddin Efendi 562/2; Osman Ergin Yazmaları 860.

Şerh-i Kasîde-i Bürde, Şeyh Ahmed b. el-Hac Muhammed: Sermet Çifter Ktp.: 561.

Şerh-i Kasîdetü'l-Bürde, Şeyhülislâm Bâlizâde Mustafa b. Bâlî b. Süleyman Rumî (ö. 1662): Köprülü Ktp.: 459/1.

Şerhü'l-Metîn ve'l-Akvâ: Tercüman Gazetesi Ktp.: Y-338/2.

iii. Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye: Muînüddîn Ebû Nasr Ahmed b. Abdurrez-zâk el-Tantarânî'nin (ö. 1092) ünlü Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ü medhetmek amacıyla kaleme aldığı meşhur kasidedir. *Kasîde-i Tantarâniyye'nin* başta Arapça olmak üzere birçok şerhi bulunmaktadır. Bu şerhlerden Türkçe olanlar aşağıda örneklendirilmiştir:

Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye: Beyazıt Ktp.: Beyazıt 8016/2 (29^b-38^a).

Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye, Mustafa İsamüddin el-Üsküdarî (ö. 1788): SK: Hâlet Efendi 790, İÜ Nadir Eserler: TÜR 713.

Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye (manzum): SK: Hacı Mahmud Efendi 3667.

iv. Muhtelif Kasîde Şerhleri: Yukarıda zikredilen kasideler klâsik şerh edebiyatında Türkçe şerh edilen kasideler arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Bunların yanı sıra Mevlânâ Şevket-i Buhârî'nin kasideleri (*Şerh-i Kasîde-i Mevlânâ*

Şevket, Muhammed Murad bin Abdülhalim (ö. 1847): SK Hacı Mahmud Efendi 3606, İzmirli İsmail Hakkı 3487, M. Murad-M. Arif 148, H. Hüsnü Paşa 970; İÜ Nadir Eserler İBN 840; Millet Ktp.: Ali Emîri Edebiyat 271; Hacı Selim Ağa Ktp.: Hüdâî Efendi 1302); *Şerh-i Ba'z-ı Kasâ'id-i Şevket*, Seyyid Mustafa Besîm el-Manyasî: YKB Sermet Çifter Ktp.: 738), Medyenîyye tarikatının kurucusu Ebû Medyen'in *Dîvân*'ında yer alan bir kasidenin şerhi (*Şerh-i Kasîde-i Ebî Medyen*: SK: Carullah 1109/2), Busîrî'nin *Kasîde-i Mudariyye*'sinin şerhi (*Şerh-i Kasîde-i Mudariyye*, Müstakimzade Süleyman (ö. 1787): İÜ Nadir Eserler TÜR 2020; Osman Ergin 900/2), Sâib-i Tebrizî'nin *Dîvân*'ından *Kasîde-i Tâiyye*'nin Şerhi (*Şerh-i Kasîde-i Tâiyye ez-Dîvân-ı Sâib-i Tebrizî*, Hâce Nusret Ebubekir Efendi (ö. 1795): İÜ Nadir Eserler TÜR 4223), İbnü'l-Fariz'in divanında yer alan *Kasîde-i Tâiyye*'nin şerhi (*Makâsîd-ı Aliyye fî Şerhi't-Tâiyye*, İsmail Ankaravî (ö. 1631): Beyazıt Ktp.: Veliyüddin Efendi 3185/1; Tercüman Gazetesi Ktp.: Y-213; Topkapı Sarayı Ktp.: Emanet Hazinesi 1631) gibi kaside şerhleri de kütüphanelerimizde bulunan el yazması şerh metinleri arasında yer almaktadır.

Diğer Nazım Şekilleri veya Nazım Birimlerini Esas Alan Şerhler

Klasik şerh edebiyatı mahsulleri arasında gazel, kaside vb. gibi nazım şeklini esas alan şerhler olduğu gibi sadece tek bir beyti, kıtayı veya iki beyti şerh etmeye dayanan metinler de vardır. Hacımleri fazla olmamakla birlikte, genellikle 2-15 vr. arasında değişen sayfa sayısına sahip bu tür metinlerin kütüphanelerde birçok örneği bulunmaktadır. Sadece bir nazım parçasını şerh etmeye yönelik el yazması şerhlerle ilgili aşağıdaki örnekler verilebilir:

Şerh-i Ba'z-ı Gazeliyyât-ı Sâib, Hâce Nusret Ebubekir Efendi (ö. 1795): SK: Hâlet Efendi 714; Hamidiye 1139, Fatih 3950/4, M. Hafid Efendi 368; İÜ Nadir Eserler: TÜR 6409, TÜR 9700; Topkapı Sarayı Ktp.: Hazine Kitaplığı 685, 839.

Şerh-i Ba'z-ı Gazeliyyât ez-Dîvân-ı Hâfız, Sûdî-i Bosnevî (ö. 1600): SK: Reisülküttâb 1158, 1159.

Şerh-i Gazel-i Molla Camî, Muhammed İlmî bin Halil el-Edirnevî (ö. 1635): SK: Murad Buhârî 203.

Şerh-i Gazeliyyât-ı Urfî, Tilkizade Mehmed bin İbrahim (ö. 1664): SK: M. Hafid Efendi 369.

Şerh-i Gazel-i Sâib der-hakk-ı Ney, Ömer Faik (ö. 1830): İÜ Nadir Eserler: TÜR 9736.

Şerh-i Gazeliyyât-ı İbni Ferište, Salih bin Yusuf: İÜ Nadir Eserler: TÜR 9505.

Şerh-i Dü beyt-i Hüsvrev-i Dihlevî, Abdullah Salahî-i Uşşâkî (ö. 1782): Osman Ergin 1824/1.

Şerh-i Dü beyt-i Urfî-i Şîrâzî: Sermet Çifter Ktp.: 938/4.

Şerh-i Dü beyt-i Türkî, Reisülküttâb Abdülkerîm: Nuruosmaniye Ktp.: 4074 (29^b-31^a).

Şerh-i Hicv-i Nüh-bend-i Şifâî, Kâmî-i Edirnevî (ö. 1724): SK: Esad Efendi 2792/5, 2825, 3486/8, M. Hafid Efendi 315.

Şerh-i Muammeyât-ı Ali, Sürurî (ö. 1561): İÜ Nadir Eserler: TÜR 54.

Şerh-i Muammeyât-ı Câmî, Sürurî (ö. 1561): İÜ Nadir Eserler: TÜR 1762.

Şerh-i Muamma-i Mîr Hüseyin, Sürurî (ö. 1561): Beyazıt Ktp.: Beyazıt 5610; Millet Ktp.: Ali Emîrî Edebiyat 255; Topkapı Sarayı Ktp.: Emanet Hazinesi 1731 (mecmua içinde).

Şerh-i Muammeyât-ı Nişâburî, Hüseyin Muammayî: İÜ Nadir Eserler: TÜR 3269.

Şerh-i Muammeyât-ı Emrî, Muammayî Mustafa b. Sinân: Beyazıt Ktp.: Beyazıt 5611.

Şerh-i Risâle-i Fenn-i Muammâ, Behiştî: Beyazıt Ktp.: Veliyüddin Efendi 3209/22 (266^b-270^b).

Şerh-i Penc-bend-i Cîlânî, Müstakimzâde Süleyman (ö. 1787): SK: Pertev Paşa 614/15.

Şerh-i Gazel-i Hâfız, Şüca'-i Morevî: Topkapı Sarayı Ktp. (mecmua içinde 114^b-119^a).

Şerh-i Beytü's-sânî min Dîvan-ı Hâfız-ı Şirâzî, Sûdî-i Bosnevî (ö. 1596): SK: Esad Efendi 3721/4.

Şerh-i Ba'z-ı Ebyât-ı Hâfız-ı Şirâzî, Sûdî-i Bosnevî (ö. 1596): İÜ Nadir Eserler TÜR 1390.

Şerh-i Ebyât-ı Sâib, Pîrîzâde (ö. 1748): SK: Reşid Efendi 1022/2.

Şerh-i Beyt-i Hüsvî-i Dihlevî, Mustafa İsamüddîn el-Üsküdarî (ö. 1788): SK: Esad Efendi 3497/7.

Şerh-i Ebyât-ı Sandûka, Müstakimzâde Süleyman (ö. 1787): SK: Pertev Paşa (Selimiye) 625.

Şerh-i Beyt-i İsa el-Mahvî, Müstakimzâde Süleyman (ö. 1787): İÜ Nadir Eserler TÜR 9686.

Şerh-i Yek-beyt-i Süleyman Neş'et (ö. 1807-08), Pertev Paşa (ö. 1837): Topkapı Sarayı Ktp.: Hazine Kitaplığı 854.

6. Diğer Şerhler

i. Şerh-i Şefiknâme: Şefiknâme, Masrafzâde lakabıyla bilinen Mehmed Şefik Efendi'nin (ö. 1715), III. Mustafa'nın tahttan indirilmesi ve yerine III. Ahmed'in çıkarılması ile neticelenen 1703-1704'teki Yeniçeri isyanı hakkında kapalı ve sanatlı bir üslupla kaleme aldığı hikâyesidir. Söz konusu eserin çeşitli kütüphanelerde birçok şerhi bulunmaktadır.

Şerh-i Şefiknâme, Mehmed b. Ahmed b. Hacı Muslî (ö. XVIII. yüzyıl): SK: Hacı Mahmud Efendi 5289, 5364, 6501, Esad Efendi 2307, 3411/2, 3755/5, 5364, 6501/2,

Hâlet Efendi İlavesi 111/2, Tırnovalı 1501, İzmirli İsmail Hakkı 3317; İÜ Nadir Eserler: TÜR 6171; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 5484, Veliyüddin Efendi 2433; Topkapı Sarayı Ktp.: Hazine Kitaplığı 1538, 1582; Hacı Selim Ağa Ktp.: Hüdâî Efendi 1511.

Ravzatü'l-kâmilîn, Mahmud Celâleddin Paşa (ö. 1898): SK: Nafiz Paşa 1172, Hacı Mahmud Efendi 5289; Millet Ktp.: Ali Emîrî Tarih 367.

ii. Şerh-i Kâfiye: Cemâleddin Ebû Amr Osman b. Ömer b. el-Hacîb'e ait *Kâfiye* adlı Arap gramerine ait eserin Türkçe şerhleri de mevcuttur:

Şerh-i Kâfiye, Sûdî-i Bosnevî (ö. 1596): SK: Hamidiye 1308, Hasan Hüsnü Paşa 1455, Şehid Ali Paşa 2465, Serez 3070, 3088, Ayasofya 4454, Fatih 4998, 4999, 5000, 5001, Esad Efendi 3084, Hacı Selim Ağa Ktp.: Hacı Selim Ağa 1084, 1085, Kemankeş: 587.

Şerh-i Kâfiye: Topkapı Sarayı Ktp.: Revan Köşkü 1797.

Sözkonusu esere Kemâleddin el-Ma'rûf bi-Akkaftan'ın (ö. 1619) da Türkçe bir şerhi bulunmaktadır.

iii. Şerh-i Rûznâme: Rûznâme, astronomi ile ilgili olarak günlük olayları, yıldızların hareketlerini, ay hesaplarını gösterir cetvelleri içeren kitaplara verilen genel isimdir. Bu tür eserlerde edebî ayrıntı sayılabilecek ve edebî metinlerin tahlilinde kullanılabilecek bilgilere de rastlamak mümkündür. Şeyh Ebû'l-Vefâ'nın *Rûznâmesi* şerh edilen "rûznâme" başlıklı eserler arasında ilk sırada gelir. *Rûznâme* şerhleri ve şarihleri şöyle sıralanabilir:

Şerh-i Rûznâme-i Cedîde, Durakpaşazade İbrahim (ö. 1832): SK: Hacı Mahmud Efendi 6369.

Şerh-i Rûznâme, Kâtibzâde Mustafa b. Mehmed (tlf. 1669): SK: Hacı Mahmud Efendi 4820/8, Hamidiye 882.

Şerh-i Rûznâme-i Cedîde, Defterdar Ali Efendi: SK: Reisülküttâb 581.

Şerh-i Rûznâme-i Cedîde, Tâlibî Mehmed Efendi (ö. 1608'den sonra): SK: Esad Efendi 2016/8.

Şerh-i Rûznâme-i Şeyh Vefâ: SK: Reisülküttâb 580.

Yeni Harflerin Kabulünden Sonra Klâsik Şerhlerle İlgili Çalışmalara Ait Literatür Bilgisi

Klâsik şerh edebiyatı metinlerinin göz önünde tutulması suretiyle yeni harflerin kabulünden sonra yapılan kitap, tez, makale gibi çalışmalar hakkındaki literatür bilgisi şöyledir:

Kitaplar

Akkuş, Mehmet, *Abdullah Salahaddîn-i Uşşakî'nin Hayatı ve Eserleri*, Ankara: MEB, 1998.

- Öz, Yusuf, "Tuhfe-i Vehbî Şerhleri", *İlmî Araştırmalar*, 1997, sy. 5, s. 219-232.
- Tülücü, Süleyman, "Muallakât Şerh ve Baskıları-Tercümeleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, sy. 6, s. 253.
- Yıldırım, Ali, "Rodosizâde'nin Kasîde-i Nevrûziyye Şerhi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1999, sy. 1, s. 217-239.
- Yılmaz, Ahmet, "Müstakimzâde'nin Kasîde-i Ayniyye Tercümesi ve Şerhi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, sy. 9, s. 241.

Bildiriler

- Ayyıldız, Erol, "Harputî'nin Kasîde-i Bürde Şerhinin Dilbilgisi ve Belâgat Açısından İncelenmesi", *Dünü ve Bugünüyle Harput: Tarih-Edebiyat-Şiir-Folklor*, 24-27 Eylül 1998, 515-523.
- Çakır, Mehmet, "Arapzade Muhammed Nurî Efendi'nin Bânet Su'âd Kasidesi Şerhi Üzerine", *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler Sempozyumu (23-25 Mayıs 1997)*, Ankara-1998, 193-215.
- (Morkoç), Yasemin Ertek, "Sûdî-i Bosnavî (Bosnalı Sûdî) ve Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ı", I. Uluslararası Balkanlar'da Türk Varlığı Sempozyumu, Haziran 2002.
- Bilgin, Azmi, "Eski Türk Edebiyatı'nda Şerh", *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, (12-13 Nisan 2001, Kayseri)*, *Bildiriler*, c. I, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, s. 169-173.
- Mazıoğlu, Hasibe, "Mesnevînin Türkçe Manzum Şerhleri", *Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yılı-dönümü Dolayısıyla Uluslar arası Mevlânâ Semineri (15-17 Aralık 1973)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yay., 1973, s. 275-296.
- Yavuz, Kemâl, "Erzurumlu Ahmet Naim'in Mesnevî Şerhi", *I. Milli Türkoloji Kongresi, 6-9 Şubat 1978*, İstanbul: Kervan Yay., 1980, s. 177-181.
- Yılmaz, Ozan, "Şiraz'dan Trabzon'a Bir Kültür Köprüsü: Murtazâ Trabzonî ve Urfî Şerhleri", III. Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu, 15-18 Mayıs 2006, Trabzon.

Tezler

- (Ortaç), Meral Oğuz, "Sürurî'nin Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ı: 15 varâğının transkripsiyonu", Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 1998, 100 s. (Dan.: Yard. Doç. Dr. Nezaht Öztekin).
- Abdel, Bilâl Maksoud, "İbnü'l-Fâriz ve İsmail Ankaravî'nin Kasîde-i Hamriyye Şerhi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000, 117 s. (Dan.: Doç. Dr. M. Ali Yektâ Saraç).
- Akat, Davut, "Şem'î: Şerh-i Bahâristân, Giriş-Metin, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1999, vi+94 s. (Dan.: Yard. Doç. Dr. Kadir Atlansoy).
- Aslan, Üzeyir, "Neşet Süleyman Efendi: Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt-i Mesnevî (inceleme-tenkitli metin)", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1999, x+170 s. (Dan.: Prof. Dr. Tahir Üzgör).
- Aslantürk, Mahmut, "Şerh-i Cezîre-i Mesnevî: inceleme-transkripsiyonlu metin-index", Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 1996, 278 s. (Dan.: Yard. Doç. Dr. Muhsin Kalkışım).

- Onat, Tuğba, “İsmâil Hakkı Bursevî’nin Şerh-i Pend-i Attâr’ı: İnceleme-Metin, 30-80 vr.”, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1998, xlii+144 s. (Dan.: Yard. Doç. Dr. Kadir Atlansoy).
- Özdemir, Yılmaz, “Davud el-Karsî: Hayatı, Eserleri ve Şerh-i Avâmilü’l-Cedîd Adlı Eseri”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 143 s. (Dan.: Doç. Dr. Ahmet Turan Arslan).
- Öztahtalı, İbrahim İmran, “Lâmiî Çelebi: Şerh-i Dîbâce-i Gülistân, İnceleme-Metin”, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1997, 206 s. (Dan.: Yard. Doç. Dr. Kadir Atlansoy).
- Şahin, Ebubekir Sıddık, “Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1997, 234 s., (Dan.: Prof. Dr. Mustafa İsen).
- Şenel, Mustafa, “Kasîde-i Bürde Şerhi”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 1986, 68 y.
- Şenel, Nazlı, “Attâr’ın Pendnâmesi’nin Türkçe Şerhi”, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2004, 262 s. (Dan.: Prof. Dr. A. Naci Tokmak).
- Şimşek, Adnan, “Sûdî’nin Şerh-i Divân-ı Hâfız’ının I. Cildinde Klâsik Türk Edebiyatı ile İlgili Kavramlar”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi (Dan.: Doç. Dr. Ahmet Kartal).
- Taştan, Ahmet, “Bir Şarih Olarak İsmail Hakkı Bursevî ve Edebî Şerhleri”, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1999, 368 s. (Dan.: Yard. Doç. Dr. Murat Yurtsever).
- Toprak, Şengül, “Neşâtî’nin Şerh-i Kâsâ’id-i Örfî’si”, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 1999, 65 s. (Dan.: Prof. Dr. Tunca Kortantamer).
- Ünlü, Osman, “Sâib-i Tebrizî Divânı Şerhi: İnceleme-Metin”, Yüksek Lisans Tezi, Celâl Bayar Üniversitesi, (Dan.: Prof. Dr. Mahmut Kaplan).
- Yılmaz, Fatma Büyükkarcı, “Kırtovalı Zaîfî’nin Manzum Gülistân Tercümesi ve Şerhi (Nigârîstân veya Sebzîstân)nin Edisyon Kritiği”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, (Dan.: Prof. Dr. Orhan Bilgin).
- Yılmaz, Ozan, “Urîfî’nin Kasîdelerine Yapılan Türkçe Şerhler”, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2004, viii+ 476 s. (Dan.: Prof. Dr. Muhsin Macit).
- Yılmaz, Yavuz, “Müstakimzâde’ye Göre Bazı Manzumelerin Şerhleri”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001, vii+146 s., (Dan.: Doç. Dr. Azmi Bilgin).

Klâsik şerh edebiyatının geniş coğrafyası içerisinde sadece küçük bir bölümü oluşturan ve yukarıda sınıflandırmaya çalıştığımız Türkçe edebî şerhler üzerinde çok fazla söz söylenmemiştir. Üniversitelerde yüksek lisans ve doktora tezi, ulusal veya uluslararası dergilerde ise bilimsel makale olarak örneklerine rastlanılabilecek şerh konulu çalışmalar, bu geniş sahayı tam olarak tanımak ve sözkonusu sahanın kesin sınırlarını çizebilmek için yeterli imkânı ne yazık ki şimdilik vermemektedir. Başlangıcından bu yana divan neşri, tenkidi ve tahlilinin ön planda tutulduğu klâsik edebiyat çalışmaları, manzum eserleri hedef alan birçok araştırmadan sonra artık şerh edebiyatının da içinde bulunduğu mensur sahayı enine boyuna irdeleyen bilimsel çalışmalara yönelmek durumundadır. Nitekim bu sahanın önemli bir bölümünü teşkil eden klâsik

- Macit, Muhsin, "Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları", *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2002.
- Mehmed Tâhir, Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I-II-III*, Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2000.
- Mengi, Mine, "Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine", *Divân Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Merçil, Erdoğan, "Vassâf", *İA*, c. XIII, İstanbul: MEB, 1986.
- Muhtar, Cemal, *İki Kur'an Sözlüğü Lugat-ı Ferišteoğlu ve Lugat-ı Kânûn-ı İlâhî*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1993.
- Mütercim Âsım, *Kâmus Tercümesi I*, İstanbul: Âsitâne Yay., 1305.
- Okay, Orhan, "Eski Şiirimize Yaklaşmak", *Osmanlı Divân Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: YKY, 1999.
- Okumuş, Ömer, "Baharistân", *DİA*, c. IV, İstanbul, 1991.
- Öz, Yusuf, "Tuhfe-i Vehbî Şerhleri", *İlmî Araştırmalar*, 1997, sy. 5.
- Öz, Yusuf, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Konya: Alagöz Basım Ltd., 1999.
- Özgüdenli, Osman Gazi, "İlhanlı Tarihine Ait Yeni Bir Kaynak: Târîh-i Vassâf'ın Müellif Nüshası", *Ortaçağ Türk-Iran Tarihi Araştırmaları*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006.
- Redhouse, Sir James W., "Şerh", *A Turkish and English Lexicon, Türkçe-İngilizce Sözlük*, Beyrut: Librairie Du Liban, 1996.
- Riyahî, Muhammed Emin, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul: İnsan Yay., 1995.
- Şahinoğlu, M. Nazif, "Attâr, Feridüddin", *DİA*, c. IV, İstanbul, 1991.
- Tarlan, Ali Nihat, *Fuzûlî Divânı Şerhi*, c.I, Ankara: KBY, 1985.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları, 2003.
- Unat, Faik Reşit, *Hicrî Tarihleri Miladî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, 4. bs., Ankara: TTK Basımevi, 1974.
- Yazıcı, Tahsin, "Gülîstân", *DİA*, c. XIV, İstanbul, 1996.

A Bibliography of the Classical *Sharkh* [Commentary] Literature

Ozan YILMAZ

Abstract

"*Sharkh* Literature" comprises two parts: *Tasavvufî* and Classic. The *tasavvufî sharkhs* are the most common name which is used for the works that have religious context. Classical *sharkhs* is, on the other hand, the common name of the *sharkhs* that were done for some works of Arabic, Persian, and Turkish Literature that were considered classics. The classical works such as *Muallakatu's-Seb'a*, *Kasîde-i Bürde*, *Divân-ı İbnî Fariz* from Arabic Literature and *Gülîstân*, *Bostân*, *Pendnâme-i Attâr*, *Kasâid-i Urî* from Persian Literature have been written about in this manner.

Eski Türk Edebiyatı'nda Mevlidler

Hasan AKSOY*

YER VE zaman ismi olarak “doğum yeri” ve “doğum zamanı” anlamında kullanılan *mevlid* kelimesi, giderek ıstılâhî bir mâna kazanmış ve bilhassa Peygamber Efendimiz'in doğduğu zaman ve yeri ifade eder olmuştur. Peygamberimiz'in dünyaya gelişi bir ferahlık, kurtuluş ve müjde olduğundan doğumu da bir bayram telakki edilmiştir. Hz. Peygamber'le ilgili asıl kullanımı yanında zamanla tasavvuf çevrelerinde Mısır başta olmak üzere Arap dünyasında velîlerin doğum yıl dönümlerini de kapsayacak şekilde geniş bir anlam kazanmıştır. Halk arasında yaygın bir şekilde “mevlut” olarak kullanılan kelime, bu şekliyle Arapçada “yeni doğmuş çocuk” mânâsına geldiğinden, bu kullanım çok yanlış olup kelimenin telaffuzunun “mevlid” şeklinde olması gerekmektedir.

İnsanların Efendisi Hz. Peygamber'in ismini anmak ve yaşatmak, ona duâ etmek ve dolayısıyla da şefaatine nâil olmak gâyesi ile çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Siyerler, İslâm tarihleri, kısas-ı enbiyâlar ve mevlidler bu neviden eserlerdir. Edebî bir terim olarak *mevlid*, Peygamber Efendimiz'in kısaca hayatını, mûcizelerini, vefâtını ve bilhassa doğumunu anlatan ve ekseriyetle manzum olarak kaleme alınan eserler için kullanılmaktadır.

Peygamberimizi metheden, vasıflarını anlatan eserler kendileri henüz hayattayken kaleme alınmaya başlamıştı. Nitekim İslâmî Arap Edebiyatı'nın ilk mahsulleri olarak kabul edilen bu eserlerin şâirleri, Hassan b. Sâbit (v. 54/674), Ka'b b. Züheyr (v. 24/645) ve Abdullah b. Revâha'dır (v. 8/629). Bu cümleden sayılan manzum veya mensur siyerler, şemâil-i şerifler, magâziler ve kasîde-i bürdeler aynı zamanda mevlidlere de kaynaklık etme vasfı taşımaktadır.

İslâm âleminde ilk mevlid metinleri X. asırda görülmeye başlar. Hatta meşhur hadis âlimi İmam Tirmizî'nin (v. 279/892) IX. asırda kaleme aldığı *Şemâ-*

*Prof. Dr., MÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

ilü's-şerîf de muhtevası düşünüldüğünde bir mevlid sayılabilir. Muhammed b. İshâk (v. 150/767) siyer müellifi olmasına rağmen aslında ilk mensur mevlid müellifleri arasında yer alır. İbâresinde *mevlid* kelimesi bulunan ilk eser ise İbnü'l-Cevzî'nin (v. 279/1201) *Mevlidü'n-Nebî* adlı eseridir. İbnü'l-Arabî'nin (v. 638/1240) *Mevlidü'l-cismânî ve'r-rûhânî*; Ebü'l-Kasım es-Sebtî'nin (v. 600/1203) *ed-Dürri'l-muazzam fî mevlidi'n-Nebiyi'l-muazzam*; İbn Dîh-ye'nin (v. 633/1235) *Kitâbü't-tenvîr fî mevlidi's-Sirâci'l-münîr*; Zemlakânî'nin (v. 728/1327) *Mevlidü'n-Nebî* adlı eserleri bu konuda ilk yazılan mevlidlerdir.¹

İsminde *mevlid* kelimesi geçmemekle birlikte, Muhammed b. Eyyûb'un (v. 705/1305) *ed-Dürretü'l-fâhire* adlı eserin şerhini yaptığı, Peygamberimiz'in doğumundan ve hayatından bahseden *er-Ravzatü'n-nâzîre* adlı manzum eser de bir mevlid sayılabilir. Bunların dışında el-Heytemî'nin (v. 807/1404), el-Bâ-ûniyye'nin (v. 922/1516), Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî'nin² (v. 923/1517), el-Berzencî'nin (v. 1184/1770) ve Muhammed b. Ca'fer Kettânî'nin³ (v. 1345/1927) *Mevlidü'n-Nebî* adlı eserleri de Arap Edebiyatı'nda meşhur mevlidlerdendir.⁴

Arapça mevlidler yanında Farsça, Arnavutça, Kürtçe, Cava dilinde, Boşnakça, Rumca, Çerkesçe, Ordu dilinde, Savahilî dilinde, Alhamyado (Arap harfleriyle yazılmış İspanya ve havâlisi dili) ve Tatarca mevlidler de vardır.⁵

Diğer İslâm edebiyatlarına nispetle mevlidlerin Türk edebiyatında ayrı bir yeri vardır. Çoğunlukla manzum kaleme alınan bu eserler, Türk halkının peygamber sevgisinin bir göstergesi olarak sayı itibarıyla de dinî türlerin hiç birinde görülmeyecek zenginliktedir. Süleyman Çelebi'nin nazmettiği mevlidin herkes tarafından beğenilip okunmasından dolayı bu konu sonraki yıllarda da çokça işlenmiştir.

İlk Türkçe mevlid metni hakkında kaynaklarda açık bilgi yer almamakla birlikte Süleyman Çelebi'nin 812'de (1409) kaleme aldığı *Vesîletü'n-necât* adlı mesnevinin ilk mevlid olduğu görüşü yaygın bir şekilde kabul görmektedir. Ancak bundan önce Türkçe yazılmış mevlid benzeri eserlerin varlığı da bilinmektedir. Bunlardan biri Ahmed Fakih'e (ö. 650/1252) ait *Çarhnâme* olup *Vesîletü'n-necât*'ın hâtîme kısmında *Çarhnâme*'dekine benzer ifadeler yer alır. Süley-

1 Bkz. Nihad Sami Banarlı, "Büyük Nazîreler Mevlid ve Mevlid'de Millî Çizgiler", *Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi*'nden ayrı basım, İstanbul, 1962, s. 11-12.

2 Kastallânî'nin mevlidi Muhammed b. Ömer en-Nevevî tarafından ihtisar edilerek yayımlanmıştır (Kahire, 1299).

3 Kettânî'nin mevlidi Fas ve Rabat'ta birçok kere basılmış olup müellifin *el-Yümn ve'l-is'âd bi-mevlidi Hayri'l-ibâd* adında yayımlanmış başka bir eseri daha vardır (Rabat, 1926).

4 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. İsmail Durmuş, "Mevlid (Arap Edebiyatı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2004, c. XXIX, s. 480-482.

5 Bkz. M. Tayyib Okıç, "Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidi'nin Tercemele-ri", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, Aralık 1975, sy. 1, s. 25 ve 27.

man Çelebi ile aynı asırda yaşayan ve 798 (1395) Bursa'ya gelerek onunla görüşmüş olması muhtemel olan İbnü'l-Cezerî'nin (v. 833/1429) *el-Mevlidü'l-ke-bîr* (veya *Urfü't-ta'rif bi'l-mevlidi's-şerîf*) adlı eseri, *Vesîletü'n-necât*'a benzemesiyle dikkat çekmektedir.⁶ Süleyman Çelebi'den kısa bir süre önce Erzurumlu Mustafa Darîr'in yazdığı manzum-mensur eseri *Tercüme-i Siyer-i Nebî* de (yazılışı: 790/1388) yer yer mevlidi hatırlatmaktadır. Şiirlerin yanı sıra mensur kısmındaki bazı ilâvelerle Darîr'in yaptığı bu tercüme, bir telif mahiyetindedir. Eserdeki manzum kısımlar bir mevlid metninden çok farklı olmadığı gibi *Vesîletü'n-necât*'ın bazı yerleri de Darîr'in eseriyle ciddi benzerlikler göstermektedir. Bu sebeple Darîr'in siyerindeki manzum kısımların Türk edebiyatındaki ilk mevlid metni olması gerektiği de ileri sürülmüştür.

Türkçede kaleme alınan mevlidlerin toplam sayısının 200 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bunlar üzerinde yapılan çalışmalar neticesinde mevcut mevlidlerin bir kısmının Süleyman Çelebi'nin eserine aynen benzediği, bir kısmının bazı motifler yönünden ayrılık gösterdiği, geri kalanların ise tamamen farklı olduğu anlaşılmıştır.⁷

Türkçe mevlid metinlerinin çoğu aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla ve mesnevi tarzında yazılmıştır. Ortalama 600-1400 beyitten oluşan mevlidlerde genellikle Hz. Peygamber'in doğumu üzerinde durulmakta, ardından mi'râcî ele alınmakta, çeşitli mucizeleri anlatılmakta, daha sonra vefatından bahsedilmektedir. Bu eserlerin hemen hepsi Ehl-i sünnet inancı doğrultusunda kaleme alınmış, yer yer âyet ve hadislerden iktibaslarla, telmihlerle desteklenmiş, birtakım iddiaların aksine çoğunda bid'at denebilecek fikirlere yer verilmemiştir. *Vesîletü'n-necât*'ın ve diğer bazı mevlidlerin sonundaki “Hikâye-i Deve, Hikâye-i Geyik, Hikâye-i Güvercin” gibi Hz. Peygamber'e nisbet edilen bazı mucizevî olaylara dair hikâyeler, eserlere sonradan ilâve edilen destanî manzumelerdir ve bunların asıl mevlid metinleriyle hiçbir ilgisi bulunmamaktadır.⁸

Mevlidler umumiyetle tevhid, münâcât ve na't (bazılarında ashâb-ı kirâma, çehâr-yâr-ı güzîne methiye) ile başlamakta, kâinatın zuhur kaynağı olan nûr-ı Muhammedî'den bahsedilerek Hz. Peygamber'in doğumuna geçilmekte, onun mi'râcî ve diğer mucizelerinin anlatılmasının ardından vefâtı konusuna yer verilmekte, en sonunda Resûl-i Ekrem ve ashâbı başta olmak üzere eseri yazan, okuyan ve dinleyenler için bir duâ ile sona ermektedir. Hemen her faslın bitiminde, içinde Hz. Peygamber'e salâtın da bulunduğu tekrar beyitleri yer almaktadır. Bu beyitler *Vesîletü'n-necât*'ta, “Haşre dek ger denilirse bu kelâm /

6 Eserin iki yazması tespit edilebilmiştir: Süleymaniye Ktp., Esat Efendi, nr. 448 ve Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt, nr. 7944. İbnü'l-Cezerî'nin bu eseri, İstanbul'da Asır Matbaasında yayımlanmıştır (baskı tarihi yok).

7 Süleyman Çelebi, *Vesîletü'n-necât: Mevlid*, Necla Pekolcay (neşr.), Ankara 1993, s. 38.

8 Bu konuda bkz. Nurettin Albayrak, “Dînî Türk Halk Hikâyelerinden Geyik, Güvercin ve Deve Hikâyeleri”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, s. 59-77.

Niçe haşrola bu olmaya tamâm /Ger dilersiz bulasız oddan necât /Aşk ile derd ile eydin es-salât”; Şem-seddin Sivâsî’nin mevlidinde, “Olmak istersen Habîb’e âşinâ /Ver salâtı bul onunla rûşenâ” şeklindedir.

Araştırmalar sonunda mevcut mevlid metinlerinden yetmiş kadarının şairi tespit edilebilmiştir:

XV. yüzyıl: Süleyman Çelebi (yazılışı: 812/1409), Ârif (yazılışı: 842/1438), Kerîmî (yazılışı: 863/1459; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1693; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3723; DTCF Ktp., İsmail Saib Sencer, nr. 4574), Ahmed (yazılışı: 873/1468-69; Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 1642; Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 883, 1956; İÜ Ktp., TY, nr. 2314; Bursa İl Halk Ktp., nr. 502), Hafî (yazılışı: 883/1478),⁹ Hocaoglu (yazılışı: 883/1478; İÜ Ed. Fak. Türkoloji Seminer Kitaplığı, nr. 4018),¹⁰ Sinanoğlu (yazılışı: 884/1479; Süleymaniye Ktp., Kasidicizâde Süleyman Sırrı, nr. 418; DTCF Ktp., nr. 9; Yapı Kredi Ktp. nr. 96), Gülşenî-i Saruhânî (v. 888/1483’ten sonra), Cefâyî (yazılışı: 889/1484),¹¹ Mustafaoglu (yazılışı: 896/1491), Ebülhayr İpsalalı (yazılışı: 897/1492; Millet Ktp., nr. 1365, 1366; DTCF Ktp., İsmail Saib Sencer, nr. 4791),¹² Yahyâ (v. 901/1496; Beyazıt Devlet Ktp., nr. 5308), Emîrî (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3821/3).

XVI. yüzyıl: Halil (yazılışı: 907/1501; Süleymaniye Ktp., Yahyâ Efendi, nr. 4464; DTCF Ktp., nr. 698, İsmail Saib Sencer, nr. 5308/1), Hamdullah Hamdi (Akşemseddinzâde, yazılışı: 900/1494-95; Hacı Selim Ağa Ktp., Kemankeş Emîr Hoca, nr. 18; İÜ Ktp., TY, nr. 1980; TDK Ktp., nr. 289; British Museum, Or., nr. 1163),¹³ Zâtî (v. 953/1546), Muhibbî (v. 965/1558; Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3756; Doç. Dr. Alim Yıldız’dan alınan bilgiye göre Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp. nr. T 811. 219 Muh.M’de bir nüshası daha bulunmaktadır.),¹⁴ Hasan Bahrî (Karesili v. 994/1586),¹⁵ Şemsî (yazılışı: 988/1580),¹⁶ Abdî

9 Hayli hacimli olan bu eser üzerinde Lale Tural (1991) ve Şecaattin Tural (1993) birer yüksek lisans tezi yapmışlardır (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

10 Yüksel Ger eser üzerinde bir mezuniyet tezi hazırlamıştır: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, tez nr.1049.

11 Eser Cefâyî’nin *Dekayku’l-hakayık* adlı mesnevisinin sonunda yer almaktadır. Bu mevlid Süleyman Çelebi’nin eserine çok benzemekte olup başlıkları dahi birbirine oldukça yakındır. Eser hakkında Azmi Bilgin tarafından Süleyman Çelebi’ninki ile karşılaştırmalı bir makale hazırlanmıştır. Bkz. Azmi Bilgin, “Das Dakayık al-Hakayık von Cefâyî”, *Materialia Turcica*, Göttingen 2002, c. XXII, s. 111-118).

12 Eser üzerinde Süleyman Bülbül bir mezuniyet tezi hazırlamıştır: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, tez nr. 1032.

13 Eser üzerinde Nurtan Ersoy bir mezuniyet tezi hazırlamıştır: DTCF Ktp., nr. 52.

14 Eser üzerinde Ahmet Kılıç, Günsel Fındık (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi) ve Sabahat Acarlı (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) birer mezuniyet tezi hazırlamışlardır. Ayrıca bu eser üzerinde Mustafa Sarı da M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde bir yüksek lisans tezi yapmaktadır.

15 Eser için ayrıca bkz. *Keşfü’z-zunûn*, c. II, 1910.

16 Eser üzerinde Hasan Aksoy karşılaştırmalı bir doktora çalışması yapmıştır: “Şemseddin Sivâsî Hayatı Eserleri ve Mevlidi”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984. Bu mevlid İç ve Güney Anadolu’da tıpkı Süleyman Çelebi Mevlidi gibi çeşitli vesilelerle okunmaktadır.

(İÜ Ktp., TY, nr. 7361), Bihiştî (İÜ Ktp. TY, nr. 7398),¹⁷ Mehmed Ferrûhî (Hevâî; Süleymaniye Ktp., Lala İsmâîl, nr. 376),¹⁸ Şâhidünnâyî (Millet Ktp., Manzum, nr. 1347, 1349, 1370; Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 319; İÜ Ktp., TY, nr. 7339; TSMK, Hazine, nr. 1246), Şehidî (İÜ Ed. Fak. Türkoloji Seminer Kitaplığı, nr. 4018; DTCF Ktp., M. Çon, nr. 28, 698), Visâlî Ali Çelebi (TDK Ktp., nr. 17/99).¹⁹

XVII. yüzyıl: Abdurrahman Ankaravî (v. 1107/1695-96), Kuloğlu, Murâdî (Bursa Müzesi Ktp., nr. 37).

XVIII. yüzyıl: Dede Mehmed Efendi (v. 1147/1734; Nuruosmaniye Ktp., nr. 3218),²⁰ Nahîfî (v. 1151/1738; Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 323/1, Hamidiye, nr. 252/1; İÜ Ktp., TY, nr. 3219/1; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Emanet Hazinesi, nr.1612),²¹ Ahmed Mürşidî (Diyarbakirli, v. 1174/1760-61), Bekâî (Darendeli, v. 1200/1786), Salâhaddin Uşşâkî (v. 1195/1781; Süleymaniye Ktp., Nuri Arlasez, nr.260), Beyzâde Mustafa (v. 1200/1786),²² Selâmî Mustafa Efendi (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 444).

XIX. yüzyıl: Hasan İlmî (Kozanlı, yazılışı: 1226/1811; Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr.4442),²³ Halil Siirdî (v. 1843), Râgıp Efendi (Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 1453),* Tâhir Ağa (es-Seyyid Mehmed Tâhir, yazılışı: 1279/1862-63),²⁴ Mehmed Sâlih Nihânî,²⁵ Kâmî (Şâban, Diyarbakırlıdır, yazılışı: 1279/1862-63; Süleymaniye Ktp., Kadızâde, nr. 146/4, Tahir Ağa, nr. 522), Edirne Müftüsü Fevzi Efendi (v. 1900; bahir aralarında okunacak tevşihleri de kendine ait olmak üzere iki Türkçe, bir Arapça mevlid yazmıştır),²⁶ Keşfi-i Saruhânî (v. 1900),²⁷ Rif'at (Manastırlı, v. 1907 [?]).

17 Aygül İpek bu mevlid üzerinde bir mezuniyet çalışması yapmıştır: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, tez nr. 1971.

18 Eser Kanûnî Sultan Süleyman devri (1520-1566) sadrazamlarından İbrahim Paşa adına Tokat'ta nazmedilmiştir. 19 Eser üzerinde Nezahat Papuççu bir mezuniyet tezi hazırlamıştır: DTCF Ktp., nr. 325.

20 Eser daha çok *Dede Mevlidi* adıyla tanınmaktadır.

21 Eser üzerinde Abdülkadir Arpacı bir mezuniyet (İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, tez nr. 1208), Yusuf Karaca da bir yüksek lisans tezi (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999) hazırlamışlardır. Adem Ceyhan da eserin mevcut yazma nüshalarını karşılaştırarak tenkitli neşrini yapmıştır: "Süleyman Nahîfî'nin Mevlidü'n-Nebî Mesnevisi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2000, sy. 14, s. 89-141.

22 Eser yayımlanmıştır (İstanbul, 1264).

23 Eser İstanbul'da yayımlanmışsa da, baskı tarihi bulunamamıştır.

* Eserin fevâid kısmındaki notta 1274 (1857)'te vefat eden Bursalı Mustafa Râgıp Efendi'ye ait olduğu kayıtlıdır.

24 Eser 1326'da (1910) basılmışsa da, baskı yeri belli değildir.

25 Eser matbudur (İstanbul, 1308).

26 Bunlardan Türkçe olanlarının adları *Kudsiyyetü'l-ahbâr fî mevlidi'l-Ahmedi'l-muhtâr* (eser matbû olup baskı yeri ve tarihi belli değildir) ve *İcmâlü'l-keîlâm fî mevlidi'n-nebî aleyhis-selâm*'dır (bu mevlid de matbudur: İstanbul, 1310).

27 Eser hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmed Gökalp, "Keşfi'nin Mevlid-i Nebvî'si", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1995, sy. 94, s. 205-225.

Yazıldıkları tarihler tam olarak tespit edilemeyen mevlidlerin şairleri de şunlardır: Abdülkadir Necip (Bursa İl Halk Ktp., Orhan Gazi, nr. 622), Âkif (Bursalı), Akli, Cebri, Âşık Çelebi, Gulâmî, Hatîb-i Ayasofya Hamdullah b. Hayreddin (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4510), Hüseyin Efendi, İbrâhim Kadem (el-Hac),²⁸ İbrâhim Nazif Karamânî, Keşfi-i Samatyevî, Mehmed Hasan, Muhammed Hamdi el-Hüseynî, Muhammed Hamza (Arap vâiz),²⁹ Mustafa (Bursalı, kitapçı), Nesîmî, Nûri (Yâsincizâde), Osman Feyzi Efendi, Osman Sirâceddin (Erzurumlu), Re'fet Efendi (Beyazıt Devlet Ktp., nr. 5306) ve son olarak da Şâhidî.³⁰

Mevlidler içinde Süleyman Çelebi'nin eseri bir sehl-i mümtenei olarak ayrı bir değer taşımaktadır. Hamdullah Hamdî'nin anlaşılır Türkçe ile yazmaya özel gayret gösterdiğini belirttiği *Ahmediyye*'si bilhassa edebî kıymeti bakımından önemli bir eserdir. Süleyman Çelebi'nin mesnevisinden sonra en fazla tanınan mevlid ise Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolunun kurucusu olmasının da tesiriyle yer yer tasavvufî özellikler taşıyan Şemseddin Sivâsî'nin eseridir.

Üniversitelerde, Necla Pekolcay ve Ahmet Ateş'ten itibaren, özellikle Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde ve ayrıca İlahiyat fakültelerinin Türk-İslâm Edebiyatı anabilim dalları bünyesinde mevlidler üzerinde mezuniyet tezi, yüksek lisans ve doktora seviyesinde çalışmalar yapılmaya devam etmektedir. Bu çalışmalar genel manada mevlidlerle ilgili olduğu gibi Süleyman Çelebi'nin eseri olan *Vesîletü'n-necât* üzerinde de yoğunlaşmış gözükmektedir. Bu çalışmalar içinden kendilerine ulaşılabilenlerden bir kısmı şunlardır:³¹

R. Bahar Akarpınar, "Türk Kültüründe Dini Törenler ve Mevlid Kutlamaları";³² Osman Bölükbaşı Dara, "El Yazma Mevlid İncelemesi Çeviri Yazı-metin-sözlük";³³ Bekir Sarıkaya, "Arif Mürşidü'l-ubbâd, Nüsha-i Âlem ve Şerhu'l-adem, Mevlid (Giriş-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük)";³⁴ Fatih Bay, "Sabayi Mevlid (Giriş-transkripsiyonlu metin-gramatikal dizin)";³⁵ Şenol Doğan, "Hasan Nadir Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Mevlitleri";³⁶ Yusuf Karaca, "Süleyman Nahifi Efendi ve Mevlidi";³⁷

28 Eser İstanbul'da Mekteb-i Sanâyi Matbaası'nda basılmış olup baskı tarihi belli değildir.

29 Eser için ayrıca bkz. *Keşfü'z-zunûn*, c. II, 1910.

30 Yukarıda sayılan bu mevlidlerin nüshaları ve şairleri için ayrıca bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 222; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. II, 1910; Hasibe Mazıoğlu, "Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şairler", *Türkoloji Dergisi*, 1974, c. VI, sy. 1, s. 31-62; Süleyman Çelebi, *Vesîletü'n-necât: Mevlid*, Necla Pekolcay (neşr.), Ankara, 1993, s. 40-43.

31 Burada sayılanlar dışında bazı çalışmalar için ayrıca bkz. Hatice Aynur, *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları*, İstanbul, 2005, s. 41, 255, 265, 275, 561, 568, 596.

32 Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

33 Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

34 Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.

35 Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

36 Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

37 Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

Mevlid metinleri ve muhtevâ özellikleri üzerine yapılan çalışmalar önceki asrın başından itibaren günümüze kadar devam etmiştir. Bu çalışmaların özellikle Süleyman Çelebi mevlidi üzerinde yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Bu çalışmalardan bir kısmı şöylece sıralanabilir: Tâhirülmevlevî, “Rebîülevvel ve Mevlid-i Şerîf”;³⁸ Köprülüzâde Mehmed Fuad, “Mevlid Merâsimi”;³⁹ *Tam Mevlidi Şerîf*;⁴⁰ *Süleyman Çelebi Vesîletü'n-necât Mevlid*;⁴¹ *Süleyman Çelebi, Vesîletü'n-necat: Mevlut (Mevlid)*;⁴² *Süleyman Çelebi ve Mevlid-i Şerîf*;⁴³ *Mevlid: Süleyman Çelebi ve Vesîletü'n-necât*;⁴⁴ *Süleyman Çelebi ve Mevlid*;⁴⁵ Selami Bakırcı, *Mevlid Doğuşu ve Gelişmesi*.⁴⁶

Süleyman Çelebi mevlidi farklı dillere tercüme edilmiştir, bu tercümelerden bazıları şunlardır: *Dede Süleyman Çelebi, The Mevlidi Sherif*;⁴⁷ *Dede Süleyman Çelebi, el-Mevlidü's-şerîf*;⁴⁸ *Mevlid*.⁴⁹

İslâmiyet'in yayıldığı çeşitli memleketlerde Peygamberimiz'in doğum gününde yani Mevlid kandili gecesinde mevlid okuma ve okutturma, adeta dinî bir ibadet telakki edilmeye başlanmıştır. Arap ve Afrika ülkelerindeki mevlidler üzerinde de bazı çalışmalar yapılmıştır: *Edebi Açıdan Arapça Mevlidler*,⁵⁰ “Afrika'da Mevlid Kutlamaları”.⁵¹

38 *Mahfil*, 1339, sy. 5, s. 79-81.

39 *Tevhid-i Efkâr*, Receb 1340/4 Mart 1922, sy. 5.

40 Toplayıp tertip eden S. T. Zorlutuna, İstanbul, 1935.

41 Eser Ahmed Ateş tarafından genişçe bir girişle ve bazı mevlidlerle karşılaştırmalı olarak hazırlanmıştır (Ankara, 1954).

42 Tahir Alangu (neşr.), İstanbul, 1958.

43 Eser Ahmet Aymutlu tarafından genişçe bir girişle yayıma hazırlanmıştır (son baskı, Ankara: MEB Yay., 1995).

44 Eser Hüseyin Vassaf tarafından yayımlanmış olup Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı tarafından neşre hazırlanmıştır (Ankara, 1999).

45 Kazım Baykal tarafından hazırlanan eser Kadir Atlansoy tarafından neşredilmiştir (Bursa, 1999).

46 Eser Selami Bakırcı tarafından hazırlanan oldukça kapsamlı bir çalışmadır (İstanbul, 2003). Bibliyografyada yer alan eserlerin hemen hemen tamamında bu konu doğrudan veya dolaylı olarak ele alınmaktadır. Bu sebepten bibliyografyada yer alan eserleri de bu kategoride mütalaa etmemiz yerinde olacaktır.

47 F. Lyman Mac Callum tarafından İngilizceye yapılan bir tercümedir (The Wisdom of the East Series, Londra, 1957).

48 Eser Mısırlı meşhur Türkolog, Türkçe şiir kitapları da bulunan Hüseyin Mucib Mısırlı tarafından Arapçaya yapılan bir tercümedir (Kahire, 1981).

49 Reşad Kalıç tarafından Rusça'ya yapılan bir tercümedir (Saraybosna, 1986). Bu konuda ayrıca bkz. M. Tayyib Okiç, “Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidi'nin Tercemeleri”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1975, sy. 1, 17-78.

50 Eser M. Edip Çağmar tarafından hazırlanmış bilhassa Arapça mevlidlerle ilgili bir çalışmadır (Ankara, 2004).

51 Ahmet Kavas tarafından hazırlanan bu makalede Kuzey Afrika'da genellikle mevlid kandillerinde geçmişte ve bugün yapılan dinî merasimler anlatılmaktadır: *Diyanet İlmî Dergi*, Peygamberimiz Hz. Muhammed SAV Özel Sayısı, 2000, s. 559-574.

Osmanlı teşrifatında, Hz. Peygamber'in doğum günü kabul edilen 12 Rebî-ülevvel'de düzenlenen törenlerin başlangıcı hakkında kesin bilgi yoktur. Bazı vakfiyelerdeki kayıtlardan hareketle bunu Osman Gazi'ye kadar götürenler varsa da genel görüş, bu törenlerin Kanûnî Sultan Süleyman döneminden itibaren saray protokolünde yer almaya başladığı ve III. Murad zamanında tamamen resmîleştiği şeklindedir.⁵² Buna göre Mevlid kandili kutlamaları Osmanlılarda III. Murad devrinde 996'dan (1588) başlayarak devam etmiştir. Sultan Ahmed Camii'ndeki bu kutlamalarda padişah, sadrazam, şeyhülislâm, vezirler, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, diğer mülkî ve askerî erkânla ulemâ resmî kıyafetleriyle hazır bulunurdu.⁵³ Devlet teşrifat kaidelerine göre yapılan bu karşılama "Mevlid Alayı" adını almıştır.⁵⁴

Mevlid okuma bugün de memleketimizde çokça yayılmış ve zamanla sadece Peygamberimiz'in doğum günü için değil, doğum, vefat, sünnet, düğün, Kur'an, hatim merasimi, asker uğurlama vb. çeşitli sebep ve vesilelerle okunur hale gelmiştir. Böylece mevlidler dinî mûsikimizde de önemli bir yer işgal etmiştir.⁵⁵ Mevlid manzumesi son devir hattat ve mûsikişinaslarından Kemal Batanay tarafından yeniden bestelenmiş, ancak bu bestenin notası henüz neşrolunmadığından okunması yaygınlaşmamıştır.⁵⁶

Bibliyografya

- Ahmed Fakih, *Çarhnâme*, Mecdut Mansuroğlu (neşr.), İstanbul, 1956.
- Akarpınar, R. Bahar, "Türk Kültüründe Dinî Törenler ve Mevlid Kutlamaları", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Aksoy, Hasan, "Şemseddin Sivâsî Hayatı, Eserleri ve Mevlidi: Tenkitli Neşir", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984.
- Aksoy, Hasan, "Mevlid", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1986, c. VI, s. 315-319.
- Aksoy, Hasan, "Türk Edebiyatında Mevlidler", *Türkler*, H. Celal Güzel (neşr.), Ankara, 2002, c. XI, s. 758-761.
- Aksoy, Hasan, "Mevlid (Türk Edebiyatı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2004, c. XXIX, s. 482-484.
- Ateş, Ahmed, *Süleyman Çelebi Vesiletü'n-necât: Mevlid*, Ankara, 1954.
- Aymutlu, Ahmed, *Süleyman Çelebi ve Mevlid-i Şerif*, İstanbul, 1958.
- Banarlı, Nihad Sami, "Büyük Nazîreler Mevlid ve Mevlid'de Millî Çizgiler", *İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi*, 1962, ayrı basım.

⁵² Mehmet Şeker, "Mevlid", *DİA*, s. 479-480.

⁵³ Ahmet Özel, "Mevlid", *DİA*, s. 475-479.

⁵⁴ Hasan Aksoy, "Türk Edebiyatında Mevlidler", *Türkler*, H. Celal Güzel v.dğr. (neşr.), Ankara, 2002, c. XI, s. 758-761.

⁵⁵ Bkz. Ali Rıza Sağman, *Mevlid Nasıl Okunur ve Mevlidhanlar*, İstanbul, 1951.

⁵⁶ Nuri Özcan, "Mevlid", *DİA*, s. 484-485.

- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333, c. II, s. 222 ve 445.
- Gökalp, Mehmet, "Keşfi'nin Mevli-i Nebevîsi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1995, sy. 94, s. 205-225.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2. bs., İstanbul, 1971, c. II, s. 1910.
- Mazıoğlu, Hasibe, "Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şairler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 1974, c. VI, sy. 1, s. 31-62.
- Okiç, M. Tayyib, "Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercemele-ri", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1975, sy. 1, s. 17-78.
- Pekolcay, Necla, "Türkçe Mevlid Metinleri", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1950.
- Pekolcay, Necla, "Süleyman Çelebi Mevlidi Metni ve Menşei Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1955, c. VI, s. 39-64.
- Pekolcay, Necla, *Süleyman Çelebi-Mevlid*, İstanbul, 1980.
- Pekolcay, Necla, *Mevlid*, Ankara, 1993.
- Pekolcay, Necla ve H. Fuchs, "Mevlid", *İslâm Ansiklopedisi*, 3. bs., İstanbul, 1979, c. VI-II, s. 171-176.
- Sağman, Ali Rıza, *Mevlid Nasıl Okunur ve Mevlidhanlar*, İstanbul, 1951.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Mevlid: (Vesîletü'n-necât)*, Ankara, 1970.

Mawlıds in the Old Turkish Literature

Hasan AKSOY

Abstract

The word nativity (Mawlid) is ordinarily used to mean the date or place of birth, but it has a particular usage to mean epos and poems which describes the birth, life, death, and miracles of the Prophet Muhammad. Nativity epos and poems emerged in the Islamic world in the 10th century AD. They were mainly in Arabic, but they appeared in other languages as well. They were usually written in verse. Mawlid has a special place in Turkish people's mind and it, therefore, outnumbers other kind of religious genres. The first nativity poem in Turkish appeared in 1409 AD when Sulaiman Chalabi wrote *al-Wasila al-Najat*, though it is argued that Chalabi was preceded by others. After Chalabi's *al-Wasila al-Najat*, around 200 nativity poems were written in Turkish. Some follow the method and style of Chalabi, and some totally differ from him.

Key words: Turkish-Islamic Literature, Mawlid, Prophet Muhammad, Sulaiman Chalabi, *al-Wasila al-Najat*.

Eski Türk Edebiyatı'nda Mevlidler

Hasan AKSOY

Özet

Yer ve zaman ismi olarak doğum yeri ve doğum zamanı anlamında kullanılan mevlid kelimesi, edebî bir terim olarak Peygamber Efendimiz'in kısaca hayatını, mucizelerini, vefâtını ve bilhassa doğumunu anlatan ve ekseriyetle manzum olarak kaleme alınan eserler için kullanılmaktadır. İslâm âleminde ilk mevlid metinleri X. asırda görülmeye başlar. Arapça mevlidler yanında diğer Müslüman ülkelerin edebiyatlarında da mevlid türü mevcuttur. Mevlidlerin Türk edebiyatında ayrı bir yeri vardır. Çoğunlukla manzum kaleme alınan bu eserler, Türk halkının peygamber sevgisinin bir göstergesi olarak sayı itibarıyla diğer dinî türlere nispetle hayli zengindir. İlk Türkçe mevlid metni hakkında kaynaklarda açık bilgi yer almamakla birlikte Süleyman Çelebi'nin 812'de (1409) kaleme aldığı *Vesiletü'n-necât* adlı mesnevînin ilk mevlid olduğu görüşü yaygın bir şekilde kabul görmektedir. Süleyman Çelebi Mevlidi'nden sonra ve onun tesiriyle edebiyatımızda 200 civarında mevlid kaleme alınmıştır. Bunların bir kısmı Süleyman Çelebi'nin eserine aynen benzemekte, bir kısmı bazı motifler yönünden ayrılık göstermektedir. Bunların dışında kalan mevlidler ise tamamen farklı bir yapıya sahiptir. Mevlidler umumiyetle tevhid, münâcât ve na't ile başlamaktadır. Daha sonra Hz. Peygamber'in doğumu, mi'racı ve diğer mucizeleri anlatılmakta, ardından onun vefâtı konusuna yer verilmektedir. Türkçe mevlid metinlerinin çoğu aruzun "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla ve mesnevî nazım şekliyle yazılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türk-İslâm edebiyatı, mevlid, Hz. Muhammet, Süleyman Çelebi, *Vesiletü'n-necat*.

“Kıyâfet-Nâme”ler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi

Müjgân ÇAKIR*

ARAPÇA “iz sürmek, takip etmek, peşi sıra gitmek” manasına gelen *k-v-f* kökünden türetilmiş olan *kıyâfet* kelimesi, aynı zamanda insanların dış görünüşlerine bakılarak karakterleri hakkında hüküm çıkarmaya dayalı bir ilme de ad olmuştur.

Kaynaklarda belirtildiği üzere *kıyâfetü'l-isr* ve *kıyâfetü'l-beşer* ismi altında iki kısma ayrılan bu ilmin, bölümlerinden ilki insanların veya hayvanların yerde bıraktıkları izlere bakarak bilgi edinmeye, ikincisiyse insanın fizikî özelliklerinden karakterini tahlil etme esasına dayanır. İlm-i kıyâfetin, firâset ilminin bir kısmını teşkil ettiğini de unutmamak gerekir.

Tarihçesi incelendiğinde bu ilmin geçmişinin çok öncelere dayandığını söylemek mümkündür. Tespit edilebildiği kadarıyla M.Ö. V. yüzyılda Hipokrat’ın tıpta kullanmış olduğu kıyâfet ilmine dair, Araplar arasında ilk eser veren kişi, kitabı günümüze ulaşmayan İmam Şâfiî’dir. Farsça eserler içindeyse Kâşânî, Abdurrahman Mîrek, Emîr-i Kebîr Hemedânî sayılabilir.

Türkçe ilk kıyâfet-nâmenin Bedr-i Dilşâd’ın *Murâd-nâme*’sinde bir bölüm teşkil ettiği, ilk müstakil eserin ise Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî’ye ait olduğu bilinmektedir. Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın *Mârifet-nâmesi*’nde karşılaşılan kıyâfet-nâme de konuyla ilgili önemli eserlerdendir. Yukarıda bahsi geçen Türkçe kıyâfet-nâmeler manzum olmakla birlikte, Seyyid Lokman’ın kıyâfet-nâmesi ve kütüphanelerde bulunan birçok kıyâfet-nâme mensur olarak yazılmışlardır.

Yapılmış çalışmalarda konuyla ilgili ayrıntılı bilgi verildiği için burada böylesine ayrıntılı bir değerlendirme yapılmayacaktır. Yazımızda, Türk Edebiyatı’nda bir tür olan kıyâfet-nâmelere dair bir bibliyografya denemesi yapılmaya

* Yard. Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

çalışılacaktır. Özellikle ulaşılabilen kaynaklar okuyucuya faydalı olabilmesi kastıyla içerikleri konusundaki bilgiler aktarılarak verilmiştir. Açıklaması yapılan bibliyografik künyeler, “kıyâfet-nâmeler” konusunda birinci dereceden kaynakları teşkil etmektedir. Bunun yanında ikinci derece önemli olduğu düşünülen kaynaklar ile Batı’da kıyâfet ilminin karşılığı olan fizyonomi ile ilgili kaynaklar hakkındaki bibliyografya, açıklanma yoluna gidilmemiştir. Burada yalnızca tespit edilebilen kaynakların mevcut olduğunu, araştırmalar genişledikçe yeni kaynaklara ulaşmanın muhakkak olacağını da belirtmek gerekir.

Konuyla ilgili çalışmalar aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

I. Kitaplar

A. Lâtin Alfabetiyle Olanlar

i. Adem Ceyhan, *Bedr-i Dilşad’ın Murâd-nâmesi*, 2 cilt, İstanbul: MEB Yay., 1997.¹

Murâd-nâme, Ziyaroğullarından Emir Unsurü’l-Meâlî Keykâvus bin İskender bin Kâbus bin Veşmgir’in, oğlu Geylân Şâh için yazdığı, *Kâbus-nâme* isimli nasihat-nâmenin Türk Edebiyatı’ndaki tercümelerinden biridir. Manzum olan bu tercüme, “Bâb-ı Çihilüm Ender Gulâm ve Kenîzek Hırîden” başlıklı “Genç Erkek Hizmetçi ve Cariye Satın Almak Hakkında”ki kırkıncı babının kıyâfet ilmiyle alâkalı olması bakımından dikkat çekmektedir. Bu bölüm,

*Eğer kul karavaş alursan ‘azîz
Gerekdür ki olasın ehl-i temîz²*

beytiyle başlamakta ve “Güftâr Ender Beyân-ı Evsâf-ı Kenîzek”, “Güftâr Ender Evsâf-ı Gulâmân” ara başlıklarını içerip,

*Pes anı beyân eylemeklig için
Hüner ayb ne var demeklik için³*

beytiyle sona ermektedir. 7464-7631. beyitler arasında devam eden bu bölümde, erkek hizmetçi alırken uyulması gereken kurallar kısmen şu şekilde verilmiştir:

*Şu kul kim anun boyu togru ola
Özi hüsn devrinde meh-rû ola
Eti saçı rengi ola mu’tedil
Yagırnı da yassı gerek eyle bil
Ayası-y-ile alın açık gerek
Kaşı kirpügi ana lâyük gerek*

1 Tamamıyla bir kıyâfet-nâme olmamasına karşın, kaynaklarda Türk Edebiyatı’nda konuyla alâkalı ilk eser olarak gösterildiğinden bu kitap da ana bibliyografyaya alınmıştır.

2 *Murad-nâme*, c. II, s. 878.

3 *A.g.e.*, s. 891.

*Yüzi gülec ü gözi şehlâ ola
O kul kamulardan a'lâ ola
Yazıcı idersen yahûd kedhüdâ
Yarar kim anun-çün yaratdı Hüdâ⁴*

ii. Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, Durali Yılmaz ve Hüsnü Kılıç (haz.), İstanbul: Çelik Yay., ts.⁵

Türk Edebiyatı’nın önemli kıyâfet-nâmelerinden birini içinde barındırması itibarıyla dikkat çeken *Mârifet-nâme*, Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın çokça okunan eserlerinden biridir. Kıyâfet-nâme ise bu eserin sekiz maddeye ayrılan beşinci bölümünün dördüncü ve beşinci maddelerinde yer almaktadır. Eser manzum olup “Müfteilün / Fâilün” kalıbıyla yazılmıştır. Kitapta 317-322. sayfalar arasında yer alan bu maddelerde “Baş ve boynun uzuvlarının kıyafetini bildirir”, “Kalan beden uzuvlarının kıyafetini bildirir” ara başlıkları bulunmaktadır. Bu maddelerden evvel üçüncü maddede kıyâfet ilmi ve faydalarıyla ilgili şu görüşlere yer verilmektedir:

Âlemi bu yapıda yaratan ve takdir eden hakîm ve kadîr Allah’ın, kendi benzeri olan insan âlemini, en güzel şekil üzere olduğu surette tasvir edip; ruh üfle-mekle süslemiş ve nurlandırmıştır. Hayvan cinsinde bu insanı güzellik ile en güzel ve en mutedil kılıp, nutuk ve beyan ile en faziletli ve en mükemmel kılmıştır. Gerçi âdemoğlunun hepsini tinet ve yaratılıştaki bir yaratmıştır. Lâkin âdemoğlu fertlerini suret ve sirette birbirine muhalif ve farklı etmiştir. Sonra lütuf ve inayetiyle hikmetinin hakikatlerini ve sanatının inceliklerini bu insan âleminde açıklayarak ortaya çıkarıp; sureti sirete, âzayı ahlâka âlâmet ve nişan etmiştir. Ta ki önce insan kendi kıyafetinden kendi vasıflarını tamamıyla bilip, ihtimamıyla ahlâkını güzelleştirsün. Sonra ve yârânı kıyafetlerine anlayış ve ferasetle bakıp, her birinin zatında gizli olan durumlarına ve ahlâkına vâkıf ve muttali oldukta; onlara ya ahlâkınca râğbet ve muhabbetle muamele etsin ve ya aklınca iyi idare ile geçinip gitsin. Veya hepsinden uzlet edip, emniyet ve selâmete, izzet ve rahata yetsin. Ne kimseden incinip, ne kimseyi incitsin.⁶

Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu’nun da belirttiği üzere Erzurumlu İbrahim Hakkı metinde azâları çeşitli başlıklara ayırmamış,

*Kim ki boyudur tavil
Sâde dil olur cemil*

beytiyle başladığı metni

⁴ A.g.e., s. 881.

⁵ Bilindiği gibi Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın *Marifet-nâmesi*’nin birçok baskısı bulunmaktadır. Bu baskılardan bir kısmı için bkz. İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu, *Erzurumlu İbrahim Hakkı Bibliyografyası*, Ankara: Kültür Bak. Yay., 1977. Bibliyografyaya yukarıdaki çalışmanın alınmasının sebebiyse bunun *Marifet-nâme*’yle ilgili yapılmış ayrıntılı neşirlerden biri olmasıdır.

⁶ *Mârifetnâme*, s. 316.

*Hatvesi dar olanın
Cünbüşü hoştur onun
Çünkü hıraman olur
Akıl ona hayran olur*

beyitleriyle bitirmiştir.

“Kadınların güzellik alâmetlerini ve güzellik çizgilerinin delillerini bildirir” ara başlıklı altıncı maddede ise filozofların kadın uzuvlarının kıyafeti konusunda söyledikleri, nazma çekilmiştir.

İbrahim Hakkı’nın kıyâfet-nâmesi Türk Edebiyatı’nda Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî’ninkinden sonra en çok tanınan ve okunan kıyâfet-nâme olması açısından da önem arz etmektedir.

iii. Ali Çavuşoğlu, *Kıyâfetnameler*, Ankara: Akçağ Yay., 2004. (Eser *Kültür Tarihimizde Kıyâfetnameler: Kaynakları, Konuları ve Hükümlerin Değerlendirilmesi* adıyla Erciyes Üniversitesi’nde 1996 tarihinde yapılmış olan yüksek lisans tezinin yeniden gözden geçirilerek yayıma hazırlanmış şeklindedir.)

Kıyâfet-nâmeler üzerinde yapılmış en ayrıntılı çalışmalardan biri olan kitap, firaset ilminin tanımını ve tanıtımını yaparak başlar. Eserin girişinde Eski Hint, Çin, Mısır, Yunan ve Batı’da fizyonomi adıyla bilinen bu bilimin İslâm kültüründe *firaset* adıyla kullanıldığı belirtildikten sonra, bu ilimin şer’î ve hükmi olarak iki ana kola ayrıldığı ifade edilmektedir.

Bu kollardan ilkinde peygamberler, veliler ve nefsinin olgunlaştırarak eşyanın arka planına ulaşmayı başarmış kişiler sahiptir. İkincisi ise insanın çalışması sonucu elde edilebilen ve eşyanın tamamıyla dış yüzüyle ilgili bir bilim koludur. Hükmi firâset kendi arasında isr/iz kıyâfeti (kıyâfet-i isr) ve insan kıyâfeti (kıyâfet-i beşer) olmak üzere iki kola ayrılmaktadır. Edebiyatta kıyâfet-nâme adıyla bulunan eserler hükmi firâsetin insan kıyâfeti koluna girmektedir.

denildikten sonra kıyâfet-namenin tarihçesini sunmaya geçilir. Arapça, Farsça ve Türkçe kıyâfet-nameler hakkında bilgiler verilir. Kıyâfet-namelerde yer alan hükümlerin değerlendirildiği bölümde; renk ve uzunluk-kısalık, büyüklük-küçüklük, darlık-genişlik, azlık-çokluk, kalınlık-incelik, sertlik-yumuşaklık, zayıflık-şişmanlık gibi şekil, ses ve kaş-göz hareketleri, el-kol hareketleri, yürüyüş ve gülüş tarzı gibi davranış/hareket özelliklerinden bahsedilir. Sonrasında da kıyâfet-name örneklerine geçilir. Başlı başına bir örnek olarak da Sivrihisarlı Şaban’ın manzum kıyâfet-namesi incelenir. Bu bölümlerden sonra eser,

Sonuç olarak diyebiliriz ki, kıyâfet-namelerdeki hükümler, insanın dış yüzüne bakarak onun ruh yapısıyla ilgili bir fikir edinebilmek için, tıbbın benzer konuları ilgilendiren diğer branşlarındaki kategorik sınıflandırmaları gibi bir sınıflandırmadır. Bu eserlerdeki hükümlerin temel hedefi de insanın dış görünümüne de dikkat çekerek zaaf ve kabiliyetlerinin bilincine varmasını, her yö-

nüyle kendisini ıslah etmeye çalışmasını teşviktir. Yoksa yüzlerce güzel vasfı bulunan insanı yalnızca bir iki olumsuz vasfı dolayısıyla kötülemek ve ümitsizliğe sürüklemek değildir.⁷

şeklinde nihai bir yorum içeren “Son Söz” ve “Bibliyografya” ile tamamlanmaktadır.

iv. İbrahim Hakkı Hazretlerinin Bazı Manzumeleri ve Kıyâfetname, Ankara: Pars Yay., 1976.⁸

v. Kıyâfetü'l-insâniyye fî şemâ'ili'l-Osmâniyye, Human Physiognomy or the Features of the Ottomans, İstanbul: Tarihi Araştırmalar Vakfı, İstanbul Araştırma Merkezi, 1998.

Bu eser Sunuş, Giriş, İnsan Organlarının Özellikleri ve Anlamları, Sultan Osman Gâzî Hân, Sultan Orhan Gâzî Hân, Sultan Yıldırım Bayezid Hân, Sultan Çelebi Mehmed Hân, Sultan II. Murad Hân, Fatih Sultan Mehmed Hân, Sultan II. Bayezid Hân, Sultan I. Murad Hân, Yavuz Sultan Selim Hân, Kanunî Sultan Süleyman Hân, Sultan II. Selim Hân, Sultan III. Murad Hân ve Index kısımlarından oluşmaktadır. Bu kısımların hepsinin İngilizce çevirilerine de yer verilmiştir.

“Giriş” bölümü, kıyâfet ilmi üzerine eser yazan ilk Müslümanın “İmâm-ı Şâfi” olduğunun sanıldığı belirtilerek başlıyor. Arapça, Farsça ve Türkçe kıyâfet-nâme yazarları sıralandıktan sonra, incelemeye tâbi tutulan “Kıyâfet-nâme’nin Yazarı Seyyid Lokman Çelebi’nin Kısa Hayat Hikayesi ve Eserleri” hakkında bilgi verilmekte, Kıyâfet-nâmenin Avrupa ve İstanbul Kütüphanelerindeki nüshaları sıralanmakta, “Kıyâfe(t)” kelimesinin Etimolojisi, “İlm-i Kıyâfe(t)”in Kısa Tarihçesi, İlm-i Kıyâfe(t)’in Tarih İçindeki Gelişimi ara başlıklarına yer verilmektedir. “İnsan Organlarının Özellikleri ve Anlamları” ana başlığı altında değişik organlara ara başlıklar halinde incelenmiştir. Verilen bilgiler Lokman bin Seyyid Hüseyin-i ‘Urmevî’nin incelenen kıyâfet-nâmesinden alıntıdır. Bu ara başlıklar altında, bahsi geçen unsurların farklılıklarının, karakterin hangi özelliklerini yansıttığı sıralanmıştır. Meselâ “göğüs” başlığı altında “Geniş göğüs cesaret demektir, dar göğüs korkaklık ve zihin hastalıklarına eğilimli olmak demektir”⁹ ifadeleri yer alır.

Kitabın bundan sonraki kısmında bahsi geçen kıyâfet-nâmenin Osmanlıca-dan Lâtin alfabesine aktarımı, sadeleştirilmiş şekli ve İngilizcesi yer almaktadır. Metinde yukarıda “İnsan Organlarının Özellikleri ve Anlamları” kısmında sıralanan unsurlar açıklandıktan sonra padişahlar ve bunların şemâili hakkında bilgiler aktarılmaktadır. Meselâ Sultan Osman Gâzî Hân bahsinde “orta boylu, yassı bağır, geniş göğüslü, zarif boyunlu, ayakta iken kolları dizlerine ulaşır,

⁷ *Kıyâfet-nameler*, s.182.

⁸ Baskısı tükenen kitaba ulaşamadığı için bilgi verilemedi.

⁹ *Kıyâfetü'l-insâniyye fî şemâ'ili'l-Osmâniyye*, s. 26.

davudi sesli, konuşması çok güzel ve tatlı dilli, siyah ince kaşlı, koyu ela gözlü, koç burunlu, güzel seyrek sakallı, bıyıkları yiğitler gibi aşağı doğru çekik, dişleri iriydi, tok sesi arslanı andırırdı”¹⁰ açıklamaları yapılmaktadır. Padişahlar bu şekilde sıralandıktan sonra eser, index ile sona ermektedir.

vi. Kıyâfetü'l-insâniyye fî şemâili'l-Osmâniyye, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1987.

Eser, bir önceki maddede kısaca tanıtılan Seyyid Lokman Çelebi'nin eserinin İngilizce tercümesidir. Eser, bir önceki maddede özetlenen muhteva sıralandıktan sonra metnin tıpkıbasımıyla sona ermektedir.

B. Matbû Arap Harfli Türkçe Olanlar

i. A'vân-zâde Mehmed Süleymân, Musavver ve Mükemmel Kıyâfet-nâme, İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1330.

Eserin içinde Kıyâfet-nâmeye Dair Birkaç Söz, 'İlmü'l-esârîr - İlmü'l-ektâf - İlm-i kıyâfetü'l-beşer gibi bölümlerin yanında Tatarlar, Çinliler, Japonlar, Siyamlılar, Birmanyalılar, Malezyalılar, Hintliler, Bengalliler, İranlılar, Araplar, Yahudiler, Rumlar, Habeşiler, Kongolular gibi başlıklar altından çeşitli milletlerin genel görünüm ve karakterleriyle ilgili bilgiler verilmektedir. Bunların yanında İnsan-Erkek, Kadın, Kadınlarda Dimağ, Mukayese-i Zükûr u Nisvân, Sîmâ-yı 'Urûk, Sîmâ-yı Milel, Mizâc, Ailelerin Fizyonomisi, Hastalıkların Fizyonomisi, Yaşların Fizyonomisi, Kıyâfet-nâmeden İstifâde gibi başlıklar da yer almaktadır. Eserin girişinde özellikle yazarın kıyâfet ilminin faydalarına dair verdiği bilgiler dikkat çekmektedir. Buna göre,

İlm-i kıyâfeti bilen ve öğrenen bir adam, dostunu düşmanını pek kolay tanır, ona göre muhitinde bulunan insanlarla münâsebetе girişir ve bu sâyede ticârette, sanâi'de, umûr-ı idârede, siyâsette, mesâ'il-i içtimâ'iyede el-hâsıl her şeyde dâimâ mahzar-ı sühûlet ve muvaffakiyet olur. İşleri bir intizâm-ı tâm dâhilinde cereyân eyler.¹¹

ii. Hüseyin Şakir, Firâsetü'l-Hikemiyye fî Kıyâfeti'l-İnsâniyye, İstanbul, 1276.

Nakşibendî tarikatına mensup Hüseyin Şakir'in yazmış olduğu bu mensur kıyâfet-nâmenin girişinde yazar, eseri yazış sebebini şöyle anlatmaktadır:

Kıyâfet-i insâniyye bahsi ya'ni insânın hâvî ve müştemil olduğu a'zâların i'tidâl ve inhirâfları insânda olan sıfât-ı muhtelifе ve ahlâk-ı mütebâyineye âlâmet olduğu bahsleri ba'zı kütüpte beyân olunmuş ise de lîkin insânın zât-ı hilkatinde a'zâlarının i'tidâl ve inhirâfları ne sebepten dolayı olduğu beyânı meskût-ı anha bırakılmış, hâtime-i velâyet-i Muhammediyye ve tercüme-i ulûm-ı ledüniyye olan hazret-i Şeyhü'l-Ekber kaddesalâhu bi-sırrıhi'l-athar hazretlerinin ba'zı kütübde mübeyyen olan bahsleri ve meskût-ı anha bırakılan sebepleri ve

¹⁰ A.g.e., s. 109.

¹¹ *Musavver ve Mükemmel Kıyâfet-nâme*, s. 3.

i’tidâl-i a’zâ ve inhirâf-ı a’zâda vâkı’ diğer i’tibârât-ı dakikaları *Fütûhât-ı Mekkiyye*’nin yüz kırk sekizinci bâbında tarz-ı garîb ve nehc-i acîb üze serd ü beyân etmiş ve hadd-i zâtında bâb-ı mezkûru mütâla’a menâfi’-i kesireye müfîd olup ancak kitâb-ı şerîf-i mezkûrun medlûlât-ı kudsiyyesi nikâb-ı elfâz-ı Arabiyye ile mestûr olmakla âşinâsının gayrıya yüz göstermediğinden umûm-ı menfa’at kastıyla bâb-ı mezkûr bir mukaddime, iki matlab ve bir hâtime üzerine tertîb olunarak lisân-ı Türkîye tercüme olunup tercüme-i mezkûre *Firâsetü’l-hikemiyye fî kıyâfeti’l-insâniyye* nâmıyla tesmiyye olundu.¹²

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere bu eser İbni Arabî’nin *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye*’si’nin kıyâfet ilmiyle alâkalı 148. babının tercümesidir.

iii. Mustafa Hâmî, *Fenn-i Kıyâfet*, İstanbul, 1280.

Hacimsiz bir eser olan bu kıyâfet-nâmede “Fenn-i kıyâfetin bir vech icmâl-i beyânı” başlıklı kısımda kıyâfet ilmiyle ilgili birkaç sayfalık bilgi verilmekte daha sonra vücut azâlarının bu ilimle ilgili yorumlarına geçilmektedir. Bu yorumlar aşağıdaki gibi başlıklara ayrılmıştır: “Re’s-i insandan teferrûs olunan keyfiyyet beyânındadır”, “Re’s-i insanın hey’et ü vaz’ından teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Vech-i insandan teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Cebhe-i insandan teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “İnsanın şakağından teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Hevâcib-i insandan teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Çeşm-i insandan teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Çeşm-i insanın bebeğinden teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Enf-i insandan teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Fem-i insandan teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Ârız-ı insandan teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Fek-i insandan teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Lihye-i insandan teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Unk-ı insandan teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Menkib-i insandan teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Sadr-ı insandan teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Asla’-ı insandan teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Şid-i insandan teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Batn-ı insandan teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Pâzû vü fahz-ı insandan teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Sâk-ı insandan teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Yed ü kadem-i insandan teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Cilt ve şa’r-ı insanın levninden teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Sadâ-yı insandan teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır” ve “İnsanın etvâr u hareket ü remz ü işâretten teferrûs olunan keyfiyyât beyânındadır.”

Misal olarak sakalla ilgili verilen bilgiler şu şekildedir: “Sakal tüylerinin yumuşak ve parlakça olması heves-kâr u şûrîde-i aşk u tab’ı mülâyim ü mûnis olmasına kalın ve rengi siyâh olmaklığı şedîd ü hadîdü’l-mizâc olmasına ve sert ve dikçe olması sert-meşreb ü gazûb u ‘anûd olmasına delâlet eder.”¹³ Eserin

12 *Firâsetü’l-hikemiyye fî kıyâfeti’l-insâniyye*, s. 3, 4.

13 *Fenn-i Kıyâfet*, s. 21-22.

sonunda yer alan şu ifadeler ise kıyâfet ilmine bakış tarzını göstermesi itibariyle önemlidir:

Kişinin tavr u hareketi ve remz ü işâreti yâ tabi'î veyâhûd kesbî olur. İmdi beyân olunduğu üzre tabi'î olanların tavr u hareketlerinden keyfiyet-i hâlleri ma'lûm olur. Velâkin kesbî olanların keyfiyet-i ahvâlî be-gâyet ihtilâf üzre idüğinden hakikat hâlleri ma'lûm olamayacağından fenn-i firâset-i istimânın ilm ü amelîyesini lâıyık vechle tahsile menûtdur. Yoksa hod-be-hod insanın etvârında keyfiyet-i hâlini ya'ni sıfat-ı müstahsene veyâ gayr-ı müstahsene üzredir diye hük-m-i kat'î câ'iz değildir.¹⁴

iv. Tâhir Ömer-zâde Yûsuf, *Kıyâfet-nâme-i Cedîde*, İstanbul, 1280.

Eser bir giriş ve mukaddime-i kitap bölümlerinden sonra vücut azâları hakkında kıyâfet ilmi doğrultusunda verilmiş bilgilerle devam ediyor. Eser “Der beyân-ı ahvâl-i cebîn”, “Der beyân-ı ahkâm-ı ebruvân”, “Der beyân-ı ahkâm-ı çeşm”, “Der beyân-ı ahkâm-ı enf”, “Der beyân-ı ahkâm-ı dehân”, “Der beyân-ı ahkâm-ı zekan”, “Der beyân-ı ahkâm-ı izâr”, “Der beyân-ı ahkâm-ı gîsuvân” ve “Der beyân-ı ahkâm-ı gerden” başlıklarından müteşekkildir. Tenbih başlığının ardından, 32 çeşit insanın kıyâfet ilmine göre karakter analizlerinin yapıldığı ve analizi yapılan tiplerin kara kalem resimlerinin yer aldığı bölüm bulunmaktadır. Bu insan tipleri “Birinci şekl kıyâfet-nâmesi beyân olunur” veya “İkinci şekl kıyâfet-nâmesi” başlıklarıyla birbirinden ayrılmıştır. Meselâ “ikinci şekl kıyâfet-nâmesi” başlığı altında şu ifadeler yer alır:

Muktezâ-yı kıyâfet kullanılacağı maslahatlarda gâyetle ibrâz-ı şetâret ve liyâkat edeceği ve başın yukarı tarafı pek yüksek olmak ashâb-ı dikkat ve efkâr-ı amîka erbâbına mahsûs olup gâyet derîn ve fikr ü dikkate muhtâc ulûm u fûnûnu kolaylıkla tahsile ve keskîn bir mühendis olmakla salâhiyyeti olur lîkin san'at-ı i'câz üzere inşâ ve şî'rde aslâ kâbiliyeti olamaz ve on beşinci şekilde olan nişâneler gibi sebât ve metâneti icâb eder hâlât bulunmadığını ve gâyetle demevî mîzâç olduğundan zevk ve safâya meyli olup ve ekseriyâ zevki için maslahatlarından geriye kalır.

II. Makaleler

i. Şahmurat Arık, “Ahmet Midhat Efendi’nin Romanlarında Kıyâfet İlminin Tesirleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXX, İstanbul, 2003, s. 43-60.

Makalede kıyâfet ilmiyle ilgili kısaca bilgi verildikten sonra, bu ilmin sadece Doğu’ya has olmadığı, Batı’da da fizyonomi karşılığıyla bulunduğu; fizyonominin tıp, sosyoloji ve psikolojiye tesir ettiği; Tahsin Yücel’in Balzac’ın roman kahramanları üzerine hazırladığı, “İnsanlık Güldürüsü’nde Yüzler ve Bildiriler” adıyla neşrettiği tezinin konuyla ilgili önemli bir çalışma olduğu belirtilmektedir. Ya-

¹⁴ A.g.e., s.30.

zının geri kalan bölümünde çalışmada Akşemseddinzade Hamdullah Hamdi ve Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın kıyâfet-nâmeleri esas alınarak sırasıyla baş, diş, dudak, göz, ses, renk, çehre unsurlarıyla ilgili olarak bu kıyâfet-nâmelerde ve Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarında verilen hükümler incelenmiştir. Araştırmacı “Bu çerçevede Ahmet Midhat, eserlerindeki bazı şahısları, kıyafet ilminden anlayan diğer kahramanların gözüyle irdeler ve birçok insanın suret ve sıretini, hem kendi nazarıyla; hem de roman kahramanları vasıtasıyla okuyuculara nakleder. Bütün bunlar da yazarın kıyafet ilminden ne derece etkilendiğini sarih bir surette ortaya koymaktadır” ifadeleriyle makalesini bitirmektedir.

ii. Âmil Çelebioğlu, “Kıyâfe(t) İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî İle Erzurumlu İbrâhim Hakkı’nın Kıyâfet-nâmeleri”, *Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı*, 1979, sy. 11. (Aynı yazı için bkz. Âmil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: MEB. Yay., 1998, s. 225-262.)

Konuyla ilgili en önemli çalışmalardan biri olan bu makalede *kıyâfet* sözcüğünün kelime ve terim anlamları üzerinde durulmakta, Türk Edebiyatında bu tarz yazılmış eserlerin *Vesiletü’l-irfân*, *Zübdetü’l-irfân* gibi husûsî isimlerin dışında “Kıyâfet-nâme” adıyla anıldıkları belirtilmektedir. Ayrıca bu tarz eserlerin *Kıyâfetü’l-isr* ve *Kıyâfetü’l-beşer* adlarıyla iki gruba ayrılabilceği de ifade edilmektedir. Buna göre Kıyâfetü’l-isr; insanların, sığır, katır, merkep gibi hayvanların yollardaki ayak izlerinden bahseden bir ilimdir. Kıyâfetü’l-beşer ise insanın beden yapısından ahlâkî vasıflarını tahmine çalışıldığı bir ilim dalıdır. Bu ilim dalı ilm-i sîmâ, ilm-i kef, ilm-i hutût, ilm-i ihtilâc, ilm-i iyâfe, ilm-i riyâfa gibi ilim dallarıyla bağlantılıdır.

Makalenin geri kalan kısmında insanları tiplerine göre ayırmak teşebbüsünün milattan önceki asırlara dayandığı belirtilmekte ve Hippocrates, Bergamalı Hekim Galien, Eflâtun, Aristo, Bukrat, İladus gibi isimlerden bahsedilmektedir. Hint âlimlerinin de bu konuyla ilgilendiğine temas edilmektedir. Daha sonra İslâmî devirde yazılmış olan kıyâfet ilmiyle alâkalı ilk eserin İmam Şâfi’ye ait olduğu, Yakub ibn İshak, Yuhanna ibnü’l-Bitrık, Muhammed ibn Zeke-riya Râzî, İbn Sînâ, Ebû Sehl Mesîhî, Ebu’l-Kâsım Abdülkerîm ibn Havâzim Kuşeyrî, Fahreddin-i Râzî, Muhyiddin ibnü’l-Arabî, Ebi Abdillâh ibn Muhammed ibn Ebî Tâlibi’l-Ensârî ed-Dımişkî’nin Arapça eserlerinde konuyla alâkalı bölümlerin bulunduğu dikkat çekilmektedir. Farsçada ise Kemâleddin Abdürrezzak Kâşânî, Derviş Abdürrahman Mîrek, Seyyid Ali Hemedânî, Hüseyin Vâiz Kâşîfi’nin eserlerinde kıyafet ilminden bahsettiği söylenmektedir. Türkçede ise konuyla ilgili ilk manzum eserin Bedr-i Dilşâd bin Muhammed Oruc’un *Murâd-nâme* adıyla yazdığı eser olduğunun belirtildiği, Sarıca Kemal, Akşemseddinzâde Hamdullâh Hamdî, Firdevsî-i Rûmî, Şâbân-ı Sivrihisârî, İlyas ibn-i İshâ-yı Saruhanî, Abdülmecid ibn-i Şeyh Nasûh, Mustafa ibn-i Evranos, Bâlizâ-

de Mustafa Efendi, Nesimî, Niğdeli Visâlî, Lokman bin Hüseyin, Şeyh Ömerü'l-Halvetî, Ömer Fânî Efendi, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Gevrekzâde Hâfız Hasan ve Mustafa Hâmî Paşa'nın da isimlerinin sayıldığı görülmektedir.

Kıyâfet ilmiyle alâkalı bazı ayet ve hadisler sıralandıktan sonra Akşemseddin'in oğlu olan Hamdullah Hamdi'nin eseri hakkında kısaca bilgi verilmiş, eserin edisyon kiritikli metni ise son kısma ilâve edilmiştir. Manzum olan metinde reng, ruh, kâmet, et, hareket, saç, baş, cebhe, kulak, kaş, çeşm, yüz, burun, dehen, âvâz, dıhk, şefe, esnân, zekan, lihye, gerden, omuz, bilek ve el, bar-mak, arka, batn, incik-ayak-ökçe vb. başlıklara bölünlenmiş olan metinden sonra Erzurumlu İbrahim Hakkı'nınki ile karşılaştırılması yapılmakta, İbrahim Hakkı'nın metni verilip, konuyla ilgili hikâyelerle makale bitirilmektedir.

iii. İsmail Deniz, “Fizyonomi (İlmi Kıyafet)”, *Sızıntı*, Ocak 2004, Yıl: 25, sy. 300.

Fizyonominin diğer bir deyişle ilm-i kıyâfetin tanımıyla başlayan makale Batı'da bu ilmin uygulanışıyla ilgili örneklerle devam etmektedir. Rönesans devri hekimlerinden Paracelsus'un bitkilerin dış görünümünden hareketle şifalı olup olmadığını tespiti çalıştığı, Babil'de tikleri araştıran ve bunları yorumlayan sokak yorumcularından bahsedildiği vurgulandıktan sonra, Aristo ve öğrencilerinin bu ilimle uğraştıkları, Zürihli din adamı Johann Caspar Lavater'in yüz yorumuyla meşgul olduğu ve meşhur kişilerin yüz yorumlarına dair eserinin en çok satan kitaplar arasında yer aldığı belirtilerek, İslâm dünyasında bu ilmin tarihçesi ile ilgili bilgi verilmiştir. Makalenin geri kalan kısmında Alman bilim adamı Franz Josef Gall, Cesare Lombroso, Siegfried Frey, Nalini Ambady, Robert Rosenthal ve Claudia Schmölder gibi ilim adamlarının fizyonomi ile ilgili görüşlerine yer verilmektedir. Son bölüm ise İslâm'ın konuya bakışı ve bu ilimle bağlantılı olarak anlatılan hikâyelere ayrılmıştır. Bu kısımda özellikle İmam Şâfiî'den alınan bir hikâye üzerinde durulmaktadır.

iv. Abdülkadir Erkal, “Kıyafetnâmeler Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1999, sy. 13, s. 217-225.

Makalede *kıyâfet* kelimesinin kökü ve mânâları verildikten sonra, ilim olarak bunun “kıyâfetü'l-isr” ve “kıyâfetü'l-beşer” şeklinde iki gruba ayrıldığı, Taşköprüzâde'ye göre kıyâfet ilminden doğan ilimlerin ilmi'ş-şemât ve'l-hayâlân, ilmi'l-kef veya ilmi'l-esrârîr, ilmi'l-ektâf, ilmi'l-irâfe, ilmi'l-ihtilâc, ilmi'l-ih-tidâ bi'l-berârî ve'l-akfâr, ilmi'l-riyâfe, ilmi'l-nüzûlî'l-gays, ilmi'l-isr olduğu, Arapçada kıyâfet ilmi karşılığında *fîrâset* kelimesinin kullanıldığı, Hicr ve Bakara sûrelerinde bu ilme işaretler bulunduğu ifade edilmektedir.

Makalenin kalan kısmı “Tarihi” “Türk Edebiyatında Kıyafetname” ve “Kıyafetnamelerin Toplumdaki Psikolojik Etkileri” başlıklarına ayrılmıştır. İlk bölümde Hipokrat, Bergamalı Hekim Galen, Katip Çelebi, Osmanzade Taib, Eflatun, İmam Şâfiî, el-Kindî, İbnü'l-Bâtık, Muhammed Zekerîya, İbn Sina, Fahrüddin Razi, Taib Ensari Dimaşkî, Keşanî, Mîrek ve Hemedani'nini konuyla il-

gili çalışmalarına temas edilmektedir. İkinci bölümde ise Bedr-i Dilşad, Sarıca Kemal, Hamdullah Hamdi, Firdevsi-i Rumî, İlyas ibn-i İsa-yı Saruhanî, Abdül-mecid ibn-i Şeyh Nasuh, Mustafa ibn-i Evrenos, Balizade Mustafa, Niğdeli Visalî, Lokman bin Hüseyin, Şeyh Ömerü'l-Halvetî, Ömer Fani Efendi, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Gevrekzade Hafız Hasan, Mustafa Hami Paşa'nın Türkçe kıyâfet-nâmeler yazdıklarından bahsedilip, Hamdullah Hamdi, Niğdeli Visalî ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın kıyâfet-nâmelerinden kısaca söz edilmiştir. Son kısımda “Kıyafetnameler, çağlarının ve ait oldukları Osmanlı toplumunun insanının estetik görünümüyle ilgili ölçü ve değerleri, güzellik anlayışını büyük ölçüde yansıtmaktadır. Kıyafetnamelerin bir şekli olan el falı, yüz falı veya il-mü'l-simya da bu amaca yöneliktir” yorumunda bulunulmuş, Osmanlı toplumundaki ideal ölçülerin ilk kaynağının İslâm ülkelerinden geldiği belirtilmiştir. Makale çeşitli şairlerden verilen misallerle sona erdirilmiştir.

v. Ahmet Kartal, “Şeyh Baba Yusuf (?-öl. H. 918, İstanbul)’un Kıyâfet-nâmesi”, *Akademik Bakış*, Kış 1998, sy. 4, s. 55-58.

Bu makalede *kıyâfet* kelimesi üzerinde durulduktan sonra, bu ilmin tarih-çesine kısaca temas edilmekte, Arapça, Farsça ve Türkçede konuyla ilgili yazılmış eserlerin isimleri sıralanmaktadır. Daha sonra Baba Yûsuf’un *Mevhûb-ı Mahbûb* isimli eserinin içinde “Nasihat-ı Dil-pezir” başlığıyla yer alan kıyâfet-nâmeden bahsedilmektedir. Buna göre manzûme Mefâilün / Mefâilün / Fe-ûlün kalıbıyla yazılmıştır. İbn-i Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserden istifade edilerek oluşturulan bu 67 beyitlik metin, makale sonunda yer almaktadır. Buna göre bu kıyâfet-nâme,

Firâsetden sana eyleyeyin pend /Bu pende gûş urursan iy hured-mend

beyti ile başlamakta ve

Ulular pendini eyleme zâyi' /Budur İslâm olasin nusha kâni'

beytiyle sona ermektedir.

vi. Mine Mengi, “Kıyafetnameler Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1977, s. 299-309.

Makalede, kıyâfet ilminin ruhbilimin fizyotipoloji dalını ve tıbbın bazı dallarını ilgilendirildiği belirtilmekte, halk inançlarıyla alâkalı olması vesilesiyle etnoloji ve folklorla bağlantılı olduğu ifade edilmektedir. *Kıyâfet* kelimesinin anlamları üzerinde durulduktan sonra, Hamdullah Hamdi ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın kıyâfet-nâmeleri tanıtılmaktadır. Her iki eserin ortak işlenişyle ilgili tespitler, halk arasında konuyla ilgili yaygın bazı görüşler, atasözlerinde kıyâfet ilminin dile getirilişi, ruhbilimin kıyâfet ilmi ile ilgisi makalenin geri kalan kısmında incelenen konulardır.

vii. Mehmet Serhan Tayşı, “Kıyâfet İlmi ve Seyyid Lokman Çelebi'nin Kıyâfet-nâmesi”, *İslâm Medeniyeti*, 1979, c. IV, s. 91-112.

Kıyafet Kelimesinin Etimolojik Tedkiki, Kıyafe(t) İlmi, Kıyafet İlminin Tarihi Gelişimi ve İstanbul Kütüphanelerindeki Nüshaları, Kıyâfet-nâme'mizin Müellifi "Seyyid Lokman Çelebi"nin Hâl Tercümesi, Seyyid Lokman Çelebi'nin Eserleri, Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâilî'l-Osmâniyye gibi ana başlıklara ayrılmış olan makalede Seyyid Lokman Çelebi'nin *Hüner-nâme*, *Selîm-Şehnâme* (*Şehnâme-i Selîm Hân*), *Zübdetü't-tevârih* (*Tûmâr: Neseb-nâme-i Hümayûn*), *Silsilenâme* gibi eserleri kısaca tanıtılmıştır. Kıyâfet-nâmenin Avrupa ve İstanbul kütüphanelerindeki nüshaları sıralanmış; Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Tarih, nu: 1216'daki nüshası tafsilatıyla tanıtılarak buradaki metinde bulunan yüz, hâl, ten rengi, göz, ebrû, saç ve kıllar, baş, alın, kulak, zülf, burun, ağız, dudak, dişler, dil, ses, nefes, gülüş, sakal, çene, gerdan, beden, boy-endam, göğüs, omuz, karın, kollar, el-pençe, parmaklar, turnaklar, kaburga-ayak kemikleri, göbek, oyluk, avuç, endâm, baldır ve ayak gibi unsurlar hakkındaki görüşlere yer verilmiştir.

III. Tezler

i. Ayşe Bilgiç, "Kıyafetnameler Üzerine Bir Araştırma", Mezuniyet Tezi, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, 1987-1988.¹⁵

ii. Serpil Bülbülân, "Hamdullah Hamdi ve Kıyafetnâmesi", Mezuniyet Tezi, Ankara Üniversitesi DTCE, 1966-1967.

Hamdullah Hamdi'nin Kıyafet-nâmesi üzerinde yapılmış bir lisans çalışmasıdır. İçinde, Bibliyografya, Hamdullah Hamdi'nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri, Kıyafet-nâme Hakkında Bilgi, Metin (Transkripsiyon ve Karşılaştırma), İndeks ve Metin kısımları mevcuttur. Eserin dört nüshası tespit edilmiştir. Bunlar Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Böl., nu.3613; İstanbul Üniversitesi Ktp., TY.1883/9; Millet Ktp., Ali Emîrî Böl., nu.563; Ankara Eski Eserler Ktp., nu.1717'de bulunan nüshalardır. Çalışmada adı geçen ilk nüsha esas alınmış ve bu yazmanın yedi varağının fotoğrafı sona eklenmiştir.

iii. Hülya Demiray, "Kıyafet el-insaniye fî şemâil el-Osmâniyye", Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Türk İslâm Sanatı Kürsüsü, 1975.¹⁶

Çalışma Lokman Çelebi'nin kıyâfet-nâmesinin sanat tarihi açısından önemi ve estetik değeri üzerinedir. "Eser Hakkında Genel Bilgi" kısmında

15 Teze sayın Prof. Dr. Abdülkerim Abdülkadiroğlu'nun vefatı dolayısıyla ulaşılamamıştır.

16 Prof. Dr. Hatice Aynur'un hazırladığı *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları* künyeli çalışmada verilen Adil Erkan'a ait "Eski Türk Edebiyatında Kıyafetname" başlıklı Yüksek Lisans Tezi (Fatih Üniversitesi, İstanbul, 2000 [Danışman: Doç. Dr. Ali Fuat Bilkan]), yapılan araştırmada tamamlanmadığı anlaşıldığından makaleye dâhil edilmemiştir. Verdiği bilgi için sayın Prof. Dr. Ali Fuat Bilkan'a teşekkür ederiz.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Müzesine Yıldız Sarayı Kütüphanesinden 2653/261 gelen Kıyâfet el-insaniye fi şemâil el-Osmaniye T.6087 envanter numarası ile kayıtlıdır. Devrin şehnamecisi Seyyit Lokman'ın H. 987/M. 1579 tarihli Türkçe eseri güzel bir talikle yazılmıştır. 12 sultanın portresini ihtiva eder. 64 varak olan yazmanın tam sayfayı kaplayan sağ ve sol 12 sultan portresi 14x24 cm. ebadında ve altın yaldızla çerçevelemiştir. Bej renkli kalın aharlı kağıt kullanılmıştır. Altın zerafşan üzerine Türkçe güzel talikle 20,5 x 33,5 cm. ebadındaki her sayfa 11 satır olarak yazılmıştır. Devrin en meşhur nakkaşı Osman tarafından minyatürlenmiş figürler iri olarak yapılmış, canlı renkler kullanılmıştır. Portreler Osman I'den başlayıp Orhan, Murad I, Beyazıt I, Çelebi Mehmed I, Murad II, Fatih Sultan Mehmed, Beyazıt II, Yavuz Sultan Selim, Selim II, Murad III'ün resimleri portre karakterindedir. Kıyâfetleri XVI. yüzyılın zengin kumaş desenlerini yansıtmaktadır.

şeklinde bilgiler verilmekte ve eserin diğer estetik özelliklerinin sıralanmasıyla tez devam etmektedir.

iv. Hayyam Pûr; “Manzum Kıyâfetnâmeler”, Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1941.

Bu mezuniyet tezinin giriş kısmında kıyâfet ilminin geçmişinden bahsedilmektedir. Özellikle Aristo'nun İskender'e siyaset öğretirken firaset ilmini öğrenmesi için tavsiyede bulunduğu belirtildikten sonra, *Ahlâk-ı Muhsinî*'de Sasanî hükümdarı Nuşirevan için bir firâset kitabının yazılmış olduğuna ve hükümdarın bu kitaba bakıp kararlar verdiğine temas edilmektedir. Bu ilmin tababette de kullanılmış olduğuna, eski zaman hükemasından bazılarının bununla uğraştıklarına dikkat çekilmektedir. Nitekim Aristo'nun bu hususta yazdığı eserin Arapçaya tercüme birçok nüshasının bulunması buna delil olarak gösterilmektedir.

Tezde İslâmiyet'ten evvel bu ilimle uğraşan ulemânın da isimleri sıralanmıştır: İlk kıyâfet-nâme yazarı İmam Şafiî, Yakup ibn İshak Kindî, Yuhanna İbnü'l-Batrîk, Muhammet ibn Zekerîya Razi, Ebu Ali Sina, Ebusehl Mesihi, Ebülkasım Abdulkerim ibni Hevazim Kuşeyri, İmam Fahrettin Razi, Muhyittin ibni Arabi, Muhammet ibni Ebitalip Dimişki, Abdurrezzak Kaşani, Derviş Abdurrahman Mirek, Seyyitali Hemedani, Hüseyin Vaiz Kaşifi bunlar içindedir.

Türkçe kıyâfet-nâme yazarları ise şöyle sıralanmaktadır: Akşemseddinzade, Firdavsi-i Rumi, Şaban Sivrihisari, İlyas ibni İsa-yı Saruhani, Abdülmecit ibni Şeyh Nasuh, Mustafa ibni Uranus, Balizade Mustafa, Nesimi, Şeyh Ömer Halveti, Ömer Fani, Niğdeli Visali Mehmet, Hafız Hasan Keverekzade, Mustafa Hami Paşa.

Tezin son bölümünde ise İstanbul kütüphanelerinde tespit edilebilen kıyâfet-nâmeler tanıtılmıştır. Bunlar Hamdullah Hamdi'nin eseri, Turtuş Tercümesi, Sivrihisarlı Şaban, Balizad, Nesimi, Keverekzade, Şafiî, Dimişki'nin kıyâfet-

namleri ile Sultan Selim namına yazılmış bir kıyâfet-nâme ve Selimağa Kütüphanesindeki kıyâfet-nâmedir.

u. Cevat Yerdelen, “Türk Edebiyatındaki Kıyâfet-nâmeler ve Niğdeli Visâ-lî’nin *Vesiletü’l-irfan* Adlı Kıyâfet-nâmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 1988.

Tezin giriş kısmında “Kıyâfet Bilimi ve Hayat” ana başlığı altında “Kıyâfet Biliminin Günlük Hayata Yansıması” bölümünde “atasözleri ve deyimlerde bu ilmin izlerinin görüldüğü, bu eserlerde çoğunlukla insanların organ özellikleriyle ruhsal bozuklukları arasında paralellik kurulduğu, halk arasındaki uğursuzluk inanışlarının da kıyâfetnâmelerin bu yönüyle ilgili görüldüğü” belirtilmekte ve örnekler üzerinde durulmaktadır. “Siyasette Kıyâfet Bilimi” bölümünde “Kıyâfet-nâme yazarları eserlerindeki görüşlerin değişmeyecek gerçekler olmadığını; insanın, isterse kalıtım yoluyla aldığı olumsuz özelliklerini değiştirebileceğini söyledikleri halde halk bunlara kesin, değiştirilmesi mümkün olmayan gerçekler olarak bakmıştır” denildikten sonra padişahların bu ilimden faydalandıkları ifade edilmekte, Gelibolulu Âlî’nin *Künhü’l-ahbâr*’ından bir misal verilmektedir. “Batı’nın İnsan ve Karakter Konusuna Bakışı” bölümünde “İnsanları tiplerine göre gruplandırma teşebbüsünün M.Ö. V. yüzyılda Hippokrates’te görüldüğü, M.S. II. yüzyılda Bergamalı Galen, Platon, Schiller gibi bilim adamlarının da konuyla ilgilendikleri, XIX. ve XX. yüzyılın başlangıcının bazı araştırmacılara göre tipolojilerin altın çağı olduğu, Fransa’da Rostan, İtalya’da Viola yanında Sheldon’un konuyla ilgilendikleri, Kretschmer’in insanları beden yapılarına göre üçe ayırdığı (Piknik Tipler-Astenik Tipler-Aletik Tipler) anlatılmaktadır. Tezde “Modern Psikolojinin İnsan ve Karakter Konusuna Bakışı” başlıklı kısım üç bölüme ayrılmış (Fizik Yapı-Mizaç-Biyolojik Etmenler), Prof. Dr. Mehmet Kaplan’ın Tevfik Fikret’i bu özelliklere dayanarak tahlili üzerinde durulmuştur. “Kıyâfet Bilimiyle İlgili Bazı Görüşler” başlıklı bölümde Taşköprüzâde Ahmed Efendi, Kâtip Çelebi, Osmanzâde Tâib Ahmed ve Mustafa Hâmi Paşa’nın ilimle ilgili açıklamalarına yer verilmektedir.

“İnceleme” kısmının “Kıyâfet Bilimiyle İlgili Terimler” bölümünde *Kıyâfet-Kıyâfa*, *Kıyâfet İlmi (Physiognomy)*, *Kâf-Mudlicî-Kıyâfet-şinâs*, *Kıyâfet-nâme* kavramları izah edilmektedir. “Kıyâfet-nâme Türünün Doğuşu ve Tarihî Gelişimi” üzerinde durulmakta, “Arap Edebiyatında Kıyâfet-nâme”, “Fars Edebiyatında Kıyâfet-nâme”, “Türk Edebiyatında Kıyâfet-nâme” ana başlıkları dışında “Kütüphanelerimizdeki Türkçe Kıyâfet-nâme Nüshaları”, “Yazarı ve Çevireni Belli Olmayan Türkçe Kıyâfet-nâmeler”, “Kaynaklarda Adı Geçen Diğer Kıyâfet-nâmeler”, “Kıyâfet-nâme Yazarlarının Biyografileri” gibi ara başlıklar yer almaktadır. Eserin son kısmı Niğdeli Visâlî ve onun kıyâfet-nâmesinin metnine ayrılmıştır.

IV. Konuşmalar

Turgut Karabey, “İbrahim Hakkı’nın Kıyafetnamesi”, 5 Temmuz 1985, İbrahim Hakkı’yı Anma Töreni.

V. Ansiklopedi Maddeleri

i. D. B. Macdonald, “Kıyâfet”, *İA*, İstanbul, 1967, c. VI, s. 775-776: Maddede *kiyâfa* kelimesinin “takip etmek, iz takip etmek, peşi-sıra gitmek” manasına gelen *kuf* kökünün birinci vezninin bir masdarı olduğu belirtildikten sonra, *kaif* kelimesinin yalnız eski Arabistan’da yerdeki izleri takip ederek bundan mânâlar çıkaran kimseyi değil, aynı zamanda kişiler arasındaki benzerliklere, özellikle ayaklardaki benzerliklere bakarak akrabalık derecesini tespit etmeye çalışan kişileri de ifade etmek için kullanıldığına dikkat çekilmekte, bu hünerin bilhassa Mudlie kabilesine mahsus olduğu, bazı hadislerde bu ilme işaret bulunduğu, folklor dilinde “kiyâfa”nın “el falı ve yüz falı” mânâsına geldiği, buna aynı zamanda ‘*ilm al-sîmiyâ*’ ve ‘*ilm al-asârîr*’ de denildiği vb. bilgileri verilmektedir.

ii. Mine Mengi, “Kıyafetname”, *DİA*, Ankara, 2002, c. XXV, s. 513-514: Bu maddede Arapça *kavf* kökünden türeyen “kıyâfet”in “iz sürüp gitmek, takip etmek, peşi sıra gitmek” anlamına geldiği, Arabistan’da yerdeki ayak izlerine bakarak iz sahibi hakkında bazı tespitlerde bulunan, kişiler arasındaki benzerliklerden, özellikle ayak benzerliklerinden akrabalık derecesini belirlemeye çalışan kimselere *kâif* dendiği, bu ilmin “kıyafetü’l-ısr” ve “kıyafetü’l-beşer” şeklinde iki kolunun bulunduğu, Araplar arasında konuyla ilgili ilk eserin İmam Şafiî tarafından yazıldığı fakat bunun günümüze ulaşmadığı, bilinen ilk Türkçe kıyâfet-nâmenin Bedr-i Dilşad’ın *Muradnâme*’sinde bazı beyitler olduğu, Sarıca Kemal’in eserinin mevcudu olmadığı, Hamdullah Hamdi, Firdevsi-i Rumî, İlyas b. İsa-yı Saruhanî, Abdülmecid b. Şeyh Nasuh, Mustafa b. Evranos, Balizade Mustafa, Nesimi, Visalî, Lokman b. Hüseyin, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Gevrekzade Hasan, Mustafa Hami Paşa’nın konuyla ilgili eserlerinin bulunduğu, İslâm dünyası dışında Batı’da da kıyâfet ilmi ile ilgilenildiği, psikolojinin fizyotipoloji dalı ve tıbbın bazı dallarında psikiyatrik teşhis ve tedavi alanlarında kullanılmaya başlandığı belirtilmiştir.

iii. T. Fahd, “Kıyâfa”, *The Encyclopaedia of Islam*, Leiden, 1986, c. V, s. 234-235: İngilizce maddede *kiyâfetin* tanımı yapılmakta, Firâset’in iki kolu olan “kıyâfetü’l-beşer” ve “kıyâfetü’l-athar” hakkında bilgi verilmektedir.

VI. Kıyâfet-nâmelerle İlgili Başvurulabilecek Diğer Bazı Kaynaklar

Aleskerli, Alesker, *Yüz Okuma Sanatı-Fizyonomi-*, İstanbul: Selis Kitaplar, 2003.

- Altınköprü, Tuncel, *İnsan Tanımada Beden Yapısı Yüz Yapısı ve Karakter*, İstanbul: Hayat Yay., 2000.
- Altınköprü, Tuncel, *Şahsiyet Analizi*, İstanbul, 1985.
- Altıntaş, Hayrani, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, İstanbul: MEB. Yay., 1992.
- Anhegger, Robert, "Selâtin-nâme Müellifi Kemal", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1952, c. IV, s. 447-470.
- Arfa, Giti, "Fotoğraflara Bakarak Şahsiyet ve Zekâ Tahminleri Araştırması", İst. Üniv. Öğr. T. Nu. 3035.
- Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990.
- Barbarosoğlu, Fatma K., "İlm-i Kıyafet Her Zaman Haklı mıdır?", *Yeni Şafak*, 8 Şubat 2002.
- Cunbur, Müjgân, "Şemâil-i Şerife ve Hilye-i Nebevîler", *Diyanet Dergisi Özel Sayı*, Ankara, 1970, s. 37-45.
- Çelebioğlu, Âmil, "Kâbus-nâme Tercümesi Murad-nâme'ye Dair", *Türk Kültürü*, 1978, sy. 192, s. 719-728.
- D. B. Macdonald, "Fîrâset", *İA*, İstanbul, 1967, c. IV, s. 640.
- Derman, Uğur, "Yazı San'atımızda Hilye-i Saâdet", *İlgi Dergisi*, 1970, Yıl: 13, sy. 28, s. 32-39.
- Diclehan, Şakir, *Çeşitli Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı*, İstanbul, 1980.
- Ersoylu, Halil, "Fal, Fal-nâme ve Bir Çiçek Falı: 'Der Aksâm-ı Ezhâr'", *Türkiyat Mecmuası*, 1997, c. XX, s. 135-154.
- Ersoylu, Halil, "Fal, falnâme ve Fâl-i Reyhân-ı Cem Sultan", *İslâm Medeniyeti Dergisi*, 1951, c. V, sy. 2, s. 69-81.
- Ersoylu, Halil, "Segir-nâme", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1985, s. 27-48.
- Ersoylu, Halil, "Segir-nâme II", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1992, s. 99-145.
- Evrin, Semlin, *Psikoloji Açısından Şahsiyette Bir Buud Olarak İçer Dönüklülük-Dışa Dönüklülük Sorunu Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul, 1967.
- Fahreddin, İskender, *Fizyonomi İlmi Sima*, İstanbul: Tefeyyüz Kitaphanesi, 1933.
- Filimun el-Hakîm, *Kitâbü'l-Firâse*, Halep, 1347.
- Gibb, E. J. Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi I-II*, çev. Ali Çavuşoğlu, Ankara: Akçağ Yay., 1999.
- Güfta, Hüseyin, *Divan Şiirinde İlim*, Ankara: Akçağ Yay., 2004.
- Güler, H. Avni, *Karakteristik Tahliller*, İzmir: Bilgi Matbaası, 1955.
- Hamdi, *Yusuflu Züleyhâ*, Naci Onur (haz.), Ankara: Akçağ Yay., 1991.
- Hippocrates, *On the Nature of Man*, J. N. Mattock ve M. C. Lyons, Cambridge, 1968, c. IV.
- İbrahimhakkıoğlu, Uğur, *Erzurum'lu İbrahim Hakkı ve İki Torunu Feyyaz Efendi ile Zakir Bey*, Ankara, 1998.
- Kaplan, Mehmed, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar III: Tip Tahlilleri*, İstanbul, 1985.
- "Kaşlar Gözler Ne Gizler?", *Akşam*, 22 Haziran 2002.
- Kaya, Mahmut, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul, 1983.
- "Kıyafetnameler", *Hürriyet*, 31 Ağustos 2005.

- Kocaoğlu, Barış, “Yüz İnsanın Aynasıdır”, *Akşam*, 8 Mart 2004.
- Köprülü, Fuad, “Hamdî”, *İA*, c. V/1, s. 183-186.
- Kretschmer, *Beden Yapısı ve Karakter*, çev. Mümtaz Turhan, İstanbul, 1949.
- Kurnaz, Cemal, “Zaîfî’nin Fâl-ı Murgân’ı”, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Ankara: Akçağ Yay., 1997, s. 183-205. (Aynı yazı için bkz. *Şükrü Elçin Armağanı*, Ankara, 1988, s. 221-243.)
- Margosyan, Mıgırdıç, “İçe ve Dışadönük Tiplerin Renk Tercihine Dair Araştırma”, *İst. Üniv. Ktp. Öğr. T. Nu.* 331.
- Osmanlı Kıyafetleri: Fenerci Mehmed Albüm: Ottoman Costume Book: Fenerci Mehmed*, İlhami Turan (ed.), İstanbul: Vehbi Koç Vakfı, 1986.
- Öztabağ, Lütfi, *Psikolojide İlk Adım*, İstanbul, 1983.
- Özyıldırım, Ali Emre, *Hamdullah Hamdî ve Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1999.
- Pala, İskender, *Kudemânın Kırk Atlısı*, İstanbul: Ötüken Yay., 1998.
- Sandal, Minnas, “Renk ve Kişilik”, *İst. Üniv. Ktp. Öğr. T. Nu.* 3220.
- Şentürk, Atilla ve Ahmet Kartal, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yay., 2004.
- Turhan, Mümtaz, *Yüz İfadelerinin Tefsiri Hakkında Tecrübi Bir Tetkik*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay., 1941.
- Uludağ, Süleyman ve Salim Ögüt, “Fîrâset”, *DİA*, İstanbul, 1996, c. XIII, s. 116-118.
- Yardım, Ali, “Şemâil Nev’inin Doğuşu ve Tirmizi’nin Kitâbü’ş-şemâil’i”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi I*, İzmir, 1983, s. 349-409.
- Yardım, Ali, “Hilye-i Sa’âdet: Peygamber Efendimizin Yaradılış Güzellikleri”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 1978, yıl: 7, sy. 4, s. 12-25.
- Yaren, Tahir, “İbn-i Sînâ’da Delil, Alâmet ve Fîraset Kelimeleri Üzerine Bir Açıklama”, *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri* (Ankara, 9-12 Eylül 1985), Ankara, 1990, s. 235-242.
- Yerdelen, Cevat, “Eski Türk Edebiyatında Türler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1998, sy. 10, s. 75-105.
- Yücel, Tahsin, *İnsanlık Güldürüsü’nde Yüzler ve Bildiriler*, İstanbul: YKY., 1997.
- Zajaczkowski, “Zwei Türkische Zuckungsbücher (Segirnâme)”, *Folia Orientalia*, Krakow, 1967, c. VIII, s. 89-109.

VII. Sonuç ve Değerlendirme

Klâsik Türk Edebiyatı’nda kıyâfet-nâmeler konusunda yapılmış olan bu bibliyografya çalışmasında görüldüğü kadarıyla, bu edebî tür hakkındaki incelemeler genellikle Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ve Erzurumlu İbrahim Hakkî’nin eserleri temel alınarak oluşturulmuştur. Fakat kütüphanelerde yaz-

Günay Kut İle Eski Türk Edebiyatı Üzerine

Türkiye’de Eski Türk Edebiyatı sahasında çalışıp da bir şekilde Günay Hoca’yla temasa geçmeyen kişi sayısı çok azdır sanırım. Hele onun öğrencisi olmak ve ondan ru-be-ru ilim tahsil etmek büyük şanstır. Ru-be-ru zanu-be-zanu olmasa bile eserleri yoluyla onun rahle-i tedrisinden geçmek de hayli önem taşır. Bu sahaya, özellikle eserlerin tesbiti, tavsifi, tahlili ve tenkidi konusunda rengini veren, bir sistematik getiren ve bir çerçeve çizen önemli isimlerden biridir o. İlk kez fakülte yıllarımda paleografya dersiyle tanıdığım hocam Günay Kut “Sözlüğe yığıtlık olmaz” diyerek kitabî bilgiyi ve daima onu teyid ve tekid ederek gitmeyi kendi hatırına ve hafızasına güvenmekten üstün tutar, bizi de onu öğüttlerdi. Teknik imkânların hayli genişlediği günümüzde bile bunun ne denli yerinde olduğunu görüyorum. Çalışmaktan yorulduğum zamanlarda, onun asistan alırken adaylara masa başında en az 8 saat çalışıp çalışamayacaklarını sorduğunu hatırlar, hemen tazelenirdim. Akademik ve kişisel anlamda yol açıcı olması onu benim gözümde büyüten bir başka hasletidir. Burada sayamadığım daha birçok nedenle TALİD’in Eski Edebiyat Tarihi sayısının bu cildini sahamızın duayeni Günay Kut hocamızla söyleşi yaparak tezyin ettik. Kısaca hayat hikâyesinden bahsedelim önce.

Prof. Dr. Günay Kut, 1939 Bayburt doğumlu. İlköğrenimi ve liseyi Aydın’da bitiriyor. Sonra Yüksek Öğretmen Okulu bursunu kazanıp İstanbul’a gidiş. 1956-61 arası İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde eğitim ve Zati’nin “Şem ü Pervane”si ile mezuniyet. 1961-1970 yıllarında aynı bölümün Eski Türk Edebiyatı kürsüsünde asistan ve doktor asistanlık. Ali Şir Nevayi’nin I. Divan’ı olan “Garayibü’s-sığar” ile 1965’te doktor oldu. 1969’da evlendi ve dil eğitimi için İngiltere’ye gitti. 1970-1978 Chicago Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri bölümünde önce okutman sonra da yardımcı doçent olarak görev yaptı. 1978’de Türkiye’ye döndü. “Heşt Behişt: Sehi Beg Tezkiresi” konulu çalışmayla 1982’de

doçent oldu. 1988'de de profesör olan Günay Kut, TÜYATOK dahil bir çok araştırma projesinin başkanlığında bulundu. Halen Boğaziçi Üniversitesi'nde öğretim üyeliğinde bulunan hocamızın çalışmalarının bibliyografyası için Journal of Turkish Studies'in "Kaf Dağının Ötesine Varmak: Günay Kut Armağanı" başlıklı birinci cildine bakmak yeterli olacaktır.¹

Hocam müsaadenizle bu söyleşiyi yalnızca nesnel olarak Eski Türk Edebiyatı sahasında değil siz ve sahamız arasındaki ilişki içinde yani biraz da öznel bir düzlemde gerçekleştirmek istiyorum. Önce sizin edebiyatla daha özelden eski edebiyatla yakınlaşmanızın bir sonucu olarak mesleki yöneliminizi bu yönde gerçekleştirmeniz üzerinde duralım.

Ailenizden babaannenizin masalları, babanızın kitapları ve annenizin okumaları ile hem şifahi hem semai olarak edebiyata yatkın bir ortamda dünyaya gelmişsiniz. Kitaplar ve kitap dünyası ilginizi çekmiş. Lise yıllarınız edebiyat merakınızı körüklemiş. Ünlü şahsiyetlerle tanışmanız, görüşmeniz sizi pekala bir tıbbiyeli olabileceksen şu anda önemli bir köşe taşı oluşturduğunuz eski edebiyata sevk etmiş. Bu sahanın kültürel altyapı ve biraz matematiksel ve biraz da duygusal zekâ gerektiren bir saha olduğu kanaatindeyim: Ne dersiniz?

Öncelikle ailemden bana geçen ve belki de alt yapıyı oluşturan meraklara ya da temayüllere değineyim. Daha ilkokula giderken rahmetli ninemden (babanın annesi) Yûnus'un ünlü

*Bir garib ölmüş diyeler
Üç gün sonra duyalar
Soğuk su ile yuyalar
Şöyle garib bencileyin*

dörtlüğünü duyardım. Başucundaki kitaplardan birini boş kaldıkça okuduğunu görürdük. O zaman onun ne olduğunu sormazdım. Daha sonraları Kara Davud olduğunu öğrendim. Yine ilkokul 3. ve 4. sınıfta iken bize Battâl-nâme okurdu. Yaz geceleri uzun olurdu. O zamanlar radyo da yoktu henüz evimizde. Ninem biz iki kardeşi karşısında otutturur ve Battal'ın maceralarını okurdu. Ertesi akşamı ipe çekerdik. Şimdi hatırunızda neler kaldı dersiniz sadece bir konu dışında "hiç" derim. Ama Battal bizim gözümüzde bir kahraman, herkesten üstün ve gözü pek biri idi. Aklımda kalan kısım da Kara Koncolosla ilgili bir kısımdır. Diğer bir kitabı daha vardı; oradan da nedense bize cennetle ilgili bölümü okurdu. Çok sonraları, mesleğe girdikten sonra bu kitabın Muhammediyye olduğunu, ninemin orada bize gösterdiği cennet kapısının da Galatasaray'ın

¹ Fatma Büyükkarcı Yılmaz, "Günay Kut Bibliyografyası", *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları, Kaf Dağının Ötesine Varmak: Günay Kut Armağanı*, 2003, c. I, s. xv-xxix.

kapısı olduğunu keşfettim. Daha sonra da babamın daha çok Fransız romanlarının ve Rus romanlarının tercümeleri ile dolu olan kütüphanesindeki kitapları okumağa başladım. Kimini anlıyor kimini anlamıyordum. Ablam (Gönül Alpay-Tekin) ve ben okumaya çok meraklı idik. Lisedeyken annemin akşamları bize Hüseyin Rahmi'nin henüz Latin harflerine çevrilmeyen romanlarını okuması gecelerimize renk katardı. Hüseyin Rahmi, Aziz Nesin, Kunt Hamsun, Tolstoy, Honore de Balzac, Halide Edip, Reşat Nuri severek okuduğum yazarlardı. Lise arkadaşlarımızla kendimize göre edebî tartışmalar yapar, ayrıca bir de okul gazetesi çıkarırdık. Bence böyle bir ortam içinde gelecekteki mesleki çizim aşağı yukarı belirlenmişti. Matematik en çok sevdiğim derslerden biri olmasına rağmen daha lisedeyken iki kardeş de edebiyat öğretmeni olmayı kararlaştırmıştık, babamın tıp okumamızı istemesine rağmen. Sorunuzdaki "bu sahanın alt yapı gerektirdiğine ve duygusallıkla ilişkisi olduğuna" dair sorunuza tamamen katılıyorum. Duygusallık tamam da benim o zamanki kültürel alt yapımın Türkoloji ile ne kadar örtüştüğü tabii ki tartışılır. Devede kulak diyelim, sadece birazcık âşinâ olmak diyelim. Ama öğrenme merakı dersiniz o sonsuz. Hâlâ da aynı şekilde meraklıyım. Bu kez daha bilinçli olarak. En azından neyi aradığının veya neyi bildiğimi veya bilmediğimin bilincindeyim.

Eski edebiyat bilinçli bir tercihle sizi içine çektikten sonra, asistanlık yıllarınızda sizi yoran tavırlar, tutumlar olmuş. Sahanın kendi zorluklarını da işin içine katacak olursak yani yolu yordamı diğer sahalara nazaran biraz meşakkatli olan bir saha olarak yaptığınız bu seçim için hiç "keşke" dediğiniz oldu mu?

İstanbul Üniversitesi'nde asistanlık yıllarım doğruyu söylemek gerekirse hem mutlu hem de mutsuz geçti. Bir yandan çok sevdiğim hocalarımdan çok ayrı konularda bilgiler ediniyor ama bir yandan da bölümdeki özellikle Eski Türk Edebiyatı'ndaki hocaların birbirleriyle anlaşamamalarının kısacası aralarında çekişmelerinin biz asistanlara yansımalarının huzursuzluğunu çekiyordum. Ama şunu söyleyeyim ki hiçbir zaman seçimim için keşke demedim. Keşke dediğim şey öğrenciliğim ve asistanlığım sırasında "daha çok öğrenmek, daha çok okumakla" ilgili oldu.

Siz bu kürsüye asistan olduğunuz yıllarda eski edebiyat sahası ne tür bir mecra idi?

Kürsüye asistan olduğum yıl (Mayıs 1961) Eski Türk Edebiyatı'nda Ali Nihat Tarlan, Fahir İz profesördü. Kürsü başkanımız Ali Nihat Hocaydı. Ali Alparslan henüz asistandı. Sanıyorum 1961'in sonunda 141'ler adı verilen, ihtilalden sonra görevlerinden alınan, Üniversitelerin gayretiyle tekrar görevlerine dönen hocalardan biri olan ve o zaman Doçent olan Abdülkadir Karahan da tekrar aramıza katılmıştı. Daha sonra (1962) Mehmet Çavuşoğlu, ondan sonra da Âmil Çele-

bioğlu asistan olarak göreve başladılar. Hepsine Allah'tan rahmet diliyorum. Âmil sınıf arkadaşım, Mehmet ise dönem arkadaşımdı. Ali Nihat Hoca çalışmalarını benimle ve Mehmet'le yapardı. Ayrıca son sınıftan seçme bir öğrenci ekibimizle belirli günler Süleymaniye Kütüphanesi'ne gider Ahmet Paşa'nın divanının edisyon kritiği üzerinde uygulamalı çalışma yapardık. Hoca kahve meraklısı olduğu için yanımızda küçük ispierto ocağımızı da götürür, hocaya kahve yapardık. 1963 yılından itibaren Fahir İz Hocamla Eski *Türk Edebiyatında Nesir* ve Eski *Türk Edebiyatında Nazım* kitapları üzerinde çalışmaya başladım.

Eski Türk Edebiyatı üzerinde çalışmalar benim asistan olduğum yıl dahil üniversiteden ayrıldığım 1970 yılına kadar durgundu. Yani yayın hayatında bu tür çalışmalar rağbet görmüyordu. Ali Nihat Hocanın çalışmaları Millî Eğitim Bakanlığı'nca basılıyordu sadece. Hocalarımız da bizi makale yazmak veya bir eser hazırlamak için teşvik etmiyorlar, henüz erken olduğunu, ancak doktora yaptıktan sonra kendi ayaklarımızın üzerinde durabileceğimizi, yazı yazmanın çok kolay birşey olmadığını söylüyorlardı. Bununla birlikte asistan olduğum yılda rahmetli Ahmet Caferoğlu Hoca benim mezuniyet tezimle ilgili bir makale yazmamın gereğinden bahsederek bu konuda bilgi almak üzere beni Faruk Timurtaş Hocaya gönderdi. Böylelikle ilk akademik makalemi yazmış oldum. Ahmet Ateş Hocam da iki ansiklopedi yazısını yazmam için yardımcı oldu. Böylece Refî ve Rıza maddelerini Ateş'in denetiminde yazdım. Maddeleri yazıp okuması için kendisine götürdüğüm de benim bibliyografyadaki şehir kısaltmalarını (Ankara için Ank., İstanbul için İst., ben de bunları gördüğüm kimi makalelerden örnek almıştım) düzelterek “Şehir adları olduğu gibi yazılır” demişti. Hâlâ bu şekilde bibliyografyalarda şehir kısaltmaları devam ediyor maalesef.

Kısacası Eski Türk Edebiyatı kürsüsünde huzursuzluk vardı, yayın hayatı yok denecek kadar kısıtlıydı ve durgundu. Ama ben bir yandan Ali Nihat Hocayla bir yandan da Fahir İz Hocayla Eski *Türk Edebiyatında Nesir* adlı kitap projesinde yine iyi öğrencilerden oluşan bir ekiple çok faal olarak çalışıyor ayrıca doktora konusu olarak seçtiğim Çağatay edebiyatının ünlü edebiyat ve devlet adamı Ali Şîr Nevâyî'nin ilk divanının edisyon kritiği ile ilgili malzeme topluyordum. O zaman fotokopi çok pahalı geldiği için de kimi nüshaları istinsah ediyordum.

Asistanlık yıllarınızdan sonra yurtdışı yıllarınız, oradaki dersleriniz... Mütemadiyen Arapça, Farsça, dil. tarih içiçe yeknesak bir eğitim donanımıyla kendinizi mücehhez etmişsiniz. Yurtdışı tecrübesi size, dolayısı ile sahaya ne kattı?

Yurtdışına önce İngilizcemi ilerletmek için Fahir Hocamın bulduğu bir bursla çıktım. Yeni evlenmiştim. Bu arada Şikago Üniversitesi'nden okutmanlık görevi için davet almıştım. Dolayısıyla derslerin İngilizce olarak verileceği bir yere

gidiyordum. Altı aylık bir burs sadece dil öğrenmem içindi. Eşimle beraber gittik. Her ikimiz de Londra'nın çok iyi bir dil okuluna yazıldık. Bu işlemleri Londra'ya gitmeden yapmıştık. Ben bu arada bazı öğleden sonraları British Museum'a gidiyor, kütüphanede yazmalar üzerinde çalışıyordum. Farsça ve Arapça bilgime gelince, Üniversitedeki dört sertifikamdan ikisi Fars Dili ve Edebiyatı, diğer ikisi Arap Dili ve Edebiyatı idi. Farsçayı rahmetli Tahsin Yazıcı ve toprağı bol olsun Helmut Ritter'den, Arapçayı da İhsan Örucü, Nihat Çetin ve Ahmet Ateş'ten öğreniyorduk. Son iki hocam da Allah'ın rahmetine kavuştular. Bu öğrenme sürem asistan olduktan sonra iki yıl daha devam etti. Dolayısıyla yurtdışında sadece konuşma dili Farsça derslerine bir yıl katıldım. Sınıftaki herkesin Farsça bir ismi vardı, benimkisi Mihrümah'tı. Benim asıl Şikago Üniversitesi'nde kaldığım sürede öğrendiğim iki önemli konu vardır. Bir sahamla ilgili literatür, diğeri ise Prof. Dr. Halil İnalıcık'ın paleografi dersleri ve belgelerin yorumlanması. Biz Türkolojide bu tür dersler görmedik. Yazı türlerini az çok biliyordum ama sürekli okumadığım ve diplomatik dili de bilmediğim o konuda zayıftım. Hocanın dersleri benim için çok yararlı oldu. Bu sayede 25 yıldır Boğaziçi Üniversitesi'nde Tarih öğrencilerine Osmanlı paleografyasını ben öğretiyorum.

“Türk edebiyatı Türkiye’de çalışılır” tezine nasıl bakıyorsunuz? Şu anda yurtdışında eski edebiyat çalışan yüksek lisans ve doktora yapan öğrenciler var. Onların çalışmalarının bu işi Türkiye’de yapan kişilerin çalışmalarından ayıran en önemli özellik nedir ya da ne olacaktır? Dil dışında?

“Türk edebiyatı Türkiye’de çalışılır” konusu benim daha önce bir röportajda bana soruldu. Oradan aynen düşüncelerimi sizlere de aktarıyorum:

Türkiye'nin dünyada Türkoloji çalışmalarının merkezi olması bence çok tabii. Fakat şöyle bir şey de var. Her uzmanlık dalının belli kişileri vardır. Bunları bütün Türkoloji merkezleri tanır. Bu bir filolog, bir yeni edebiyatçı veya eski edebiyatçı, halk bilimci olabilir. Türk olur, Alman olur, Amerikalı olur. Bu farfetmez. Bence bu sadece Türkoloji için değil diğer bilim dallarında da böyledir. Neden kimi araştırmacılar bir işe alınırken veya doktora ve benzeri burslar verilirken onları yetiştiren hocaları önemlidir, işte bu yüzden. Bir zamanlar Amerika'nın ünlü üniversitelerine dil ve o dilin edebiyatı ve kültürünü öğretmede özellikle o dilin konuşulduğu ülkenin seçkin bilim adamları davet edilirdi. Ama kendi bilim adamları yetiştikçe bu davetler oldukça kısıtlı bir hâle geldi. Sonuç olarak bu konudaki fikrim şudur: Türkiye, Türkolojinin merkezidir. Öyle de görülür. Ama dediğim gibi dünyanın her tarafındaki Türkoloji merkezlerinde de çok önemli kişiler bulunmaktadır. Geçmişlerine bakıldığında da muhakkak Türkiye’de okumuşlar veya Türkiye’de uzun yıllar kalmışlardır. Profesör Andreas Tietze, Profesör Janos Eckmann, Profesör Klaus Röhrborn, Mr. Mundy, Omeljan Pritsak gibi.

Bu gün eski edebiyat sahası nerede duruyor? Metin neşri döneminden, dil, üslup özelliklerini inceleyen divan tahlili yapan dönemden sonra eski edebiyat sahası sosyoloji, tarih belki biraz da psikoloji ve zaman zaman da eğitim sahasına girmiş ve bunlarla birlikte ele alınır olmuştur. Siz bunu nasıl değerlendiriyorsunuz? Sahada bu tür çalışmalara yükselen itiraz sesleri var. Bunlara ne diyorsunuz? Bu konudaki duruşunuz nedir?

Bugün, eski edebiyat çalışmalarına ilgi bizim dönemimize göre çok revaçta. Metin neşri, edisyonkritik bir yana, aslında bir bilgi ve birikim meselesi. Fakat işimiz sadece bir metni neşretmekle bitmemeli. Ama o, işin başlangıcı olmalı. Daha sonra eldeki metin çok çeşitli konulara göre ele alınabilir. Yani önemli olan, metin ve okur ya da araştırmacı arasındaki ilişkidir. Araştırmacı metni ancak kendi bilgi birikimine göre değerlendirebilir.

Bir çalışmada beni tatmin edecek nitelikler, “eh işte güzel bir çalışma” de-dirtecek şeyler; inceleme, değerlendirme ve yorum kısmıdır. Bu üçü de araştı-rıcının bilgi niteliklerinin durumuna göre değişir. Bir metinde sadece sosyolo-ji, psikoloji, tarih değil çok daha başka disiplinlerle ilgili malzeme de olabilir. Hiç itirazım olmadığı gibi, böyle olması gerekir diyorum.

Bugünkü metin neşirlerine gelince bizim sahadaki araştırmacıların çok dik-katli olması için bir tavsiyede bulunmak isterim. Elimizdeki her neşir eserin kendisini acaba ne kadar yansıtmaktadır? Araştırmacı bunun ne kadarını doğru, ne kadarını yanlış yapmıştır. Şüpheyile yaklaşmamız gerekir. Ali Kuşî’yi (Ali Kuş-çu) Ali Kuşu (sanki böyle bir kuş varmış gibi) diye okur ve anlarsa, pek çok yer-de vezin hatası yaparsa, transkripsiyon kullandığı metinde özensizlik gösterir-se, *sitâre*’yi seyyâre, *kîne*’yi güneh, *dikûp*’ü döküp, *gel*’i gül, *Sebzvâr*’i Sizvâr, *tâ-rîk*’i tarîk, *hânedân*’ı handân, *fûlk*’ı felek, *benden*’i bendün, *bendenem*’i bende kim, *bular dü’r*’ü bulardur, *bî-bâk*’i bî-pâk, *sîrâb*’i seyrâb, *pür*’ü per (per oldı kalbi ol dem kibr ü kine?), *zehre*’yi zühre ve bunun gibi binlerce yanlış okuma ve anlama üzerine yapılan araştırmalar neye yarar? (Örnekler çeşitli divan ya-yınlarından seçilmiştir). Böyle yayınlara da eleştiriler yapıldı ve yapılıyor. (M. Kalpaklı’nın *Mütefferika*’nın son sayısındaki eleştirisi gibi.)

Bu konuda belki de kısaca doğru tesbit, araştırma, metinle ilgili değerklen-dirme ve yorumlar -ki bu değerlendirme ve yorumlar disiplinlerarası da olabi-lir-, doğru tesbit, doğru ve tutarlı dipnotlar ve bibliyografya ele alınan konu için yeterlidir, diyebilirim.

Eski edebiyat sahasında nesir biraz mahzun kalmış durumda. Nesirdeki boşluk nazma göre daha büyük sanıyorum. Bunu neye bağlıyorsunuz? Mensur metinleri ortaya çıkarmak için ne türden bir atılım gerekiyor?

Evet, haklısınız, nesir üzerinde yapılan çalışmalar nazım üzerinde yapılan çalışmalara göre çok az. Ben bunu iki şeye bağlıyorum birincisi divan edebiya-tı deyince akla hemen divanların ve manzum eserlerin gelmesi, ikincisi ise naz-

mın nesre özellikle süslü nesre göre daha kolay olması. Oysa nesrin de üç kol-
da geliştiğini biliyoruz. Halkın anlamasını amaçlayan ve halk için yazılan men-
sur eserler, biraz ağdalı, terkipli, secili nesir ve anlaması çok güç inşa tarzı de-
nilen nesir. Bu sonuncuya ait örnekler oldukça azdır. Bu konuda rahmetli ho-
cam Fahir İz'in ilk kez pek çok örneğini ortaya koyduğu *Türk Edebiyatında Ne-
sir I*'in önsöz kısmına bakılabilir. Bu çalışmanın II. cildinin müsveddeleri hazır
olmasına rağmen bir türlü hayata geçirilemedi. Hocam hazırladığım metin
seçkileri dosyalarını bana bıraktı. Halen bendedir.

Mensur metinlerin üzerinde zaman zaman çalışan ve bu metinleri neşre-
den akademisyen arkadaşlarımız var. En son çalışma Lâmiî'nin Münşeâtı'dır
(*Münşeât-ı Lâmiî*, Hazırlayan Hasan Ali Esir, Trabzon: Karadeniz Teknik Üni-
versitesi, 2006). Çalışmak isteyenler için kütüphanelerimiz açık.

*Öğrencilik yıllarından bu yana dikkatimi çeken bir başka durum da eski
Türk edebiyatının sempozyumlarda bir bölüm hatta küçük bir bölümü
oluşturmasıydı. Şimdilerde baştanbaşa bir edebiyat sempozyumunu dol-
duracak derecede hatta bu sahadaki tali konularda bile müstakil toplan-
tılar düzenleniyor. Bunu değerlendirebilir misiniz? Bu aynı zamanda es-
ki edebiyatın kamusal alanda icra-yı sanat etmeye başlamasına mı işa-
ret, ne dersiniz?*

Siz öğrencilik yıllarınızdaki eski Türk edebiyatına ayrılan bildirilerinin azlı-
ğından söz ediyorsunuz. Bizim zamanımızda ise ben bir sempozyum bile ha-
tırlamıyorum. Ama 1970'lerden sonra yapılan ulusal ve uluslararası kongreler-
de eski Türk edebiyatı üzerine değerli bildiriler sunuldu. Dış ülkelerde belirli
kişiler dışında (Prof. Tietze, Prof. Barbara Flemming, Walsh gibi) eski Türk ede-
biyatına pek rağbet yoktu. Hâlâ da az. Ama Türkiye'de pekçok üniversitenin
açılması ve Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinin kurulması ile çalışmalar gelişt
ve çeşitlendi. Ama şunu da hemen eklemeliyim; her yayınlanan esere, özellikle
metin çalışması ise dikkatle yaklaşılmalıdır. Onun için kaynak eserlerin metin
çözümlerinin sonuna eserin tıpkıbasımı konulması veya karşılıklı sayfalarda
yayımlanması uzman okurlar ve araştırmacılar için çok faydalı yayınlardır. Buna
göre şimdilerde okurlar daha bilinçli ve özellikle merakları olan sahalardaki
eserleri gözden kaçırmak istemiyorlar ve de dikkatle okuyorlar.

*Uzun yıllar önce başlayan TÜYATOK projesinin son durumu hakkında
bizi bilgilendirir misiniz? 1996 yılında yaptığımız bir söyleşide bu proje-
nin yarı ölü durumda olduğunu söylemiştiniz. On yılın sonunda bu proje
ne durumda?*

TÜYATOK projesi uzun hikâye. 1978 yılında büyük bir hızla başlayan bu
proje zaman içinde yavaşladı. Şimdilerde ise ne olduğu hakkında bir bilgim
yok. Yayımlanan ilk cildin önsözünde Dr. Müjgân Cunbur Ankara Merkez Bü-

rosunca yapılan ön çalışmaya göre bu projenin fişleme işinin en az sekiz yıl süreceğini bildirmişti. Bugün başlangıç tarihinin üzerinden geçen yirmisekiz yılda fişlemeler bitmediği gibi proje ölü hale gelmiştir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalar, yayınlar için “Türkiye Yazmalar Toplu Kataloğu (TÜYATOK)”, *Kitap Kokusu*, sayı 2-3 (Ekim, 2000) adlı yazıma bakılırsa 2000 yılına kadar olan çalışmalar hakkında bilgi edinilebilir. Son zamanlarda Kültür Bakanlığı şimdiye kadar yayımlanan TÜYATOK ciltlerindeki eserleri iki CD halinde çıkarmıştır.

Eski edebiyat sahası -tabiri caizse- mutfak kısmı uzun ve yorucu olan bir saha. Bu nedenle de bu sahada yazılı eser vermek, diğer sahalara nazaran daha fazla vakit aldığı muhakkak. Son yıllarda metin bankası gibi bu işin malzeme kısmını kolaylaştıran çalışmalar var, Bunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Son zamanlarda akademisyen arkadaşlarımızın gerçekleştirdiği metin bankası çalışmaları bence çok yararlı bir çaba. Bu konuda onları desteklediğimi söylemekle yetineceğim. Çünkü kendim bu konuda birşey yapmadım.

Son yıllarda diyelim son bir yılda eski edebiyat sahasında yayınlanan kitap sayısı hayli arttı. Bununla bağlantılı olarak nicelik-nitelik değerlendirmesi yapar mısınız?

Eski Türk edebiyatında kitap basımı sayısının çok olması belki yayınevlerinin bu konuya ilgisini gösterebilir ama her basılan kitabın kaliteli olduğunu göstermez. Özellikle kimi yayınevlerinin bu işi kitabı hazırlayan kişinin isteğine göre para ile de yaptığını biliyoruz. Bu basılan kitapların hepsinin kötü olduğunu göstermez pek tabii. Ama jürisi olduğum kimi doçentlik dosyalarında ki eserlerin bir kısmı maalesef çok kötü yayınlar. Dolayısıyla yayın sayısının fazlalığı kaliteyi göstermez. Söyleyeceğimi, akademik yayınların resmî ve saygın kuruluşlarca yapılması gereğine parmak basmaktır. Ayrıca bir eserin basılabilmesini sağlayacak bir uzman kişiye de basılacak eser hakkında fikri sorulmalı ve kendisinden rapor istenmelidir. Bunu artık TDK ve TTK yapıyor.

Son olarak bu sahada çalışanlara neler söylemek istersiniz?

Akademisyenlik dervişliğe benzer. Sıfırdan başlar yukarıya doğru ilerlersiniz. Şimdilerde sosyal bilimlere eskiye nazaran daha çok alan tanınıyor, imkân veriliyor. Buna bağlı olarak sahada çalışmak isteyenler bu imkânları iyi değerlendirmeli ve daha sağlam eserler ortaya koymak için uğraşmalıdırlar. Her ne düzeyde olursalar olsunlar bilmediklerini sormaya çekinmeden, yılmadan ve yorulmadan sormaya devam etmelidirler. Ta ki eserlerimiz yazıldıkları mükemmelliğe denk bir şekilde ortaya çıksınlar.

Sebk-i Hindî Çalışmaları

Ali Fuat BİLKAN*

*Her ki ez-İran be-Hind âyed tasavvur mikuned
İn ke çûn kevkeb be-şeb der-Hind zer pâşide est***

Eşref Mazenderânî

Giriş

Sebk-i Hindî ve Türk Edebiyatında Hint Tarzı

SEBK-İ HİNDÎ, İran, Hindistan, Afganistan, Azerbaycan, Tacikistan ve Türkiye gibi geniş bir coğrafyada oluşan edebiyatlar üzerinde etkili olmuş bir edebî akımdır. “Hint tarzı” anlamındaki bu kavram, Hint muhitinde veya bu muhitin dışında yaşayan ve Hint felsefesinin, edebî zevkinin ve şiirinin etkisinde kalan şairlerin oluşturduğu şiir anlayışını ifade etmektedir. *Sebk-i Hindî* tabiri, esas olarak XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla (Örfî’den Bîdil’e) kadar çoğu İranlı olan şairlerin Hindistan’da oluşturdukları şiir tarzıdır. Özellikle Safeviler döneminde gelişen İran ve Hindistan ilişkileri, Gazneli Mahmud döneminde en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Farsça’nın Babür döneminden itibaren Hindistan’a yayılması ve burada resmî ve edebî dil olarak kullanılması, kültürel ilişkileri etkilemiştir. İran’da Safeviler döneminde dinî ve siyasî baskılara dayanamayarak Hindistan’a göç eden birçok şair, Babürlü sarayında büyük ilgi ve destek görmüştür. Bilhassa Ekber Şah döneminde bu destek ve ilgi neticesinde Feyzî, Örfî, Nazirî ve Zuhurî gibi büyük şairler, rahat bir ortamda ve büyük teşvik ve destekle eserlerini yazmışlardır. Ancak Sebk-i Hindî’nin Hindistan’la irtibatı, sanıldığı gibi İranlı şairlerin Hindistan’a gidişiyle başlamamıştır. Gazneli Mahmud’un Hindistan fütuhatıyla başlayan kültürel ilişkiler, Şah Cihân, Hümayun ve Ekber Şah dönemlerinde doruğa ulaşmıştır. Babür sultanlarının şairleri desteklemesi sonucu, her taraftan Bâbürlü sarayına şairlerin akını başlamıştır. Hatta şair ve edipleri teşvik eden Bâbürlü Devleti sultanlarından Ekber

* Prof. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

** İran’dan Hind’e gelen her kişi, Hint’te gökten yıldızlar gibi altın yağdığını tasavvur eder.

Şah, sarayında “melikü’ş-şu’arâ” mansıbı te’sis etmiştir. Bu makama seçilen ilk şair Gazalî-i Meşhedî’dir.

Türk edebiyatında özellikle “Klasik sonrası” ilk dönem kabul edilen XVI. yüzyılda şairler üzerinde etkili olan bu üslûp, şiirde zengin ve ince hayaller ile ıstırap ve elem temalarının gelişmesine yol açmıştır. Mübalağa sanatının çok fazla kullanıldığı şiirlerde, soyut kavramlar somut kavramlarla birleştirilmiş ve orijinal manalar süslü ifadelerle yansıtılmıştır.

Sebk-i Hindî, Türk edebiyatında şairlerin ince ve yeni manalar bulma konusunda çaba sarf etmelerini sağlamış ve edebiyatımıza konu, hayal, dil ve ifade zenginliği getirmiştir. Bu şiir anlayışında anlam ön plandadır. Türk edebiyatı şairleri de bu üslûbun etkisiyle, şiirde “anlam”ı önemsemişlerdir. Şiirde orijinal anlamlar bulma anlayışıyla birlikte, hayal ve heyecan unsurlarına da geniş yer verilmiştir. Bu şiir üslûbunda zihnin, orijinal mana ve hayaller bulmaya zorlanması neticesinde, mübalağa sanatı ön plana çıkmıştır. Şairler, eşya ve olaylara farklı yönlerden bakmaya çalışırken mübalağa sanatıyla birlikte tezat ve teşhis sanatlarını da kullanmışlardır. Yeni mazmunlar bulmak ve şimdiye kadar söylenmemiş anlamlar keşf etmek, şairlerin başlıca uğraşı alanı olmuştur. Sebk-i Hindî şairleri klasik şiirin hayal ve manalarını farklı bir anlayış ve üslûpla yeniden yorumlamışlardır. Dikkatlerini yeni mazmun bulmaya yoğunlaştıran şairler, şiir diline yabancı pekçok maddî ve manevî unsur etrafında hayaller kurmuşlardır. Böylece şiir diline günlük konuşma dilinden birçok kelime ve deyim de girmiş ve şiir dili sadeleşmiştir.

Sebk-i Hindî şiirinde tasavvuf teması yoğun bir biçimde işlenmiştir. Bu şiirde yeni ve orijinal hayal ve anlam unsurlarını ifade edebilmek için de yeni bir dil kullanılmıştır. Şiir diline yeni giren kelimelerle süslü bedîi bir üslûp meydana getirilmiştir.

Sebk-i Hindî, muamma ve bilmece gibi anlaşılması ve çözülmesi zor yapmacık bir şiir tarzı olması bakımından zaman zaman tenkit edilmiştir. Bu şiir tarzının temsilcilerinin realiteden kopmaları, çevreyi ve sosyal olayları görmezlikten gelmeleri de iyi karşılanmamıştır. Şiirde his, heyecan ve ilham yerine yeni ve anlaşılması güç mazmunlar oluşturma tavrı, şiiri bir bilmeceye dönüştürmüştür. Mazmunların incelenmesi, hayal kapılarının iyice zorlanması, fikrin esas alınması, şiirin ana malzemesi olan duyguyu da zayıflatmış ve mazmun bulma çabası, en usta şairlerde bile zaman zaman hoş gitmeyen anlamsız ifadelere yol açmıştır:

Sâib sabırlı ol ki bülbül gülsüzlükten

Tahta kapıdaki güle benzeyen çivileri söker

Bilhassa Hintli şairler, bu üslûbu gereksiz ve külfetli ifadelerle içinden çıkılmaz manâ ve hayallere boğmuşlardır. Bu bakımdan Sebk-i Hindî’ye muhalefet edenler bile çıkmıştır. Ancak bütün bunlar, dünya edebiyatının en önemli ede-

bî üslûplarından biri olan ve Hint, Afgan, İran, Türk şairlerini etkisi altına alan bu üslûbun, latif ve ince bir zevkin eseri olduğuna hâlel getirmemektedir.

Şiirin ifade, kelime dağarcığı ve üslûp bakımından yenileşmesi, şairler için farklı ve zevkli bir zihin oyunu imkânı da yaratmıştır. Artık gözlem ve ayrıntıları fark etme çabası ön plana çıkmış ve şairler, tabiatla olup bitenleri, sosyal ve kültürel olayları, duygu ve düşünceleri en ayrıntılı yönleriyle ele almaya başlamışlardır. Adeta hiç kimsenin aklına gelmeyecek derecede “uç” fikirler ve bir nesneyi “en farklı yönüyle” algılama biçimleri, şairlerin vazgeçilmez üslûbu hâline gelmiştir. Veciz ifadeler ve nükteler, Sebk-i Hindî şiirinin karakteristik yönünü teşkil etmektedir.

Sebk-i Hindî şairi, kendinden önceki şairlerin kelime ve tabirlerini kullanmakla beraber, onlara farklı ve şahsî manalar yüklemiştir. Bu şekilde ortaya çıkan “ferdîlik”, bu şiir tarzının önemli yeniliklerindendir. Çünkü kadîm şiirde “ben” değil, “biz” vardır. Nesne ve olaylar, geleneksel kalıplar ve kabuller çerçevesinde ele alınır. Oysa Sebk-i Hindî şairleri, (empresyonistler gibi) daha çok şahsî “intibâ”ya meyletmişlerdir.

Esasen bu akım mensubu şairlerin Hindistan’a yönelmesinde, Bâbü Devle-ti hükümdarlarının şiir ve şairlere ilgi göstermesi büyük rol oynamıştır. Sebk-i Hindî’nin öncüsü olarak bilinen Kemaleddin İsmail İsfahânî, bulduğu orijinal mana ve mazmunlardan dolayı “Hallaku’l-ma’ânî” lakâbıyla anılır. Bu akımda, hayâl ve mananın kapalılığı yanında, irsâl-i mesel sanatı da önemli bir yer tutmaktadır. Şair, nazar attettiği nesneyi, bir atasözü veya irsâl-i mesel ile süsler:

*Dost görünen düşmânı ayırmak mümkün değildir
Kuş dalın kafes olacağını nereden bilsin*

*Sâib! Zâhidin kalın sarığı seni aldatmasın
Zirâ içi boş kümbetten çok ses çıkar*

(Sâib-i Tebrizî)

Sebk-i Hindî’de az kelime ile çok şey söylemek esastır. Sebk-i Hindî şairi, daha önce duyulmamış manâlar bulma arayışı içerisinde:

*Eğer senin kokunu sabah rüzgarı çemenzâra getirirse
Gül kokunu koynunda saklayabilmek için gonca olur*

(Kudsî-i Meşhedî)

İnce hayal ve yeni manalar bulma anlayışının hâkim olduğu Sebk-i Hindî, Hindistan’a giden İran şairleriyle buraya gitmeyenlerin birbirinden ayırt edildiği bir ayırıcı özellik olagelmıştır. Sebk-i Hindî’nin kökeni, bilhassa iki ünlü şairin şiir anlayışında aranabilir: Aslen Türk olan Emir Hüsrev Dehlevî ile Hâfız-ı Şîrâzî.

İnce ve zarif hayaller bulma, şiirde yeni ve orijinal anlamlar söyleme, VIII. yüzyılın başlarında Emir Hüsrev’in şiirinde ve yine bu yüzyılın ortalarında Hâfız’ın şiirinde görülmektedir.

Sebk-i Hindî'nin ünlü şairlerinden Sâib-i Tebrizî, bir beyitinde Hâfız'dan etkilendiğini şöyle belirtir:

*Halkın rağbet ettiği Sâib'in fikri
Şirazlı Hâfız'ın tarzını öğretmektedir*

Yeni anlamlar ve ince hayaller bulma anlayışını Emir Hüsrev'den sonra, Kemâl Hucendî ve takipçileri de devam ettirmişlerdir. Bilhassa Herât'ta Molla Câ-mî ve takipçileri tarafından Sebk-i Hindî anlayışına çok yakın bir üslûp geliştirilmiş ve daha bu asırda bu üslûp tarzının temelleri atılmıştır. İranlı araştırmacılar, Câ-mî'nin bazı şiirlerini dikkate alarak onun şiir anlayışını "İrakî üslûp" ile "Hint üslûbu" arasında bir geçiş olarak değerlendirmişlerdir. Molla Câ-mî'nin:

*Goncanın dudağı niçin kana boğulmuştur
Yoksa sabâ onun şebnemini mi ısırdı*

veya

*Yıldırım neşteriyle erguvan damarları kanla dolunca
Bin katre kan çıktı fakat biri olsun damlamadı*

gibi beyitleri, yeni bir üslûbu müjdelemektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi, orijinal manalar bulma konusunda, Hindistan sarayının teşvik ve ödülleri büyük rol oynamıştır. Esasen Hindistan'da kurulan Babür Devleti sarayında, ilk dönemlerde başta sultanlar olmak üzere Türk beyleri arasında Türkçe her zaman önemini korumuştur. Babür'ün Türkçe Divânı ve Türkçe eserleri ile dönemin beylerinin Türkçe şiirleri bu hususta önemli delillerimizdir.¹ Ama zamanla bu coğrafyada Fars şiiri ile Hint düşüncesinin izdivâcından doğan yeni bir sanat zevki gelişmiş ve müzikte, minyatürde, tezhipte olduğu gibi, şiirde de yeni bir üslûp olarak benimsenmiştir. Bu anlamda Sebk-i Hindî şiiri, Hint düşüncesiyle İran estetiğinin izdivâcından doğan bir şiir üslûbudur. Şiirdeki letafet, incelik, mana zarıflığı, Hint ve İran düşünce ve estetiğinin ustaca terkiibinin eseridir.

Esasen bu üslûbun kültürel arka planında İran şairlerinin Hint kültürü ve inançlarından etkilenmeleri ve eserlerinde kendi itikatları yanında, Hint mistisizminden de bazı motiflere yer vermeleri vardır. Bilhassa "Din-i İlâhî" adıyla yeni ve karma bir inanç sistemi vaz' etmeye kalkışan Ekber Şah zamanı şairleri Urî, Nazîrî, Gazâlî, Meşhedî'nin şiirlerinde Hint tesirleri açıkça görülür.

Ancak burada Hint tesirleri dışında, tamamen şahsî bir üslûp geliştiren bir şairden, İran şairlerinden Baba Figânî'den de söz etmek gerekecektir. Hicrî X. yüzyılda, bütün bu tesirlerin dışında kendine has bir üslûp geliştiren Baba Figânî'nin bu üslûbuna *Sebk-i Figânî* adı verilmiştir. Bu üslûp, İran şairleri arasında yeni gelişmekte olan Hint üslûbuna zıt özellikler taşıdığı için zamanında alaya alınmış ve bu tarza "Figânîyye" denilerek üslûp özellikleri istihzâ ile kar-

1 Ali Fuat Bilkan, *Hindistan'da Gelişen Türk Edebiyatı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1998.

şılanmıştır. Aynı tarihlerde Horasan şairlerinin büyük bir kısmı da Molla Câmi üslûbunu benimsemiş ve buna uygun eserler vermişlerdir.

İran edebiyatında, Örfî-i Şîrâzî (ö. 1591), Feyzî-i Hindî (ö. 1595), Zülalî-i Hansarî (ö. 1615), Talib-i Amûlî (ö. 1625), Kelîm-i Hemedânî (ö. 1652), Mirza Celâl Esîr (ö. 1658-59), Sâib-i Tebrizî (ö. 1671), Şevket-i Buharî (ö. 1699) ve Bîdil (ö. 1720) gibi ünlü şairlerin bu akımın gelişmesinde etkili olduğu bilinmektedir.

Sebk-i Hindî, Nef'î (ö. 1636), Fehim-i Kadîm (ö. 1648), Şehrî (ö. 1660-61), İsmetî (ö. 1665), Na'îlî (1666), Nedim-i Kadîm (ö. 1670), Neşatî (ö. 1674), Râsîh (1699), Nabî (ö. 1712) ve Şeyh Galib (1799) gibi Türk edebiyatı şairleri üzerinde de etkili olmuştur.

Bu üslûbun Türk edebiyatındaki önemli temsilcisi Nâ'îlî bir beyitinde şöyle demektedir:

*Dünyâya berk-i tîg-i nigâhınla tâb ver
Düşün sipâh-ı fitneye teb-lerze-i kîbâb**

Nâ'îlî'de Sebk-i Hindî etkisini değerlendiren Halûk İpekten, bu üslûbun önemli özelliklerinden olan, aklın yerine muhayyilenin geçmesi ve gerçek yerine hayallerin kullanılmasının Nâ'îlî'nin şiirlerinde de görüldüğünü söylemektedir.²

XIV.-XVI. yüzyıllar arasında gelişen Türk edebiyatı, gerek içerik gerekse şekil ve üslûp bakımından gelişmesini tamamlayarak klasikleşmiş ve bir gelenek edebiyatı hâline gelmiştir. Arap ve Fars edebiyatı ile ortak şekil ve konulara sahip, genel anlamda zarif, âhenkli bir söyleyişin hâkim olduğu bu dönem şiiri, Türk edebiyatının en olgun dönemini oluşturmaktadır. “Klasik dönem” olarak da adlandırılan bu dönemde, Bakî ile temsil edilen rindane söylem, dış dünyaya açık, âhenkli bir nitelik taşımaktaydı. Klasik üslûp, aruzun Türkçe söyleyişe uygun bir nitelik kazanmasına ve şiir dilinin Arapça ve Farsça kelimelerle genişlemesine sahne olmuştur. Türk şiirinin üçyüz yıllık birikimiyle kendine özgü bir şiir geleneğini oluşturması, bu döneme rastlamaktadır. Fars edebiyatından tercüme anlam ve mecazlar yerine, yerli ve orijinal söyleyişlerin hâkim olduğu klasik üslûp, yerli hayatın ve sosyal çevrenin şiire taşınması bakımından önemli bir dönem olarak kabul edilmiştir. Şiirde rahat ve tabîî bir Türkçenin kullanıldığı bu dönem, mecaz ve mazmun sisteminin kalıplaşması ve ortak bir anlam evreninin oluşması bakımından da bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Necatî ve Bakî ile zarif, âhenkli, sade ve yerli bir nitelik kazanan gazel tarzı, sonraki dönemlerde Şeyhülislâm Yahya, Bahayî, Nedim-i Kadîm, Mezakî ve Nedim gibi şairler tarafından zenginleştirilerek sürdürülmüştür. Bazı kaynaklarda bu

* Dünyâyı yan bakış kılıcının şimşegiyle aydınlat, hareketlendir. Bakışının karışıklık çıkaran askerine de, gökkubbelerini sıtma nöbetine tutulmuş gibi titretmek düşün.

2 Halûk İpekten, *Nâilî: Hayatı-Edebî Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Erzurum, 1985, s. 77-78.

üslûbun en önemli temsilcisi olarak Nef'î gösterilirse de;³ o, klasik şiir üslûbunu daha ileri götürmüş ve Sebk-i Hindî'nin de etkisiyle kendine özgü bir söylem yaratmayı başarmıştır.

XVII. yüzyılda bir önceki yüzyılda hâkim olan edebî üslûbu (Bakî tarzı), İran ve Hindistan'da gelişen yeni şiir akımını (Sebk-i Hindî) ve mahallî bir karakter taşıyan şiir üslûbunu bir arada görmek mümkündür. Özellikle kaside ve gazel nazım şekillerinin biçim ve içerik bakımından değişime uğradığı bu dönemde, Nef'î, Nâ'ilî-i Kadîm, Şeyhülislâm Yahya, Neşatî, Nabî ve Sabit gibi, sadece yüzyılın değil, aynı zamanda bütün Türk edebiyatı tarihinin önemli şairleri yetişmiştir. Bu yüzyılda kaside nazım şekli, dil ve üslûp olarak farklı bir gelişme göstermiştir. Özellikle Nef'î'de görüleceği gibi kaside, sevgilinin, memduhunun övülmesi veya gül-bülbül imajı gibi geleneksel imajların işlendiği bir muhtevadan, şairin büyüklü kudretini ve şiir dilinin gücünü işleyen bir muhtevâya doğru yeni bir nitelik kazanmıştır.⁴

Gazelin biçim ve içerik bakımından değişime uğradığı bu yüzyıl, aynı zamanda şiirin deyim, halk tabirleri ve atasözleri ile konuşma diliyle yakınlaşmaya başladığı bir dönemdir. Kasidede Nef'î etkisinin hâkim olduğu bu yüzyılda, gazel üslûbu olarak genellikle XVI. yüzyıl şairlerinden Bakî'nin hoşâ giden, âhenkli ve dış dünyaya açık üslûbu hâkim olmuştur. Bu üslûbun özellikle ulema sınıfına mensup şairler arasında tercih edilmesi ise dikkat çeken bir durumdur. Şeyhülislâm Yahya ve Şeyhülislâm Bahayî gibi dönemin iki önemli şahsiyetinin bu üslûbu benimsemesi, edebiyat tarihi bakımından olduğu kadar, düşünce ve zihniyet tarihi bakımından da önem taşımaktadır. Yüzyılın sonlarına doğru ise Nabî'nin hikemî üslûbu etkili olmaya başlamıştır. Bu üslûbun dış dünyayı anlamaya ve değerlendirmeye yönelmesi, toplumdaki sosyal bunalımların ve kültürel değişimlerin şiirle ifadesini ortaya çıkarmıştır. Nabî ve Sabit gibi şairlerin mahallî unsurlara yönelmesi, şiir diline o zamana kadar girmemiş kelime ve deyimlerin girmesine yol açmıştır. Devlet yönetiminin zayıflaması, ekonomide ortaya çıkan ciddi bunalımlar, kültürel değişim ve insan ilişkilerindeki soğukluklar, yüzyılın son çeyreğinde sık sık dile getirilen konulardandır. Mahallîleşme ve yerli konulara önem verme, şehrengiz, sûrname, gibi edebî türlerin gelişmesini de sağlamıştır.

Geleneksel imajların yerine, daha şahsî ve orijinal imajların, yeni hayal ve duygu unsurlarının önem kazandığı XVII. yüzyıl şiiri, aynı zamanda Türk şiir tarihinin bir *kırılma noktası*nı da temsil etmektedir. Bilindiği gibi, klasik öncesi şi-

3 E. J. Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, çev. Ali Çavuşoğlu, Ankara: Akçağ Yay., 1999, c. I, s. 181.

4 Edith Gülçin Ambros ve Mehmed Kalpaklı, "Across Chasms of Change: The Kaside in Late Ottoman and Republican Times", *Qasida Poetry in Islamic Asia and Africa, Classical Traditions and Modern Meanings*, Stefan Sperl ve Christoper Shackle (ed.), Leiden: E. J. Brill, 1996, c. I, s. 303.

irde eşyanın tasvirinde gerçekçilik esastır. Holbrook'un deyişiyle, "imgenin ardında, alegorinin gereği olan ikincil anlam yoktur".⁵ Birbirine şekil, renk, koku veya muhteve olarak yakın iki unsur arasında gerçekçilik esasına uygun bir benzerlik kurulmuştur. Klasik sonrası şiirde ise imgeler, çok yönlü ve karışık bir hâl almıştır. Burada bir unsurun başka bir unsura benzetilmesi veya iki farklı unsur arasında kurulan ilgi, birden fazla anlam katman üzerine bina edilmiştir. Bu husus, dönemin hâkim üslûpları konusunda ayrıntılı olarak işlenecektir.

XVII. yüzyıl klasik Türk şiirinde, bir önceki yüzyılın şiir tarzını devam ettirenlerin oluşturduğu klasik üslûp, Hint üslûbu, hikemî üslûp ve mahallî üslûp hâkim olmuştur. Ancak XVII. yüzyıl şairlerinden bir kısmının şiirlerinde bu üslûpların özelliklerini bir arada görmek mümkündür. Gerek şairlerin hayat seyri ve şiir anlayışlarının gelişme süreci gerekse sözkonusu akımların birbirine benzeyen yönleri ve bazı konulardaki ortak özellikleri, bu durumu tabîî bir hâle getirmektedir.

Sonuç olarak, Türk edebiyatında özellikle XVII. yüzyıldan itibaren etkili olmaya başlayan Hint üslûbu, Nef'i, Nâilî ve Nabî'nin şiirlerinde bütün hususiyetiyle değil, ayrı ayrı özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Sözelimi, Nabî'de hikemî ve söylenmemiş, yeni manalar şeklinde görülen bu etki, Nef'i'de mübalağa sanatının çok fazla yer almasıyla belirginleşmektedir. Bu yüzyılda Hint tarzı şiir, Nâilî, Neşatî, Şehrî, Fehim-i Kadîm ve İsmetî gibi şairlerde ise anlam derinliği ve orijinal mazmunlarla kendisini göstermiştir.

Şeyh Gâlib ile Nedim'in bazı şiirlerinde de izlerine rastladığımız Sebk-i Hindî şiiri, Hindistan'ın son büyük şairlerinden Mirza Gâlib'in şiirleriyle bir kez daha hayatiyet kazanmış ve daha sonra yerini Bâzgeşt akımına bırakmıştır.

Giriş İçin Kaynaklar

- Ambros, Edith Gülçin, "Osmanlı Gazelinin Uzunluğunda Görülen Gelişmeler: XVI. Yüzyılda Durum", *Journal of Turkish Studies*, 1996, sy. 20, s. 1-8.
- Ambros, Edith Gülçin, "Speaking of Power : The 'Ottoman Kaside", *Qasida Poetry in Islamic Asia and Africa, Classical Traditions and Modern Meanings*, Stefan Sperl ve Christopher Shackle (ed.), Leiden: E. J. Brill, 1996, c. I, s. 281-300.
- Ambros, Edith Gülçin ve Mehmed Kalpaklı, "Across Chasms of Change: The Kaside in Late Ottoman and Republican Times", *Qasida Poetry in Islamic Asia and Africa, Classical Traditions and Modern Meanings*, Stefan Sperl ve Christopher Shackle (ed.), Leiden: E. J. Brill, 1996, c. I, s. 301-325.
- Bilkan, Ali Fuat, "Sebk-i Hindî", *Hindistan Türk Araştırmaları*, 2001, sy. 1, s. 161-169.
- Bilkan, Ali Fuat, "Nazım (Orta Klasik Dönem)", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, 2004, c. V, Ankara: AKM Yay., s. 355-414.
- Browne, E. G., *A Literary History of Persia*, 4 cilt, Londra, 1969.

⁵ Victoria Holbrook, "Alegorinin Ölümü, Hüsn ü Aşk'ın Özgürlüğü", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: YKY, 1999, s. 404.

- Emîrî-yi Fîrûzkûhî, *Külliyât-ı Sâ'ib-i Tebrîzî*, Tahran: İntişârât-ı Kitâb-fürûşî-i Hay-yâm, 1336/1957.
- Gibb, E. J. Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi*, çev. Ali Çavuşoğlu, 5 cilt (c. I-II ve c. III-V), Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Holbrook, Victoria, "Klâsik Sonrası İmge, Okyanussal Benlik", *Toplum ve Bilim*, 1996, sy. 70, s. 199-214.
- Holbrook, Victoria, "Alegorinin Ölümü, Hüsn ü Aşk'ın Özgürlüğü", *Osmanlı Divan Şi-iri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: YKY, 1999, s. 403-412.
- İpekten, Halûk, *Na'îlî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Ankara: Akçağ Yay., 1991.
- Kaplan, Mahmut, "Sebk-i Hindi Şairlerinden Fehim, İsmetî, Na'îlî ve Neşatî'nin Di-vânlarına Göre Şair ve Şiir Hakkındaki Görüşleri", *Hece*, 2001, sy. 53-54-55, s. 273-281.
- Mermer, Ahmet, "Sebk-i Hindî ve Hayal Atlaması", *Yedi İklim*, 1992, sy. 3/II, s. 26.
- Okumuş, Ömer, "Hind Üslûbu (Sebk-i Hindî)", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fa-kültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, 1989, sy. 1, s. 107-116.
- Toker, Halil, "Sebk-i Hindî (Hind Üslûbu)", *İlmî Araştırmalar*, 1996, sy. 2, s. 141-150.

Bibliyografya

A. İngilizce Kaynaklar

- i. Muhammad 'Abdu'l-Ghani, *A History of Persian Language and Literature at the Mughal Court, Bâbur To Akbar*, Part I: Bâbur, Allahabad: The Indian Press, 1929.

Hindistan'daki Fars kültürünün ele alındığı en geniş çalışmalardan biri olan bu eserde; Bâbü'r'ün yetişmesi, Hindistan'da Farsça'nın yayılması ve bu dönem-de (1526-1530) eser veren şair, tarihçi, âlim, müzisyen, hattat ve müzehhipler hakkında bilgiler yer almaktadır. Hâfız'ın Dekkan'a gitme özlemi (s. 138-140), Molla Câmi'nin aynı şekilde Hint'ten bir destek istemesi (s. 142) ve henüz XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde pekçok sanatçının Hindistan'a göç etmesi, eseri Sebk-i Hindî'nin hazırlık safhası hakkındaki muhtevasıyla ilgi çekici kalmaktadır.

- ii. Muhammad 'Abdu'l-Ghani, *A History of Persian Language and Literature at the Mughal Court, Bâbur To Akbar*, Part II: Humâyûn, Allahabad: The Indian Press, 1930.

Eserin 35. sayfasında Hindistan sarayına sığınan âlim, şair ve tarihçilerin listesi yer almaktadır. Yazar, 36-109 sayfalar arasında, bu kişilerle ilgili olarak (şiiirlerinden örneklerle) teferruatlı bilgi vermektedir.

- iii. Muhammad 'Abdu'l-Ghani, *The Pre-Mughal Persian in Hindustan*, Allaha-bad: The Allahabad Law Journal Press, 1941.
- iv. Muhammed Abdurrahim, "Mughal Relations with Persia and Central Asia (Babur to Aurangzeb)," Ders Notları, Aligarh Müslüman Üniversitesi Tarih Bölümü, 1964, (bkz. Wisconsin University Memorial Library DS 461+R33).

- v. S. A. H. Abidi, "The Influence of Hindi on Indo-Persian Literature in the Reign of Shah-Jahan (1628-1658)", *Indo-Iranica*, Haziran 1960, c. XIII, sy. 2, s. 1-18.

"Şâhçihân sarayının şairlerinden olan ve İran'dan Hindistan'a gelerek buranın büyümlü atmosferinde eserler veren Ebu Tâlib Kelîm Kâşânî (ö. 1651), şiirlerinde çok sayıda Hintçe kelimeye yer vermiştir. Kelîm Kâşânî, Kemaleddin İsmail'den sonra⁶ ikinci *hallaku'l-ma'ânî* [*manâ mucidî*] olarak kabul edilir" (s. 1). Makalenin sonunda Kelîm'in ve Şâh Cihân'ın himâyesindeki diğer şairlerin, şiirlerinde kullandıkları Hintçe kelimelerle ilgili küçük bir sözlük yer almaktadır (s. 11-18).

- vi. S. A. H. Abidi, "Sâib Tabrîzî Isfahânî, Life and Poetry", *Yadnâme-ye Jan Rypka*, Paris: Akademia Prague, 1967, s. 49-55.

- vii. S. A. H. Abidi, "Hafız and India", *Indo-Iranica*, Eylöl-Aralık 1978, c. XXXI, s. 1-36.

- ix. Aziz Ahmad, "The Formation of Sabk-i Hindi in Iran and İslam", C. E. Bosworth (ed.), *Memory of the Late Vladimir Minorsky*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1971, s. 1-9.

- x. Nazir Ahmad, "The Influence of Persian and Persian Culture in India", *Indo-Iranica*, 1984, c. XXXVII, s. 1-30.

- xi. Zia Ahmad, "Development of Persian Literature during the Time of Akbar", Zaheer Ahmed Siddiqi (ed.), *The Sufi Influence and Other Essays*, Aligarh: Educational Book House, 1982, s. 24-45.

Ebu'lFazal, Ekber döneminde 110 civarında âlim ve şairin Hindistan'a göç ettiğini yazar. Tabakat-I Ekberî'nin yazarı Nizamüddin Ahmed de bu sayıyı 100 olarak belirtir ve bunun 80'inin şair olduğunu söyler. el-Bedaunî, tarihinin üçüncü cildinde 70 alim ile 160 şairin Ekber ve onun çevresi tarafından himaye edildiğini yazmaktadır. (s. 26). Bu dönemde Ekber'in çevresindeki sultan, han ve komutanlardan Abdurrahim Hân-ı Hânân, Hakîm Ebu'lFeth, Ali Kuli Hân, Zafer Hân, Gâzî Hân gibi sanat dostları da şairleri himaye etmiştir (s. 30).

- xii. Muzaffer Alam, "The Pursuit of Persian: Language in Mughal Politics", *Modern Asian Studies*, 1998, c. XXXII, sy. 2, s. 317-349.

Babür Devleti'nde resmî yazışmalar Farsça yapılmaktaydı (s. 328). Son döneme kadar da Farsça, bu ülkedeki İslâm hâkimiyetinin bir sembolü olarak görölmekteydi (s. 331). Ekber, toplumda oluşturmayı hedeflediği barış politikasını, zıtların birliği üzerine kurmayı düşünmüştü. Özellikle Hindistan doğumlu olan Sebk-i Hindî şairi Fâizî'nin şiirlerinde görölen haram-helâl, müslüman-kâfir, imân-küfr, tapınak-câmi vb. mukayeselerindeki rahat söylemler, bu politikanın sanata yansımaları olarak değerlendirilebilir. Alam'ın makalesinde bu tezi destekleyen çok sayıda şiir örneği mevcuttur.

6 E. G. Browne, *A Literary History of Persia*, Londra, 1969, c. II, s. 540.

- xiii.** Artur John Arberry, *Classical Persian Literature*, Londra: George Allen and Unwin Ltd., 1958.
- xiv.** Hardev Bahri, *Persian Influence on Hindi*, Allahabad: A Bharati Press Publication, 1960.
- xv.** Karim Najafî Barzegar, *Mughal-Iranian Relations During Sixteenth Century*, Delhi: India Bibliographies Bureau, 2001.
- Yazarın, Jawaharlal Nehru Üniversitesi (Yeni Delhi), Tarih Araştırmaları Merkezi'nde, Prof. Harbans Mukhia gözetiminde hazırlamış olduğu bu doktora tezi, 2001 yılında kitap olarak yayınlanmıştır. XVI. yüzyılda Babürlü ve İran ilişkilerinin ele alındığı çalışma, 6 bölümden oluşmaktadır. Konumuzu ilgilendiren bölümler, "I. Şah Abbas ile Ekber Şah dönemlerinde (1555-1605) İran ve Hindistan Arasındaki Kültürel İlişkiler" (s.163-227) adlı beşinci bölüm ile "Ekber Şah döneminde, İran'dan Hindistan'a Yapılan Göçlerin Sebepleri" (s. 229-266) başlıklı altıncı bölümlerdir. Eserde dikkat çekici görüşlerden en önemlisi, İranlı şairlerin Hindistan'a göç etmelerinde, Babür sarayının, Safavîlerden daha güçlü bir ekonomiye sahip olmalarının etkili olduğunun belirtilmesidir. Eserin 246. ve 260. sayfaları arasında Hindistan'a göç eden şairlerin listesi ve doğum-ölüm tarihleri yer almaktadır.
- xvi.** Alessandro Bausani, "The Development of Form in Persian Lyrics", *East and West*, 1958, s. 145-153.
- xvii.** Syed Yaqup Bazmi, "Mirza Abdul Qader 'Bedil, A Revolutionary Poet of India", *Indo-Iranica*, Aralık 1963, c. XVI, sy. 4, s. 34-54.
- xviii.** Edward G. Browne, *A Literary History of Persia*, c. IV: Modern Times (1500-1924), Londra: Cambridge University Press, 1959, s. 265-276.
- xix.** Ata Karim Burke, "Persian Literature in Kashmir in XVIIIth Century", *Indo-Iranica*, 1984, c. XXXV, s. 57-63.
- xx.** Jean Calmard, "Safavid Persian in Indo-Persian Sources and in Timurid-Mughal Perception", *The Making of Indo-Persian Culture Indian and French Studies*, Delhi, 2000.
- xxi.** Robert Dankoff, "The Lyric in the Romance: The Use of Ghazals in Persian and Turkish Masnavis", *Journal of Near Eastern Studies*, Ocak 1984, c. IV, s. 9-25.
- xxii.** Z. A. Desai, "Life and Works of Faidi", *Indo-Iranica*, Eylül 1963, c. XVI, sy. 3, s. 1-35.
- xxiii.** Z. A. Desai, "XVIIth Century Persian Litterateur and Islamic Scholar of Gujarat", M. H. Sıddıqî (ed.), *The Growth of Indo-Persian Literature in Gujarat*, Baroda, 1985, s. 11-20.
- xxiv.** Emîr Ahmed Eşrefî, *Hamse-i Amir Husrev-i Dehlevî, Şîrîn u Husrev, Matla'u'l-Envâr, Heşt Behîşt, Mecnûn u Leylî, Âyîne-i İskenderî*, Tahran, 1332.

xxv. Şemsu'r-Rahman Faruqi, "A Stranger in the City: The Poetics of Sabk-e Hindi", *The History Journals Guide by Stefan Blaschke, Online Articles Index Annual of Urdu Studies*, 2004, c. XIX, s. 1-93.

xxvi. www.columbia.edu/itc/mealc/pritchett/00fwp/srf/sabkihin/srf_sabk_i_hindi.pdf (Ali Fuat Bilkan ve Özgür İldeş tarafından tercüme edilen makalenin önemli bazı bölümleri aşağıda sunulmaktadır):

"Sebk-i Hindî" tabiri, muhtemelen XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşayan İranlı şair, münekkit ve siyaset adamı melikü's-şuara Muhammed Taki Bahar (1886-1951) tarafından ihdas edilmiştir. Bu terim, genellikle Farsça yazan ve XVI. yüzyıldan bu yana Hintli veya uzun dönem Hindistan'da yaşayan İranlı şairlerce (son dönemi de içeren) ortaya konmuş şiirleri, özellikle de gazelleri önelemektedir.

İranlıların Sebk-i Hindi tarzını onaylamamasının ardında belli bir kaygı yatmaktadır. Çünkü her ne kadar İran şiiri güçlü ve yaratıcı şeyler ortaya koymuş olsa da Hint tarzıyla yarışabilecek düzeyde değildi. İranlıların Sebk-i Hindi'nin kökeninde Hintli olmayan bir unsur aramalarının bir nedeni, önemli İranlı şairlerinin bir kısmının Hindistan'a hiç gitmemeleridir. Bu hususta akla ilk gelen isimler, Şifa'î-i Meşhedî (ö. 1613), Mirza Celal Asîr (ö. 1630-31), Şevket Buharî (ö. 1695-99) ve Mir Tahir Vahid (ö. 1708) gibi ünlü şairlerdir. Bu şekilde İranlı bazı şairler, Hindistan'a seyahat etmeden Sebk-i Hindî üslûbuyla şiirler yazıyorlarsa, bu üslûbun İran kökenli olabileceğini ve Hintli olmayan birilerinin de bu üslûpla yazdığını gösteren daha merak uyandırıcı bir durum ortaya çıkacaktır.

Hindistan'ın edebî ve kültürel zevki Örfî ve Nazirî'nin şiirlerindeki çok ince zevk ve oldukça görkemli renklerin doğmasını sağladı.⁷ Hint'le karışma, tahayyül ve düşüncenin lezzet inceliğini üretti. Düşünce ve hayal gücündeki bu inceliklerin sadece İran etkisinde yetişen İranlılarda görülmesi söz konusu değildir.⁸

İranlıların bulamayacakları bir mesken olarak Hindistan'ı seçen İranlı şairler, şiirlerinde hayal ve düşünce inceliklerine yer vermişlerdir.

Muhammad Taqî Bahar, edebiyat tarihçileri ve eleştirmenlerinden daha ziyade taşra yöneticilerine uyan kör bir kibirle, Sebk-i Hindî'nin karakteristikleri olan aşağıdaki özellikleri sıralamaktadır:

1. Söyleyişin belagatine gösterilen ilgisizlik.
2. Kullanılmayan sıra dışı ve egzotik kelimeler.
3. Asla kullanılmayan arkaik ifadeler.
4. Yeni algı biçimlerine haddinden fazla ilgi gösterilmesi.
5. Kelimelerle ifade edilmeyen; fakat fikirler ve metafor vasıtasıyla ifade edilen derunî heyecan ve ruh hallerinin yaygınlığı.

⁷ *Şi'rü'l-Acem*, c. V, s. 61.

⁸ *Şi'rü'l-Acem*, c. V, s. 70.

6. Soylu hayatın anlamlı yüce idealleri, yüksek düşünceleri ve de sıra dışı karakter gibi özelliklerin bulunmaması.
7. Form olarak çoğunlukta olan gazel muhtevasında, zayıflık, tevazu ve bayağılık hislerinin yer alması.
8. Çarşıdan pazardan alınan kelimeler ve önceki çağlarla kıyaslandığında söyleyiş seviyesinin düşüklüğü.
9. Daha önce var olmayan birçok yeni ifade.
10. En büyük hata şudur ki, şairin şahsiyeti şiir boyunca bilinemez; şair "mesaj"ını iletme için yeni kavramlar icat etmez, bundan ziyade o, önce kavramları bulur ve sonra kavrama uygun mesajı icat eder.
11. Monotonluk.

Yukarıdaki sayılanlardan her birinin yanlış fikirli, anlamsız ya da klasik geleneğe (örneğin, 6., 7. ve 10. maddeler klasik Fars şairinin ancak kavrayabileceği ve geçerlilikleri az) aykırı olarak görülebildiği gerçeğinden başka, asıl nokta şudur ki, 11 maddelik liste, bu şiir anlayışını kötülemeyi amaçlayan bir izlenim vermektedir ve dar görüşlüdür. Bu kayda değer bir durumdur.

Şiirin kuşbakışı genel görünümü, aşağıda belirtilen niteliklerin, kelime kullanımlarında özellikle tercih edildiğini gösterir:

1. Yeni veya alışılmamış birleşimler ve terkipler (terakib). Bunlar Hint Tarzının şöhretidir; fakat maalesef İngilizce tarif etmek bir hayli imkânsızdır. Terkiplerin yeniliğinin ya da mükemmelliğinin takdiri, sadece herhangi bir şekilde, şiire yeterince maruz kalmaktan gelebilir, böylece özellikle genel itibarıyla birincinin fonksiyonu olduğu için, sonraki özelliğe geçeceğim.
2. Terkipler (terakib) ve tamlamalar zamanla çoğalmış ve soyutlaşmıştır (yani, soyut imajlar ve metaforlara dayanmaktadır). Bu durum Şibli ve dahi İranlıları rahatsız etmiş benzetmektedir; fakat aslında Hint Tarzının yüksek filigranıdır. Soyutlama belli belirsiz, Urfî (ö. 1590/1592) ile başlar, 20 ya da 30 yıl sonra çağdaşı Nazirî (ö. 1612) ve Zahurî (ö. 1616/1617) zamanında belirginleşip ayırt edilir. Celal Asir (ö. 1630) ve Sa'ib (ö. 1669) zamanında büyük önem kazanır ve baskın biçim (*mode*) olarak kullanılır. Nâsır Ali Sırhindî (ö. 1696), Şevket-i Buharî (ö. 1695/99), Bedil (1644-1720) ve son olarak Gâlib (1797-1869) bu tarzın zirvesini (ya da, en aşağı nokta, bunları kimin okuduğuna bağlı) sağlar. Bu liste, hiçbir şekilde tam değildir, ben, burada sadece en göze çarpar isimleri veriyorum. Büyük isimler arasında, en azından soyutlama temayülü olan Talib Amulî (ö. 1626), Kelim Kaşanî (ö. 1651) ve Gani Keşmirî (ö. 1666) de not edilmelidir.
3. Arkaik ya da esrarlı kelimeler nadiren kullanılır: a) polisemik kelimelerin kullanımını yeğleme ve tüm ya da çoğu anlamları konuya uygun bu kelimeleri, benzer şekilde kullanmak sözkonusudur; b) az benzer anlamlarıyla bildik, beylik kelimeler kullanmak. Bu son özellik, özellikle dili özensiz-

ce kullandığı görülen Nâsır Ali, Bîdil, Gâlib ve diğerlerine karşı işlemektedir, çünkü kendilerince kullanılan bir kelime ya da ifadenin bildik anlamı bağlama uygun düşmez ve okuyucu çoğu zaman sözkonusu olan kelimenin az bilinen fakat zıt anlamı olduğu gerçeğini kaçırır.

4. Gazel, Hint Tarzının en yetkin ifadelerini bulduğu bir tür olmasına rağmen, bu tarzın diğer türlerde anlaşılır olmadığı kesin bir durumdur. Kaside ve mesnevi gibi daha büyük türlerin ve daha küçük, fakat aşırı popülerliği olan rubai ve şahsî ağıtın hepsi, özellikle Hint Tarzının önde gelen şairleri arasında aynı tesiri gösterir. Diğer bir ifadeyle, dil kullanımının özellikleri ve karakteristikleri tüm türler boyunca müşterektir, verilen iç ve dış yapı farklılıkları bir türden diğerine ayrılır.

Yukarıda, Sebk-i Hindi hakkında Hindistanlı eleştirmenlerin de tıpkı İranlılar gibi olumsuz düşüncelere sahip olduklarını belirtmiştik. Gerçekte, Urdu şairleri Sebk-i Hindi'ye çok saygı duymuşlardı. En azından İran kökenli Sebk-i Hindi şairleri onu bir dil kaidesi olarak dikkate alıyorlardı. Fakat, bu şiirle ilgili gerçek bir eleştirel beğeni yoktu. Doğrusu Hintli eleştirmenler genellikle ona düşmanca davranmış veya onu her şeyden üstte tutan bir tavır içine girmişlerdir. Her iki tavrı bir arada gösterenler de olmuştur. Bu durum Hüsrev için bile geçerlidir. Gâlib, İran edebiyatının tartışılmaz üstadı olmak payesini başka bir Hintliye değil de Hüsrev'e vermiş ise de; Şiblî Numanî, Hüsrev'in hayramı olduğunu iddia etmekle birlikte Onun Farsçasını küçümsemekten de geri durmamıştır.

xxvii. Şemsu'r-Rahman Faruqi, "Conventions of Love, Love of Conventions: Urdu Love Poetry in the Eighteenth Century", Zeenut Ziad (ed.), *The Magnificent Mughals*, Karachi: OUP, 2003.

xxviii. Şemsu'r-Rahman Faruqi, "Expression of the Indo-Muslim Mind in the Urdu Ghazal", M. U. Memon (ed.), *Studies in the Urdu Ghazal and Prose Fiction*, Madison: South Asia Studies, University of Wisconsin-Madison, 1979.

xxix. Şemsu'r-Rahman Faruqi, "Urdu Literature", Zeenut Ziad (ed.), *The Magnificent Mughals*, Karachi: OUP, 2003.

xxx. N. S. Gorekar, "Persian Poets of India", *Indo-Iranica*, Haziran 1963, c. XVI, sy. 2, s. 66-84.

xxxi. Irfan Habib (ed.), *Akbar and His India*, Delhi, 1977.

xxxii. Hadi Hasan (ed.), *A Golden Treasury of Persian Poetry*, Indian Council for Cultural Relations, 2. bs., Yeni Delhi, 1972.

xxxiii. Michael C. Hilmann, "Hafez and Poetic Unity through Verse Rhythms", *Journal of Near Eastern Studies*, 1972, c. XXXI, s. 1-10.

xxxiv. Syeda Bilgis Fatema Husaini, *A Critical Study of Indo-Persian Literature, During Sayyid and Lodi Period, 1414-1526*, Delhi: M. S. Publication, 1991.

xxxv. S. M. Ikram, "The Mughals and the Arts", Ainslie T. Embree (ed.), *Muslim Civilization in India*, Colombia University Press, 1965, s. 238-251.

"Ekber Şah zamanında, Farsça şiirler yazan şairler için tesis edilen "meli-kü'-ş-şu'arâ" mansıbına benzer bir mansıp da Hintçe yazan Hindu şairler için tesis etmişti ki buna "kavi rai" (poet-laureate) denilmekteydi. Ekber'in komutanlarından Abdurrahim tarafından himaye edilen Raja Birpal (1528-1583), *ka-vi rai* rütbesine sahip ünlü Hint şairi idi. Bu dönemde Câizî ve Kebîr gibi Müslüman şairlerin de Hintçe şiir yazmaları dikkat çekicidir. *Kavi rai* rütbesi Ev-rengzib zamanına kadar devam etmiştir" (s. 243).

xxxvi. M. Ishaque, "Indian Contribution to Persian Language and Literature During the Period A.H. 700-933/A.D. 1300-1526", *Indo-Iranica*, Mart-Haziran-Eylül-Aralık 1993, c. XLVI, s. 8-20.

xxxvii. Yunus Jaffery (ed.), *History of Persian Literature*, Delhi: Triveni Publication, 1981.

xxxviii. Muhammad Riza Shafi'i Kedkenî, "Persian Literature (Belles-Letters) from the Time of Jami to the Present", George Morrison (ed.), *History of Persian Literature: From the Beginning of the Islamic Period to the Present Day*, Leiden: E. J. Brill, 1981, s. 145-165.

xxxix. Kapil Kapoor ve Naili M. Ratnam, *Literary Theory*, Yeni Delhi: Indian Conceptual Framework, Affiliated East-West Press Private Limited, 1999.

xl. Jahn Karl (ed.), *History of Iranian Literature*, Dordrecht, D. Reidel, 1968.

Eserde, Afganistan'da yer alan Horasan veya Herat'ın Sebk-i Hindî'nin menşei olduğu belirtilmiştir (s. 295-296 ve 496-497).

xli. Sharif Hussain Kasmi, "A Psychological Study of Urfi and His Works: Quasidas and Ghazals", *Indo-Iranica*, Haziran 1972, c. XXV, sy. 2, s. 105-121.

Ekber Şah (ö. 1605) dönemi şairlerinden olan Örfî (ö. 1591)'nin gazel ve kasideleri üzerine bir inceleme mahiyetindeki yazı, aynı zamanda klasik şiirde ferdiyetin tezahürünü ve şairin psikolojisini değerlendirmesi bakımından dikkate değer mahiyettedir.

xlîi. Inamu'l-Haq Kevser, *Fughani's Life and Works*, Karaçi: Pakistan Historical Society, 1963.

xlîii. Waris Kirmani, "The Nature and Dimensions of Sabk-i Hindî", *Indo-Iranian Studies*, 1977, s. 206-221.

"Eğitimli, aydın Farsça konuşan bir kitlenin bu bölgeye yığılması, kısa zamanda Hindistan'ı Asya'nın eğitim ve kültür merkezi haline getirmiş ve çevresini de etkilemesine zemin hazırlamıştır. Sebk-i Hindî, başkasına açık olmayan bir şiir tarzının tam aksine, Farsça konuşanların zengin, çeşitli edebî tecrübeler ve ortak iştiraklerle meydana getirdiği bir edebî ekoldür. Sebk-i Hindî XV.

yüzyıldaki hatta daha önceki edebî geleneğin izlerini taşır. Daha Horasan'da Timurlar devrinde şekillenmeye başlayan bu üslûbun ilk temsilcileri Herat Okulu ile irtibatlı idiler. Babür'ün Hindistan'ı fethetmesi ve merkezin Kabil'den Delhi'ye dönüşmesi, Sebk-i Hindî'nin de yolunu Hindistan'da bulmasıyla sonuçlandı. Babür ve dönemindeki sanatçılar, Heart Okulu'ndan önemli ölçüde etkilenmişlerdir (s. 207).

Babürlü sultanlarından Ekber, büyük bir istekle bir tercüme programı başlatarak Farsçadan Hintçeye ve Hintçeden Farsçaya eserlerin tercüme edilmesini sağladı. Bu, Müslüman-Hint tarihinde bir ilkti. Bu çalışmalar sırasında araştırmacılar, en önemli Hint klasikleri olan *Mahâbhârata*, *Bhagavad-Gita*, *Râmâyana*, *Atharva Vedâ*, *Lilavati* ve *Singhâsan Battîsi* gibi eserleri Farsçaya tercüme etmişlerdir. Eski Hint hikmeti ile zenginleşen İran edebiyatı, bu geniş coğrafyada yaşayan farklı toplulukların bütünleşmesi için önemli bir kanal olmuştur (s. 208).

xliv. Waris Kirmani (ed.), *Dreams Forgotten*, Aligarh: Muslim University, Department of Persian, 1984.

Bu eser, Sebk-i Hindî hakkındaki haksız ithâmlara karşı, bu şiir anlayışının seçkin örneklerini ihtivâ eden bir antolojidir. Eserin girişinde Sebk-i Hindî hakkında bir inceleme yazısı yer almaktadır.

xlv. Paul Losensky ve Welcoming Fighani, *Imitation and Poetic Individuality in the Safavid-Mughal Ghazal*, Costa Mesa: Mazda Publishers, 1998.

xlvi. Franklin D. Lewis, "Reading, Writing, and Recitation: Sana'i and the Origins of the Persian Ghazal", Doktora Tezi, Michigan: UMI Dissertation Services, ANN Arbour, 1996.

xlvii. Jan Marek, "Persian Literature in India", Karl Jahn (ed.), *History of Iranian Literature*, Dordrecht: D. Reidel Publishing Comp., 1968, s. 713-734.

Makaledeki "Ekber Dönemi" (s. 722-725), "Cihângir Dönemi" (s. 725-726), "Şâhchihân Dönemi" (s. 726-729) başlıkları altında, Sebk-i Hindî şairleri hakkında bilgiler verilmektedir. Buna göre Sebk-i Hindî şairleri ve onları himaye eden hükümdarlar şunlardır: Ekber Şah (saltanatı: 1556-1605): Muhammed Örfî, Nazîrî, Zuhûrî; Cihângir Şah (1605-1627): Tâlib 'Âmulî; Şâhchihân (1627-1659): Sâib-i Tebrizî, Kelîm; Evrengzîb (1659-1707): Gânî-i Keşmirî, Nâsir 'Alî Sirhindî, Mirzâ Bidil.

xlviii. Michel Mazzaoui, *Safavid Iran and Her Neighbors*, Salt Lake City: The University of Utah Press, 2003.

Ahmed Gülçin Ma'anî'nin, 'Kervân-ı Hind' adlı eserinde, İran'dan Hindistan'a giden 700 civarında şairden bahsetmesi dikkat çekicidir. Bunlar sadece Babürlü sarayına değil, Şîî Bijapur ve Dekkan sultanlarının da himayesine girmişlerdir (s. 65). İranlı yazar Kazvinî, Safevî hükümdarlarının bütün dikkatlerini Şîâ doktrinine çevirdiklerini ve şairlerle fazla ilgilenmediklerini kaydeder (s. 66).

xlix. Charles Melville (ed.), *History and Literature in Iran*, Londra: British Academic Press, 1998.

i. M. U. Memon, "Introduction to *Studies in the Urdu Ghazal and Prose Fiction*", *South Asia Studies*, University of Wisconsin-Madison, 1979.

ii. Julie Scott Meisami, *Medieval Persian Court Poetry*, Princeton: Princeton University Press, 1987.

Eser, yedi bölümden oluşmaktadır. Özellikle "Poet and Court in Persia" (s. 3-39) ve "The Art of the Court Poet" (s. 299-317) adlı bölümlerde, İran şiirinin gelişmesinde hükümdarların desteği ve sağladıkları imkânlar konusunda bilgiler yer almaktadır.

lii. Momin Mohiuddin, "Sabk-i Hindî (the Indian Style of Persian Prose) with Special Reference to Inshâ", *Indo-Iranica*, Haziran 1960, c. XIII, sy. 2, s. 19-30.

liii. Muzaffar Alam, "The Culture and Politics of Persian in Precolonial Hindustan", Sheldon Pollock (ed.), *Literary Cultures in History: Reconstructions From South Asia*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2003.

liv. K. B. Nasım, *The Life and Works of Hakîm Auhad-ud-din Anwari*, Lahor: The University of the Panjap, ts.

lv. M. L. Rahman, *Persian Literature in India During the Time of Jahangir and Shah Jahan*, Baroda: The M. S. University of Baroda, 1970: Yazar, Cihangir Şâh'ın himayesindeki şairlerden Urfî, Nazirî, Zuhûrî, Baba Tâlib-i Isfahânî, Molla Hayâtî-ı Gilânî, Molla Muhammed Sûfî-i Mazenderânî, Tâlib-i Amûlî, Seydâ-yı Gilânî, Mîr Masum Kaşî, Şeydâ gibi şairlerin hayatı ve eserleriyle ilgili geniş bilgiler vermektedir (s. 34-88). Eserde aynı şekilde, Şâh Cihân dönemi şairlerinden Hacı Muhammed Can Kudsî, Ebu Tâlib Kelim, Molla Şeydâ, Münir, Feyzâ, Mir İlâhî, Hazîk, Seydâ-yı Gilânî, Muhammed Kuli Sâlim, Molla Nisbetî, Hasan Beg Rafi Meşhedî, Şeyh Muhsin Fânî, Gânî-i Keşmirî, Muhammed Ali Mâhir, Molla Hasan Farukî, Seyyid Hân Multânî, Molla Hacı Lahorî gibi şairler hakkında da biyografik bilgiler de yer almaktadır. (s. 134-165).

lvi. Jan Rypka, "Persian Literature to the Beginning of the XXth Century" *History of Iranian Literature*, Karl Jahn (ed.), Dordrecht (Hollanda): D. Reidel Publishing Company, 1968.

Jan Rypka, "Persian Literature to the Beginning of the XXth Century" adlı makalesinde orijinal tespitlere yer vermektedir: "Bu dönem (benzetme veya alegorik deyimle başvuru bakımından), irsâl-i meselin altın çağıydı. Şairler, atasözlerinden, mecâzî, nükteli ve paradoksal ifadelerden zevk almaktaydı. Bu üslûpta şair, ilk mısırda bir tezi ifade ediyor, ikinci mısırda da bir örnek vasıtasıyla bunu ispat yoluna gidiyordu. Böylece devamlı olarak kıssadan hisse çıkarmaya çalışıyordu.

- lvii.** Frances W. Pritchett, "Convention in the Classical Urdu Ghazal: The Case of Mir", *Journal of South Asian & Middle Eastern Literature*, Kış 1979, c. III, sy. 1.
- lviii.** Frances W. Pritchett, "Orient Pearls Unstrung: The Quest for Unity in the Ghazal", *Edebiyat*, 1993, c. IV.
- lix.** Frances W. Pritchett, "A Long History of Urdu Literature, Part 2: Histories, Performances, and Masters", Sheldon Pollock (ed.), *Literary Cultures in History: Reconstructions from South Asia*, Berkeley: University of California Press, 2003.
- lx.** H. I. Sadarangani, *Persian Poets of Sind*, Karaçi, 1956.
- lxi.** Annemarie Schimmel, *Islamic Literatures of India*, Wiesbaden, 1973.
- lxii.** Annemarie Schimmel, "Persian Poetry in the Indo-Pakistani Subcontinent", Ehsan Yarshater (ed.), *Persian Literature*, New York: Bibliotheca Persica, 1988, s. 405-421: Schimmel, Bîdil'i Sebk-i Hindî'nin son büyük şairi olarak değerlendirmektedir (s. 419).
- lxiii.** Annemarie Schimmel, *A Two-Colored Brocade*, Chapel Hill ve Londra: The Imagery of Persian Poetry, The University of North Carolina Press, 1992.
- "XVI. yüzyılın sonlarında görülen Hint usûlü (Sebk-i Hindî) akımında, yeni yabancı tesirlerle oluşan Hint-Müslüman ortak kültürünün yansıması olarak şiir hazinesine çok yeni metaforlar ve imajlar kazandırılmıştır. Buradan hareketle, metaforların önceki anlamlarından daha farklı anlamlar kazandığını, zaman zaman ters, düzensiz veya beklenmedik anlamlara da gelecek şekilde kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu beklenmedik anlamların, Nazîrî'nin de dediği gibi, "gerçekliği çok az olan bir anlam ve aynı zamanda çok az kullanılmış bir kâfiye bulmak" şeklinde tamamen ferdileşen bir anlayıştan kaynaklandığını ileri sürmek yanlış olmaz" (s. 2-3).
- lxiv.** Sharma Sunil, *Persian Poetry at the Indian Frontier: Mas'ûd Sa'd Salmân of Lahore*, New Delhi: Permanent Black, 2000.
- "Eser, Gazne sarayının ünlü şairi, aslen Hemedanlı olan ve 1121'de Lahore'da doğan Mes'ûd-ı Sa'd-i Salmân hakkında hazırlanmış bir doktora tezidir. Sebk-i Hindî'den çok önce, henüz XII. yüzyılda yaşayan bir şairin şiir anlayışı ile Gazne sarayının şaire ve şiire verdiği değeri ele alan yazar, patronaj geleneğinin kökenleri hakkında kıymetli bilgiler vermektedir. Eserde, Sultan Mahmud'un ilk kez "melikü'ş-şu'arâ" mansıbını tesis ettiği (s. 40) ve ilk ünvanın şair Unsurî'ye verildiği belirtilmektedir. Burada Unsurî'nin Sultan Mahmud'un vezirlerinden Hâce Ebû'l-Kâsım Ahmed Meymendî hakkında söylediği kasidedeki şu beyit dikkat çekicidir: "Senin sarayında toplanan bilge ve akıllı kimse-lerle, Gazne'yi tıpkı (kadîm) Yunan'a çevirdin" (s. 41).
- lxv.** Sharma Sunil, "The City of Beauties", *The Indo-Persian Poetic Landscape*, www.cssaame.ilstu.edu/issues/24-2/sharma.doc: Bu makalede Hind-İran

şiiirinde, daha ziyade şehir ortamında gelişen yeni bir tür olan “Şehrâşûb-lar” üzerinde durulmaktadır.

- lxvi.* Chander Shekhar, “Some Peculiarities of Persian Poetry at the Court of Shahjahan”, *A Perspective on Language, Literature and Art*, Delhi: Department of Persian University of Delhi, 1977, s. 46-61: Makalede, sanatçıların desteklenmesi konusunda soylular, sultanlar ve asker-yönetici sınıfın önemli roller üstlendiği belirtilmektedir. Ayrıca Sebk-i Hindî’nin geliştiği felsefî ve kültürel çevre hakkında bilgiler verilmektedir.
- lxvii.* Syed Hasan, “Iranian Poets and Writers Who Visited Bihar”, *Indo-Iranian Studies*, 1977, Yeni Delhi, s. 149-155.
- lxviii.* G. L. Tikku, *Persian Poetry in Kashmir, 1339-1846*, University of California Press, 1971.
- lix.* R. S. Tiwari, *A Critical Approach to Classical Indian Poetics*, Varanasi: Chaukhamba Orientalia, 1984.
- lxx.* Tzvetan Todorov, *Symbolism and Interpretation*, İng. çev. Catherine Porter, Ithaca: Cornell University Press, 1982.
- lxxi.* Ehsan Yarshater, “The Indian or Safavid Style: Progress or Decline?”, *Persian Literature*, New York: Bibliotheca Persica, 1988, s. 249-288.

B. Farsça

- i.* Muhammed Selîm Ahter, *Mecmau’ş-Şu’arâ-yı Cihângîr Şâhî*, İntişârât-ı Müessese-i Tahkîkât-ı ‘Ulûm-ı Âsyâ-yı Miyâne ve Garbî, Dânişgâh-ı Kârâî, 1979.
- ii.* Kamer Âryân, “Vijegîhâ ve Menşe-i Peydâyîş-i Sebk-i Meşhûr be-Hindî der-Seyr-i Tahavvul-i Şî’r-i Fârsî”, *Mecelle-i Dânişgede-i Edebiyât ve Ulûm-ı İnsânî-yi Meşhed*, Meşhed, 1352, sy. 2, s. 361-397. (Makalenin Türkçe tercümesi için bkz. İsrâfil Babacan, “Fars Şiiri’nin Seyri İçinde Hindî Adıyla Meşhur Üslûbun Ortaya Çıkışı ve Özellikleri”, *Nûsha*, Yaz 2005, Yıl V, sy. 18, s. 83-98. Aynı tercüme şu eserde de yer almıştır: Hatice Aynur, Müjgan Çakır ve Hanife Koncu (haz.), *Sözde ve Anlamda Farklılaşma, Sebk-i Hindî*, 29 Nisan 2005, *Bildiriler*, İstanbul: Turkuaz Yay., 2006, s. 172-191.)
- iii.* Zia Ahmad Badayuni (ed.), *Samanzar, İntihab-i Şî’r-i Farsî-i İran ve Hind*, Yeni Delhi: Sahitya Akademy, 1968.
- iv.* Ali Dashti, *Hâkânî: Şâ’ir-i Der-âşînâ*, Tahran, 1977: Ali Dashti, Hâkânî’nin paradigmatic bir Sebk-i Hindî şairi olduğunu savunmaktadır.
- v.* Muhammed Resul Deryâgeşt (der.), *Sâ’ib ve Sebk-i Hindî*, İntişârât-ı Kitâb-hâne-i Merkezî ve Merkez-i Esnâd, Tahran, 1354: (Bu eserde yer alan Abdulvehhâb Nurânî-yi Visâl’in “Sebk-i Hindî ve Vech-i Tesmiye-i Ân” (s.

212-225) adlı makalesi, Ali Fuat Bilkan ve Şadi Aydın tarafından tercüme edilmiş olup yakında yayınlanacak olan “Sebk-i Hindî ve Türk Edebiyatında Hint Tarzı” adlı eserde yer alacaktır. Aşağıdaki alıntılar, bu eserden alınmıştır.)

Sebk-i Hindî şiirinde, Hint muhiti, felsefesi, fikri ve inançlarının tesiri büyüktür. Esasen İran ve Hindistan ilişkileri oldukça eski tarihlerde başlayarak Safevi döneminde en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Berzeviye Tabib’in Hindistan’a gitmesi ve buradan Hintlilerin önemli kitabı *Kelile ve Dimne*’yi getirmesi, bu ilişkinin örneklerindendir (s. 212).

Her durumda, İranlıların Sanskrit eserleriyle tanışması, yeni eserler ortaya çıkarmıştır ki bu yeni tarza “Sebk-i Hindî” denilmektedir. Şunu kesin olarak söyleyebiliriz ki eğer İranlı şairler Hint sarayına gitmemiş olsalardı, Hint felsefesi ve Sanskrit edebiyatından hisse almamış, Hint üslûbu da olmazdı. Belki de Fars edebiyatı başka bir yol tutardı. Öyle ki hicri X. yüzyılda, Baba Figânî kendi kendine bir üslûp ortaya koymuştur ve Fars şiirinde onun adıyla anılan bir üslûp bulunmaktadır: Sebk-i Figânî. Bu şiir üslûbu, kendi zamanındaki şairlerin üslûplarının zıddı bir tarzda tezahür etmekteydi. Figânî’nin şiir anlayışına muhalefet edenler, onun tarzına alaylı olarak “Figaniye” diyorlardı. Özellikle Horesan’da şairlerin çoğu bir yandan Molla Câmî’yi takip ederken bir yandan da Figânî’nin tarzına muhalif kalmışlardır. Şairler, Figânî’nin tarzını beğenmeyerek bu tarzın hoşla gitmeyen bir tarz olduğunu söylemişlerdir. Gerçi Vahşi ve -bir mertebeye kadar- Mirza Şeref Cihân Figânî’nin üslûbunu takip etmişler ve bu tarzda güzel şiirler ortaya koymuşlardır. Ancak bu üslûp uzun sürmemiş ve yerini zamanla Hint üslûbuna bırakmıştır. Bu süreçte Vuku’ (realizm) mektebi de olgunlaşmış ve değerli şairler bu mektepte denemeler yapmışlardır. Ama zamanla bu mektep de suret değiştirerek Sebk-i Hindî’nin coşkun ırmağına bağlanmış ve bir süre sonra da ortadan kaybolmuştur (s. 218-219).

vi. Abdulali Destgayb, “Sebk-i Hindî”, *Peyâm-ı Nevîn*, 1339, Tahran, Yıl: 3, sy. 1, s. 1-11:

Safeviye döneminde İran topraklarının birliği için dinî siyaset takip edilmiş ve Şiîlik devletin resmî mezhebi haline getirilmişti. Diğer mezheplere karşı ciddi zorluklar çıkarılmakla beraber, dinî ilimlere ve ahirete ait meselelere çokça önem verilmiştir. Bundan maksat, ülkede mezhep sayesinde bir birlik sağlamaktı. Böylece bölünmenin ve parçalanmanın önü alınacaktı. Bu dönemde Fars şiirinin koruyucusu olmadığı için, zevâle doğru bir gidişat söz konusu idi. İnce zevk ve hayal gülleri dinî taassup cehenneminde solmakta ve kurumaktaydı. Şairlere karşı müthiş bir alakasızlık ve itinasızlık mevcuttu. İskender Beg Türkmen, *Âlemârâ-yı Abbâsî* adlı eserinde şöyle demektedir: Mevlânâ Muhteshem-i Kâşânî, Şâh Tahmasb’ı medheden çok güzel bir kaside kaleme almış ve Kaşan’dan saraya göndermişti. Şâh, bu kaside karşısında şöyle ferman etti: “Şa-

irlerin beni övmelerine razı değilim. Şairler, Şâh-ı Velâyet Ali (as.) ve Masum İmamları övsünler, önce onların pâk ruhlarından câize talep etsinler, sonra bizden beklesinler.” Çaresiz kalan birçok şair, bu ilgisizlik dolayısıyla Hindistan’a gitmiş ve burada Hint sultanlarını öven şiirler kaleme almıştır (s. 2).

vii. Radiye Ekber, *Şerh-i Ahvâl ve Sebk-i Eş’âr-ı Baba Figânî-i Şîrâzî*, Haydarabad: Şâlimâr Publish, 1974. 133-149 sayfaları arasında Baba Figânî-i Şîrâzî ve Sebk-i Hindî’den bahsedilmektedir: “Baba Figânî-i Şîrâzî, Hint üslûbu mektebinin kurucusu ve öncüsüdür. Figânî, öyle bir asırda yaşamıştır ki bu asırda İran’ın içtimâî ve siyasî durumu değişmiş ve edebiyat dünyasında gazel sahasında Molla Câmi’nin zuhûruyla büyük ve derin bir değişim meydana gelmiştir. Bu yeni asırda Figânî’nin tabiatı, onu yeni bir üslûp geliştirmeye mecbur kılmıştı. Allame Şiblî, Baba Figânî’yi yeni dönemin şairi ve yeni üslûbun mucidi olarak tanıtır (s. 135).”

viii. Hermann Ethel, *Târîh-i Edebiyât-ı Fârsî*, Farsçaya çev. Rızâ-zâde Şafak, 2. bs., Tahran, 1977.

ix. Gulam Faruq Fallah, *Mevc-i İctimâ-ı Sebk-i Hindî*, Meşhed: İntişârât-ı Terâne, 1981.

x. Hüseyin Ferîver, *Târîh-i Edebiyât-ı İran ve Târîh-i Şuârâ*, 2., 1341.

xi. Emîrî Hüsrev Fîrûzkûhî, *Külliyât-ı Sâ’ib-i Tebrîzî*, İz-İntişârât-ı Kitâb-fürûşî-i Hayyâm, Tahran, 1336, s. 2-47:

Safevi asrı tezkire ve tarihlerinin de belirttiği gibi, Büyük Şah Abbas zamanından itibaren İran sarayında “melikü’ş-şu’ara” makamı tesis edilmiş ve bu makama Mesih-i Kaşanî ve Sâib gibi şairler getirilmiştir. Daha sonraki zamanlarda da Mihri-i Arab’ın bu makama getirildiği bilinmektedir. Şah Sultan Hüseyin zamanına kadar bu müessese işletilmiştir. Ancak bu makama getirilenlerin divanlarında, yalan dolu medhiyeler, manasız lafızlar ve çeşitli komikliklere rastlanmaz. Bu şairler, resmî melikü’ş-şuara olmalarına rağmen, sultanların fetih, zafer ve seferlerinde herhangi bir şey yazıp çizmemişler ve kesinlikle bayram ve törenlerde padişaha, vezire, emirlere şiir ve medih yazma işine girişmemişlerdir.

Kendilerini medhe layık görmeyen ve hatta tamah erbabının gülünç medhiyeleri karşısında onları azarlayan, kınayan bu padişahlar, İmamları metheden ve onların uğradıkları musibetleri anlatan şairlere o kadar teveccüh, ikram ve in’amda bulunuyorlardı ki herkesi hayrete gark ediyorlardı. Emirü’l-müminin Hazret-i Ali’yi medheden mesnevisinin bir beytine karşılık şair Şânî’nin, Şah Abbas-ı Kebir tarafından altına boğulması, Şah Tahmasp’ın Mevlanâ Muhteşem’e meşhur mersiyesi karşılığında bahsettiği in’âm ve benzer teveccühler ilim erbabının dilinde ve bütün tezkirelerin zikrindedir.

İkinci olarak, Safevi sultanlarının şiir ve şairi kendi saraylarından kovdukları ve medhiyecilerin ağzını kapadıkları iddiaları hususunda ben de diyorum ki;

ne kadar iyi yaptılar da sözün ruhunu medhiyelerin zillet kaydından ve temellük, dalkavukluk alçaklığından kurtardılar. Bu mukaddes sevgiliyi topraktan kaldırıp kendi aslî makamına yerleştirdiler. Böylece şairlerin yersiz medh ve zemm yerine, kendi güzelliklerine dönüp hakikî ilhamlarla, akıl ve fikir incelikleriyle feyizlenmelerine vesile oldular. Bu şairler, gazel üslûbu ve uzun didaktik beyitlerle çeşitli ruh hallerini ortaya koyarak diğerlerine feyz kaynağı ve misal teşkil etmişlerdir. Buradan da anlaşıldığı üzere, bu padişahlar her ne zaman güzel bir gazel ve hatta nefis bir beyit veya mazmun duysalar, sahibini takdir ve teşvik ederek ona birçok câize ve in'âmda bulunmaktaydılar. (s.2-47).

- xii.** Mahmud Fütûhî, *Nakd-ı Hayâl*, Tahran: Neşr-i Ruzgâr, 2000.
- xiii.** Mirza Asadullah Khan Gâlib, *Külliyat-ı Gâlib*, Lucknow: Naval Kishor Press, 1872.
- xiv.** A. Z. Garagozlu, *Gozîde-yi Eş'âr-ı Sabk-e Hindî*, Tahran: Merkez Neşr, 1993.
- xv.** Ahmed-i Hâtemî, *Sebk-i Hindî ve Devre-i Bazgeşt ya Nişânehâyî ez-Sebk-i Hindî der-Dovre-yi Evvel-i Bâzgeşt-i Edebî*, Tahran: Baharistan Pub., 1371 (1992).
- xvi.** Celâlüddin Hümâyî, *Fünûn-ı Belâgat u Sınâ'ât-ı Edebî*, Tahran: İntişârât-ı Tûs, 1341.
- xvii.** Hâlikîrâd Hüseyin, "Pâyehâ-yı Sebk-i Hindî Der-Gazel-i Câmî", *Rehnûmâ-yı Kitâb*, 1973, c. XVI, sy. 5, s. 1-3.
- xviii.** Hasan-ı Huseynî, *Bîdil, Sipihri ve Sebk-i Hindî*, Tahran: Sarosh, 1368 (1989).
- xix.** S. M. Yunus Caferî, Ali Khan ve Sahibzade Şevket (ed.), *Kelam-ı Sa'ib*, c. I, Tonk: Arabic and Persian Research Institute, 1982.
- xx.** Halil Kafilebahşî, *Mignatis-i Aşk, Bahsî Der-bâb-ı Sebk-i Hindî ve Berresi ve Mukayese-i Eş'âr-ı Nazirî, Nişaburî ve Urfî-i Şirazî*, Kazvin: 1994.
- xxi.** Muhammad Ali Kahraman, *Bergüzide-i Eş'âr-ı Sâ'ib ve Diğer Şu'arâ-yı Ma'rûf-ı Sebk-i Hindî*, Tahran, 1998.
- xxii.** Mulla Kati'i Hiravî, *Macma'u's-Şu'ara-i Cihangiri*, Muhammad Salim Akhtar (ed.), Karaçi: University of Karachi, 1989.
- xxiii.** Muhammed Rıza Şef'i Kedkenî, *Suver-ı Hayâl Der-Şîr-i Fârsî*, İntişârât-ı Nîl, 1308.
- xxiv.** Muhammed Rıza Şef'i Kedkenî, *Şâ'ir-i Âyînehâ, Ber-resi-i Sebk-i Hindî ve Şîr-i Bîdil*, 3. bs., Tahran: Kitâbhâne-i Millî-i İran, 1344: On bölümden oluşan eserin 93. ile 113. sayfaları arasındaki "Hafız ve Bîdil, Hicrî Doku-zuncu Asırda Maveraünnehr'de Edebî Muhit" bölümü önemli bilgiler içermektedir.
- xxv.** Külliyyât-ı Divân-ı Mevlânâ Bîdil-i Dehlevî, Tahran: İntişârât-ı Fûrûğî, 1344.
- xxvi.** Külliyyât-ı Örfî Şîrazî, Tahran: Kitâbhâne-i Senâî, ts.

- xxvii. Şems Langrudî, *Sebk-i Hindî ve Kelim-i Kaşânî*, Tahran: Neşr-i Merkez, 1372: Şems Langrudî Hint üslûbunun kökeni olarak İsfahan'a ait olduğuna inanır. Fakat ona göre, çeşitli tesirler "Sebk-i Hindî" terkinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.
- xxviii. Şems Langrudî, *Baz-geşt-i Edebî*, Tahran: Neşr-i Merkez, 1375.
- xxix. Muhammed Ca'fer-i Mahcûb, *Sebk-i Horâsânî der Şi'r-i Fârsî*, Tahran, 1345.
- xxx. Ahmed Gulçîn-ı Meânî, *Târih-i Tezkirehâ-yı Fârisî, I, II*, Kitâbhâne-i Senâyi, 1343.
- xxxi. Ahmed Gulçîn-ı Meânî, *Mekteb-i Vukû' der-Şi'r-i Fârsî*, Tahran, 1348.
- xxxii. Zeynelabidin Mu'temen, *Tahavvül-i Şi'r-i Fârisî*, Tahran, 1371: Eserin 344-394 sayfaları arasında "Sebk-i Hindî" hakkında bilgi verilmekte ve Safevîler döneminin edebî çöküş iddiaları değerlendirilmektedir.
- xxxiii. Şâh Huseynî Nasiruddin, "Sebk-i İsfahânî der-Şi'r-i Fârisî", Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyat, 1350, Ferverdin ayı, 18. Devre, sy. 1, s. 30-40: "Safevî yönetimi zamanında çok sayıda İranlı şair Hindistan'a giderken İsfahân üslûbunu da oraya götürdüler. Tezkireciler, bu tarz söz söylemeyi 'Sebk-i Hindî' diye adlandırdılar (s. 32). Bu üslûbun Hindistan'da yayılmasını sağlayan şairlerin çoğu İranlı idi. Nazîr-i Nişâbüri, Örfî-i Şîrâzî, Tâlib-i Amûlî, Zuhûrî-i Turşîzî gibi şairler, Hindistan'a göç eden ve bu tarzın temellerini koyan şairlerdir. Bu şairler, Hint yolculuğundan önce de bu tarzda şiir söylemekteydiler. Baba Figânî, Lisânî-i Şîrâzî, Şeyh Azerî gibi şairler, bu üslûbun ilk banîleriydi. Son zikredilen şairler, Hindistan'a hiç gitmemiş ve Hintli şairleri de taklit etmemişlerdir. Tezkireciler, bu dönem şairlerinin Baba Figânî'yi takip ettiklerini belirtmişlerdir." (s. 32-34).
- xxxiv. Abdulkakî Nevvâb, *Sebk-ı İsfahânî ve Vijegîhâ-yı Ân, Sâib ve Sebk-i Hindî*, Tahran, 1354, s. 207-225.
- xxxv. H. Hâlekî Râd, "Pâyihâ-yı Sebk-ı Hindî der Gazeliyyât-ı Câmî", *Rehnâme-i Kitâb*, 1973, sy. 16, s. 21-33.
- xxxvi. Mansûr-ı Restgârfesâî, *Envâ-ı Şi'r-i Fârisî*, Şîrâz, 1372.
- xxxvii. Sâib, *Divân-ı Sâib-i Tebrizî*, c. I-II, Tahran: İntişârât-ı Nigâh, 1374.
- xxxviii. Zebihullah Safâ, *Târih-i Edebiyat der-İrân, V/1*, Tahran, 1362. (Eserin 1. ve 2. cildinin (özet) Türkçe tercümesi için bkz. *İran Edebiyatı Tarihi*, çev. Hasan Almaz, Ankara: Nusha Yay., 2002.)
- xxxix. Zebihullah Safâ, "Sâ'ib-i Tebrîzî ve Şîve-i Suhenverî der-ahd-i Safevî", *Sâ'ib ve Sebk-i Hindî*, Tahran, 1371.
- xl. Halîl Sâmânî, "Mazmûn-ı Eş'âr-ı Sâ'ib", Muhammed Resul Deryageşt (der.), *Sâib ve Sebk-i Hindî*, Tahran: İntişârât-ı Kitâbhâne-i Merkezî ve Merkez-i Esnâd, 1354, s. 43-55.

- xli.** Muhammad Arzal Serhuş, *Kelimatü's-Su'arâ*, Mahvî Siddiqi Lakhnavî (haz.), Madras: University of Madras, 1951.
- xlii.** Hasan Hüseyinî Sürüş, *Bidîl, Sipihri ve Sebk-i Hindî*, Tahran, 1367: Eserin 14. sayfasından 67. sayfasına kadar "Sevâd-ı Sebk-i Hindî" adlı bölümde Sebk-i Hindî hakkında bilgiler yer almaktadır.
- xliii.** Rızâzâde Şafak, *Târih-i Edebiyat-ı Îrân*, Tahran, 1341.
- xliv.** Şah Hüseyinî, "Sebk-i Isfahânî", *Mecelle-i Dânişgede-i Edebiyat ve Ulûm-i İnsânî*, 1350, sy. 75, s. 32.
- xlv.** Sîrûs Şemîssâ, *Külliyât-ı Sebk-şinâsî*, 3. baskı, Tahran: İntişârât-ı Firdevs, 1374.
- xlvi.** Sîrûs Şemîssâ, *Sebk-şinâsî-yi Şi'r*, Tahran: İntişârât-ı Firdevs, 1381: Eserin beşinci ve altıncı bölümlerinde (s. 269-304) Irakî Üslûp ve Hint Üslûbu hakkında bilgiler yer almaktadır. Özellikle Mekteb-i Vukû' ile Sebk-i Hindî arasındaki mukayeseler (s. 278-279) ile, Sebk-i Hindî'nin gelişmesinde, sosyal, kültürel ve siyâsî çevrenin ayrıntılı olarak değerlendirilmesi önem taşımaktadır.
- xlvii.** Şevket, *Divân-ı Şevket Buhârî*, Tahran: İntişârât-ı Firdevs, 1382.
- xlviii.** Şiblî-i Nu'mânî, *Şi'rü'l-Acem yâ Târih-i Şu'arâ ve Edebiyyât-ı Îrân*, Farsçaya çev. Seyyid Muhammed Takî Fahr-i Dâî-yi Geylânî, c. I-V, 3. baskı, Tahran: Dünyâ-yı Kitab, 1368.
- xliv.** Ahmed Temîm Temîmdârî, *Kitâb-ı Îrân, Târih-i Edebiyât-ı Pârsî*, Mekteb-hâ, Devrehâ, Sebk-hâ ve Envâ'-ı Edebî, Tahran: İntişârât-ı Beyne'l-Milelî, 1379.
- i.** Urî-i Şirâzî, *Divân-i Gazeliyât*, Waliul Haq Ansari (haz.), Patna: Khuda Bakhsh Oriental Library, 2000.
- ii.** Valih Dagistanî, *Riyazu's-Su'arâ*, Şerif Huseym Kasimi (haz.), Rampur: Raza Library, 2001.
- iii.** Cengiz Vecdi, *Külliyât-ı Eş'âr-ı Mevlânâ 'Örfî-i Şirâzî*, Tahran: İntişârât-ı Kitâbhâne-i Senâî, 1374.
- liii.** Abdülhuseyin Zerrînkûb, *Nakd-i Edebî*, c. I-II, Tahran: Mu'essese-i İntişârât-ı emir-i kabir, 1361.
- liiv.** Abdülhuseyin Zerrînkûb, "Zâir-i Hind", *Sâib ve Sebk-i Hindî*, Muhammed Resul Deryageşt (der.), Tahran: İntişârât-ı Kitâbhâne-i Merkezî ve Merkez-i Esnâd, 1354, s. 318-326.
- lv.** Riccardo Zipoli, "Çirâ Sebk-i Hindî der-Dunyâ-yı Garb Sabk-ı Barok Hân-de Mişevd?", *Encumen-ı Ferhengî-i İtaliya*, 1984.

C. Urduca

- i.** Seyyid Abdullah, *Edebiyat-ı Farsî men Hindu'on ka Hissa*, Yeni Delhi: Anjuman-i Terakkî-yı Urdu (Hind), 1992.

- ii. Emîr Hasan Âbidî, “Emîr Husrev aur Sebk-i Hindî”, *Husrev-şinâsî*, Ensârî-Ebu'l-feyz Seher (haz.), Yeni Delhi, 1988.
- iii. Emir Mina'î, *Mekâtib-i Emir Mina'î*, Ahsenullah Sâkib (haz.), Lekney: Mek-teb-i Edebiyye, 1924.
- iv. Mirza Esedullah Hân Gâlib, *Gâlib ke Khutut*, Hâlik Encüm (haz.), 3 cilt, Ye-ni Delhi: Gâlib Institute, (c. I: 1984; c. II: 1985; c. III: 1993).
- v. Cemil Câlîbî, *Târik-ı Edeb-i Urdu*, c. I., Delhi: Educational Publishing Ho-use, 1977.
- vi. Muhammad Vahid Mirza, *Amir Husrev*, Allahabad: Hindustânî Academy, 1949.
- vii. Nâbî Hâdî, *Mugalon ke Melikü's-Şu'arâ*, Allahâbâd: Şebistân, 1978.
- viii. Allame Şiblî Nu'manî, *Şi'rû'l-Acem*, c. II, Azamgarh: Ma'arif Press, 1947.
- ix. Allame Şiblî Nu'manî, *Şi'rû'l-Acem*, c. III, Azamgarh: Ma'arif Press, 1956.
- x. Allame Şiblî Nu'manî, *Şi'rû'l-Acem*, c. IV, Azamgarh: Ma'arif Press, 1951.
- xi. Allame Şiblî Nu'manî, *Şi'rû'l-Acem*, c. V, Azamgarh: Ma'arif Press, 1957.

D. Türkçe Kaynaklar :

- i. Ali Milanî, “Şevket-i Buhârî ve Onun Üslûbunun Türk Edebiyatına Tesiri”, Doktora Tezi, İstanbul, 1960.
- ii. Walter G. Andrews, *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı: Osmanlı Gazelinde Anlam ve Gelenek*, İstanbul: İletişim Yay., 2000.
- iii. A. S. Ansari, “Feyzî-i Hindî”, *DİA*, c. XII, İstanbul, 1995, s. 524-525.
- iv. Ömer Avcı (çev.), *Akdeniz'den Hindistan'a Türk-İran Esintileri*, İstanbul: Kaknüs Yay., 2005: Eserde, Türk-İran kültürü ve İran'ın etkisindeki coğrafya ile ilgili sekiz makale bulunmaktadır. Bunlardan konumuzla ilgili dikkate değer bilgileri Michel M. Mazzoui'nin makalesinde bulmaktayız: “Katı dinî örflerden kaynaklanan bunaltı hissi (Safevî Şahları Şiilik konusunda ciddi-di), birçok yazar ve şairin İran dışında daha fazla özgürlük aramasına yol açtı. Örneğin Fazlullah b. Rûzbihân Huncî (büyük bir Sünnî-Şâfiîdir; Geç Akkoyunlu devletinin saray tarihçisi, münşisi ve Safevîlerin yükselişi üze-rinde eşsiz bilgiler içeren ünlü “Tarih-ı Âlem-ârâ- yı Amînî” adlı çalışmanın yazarıdır) Mâveraünnehir'deki Özbek bölgesine kaçtı ve Özbek sarayında çalışmayı kabul etti. Aynı zamanda birçok İranlı şair Bâbü Moğol sarayları Ekber ve Hümayûn'a kaçtı. Buralarda yeni bir şiir tarzı olan Sebk-i Hindî ge-lişti.” (Bu kitaptaki alıntı için bkz. Michel M. Mazzoui, “Erken Modern Dö-nemde İran ve Orta Asya'da İslâm Kültürü ve Edebiyatı”, s. 115).
- v. Ziya Avcı, “Nef'i'nin Hayal Kavramına Yaklaşımı”, *Bilgi*, Kış 2003, sy. 24, s. 89-114.
- vi. Şadi Aydın, “Sebk-i Hindî”, *Türk Edebiyatı*, 2000, sy. 319, s. 25-28.
- vii. Hatice Aynur, Müjgan Çakır ve Hanife Koncu (haz.), *Sözde ve Anlamda*

Farklılaşma: Sebk-i Hindî, 29 Nisan 2005, Bildiriler, İstanbul: Turkuaz Yay., 2006.

Eserde yer alan makaleler şunlardır:

1. Mustafa Çiçekler, "Fars Şiirinde Üslûplar", s. 12-33.
2. Şener Demirel, "XVII. Yüzyıl Sebk-i Hindî Şairlerinde Nâilî ve Fehîm'in Şiirlerinde Somutlaştırma veya Alışılmamış Bağdaştırmalar", s. 34-88.
3. Sebahat Deniz, "Tecellî'nin Birkaç Beyti Üzerinde Sebk-i Hindî ile İlgili Yorumlar", s. 90-100.
4. Ali Güleriyüz, "Sebk-i Irâkî ile Sebk-i Hindî Arasında Geçiş Dönemi: Mekteb-i Vukû", s. 102-107.
5. Cafer Mum, "Sebk-i Hindî'de Beyit Yapısı, Paradoksal İmajlar ve Çoklu Duyulama", s. 108-141.
6. Ali Emre Özyıldırım, "Sebk-i Hindî'nin Türk Edebiyatındaki Seyri Üzerine Notlar", s. 142-153.
7. Halil Toker, "Sebk-i Hindî: Hint Düşünce Tarzının Edebiyata Yansıması ve Urdu Dilindeki Sebk-i Hindî", s. 154-171.
8. Kamer Âryân, "Fars Şiirinin Seyri İçinde Hindî Adıyla Meşhur Üslûbun Ortaya Çıkışı ve Özellikleri", çev. İsrail Babacan, s. 172-191.
9. Ehsan Yarshater, "Sebk-i Hindî ya da Tarz-ı Safavî: İlerleme mi, gerileme mi?", çev. Barış Karacasu, s. 192-235.

Kitabın 237. ve 242. sayfaları arasında da bibliyografya bulunmaktadır.

Sebk-i Hindî hakkında sunulan yedi bildiri ile iki makale tercümesinden oluşan bu eser, makalemizin tamamlanması sırasında elimize geçmiştir. Dördü İran ve Urdu edebiyatlarında, üçü de Türk edebiyatında Sebk-i Hindî'nin seyri hakkında önemli bilgiler taşıyan bu çalışmalarda önemli tespitlerden bir kısmını alıntılamaı yararlı görüyoruz:

"Son zamanlarda devrelere göre yapılan üslûp sınıflandırılmasında Fars şiiri 8 ana başlık altında toplanmıştır: (1) Sebk-i Horasânî (Horasan Üslûbu): Hicrî üçüncü asrın ikinci yarısından dördüncü ve beşinci asırlara kadar; (2) Ara dönem veya Selçuklular dönemi üslûbu: Hicrî altıncı asır; (3) Sebk-i Irakî: Hicrî VII. asırdan IX. asra kadar; (4) Ara dönem veya Mekteb-i Vukû' ve Vâsuht: Hicrî X. asır; (5) Sebk-i Hindî: Hicrî XI. asırdan XII. asrın ilk yarısına kadar; (6) Sebk-i Devre-i Bâzgeşt : Hicrî XII. asrın ortalarından XIII. asrın sonlarına kadar; (7) Ara dönem veya meşrutiyet dönemi üslûbu: Hicrî XIV. asrın ilk yarısı; (8) Sebk-i nev: Hicrî on dördüncü asrın ikinci yarısından itibarenki dönem." (Mustafa Çiçekler, a.g.m., s. 13-14.)

"Gerek anlam gerekse gramer bakımından cümleyi bir tek mısraa sıkıştırarak sözü kısaltma konusunda çok başarılı olan Sebk-i Hindî şairleri, mısra-ı makûl için mısra-ı mahsûs söylemeye büyük önem vermişlerdir. Şiirde, özel-

likle de gazelde hikmete yer veren şairler, mısra-ı makûlde dile getirdikleri düşünceyi diğer mısradaki somut bilgi ile örneklendirerek okuyucuyu ikna etmeye çalışmışlardır.” (Cafer Mum, a.g.m., s. 122).

- viii. Aziz Ahmed, *Hindistan'da İslam Kültürü Çalışmaları*, çev. Latif Boyacı, İstanbul: İnsan Yay., 1995.
- ix. Bânu Nusret Tecrübekâr, *İran Edebiyatında Şiir: Kaçarlar Dönemi*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul: İnsan Yay., 1995.
- x. Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, c. II, Ankara: TTK Yay., 1987.
- xi. Halis Bıyıktaç, *Timurlar Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, Ankara: TTK. Yay., 1989.
- xii. Ali Fuat Bilkan, *Hindistan'da Gelişen Türk Edebiyatı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1998.
- xiii. Ali Fuat Bilkan, “Sebk-i Hindî”, *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, Ocak-Haziran, 2001, c. I, sy. 1, s. 161-169.
- xiv. Hasan Çiftçi, *Klâsik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2002.
- xv. Sebahat Deniz, “Türk Edebiyatında Hind Üslûbu (Sebk-i Hindî)”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay., 1999, c. IX, s. 639-648.
- xvi. Meserret Diriöz, “Sâib'in Türkçe Şiirleri”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1977-1978, yıl. XVI/1-2, s. 277-301.
- xvii. Necip Fazıl Duru, “Şiraz'dan Hindistan'a Örfî'nin Sergüzeşti ve Klâsik Türk Şiirinde Örfî-i Şîrâzî”, *bilig*, Yaz 2003, sy. 26, s.117-145.
- xviii. E. J. Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, çev. Ali Çavuşoğlu, c. I-II ve III-V, Ankara: Akçağ Yay., 1999.
- xix. Victoria Holbrook, “Klâsik Sonrası İmge: Okyanussal Benlik”, *Toplum ve Bilim*, 1996, sy. 70, s. 199-214.
- xx. Victoria Holbrook, “Alegorinin Ölümü, Hüsn ü Aşk'ın Özgünlüğü”, *Defter*, 1996, c. IX, sy. 27, s. 65-80.
- xxi. Halûk İpekten, *Nâilî: Hayatı-Edebî Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Erzurum, 1985.
- xxii. Halûk İpekten, *Nef'î: Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Ankara: Akçağ Yay., 1996.
- xxiii. Halûk İpekten, *Şeyh Gâlib: Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Ankara: Akçağ Yay., 1996.
- xxiv. Mustafa İsen, “Divan Şiirinde Bir Akım: Sebk-i Hindî”, *Yönelişler*, 1981, c. I, sy. 6, s. 7-10.
- xxv. Fahir İz, “Divan Şiiri”, *Büyük Türk Klasikleri*, c. I, İstanbul, 1985.
- xxvi. Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, Ankara: Akçağ Yay., 1995.
- xxvii. Mahmut Kaplan, “Sebk-i Hindi Şairlerinden Fehîm, İsmetî, Nâ'ilî ve Neşâtî'nin Divânlarına Göre Şair ve Şiir Hakkındaki Görüşleri”, *Hece*, 2001, sy. 53-54-55, s. 273-281.

- xxviii.** Abdülkadir Karahan, *Şirazlı Hafız ve Şiirlerinden Seçmeler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988.
- xxix.** Adnan Karaismailoğlu, *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Ankara: Akçağ Yay., 2001.
- xxx.** Ahmet Kartal, "Klâsik Türk Edebiyatının İran Edebiyatı ile Münasebeti Üzerine Düşünceler", *Türk Yurdu*, Aralık 1999-Ocak 2000, sy. 148-149, s. 246-266.
- xxxi.** Ahmet Kartal, "Sâib-i Tebrîzî ve Türkçe Şiirleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2002, s. 209-238.
- xxxii.** Filiz Kılıç, *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Ankara: Akçağ Yay., 1998.
- xxxiii.** Hicabi Kurlangıç, "Câmî'nin Şiir Görüşü", *Nüsha*, 2001, Yıl. 1, sy. 2, s. 19-32.
- xxxiv.** Cengiz Veli Kurmuş, "Divan Edebiyatı Sonrası Yazılmış Bazı Kaynaklara Göre İran Edebiyatına Etkisi", Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi, 2003.
- xxxv.** Fatma S. Kutlar, "XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Bir Sebk-i Hindî Şairi: Arpaeminizâde Sâmi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, c. XIII, sy. 1-2, s.125-140.
- xxxvi.** İbrahim Kutluk, "Nâilî ve Nâilî Divânı Üzerine", *Türk Dili*, 1976, c. XXXIV, sy. 301, s. 474-483.
- xxxvii.** Muhsin Macit, "Abdurrahman Câmî ve Osmanlı Edebiyatı", *Yedi İklim*, 1992, sy. 1, s. 20-24.
- xxxviii.** Ahmet Mermer, "Sebk-i Hindî ve Hayal Atlaması", *Yedi İklim*, Mayıs 1992, c. III, sy. 2, s. 26.
- xxxix.** Mesiağa Mehemedî, *Sâib Tebrîzî ve Fars Dilli Poeziyada Hind Üslûbu*, Bakü: Azerbaycan İlimler Akademisi Şarkşinaslık İnstitutü, 1994.
- xl.** Muallim Naci, *Sâib'de Söz*, İstanbul, 1886.
- xli.** Muhammed Emin Riyâhi, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul, 1995.
- xlîi.** Muhammed-i İsti'lâmî, *Bugünkü İran Edebiyatı Hakkında Bir İnceleme*, çev. Mehmet Kanar, Ankara, 1981.
- xlîii.** Muhammed Şâfi, 'Urfî", *DİA*, c. IX, İstanbul, 1993, s. 481-482.
- xliv.** Fatma Tulga Ocak, "Nef'î ve Eski Türk Edebiyatımızdaki Yeri", *Ölümünün Üçyüzellinci Yılında Nef'î*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., 1987, s. 1-44.
- xlv.** Naci Okçu, *Şeyh Galib: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlîli ve Divânın Tenkidli Metni*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1993.
- xlvi.** Ömer Okumuş, "Hind Üslûbu (Sebk-i Hindî)", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, 1989, sy. 17, s. 107-116.

- xlvi.** Süleyman Nazif, “İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri”, *Edebiyat-ı Umûmiyye Mecmûası*, 1918, sy. 27-58, (s. 401-404; 479-483; 550-553; 560-561; 791-793).
- xlviii.** Demirel Şener, “Şehrî: Hayatı, Sanatı, Divânı’nın Tenkitli Metni ve Tahlili”, Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- lix.** Ali Nihad Tarlan, “Sâib-i Tebrizî”, *Servet-i Fünûn*, 1925, c. LVIII, sy. 43, s. 266-271; sy. 44, s. 274-279; sy. 46, s. 310-314; sy. 47, s. 330-332.
- i.** Ali Nihad Tarlan, “Şehrî”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1984, c. II, sy. 3-4, s. 223-229.
- ii.** Ali Nihad Tarlan, *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul: Ötüken Yay., 1981.
- iii.** Mustafa Tatçı, “Sebk-i Hindî Hakkında Bazı Düşünceler”, *Millî Kültür*, Nisan 1987, sy. 58, Ankara, s. 78-81.
- liii.** Halil Toker, “Hindistan’da Farsça ve Urduca Şiir ve II. Bahadır Şah Devri Şairleri”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- liv.** Halil Toker, “Sebk-i Hindî (Hind Üslûbu)”, *İlmî Araştırmalar*, 1996, sy. 2, s. 141-150.
- lv.** Halil Toker, “Urdu Şiirine Genel Bir Bakış: Başlangıcından Klâsik Dönemin Sonuna Kadar”, *Şarkiyat Mecmuası*, 1998, sy. 8, s. 285-305.
- lvi.** Erkan Türkmen, *Emir Hüsrev-i Dihlevî’nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., 1989.
- lvii.** İsmail Ünver, *Neşâtî*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1986.
- lviii.** Tahir Üzgör, *Fehîm-i Kadîm: Hayatı, Sanatı, Divân’ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., 1991.
- lix.** Ayşe Mine Yeşiloğlu, “Nâ’îl-i Kadim Divânı’nın Tahlili”, Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, 1996.
- lx.** Sedit Yüksel, *Şeyh Galip Eserlerinin Dil ve Sanat Değeri*, Ankara, 1980.

E. Diğer Dillerdeki Kaynaklar

İtalyanca

- Alessandro Bausani, “Contributo a una definizione dello stile indiano della poesia persiana”, *Annali dell’Istituto Universitario di Napoli*, 1958, c. VII, s.167-178.

Rusça

- A. M. Bertels, “K voprosu ob “indijskom stile” v “persidskoj poezii”, V. Kubickova (haz.), *Charisteria (collection of papers dedicated to J. Rypka)*, I. Hrbek ve F. Tauber, 1956, s. 56-69.
- A. M. Mirzoev, *Sajido Nasafi i ego mesto u istorii tadzikskoj literatury*, Stalinabad, 1954.

Sebk-i Hindî Çalışmaları

Ali Fuat BİLKAN

Özet

Sebk-i Hindî kavramı, genel olarak XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasında (Örfî'den Bîdil'e kadar) Hindistan'da İran şiiri tesirinde gelişen şiir anlayışını ifade etmektedir. Bu şiir anlayışının en karakteristik yönü, orijinal anlamlar ve kullanılmamış, yeni imajlardır. XVI. yüzyılda İran'da baskı gören bazı şairler Hindistan'a kaçmışlardır. Bu şairler, zengin ve derin Hint düşüncesinden etkilenmiş ve şiirlerini orijinal anlamlarla örmüşlerdir. Bu şiir tarzında, tezat, mübalağa ve alışılmışın dışında imajların kullanılması tercih edilmiştir. Hint düşüncesi ile Fars şiirinin izdivacından doğan bu yeni şiir anlayışı, Hindistan'dan İran'a, Afganistan'dan Türkiye'ye kadar geniş bir coğrafyada etkili olmuştur. Bu makalede, sözkonusu şiir hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra, *Sebk-i Hindî* hakkında yazılmış İngilizce, Farsça, Türkçe, Urduca ve diğer bazı dillerdeki kaynaklar tanıtılmaktadır. Bibliyografya açıklamalarında, kolay ulaşılabilen Türkçe kaynaklardan ziyade, araştırmacılara daha faydalı olacağı düşüncesiyle, İngilizce ve Farsça kaynaklara önem verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sebk-i Hindî, Şiir, İran, Hindistan, Farsça.

Studies of *Sabk-i Hindi*

Ali Fuat BİLKAN

Abstract

The phrase *Sebk-i Hindi* (Indian style) is used to denote the poetic style developed by dominantly Persian poets in India from the XVIth century to the XVIIIth century (from Örfî to Bidil). The most significant characteristic of this style is the usage of original meanings and unusual new images. In the XVIth century, some poets who were troubled by the pressures of the Iranian government fled to India. These poets were influenced by the richness and depth of Indian thought. Under this influence, they developed a new poetic style comprising original meanings in India. In this style, antitheses and hyperboles were much used, and novel images were preferred to traditional meanings. This movement, which evolved out of the marriage of Indian thought with Persian poetry, was influential in a large area spanning from India and Afghanistan to Iran and Turkey.

Key Words: Sabk-e Hindi, Poem, Iran, India, Persia.

Eski Türk Edebiyatı'nda *Hüsrev ü Şirin* ve *Hüsn ü Aşk*

Ahmet DOĞAN*

*Bulmuş sühan-ı bülend-nâmı
Firdevsî vü Hüsrev ü Nizâmî
Şeyh Gâlib*

I. “Hüsrev ü Şirin” Literatürü

Hüsrev ü Şirin, dinî destanî hikâyelerin ağırlıkta olduğu Eski Türk Edebiyatı'nın ilk dönemlerinde, Genceli Nizâmî'nin hamsesinden alınmış bir mesnevidir. *Leyla vü Mecnun* ve *Yusuf u Züleyha* mesnevileriyle birlikte Türk Edebiyatı'nı etkileyen önemli eserlerden biridir. Eserde anlatılan hikâyenin çekirdeğini, Sasanî hükümdarlarından adaletiyle meşhur Nuşirevan'ın torunu ve Hürmüz'ün oğlu Hüsrev-i Perviz'in (590-628) hayat hikâyesi içerisinde geçen bir bölüm oluşturur. *Şehname*'nin müellifi Firdevsî'ye gelinceye kadar sözlü gelenekte yaşayan bu bölüm, Firdevsî'nin kaleme almasından itibaren, sonraki yazarlar tarafından defalarca işlenmiş ve büyük bir aşk hikâyesi olarak değer kazanmıştır. İlk defa *Şehnâme*'de manzum olarak işlenen Hüsrev ü Şirin efsanesi daha sonra XI. yüzyılda Senâî tarafından kaleme alınmışsa da eser edebî anlamda ölüm-süzlüğünü XII. yüzyılda Nizâmî ile kazanmıştır. Nizâmî'den sonra da pek çok aşk mesnevisi yazılmasına rağmen onun eseri aşılamamıştır.¹

Nizâmî'nin son şeklini verdiği mesnevi, İran edebiyatında olduğu kadar henüz oluşum devrini yaşayan Türk Edebiyatı'nda da yüzyıllarca pek çok şair tarafından *Ferhad ü Şirin*, *Ferhadnâme* gibi isimler altında tekrar tekrar işlenmiştir. Bunlar, şair ve eser adı olarak şöyledir: XIV. yüzyıl, Harezm sahasında Kutb (*Hüsrev ü Şirin*), Anadolu sahasında Fahrî (*Hüsrev ü Şirin*); XV. yüzyıl Çağatay sahasında Ali Şir Nevaî (*Ferhad ü Şirin*), Anadolu'da Şeyhî (*Hüsrev ü Şirin*), Harimî (*Ferhad ü Şirin*); XVI. yüzyılda Sadrî (*Hüsrev ü Şirin*), Ahmed Rıdvan (*Hüs-*

* Arş. Gör., Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

1 Gönül Alpay, *Ali-Şir Nevaî, Ferhad ü Şirin (İnceleme-Metin)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 173, Ankara: Sevinç Matbaası, s. 20.

rev ü Şirin), Lâmiî (*Ferhad ü Şirin*), Celilî (*Hüsrev ü Şirin*), Muidî (*Hüsrev ü Şirin*), Ahî (*Hüsrev ü Şirin: Hikayet-i Şirin ü Perviz ve Rivayet-i Gülgün u Şebdîz*), Arif Çelebi (*Hüsrev ü Şirin*), Kastamonulu Şânî (*Ferhadnâme*), İmamzade Ahmed (*Hüsrev ü Şirin*), Halife (*Hüsrev ü Şirin*), Mahvî (*Hüsrev ü Şirin*), Hatifi (*Hüsrev ü Şirin*); XVII. yüzyılda Fasih Dede (*Hüsrev ü Şirin*). Hüsrev ü Şirin ve Ferhad ü Şirin yazan şairler Faruk Kadri Timurtaş'ın aşağıda sunulan bibliyografyada künyesi verilen makalesinde kısa bilgiler etrafında işlenmiştir.

Zikredilen mesnevilerin pek çoğunu, metinlerarasılık bağlamında biçimsel dönüşümün bir dilden başka bir dile aktarılması olan, çeviri şeklinde değerlendirmek mümkündür. Ancak bazen Ali Şir Nevaî ve Şeyhî örneğinde olduğu gibi indirgeme (daraltma) ve genişletme olduğu da görülürken, özellikle Ali Şir Nevaî'de izleksel ya da anlamsal dönüştürmenin ustaca kullanılmış olması -eserlerin sade bir tercüme olmaması noktasında- dikkate değerdir.

Nevaî, hikâyeyi kendisinden önce nazma çekenleri, efsane aşkı ve ıstırapı terennüm etmesine rağmen, Hüsrev'in hercaî ve ıstıraptan nasipsiz hayatını merkeze oturtmalarından dolayı eleştirir. Ferhad'ın Hüsrev'e nazaran anlatılmayı daha çok hak ettiğini düşünen Nevaî, kendisinden önce yazılan hikâyelerde Ferhad'a ayrılan küçük bölümü genişleterek onu hikâyenin başkışısı konumuna getirir ve mesnevisinin ismini de *Ferhad ü Şirin* olarak değiştirerek hikâyeyi yeniden tanzim eder. Nevaî, hikâyenin kahramanı Ferhad'ın kendisini gerçekleştirmesi adına çıktığı yolculukta mağara, ejderha, ehrimen, sihirli ayna, tılsım gibi birçok mitolojik unsura da yer vererek macerayı mistik bir yapıya büründürür. Hatta onun Hüsrev'in heveslerini anlatmaktan ziyade, Ferhad'ın aşkını hikâyenin merkezine oturtmakla beşerî aşkı değil de ilâhî aşkı ve bu aşktaki tekâmülü sembolik olarak anlattığını da söylemek mümkündür.²

Çağatay sahasında Ali Şir Nevaî'nin göstermiş olduğu başarıyı, Anadolu sahasında da Şeyhî gösterir. Gazel yazmanın birkaç ev yapmaya, mesnevi yazmanın ise şehir kurmaya benzediğini söyleyen Şeyhî, tüm edebiyat araştırmacıların ortak kanaatine göre Hüsrev ü Şirin mesnevilerinin en güzelini yazmayı başarmıştır. Şeyhî, eserini yazarken Nizamî'nin mesnevisini esas alır; ancak onu tercüme etmekten ziyade zaman zaman hikâyenin değişik bölümlerinde eksiltme ya da artırma yaparak hikâyeyi kendisince yeniden inşa eder. Eserde hissî bir aşk hikâyesinin anlatılmasına rağmen değişik münasebetlerle bazen hikemî ve tasavvufî fikirlerle yer veren Şeyhî, dünyanın faniliği, vefasızlığı, ruhun imareti için nefsin yıkılması gerekliliği, ölüm vb. konular üzerinde de özellikle durmuştur.³

Yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız *Hüsrev ü Şirin* mesnevisi hakkında oldukça yetkin çalışmalar kaleme alınmış ve bu eserin edebiyat tarihimizdeki

² Aynı yerde.

³ Âmil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatı'nda Mesnevî*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999, s. 233.

yeri ve öneminin ortaya konulmasına gayret edilmiştir. Yapılan çalışmalara bakıldığında ilk olarak söz konusu eserin "metin neşri"nin yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların, Eski Türk Edebiyatı sahasında "inceleme-metin" başlığı altında görmeye alışık olduğumuz şekliyle yayımlanmış olduğunu söyleyebiliriz. Edebî mükemmeliyete Nizamî'nin kalemle ulaşan *Hüsrev ü Şirin* hikâyesi, Türk Edebiyatı'nda Nizamî'den mülhem kaleme alındığından incelemelerde de daha çok metni verilen hikâye ile Nizamî'nin eseri mukayese edilmiştir. İncelemelerde üzerinde durulan bir diğer husus da *Hüsrev ü Şirin* hikâyesindeki, Ferhad'ın macerasının genişletilmesi ve Hüsrev'in ikinci plana alınarak Ferhad'ın baş kahramanı yapıldığı *Ferhad u Şirin* adında yeni bir hikâyenin nasıl doğduğu olmaktadır. Bunların dışında kaleme alınan yazılarda eserin konu, muhteva ve şekil özellikleri üzerinde durulmakta ve özde birbirinden çok da farklı olmayan şeyler söylenmektedir. Bu noktada kanaatimizce mesneviler, Nasrullah Pürcevadî'nin, -bibliyografyada künyesi verdiğimiz makalelerinde-Nizamî'nin *Hüsrev ü Şirin*'inden hareketle yaptığı değerlendirmelerde olduğu gibi, mistik bir yapı içerisinde yorumlanabilir görünmektedir.

Bunun haricinde değişik dönemlerde oldukça çok sayıda müellif tarafından kaleme alınan *Hüsrev ü Şirin* (*Ferhad u Şirin*)'leri metinlerarasılık bağlamında incelemenin de mümkün olabileceğini söyleyebiliriz.

Mesnevilerin değişik açılardan yeniden yorumlanabilmesi hususunda, onlar üzerine yapılan daha önceki çalışmaları görmenin zarureti ortadadır. Bu bağlamda vermeye çalıştığımız *Hüsrev ü Şirin* (*Ferhad u Şirin*) ile ilgili bibliyografya denemesinden, bu eserler üzerine söyleyecek yeni sözleri olan araştırmacıların istifade edebileceklerini düşünmekteyiz.

Hüsrev ü Şirin Bibliyografyası

- Albayrak, Nurettin, "Ferhad ve Şirin", *DİA*, c. XII, s. 388-389, İstanbul, 1994.
- Alpay, Gönül, *Ali-Şir Nevaî, Ferhad ü Şirin (İnceleme-Metin)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 173, Ankara: Sevinç Matbaası, 1975.
- Alpay, Gönül, *Ali Şir Nevaî'nin Ferhad ü Şirin Mesnevisi Üzerindeki Etkiler*, Ankara: *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, 1989, TDAY-B 1970, s. 155-167.
- Ayan, Gönül, "Ali Şir Nevaî'nin Mesnevilerinden Ferhad ü Şirin", Ali Şir Nevâî Sempozyumu, Konya, 3 Ocak 1992.
- Aycan, Enver, "Hüsrev ve Şirin Mesnevisi", *Türk Dili*, 1953, sy. 22, s. 672-675.
- Aycan, Enver, "Nevâî'nin Ferhad ü Şirin Mesnevisine Dair", *Türk Dili*, 1953, sy. 17, s. 273-277.
- Aycan, Enver, "Nevâî'nin Ferhad ü Şirin Mesnevisinin Konusu", *Türk Dili*, 1953, sy. 19, s. 417-421.
- Bengü, Mehmet Fuat, "Ferhat ile Şirin'in İki Baskısı", *Yeni Dergi*, sy. 2, s. 521.
- Bertels, Evgeniy, "Ali Şir Nevaî'nin Ferhad ü Şirin'i I", çev. Rasime Uygun, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, TDAY-B 1957, 1988, s. 115-130.

- Bertels, Evgeniy, "Nevâî'nin Ferhad ü Şirin'i", çev. Rasime Uygun, *Bilgi*, 1957, s. 119-121.
- Boz, Erdoğan, "Hüsrev ü Şirin'de Kafiye Oluşturan Kelimeler", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1999, c. I, sy. 1, s. 227-249.
- Çelebioğlu, Âmil, *Türk Edebiyatı'nda Mesnevî*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999.
- Çulhaoglu, Gülşen, "Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin Mesnevisindeki Aşk İlişkileri", Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Çulhaoglu, Gülşen. "Şeyhî'nin Hüsrev u Sirin Mesnevisindeki Ask İlişkileri". *Doğu-Batı Subat-Mart-Nisan* 2004, sy. 26, s. 151-176.
- Duda, Herbert, *Fasl-ı Ferhad*, İstanbul, 1931.
- Ediskun, Haydar, "Kutub'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri", *Türk Dili*, 1969, c. XX, sy. 211, s. 43-47.
- Eminzade, Mehmet, *Nevâî'nin Ferhad ü Şirin'i*, İstalinabad, 1948.
- Erkal, Abdulkadir, "Lamiî Çelebi ve Ferhad ü Şirin (İnceleme-Metin)", Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Erkal, Abdulkadir, "Lamiî'nin Ferhad u Şirin Mesnevisi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1997, sy. 8, s. 51-66.
- Erkal, Mustafa, "Hüsrev ü Şirin", *DİA*, 1999, c. XIX, s. 53-55.
- Esir, Hasan Ali, "Lâmiî Çelebi, Ferhad ile Şîrin (İnceleme-Metin-İndeks)", Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, v+448 s.
- Esir, Hasan Ali, "Geleneksel Türk Mutfağı ve Lâmiî Çelebi'nin Ferhad ile Şîrin Mesnevisinde Bahsettiği Yiyecek ve İçecekler", *İlmî Araştırmalar*, 2006, sy. 21, s. 121-134.
- Fazıloğlu, E., "Kutb'un Hüsrev ü Şirin Yazmasında Bulunan Kayıtlar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1975, c. XI, s. 89- 96.
- Flemming, Barbara, "Fahreddin Yakub b. Mehmet Hüsrev ü Şirin", (Tanıtma), *I. İstanbul Milletler Arası Türkoloji Kongresi*, Türk Dili ve Edebiyatı: 322, 1979.
- Flemming, Barbara, *Die Alteste Anatolisch-Türkische Version von Nizâmîs Husrev u Sirin: Fahrîs Husrev u Sirin von 1367*, Hamburg: Hamburg Üniversitesi, 1971.
- Flemming, Barbara, *Fahrîs Husrev u Sirin Türkische Dichtung von 1367*, Wiesbaden, 1974.
- Gibb, E. J. Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Gökyay, Orhan Şaik, "Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i (Tenkit)", a.mlf., *Destursuz Bağa Girenler*, Ankara: Dergah Yayınları, 1982, s. 50-54.
- Hacıeminoğlu, M. Necmettin, *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, Ankara: TDK Yayınları, 2000.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, "Bizim Romanlarımız ve Hüsrev ü Şirin", *Hisar*, Ocak 1964, sy. 1, s. 21-22.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, "Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri", *Türk Kültürü*, 1969, c. VII, sy. 79, s. 75-76.
- Hidayet, Nuraniye, "Ali Şir Nevâî'nin Meşhur Destanı Ferhad ü Şirin Üzerine", *Kemalizm*, c. XXX, sy. 354; s. 26-28.
- İbrahim, Şükrü. G., "İran ve Türk Edebiyatı'nda Hüsrev ü Şirin ve Ferhad ü Şirin", *Türkiyat Enstitüsü, Tez*: 72.

- İnan, Abdulkadir, "Kutb'un Hüsrev ü Şirin'inden Örnekler", *TD-B*, Ocak 1950, Seri: III, sy. 14-15, s. 5-28 (Ankara, 1951).
- James, Stewart, Emeritus Robinson ve A. Zajaczkowski, "Poemat Iranski Husrev u Sirin W Wersji Osmanko Tureckiej Seyhi", *Journal of The American Oriental Society*, 1964.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, "Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i", *Türk Kültürü*, 1963, c. II, sy. 14, s. 89-90.
- Kartal, Ahmet, "Osmanlı Medeniyetini Besleyen Kültür Merkezleri (XI. asırdan XVI. Asrın Sonuna Kadar Türk Edebiyatı ile Fars Edebiyatının Münasebetleri)", Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 696-776.
- Kartal, Ahmet, "Nizami'nin Hüsrev ü Şirin'i ile Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'inin Mukayesesi", *Türk Yurdu*, Roman Özel Sayısı, 2000, sy. 153- 154, s. 360-383.
- Kazan, Şevkiye, "Şeyhî ve Celilî'nin Hüsrev ü Şirin'leri Arasında Bir Karşılaştırma Denemesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2000, sy. 1, s. 233-249.
- Kıpçak, Mehmet, "Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin Mesnevisindeki Kişiler ve Eserin Şekil, Dil, Üslup İncelemesi", Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Köksal, M. Fatih, "Âhî'nin Hüsrev ü Şirin Mesnevisi", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 1998, sy. 6, s. 209-253.
- Kutlar, Fatma Sabiha, "Cinselliğin Estetik Anlatımı (Hüsrev ü Şirin, Hüma vü Hüma-yûn, Cemşid ü Hurşid)", *Kebikeç*, 2002, sy. 13, s. 89-109.
- Kutlar, Fatma Sabiha, "Mesnevi Nazım Şekline Genel Bir Bakış ve Türk Edebiyatı'nda Mesnevi Araştırmalarıyla İlgili Bir Kaynakça Denemesi", *Türkbilig*, 2000/1, s. 102-157.
- Levend, Ağâh Sırrı, "Celilî'nin Hüsrev ü Şirin'i", *TDAY-B 1965*, 1989, s. 103-127.
- Levend, Ağâh Sırrı, "Lâmiî'nin Ferhad ü Şirin'i", *TDAY-B 1964*, 1989, s. 85-111.
- Levend, Ağâh Sırrı, "Ahmed Rıdvan'ın Hüsrev ü Şirin'i", *TDAY-B 1966*, 1989, s. 215-258.
- Levend, Ağâh Sırrı, "Divan Edebiyatında Hikâye", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belle-ten 1967*, s. 71-117.
- Menemencioglu, Nermin, "Gürzün Sesi Nereden Geliyor? (Hüsrev ü Şirin)", *Yedi Tepe*, 1966, c. XVII, sy. 121.
- Nizami, *Hüsrev ü Şirin*, Ali Nihat Tarlan (nakl.), İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1949.
- Nizami, *Hüsrev ve Şirin*, çev. Sabri Sevsevil, İstanbul: MEGSB Yayınları: 487, 1986.
- Ölmez, (Kargı) Zühal, "Ali Şir Nevâî Ferhad u Şirin, İnceleme- Metin, Gönül Alpay Tekin" (Tanıtma), *Türk Dilleri Araştırmaları*, sy. 5, s. 291-293.
- Özkan, Mustafa, "Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i ve Rumi'nin Şirin ü Perviz'i", *İlmî Araştırmalar*, 2000, sy. 9, s. 179-192.
- Özkan, Mustafa, "Hüsrev ü Şirin", *DİA*, İstanbul, 1999, c. XIX, s. 56-57
- Pürcevâdî, Nasrullah, "Çeşmedeki Şirin" ve "Hüsrev'in Aşk", *Bûy-ı Can (Can Esintisi)*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1998, s. 153-172 ve 173-180.
- Pyenkovski, Liyev, *Ferhad u Sirin: Ali Sir Nevai*, Moskova, 1946-1956.
- Sertkaya, Osman Fikri, "Prof. Dr. Ananiasz Zajaczkowski ve Kutb'un Husrev ü Şirin Adlı Yayını", *Türk Dili*, Haziran 2000/ I, sy. 582.

- Seyidoğlu, Bilge, "Ferhat ile Şirin", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2002, sy. 19.
- Süzer, Şengil Fatma, "Ferhat ile Şirin", Timaş Yayınları, 2000.
- Şemsiev, Parsa ve Hadi Zarif, *Alisher Navoiy: Ferhad ü Şirin*, Taşkent, 1963.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, "Hüsrev ü Şirin", *Mezuniyet Tezi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1339.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1988.
- Tansel, Fevziye Abdullah, "Ferhad ile Şirin", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1945, s. 565-566.
- Tansel, Fevziye Abdullah, "Nizamî-Şeyhî Hüsrev ü Şirin Mukayesesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1950, c. I, sy. 2, s. 263-281.
- Tavukçu, Orhan Kemal, "Hüsrev ü Şirin Konulu Eserlerde Esas Kahraman Olarak Hüsrev veya Ferhad'ın Tercih Edilme Sebepleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2000, sy. 14, s. 59-79.
- Tavukçu, Orhan Kemal, "Ahmed Rıdvan, Hüsrev ü Şirin (İnceleme-Metin)", Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- Tekin-Alpay, Gönül, *Ali Şir Nevayi: Ferhad ü Şirin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 1994.
- Timurtaş, Faruk Kadri, "'Hüsrev ü Şirin' ve 'Ferhad ü Şirin' Yazan Şairlerimiz", *Türk Dili*, 1952, c. I, sy. 10, s. 15-21.
- Timurtaş, Faruk Kadri, "Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i Üzerine Notlar", *Türk Dili*, 1953, sy. 25, s. 18-20.
- Timurtaş, Faruk Kadri, "İran Edebiyatında 'Hüsrev ü Şirin' ve 'Ferhad ü Şirin' Yazan Şairler", *Şarkiyat Mecmuası*, 1961, s. 73-86.
- Timurtaş, Faruk Kadri, "Şeyhî ve Nizamî'nin Hüsrev ü Şirin'lerinin Konu Bakımından Mukayesesi", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1960, c. X, s. 25-34.
- Timurtaş, Faruk Kadri, "Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i", *Çağrı*, Konya, 1964, c. VIII, sy. 74, s. 3-8.
- Timurtaş, Faruk Kadri, "Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i", *Jean Deny Armağanı*, 1958, s. 335-348.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i (İnceleme-Metin)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 2670, 1980.
- Timurtaş, Faruk Kadri, "Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'inin Konusu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1959, c. IX, sy. 12, s. 89-110.
- Timurtaş, Faruk Kadri, "Türk Edebiyatı'nda 'Hüsrev ü Şirin' ve 'Ferhad ü Şirin' Hikayesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1959, c. IX, sy. 12, s. 65-88.
- Tolasa, Harun, "XV. Yüzyıl Türk Edebiyatı Anadolu Sahası Mesnevileri", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1982, sy. 1, s. 1-13.
- Uygun, Rasime, "Ali Şir Nevai'nin Ferhad ü Şirin'i", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 1957, s. 115-130.
- Yıllar, Ömer, "Ferhad ile Şirin Hikâyesi Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma", Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

- Zajaczkowski, Ananiasz, *Hüsrev u Sirin*, Tıpkıbasım, Varşova: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963.
- Zajaczkowski, Ananiasz, "Kutb'un Hüsrev ü Şirin Adlı Eseri Hakkında", *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, Ankara, 1957, s. 159-164.
- Zajaczkowski, Ananiasz, "Die Früheste Türkische Version Des Werkes Husrav u Sirin Von Qutb", XXIV. Uluslararası Oryantalistler Kongresi, Wiesbaden, Münih, 1957, s. 412-417.
- Zajaczkowski, Ananiasz, *Najstarsza Wersja Turecka 'Hüsrev u Sirin' Qutba, Czesc I Text*, Varşova: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958.
- Zajaczkowski, Ananiasz, *Najstarsza Wersja Turecka 'Hüsrev u Sirin' Qutba, Czesc II Słownik*, Varşova: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961.

II. "Hüsn ü Aşk" Literatürü

Eski Türk Edebiyatı'nın ilk dönemlerinden itibaren, örnek alınan İran edebiyatından mülhem kaleme alınan Hüsrev ü Şirin'lerin aksine *Hüsn ü Aşk*, örnek alınan İran edebiyatını geride bırakacak güce ulaşan klasik şiirin son döneminde yazılmış tamamen orijinal bir eserdir. Fuzulî'nin de aynı isimde, fakat daha çok *Sıhhat u Maraz* olarak bilinen ve Farsça kaleme alınmış bir mesnevisi vardır. Ancak aynı adla yazılmış olmasına rağmen, biri manzum diğeri mensur olan bu iki *Hüsn ü Aşk* isimli eser, konusu itibarıyla tamamen farklı mesnevilerdir. Aynı şekilde Şeyh-i maktul Sühreverdî'nin de kahramanlarından ikisinin adı Aşk ve Hüsn olan *Munîsü'l-Uşşâk* adlı eseri de, Gâlip'in hikayesindeki mükemmel kurgu dolayısıyla *Hüsn ü Aşk*'ın orijinallğine bir halel getir(e)mez.

Hüsn ü Aşk'ın "sebeb-i te'lif" bölümünden öğrendiğimiz üzere; Şeyh Gâlip, bir şiir meclisinde söz hazinesinin tükendiğine inanan ve Nâbî'nin *Hayrabâd*'ını okuyup, bu eserin üstüne söz söylenemeyeceğinden bahseden zamane şairlerine meydan okur: *Merd âna denir ki aç a nev-râh / Erbâb-ı vukûfu ede âgâh* diyen Gâlip, Nabî'nin eserinin gerçekte bu kadar fazla övgüyü hak etmediğini ve onun orijinal olmayan bir kıssa olduğunu söyler. Böylece *yeni bir lugat tekellüm etme* görevini de üstlenmiş olan henüz 26 yaşındaki genç şair, *gencinde resm-i nev gözetip* şiirin *reh-i nâ-reftelerinde, bîkr-i manalar, bîkr-i mazmunlar* peşinde koşar. Engin muhayyilesinin sınır tanımazlığıyla çıktığı hayal âlemlerinden devşirdiği parlak imajları, renkli hayalleri haddeden geçirerek bulmuş olduğu hazineyi tüketmek pahasına, eserinin mısralarına bir kuyumcu titizliğiyle işler ve 6 aylık kısa bir zaman zarfında *Hüsn ü Aşk*'ına vücut verir. Eseriyle bir çılgır açmayı başaran Gâlip, Genceli Nizâmî'yi örnek alan Türk mesnevi edebiyatını sona erdirir ve hiçbir edebiyatta eşine rastlanmayacak güzellikte bir şaheser ortaya koyar.⁴

4 Kaya Bilgegil, "Hüsn ü Aşk'a Dair", *M. Kaya Bilgegil'in Makaleleri*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1997, s. xvii.

Sözden ziyade anlama önem veren Sebk-i Hindî üslûbunun yoğun etkisinin olduğu eserde, bilmeceye dönüşecek kadar derin, girift, zarif ve ince bir hal alan anlam, adeta eserin bütününde hissedilen musikî perdesinin gerisinde sema' eder.

Klasik mesnevilerden hacimce oldukça küçük olan *Hüsn ü Aşk*, bu özelliğiyle mesnevi türü için oldukça sıkışık bir durum arz eder. Geleneksel yapının içinde olan okuyucular için anlaşılması hiç de zor olmayan yoğun metinlerarası göndermeler, eserin sıkıştırılmışlığının daha da artmasına sebep olmuştur. Gâlip, karakterlere ve olaylara yüklediği ağır simgesel miras ile açıklama ve sergileme ihtiyacını en aza indirgemeyi başarmış ve bu sayede İslam dünyası romansları konusunda verdiği mükemmel bilgiyle kendi türünün bir özeti olabilmıştır.⁵

Şeyh Gâlip'in *Hüsn ü Aşk* mesnevîsi üç boyutlu bir resmi andırır. Üç boyutlu resmin derinliğinde yatan anlam gibi, mesnevîde de sembolik yapının gerisine gizlenmiş bir dünya bulmak mümkündür. Tasavvufi sembolik bir eser olan *Hüsn ü Aşk*, vahdet-i vücud felsefesi içinde dervişliği anlatır. Mesneviye ismini veren kahramanlar, sembolik anlamlarıyla ön plâna çıkar. Aşk ve güzellik gibi soyut kavramlar şahıslarştırılarak; Aşk, çileye soyunan müridin, Hüsn ise müridin kendisinde yok olacağı "Mutlak Varlık"ın sembolü olur. Eser üzerine yapılacak basit bir okuma, onu beşerî bir aşk hikâyesinden öteye götürmez. Eser, ancak sembollerin diline kulak verildiğinde kendisini ifşa edip, okuyucusuna Mevlevîlikte geçirilen bir iç tekâmülü anlatır.⁶

Mesnevîde Hüsn ve Aşk'ın yanında; Aşk'ın Hüsn'e ulaşmak amacıyla, Hisâr-ı Kalp'e yaptığı içsel yolculukta karşılaştığı haller, yaşadığı yer ve muhatap olduğu şahıslar da birer sembol olarak karşımıza çıkar.

Şeyh Gâlip, çileye soyundurduğu müridi, Aşk; müridin içinde bulunduğu Mevlevî cemaatini, Benî Mahabbet; tekkesini, Mekteb-i Edeb; Şeyhini, Molla-yı Cünûn; asırlar ötesinden kendisine el uzatan gönül mimarı Mevlânâ'yı (*Mesnevi*'yi), Sühan; bulunduğu ortamın ruhundaki yeşermelerini, Nüzhetgâh-ı Mânâ; gönlüne boşalan nuru, Havz-ı Feyz; Mutlak Güzel'ini, Hüsn; ona ulaşma yolunda temizleyeceği gönlünü, Hisâr-ı Kalb; Hüsn-i Mutlak'la yek-vücut oluncaya dek karşılaşacağı müşkileri ve ruh halini, Kuyu, Cadı, Dev, Ateş Denizi, Kış ve Karanlık, Hoşruba, Zatü's- Suver Kalesi gibi sembollerle ifade etmiştir.

Hüsn ü Aşk Bibliyografyası

Akkaya, Mehmet, "Hüsn ü Aşk'tan Bir Bölük Anka'ya", *Evrensel Kültür*, sy. 138.

Aktaş, Şerif, "Bir Anlayışın Romanı: Hüsn ü Aşk", *Şeyh Galip Kitabı*, Beşir Ayvazoğlu (Yay. Haz.), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No: 18, 1995, s. 123-130.

5 Victoria Holbrook, *Aşkın Okunmaz Kıyıları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s. 96.

6 Necmettin Türinay, "Klasik Hikâyenin Son Merhalesi Hüsn ü Aşk", *Şeyh Galip Kitabı*, Beşir Ayvazoğlu (Yay. Haz.), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No: 18, 1995, s. 102.

- Aktaş, Şerif, "Roman Olarak Hüsni ü Aşk", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Aralık 1983, sy. 27, s. 94-108.
- Alpaslan, Ali, *Şeyh Galip*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Altun, Kudret, "Hüsni ü Aşk'ta Gece Nûr-ı Siyahtan Aydınlığa", *İlmî Araştırmalar*, 2000, sy. 10, s. 9-18.
- Ayvazoglu, Beşir, *Kuğunun Son Şarkısı*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1999.
- Ayvazoglu, Beşir, "Yaşayan Şeyh Galip", *Şeyh Galip Kitabı*, Beşir Ayvazoglu (Yay. Haz.), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No: 18, 1995, s. 87- 122.
- Bilecik, Fahrünnisa, "Galata Mevlevihanesi Postnişinlerinden Mehmed Esad Dede (Şeyh Galib)'nin Hüsni ü Aşk Mesnevisi'nin Dil Yönünden İncelenmesi", *Birinci Uluslararası Mevlana, Mesneviler ve Mevlevihaneler Sempozyumu Bildirileri (19-21 Aralık 2001)*, Manisa, 2002.
- Bilgegil, Kaya, "Hüsni ü Aşk'a Dair", *M. Kaya Bilgegil'in Makaleleri*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Cengiz, Hayriye, "Şeyh Gâlib'de Tasavvuf ve Hüsni ü Aşk", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2000.
- Çelebi, Asaf Halet, "Hüsni ü Aşk", *Büyük Doğu Dergisi*, 1954, sy. 6, s. 7.
- Çolak, Fatma, "Hüsni ü Aşk'ta Seyr u Sülûk", *Şebnem*, Ekim-Kasım-Aralık 2002, s. 51.
- Dara, Ramis, "Şeyh Galip: Hüsni ü Aşk", *Çağdaş Eleştiri*, 1981, c. III, s. 38-41.
- Demirel, Şener, "Hüsni ü Aşk'ta Ateşle İlgili Teşbih Unsurları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Temmuz 2005, sy. 15/2, s. 81-107.
- Dilemre, Ahmet Cevat, "Hüsni ü Aşk", *Muhit*, 1948, sy. 7, s. 41.
- Doğan, Ahmet, "Hüsni ü Aşk'ta Sembolik Anlatım", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, sy. 9/1, s. 87-98.
- Doğan, Ahmet, "Arketipsel Sembolizm Bağlamında 'Hüsni ü Aşk'", *Ada (Edebiyat- Kültür Dergisi)*, Yaz 2005, sy. 5, s. 96-101.
- Doğan, Ahmet, "Hüsni ü Aşk'ta İmgeler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2006, c. XVI, sy.1, s.109-119.
- Doğan, Ahmet, "Hüsni ü Aşk'ta Kuyu Sembolü", *Millî Folklor Dergisi*, Kış 2005, sy. 68, s. 180-189.
- Doğan, M. Nur, *Şeyh Galib: Hüsni ü Aşk (Metin, Nesre Çeviri, Notlar ve Açıklamalar)*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003.
- Doğan, Muhammet Nur, "Leylâ ve Mecnun ile Hüsni ü Aşk'ta Yol Metaforu", Kırıkkale Üniversitesi I. Ulusal Sosyal Bilimler Sempozyumu.
- Erdoğan, Mustafa, "Türk Edebiyatı'nda Bilinmeyen İlginç Bir Eser: Manzûm Hüsni ü Aşk Tiyatrosu", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi*, Kış 2003, sy. 28, s. 247.
- Ergun, Sadettin Nüzhet, *Şeyh Galip Hayati ve Eserleri*, İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1935.
- Genç, İlhan, "Hüsni ü Aşk Hikayesi Kahramanı 'Aşk'ın Manevî Yolculuğunun Retorik Boyutu", Kırıkkale Üniversitesi I. Ulusal Sosyal Bilimler Sempozyumu.
- Gölpınarlı, Abdülbakî, *Şeyh Galib: Hüsni ü Aşk*, İstanbul: Altın Kitaplar, 1968.
- Gölpınarlı, Abdülbakî, *Şeyh Galib: Seçmeler ve Hüsni ü Aşk*, İstanbul: Murat Matb., 1978.

- Gölpınarlı, Abdulkâfî, *Şeyh Galip Divanından Seçmeler*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1994.
- Güngör, Recep Şükrü, *Hüsn ile Aşk: Sevgi Sonbaharında Açan Aşk Gülleri*, Timaş Yayınları, 2003.
- Holbrook, Victoria, *Aşkın Okunmaz Kıyıları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- Holbrook, Victoria, "Mazmun mu Klişe Yoksa Devralınmış Mazmun Kavramı mı", *Şeyh Galip Kitabı*, Beşir Ayvazoğlu (Yay. Haz.), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No: 18, 1995, s. 131-141.
- Holbrook, Victoria, "Alegorinin Ölümü, Hüsn ü Aşk'ın Özgünlüğü", *Defter*, 1996, sy. 27, s. 65-80.
- İpekten, Haluk, *Şeyh Galip (Hayatı, Sanatı, Şiirleri)*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- İyilik, Ahmet, "Hüsn ü Aşk", *Hece*, Aralık 2002, sy. 72.
- Kocabaş, Şakir, "Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk'ıyla İlgili Bazı Düşünceler", *Yönelişler*, 1985, c. IV, sy. 41-43, s. 30-35.
- Kocatürk, Vasfi Mahir, *Hüsn ü Aşk'ın Bugünkü Dille Nesre Çevirisi*, İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1944.
- Kocatürk, Vasfi Mahir, *Şeyh Galib: Hüsn ile Aşk*, İstanbul, 1944.
- Necdet, Ahmet; (*Şeyh Galib*) *Hüsn ü Aşk 'Güzellik ve Aşk'*, İstanbul: Adam Yayınları, 2003.
- Oflazoğlu, Turan, *Güzellik ile Aşk*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991.
- Okay, Orhan ve Hüseyin Ayan, *Şeyh Gâlib: Hüsn ü Aşk*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1992.
- Okçu, Naci, *Şeyh Gâlib, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umumi Tahlili ve Divanının Tenkitli Metni*, Ankara: Tamer Ofset, 1993.
- Okçu, Naci, "Şeyh Galib'in Divanı ile Hüsn ü Aşk'ındaki Tasavvufi Unsurlar", Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1978.
- Okçu, Naci, "Hüsn ü Aşk", *DİA*, İstanbul, 1999, c. XIX.
- Oral, Hüseyin, *Şeyh Galip: Hayatı, Sanatı, Eserleri*, İstanbul: Yeni Asya, 1989.
- Öztürk, Serdar, "The Initiation Processes of Characters and Quest Motive in The Pilgrim's Progress by John Bunyan and in Beauty and Love By Şeyh Galip", Doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2004.
- Seçilir, Alper, "'Kalp Kalesi'nden 'Hüsn ü Aşk'a", *Türk Edebiyatı*, Temmuz 2005, sy. 381, s. 36-41.
- Şeyh Galib, *Divân-ı Şeyh Galib (Hüsn ü Aşk)*, Kahire: Bulak Matbaası, 1252.
- Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk*, (Tâhir'ül Mevlevî Baskısı), İstanbul: Mahfil Mecmuası Yayını, 1341.
- Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk*, İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1304.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, "Avize Gibi Renk ve Işık Dolu Şiir", *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1995, s. 521.
- Tansel, Fevziye Abdullah, "Makber'de Hüsn ü Aşk Tesirleri", *Şeyh Galip Kitabı*, Beşir Ayvazoğlu (Yay. Haz.), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No: 18, 1995, s. 227-231.

- Türinay, Necmettin, "Klasik Hikâye Lirik Aşk Romanları ve Şeyh Galip", *Türk Edebiyatı*, 1996, sy. 270, s. 22-24.
- Türinay, Necmettin, "Klasik Hikâyenin Son Merhalesi Hüsn ü Aşk", *Şeyh Galip Kitabı*, Beşir Ayvazoğlu (Yay. Haz.), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No: 18, 1995, s. 87-122.
- Varişoğlu, Mehmet Celal, "Hüsn'ü Aşk'ta Kozmografya", *Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)*, Bahar 2005, sy. 33, s. 149-166.
- Varişoğlu, Mehmet Celal, "'Öl ve Ol" Fikri Çerçevesinde Hüsn ü Aşk Kahramanı Aşk'ın Kendini Bulma ve Tanıma Süreci", Uluslararası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 26-27 Kasım 2004.
- Varişoğlu, Mehmet Celal, "Aşk'ın Metaforik Yolculuğunda Sühan'ın Rolü", I. Ulusal Sosyal Bilimler Sempozyumu, "Bir Metafor Olarak Yol/Yolculuk", Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, 9-10 Aralık 2004.
- Yenikale, Ahmet, "Hüsn ü Aşk (Tahlil)", Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 1996.
- Yüksel, Sedit, *Şeyh Galip Eserlerinin Dil ve Sanat Değeri*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları No: 207, 1980.

A Literature on Husrav u Shirin and Husn u Ashk in the Old Turkish Literature

Ahmet DOĞAN

Abstract

"Husrav u Shirin" and "Husn u Ashk" are two separate pieces of works written in the form of "masnavi" poetry, belonging to the Old Turkish Literature. These works can be said to have a distinguished importance in displaying the characteristic of "masnavi" poetry in our literature.

"Husrav u Shirin", which takes its subject from the Nizami's same titled work as it was written by a great deal of poet at different times. This masnavi sometimes was written poetically under the title of "Ferhad u Shirin" or "Farhadname" just because of its character, Farhad being so significant. "Husrav u Shirin"s follow the examples of Persian when their subjects and the constitutions of their plots are taken into consideration; however, they were able to gain on originality with their style of wording. On the other hand, *Husn u Ashk* that puts on end to the Turkish "masnavi"s in to imitate Nizami with both its subject and its style has a unique characteristic.

For their very own characteristics, this "masnavi" s has been the subject of many researches. In this article, after the "masnavi"s are introduced briefly, one bibliography of the Works done on them are tried to be given.

Keywords: Husrav u Shirin, Farhad u Shirin, Husn u Ashk, Masnavi, Sheykh Gâlip.

Eski Türk Edebiyatı'nda Hüsrev ü Şirin ve Hüsn ü Aşk

Ahmet DOĞAN

Özet

Hüsrev ü Şirin ve *Hüsn ü Aşk*; Eski Türk Edebiyatı'nın mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan iki ayrı mesnevisidir. Bu eserlerin, edebiyatımızda mesnevi nazım şeklinin tekâmülünü göstermesi bakımından ayrı bir önem arz ettiği söylenebilir.

Konusunu Genceli Nizamî'nin aynı adlı eserinden alan *Hüsrev ü Şirin* mesnevisi, değişik zamanlarda birçok şair tarafından işlenmiştir. Mesnevi, bazen hikâye kişilerinden Ferhad'ın ön plana çıkartılması nedeniyle *Ferhad ü Şirin* yahut *Ferhadnâme* isimleriyle de nazma çekilmiştir. Konu ve olay örgüsü itibarıyla Farsça örnekleri takip eden Hüsrev ü Şirin mesnevileri, ancak söylenişleri bağlamında bir orijinaliteye sahip olabilmişlerdir. Öte taraftan Genceli Nizamî'yi örnek alan Türk mesneviciliğine son veren *Hüsn ü Aşk* ise, hem konu hem de söyleniş bakımından eşsiz bir özellik arz eder.

Kendilerine has daha pek çok özellikleri nedeniyle, bu mesneviler birçok değerli araştırmaya konu olmuştur. Bu yazıda mesneviler kısaca tanıtıldıktan sonra onlar üzerine yapılan çalışmaların birer bibliyografyası verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler:: Hüsrev ü Şirin, Ferhad ü Şirin, Hüsn ü Aşk, Mesnevi, Şeyh Gâlip.

Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları

Zehra ÖZTÜRK*

I. Kıraat Meclisi, Şifahî Kültür, Kitabî Kültür ve Halk Kitapları Ne Demektir?

BELİRLİ BİR zaman ve mekânda bir kişinin yüksek sesle kitap okumak, çevre-sindekilerin de onu dinlemek amacıyla oluşturdukları topluluk *kıraat meclisi* olarak adlandırılır.¹ *Kıraat meclisleri*, başka bir deyişle *okuma toplantıları*, kişilerin eğlenmek için tesadüfen bir mekânda bulunmasıyla oluşan insan kalabalığı değil, bilakis okunan bir kitabı dinlemek üzere bilinçli olarak biraraya gelen fertlerin oluşturduğu meclislerdir.

Selçuklulardan beri Anadolu'da süregelen eski ve köklü bir gelenek olan bu tarz *okuma ve dinleme*, okuması yazması olmayan halkın yazılı kültürle buluşturulması için önemli bir vesiledir. Özellikle dinî bilgilerin halka verilmesi için önemli bir öğretim metodudur.

Yazı olmadan önce söz vardı. Bu bakımdan okuma yazması olmayan bir toplumun kültürü yoktur, denemez.² Destan, hikâye, türkü, atasözü gibi sözlü edebiyat ürünleriyle nesilden nesile sözle aktarılan zengin bir *şifahî (sözlü)* halk *kültürümüz* mevcuttur.

İslâmiyet öncesinde *oyun, ozan, kam, baksı* gibi adlarla anılan kişilerin ellerinde *kopuz* adı verilen bir sazla etrafını çevreleyen topluluğa destanlar söylediği bilinmektedir. Bugün de Orta Asya'da Kırgızlar arasında elinde kopuzla "Manas Destanı"nı okuyan "manasçılar" mevcuttur. Anadolu'ya geldiğimizde, Selçuklulardan beri günümüze kadar halka destan ve hikâyeler anlatan, gerektiğinde türkü ve taklitlerle anlattığı hikâyeyi zenginleştiren "meddahlar" var olagelmıştır. Dede Korkut Hikâyeleri, Köroğlu, Tahir ile Zühre gibi destan ve hikâyelerin çoğu yazıya geçirilmeden topluluğa anlatma yoluyla kulaktan kulağa

* Dr., Araştırmacı.

1 Zehra Öztürk, "Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantılarının Yeri ve Okunan Kitaplar", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2003, c. I, sy. 4, s. 13-132

2 Seyyid Hüseyin Nasr, "İslâmî Eğitimde Şifahi Gelenek ve Kitap", *Makaleler I*, çev. Şahabeddin Yalçın, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995; Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözlün Teknolojileşmesi*, çev. Sema P. Banon, İstanbul: Metis Yayınları, 1995.

nakledilerek hafızalarda yaşatılmıştır.³ Böyle toplantılar, okuması yazması olmayan halk için hem öğrenme hem de eğlenme vasıtasıdır.

Şifahî bilgiyi yaşatan iki temel unsur vardır: 1- Anlatma, 2- Ezberleme. Bilgiyi kaydedecek yazı olmayınca, kişiler hafızalarını canlı tutmak zorundadırlar. Özellikle şehir merkezlerinden uzakta ve göçebe yaşayan kişilerin hayat şartlarını düşününce yaşadıkları ortamın zaruretleri anlaşılabilir.

Kitâbî kültür, kitapta yazılan bilgilere dayalı kültürdür. Kitâbî kültürün ilk vazgeçilmezi yerleşik hayat sürmek yani şehirde yaşamaktır. İkincisi de okula gitmektir, yani bilgiyi bir disiplin ve bir metot dâhilinde öğrenmek ve aktarmaktır. Böylece bilgi kaydedilir ve üzerine yeni bilgiler inşa edilebilir. Bir toplum hem göçebe yaşamak hem de kitâbî kültüre sahip olmak istese, kitaplarını nasıl yanında taşıyacak, nerede muhafaza edecektir? Fazla eşya, yerleşik hayat sürenler için zenginlik, göçebeler içinse bir yüküdür; her şey az ve öz olacak. Bir de hürriyetlerine bağlıdırlar, şehir kuralları, medresenin disiplini onlara sıkıcı gelir.

XIII.-XIV. yüzyıllarda Anadolu'ya Orta Asya'dan sürekli göçler oluyordu. Bu halkın iskân edilmesi kadar eğitilmesi de çözümlenmesi gereken bir mesele idi. Halka özellikle dinî bilgiler verilmek istendiği zaman geçmişten beri süregelen bu *anlatılanı dinleme geleneği* ön plana alınmıştır. Böylece *kıraat meclisleri* oluşmaya başlamıştır. Bu bakımdan halk için yazılan ilk kitaplar imana, ibadete, ahlâka ve tarihe dair bilgiler veren kitaplar⁴ olmuştur. Bir de askeri coşturucu, düşmana karşı vatanını savunmaya teşvik edici kahramanlık kitapları, bunların yanında tabî ki halkı eğlendirici aşk ve macera kitapları da yazılmıştır. Bu şekilde bir dinleyici topluluğuna yüksek sesle okunacak şekilde düzenlenmiş olan kitaplar *halk kitapları* denir.

Kıraat meclisleri yazılı kültürle sözlü kültürü bir noktada bağdaştıran toplantılardır.

II. Kıraat Meclislerinde Okunan Kitaplar: Nedir, Ne Zaman ve Nerede Okunurlar?

Kitaplar okunurluklarına göre dört gruba ayrılırlar:

- 1- Bir kişinin tek başına bir köşeye çekilerek sadece gözleriyle okuyabileceği kitaplar (Günümüzde Batı kültürünü almış kişilerin okuyup yazdığı kitaplar bu çeşittendir).

3 Miras H. Idelbayev, "Eski ve Ortaçağ'da Türk Sözlü Edebiyatı", çev. Liliye Sabirova, *Türkler*, H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (ed.), c. V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002; Gonca G. Alpaslan, *XIX. Yüzyıl Yazılı Anlatılarında Sözlü Kültür Etkileri*, Ankara: TTK Basımevi, 2002; Abidin Pariltı, "Sözlü Kültürde Hikâye Anlatıcıları", *Halkbilimi Araştırmaları 3. Kitap*, İstanbul: E Yayınları, 2004.

4 Hatice K. Arpaguş, "Gelenek ve Şifahî Kültür Bağlamında Osmanlı Toplumunda Dinî Değerler: Otodidakt Eğitim Kurumları ve Kaynakları Örneği", *Değerler Eğitimi Dergisi*, c. II, sy. 7-8, s. 81-126; Mustafa Kara, "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar", *İslâmî Araştırmalar*, 1999, c. XII, sy. 2.

- 2- Belirli bir bilgi disiplinine bağlı olarak yazılmış, münevver bir kişinin kendi kendine veya bir topluluk içinde okuyup değerlendirebileceği kitaplar (Divanlar, mesneviler, belâgat kitapları, dinî ilimlere ait kitaplar... gibi.)
- 3- Anlatı kitapları: Sözlü halk edebiyatı ürünlerinin yazıya geçirilmiş şekilleridir. Bu gibi şifahî eserlerde anlatıcı, konuyu âdeta ezberlemiştir. Kendine mahsus bir anlatma üslûbu geliştirerek bulunduğu mecliste halka hikâyeyi söz yanında mimik ve taklitlerle, bazen de şiir ve müzikle süsleyerek aktarır. Anlatı kitaplarını da şöyle tasnif edebiliriz: a) Şifahî kültürün bir ürünü olup kulaktan kulağa nakledilerek varlığını sürdüren ve sonradan yazıya geçirilen masal, destan ve halk hikâyeleri (Dede Korkut Hikâyeleri, Köroğlu Destanı, Tahir ile Zühre, Keloğlan... gibi); b) Önceden halka kitaptan okunurken zamanla yazarının ortaya koyduğu şekilden uzaklaşarak anlatıma dayalı bir hale gelen ve anlatıcıların üslûbuna uygun yeni şekillere bürünen hikâyeler (Seyfî'l-Mülûk Hikâyesi, Ferhad ile Şirin, Leyla ile Mecnun, Hikâye-i Derdiyok ile Zülfüsiyah... gibi); c) Tamamen anlatıma dayalı hikâyeler (Asüman ile Zîcan, Âşık Garib Hikâyesi, Kerem ile Aslı, Hikâye-i Mahmud ile Elif, Hikâye-i Razınihan ile Mahfûruze Sultan, Hikâye-i Şah İsmail ve Gülizar, Arzu ile Kanber... gibi. -XIX. yüzyıldan sonra bu eserlerin matbu nüshaları ortaya çıkmıştır-), ç) Nasreddin Hoca ve İncili Çavuş lâtifeleri gibi fıkralar.

Sıraladığımız bu üç grup kitap konumuzun dışındadır. Bunlardan birinci ve ikinci grupta yer alan eserler “kitabî kültür”e aittir. Üçüncü gruba dâhil ettiklerimiz de “şifahî kültür”ün ürünleridir. Makalemizin konusu olan kitaplar ise bu iki kültürün kesişme noktasında yer alan, biraz sonra ele alacağımız dördüncü grup kitaplardır.

4- Halka yüksek sesle okunmak için yazılmış kitaplar.

Makalemizin konusunu bu eserler teşkil etmektedir: “Dinleme kültürü ve geleneğine sahip olan topluma yüksek sesle okunmak (kıraat edilmek) için yazılmış olan kitaplar.” Bu eserler dinî-tasavvufî hikâyelerden bilgi ve öğüt verici kitaplara, macera kitaplarından aşk ve kahramanlık destanlarına kadar geniş ve farklı konuları içermektedirler. Fakat aralarında bazı ortak noktalar vardır.

Okuma toplantıları için yazılmış -elimizde bulunan-en eski kitaplara bacak olursak bunların XIII.-XIV. yüzyıllardan kalma elyazması kitaplar olduklarını görürüz. Bu kitaplarda anlatım çok sade ve yalındır. Edebî sanatlarla ve söz oyunlarına fazla iltifat edilmez. Kolay anlaşılır olmak önemlidir. Şekil genellikle nazımdır, çünkü manzum eserlerdeki kafiye ve vezin akılda kalıcılığı ve ezberlemeyi kolaylaştırır. Fakat eserde vezin ve kafiye bozuklukları olabilir, buna önem verilmez. Kitap nesir halinde yazılmışsa içinde kafiye benzer ses ve hece tekrarları bulunur veya önemli cümle ve kelime grupları ara ara tekrarlanır.

Bu kitaplarda bilgi vericilik ve nasihat edicilik ön plandadır. Metinlerde her bölümün sonunda ders verici bir beyit veya kıt'a bulunur.

Diğer taraftan bu kitapların genellikle bir toplantıda okunup bitirilecek uzunlukta meclislere bölünmüş olduklarını görürüz. Bazı kitaplarda bu bölümlerin başında ve sonunda dinleyiciye hitap edici "hoş geldiniz" veya "yarın akşamki toplantıda görüşmek üzere güle güle" kabilinden mısralara rastlayabiliriz.⁵

Ayrıca metnin anlatımında onun bir topluluğa okunmak için yazılmış olduğunu belirten ifadeler bulunur. "Dinle, işit, ey hoca, ey ahi..." gibi dinleyicinin dikkatini canlı tutacak ifadeler vardır.⁶

Kitapların halka okunduğu mekânlar: XIII. yüzyıldan geçen asrın başına kadar süren uzun zaman dilimi içinde kıraat meclislerinin toplandığı değişik mekânlar oluşmuştur. Meselâ camilerde yatsı namazından sonra dinî bilgi veren kitaplar okunmaktaydı. Camilerin yakınlarında namaz vaktini bekleyen kimseler için dinî kitapların okunduğu kıraathane türü mekânlar da oluşmaya başlamıştı. Ramazanlarda özellikle teravihten önce ve sonra bu gibi mekânlar da toplanan cemaate akaid, fıkıh, siyer gibi konuları içeren çeşitli kitaplar yanında ahlâkî bilgi ve öğütler veren dinî hikâyeler okunurdu.

Köy odaları, dinî-ahlâkî kitapların yanında kahramanlık destanlarının okunup dinlenildiği mekânlardı. Kışlalarda askerin azmini ve maneviyatını yükseltici kahramanlık kitaplarının okunması da eğitimin bir parçası idi. Kahvehanelerde de kahramanlık kitaplarının yanında macera kitaplarını bir okuyandan dinlemek pek revaçta idi.

Evlerde de uzun kış gecelerinde periyodik olarak devam eden kıraat meclisleri olurdu. Aile fertleri ve komşular belirlenen bir evde tertip edilen toplantıya vaktinde gelip yerlerini alarak okunan kitabı sessizce dinlerler, toplantı bitince ertesi gece aynı saatte aynı yerde bulunmak üzere sözleşerek dağılırlardı.⁷

III. Kıraat Meclislerinde Okunan Kitaplar: Tasnif

A. Konularına Göre Tasnif

Bu kitaplar şu şekilde gruplandırılabilir:

1. Dinî-tasavvufî içeriği olan kitaplar: Bu kitaplar iman ve ibadet hakkında bilgi verir. Ahlâkî yönden geliştirici nasihatler verir. Hem İslâm tarihi,

5 Zehra Öztürk, "Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantılarının Yeri ve Okunan Kitaplar", s. 134-138; Sadettin Buluç, "Dursun Fakih'in Gazavat-nâmesi", *X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, 1963, Ankara: TTK Basımevi, 1964, s. 19-20.

6 İ. H. Ertaylan, *Varaka ve Gülşah*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945, s. 3; Sadettin Buluç, "Dursun Fakih'in Gazavat-nâmesi", *X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, 1963, Ankara: TTK Basımevi, 1964, s. 19-20; Zehra Öztürk, "Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantılarının Yeri ve Okunan Kitaplar", s. 143-144.

7 Zehra Öztürk, "Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantılarının Yeri ve Okunan Kitaplar", s. 134-138; V. Mahir Kocatürk, *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1970.

hem ahlâkî bilgi, hem de genel kültür veren kitaplara *Mevlid*, *Muhammediyye*, *Envârü'l-âşıkîn*, *Ahmediyye*, *Müzekki'n-nüfûs*... gibi kitaplar örnek olarak verilebilir. İman ve ibadetle ilgili kitaplara da *Vikaye Tercümesi*, *Mızraklı İlmihal*, *Delâilü'l-hayrât*, *Şürutü's-salât*... gibi ilmihal ve dua kitaplarından örnek gösterilebilir.

2. **Dinî-destânî kahramanlık kitapları:** Bunlar da daha çok askerin kahramanlık duygularını ayakta tutmak, cihad ruhunu devam ettirmek için yazılmış kitaplardır. Kışlalarda, kahvehanelerde, özellikle yeniçeri kahvehanelerinde bu tarz eserler çok tutulmuştur. Başlıcaları *Siyer Kitapları*, *Hız. Ali cenknâmeleri*, *Battalgazi*, *Danişmendgazi*, *Ebu Müslim*, *Saltuknâme*... gibi kitaplarla *Anternâme* gibi macera kitaplarıdır.
3. **Diğer peygamberlerin ve velilerin hayatını anlatan menkabevî ders verici hikâyeler:** Bunlar da *Kıssa-i Yusuf*, *Halilnâme*, *İbrahim Edhem*... gibi kitaplardır.
4. **Halk hikâyeleri:** Bunlar da aşk hikâyeleri ve hayatın diğer yönlerini anlatan nispeten eğlendirici kitaplardır. *Varka ve Gülşah*, *Uğru ile Kadı*... gibi.

B. Kronolojik Tasnif

1. **XIII.-XIV.Yüzyıllar:** Bu yüzyıllar Selçuklu Devleti'nin yavaş yavaş hâkimiyetini kaybettiği ve Anadolu'da çeşitli beyliklerin kurulduğu dönemleri içine alır. Aynı zamanda bu asırlar Osmanlı Beyliği'nin de kurulduktan hemen sonra büyük devlet olma yolunda adım attığı devrelerdir. Anadolu'ya yerleşmiş çoğu göçebe olan halka İslâmiyet'i öğretmek, dinî-ahlâkî bilgiler vermek maksadıyla onlara uygun halk kitapları yazılmıştır. Bu dönem kıraat toplantılarında okunmaya müsait kitapların en çok yazıldığı bir devirdir. Bu kitaplardan birçoğu Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar halk üzerinde tesirini sürdürmüştür: Halil Oğlu Ali'nin *Yusuf ve Zeliha'sı*, Şeyyad Hamza'nın *Yusuf ve Zeliha'sı*, Âşık Paşa'nın *Garibnâme'si*, Kastamonulu Şâzî'nin *Dâsitân-ı Maktel-i Hüseyin'i*, Darir'in *Kıssa-i Yusuf'u*, Yusuf-ı Meddah'ın *Varka ve Gülşah'ı*, Tursun Fakı'nın *Muhammed Hanefî Cengi*, Tursun Fakı'nın *Gazavat-ı Resulullah'ı*, *Kıssa-i Mukaffa*, *Dâsitân-ı Güvercin*, *Dâsitân-ı Kesikbaş*, *Dâsitân-ı Geyik*, Kayserili İsa'nın *Dâsitân-ı İbrahim'i*, Yusuf-ı Meddah'ın *Hikâyet-i Kız ve Cehûd*, Yusuf-ı Meddah'ın *Kadı ve Uğru*, *Feth-i Kal'a-yı Selâsil*, *Cenâdil Kalesi*, *Gazavat-ı Ali (Emiri'l-Mü'minîn)*, *Gülşehri'nin Kudurî Tercümesi* (yazma nüshası mevcut değil), Sule Fakı'nın *Yusuf ve Zeliha'sı*, *Kıssa-i Kahkaha*, *Gazavat-ı Umman ve Sanduk*, *Dâsitân-ı İbrahim Edhem*, *Dâsitân-ı Hz. İsa (Cimcime Sultan)*.

2. **XV.Yüzyıl:** *Dânişmendnâme*, *Battalnâme* gibi destanî hikâyeler XII. yüzyıldan itibaren Türkçe olarak meddahlar tarafından halka anlatılmıştır. Fakat

XIV. yüzyıldan itibaren yazıya geçirilmişlerdir. Mevcut yazma nüshalar XV. yüzyıla aittir: Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i, Abdülvasi Çelebi'nin *Halilnâme*'si, Ahmed-i Dâi'nin *Câmasbnâme*'si, Devletoglu Yusuf'un *Vikaye Tercümesi*, Abdî Musa'nın *Câmasbnâme*'si, Muhammediyye, *Envârü'l-âşıkîn*, *Siyer-i Nebi*, *Ebu Müslim*, *Battal Gazi*, *Dânişmendnâme*, *Saltuknâme*, *Müzekki'n-nüfûs*, Yahya b. Bahşi'nin *Maktel-i Hüseyin*'i, *Anternâme*.

3. XVI. ve XVII. Yüzyıllar: Bu yüzyıllar geçmiş dönemlerde yazılmış olan kitapların tekrar tekrar yazılıp meclislerde okunduğu dönemlerdir. Bu dönemde ortaya çıkan tek kitap olarak *Mızraklı İlmihal*'i gösterebiliriz.

4. XVIII. Yüzyıl: Bu yüzyılın en önemli toplantı kitapları Ahmed Mürşidî'nin *Ahmediyye*'si ve Karadavudzade'nin *Delâil-i Şerîf* diye de bilinen *Delâil-i Hayrât*'ıdır. Geçmiş dönemlerde yazılmış olan kitapların yanı sıra okuma toplantılarında bu eserler de revaç bulmaya başlamış, sonraki asırlarda da okunmuştur.

5. XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başları: Bu dönemde matbaa ortaya çıkmış ve artık halk kitapları matbu olarak yayınlanmaya başlamıştır. *Mevlid*, *Muhammediyye*, *Ahmediyye*, *Mızraklı İlmihal*, *Hiz. Ali Cenklere*, *Battalgazi Hikâyeleri* gibi kitapların toplantılarda okunup dinlenilmesi ilk devirlerindeki canlılığını bu dönemlerde de sürdürmüştür.

Fakat XVIII. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan yeni halk hikâyeleri artık ki-taptan dinleyici topluluğuna okunan değil, meddah ve âşıklar tarafından kâh taklit yaparak kâh saz eşliğinde türküler söyleyerek anlatılan aşk ve macera konularına dönüşmüştür. Bu makalenin konusu, topluluğa anlatılan hikâyeler değil "topluluğa okunmak için yazılmış olan ve kıraat meclislerinde okunan halk kitapları" olduğu için anlatıma dayalı meddah hikâyelerini burada zikretmedik.

Tabii bu arada Batı'dan tercüme veya Avrupaî tarzda yazılmış hikâye ve romanlar da yaygınlaşmaya, buna bağlı olarak özellikle okuryazar kitle arasında dinleyici topluluğuna "yüksek sesle kitap okumak"tan ziyade kitabı eline alarak kendi başına bir kenara çekilip "sessiz, içinden okuma" veya "gözüyle okuma" alışkanlığı yerleşmeye başlamıştır.

Bu dönemde yazılmış kıraat meclislerinde okunmaya yönelik kitaplar da vardır: Mehmed Münib Ayıntabî'nin *Siyer-i Kebîr*'i, Münif Fehim Paşa'nın *Aziziye* diye meşhur olan *Muhtasar (Kudûrî) Tercümesi* ve son dönemlerde yaygınlaşan *Şürutü's-salât Tercümesi* bunlar arasında en önemlileridir.

6. Cumhuriyet Dönemi: Cumhuriyet'in ilk yıllarında da halk kitaplarının basımı ve kıraat toplantılarındaki popülerliği devam etmiş, fakat özellikle harf devriminden sonra yavaş yavaş azalmaya başlamıştır. Batılı tarz kitaplar, okuryazarları sessiz veya gözüyle okumaya yönlendirirken, yazılı kültürün tesiriyle kıraat toplantıları da yavaş yavaş ortadan kalkmaya baş-

lamıştır. Radyonun icadı da toplumdaki dinleme alışkanlığını başka yön-
lere kanalizetmiştir.

Bu arada bazı halk kitapları da çağın gereklerine ayak uydurmak gayesiyle kısmen modernleştirilmiştir.⁸

IV. Kıraat Meclislerinde Okunan Kitaplar

A. Dinî-Tasavvufî İçeriği Olan kitaplar

1. Mevlid ve Toplantılarda Onunla Birlikte Okunan Destanî Hikâyeler

a. Mevlid: XIV. yüzyıldan itibaren Darîr'in *Siyerî*'nden bazı mısralar ve Ahmedî'nin *Mevlid* isimli mesnevisi ileride gelecek olan Süleyman Çelebi'yi haber verse de, bu sahada tek ve kalıcı eser Süleyman Çelebi'nin 812/1409'da yazdığı *Vesiletü'n-necât*'tır.⁹ Edebiyat tarihimizde mevlid türünde pek çok eser yazılmıştır. Fakat toplantılarda okunma ve dinlenme açısından "Mevlid" denilince Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-necât*'ı akla gelir. Halk arasındaki adıyla o "Mevlût"tür. Çok saygı gösterilen bir kitap olduğu için "Mevlid-i Şerîf" veya "Mevlûd-i Şerîf" de denir.

Mevlid yüzyıllarca halk arasında okunduğu için zamanla metni değişime uğramıştır. Günümüze kadar gelen meşhur *Mevlid*'le Süleyman Çelebi'nin yazmış olduğu asıl Mevlid (*Vesiletü'n-Necat*) metni arasında bazı farklar vardır. Bir de Geyik, Güvercin, Deve, Kesikbaş, Ejderha gibi küçük hikâyeler *Mevlid* nüshalarına eklenmiş, zamanla bunlar da *Mevlid*'in ayrılmaz birer parçası olmuşlardır.¹⁰

Yazma nüshaları:¹¹ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, E.H.1611, istinsah tarihi: 993/1585; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, E.H.1613, istinsah tarihi: 1088/1677-78; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Y. 120; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Y. 2649/I; İstanbul Belediye Kütüphanesi, Belediye Yazmaları, O. 33; İstanbul Belediye Kütüphanesi, Belediye Yazmaları, O. 45; İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet, K. 564; İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet, K.166; İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet, K.

8 Bu modernleştirmeye örnek olarak Sağlam Kitabevi'nin tarihsiz olarak yayınladığı (1945'ten sonraki yıllar olabilir) bazı kitapların isimlerini verebiliriz: *Kesikbaşın İntikamı*, *Hız. Ali ve Kılıç Arkadaşları*, *Hız. Ali ve Cenk Ortakları*, *Hız. Ali Ölüm Vadiğinde...* gibi.

9 V. Mahir Kocatürk, *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 246-269; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, c. VI, s. 315; *Büyük Türk Klasikleri*, c. II, İstanbul: Ötügen-Söğüt Yayınevi, s. 130; A. Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi: XV. Yüzyıla Kadar*, İstanbul: Kitabevi, 1999, s. 117, 120 ve 290-291.

10 Nurettin Albayrak, "Dini Türk Halk Hikâyelerinden Geyik, Güvercin ve Deve Hikâyeleri: Kaynakları ve Metin Tesisi", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı, 1993.

11 Ö. Saim Kurmuş, "Bursa Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'ndeki Halk Kültürü ile İlgili Eserler", *Bursa Halk Kültürü, II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü, Bursa, 2005, c. II, s. 431-436

425; İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet, K.106; İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet, K. 415; İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet, K.44; İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet, K. 212 (*Mevlid*'in Rumcaya manzum çevirisi); Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 4339; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 4452; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 5043; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 4906; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Ulucami, 2968; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Ulucami, 2523; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 4840/2; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 4771/2; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 4784/4; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 4782; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 4784/3; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 4231/2; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 4231/1; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Haraççı, 895/8; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 118/1; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 449; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 502; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 578/1; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 763/1; *Mevlud-i Nebî ve Rumca Tercümesi*, Dr. Emel Esin kütüphanesi, 599.

Matbu nüshaları:¹² *Mevlid-i Şerif*, Süleyman Çelebi, İstanbul: Bezm-i Âlem Valide Sultan Mektebi Matbaası, 1270/1853; *Mevlid-i Şerif*, Süleyman Çelebi, İstanbul, 1271/1855; *Mevlid-i Şerif*, Süleyman Çelebi, İstanbul, 1283/1866; *Mevlid-i Şerif*, Süleyman Çelebi, İstanbul, 1289/1872; *Mevlid-i Şerif*, Süleyman Çelebi, İstanbul: İbrahim Efendi'nin Matbaası, 1299/1882; *Mevlid-i Şerif*, Süleyman Çelebi, İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye Matbaası, 1303/1887; *Mevlid-i Şerif*, Süleyman Çelebi, İstanbul, 1306/1889; *Mevlid-i Şerif*, Süleyman Çelebi, İstanbul, 1307/1890; *Mevlid-i Şerif*, Süleyman Çelebi, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1311/1893; *Mevlid-i Şerif*, Süleyman Çelebi, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1311/1893 (1928'den sonra yapılmış kaçak baskı); *Mevlid-i Şerif*, Süleyman Çelebi, Basdıran: Mahmud Celâleddin Paşa, Hanya: Girid Matbaası, 1311/1893; *Mevlid-i Şerif*, Süleyman Çelebi, Hanya: Girid Matbaası, 1312/1894; *Mevlid-i Şerif*, Süleyman Çelebi, İstanbul, 1314/1896; *Mevlid-i Şerif*, Süleyman Çelebi, neşreden: Türk Kütüphanesi sahibi Hafız Mehmed Emin, İstanbul: Babîali Caddesi'nde 34 Numaralı Matbaa, 1314/1896; *Mevlid-i Şerif*, Süleyman Çelebi, neşreden: Türk Kütüphanesi sahibi Hafız Mehmed Emin, İstanbul: Feridiye Matbaası, 1317/1899; *Mevlid-i Şerif*, Süleyman Çelebi, İstanbul: Ahmed Kâmil Matbaası, 1323/1905; *Musahhah Mevlid-i Şerif*, Süleyman Çelebi, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1324/1906 (1928'den sonra yapılmış kaçak bir bas-

12 S. Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. III, 1131-1132 ve c. V, 2318.

Diğer yazma nüshalar: İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet, K.166 (*Mevlid* içinde); İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet, O.45 (*Mevlid* içinde); Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 4452 (*Mevlid* içinde); Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 763/4.

c. Kız Mevludu (Destan-ı Kız, Hikâye-i Kız ma'a Cehûd): XIV. yüzyılda yazılmış halk dilinde bir mesnevidir. Yusuf-ı Meddah'a ait olan *Hikâye-i Kız* ve *Cehûd* adlı yazmaların yanında yazar adı belli olmayan başka yazma nüshalar da vardır. Eser halk arasında okuna okuna değiştirilmiş ve anonimleşmiş olabilir. Değişik nüshalarda kitabın adı "Kız Mevlûdu, Destan-ı Kız, Hikâye-i Kız ma'a Cehud" gibi şekillerde görülmektedir. Zamanla *Mevlid* nüshalarında yer almıştır.

*Yusuf-ı Meddah'ın eserinin yazma nüshaları:*¹⁴ *Yusuf-i Meddah, Hikâyet-i Kız ve Cehûd*, Atatürk Üniv. Ktp., S. Özge (A. Sırrı), 544; *Yusuf-i Meddah, Hikâyet-i Kız ve Cehûd*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, 1930/5.

Anonim Yazma nüshalar: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Y. 2649/2; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Y. 520; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. 4339; *Destan-ı Kız*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 763/2.

Matbu nüshası: *Kız Mevlidi (Dâsitân-ı Kız)*, İstanbul, 1332

Latin harfli baskıları: *Kız Destanı = Haza Hikâyet-i Kız Maa Cuhud*, Halil Ersoylu (haz.), Ankara: Türk Dil Kurumu, 1996.

ç. Dâsitân-ı İbrahim (Vefat-ı İbrahim):¹⁵ XIV. yüzyılda Kayserili İsa'nın yazdığı bir manzumedir. Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'i konu edinir.

Yazma nüshası: Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Y 520/3.

d. Ejderha Destanı: Kirdeci Ali'nin yazdığı halk tipi bir mesnevidir. Hz. Peygamber ve Hz. Ali'yi anlatan olağanüstü olayların geçtiği bir destandır.¹⁶ *Mevlid*'le okunan küçük hikâyelerdendir.

Yazma nüshalar: *Destan-ı Ejderha*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 763/6; Ankara Millî Kütüphanesi, V. Mahir Kocatürk Bağışı, No. A/3881. İstinsah tarihi: 1461.

e. Kesikbaş Destanı: XIII.-XV. yüzyıllar arasında Anadolu'da geniş halk kitle-

¹⁴ Amil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi*, s. 84.

¹⁵ Amil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi*, s. 82-83; Hanife Koncu, "Edebiyat-Tarih Bağlamında Bir Mesnevi: Dâstân-ı Vefat-ı İbrahim", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi=The Journal of Turkish Cultural Studies*, 2001, sy. 4, s. 125-158.

¹⁶ Mustafa Tatçı ve Abdurrahman Güzel, "Hazret-i Ali ile İlgili Bir Manzum Hikâye: Destân-ı Ejderha ve Hazret-i Ali'ye Atfedilen Bir Eser: Emsal-i Hazret-i Ali", *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1991, c. VI, sy. 1, s. 67-89; Mustafa Tatçı ve Abdurrahman Güzel, "Kirdeci Ali'nin Ejderha Destanı", *Edebiyattan İçeri: Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar*. Ankara: Akçağ Yay., 1997, s. 322-337.

lerinin okumasına ve bir mekânda dinlemesine cevap veren küçük destanî hikâyelerin hususî bir grup teşkil ettiğini görüyoruz. Kirdeci Ali de bu tip destanları yazanlardan biridir.¹⁷ Kirdeci Ali'ye ait olan *Kesikbaş Destanı*, XIV. yüzyıl eserlerindendir. Bu küçük mesnevi, Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin başından geçtiği rivayet edilen olağanüstü olayları anlatır.

Yazma nüshaları: Kirdeci Ali, *Destan-ı Kesikbaş*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 763/7; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 4339 (*Mevlid* içinde); Kirdeci Ali, *Dâsitân-ı Kesikbaş*, Nuruosmaniye Ktp. 3430/4; Kirdeci Ali, *Dâsitân-ı Kesikbaş*, Ankara Millî Kütüphanesi, V. Mahir Kocatürk Bağışı, No. A/3881: İstinsah tarihi: 1461.

Matbu nüshaları: Genellikle matbu mevlidlerin sonunda yer alır.

Latin harfli baskıları: *Kesikbaşın İntikamı*, İstanbul: Sağlam Kitabevi, ts.; Mustafa Argunşah, *Kirdeci Ali: Kesikbaş Destanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002.

f. Güvercin Destanı (Dâsitân-ı Hamâme): Kirdeci Ali'nin yazdığı bu küçük dînî-destanî eserde Peygamberimiz'in mucizesi ve onun örnek ahlâkı konu edilmektedir. *Güvercin Destanı* da toplantılarda *Mevlid*'le beraber okunan küçük hikâyelerdendir.¹⁸

Yazma nüshaları: Kirdeci Ali, *Dâsitân-ı Hamâme (Dâsitân-ı Güvercin)*, Nuruosmaniye Ktp. 3430/3; *Destan-ı Güvercin*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 763/8; Ankara Millî Kütüphanesi, V. Mahir Kocatürk Bağışı, No. A/3881: İstinsah tarihi: 1461; İstanbul Belediye Kütüphanesi, Mualim Cevdet, K.166 (*Mevlid* içinde).

g. Destan-ı Deve: Tahminen XIV. yüzyılda yazılmıştır; genellikle *Mevlid* nüshalarının sonunda bulunan hikâyelerden biridir.¹⁹

Yazma nüshası: *Destan-ı Deve*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 763/10; *Hikâye-i Deve*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 4452 (*Mevlid* içinde).

2. Muhammediye: Gelibolulu Yazıcıoğlu Mehmed'in meşhur eseridir. Arapça yazdığı *Meğaribu'z-zaman*'ı, daha sonra manzum olarak Türkçeye çevirmiş ve bu eser ortaya çıkmıştır. Eseri Kur'an ve Hadise istinaden İslâm dininin geniş bir surette izahıdır. Yazar bu eserinde Hz. Muhammed'in

17 Amil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi*, s. 82-83; Şükrü Elçin, "Kirdeci Ali'nin Kesik Baş Destanı", *Türk Dili*, sy. 517, s. 64-64; A. Yaşar Ocak, *Türk Folklorunda Kesikbaş (Tarih-Folklor İlişkisinden Bir Kesit)*, Ankara, 1989; Fuat Özdemir, "İlk Dinî Destanlar ve Kesikbaş Destanı", *Folklor Araştırmaları Kurumu Yıllığı*, Ankara: 1975, s. 127-129; V. M. Kocatürk, *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 142.

18 Amil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi*, s. 77; Nurettin Albayrak, a.g.t.; V. M. Kocatürk, *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 145.

19 Nurettin Albayrak, a.g.t.

hayatını anlatırken dinî ve ahlâkî bilgi vererek halkı eğittiği gibi dilinin kalitesiyle de okunduğu dönemlerde halkın kültür seviyesini yükseltmiştir.²⁰ Yazıcıoğlu Mehmed inziva halinde yaşadığı Gelibolu'da 855/1452'de vefat etmiştir.

*Yazma nüshaları:*²¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv ve Neşriyat Müd. Kitaplığı, 431/A: Telif tarihi: 853/1449 (Müellif Nüshası); Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi, 108: İstinsah tarihi: 895/1490; Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi, 107: İstinsah tarihi: 995/1587; Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi, 106; Atıf Efendi Kütüphanesi, 1503: İstinsah tarihi: 941/1534-1535; Köprülü Kütüphanesi, II O. 144: İstinsah tarihi: 989/1581; Bayazıt Devlet Kütüphanesi, Millet Kütüphanesi, Manzum Eserler, 877: İstinsah tarihi: 1018/1609; Bayazıt Devlet Kütüphanesi, Millet Kütüphanesi, Manzum Eserler, 876: İstinsah tarihi: 1071/1660-1661; Bayazıt Devlet Kütüphanesi, Millet Kütüphanesi, Manzum Eserler, 876/1: İstinsah tarihi: 1115/1703-1704; Bayazıt Devlet Kütüphanesi, Millet Kütüphanesi, Manzum Eserler, 878: İstinsah tarihi: 1207/1792-1793; Bayazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 1959: İstinsah tarihi: 1158/1745; Bayazıt Devlet Kütüphanesi, Bayazıt Bölümü Yazma Eserler, 9273: İstinsah tarihi: 888/1483; Nuruosmaniye Kütüphanesi, 2155/2578; Nuruosmaniye Kütüphanesi, 2156/2579: İstinsah tarihi: 997/1588-1589; Nuruosmaniye Kütüphanesi, 2157/2580: İstinsah tarihi: 1077/1666-1667; Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah Efendi, 189: İstinsah tarihi: 999/1590-1591; Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, 1491: İstinsah tarihi: 1164-1165/1751-1752; Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, 1490: İstinsah tarihi: 1167/1753-1754; Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 328: İstinsah tarihi: 1231/1816; Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 1533: İstinsah tarihi: 1178/1764-1765; Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 1535; Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 1537; Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 1539; Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 1540; Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 1544; Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 1538: İstinsah tarihi: 1055/1645; Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 1543: İstinsah tarihi: 933/1526-1527; Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 1542: İstinsah tarihi: 938/1531-1532; Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2828: İstinsah tarihi: 958/1551; Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 1541: İstinsah

20 V. Mahir Kocatürk, *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 279; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. VI, s. 420-421; *Büyük Türk Klasikleri*, c. II, s. 153; A. Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi*, s. 354-364; A. Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: MEB Yayınları, 1998, s. 350-353; Hatice K. Arpaguş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001, s. 24-27.

21 A. Çelebioğlu, *Muhammediye*, İstanbul: MEB Yay., 1996, c. I, s. 78; Mine E. Özen, *Dr. Emel Esin Kütüphanesi Kataloğu (Yazma Eserler)*, İstanbul: Tek-Esin, 1995; Zehra Öztürk, "Muhammediye'nin İki Yazma Nüshası ve İki Kadın Müstensih", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, c. I, sy. 1, s. 333-338; Zehra Öztürk, *Hacı Selim Ağa Ktp. Türkçe Mesnevi Yazmaları Kataloğu*, s. 24-25; Ö. S. Kurmuş, *Bursa Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'ndeki Halk Kültürü ile İlgili Eserler*, Bursa, 2005.

tarihi: 959/1552; Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 1545: İstinsah tarihi: 1025/1616; Süleymaniye Kütüphanesi, M. Arif-M. Murad, 61: İstinsah tarihi: 1038/1628-1629; Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hayri Abdullah Efendi, 270: İstinsah tarihi: 969/1561-1562; Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 452: İstinsah tarihi: 974/1566-1567; Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2827: İstinsah tarihi: 982/1574-1575; Süleymaniye Kütüphanesi, Şazeli, 81: İstinsah tarihi: 1015/1606-1607; Süleymaniye Kütüphanesi, Şazeli, 82; İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, T.Y., 4651; Süleymaniye Kütüphanesi, Darülmecnevi, 267: İstinsah tarihi: 1064/1653-1654; Süleymaniye Kütüphanesi, Darülmecnevi, 266: İstinsah tarihi: 1070/1659-1660; Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi, 208: İstinsah tarihi: 1197/1783; Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 2059; Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 699; Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 509; Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan, 258: İstinsah tarihi: 1071/1660-1661; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2240: İstinsah tarihi: 1071/1660-1661; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2239; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2840; Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 1395: İstinsah tarihi: 1265/1848-1849; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, K.1013; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, K. 1014; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, K. 1016: İstinsah tarihi: 939/1532-1533; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, K. 1017: İstinsah tarihi: 1015/1606-1607; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Y. 4445; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, R. 365: İstinsah tarihi: 1080/1669-1670; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.S. 93: İstinsah tarihi: 908/1502-1503; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.S. 372: İstinsah tarihi: 908/1502-1503; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Yeni Yazmalar B. 738; İÜ Edb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Seminer Kitaplığı, 4012: İstinsah tarihi: 1011/1602-1603; Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 533: İstinsah tarihi: 1048/1638-1639; Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 561: İstinsah tarihi: 1056/1646; Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayi Efendi, 303: İstinsah tarihi: 1168/1754-1755; Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayi Efendi, 626; Afyon, Gedik Ahmed Paşa Kütüphanesi, 17630; Afyon, Gedik Ahmed Paşa Kütüphanesi, 17681; Akhisar, Zeynelzade Kütüphanesi, 203; Akhisar, Zeynelzade Kütüphanesi, 565; Amasya Kütüphanesi, 426; Amasya Kütüphanesi, 851/5 (beş nüsha); Amasya Kütüphanesi, 7318; Burdur, Halk Kitaplığı, 956; Burdur, Halk Kitaplığı, 2168; Bursa, Arkeoloji Müzesi Kitaplığı, B 2/55; Bursa, Arkeoloji Müzesi Kitaplığı, B 204/1703; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Haraççıoğlu, 774; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Haraççıoğlu, 775; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Ulucami, 1710; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Ulucami, 1709; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Ulucami, 1707; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Ulucami, 1706; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kü-

Böylece iki kardeşin aynı kitabın tercümesi olarak hazırladıkları mensur *Envârü'l-âşıkîn* ve manzum *Muhammediyye*, XV. yüzyıldan beri Türk halkının vazgeçemediği iki başucu kitabı olmuştur.²³

Yazma nüshaları: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, K.1012, istinsah tarihi: 967/1559-1560; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, K.1052, tahminen XVI. asırda kopya edilmiştir.; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Y.4886, istinsah tarihi: 1089/1678-1679; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.267; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, R.366, istinsah tarihi: 986/1578-1579; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, R.496, istinsah tarihi: 1173/1759-60; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.S. 375; Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Y.; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 4686; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 5054.

Matbu nüshaları:²⁴ Yazıcızâde Ahmed Bîcan, *Envârü'l-âşıkîn*, taşbaskısı, İstanbul, ts.; Yazıcızâde Ahmed Bîcan, *Envârü'l-âşıkîn*, İstanbul: Tabhane-i Amire, 1261/1845; Yazıcızâde Ahmed Bîcan, *Envârü'l-âşıkîn*, İstanbul, 1275/1858; Yazıcızâde Ahmed Bîcan, *Envârü'l-âşıkîn*, İstanbul: Tabhane-i Amire, 1278/1862; Yazıcızâde Ahmed Bîcan, *Envârü'l-âşıkîn*, Kazan: Kazan Üniviristi-ti'nin Tabhanesi, 1861/1278; Yazıcızâde Ahmed Bîcan, *Envârü'l-âşıkîn*, (basım yeri yok) 1283/1866; Yazıcızâde Ahmed Bîcan, *Envârü'l-âşıkîn*, İstanbul: Matbaa-i İraniye, 1292/1875; Yazıcızâde Ahmed Bîcan, *Envârü'l-âşıkîn*, Bulak: Bulak Matbaası, 1300/1883; Yazıcızâde Ahmed Bîcan, *Envârü'l-âşıkîn*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1301/1884 (1928'den sonra bir kaçak baskısı yapılmıştır); Yazıcızâde Ahmed Bîcan, *Envârü'l-âşıkîn*, İstanbul: Darü't-Tıbaatü'l-Amire, 1301/1884; Yazıcızâde Ahmed Bîcan, *Envârü'l-âşıkîn*, İstanbul: Şirket-i İraniye Matbaası, 1304/1887; Yazıcızâde Ahmed Bîcan, *Envârü'l-âşıkîn*, İstanbul, 1305/1887-88; Yazıcızâde Ahmed Bîcan, *Envârü'l-âşıkîn*, İstanbul: Şirket-i Hayriyye-i Sahhafiyye, Hacı Hüseyin Efendi'nin Matbaası, 1306/1889; Yazıcızâde Ahmed Bîcan, *Envârü'l-âşıkîn*, İstanbul: Sahafiye-i Osmaniye Şirketi, 1306/1889; Yazıcızâde Ahmed Bîcan, *Envârü'l-âşıkîn*, İstanbul: İbrahim Efendi'nin Matbaası, 1311/1894; Yazıcızâde Ahmed Bîcan, *Envârü'l-âşıkîn*, İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye Matbaası, 1318/1900; Yazıcızâde Ahmed Bîcan, *Envârü'l-âşıkîn*, İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye Matbaası, 1323/1905; Yazıcızâde Ahmed Bîcan, *Envârü'l-âşıkîn*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1324/1908.

23 V. M. Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 301; A. Çelebioğlu, "Ahmed Bîcan" *DİA*, c. II, s. 49-51; A. Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s. 175-180; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. III, s. 51-52; *Büyük Türk Klasikleri*, c. II, s. 265; Hatice K. Arpaguş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları*, s. 28-29.

24 Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. I, 352-353; Karatay, *İÜ Ktp. Türkçe Basmalar Alfabe Kataloğu*, c. I, 90-91.

Yeni harfli olanlar: Yazıcıoğlu Mehmed Efendi (857/1453), *Envârü'l-âşıkîn: Âşıkların Nuru*, Halil Bedi Fırat (haz.), İzmir: Ali Alkan Yayınevi, 1969; Yazıcızâde Ahmed Bîcan, *Envârü'l-âşıkîn*, Ahmet Kahraman (haz.), c. I-III, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1973; Yazıcızâde Ahmed Bîcan, *Envârü'l-âşıkîn*, M. Faruk Gürtunca (haz.), İstanbul, 1973; Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan, *Envârü'l-âşıkîn Hak Âşıklarının Nurları*, Arslan ve Melek Tekin (haz.), İstanbul: Bedir Yayınevi, 1403/1983.

Tez: Ayla İlhan, “Envârü'l-âşıkîn (Ahmed Bican)–Metin”, Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1969, Türkiye Enstitüsü, no. 891.

4. Ahmediyye (Kitâb-ı Mürşid-i Pend-i Ahmediyye): Ahmed Mürşidî olarak bilinen es-Seyyid Ahmed-i Diyâr-ı Bekrî tarafından toplantılarda kıraat edilmek için yazılmış dinî-didaktik bir mesnevidir. XVIII. yüzyılda yazılmış olmasına rağmen dili XIV. yüzyıl Türkçesidir. İçinde ilâhî aşk, ahiret inancı, Allah ve peygamber sevgisi gibi itikada ve ibadete ait kavramlar; iyi ve kötü huylar, insanların birbirleriyle münasebetlerinde gözetmeleri gereken âdâb kuralları gibi ahlâkî kavramlar yer almakta, her bölümün sonunda dinleyiciye bir ders verilmektedir.²⁵

Matbu nüshalar:²⁶ Ahmed, *Ahmediyye*, İstanbul: Tophane-i Amire İstihkâm Alayları Litografya Destgâhları, 1280/1863; Ahmed, *Ahmediyye*, İstanbul: Rıza Efendi Matbaası, 1288/1871; Ahmed Mürşidî, *Pend-i Ahmediyye*, İstanbul: 1290/1873; Ahmed, *Ahmediyye*, İstanbul: Matbaa-i Şirket-i İraniye, 1291/1874; Ahmed, *Ahmediyye*, İstanbul: Mustafa Ağa Taş Destgâhı 1293/1876; Ahmed Mürşidî, *Pend-i Ahmediyye*, İstanbul: 1294/1877; Ahmed, *Ahmediyye*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1303/1886; Ahmed, *Ahmediyye*, İstanbul: Sahaf İbrahim Ef. Matbaası, 1304/1887; Ahmed Mürşidî, *Pend-i Ahmediyye*, İstanbul: 1305/1887-1888; Ahmed, *Ahmediyye*, İstanbul: -el-Hac Hüseyin Efendi marifetiyle-1307/1889; Ahmed, *Ahmediyye*, İstanbul: Sahafiye-i Osmaniye'nin 87 numaralı matbaa-i mahsusasında, 1309/1892; Ahmed, *Ahmediyye*, İstanbul: Sahafiye-i Osmaniye Şirketinin Vezir Hanında kâin 25 numaralı matbaası, 1314/1897; Ahmed Mürşidî, *Pend-i Ahmediyye*, İstanbul: 1315/1897-1898; Ahmed, *Ahmediyye*, İstanbul: Hürriyet Matbaası, 1331/1915; Ahmed, *Ahmediyye*, (basım yeri ve tarih yok); Ahmed Mürşidî, *Pend-i Ahmediyye*, taşbaskısı (basım yeri ve tarihi yok)

Latin Harfleriyle basımları: Melih Yuluğ, *Ahmediyye*, İstanbul, 1976; Seyyid Ahmed-i Diyâr-ı Bekrî, *Ahmediyye (Kitâb-ı Mürşid-i Pend-i Ahmediyye)*, M. Faruk Gürtunca (haz.), İstanbul: Ülkü Kitapyurdu, I. c. 1976, II. c. 1977.; Ali Çelik,

25 V. Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 557; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. I, s. 80.

26 Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. I, 25 ve c. V, 2145; Karatay, *İÜ Ktp. Türkçe Basmalar Alfabe Kataloğu*, c. I, 562.

(Anadolu'da) Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları (Ahmediyye Örneği), Eskişehir: 2000.

Makale: Ali Çelik, "XVIII. Yüzyıl Müelliflerinden Ahmed Mürşidî'nin Ahmediyye İsimli Eseri", *Akademik Araştırmalar Dergisi: Osmanlı Özel Sayısı*, 2000, sy. 4-5, s. 85-101.

5. Müzekki'n-nüfûs: Eşrefoğlu Rumî'nin 1448'de yazdığı tasavvufi ahlâk kitabıdır. Didaktik mensur bir eserdir. Çok okunduğu için değişik kütüphanelerde yazma ve matbu nüshalarını görmek mümkündür.²⁷

Yazma nüshaları: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, A.1610, tahminen XVI. asırda kopya edilmiştir.

Matbu nüshaları:²⁸ Abdullah er-Rumi Eşrefzade, *Müzekki'n-nüfûs*, İstanbul: Darü't-Tıbaatü'l-Âmire, 1263/1847; Abdullah El-Rumi Eşrefzade, *Müzekki'n-Nüfus* -kenarında Sevakıb Tercümesi vardır-, İstanbul: Karahisarî Elhac Ali Rıza Efendi Taş Destgâhı, 1281/1864; Abdullah er-Rumi Eşrefzade, *Müzekki'n-Nüfus*, İstanbul: Urfevî Elhac Halil Zari Matbaası, 1288/1871; Abdullah er-Rumi Eşrefzade, *Müzekki'n-Nüfus*, İstanbul: Bolulu İbrahim Efendi Matbaası, 1291/1874; Abdullah er-Rumi Eşrefzade, *Müzekki'n-Nüfus*, İstanbul: Bosnavî Elhac Muharrem Efendi'nin Matbaası, 1291/1874; Abdullah El-Rumi Eşrefzade, *Müzekki'n-Nüfus*, İstanbul: Şirket-i Sahafiye (Elhac Hüseyin Efendi marifetiyle), 1301/1884; Abdullah er-Rumi Eşrefzade, *Müzekki'n-Nüfus*, İstanbul, 1306/1888-89; Abdullah er-Rumi Eşrefzade, *Müzekki'n-Nüfus*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1321/1903; Abdullah er-Rumi Eşrefzade, *Müzekki'n-Nüfus*, Sahaf Krimi Yusuf Ziya (neşr.), İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye Matbaası, 1327/1909; Abdullah er-Rumi Eşrefzade, *Müzekki'n-Nüfus*, taşbaskısı (basım yeri ve tarihi yok).

Yeni harfli olanlar: Eşrefoğlu Rumî (874/1469), *Tam Müzekki'n-Nüfus ayrıca Evradı Kadiriyye ve Şerhi Tercümesi*, İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1977; Eşrefoğlu Abdullah er-Rumî Eşrefzade (874/1469), *Tam Müzekki'n-Nüfus Nefisleri Temizleyen*, İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1983; Eşrefoğlu Rumî, *Müzekki'n-Nüfus*, Abdullah Uçman (haz.), İstanbul: İnsan Yayınları, 1996, 2003.

Tez: Abdullah Bağdemir, "Müzekki'n-Nüfus: Giriş-Metin-Sözlük", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1997.

6. Garibnâme: Âşık Paşa'nın 730/1330'da Kırşehir'de mesnevi tarzında yazdığı 12000 beyitlik ahlâkî, tasavvufî ve didaktik bir eserdir.²⁹

²⁷ N. Pekolcay ve A. Uçman, "Eşrefoğlu Rûmî", *DİA*, c. XI, s. 480-482; *Türk Dil ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. VI, s. 489-490; *Büyük Türk Klasikleri*, c. II, s. 262

²⁸ Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. III, 1286-1287 ve c. V, 2328; Karatay, *İÜ Ktp. Türkçe Basmalar Alfabe Kataloğu*, c. I, 5-6.

²⁹ V. Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 174; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. III, s. 283-285; *Büyük Türk Klasikleri*, c. I, s. 300; A. Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi*, s. 49-52.

Yazma nüshalar: Âşık Paşa, *Garibnâme yahud Âşık Paşa Divanı veya Ma-arifnâme*, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet, O. 113; Âşık Paşa, *Garibnâme = Maarifnâme*, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet, O. 54; Âşık Paşa, *Garibnâme*, Atatürk Üniversitesi Ktp., S. Özege (A. Sırrı), 389; Âşık Paşa, *Garibnâme*, Atatürk Üniversitesi Ktp., S. Özege, 2794

Yeni harfli matbu nüshalar: Âşık Paşa, *Garib-nâme (Tıpkıbasım, karşılaştırılmalı metin ve aktarma)*, Kemal Yavuz (haz.), İstanbul: TDK Yayınları, 2000, 2 Cilt; Âşık Paşa, *Garipnâme*, Bedri Noyan (haz.), Ankara, 1998.

Tezler: Avni Gözütok, “Âşık Paşa’nın Garibnâmesi: İlk Dört Babının Trans kripsiyonlu Metni, Gramer-Kelime Teşkili-Çekimleri ve Seçme Lûgat”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1986; Zeki Kaymaz, “Âşık Paşa: Garib-nâme”, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 1989; Hasan Altunzincir, “Garib-name: 1-5. Bablar”, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, 1991.

7. Mızraklı İlmihal: XVI.-XVIII. yüzyıllarda yazıldığı tahmin edilen bu anonim eser, içinde iman ve ibadete dair bilgiler bulunan küçük bir ilmihal kitabıdır. Günümüze kadar uzanan uzun bir zaman dilimi içerisinde, okuma toplantılarının önemli ve vazgeçilmez kitaplarından biri olmuş, halkın din anlayışını etkilemiştir. Diğer bir adı da *Miftahü'l-cenne* olan bu eser, camilerde, köy odalarında ve evlerde düzenlenen toplantılarda çok okunmuş ve ezberlenmiştir. Harekeli olarak birçok defa basılmıştır. Matbu nüshalarının kenarlarında namaz, dua ve ahlâka dair küçük risaleler bulunmaktadır.³⁰

Yazma nüshası: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No. 1164.

*Matbu nüshaları:*³¹ *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne* -sonunda *Huda Rabbim* ve *Pendnâme-i Azmi* vardır-, İstanbul: Matbaa-i Bab-ı Hazret-i Seraseri, 1258/1842; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne* -sonunda *Huda Rabbim* ve *Pendnâme-i Azmi* vardır-, İstanbul: Tabhane-i Âmire, 1261/1845; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne*, İstanbul: Tabhane-i Âmire Taş Destgâhı, 1263/1847; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne* -kenarlarında *Cevahirü'l-İslâm* vardır-, İstanbul: Tabhane-i Âmire Taş Destgâhı, 1264/1848; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne* -kenarlarında *Şurûtu's-salât, Cevâhirü'l-İslâm, Risale-i Sufî* ve *Üstünavi Dualar* vardır-, İstanbul: Tabhane-i Âmire Taş Destgâhı, 1268/1852; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne*, İstanbul, 1274/1858; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne*, İstanbul: el-Hac Muharrem Efendi Matbaası, 1275/1859; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne* -kenarlarında *Şurûtu's-salât, Cevâhirü'l-İslâm, Risale-i*

30 M. Kâmil Yaşaroğlu, “Mızraklı İlmihal”, *DİA*, c. XXX, s. 5-6; M. Bayram, “Anadolu Selçuklularından Günümüze Din Eğitimi”, *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri*, Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları, 1981, s. 49-53.

31 Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. III, 1140 ve c. V, 2318-2319.

Sufî ve Üstüvanî Dualar vardır-, İstanbul: Beyoğlu Kışlak-ı Hümayununda İstihkâm Alayları litografya destgâhları, 1275/1858; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne* -kenarlarında *Şurûtu's-salât, Cevâhirü'l-İslâm, Risale-i Sufî ve Üstüvanî Dualar* vardır-, Bosnevî el-Hac Muharrem Efendi'nin Taş Destgâhı, 1275/1859; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne* -kenarlarında *Şurûtu's-salât, Cevâhirü'l-İslâm, Risale-i Sufî ve Üstüvanî Dualar* vardır-, İstanbul, 1289/1872; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne* -kenarlarında *Şurûtu's-salât, Cevâhirü'l-İslâm, Risale-i Sufî ve Üstüvanî Dualar* vardır-, İstanbul, 1290/1873; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne* -kenarlarında *Şurûtu's-salât, Cevâhirü'l-İslâm, Risale-i Sufî ve Üstüvanî Dualar* vardır-, İstanbul: Rıfat Efendi'nin Matbaası, 1293/1876; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne*, İstanbul, 1297/1880; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne* -kenarlarında *Şurûtu's-salât, Cevâhirü'l-İslâm, Risale-i Sufî ve Üstüvanî Dualar* vardır-, İstanbul: Şirket-i Hayriye-i Sahafiye, 1298/1881; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne* -kenarlarında *Şurûtu's-salât, Cevâhirü'l-İslâm, Risale-i Sufî ve Üstüvanî Dualar* vardır-, İstanbul, 1302/1885; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne* -kenarlarında *Şurûtu's-salât, Cevâhirü'l-İslâm, Risale-i Sufî ve Üstüvanî Dualar* vardır-, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1306/1889 (sonunda 1312 tarihi var); *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne* -kenarlarında *Şurûtu's-salât, Cevâhirü'l-İslâm, Risale-i Sufî ve Üstüvanî Dualar* vardır-, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1306/1889 (Maarriif Nezareti'nin ruhsat tarihi 1319/1321'dir); *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1306/1889; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne* -kenarlarında *Şurûtu's-salât, Cevâhirü'l-İslâm, Risale-i Sufî ve Üstüvanî Dualar* vardır-, İstanbul: Şirket-i Hayriye-i Sahafiye, 1307/1890; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne* -kenarlarında *Şurûtu's-salât, Cevâhirü'l-İslâm, Risale-i Sufî ve Üstüvanî Dualar* vardır-, İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası, 1307/1890; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne* -kenarlarında *Şurûtu's-salât, Cevâhirü'l-İslâm, Risale-i Sufî ve Üstüvanî Dualar* vardır-, İstanbul: Sahafiye-i Osmaniye Şirketi, 1320/1902; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne*, İstanbul: Sahafiye-i Osmaniye Matbaası, 1323/1905; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne* -kenarlarında *Şurûtu's-salât, Cevâhirü'l-İslâm, Risale-i Sufî ve Üstüvanî Dualar* vardır-, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1324/1906 (Sonunda Sahafiye-i Osmaniye Matbaası, 1323 kaydı vardır); *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne*, İstanbul: Matbaa-i Hürriyet, 1330/1914; *Mızraklı İlmihal*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1330/1914; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne* -kenarlarında *Şurûtu's-salât, Cevâhirü'l-İslâm, Risale-i Sufî ve Üstüvanî Dualar* vardır-, İstanbul: Matbaa-i Yusuf Ziya, 1341/1922; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne* -kenarlarında *Şurûtu's-salât, Cevâhirü'l-İslâm, Risale-i Sufî ve Üstüvanî Dualar* vardır-, İstanbul: Mülhakat-ı Tabhane-i Âmire, ts.;

Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne -kenarlarında *Şurûtu's-salât*, *Cevâhirü'l-İslâm*, *Risale-i Sufî* ve *Üstüvanî Dualar* vardır-, İstanbul: Sahafiye-i Osmaniye Şirketi Matbaası, 1310/1892; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne* -sonunda *Şurûtu's-salât* vardır-, İstanbul: Arif Efendi Matbaası, 1315/1897; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne* -kenarlarında *Şurûtu's-salât*, *Cevâhirü'l-İslâm*, *Risale-i Sufî* ve *Üstüvanî Dualar* vardır-, İstanbul: İbrahim Efendi'nin Matbaası, taşbaskısı, ts.; *Mızraklı İlm-i Hâl Miftahü'l-cenne* -kenarlarında *Şurûtu's-salât*, *Cevâhirü'l-İslâm*, *Risale-i Sufî* ve *Üstüvanî Dualar* vardır-, Harputlu Ömer Efendi marifetiyle, İstanbul: İbrahim Efendi'nin Matbaası, 1307/1890 (sonunda bir tarih daha bulunmaktadır: 1309/1892).

Latin Harfli olanlar: *Mızraklı İlmihal*, Muzaffer Ozak (düz.), İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1960; *Büyük Mızraklı İlmühal*, Muzaffer Ozak (düz.), İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1965; *Büyük Mızraklı İlmihal*, Hüseyin H. Işık (düz.), İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1976; *Mızraklı İlmihal*, İsmail Kara (haz.), İstanbul: Çıdam Yayınları, 1990; *Mızraklı İlmihal*, İsmail Kara (haz.), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999.

8. Kara Davut (Delâilü'l-hayrât Şerhi): *Delâilü'l-hayrât*, Kuzey Afrika'da Şazeliyye tarikatının Cezûliyye kolunun kurucusu olan Şeyh Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî (ö. 870/1465)'nin hazırladığı bir vird kitabıdır. Bu dua ve zikir kitabı, Türkler arasında *Delâil-i Şerif* diye adlandırılır. Kara Davudzade Mehmed Efendi (1170/1756) bu kitabı şerhetmiş, ayrıca diğer kaynaklardan aktardığı tasavvufî menkıbe ve bilgilerle eserin hacmini oldukça genişletmiştir.³²

Yazma nüshaları:³³ Dr. Emel Esin kütüphanesi, 5 (Müze: 49): İstinsah tarihi: 1175/1761; Dr. Emel Esin kütüphanesi, 6 (Müze: 51): İstinsah tarihi: 1253/1837; Dr. Emel Esin kütüphanesi, 7 (Müze: 52): İstinsah tarihi: 1165/1751-1752; Dr. Emel Esin kütüphanesi, 389: İstinsah tarihi: 1214/1799; Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 218; Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 323

Matbu nüshaları:³⁴ *Şerh-i Delâilü'l-hayrât (Tevfik-i muvaffiki'l-hayrât li-neyli'l-bereket fî hidmet-i menbai's-seadât)*, el-Cüzûlî'den Davud, İstanbul: Darü't-Tıbaatü'l-Âmire, 1254/1838; *Şerh-i Delâilü'l-Hayrât (Tevfik-i Muvaffiku'l-Hayrât li-Neyli'l-Bereket fî Hidmet-i Menbau's-Seadât)*, el-Cüzûlî'den Davud, 2. bs., İstanbul: Darü't-Tıbaatü'l-Âmire, 1255/1839; *Şerh-i Delâilü'l-Hayrât (Tevfik-i Muvaffiku'l-Hayrât li-Neyli'l-Bereket fî Hidmet-i Menbau's-Seadât)* -kenarında Muhammed Mehdi el-Fasî'nin Arapça şerhi vardır-, el-Cüzû-

32 Ş. Uludağ, "Delâilü'l-Hayrât", *DİA*, c. IX, s.258-260; Hatice K. Arpaguş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları*, s. 31-32.

33 Mine E. Özen, *Dr. Emel Esin Kütüphanesi Kataloğu (Yazma Eserler)*.

34 Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. IV, 1645.

lî'den Davud, İstanbul: Darü't-Tıbaatü'l-Âmire, 1266/1850; *Şerh-i Delâilü'l-Hayrât (Tevfik-i Muvaffiku'l-Hayrât li-Neyli'l-Bereket fî Hidmet-i Menbau's-Seadât)* -kenarında Muhammed Mehdi el-Fasî'nin Arapça şerhi vardır-, el-Cüzûlî'den Davud, İstanbul: Matbbat el-Hac Ali Rıza Efendi Karahisarî, 1280/1863; *Şerh-i Delâilü'l-Hayrât (Tevfik-i Muvaffiku'l-Hayrât li-Neyli'l-Bereket fî Hidmet-i Menbau's-Seadât)*, el-Cüzûlî'den Davud, İstanbul: Bosnevî el-Hac Muharrem Efendi Matbaası, 1291/1874; *Şerh-i Delâilü'l-Hayrât (Tevfik-i Muvaffiku'l-Hayrât li-Neyli'l-Bereket fî Hidmet-i Menbau's-Seadât)*, el-Cüzûlî'den Davud, İstanbul: Sahaf Esed Efendi'nin marifetiyle, 1292/1875, 2 cilt; *Şerh-i Delâilü'l-Hayrât (Tevfik-i Muvaffiku'l-Hayrât li-Neyli'l-Bereket fî Hidmet-i Menbau's-Seadât)*, el-Cüzûlî'den Davud, İstanbul: Bosnevî el-Hac Muharrem Efendi'nin Basmahanesi, 1304/1887; *Şerh-i Delâilü'l-Hayrât (Tevfik-i Muvaffiku'l-Hayrât li-Neyli'l-Bereket fî Hidmet-i Menbau's-Seadât)*, el-Cüzûlî'den Davud, İstanbul: Beyazıd'da kütüphane altında 87 numaralı matbaa, 1308-1309/1892; *Şerh-i Delâilü'l-Hayrât (Tevfik-i Muvaffiku'l-Hayrât li-Neyli'l-Bereket fî Hidmet-i Menbau's-Seadât)*, el-Cüzûlî'den Davud, İstanbul, 1309/1892 (1928 'den sonra kaçak baskıları yapılmıştır); *Şerh-i Delâilü'l-Hayrât (Tevfik-i Muvaffiku'l-Hayrât li-Neyli'l-Bereket fî Hidmet-i Menbau's-Seadât)*, el-Cüzûlî'den Davud, İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye Matbaası, 1317/1899; *Şerh-i Delâilü'l-Hayrât (Tevfik-i Muvaffiku'l-Hayrât li-Neyli'l-Bereket fî Hidmet-i Menbau's-Seadât)*, el-Cüzûlî'den Davud, Ahmed Nailî ve şürekâsı (neş.) İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye Matbaası, 1328/1910; *Şerh-i Delâilü'l-Hayrât (Tevfik-i Muvaffiku'l-Hayrât li-Neyli'l-Bereket fî Hidmet-i Menbau's-Seadât)*, el-Cüzûlî'den Davud, İstanbul: Hürriyet Matbaası, 1330/1914; *Şerh-i Delâilü'l-Hayrât (Tevfik-i Muvaffiku'l-Hayrât li-Neyli'l-Bereket fî Hidmet-i Menbau's-Seadât)*, el-Cüzûlî'den Davud, İstanbul: Vezir Hanı altında 52 numaralı matbaa (Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye Matbaası), ts. (aynı künyede bir kaçak baskısı vardır).

Yeni harfli olanlar: Ebu Abdullah Muhammed b. Süleyman b. Abdürrahim Cezulî (870/1465), *Delailü'l-Hayrat*, İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1967; Abdülkadir Akçiçek, *Delâil-i Hayrat Şerhi Kara Davud*, İstanbul, 1975; Abdullah Muhammed bin Süleyman Cezûlî, *Kara Davud Delâil-i Hayrât Şerhi (Şerhi Delâilü'l-Hayrât ve Şevâriki'l-Envâr)*, Muhammed Kara Davud Efendi (İzmitî) (şerh.), M. Faruk Gürtunca (haz.), İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1977.

9. Vikaye Tercümesi: *Vikaye Tercümesi*, II. Murad devri âlimlerinden Balıkesirli Devletoglu Yusuf'un 827-828/1424-1425 tarihinde hazırladığı manzum bir fıkıh kitabıdır. Devletoglu Yusuf bu kitabı Farsçadan tercüme etmekle beraber yer yer zamanın fetva kitaplarına, ilmî eserlerine başvurarak onu âdeta bir telif eser olarak ortaya koymuştur. Bu eser Türkçede mevcut ilk fıkıh kitabıdır. Çeşitli yazma nüshalarda kitabın adı "Vikaye

Tercümesi, Kitâbü'l-Beyân, Manzum Fıkıh, Muradnâme...” şeklinde geçmektedir. Yazma nüshalarının çokluğu, eserin, kendi devrinde ne kadar tutulduğunun bir delilidir.³⁵

Yazma nüshaları: *Vikaye Tercümesi*, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Mualim Cevdet, K.278; *Kitâbü'l-Beyân (Vikaye Tercümesi)*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Y 254; İstinsah Tarihi: 843/1439-1440; *Vikaye*, Afyon İl Halk Ktp. Gedik Ahmed Paşa, 18348; *Kitâb-ı Şerh-i Vikaye*, Atatürk Üniversitesi Ktp. S. Özege, 499; *Manzum Fıkıh*, Atatürk Üniversitesi Ktp. S. Özege, 18803; *Vikaye*, Balıkesir Vatan Ktp., 8258; İstinsah Tarihi: 1122/1710; *Kitâbü'l-Manzûme*, Cebeci Halk Ktp., 818; *Vikaye*, Çorum İl Halk Ktp., 1493; *Tercüme-i Vikaye*, DTCF Ktp., M. Ozak I, 913; Muradnâme, İzmir Milli Ktp., 26731; *Fıkıh*, Kastamonu Genel Ktp. 1182; *Vikaye Tercümesi*, Koyunoğlu Müz. Ktp., 11364; *Vikaye Tercümesi*, Koyunoğlu Müz. Ktp., 11365; *Vikaye Tercümesi*, Koyunoğlu Müz. Ktp., 11382; *Tuhfe-i Muradî*, Manisa İl Halk Ktp., 7702; *Tuhfe-i Muradî*, Konya Mevlânâ Müzesi İhtisas Ktp., 1358; *Kitâb-ı Manzûme-i Sultan Murad*, Ankara Millî Ktp., A94; *Vikaye Tercümesi*, Süleymaniye Ktp., Beşir Ağa, 71; *Vikaye Tercümesi*, Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah, 138; *Vikaye Tercümesi*, Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba, 148; *Vikaye Tercümesi*, Süleymaniye Ktp., Fatih, 1533; *Vikaye Tercümesi*, Süleymaniye Ktp., Kadızade, 236; *Vikaye Tercümesi*, Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, 714; *Vikayetü'r-Rivâye fî Mesâilî'l-Hidâye Tercümesi*, Süleymaniye Ktp., H. Mahmud Ef., 4439; *Manzume fî'l-Fıkıh*, Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş, 133; Muradnâme, TDK Ktp., 17/100; *Vikaye Tercümesi*, TTK Ktp., 309; *Kitab-ı Manzume der Beyân-ı Ahkâm-ı Şer'iyat*, TTK Ktp., 341; *Manzum Fıkıh*, TTK Ktp., 372.

Tezler: Bilâl Aktan, “Devletoglu Yusuf’un Vikaye Tercümesi: İnceleme-Metin-Dizin”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2002; Nimet Altunkaynak, “Devletoglu Yusuf’un Vikaye Tercümesi: Transkribe Metin”, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1992.

10. Muhtasar Tercümesi (Kudûrî-i Şerif Tercemesi): Hanefi hukukçularından Ebu'l-(Hasan) Hüseyin Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî (428/1035)'ye ait olan *el-Muhtasar*, halk arasında da itibar görmüştür. XIV. yüzyılda yaşamış olan Gülşehri'nin bu eseri Türkçeye tercüme ettiği söylenirse de henüz bir yazma nüshası ele geçmemiştir.³⁶ XVI. yüzyıl tereke defterleri üzerinde yapılan incelemeler, bu esere gösterilen ilgi-

35 A. Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*; a.mlf., *Türk Edebiyatında Mesnevî*; A. Karahan, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri: XV. Yüzyıl Türk Edebiyatı ve Devletoglu Yusuf'un Vikaye Tercümesi*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1980; V. M. Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*.

36 XV. yüzyıla ait doğu Türkçesiyle yazılmış bir nüshasının yurtdışında özel bir kitaplıkta olduğunu Zeynep Korkmaz haber vermektedir: “Eski bir Kudûrî Çevirisi”, *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, 1966, Ankara: TTK Basımevi, 1968.

nin hemen hemen *Mevlid* kadar olduğunu göstermektedir.³⁷ Halk arasındaki itibarının bir göstergesi de *Kudûrî-i Şerîf Tercemesi* adıyla tanınmış olmasıdır. Çünkü her kitaptan *şerîf* diye bahsedilmez; halk bu adı ancak *Mevlid-i Şerîf*, *Mesnevî-yi Şerîf* gibi belli başlı kitaplara vermiştir. Sultan II. Abdülhamid zamanında Kars sancağı mutasarrıfı olan Emin Fehim Paşa bu eseri *Aziziye* adıyla Türkçeye çevirmiştir.

*Matbu nüshaları:*³⁸ Ebi'l-Hasan Ahmed bin Muhammed el-Kudûrî'den Mehmed Emin Fehim Paşa, *Aziziye*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281/ 1865, 2. bs. İstanbul: (A.M.) Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1304/1887, 3. bs. İstanbul: Âlem Matbaası, 1308/ 1890; Ebi'l-Hasan Ahmed bin Muhammed el-Kudûrî'den Mehmed Emin Fehim Paşa, *Aziziye*, İstanbul: Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1309/1892; Ebi'l-Hasan Ahmed bin Muhammed el-Kudûrî'den Mehmed Emin Fehim Paşa, *Aziziye*, İstanbul: İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1314/1896, 4. bs. İstanbul: İstanbul Şirket-i Sahhafiye-i Osmaniye Matbaası, 1315/1898, 5. bs. İstanbul: İstanbul Şirket-i Sahhafiye-i Osmaniye Matbaası, 25 C. Evvel 1316/13 Ekim 1898; Ebi'l-Hasan Ahmed bin Muhammed el-Kudûrî'den Mehmed Emin Fehim Paşa, *Aziziye*, İstanbul, 1319/1901-02; Ebi'l-Hasan Ahmed bin Muhammed el-Kudûrî'den Mehmed Emin Fehim Paşa, *Aziziye*, İstanbul: Şirket-i Sahhafiye-i Osmaniye Matbaası, 1320/1902; Ebi'l-Hasan Ahmed bin Muhammed el-Kudûrî'den Mehmed Emin Fehim Paşa, *Aziziye*, İstanbul, 1323/1905-06; *Sualli-Cevaplı Kudûrî-i Şerîf Tercümesi*, Ebu Hasan b. Muhammed el-Kudûrî, çev. Hüseyin Hüsnü, 2. bs. Dersaadet: Mekteb-i Harbiyye-i Şahane Matbaası, 1329/1911.

Yeni harfli Kudûrî çevirileri: Ebu Hasan b. Muhammed el-Kuduri, *Sualli-Cevaplı Kuduri-i Şerîf Tercümesi*, çev. Hüseyin Hüsnü İbni Hâfız Hasan, tertiple-yen: Elhac Muzaffer Ozak, İstanbul: Yeni Matbaa (Ergin Kitabevi ve Salâh Bilici Kitabevi), 1958; Ebu Hasan b. Muhammed el-Kuduri, *Kuduri Metin ve Tercümesi (İbadat, Münakehat, Muamelat, Ukubat)*, çev. Süleyman Fahir, İstanbul: Eser Kitabevi, 1967; Ebu Hasan b. Muhammed el-Kuduri, *Mukayyed Kuduri ve Tercemesi*, çev. Ali Arslan, c. I, İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1968; Ebu Hasan b. Muhammed el-Kuduri, *Kuduri Metni Tercemesi (İbadetler, Muameleler, Nikâhlar, Cezalar ve Feraizler)*, çev. Ali Arslan, İstanbul: Arslan Yayınları, ts.

11. Şurûtu's-salât Tercümesi: Son dönemlerde ortaya çıkmış küçük bir dinî risaledir. Mızraklı İlmihal üslubunda düzenlenmiştir. Harakeli nesih hurufatıyla basılmış matbu nüshaları vardır. Ana metin İslâmın ve imanın şartlarını anlatmakla başlar abdest ve namazla devam eder. Sahife kenarların-

37 Recep Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2005, c. III, sayı 5, 2005, s. 222-223.

38 Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. I, 99; Karatay, *IÜ Ktp. Türkçe Basmalar Alfabe Kataloğu*, c. I, 31.

da ise bazan Veysel Karânî hikâyesi, bazan da *Mızraklı İlmihal* yer almaktadır. Elimizdeki basım yeri ve tarihi bulunmayan *Şurutü's-salât* tercümesi nüshasının sahife kenarlarında çeşitli hadis-i şeriflerle dua ve tesbihler yer almaktadır.

*Matbu nüshalar:*³⁹ *Şürütü's-Salât (Tercümesi)*, İstanbul: Darü't-Tıbaatü'l-Mamure, 1219/1804; *Şürütü's-Salât (Tercümesi) -Risale-i Sofi* ve diğer risalelerle beraber-, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1261/1845; *Şürütü's-Salât (Tercümesi) -Risale-i Sofi* ve diğer risalelerle beraber-, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1266/1850; *Şürütü's-Salât (Tercümesi)* -sonunda mahrec tecvidi vardır-, İstanbul, 1270/1854; *Şürütü's-Salât (Tercümesi)*, İstanbul, 1276/1859; *Şürütü's-Salât (Tercümesi)* -kenarında *Veysü'l-Karânî* vardır-, İstanbul, 1278/1861; *Şürütü's-Salât (Tercümesi)* -kenarında *Veysü'l-Karânî* vardır-, İstanbul: İbrahim Efendi'nin Matbaası, 1314/1896; *Şürütü's-Salât (Tercümesi)* -kenarında *Veysü'l-Karânî* vardır-, İstanbul, 1314/1896; *Şürütü's-Salât (Tercümesi)* -kenarında *Veysü'l-Karânî* vardır-, İstanbul: Sultan Beyazıd'da şirket matbaası, 1312/1894; *Şürütü's-Salât (Tercümesi)* -kenarında *Veysü'l-Karânî* vardır-, İstanbul, 1318/1900; *Şürütü's-Salât (Tercümesi)* -kenarında *Veysü'l-Karânî* vardır-, İstanbul, 1329/1911; *Şürütü's-Salât (Tercümesi)* -kenarında *Veysü'l-Karânî* vardır-, İstanbul, ts.; *Şürütü's-Salât (Tercümesi) -Mızraklı İlm-i Hal (Miftahü'l-cenne)* kenarında-, İstanbul, 1274/1858; *Şürütü's-Salât (Tercümesi)*, İstanbul: İstihkâm Alayları Litografya Destgâhları, 1275/1858; *Şürütü's-Salât (Tercümesi)*, İstanbul: Bosnevî el-Hac Muharrem Efendi'nin Taş Destgâhı, 1275/1858; *Şürütü's-Salât (Tercümesi)*, İstanbul, 1289/1872; *Şürütü's-Salât (Tercümesi)*, İstanbul, 1297/1880; *Şürütü's-Salât (Tercümesi)*, İstanbul: İbrahim Efendi'nin Matbaası, 1314/1896; *Şürütü's-Salât (Tercümesi)*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1324/1908; *Şürütü's-Salât (Tercümesi)*, İstanbul: Matbaa-i Hürriyet, 1330/1914; *Şürütü's-Salât (Tercümesi)*, taşbaskısı (basım yeri ve tarihi yok); *Şürütü's-Salât (Tercümesi) -Mızraklı İlm-i Hal* sonunda-, İstanbul: Sahafiye-i Osmaniye Şirketi Matbaası, 1310/1892; *Şürütü's-Salât (Tercümesi) -Mızraklı İlm-i Hal* sonunda-, İstanbul: Arif Efendi Matbaası, 1315/1897.

B. Dinî-Destânî Kahramanlık Kitapları

1. Hz. Peygamber'in ve Sahabelerinin Hayatını,

Özellikle de Savaşlarını Anlatan Eserler

- a. **Sîret (Sîre)-Siyer:** Türkçe olarak yazılmış Hz. Peygamber'in hayatını ve özellikle savaşlarını konu edinen kitaplara *sîret* veya *siyer* denir. Bazan adı kitaplarda, "Gazavat-ı Resulullah" olarak da geçebilir. Edebiyat tarihinde birçok yazara ait ait telif veya tercüme siyer kitapları mevcuttur.⁴⁰ Fakat bu

39 Özge, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. IV, 1670 ve c. V, 2364.

40 A. Sırrı Levend, "Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri", *TDAY Belleten* 1972, Ankara: TDK Yay, 1973, s. 59-62.

yazıda kıraat meclislerinde yüksek sesle okunan eserler sözkonusu edilmektedir. Toplantılarda okunan kitaplara bakacak olursak Darîr'in ve Abdurrahman'ın eserlerinin her dönemde çok revaçta olduğunu görürüz. Tur-sun Fakı'nın bu yolda yazmış olduğu eser de önemlidir. Tabî ki asırlar bo-yu bu eserlerin benzerleri de yazılmış ve dinleyici topluluklarına okunmuş-tur. Bu bakımdan kütüphanelerde anonim siret kitaplarına da rastlanır.

i. Sîretü'n-Nebî (Kitâb-ı Siyer-i Nebî): *Darîr*'in 790/1388'de tamamlayıp Mı-sır sultanına sunduğu meşhur eseridir. Mensur bir eser olmakla beraber içindeki güzel manzum parçalar âdetâ Türk edebiyatında *Mevlid*'i haber veren ilk örnekler olmaktadır. Anadolu'da uzun yıllar okunmuş, kendin-den sonra yazılan siyer kitaplarına örnek teşkil etmiştir.⁴¹

Yazma nüshaları: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, 2384; Topkapı Sa-rayı Kütüphanesi, H, 1221 (Minyatürlü nüsha); Topkapı Sarayı Kütüphanesi, H, 1034; Topkapı Sarayı Kütüphanesi, H, 1035; Topkapı Sarayı Kütüphanesi, H, 1037; Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah, 251; Süleymaniye Ktp. Fatih, 4271; Sü-leymaniye Ktp. Fatih, 4272; Süleymaniye Ktp. Fatih, 4274; Süleymaniye Ktp. Fa-tih, 4396; Süleymaniye Ktp. Fatih, 404; Bayezid Devlet Ktp. Millet Ktp. Emirî, şer'îye, 720

Yeni harfli basımı: Kitâb-ı Siyer-i Nebî, Hazr. M. Faruk Gürtunca, c.I, İstan-bul: Sağlam Kitabevi, 1977.

Tezler: Mustafa Erkan, "Sîretü'n-nebî (Tercümetü'z-Zarîr)", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1986; Saadet Karaköse, "Sîretü'n-nebî: İnceleme-Metin-Sözlük", Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2000.

ii. Siyer-i Nebî: Anonim bir eser olarak yüzyıllardır okuma toplantılarında çok rağbet gören manzum bir kitaptır. Kitabın dili ve anlatımı XIV ve XV. yüzyıl-ların özelliklerini göstermektedir. Her ne kadar halk arasında çok okunan ve matbu nüshaları en fazla bulunan bu eserin yazarının bilinmediği söy-lense de V. M. Kocatürk, içinde geçen bazı mısralara dayanarak bu eserin yazarının *Abdurrahman* olduğunu iddia etmektedir.⁴² Ayrıca bu eserde si-yere dâhil olarak *Mikdad ile Miyase* isminde bir hikâye de yer almaktadır.

*Anonim olarak kayıtlarda geçen bu siyer-i nebinin matbu nüshaları:*⁴³ *Ki-tab-ı Siyerü'n-Nebî Sallallahu aleyhi ve sellem* -manzum-, taşbaskısı, İstanbul, 1294/1877; *Kitab-ı Siyerü'n-Nebî Sallallahu aleyhi ve sellem* -manzum-, taşbas-kısı, İstanbul, 1308/1890-91; *Kitab-ı Siyerü'n-Nebî Sallallahu aleyhi ve sellem*, 1308/1891; *Kitab-ı Siyerü'n-Nebî Sallallahu aleyhi ve sellem*, 2. bs. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1331/1915; *Kitab-ı Siyerü'n-Nebî Sallallahu aleyhi ve sel-*

41 V. M. Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 187 ve 191; *Büyük Türk Klasikleri*, c. I, s. 308.

42 V. M. Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 269-274.

43 Özge, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. II, 90099; Karatay, *İÜ Ktp. Türkçe Basmalar Alfabe Kataloğu*, c. II, 749.

vât-ı Emirü'l-Mü'minin Ali Feth-i Kal'a-i Selâsil, Bayezid Devlet Kütüphanesi, Millet Kütüphanesi, Manzum Eserler, 1222/2.

b. Dâsitan-ı Adn de-Hikâyet-i Hasan ve Hüseyin: Bu da gazavat-ı Ali türüne dahil olan eserlerdendir.

Yazma nüshası: Begpazarlı Maazoğlu Hasan, *Dâsitan-ı Adn de-Hikâyet-i Hasan ve Hüseyin*, Bayezid Devlet Kütüphanesi, Millet Kütüphanesi, Manzum Eserler, 1222/3.

c. Kıssa-i Kahkaha: Hz. Ali'nin savaşlarından birini konu alan dinî-destanî bir eserdir.

Yazma nüsha: İstanbul Üniversitesi Ktp. T.Y., 311.

ç. Gazavât-ı Bahr-i Umman ve Sanduk: Muhtemelen XIV. yüzyılda yazılmış, Hz. Ali'nin gazalarını konu edinen mesnevilerden biridir.

Yazma nüshası: Ankara Millî Ktp. Vasfi Mahir Bağış (no. yok).

d. Kan Kalesi: Hz. Ali'nin gazalarından birini anlatan küçük bir dinî destan'dır. Nazım-nesir karışık olarak tahminen XVII. yüzyılda kaleme alınmıştır.⁵⁰

Yazma nüshalar: *Hazret-i Ali'nin Kan Kal'asını Beyan Eder*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 4668/2; *Kıssa-i Kan Kal'ası*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Y.4825: İst. Ta.: 1318/1900.

g. Hayber Kalesinin Fethi:

*Matbu nüshalar:*⁵¹ *Gaza-i Feth-i Kal'a-i Hayber* -İçinde sekiz adet gaza var:

1- Billûr-i Âzam, 2- Hayber Kalesi, 3- Kan Kalesi, 4- Berber Kalesi, 5- Muhammed Hanife ba Gazanfer, 6- Ba Ejderha der Magrib, 7- Gazevat-ı İmam Hasan, 8- Gazevat-ı İmam Hüseyin-, İstanbul, 1285/1868; *Gaza-i Feth-i Kal'a-i Hayber* -İçinde sekiz adet gaza var: 1- Billûr-i Âzam, 2- Hayber Kalesi, 3- Kan Kalesi, 4- Berber Kalesi, 5- Muhammed Hanife ba Gazanfer, 6- Ba Ejderha der Magrib, 7- Gazevat-ı İmam Hasan, 8- Gazevat-ı İmam Hüseyin-, (basım yeri ve tarihi yok); *Gaza-i Feth-i Kal'e-i Hayber* -İçinde yedi adet gaza var: 1- Kan Kalesi, 2- Hayber Kalesi, 3- Kala-i Bazm Ateşperest, 4- Gazevat-ı Muhammed Hanife ba Gazanfer, 5- Ba Ejderha der Magrib, 6- Gazevat-ı İmam Hasan, 7- Gazevat-ı İmam Hüseyin-, İstanbul, ts.; *Gaza-i Feth-i Kal'a-i Hayber* -İçinde yedi adet gaza var: 1- Kan Kalesi, 2- Hayber Kalesi, 3- Kale-i Bazm Ateşperest, 4- Gazevat-ı Muhammed Hanife ba Gazanfer, 5- Ba Ejderha der Magrib, 6- Gazevat-ı İmam Hasan, 7- Gazevat-ı İmam Hüseyin-, (basım yeri ve tarihi yok); *Gaza-i Feth-i Kal'a-i Hayber* -İçinde yedi adet gaza var: 1- Kan Kalesi, 2- Hayber Kalesi, 3- Kale-i Bazm Ateşperest, 4- Gazevat-ı Muhammed Hanife ba Gazanfer, 5- Ba Ejderha der Magrib, 6- Gazevat-ı İmam Hasan, 7- Gazevat-ı İmam Hüseyin-, (basım yeri ve tarihi yok).

⁵⁰ İ. Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*.

⁵¹ Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. II, 442 ve 759.

Yeni harfli baskıları: Hayber'in Fethi, İstanbul: Sağlam Kitabevi, ts.

ğ. Kıssa-i Haveran

Matbu nüshaları:⁵² *Kıssa-i Haveran Fethi*, İstanbul: 1273/1857; *Kıssa-i Haveran -Hz. Ali'nin harikalarını havidir-*, taşbaskısı, İstanbul, ts.

3. Maktel-i Hüseyin: Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid edilmesini anlatan eserlerdir. Okuma toplantılarında okunan iki eser vardır: Kastamonulu Şazi'nin ve Yahya b. Bahşi'nin maktelleri.

i. Kastamonulu Şazi'nin 763/1362'de yazıp Candar hükümdarı Celâleddin Şah Bayezid'e sunduğu *Dâsitan-ı Maktel-i Hüseyin* mesnevisi Türkçede bu türün ilk manzum örneğini temsil eder.⁵³

Yazma nüshaları: Hacı Selim Ağa Ktp, Kemankeş, 528; Atatürk Üniv. Kütüphanesi, S. Özege (A. Sırrı), 340.

Tezler: Dursun Boztosun, "Kastamonulu Şazi'nin Dâsitan-ı Maktel-i Hüseyin'i (Metin ve İndeks)", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1973; Yaşar Türkay, "Kastamonulu Şazi'nin Maktel-i Hüseyin'i (v. 1-28) Transkripsiyon ve İndeks", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1974; Nurcan Öznel Güder, "Kastamonulu Şazi: Maktel-i Hüseyin, İnceleme-Metin-Sözlük-Adlar Dizini", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1997.

ii. Yahya b. Bahşi'nin *Maktel-i Hüseyin*'i 905/1499'da tamamlanmıştır. 976 beyit olan bu eser pek çok maktel gibi meclislerde okunmak üzere kaleme alınmıştır.

iii. Anonim matbu olanları da toplantılarda okunmuştur:⁵⁴ *Kıssa-i Cîğâr-sûz-i Hazret-i Hasan ve Hüseyin*, taşbaskısı, İstanbul, ts.

4. Muhammed Hanefî: Toplantılarda okunan destânî hikâyelerden biridir.

Yazma nüshaları: İstanbul Belediye Kütüphanesi, Belediye Yazmaları, K. 45 (*Mecmua-i Eş'ar* içinde); İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet, K.471; İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet, K.418.

*Matbu nüshaları:*⁵⁵ *Hazret-i Ali Kerremallahu vecheh radiyallahü anı hazretlerinin mahdum-i mükerremleri Mehmed Hanefî hazretlerinin hikâyesidir*, İstanbul, 1307/1890; *Muhammed Hanefî'nin Cengidir*, İstanbul, 1288/1871; *Muhammed Hanefî'nin Cengidir*, İstanbul, 1307/1890; *Muhammed Hanefî*

52 Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. II, 442; Karatay, *İÜ Ktp. Türkçe Basmalar Alfabe Kataloğu*, c. I, 300.

53 A. Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi*, s. 56-58. İ. H. Ertaylan, bu eserin Yusufî'nin olduğunu iddia eder: "Yusufî-i Meddah", *İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1946, c. II, sy. 1-2, s. 117-121.

54 Karatay, *İÜ Ktp. Türkçe Basmalar Alfabe Kataloğu*, c. I. s. 300.

55 Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. II, 535, c. III, 1191-1192 ve c. V, 2322.

Hazretlerinin Cengi, İstanbul: Ali Raif Matbaası, 1329/1913; *Muhammed Hane-fî Hazretlerinin Cengi*, İstanbul: Ali Raif Matbaası, 1330/1914; *Hazret-i Ali'nin oğlu Muhammed Hane-fî'nin Hikâyesidir*, İstanbul, ts.; *Hazret-i Ali Kerremalla-hu Vechehu Hazretlerinin Mahdum-i Mükerrerleri Muhammed Hane-fî Hazre-lerinin Hikâyesidir*, İstanbul, ts.; *Muhammed Hane-fî'nin Cengidir* -kenarların-da *Destan-ı İbrahim Edhem vardır*-, İstanbul, ts.; *Muhammed Hane-fî'nin Cen-gidir* -kenarlarında *Destan-ı İbrahim Edhem vardır*-, İstanbul: 1288/1871; *Mu-hammed Hane-fî'nin Cengidir* -kenarlarında *Destan-ı İbrahim Edhem vardır*-, İstanbul: Ali Raif Matbaası, 1330/1914; *Hazret-i Ali'nin oğlu Muhammed Hane-fî'nin Hikâyesidir* -kenarlarında *Destan-ı İbrahim Edhem vardır*-, İstanbul, taş-baskısı, ts.; *Muhammed Hane-fî Hazretlerinin Cengi* -kenarlarında *Destan-ı İb-rahim Edhem vardır*-, İstanbul, 1333/1917; *Hikâye-i Hazret-i Muhammed Ha-nefî*, İbrahim Nureddin, (basım yeri yok) 1284/1867; *Muhammed Hane-fî Cengi*, Mehmet Şakir (nşr.), İstanbul, 1933.

Yeni harfli baskıları: Muhammed Hane-fî Yezidlerin Çemberinde, İstanbul: Sağ-lam Kitabevi, ts.

- 5. Hamzanâme:** XIV. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Hamzavî'nin eseridir. Konusu Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza'nın kahramanlık-larıdır. Daha önce Arap ve İran hikâyecilerinin işledikleri bu konu sonra-ları Türkler tarafından benimsenip yüzyıllarca okunagelmıştır. Bu konu-yu Türkçe olarak kaleme aldığı bilinen ilk müellif şair Ahmedî'nin karde-şi olan Hamzavî'dir.⁵⁶

Yazma nüshası: Hamzanâme, I. C., Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 1524: İstinsah tarihi: 951/1544-45.

Yeni harfli baskıları: Hamza Pehlivan ile Mâlike Ejder Cengi, İstanbul: Sağ-lam Kitabevi, ts.

- 6. Dânişmendnâme:** Bizanslılarla yapılan savaşları konu edinir. Daha XII. yüzyıldan itibaren Türkçe olarak değişik kişiler tarafından kaleme alın-mıştır. Arif Ali'nin eski nüshalardan faydalanarak yeniden yazdığı bu di-nî kahramanlık destanı nazım-nesir karışıktır.

Yazma nüshası: Ali, Dânişmendnâme veya Melik Dânişmend Gazi Tarihi, İs-tanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet, K.441

Tez: Necati Demir, "Dânişmendnâme'nin Dil Özellikleri: Gramer-Metin-Sözlük", 2 cilt, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1996.

Yeni harfli yayın: Necati Demir, *Dânişmendnâme*, 4 cilt, Şinasi Tekin ve Gö-nül Alpay Tekin (ed.), The Department of Near Eastern Languages and Civiliza-tions, Harvard University, 2002; *Dânişmend-nâme*, Ankara: Akçağ Yay., 2004.

⁵⁶ V. M. Kocatürk, s. 191-192.

7. Battal Gazi Destanı: Emevilerin Bizanslılara karşı yaptıkları savaşı ve Battal Gazi'nin gazalarını anlatır. Aslı Arapça kaynaklara dayanan bu destan, XII. yüzyıldan itibaren meddahlar tarafından kâh okunarak kâh ezberden anlatılarak toplantılarda insanlara nakledilmiştir.⁵⁷

Genellikle mensur olan Battal Gazi Destanı nüshaları değişik kişiler tarafından kaleme alınmıştır, manzum nüshalar ise Darendeli Bakaî'nindir. Dârendeli Bakaî, mensur bir Battal Gazi nüshasını nazma çevirerek 1769/1183'te Sadrazam Silahtar Mehmet Paşa'ya sunmuştur.⁵⁸

*Mensur Yazmaları:*⁵⁹ İstanbul Arkeoloji Müzesi, 1455: İstinsah tarihi: 840/1436-1437; Cahit Öztelli Özel Kitaplığı, 38; Cahit Öztelli Özel Kitaplığı, 39: İstinsah tarihi: 1000/1592; Cahit Öztelli Özel Kitaplığı, 40; Fikret Türkmen Özel Kitaplığı: İstinsah tarihi: 1206/1791-1792; Ankara Millî Kütüphane, 146/1973: İstinsah tarihi: 1258/1842; İstanbul Arkeoloji Müzesi, 1334: İstinsah tarihi: 1263/1846; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 1209: İstinsah tarihi: 1287/1870; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 1223: İstinsah tarihi: 1287/1870; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 1249: İstinsah tarihi: 1287/1870; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 1331: İstinsah tarihi: 1287/1870; Ankara Millî Kütüphane, Aksesyon, 829; Ankara Millî Kütüphane, Aksesyon, 1249/1970; Manisa Genel Kitaplığı, 1323.

*Manzum Yazmaları:*⁶⁰ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, 88; Dehri Dilçin Özel Kitaplığı; Konya Koyunoğlu Müzesi Kitaplığı; Sivas'ın Karaşar Köyü'nden Rüştü Tezer'in Özel Kitaplığı; Mehmet Zeren'in Özel Kitaplığı.

*Matbu nüshaları:*⁶¹ *Menâkıb-ı Gazevât-ı Sultan Seyyid Battal Gazi*, İstanbul: Şirket-i Hayriye-i Sahafiye, 1287/1870; *Gazavat-ı Seyyid Battal Gazi*, İstanbul: 1297/1880; *Gazavat-ı Seyyid Battal Gazi*, taşbaskısı, İstanbul: 1298/1881; *Menâkıb-ı Gazevât-ı Sultan Seyyid Battal Gazi*, İstanbul: Şirket-i Hayriye-i Sahafiye, 1298/1881; *Menâkıb-ı Gazevât-ı Sultan Seyyid Battal Gazi*, İstanbul, 1317/1899; *Menâkıb-ı Gazevât-ı Sultan Seyyid Battal Gazi*, (basım yeri ve tarih yok); *Seyyid-i Battal Hikâyesi -Kitâb-ı Siyerü'n-Nebî Sallallahu aleyhi ve sellem* (manzum) kenarında-, taşbaskısı, İstanbul, ts.; *Gazavât-ı Sultân (Hâzâ el-Kitâb*

57 Feyzi Halıcı, "Seyyid Battal Gazi", *Eskişehir I. Seyyid Battal Gazi Bilimsel Seminer Bildirileri*, Eskişehir, 1977, s. 56-60; M. Fahrettin Kırzioğlu, "Doğu-serhaddimizde Battâl-Gazi Kitabı'nın Okunma Geleneği ve Tesirleri", *Eskişehir I. Seyyid Battal Gazi Bilimsel Seminer Bildirileri*, Eskişehir, 1977, s. 61-74.

58 Feyzi Halıcı, "Seyyid Battal Gazi", s. 58-59; Hasan Köksal, *Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1984, s. 19.

59 Hasan Köksal, *Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı*, s. 17-19; Harun Tolasa, "Battal Gazi ile İlgili Bibliyografik Döküm", *Eskişehir I. Seyyid Battal Gazi Bilimsel Seminer Bildirileri*, s. 103-115; Cahit Öztelli, "Seyyid Battal Gazi Romanı Üzerine Düşünceler", *Eskişehir I. Seyyid Battal Gazi Bilimsel Seminer Bildirileri*, s. 91-96.

60 Hasan Köksal, *Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı*, s. 19-20.

61 Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. III, 1103; Karatay, *İÜ Ktp. Türkçe Basmalar Alfabe Kataloğu*, c. I, 300, c. II, 749.

fi Menâkıb-ı Hazret-i Sultan Seyyid Battal Gazi), Nâşiri: Kazan'da Kitapçı Şemseddin Hüseyinif vereseleri- 1908;⁶² *el-Cildü'l-evvel min Menâkıb-ı Gazevât-ı Seyyid Battal Gazi* -kenarında *H. Ali'nin Cenkləri-*, (basım yeri ve tarih yok).⁶³

Yeni harfli baskılar: *Battal Gazi*, 2 Cilt, İstanbul: Sağlam Kitabevi, ts.; Yorgos Dedes, *Battalname*, I, Şinasi Tekin ve Gönül Alpay Tekin (ed.), The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, 1996.

Tez: Burhan Paçacıoğlu, "Battal-nâme: İnceleme-Metin-İndeks", Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 1993.

8. Ebu Müslim Destanı: Hz. Ali'nin soyundan gelen ve Abbasîler döneminde yaşamış olan Ebu Müslim adlı kahramanın mücadelelerini anlatır. XII. yüzyıldan beri meddahların naklettiği anonim bir destandır.

Yazma nüshaları: *Ebu'l-Müslim Horasanî*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 517; *Kıssa-i Ebu Müslim*, c. I, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 1616; *Ebu Müslim Horasanî*, c. IV, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 1165

Yeni harfli baskılar: *Horasanlı Ebu Müslim* II. Cilt, İstanbul: Sağlam Kitabevi, ts.

9. Saltuknâme: *Kıssa-i Saltuk* veya *Saltukname* adıyla anılan bu eser bir halk kahramanlık menkibesidir.

Yazma nüshaları: *Saltuknâme*, c. I-III, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1612: İstinsah tarihi: 1002/1593 -94; *Saltuknâme*, c. II ve III, Bor Halil Nuri Bey Kütüphanesi, 17292: İstinsah tarihi: 985/1577; *Saltuknâme*, c. I, Millî Kütüphane, B. 64; *Saltuknâme*, c. III, Millî Kütüphane, Yz. A. 2897; *Kıssa-i Sarı Saltuk*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal, 3056: İstinsah tarihi: 1146/1733.

Yeni harfli baskılar: Fahir İz, *Ebu'l-Hayr-i Rûmî*, *Saltuk-nâme*, tıpkıbasım, tenkitli değerlendirme, üslûp incelemesi, dizin, Şinasi Tekin (yay.), Cambridge: Harvard University, 1, 2, 3. cüzler 1974; Fahir İz, *Ebu'l-Hayr-i Rûmî*, *Saltuk-nâme*, tıpkıbasım, tenkitli değerlendirme, üslûp incelemesi, dizin, Şinasi Tekin (yay.), Cambridge: Harvard University, 4. cüz 1975; Fahir İz, *Ebu'l-Hayr-i Rûmî*, *Saltuk-nâme*, tıpkıbasım, tenkitli değerlendirme, üslûp incelemesi, dizin, Şinasi Tekin (yay.), Cambridge: Harvard University, 5. cüz 1976; Fahir İz, *Ebu'l-Hayr-i Rûmî*, *Saltuk-nâme*, tıpkıbasım, tenkitli değerlendirme, üslûp incelemesi, dizin, Şinasi Tekin (yay.), Cambridge: Harvard University, 6. cüz, 1977; Fahir İz, *Ebu'l-Hayr-i Rûmî*, *Saltuk-nâme*, tıpkıbasım, tenkitli değerlendirme, üslûp incelemesi, dizin, Şinasi Tekin (yay.), Cambridge: Harvard University, 7. cüz,

62 Türkiyat Enstitüsü, 3045.

63 Süleymaniye Kütüphanesi, Dügümlü Baba, 588.

1984; Şükrü Halûk Akalın, *Ebü'l -Hayr-i Rûmî, Saltuknâme*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1990; Kemal Yüce, *Saltuk-nâme'de Tarihi, Dinî ve Efsanevî Unsurlar*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.

Tez: Şükrü Halûk Akalın, "Saltuk-nâme I (İnceleme-Metin)", Doktora Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987; Emel Erdoğan, "Saltuk-nâme", Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1966; Peyman Kırımlıgil, "Saltuk-nâme", Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1966; Meral Öztan, "Saltuk-nâme", Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1966; Neclâ Soysev, "Saltuk-nâme", Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1965 - 1966; Tomris, "Saltuk-nâme", Travay Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1938/1939; Kemâl Yüce, "Saltuk-nâme'de Tarihi, Dinî ve Efsanevî Unsurlar", Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1983; Birsnel Çağlar, "Sarı Saltuk Üzerine Folklorik Bir Değerlendirme", Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2004.

- 10. Anternâme:** Arap şairi Antere'nin hayatı etrafında teşekkül etmiş bir Arap kahramanlık hikâyesidir. Antere kıssasının ortaya çıkışı milattan önceki dönemlere kadar iner. Yüzyıllarca bu kıssaya yeni eklemeler yapılarak genişletilmiş ve 72 kitaptan oluşan bir seri haline gelmiştir. 1477'de Fatih Sultan Mehmet tarafından *Anternâme* veya *Kıssa-i Anter*, *Sîret-i Anter*, *Anter Hikâyesi* adlarıyla anılan Türkçe tercümesi yaptırılmıştır. Bu uzun seri hikâye yıllarca okuma toplantılarında, özellikle de yeniçeri kahvehanelerinde çok okunmuştur.⁶⁴

Yazma nüshaları: *Kıssa-i Anterü'l-Absî*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 1145; *Kıssa-i Anterü'l-Absî*, c. II, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 1146; *Kıssa-i Anterü'l-Absî*, c. III, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 1147; *Kıssa-i Anterü'l-Absî*, c. III, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 1148; *Kıssa-i Anterü'l-Absî*, c. VI, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 1149; *Kıssa-i Anterü'l-Absî*, c. VIII, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, A.3113; *Kıssa-i Anterü'l-Absî*, c. VIII, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, A.3114; *Kıssa-i Anterü'l-Absî*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, K.889; *Kıssa-i Anterü'l-Absî*, c. I, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, K.890; *Anternâme*, c. II, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet, K.294

C. Diğer Peygamberlerin ve Velilerin Hayatını Anlatan Menkabevî Hikâyeler

- 1. Kıssa-i Yusuf:** Hz. Yusuf'un başından geçenler pek çok şair ve yazara konu olmuştur.⁶⁵ Burada toplantılarda halka okunan kitaplar sözkonusu edilecektir.

⁶⁴ Cemal Muhtar, "Antere Kıssası", *DİA*, c. III, s. 237-238.

⁶⁵ Halide Dolu, "Menşinden beri Yusuf Hikâyesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları, Vesikalar Albümü", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1953.

ski Türk de i atı Tari i I

A I I

Sunuî -

ürk Edebiyatâarihlerine Dair
Vildan SERDAR L -

Klâsik ürk Edebiyatâ alâmlarâ Metotlar e Ekoller
Nâmâk AÇIKGÖZ -4

anzîmat'tan Cumhuriyet'e Klasik Edebiyat alâmlarâ(3 - 22)
M. Kayahan ÖZGÜL 4 - 2

a atay Edebiyatâ e a atay Edebiyatâlerine Araâtâmlar
Zuhal ÖLMEZ 3-2

. Yüzyâa Ait ürkçe Dî an eürleri
M. Ziya BA RIAÇIK 22 -234

I Yüzyâa Ait ürkçe Dî an eürleri
Ömer ZÜLFE 23 -2

Klasik ürk Edebiyatânda Kaside
Murat A. KARAVEL L 2 3-2

Klâsik erh Edebiyatâ iteratürü
zan YILMAZ 2 -3 3

ürk Edebiyatânda Hamse
Mehmet ARSLAN 3 -322

Eski ürk Edebiyatânda Me lidler
Hasan AKS Y 323-332

Çââfet- âme ler Hakkânda ir ibliyogafya Denemesi
Müjân ÇAKIR 333-3

ünay Kut le Eski ürk Edebiyatâlerine 3 -3

*Sebk-i Hind*âlâmlarâ
Ali Fuat B LKAN 359-387

Eski ürk Edebiyatânda Hüsre ü irin e Hüs n ü Aık
Ahmet D AN 3 -4

smânâd neminde Kâaat Meclislerinde kunan Halk Kita larâ
Zehra ÖZTÜRK 4 -44

Matbu nüshalar: *Muhammed Hanefî'nin Cengidir* -kenarlarında *Destan-ı İbrahim Edhem* vardır-, İstanbul, ts.; *Muhammed Hanefî'nin Cengidir* -kenarlarında *Destan-ı İbrahim Edhem* vardır-, İstanbul: 1288/1871; *Muhammed Hanefî'nin Cengidir* -kenarlarında *Destan-ı İbrahim Edhem* vardır-, İstanbul: Ali Raif Matbaası, 1330/1914; *Hazret-i Ali'nin oğlu Muhammed Hanefî'nin Hikâyesidir* -kenarlarında *Destan-ı İbrahim Edhem* vardır-, İstanbul, taşbaskısı, ts.; *Muhammed Hanefî Hazretlerinin Cengi* -kenarlarında *Destan-ı İbrahim Edhem* vardır-, İstanbul, 1333/1917.

Yeni harflerli yayın: *İbrahim b. Edhem Kıssası*, Himmet Biray ve Mehmet Sarı (haz.), Afyon: Medrese Kitabevi, 1995.

Tezler: Nurcan Güder (Öznel), “Dâstân-ı İbrahim Edhem Hikâyât Sultan İbrahim b. Ad'ham”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1992; Nurcan Öznel Güder, “Dâstân-ı İbrahim Edhem: Metin-Sözlük-Ekleri Dizini”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1992; S. Sibel İzzi Gediklioğlu, “Kıssa-i İbrahim Edhem”, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 1998.

5. Veys el-Karanî: Bu da toplantılarda okunup dinlenen halk hikâyelerinden biridir. Bazı yerlerde ismi *Veys el-Karnî* olarak geçiyor.

*Matbu nüshalar:*⁷¹ *Manzume-i Hazret-i Veys el-Karanî*, İstanbul: el-Hac Ali Efendi Taş Destgâhı, ts.; *Veys el-Karanî -Serencam* kenarında-, İstanbul: Rıza Efendi Matbaası, 1300/1883; *Veys el-Karanî -Serencam* kenarında-, İstanbul, 1303/1886; *Veys el-Karanî -Serencam* kenarında-, İstanbul: Hacı Hüseyin Efendi'nin Matbaası, 1314/1896; *Veys el-Karanî -Serencam* kenarında-, İstanbul: Arif Efendi Matbaası, 1324/1908; *Veys el-Karanî -Serencam* kenarında-, İstanbul: Emniyet Matbaası, 1335/1919; *Veys el-Karanî -Serencam* kenarında-, İstanbul, 1338/1922; *Veys el-Karanî -Serencam* kenarında-, İstanbul: Matbaa-i Yusuf Ziya ve Mahdumu Fahreddin, ts.; *Veys el-Karanî -Serencam* kenarında-, İstanbul, taşbaskısı, ts.; *Veys el-Karanî -Şurûtu's-salât* kenarında-, İstanbul: Alaiyeli Ali Efendi, 1278/1861; *Veys el-Karanî -Şurûtu's-salât* kenarında-, İstanbul: Beyazıd'da Şirket Matbaası, 1312/1894; *Veys el-Karanî -Şurûtu's-salât* kenarında-, İstanbul, 1314/1896; *Veys el-Karanî -Şurûtu's-salât* kenarında-, İstanbul, 1329/1913

Yeni harfli: Şeyh Cemalullah, *Yemen İllerinde Veysel Karenî Veysel Karenî Kimdir? Hırka-i Şerif Nedir?*, İstanbul: Uğur-Olcay Yayınları, 1960.

Ç. Halk Hikâyeleri

1. Varka ve Gülşah:

a. Yusuf-ı Meddah'ın 770/1368'de yazmış olduğu bu eser, halk topluluklarına okunabilmek için sade bir Türkçe ile aruzun *Failâtün Failâtün Failün* ka-

⁷¹ Özge, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. III, 1023 ve c. V, 1995.

lıbıyla söylenmiş bir aşk ve kahramanlık mesnevisidir. Eser, toplantılarda her gece bir bölümü okunacak şekilde altı meclis halinde yazılmıştır.⁷²

Yazma nüshaları: *Varaka Şah ve Gülşah*, Yusuf-ı Meddah, Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş, No.539; İzzet Koyunoğlu; Raif Yelkenci; Belediye (Atatürk) Kitaplığı, No. K. 489/2; Süleymaniye Kütüphanesi, Ali N. Tarlan K., No. 46/2.

Yeni harfli baskıları: İ. Hikmet Ertaylan, *Varaka ve Gülşah*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1945; Yusuf-ı Meddah, *Varqa ve Gülşah*, Grace Martin Smith (ed.), Leiden: E. J. Brill, 1976.

Tez: Emre Türe, “Yusuflî’nin Varka ve Gülşah’ı -Metin ve İndeks-”, Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1968.

b. Yusuf-ı Meddah’ın eseri dışında yazarı bilinmeyen bir manzum *Varka ve Gülşah* nüshası daha vardır: Ankara Üniversitesi Kütüphanesi, DTC Fakültesi Kitaplığı, Son Alınan Kitaplar, liste 3, no. 208.

c. Halk arasında *Varaka ve Gülşah* adıyla meşhur olan bu konu, zamanla anonim halk hikâyesine dönüşerek toplantılarda okunan değil anlatılan bir eser olmuştur. *Meddah* denen anlatıcılar tarafından anlatılan bu hikâye, XVII. yüzyıldan itibaren nesir halinde yazıya geçirilmiştir.

Anonim halk hikâyesi olarak Varaka ile Gülşah *hikâyesinin matbu nüshaları:*⁷³ *Hikâye-i Varaka ile Gülşah -Kenarında Âşık Kurbanî-*, (basım yeri ve tarihi yok); *Varaka ile Gülşah Hikâyesi*, taşbaskısı, İstanbul, ts.

Tez: Selige Hüseyinova, “Mensur Varka ve Gülşah Hikâyesi”, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2002.

2. Câmâsbnâme (Hikâye-i Şah Meran): XV. yüzyıldan beri *Câmâsbnâme* adıyla bilinen ve çeşitli yazma nüshaları bulunan bu hikâye halk arasında toplantılarda okunmuştur. *Ahmed-i Dâî*,⁷⁴ konusu Danyal Peygamber ve oğlu Câmâsb olan bu hikâyeyi, Nâsir-i Tûsî’nin aynı adlı Farsça mesnevisinden tecüme etmiştir. *Abdî Mûsa* da 833/1429-1430 yılında aynı konudaki mensur bir eseri manzum biçimde tercüme ederek 5122 beyitlik bir *Câmâsbnâme* yazmıştır.⁷⁵ Bunlardan başka bu eserler örnek alınarak mensur *Câmâsbnâmeler* de yazılmıştır.

Zamanla hikâyenin bazı kısımları alınarak *Hikâye-i Şah Meran* adı altında ayrı ve anonim bir hikâye olarak anlatılmış ve âdeti bir masala dönüştürül-

72 N. S. Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1971, c. I, s. 385; İ. H. Ertaylan, “Yusuflî-i Meddah”, s. 105-121.

73 Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. II, 570; Karatay, *İÜ Ktp. Türkçe Basımalar Alfabe Kataloğu*, c. I, 304.

74 İ. Hikmet Ertaylan, *Ahmed-i Dâî Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1952

75 Mustafa Erkan, “Câmâsbnâme”, *DİA*, 1993, c. VII, s. 43-45.

müştür. XVII. yüzyıldan itibaren de okunan değil anlatılan bir halk hikâyesi olarak yaygınlaştırılmıştır.

a. *Dâî'nin eserinin yazma nüshası*: Süleymaniye Ktp. Ayasofya 4795

b. *Abdî Musa'nın Câmâsbnâme'sinin yazma nüshaları*: Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. Orientale, 103; Ankara Cebeci Halk Ktp., 239; İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, 237; Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, S. Özege, 427; Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi, 11398; Bayezid Devlet Ktp. Millet Ktp. Manzum Eserler, 1202; TTK Ktp., 429; Paris Bibliotheque Nationale, 1363; British Museum Add. 24; British Museum Add. 962; Oxford Bodleian Ktp. 2086; Biblioteca Vaticana, Turco, 52; Biblioteca Vaticana, Turco, 156; Leiden Ktp. 1558

Tezler: Şerif Ali Bozkaplan, "Abdi Musa: Camasb-nâme, Dil Özellikleri-Kısmî Transkripsiyon-Söz Dizini", Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 1989; Mahmut Karademir, "Abdî: Camasb-nâme, İnceleme-Metin", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2001.

c. *Anonim mensur Câmâsbnâme'ler*: İÜ Ktp. TY 9542; İ. Belediye Ktp. Osman Ergin, 161.

d. *Câmâsbnâme'den faydalanılarak yazılmış Şah Meran hikâyelerinin matbu nüshaları*:⁷⁶ *Hikâye-i Şah Meran*, İstanbul, 1291/1874; *Hikâye-i Şah Meran*, İstanbul, 1293/1876; *Hikâye-i Şah Meran*, İstanbul, 1301/1884; *Hikâye-i Şah Meran*, İstanbul, 1331/1915; *Hikâye-i Şah Meran*, taşbaskısı, İstanbul, ts.; *Hikâye-i Şah Meran*, İstanbul, taşbaskısı, ts.; *Hikâye-i Şah Meran* - içinde *Hikâye-i Belkiya*, *Hikâye-i Ukab*, *Hikâye-i Sahra Şah*, *Hikâye-i Kûh-ı Kaf*, *Hikâye-i Meymun*, *Hikâye-i Şah-i Murg*, *Hikâye-i Duhteri Şah Peri*, *Hikâye-i Kal'a-i Gevhernikin*, *Hikâye-i Şemsebanu*, *Hikâye-i Belkiya Mısır'a Geldi*, *Hikâye-i Giriftar-ı Şah-ı Meran*-, İstanbul, taşbaskısı, ts.

3. Hikâye-i Uğru ile Kadı: Kaynağı Arapça olan bu hikâyenin Anadolu'da bilinen en eski Türkçe nüshası Yusuf-ı Meddah'a ait bir mesnevidir.⁷⁷ Bu eser de zaman içinde anonimleşmiş, önce toplantılarda okunurken sonraki yüzyıllarda meddahlar tarafından anlatılan bir halk hikâyesi haline dönüşmüştür.

Yazma nüsha: Yusuf-ı Meddah, *Kadı ve Uğru Destanı*, Süleymaniye Ktp., H. Mahmud, 1930/5.

Aynı hikâyeyi anlatan bir mensur yazma: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Y 706.

⁷⁶ Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. II, 569; Karatay, *İÜ Ktp. Türkçe Basmalar Alfabe Kataloğu*, c. I, s. 299.

⁷⁷ A.Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi*, s. 85-86.

Anonim matbu nüshalar:⁷⁸ *Hikâye-i Uğru ile Kadı*, İstanbul: Emniyet Matbaası, 1336/1920; *Hikâye-i Uğru ile Kadı*, İstanbul: Emniyet Matbaası, 1341/1925; *Hikâye-i Uğru ile Kadı*, İstanbul: Şirket-i Hayriye-i Sahafiye, ts.; *Hikâye-i Uğru ile Kadı*, İstanbul, ts.; *Hikâye-i Uğru ile Kadı* -kenarında *Nasihât-i Resul* vardır-, İstanbul, ts.; *Hikâye-i Uğru ile Kadı Efendi* -kenarında *Kitab-ı Nasihat-i Resul* vardır-, (basım yeri ve tarihi yok); *Hikâye-i Uğru ile Kadı -Letaif-i Hoca Nasreddin Efendi* kenarında-, İstanbul, 1266/1850; *Hikâye-i Uğru ile Kadı*, İstanbul, ts.; *Tercüme-i Düzd ü Kadı*, Taşkend: İliyin Matbaası, 1325/1907.

V. Sonuç

Makalenin giriş bölümünde, ele alınan konunun kısa bir çerçevesi çizilerek *kıraat meclisleri (okuma toplantıları)*’nın tanımlaması yapıldı. *kitabî kültür*, *şifâhî kültür* ve *halk kitapları* kavramlarına açıklık getirildi. Konumuz “kıraat meclislerinde okunan kitaplar literatürü” olduğundan, konuyu fazla dağıtmamak için bu makalede okuma toplantılarının ve toplantı mekânlarının özellikleri geniş olarak anlatılmadı. Şifâhî kültür ve kitabî kültüre de sadece değinildi, geniş açıklamalara girilmedi. Çünkü bunların her biri ayrı makale konusu olacak kadar geniş konulardır.

Okunan kitabı dinlemek üzere bir mekânda toplanan kişilere yüksek sesle kitap okumaya *kıraat*, bu şekilde kurulmuş bir toplantıya da *kıraat meclisi (okuma toplantısı)* diyoruz. Bu meclislerde okunmak üzere yazılmış kitaplar olduğu gibi, bu gaye ile yazılıp yazılmadığı kesin olmayan, fakat halkın sevip beğendiği ve böyle toplantılarda dinlemekten zevk aldığı kitaplar da vardır. Makalenin konusunu da bu kitaplar teşkil etmiştir.

Konu halka yüksek sesle okunan kitaplar olunca, haliyle “Okunma açısından kitap kavramı nedir?” sorusuna cevap arandı ve *kitap* kavramının bu açıdan ele alınmamış, hatta böyle bir konunun henüz araştırılmamış olduğu fark edildi. “Sesli okuma” ve “sessiz okuma”, “gözüyle okuma” gibi okuma çeşitlerine de açıklık getirmek; “anlatma”ya dayalı edebî ürünler ve bunların yazıya yansımış şekillerine de kısaca değinmek gerekmektedir. Bunlara da farklı açıdan yaklaşmak ve araştırmaları değişik yönlerden geliştirmek icabediyordu.

Türk dili tarihi ve Türk edebiyatı tarihi araştırmaları ile ilgili birkaç kaynaktan bazı kitaplardan geçmişte topluluk önünde yüksek sesle okunuyordu diye (V. M. Kocatürk’ün kitabı ve S. Buluç’un makalesi için bkz. 5 ve 7 nolu dipnotlar) bahsedilmişse de kıraat açısından kitapların tesbiti ve tasnifi yapılmamıştı. *Okunurluk, okuma, kıraat* kavramlarının ayırımı ile “kitapları okunurluklarına göre tanımlama ve sınıflama” uygulaması ilk defa bu makalede ortaya atılmıştır.

Şunu belirtmek isteriz: Eserleri ele alışımlar onların dil ve edebiyat özellikleri açısından değil topluluk karşısında okunurlukları ve halkın onları dinlemeye

⁷⁸ Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. II, 570 ve c. IV, 1814.

gösterdikleri teveccüh açısından olduğu için “kitabî kültür”ün ürünü olan ve edebî veya tarihî önem taşıyan pek çok eseri burada ele almadık. Bunları tesbit ve teşhis etmek de zor olmadı. Fakat “şifahî kültür”e ait bizim konumuz dışındaki kitapların tespitinde sorun yaşadık. Bunların sınırlarını çizmek özellikle bazı eserlerde çok zor oldu. Önceden okunurken sonra anlatılır olan veya tersi olan eserler hangi kategoride yer almalıdır? Bunları belirleme ve ayırt etmede güçlükler yaşadık.

Okuma toplantılarının *şifahî kültür*le ilgisi büyüktür. Bu meclisler âdeta *kitabî kültür*le *şifahî kültür* arasında bir köprü teşkil etmiştir.

Sözlü gelenekte yaşayan destan, hikâye ve masallar ortaya çıktıktan çok sonra yazıya geçirilmişlerdir. Dede Korkut hikâyeleri, Köroğlu hikâyeleri, Tahir ile Zühre vb. gibi. Fakat bunlar anlatılan eserler olmaya devam etmişlerdir. Yazılı bir metinden halka okunmamışlardır. Bunun dışında doğrudan doğruya *meddah* denilen anlatıcılar tarafından halka söz ve taklitle nakledilen halk hikâyeleri ve toplantılarda yeri geldikçe anlatılan Nasreddin Hoca ve İncili Çavuş benzeri fıkralar da sözlü edebiyat ürünleridir; halka bir kitaptan okunmamışlardır. Bu yüzden şifahî kültüre dâhil olan böyle konuların yer aldığı kitaplar konumuzun dışında kalmışlardır.

Geçmişte anlatı kültürüne ve anlatıya dayalı eserlere baktığımızda “anlatıcı”nın *meddah* adıyla bir adı ve edebiyat tarihinde bir tanımı olduğunu görürüz. Fakat “okuyucu”nun bir adı ve tanımı yoktur. XII.–XIV. yüzyıllarda “meddah” hem kitapta yazılanları halka “okuyucu” hem de “anlatıcı” idi. Sonraki yüzyıllarda sadece “anlatıcı” oldu; hikâyelerini halka yazıdan okumadı, anlattı. O halde halka kitap okuyanın ve yaptığı işin adı ne oldu? Hazırlanan bu makalede bu soruya da cevap arandı.

Konumuz literatür taraması olduğu için bu makalede doğrudan doğruya toplantılarda okunan kitaplar tespit ve tasnif edilerek tanıtıldı. Tasnif: “1- Kronolojik Tasnif, 2- Konularına Göre Tasnif: a) Dinî bilgi veren, b) Macera kitapları c) Aşk kitapları” şeklinde oldu. Sonra bu kitaplar teker teker tanıtıldı ve bunlarla ilgili literatür araştırması “1) Bu eserlerin yazma ve matbu nüshaları, 2) Bu eserlerle ilgili yapılmış tezler, 3) Bu eserlerle ilgili yazılmış kitaplar” tarzında bir sıra takip etti.

Tarihî sıraya ve konularına göre tasnif edip sonra konularına göre gruplandırarak teker teker ele aldığımız “meclislerde kıraat edilen halk kitapları” ile ilgili tespit ettiğimiz bulgular şu mahiyette olmuştur: Dinî muhtevalı kitaplar ister sadece bilgi verir olsun, ister hikâye anlatımına dayanır olsun, son dönemlere kadar toplantılarda okunurluklarını muhafaza etmişlerdir. Buna mukabil daha çok aşk ve macera konularını işleyen destanî hikâyeler ise yüzyıllar içinde topluluğa okunan değil anlatılan eserler haline getirilmişler ve meddahlar tarafından çeşitli meclislerde insanlara sözlü olarak nakledilmişlerdir. Tabî ki

her anlatılıştaki eklemeler ve çıkarmalar yapılmak suretiyle değişime uğramışlardır. Bunlardan bir kısmı halk hikâyesi olarak yaygılaşırken diğer bir kısmı da masal haline gelmiştir. Örnek olarak toplantılarda okunan bir hikâye olan *Câmâsbname*'nin zamanla değişerek meddahların anlattığı *Şahmeran* adıyla bilinen halk hikâyesine dönüşmesini verebiliriz.

Mevlid, *Muhammediyye*, *Ahmediyye*, *Mızraklı İlmihal*, *Müzekki'n-nüfûs*, *Vikayename Tercümesi*, değişik manzum akaid ve fıkıh kitapları... Bu eserler sözlü kültürün ürünü değildirler. Bunları yazanlar yazılı kültürü almış kişilerdir. Sözlü kültürün de özelliklerinden faydalanarak kitaplarını yazmışlar, eserlerini halkı eğitmek, onlara güzel hasletler kazandırmak için ortaya koymuşlardır.

Askeri gazaya teşvik için yazılmış gazavatnameler ve yarı tarih kitabı, yarı destan olan siyer kitapları da kıraat meclislerinin ilgi çekici kitaplarındandır. *Hız. Ali Cenknâmeleri*, *Battal Gazi Destanları*, *Dânişmendnâme*, *Hamzanâme* gibi eserler kahvehanelerde ve evlerde halkın dinlemekten zevk aldığı kitaplar olma yanında, yeniçeri kışlalarında ve ordugâhlarda da asırlar boyu okunan eserlerin başında gelmiştir. Yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasından sonra bile yeni kurulan askerî yapıda, "kışlada kitap okuma geleneği" yerini ve önemini korumuştur. Devrin padişahı II. Mahmut, *Siyer-i Kebir tercümesi*'nin askerliğin ve gazanın faziletine dair kısımlarını tertiplenen kıraat meclislerinde askere okutturmıştır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerinde halka bilgi vermek için dinî ve ilmî konuların basitleştirilerek sade dille yazılmaları ve bu kitapların halka okunmaları çok önemli bir kültürel faaliyettir. Yükseliş döneminden sonra bu faaliyet yavaşlamış olsa da hiç kesilmemiştir. Dünya tarihini göz önüne alırsak Osmanlı dönemi, tarih içinde 600 yıllık çok uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu uzun süre içerisinde yazılmış olan kitaplara bakacak olursak, kıraat meclislerinde okunma ve halkın dinlemeye teveccühü bakımından zamana direnen kitaplarla direnemeyip bir müddet sonra kaybolanlar vardır. *Garibname*, *Vikaye Tercümesi*, Kirdecî Ali'nin yazdığı *Geyik Destanı*, *Gazavat-ı Umman-ı Sanduk*, *Varaka ve Gülşah*, Darîr'in *Siyer*'i... XIV. yüzyılda yazılmış eserlerdir. Daha sonraki yüzyıllarda bunların taklit veya benzerleri yazılmış, toplantılarda okunsun diye ortaya konmuştur. XV. yüzyılda *Mevlid*, *Muhammediyye*, *Envârü'l-âşıkîn*, *Müzekki'n-nüfûs* yazılmıştır. XVII. yüzyılda yazılmış olan *Ahmediyye*'nin konusu ve anlatım tarzı *Muhammediyye* ile benzerlik arzeder.

Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i en çok okunup dinlenen kitap olma vasfını korurken halk arasında tanınan ve bilinen Mevlid zaman içinde kısmen değiştirilmiş ve esas nüshadan çok uzaklaşmıştır. Ayrıca *Geyik*, *Güvercin*, *Deve*, *Kesikbaş*... gibi destanlar bu esere eklenmiş ve onunla birlikte okunur olmuşlardır.

Nihayet XVIII. yüzyıldan sonra ortaya çıkıp yaygınlaşan *halk hikâyeleri* vardır. Bunların içinde matbaanın yerleşmesinden sonra hemen her sene baskısı

olan kitaplar mevcuttur. Fakat bu halk hikâyeleri kitaptan okunmak için değil anlatılmak içindir. Matbaanın yaygınlaşmasıyla *Mevlid*, *Muhammediyye*, *Ahmediyye* ve *Mızraklı İlmihal*'in de hemen her sene baskıları yapılan kitaplar olarak Osmanlı sınırlarının her tarafında halkın rağbetine mazhar olduklarını görürüz. Yine Hz. Ali'nin gazalarını anlatan küçük cenk kitaplarının da toplanıp tek ciltlik büyük kitaplar halinde veya bir iki ciltlik seri halinde yayınlandıklarını ve pek çok baskısının yapıldığını görüyoruz. Genellikle bir kitabın sayfa kenarlarında başka bir kitabın basılı olduğu da çok rastlanan bir husustur. Dinî eserler veya halk hikâyeleri olsun pek çok halk kitabınının değişik matbu nüshalarının üzerindeki tarihlere bakarak bunların âdeta her sene basıldığını iddia etmek mümkün olur. Ayrıca pek çok matbu halk kitabının üzerinde basım yeri ve tarihi mevcut değildir.

XIX. asra baktığımızda halk hikâyeleri yanında Nasreddin Hoca, Bekri Mustafa ve İncili Çavuş fıkralarının da matbu kitaplarda yer aldıklarını görürüz. Bunlar da anlatma yoluyla kulaktan kulağa yayılmıştır. Bu özellikleri de kitaplarda toplanıp sık sık yayınlanmalarını sağlamıştır. Hikâye anlatıcıları kâh taklit yaparak kâh müzikli olarak hikâye anlatmışlardır ve değişik amaçla oluşturulan meclislerde yeri geldikçe fıkra ve latifeler de nakledilmiştir. Her ne kadar bu aktiviteler kısmen eğitici olsa da bizim konumuz bunlar değildir. Biz burada Osmanlı döneminin geniş zaman dilimi içinde halka okunan ve halkın dinlemekten zevk aldığı kitapları tanıtmaya çalıştık.

Mevlid, *Muhammediyye*, *Gazavatnameler*, *Geyik*, *Güvercin* hikâyeleri her dönemde varlığını sürdürmüştür, benzerleri yazılsa bile. Benzerlerin halktan gördüğü rağbet sınırlı kalmış, temel kitaplar ise uzun bir zaman dilimi içinde geniş dinleyici kitlesi bulmuştur. Zaten bizim ele aldıklarımız zamana meydan okuyarak bugüne kadar ayakta kalıp canlılığını muhafaza edebilen eserlerdir. Bazı kitaplar zamanla ortadan kalkmış yerine başka kitaplar gelmiştir. Meselâ *Vikayename* Tercümesi zamanında çok okunmuştur, kütüphanelerde çok yazma nüshasının olması bunun bir delilidir. Fakat zaman içinde onun yerini başka ilmihal kitapları almıştır. Matbaa ülkemize geldikten sonra basılan halk kitapları içinde sonradan yazılan başka ilm-i hal kitapları var, fakat *Vikaye tercümesi* yoktur. Yine XV. yüzyılda Gülşehri'nin *Kudûrî tercümesi* yazdığı ve bu tercümenin halk arasında çok okunup dinlenildiği kayıtlarda geçmekte; özellikle XVI. Yüzyılda en çok rağbet gören kitapların başında bu eser gelmektedir. Fakat yazma nüshası henüz ortada yoktur. Başka *Kudûrî* tercümeleri de yazılmış olabilir. Her kitabın zaman karşısında direnci aynı olmayabiliyor. Günümüze kadar gelen nüshalara baktığımızda görüyoruz ki, bugün elde *Kudûrî* tercümesi olarak sadece XIX. yüzyılda yazılmış olan *Aziziye* kitapları vardır.

Yukarıda ele aldığımız “okuma toplantılarında okunmak üzere yazılmış kitaplar” veya “kıraat meclislerinde okunan halk kitapları”, kendi isimleriyle ve-

lished about them. The article concludes with a general assessment of the folk books read in kıraat majlis..

Keywords Kıraat Majlis, Folk Books, *Mavlid*, *Hz. Ali Cenknemeleri*, *Danışmendname*, *Müzekki'n-Nüfus*, *Envarü'l-Aşıkîn*.

Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları

Zehra ÖZTÜRK

Özet

Girişte önce “Kıraat Meclisi” nin tanımı ve tarihçesi ile birlikte “Şifahî Kültür” ve “Kitabî Kültür”, “Halk Kitapları” kavramları açıklanmış, buna paralel olarak da aralarındaki bağlantı hakkında bilgi verilmiştir. Gelişme bölümünde kıraat meclislerinde okunan kitapların genel tanıtımı yanında konularına tasnifi yapılmıştır (Dinî-Tasavvufî kitaplar: *Mevlid*, *Muhammediye*, *Ahmediye*, *Müzekki'n-Nüfus*, *Envarü'l-Aşıkîn*... gibi, *Siret-i nebîler*, *makteller*; gaza ve cihadla ilgili kahramanlık kitapları: *Hz. Ali Cenknemeleri*, *Hamzaname*, *Danışmendname*, *Battal Gazi Destanları*...gibi; macera kitapları: *Antername*...gibi; aşk hikâyeleri: *Yusuf ve Zeliha*, *Varka ve Gülşah*... gibi). Kıraat toplantılarda okunmak üzere yazılan kitapların hangi yüzyıllarda yazıldıkları belirtilerek kronolojik tasnifi yapılmıştır. Daha sonra ele alınan her bir eserin ulaşılabilirdiği kadar yazma ve matbu nüshaları tanıtılmış, bunlar üzerinde yapılmış tez, kitap, makale gibi yayınlardan söz edilmiştir. Sonuç bölümünde kıraat meclisleri ve sözkonusu kitaplar hakkındaki genel değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kıraat Meclisleri, Halk Kitapları, *Mevlid*, *Hz. Ali Cenknemeleri*, *Danışmendname*, *Müzekki'n-Nüfus*, *Envarü'l-Aşıkîn*.

Divan Edebiyatı'nda Estetik Konusunda Yapılan Çalışmalar

Reyhan ÇORAK*

XIV. YÜZYILIN başları ile XIX. yüzyılın ilk yarısı, Divan Edebiyatı'nın Anadolu sahasındaki gelişim sürecidir. Bu uzun dönem, kendine has kaideleriyle temellenmiş gelenekçi bir yapıyı karşımıza çıkarır.

Divan şairi geleneğin tayin ettiği hazır unsur ve malzemeden faydalanmak zorundadır. Bu değişmez malzeme, önceden belirlenmiş konular ve duygular etrafında gelişerek şiirde kullanılan motif sistemini meydana getirir. Şairin ele alacağı her unsur, motif sistemi içerisinde, beraberinde başka neleri getireceği ve nelerle birlikte ele alınacağı tayin edilmiş olarak kullanılır.¹ Yani şiirin anlam dünyası ve yapısal özellikleri son derece keskin hatlarla sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırma, şairi kısır bir döngüye sokmak yerine, bilakis ona derin bir ifade kabiliyeti kazandırmış ve aynı zamanda kullandığı kafiye, redif ve ses tekrarlarıyla şiirin yapısında da orijinalliği yakalamasını sağlamıştır. Sınırlandırmanın kurallarını şiirin zeminini oluşturan estetik prensipler koyar.

Estetik, Grekçe 'duygu, duyum' manasındaki *aisthesisten* gelmektedir. Terimleşmemiş *estetik* kelimesinin kullanımı oldukça eskiye dayanır. Platon'dan başlayarak pek çok Ortaçağ filozofu ve XIX. yüzyıl düşünürü eserlerinde 'estetik'ten bahseder.² Estetiği konu alan ilk kapsamlı kitap İtalyan düşünürü Giovanni Battista Vico (1668-1744) tarafından yazılmıştır. Ancak Alman filozofu Leibniz'in öğrencisi Alexander Gottlieb Baumgarten (1714-1762) *Aesthetica* (1750-1758) adlı eseri ile bu disiplinin kurucusu kabul edilmiştir. Terim bizim dilimize Batılılaşma süreci içerisinde yerleşmiştir.

* Marmara Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

¹ Ömer Faruk Akün, "Divan Edebiyatı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. IX, s. 421.

² Suut Kemal Yetkin, *Estetik*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1947, s. 7.

Estetik terimi, çağdaş Arapça'da *ilmü'l-cemâl* olarak karşlanır. "Güzellik bilimi" anlamına gelen bu tabiri XX. yüzyılın başlarında Osmanlı aydını *ilm-i hüsn* diye kullanmıştır. Dönemin edebiyatçılarından Hüseyin Cahit Yalçın, bu konuya ilişkin ilk derli toplu araştırmayı yapmış ve bu bilimin *hikmet-i bedayi* şeklinde adlandırılabilceği sonucuna varmıştır. 1912 yılından sonra, *bedi* (Allah'ın yaratmasındaki eşsizlik) kelimesinden türetilmiş *bediyyat* kullanılmıştır. Sonrasında ise *estetik* tabiri yerleşmiştir.³

Bu makalede öncelikle Divan Şiiri'yle ilişkisi nispetinde *estetik* konusunu ana tema olarak işlemiş kitap ve makaleler, önem sırasına göre, ele alınacaktır. Ayrıca bu başlık altındaki bazı çalışmaların muhtevaları hakkında bilgi verilecektir.

Estetik Başlıklı Çalışmalar

1. Walter G. Andrews, "A Revisionist Thesis for the Esthetics of the Ottoman Gazel", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1980-1986, c. XXIV-XXV, s. 1-21 [Makalenin Türkçede birden fazla çevirisi vardır: "Osmanlı Gazel Estetiği Hakkında Yenilikçi Bir İnceleme", çev. Metin Akkuş, A.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi, 1995, sy. 21, s. 253-277; "Osmanlı Gazel Estetiği Hakkında Yenilikçi Bir İnceleme", çev. Metin Akkuş, *Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları: Makaleler*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 2000, s. 195-227; "Osmanlı Gazel Estetiğine Yeni Bir Bakış", çev. Tansel Güney, *Kaşgar: Edebiyat Seçkisi*, Haziran 1998, sy. 4, s. 5-33]; Andrews'un makalesi, Divan Edebiyatı'na yönelik yüz yılı aşkın bir süredir tekrarlanaduran ve kuşaklar boyu sorgulanmadığından artık dogmatik bir karaktere bürünmüş olumsuz bakış açılarına yönelik sert eleştiriler ihtiva etmektedir. Eleştirmenlerin Divan Edebiyatı'nı -herhangi bir sistemde yapılması gerektiği gibi- kendi terimleri bağlamında anlamaya yönelik bir gayret göstermek yerine, tamamen Batı estetiğinin hazır normlarının içine sıkıştırarak, sonuçta haksız bir tahkir söylemi geliştirdiğinden bahsedene yazar, hâkim görüşe karşı eleştirilerini gazel örneğinde somutlaştırmış ve bugüne kadar hiç denenmemiş bazı anlama-açıklama tarzlarına dair ipuçları vermiştir.
2. Ömer Faruk Akün, "Geleneğin Belirlediği Estetik, Hazır Unsurlar ve Mazmun Estetiği", "Divan Edebiyatı" maddesi içinde, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. IX, s. 421-424: Bu yazıda, genel olarak Divan Edebiyatı analitik bir bakış açısıyla ele alınmış ve kapsamlı bir değerlendirme yapılmıştır. Şairin, herkeste farklı çağrışımlar oluşturacak bir imaj sistemi yerine, önceden belirlenmiş ve neyin neye benzetileceği başından tespit edilmiş unsurları kullanmayı tercih ettiği ifade edilmiştir. Divan Şiiri estetiği içinde mazmunun yeri hakkında bilgi verilmiştir.

3 Beşir Ayvazoglu, "İlmü'l-Cemal", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, c. XXII, s. 146-148.

3. Cihan Okuyucu, *Divan Edebiyatı Estetiği*, İstanbul: L&M Yay., 2004: Bu kitap 'Divan Edebiyatı' başlığı altında incelenebilecek mevzuların tamamına yakını -edebiyat tarihi hariç- ihtiva etmektedir. Esere, Osmanlı medeniyetinin mahiyeti hakkında bilgi verilerek başlanmıştır. Divan Şiiri'nin tasavvuf ile münasebeti, şairlerin özellikleri ve Osmanlı toplumunda şiir ve şairin yeri, gelenek, şiirin şekil özellikleri, aşk, aşık ve sevgili mevzuları ayrı ayrı bölümlerde izah edilmiştir. Divan Edebiyatı hakkında genel bilgiler ve bu edebiyat etrafında dönen tartışmalar da kitabın konuları arasındadır. "Divan Estetiği" ayrı bir başlık olarak ele alınmış, şair ve şiir anlayışı bu başlığın bahis mevzuu olmuştur. Kitap, Divan Şiiri'nin değeri üzerinde durularak bitirilmiştir.
4. Muhsin Macit, *Divan Estetiği, Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yay., 2002, s. 47-54: Bu yazıda Divan Edebiyatı'nın gelişim çizgisi boyunca oluşmuş ve gelenek haline gelmiş bütün özellikler "Divan Estetiği" başlığı altında değerlendirilmiştir. Divan estetiğinin kuramsal çerçevesi, belagat kitapları, Türkçe divan dibaceleri ve şair tezkirelerinin mukaddimleri temel alınarak çizilmiş, şair ve şiir anlayışına yönelik genel tespitler özetlenmiştir. Ardından Türk Edebiyatı'nın lügati, tasavvuf sistemi, hakikat ve mecaz kavramlarına ilişkin değerlendirmeler, soyut ve ideal olan güzellik anlayışı, şairlerin statüleri, edebî sanatlar, mazmun ve nazire geleneği gibi konular da estetik bahsine dâhil edilerek çerçevesi oldukça geniş bir 'divan estetiği' oluşturulmuştur.
5. Cihan Okuyucu, "Klasik Edebiyat: Türk Kültürü İçindeki Yeri, Kaynakları, Oluşumu, Sanat ve Estetik Anlayışı", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Bşk. Yay., 2004, s. 210-303. Yukarıda adı geçen 'Divan Edebiyatı Estetiği' adlı kitabın bazı bölümlerinden oluşan bir makaledir.
6. A.Atilla Şentürk, "Klasik Şiir Estetiği", *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2006, c. I, s. 349-391. Bu makalede günümüz insanının eski edebî metinlere bakışı, İslam dininin şiiri değerlendirmesi, Divan şiirine konu olan 'aşk'ın mahiyeti, Allah ve Peygamber aşkının şiire konu olmasının yanı sıra, şairin hüviyeti ve şiirin mahiyeti üzerinde durulmuştur. Ayrıca Melamet meşrebinin şiirde benimsenmesi ve etkileri ele alınmıştır.
7. Yusuf Çetindağ, "Divan Şiiri Estetiği, Mecaz-Hakikat İlişkisi ve Yorum", *Der-gah Dergisi*, Şubat 2001, C. XI, s.18-21. Çetindağ, makalesine Divan Edebiyatı'nın kendine has sanat anlayışından, sınırlı duygu dünyasından, sanatlı dilinden ve İslam dini ile tasavvufa dayalı düşünce örgüsünden bahsederek başlamıştır. Bütün bu özelliklerin kaynağını ise onun estetik yapısı ile tasavvuf sisteminde aramak gerektiğini vurgulamıştır. Makalede, 'Estetik Yapı' başlığı altında, öncelikle şiirdeki 'sev-

gili' örnek verilerek genel imaj dünyası üzerinde durulmuştur ve bu durumun belirlenmiş kaideler çerçevesinde nasıl algılanması gerektiği izah edilmiştir. Bir şairin yetişmesinde meşk usulünün yeri tayin edildikten sonra da bunun Divan Şiiri gelişim çizgisine etkileri anlatılmıştır. Ardından Divan Şiiri'nin 'tasavvuf' ile münasebeti üzerinde durularak, konu örneklerle zenginleştirilmiştir.

8. Saim Yılmaz, *Nizami'nin Estetik Anlayışı: Ehtik-Estetik İlişkisi*, Erzurum: A.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Araştırma Serisi: 100, 2002.
Kitap Nizami hakkında genel bilgiler vererek başlamaktadır. Sanat ve sanatçı kavramlarının ele alınması, Nizami'nin sanat ve edebiyat anlayışı ve bu anlayışa Halk Edebiyatı'nın etkisi, 'estetik' ile ilgili mevzulardır.
9. Ş. Cem Tüysüz, "Nizami'nin Estetik Anlayışı: Etik-Estetik İlişkisi", *Türk Kültürü*, yıl 42, 2004, sy. 497-498, s. 754-762: Yukarıda adı geçen kitabın tanıtım makalesidir.
10. Fatma Sabiha Kutlar, "Cinselliğin Estetik Anlatımı (Hüsrev ü Şirin, Hüma ve Hümayun, Cemşid ü Hurşid)", *Kebikeç*, 2002, sy. 13, s. 89-109: Makale, Divan Şiiri'ndeki *aşk* ve *kadın* kavramlarının mahiyeti üzerine bir incelemeyle başlar. Bu konu beşerî aşka bağlanarak Divan Şiiri'ndeki 'çift kahramanlı mesneviler' konuya örnek gösterilir. Yazının bundan sonraki bölümleri, başlıkta bahsedilen kahramanların, evlenmeyle sonuçlanan aşk hikâyeleridir. Mesnevilerde cinsellik konusu da geleneğin koyduğu ve şair tarafından asla ihlal edilemeyen estetik prensipler içerisinde ele alınır. Makalenin *estetik* terimi ile ilişkisi sadece bu minval üzeredir.
11. Namık Açıkgöz, "Bir Toplumun Estetik Boyutu Olarak Divanlar Yayımlanırken", *Türkiye Günlüğü*, Kış 1990, sy. 13, s. 151-152: İlk örnekleri 1970'li yıllarda görülmeye başlayan seçme ve açıklamalı divan neşirlerinin gecikme sebepleri üzerinde duran kısa bir makaledir.
12. Lütfü Bayraktar, "Divan Şiiri'nde Sevgiliye Bağlı Estetik Motifler III", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1992, c. VII, sy. 2, s. 83-92.
13. Mustafa İsen, "Estetik Nesir", *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2006, c. II, s. 81-91.
14. Christine Woodhead, "Estetik Nesir", *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2006, c. II, s. 317-327.
15. Menderes Coşkun, "Estetik Nesir", *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2006, c. II, s. 664-670.

Divan Edebiyatı'nın 'estetik'le ilişkisi, daha ziyade, belagat, mazmun, edebî sanatlar, Divan Edebiyatı'nın sanat anlayışı, şairlerin genel olarak şiiri ve diğer şairleri değerlendirmeleri gibi konular üzerinde şekillenmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, adı geçen alanlara da yer verilecektir. Yukarıda zikredilen

ilk dört yayın, tema olarak bu alanlara odaklanmış yegâne yayınlar olma özelliklerini taşımaktadır.

Bu makale için Divan Şiiri'nin 'İslâm Sanatları' içindeki yeri ve anlam dünyasına yönelik çalışmalardan da faydalanılmıştır. Bibliyografyaya dâhil edilmek üzere seçilen eserler, konu ile birinci derecede ilişkili olan yayınlardır.

Divan Şiiri ve İslam Sanatları İle İlgili Eserler⁴

Beşir Ayvazoğlu, "İlmü'l-Cemal", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2000, c. XXII, s.146-148.

Beşir Ayvazoğlu, *Tabiatın Maneviliği-Üsluplaştırmının Metafizik Anlamı, Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1997, s. 81-86.

Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği*, İstanbul: Birlik Yay., 1982. [Eser, 1993 yılında Ötüken Neşriyat tarafından aynı isimle yeniden yayımlanmıştır.]

Beşir Ayvazoğlu, *Gelenegin Direnişi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1997.

Beşir Ayvazoğlu, *İslam Estetiği ve İnsan*, İstanbul: Çağ Yay., 1989.

Louis Massignon, *İslam Sanatları'nın Felsefesi, Din ve Sanat*, Burhan Toprak (haz.), 1962.

Nasrullah Pürcevadi, *Can Esintisi: İslam'da Şiir Metafiziği*, çev. Hicabi Kırlangıç, İstanbul: İnsan Yay., 1998.

Ray Livingston, *Geleneksel Edebiyat Teorisi*, çev. Necat Özdemiroğlu, İstanbul: İnsan Yay., 1998.

Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam Sanatı ve Maneviyatı*, çev. Ahmet Demirhan, İstanbul: İnsan Yay., 1992.

Titus Burckhardt, *Dini Sanat, İslam Sanat Felsefesine ve İlkelerine Bir Bakış, Hikmet ve Sanat*, (Makaleler), Gulamrıza Avani (haz.), çev. Mehmet Kanar, İstanbul: İnsan Yay., 1997, s. 191-196.

Vildan Serdaroglu, "When Literature and Architecture Meet Architectural Images of the Lover in Sixteenth-Century Ottoman Poetry", *Muqarnas an Annual on the Visual Culture of the Islamic World*, c. XXIII, s. 273-287.

Divan şairi, kendi hareket sahası içinde 'en güzel'i en güzel biçimde ifade etmek zorundadır. Kusursuz güzel, dış dünyada bir benzeri olmayan idealize edilmiş bir varlıktır. Dolayısıyla bunu anlatmak ancak ve ancak bir üst dil olan şiirle mümkündür. Kısaca "‘yerinde söylenilmiş doğru ve güzel sözü konu ve hedef edinen ilim dalı’"⁵ diye tanımlayabileceğimiz belagat da şiirin muhteva ve biçim estetiğine dair kaideleri belirler.

⁴ Burada ve takip eden bölümlerde sunulan bütün bibliyografyalarda eserler, yazarların isimlerine göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

⁵ M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, İstanbul: Bilimevi Yay., 2000, s. 17.

İslamiyet'in kabulüyle birlikte Arapça'nın ilim dili olması, Arap dilinde yapılan belagat çalışmalarını ön plana çıkarmıştır. Zemahşerî ve Teftazanî gibi Türk ilim adamları da Arap belagatine yönelik eser vermişlerdir. Bu konuda Türkçe yazıldığı bilinen ilk kitap, Ahmet el-Bardahî'nin *Kitabü Camii envai'l-edebi'l-Fârisî* adlı eserinin "fi's-Sanayii'l-edebîyye mine'l-aruz ve't-ta'miye" başlıklı bölümüdür. XVI. yüzyıldan itibaren telif ve tercüme eserler verilmeye başlanmıştır. Muslihiddin Mustafa Sururî'nin *Bahrü'l-maarif*'i, Muîdî'nin *Miftahü't-teşbîh*'i, Müstakimzade Süleyman Saadettin Efendi'nin *Istılahatü's-ş-riyye'si*, Altıparmak Mehmet Efendi'nin *Telhis tercümesi*, İsmail Hakkı Ankaravî'nin *Miftahu'l-belâga ve misbahu'l-fesâha'sı* ve Taşköprülüzade Ahmet Efendi'nin *Miftahu'l-ulum*'u gibi eserler bu konuya örnek teşkil etmektedir. Osmanlı medreselerinde ise belagat bahsini ihtiva eden kitaplar Arapça asıllarından okutulmaktaydı. Sekkâkî'nin *Miftahu'l-ulum*'u, Kazvinî'nin *Telhisü'l-miftah*'ı ve Teftazanî'nin *el-Mutavvel*'i bunlar arasındadır.⁶

Tanzimat dönemindeki yenileşme hareketi, belagat çalışmalarına da yansımıştır. Bu dönemde yazılan eserler, klasik belagat metinleri ile Batı retoriğini uzlaştırmaya yöneliktir.

Makalede, belagat çalışmaları bir bütün olarak düşünülmüş, Türk Edebiyatı'nda, hem Osmanlı döneminde, hem Tanzimat döneminde hem de Cumhuriyet devrinde yapılan araştırmalar bibliyografyaya dahil edilmiştir. Buna mukabil vezin, kafiye, nazım şekilleri, edebî sanatlar, aruz, seci, ahenk unsurları ve şiirin ses yapısına yönelik yapılmış müstakil çalışmalar, makale formatını aşmamak için hariç tutulmuştur.

Belagat Çalışmaları İle İlgili Eserler

Abdurrahman Süreyya, *Mizanü'l-belâga*, İstanbul, H.1303.

Abdurrahman Süreyya, *Sefîne-i belâgat*, İstanbul, H.1305.

Abdülkadir Summak, "Miftahü'l-Belaga ve Misbahü'l-Fesaha: Transkripsiyonlu Metin", Yüksek Lisans Tezi, Urfa: Harran Üniversitesi, 1999, Danş: Yrd. Doç. Dr. Muhsin Kalkışım.

Ahmed Hamdi, *Belagat-i Lisan-i Osmanî*, İstanbul, H.1293.

Ahmet Cevdet Paşa, *Belagat-i Osmaniye*, İstanbul, H.1298; İstanbul, H.1299, (2. bs., İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yay. 1987 [farklı bir baskı: Turgut Karabey ve Mehmet Atalay (haz.), Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1999 ve Ankara: Akçağ, 2000].

Ahmet Mermer, "Belagat Çerçevesinde Metin İnceleme", *Edebiyat Problemleri Sempozyumu*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 23-25 Eylül 2003.

Ali Ekrem, *Darü'l-Fünun'da Edebiyat Dersleri*, İstanbul, H.1330-1331, (Öğretim yılı ders notları).

6 Kazım Yetiş, "Belagat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, c. V, s. 384-385.

- Ali Ekrem, *Lisan-ı Edebiyyat*, İstanbul, H.1330, (Ders notları).
- Ali Ekrem, *Nazariyyat-ı Edebiyye Dersleri Mesalik-i Edebiyye*, İstanbul, H.1333-1334, (Öğretim yılı ders notları).
- Ali Ekrem, *Nazariyyat-ı Edebiyye Dersleri Nesir Kısmı*, İstanbul, H.1332-1333, (Öğretim yılı ders notları).
- Ali Ekrem, *Nazariyyat-ı Edebiyye Dersleri*, İstanbul, H.1331-1332, (Öğretim yılı ders notları).
- Ali Nazif, *Zinetü'l-kelam*, İstanbul, H.1306.
- Ali Nazima, *Muhtıra-i Belagat*, İstanbul, H.1308.
- Ali Nihad Tarlan, *Edebi Sanatlara Dair*, İstanbul, H.1330.
- Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: TDK. Yay., 1983.
- Diyarbakirli Said Paşa, *Mizanü'l-edeb*, İstanbul, H.1305.
- Fatih Köksal, "Belagat Kitaplarında İki Sanat: Tecahül-i Arif ve İstifham", *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları*, Akçağ Kitabevi, Ankara: 2005, s. 195-211
- Fatih Ülken, "Şeyh İsmail Ankaravî'nin Miftahü'l-Belaga ve Misbahü'l-Fesaha'sı", Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, 1990, Danş: Prof. Dr. Tunca Kortantamer.
- Ferit Kam, *Asar-ı Edebiyye Tedkikatı Dersleri*, İstanbul, H.1331-1332, (Öğretim yılı ders notları) [farklı nüshalar: Ali Yıldırım (haz.), Elazığ: 1998; *Divan Şiiri'nin Dünyası'na Giriş: Asar-ı Edebiyye Tedkikatı*, Halil Çeltik (sad.), Ankara: MEB Yay., 2003].
- Fuad Köprülü, Şehabeddin Süleyman, *Malumat-ı Edebiye*, 2 cilt, İstanbul, H.1330.
- Hacı İbrahim Efendi, *Edebiyat-ı Osmaniye*, İstanbul, H.1305.
- Harun Tolasa, "XVIII. Yüzyılda Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü -Müstakimzade'nin Istılahatü'ş-Şi'riyyesi-", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1982, sy. 1, s. 221-229.
- Harun Tolasa, "XVIII. Yüzyılda Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü -Müstakimzade'nin Istılahatü'ş-Şi'riyyesi II-", *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1986, c. XXIV-XXV, s. 363-380.
- Hikmet Akdemir, *Belagat Terimleri Ansiklopedisi*, İzmir, 1999.
- İbnü'l-Kamil Mehmet Abdurrahman, *Tertib-i Cedid Belagat-ı Osmaniye*, İstanbul, H.1309.
- İbradalı Mehmet Şükrü, *İlm-i Belagat*, İstanbul, H.1318.
- İbrahim Necmi [Dilmen], *Tarih-i Edebiyat Dersleri*, İstanbul, H.1338.
- İsmail Ankaravî, *Miftahu'l-Belaga ve Misbahu'l-Fasahe*, İstanbul, H.1284.
- İsmail Erünsal, "Divan Şiirinde Kullanılan Teşbihlere Dair Bilinmeyen Bir Eser: Mu'idi'nin Miftahu't-Teşbih'i", *Türk Dili Dergisi*, 1984, c. XLVIII, sy. 392-393, s. 360-365.
- İsmail Güleç, "Bahrü'l-Ma'arif'te Geçen Edebiyat Terimleri", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 1997, Dan.: Atilla Şentürk.
- İsmail Habib Sevik, *Edebiyat Bilgiler*, İstanbul, 1942.
- İsmail Hakkı, *Esrar-ı Belagat*, Konstantiniyye: Ebuzziya Matbaası, H.1317.

- Kaya Bilgegil, *Cehennem Meyvesi*, İstanbul, 1944.
- Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri I: Belagat*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989 [ilk defa: Ankara, 1980].
- Kazım Yetiş, “Belagat”, “Türk Edebiyatı” maddesi içinde, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1992, c. V, s. 384-387.
- Kazım Yetiş, *Edebiyat Nazariyesi Sahasında Batı’ya Açılan İlk Kitap: Mebani’l-İnşa, Mehmet Kaplan’a Armağan*, İstanbul: Dergâh Yay., 1984, s.306-316.
- Kazım Yetiş, “Şiir ve Retorik”, *Hece Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı*, 2001, Yıl: 5, sy. 53-54-55, s. 244-268.
- Kazım Yetiş, “Tanzimat Sonrası Belagat ve Rhetorique Kitaplarımıza Fransız Rhetorique Kitaplarının Tesirleri”, *TDA*, 1988, sy. 56, s. 93-99.
- Kazım Yetiş, “Tanzimat Sonrasında Kullanılan Bazı Yeni Edebi İstilahlar”, *TDA*, 1988, sy. 52, s. 197-202.
- Kazım Yetiş, “Yenileşme Devri Türk Edebiyatı’nda Milli Rhetorique Meselesi”, *TDAY Belleten*, 1985, s. 199-210.
- Kazım Yetiş, “Talim-i Edebiyat’ın Rhetorique ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler”, Doktora Tezi, Türkiye¹ Araştırmaları Enstitüsü, 1981.
- Kazım Yetiş, *Belagattan Retoriğe*, İstanbul: Kitabevi, 2006.
- Kazım Yetiş, “Belagatten Retoriğe Teori Arayışları”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2006, c. III, s. 273-287.
- Kemal Eraslan, “Eski Bir Belagat Kitabı”, *1. Milli Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 6-9 Şubat 1978, Bildiriler, İstanbul, 1980.
- L. Sabri Akalın, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Varlık Yay., 1980.
- Mahmut Şevket Ustaosmanoğlu, Halil İbrahim Şahin, *Telhis Tercümesi (Kur’an’daki Edebiyat)*, İstanbul: Hanifiyye Kitabevi, 2000.
- M. İzzet, *Def’ul-mesalib fi-adabi’s-şair ve’l-katib*, İstanbul, H.1325.
- M. A. Yekta Saraç, “İstilahat-ı Edebiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2000, c. XIX, s. 206-207.
- M. A. Yekta Saraç, “Osmanlı Döneminde Belagat Çalışmaları”, *Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları: Kaf Dağının Ötesine Varmak, Günay Kut Armağanı III*, 2004, sy. 1, s. 311-344.
- M. A. Yekta Saraç, “Salahaddin-i Uşşaki’nin Belagat İle İlgili Eseri ve Bu Eserdeki Edebi Terimler”, *IÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2004, sy. 31, s. 281-318.
- M. A. Yekta Saraç, “Türk Edebiyatında Belagat İle İlgili Yazılan İlk Türkçe Eserlerin Değerlendirilmesi”, *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, (12-13 Nisan 2001)*, *Bildiriler*, Mustafa Argunşah, İsmail Gökem, Hülya Argunşah ve Atabey Kılıç (haz.), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 2001, c. I, s. 641-650.
- M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, Bilimevi, İstanbul, 2000; 2. bs.: İstanbul: Gökubbe, 2006.
- M. A. Yekta Saraç, “Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bak. Yay., 2006, c. I, s. 334-349.

- Mehmet Akif, *Kavaid-i Edebiyye*, İstanbul, H.1329, (Öğretim yılı ders notları).
- Mehmet Arslan, "Onsekizinci Yüzyılda Yazılmış Bir Nazariyat Risalesi: Risale-i Istılahat-ı Edebiye", *Kızılırmak*, Ekim 1992, sy. 10, s. 25-28.
- Mehmet Arslan ve Hakkı Aksoyak, 'Senedü'ş-Şuara', Haşmet Külliyyatı, Sivas: Dilek Matbaası, 1994, s. 47-48.
- Mustafa Aslan, "Haşmet Külliyyatının Değerlendirilmesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1997, sy. 7, s. 331-366.
- Müjgan Cunbur, "Haşmet Külliyyatı", *Bilge*, Temmuz 1994, sy. 1, s. 17-18.
- Mehmet Celal, *Osmanlı Edebiyatı Numuneleri*, İstanbul, H.1312.
- Mehmet Mihri, *Teshilü'l-aruz ve'l-kavafi ve'l-bedayi*, İstanbul, H.1289.
- Mehmet Nüzhet, *Muğni'l-Küttab*, İstanbul, H.1286.
- Mehmet Rifat, *Mecamiu'l-edeb*, İstanbul, H.1308.
- Menemenlizade Mehmet Tahir, *Osmanlı Edebiyatı*, İstanbul, H.1310.
- Meserret Diriöz, "Edebiyat Bilgi ve Teorileri I, Belagat", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Bahar 2002, sy. 11, s. 255-261.
- Mevlana İsamüddin, *Mizanü'l-Edeb*, çev. Mehmed Tahir Selam, İstanbul, H.1257.
- Mihalici Mustafa Efendi, *Zübdedü'l-beyan*, İstanbul, H.1297.
- Mithat Cemal, *Edebiyat Dersleri*, İstanbul, H.1326.
- Mithat Cemal, *Hitabet Dersleri*, İstanbul, H.1330.
- Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri: Istılahat-ı Edebiye*, M. A. Yekta Saraç (haz.), İstanbul: Risale Yay., 1996 [ilk defa: İstanbul H.1307, 1307, 1314; farklı bir baskı: Alemdar Yalçın ve Abdülkadir Hayber (haz.), Ankara: Akabe Yay.].
- Muhyiddin, *Yeni Edebiyat*, İstanbul, H.1330.
- Mustafa Sururi, *Bahrü'l-Maarif*, İÜ Ktb., TY, no: 1857, H.956/1549.
- Mustafa Uysal, Yunus Uyduran ve M. Ali Bilir, "Belagata Dair Eserlerin İndeksi", Bitirme Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi İslam Medeniyeti ve Sosyal Bilimler Bölümü Arapça Bilim Dalı, 1988, Dan.: Ahmet Bulut.
- Nihad Sami Banarlı, *Edebi Bilgiler*, İstanbul, 1942.
- Recaizade Mahmut Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyat*, İstanbul, H.1299.
- Rene Wellek ve Austin Varren, *Edebiyat Teorisi*, çev. Doç. Dr. Ömer Faruk Huyugüzel, İzmir: Akademi Kitabevi, 1993.
- Reşid, *Nazariyyat-ı Edebiyye I-II*, İstanbul, H.1328.
- Rıdvan Canım, "Ahmet Cevdet Paşa ve Belagat-i Osmaniye", *Kitap Dergisi*, 1995, sy. 73, s. 37-41; Ölümünün 100. Yıldönümü Münasebetiyle Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu Bildirisi, 27-28 Ekim 1995.
- Ruşuklu M. Hayri, *Belagat*, İstanbul, H.1308.
- Said Nursi, *Muhakemat*, H.1327.
- Selim Sabit, *Mi'yarü'l-kelam*, İstanbul, H.1287.
- Süleyman Çaldak, "Belagat", *Felsefe Ansiklopedisi*, Ahmet Cevizci (haz.), İstanbul: Etik Yay., 2004, c. II, s. 245-252.
- Süleyman Fehmi, *Edebiyat*, İstanbul, H.1325.
- Süleyman Paşa, *Mebani'l-inşa I-II*, İstanbul, H.1288-1289.

- Şahin Baranoğlu, "Abdurrahman Süreyya: Mizanü'l-Belaga", Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, 2000, Dan.: Prof. Dr. Günay Karaağaç.
- Şehabettin Süleyman, *San'at-ı Tahrir ve Edebiyyat*, İstanbul, H.1329.
- Tahir Üzgör, "Klasik Şiirimizin Anlaşılabilmesi ve Miftahü'l-Ebrar", *Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları: Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra Sayısı II*, 1995, sy. 19, s. 249-298.
- Tahirü'l-Mevlevi, *Edebiyat Lügati*, Kemal Edip Kürkçüoğlu (haz.), İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994 [ilk defa, İstanbul, 1936].
- Tahirü'l-Mevlevi, *Tedrisat-ı Edebiyyeden Nazım ve Eşkal-i Nazım*, İstanbul, H.1329.
- Taşköprülüzade Ahmet Efendi, *Mevzuatu'l-ulum*, 2 cilt, İstanbul, 1313.
- Yakub Şafak, "Sururi'nin Bahrü'l-Ma'arif'i ve Bu Eserdeki Teşbih ve Mecaz Unsurları", *Sakarya Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1999, sy. 6, s. 321-329.
- Yakub Şafak, "Bahrü'l-Ma'arif Müellifi Sururi'nin Şiir ve Şairlikle İlgili Görüşleri", *Yedi İklim*, Temmuz 1994, sy. 52, s. 17-21.

Divan Şiiri'nin Sanat Anlayışı ve Poetikası İle İlgili Eserler

Bu bölümde, Divan Şiiri'ne hâkim sanat anlayışı ve şiirin poetikasına yönelik çalışmaların yanı sıra Necip Fazıl Kısakürek, Asaf Halet Çelebi ve Orhan Okay gibi, genel anlamda poetika konusu üzerinde incelemelerde bulunmuş ilim adamlarının eserlerine de -Divan Şiiri'ne göndermeler ihtiva ettiği için- yer verilmiştir.

- Abdülbaki Gölpınarlı, *Divan Edebiyatı Beyanındadır*, İstanbul: Marmara Kitabevi, 1945.
- Adnan Karaismailoğlu, *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Ankara: Akçağ, 2001.
- Agah Sırrı Levend, "Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler: Baki'de Tasannu", *Felsefe ve İctima'iyat Mecmu'ası*, Kanun-ı Evvel 1927, Sene 1, no: 6, s. 424-433.
- Agah Sırrı Levend, "Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler: Fuzuli'de Tasannu", *Felsefe ve İctima'iyat Mecmu'ası*, Mayıs 1927, Sene 1, no: 1, s. 36-46.
- Agah Sırrı Levend, "Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler: Fuzuli'de Tasannu", *Felsefe ve İctima'iyat Mecmu'ası*, Haziran 1927, Sene 1, no: 2, s. 126-130.
- Agah Sırrı Levend, "Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler: Fuzuli'de Tasannu", *Felsefe ve İctima'iyat Mecmu'ası*, Temmuz 1927, Sene 1, no: 3, s. 195-201.
- Agah Sırrı Levend, "Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler: Fuzuli'de Tasannu", *Felsefe ve İctima'iyat Mecmu'ası*, Ağustos 1927, Sene 1, no: 4 s. 282-289.
- Agah Sırrı Levend, *Sanat ve Güzellik Telakkisi: Sanat ve Tasannu-Edebi Sanatlar- Güzellik, Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984, s. 475-508.
- Agah Sırrı Levend, *Klasik Edebiyatta Sanat, Ümmet Çağı Türk Edebiyatı*, Ankara: TTK Yay., 1962.
- Ahmet Arı, "Şeyh Galib'in Poetikası", *Osmanlı Araştırmaları XXVI, Prof. Dr. Mehmet Cavuşoğlu Armağanı II*, İstanbul, 2005, s. 51-71.
- Ahmet Hamdi Tanpınar, *Eski Şiir, Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kal-

- paklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1999, s. 78-79 [ilk defa: *Oluş Dergisi*, Nisan 1939, sy. 18, s. 278].
- Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIXuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1988.
- Ali Fuat Bilkan, "Benzer ki bir şikayeti var rüzgardan: Baki'nin gazellerini -yeniden okuma- denemesi", *Dergâh* 11, Mayıs 2000, sy. 123, s. 1 ve 8-11 [aynı zamanda: *Osmanlı Şiirine Modern Yaklaşımlar*, İstanbul: L&M Yay., 2006, s. 23-42].
- Ali Galip Yener, "Gazel, Anlam ve Gelenek", *Virgöl*, Eylül 2000, sy. 33, s. 48-51.
- Ali Nihat Tarlan, "Divan Edebiyatında Sanat Telakkisi", *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul, 1981, s. 41-50. Aynı yazı, *Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler*, Ankara: AKM Yay. 1990, sy. 45, s. 70-80; *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1999, s. 104-109. İlk defa: *Üniversite Konferansları 1945-1946*, İstanbul: Kenan Matbaası, 1946, s. 86-96.
- Ali Nihat Tarlan, "Sanat Bakımından Edebiyatımızın Dahili Tekamülü", *Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler*, Ankara: AKM Yay., 1990, sy. 45, s. 55-69. İlk defa, *C.H.P. Konferansları*, Ankara, 1939, s. 21-36.
- Asaf Halet Çelebi, "Benim Gözümde Şiir Davası: Saf Şiir, Şiirde Vuzuh, Şiirde Şekil, Mücerred Şiir, Şiirde Ruh Anı, Şiirlerimde Mistisizm Temayülü", *Bütün Yazıları*, Hakan Sazyek (haz.), İstanbul: YKY, 1998, s. 145-175. İlk defa, *Benim Gözümde Şiir Davası*, 1. "Saf Şiir", *İstanbul*, Temmuz 1954, sy. 9, s. 15-16; 2. "Şiirde Vuzuh", *İstanbul*, Ağustos 1954, sy. 10, s. 18-19; 3. "Şiirde Şekil", *İstanbul*, Eylül 1954, sy. 11, s. 20-22; 4. "Mücerred Şiir", *İstanbul*, Ekim 1954, sy. 12, s. 19-20; 5. "Şiirde Ruh Anı", *İstanbul*, Kasım 1954, sy. 13, s. 25-27; 6. "Şiirlerimde Mistisizm Temayülü", *İstanbul*, Aralık 1954, sy. 14, s. 24-25.
- Cem Dilçin, "Türk Kültürü Kaynağı Olarak Divan Şiiri", *Türk Dili*, 1999, sy. 571, s. 618-626.
- Cemal Kurnaz, "Bütün Şairler Büyük Tek Bir Şiiri Oluşturmak İçin Faaliyet Göstermişlerdir", *İlmi Araştırmalar*, İstanbul, 2000, sy. 10, s. 165-168.
- Dora D'istria, *Osmanlılarda Şiir*, çev. Semay Taneri, İstanbul: Havas Yay., 1982.
- Dursun Ali Tökel, "Şiirin Korkusu, Şiirin Kurgusu: Divan Şiirinde Kurgu ve Anlam", *Hece Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı*, 2001, Yıl: 5, sy. 53-54-55, s. 305-321.
- Dursun Ali Tökel, "Divan Şiiri'nin Kıyılarında Dolaşan Yabancı", *Dergâh*, Mart 1999, sy. 109, s. 14-16.
- E. J. Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi I-II*, Ali Çavuşoğlu (haz.), Ankara: Akçağ Yay., 1999.
- Elizbar Javlidze, *Ortaçağ Türk Şiiri Çalışmalarının Metodu ve Tipolojisi Üzerine, Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1999, s. 179-186.
- Erdoğan Erbay, *Eskiler ve Yeniler: Tanzimat ve Servet-i Fünun Neslinin Divan Edebiyatı'na Bakış*, Erzurum: Akademik Araştırmalar, 1997.
- Erdoğan Erbay, "Tanzimat ve Servet-i Fünun Dönemi Edebiyatçılarının Nef'i Hakkındaki Değerlendirmeleri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Güz 1996, sy. 2, s. 58-66.
- Erdoğan Erbay, "Yenileşme Dönemi Türk Edebiyatı'nda Divan Şiiri'ne Dair Münaka-

- şalar ve Bu Münakaşaların Neticeleri", *Yeni Türkiye: Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı I*, Ocak-Şubat 2002, sy. 43, s. 502-509.
- Filiz Kılıç, Muhsin Macit, "Divan Edebiyatı'nda Poetika Denemeleri: Tezkire Önsözleri", *Yedi İklim*, 1992, sy. 3, s. 28-33.
- Günay Kut, "Bir Şairi Değerlendirmedeki Yöntem: Ortak Malzemenin Kullanılışı ve İfade Şekli", *İlmi Araştırmalar*, 2000, sy. 10, s. 169-176.
- Halil İnalçık, "Fuzuli Hayatı ve Sanatı Üzerine Notlar", *Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları: Kaf Dağının Ötesine Varmak, Günay Kut Armağanı II*, 2003, s. 261-269.
- Hasibe Mazıoğlu, "Onsekizinci Asrın İlk Yarısına Kadar Divan Şiirinin Umumi Durumu", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1999, s. 265-268.
- Hilmi Yavuz, "'Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı' Modernleşme, Oryantalizm ve İslam", *Bo-yut*, 1998, s. 86-88.
- Kemal Bek, "Divan Şiirinde Eda ve Söylem: Divan Şairleri Birbirine Benzemez", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1999, s. 335-348.
- Kemal Kahramanoğlu, *Divan Şiiri: 'Değişen Dünyada Kaybolmuş Paradigma*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2006.
- Mahmut Erol Kılıç, "Sufi Şiirinin Poetikası", *Cogito*, 2004, sy. 38, s. 84-96.
- Mahmut Erol Kılıç, *Sufi ve Şiir: 'Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İstanbul: İnsan Yay., 2004.
- Mehmet Çavuşoğlu, "XVI. Yüzyılda Divan Edebiyatı: Divan Edebiyatı'nda Şiir Kavramı", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1999, s. 208-217.
- Mehmet Çavuşoğlu, "Divan Şiiri", *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, sy. 415-417, s. 1-16.
- Mehmet Kahraman, *Divan Edebiyatı Üzerine Tartışmalar*, İstanbul: Beyan Yay., 1996.
- Muhammet Nur Doğan, "Fuzuli'nin Poetikası", *Fuzuli Kitabı, 500. Yılında Fuzuli Sempozyumu Bildirileri*, Beşir Ayvazoğlu (haz.), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Bşk. Yay., 1996, s. 81-107. Aynı yazı, *İlmi Araştırmalar*, sy. 2, 1996, s. 47-72.
- Muhammet Nur Doğan, "Osmanlı Şiiri'nin Poetikası", *Osmanlı Dünyasında Şiir Uluslar Arası Sempozyumu*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., 19-22 Kasım 1999.
- Muhammet Nur Doğan, "Poetikadan Ontolojiye: Fuzuli'de Ruh-Söz Özdeşliği", *Hece Dergisi*, Mayıs 2004, Yıl: 8, sy. 89, s. 124-130.
- Muhammet Nur Doğan, *Fuzuli'nin Poetikası*, İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Mustafa Miyasoğlu, "Divan Şairinin Dünyası", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1999, s. 291-294.
- Necip Fazıl Kısakürek, "Poetika" *Çile*, İstanbul: Büyük Doğu Yay., 1992, s. 471-499.
- Orhan Okay, *Poetika Dersleri*, İstanbul: Hece Yay., 2004. İlk defa, *Şiir Sanatı Dersleri -Cumhuriyet Devri Poetikası-*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., 1987.
- Selim Kuru, "Divan Şiiri'nin Kıyılarında", *Virgöl*, Ocak 1999, sy. 15, s. 7-10.
- Tahir Üzgör, "Osmanlı Şiirini Anlamak", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi I*, İstanbul, 1999, s. 119-126.

- Tuba İşınsu İsen, "Divan Şiiri'ne Yeni Bir Bakış: Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı", *Kanat*, Güz 2000, sy. 4, s. 8.
- Tunca Kortantamer, "Gazelin Anlam-Yapı İlişkisinde Bazı Metaforların İşlevi", *Eski Türk Edebiyatı: Makaleler*, Şerife Yağcı ve Fatih Ülken (haz.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2004, s. 70-78; *Bir Edebiyat Türü Olarak Gazel Sempozyumu: The Ghazal as a Genre of World Literature: The Ottoman Ghazal in its Historical Context*, 16-18 Mayıs 1999, Orient Institut, Goethe Institute, IRCICA, İstanbul (Bildiri).
- Victoria Holbrook, *The Unreadable Shores of Love*, Austin: University of Texas Press, 1994; *Aşkın Okunmaz Kıyıları: Türk Modernitesi ve Mistik Romans*, çev. Erol Köroğlu ve Engin Kılıç, İstanbul: İletişim, 1998.
- Walter G. Andrews, *An Introduction to Ottoman Poetry*, Studies in Middle Eastern Literatures, No: Seven, 1976.
- Walter G. Andrews, "Batı'da Osmanlı Şiirini Okumak: Yeniden-Yapılandırma, Yeniden-Yapılandırma-Sonrası ve Oryantalizm Siyasası", *Kitap-lık*, Güz 1999, sy. 38, s. 104-120.
- Walter G. Andrews, *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı: Osmanlı Gazelinde Anlam ve Gelenek*, çev. Tansel Güney, İstanbul: İletişim Yay., 2000 [İngilizcesi, *Poetry's Voice, Society's Song: Ottoman Lyric Poetry*, Seattle: University of Washington Press, 1985].
- Yahya Kemal Beyatlı, *Edebiyata Dair*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., 1990.
- Yavuz Bayram, "XVI. yüzyıl Divan Şiiri'nde Poetika", Yüksek Lisans Tezi, Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi, 1995, Dnş.: Yrd. Doç. Dr. Ali Osman Coşkun.
- Ziya Avcı, "Divan Şiirinin Poetik Verilerine Yeni Bir Yaklaşım Denemesi", *Hece Dergisi*, Türk Şiiri Özel Sayısı, 2001, Yıl: 5, sy. 53-54-55, s. 323-330.

Divan şairleri, şiire ve şairliğe yönelik değerlendirmelerini, yazdıkları divanların dibace(önsöz)lerinde belirtmişlerdir. Bu dibacelerde şairin asıl maksadı, kendi şiirini ve şairliğini tanıtmasıdır. Böylece hem bizzat şairin hem de onun çağının şiir, şair, sanat ve edebiyat anlayışı bütün yönleriyle ortaya çıkarılacaktır.⁷ Mesela Hayalî Bey kendi şiirini "suzinak ve pür-suz" olarak nitelendirir:

Ey Hayalî çün ocağsın muhabbet narının
Tarz-ı Hüsrev'den kalamun suzinak olmak gerek
Padişah-ı mülk-i ma'nidür Hayali derdi ger
Şi'r-i pür-suzum göreydi Hüsrev'i şirin sühan⁸

Ahmet Paşa ise şiir kavramını 'fen' yani bir ilim olarak görür:

Ahmed bu fenn-i şi're şüru' itmeden murad
Vird-i dua-yı devlet-i Şah-ı cihan imiş⁹

7 Harun Tolasa; "Divan Şairlerinin Kendi Şiirleri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1982, sy. 1, s. 17.

8 Cemal Kurnaz, *Hayali Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul: MEB Yay., 1996, s. 35.

9 Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara: Akçağ Yay., 2001, s. 21.

Bu önsözlerin yanında şair tezkireleri de şiir ve şair hakkında -olumlu ya da olumsuz- değerlendirmeler yapmıştır. Özellikle XVI. yüzyılda yazılanlar, bu açıdan mühim bilgiler ihtiva etmektedir.

Makalede hem bu dibace ve tezkirelere hem de konu üzerine yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

Şairlerin Şiir Anlayışları ve Diğer Şairleri Değerlendirmeleri İle İlgili Eserler

Ali Nihad Tarlan (haz.), Fuzuli, “Farsça Divan’ın Önsözü”, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1999, s. 9-12.

Ata Terzibaş, “Faizi’nin Şiir Anlayışı”, *Kardaşlık, Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Temmuz-Eylül 2003, sy. 19, s. 14-15.

Atilla Şentürk ve Ahmet Kartal, “Şiir ve Şair Hakkında Eserler”, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yay., 2004.

Cemal Kurnaz, *Hayali Bey Divanı’nın Tahlili*, İstanbul: MEB Yay., 1996, s. 34-41.

Fatih Köksal, “Türkçe Şuara Tezkireleri Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası”, *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları*, Ankara: Akçağ Yay., 2005, s. 243 – 263.

Filiz Kılıç, *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Ankara: Akçağ Yay., 1998.

Filiz Kılıç, “Meşairü’ş-Şu’ara: İnceleme-Tenkitli Metin”, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1995, Danış: Prof. Dr. Mustafa İsen.

Gencay Zavotçu, “Divan Şiiri, Şairi ve Dünyası”, *E Aylık Kültür ve Edebiyat Dergisi*, Haziran 2002, sy. 39, s. 44-47.

Günay Kut, “Heşt Bihişt, Sehi Beğ Tezkiresi: İnceleme-Tenkitli Metin”, Doçentlik Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1982.

Harun Tolasa, “Divan Şairlerinin Kendi Şiirleri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi I*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi. Yay., 1982, s. 15-46.

Harun Tolasa, “Klasik Edebiyatımızda Divan Önsöz(Dibace)leri; Lami’i Divanı Önsözü ve (buna göre) Divan Şiiri Sanat Görüşü”, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1999, s. 229-244. İlk defa, *Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 1979, sy. 3, s. 1-10.

Harun Tolasa, *Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası*, Ankara: Akçağ Yay., 2001, s. 21-24.

Harun Tolasa, *Sehi, Latifi, Aşık Çelebi Tezkirelerine Göre XVI. Yüzyılda Edebiyat ve Eleştiri*, Ankara: Akçağ Yay., 2002.

Hüseyin Ayan, “Latifi’ye Göre Şiir ve Şair”, *AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi: Prof. Haluk İpekten’in Anısına*, 1993, sy. 1, s. 15-21.

Mahmut Kaplan, “Sebk-i Hindi Şairlerinden Fehim, İsmeti, Na’ili ve Neşati’nin, Divanlarına Göre Şair ve Şiir Hakkındaki Görüşleri”, *Hece*, Türk Şiiri Özel Sayısı, 2001, Yıl: 5, sy. 53-54-55, s. 272-281.

Mehmet Çavuşoğlu, *Necati Bey Divanı’nın Tahlili*, İstanbul: Kitabevi, 2001, s. 29-36.

Menderes Coşkun, “Mesnevilerde Klasik Şairlerle İlgili Değerlendirmeler”, *Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları: Kaf Dağının Ötesine Varmak*, Günay Kut Armağanı, 2003, I, s. 313-368.

- Menderes Coşkun, "Türk Divan Şairlerinin Birbirlerini Değerlendirme Tarzları", *Osmanlı Araştırmaları*, 2005, c. XVI, s. 163-174.
- Mine Mengi, "Divan Şairinin Dilindeki Edebiyat Terimleri", *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ Yay., 2000, s. 13-21.
- Muhammet Nur Doğan (haz.), Fuzuli, "Türkçe Divan'ın Mukaddimesi", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1999, s. 13-16.
- Mustafa İsen, "Tezkireler Sadece Biyografi Kaynakları Değil Aynı Zamanda Eleştiri Tarihimizin de Kaynaklarıdır", *İlmi Araştırmalar*, 2000, sy.10, s. 157-160.
- Mustafa İsen, *Sehi Tezkiresi: Heşt Behişt*, Ankara: Akçağ Yay., 1998.
- Mustafa İsen (haz.), Latifi, "Tezkire-i Şuara'nın Önsözünden", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999, s. 1-5.
- Mustafa İsen, *Latifi Tezkiresi*, Ankara: Akçağ Yay., 1999.
- Mustafa İsen, *Künhü'ül-Ahbar'ın Tezkire Kısım*, Ankara: Akçağ Yay., 1994.
- Mustafa Tatçı, "Şair Vasfı'nın Şiirle İlgili Düşünceleri", *Edebiyattan İçeri: Dini Tasavvufi Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar*, Ankara: Akçağ Yay., 1997, s. 387-398; ilk defa, *Milli Kültür Dergisi*, 1987, sy. 56, s. 34-37.
- Necati Sungur, "Divan Şairlerinin Birbirlerine Yönelik Tenkitlerinin İlk Örneklerinden Biri: Cafer Çelebi'nin Şeyhi ve Ahmet Paşa'yı Tenkidi", *Bilig*, Bahar 2001, sy. 17, s. 71-75.
- Nejat Sefercioğlu, *Nev'i Divanı'nın Tahlili*, Ankara: Akçağ Yay., 2001, s. 4-7.
- Rıdvan Canım, "Latifi: Tezkiretü's-Şuara ve Tabsıratü'n-Nuzema, İnceleme-Metin", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1991, Danış: Prof. Dr. Haluk İpekten.
- Semra Tunç, "Muhibbi Divanı'nda Şiir ve Şair İle İlgili Değerlendirmeler", *Sakarya Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2000, sy. 7, s. 265-284.
- Tahir Üzgör, *Türkçe Divan Dibaceleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990.
- Walter G. Andrews, "Osmanlı Şair Biyografileri (Tezkireler) ve Osmanlı Edebiyat Eleştirisi", *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bak. Yay., 2006, c. II, s. 117-121.
- Yusuf Çetindağ, "Mecalisü'n-Nefais'te Şiir ve Şair Eleştirisi", *Türk Kültürü İncelemeleleri Dergisi*, Güz 2003, sy. 9, s. 79-114.
- Yusuf Çetindağ, "Eleştiri Terimleri Açısından Herat Mektebi Tezkirelerinin Anadolu Tezkirelerine Tesiri", *Bilig*, Yaz 2002, sy. 22, s. 109-132.
- Yusuf Çetindağ, "Şiir Eleştirisi Açısından Devletşah Tezkiresi", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Ağustos 2002, sy. 14, s. 187-201.
- Ziya Avşar, "Meşairü's-Şuara Mukaddimesine Göre Aşık Çelebi'nin Şiir Görüşü", Van: *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1993, c. IV, sy. 4.

Divan Edebiyatı ve 'estetik' bahsi içine dâhil edilen son başlık 'mazmun'dur. Bu edebiyata istiare yoluyla "mazmunlar edebiyatı" da denmiştir. Bundan dolayı makalede konu ile ilgili çalışmalara da yer verilmiştir.

Mazmun İle İlgili Eserler

- Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Cemal Kurnaz (haz.), Ankara: TDV, 1992. Diğer basımlar, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993; 3. bs., Ankara: Akçağ Yay., 2000; 4. bs., Ankara: Akçağ Yay., 2000; Ankara: MEB, 1996; İstanbul: MEB, 2004.
- Ali Birinci ve A. Karaca, "Cemal Kurnaz İle Bir Konuşma: Elli Yıl Gecikmeyle Gün Işığında Çıkabilen Bir Eser: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar", *Yedi İklim*, Temmuz 1993, sy. 40, s. 126.
- Ali Fuat Bilkan, "Kırkinci Odanın Anahtarı veya Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar", *Türk Edebiyatı*, Şubat 1993, sy. 232, s. 28.
- Haluk İpekten, "Divan Şiirinde Mazmunlar", *A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi: Prof. Haluk İpekten'in Anısına*, 1993, sy. 1, s. 9-13.
- Hilmi Yavuz, "Divan Şiiri, Simgeci Bir Şiir mi?", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1999, s. 261-262 [*Yazın Üzerine*, İstanbul: Bağlam Yay., 1987, s. 84-87; *Yazın, Dil ve Sanat*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1996, (2. bs., 1999, s.121-124)].
- İskender Pala, "Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar Üzerine", *Dergâh*, Şubat 1993, sy. 36, s. 10-11.
- İskender Pala, "Mazmun'un Mazmunu", *Dergâh*, Ocak 1993, sy. 35, s. 1 ve 10-11 [*Müstesna Güzeller*, İstanbul: İnsan Yay., 1995, s. 177-186; *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1999, s. 399-402].
- İskender Pala, "Mazmun", *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bak. Yay., 2006, c. I, s. 391-398.
- Kenan Erdoğan, "Mazmun Üzerine Yazılanlar ve Divan Şiirinde Bazı Mazmun ve Remizlerin Niyazi-i Mısri'de Kullanılışı", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1997, Yıl: 1, sy. 1, s. 270-289.
- Kemal Kahramanoğlu, "Divan Şiiri'nde Mana ve Mazmun", *Divan Şiiri: Değişen Dünyada Kaybolmuş Paradigma*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2006, s. 101-109.
- Kerime Üstünova, "Fuzuli'nin Şiirlerinde Mazmunlar", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1992, sy. 2, s. 151-160.
- "Mazmun", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: Devirler-İsimler-Eserler-Terimler*, İstanbul: Dergâh Yay., 1986, c. VI.
- Mehmet Çavuşoğlu, "Bir Beyitin Çevresinde", *Divanlar Arasında*, Ankara: Akçağ Yay., 1998, s. 35-43 [*Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1999, s. 204-207; ilk defa, Ankara: Umran Yay., 1981; 3. bs., İstanbul: Kitabevi, 2003].
- Mustafa Balcı, "Divanlar Arasında Yeniden", *Bilig*, Güz 2000, sy. 26.
- Mehmet Çavuşoğlu, "Mazmun", *Türk Dili*, 1984, c. IV, s. 199-200.
- Mine Mengi, "Divan Şiiri Dilindeki Mana, Mazmun Nükte Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ Yay., 2000, s. 30-44 [ilk defa, *Osmanlı Dünyasında Şiir Uluslar Arası Sempozyumu*, İstanbul, Kasım 1999].
- Mine Mengi, "Divan Şiiri ve Bîkr-i Mana", *Dergâh*, Eylül 1991, sy. 19, s. 10 [*Divan Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ Yay., 2000, s. 22-29].

- Mine Mengi, "Mazmun Üzerine Düşünceler", *Dergâh*, Aralık 1992, sy. 34, s. 10-11 [*Divan Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ Yay., 2000, s. 45-61].
- Mustafa İsen, "Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı", *Polemik*, Kasım 1992, sy. 6, s. 4-5.
- Mustafa S. Kaçalın, "Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar", *Yedi İklim*, Mart 1993, sy. 36, s. 85-86.
- Mustafa Tatçı, "Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar", *Türkiye Kültür ve Sanat Bülteni*, Kasım 1992, sy. 31, s. 13-14.
- Necla Pekolcay, *İslami Türk Edebiyatı Tetkik Metotlarının Genel Esasları ve Mazmun Anahtarları*, İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1999.
- Ömer Faruk Akün, "Geleniğin Belirlediği Estetik, Hazır Unsurlar ve Mazmun Estetiği", "Divan Edebiyatı" maddesi içinde, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1994, c. IX, s. 421-424.
- Ramazan Bardakçı, "Bir Şiir Mecmuası ve Divan Şiiri'nde Mazmun Kavramı", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2002, Danış. Doç. Dr. Abdülkadir Gürer.
- Sadeddin Ekici, "Yunus Emre'nin Şiirlerinde Manevi Unsurlara Dayalı Mazmunlar", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1996, Danış. Doç. Dr. Necla Pekolcay.
- Şahin Uçar, *Varlığın Mana ve Mazmunu*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- Şener Demirel, "Mazmun Üzerine Bir Değerlendirme", *Bilig*, Bahar 2002, sy. 21, s. 117-142.
- Şerafettin Rami, *Enisü'l Uşşak: Klasik Doğu Edebiyatı'nda Sevgili İle İlgili Mazmunlar*, Turgut Karabey, Numan Külekçi ve Habib İdris (haz.), Ankara: Ecdad Yay., 1994.
- Turgut Karabey, "Karacaoğlu'nda Sevgili Mazmunu", *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1998, s. 241-249.
- Victoria Holbrook, "Mazmun mu Klişe Yoksa Devralınmış Mazmun Kavram mı? Bir Anlayışın Romanı: Hüsn ü Aşk", *Şeyh Galib Kitabı*, Beşir Ayvazoglu (haz.), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1995, s. 131-141.

Değerlendirme

XX. yüzyılda Türkiye'ye giren *estetik* kavramıyla XIV. yüzyıldan itibaren varlık göstermeye başlayan Divan Edebiyatı'nı değerlendirmek ya da yorumlamak, yapılan çalışmalarda metodolojik problemleri beraberinde getirmiştir.

Herhangi bir sanat alanına estetik disiplininin uygulanması, konuşulmakta olan bir lisanın gramer kurallarını ortaya koymaya benzer. Önce lisan konuşulur ardından gramer kitapları yazılır. Divan Edebiyatı estetiği ile de 600 yıl boyunca konuşulan bir lisanın gramer kuralları ortaya konmaya çalışılmaktadır. Fakat kurallar lisanın doğduğu toprakların dışından getirildiğinden, konuya ilişkin yekpare bir teorik çerçeve çizilememektedir. Çünkü estetik başlığı altında incelenen belagat, mazmun, Divan Edebiyatı'nın sanat anlayışı, şairlerin

genel olarak şiiri ve diğer şairleri değerlendirmeleri hatta vezin, kafiye, nazım şekilleri, edebî sanatlar, aruz, seci, ahenk unsurları gibi konular ile modern estetik kavramının biraraya gelerek oluşturduğu yapı, Divan Şiiri'ni yorumlama konusunda bütünlük arz etmemektedir.

Divan Şiiri ve estetik konusunda, şiiri kendi bağlamında, içeriden değerlendirmeye çalışan bakış açılarının güçlendirilmesi, bütüncül bir teori kurulmasına yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Aynur, Hatice, *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları: Tezler, Yayınlar, Haberler*, Toplu Sayı: 1990-2005, İstanbul: HA Yay., 2005.
- Ayvazoğlu, Beşir, "İlmü'l-Cemal", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, c. XXII, s. 146-148.
- Ayvazoğlu, Beşir, *Geleneğin Direnişi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1997.
- Ayvazoğlu, Beşir, *İslam Estetiği ve İnsan*, İstanbul: Çağ Yay., 1989.
- Ayvazoğlu, Beşir, *Aşk Estetiği*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1993.
- Kalpaklı, Mehmet (haz.), *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1999.
- Kılıç, Mahmut Erol, *Sufi ve Şiir: Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İstanbul: İnsan Yay., 2004.
- Macit, Muhsin, "Divan Estetiği", *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yay., 2002, s. 47-54.
- Saraç, M. A. Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, İstanbul: Bilimevi, 2000.
- Saraç, M. A. Yekta, "İstilahat-ı Edebiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, c. XIX, s. 206-207.
- Yetiş, Kazım, "Belagat", "Türk Edebiyatı" maddesi içinde, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, c. V, s. 384-387.

Works on Aesthetics in the Divan Literature

Reyhan Çorak

Abstract

This bibliographical study includes, among others, primarily those works which revolve around the main theme of the "Aesthetics of Divan literature".

The article is based on works which have treated the *Divan poetry* and *aesthetic* concepts as their headings. Studies on the understanding of art in Divan literature, *belagat* (rhetoric), *mazmun* (indirect artful remark), the poetic perceptions of poets and their evaluations of other poets have been integrated into the bibliography, while some specialized studies on *vezin* (rythm), *kafiye* (rhyme), patterns of *nazım* (verse), literary arts, *aruz* (prosody), *seci* (rhymed prose), tools of harmony and vocalization of poetry have been excluded so as not to exceed the boundaries of the article.

Through the included works, it can be observed that the understanding of "Aesthetics of Divan literature" is not homogeneous, since it is the interpretation of an art emerging in the 14th century by a discipline which has entered Turkey in the 20th century. The first example of Divan publications, in this context, occurred only in the 1970s.

It also needs to be noted that this bibliographical study holds no claim to a complete list.

Key Words: Divan Literature, Rhetoric, Mazmun, Aesthetics, Vico, Baumgarten.

Divan Edebiyatı'nda Estetik Konusunda Yapılan Çalışmalar

Reyhan Çorak

Özet

Bu bibliyografyaya, ana teması "Divan Şiiri'nin estetiği" olan çalışmalar başta olmak üzere zikredilen konu ile alakalı bazı malzemeleri ihtiva eden eserler dâhil edilmiştir. Alt başlıklar oluşturulurken *Divan Şiiri* ve *estetik* kavramlarını başlık olarak kullanmış eserler temel alınmıştır. Divan Şiiri'nin sanat anlayışı, belagat, mazmun, şairlerin şiir anlayışı ve diğer şairleri değerlendirmeleri konularında yapılan çalışmalar bibliyografyaya dâhil edilmiş; vezin, kafiye, nazım şekilleri, edebî sanatlar, aruz, seci, ahenk unsurları ve şiirin ses yapısına yönelik yapılmış müstakil çalışmalar, makale formatını aşmamak için hariç tutulmuştur.

Divan Edebiyatı gibi XIV. yüzyılda ortaya çıkan bir sanatın, estetik gibi XX. yüzyılda Türkiye'ye giren bir disipline yorumlanması ve Divan neşirlerinin ilk örneklerinin ancak 1970'lerde görülmeye başlanması sebepleri ile bibliyografyaya alınan eserlerin "Divan Edebiyatı estetiği" anlayışında bir mütecanislik olmadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Divan Edebiyatı, Belagat, Mazmun, Estetik, Vico, Baumgarten.

Eski Türk Edebiyatında Sosyal Hayat Çalışmaları

Fatma Meliha ŞEN*

Giriş

ÜNİVERSİTE ÇEVRELERİNDE Eski Türk Edebiyatı ismiyle tanınan eski edebiyatımız ile ilgili olarak, başta adlandırılması olmak üzere pek çok sorun mevcuttur. Bugün konunun uzmanı olan küçük bir çevre dışında anlaşılması pek mümkün olmayan bu edebiyatın nadir ürünleri kaleme alınmaya devam edilmektedir.¹ İlk örnekleri XIII. yüzyılda tespit edilebilen eski edebiyatın XVI. yüzyılda kendi klâsik eserlerini ürettiği, Şeyh Galip'in (XVIII. yüzyıl) de son büyük şair olduğu kabul edilir. XIX. yüzyıldan itibaren sosyal ve kültürel alanda meydana gelen değişimler edebiyat anlayışını da etkilemiş, klâsik edebiyatın yanında, hatta ondan daha da güçlü bir şekilde sonraları "Tanzimat edebiyatı" adıyla anılacak yeni edebiyat akımını ortaya çıkarmıştır. Bu yeni anlayışla kaleme alınan eserler önceleri klâsik şekilleri korusa da içerik açısından değişiklikler göstermiş, zamanla yeni tür ve şekiller çoğalarak eski türlerden kopmalar görülmüştür.

Eski edebiyat aslında iki önemli kırılma noktası yaşamıştır. Bunlardan birincisi Tanzimat ve Batılılaşma adıyla andığımız zihniyet ve kültürel değişim, ikincisi ise Cumhuriyet'in ilanı ile gelen rejim değişikliğidir. XIX. asırdan itibaren yüzünü Avrupa'ya dönen Osmanlı aydını, eski ile bağlarını yavaş yavaş koparmaya başlamış, bunun akislerinin edebiyatta da kendisini göstermesi kaçınılmaz hâle gelmiştir. Bu dönemde, yazı meselesi gündeme gelmemiş ve dil açısından da önemli bir uçurum yaşanmamıştır. Fakat Cumhuriyet nesli, Osmanlı yazısı ve kültürüyle yetişmiş bulunmakla birlikte, saltanatın kaldırılması, yazı devrimi, dilde sadeleşme ve özellikle Güneş-Dil teorilerinin revaçta bu-

* Dr.

1 Bkz. Cem Dilçin, "Kaside-i Tigiyye" *Journal of Turkish Studies= Türklik Bilgisi Araştırmaları: Hasibe Mazıoğlu Armağanı I*, c. XXI, sy. 1, 1997, s. xxvii-xxxii.

lunduğu siyasî ve kültürel ortamdan fazlasıyla etkilenmiştir. Bu dönemde, eskiye ait olan her şey gibi edebiyat da bir anlamda yargısız infaza tabi tutularak tamamıyla reddedilmiş ve acımasızca eleştirilmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk Dil ve Türk Tarih kurumları kurulmuş, bunların araştırmaları özellikle Türklerin İslâmiyet'i seçmeden ve Anadolu'ya gelmeden önceki dil ve tarihleri üzerinde yoğunlaşmış, böylece aslında Arap ve Fars kültürleri -dilleri- ile tanışmadan da köklü bir Türk tarihi ve dilinin var olduğu ispat edilmeye çalışılmıştır. Verilen örneklerden anlaşılabileceği gibi, *Tarama Sözlüğü*'nün hazırlanma aşamasında eski edebiyat ürünleri kapsamlı bir araştırmadan geçirilmiş olmakla birlikte, bu taramanın sadece öz Türkçe kelimeleri tespit etmek için yapıldığı görülmektedir. Zamanla Osmanlı Türkçesi'ne aşına olanların yerini eski harfleri bilmeyen ve okuduğu eski metinleri anlamayan yeni nesiller almış, böylece eski edebiyat resmî tarih zihniyetinin ve tamamıyla ön yargıların hakim olduğu fikirlerin gölgesinde kalmıştır. Buna göre edebiyat -fakat özellikle şiir- hayattan kopuk, belli bir zümre dışında kimsenin anlamadığı, Arapça ve Farsça etkisinde benliğini kaybetmiş bir dille yazılmış ürünlerden ibarettir. Topluma söyleyecek hiçbir şeyi olmadığı için yok olmaya layıktır ve araştırılması da gerekmez. Yukarıdaki fikirleri dile getirenlerin içinde konuya tamamen vakıf kişilerin bulunması da dikkat çekicidir.²

Eski Türk Edebiyatı'nda sosyal hayat araştırmaları ile ilgili olabilecek ilk yayının Necip Asım'a aittir. *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*'nda yayınlanan bir makalede yazar, *Mesihî Divanı*'ndan bazı beyitler yardımıyla, divanların tarih kaynağı olarak kullanılabileceğinden söz etmektedir.³

Sosyal hayat araştırmaları konusunda yapılan ilk akademik çalışma, Mehmed Çavuşoğlu tarafından hazırlanan *Necâtî Bey Divânı'nın Tahlilî*⁴ isimli doktora tezi kabul edilebilir. Aslında bir *tahlil* olarak hazırlanan eser dört bölümden oluşur. İkinci bölümün başlığı "Necâtî Bey Divanında Cemiyet"tir. Burada şahıslar, kavimler, yer adları, sanatlar, meslekler, oyunlar ve içtimâî hayat alt başlıkları ile şiirdeki gündelik hayat unsurları tasnif edilmiştir. Tezin yayınlanmış hâli bunların bir nevi listesi olduğundan ve çok az beyit numarası verildiğinden ayrıntılı bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Daha önce Ali Nihad Tarlan tarafından hazırlanan *Şeyhî Divanı'nı Tedkik*⁵ isimli çalışmanın ikinci bölümü de "Şeyhî'in Hayat, Şahsiyet ve Muhiti Hakkında" başlığını taşımakla birlikte içerik açısından ikinci araştırmadan çok farklıdır.⁶ Mehmed Çavuşoğlu'ndan

2 Bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Divan Edebiyatı Beyanındadır*, İstanbul, Marmara Kitabevi, 1945.

3 Bkz. Bibliyografyanın Makaleler kısmı.

4 İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971, s. 55-78.

5 İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1964.

6 İki çalışmanın önemli farkları ve tahlil çalışmaları ile ilgili olarak bkz. M. Ali Yekta Saraç, "Divan Tahlilleri Üzerine", *İlmî Araştırmalar*, 1999, sy. 8, s. 209-219.

sonra hazırlanan bütün “divan tahlili” tezleri, bahsedilen eser örnek alınarak yapıldığından, eski şiir ile günlük hayat arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar da bu tezlerin toplum hayatından bahseden kısımlarında yer alır.⁷ *Necâ-tî Bey Divânı’nın Tahlili* adlı eserin bir başka özelliği, sadece toplum hayatından bahseden kısımda değil, değişik bölümlerde yapılan açıklamalarda sosyal hayat unsurlarına yer vermesidir.⁸

Mehmed Çavuşoğlu’nun -kendisinden sonra yapılan tezlerin de benimseyi- yöntemi, eski şiirin tahlilinden çok, anlaşılmasına yönelik bir çeşit şerh olarak kabul edilirse,⁹ eski şiirde toplum hayatı unsurlarının tespit edilmesi çalışmaları “metin şerhi” olarak adlandırılabilir.¹⁰ Türkiye’de yapılan Klâsik Şiir araştırmalarının çoğunluğu metni anlamaya ve anlatmaya yönelik hazırlanan “metin şerhleri”dir. Yabancıların yayınladığı bazı çalışmalarda ise metodolojik yaklaşım sözkonusudur. Bu konuda değişik yöntemler takip edilmekle birlikte, öne çıkan kavram yorumbilgisi anlamında gelen *hermeneutiktir*.¹¹ Son zamanlarda Türk araştırmacıların hazırladığı metodik çalışmalar da yayınlanmaktadır.¹² Bu iki yaklaşımın yanında, metinleri klâsik “belagat” çerçevesinde değerlendirip eleştirebilecek yeterlilikte araştırmacıların sayısı yok denecek kadar azdır.¹³

7 Harun Tolasa, *Ahmed Paşa’nın Şiir Dünyası*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yay., 1973, s. 65-127; Mustafa Nejat Sefercioğlu, *Nev’î Divânı’nın Tahlili*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay., 1990, s. 55-116; Cemal Kurnaz, *Hayali Bey Divânı’nın Tahlili*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1996, s. 121-192.

8 Örneğin sevgilinin güzellik unsurlarından olan olan ‘gamze’den bahisle, onun sarhoşa benzetilmesi için verilen örnek beyit açıklanırken şu cümleler göze çarpar: “Gamze süzgün bakış cihetiyle sarhoşa teşbîh olunur, demiştik; yorgun veya terli insana ikram edilen suyun ve şerbetin üstüne, birdenbire içip hastalanmasın diye, çiçek yâhut ot bırakılır.” Mehmed Çavuşoğlu, *a.g.e.*, s. 129.

9 M. Ali Yekta Saraç, *a.g.m.*, s. 214.

10 Bkz. Muhammed Nur Doğan, “Metin Şerhi Üzerine”, *Eski Şiirin Bahçesinde*, 3. bs., İstanbul: Alternatif Yay., 2005, s. 9-21.

11 “Poetika ve onun ardılı olan göstergebilim günümüzde, post-yapısalcılığın ardından dilbilim yamaçlarına iniş yapan kültürel çalışmalar adlı, inşa halindeki bir disiplin üzerinde asılı durmaktadır. Fakat bugün bile poetikanın kökeninde yatan şey aslında hermetik kuramıdır. Her metin bir yazma söylemindeki bir oluşturmaya; poetika tikel yazma oluşlarından türeyen bu genel söylemin bir tanımıdır.” Victoria R. Holbrook, *Aşkın Okunmaz Kıyıları, Türk Modernitesi ve Mistik Romans*, çev. Erol Köseoğlu ve Engin Kılıç, İstanbul: İletişim Yay., 1998, s. 15-16.

12 Bazıları için bkz. Cem Dilçin, “Ahmet Paşa’nın Şiirlerinde Paralelizm”, *İstanbul’un Fethinin 550. Yılı Anı Kitabı*, Esin Kahya ve Ayten Aydın (ed.), Ankara, 2004, s. 55-72; Cem Dilçin, “Divan Şiirindeki Paralel ve Ortak Söz Yapılarından Metin Eleştirisinde Yararlanma”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 2000, c. XIII, sy. 1, s. 33-66; Cem Dilçin, “Fuzulî’nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 1991, c. IX, sy. 1, s. 43-98; Dursun Ali Tökel, “Ontolojik Analiz Metodu ve Bu Metoden Bâkî’nin Bir Gazeline Uygulanışı”, *Yedi İklim*, Mayıs 1996, c. XI, sy. 74, s. 53-59.

13 Yekta Saraç, *a.g.m.*

Tezler

Doktora Tezleri¹⁴

Eski Türk Edebiyatı sahasında sosyal hayat ile ilgili doktora tezlerinin son birkaç yılda yapıldığı görülmektedir. Bunların üç tanesi sadece bir şair üzerinde yoğunlaşmakta, biri XIV. ve XV. yüzyılı, diğeri ise XVIII. yüzyılın tamamını kapsamaktadır. Bu tip araştırmalarda konuyu geniş zaman dilimine yaymaktan çok, çerçevesi çizilmiş metinler üzerinde çalışmanın daha verimli olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca çalışılan metinlerin, bugünkü dile aktarılması da önemlidir:

Kesik, Beyhan, “Fuzulî’nin Türkçe Divanı’nda Din ve Toplum Telakkileri”, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2004, xv+297 y.

Özkan, Ömer, “Divan Şiirinde Sosyal Hayat (XIV. ve XV. yüzyıl)”, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2005, 531 y.¹⁵

Öztekin, Özge, “XVIII Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri”, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2004, xxv+1302+15 y.

Serdaroğlu-Şişman, Vildan, “Zatî’nin Gazeliyatına Göre XVI. Yüzyılda Sosyal Hayat”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001, xviii+410 y.¹⁶

Şen, Fatma Meliha, “Tâcizâde Cafer Çelebi Divânı’nda XV. ve XVI. Yüzyıl Toplum Hayatı”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002, xxii+531 y.

Yüksek Lisans Tezleri

Aşağıdaki listede değişik isimlere sahip tezlerin bulunduğu kolayca görülmektedir. Bu tezlerin bir bölümü genel olarak sosyal hayat araştırmasıdır. Fakat bazıları, sosyal hayatın bir unsuru üzerinde yoğunlaşmıştır. Özellikle “maddî unsur” ismini taşıyan tezler, bir çeşit sosyal hayat araştırması olarak kabul edilmiştir:

Arslan, Abdülbaki, “Osmanlı İctimai Hayatını Aksettiren Mektup Örnekleri: Tanzimat’a Kadar”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1985, xv+ 88+15 y.

Avcı, Zikrîb, “Nef’î Divanı’nda Osmanlı Yaşayış Tarzının İzleri”, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 1996, 307 y.

Aybet, Nahit, “Fuzûlî Divanı’nda Maddî Kültür”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1987, 369 y.¹⁷

Barlak, Adnan, “Harputlu Rahmi Divanı’ndaki Din, Cemiyet ve Tabiatla İlgili Unsurların Tahlili”, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2000, 355 y.

Başol, Ayla, “Edip ve Eğlence”, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, 2004, vii+669 y.

Çağlayan, Bünyamin, “Yahya Bey Divanı’nda Maddî Kültür Unsurları”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1990, 527 y.

14 Hatice Aynur, *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları, Tezler, Yayınlar, Haberler, Toplu sayı 1990-2005*, İstanbul, 2005, s. 69.

15 Bu tez yayınlanmıştır. Bkz. Kitaplar bölümü.

16 Bu tez yayınlanmıştır. Bkz. Kitaplar bölümü.

17 Bu tez yayınlanmıştır. bkz. Kitaplar bölümü.

- Çakar, Şükran, "Nabî Divanında Maddî Kültür Unsurları", Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2001, 196 y.
- Demir, Hiclal, "Çağlarını Eleştiren Divan Şairleri: Hayreti-Hayali-Usulî", Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2001, 79 y.
- Doğan, Ahmet, "Âhî Divanı'nda İnsan ve Toplum", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2002, ix+175 y.
- Erberk, İsmail, "Nef'i ve Naili Divanlarında Şikayet Unsurları", Yüksek Lisans Tezi, Osmaniye Karamanmaraş Üniversitesi, 2000, viii+68 y.
- Oktay, Adnan, "İshak Çelebi Divanı'nda Sosyal, Kültürel ve Tarihsel Doku", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2003, xxiii+360 y.
- Öbek, Ali İhsan, "Dîvân Şiirinde Sosyal Konulu Rübâîler", Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 1993, 178 y.¹⁸
- Özaygen, Hülya Mizyal "Yahya Bey Divanında Sosyal Hayat: Gazeller", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996, vi+196 y.
- Poyraz, Yakup, "Zâtî'de Maddî Unsur", Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2002, ix+218 y.
- Sarı, Mehmet "Hayreti Divanı'nda Maddî Kültür Unsurları", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1986, xlii+272 y.
- Sevim, Osman "Tacizade Cafer Çelebi Divanı'nda Maddî Kültür", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1992, xxiv+462 y.
- Sütçü, Mustafa "Kadı Burhaneddin Divanı'nda Maddî Kültür", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1986, 225 y.
- Ulucan, Mehmet, "Nedim'in Gazellerinde Hayat Tarzı ve Manevî Unsurları", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 1996, 200 y.
- Uluğtekin, Murat, "Eski Türk Edebiyatında Satranç ve Tavla", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1995, iv+157.
- Yakar, Halil İbrahim, "Taşlıcalı Yahya Beg'in Şiirlerinde İstanbul", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1996, 160 y.

Kitaplar

Eski Türk Edebiyatı'nda sosyal hayat ile ilgili olarak yazılan müstakil kitap yok denecek kadar azdır. Bu alanda yapılan çalışmaların bazıları, sosyal hayat unsurlarından biri üzerinde yoğunlaşmış, metinlerden seçilen konu ile ilgili örnekleri açıklayan eserlerdir. Ayrıca, metin şerhi yaparken, toplumsal hayat unsurlarına dikkat edilen kitaplara da yer verilmiştir.

Açıkgöz, Nâmık, *Kahvenâme: Klâsik Türk Edebiyatında Kahve*, Ankara: Akçağ Yayınevi, 1999, xiv+194 s.

Akkuş, Metin, *Divan Edebiyatında İnsan I: Dini Kişilikler*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 2000, 200 s.

Akkuş, Metin, *Nef'i Divanı'nda Tipler ve Kişilikler*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1995, 150 s.

¹⁸ Bu tez yayınlanmıştır. bkz. Kitaplar bölümü.

Arslan, Mehmet, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1999, x+838 s.: “Surname” kelimesi, her ne kadar “saray düğünü” anlamına gelmekte ise de, bu düğünler halkın geniş katılımı ile gerçekleşen şenlikler halinde gerçekleşirdi. Bu sebeple, şenliklerden bahseden kitaplar, aynı zamanda eğlence kültürü ile çok yakından ilgilidir. Kitap, surnameler ile ilgili genel bilgiler verdikten sonra, bu türde yazılan eserleri sınıflamaktadır. Bunlar manzum ve mensur surnameler ile kasideler, tarihler ve surname niteliğinde bölümlere sahip eserlerdir. İkinci bölümde, bu düğünlere genel bakış başlığı altında, devrin günlük hayatı ve eğlence anlayışı ile ilgili önemli tespitlere yer verilmektedir. Düğünlerin yapılma sebepleri, masrafları, mekânları, programları, süreleri ve davet edilen kişiler hakkında verilen geniş bilgiden sonra düğünlere getirilen hediyeler tasnif edilmiştir. Düğünler için yapılan çevre düzenlemeleri ve süslemelerin surnamelerde genişçe yer aldığı görülür. Halka verilen ziyafetler ve “yağma” yöntemiyle dağıtılan hediyelerden sonra, saray düğünlerinin önemli bir parçası olan “esnaf alayları” anlatılmaktadır. Yine eğlence arasında yer alan ve halkın katılımıyla gerçekleştirilen çok çeşitli gösteriler de surnamelerde geniş yer tutmaktadır. Düğünlerin niteliğine göre yapılan başka eğlenceler ve alayların anlatılmasından sonra kitabın son bölümünde surname metinleri yer almaktadır. Eser, eski şiir ile sosyal hayatın bağlantısını, surnameler gibi bu ilişkiyi gözler önüne seren önemli eserlerden yararlanarak son derece başarılı bir şekilde açıklamaktadır.

Andrews, Walter G., *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı*, çev. Tansel Güney, İstanbul: İletişim Yay., 2000, 245 s.: Yazarın *Poetry's Voice, Society's Song: Ottoman Lyric Poetry* (Seattle: University of Washington Press, 1985) adlı eserinin Türkçe tercümesi olan kitap, gazel türü üzerine yapılan bir çalışmadır. Eserin özelliği, alanında ilk ve tek örnek olmasıdır. Klâsik Türk Edebiyatı türlerinden toplum ile bağları en zayıf ve soyut olduğu kabul edilen gazelin, aslında sosyal çevrenin sesini yansıttığını anlatan kitap, metinlere geleneksel şerh yöntemiyle değil, “yorumbilgisi” kriterlerine göre yaklaşmaktadır.

Aybet, Nahid, *Fuzuli Divanı'nda Maddi Kültür*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1989.

Ayvazoğlu, Beşir, *Güller Kitabı, Türk Çiçek Kültürü Üzerine*, İstanbul: Ötüken Yay., 1992, 272 s.

Bilkan, Ali Fuat, *Osmanlı Şiirine Modern Yaklaşımlar*, İstanbul: L&M Yayınları, 2006.

Ceylan, Ömür, *Kuş Cenneti Şiirimiz: Klasik Türk Şiirinde Kuşlar*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2003, 214 s.

Çavuşoğlu, Mehmed, *Divanlar Arasında*, Ankara: Akçağ, 1998, 126 s.

Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Divan Şiirinde Sapık Sevgi*, 2. bs, İstanbul: Broy Yayınları, 1991, 217 s.

İnalcık, Halil, *Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik İnceleme*, Ankara: Doğu-Batı Yay., 2003, 90 s.: Ülkemizin yetiştirdiği önemli tarih araştırmacılarından Halil İnalcık kitabında eski şairlerin kendilerini himaye eden kişiler ile olan ilişkilerine, devlet ile sanat arasındaki bağa yorumlar getirmektedir. Bunun için, şairlerin özellikle kasidelerde yer alan ifadelerine yer verilmektedir. Ayrıca tezkireler ve in'amat defterleri de önemli kaynaklardır. Büyük şair Fuzulî'nin hami arayış serüvenine ve sonuçta başarısız olmasına bir bölüm ayrılmıştır.

Kartal, Ahmet, *Klasik Türk Şiirinde Lale*, Ankara: Akçağ Yay., 1998. 192 s.

Mengi, Mine, *Divan Şiirinde Hikemi Tarzın Büyük Temsilcisi Nabi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1991, 149 s.

Okuyucu, Cihan, *Divan Edebiyatı Estetiği*, 2. bs., İstanbul: L&M Yayınları, 2006.

Öbek, Ali İhsan, *Divan Şiirinde Dinî ve Sosyal Konulu Rübailer*, İstanbul: İnsan Yay., 1995, 207 s.

Özkan, Ömer, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, İstanbul: Kitabevi, 2007, 669 s.: Yazar, eserini şöyle tanıtmaktadır: “Elinizdeki bu eser de eski Türk edebiyatı sahasındaki bu türden çalışmaların bir devamı, onlara katkı niteliği taşıyan bir doktora çalışmasının yeniden gözden geçirilip düzenlenmiş şeklidir.” (s. v). İçindekiler kısmında bölümlere numara verilmemiş, ana başlıklar koyu harflerle dizilmiştir. Bu başlıklar şunlardır: 1. Sosyal Yapılanma (s. 17); 2. Adet ve Alışkanlıklar: Merasim, Uygulama ve Davranış Biçimleri (s. 299); 3. Eğlence Hayatı (s. 465); 4. Hastalıklar ve Tedavi (s. 531); 5. Giyim Kuşam (s. 565); 6. Yeme İçme (623).

Kitap XIV. ve XV. yüzyıl şairlerinden on sekizinin (Necati Beg, Kadı Burhaneddin, Mesihî, Fatih (Avnî), Ahmedî, Vasfî, Şeyhî, Karamanlı Aynî, Ahmed Dâî, Cemâlî, Karamanlı Nizâmî, Çâkerî, Mîhrî Hatun, Tacizâde Cafer Çelebi, Hamdullah Hamdî, Ahmed Paşa, Mahmud Paşa, Cem Sultan) divanlarında yer alan 6741 şiirden sosyal hayatla ilgili olarak tespit edilen 9800 civarında beytin tasnifiyle yazılmıştır (s. 652). Bu tip çalışmalarda beyit sayısının bu kadar çok olması araştırmacının herhangi bir konuda yoğunlaşmasına imkân vermemektedir. Böylece sadece beyitlerin alt alta yazılması bile bir kitabın sayfalarını doldurmaya yetecek hacimdedir. Asıl yapılması gereken ya şair sayısını azaltmak ya da çalışmanın çerçevesini belli bir konuyla sınırlamaktır. Yoğun emek verilerek hazırlandığı her halinden belli olan çalışmada beyitlerin yeterince açıklanmadığını söyleyebiliriz. Özellikle metinlerin günümüz Türkçesiyle ifade edilmemesi, bunların yazar tarafından nasıl anlaşıldığı meselesini açıklığa kavuşturmamaktadır.

Bu makalenin hazırlanması sırasında, toplum hayatının ‘eski edebiyat’ ile ilgili üzerine yazılmış 5 adet doktora tezi tespit edebildik. Bunlardan biri bu

kitaptır. Diğer tezlerin üçünden,¹⁹ kitabın Önsöz'ünde "Divan şiirinin sosyal boyutunu tahlil eden kitap, tez ve makale düzeyindeki bu kıymetli çalışmalar 'Kaynakça' kısmında belirtilmiştir." (s. v). denmesine rağmen bahsedilmemiştir. Özellikle bu alandaki ilk doktora tezi –kitap olarak da yayınlanmış olan çalışmadan söz edilmemesi son derece dikkat çekicidir. Bu konuda yapılmış tezlerden sadece birinden Kaynakça'da bahsedilir.²⁰ Özellikle bu tezdin "çok geniş" olarak yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Bu kaynağın kullanılması şeklini anlayabilmek için iki tezdin yapılacak birer alıntı konunun daha kolay anlaşılmasına yardım edecektir:

*Oldı kamer işigüne derbân-ı zer-külâh
Düşdi Zuhal sarûyuna hindû-yı pâsbân* k. 5/61

"Derbân" kapıcı, "pâsbân" ise bu işi geceleri yapan bekçidir. Şair padişahı methederken, gökyüzündeki Ay'ın onun sarayının altın üsküflü kapıcısı, Sattürn'ün ise yine saraydaki zenci gece bekçisi olduğunu söylemektedir. Buradaki ifadelerden, kapıcıların gündüzleri kapı eşliğinde beklediklerini, gece bekçilerinin ise yüksek bir yerden yolu gözlediklerini anlıyoruz. Çünkü eski inanışa göre Ay gökyüzünün birinci, Zuhal ise yedinci katındadır. Zuhal gezegeninin bir adı da "pâsbân-ı felek"tir. Yani beyitte, padişahın sarayının girişinde bulunduğu belirtilen yedi kat gök, kapıcıların ve bekçilerin saraya yabancıların girmesine izin vermedikleri geçit olarak anlatılmaktadır.

*Seb'a-i seyyâre-i eflâk gûyâ kasruna
Pâsbânlardur 'urûc itmîşler ebvâb üstine* k. 6/17

Eski saray kapıları bekçilerin ve kapıcıların burada uzun süre beklemlerine imkân verecek biçimde bina edilirdi. Bunların yan tarafları ve üst kısımları kapıların güvenliğini sağlayan görevlilerin kullanabilecekleri mekânlar olarak düzenlenirdi. Eskiden Topkapı Sarayı'nın birinci kapısı olan Bâb-ı Hümayûn'un üst kısmında da bugün bulunmayan bir kat mevcuttu. Şair, gökte bulunan yedi gezegenin padişahın sarayının kapısının üstünde nöbet tutan gece bekçileri olduğunu söylemektedir. Bunların gece bekçisi olmasının sebebinin gündüz görünmeyip gece ortaya çıkmaları olduğunu tahmin edebiliriz.

*Pâsbânun giceler şem'i n'ider subha degin
Şu'le-i âhum ile rûşen olur çün haremün*

19 Vildan Serdaroglu [Şişman], "Zatî'nin Gazeliyatına Göre XVI. Yüzyılda Sosyal Hayat", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001, xviii+410 y.; Vildan Serdaroglu, *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı*, İstanbul: İSAM, 2006, 488 s.; Beyhan Kesik, "Fuzulî'nin Türkçe Divanı'nda Din ve Toplum Telakkileri", Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2004, xv+297 y.; Özge Öztekin, "XVIII Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2004, xxv+1302+15 y.

20 Fatma Meliha Şen, "Tâcîzâde Cafer Çelebi Divânı'nda XV. ve XVI. Yüzyıl Toplum Hayatı", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002, xxii+531 y.

Gece bekçilerinin bulundukları mekânda veya devriye gezdikleri sırada ellerinde mum taşıdıkları anlaşılmaktadır. Şair, geceleri sevgilinin kapısında ağlayıp inlediğini ve dayanamayarak âh çektiğini söylemektedir. O, her gece sabaha kadar devam eden bu durumun onun gönlünün sultanı olan sevgilisinin evinin haremını aydınlattığını, bu sebeple gece bekçilerinin mum kullanmasına lüzum kalmadığını açıklamaktadır.”²¹

“Derban”ın kapıcı, “pâsbân”ın ise bu işi geceleri yapan bekçi olduğu ileri sürülse de²² mevcut şiir metinlerindeki bilgilerden ve Evliya Çelebi’ye ait bazı malumattan bu kişilerin farklı görevliler olduğu anlaşılmaktadır.

“Pâsbân” ifadesi bekçi ve gözcü yerine kullanılır bir tabirdir.²³ Saraylarda gece vakti nöbet tutan “pâsbân”lar olduğu gibi, şehri hırsızlık olaylarına karşı koruyanlar da vardı. Evliya Çelebi öteden beri var olan bu kişilerin subaşıya tabi olduklarını ve geceleri sabaha kadar ellerinde birer fanus ve sopalar bulunduğ hâlde nöbet tuttuklarını kaydeder.²⁴

Ellerinde mumlar gece vakti nöbet tutan bekçiler Cafer Çelebi’ye ait bir beyitte şu şekilde tasvir edilir:

Pâsbânun giceler şem'i n'ider subha degin
Şu'le-i âhum ile rûşen olur çün haremün Ca'fer G93/4

Gökyüzündeki yıldızlar saray duvarları üzerindeki gece bekçileri gibi düşünülür.

Seb'a-i seyyâre-i eflâk gûyâ kasruna
Pâsbânlardur urûc itmişler ebvâb üstine Ca'fer K6/17

Ahmet Talat Onay, Zühal yıldızının yüksekte, yedinci kat gökte oturması ve siyah renkte olması münasebetiyle şairlerce sarayların damlarında pâsbânlık eden Hindîlere benzetildiğini kaydeder.²⁵ (s. 102-103).

Pala, İskender, *Aşina Güzeller*, İstanbul: Ötüken Yay., 1997, 278 s.: İskender Pala’nın bu konuda yazılmış pek çok makalesi bulunmaktadır. Biz bu çalışmamızda, konumuzla ilgili olanları tasnif etmek istediğimiz için, makalelerden meydana gelen kitaplara kitaplar bölümünde değil makaleler arasında yer verdik. Fakat İskender Pala’nın kitapları çoğunluğu bu tip araştırmaların derlemesi olduğundan kitap isimlerini vermekle yetineceğiz. “Divan edebiyatını halka sevdiren kişi” olarak tanınan yazarın kitaplarının en önemli özelliği, içindeki yazıların büyük çoğunluğunun eski şiirleri halka tanıtmaya ve sevdirmeye amacıyla yazılmış olmasıdır.

21 Fatma Meliha Şen, a.g.t., s. 43-44.

22 Aynı yerde.

23 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1993, s. 754.

24 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Orhan Şaik Gökyay (haz.), İstanbul, 1996, c. I, s. 22-224, 293 ve 295.

25 Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Cemal Kurnaz (haz.), İstanbul, 1996, s. 509.

- Pala, İskender, *Ve Gazel Yeniden*, İstanbul: Ötüken Yay., 2001, 159 s.
- Pala, İskender, *Kırklar Meclisi*, İstanbul: Ötüken Yay., 2000, 206 s.
- Pala, İskender, *Kudemanın Kırk Atlısı*, İstanbul: Ötüken Yay., 1998, 207 s.
- Pala, İskender, *Müstesna Güzeller*, İstanbul: İnsan Yay., 1995, 312 s.
- Pala, İskender, *Şiirler, Şairler ve Meclisler*, İstanbul: Ötüken Yay., 1997, 238 s.
- Serdaroğlu, Vildan, *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı*, İstanbul: İSAM, 2006, 488 s.: Kitap “Zâtî’nin Gazeliyatına Göre XVI. Yüzyılda Sosyal Hayat” adlı doktora tezinin yayınlanmış hâlidir. Tez kitaplaştırılırken bazı değişiklikler yapılmıştır. Bazı kısımlar önceden yayınlandığı için kitaba dâhil edilmemiştir. Bunlar ‘Yemekler’ ve ‘Mimari ve Sosyal Hayat’ kısımlarıdır. ‘Meslekler’ ve ‘Savaşlar’ başlıkları altındaki bölümler de kitapta bulunmaz. Tezde ‘Eğlence Hayatı’na dâhil olan ‘Düğün, Şenlik ve Bayramlar’dan bahseden sayfalar ‘Kutlamalar’ başlığıyla ayrıca ele alınmıştır. Yine ‘Eğlence Hayatı’nın bir bölümü olan ‘Spor, Avcılık ve Oyunlar’ kitapta müstakil bir bölüm olarak yer almaktadır.
- Ön Söz, Giriş, Sonuç, Kaynakça, İndeks ile birlikte 12 bölümden meydana gelen eser, Türkiye’de sahasındaki ilk doktora tezi ve kitap olması dolayısıyla dikkat çekici, aynı zamanda titiz bir çalışmanın ürünüdür. Zengin kaynakçası, bu alanda çalışmayı düşünen araştırmacılar için son derece kıymetlidir. Ayrıca kullanılan görüntülü malzeme de beyitlerin soyut yapısının okurun gözünde canlanmasına yardım etmektedir.
- Yazar Ön Söz’de “şiiri bir insan olarak düşündüğü”nü, özelden genele giden bir metotla çeşitli sorulara cevap aradığını belirtir. Kitabın en önemli özelliklerinden birisi beyitlerin günümüz Türkçesiyle ifade edilmesi ve daha sonra eklenen kısa açıklamalardır. Böylece eser sahibinin metinleri nasıl anlayıp değerlendirdiği açıkça görülmektedir. Kısaca, sahasında ilk ve önemli bir çalışma olan eserin bu alanda çalışanlar için başvuru kaynağı, sıradan okuyucu için ise eski kültürümüzü tanımaya yardımcı bir kitap olduğunu söyleyebiliriz. Şentürk, Ahmet Atilla. *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, xvi+674. (2. bs. 2004): Eser Osmanlı Devleti’nin 700. yılı münasebetiyle hazırlanan bir antolojidir. Kitapta Süleyman Çelebi (XIV. yüzyıl)’den Osman Şems (XIX. yüzyıl)’e kadar 68 şairin şiirleri bulunmaktadır. Her bölümde, şair hakkında verilen bir sayfalık bilgiden sonra, seçilen şiir ve şiirin bugünkü Türkçe ile nesre çevrilmiş hâli sayfanın sağ ve sol sütunlarında aynı satırda yer alır. Bu durum her iki metni okumayı kolaylaştırmaktadır. Şiir metninin sonunda, beyit numaraları verilerek bütün beyitler sırasıyla açıklanmaktadır. Bizi ilgilendiren de bu açıklamalardır. Çünkü hemen her beyitle ilgili olarak devrin yaşantısını yansıtan ayrıntılı bilgi bulunmakta, kapalı görünen mananın aslında günlük hayatla ne kadar bağlantılı olduğu gözler önüne serilmektedir. Metinler arasına yerleştirilen kısa açıklamalar ve çok sayıda resim okuyucunun eski şiir hakkında daha derin bilgi sahibi olmasına yardımcı olmaktadır. *Osmanlı Şiiri An-*

tolojisi, hem klâsik Türk şiirini tanımak isteyen sıradan okuyucular hem de bu alanda kendisini yetiştirmek isteyen araştırmacılar için birinci ve en önemli kaynaklardan birisidir.

Makaleler ve Bildiriler

Son yıllarda, sosyal hayat ile ilgili pek çok makale yayınlanmaktadır. Bunların bir kısmında yazar, seçtiği beyitlerden yola çıkarak, şiirlerdeki toplumsal hayat unsurlarını bulur ve okuyucuya bunu ispatlama yoluna gider. Bazıları bir tek şairi ele aldığı halde, bir kısmı birden fazla şairden metinler alır. Burada bulunan makalelerin çoğunluğu, içinde sosyal hayat unsurlarına herhangi bir şekilde yer verilen eserlerdir.

Abdülkadiroğlu, Abdülkerim, “Zâtî’nin Kadir Gecesi Gazeli”, *Kültürümüzden Esintiler*, 1997, s. 34-41.

Abdülkadiroğlu, Abdülkerim, “Sofuzâde’nin On İki Manzumesi”, *Kültürümüzden Esintiler*, 1997, s. 42-54.

Abdülkadiroğlu, Abdülkerim, “Memuriyet-Ticaret”, *Kültürümüzden Esintiler*, 1997, s. 55-61.

Abdülkadiroğlu, Abdülkerim, “Sofuzâde’nin İstanbul İçin bir Müsebbâ’ı”, *Kültürümüzden Esintiler*, 1997, s. 62-69.

Abdülkadiroğlu, Abdülkerim, “Sofuzâde’nin Bilinmeyen Sel ve Zelzele Manzûmeleri” *Kültürümüzden Esintiler*, 1997, s. 70-78.

Abdülkadiroğlu, Abdülkerim, “Sofuzade’nin Bilinmeyen Üç İyd-ı Adhâ Manzûmesi”, *Kültürümüzden Esintiler*, 1997, s. 85-95.

Abdülkadiroğlu, Abdülkerim, “Millî Konular ve Sofuzâde’nin Bilinmeyen İki Manzumesi”, *Kültürümüzden Esintiler*, 1997, s. 96-105.

Abdülkadiroğlu, Abdülkerim, “Nedim’in bir beyti üzerine düşünceler”, *Türk Kültürü*, Haziran 2001, c. XXXIX, sy. 458, s. 360-63: Nedim’in çok bilinen bir beytinin çeşitli anlamları üzerinde durularak “hüccet” kelimesinin ne gibi anlamlara gelebileceği tartışılmaktadır. Şiiri yorumlamanın ancak birikimle, özellikle örf adet bilmek ile mümkün olduğu söylenmektedir.

Abdülkadiroğlu, Abdülkerim ve Şevkiye Kazan, “Tapu İşleriyle Uğraşan Divan Şairleri”, *Tapu Kadastro Dergisi*, 2001, sy. 25, s. 35-41.

Açıkgöz, Namık, “Edebî Metinlere Göre XV. ve XVI. Asırda Bazı Osmanlı Esnaf Tipleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1994, c. VI, sy. 1-2, s. 1-23: Zâtî, Nihâlî, Necâtî, Nizâmî, Hayretî ve İshak Çelebi’nin eserlerindeki esnaf ile ilgili metinleri değerlendiren yazar, aynı devirde yaşadıkları için bu şairlerin tarif ettiği esnafın -Nizâmî dışında- aynı kişiler olabileceklerini kaydettirmektedir. Çünkü bu şairler aynı muhitte yaşamıştır. Ayrıca eserlerde her çeşit meslek erbabı bulunmakla birlikte, en çok itibar edilenler “attar, sarraf ve

şerbetçi" dir. Yazar, müstakil manzumelerde yer alan esnafın muhayyel olmadığını düşünmektedir. "Bunlar, kanıyla, canıyla ve hatta ad veya lakaplarıyla yaşayan; ayrıca, sosyal hayatın işleyişinde görev almış insanlardır" (s. 9). Makalede adı geçen şairlerin manzumelerinde rastlanan esnaf, alfabetik olarak dizilmekte, son kısımda ise bunlar ile ilgili yazılmış müstakil şiirlere yer verilmektedir.

Açıkgöz, Namık, "Kahvenin Edebi Serüveni", *Osmanlı Kültür ve Sanat*, Güler Eren (ed.), c. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999, s. 151-161: XVI. yüzyılda Osmanlı gündelik hayatına giren kahve çevresinde meydana getirilen edebiyatın işlendiği makalede, özellikle ilk zamanlardaki tartışmalara yer verilmektedir. Bir kısım âlimler kahvenin haram olduğunu belirten fetvalar vermiş, kahve birkaç defa yasaklanmış, sonuçta serbest bırakılmıştır. Makalede ayrıca zaman zaman kahvenin bulunmasının güçleştiği dönemlerde yazılan manzumelere de yer verilmiştir. Bunların içinde XX. yüzyılın sonlarında yazılmış bir örnek de mevcuttur. Kahvehaneler kahvenin içildiği ve halkın bir araya gelip fikir alışverişinde bulunduğu mekânlar olarak hem toplum hayatında, hem de edebiyatta yerini almıştır. Kahvenin içine katkı maddeleri ekleyerek kalitesinin düşürülmesi de kahve tiryakisi şairlerin bu durumu eleştiren beyitler yazmasına yol açmıştır.

Açıkgöz, Namık, "Kahve Etrafında Teşekkül Eden Kamuoyu", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Ocak 1992, yıl: 21, sy. 1, s. 25-39.

Açıkgöz. Namık, "XVI. Asır Kültür Hayatından Manzaralar I: Beligi'nin Kahve Gazeli", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 1990, sy. 41, s. 24-27.

Açıkgöz, Namık, "Şeyhülislam Bostanzade'ye Verilen Manzum Bir Kahve Dilekçesi ve Cevabı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1990, c. IV, sy. 2, s. 1-18: 1553-54 tarihinde Osmanlı günlük hayatına giren kahve üzerinde çeşitli tartışmaların yapıldığını anlatarak başlayan makale, birkaç defa yasaklandıktan sonra kahve içiminin 1591-1592 yılında serbest bırakıldığını ifade eder. Yazar, iki defa şeyhülislâm olan Bostan-zâde Mehmed Efendi (1589-1592 ve 1593-1598)'ye kahve hakkında fetva vermesini isteyen bir manzume sunulduğunu ve Bostanzâde'nin de cevabını aynı şekilde -nazım olarak- kaleme aldığını kaydeder. Hatta tarihte bilinen kahve yasağının kaldırılmasının, bu manzume ile irtibatlı olabileceğini ifade eder. Dilekçede sorulan sorular ve cevaplarının liste hâlinde verilmesinden sonra, manzum dilekçe ve cevabının metni yer almaktadır. Makale, zamanında son derece güncel bir olayın tarihe şiir diliyle mal olması ve devrin şeyhülislam mevkiine gelmiş münevverinin şiir ile olan ilgisini ortaya koyması bakımından isabetli bir örnektir.

Açıkgöz, Namık, "Şiirli Bir Kahve Tartışması", *Milli Kültür*, Eylül 1991, sy. 88, s. 64-65: Kahve ile ilgili diğer makalelerinde olduğu gibi yazar, kahve etrafında sürdü-

rülen tartışmalar üzerine yazılmış iki manzumeye değinmektedir. Bunlardan birincisinin kime ait olduğu belli değildir. Kahveyi eleştiren bu şiire şair Sü-lûkî cevap verir. Yazar, kahveyi savunan manzumenin son beytindeki benzetmenin orijinalliği üzerinde durur. Bu beyitte kahve fıncanı gökyüzündeki aya benzetilmekte, bunun sebebi olarak da kahvenin şöhretinin gökyüzüne kadar ulaşması gösterilmektedir.

Açıkgöz, Namık, “Tezkirelere Göre XVI. Asrın Sonuna Kadar Türk Edebi Kültür Haya-tı”, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 413-421.

Akar, Metin, “Bizi Yanıltanlar 1: Katipler”, *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Arma-ğanı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yay., 1998, s. 7-9.

Akbayır, Nuri, “Divan Şiirinde Beşiktaş”, *İstanbul*, 1995, sy. 15, s. 85-88.

Aksoyak, İsmail Hakkı, “Divan Şiirinde Okçuluk Terimleri”, *Türklük Bilimi Araştırmalar*, 1995, sy. 1, s. 81-94: Divan şiirinde geçen okçuluk terimleri makalede iki bölümde incelenmektedir. Öncelikle *Sevgili*, *Âşık ve Okçuluk* terimleri kıs-mında, âşğın boyu, sinesi, gamze, kaş, kirpik ile okçuluk terimleri arasında-ki ilgi açıklanmıştır. Bu bölümde örnek beyit bulunmaz.

“Divan Şiirinde Geçen Bazı Okçuluk Terimleri” başlıklı ikinci bölümde ise, koyu renkle yazılmış terimler birkaç kelime veya cümle ile açıklanmaktadır. Bunların al-tında örnek olarak birer beyit verilmiştir. Fakat beyitlerde, birden fazla anlamı sıralanmış olan terimlerin hangi anlamının uygun olduğu belirtilmemiş, be-yitlerden nasıl bir anlam çıktığı üzerinde de durulmamıştır. Aynı makalede yer alan iki bölümün ne şekilde belirlendiği de anlaşılmamaktadır. Örneğin, birinci kısımda yer alan “âşğın sinesi- Nişan-gâh. Talim-hane” ile (s. 81), ikin-ci bölümde bulunan “Amaç: Nişan tahtası (bk. amac, hedef, kabak, menzil, ni-şan, nişan-gâh, puta, tabla” ve bunun altında yer alan sine-nişan-gâh ilgisini gösteren beyit (s. 82) arasında hiçbir anlam farkı yoktur. Şiirde geçen okçuluk terimlerinin pek çoğu zaten sevgili ve âşık ile ilgili olduğundan bu iki bölü-mün birbirinden ayrı yazılmış olmasını anlamak mümkün olmamıştır.

Alıcı, Lütfi, “Klâsik Türk Edebiyatında Sosyal Tenkit Örnekleri Olarak Yuf Redifli Gazel-ler”, *İlmî Araştırmalar*, Güz 2004, sy. 17, s. 35-48: Şairlerin devirlerindeki olay-lara tepki göstermek maksadıyla “yuf” redifli gazeller yazdıklarını belirten ya-zar XV. ile XIX. arasında yazılmış manzumelere yer verilmektedir. Karamanlı Aynî, Bağdatlı Rûhî, Usûlî, Aşkî, Şeyh Galib Esrar Dede ve son olarak da Ah-med Kudûsî’nin önce hayatları ve yaşadıkları dönem ile ilgili bilgi verilmek-te, müteakiben her beyitten sonra nesre çevrilmiş olan gazel metinleri yer al-maktadır. Bu tip gazellerin yaşadıkları devri tenkit etmesi bakımından önem-li oldukları da belirtilmiştir.

Altun, Kudret, “Hüs-n ü Aşk’ta Gece Nûr-ı Siyahtan Aydınlığa”, *İlmî Araştırmalar*, 2000, sy. 10, s. 9-18.

- Altun, Kudret ve Savaş Uzun, “Nedim’in Şiirlerinde İstanbul Unsurları”, *Türk Kültürü*, Ocak 2001, yıl: 39, sy. 453, s. 45-59: “Divan Edebiyatında İstanbul” ve “Nedim” başlıklı bölümlerde bahsedilen konular son derece kısa şekilde özetlenmiş ve “Nedim’de İstanbul” başlığıyla makalenin esas konusuna geçilmiştir. Bu bölüm de Mekân ve Çevre, Olay Unsuru, Konuşma ve Dil Unsuru, Kişiler ve Tipler kısımlarından meydana gelmiş, yazarlar Nedim’in şiirlerinden yaptıkları alıntılarla bahsedilen konuları işlemişlerdir.
- Andrews, Walter G., “Contested Mysteries and Mingled Dreams: Speaking for Ottoman Culture Today: from Gencebay to Pamuk”, *Cultural Horizons: a Festschrift in Honor of S. Halman= Kültür Ufukları: Talat S. Halman Armağan Kitabı*, Jayne L. Walker (ed.), New York: Syracuse University Press, 2001, s. 518-537.
- Andrews, Walter G., “Hypertextuality: Modes of Reading in Ottoman Poetry as Redefined by Computer Age”, *Turkish Studies Association Bulletin* 15, Mart 1991, sy. 1, s. 135-137.
- Andrews, Walter G., “İktidar ve Otoritenin Sesi”, *Kaşgar: Edebiyat Seçkisi*, Nisan 1998, sy. 3, s. 18-20.
- Andrews, Walter G., “Metin Nerede, Hangi Metin, Kimin Metni”, çev. Kemal Sılay, *Varlık* Mart 1996, yıl: 63, sy. 1062, s. 46-50.
- Andrews, Walter G., “Osmanlı Gazel Estetiği Hakkında Yenilikçi Bir İnceleme”, çev. Metin Akkuş. A. Ü. *Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, 1995, sy. 21, s. 253-277.
- Andrews, Walter G., “Osmanlı Kültürüne Dışarıdan Bakmak”, çev. Nüzhet Salihoğlu, *Tarih ve Toplum*, 1995, sy. 136, s. 13-20: Makalede yazarın Batı ülkelerinde Doğu çalışmaları yapmak hakkındaki tecrübelerine ve bakış açısına yer verilmektedir. Andrews Batı’nın *Doğu* kelimesi dâhil pek çok adlandırmayı kendisine göre verdiğini, Doğu entelektüellerinin de bu kavramları sorgulamadan kullandığını ifade etmektedir. *Orta Doğu* ifadesinin de aslında “Türk Çağı”na denk gelen bu zaman diliminin aynen “Orta Çağ” gibi Batı zihniyetinin ön yargılarını anlatan bir terimdir.
- Andrews, Walter G., “Other Selves, Other Poets, and the Other Literary History; an Essay in Three Movements”, *Intersections in Turkish Literature: Essays in Honor of James Steward-Robinson*, Walter G. Andrews ve Ann Arbor (ed.), The University of Michigan Press, 2001, s. 49-91.
- Andrews, Walter G., “Reading Ottoman Poetry in the West: Reconstruction, Post-Reconstruction and the Politics of Orientalism”, *New Comparison: A Journal of Comparative and General Literary Studies*, Bahar 1992, sy. 13, s. 25-38.
- Andrews, Walter G., “Singing the Alienated I: The Historicity of the Subject in Ottoman Lyrics”, *The Turkish Studies Association Bulletin* 16, Nisan 1992, sy. 1, s. 24-28 [“Singing the Alienated I: Guattari, Deleuze and the Historicity of the Subject

- in Ottoman Lyrics” başlığı ile *Yale Journal of Critism*, Kış 1993, c. LXVI, sy. 2, s. 191-219; Türkçesi “Benim Şarkısı: Guattari, Deleuze ve Osmanlı Divan Şiirinde Özne’nin Lirik Kod Çözümü”, çev. Mehmet Morali ve Semih Sökmen, *Defter*, Bahar 2000, yıl: 13, sy. 39, s. 106-132.
- Andrews, Walter G., “Stepping Aside: Ottoman Literature in Modern Turkey”, *Journal of Turkish Literature*, 2004, sy. 1, s. 9-32.
- Andrews, Walter G., “Türk Edebiyatı ve Türkoloji Üzerine Söyleşi”, *Tarih ve Toplum*, 1995, sy. 136, s. 9-12.
- Anhegger, Robert, “XVI. Asır Şairlerinden Zaifi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1950, c. IV, sy. 1-2, s. 133-166: Zaifi’nin eserlerinin kısa tanıtımı ile başlayan makale şairin hayatı için önemli bir kaynak olduğu ifade edilen *Kitâb-ı Sergüzeşt-i Za’îfi* adlı eserin metni ile devam etmektedir. Bu eserin, devrin edebî üslûbuna nazaran oldukça sade olduğu ayrıca şairin hayatı ile ilgili önemli anekdotlara yer verdiği de belirtilmektedir.
- Apaydın, Muhammet, “Divan Şiiri ve Sosyal Hayat”, *Hisar*, 1977, c. XVII, sy. 162, s. 17-18: Yazar Divan şiirinde toplum hayatı ile ilgili pek çok beyit bulunduğunu söyleyerek, birkaç örnek beyit ve kısa açıklamalarına yer verir.
- Arı, Ahmet, “Sakıb Dede Divanı’nda Musiki”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2001, sy. 9, s. 289-304.
- Arslan, Mehmet, “1677 Edirne Şenliği Üzerine Üç Önemli Eser ve Bu Eserlerdeki ‘Hediye’ Bölümü”, *Osmanlı: Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul: Kitabevi, 2000, s. 575-591.
- Arslan, Mehmet, “Divan Şiirinde Satranç ve Satranç İstilahları” *Osmanlı: Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul: Kitabevi, 2000, s. 1- 25.
- Arslan, Mehmet, “Divan Şiirinde Tavla ve Tavla İstilahları Üzerine”, *Osmanlı: Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul: Kitabevi, 2000, s. 27-42.
- Arslan, Mehmet, “Gazellerin de Rengi Vardır”, *Osmanlı: Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul: Kitabevi, 2000, s. 109-114.
- Arslan, Mehmet, “Kadı Burhaneddin Divanı’nda Musiki”, *Osmanlı: Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul: Kitabevi, 2000, s. 87-108.
- Arslan, Mehmet, “Mensur Sûrnâmeler’in Son Örneği: Nâfi’ Sûrnâmesi (Peyâm-ı Sûr)”, *Osmanlı: Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul: Kitabevi, 2000, s. 463-490.
- Arslan, Mehmet, “Nazmî Divanında Musiki”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 1999, sy. 8, s. 263-284.
- Arslan, Mehmet, “Nedim Divanında Musiki”, *Osmanlı: Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul: Kitabevi, 2000, s. 43-86.
- Arslan, Mehmet, “Osmanlı Dönemi Dügün ve Şenliklerinde Nahıl Geleneği, 1675 Edirne Şenliği ve Bu Şenlikte Nahıllar”, *Osmanlı: Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul: Kitabevi, 2000, s. 593-617.

- Arslan, Mehmet, "Osmanlı Döneminde Padişah Çocuklarının Doğumları Münasebetiyle Yapılan Şenlikler ve Vilâdetnâme-i Hadîce Sultân", *Osmanlı: Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul: Kitabevi, 2000, s. 491-526.
- Arslan, Mehmet. "Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenliklerinde Şekerden Tasvirler", *Osmanlı: Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul: Kitabevi, 2000, s. 619-628.
- Arslan, Mehmet, "Osmanlı Saray Şenliklerinde Yağma Gelenegi", *Osmanlı: Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul: Kitabevi, 2000, s. 629-636.
- Arslan, Mehmet, "Sami Divanında Musiki", *İlmi Araştırmalar*, 1998, sy. 6, 35-62.
- Arslan, Mehmet, "Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair Edebî Bir Metin: Aynî'nin Manzum Nusretnâmesi", *Osmanlı: Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul: Kitabevi, 2000, s. 319-370.
- Ataç, Nurullah, "Eski Şiir ve Devrim", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 80: Makale, Cumhuriyet'in ilanından sonra bazı çevrelerin eski edebiyata bakışlarını yansıtmaması bakımından son derece önemlidir.
- Aylar, Selçuk, "Divan Şiirinde Sosyal Hayatın İzlerine Dair Birkaç Örnek", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 459-466.
- Bayram, Pervin, "Kısa Bir Nazım Şekli Olan Müfretlerde Sosyal Hayatın Bir Parçası Olarak Atasözleri ve Meseller", *Edebiyat Nazariyesi Mecmuası = Azerbaycan Milli İlimler Akademisinin Nizami Adına Edebiyat Enstitüsünün Edebiyat Nazariyesi Şubesinin Yıllık Mecmuası*, 2003, s. 183-187.
- Baysal, Jale, "Divan Edebiyatı Üzerine Tanıtıcı Bir Yazı", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 275-284.
- Berke, F. Baha, "Osmanlı Şiirinin Toplumsal Yönü", *Türk Yurdu*, Mayıs 1965, c. IV, sy. 5, s. 28-29.
- Beyzadeoğlu, Süreyya, "XVI. Yüzyıl Tezkirelerinde Sosyal Şikayetler: Neler Çeker Bu Gönül Söylesem Şikayet Olur", *Dergâh*, Nisan 1996, c. VII, sy. 74, s. 15-18.
- Beyzadeoğlu, Süreyya, "Aşık Çelebi Tezkiresi'nde Şair İlişkileri I" *Yedi İklim*, Ağustos 1992, sy. 5, s. 10-15.
- Beyzadeoğlu, Süreyya, "Aşık Çelebi Tezkiresi'nde Şair İlişkileri II", *Yedi İklim*, Eylül 1992, sy. 6, s. 13-25.
- Beyzadeoğlu, Süreyya, "Aşık Çelebi Tezkiresi'nde Şair ve Şarap", *Dergâh*, Haziran 1992, c. II, sy. 28, s. 10-11.
- Beyzadeoğlu, Süreyya, "Aşık Çelebi Tezkiresi'nde Şiir Meclisleri I", *Yedi İklim*, Ağustos 1994, c. VII, sy. 53, s. 39-45.
- Beyzadeoğlu, Süreyya, "Aşık Çelebi Tezkiresi'nde Şiir Meclisleri II", *Yedi İklim*, Eylül 1994, c. VII, s. 54, 45-52.

- Beyzadeoğlu, Süreyya, “Sühan Kasidesi”, *Dergâh*, Kasım 1990, c. I, sayı 9, s. 9-11: Yazar, zamanın sadrazamı Halil Hâmid Paşa’nın arzusu üzerine Sühan kasidesini yazan Sünbülzade Vehbi’nin şiirinde devrin olaylarını ve toplumun durumunu nasıl aksettirdiğini kasideden seçtiği ve açıkladığı beyitlerle anlatmaktadır.
- Beyzadeoğlu, Süreyya, “Tayyare Kasidesi”, *Dergâh*, c. II, sy. 18, Ağustos 1991, s. 8-9: Şair Sünbülzâde Vehbi 1786 yılında Rodos’ta kadıdır. Bu sırada Rodos’ta sürgünde bulunan Kırım Hanı Şahin Giray 1787 yılında yakalanıp idam edilmiştir. Vehbi, bizzat yaşadığı bu tarihi olayı anlatan 84 beyitlik bir kaside yazmıştır. Klasik kasidelerde rastlanmayan bu duruma dikkat çeken yazar, manzume-den bazı beyitleri yazıp açıklamıştır.
- Beyzadeoğlu, Süreyya, “Tannâne Kasidesi, Bir Manzum Sefaretnâme”, *Dergâh*, Nisan 1991, c. II, sy. 14, s. 10-11: Makalede şekil itibarıyla klâsik kaside şeklinde yazılmasına karşılık, manzum bir sefaretnâme olan Tannâne Kasidesi tanıtılmaktadır. Sünbülzade Vehbi’nin yazdığı kaside 113 beyittir. Şairin elçi olarak İran’a gönderilmesi, burada kaldığı sırada Bağdat Valisi Ömer Paşa ile birlikte durumu bildiren bir rapor hazırlayarak padişaha arz ederler. Fakat Paşa, Sünbülzade’nin kendisini suçlayan ifadelerine sinirlenip, İstanbul’a onun devletin elçisine yakışmayacak davranışlarda bulunduğunu bildirir. Hakkında ölüm fermanı verilen Sünbülzade, kıyafet değiştirerek Üsküdar’a kadar gelir ve burada bir yıl saklanır. İşte Tannâne Kasidesi bu durumu padişaha bildirip, suçsuz olduğunu ifade etmek için yazılmıştır.
- Beyzadeoğlu, Süreyya, “Divan Şiirinde Zahid”, *Dergâh*, Aralık 1991, c. II, sy. 22, s. 9-11.
- Bilgin, Azmi, “Türk Edebiyatında Bayramlar ve Nevruz Bayramı”, *Türk Dili*, Mayıs 2003, sy. 617, s. 448-457.
- Bilkan, Ali Fuat, “Benzer Ki Bir Şikayeti Var Rûzgârdan: Baki’nin Gazellerini -Yeniden Okuma- Denemesi”, *Dergâh*, Mayıs 2000, c. XI, sy. 123, s. 1 ve 8-11: Makalede, metne teorik yaklaşmakta, Bâkî’nin bir gazelinden yola çıkılarak onun hayatı yorumlanmaktadır. Benzer beyitler ile ilişkiler kurularak beyitlerin tek tek anlaşılmasının, şairin söylemek istediklerini tam olarak yansıtmadığı, aynı zamanda beyitler arası anlam ilişkisine de dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.
- Bilkan, Ali Fuat, “Nâbî’nin Bir Kasidesine Göre XVII. Yüzyılda Sadâret Makamı: Devleti Yiyen Kurtlar”, *Dergâh*, Haziran 1994, c. V, sy. 52, s. 10-11: Yazar şiirlerinde sosyal meselelere sık sık yer veren Nâbî’nin, Râmi Paşa için yazdığı bir kasideye dayanarak sadaret makamı ve bu makama gelen ehliyetsiz kişiler hakkındaki eleştirilerine yer vermektedir. Klâsik edebiyata ait metinlerin bir belge olarak değerlendirilmesi gereğini de vurgulamaktadır.
- Bilkan, Ali Fuat, “Nâbî’nin ‘Sulhiyye’si ve ‘Yorgun Osmanlı’”, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 456-458.

- Bilkan, Ali Fuat, "Nâbî'nin Şiirlerinde Merkez-Taşra Mukayesesi ve İstanbul Sevgisi", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Mayıs-Haziran 2003, yıl: 5, sy. 17, s. 179-184: Fetihden sonra İstanbul'un sadece siyasî anlamda değil, aynı zamanda kültür, sanat ve ticaretle de merkez haline geldiği belirtilerek, eski şairlerin şiirlerinde bu duruma işaret ettikleri belirtilir. Nâbî'nin *Hayriname* adlı eserinde yer alan "Der-Beyân-ı Şeref-i İstanbul" bölümünden ve bazı gazellerinden örnek beyitler verilerek durum izah edilir.
- Bilkan, Ali Fuat, "Ramazaniyeler'de Zihniyet Değişmelerinin İzleri", *Türk Edebiyatı*, Ocak 1996, sy. 267, s. 27-30.
- Bilkan, Ali Fuat, "Tarih Araştırmalarında Edebi Metinlerin Değeri ve Divanların Tarihçiye Sundukları", *Yağmur Dergisi*, Nisan-Mayıs-Haziran 2004, sy. 23, s. 36-39: Yazar, ülkemizde sosyal bilimlerde disiplinler arası ilişkilerin zayıf olduğuna dikkat çekerek, edebiyat ve tarih çalışmalarının bazı durumlarda kesiştiğini belirtir. Şuara tezkireleri, vefayatnameler, seyahatnameler, gazavatnameler, şehrengizler, *Şakayık-ı Nu'maniye* ve zeyilleri vb. eserler hem edebiyat hem de tarih araştırmacısının kullandığı ortak kaynaklardır. Tereke, salname, vakfiye vb. eserler de tarihçiler kadar edebiyat tarihçilerinin de araştırma alanına girer. Divanlarda yer alan kasideler, ölüm, doğum gibi çeşitli sebeplerle düşürülen tarihler de önemli bilgi kaynaklarıdır. Çeşitli vesilelerle yazılan kasideler tarihî bilgi yanında, dönemin sosyal ve kültürel olaylarına da değinir. Yine tarihlendirme bakımından çok önemli olan mimarî eserlere düşürülen tarihlerin bir kısmı da divanlarda yer alır. Makalede beyitlerin yardımıyla edebî metinlerin tarih araştırmacılarının yanı sıra, sosyal, kültürel ve ekonomiyle ilgili çalışmalarda kaynak olarak kullanılabileceği belirtilmiştir.
- Bulut, Abdullah, "Râsîh'in Gemi ve Gemicilikle İlgili Bir Tarih Manzumesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2003, sy. 21, s. 73-83.
- Ceylan, Ömür, "Asaf Divanı'nda 1897 Türk-Yunan Harbi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Ağustos 1997, sy. 128, s. 47-51.
- Ceylan, Ömür, "Divan Şiirinde Emniyet ve Asayiş Görevlileri: Sarhoşların Belâlıları, Muhtesib, Şahne, Ases", *Tarih ve Medeniyet*, Haziran 1996, sy. 28, s. 37-40: *Muhtesib, şahne ve ases* toplumda güvenliği sağlamakla görevli memurlardır. Bu yüzden eski şiirde bu kişilerden bahseden beyitler genellikle suç ve ceza ile ilgilidir. Makalede bu kişilerin zikredildiği beyitler bu bağlamda ele alınmıştır.
- Ceylan, Ömür, "Kahve Yemen'den Gelir", *Türk Kültürü*, Temmuz 1995, sy. 387, s. 415-419: Kahvenin kısa tanıtımı ve Osmanlı toplumuna girişini kısaca anlatan yazar daha sonra kahve, kahve yasağı ve şarap-kahve tartışması ile ilgili bazı beyitlere yer vermiştir.
- Ceylan, Ömür, "Klâsik Türk Şiirinde Turna'ya Dair", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Kış 2003, sy. 28, s. 35-42.

- Cunbur, Müjgan, “Eski Şiirimizde Kâbe ve Kâbe Ziyaretleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi: Âmil Çelebioğlu Armağanı*, (1991-1992), 1993, sy. 7, s. 141-171: Makalede Kâbe'nin inşası, adları, ziyaretleri gibi konuların eski şiirimizde nasıl bir yer tuttuğu örnek beyitlerle açıklanmaktadır.
- Cunbur, Müjgan, “Fuzulî'nin İç Dünyasında Bir Gezinti”, *Türk Kültürü*, Kasım 1999, c. XXXVII, sy. 438, s. 578-581: Yazar, Fuzulî'nin hayatı hakkında kısa bilgi verdikten sonra, şairin kendi hayatı ve duyguları ile ilgili ipuçları veren beyitlerine yer vererek onun iç dünyasını yorumlamıştır.
- Cunbur, Müjgan, “Klâsik Edebiyatımızda Nevruz”, *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1995, s. 37-51.
- Çabuk, Vahit, “XVII. Yüzyılda İstanbul Yangınları ve Katibzade'nin 1070 (1660) Yangını Hakkında Manzum Bir Tarihi”, *Osmanlı Teşkilat ve Siyaset Kültürü*, İstanbul, 1996.
- Çakır, Müjgan, “Bir Şairin Ölümüne Tarih Söylenmesi Hakkında”, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Temmuz 2004, sy. 4, s. 25-29.
- Çapan, Pervin, “Tezkirelerde İstanbul'un Ele Alınışı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2004, sy. 31, s. 25-52.
- Çapan, Pervin, “Yahya Bey Divanı'nda Estetik ve Kültürel Bir Değer Olarak Giyim Kuşam ve Renk Unsurları”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi = Journal of Turkish Cultural Studies*, 2000, sy. 3, s. 169-98.
- Çavuşoğlu, Mehmet, “Dukakinzade Yahya Bey'in İstanbul Şehrengizi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1969, sy. 17, s. 73-108.
- Çavuşoğlu, Mehmed, “Fatih Sultan Mehmed Devrine Kadar Osmanlı-Türk Edebî Mahsullerinde Muhtevânın Tekâmülü”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Nisan 1982, yıl: 11, sy. 2, s. 31-43: Fatih devri şairlerinden Tokatlı Leali ve Priştineli Mesihî'nin, yaşadıkları devirde İran'dan gelen kişilerin itibar gördüklerini söyleyen beyitlerine yer verilmiş. XIV. yüzyılda yazılan ve divan edebiyatının ilk örnekleri olduğu ifade edilen metinlerin çoğunun Farsçadan tercüme eserler olduğu belirtilir. Fakat bunların Farsça asıl metinlerden önemli bir farkları vardır; o fark “zevkperest ve maddi duyguların okşayıcı taraflardan arınmış” olmaları bunun yerine “dînî, ahlâkî, didaktik bir mâhiyet” kazanmış bulunmalarıdır.
- Çavuşoğlu, Mehmed, “XVI. Yüzyılda Divan Edebiyatı –Divan Edebiyatında Şiir Kavramı”, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 208-219.
- Çavuşoğlu, Mehmed, “Şehzade Mustafa Mersiyeleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1981-1982, sy. 12, s. 641-686.
- Çavuşoğlu, Mehmed, “Zâtî'nin Letâyîfî”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Ağustos 1970, sy. 17, s. 25-50: Yazar, Zâtî'nin *Letayif*

adlı eserini değerlendirirken Zati zamanında yaşamış bazı kişiler hakkında birinci elden bilgi verdiği ve şairin yaşadığı devrin toplumsal hayatı konusunda da önemli bir kaynak olduğunu söyler.

Çayırdağ, Mehmet, "Kayseri'de Vakfiyelere Göre Sosyal Hayat", *Erciyes Yöresi Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnoğrafya Sempozyumu I, (3-5 Mayıs 1990, Kayseri)*, Kayseri, 1991, s. 259-277.

Çelebi, Asaf Halet, "Eski Türk Şiirinde Beşiktaş", *Türk Yurdu*, Ağustos 1955, sy. 247, s. 113-117.

Çelebi, Asaf Halet, "Eski Türk Şiirinde Haliç", *Türk Yurdu*, Temmuz 1955, sy. 246, s. 33-37.

Çelebi, Asaf Halet, "Eski Türk Şiirinde Üsküdar ve Çamlıca", *Türk Yurdu*, Mayıs 1955, sy. 244, s. 823-827.

Çelebioğlu, Amil, "Dini Tasavvufi Edebiyatımızda Ramazan", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998, s. 697-701.

Çelebioğlu, Amil, "Divan Şiirinde Ramazan", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998, s. 703-707.

Çelebioğlu, Amil, "Eski Türk Edebiyatında Gemiyle İlgili Şiirler ve Bazı Hususiyetler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998, s. 625-654.

Çelebioğlu, Amil, "Edebiyatımızda Ramazan", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998, s. 691-695.

Çelebioğlu, Amil, "Fuzulî'nin Bir Beyti Üzerinde Bazı Düşünceler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998, s. 575-84.

Çelebioğlu, Amil, "Fuzulî'nin Şiirlerinde Ney", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998, s. 563-573.

Çınar, Bekir, "Divan Şiirinde Adâlet", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2001, sy. 10, s. 295-332.

Çınar, Mustafa, "XVI. Yüzyıl Divan Edebiyatında Bahçe Tasviri", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2004, yıl: 11, s. 26, s. 149-158: Fuzulî, Zâtî, Hayalî, Bâkî, Nev'î'nin eserlerinde yer alan bahçe ve tabiat tasvirleri ile ilgili değerlendirme yapan yazar, eski edebiyatımızda tabiat manzaralarına, burada yaşayan canlılar olan çiçekler ve ağaçların yanısıra bahçelere ve ırmaklara yer verildiğini açıklamaktadır. Özellikle bahçelerde kurulan işret meclislerinin de geniş yer tuttuğu kaydedilmektedir.

Çöm, Erol, "Nev'î Divanı'nda Günlük Hayat", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2002, sy. 11, s. 201-222: Nev'î divanında günlük hayat ile ilgili unsurları tasnif eden yazar, bunları alışveriş, askerlik ve savaş, avcılık, çocuklar, gayrimüslimler, düğünler, hastalıklar ve tedavi yolları, ölümle ilgili hususlar olmak üzere sekiz bölümde inceler. Ör-

nek beyitler ile ilgili son derece kısa açıklamalara yer verilmiş, birden fazla çağrışım yapan beyitlerin bu durumu zaman zaman gözden kaçırılmıştır. Bu tip çalışmalarda özellikle yazarların metinleri bugünkü dil ile ifade etmesi ve yorumlara sonradan yer vermesi, daha verimli bir çalışma tarzı olabilir.

Dağlı, Yücel, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Kedi”, *Toplumsal Tarih*, Mart 2004, sy. 123, s. 78-81.

Dankoff, Robert, “Daily Life in the Seyahatname: a Party in Istanbul”, *Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları: Kaf Dağının Ötesine Varmak, Festschrift in Honor of Günay Kut, Essays Presented by Her Colleagues and Students II*, 2003, c. XXVII, sy. 2, s. 9-12.

Dankoff, Robert, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı”, *Türkler*, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (ed.), Ankara: Yeni Türkiye, 2002, c. X, s. 268-291.

Demir, Hivren, “Divan Şiirinde Tabiat, Ahlâk ve Hayali Bey”, *Edebiyat ve Eleştiri*, Mayıs-Haziran 2000, sy. 49, s. 32-38: Makalede, Cemal Süreyya’nın şiir hakkında sözlerine yer verilerek, onun çizdiği çerçeveden bakıp Hayali Bey’in manzumeleri değerlendirilmektedir. Divan şiirindeki tabiat aslında, şairin ondaki görüntüler karşısındaki acizliğini ifade etmek için kullanılır. Beyitlerde geçen “servi” kelimesi, aynı adla tanınan ağacın güzelliğini anlatmaz, kastedilen boyu onun gibi olan sevgilidir. Kasidelerin nesib bölümlerindeki tabiat tasvirleri, daha sonra yapılacak olan medhiyeye zemin hazırlar. Bu yüzden gerçek tabiata uzak ve soyuttur. Hayali Bey’in kısa hayat hikâyesinde ve yazdıklarında da tabiat, otorite, şiir arasındaki ilişki üzerinde durulur. Şiir yazma kurallarının önceden belirlenmesi ve onun “öğrenilen” bir şey olması, şairin mizacının yansıtmasının önündeki en büyük engel olarak gösterilmektedir.

Derdiyok, İ. Çetin, “Osmanlı Devrinde Mektup Yazma Geleneği”, *Yeni Türkiye*, c. XXXIV, sy. 701, s. 277-299: *Nesir, inşâ ve münşeât* terimlerinin açıklamaları ile başlayan makalede, daha sonra mektup ve bölümlerinden bahsedilmektedir. Eski Türk edebiyatında mektup ile ilgili yapılan çalışmaların azlığından, geniş çaplı incelemelerin yapılmadığından söz eden yazar, Mesihî’nin *Gül-i Sadberk* adlı eserini esas alarak konularına göre mektup çeşitlerini tasnif etmektedir. Buna göre; *şefkatname*, *talepname*, *irsal-name*, *şevk-name*, *tehniyet-name*, *ilam-name*, *şikâyet-name*, *cevap-name*, *şükür-name*, *taziyet-name*, *ıyadet-name* adı verilen on iki çeşit mektup bulunmaktadır. Bu konuda yeni ve kapsamlı araştırmaların yapılması gereği vurgulanarak makale sona ermektedir.

Dikmen, Hamit, “Türklerin XVIII. Yüzyıldaki Sosyal ve Kültürel Hayatı”, *Türk Kültürü*, Ekim 2000, yıl: 38, sy. 450, s. 626-631: XVIII. yüzyıl ile ilgili genel tarihî değerlendirmeden sonra klâsik anlayışta edebiyat ile ilgili bir özet yapılmıştır. Burada XVIII. yüzyılda mahallileşmenin arttığından söz edilerek Seyyid Vehbi’den iki, Nâbî’den bir beyit verilmiştir.

- Dilçin, Cem, "Su Kasidesi'nin Bir Beytindeki 'Yaygın Yanlış' Üzerine", *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 2000, c. XIII, sy. 1, s. 145-166: Makalede, Fuzulî'nin Hz. Peygamber için yazdığı *Su Kasidesi*'nin bir beyti ele alınarak, burada bulunan fiillerden birinin yanlışlığı hem klasik şerh anlayışı hem de bir çeşit yapısalcı yöntem kullanılarak düzeltilmektedir.
- Dilçin, Cem, "Şeyh Galib'in Mevlevihanelerin Tamirine İlişkin Şiirleri", *Osmanlı Araştırmaları*, 1994, sy. 14, s. 29-76.
- Dilçin, Cem, "Şeyh Galib'in Şiirlerinde III. Selim ve Nizam-ı Cedid", *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 1993, c. XI, s. 1, s. 209-219.
- Dilçin, Cem, "Türk Kültürü Kaynağı Olarak Divan Şiiri" *Türk Dili*, Temmuz 1999, sy. 571, s. 618-626: Divan şairinin gerçeği şiir diliyle anlattığına dikkat çeken yazar, araştırmacıların yapması gerekenin gerçek ile mecazı birbirinden ayırmak olduğunu vurgulamaktadır. "Divan şairi kendi dışındaki çevreye duygu ve düşüncelerini somutlaştıran bir araç gözüyle bakar. Bunları yaparken türlü *örnekseme* yollarına başvurur. İç dünyasının ruhsal görünümünü, dış dünyadaki beş duyuyla algılanabilen şeylerin çağrıştırdığı niteliklerle özdeşleştirerek ve bunlarla somut bağlar kurarak anlatır. Bunun için divan şairi, dolaşısıyla onun ürünü olan divan şiiri, gerçek hayattan sanıldığı gibi uzak değildir." Bu cümlelerle şiir-toplum ilişkisini açıklayan Cem Dilçin, devamla, Divan şairinin dış dünya ile kurduğu ilişkileri ortaya koyan beyitlerden örnekler vermektedir. Daha sonra tıp tarihi ile geleneksel Türk tiyatrosu konusunu ilgilendiren metinlere yer verilmekte, Boğaziçi'nin "dolmuş sandalları", halk bilimi sahasına giren cadı inancı, ağzı bozuk çocukların ağzına biber konulması, bir şeyi unutmamak için bugün de uygulanan parmağa ip bağlamak adetleriyle makale sona ermektedir.
- Doğan, Muhammed Nur, "Baki'nin Şiir Aynasında Osmanlı Hayatından Renkli Akisler", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VI. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler*, 10-12 Mayıs 2002, İstanbul, Mart 2003, s. 250-265: Klâsik şiir ile toplum hayatı arasında yakın ilişki bulunduğunu ifade eden yazar bunun ancak estetik değerleri kavramış, mecazlı ifadeleri anlayabilecek yetkin kişiler tarafından hakıyla anlaşılabilceğini söylemektedir. Edebiyatı anlayan kişi edebî sanatları doğru şekilde anlar, kelimelerin hangi bağlamda ve hangi anlamları yüklediğini keşfederek metnin hakikî ve mecazî anlam boyutlarının farkına varır, böylece doğru metin şerhi yapabilir. Bâkî'nin III. Mehmed'in Eğri Seferi münasebetiyle kaleme aldığı 37 beyitlik kasidesinden ve *Kanunî Mersiyesi*'nden alınan örnek beyitler yazarın açıkladığı metin şerhi yöntemine göre şerh edilmekte; beyitler hem hakikî hem de mecazî anlamları göz önünde alınarak zengin kaynak ve resimlerle günümüz okuru için anlaşılır hale getirilmektedir. Makalenin son kısmı ise yine Bâkî'nin çok bilinen bir gazelinin 3. beyti-

nin şerhine ayrılmıştır. Bu bölümde yazar, eski şiiri insanlara anlatmak adına onun sanat değerinin olduğunun altında gösterilmesini eleştirmektedir. Ona göre Divan şiiri yüksek kültür ve birikimin eseridir, insanlara onu anlatmanın yolu metinlerin akla ilk gelen anlamlarını popüler hale getirip halkın ilgisini çekmek değil, bunu anlayacak olanların bilinç ve kültür seviyesini yükseltmektir.

- Doğan, Muhammed Nur, "Fatih (Avni) Divanı'ndaki Kültürel ve Estetik Unsurların Toplu Tahlili", *Fatih ve Dönemi=Mehmed II and His Period*, Necat Birinci (ed.), Ankara: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2004, s. 354-383.
- Doğan Muhammed Nur, "Divan Şiirinin Millî Karakteri", *Türkler*, Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (ed.), Ankara: Yeni Türkiye, 2002, c. XI, s. 682-89.
- Doğan, Muhammed Nur, "Fatih Divanındaki Kültürel ve Estetik Unsurların Toplu Tahlili", *Eski Şiirin Bahçesinde*, 3. bs, İstanbul: Alternatif Yay., s. 232-281.
- Doğan, Muhammed Nur, "Klâsik Türk Edebiyatında Osmanlı Hayatının İzleri", *Eski Şiirin Bahçesinde*, 3. bs, İstanbul: Alternatif Yay., 2005, s. 45-55.
- Doğan, Muhammed Nur, "Klâsik Türk Edebiyatında İran Tesiri ve Divan Şiirinin Millî Karakteri", *Eski Şiirin Bahçesinde*, 3. bs., İstanbul: Alternatif Yay., 2005, s. 69-87.
- Doğan, Muhammed Nur, "Şeyhülislâmın Mavi Çizmesi", *Eski Şiirin Bahçesinde*, 3. bs., İstanbul: Alternatif Yay., 2005, s. 161-167.
- Dündar, Hülya, "Divan Şiirinde 'Hamam' ve 'Hamamiyeler'", *Kül*, Haziran 2004, sy. 49, s. 5-9.
- Erdoğan, Kenan, "Edebi Eserlerden Tarih Belgesi Olarak Yararlanma: Divanlardaki Tarih Manzumeleri", *Türkler*, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, c. XI, s. 708-17.
- Ertan, Emin, "Türk Edebiyatında Ramazan Sufileri", *Türk Edebiyatı*, Ocak 1996, yıl: 24, sy. 267, s. 31-32: Makale "Ramazan Sofusu" kavramını açıklayarak başlamakta ve bunun dilimizde eskiden de kullanıldığını, Seyyid Vehbi, Enderunlu Fazıl, Süruri gibi şairlerden iktibas ettiği beyitlerle açıklamaktadır.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki, "Ölü edebiyat", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 269-272.
- Gökyay, Orhan Şaik, "1599'da Kahire'de Günlük Hayat", *Eski Yeni ve Ötesi: Seçme Makaleler*, İstanbul: İletişim Yay., 1995, c. I, s. 159-168.
- Gökyay, Orhan Şaik, "Divan Edebiyatında Çiçekler, Kasideler", *Tarih ve Toplum*, 1990 c. XIV, sy 79,, s. 18-23.
- Gökyay, Orhan Şaik, "Divan Şiiri'nde Meyveler", *Tarih ve Toplum*, 1993, c. XIX, sy. 112, s. 9-13.
- Gökyay, Orhan Şaik, "Divan Edebiyatında Şehirler I: İstanbul", *Güçlük Nerede?: Seçme Makaleler*, İstanbul: İletişim Yay., 2002, c. III, s. 231-242.

- Gökyay, Orhan Şaik, "Divan Edebiyatında Şehirler II: İstanbul ve Edirne", *Güçlük Nerede?: Seçme Makaleler*, İstanbul: İletişim Yay., 2002, c. III, s. 243-253.
- Gökyay, Orhan Şaik, "Divan Edebiyatında Şehirler III: Kastamonu ve Bursa", *Güçlük Nerede?: Seçme Makaleler*, İstanbul: İletişim Yay., 2002, c. III, s. 255-73.
- Güler, Kadir, "Divan Şiirinde Nevruz", *Bir: Türk Dünyası İncelemeler Dergisi: Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağan Sayısı*, 1998, sy. 9-10, s. 253-271: Nevruz hakkında yapılan kısa açıklamadan sonra, bayram gibi kutlanan, kaside nazım şekliyle yazılan Nevruziyyelerden bahsedilmektedir. Ahmed Paşa, Necatî Bey, Zâtî, Usûlî, Bâkî, Hayalî, Fuzulî, Bağdatlı Ruhî, Nev'î, Nef'î, Bahtî, Şeyhülislâm Yahya, Ganizade Nadirhi, Nailî, Neşatî, Mezakî, Çelebizade Efendi, Nazim Yahya, Nedim, Fıtnat Hanım, Vehbî, Süruri'nin şiirlerinden yapılan alıntılar ile eski şiirimizde Nevruz'un yeri anlatılmaktadır.
- Güngör, Şeyma, "Fuzulî'nin Türkçe Gazellerinde Çağın Sosyal Hayatı ve Manevî Özellikleri", *Türkiyat Mecmuası*, 1997, sy. 20, s. 255-272.
- Güngör, Şeyma Taşcıoğlu, "Fuzulî'nin Eserlerinde Sosyal Tenkit", *Journal of Turkish Studies=Türklük Bilgisi Araştırmaları: Hasibe Mazıoğlu Armağanı III*, 1999, c. XXIII, s. 145-194: Fuzulî'nin eserlerinden hareketle onun çeşitli konulardaki görüşleri başlıklar altında işlenmiştir: Eğitim ve öğretim, sosyo ekonomik durum siyasî hayat, dinî ve ahlâkî hayat, eğlence ve dinlenme hayatı ile ilgili tenkitlere yer verilmektedir.
- Göngür, Şeyma, "Fuzulî'de Sosyal Tenkid", *Fuzulî Kitabı*, İstanbul, 1996, s. 199-210.
- Güngör, Şeyma "İstanbul Hikâyelerinden Tıflî Efendi'nin Bir Helva Sohbeti", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Ocak 2001, yıl: 30, sy. 4, s. 30-39.
- Güngör, Şeyma, "Nabî'nin Çağı ve Bazı Olaylarla Durumlar Karşısındaki Tutumu", *Şanlıurfa ve Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Sempozyumu*, Şanlıurfa, 16-19 Kasım 1987, İstanbul, 1988, s. 175-182.
- Gürel, Rahşan, "Edebiyatın Diliyle Bir Milletin Dünya Görüşüne Dair I", *Kaşgar: Edebiyat Seçkisi*, Mart 2000, sy. 14, s. 126-152.
- Gürel, Rahşan, "Edebiyatın Diliyle Bir Milletin Dünya Görüşüne Dair II", *Kaşgar: Edebiyat Seçkisi*, Mayıs 2000, sy. 15, s. 133-142.
- Gürer, Abdülkadir, "Divan Edebiyatında Sürme ve Nailî'nin Bir Gazeli", *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 1997, c. XII, sy. 1, s. 119-126: Bugün süs malzemesi olarak tanıdığımız sürmenin XVI. yüzyılda daha çok tedavi maksadıyla kullanıldığını belirten yazar, bu kelimenin şiirdeki iki anlamına dikkat çekmektedir. Sebk-i Hindi (= Hint Üslubu) ile birlikte, hem İran hem de Türk edebiyatlarında "sürme" başka anlamları da çağrıştıracak şekilde kullanılmaya başlanmıştır. "Sürme yiyen kişinin sesinin kısılacağı veya tamamen konuşamaz hale geleceği" inancı bunlardan biridir. Makale, bu mana etrafında geliştirilen yeni anlam ve çağrışımlarla ilgili beyitlere yer vermekte, Nailî'nin bu konuyu işleyen gazeli ile son bulmaktadır. Yazı,

İran ve Türk edebiyatlarında aynı hayalin işlenmesini göstermesi bakımından dikkatle okunması gereken bir çalışmadır.

Halman, Sait Talat, "Poetry and Society: The Turkish Experience", *Modern Near East: Literature and Society*, Max Kortepeter (ed.), New York University, 1971, s. 35-72.

İnalcık, Halil, "Osmanlı Edebiyatı ve Saray Patronajı", *Osmanlı Uygarlığı*, Halil İnalcık ve Günsel Renda (yay. haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2002, c. I, s. 13-27.

İnalcık, Halil, "Sen Olasan Kaleme l'tibâr İçün Hâmî: Fuzûlî ve Patronaj", *Cultural Horizons: e Festschrift in Honor of Talat S. Halman = Kültür Ufukları: Talat S. Halman Armağan Kitabı*, Jayne L. Walker (ed.), New York: Syracuse University Press, 2001, s. 308-315: Osmanlı döneminde şairlerin kendilerini koruyacak hamilere ihtiyaç duydukları tarihî bir gerçektir. Genellikle okumuş kesimden, devlet hizmetinde ilerlemek isteyen şair, atamasına vesile olması için herhangi bir devlet büyüğüne kaside sunarak hem şairlikteki becerisini gösterme hem de ihtiyacını ifade etme fırsatı bulabiliyordu. Makalede, XVI. yüzyılda yaşayan Fuzulî'nin bir hami bulma çabası, eserlerinden verilen örneklerle gözler önüne serilmektedir. Şairin, Kanunî Sultan Süleyman, Şehzade Bayezid, Musul Sancak Beyi Ahmed ve Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi için yazdığı beyitler sıralanmakta ve bunlar tarihî karşılıkları ile açıklanmaktadır. Ayrıca Celâl-zâde'ye sunulan "Şikayetname"de bulunan bazı terimler üzerinde durulmaktadır.

İnce, Adnan, "Divan Şiirinde Nahl", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1988, sy. 54, s. 89-96.

İnce, Ömer, "Bir Divan Şairi Gözüyle IV. Murad", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1993, yıl: 2, sy. 3, s. 73-80.

İpekten, Haluk, "(Divan) Şairlerin(in) Toplantı Yerleri: Meyhaneler", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: YKY, 1999, s. 224-228.

İsen, Mustafa, "Akıncılığın Türk Kültür ve Edebiyatına Katkıları", *Türkiye Günlüğü*, Ocak-Şubat 1998, sy. 49, s. 80-86: Rumeli'de etrafına topladığı gazilerle akına çıkan beylerin, aynı zamanda yaşadıkları şehirlerde belli bir kültür muhiti oluşturdukları belirtilmekte, bunun sonucu olarak bu şehirlerde pek çok şairin yetiştiği kaydedilmektedir. Bu şairlerden Sûzî'nin *Mihaloglu Ali Bey Gazavatnamesi* adlı eserinden akıncılar ile ilgili bazı kısımlar örnek olarak verilmiştir. Ayrıca XVI. asırda yaşayan Rumelili şairlerin şiirlerinde de akıncılar hakkınca çok miktarda bilgi bulunduğu belirtilmiş, bu şairlerin bazıları hakkında kısa bilgi verilmiştir.

İsen, Mustafa, "Edebiyat Tarihimizin Bir Kaynağı Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi", *Millî Eğitim*, 1989, sy. 85, s. 22-27.

İsen, Mustafa, "Edebiyat Tarihimizin Kaynaklarından Evliya Çelebi Seyahatnamesi", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1988, sy. 4, s. 229-233.

- İsen, Mustafa, "Divan Edebiyatında Hikayeli Şiirler", *Dolunay*, Mayıs 1987, sy. 17, s. 16-17: Şeyh Galib ile aynı devirde ve tekkede yaşayan Esrar Dede'nin "dokunma" redifli gazeli onunla ilgili bir hikaye anlatıldıktan sonra yazılmış ve bugünkü dille ifade edilmiştir. Böylece Esrar Dede ile Şeyh Galip arasındaki bir kırgınlığın şiir diliyle nasıl ifade edildiği anlatılmıştır.
- İsen, Mustafa, "Şiir Tarihimizin Tutanakları: Tezkireler", *Hece*, 2001, sy. 53-54-55, s. 263-268.
- İsen, Mustafa, "Şehzade Mustafa İçin Yazılmış Üç Yeni Mersiye", *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1984, c. XXII, sy. 1-2, s. 104-109.
- İsen, Mustafa, "Tezkirelerin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar: Divan Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri", *Milli Eğitim*, 1989, sy. 84, s. 21-27.
- İsen, Mustafa, "Tezkirelerin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar", *Boğaziçi*, 1986, sy. 49, s. 47-50.
- İsen, Mustafa, "Tezkirelerin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar", *Milletlerarası Türkoloji Kongresi, Türk Edebiyatı V*, İstanbul, 23-28 Eylül 1985, 1985, s. 145-152.
- İsen, Mustafa, "Tezkirelerin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar: Osmanlı Kültür Coğrafyasına Bakış", *Türk Kültürü*, c. XXXIV, sy. 409, s. 31-38.
- İsen, Mustafa, "Şuara Tezkireleri Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar: Divan Şairlerinin Mesleki Konumları", *Tarih ve Toplum*, 1990, c. XIII, sy. 75, s. 227-231.
- Kabaklı, Ahmet, "Baki'de Bahar", *Türk Edebiyatı*, Mayıs 1980, sy. 79, s. 1-2: Bâkî'nin ölümünün 380. yıl dönümü dolayısıyla düzenlenen toplantıda yapılmış bir konuşma olan bu metinde, Bâkî divanının "bahar, bahçe ve çiçek" tasvirleri bakımından çok zengin olduğu vurgulanmaktadır. Şiirlerinde "yaşama neşesi" bulunduğu belirtilen Bâkî, Nedim ile karşılaştırılmakta ve bahsedilen konularda ondan da farklı olduğu ileri sürülmektedir. Verilen iki örnek beytin biri "tablo-beyit" şeklinde adlandırılmıştır.
- Kadıoğlu, İdris, "Bağdatlı Ruhi'nin Terkib-bendinde Sosyal Gerçekler ve Tenkit", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBARD) (Diyarbakır)*, Eylül 2004, s. 205-234: Çalışmanın başında, Abdülbaki Gölpınarlı ve Agah Sırrı Levend'in kitaplarında eski edebiyatın toplum hayatından kopuk olduğunu söyleyen cümlelerine yer verilmiş. Daha sonra Atilla Şentürk ve Walter Andrews tarafından yapılan çalışmalardan yararlanarak bunun doğru olmadığı anlatılmış, ayrıca Mehmet Kalpaklı'nın hazırladığı *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler* kitabında yer alan makalelerin çoğunun da bu görüşte olduğu açıklanmış. "XVI. Yüzyıl Klâsik Türk Şiirinde Sosyal Hayat" başlığı altında bu devir hakkında kısa bilgi verildikten sonra, bazı şairlerin toplum hayatını yansıtan eserleri zikredilmiş. Walter Andrews, Sabahattin Küçük ve Mehmet Çavuşoğlu'nun eserlerinden alıntılar yapılarak bu konudaki görüşlerine yer verilmiştir. Bağdatlı Ruhi'nin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında verilen bilgiden sonra, Terkib-i Bend'in metni yer alır. Eserin şekil özellikleri ve konusu üzerinde durul-

duktan sonra, şairin toplumsal eleştiriyi ne şekilde yaptığı konusunda açıklamalar yapılmıştır. Bağdatlı Ruhî'nin eleştirilerinin sadece Terkib-i Bend ile sınırlı olmadığını açıklayan yazar, şairin *Kaside der-Hasb-i Hal-i Zamâne* başlıklı eserinin metni ve açıklamasıyla yazısını bitirmiştir.

Kalkışım, Muhsin, "Klâsik Türk Edebiyatının Kültür Tarihimizdeki Yeri", *Akademik Yorum*, Bahar 1993, yıl: 1, sy. 3, s. 10-14.

Kalkışım, Muhsin, "Eski Türk Edebiyatında Ayna Motifi", *BİR Türk Dünyası, İncelemeleri Dergisi*, 1998, sy. 9-10, s. 321-334.

Kalkışım, Muhsin, "Klâsik Türk Şiirinde Çiçekler", *Akademik Bakış*, Bahar 197, sy. 1, s. 103-108.

Kalpaklı, Mehmet, "Eski Mecmualar Arasında: XVIII. Yüzyıl Başında Kızkulesi", *Kebikeç*, İlkbahar 2000, sy. 10, s. 273-275.

Kaplan, Mehmet, "Bâkî'den Beyitler, Mısralar," *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, İstanbul: Dergâh Yay., 1976, s. 190-213.

Kaplan, Mehmet, "Divan Şiirinde Kadın Aşkı Yok mudur?", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 263-264.

Kaplan, Mehmet, "Nabi ve Orta İnsan Tipi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, 1961, c. XI.

Kaplan, Mehmet, "Nedim'in Şiirlerinde Mimari, Eşya ve Kıyafet", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, 1957, sy. 3.

Karahan, Abdülkadir, "Nabi'de İstanbul Sevgisi", *Türk Dili*, 20, Mayıs 1953.

Karahan, Abdülkadir, "Nabi'de Urfa ve Çağının Bazı Olayları", *Şarhuurfa'ya Bir Armağan*, İstanbul: 1987.

Karahan, Abdülkadir, "Şair Nef'i'nin Şiirlerinde Çağının Tarihinden Çizgiler", *VIII. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1981.

Kartal, Ahmet, "Klâsik Türk Edebiyatında Lâle: I", *Bilig*, Kış 1997, sy. 4, s. 108-22.

Kartal, Ahmet, "Klâsik Türk edebiyatında Lâle: II", *Bilig*, Bahar 1997, sy. 5, s. 224-23.

Kaya, İ. Güven, "Taşlıcalı Yahya Bey'in Şiirlerinde Rüya ve Rüya Tabirleri", *İlmî Araştırmalar*, Güz 2004, s. 18, s. 61-70.

Kemikli, Bilal, "İslâm-Türk Edebiyatında Hac", *Diyanet Dergisi*, Mart 1997, sy. 75, s. 44-46.

Kılıç, Atabey, "Klâsik Şiirimizde Ramazan'a Dair", *Yedi İklim*, sy. 177, Aralık 2004, s. 32-35: Makale, Ramazan ayının kültürümüzdeki yerini anlatan kısa bir girişle başlar. Daha sonra nazım şekillerine göre şiirlerde Ramazanın nasıl yer bulunduğu hakkında bilgi verilir. Önce içinde Ramazan ile ilgili bölümlerin bulunduğu mesnevilerin adı zikredilir. Gazel şeklinde yazılmış manzumelerde bu konunun sıkça işlendiğine değinen yazar, bu konuda örnek beyitler vermektedir. Daha sonra "Ramazâniyye" adıyla bilinen, konusu Ramazan olan kasi-

delerden bahsedilir. Burada tek bir beyit bulunmaktadır. Ramazan-kandil ilgisine dikkat çeken bir beyitten sonra, Kadir Gecesi'nin önemi vurgulanır. Yazı, Ramazan çevresinde meydana getirilen sosyal hayat hakkında genel birkaç açıklama ile son bulmaktadır.

- Kızıltan, Mübeccel, "Mehmet Hazin ve Surnâmesi", *Türklük Araştırması Dergisi*, 1989, sy. 4, s. 61-92.
- Kızıltunç, Recai, "Fuzulî'nin Leyla ve Mecnun Mesnevisinde Gündelik Yaşam", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2004, yıl: 11, sy. 25, s. 27-52.
- Koncu, Hanife, "Câmasb-nâme'nin Türk Kültürüne Tesiri Üzerine Bazı Düşünceler", *Bir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi: Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağan Sayısı*, 1998, sy. 9-10, s. 473-482.
- Koncu, Hanife, "Klâsik Türk Edebiyatında Gemi, Gemici ve Gemiyle İlgili Unsurlar Etrafında Oluşan Anlam İlgileri", *Scholarly Depth and Accuracy: a Festschrift to Lars Johanson = Lars Johanson Armağanı*, Nurettin Demir ve Fikret Turan (ed.), Ankara: Grafiker Yayınları, 2002, s. 243-269.
- Koncu, Hanife, "Klâsik Türk Şiirinde Kuyu, Zindan ve Mağaranın Bazı Kullanımları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2003, sy. 30, s. 305-329.
- Korkmaz, G. Ezgi, "Osmanlı'da Şenlikler ve Metinler", *Yasakmeyve*, Kasım-Aralık 2004, yıl: 2, sy. 11, s. 75-8.
- Kortantamer, Tunca, "Eroticism in the Ghazal Poetry: Bâkî and Fuzûlî- the Two Famous Ottoman Poets in the XVIth Century", *Eski Türk Edebiyatı: Makaleler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2004, s. 79-98.
- Kortantamer, Tunca, "Gazelin Anlam-Yapı İlişkisinde Metaforların İşlevi", *Eski Türk Edebiyatı: Makaleler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2004, s. 70-78.
- Kortantamer, Tunca, "Kuruluşundan Tanzimata Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi", *Eski Türk Edebiyatı: Makaleler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2004, s. 139-170.
- Kortantamer, Tunca, "Nabî'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu Eleştirisi", *Eski Türk Edebiyatı: Makaleler I*, Ankara: Akçağ Yay., 1993, s. 151-192.
- Kortantamer, Tunca, "Nedim'in Manzum Küçük Hikayeleri", *Eski Türk Edebiyatı: Makaleler I*, Ankara: Akçağ, 1993, s. 391-412.
- Kortantamer, Tunca, "Nedim'in Şiirinde İstanbul Hayatından Sahneler", *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1985, sy. 4, s. 20-60: Yazar, XVIII. yüzyılın büyük şairlerinden Nedim'in, daha çok İstanbul kasidesi, bazı gazelleri ama en çok şarkılarıyla tanındığını, aslında kasidelerinin nesib bölümleri ve kıtalarında İstanbul'un günlük hayatından çeşitli sahneleri ustalıklı resmettiğini söylemektedir. Şairin eserlerinden verilen örnekler ve açıklamalarla, Nedim'in şiirlerindeki İstanbul hayatı anlatılmaktadır.

- Kortantamer, Tunca, "XVII. Yüzyıl Şairi Atayi'nin Hamse'sinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Görüntüsü", *Eski Türk Edebiyatı Makaleler I*, Ankara: Akçağ Yay., 1993, s. 89-100.
- Kortantamer, Tunca, "Osmanlı Dönemi Türk Mizah Anlayışı", *Eski Türk Edebiyatı: Makaleler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2004, s. 132-138.
- Köksal, M. Fatih, "Bir Okçuluk Terimi: 'Kurban' ve Divan Şiirinde Kullanımı Üzerine", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2000, sy. 9, s. 191-210.
- Köksal, M. Fatih, "Divan Şiirinde Okçuluk Terimleri'ne Ekler", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2001, sy. 10, s. 235-253.
- Köksal, M. Fatih, "Edebiyatımızda Kalıp Sözler ve Divan Şiirinden Dört Örnek", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2001-2003, s. 331-338.
- Köksal, M. Fatih, "Klasik Şiirimizden Bilinmeyen Bir Deyim: El Oyunu", *Bilgi*, Kış 2001, sy. 16, s. 127-36.
- Köksal, M. Fatih, "Klasik Türk Şiirinde Güneş Tutulması ve Bununla İlgili İnanış ve Âdetler", *Millî Folklor*, Bahar 2002, c. VII, sy. 53, s. 114-125.
- Köse, İlham, "Divanlarda Ayakkabı", *Ayakkabı Kitabı*, İstanbul: Kitabevi, 2003, s. 117-127.
- Kuloğlu, Nazan, "Bir Şairin Şiirinde Bir Devrin Panoraması", *Tarih ve Toplum*, c. XXVI, sy. 161, s. 267-269.
- Kuloğlu, Nazan, "XVI. Yüzyıl Divan Şiirinde Kadın Giyimleri", *Tarih ve Toplum*, Mayıs 1996, c. XXV, sy. 149, s. 27-34: Makale, "Kadın Giyimlerinde Kullanılan Kumaşlar", "Kadın Giyimleri ve Kadında Saç" ve "Başörtüsü ve Takı" olmak üzere üç bölümden meydana gelmektedir. Kumaş ve kıyafet isimlerinin geçtiği beyitlerden verilen örnekler dikkatle okunduğunda, bunların sadece kadınlara ait olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Özellikle başörtüsü ile ilgili olduğu söylenen örneklerin büyük bir kısmı erkeklerin başlığı olan "sarık"tan bahsetmektedir.
- Kurnaz, Cemal, "Çağının Cesur Bir Tanığı: Bağdatlı Ruhi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1994, c. XXXII, sy. 1-2, s. 263-282.
- Kurnaz, Cemal, "Taşlıcalı Yahya Beğ Divanında Atasözleri ve Deyimler", *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1979-1983, c. XVII-XXI, sy. 1-2, s. 195-207.
- Kuloğlu, Nazan, "Bir Şairin Şiirinde Bir Devrin Panoraması", *Tarih ve Toplum*, c. XXVI, sy.161, s. 267-269.
- Kuru, Selim S., "Şiirin Aynasında: İshak Çelebi'nin Şiiri Üzerine Değinmeler", *Yasak-meyve*, Kasım Aralık 2004, yıl: 2, sy. 11, s. 60-63.
- Kuru, Selim S., "Kötü Kadınlar, Aptal Oğlanlar, Masum Hayvanlar: Osmanlı'da Bir Erkeğin Cinsellik Nesneleri", *Tarih ve Toplum*, Mart 2001, c. XXXV, sy. 208, s. 36-40.

- Kut, Günay, "Divan Edebiyatında Bezm, Âlât-ı Bezm ve Âdab-ı Sohbet", *Osmanlı, Ankara: Yeni Türkiye*, 1999, c. IX, s. 616-629.
- Kutlar, Fatma Sabiha, "İzzet Ali Paşa Divanı'nda Lâle ve İstanbul Lâlesi İsimleriyle İlgili Bir Dizin Denemesi", *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yay., 1998, s. 250-270.
- Küçük, Sabahattin, "Bakî'nin Şiirlerinde Sosyal Hayatın İzleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Aralık 1999, s. 165-179: Divan şairlerinin mısralarında şehir hayatını canlandırdığını belirten yazar, bu durumun, yüzyıllara göre mahiyet değiştirmekle birlikte, XIX. yüzyıla kadar devam ettiğini söyler. XV. asır şairlerinden Mesihî'nin eserlerinde sosyal hayatın izlerini bulmak mümkündür, fakat Şeyhî'nin *Harnâme'si* eleştiri açısından çok önemlidir. XVI. yüzyıl şairleri eserlerinde hem devletin zenginlik ve ihtişamına hem de toplumun huzur ve intizamına yer vermişlerdir. XVII. yüzyıl ile birlikte siyasî hayatta meydana gelen çalkantılar şiire karamsarlık olarak yansımış, şairlerin "Sebk-i Hindi"ye yönelmelerine yol açmıştır. Yine Nâbî'nin en önemli temsilcisi olduğu "hakî-mâne" tarz bu yüzyılda ortaya çıkmıştır. Aynı asırda ayrıca şairlerimiz kendi bünyelerine daha fazla yönelmiş, Nev'îzade Atayî gibi şairler eserlerindeki konuları kendi hayatlarından seçmişlerdir. XVIII. yüzyılda Nedim ile birlikte mahallî hayat şiirde her zamankinden fazla boy gösterir olmuş, zamanın "Reis-i Şâ'irân"ı Osmanzâde Tâib ile İstanbul hayatının pek çok ayrıntısı -hayat pahalılığı, yangınlar vb.- edebiyata aksetmiştir. Yine bu yüzyılda hem taşra hem İstanbul hayatını gerçekçi çizgilerle işleyen pek çok şair yetişmiştir. Bu kısa değerlendirmeden sonra yazar, Bâkî Divanı'ndan seçtiği örnek beyitleri açıklayarak, bu büyük şairin eserlerinde sosyal hayatın izlerini aramıştır. Bâkî'nin sosyal hayatı yansıtan beyitleri verilirken, dizgiden kaynaklandığı açıkça anlaşılan bazı yanlışlıklar göze çarpmaktadır. Ayrıca metinlerin anlaşılması için daha fazla açıklama yapılması gereken kısımlar mevcuttur. Örneğin "Bâkî, madenlerin eritilmesi ve arındırılması gibi hususlarla ilgili kap ve terimleri de eserinde estetik düşünceyle işlemiştir." (s. 172) açıklamasının altında yer alan beyitlerden birincisi açıkça "simya ilmi"nden, ikincisi ise altını sahtesinden ayırmak için yapılan işlemde bahsetmektedir. Bu tip çalışmalarda metinleri bugünkü Türkçeyle ifade edip, beyitlerin yorumlanması okurlar açısından daha yararlı olabilmektedir.
- Küçük, Sabahattin, "Divan Edebiyatında Sosyal Tenkid: "Ebü Bekir Kânî Efendi'nin Hasbîhâli", *Türk Kültürü*, Şubat 1985, c. XXIII, sy. 262, s. 121-128: Makalede, XVIII. yüzyılda hem nazım hem nesir sahasında eserler vermiş olan Ebu Bekir Kani Efendi'nin hasbîhali tanıtılmaktadır. 132 beyitlik bir mesnevi olan eser, şairin yaşadığı zamanda karşılaştığı sorunları mizahî bir üslupla hicvetmektedir. Lâyık olduğu halde toplumda önemli bir mevki işgal edemeyenler ile liyakatsiz olmasına rağmen yüksek kademelerde memuriyet bulmuş iki

- grubun önce tanıtılması, daha sonra bunlar ile ilgili kısa hikâyelere yer verilmesi ile devam eden eserdeki kişiler sembolik olmakla birlikte, şairin kendisinden bahsettiği anlaşılmaktadır. Yazar, kendisini ve çevresini eleştiren Kânî Efendi'nin bu eseri yazmasından sonra, hamisi Yeğen Mehmed Paşa ile aralarının açıldığından bahsederek, bu tip eserlerin çok az olduğunu belirtir.
- Küçük, Sabahattin, "Nef'i'de At Sevgisi", *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, 1988, c. II, sy. 1, s. 177-191.
- Levend, Agah Sırrı, "Divan Edebiyatında İstanbul", *Türk Dili*, 20, Mayıs 1953, s. 571-576.
- Macit, Muhsin, "Erzurumlu Divan Şairlerinden Zihni", *Türk Kültürü*, Nisan 1998, yıl: 36, s. 420, s. 233-246.
- Macit, Muhsin, "Mahallileşme Cereyanı ve Nedim", *Osmanlı Kültür ve Sanat*, Güler Eren (ed.), Ankara: Yeni Türkiye, 1999, c. IX, s. 711-717.
- Mengi, Mine, "Bir Osmanlı Efendisinin Çizdiği Çelebi Tipi", *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ Yay., 2000, s.198-202.
- Mengi, Mine, "Çağının İnsanı Olarak Nabi", *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ Yay., 2000, s. 176-186.
- Mengi, Mine, "Eski Edebiyatımızdaki Bazı İnsan Tipleri", *Tarih ve Toplum*, 1984, sy. 12, s. 51-56.
- Mengi, Mine, "Eski Edebiyatımızda Bazı İnsan Tipleri: Rind ve Zâhid Tipleri, Orta İnsan Tipi", *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ Yay., 2000, s. 203-220.
- Mengi, Mine, "Gerileme Devrini Belgeleyen Bir Edebi Eser: Nabi'nin Hayriyye'si", *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ Yay., 2000, s. 187-197.
- Okay, Orhan, "Eski Şiirimize Yaklaşmak", *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, İstanbul: Dergâh Yay., 1990, s. 82-87.
- Olgun, Tahir, "Baki'nin Kanuni Hakkındaki Mersiyesi", *Gündüz, Aylık Sanat ve Fikir Mecmuası*, 1938-1939, sy. 31, s. 4-7; sy. 32, s. 30-32; sy. 33-34, s. 44-56: Süleymaniye Kütüphanesi, Fethi Sezai Türkmen. No. 92'de bulunan Tahir Olgun (Tahirü'l-Mevlevî)'un şiir şerhlerinden alınan makalelerde yazar, Baki'nin Kanunî Mersiyesi'ni incelemektedir. Bu şerh sırasında özellikle telmih ve hüsn-i talil sanatları anlatılırken –daha çok ölüm tasvirlerinde– günlük hayat ile ilgili pek çok açıklama yapılmakta, hatta tarih kitaplarından alıntılara yer verilmektedir.
- Onaran, Mustafa Şerif, "Divan Şiirinde Kadın", *Virgöl*, Nisan 2000, sy. 29, s. 51-53.
- Onur, Naci, "Nedim'in Gazellerinde Maddi Hayat ve Maneviyat", *Erciyes: Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, Nisan 1997, yıl: 20, s. 232, s. 16-18.
- Özer, Sibel, "Birkaç Harf ve Bir Nokta", *Dergâh*, Temmuz 2003, c. XIV, sy. 161, s. 19-22.
- Özkırımlı, Atilla, "Osmanlı'nın Düzeni ve Edebiyatı", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Mehtinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 253-258.

- Öztoprak, Nihat, "Divan Şiirinde Osmanlı Geleneginin İzleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi = The Journal of Turkish Cultural Studies*, 2000, sy. 3, s. 155-168.
- Pala, İskender, "Bir Elmanın İki Yarısı: Klâsik Şiir ve Osmanlı Tarihi," *Akademik Divan Şiiri Araştırmaları*, İstanbul: LM Yayınları, 2003, s. 11-23
- Pala, İskender, "Aşk Olsun: Divan Edebiyatı Beyanındadır", *E Aylık Kültür ve Sanat Dergisi*, Şubat 2002, sy. 35, s. 40-42.
- Pala, İskender, "Bir Divan Şairinin Şiire Yansıyan Dramı", *Üstatlar Konuşuyor*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı, 2002, s. 9-37.
- Pala, İskender, "Bir Sanduk-ı Acayip", *Türk Edebiyatı*, 1997, c. XXV, sy. 284, s. 22-23.
- Pala, İskender, "Divan Şiiri, İrsal-i Mesel, Hayat ve Gelenek", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1993, c. XX, sy. 119, s. 281-283: Metinde Kanunî Sultan Süleyman dönemi şairlerinden Aşkı'nın "saklarlar" redifli gazelinin beyitleri birer birer açıklanarak eski şiirin aslında gündelik hayatla ne kadar iç içe olduğu anlatılmaktadır.
- Pala, İskender, "Divan Şiirinde Boğaziçi", *İstanbul Armağanı*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1996, c. II, s. 19-38.
- Pala, İskender, "Kabak Kimin Başına Patlamıştı?", *Türk Edebiyatı*, 1997, c. XXV, sy. 28, s. 7-9.
- Pala, İskender, "Klâsik Şiirde İstanbul'dan Hayat Sahneler", *İstanbul Armağanı: Gündelik Hayatın Renkleri*, İstanbul: İstanbul Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1997, c. III, 27-54.
- Pala, İskender, "Klâsik Şiirin Dünyalıları", *Türk Yurdu*, 1999, c. XIX, sy. 139-141, s. 189-192.
- Pala, İskender, "Klâsik Şiirin Esnaf Alayı", *Türk Edebiyatı*, Şubat 1999, yıl: 27, sy. 304, s. 10-13.
- Pala, İskender, "Nabi'nin Demokrasi Gazeli", *Türk Edebiyatı*, 1988, c. XXVI, sy. 295, s. 21-22.
- Pala, İskender, "Oruca Dair Beyitler", *Türk Edebiyatı*, 1995, sy. 256, s. 9-10.
- Pala, İskender, "Osmanlı Şiiri Topluma Ne Kadar Yakındı?", *Çerçeve*, Ocak 2000, yıl: 8, sy. 25, s. 170-172.
- Pala, İskender, "Şairler ve Oyuncaklar", *Türk Edebiyatı*, 1993, sy. 232, s. 16-18.
- Pala, İskender, "Şarka Sipahi Çekelim (Osmanlı ve Şiiri Üzerine)", *Türk Yurdu*, 1999, c. XIX, sy. 145, s. 16-19.
- Reisne, M. L. "Text and Its Cultural Interpretation: The Life of the Text and the Fate of Tradition I: Nakl in Persian Poetics", *Manuscripta Orientalia = International Journal for Oriental Manuscript Research*, Haziran 2003, c. IX, sy. 2, s. 41-47.
- Sakaoğlu, Necdet, "Osmanlıca Yazmalardan Seçmeler: Dizelerde Saklı Kalan", *Tarih ve Toplum*, Şubat 1992, c. XVII, sy. 98, s. 39-43: Yazma eserlerimizin bazıları son derece itina ile yazılmış kitaplar olmasına rağmen, satır sayıları düzensiz, birden fazla yazı tipine sahip, sağına soluna notlar yazılmış, bir çeşit karala-

ma defteri gibi kullanılmış olanları da vardır. Özellikle mecmua tipi yazmaların ilk ve son yaprakları elinden geçtiği kişilerin yazdığı yazılar ile doludur. Necdet Sakaoğlu makalesinde “kırk anbar” adı verilen bu tip yazmalardan yaptığı alıntılara yer vermiş. Bunların içinde davetiyeleler, çeşitli kitaplardan alıntılar, yazanı belli olan veya olmayan beyitler, ölüm tarihleri, kısacası yazmaya sahip olan veya olmayan, onu okuyan ve belki de okumayan kimseler tarafından yazılmış her çeşit metin bulunmaktadır.

Sakaoğlu, Necdet, “Osmanlıca Yazmalardan Seçmeler: Dürr-ü Meknun’da Evren, Cen-net, Cehennem, Dünya, Kıt’alar, Denizler...”, *Tarih ve Toplum*, Ocak 1991, c. XV, sy. 85, s. 31-37.

Sarı, Mehmet, “Klâsik Türk Şiirinde Devlet”, *Osmanlı: Kültür ve Sanat*, Güler Eren (ed.), Ankara: Yeni Türkiye, 1999, c. IX, s. 678-688.

Savaş, Saim, “Fetvaların Işığında Osmanlı Sosyal Hayatı Hakkında Bazı Tespitler I”, *Toplumsal Tarih*, 1996, sy. 30, s. 40-46.

Savaş, Saim, “Fetvaların Işığında Osmanlı Sosyal Hayatı Hakkında Bazı Tespitler II”, *Toplumsal Tarih*, 1996, sy. 31, s. 54-58.

Schmidt, Jan, “Fâzıl Beg Enderûnî, Social Historian or Poet?”, *The Joy of Philology: Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism: 1500-1923*, İstanbul: The ISIS Press, 2002, c. I, s. 35-45.

Sefercioğlu, Nejat, “Divan Şiirinde Musiki ile ilgili Unsurların Kullanılışı”, *Osmanlı Kültür ve Sanat*, Güler Eren (ed.), Ankara: Yeni Türkiye, c. IX, 1999, s. 649

Sefercioğlu, M. Nejat, “Divan Şiirinin Çevreye Bakışı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi= The Journal of Turkish Cultural Studies*, 2000, sy. 1, s. 67-86: Eski şairlerin en önemli özelliklerinden birisinin, çevresinde gördüğü hemen her şeyi şiire malzeme yapmaları olduğunu söyleyen yazar, makalede kasidelerin ne-sib bölümlerinde ve tarih manzumelerinde yer alan tasvirleri incelemektedir. Bu tasvirlerde şairler, her zaman gördüklerini değil, bazen de görmek istediklerini ifade etmişlerdir.

Sefercioğlu, M. Nejat, “Divan Şiirinin Gerçek Hayatla Bağlantısı”, *Türkler*, Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, c. XI, s. 664-681.

Sefercioğlu, M. Nejat, “Divan Edebiyatı: Kültür Bağımızın Ekşi Koruması: 1-3”, *Yeni Defne Dergisi*, Ekim-Kasım-Aralık 1999, sy. 211-213, s. 1-2.

Sefercioğlu, M. Nejat, “Divan Şiirinde Musiki ve Musikiyle İlgili Unsurların Kullanılışı”, *Osmanlı: Kültür ve Sanat*, Güler Eren (ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999, c. IX, s. 649-68.

Sefercioğlu, M. Nejat, “Yazı ve Yazı ile ilgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanılışı 1”, *Yeni Defne*, sy. 94-95, s. 4-6.

Sefercioğlu, M. Nejat. “Yazı ve Yazı ile ilgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanılışı 2”, *Yeni Defne*, sy. 96-97, s. 2-8.

- Sefercioğlu, M. Nejat. "Yazı ve Yazı ile ilgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanılışı 3", *Yeni Defne*, sy. 98-99, s. 2-7.
- Sefercioğlu, M. Nejat. "Yazı ve Yazı ile ilgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanılışı 4", *Yeni Defne*, sy. 100-101, s. 2-8.
- Sefercioğlu, M. Nejat. "Yazı ve Yazı ile ilgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanılışı 5", *Yeni Defne*, sy. 102-103, s. 2-7.
- Sefercioğlu, M. Nejat. "Yazı ve Yazı ile ilgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanılışı 1", *Yeni Defne*, sy. 104-105, s. 2-5.
- Serdaroğlu, Vildan, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumsal Hayatından Bir Kesit: Zâtî'nin Gazellerinde Şeker ve Şekerli Mamüller yahut Zâtî'nin 'Şeker'li Şiirleri", *Journal of Turkish Studies*, 2004, sy. 28/I, s. 392-406: Makalede yeme-içme kültürünün önemli bir parçası olan şeker ve şekerli yiyeceklere Zâtî'nin gazellerinde nasıl yer verildiğine şiir-sosyal hayat bağlamında bakılarak gerekli açıklamalar yapılmaktadır.
- Serdaroğlu-Şişman, Vildan, "Divan Şiirinin İyileşmek Bilmeyen Hastaları: Âşıklar", 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, Ankara, 2005, s. 671-682: *Zâtî Divanı*'na göre âşık ve hastalıkları ile başlayan bildiri, teşhis yöntemleri, tedavi metotları ile devam etmektedir. Tıp tarihi kaynaklarınca da onaylanan bu hastalıklar ve tedavi yöntemlerinin şair Zâtî'nin şiir dünyasındaki akisleri, verilen örnek beyitler ile tespit edilmiştir.
- Sevgi, Ahmet, "Nedim'in Nevşehir ile İlgili Tarihleri Üzerine", *Yedi İklim*, 36, 1993, s. 26-30.
- Sılay, Kemal, "Lâle Devrinde Sanat ve Cinsellik", *Edebiyat ve Eleştiri*, Kasım-Aralık 2000, yıl: 8, sy. 52, s. 18-27.
- Sılay, Kemal, "Müzik ve Edebiyat Eleştirisi ve Divan Şiiri", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 445-453.
- Solmaz, Süleyman, "Eski Türk Edebiyatında Nevruz", *Bir Abide-i Kırıkalemler*, 2002, yıl: 1, s. 27.
- Songar, Ayhan, "Baki: Ölümünün 380. Yıl Dönümünde", *Türk Edebiyatı*, Mayıs 1980, sy. 79, s. 12-14: Türk Edebiyatı Vakfı, ölümünün 380. yılında Atatürk Kültür Merkezi'nde Bâkî'yi anma toplantısı düzenlemiş ve Ayhan Songar da burada bir konuşma yapmıştır. Daha sonra *Türk Edebiyatı*'nda yayımlanan bu metinde, üç beyitinden yola çıkılarak Bâkî'nin psikolojik ve sosyal durumu hakkında ipuçları aranmaktadır. Jung'un görüşleri çerçevesinde kişinin davranışları ile iç alemi arasında zıddiyet bulunduğu, bunun da şairin beyitleri ile yaşadıkları arasında açıkça tespit edildiğine dikkat çekilmektedir.
- Sungur, Necati, "Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin 'Heves-nâme'sinde XV. Yüzyıl İstanbul'una ait Folklorik Unsurlar", *Bilge*, Bahar 2000, sy. 24, s. 89-90.

- Şardağ, Rüştü, "Divan Şiirine Toplum Açısından Bakış", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 187-189.
- Şen, Mesut, "Tarihî Metinlerde Saç ve Sakal Kültürü" *Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları: Kaf Dağının Ötesine Varmak, Festschrift in Honor of Günay Kut, Essays Presented by Her Colleagues and Students IV*, 2004, c. 28/II, s. 23-46.
- Şentürk, A. Atillâ, "Klâsik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler I", *Türk Dili*, Mart 1993, sy. 495, s. 174-188.
- Şentürk, A. Atillâ, "Klâsik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler II", *Türk Dili*, Ağustos 1993, sy. 500, s. 211-223.
- Şentürk, A. Atillâ, "Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyâre ve Sâbiteler (Burçlar)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Haziran 1994, sy. 90, s. 131-180.
- Şentürk, A. Atillâ, "Osmanlı Şairlerinin Gözlemciliği ve Klâsik Edebiyatımızda Realiteye Dair", *Dergâh*, Temmuz 1993, c. IV, sy. 41, s. 8-10.
- Şentürk, A. Atillâ, "Osmanlı Şiirinde Aşka Dair", *Doğu-Batı*, Şubat-Mart-Nisan 2004, yıl: 7, sy. 26, s. 55-68.
- Şentürk, A. Atillâ, "Zatî'nin Bir Gazeli ve Düşündürdükleri", *Türk Dili*, 1990, sy. 464, s. 78-80.
- Tarlan, Ali Nihad. "Hayali-Baki", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1946, c. I, s. 1, s. 26-38: Yazar, makalede Hayalî ve Bâkî'yi çeşitli yönlerden karşılaştırmaktadır. Bunlar arasında sosyal hayat unsurları da vardır. Ali Nihad Tarlan "Baki'de mahalli renk yok denecek kadar azdır. Hayalî, muhiti ile çok alakalıdır. Bilhassa deniz Hayalî'yi çok cezbetmiştir. Baki'de deniz yok gibidir. Bu da Hayalî'nin şiir heyecanını zekâsından değil, ruhundan aldığını gösterir" sözleriyle Hayalî'yi ruhu, Bâkî'nin ise aklı ile şiir söylediğini açıklamış, bu konuda Hayalî'nin "Edrine" redifli şiirini örnek göstermiştir (s. 34).
- Tezcan, Nuran, "Lami'i'nin Bazı Eserlerinde Kadın Tipleri ve Kadınla İlgili Düşünceler", *Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları: Essays in Honour of Barbara Flemming = Barbara Flemming Armağanı II*, 2002, c. 26, sy. 2 s. 281-94: Lami'i'nin eserlerinde kadın ile ilgili bazı kısımların gelişigüzel alınarak, sanki şair bu konuda olumsuz bir bakış açısına sahipmiş gibi gösterildiğini ifade eden yazar, şairin üç mesnevisini ele alarak bu konudaki fikirlerini tespit edeceğini belirtir. Sonuçta, şairin hem olumlu hem de olumsuz yargıları mesnevilerindeki kadın karakterler üzerinden değerlendirilmekte ve ayrıca kadınların mesnevilerde olay örgüsünde nasıl roller üstlendiği üzerinde de durulmaktadır.
- Tietze, A. "XVI. Asır Türk Şiirinde Gemici Dili", *Türkiyat Mecmuası*, 1946-1951, 1951, c. IX, s. 113-138: XVI. yüzyıl şairlerinden Agehî şiirlerinde gemicilerin kullan-

dıkları tabirlere yer vermiş, hatta bunun moda haline gelmesine sebep olmuştur. Makalede önce şair hakkında verilen kısa bilgiden sonra, onun Piya-le Paşa için yazdığı kasidenin metni yer alır. Metin ile ilgili notlar ve açıklamalardan sonra, aynı şairin tahmis ve nazireleri de aynı yöntemle, -metin, notlar ve açıklamalar- verilmektedir.

Tietze, Andreas, "The Poet As Critique of Society: A XVI. Century Ottoman Poem", *Turcica*, 1977, c. IX, sy. 1.

Tietze, Andreas, "The Study of Literature as the Cultural Manifestation of Socio-Economic Changes: Achievements and Potential of the Study of Ottoman Literature", *International Journal of Turkish Studies*, İlkbahar-Yaz 1981, c. II.

Toska, Zehra, "Klâsik Şiirimizde Ayna", *Sultanların Aynaları*, İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1998, s. 30-57.

Toska, Zehra, "Şairlerin İstanbul'u: Günümüzden Geçmişe Bir Bakış", *Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları: Hasibe Mazıoğlu Armağanı II*, 1998, c. XXII, s. 195-221: Eski şiirimizde birçok şehrin ismi zikredilmektedir. Bunların bir kısmı İsfahan, Bağdat, Şiraz gibi tarihi ve bir anlamda efsanevi şehirlerdir. Çünkü her ne kadar bazı şairler bu yerlere bizzat gitmiş bile olsalar bunların pek çoğu görülmemiş, bilinmeyen mekânlardır. Şiirdeki kullanışları ise bazı klişeleşmiş benzetmeler aracılığı ile olabilir. Fakat Edirne, Bursa ve özellikle İstanbul gibi şairlerin aşına olduğu, günlük hayatlarını geçirdikleri şehirler ve bunların yer aldığı metinlere farklı bakmamız gerekir. İşte bu makale de İstanbul hakkında yazılmış şiirlere yer verdiği için önemlidir. Makale Cumhuriyet şiiri örnekleriyle başlar. "Tarihine Dair", "Doğal Güzellikleri", "Mimarisi", "Eleştirel Yaklaşım" başlıkları altında Aynî, Latîfî, Nedim, Cafer Çelebi, Nergisî, Sami, Şeyhülislam Yahya, Taşlıcalı Yahya, Nedim, Nâbî, Vehbi, Atayî, Veysî'den beyitlere yer verilmektedir. Sonraki bölümde Galata, Tahtakale, Kâğıthane, Boğaziçi, Üsküdar, Beşiktaş, Göksu semtleri ile ilgili metinler sıralanmış, bu semtlerin şairlerin zihninde oluşturduğu benzetme ve çağrışımlara yer verilmiştir.

Tökel, Dursun Ali, "Divan Edebiyatında Eleştiri", *Hece: Eleştiri Özel Sayısı*, Mayıs-Haziran-Temmuz 2003, sy. 77-78-79, s. 14-47.

Tökel, Dursun Ali, "Divan Edebiyatında Hayat ve Siyaset", *Hece: Hayat Edebiyat Siyaset*, Haziran-Temmuz-Ağustos 2004, sy. 90-92, s. 152-182.

Tökel, Dursun Ali, "Divan Şairi Gözüyle Patrona Halil", *Dergâh*, Aralık 2004, s. 178, s. 10-11 ve 14.

Tökel, Dursun Ali, "Şiirin Korkusu, Şiirin Kurgusu: Divan Şiirinde Kurgu ve Anlam", *Hece: Türk Şiiri Özel Sayısı*, Mayıs-Haziran-Temmuz 2001, s. 53-54-55, s. 305-22.

Türinay, Necmettin, "Divan Şairinin Dünyası, Geleneğin Dünyası, Yeniliğin Ufukları", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 285-284.

- Ülgener, F. Sabri, “Bir Deneme: İki Devir ve İki Terkib-i Bend”, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 81-87.
- Üstüner, Kaplan, “Eski Türk Edebiyatında Ayna Objesi”, *Bir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi: Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağan Sayısı*, 1999, sy. 9-10, s. 321-34.
- Yağcı, Şerife, “Klasik Şiirimizdeki İçki Terimleri Üzerine”, *Türk Kültürü*, Şubat 2002, sy. 466, s. 96-104.
- Yazıcı, Gülgün, “Kamî'nin Şiirlerinde Günlük Hayat”, *Akademik Araştırma Dergisi*, Mayıs-Haziran-Temmuz 2004, sy. 21, s. 93-108.
- [Yazıksız], Necib Asım, “Mesihî Divanı, Divanlarımızdan Tarihçe Nasıl İstifade Edilir?”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, 1 Kanunuevvel 1326/1911, c. I, sy. 5, s. 300-308: Necip Asım, makalesinin başında bizim edebiyatımızdan tarihî olaylar ile ilgili başka milletlerin edebiyatları kadar malumat elde etmenin mümkün olmadığını açıklayarak, Selçuklular ve Anadolu Selçukluları zamanında Farsça'nın rağbet görmesini eleştirmektedir. Daha sonra Mesihî divanından seçtiği örnek beyitleri kısa açıklamalarla sıralamaktadır. Bu kısımda beyitlerden çıkan anlamlara göre, top, ayna, ellere kına yakılması, kılıçların eğri olması, balıklara küpe takılması, gelin önünde yürüyen cariyelerin başlarının üzerinde gümüş leğen taşınması, yağmurun deniz suyunun buharlaşması ile meydana gelmesi, ayın ışığını güneşten alması, ilim sahiplerinin ilgi ve kıymet görmemesi, mezarlara servi ağacı dikilmesi, havan topu, medrese öğrencilerinin cer'e çıkması, pusulanın kibleyi tayin için kullanılması, bakır paranın yarısı miktarında paraya “bucak” adı verilmesi, fenerlere “gömlek” adı verilen örtülerin kaplanması, “Osmanoğlu” kelimesinin kullanılması üzerinde durulmaktadır. Bu açıklamalardan dikkatimizi çeken “gûş-ı mâhî” tamlamasının ‘balığın kulağı’ şeklinde anlaşılmasıdır. Mesihî'nin Nişancı Cafer Çelebi'ye yazdığı bir kasidesinde bulunan bu beytin²⁶ açıklamasında “Balıkların yaşını tayin için, şimdi Avrupa'da olduğu gibi, kulaklarına küpe takmak Osmanlılarca da maruf olduğu” (s. 304) cümlesine yer verilmektedir. Aslında “gûş-ı mâhî” içinde inci olan sedefdir.²⁷ Bu beyit, ayrıca, “Yağmur katreleri su üzerine düştükçe (halkalar hâsıl olur) bu katreler sanki sade gümüş halka takarlar”²⁸ şeklinde de açıklanmıştır. Metni daha dikkatli okursak Mesihî'nin suyun yüzeyine düşen yağmur damlalarının gümüş halkalar oluşturduğuna işaret etmekle birlikte, bahar yağmurunun katrelerinin deniz kenarına gelen istiridyelerin içine yerleşerek, küpe yapılmakta da tercih edilen, incinin meydana gelişini anlatmaya çalıştığını söyleyebiliriz.

26 Mine Mengi, *Mesihî Divanı*, Ankara: TTK, 1995, s. 42.

27 Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, s. 67.

28 Aynı yerde.

Makalede ayrıca yine Mesihî'nin aynı şairin II. Beyazıt'ın ölümü üzerine tahta geçen I. Selim'e sunduğu kasidede önceki padişah zamanının eleştirilmesi ve yolların güvensizliği hususlarında beyitlere yer verilmektedir. Ayrıca Yeniçerilerin kendi istedikleri gibi davranıp halkı rahatsız ettikleri de ifade edilmektedir. Mesihî'nin Kıpçak şivesine meylettiğini ve dili kendi devrine göre daha doğru kullandığını birkaç örnekle açıklamaktadır. Eski şiir ile gündelik hayatın ilişkisini ortaya koyan bu makalenin, tespit edebildiğimiz en eski örnek olduğunu söyleyebiliriz.

Yenigün, Hayri, "Lâle Devri Âlemleri, Musiki ve Şair Nedim", *Türk Yurdu*, Kasım 1960, c. II, sy. 8.

Yeniterzi, Emine, "Divan Şiirinde Sağlık ve Hastalıkla İlgili Bazı Hususlar", *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1998, sy. 4, s. 87-103.

Yeşiloğlu, Ayşe Mine, "Şiirlerimizde Edirne", *Yedi İklim*, Şubat 1994, c. VI, sy. 47, s. 71-73: Edirne'nin Osmanlı Devleti'nin ikinci başkenti olduğunu söyleyen yazar, şehrin coğrafyası ile ilgili de çok kısa bilgi vererek sözlerine başlar. Makalede, Nailî, Nef'î, Hayalî, Muhibbî divanlarında yer alan Edirne ile ilgili beyitler ve Kınalızade Hasan Çelebi'nin tezkiresinde Edirneli Ali Çelebi olarak anılan şairin manzumelerine yer verilmiş, bu metinler şehrin özellikleri ile birlikte zikredilerek açıklanmıştır.

Yıldız, Nuran, "Kanuni ve Şiir", *Osmanlı Kültür ve Sanat*, Güler Eren (ed.), Ankara: Yeni Türkiye, 1999, c. IX, s. 689-700: Kanunî Sultan Süleyman'ın şiirlerinin değerlendirildiği yazı üç bölümden meydana gelmektedir. "Muhibbî'nin Şiirinin Anlatım Özellikleri" kısmında onun şiirlerinde toplum hayatı ile ilgili unsurları nasıl kullandığı örneklerle açıklanmıştır. Fakat bu değerlendirmelerin bir kısmında çok açık yanlış anlamalar mevcuttur. Örneğin "su terazî" ile "baş" arasında ilgi kuran bir beyit, "su terazisi"nin bir inşaat malzemesi olarak yorumlanması yüzünden anlamsız hâle gelmiştir.

Yılmaz, Kâşif, "Muasır İki Divan Şairinin Manzumelerine Göre XVI. yy'da Sosyal Hayat", *Bir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağan Sayısı, 1998, sy. 9-10, s. 643-650.

Yoldaş, Kazım, "Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı'nda Sosyal Hayatın Mekân Boyutu", *EKEV Akademi Dergisi*, 2004, sy. 20, s. 329-344.

Yorulmaz, Hüseyin, "Eski Şiir Dünyamızdan I: İstanbul ve Taşra", *Dergâh*, Ekim 1995, c. VI, sy. 68, s. 17-20.

Yorulmaz, Hüseyin, "Eski Şiir Dünyamızdan II: Tütün ya da Tümbeki", *Dergâh*, Aralık 1995, c. VI, sy. 70, s. 18-19.

Yücel, Yaşar, "XVI.-XVII. Yüzyıl Edebi Metinlerinde Rastlanan Osmanlı Devlet Yapısı ve Toplum Üzerine Bazı Görüş ve Bilgiler", *Belleten*, Ağustos, 1987, c. LI, sy. 200, s. 900.

Zavotçu, Gencay, "Divan Şiiri, Şairi ve Dünyası", *E Aylık Kültür ve Edebiyat Dergisi*, Haziran 2002, sy. 39, s. 44-47.

Sonuç

Eski Türk Edebiyatı sahasında yapılan araştırmalara baktığımızda, özellikle son yıllarda şiirin toplum hayatı ile ilgisi üzerine yazılmış çok sayıda makaleye rastlıyoruz. Bunların önemli bir kısmı, yazılan konu ile ilgili beyitleri açıklamaktan çok sadece örnek olarak vermekte, yorumu okuyucuya bırakmaktadır. Araştırmacıların bu tip çalışmalarda metinlerden nasıl yararlandıklarını ve çalışma yöntemlerini açıklamadıkları da görülmektedir. Bu tip eserler bize, şiir ile toplum sosyal hayat arasında bir bağ olduğunu göstermekte, fakat bu bağın niteliği hakkında yeterli bilgi sunmamaktadır. Şairler arasında yapılmış karşılaştırmalı çalışmalar da bulunmamaktadır.

Yukarıda bulunan eserlere bakıldığında, klâsik şiirin yaşadığı toplumdan kopuk olduğu söyleminin mesnetsiz olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle bazı eserlerde bu ilişkinin diğerlerinden daha kuvvetli olduğu açıkça tespit edilebilmektedir. Bu alanda yapılacak yeni araştırmaların, mevcut örnekleri daha da arttıracaktır.

Eski Türk Edebiyatında Sosyal Hayat Çalışmaları

Fatma Meliha Şen

Özet

XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar devam ettiği kabul edilen Klâsik Türk Edebiyatı orijinal bir edebiyat geleneğidir. XIX. yüzyıldan itibaren Türk Edebiyatı köklü biçimde değişmiş ve edebiyatçılar eski türleri terk etmeye başlamışlardır. Bu tarihten itibaren Batı'dan örnekler alınmıştır.

1923 yılında cumhuriyetin kurulması, aynı zamanda Türk entelektüelleri için yeni bir yaşam biçiminin de başlangıcı olmuştur. 1928 yılında alfabe değiştirildi. Daha sonra dilde sadeleşme, öz Türkçe olmayan kelimelerin kullanılmaması şeklinde ortaya çıktı. O günlerde, eski edebiyatımız da orijinal olmadığı ve sıradan insanın hayatı ile ilgisi bulunmadığı eleştirileriyle karşılaştı.

Fakat zamanla, söz konusu ön yargılar bazı araştırmacıların çalışmaları sonucunda değişti. Çalışmamızda, bu alanda yapılan araştırmaları; tezler, kitaplar ve makaleler-bildiriler olarak üç ana grupta tasnif ederek bir araya getirmeye çalıştık. Özellikle son on yılda sosyal hayat ile edebiyat ilişkisini gözler önüne seren araştırmalar artmıştır. Bazı önemli tezler de yazılmıştır. Bütün bu çalışmalar aslında, bir başlangıç sayılmalıdır. Sahanın, daha pek çok sayıda ciddi araştırmanın yapılmasına ihtiyaç duyduğu açıktır.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk Edebiyatı, Divan Şiiri, Sosyal Hayat.

Klâsik Türk Edebiyatında Fuzûlî Biyografileri

Esma ŞAHİN*

XVI. YÜZYIL AZERİ ve Osmanlı sahası şairlerinden olan Fuzûlî, klasik Türk edebiyatının en çok okunan, sevilen ve beğenilen şairlerinin başında gelmektedir. *Türkçe Divan*'ının Türkiye ve dünya kütüphanelerinde yüzlerce nüshası olması bunun en büyük kanıtı olarak gösterilebilir. Bununla birlikte matbaanın yaygınlaşmasından sonra en çok basımı yapılan divanın da yine onun *Türkçe Divan*'ı olduğu bilinmektedir.¹ Çok ilgi gören bir şair olması, Türkçe, Arapça ve Farsça divanları yanında farklı tarzda ve konularda birçok eser vermesi, hayatı, sanatı ve eserleri üzerinde de klasik edebiyatın diğer şairlerinininkine oranla daha çok çalışma yapılmasına neden olmuştur.

Bu makale Fuzûlî ve eserleri üzerinde Türkiye'de yapılmış çalışmaların bibliyografyasını sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda şair ve eserleriyle ilgili hazırlanmış kitap, makale, bildiri ve tez çalışmaları listelenmiştir. Hazırlanan liste elbette şair hakkında yapılmış bütün çalışmaları eksiksiz içeren bir liste değildir. Ancak bu konuda çalışma yapacak araştırmacılara gerekli birinci derecede önemli kaynaklarla, fikir verebileceği düşünülen öne çıkmış bazı çalışmalara yer verilmeye çalışılmıştır. Bibliyografik listede kitap, makale, bildiri ve tezler ayrı ayrı başlıklar halinde yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Fuzûlî Türkçe yanında Arapça ve Farsçayı bu dillerde eserler verebilecek derecede iyi bilen bir şairdir. Bu üç dilde eser vermesi onun şöhretinin geniş bir coğrafyaya yayılmasında da etkili olmuştur. O, Türkiye dışında başta Azerbaycan, İran ve Irak olmak üzere birçok ülkede büyük bir şair olarak kabul edil-

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 Mustafa İsen, "Türk Dünyasında Bir Köprü İsim: Fuzuli", *Türk Kültürü*, 1995, c. XXXIII, sy. 381, s. 17-21.

mekte, kendisi ve eserleri üzerinde çalışmalar neşredilmektedir. Yurt dışında yapılan çalışmalar bu makalenin çerçevesi dışında olduğundan, birkaç çalışma hariç, listeye dâhil edilmemiştir. Bibliyografik liste oluşturulurken yapılan kütüphane taramaları dışında yararlanılan kaynaklar şunlardır: *Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası* (1923-1999), Millî Kütüphane Başkanlığı; Hatice Aynur, *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları: Tezler, Yayınlar, Haberler* (Toplu Sayı 1990-2005), İstanbul, 2005.

Fuzûlî hakkında daha önce bir bibliyografya çalışması yapılmıştır. Bu çalışma 1956'da Müjgân Cunbur tarafından şairin 400. ölüm yıldönümü münasebetiyle *Fuzûlî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi* adıyla neşredilmiştir. İki bölüme ayrılan bu çalışmanın birinci bölümünde Fuzûlî'nin eserlerinden her birinin varsa önce matbu olanlarının, sonra yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinde bulunan yazmalarıyla şahıs elinde tespit edilebilenlerinin bibliyografik bilgileri verilmiş; ikinci bölümünde ise şair ve eserleri hakkında o güne kadar yayımlanmış monografik eserler başta olmak üzere, tez, makale, ansiklopedi maddeleri, tezkire ve tarih gibi kaynak eserler, edebiyat tarihleri ve ders kitaplarıyla dolaylı olarak şairden bahseden eserler ve şiirler zikredilmiştir. Bu bibliyografya, şu anda güncelliğini yitirmiş olsa bile şair hakkında yayımlandığı döneme kadar yapılmış çalışmaların hemen tamamına yakınına içeren oldukça kapsamlı bir çalışmadır. Bunun dışında, başlı başına bir bibliyografya çalışması niteliğinde olmamakla birlikte Fuzûlî ile ilgili yayımlanmış bazı makalelerde şairin yazma ve matbu eserlerinin nüshaları hakkında bilgi verildiği görülmektedir.²

Zaman zaman bazı kurum ve kuruluşlarla üniversiteler bünyesinde akademisyen ve araştırmacıların bildiriler sunduğu Fuzûlî ile ilgili çeşitli toplantıları düzenlendiği bilinmektedir. Son yıllarda gerçekleştirilen bu tür faaliyetlerden bir kısmında sunulan bildiriler biraraya getirilip kitap olarak neşredilmiş veya toplu halde birtakım dergilerde yayımlanmıştır. Sözü edilen toplantılardan biri şairin 500. doğum yıldönümü münasebetiyle 24-26 Ekim 1994 tarihleri arasında Türkiye Yazarlar Birliği ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin ortaklaşa düzenlediği "500. Yılında Fuzûlî" adlı sempozyumdur. Bu sempozyumda sunulan bildiriler *Fuzûlî Kitabı: 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri* adıyla kitap halinde yayımlanmıştır. Bir diğeri 26 Aralık 1994'te Konya'da düzenlenen "Fuzûlî Sempozyumu"dur. Bu sempozyumda sunulan bildiriler *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*'nin 3. sayısında toplu halde yer almaktadır (1997). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi'nde 4-5 Nisan 1995 tarihleri arasında düzenlenen "Fuzûlî Sempozyumu"nda sunulan bildirilerin önemli bir kısmı ise *Bir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*'nin 3. sa-

2 Bkz. Kemal Edib, "Fuzuli'nin Bilinmeyen Birkaç Şiiri", *AÜDTCF Dergisi*, 1947, c. V, sy. 3, s. 315-322; Cahit Öztelli, "Fuzûlî Bibliyografyasına Yeni Katmalar", *Türk Dili*, 1959, c. VIII, sy. 90, s. 333-336; Mustafa İsen, "Türk Dünyasında Bir Köprü İsim: Fuzûlî".

yısında neşredilmiştir (1995). Bu toplantılar sebebiyle çok sayıda akademik çalışma ilim âlemine sunulduğundan bu tür faaliyetler bilimsel çalışmalara bir ivme kazandırmaktadır. Bu bakımdan gerek Fuzûlî, gerekse diğer büyük şairler için, doğum veya ölüm yıldönümlerinde, düzenli olarak anma toplantıları, sempozyumlar tertiplenmesinin ilim dünyası için önemi büyüktür.

Klasik edebiyatın en büyük isimlerinin başında gelmesi, eserleri ve üslûbu beğenilen bir şair olması bakımından Fuzûlî üzerinde küçük çaplı da olsa çalışma yapanların sayısı oldukça fazladır. Bununla birlikte şair ile ilgili çalışma yapanların başında Abdülkadir Karahan, Hasibe Mazioğlu ve Ali Nihat Tarlan gelmektedir. Bu üç değerli isim, şairin henüz gün yüzüne çıkmamış eserlerinin tespit edilmesi ve yeni harflere aktarılması başta olmak üzere, hayatı ve eserleri hakkında birçok makale ve kitap neşretmiştir. Bu araştırmacılar tarafından hazırlanan ve Fuzûlî hakkında araştırma yapacak olanların tetkik etmesi gereken üç temel eser zikredilebilir. Bunlardan biri Abdülkadir Karahan tarafından doktora tezi olarak hazırlanarak daha sonra Kültür Bakanlığı yayınlarınca yayınlanan *Fuzûlî: Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti* adlı monografik çalışmadır. Eserin birinci bölümünde Fuzûlî'nin yaşadığı Irak ve Bağdat bölgesi hakkında geniş bilgi verildikten sonra, ikinci bölümünde şairin hayatı işlenmiştir. Üçüncü bölüm ise tamamıyla şahsiyetine ayrılmıştır. Bu bölümde şairin milliyeti, mezhebi ve psikolojisi ayrı ayrı incelenmiştir. Eserin sonunda bulunan kısımda, tezkirelerde Fuzûlî'den bahseden bölümler verilmiştir.

Temel eser olarak nitelendirilebilecek bir diğer eser Hasibe Mazioğlu'nun 1951'de doktora tezi olarak hazırladığı ve daha sonra Türkiye İş Bankası tarafından yayımlanan (1956) *Fuzûlî-Hâfız: İki Şair Arasında Bir Karşılaştırma* adlı çalışmadır. Klasik şiirde birçok şairin kendisinin takipçisi olduğu Fuzûlî'nin, kendi şiirlerinde İran şairlerini örnek aldığı ve onlardan etkilendiği bilinmektedir. Onun en çok etkilendiği şairlerin başında Hâfız-ı Şîrâzî gelir. Hasibe Mazioğlu bu eserinde Fuzûlî ile Hâfız'ı karşılaştırarak Fuzûlî'nin şairlik kudreti ve şiirlerinin orijinallik derecesini göstermeye çalışmıştır. Üç bölüme ayrılan eserin birinci bölümünde Fuzûlî'nin *Türkçe Divan*'ındaki şiirleri, ikinci bölümünde Hâfız'ın şiirleri tahlil edilmiş, üçüncü bölümünde ise iki şair arasında karşılaştırma yapılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlara göre Mazioğlu gazel sahasında Fuzûlî ile Hâfız arasındaki yakınlığın Hâfız ile herhangi bir Türk veya İran şairi arasındaki yakınlığın derecesini aşmadığını belirtmiştir.³ Fuzûlî ile birkısım İran veya Osmanlı şairi arasında mukayese ve etkileşim bağlamında birkaç makale neşredilmiş olmakla birlikte Mazioğlu'nun bu eseri, yayımlandığı zamandan bu yana uzun yıllar geçmesine rağmen onunla başka bir büyük şairi esaslı bir şekilde mukayese eden tek çalışma durumundadır. Fuzûlî'nin etkilendiği ya-

3 Hasibe Mazioğlu, *Fuzûlî-Hâfız: İki Şair Arasında Bir Karşılaştırma*, Ankara: Türkiye İş Bankası, 1956, s. ix.

hut kendisinin etkilediği başka şairlerle bu tür mukayese çalışmalarının yapılması klasik edebiyatın zengin hayal dünyasının ve estetik değerlerinin ortaya konması bakımından oldukça önemlidir.

Ali Nihat Tarlan'ın hazırladığı *Fuzûlî Divanı Şerhi*'nin de temel eserlerden biri olarak zikredilmesi gerekmektedir. Eser gazellerin beyit beyit şerhi şeklindedir. Bu şerhler Fuzûlî'nin şiirlerindeki derin ve ince mana âlemini ortaya koyarken klasik edebiyatın şiir dünyasına da ışık tutmaktadır.

Bilindiği üzere klasik edebiyat çalışmaları Arap alfabesiyle yazılmış eski eserlerin önce yeni harflere aktarılması, eser Türkçe değilse tercümesinin yapılması şeklinde bir başlangıç göstermektedir. Fuzûlî hakkında yapılan çalışmalar da ilk yıllarda şairin eserlerinin yazma nüshalarının tespiti ve edisyon kritik yoluyla neşredilmesi, Arapça ve Farsça eserlerinin çevirisi şeklinde bir ağırlık göstermiş, sonraki yıllarda ise neşredilen eserleri üzerinde inceleme ve araştırma yapılması yoluna gidilmiştir. Diğer yandan herkes tarafından tanınan ve sevilen bir şair olması nedeniyle şairle ilgili akademik amaç taşımadan yapılmış birçok neşir bulunduğunu da belirtmek gerekmektedir.

Fuzûlî ve eserleri ile ilgili hazırlanan kitap, makale ve tez çalışmalarını genel bir bakış açısıyla değerlendirmek gerekirse yayımlanan kitapların önemli bir kısmının monografik türde eserler olduğu görülür. Bunların büyük çoğunluğu ise şairin hayatı, kişiliği ve eserleri hakkında özet bilgiler içeren, eserlerinden ve daha ziyade divanından seçme şiirlere yer veren küçük hacimli kitaplardır. Yayımlanan kitapların diğer kısmını eserlerinin yeni harflere aktarılışı, edisyon kritik yoluyla tenkitli neşri yahut Türkçe olmayan eserlerinin çevirisi oluşturur. Bunların bir kısmı da tez olarak hazırlanmış olmakla birlikte sonradan basılmıştır. Şairin eserleri üzerinde konu araştırmaları ve şerh çalışmaları da bulunmakla birlikte bunlar oldukça sınırlı sayıdadır. Metin neşri haricinde üzerinde çalışılan eserleri *Türkçe Divan* ile *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisidir. *Türkçe Divan* üzerinde bir şerh çalışması yapılırken *Leylâ ve Mecnûn*'un Ali Şîr Nevâyî'nin *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisi ile karşılaştırıldığı ve tahkiye unsurları bakımından incelendiği görülür. Kasideleri arasında en çok ilgi gören *Su Kaside* olmakla birlikte sözü edilen kaside üzerinde de birkaç şerh çalışması dikkati çeker. Bunlara ek olarak Türkçe ve Farsça divan mukaddimelerinden hareketle Fuzûlî'nin poetikasını ortaya koyan bir çalışma yayımlanmıştır.

Makalelerde ilk yıllarda şairin hayatı, doğum yeri, yılı, itikadî görüşü, mezarının bulunduğu yer vb. konularda yeni görüşler ve malumatlar içeren yazıların yanı sıra eserlerinin tespit edilen yeni nüshaları, mektupları yahut bilinmeyen birkısım şiirlerinin neşri gibi çalışmalar yapılmıştır. Sonraki yıllarda ise şiirlerini belirli konular bakımından inceleme, beyit, gazel veya kaside şerhleri, eserlerinin içeriğinde dikkati çeken bazı konular veya bir eserini genel bir bakış açısıyla değerlendirme tarzında çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Hemen

bütün eserleri üzerinde makale neşredilmiş olmakla birlikte en çok ele alınan eserleri *Türkçe Divan* ile *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisidir.

Şiirlerine yoğun bir lirizm hâkim olan Fuzûlî'de aşk konusu, makalelerde en çok işlenen konulardandır. Aşk konusuyla bağlantılı olarak onun şiirlerinin karakteristikleri arasında düşünülebilecek ıstırap, dert, elem, yalnızlık vb. soyut konu ve kavramlar üzerinde sıklıkla durulmuştur. Şiirlerinde ayet ve hadislerle Peygamber sevgisi de yine üzerinde durulan konular arasındadır. Bazı makalelerde *Türkçe Divan*'daki şiirleri söz kullanımı, kelime tekrarları, dil ve üslup açısından ele alınırken yapısalcılık gibi modern kuramlar bakımından da incelenmiştir. *Türkçe Divan* ile *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisi ele alınarak sosyal tenkit, folklor, sosyal hayat, inanç ve gelenekler gibi konularda hazırlanan birkaç makale de mevcuttur. Bununla birlikte *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisindeki Mecnûn karakterinin de ilgi çektiği görülür. Mecnûn karakterinin şairle benzeşen yönleri ortaya konularak Fuzûlî ve Mecnûn tahlil edilmeye çalışılmıştır. Diğer yandan şairi klasik İran ve Osmanlı şairlerinden bazılarıyla üslup veya eserleri bakımından kıyaslayan makaleler yazılmıştır. Mukayese edilen şairlerin başında Hâfız, Nizâmî, Ali Şîr Nevâyî, Yahya Bey, Hayâlî gelmektedir. Bu arada Shakespeare, Dostoyevski gibi dünya edebiyatından bazı isimlerle kıyaslama yapıldığı da dikkati çekmektedir. Makalelerin bir kısmı ise Fuzûlî ve eserleri hakkında neşredilen kitapların tanıtımı yahut tenkidi niteliğinde yazılar durumundadır.

Tezlerde, üzerinde en çok çalışma yapılan eseri de yine *Türkçe Divan*'ı ve bilhassa *Türkçe Divan*'ındaki gazelleridir. Bununla birlikte *Fuzûlî Divanı* belli konular için incelenmek üzere genellikle tek başına ele alınırken, kimi zaman bir konu, onun divanı yanında başka şairlerin divanları da taranarak incelenmiştir. Lisans tezlerinde *Türkçe Divan* ile ilgili ağırlıklı olarak edebî lügat şeklinde çalışmaların yapıldığı görülmektedir. *Türkçe Divan*'da maddî kültür, kozmografya ve tabiat, kozmik unsurlar, hayvanlar, bitkiler ve anâsır-ı erba'a konularında yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapılmıştır. Sevgilinin fizikî yapısı ile ilgili özellikler, insan güzelliğine ait mazmunlar, manevî unsurlar, dinî-tasavvufî mefhumlarla *aşk*, *âşık* ve *maşuk* mefhumlarının tahlili, ölüm, ayrılık ve yalnızlık temaları da yine *Türkçe Divan* ve gazellerinde ele alınan konulardandır.

Türkçe Divan'dan sonra üzerinde en çok tez çalışması yapılan eseri *Leylâ ve Mecnûn*'dur. Bunlardan önemli bir kısmı indeks çalışması niteliğindedir. Ayrıca Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn*'u ile Hamdullah Hamdi'nin *Yusuf u Züleyha*'sını insan psikolojisi bakımından inceleyen bir yüksek lisans çalışmasının yapıldığı görülür. *Leylâ ve Mecnûn* dışında *Hadikatü's-sü'eda*, *Sâkî-nâme Tercümesi*, *Beng ü Bade* ve *Mektupları* üzerinde de tezler hazırlanmıştır. Farsça Divanı üzerinde bir doktora çalışması yapılmıştır.

Yukarıdaki değerlendirmelerin tümü göz önüne alındığında şairin üzerinde en çok çalışılan eserinin, sanat gücünü en mükemmel şekilde ortaya koyduğu

Türkçe Divan'ı olduğu görülmektedir. Abdülbaki Gölpınarlı (1948) ve Ali Nihat Tarlan (1950) tarafından kasideler haricinde neşredilen divanın tamamı Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel ve Müjgân Cunbur tarafından neşredilmiştir (1958). *Türkçe Divan* metni ile ilgili son olarak Cem Dilçin tarafından *Fuzûlî Divanı Üzerine Notlar* adlı bir çalışma yayımlanmıştır (2001). Dilçin bu eserinde *Fuzûlî Divanı*'nın sözü edilen üç neşrindeki farklılıkları şairin sanatı, üslûbu ve söyleyiş özelliklerini göz önüne alarak ortadan kaldırmaya ve üç farklı divan metnini tek bir metin olarak ortaya koymaya çalışmıştır. Diğer yandan Cem Dilçin son yıllarda Fuzûlî'nin şiirleri üzerinde en çok makale yayımlayan isim olarak dikkati çekmektedir.

Türkçe Divan'dan sonra en çok ilgi gören eseri, kendi türünde bir şaheser olarak kabul edilen *Leylâ ve Mecnûn*'dur. Eserin yeni harflerle ilk basımı Necmettin Halil Onan tarafından 1959'da gerçekleştirilmiştir. Vasfi Mahir Kocatürk daha önceki bir tarihte eseri günümüz Türkçesine çevirerek yayımlamıştır (1943); ancak bu çeviride manzum metin yoktur. Eserin bir diğer baskısı Hüseyin Ayan tarafından manzum metin ve nesre çeviri şeklinde gerçekleştirilmiştir (1981). Son olarak Muhammet Nur Doğan eseri metin, düzyazıya çeviri, notlar ve açıklamalarla neşretmiştir (1996). Klasik edebiyatta birçok şair tarafından işlenen bir konu olan, ancak Fuzûlî'de en güzel şeklini bulduğu kabul edilen Leylâ ve Mecnûn, konu incelemesi olarak daha ziyade kıyaslama ve hikâye örgüsü bakımından ilgi görmüştür.

Fuzûlî gerek popüler, gerekse akademik çalışmalar itibarıyla bu sahadaki diğer şairlerle kıyaslandığında genellikle ihmal edilmemiş bir şair durumundadır. Bununla birlikte şairle ilgili çalışmalar 1940 ve 1950'li yıllarda belli bir yoğunluk gösterirken 1960 ve 1970'li yıllarda bariz bir düşüş sergilemektedir. Sonraki yıllar hesaba katılarak genel bir bakış içinde değerlendirildiğinde en az çalışmanın da yine bu dönemde yapılmış olduğu görülür. 1960-1970'li yıllardaki düşüşün ardından 1980'li yıllarda tekrar bir artış gözlenmekle birlikte en fazla çalışmanın yapıldığı dönem 1990'lı yıllardır. Oldukça büyük bir artışın gözlemlendiği bu dönemin şairin 500. doğum yıldönümünü kapsayan tarihi içinde bulundurduğu dikkati çeken bir noktadır. 2000'den 2005'e kadar olan dönemde ise 90'lı yıllara oranla düşüş gözlenmekle birlikte 1990'lardan önceki yıllara göre iyi bir seyir içinde gittiğini söylemek mümkündür.

Hemen her dönem Fuzûlî ile ilgili çalışmalar yapılmış olsa dahi edebiyatımızın bu zirve şahsiyetinin eserleri üzerinde yeterli derecede inceleme ve araştırma yapıldığını söylemek mümkün değildir. Klasik edebiyatın diğer birçok şairi gibi Fuzûlî'nin eserleri üzerindeki çalışmalar da henüz başlangıç seviyesindedir denilebilir. *Türkçe Divan*'ının bile bir bütün olarak şerhi henüz yapılmamıştır. Bilindiği üzere Ali Nihat Tarlan tarafından yapılan şerh çalışması 1950'de kendisinin yayımladığı divan neşrini esas aldığından yalnızca gazellerinin şerhi duru-

mundadır.⁴ En çok işlenen eserleri olan *Türkçe Divan* ve *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisi üzerindeki dikkat çekici çalışmalar az sayıda ve yetersizdir. Bu ikisi dışındaki eserleri üzerinde ise yok denecek kadar az sayıda çalışma mevcuttur.

Bir şairin iç dünyasına ancak ortaya koyduğu eserlerin deşifre edilmesiyle girilebilir. Dolayısıyla Fuzûlî'yi ve onun engin ruh dünyasını anlayabilmek de eserlerinin tutarlı bir şekilde yorumlanıp tahlil ve tenkit edilmesiyle gerçekleşecektir. Binlerce yıllık köklü bir kültürün ürünü olan klasik edebiyatımız el değmemiş eser ve konularıyla henüz tam anlamıyla keşfedilememiş büyük bir hazine durumundadır. Yüksek sanatkârlık kabiliyeti yanında bütün ilimleri bünyesinde toplamış, bunları eserlerine ustalıkla yerleştirmesini bilmiş bir şair olan Fuzûlî'yi anlamak, bu edebiyatın felsefesinin ve estetik değerlerinin ortaya konulması ve edebiyat tarihimize katkıda bulunulması yolunda atılan önemli bir adım olacaktır. Klasik Türk edebiyatının bu büyük şairinin her biri kültür tarihimiz açısından önemli bir değer niteliğinde olan eserleri araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

Fuzûlî Bibliyografyası

1. Kitaplar

- Açıkgöz, Namık, *Fuzuli*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1998.
- Akar, Metin, *Su Kasidesi Şerhi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Akyüz, Kenan [vd.] (haz.), *Fuzuli Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- Araslı, Hamid, *Mehemmed Fuzûlî, Eserleri*, 4 cilt, Bakü: Azerbaycan SRR Elmler Akademisi Neşriyatı, 1958.
- Ayan, Hüseyin (haz.), *Leylâ vü Mecnûn*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981.
- Ayan, Hüseyin (çev.), *Rind ile Zahid*, 3. bs., İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 2001.
- Aybet, Nahid (haz.), *Fuzûlî Dîvanı'nda Maddî Kültür*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989.
- Bayoğlu, Servet (haz.), *Erenler Bahçesi (Hadîkatu's-Su'adâ)*, 2. bs., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Berke, Fikret Baha (haz.), *Bugünkü Dille Fuzuli*, İstanbul: Türk Sanatı Yayınları, 1959.
- Cunbur, Müjgan, *Fuzuli Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*, Ankara: Maarif Vekaleti, 1956.
- Çalışkan, Adem (haz.), *Fuzuli'nin Su Kasidesi ve Şerhi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1992.
- Çapan, Pervin, *Mesneviye Düşen Aşklar: Ali Şîr Nevâyî ve Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûnları*, Muğla, 1999.

4 Bu şerh çalışmasıyla Fuzûlî'nin şiirlerindeki derinlik ve anlam zenginliği mükemmel bir şekilde ortaya konulduğuna, ancak beyitler büyük ölçüde tasavvufi bakımdan ele alındığından realite yönü ve yüzeyde duran basit mana atlanıp hemen derindeki girift yorumlara girildiğine dikkat çekilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Atilla Şentürk, "Ali Nihad Tarlan'ın Fuzûlî Divanı Şerhi'ne Dair", *Bir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1995, sy. 3, s. 261-275.

- Dağlı, Abay, *Fuzûlî (Piyes)*, Mukaddime: Ali Nihat Tarlan, İstanbul: Azerbaycan Kültür Derneği, 1968.
- Demirel, Hamide, *The Poet Fuzuli: His Works, Study of His Turkish, Persian and Arabic Divans*, Ankara: Ministry of Culture Publications, 1991.
- Dilçin, Cem, *Fuzuli Divanı Üzerine Notlar*, Cambridge: Harvard University, 2001.
- Doğan, Muhammed Nur, *Fuzuli: Hayatı-Sanatı-Eserleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998.
- Doğan, Muhammed Nur (çev.), *Fuzûlî: Mecnun ve Leylâ Dilinden-Şiirler*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1997.
- Doğan, Muhammed Nur (haz.), *Leylâ ve Mecnûn: Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar*, 2. bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Doğan, Muhammed Nur, *Fuzuli'nin Poetikası*, İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Ergül, Müslim, *Fuzulî Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, İstanbul: Toker Yayınları, 1998.
- Erkılıç, Süleyman Cafer (çev.), *Enis-ül-kalb*, İstanbul: Hüsniyatı Basımevi, 1944.
- Fuzuli: 500. Yılında Fuzuli Sempozyumu Bildirileri*, Beşir Ayvazoglu (haz.), İstanbul: Büyükşehir Belediyesi, 1996.
- Fuzûlî ve Leylâ ve Mecnun: İngilizce Tercümesi*, çev. Sofi Huri, İstanbul: UNESCO, 1959.
- Fuzulî, Muhammed b. Süleyman Bağdadi (1480?-1556)*, İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı Süleymaniye Kütüphanesi, 1994, 23 s.
- Genç, İlhan, *Leyla ile Mecnun'un İki Şairi: Fuzûlî ve Sezai Karakoç*, İstanbul: Şule Yayınları, 2005.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (haz.) *Fuzûlî Dîvânı: Ön-söz, Gazeller, Terkipler, Kıt'alar, Rubâ-iler, Lûgatçe, İndeks, Fihrist*, 2. bs., İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1961.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (terc.), *Fuzulî, Sıhhat ve Maraz*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1940.
- Gövsâ, İbrahim Alâettin, *Fuzuli*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1932.
- Güngör, Salâhaddin, *Fuzulî, Saadete Ermişlerin Bahçesi (Hadikatü'ssuada)*, İstanbul: Maarif Kitaphanesi, 1968.
- Güngör, Şeyma, *Hadikatü's-sü'eda*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.
- Gürtunca, M. Faruk (sad.), *Ermişlerin Bahçesi: Hadikatü's-Süeda: Kerbela Şehitlerinin Destanı*, İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1979.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Fuzuli*, İstanbul: Toker Yayınları, 1972.
- İbrahimov, Nazım ve Yaşar Garayev (haz.), *Fuzuli: 500*, Ankara: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), 1996.
- İpekten, Haluk, *Fuzuli: Hayatı, Edebi Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.
- Kabaklı, Ahmet, *Çağlara Hükmedenler: Mevlana, Yunus Emre, Fuzuli, Erzurumlu İbrahim Hakkı*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2003.
- Kahraman, Mehmet, *Leyla ve Mecnun Romanı: 'Dastan-ı Leyli vü Mecnun': Araştırma-İnceleme*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000.
- Kalkışım, Muhsin, *Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn Hikâyesi: Tahkiye Unsurları*, Adana: Derya Kitabevi, 1998.
- Karahan, Abdülkadir, *Fuzuli: Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, İkinci Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1995.

- Tarlan, Ali Nihat, *Fuzuli Divanı Şerhi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985.
- Tarlan, Ali Nihat (haz.), *Fuzulî Divanı: Gazel, Musammat, Mukatta' ve Ruba'î Kısmı*, c. I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1950.
- Tarlan, Ali Nihat, *Fuzulî'nin Farsça Divanı (Tercümesi)*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1950.
- Üzgör, Tahir, *Gül Redifli Şiirler ve Fuzûlî'nin Gül Kasidesi Üzerine Bir İnceleme*, ts.
- Yener, Cemil, *Fuzuli: Yaşamı, Yeri Değeri, Dili ve Şiiri, Yapıtları ve Seçmeler: İnceleme*, İstanbul: Altın Kitaplar Matbaası, 1991.
- Yener, Cemil, *Fuzuli'nin Dünyası*, İstanbul: Minnetoğlu Yayınları, 1966.
- Yesirgil, Nevzat (haz.), *Leylâ ve Mecnun*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 1958.
- Yesirgil, Nevzat, *Fuzuli: Hayatı, Sanatı, Şiirleri*, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1955.

2. Makaleler

- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim, "Fuzulî'nin Su Kasidesi'nden Bir Beytin Şerhi", *Türk Edebiyatı*, Mart 1985, c. XII, sy. 137, s. 21-22.
- Abdülbaki, "Fuzulî'de Batniliğe Temayül ve Basılmamış Şiirleri", *Azerbaycan Yurd Bilgisi*, 1932, sy. 8-9, s. 265-278.
- Açık, Nilgün, "Fuzûlî'nin 'Hevâ'dan Gayrı'sı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2000, sy. 2, s.183-190.
- Açık, Nilgün, "Yarına Seslenen Şair Fuzûlî", *Türk Kültürü*, Mayıs 1999, yıl 37, sy. 33, s. 319-320.
- Açıkgöz, Namık, "Fuzûlî'nin Bir Beyti Etrafında Düşünceler", *Azerbaycan Türkleri Dergisi*, 1990, sy. 3, s. 38-40.
- Açıkgöz, Namık, "Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi'nin Yapısı", *Millî Kültür*, Aralık 1987, sy. 59, s. 39-43.
- Açıkgöz, Namık, "Leylâ vü Mecnun Minyatürleri", *Fuzûlî Kitabı: 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 1996, s. 249-272.
- Adilov, Musa, "Ey Füzulî", *Uluslar Arası Türk Dili Kongresi 1992: 26 Eylül 1992-1 Ekim 1992*, Ankara: TDK, 1996, s. 171-174.
- Akalın, Nazir, "Nizâmî-yi Gencevî ile Fuzûlî-yi Bağdâdî'nin Leylî ve Mecnûn Mesnevîlerinin Tartışmalı Mukayesesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Mayıs 1997, sy. 3, s. 201-217.
- Akar, Metin, "Fuzûlî'nin Leylî vü Mecnun'u Üzerine Bazı Düşünceler", *Bir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1995, sy. 3, s. 165-171.
- Aksu, Cemal, "Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn, -Metin, Nesre Çeviri, Notlar ve Açıklamalar-, Hazırlayan: Doç. Dr. Muhammed Nur Doğan, Çantay Kitabevi, İstanbul. 1996, s. xxiv+536+14", *İlmî Araştırmalar*, 1997, sy. 4, s. 227-228.
- Aktay, Salih Zeki, "Fuzuli Hakkında", *Türk Sanatı*, 1957, c. III, sy. 56-59.
- Akyol, İbrahim, "Fuzûlî'nin Su Kasidesinin İlk On Beytinin Şerh Denemesi", *İslâmî Edebiyat*, 1991, sy. 12, s. 46-50.
- Akyüz, Kenan, "Fuzuli'nin Farsça Divanına Ait Yeni Bir Yazma", *Türk Dili*, 1957, c. VI, sy. 68, s. 421-423.

- Canım, Rıdvan, "Metin Şerhi Gelenegimiz Çevresinde Tarlan ve İpekten'in Kaleminden Fuzûlî'nin "Sana" Redifli Gazeli", *Fuzûlî Kitabı: 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 1996, s. 129-140.
- Celil, Ma'ruf, "Fuzûlî ve Özbek Şairleri", *Fuzûlî Kitabı: 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 1996, s. 48-51.
- Cunbur, Müjgân, "Fuzûlî, Hayatı ve Eserleri", *Tarih Coğrafya Dünyası*, 1959, c. I, sy. 3, s. 165-171.
- Cunbur, Müjgân, "Fuzûlî'de Peygamber Sevgisi", *İslâm*, 1956/1957, c. I, sy. 8, s. 14-16.
- Cunbur, Müjgân, "Fuzûlî'nin Adaleti Öven Şiirleri", *Halkevleri Dergisi*, 1969, c. III, sy. 35, s. 6-7.
- Cunbur, Müjgân, "Fuzuli'nin Eserlerinde Kadın", *Türk Kadını*, 1967, c. II, sy. 16-17, s. 6-9; 12-15.
- Cunbur, Müjgân, "Fuzûlî'nin İç Dünyasında Bir Gezinti", *Türk Kültürü*, 1999, c. XXXVII, s. 438, s. 578-581.
- Cunbur, Müjgân, "Fuzuli'nin Şiirlerinde Adalet", *Türk Yurdu*, 1965, c. IV, sy. 10 (316), s. 14-16.
- Cunbur, Müjgân, "Fuzûlî'nin Yalnızlığı", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Ekim 1994, yıl 23, sy. 4, s. 33-38.
- Çapan, Pervin, "Fuzûlî'nin Hasbihal Tarzındaki Şiirlerine Dair", *Millî Eğitim*, 1990, sy. 97, s. 40-43.
- Çavuşoğlu, Mehmed, "Fuzûlî ve Anadolu Şâirleri", Mehmet Kalpaklı (haz.), *Osmanlı Araştırmaları: Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'na Armağan-I*, 2005, sy. 25, s. 57-68.
- Çelebioğlu, Âmil, "Fuzûlî'nin Bir Beyti Üzerinde Bazı Düşünceler", *Osmanlı Araştırmaları*, 1988, sy. 7-8, s. 199-210.
- Çelebioğlu, Âmil, "Fuzuli'nin Şiirlerinde Ney", *II. Milli Mevlana Kongresi, 03-05.05.1986*, 1987, s. 71-83. (Ayrıca bkz. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: MEB, 1998, s. 563-573.)
- Çelik, Nilüfer, "Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda Geçen Ayetler ve Yorumları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sy. 6, s. 131-148.
- Çıpan, Mustafa, "Fuzûlî'nin Gazellerine Yazılan Nazîrelerden Bazıları ve Bestelenmiş Şiirleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Mayıs 1997, sy. 3, s. 103-114.
- Dakukî, İbrahim, "Fuzuli'nin Eserlerinde Irak Folklorundan Örnekler", *Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Uluslar Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, 1 (I. İstanbul, 23.06.1975-30.06.1975)*, 1976, s. 97-108.
- Dakukî, İbrahim, "Fuzûlî'nin Hayatı Hakkında Bazı Yeni Tesbitler ve Arapça Divanı Üzerine Düşünceler", *Fuzûlî Kitabı: 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 1996, s. 53-68.
- Danişment, İsmail Hami, "Fuzuli'nin Hastalığı", *Milliyet*, 1952, c. II, sy. 657, s. 8.
- Demirel, Hamide, "A. Ph. D. Thesis on Fuzûlî (Fuzûlî Hakkında Bir Doktora Çalışması)", *AÜDTCF Dergisi*, 1969, c. XXVII, sy. 1-2, s. 9-31.
- Demirel, Hamide, "Fuzuli as an Adviser", *Doğu Dilleri*, 1971, c. II, sy. 1, s. 127-142.
- Demirel, Hamide, "Fuzuli's Arabic Divan", *AÜDTCF Dergisi*, 1970, c. XXVIII, sy. 1-2, s. 75-85.

- Doğan, Muhammet Nur, "Poetikadan Ontolojiye (Fuzulî'de Ruh-Söz Özdeşliği)", *Eski Şiirin Bahçesinde*, İstanbul: Alternatif Düşünce Yayınevi, 2005, s. 152-160.
- Eğri, Sadettin, "Hasan Âlî Yücel ve Fuzulî", *Balıkesir Akademi 1*, Temmuz-Ağustos 1995, sy. 5-6, s. 32-33.
- Emil, Birol, "Yunus, Fuzuli, Esrar Dede ve Avrupa Topluluğu", *Türk Edebiyatı*, 1989, sy. 193, Özel Sayı, s. 13-16.
- Emir, Sabahat, "Fuzulî Ufku", *Millî Kültür*, 1982, sy. 37, s. 19-20.
- Enginün, İnci, "Yeni Türk Edebiyatında Fuzulî", *Bir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1995, sy. 3, s. 195-213.
- Eraydın, Selçuk, "Fuzulî'nin Tasavvuf Edebiyatında Yeri ve Tesiri", *Fuzulî Kitabı: 500. Yılında Fuzulî Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 1996, s. 175-182.
- Erdam, Necati, "Büyük Türk Şairi Fuzulî'nin Hayatı", *Abant*, 1946, c. II, sy. 7, s. 41-43.
- Ergin, Muharrem, "Türk Edebiyatının Ölümsüz Şairi Fuzulî", *Hayat Tarih Mecmuası*, 1968, c. I, sy. 2, s. 18-22.
- Erkmen, Ekrem, "Büyük Türk Şairi Fuzuli", *Erciyes*, 1940, sy. 16, s. 272-286.
- Erkmen, Ekrem, "Kayseri'de Fuzuli Divanları", *Erciyes*, 1943, sy. 21, s. 628-631.
- Eroğlu, Ebubekir, "Fuzulî'de İlim-Şiir-Aşk Süreci", *Fuzulî Kitabı: 500. Yılında Fuzulî Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 1996, s. 321-325.
- Ersoy, Halil, "Fuzulî ile Mecnun", *Osmanlı Araştırmaları: Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'na Armağan-I*, 2005, sy. 25, s. 167-186.
- Eyüboğlu, Sebahattin "Fuzulî'de Şiir Telâkkisi", *İnsan Fikir ve Sanat Mecmuası*, 1938, c. I, sy. 2, s. 92-97.
- Fevziye Abdullah, "Fuzuli'nin Gazelleri ile Diğer Divan Şairleri Arasındaki Benzeyişler", *Azerbaycan Yurd Bilgisi*, 1934, c. III, sy. 30, s. 223-232.
- Fevziye Abdullah, "Fuzuli'nin Gazellerine Dair", *Edebiyat*, 1934, sy. 1, s. 16-23.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin, "Fuzuli ve Sokrat", *Fuzuli*, 1957, sy. 2, s. 4, 18.
- Fuzulî, "Fuzulî Divanından Gazeller", *Türk Kültürü*, Kasım 1999, sy. 438, s. 598-608.
- Göçgün, Önder, "Fuzuli'nin Şiirinde Ses ve Musiki", *Türk Edebiyatı*, 1983, sy. 114, s. 60-61.
- Gökay, Fahreddin Kerim, "Tarihimizin Çeşitli Alanlarında Yetişmiş Değerli Şahsiyetler: Fuzuli", *Sandoz Bülteni*, 1983, c. III, sy. 10, s. 8-9.
- Gökyay, Orhan Şaik, "Fuzuli Divanının Türkçe Önsözü", *Tarih ve Toplum*, 1992, c. XVI-II, sy. 103, s. 9-11.
- Gökyay, Orhan Şaik, "Fuzuli ve Aşk", *Yücel Aylık Sanat ve Fikir Mecmuası*, 1946, c. XX, sy. 114, s. 59-65.
- Gökyay, Orhan Şaik, "Fuzuli'de Şiir", *Yücel Aylık Sanat ve Fikir Mecmuası*, 1946, c. XX, sy. 113, s. 9-16.
- Güleç, İsmail, "Fuzulî'nin Şiir Dünyası", *Yedi İklim 11*, Mayıs 1998, sy. 98, s. 63.
- Güler, Kadir, "Yunus'tan Fuzulî'ye Söyleşiler", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1999, sy. 1, s. 309-317.
- Güngör, Şeyma Taşçıoğlu, "Fuzulî'nin Eserlerinde Sosyal Tenkit", *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları, Hasibe Mazıoğlu Armağanı III*, 1999, c.

- Kahraman, Mehmet, "Fuzuli'nin Leyla ile Mecnun Romanı", *Selçuk Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Mayıs 1997, sy. 3, s. 181-186. (Ayrıca bkz. *Yedi İklim*, Ekim 1995, c. X, sy. 67, s. 26-28.)
- Kahraman, Mehmet, "Mecnun I-III", *Yedi İklim*, 1997, c. XI, sy. 83-84-85, s. 41-43, 44-49, 42-49.
- Kalpaklı, Mehmet, "Nazîre Geleneği Çerçevesinde Fuzûlî'nin Enisü'l-Kalb'i", *Bir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1995, sy. 3, s. 227-234.
- Kaplan, Mehmet, "Fuzûlî'den Bir Tabiat Manzarası", *İstanbul*, 1945, c. III, sy. 32, s. 10-11.
- Kaplan, Mehmet, "Fuzuli", *Ölçü*, 1957, c. I, sy. 2, s. 14-16.
- Kara, Mustafa, "Fuzûlî'nin Rind ü Zahid ve Türkçe Divanı'nda Züht ve Zahit Tipi", *Fuzûlî Kitabı: 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 1996, s. 183-189.
- Karahan, Abdülkadir, "Dünya Süsleri Karşısında Fuzuli", *Türk Dili*, 1956, c. V, sy. 53, s. 278-283.
- Karahan, Abdülkadir, "Fuzûlî'de Söz-Şiir", *Kovan*, 1945, sy. 19, s. 6, 11.
- Karahan, Abdülkadir, "Fuzuli'nin (400)üncü Yıldönümü Vesilesiyle", *Bilgi*, 1956, c. IX, sy. 107, s. 1-5.
- Karahan, Abdülkadir, "Fuzuli'nin Doğum Yeri Problemi", *Türk Yurdu*, 1956, sy. 252, s. 494-498.
- Karahan, Abdülkadir, "Fuzûlî'nin Doğum Yeri ve Yılı Hakkında Yanlış Bilgiler", *Türk Dili*, 1953, c. II, sy. 23, s. 744-748.
- Karahan, Abdülkadir, "Fuzuli'nin Hadikat-üs Suadası", *Türklük Mecmuası*, 1939, sy. 7, s. 20-28.
- Karahan, Abdülkadir, "Fuzûlî'nin Mektupları I", *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Mayıs 1948, c. II, sy. 3-4, s. 245-266.
- Karahan, Abdülkadir, "Fuzûlî'nin Mektupları II", *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Kasım 1948, c. III, sy. 1-2, s. 48-86.
- Karahan, Abdülkadir, "Fuzûlî'nin Psikolojisi Üzerine", *Fuzûlî Kitabı: 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 1996, s. 191-197.
- Karahan, Abdülkadir, "Fuzuli'nin Şiiri ve Şahsiyeti Hakkında", *Türklük*, 1940, s. 418-422.
- Karahan, Abdülkadir, "Fuzûlî'nin Tedkik Edilmemiş Bir Eseri: Kırk Hadis Tercümesi", *Selâmet Mecmuası*, 1948, sy. 57, 59, 61, 63, 64, 65.
- Karahan, Abdülkadir, "Mevlana ve Fuzûlî'de Aşk", *Çağrı*, 1958, c. I, sy. 11, s. 4-6.
- Karamahmudoğlu, Fethi, "Fuzuli", *Mızrap*, 1983, c. I, sy. 4, s. 21-22.
- Karayeve, Yaşar, "Fuzûlî'nin Ortak Türk-İslâm Kültürleri Tarihinde Rolü ve Yeri", *Fuzûlî Kitabı: 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 1996, s. 69-77.
- Kılıç, Atabey, "Fuzuli'nin İran'da Neşredilen Türkçe Divanı: Emîn Sıddîkî, Fuzûlî, Divân-ı Türkî, Tahran 1374 (1995), xxvii+548 s.", *EÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1998, sy. 9, s. 165-204. (Ayrıca bkz. *Eski Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar*, Kayseri: Laçın Yayınevi, 2001, s. 133-175.)
- Kızıltunç, Recai, "Fuzuli'nin Leyla ve Mecnun Mesnevisinde Gündelik Yaşam", *Atatürk Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2004, yıl 11, sy. 25, s. 27-52.

- Mazıoğlu, Hasibe, “Fuzûlî’de Hâfız-ı Şîrâzî’nin Etkisi”, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, Ankara: TDK, 1997, s. 199-223.
- Mazıoğlu, Hasibe, “Fuzûlî’nin Bir Mektubu”, *AÜDTCF Dergisi*, 1948, c. VI, sy. 3, s. 139-146. (Ayrıca bkz. *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, Ankara: TDK, 1997, s.167-181.)
- Mazıoğlu, Hasibe, “Fuzûlî’nin Doğum Tarihi Meselesi”, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, Ankara: TDK, 1997, s. 55-61.
- Mazıoğlu, Hasibe, “Fuzûlî’nin Farsça Divanı ile İlgili Araştırmalar”, *AÜDTCF Dergisi*, 1956, c. XIV, sy. 1-2, s. 73-85. (Ayrıca bkz. *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, Ankara: TDK, 1997, s. 183-197.)
- Mazıoğlu, Hasibe, “Fuzûlî’nin Farsça İki Kasidesi”, *AÜDTCF Dergisi*, 1946, c. IV, sy. 2, s. 205-215. (Ayrıca bkz. “Fuzûlî’nin Farsça İki Methiyesi”, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, Ankara: TDK, 1997, s. 157-165.)
- Mazıoğlu, Hasibe, “Fuzûlî’nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri”, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, Ankara: TDK, 1997, s. 9-54.
- Mazıoğlu, Hasibe, “Fuzûlî’nin İnsan Olarak Değeri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 1962, sy. 1, s. 148-160. (Ayrıca bkz. *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, Ankara: TDK, 1997, s. 63-81.)
- Mazıoğlu, Hasibe, “Fuzûlî’nin Şiirlerinde Türkçenin Zenginliği ve Güzelliği”, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, Ankara: TDK, 1997, s. 83-99.
- Mehmedeliyeva, Rafeal ve Nergiz Mehmedeliyeva, “Nizamî ve Fuzûlî’nin İmgeler Dünyasının Mehmed Guliyev’in Müzik Eserlerindeki Yeri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2002, yıl 9, sy. 19, s. 147-152.
- Mengi, Mine, “Fuzûlî’nin Şiirini Kalıcı Kılan Bazı Üslup Özellikleri”, *Fuzûlî Kitabı: 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 1996, s. 109-118. (Ayrıca bkz. *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ, 2000, s. 91-103.)
- Mengi, Mine, “Fuzûlî’nin Şiirlerinde Cemiyetli Söz Kullanımı”, *Türkoloji Araştırmaları: Fuat Özdemir Anısına*, 1997, s. 155-173. (Ayrıca bkz. *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ, 2000, s. 104-121.)
- Mermer, Ahmet, “Fuzûlî’de Ben ve Ötesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1997, sy. 3, s. 163-180.
- Mermer, Ahmet, “Hayatı, Aşkı ve Şiiri Ciddi Zâviyeden Gösteren Şair: Fuzûlî”, *Hece: Türk Şiiri Özel Sayısı*, 2001, sy. 53-54-55, s. 118-122.
- Mermer, Ahmet, “Su Kasidesi-Fuzûlî”, *Konevî Dergisi* 26, Nisan 1985.
- Mirzayev, Ataemi, “Fuzûlî’nin “Hadikatü’s-Süedâ” Eserinin İlmî-Tenkîdî Metinleri Üzerine”, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi [Bilig: Bilim ve Kültür Dergisi]*, 1998, sy. 7, s. 235-238.
- Nar, Ali, “Fuzûlî Sofrası”, *İslâmî Edebiyat*, 1998, 1999, sy. 27, 29, s. 30-32 ve 42-46.
- Oflazoğlu, Turan, “Yalan mı Gerçek mi?”, *Fuzûlî Kitabı: 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 1996, s. 297-303.
- Okay, Orhan, “Yaşayan Fuzûlî”, *Fuzûlî Kitabı: 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 1996, s. 275-281. (Ayrıca bkz. *Yedi İklim* 8, Kasım 1994, sy. 56, s. 5-8; *Türk Yurdu*, Ocak 1996, sy. 101, s. 50-53.)

- Pala, İskender, "Fuzûlî Tecerrüd Âleminde I-III", *Türk Edebiyatı*, 2000, yıl: 28, sy. 317, 319 ve 321, s. 11-13; 7-10 ve 6-8.
- Pala, İskender, "Fuzûlî'nin Kafiye Örgüsü", *Fuzûlî Kitabı: 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 1996, s. 119-128. (Ayrıca bkz. *Akademik Divan Şiiri Araştırmaları*, İstanbul: L&M Yayınları, 2003, s. 88-98.)
- Pamukciyan, Kevork, "Kevork Terzibaşyan ve Fuzuli Hakkındaki Eseri", *Tarih ve Toplum*, 1988, c. X, sy. 56, s. 20-22.
- Pekolcay, A. Neclâ, "Fuzûlî'nin Şiirlerinde Mânevî Unsurlar", *Fuzûlî Kitabı: 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 1996, s. 141-145.
- Resulzade, M. E., "Dr. Abdülkadir Karahan: Fuzuli Muhiti ve Şahsiyeti", *Belleten*, 1949, c. XIII, sy. 52, s. 845-848.
- Saklaya, Mustafa, "Fuzuli'nin San'atı", *Abant*, 1946, c. II, sy. 2, s. 44-50.
- Saraç, Yektâ, "Fuzuli'nin Kelâma Dair Matlau'l-İtikad İsimli Eseri ve Önemi", *İlmî Araştırmalar*, 1996, sy. 2, s. 111-118.
- Seferli, Vüsâle, "Fuzuli'de Aşk", *Dil Dergisi*, 1993, sy. 12, s. 28-29.
- Selçuk, Bahir, "Fuzûlî'de Gözyaşı", *EKEV Akademi Dergisi*, 2005, yıl: 9, sy. 25, s. 233-246.
- Serdaroğlu, Vildan, "Aşk İmiş Her Ne Var Âlemde", *Dergâh*, Ocak 1995, c. V, sy. 59, s. 4-7.
- Sevgi, Ahmet, "Fuzûlî'nin Rind ü Zâhid'i Üzerine", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Mayıs 1997, sy. 3, s.129-135.
- Seyhan, Recep, "Fuzuli'de Izdırab", *Türk Edebiyatı*, 1979, sy. 72, s. 31-34.
- Solmaz, Süleyman, "Fuzûlî'nin Gözüyle Mecnun", *Türk Kültürü*, Ekim 2000, yıl 38, sy. 450, s. 632-640.
- Sultanzade, Vügar, "Koranico-Biblical Names in Fuzuli", Nurettin Demir ve Fikret Turan (ed.), *Scholarly Depth and Accuracy: A Festschrift to Lars Johanson/Lars Johanson Armağanı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2002, s. 363-368.
- Şafak, Yakup, "Fuzûlî, Hayalî ve Yahya Bey Divanlarında Yeknesak ve Almaşık Vezinlerle Yazılmış Manzûme Özellikleri", *Yedi İklim*, Şubat 1996, c. X, sy. 71, s. 45-53.
- Şakir, M. "Azeri Şairi Fuzuli Hakkında Bazı Yeni Malumat", *Azerbaycan Yurd Bilgisi*, 1932, sy. 6-7, s. 209-214.
- Şentürk, Ahmet Atillâ, "Ali Nihad Tarlan'ın Fuzûlî Dîvânı Şerhi'ne Dair", *Bir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1995, sy. 3, s. 261-275.
- Şevki, Ragıp, "Bahtsız ve Garip Bir Şair: Fuzuli", *Yarım Ay*, 1937, sy. 56, s. 14-15.
- Tahrallı, Mustafa, "Leylâ vü Mecnun Üzerine", *Fuzûlî Kitabı: 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 1996, s. 213-222. (Ayrıca bkz. "Fuzûlî'nin 'Leylâ vü Mecnun'u Üzerine", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 1995, yıl 24, sy. 1, s. 45-56.)
- Tanpınar, Ahmed Hamdi, "Fuzuli ve Baki", *Cumhuriyet*, 1957, c. XXXII, sy. 11756, s. 2.
- Tanpınar, Ahmed Hamdi, "Fuzuli'ye Dair", *Cumhuriyet*, 1957, c. XXXII, sy. 11694-11708, 14.02.1957-28.02.1957.
- Tansu, Samih Nafiz, "Büyük Türk Şairi Fuzuli", *Cumhuriyet*, 1953, c. XXVIII, sy. 10220, s. 2, 7.

- Umurhan, N., "Divan Edebiyatının Büyük Şairlerinden Fuzuli (1480-1556)", *Eflatun*, 1984, c. XVI, sy. 186, s. 13.
- Uyar, Berrin Akalın, "Fuzûlî'nin Şiirlerinde Saç", *Saç Kitabı*, Emine Gürsoy Naskali (ed.), İstanbul: Kitabevi, 2004, s. 335-356.
- Uyguner, Muzaffer, "Fuzuli'nin Dünyası", *Varlık*, 1967, c. XXXIV, sy. 695, s. 10.
- Uzun, Mustafa, "Fuzûlî'nin Bestelenmiş Şiirleri", *Fuzûlî Kitabı: 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 1996, s. 327-354.
- Ünal, Cumali, "Çağdaş Bir Şiir Kitabı Olarak Fuzûlî Divanı", *Fuzûlî Kitabı: 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 1996, s. 313-319.
- Ünsel, Kemal Edip, "Fuzûlî'nin Bilinmeyen Bir Farsça Kasidesi", *AÜDTCF Dergisi*, 1946, c. IV, sy. 3, s. 313-325.
- Ünsel, Kemal Edip, "Fuzuli'nin Bilinmeyen Bir Mektubu", *Türk Dili Belleten*, 1945, seri III, sy. 4-5, s. 383-388.
- Ünsel, Kemal Edib, "Fuzuli'nin Bilinmeyen Birkaç Şiiri", *AÜDTCF Dergisi*, 1947, c. V, sy. 3, s. 315-322.
- Ünsel, Kemal Edib, "Fuzûlî'nin Bilinmeyen Şiirlerinden Birkaçı", *AÜDTCF Dergisi*, 1948, c. VI, sy. 4, s. 319-328.
- Ünsel, Kemal Edib, "Fuzûlî'nin Mu'ammâ Risâlesi", *AÜDTCF Dergisi*, 1949, c. VII, sy.1, s. 61-109.
- Ünver, İsmail, "Fuzûlî'nin İki Mesnevisinde Nizami Etkisi", *Türkoloji Dergisi*, 1991, c. IX, sy. 1, s. 19-22.
- Üstünoğlu, Kerime, "Fuzûlî'nin Şiirlerinde Mazmunlar", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1992, c. VII, sy. 2, s. 151-160.
- Üzgor, Tahir, "Ali Şir Nevayî ve Fuzuli Arasında Bazı Benzerlikler", *MÜFEF Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1991/1992, sy. 7, s. 565-577.
- Üzgor, Tahir, "Fuzûlî'ye ve Gül Kasidesi'ne Dair", *MÜFEF Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1997, sy. 8, s. 555-576.
- Üzgor, Tahir, "Fuzûlî'yi Anlamak", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Mayıs 1997, sy. 3, s. 87-101.
- Üzgor, Tahir, "Edebiyatımızda Gül Redifli Şiirler", *Bir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1995, sy. 3, s. 277-292.
- Üzgor, Tahir, "Klasik Edebiyatımızın Metodolojisi ve Su Kasidesi'nin İlk Beyti Hakkında Spekülatif Bazı Görüşler", *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1998, c. XXVIII, s. 531-545.
- Üzgor, Tahir, "Su Kasidesi'nin Metni ve Okunuşuna Dair", *İlmî Araştırmalar*, 1996, sy. 2, s. 151-158.
- Üzgor, Tahir, "Su Redifli Şiirler ve Fuzûlî'nin Su Kasidesi'nin Kompozisyonuna Dair", *İlmî Araştırmalar*, 2000, sy. 9, s. 239-248.
- Vahabzade, Bahtiyar, "Hayret, Ey Büt (Fuzuli ve Tasavvuf)", *Türk Edebiyatı*, 1977, c. IV, sy. 39, s. 7-9.
- Vahabzade, Bahtiyar, "Yel Kayadan Ne Aparır", *Fuzûlî Kitabı: 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 1996, s. 361-364.

- Atlansoy, Kadir, "Fuzulî'de Tasavvuf", *Fuzulî'yi Anma Sempozyumu*, 16 Aralık 1994.
- Beyzadeoğlu, Süreyya, "Fuzûlî ve Cumhuriyete Kadar Türk Şiiri", 28 Aralık 1994, Edirne İl Halk Kütüphanesi Konferans Salonu, Edirne.
- Çapan, Pervin, "Ali Şîr Nevâyî ve Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevîlerinin Anlatım Tarzlarının Mukayeseli Tahlili", *I. Uluslar Arası Karşılaştırmalı Edebiyat Kongresi*, 15-17 Ekim 2003, Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Demirel, Gamze, "Fuzûlî'nin Bağdâd Kasidesi ve Düşündürdükleri", *İkinci Orta Doğu Semineri (Dünden Bugüne Irak)*, 27-29 Mayıs 2004, Elazığ.
- Emil, Birol, "Leylâ ve Mecnun'da Beşerî ve Evrensel Duygular", *Fuzûlî Sempozyumu*, 4-5 Nisan 1995, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul.
- Güngör, Şeyma, "Fuzûlî'de Nasihat", *Fuzûlî Sempozyumu*, 4-5 Nisan 1995, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul.
- Hüseyinoğlu, Ali Shamil, "Fuzûlî'nin Sohbetü'l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti), Eserinin Üzerinde Tartışmalar", *Türk Kültüründe Meyve Sempozyumu*, 07-08 Nisan 2004, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul.
- Kahraman, Mehmet, "Modern Romanla İlgili Bilgilerimiz Işığında Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnûn'u", *IX. Milli Türkoloji Kongresi*, 15-19 Eylül 1997, İstanbul.
- Kurnaz, Cemal, "Fuzûlî'nin Hayatı ve Eserleri", *Fuzûlî 500. Yıl Kutlamaları*, 3-4 Kasım 1994, Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Memmedov, Hayrullah, "Azerbaycan Türk Maarifçiliğinin Teşekkülünde Fuzûlî'nin Yeri", *500. Yılında Fuzûlî*, 24-26 Ekim 1994, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul.
- Narlı, Mehmet, "Zâhit Tenkiti Çerçevesinde Bir İnanç Önderi Olarak Fuzûlî", *TÜKSEV Uluslar Arası İnanç Önderleri Kongresi*, 23-28 Ekim 2001, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Pala, İskender, "Fuzulî'nin Leylâ ile Mecnûn'u", *Fuzulî Sempozyumu*, 21-24 Ocak 1996, Edirne.
- Said, Raida, "Fuzûlî'nin İbrahim Han'a Yazdığı İlk Kasîde", *IX. Milli Türkoloji Kongresi*, 15-19 Eylül 1997, İstanbul.
- Sert, Gülperi, "Fuzûlî, William Shakespeare ve Gottfried Keller'de Aşk Motifi", *I. Ulusal Karşılaştırmalı Edebiyat Sempozyumu*, 6-8 Aralık 2001, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eskişehir.
- Şentürk, Ahmet Atillâ, "Fuzûlî'nin Şiirinde Telmihler", *Fuzûlî'nin 500. Doğum Yılı Sempozyumu*, 28 Mart 1995, İÜ Edebiyat Fakültesi.
- Ülker, Muammer, "Yazma Eserlerde Fuzûlî", *Fuzûlî Sempozyumu*, 4-5 Nisan 1995, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul.
- Ünver, İsmail, "Fuzûlî ile Nedim'in Şîta'iyeleri Üzerinde Bir Karşılaştırma", *II. Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu*, 24-26 Mayıs 2004, AÜDTCE, Ankara.
- Veliyev, Kamil Nerimanoğlu, "Fuzulî Dilinde Deyimler", *Üçüncü Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı*, 23-27 Eylül 1996, Ankara.
- Yavuz, Kemal, "Fuzûlî'de Hz. Peygamber ve Yakınları", *Fuzûlî Sempozyumu*, 4-5 Nisan 1995, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul.

- [Deniz], Sabahat Güler, "Fuzûlî Divanı'nda Kozmik Unsurlar", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1986.
- Deniz, Sabahat, "XVI. Yüzyıl Bazı Divan Şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar (Baki, Fuzuli, Hayali Bey, Nev'i, Yahya Bey)", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1992.
- Doğancı, Metin, "Fuzuli ve S. Karakoç: Leyla ile Mecnunları Karşılaştırma", Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1982.
- Emir, Necdet, "Fuzuli Divanı'nın Edebi Lügati", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1971.
- Erdoğan, Kenan, "Fuzûlî Dîvânı'nda Kozmoğrafya ve Tabiat", Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 1989.
- Ergin, İlke, "Fuzuli'nin Gazellerinde Karşıtlık İlkesi", Yüksek Lisans Tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, 2004.
- Ersaydı, Mustafa, "Fuzuli Divanı'nın Edebi Lügati, Gazeller", [tespit edilemedi], İstanbul Üniversitesi, 1972.
- Ertan, Mehmet Emin, "Fuzûlî Dîvânı'nda Hayvanlar", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1989.
- Ezgeç, Çetin, "Fuzuli'nin Leyla vü Mecnun'u, Metin ve İndeks", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1972.
- Fersahoğlu, Yaşar, "Leyla vü Mecnun: Fuzuli", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1970.
- Göktürk, Mücella, "Fuzuli'nin Kırk Hadis'i Üzerinde Remiz-Kıssa ve Menkibe Arş.", Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1989.
- Göysal, Nevin, "Fuzuli Divanı: Gazel, Musammat, Mukatta ve Rübai Kısımının Lügati", [tespit edilemedi], İstanbul Üniversitesi, 1953.
- Güngör, Şeyma, "Fuzûlî'nin Hadikatü's-su'ada'sı: Tanıtılması, Değerlendirilmesi ve Metnin Edisyon Kritiği", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1985.
- Hancıoğlu, İlhan, "Fuzuli'nin Leyla vü Mecnun'u (Metin ve İndeks)", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1971.
- İnan, Sümer, "Fuzuli'nin 'Hadikat-üs Süeda' Kopyalarının Minyatürleri", [tespit edilemedi], İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, 1980.
- Kala, Turan, "Fuzuli Divanı'nda Geçen Peygamber İsimleri ile Tarihi ve Efsanevi İsimler", Lisans Tezi, [y.y.], 1981.
- Karahan, Abdülkadir, "Fuzûlî: Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1944.
- Kavlu, Emine, "Fuzûlî Dîvânı'nda Anâsır-ı Erba'a", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1999.
- Kocaoğlu, Hakkı, "Fuzuli Divanı Edebi Lügati", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1971.
- Köleoğlu, Mehmet, "Fuzûlî'nin Beng ü Bâde'si: Kaynak, Konu, Üslup ve Şekil Yönünden İnceleme", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2002.
- Mahdum, Abid Nazar, "Ravzatü'ş-şühedâ ile Hadikatü's-süeda Mukayesesinin Işığında Eski Türk Edebiyatında Tercüme Anlayışı", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001.
- Mamedov, Anar, "Azerbaycan'da Muharrem Litürjisinde Maktel Türü: M. Fuzuli ve Kumri'nin Yapıtları", Yüksek Lisans Tezi, [y.y.], 2003.

Yontar, M. Hanefi, "Fuzûlî'nin Türkçe Gazellerinde Ölüm, Ayrılık ve Yalnızlık Temaları", Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 1990.

Yunusoğlu, Ahmet Zeki, "Fuzûlî'nin Gazellerinde Mânevî Unsurlarla İlgili Mazmunlar", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1994.

A Bio-Bibliography of Fuzûlî in the Classical Turkish Literature

Esma ŞAHİN

Abstract

Fuzûlî is one of the famous XVIth century poets of the Ottoman/Azari area. This article aims at presenting the studies on Fuzûlî that were done in Turkey and making a general evaluation about the current position of research in this field. For this purpose, books, articles, papers and theses on this field are listed, along with some assessments and conclusions. It is observed that the number of studies on Fuzûlî and his works is very limited and the research is at the beginning stage. Although his most well-known and successful work is Turkish Divan, it has not been interpreted fully yet. So, it is necessary to increase the number of the original studies in this subject in order to reveal not only the inner world and art vision of this distinguished poet but also the world-view and aesthetic values of the classical Turkish literature.

Key Words: Fuzûlî, Classical Turkish Literature, Layla vü Majnun, Fuzûlî Divan, Ali Şîr Nevâyî.

Klâsik Türk Edebiyatında Fuzûlî Biyografileri

Esma ŞAHİN

Özet

Fuzûlî XVI. yüzyıl Azeri ve Osmanlı sahası şairlerindendir. Bu makale Türkiye'de Fuzûlî üzerine yapılmış çalışmaları sunmayı ve bu sahadaki araştırmaların şu anki durumunu belirleyen genel bir değerlendirme yapmayı hedeflemektedir. Bu amaçla kitap, makale, bildiri ve tezler listelenmiş ve bazı sonuçlara ulaşmaya çalışılmıştır. Neticede Fuzûlî ve eserleri üzerine yapılan çalışmaların oldukça yetersiz ve araştırmaların başlangıç düzeyinde olduğu görülmüştür. En tanınmış ve başarılı eseri olan Türkçe Divan'ı bile henüz bir bütün olarak şerh edilmemiştir. Bu konudaki araştırmaların sayısının artması yalnızca bu büyük şairin iç dünyası ve sanat anlayışının değil, klâsik Türk edebiyatının dünya görüşü ve estetik değerlerinin ortaya çıkarılması bakımından da önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, Klâsik Türk Edebiyatı, Leyla vü Mecnun, Fuzûlî Divanı, Ali Şîr Nevâyî.bibliyografya.

Türkiye'nin Türkoloji Merkezi: İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Enfel DOĞAN*

Türkiye'nin en köklü eğitim kurumu olan İstanbul Üniversitesi'nin tarihi, Fatih Sultan Mehmed'in, 1453 yılında İstanbul'u fethetmesinden hemen sonra Sahn-ı Semân/Semâniye/Fatih Medreseleri adıyla kurduğu müesseselere kadar varmaktadır. Üniversite'nin modern tarzda kuruluşu ise 1845, 1863, 1870, 1874 ve 1900 yıllarındaki düzenlemelerle gerçekleştirilmiştir.¹

Bahsedilen bu düzenlemeler neticesinde, inişli çıkışlı seyirlerle Darülfünun-ı Osmanî (1870), Darülfünun-ı Sultanî (1874) ve Darülfünun-ı Şahane (1900) isimleriyle faaliyet gösteren kurum, 1913'te yapılan düzenlemeyle İstanbul Darülfünunu ismini almış ve bünyesinde Ulûm-ı Şer'îye, Ulûm-ı Hukukiye, Ulum-ı Tıbbiye, Fünun ve Ulûm-ı Edebiye Fakülteleri açılmıştır.²

Bu dönemde Edebiyat Fakültesi'nde bölümler ayrılmış durumda değildir. Ortak bir ders programı uygulanmaktadır. Bu durumu Darülfünun Edebiyat Şubesi'nin (Fakülte) yıllık ders programında görmek mümkündür: "Mantık ve Ahlâk, Edebiyat-ı Os-

* Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

- 1 İstanbul Üniversitesi'nin tarihi ile ilgili olarak başvurulabilecek bazı kaynaklar şunlardır: Mehmet Ali Aynî, *Daru'l-fünûn Tarihi*, Metin Hasırcı (haz.), İstanbul: Pınar Yayınları, 1995; Cemil Bilsel, *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943; Süheyl Ünver, *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç, Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1946; Oktay Aslanapa, *İstanbul Üniversitesi Kuruluş, Tarihçe, Teşkilat ve Öğretim Üyeleri, 1453-1981*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1983; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünun Tarihçesine Giriş", *Belleten*, 1990, c. LIV, sy. 210, s. 669-738; a.mlf., "Darülfünun Tarihçesine Giriş II: Üçüncü Teşebbüs: Darülfünun-ı Sultanî", *Belleten*, 1993, c. LVII, sy. 218; Abdurrahman Siler, "Türk Yüksek Öğretiminde Darülfünun (1863-1933)", Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992; Ali Arslan, *Dârü'l-Fünûn'dan Üniversiteye*, İstanbul: Kitabevi, 1995; Mehmet Saray, *İstanbul Üniversitesi Tarihi (1453-1993)*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1996; Ali İhsan Gencer ve Ali Arslan, *İstanbul Dârülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2004.

- 2 Mehmet Saray, *a.g.e.*, s. 45-51.

mâniye, Edebiyat-ı Arabiye ve Farisiye, Edebiyat-ı Franseviye, Tarih-i Osmanî ve Düvel, İlm-i Âsâr-ı Atıka, Usul-i Terbiye ve Tedrisiye, Coğrafya-yı Umumî, Umranî, Etnogرافya.”³ Hüseyin Daniş, Mehmed Akif, Babanzâde Ahmed Naim, Ahmed Midhat Efendi, Ahmed Hikmet Bey, Cenab Şehabeddin, Halid Ziya, İbrahim Necmi, Necib Asım, Yahya Kemal, İzmirli İsmail Hakkı, Şehbenderzade Hilmi, Hamdullah Suphi, Köprülü-zade Mehmed Fuad, Ömer Ferid ve Ali Ekrem Bey gibi meşhur simalar bu dönemde Edebiyat Fakültesi’nde ders vermekteydiler.

1919 tarihli “Darülfünun-ı Osmanî Nizamnamesi” ile İstanbul Darülfünunu ilmi ve idarî özerklik kazanmıştır.⁴ İhtisaslaşma daha düzenli bir hâle getirilmiş ve Edebiyat Fakültesinde Edebiyat, Tarih, Coğrafya ve Felsefe Şubeleri (Bölümleri) tedrisata başlamıştır. Bu şubelerde öğretim süresi üç yıldır. Mezun olanlar imtihanla ve tez hazırlayarak icazet (doktora) alabiliyorlardı.⁵

Bu dönemde Edebiyat şubesinde okutulan dersler şunlardır: “Türk Tarih-i Edebiyatı, Arap Tarih-i Edebiyatı, İran Tarih-i Edebiyatı, Türk Lisaniyatı Tarihi, Şerh-i Mütân-i Edebiye, Garp Tarih-i Edebiyatı, Alman Edebiyatı, İngiliz Edebiyatı, Mehâsin.”⁶

1922’de Edebiyat Fakültesi Edebiyat Şubesi müderrislerinden Yahya Kemal Bey tarafından, Mustafa Kemal Atatürk’e fahri müderrislik (profesörlük) payesinin verilmesi teklif edilmiş, Fakülte Kurulu’nda bu teklif oy birliğiyle kabul edilmiştir.⁷

1922-1923 ders yılında Edebiyat Fakültesi’nin Edebiyat Şubesi’nde şu dersler okutulmaktaydı: “Türk Edebiyatı Tarihi (Temmuz 1922’ye kadar Cenab Şehabeddin, sonra Yahya Kemal, M. Fuad Köprülü), Batı Edebiyatı Tarihi (Yahya Kemal, sonra Yusuf Şerif), İran Edebiyatı Tarihi (Temmuz 1922’ye kadar Hüseyin Daniş, daha sonra Veled Çelebi), Metin Şerhi (Ömer Ferid, sonra Ali Ekrem), Türk Dili (Necib Asım), Arap Edebiyatı Tarihi (Şevket, sonra İsmail Saib), Fransız Edebiyatı Tarihi (Yusuf Şerif), Alman Edebiyatı Tarihi (Cemil), İngiliz Edebiyatı Tarihi (Barsamyan).”⁸

31 Mayıs 1933 tarihli kanun ile İstanbul Darülfünunu lağvedilmiştir. Ancak Darülfünun 31 Temmuz 1933’e kadar tedrisata devam etmiş ve 1 Ağustos 1933’ten itibaren “Üniversite” dönemi başlamıştır. Yeni kanunla Edebiyat Fakültesi’nde “Disiplin” adı verilen 11 bölüm kurulmuştur.⁹ Bu bölümlerden birisi de Türkoloji Disiplini (Türk Di-

3 Ali İhsan Gencer ve Ali Arslan, *a.g.e.*, s. 11.

4 Bkz. Ali Arslan, “Türkiye’de Üniversitenin Kuruluşu ve Yönetimindeki Değişiklikler (1869-1946)”, *Yeni Türkiye*, 1999, sy. 23-24, s. 408-431. Ancak, bu konu üzerinde Meclis bir düzenleme yapmamıştı. 21 Nisan 1924 tarihinde 394 sayılı kanunla İstanbul Darülfünü’na idarî ve malî özerklik tanınmıştı (Ali İhsan Gencer ve Ali Arslan, *a.g.e.*, s. 37).

5 Ali Arslan, *Dârü’l-Fünûn’dan Üniversiteye*, s. 184.

6 Ali İhsan Gencer ve Ali Arslan, *a.g.e.*, s. 35.

7 Ali Arslan, “Osmanlı Darülfünunu”, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. V, s. 297-305.

8 M. Taner Tarhan ve Ö. Faruk Akün, “Edebiyat Fakültesi”, *DİA*, c. X, İstanbul 1994, s. 401.

9 Üniversite reformundan önce Edebiyat Fakültesi’nin 14 müderris, 4 muallim, 6 asistandan ibaret bulunan kadrosu, kanun 1 Ağustos 1933’te yürürlüğe girdiğinde 6 profesör, 6 aday profesör, 4 muallim ve 5 yabancı profesör olarak yeniden yapılandırılmıştır. (M. Taner Tarhan ve Ö. Faruk Akün, *a.g.md.*, s. 402).

li ve Edebiyatı Bölümü)'dir. Bu Disiplinin başkanı -aynı zamanda Edebiyat Fakültesi Dekanlığına da atanan- Ord. Prof. Köprülüzade Mehmed Fuad idi.¹⁰ Üniversite reformu sonrasında, Edebiyat Bölümü'nde 1914'ten beri "Türk Edebiyatı Tarihi, Âsâr-ı Edebiyye Tedkikâtı, İran Edebiyatı Tarihi" derslerini veren Müderris Ömer Ferid [Kam] ile 1910'dan bu yana "Şerh-i Mütûn, Nazariyyât-ı Edebiyye" derslerini okutan Müderris Ali Ekrem [Bolayır] üniversiteden uzaklaştırılmışlardır.

Türkoloji Disiplini "Türk Dili Filolojisi" ve "Türk Edebiyatı" olmak üzere iki kürsüden oluşuyordu. Türk Dili Kürsüsü'nde Prof. Dr. Reşid Rahmeti Arat, Prof. Ragıp Hulusi Özdem, Doç. Dr. Ahmet Caferoğlu; Türk Edebiyatı Kürsüsü'nde ise Prof. İsmail Hikmet Ertaylan, Doç. Dr. Ali Nihat Tarlan gibi öğretim üyeleri bulunuyordu.

Bu dönemde Türkoloji Disiplini'nde okutulan dersler şunlardı: "Türk Dili ve Edebiyatı Tarihi, Altay Şiveleri Üzerinde Dil Araştırmaları, Orhun Kitabeleri Üzerine Dil Araştırmaları, Kazak Şivesi Üzerine Dil Araştırmaları, Uygur Metinleri Üzerine Dil Araştırmaları, Lenguistiğe Giriş, Divanlar Üzerinde Tatbikat, Metinler Şerhi, Bidayeten VII. Asra Kadar Türk Şive ve Lehçeleri İnkişaf Tarihi, Türk Şiveleri Tasnifi, Arap-Fars Filolojisi, Farsça, Arapça."¹¹

1939 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanının 100. yılı münasebetiyle Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde Yeni Türk Edebiyatı Kürsüsü kuruldu. Kürsü başkanlığına da Ahmet Hamdi Tanpınar getirildi. Bu kürsünün kurulması neticesinde Bölüm, "Eski Türk Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı ve Türk Dili" adlı üç Anabilim Dalına ayrılmış oldu. Ancak Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun olmak için dört sertifika sahibi olmak gerektiğinden dolayı 1950 yılında Türk Dili Kürsüsü de Eski Türk Dili Kürsüsü ve Yeni Türk Dili Kürsüsü olmak üzere ikiye ayrıldı. Böylece Bölümde dört Anabilim Dalı teşekkül etmiş oldu.

Eski Türk Dili Kürsüsü'nün Başkanlığına Prof. Dr. Reşid Rahmeti Arat, Yeni Türk Dili Kürsüsü'nün başkanlığına ise Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu getirildi.

6 Kasım 1981 tarihinde 2547 sayılı kanunla üniversitelerde kürsü sistemi kaldırılarak bölüm sistemi getirildi. Buna göre Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü; Eski Türk Dili, Yeni Türk Dili, Eski Türk Edebiyatı ve Yeni Türk Edebiyatı olmak üzere dört anabilim dalından oluşan bir bölüm halini aldı. 1996 yılında Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı da ayrı bir anabilim dalı olarak faaliyetlerine başladı.

10 M. Fuat Köprülü, 1913 yılı sonlarında İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'nde hocalığa başladı. 1924'te Edebiyat Fakültesi dekanlığına atandı. 22 Mart 1924'te Maarif Vekâleti müsteşarlığına atandı. Bu görevde iken Türkiyat Enstitüsü'nün kurulmasını sağladı. 13 Kasım 1924'te müsteşarlıktan istifa etti. 1931'de yüksek tahsil diploması olmadığı gerekçesiyle dekanlıktan uzaklaştırıldı. 1933 üniversite reformuyla ordinaryüslüğe yükseltildi ve yeniden Edebiyat Fakültesi dekanı olarak atandı. 1941'de -milletvekili olarak memlekete hizmeti tercih ettiği için- Üniversiteden ayrıldı. Bazı önemli eserleri şunlardır: *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İstanbul, 1919; *Türk Edebiyatı Tarihi (Birinci Kitap: Kable'l-İslâm Türk Edebiyatı)*, İstanbul, 1920; *İkinci Kitap: Ba'de'l-İslâm Türk Edebiyatı*, İstanbul, 1921); *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul, 1934; *Türk Saz Şairleri Antolojisi*, 3 cilt, İstanbul, 1940-1941, 1962; *Ali Şir Nevayî*, İstanbul, 1941. Bkz. Ömer Faruk Akün, "Mehmed Fuad Köprülü", *DİA*, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 471-486.

11 Ali Arslan, *Dârü'l-Fünûndan Üniversiteye*, s. 414.

Bölümde 1946 yılından beri *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* adlı bilimsel bir dergi yayımlanmaktadır. 2006 yılında 34. sayısı yayımlanan dergi, 30'uncu sayıdan itibaren, yurt içinden ve yurt dışından, birbirinden değerli 39 öğretim üyesinin hakem kurulumunda yer aldığı, Uluslararası Hakemli Dergi niteliğini kazanmıştır.

Geçtiğimiz senelerde Edebiyat Fakültesi'ndeki diğer seminer kitaplıklarıyla birleştirilerek yeni bir birime taşınan Türk Dili ve Edebiyatı Seminer Kitaplığı 2007 yılı itibarıyla yeniden Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü koridoruna taşınmış ve yeni düzenleme sonunda "Mehmet Akif Ersoy İhtisas Kitaplığı" adını almıştır. Kitaplıkta şu an 7577 kitap bulunmaktadır.¹²

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde hâlen 13 Profesör, 7 Yardımcı Doçent, 2 Dr. Araştırma Görevlisi ve 10 Araştırma Görevlisi görev yapmaktadır. Ayrıca 4 adet de 35. maddeye göre doktora yapan araştırma görevlisi bulunmaktadır. Bölüm başkanlığı görevini 2002 yılından bu yana Prof. Dr. Mustafa Özkan yürütmektedir.

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü beş anabilim dalında eğitim, öğretim ve araştırma faaliyetlerine devam etmektedir:

I. Eski Türk Dili Anabilim Dalı

1950 yılında Türk Dili Kürsüsü'nün ikiye ayrılması ile kurulan Eski Türk Dili Anabilim Dalı'nda, başlangıçtan zamanımıza kadar Türk yazı dilinin devreleri, Türkiye dışındaki eski ve yeni Türk lehçeleri genel öğretim konusu olarak işlenir. Gök-türkçe, Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harizm Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Kıpçak Türkçesi ve Çağdaş Türk Lehçeleri metinleri okutulur. Türkiye dışı Türk kavimleri hakkında genel bilgiler verilir; ayrıca Türk dilinin başka dillerle ilişkileri de incelenir.¹³

Kuruluşundan bu yana Anabilim Dalı'nda şu hocalar görev yapmışlardır: Prof. Dr. Reşid Rahmeti Arat (1933-1964), Prof. Dr. Muharrem Ergin (1950-1990), Doç. Dr. Ali Fehmi Karamanlıoğlu (1954-1973), Prof. Dr. Kemal Eraslan (1965-1982). Anabilim Dalı'nda asistan olarak görev yapan; ancak doktoralarını tamamladıktan sonra eğitim ve araştırma faaliyetlerini yurt içinde veya dışındaki çeşitli üniversitelerde sürdüren öğretim üyelerinin isimleri şunlardır: Dr. Günay Karaağaç (1978-1987), Dr. Cevdet Eralp Alışık (1985-1992), Dr. Mehmet M. Tulum (1990-2004), Dr. Selahittin Tolkun (1993-2002), Dr. İbrahim Akış (1994-1999).

Hâlihazırda şu öğretim üye ve yardımcıları Eski Türk Dili Anabilim Dalı'nda görev yapmaktadırlar: Prof. Dr. Nuri Yüce (başkan), Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya, Yrd. Doç. Dr. Özcan Tabaklar, Arş. Gör. Aslı Uygun, Arş. Gör. Ümran Yaman.

12 Bu düzenlemelerden önce Türk Dili ve Edebiyatı Seminer Kitaplığı'nda 4500'ü eski harfli basma olmak üzere 12000 kitap, 90 yazma ve 100 farklı süreli yayın bulunmaktaydı. Bkz. *Edebiyat Fakültesi, 1994-1995 Ders Yılı Öğrenci Kılavuzu*, İstanbul 1994, s. 44. Yazmalar ve eski harfli basmalar Edebiyat Fakültesi'nde oluşturulan Nadir Eserler Bölümüne nakledilmiştir.

13 *Edebiyat Fakültesi, 1994-1995 Ders Yılı Öğrenci Kılavuzu*, s. 24.

Geçmişten Bugüne Eski Türk Dili Anabilim Dalı Öğretim Üyelerince Yapılmış Bilimsel Yayınlar (Kitap) Seçkisi¹⁴

- Arat, Reşid Rahmeti, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar - Uygur Devrine Ait Dil Örnekleri: Altun Yaruk*, İstanbul 1936.
- Arat, Reşid Rahmeti, *Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu*, İstanbul 1936.
- Arat, Reşid Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul 1936 (W. G. Bang ile).
- Arat, Reşid Rahmeti, *Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig - I (Metin)*, İstanbul, 1947.
- Arat, Reşid Rahmeti, *Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki, Atabetü'l-Hakâyık*, Ankara, 1951.
- Arat, Reşid Rahmeti, *Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig - II (Çeviri)*, Ankara, 1959.
- Arat, Reşid Rahmeti, *Baburnâme*, İstanbul, 1970.
- Eraslan, Kemal, *Eski Türkçe'de İsim-Fiiller*, İstanbul 1980.
- Eraslan, Kemal, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara, 1983.
- Eraslan, Kemal, *Ali Şîr Nevâyî, Mizânü'l-Evzân*, Ankara, 1993.
- Eraslan, Kemal, *Ali Şîr Nevâyî, Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve*, Ankara, 1996.
- Eraslan, Kemal, *Mevlâna Sekkâkî Divanı*, Ankara, 1999.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, c. I: Ankara, 1958, c. II: Ankara, 1963.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, 1958.
- Ergin, Muharrem, *Osmanlıca Dersleri*, İstanbul 1962.
- Ergin, Muharrem, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1970.
- Ergin, Muharrem, *Azerî Türkçesi*, İstanbul 1971.
- Ergin, Muharrem, *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul, 1980.
- Ergin, Muharrem, *Oğuz Kağan Destanı (Metin-Tercüme-Sözlük)*, İstanbul 1988.
- Karmanlıoğlu, Ali Fehmi, *Türk Dili, Nereden Geliyor, Nereye Gidiyor*, İstanbul 1972.
- Karmanlıoğlu, Ali Fehmi, *Seyf-i Sarâyî, Gülistan Tercümesi*, İstanbul, 1978.
- Karmanlıoğlu, Ali Fehmi, *Muînü'l-Mürîd*, İstanbul 2006.
- Sertkaya, Osman F., *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Ankara, 1995.
- Sertkaya, Osman F., *Eski Türklerde Para*, İstanbul, 2006 (Rysbek Alimov ile).
- Sertkaya, Osman F., *Dede Korkut Kitabı'nın Dresden Nüshasının "Giriş" Bölümü (Metnin Transkripsiyonu ve Açıklama Notları)*, İstanbul, 2006.
- Tabaklar, Özcan, *Türkmen Bilmeceleleri (Çeviri), (Hoca Geldi Nurmıradov-Tapmaçlar)*, İstanbul, 2003.
- Yüce, Nuri, *Gerundien im Türkischen. Eine morphologische und syntaktische Untersuchung*, İstanbul, 1999.

14 Bölüm öğretim üyelerinin Türkoloji ilmine ve Türk kültürüne yaptıkları çok yönlü katkıların bir kısmını aktarmayı amaçlayan bu bölümde, hacim sıkıntısı sebebiyle tez ve makale çalışmalarına yer verilmemiştir.

Yüce, Nuri, *Mukaddimetü'l-Edeb, Hvârizm Türkçesi ile tercümeli Şuşter nüshası*, Ankara, 1988.

II. Yeni Türk Dili Anabilim Dalı

1950 yılında Türk Dili Kürsüsü'nün ikiye ayrılması ile kurulan Yeni Türk Dili Anabilim Dalı'nda Türkçenin hem tarihî hem de modern dönemlerine ait karşılaştırmalı dil eğitim ve öğretimi yapılır. Türkçenin özellikle Batı Türkçesi devresi üzerinde durulur; Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi devrelerine ait gramer ve metin incelemeleri yapılır; Anadolu ağızları ve Batı Türkçesinin son devresini oluşturan Türkiye Türkçesi ve grameri üzerine dersler okutulur. Ayrıca dil tarihi, dil bilgisi, sözlük bilimi, lehçe bilimi, anlam bilimi, dil bilimi gibi alanlarda lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim-öğretim yapılmakta ve bilimsel araştırmalarda bulunmaktadır.

Yeni Türk Dili Anabilim Dalı'nda 1950'den 1974'e kadar Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, 1974-1983 yıllarında Prof. Dr. Saadettin Buluç, 1983 yılında kısa sürelerle Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu ve Doç. Dr. Mertol Tulum, 1983-1997 yıllarında da Prof. Dr. Kemal Eraslan kürsü başkanlığı yapmışlardır. 1997'den itibaren Prof. Dr. Mustafa Özkan anabilim dalı başkanlığı görevini yürütmektedir.

Yeni Türk Dili Anabilim Dalı'nda şu öğretim üyeleri görev yapmışlardır: Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu (1924-1973), Prof. Dr. Saadettin Buluç (1938 - 1983), Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş (1950-1982), Prof. Dr. Mecdud Mansuroğlu (1939-1960), Dr. Johannes Benzing, Dr. Janos Eckmann, Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu (1960-1983 / 1994-1996), Prof. Dr. Mertol Tulum (1964-1997), Doç. Dr. Ahmet Topaloğlu, Prof. Dr. Kemal Eraslan (1983-1997), Doç. Dr. Hayati Develi (1992-2001). Anabilim Dalı'nda asistan veya okutman olarak görev yapan; ancak doktoralarını tamamladıktan sonra eğitim ve araştırma faaliyetlerini yurt içinde veya dışındaki çeşitli üniversitelerde devam ettiren öğretim üyelerinin isimleri şunlardır: Dr. Mehmet Gümüşkılıç (1990-1998), Dr. Mustafa Koç (okutman, 1995-2002).

Hâlihazırda şu öğretim üye ve yardımcıları Yeni Türk Dili Anabilim Dalı'nda görev yapmaktadırlar: Prof. Dr. Mustafa Özkan, Prof. Dr. Muhammet Yelten, Prof. Dr. Musa Duman, Yard. Doç. Dr. Hatice Tören, Dr. Enfel Doğan, Arş. Gör. Fatih Kemik, Arş. Gör. Feryal Korkmaz, Arş. Gör. Necip F. Kurt, Arş. Gör. Özlem Demirel (35. madde ile), Arş. Gör. Yusuf Akçay (35. madde ile).

Geçmişten Bugüne Yeni Türk Dili Anabilim Dalı Öğretim Üyelerince Yapılmış Bilimsel Yayınlar (Kitap) Seçkisi

Caferoğlu, Ahmet, Ebû Hayyân, *Kitâbü'l-İdrâk li-lisâni'l-etrâk*, İstanbul, 1931.

Caferoğlu, Ahmet, *Türk Dili Tarihi Notları I*, İstanbul, 1943; *Türk Dili Tarihi Notları II*, İstanbul 1947 (Genişletilmiş 2. bs.: *Türk Dili Tarihi I*, İstanbul, 1958; *Türk Dili Tarihi II*, İstanbul, 1964).

Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, 1968.

Develi, Hayati, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Türkçesi'nde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, Ankara, 1995.

- Develi, Hayati, *Sâî Mustafa Çelebi, Yapılar Kitabı, Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye*, İstanbul 2002.
- Duman, Musa, *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre XVII. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, Ankara, 1995.
- Duman, Musa, *Birgili Muhammed Efendi, Vasiyyet-name*, İstanbul, 2000.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, İstanbul, 1968.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul, 1972.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Ankara, 1991.
- Mansuroğlu, Mecdud, *Dehhânî ve Manzumeleri*, İstanbul, 1947.
- Mansuroğlu, Mecdud, *Ahmed Fakih, Çarhnâme*, İstanbul, 1956.
- Mansuroğlu, Mecdud, *Dil İnkılapları ve Türkiye'de Dil Yeniliği*, İstanbul, 1956.
- Mansuroğlu, Mecdud, *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul, 1958.
- Özkan, Mustafa, *Cinânî, Cilâü'l-Kulûb*, İstanbul, 1990.
- Özkan, Mustafa, *Mahmud b. Kâdî-i Manyas, Gülistan Tercümesi*, Ankara, 1993.
- Özkan, Mustafa, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul, 1994.
- Özkan, Mustafa, *Tarih İçinde Türk Dili*, İstanbul, 1997.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Osmanlıca I, Eski Yazı, Gramer, Metinler*, İstanbul, 1962.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i*, İstanbul, 1963.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Şeyhi, Hayatı ve eserleri, Eserlerinden seçmeler*, İstanbul, 1968.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Şeyhî'nin Harnâme'si*, İstanbul, 1971.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Yunus Emre Divanı*, İstanbul, 1972.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul, 1977.
- Topaloğlu, Ahmet, *Muhammed b. Hamza, (XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış) Kur'an Tercümesi*, c. I: Ankara, 1976; c. II: Ankara, 1978.
- Tören, Hatice, *Ali Şîr Nevâyî, Sedd-i İskenderî*, Ankara, 2001.
- Tulum, Mertol, *Sinân Paşa, Tazarru'nâme*, İstanbul, 1973.
- Tulum, Mertol, *Tursun Bey, Târih-i Ebü'l-Feth*, İstanbul, 1977.
- Tulum, Mertol, *Nev'î Divanı*, İstanbul 1977 (M. Ali Tanyeri ile).
- Tulum, Mertol, *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul (Menâkıbü'l-Kudsiyye Üzerinde Bir Deneme)*, İstanbul 2000.
- Tulum, Mertol, *Surname-i Vehbi: A Miniature Illustrated Manuscript of an 18th Century festival in Ottoman İstanbul*, Bern 2001 (İngilizceye çeviren: Robert Bragner) (2 cilt).
- Yelten, Muhammed, *Şirvanlı Mahmud, Kitâb-ı Kemâliyye*, İstanbul, 1993.
- Yelten, Muhammed, *Târih-i İbn-i Kesir Tercümesi*, Ankara, 1998.
- Yelten, Muhammed, *Nevizâde Atâyî, Sohbetü'l-Ebkâr*, İstanbul, 1999.

III. Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı

1939 yılında Türk Edebiyatı Kürsüsü'nün Eski Türk Edebiyatı ve Yeni Türk Edebiyatı olarak ikiye ayrılmasıyla Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü teşekkül etmiştir. Bu dö-

nemde Prof. İsmail Hikmet Ertaylan ve Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü'nde görev yapmaktaydılar. Yukarıda geçtiği gibi Darülfünun devrinde Ömer Ferid [Kam] ile Ali Ekrem [Bolayır] o zamanlar tek bir kürsü olarak faaliyet gösteren Türk Edebiyatı Kürsüsü'nde görev yapıyorlardı. Ancak bu iki müderris 1933 tarihli üniversite reformuyla birlikte görevden uzaklaştırılmışlardır.

Değişik tarihlerde Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı'nda görev yapan öğretim üyeleri ve çalıştıkları tarihler şöyledir: Prof. İsmail Hikmet Ertaylan (1939-1958), Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan (1933-1972), Prof. Dr. Fahir İz (1939-1970), Prof. Dr. Abdülkadir Karahan (1947-1983), Prof. Dr. Ali Alparslan (1959-1989), Doç. Dr. Mehmed Çavuşoğlu (1963-1986), Dr. Günay Kut (1961-1970), Dr. Amil Çelebiloğlu (1966-1971), Doç. Dr. Şeyma Güngör (1977-1996), Dr. Mehmet (Çelik) Kutalmış (Eski Türk Dili alanında, 1988-1998).

Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı'nın başkanlığını 1939'dan 1972'ye kadar Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan yapmıştır. 1972-1983 yılları arasında kürsü başkanı Prof. Dr. Abdülkadir Karahan'dır. 1983-1989 yılları arasında Prof. Dr. Ali Alparslan Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı başkanlığı görevini deruhte etmiştir. 1989'dan itibaren bu görevi Prof. Dr. Kemal Yavuz yürütmektedir.

Anadolu'da gelişen klasik Türk edebiyatının gelişme evrelerini, özelliklerini ve büyük edebî şahsiyetlerini araştırma konusu edinen Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı'nda okutulan dersler, edebiyat tarihleri ve metin şerhleri olarak ikiye ayrılabilir. XI.-XIV. Yüzyıl Edebiyat Tarihi, XV. Yüzyıl Edebiyat Tarihi, XVI. Yüzyıl Edebiyat Tarihi, XVII. Yüzyıl Edebiyat Tarihi, XVIII. Yüzyıl Edebiyat Tarihi başlıkları altında Türk Edebiyatının değişik dönemleri incelenmektedir. Metin şerhleri de yüzyıllara göre ayrılmakla beraber (XIII.-XVI. Yüzyıllar ve XVII.-XVIII. Yüzyıllar) konulara göre de değişiklik göstermektedir: Tasavvufî Metin Şerhi, Eski Türk Edebiyatı ve Toplum İlişkileri, Edebiyat Çevreleri, Tercüme Edebiyatı vb. Nazım şekilleri ile ilgili dersler de Anabilim Dalında okutulmaktadır: Edebî Sanatlar ve Nazım Bilgisi, Klasik Edebiyat Bilgisi, Eski Türk Edebiyatında Mesneviler, Tezkireler, Belâgat, Eski Türk Edebiyatının Poetikası vb.

Hâlihazırda şu öğretim üye ve yardımcılarını Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı'nda görev yapmaktadırlar: Prof. Dr. Kemal Yavuz, Prof. Dr. Muhammet Nur Doğan, Prof. Dr. A. Atilla Şentürk, Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç, Prof. Dr. A. Azmi Bilgin, Yard. Doç. Dr. Cemal Aksu, Dr. Murat A. Karavelioğlu, Arş. Gör. Fatih Tıgılı, Arş. Gör. Esra Egüz, Arş. Gör. Mücahit Kaçar.

Geçmişten Bugüne Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyelerince Yapılmış Bilimsel Yayınlar (Kitap) Seçkisi

Bilgin, A. Azmi, *Nazmü'l-Hilâfiyyât Tercümesi*, Ankara, 1996.

Bilgin, A. Azmi, *Terceme-i Pendnâme-i Attâr*, İstanbul, 1998.

Bilgin, A. Azmi, *Ümmî Sinan Divanı (İnceleme-Metin)*, İstanbul, 2000.

Bilgin, A. Azmi, *Divân-ı Seyyid Nigârî*, İstanbul, 2003.

Çavuşoğlu, Mehmed, *Necâtî Bey Divanının Tahlili*, İstanbul, 1971.

Çavuşoğlu, Mehmed, *Yahyâ Bey, Dîvân*, İstanbul, 1977.

- Çavuşoğlu, Mehmed, *Yahyâ Bey, Yusuf u Zeliha*, İstanbul, 1979.
- Çavuşoğlu, Mehmed, *Amrî, Dîvân*, İstanbul, 1979.
- Çavuşoğlu, Mehmed, *Vasfî, Dîvân*, İstanbul, 1980.
- Çavuşoğlu, Mehmed, *Divanlar Arasında*, Ankara, 1981.
- Çavuşoğlu, Mehmed, *Hayretî, Dîvân*, İstanbul, 1981 (M. Ali Tanyeri ile).
- Çavuşoğlu, Mehmed, *Helâkî, Dîvân*, İstanbul, 1982.
- Çavuşoğlu, Mehmed, *Zâtî Dîvânı*, 3 cilt, İstanbul, 1987 (M. Ali Tanyeri ile).
- Çavuşoğlu, Mehmed, *Üsküplü İshak Çelebi, Dîvân*, İstanbul, 1990 (M. Ali Tanyeri ile).
- Doğan, Muhammed Nur, *Leylâ ve Mecnûn*, İstanbul, 1996.
- Doğan, Muhammed Nur, *Fuzulî'nin Poetikası*, İstanbul, 1997.
- Doğan, Muhammed Nur, *Şeyhülislâm İshak ve Divanı*, İstanbul, 1997.
- Doğan, Muhammed Nur, *Lâle Devri Şairi Şeyhülislâm Es'ad ve Divanı*, İstanbul, 1997.
- Doğan, Muhammed Nur, *Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk -Metin, Nesre Çeviri, Notlar ve Açıklamalar-*, İstanbul, 2002.
- Doğan, Muhammed Nur, *Fatih Divanı ve Şerhi*, İstanbul, 2004.
- Ertaylan, İsmail Hikmet, *Yusuf-ı Meddâh, Varka ve Gülşah*, İstanbul, 1945.
- Ertaylan, İsmail Hikmet, *Beşir Çelebi, Tevârih-i Al-i Osman*, İstanbul, 1946.
- Ertaylan, İsmail Hikmet, *Divan-ı Sultan Hüseyin Baykara*, İstanbul, 1946.
- Ertaylan, İsmail Hikmet, *Hurufî Edebiyatı Örnekleri I, Gencnâme-i Refî'i*, İstanbul, 1946.
- Ertaylan, İsmail Hikmet, *Mesnevî-i Penâhî*, İstanbul, 1946.
- Ertaylan, İsmail Hikmet, *Tarih-i Edirne: Hikâyet-i Beşir Çelebi*, İstanbul, 1946.
- Ertaylan, İsmail Hikmet, *Maârifnâme-i Sinan Paşa*, İstanbul, 1949.
- Ertaylan, İsmail Hikmet, *Falname*, İstanbul, 1951.
- Ertaylan, İsmail Hikmet, *Ahmed-i Dâî'nin Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1952.
- Ertaylan, İsmail Hikmet, *Ali, Yusuf ile Züleyha*, İstanbul, 1960.
- Ertaylan, İsmail Hikmet, *Behcetü'l-Hadâik fî Tekmiletü's-Şakâyık*, İstanbul, 1960.
- Ertaylan, İsmail Hikmet, *Hatiboğlu, Bahrü'l-Hakâyık*, İstanbul, 1960.
- Ertaylan, İsmail Hikmet, *Lutfî Divanı*, İstanbul, 1960.
- Ertaylan, İsmail Hikmet, *İlâhî, Abdullah, İlâhî Divanı*, İstanbul, 1961.
- Ertaylan, İsmail Hikmet, *Sultan Cem*, İstanbul, 1961.
- İz, Fahir, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, İstanbul, 1964.
- İz, Fahir, *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, c. I: 1966, c. II: 1967.
- İz, Fahir, *Saltuknâme*, 7 cilt, A.B.D., 1974-1984.
- Karahan, Abdülkadir, *Fuzulî - Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul, 1949 (Genişletilmiş baskı: Ankara, 1989).
- Karahan, Abdülkadir, *Câmî'nin Erbaîn'i ve Türkçe Tercümeleri*, İstanbul, 1952.
- Karahan, Abdülkadir, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, İstanbul, 1954.
- Karahan, Abdülkadir, *Figânî ve Divançesi*, İstanbul, 1966.
- Karahan, Abdülkadir, *Nefî Divanı'ndan Seçmeler*, İstanbul, 1972.

- Karahan, Abdülkadir, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul, 1980.
- Karahan, Abdülkadir, *Şırazlı Hafız ve Şiirlerinden Seçmeler*, İstanbul, 1988.
- Karahan, Abdülkadir, *Türk Kültürü ve Edebiyatı*, İstanbul, 1988.
- Saraç, M. A. Yekta, *Şeyhülislam Kemal Paşazade, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri*, İstanbul, 1995.
- Saraç, M. A. Yekta, *Edebiyat Terimleri- İstilahât-ı Edebiyye*, İstanbul, 1996.
- Saraç, M. A. Yekta, *Klâsik Edebiyat Bilgisi-Belâgat*, İstanbul, 2000.
- Saraç, M. A. Yekta, *Emrî Divanı*, İstanbul, 2002.
- Saraç, M. A. Yekta, *Âşık Paşazâde, Tevârih-i Âl-i Osman (Osmanoğullarının Tarihi)*, İstanbul, 2003 (Kemal Yavuz ile).
- Şentürk, A. Atilla, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, İstanbul, 1999.
- Şentürk, A. Atilla, *XVI. Asra Kadar Osmanlı Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, İstanbul, 2002.
- Şentürk, A. Atilla, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 2004 (Ahmet Kartal ile).
- Tarlan, Ali Nihat, *Şeyhî Divanını Tetkik*, c. I: İstanbul, 1934, c. II: 1936.
- Tarlan, Ali Nihat, *Divan Edebiyatında Muamma*, İstanbul, 1936.
- Tarlan, Ali Nihat, *Divan Edebiyatında Tevhidler*, 4 Fasikül, İstanbul, 1936.
- Tarlan, Ali Nihat, *Metin Tamiri*, İstanbul 1937.
- Tarlan, Ali Nihat, *Ali Şîr Nevâyî*, İstanbul 1942.
- Tarlan, Ali Nihat, *Hayâlî Divanı*, İstanbul, 1945.
- Tarlan, Ali Nihat, *Fuzulî Divanı; Gazel, Musammat, Mukatta ve Rubai Kısmı*, İstanbul, 1950.
- Tarlan, Ali Nihat, *Necatî Beg Divanı*, İstanbul, 1963.
- Tarlan, Ali Nihat, *Ahmed Paşa Divanı*, İstanbul, 1966.
- Tarlan, Ali Nihat, *Zâtî Divanı*, c. I: İstanbul, 1968, c. II: İstanbul, 1970.
- Yavuz, Kemal, *Mesnevî-i Murâdiyye; Muînî Çevirisi*, Ankara, 1982.
- Yavuz, Kemal, *Şeyhoğlu, Kenzî'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, Ankara, 1991.
- Yavuz, Kemal, *Âşık Paşa, Garib-name*, 4 cilt, İstanbul, 2000.
- Yavuz, Kemal, *Örneklerle XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı, Mir Celal Firidun Hüseyinov*, İstanbul, 2000 (Erol Ülgen ile).
- Yavuz, Kemal, *Âşık Paşazâde, Tevârih-i Âl-i Osman (Osmanoğullarının Tarihi)*, İstanbul, 2003 (M. A. Yekta Saraç ile).

IV. Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde 1939 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanının 100. yılı münasebetiyle Yeni Türk Edebiyatı Kürsüsü kurulmuş, kürsü başkanlığına da Ahmet Hamdi Tanpınar getirilmiştir. Tanpınar'ın 1962 yılında ölümü üzerine Prof. Dr. Mehmet Kaplan kürsü başkanı olmuş, bu görevini yaş haddinden emekli olduğu 1983 tarihine kadar sürdürmüştür. Prof. Dr. Mehmet Kaplan'dan sonra anabilim dalı başkanlığına Prof. Dr. Ömer Faruk Akün atanmıştır. 1993 yılında emekliye ayrılan Prof. Dr. Ömer Faruk Akün'den sonra aynı yıl Prof. Dr. Kâzım Yetiş anabilim dalı başkanı olmuş

ve bu görevini 1999 yılına kadar sürdürmüştür. 1999 yılında Prof. Dr. Necat Birinci anabilim dalı başkanı olmuş ve Millî Eğitim Bakanlığı Müsteşarı olarak atandığı 2003 yılına kadar bu görevini devam ettirmiştir. Prof. Dr. Kâzım Yetiş hâlen Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanlığı görevini deruhte etmektedir.

Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı'nda şu öğretim üyeleri görev yapmışlardır: Prof. Ahmet Hamdi Tanpınar (1939-1962), Prof. Dr. Mehmet Kaplan (1939-1984), Prof. Ali Canip Yöntem (1943-1950), Prof. Dr. Ömer Faruk Akün (1951-1993), Prof. Dr. Birol Emil (1961-1982), Doç. Dr. İnci Enginün (1964-1984), Doç. Dr. Zeynep Kerman (1967-1988), Dr. Abdullah Uçman (1974-1984), Prof. Dr. Necat Birinci (1978-2004), Dr. Sema Uğurcan (okutman, 1981-1984), Yard. Doç. Dr. Emel Aşa (1986-1998), Yard. Doç. Dr. Erol Ülgen (1991-2004).

Hâlihazırda şu öğretim üye ve yardımcıları Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı'nda görev yapmaktadırlar: Prof. Dr. Kâzım Yetiş, Prof. Dr. M. Fatih Andı, Yard. Doç. Dr. Ali Şükrü Çoruk, Yard. Doç. Dr. Nuri Sağlam, Yard. Doç. Dr. İsmail Karaca, Arş. Gör. Bahattiyar Aslan (35. madde ile), Arş. Gör. Çilem Tercüman, Arş. Gör. Mehmet Samsakçı.

Geçmişten Bugüne Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyelerince Yapılmış Bilimsel Yayınlar (Kitap) Seçkisi

- Akün, Ömer Faruk, *Namık Kemal'in Mektupları*, İstanbul, 1972.
- Akün, Ömer Faruk, *Türk Dili Karşısında Türk Münevverleri*, İstanbul, 1988.
- Andı, M. Fatih, *Ara Nesil Şairi Mehmed Celâl, Hayatı, Görüşleri, Şiirleri*, İstanbul, 1995.
- Andı, M. Fatih, *Servet-i Fünûn'a Kadar Yeni Türk Şiirinde Şekil Değişimleri*, İstanbul, 1997.
- Andı, M. Fatih, *Edebiyat Araştırmaları-I*, İstanbul, 2000.
- Birinci, Necat, *Kahramanlık Şiirleri Antolojisi*, İstanbul, 1987.
- Birinci, Necat, *Nabizâde Nâzım*, Ankara, 1987.
- Birinci, Necat, *Faruk Nafiz*, İstanbul, 1993.
- Birinci, Necat, *Edebiyat Üzerine İncelemeler*, İstanbul, 2000.
- Çoruk, Ali Şükrü, *Cumhuriyet Devri Türk Romanında Beyoğlu*, İstanbul, 1995.
- Kaplan, Mehmet, *Tevfik Fikret ve Şiirleri*, İstanbul, 1946 (genişletilmiş baskı 1971).
- Kaplan, Mehmet, *Namık Kemal, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1948.
- Kaplan, Mehmet, *Şiir Tahlilleri I (Akif Paşa'dan Yahya Kemal'e)*, İstanbul, 1954.
- Kaplan, Mehmet, *Şiir Tahlilleri II (Cumhuriyet Devri Türk Şiiri)*, İstanbul, 1965 (genişletilmiş baskı: 1973).
- Kaplan, Mehmet, *Hikâye Tahlilleri*, İstanbul, 1979.
- Kaplan, Mehmet, *Kültür ve Dil*, İstanbul 1982.
- Kaplan, Mehmet, *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*, İstanbul, 1963, 1983.
- Kaplan, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, c. I, İstanbul, 1976; c. II, İstanbul, 1987; c. III, İstanbul, 1985).
- Sağlam, Nuri, *Diğerler ki Muharriri Çeşmeler Kâşifi İstanbul Seyyahı Ruşen Eşref Ünaydın*, İstanbul, 2004.

- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Tevfik Fikret: Hayatı, Şahsiyeti, Şiirleri*, İstanbul, 1937.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, c. I, İstanbul, 1949 (genişletilmiş ve gözden geçirilmiş 2. bs., İstanbul, 1956).
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Yahya Kemal*, İstanbul, 1962.
- Ülgen, Erol, *Ahmet Midhat Efendi'de Çalışma Fikri*, İstanbul, 1994.
- Ülgen, Erol, *Şemsi Yastıman, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1995.
- Ülgen, Erol, *Ahmet Midhat Efendi, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 2002.
- Yetiş, Kâzım, *Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*, İstanbul, 1989.
- Yetiş, Kâzım, *Mehmet Akif'in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler*, Ankara, 1992.
- Yetiş, Kâzım, *Talim-i Edebiyatın Rhétorique ve Edebiyat Nazariyesi Sahasına Getirdiği Yenilikler*, c. I, II, Ankara, 1996.
- Yetiş, Kâzım, *Atatürk ve Türk Dili*, 3 cilt, Ankara, 2005.
- Yetiş, Kâzım, *Belâgattan Retoriğe*, İstanbul, 2006.

V. Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, 1996 yılından itibaren müstakil bir anabilim dalı olarak faaliyetlerine başladı. Müstakil bir anabilim dalı olduktan sonra, daha önce Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı'na bağlı olarak yürütülen çalışmaların, verilen derslerin konuları ve sahaları genişletildi. Anabilim Dalında teorik dersler yanında sahada derleme ve alan araştırmaları yoluyla uygulamalı çalışmalar da yürütülmektedir.

Anabilim Dalında Türk mitolojisi, Türk efsaneleri, Türk destanları, Türk mânîleri, âşık edebiyatı, tekke edebiyatı, masal ve halk hikâyeleri gibi konular üzerinde eğitim, öğretim ve araştırma faaliyetleri yapılmaktadır.

Hâlihazırda şu öğretim üye ve yardımcıları Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı'nda görev yapmaktadırlar: Prof. Dr. Şeyma Güngör (başkan), Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir Emeksiz, Arş. Gör. Ferhat Aslan.

Geçmişten Bugüne Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyelerince Yapılmış Bilimsel Yayınlar (Kitap) Seçkisi

- Emeksiz, Abdülkadir, *Orta Oyunu Kitabı*, İstanbul, 2001.
- Güngör, Şeyma, *Fuzulî: Hadikatü's-Süedâ*, Ankara, 1987.
- Güngör, Şeyma, *Fuzulî'nin Eserlerinde Sosyal Eleştiri*, İstanbul, 2006.
- Güngör, Şeyma, *İstanbul, Meddah Hikâyeleri: 1, Tıflî Efendi*, İstanbul, 2006.
- Güngör, Şeyma, *Türk Halk Edebiyatına Dair*, İstanbul, 2006.

KAYNAKLAR

- Akün, Ö. Faruk, "Mehmed Fuad Köprülü", *DİA*, Ankara, 2003, c. XXVIII, s. 471-486.
- Arslan, Ali, *Dârü'l-Fünûn'dan Üniversiteye*, İstanbul: Kitabevi, 1995.

Türkiye'nin Türkoloji Merkezi: İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Enfel Doğan

Özet

Bu çalışmada, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün tarihçesi ana hatlarıyla verilmiştir. Bölümde “Darülfünun” devrinden, üniversite'nin Cumhuriyet devrimleriyle uyumlu olarak yeniden yapılandırıldığı 1933'e, oradan da günümüzde kadar uzanan süreçte çalışma yapılan alanlar ve etkinlikler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Üniversite tarihi, Türkoloji, Türklük Bilimi.

İlahiyat Fakülteleri Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalları'nda Yapılan Çalışmalar

Alim YILDIZ*

Türk İslam Edebiyatı, Türklerin İslam'ı kabul etmelerinden başlayarak, klasik olarak değişikliğe uğramadan Tanzimat Dönemi'ne ve oradan da çeşitli değişikliklerle günümüze kadar ulaşan din ağırlıklı edebî ürünlerle müellif ve şairleri inceleyen bir bilim dalıdır. Tüm İslâmî ilimlerde olduğu gibi, bu alanın da ilk kaynakları Kur'ân-ı Kerim ile hadislerdir. Kısâs-ı enbiyâlar (siyerler ve diğer peygamberlerin kıssaları), tasavvuf (umumî tasavvuf, tarikat-tekke edebiyatı ve menâkıb-ı evliyâ), devrin ilimleri, yerli malzeme ve İran Edebiyatı da bu edebiyatın diğer kaynaklarıdır. Arapça, Farsça ve dinî ilimler ile bu ilimlere ait ıstılahları bilmenin bu edebiyat için önemi ortadadır.¹ İlahiyat fakültelerinde alınan eğitim göz önünde bulundurulduğunda, yukarıda sınırlarına işaret ettiğimiz dönem içerisinde meydana getirilen edebiyatın incelenmesinde Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı'nın önemi ortaya çıkacaktır.

Cumhuriyet sonrasında 1949'da Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak açılan ilk İlahiyat Fakültesi'nden sonra, dinî eğitim vermek amacıyla çeşitli illerde "İslamî İlimler Fakültesi" ve "Yüksek İslam Enstitüsü" adıyla yeni eğitim kurumları kurulmuştur. 4 Aralık 1981 tarihli *Resmî Gazete*'de yayımlanan 2547 sayılı YÖK kanunu ile Yüksek İslam Enstitüleri ile İslami İlimler Fakülteleri 20 Temmuz 1982 tarihinde, 41 sayılı Kanun Hükmündeki Kararname ile İlahiyat Fakültesi'ne dönüştürülerek bulundukları şehirlerdeki üniversitelere bağlanmıştır.

Günümüzde devlet üniversitelerine bağlı 24 İlahiyat Fakültesi bulunmaktadır. Bunlardan Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin sadece ismi mevcuttur, Osman-gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde ise dekan ve birkaç öğretim elemanından başka kimse bulunmamaktadır. Son birkaç yıldır İnönü ve 100. Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne öğrenci alınmadığı için günümüzde 20 ilahiyat fakültesinde aktif olarak eğitim ve öğretim faaliyeti yapılmaktadır.

İlahiyat Fakültelerinde Temel İslam Bilimleri, Felsefe ve Din Bilimleri ve İslam Tarihi ve Sanatları olmak üzere üç anabilim dalı ve bu anabilim dallarına bağlı olarak bi-

* Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 Bu konuda bkz. Ali Yılmaz, "Eski Harfli Türkçe Kaynaklara Dayalı Araştırmaların Önemi ve Problemleri", *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu*, 27-30 Haziran 1989, Samsun, 1989, s. 385-396.

lim dalları mevcuttur. Bu bilim dallarından biri de İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'na bağlı olan Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı'dır.

Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı'nın kuruluş ve gelişiminde üç eğitim kurumu dikkati çekmektedir. Bunlar; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum İslamî İlimler Fakültesi ve İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'dür.

Türk İslam Edebiyatı alanında ilk çalışmalar kuruluşu açısından ilk ve öncü olması nedeniyle Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde başlamıştır. Fevziye Abdullah Tansel (1912-1988)² ve Necati Lügal (1878-1964)³ bu fakültede alan derslerine giren ilk hocalardır. Alanla ilgili akademik çalışmaları başlatan ve doktora derslerine girerek tez hazırlatan ilk hoca ise M. Esad Coşan'dır.⁴

Erzurum İslamî İlimler Fakültesi'nde alanın kuruluş ve gelişiminde M. Kaya Bilgegil (1921-1987)⁵ ve Amil Çelebioğlu (1934-1995)'nin⁶ büyük emek ve gayretleri bulunmaktadır.

İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde ise Ali Nihat Tarlan (1898-1978), Abdülkadir Karahan (1913-2000), Nihat Sami Banarlı (1907-1974) ve Hikmet Özdemir gibi edebiyat tarihimizde iz bırakmış önemli bilim adamları görev yapmalarına rağmen alanın duayeni A. Necla Pekolcay'dır.

Türk İslam Edebiyatı alanında yapılan çalışmalara baktığımızda, ilk doktora tezlerinin M. Kaya Bilgegil'in danışmanlığında 1977'de Erzurum İslamî İlimler Fakültesi'nde, Coşkun Ak, Önder Göçgün ve Naci Sami Okçu tarafından tamamlandığı görülmektedir. Bu üç doktora tezini 1979, 1980 ve 1981'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'de M. Esad Coşan'ın danışmanlığını yapılan Abdulkerim Abdülkadiroğlu, Hikmet Özdemir ve Cemal Muhtar'ın doktora tezleri takip etmiştir.

İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde A. Necla Pekolcay'ın gözetiminde Mustafa Uzun ve Hüsrev Subaşı tarafından yapılan iki doktora tezinin kabul tarihi 1982'dir.

Türk İslam Edebiyatı profesörlerinden Hasan Aksoy 1984, Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş ve H. İbrahim Şener ise doktora tezlerini 1985'te tamamlamışlardır.

Alanla ilgili yapılan yüksek lisans tezlerinden ilki Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Mustafa Kara'nın danışmanlığında 1987'de Kadir Atlansoy, ikincisi ise Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde A. Necla Pekolcay gözetiminde 1991'de Lale Tural tarafından tamamlanmıştır.

İlk doktora tezlerinden itibaren yaklaşık 30 yıllık bir geçmişi olan Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı'nda yapılan çalışmalar 80 kitap, 297 makale, 93 tebliğ, 229 ansiklopedi maddesi ile 3 doçentlik, 34 doktora ve 76 yüksek lisans tezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sayılar Türk Edebiyatı adına azımsanamayacak bir birikimin varlığını göstermektedir. Kaleme alınan kitap ve tamamlanan tezlerde divan, mesnevi ve ten-

2 Hayatı ve çalışmaları ile ilgili olarak bkz. İsmet-Sefercioğlu Binark ve Mustafa Nejat, *Fevziye Abdullah Tansel Bibliyografyası*, Ankara: Güven Matbaası, 1975.

3 Hayatı ve çalışmaları ile ilgili olarak bkz. *Necati Lügal Armağanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1968.

4 Hayatı ve çalışmaları ile ilgili olarak bkz. Zülfikar Güngör, "İlim ve Gönül Dünyamızdan Kayan Yıldız: Prof. Dr. Mahmud Es'ad Coşan Hocamız" *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma*, Mayıs 2001, Yıl 2, sy. 6, s. 7-17.

5 Hayatı hakkında bkz. İhsan Işık, *Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi*, 3. bs., Ankara: Elvan Yayınları, 2004, c. I, s. 389-390.

6 Hayatı hakkında bkz. İhsan Işık, age, c. I, s. 510.

kitli metin neşirleri, dinî tasavvufî tahliller ile dinî edebî türler ön sıradadır. Hazırlanan kitap ve tezlerde konu olarak seçilen divan ve mesneviler çoğunlukla mutasavvîf şairlere aittir. Bununla birlikte dergi ve gazeteler ile muasır şairler gibi Yeni Türk Edebiyatı alanına giren konular da çalışılmıştır. Dinî edebî türlerden en çok üzerinde durulan konular mevlid, esmâ-ı hüsnâ, kırk hadis, hilye, şemâil, menâsik-i hac, münâcât ve na'ttır. Saha ile ilgili tez, kitap, tebliğ vb. gibi çok önemli çalışmalar yapılmış olmasına rağmen farklı İlahiyat Fakültelerinde çalışan alan hocalarının birbirleriyle irtibatlı olmamaları, bu çalışmaların belli bir plan dâhilinde yapılmasına da imkân vermemektedir. Bazen danışmanın önerdiği bazen de öğrencinin getirdiği bir konu tez olarak belirlenebilmektedir. Bu durum da bazen parça parça birbirinden bağımsız çalışmaların yapılmasına bazense farklı şair ve müelliflere ait, örneğin mevlid gibi aynı edebî türdeki eserlerin çalışılmasına neden olmaktadır. Bunun yerine alan hocalarının belli bir planlama dâhilinde tezler vermeleri daha faydalı olacaktır. Örneğin zümre şairleri, yüzyıllara ve yörelere göre şairler, farklı edebî türlerden her biri farklı fakülteler tarafından çalıştırılabilir.

İlahiyat fakültelerinin Türk İslam Edebiyatı alanında yapılan çalışmalarının konuları, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri'nin Eski Türk Edebiyatı alanında yapılan çalışmalarla paralellik arz ederler. Bir ayrım yapılacaksa, bu ayrım iki bilim dalının sadece başlangıç ve sonu ile ilgili olacaktır. Eski Türk Edebiyatı, Türk edebiyatının gelişimi içinde İslam kültürü ve İran edebiyatı etkisiyle Anadolu'da XIII. yüzyıldan başlayarak klasik dönemin sona erdiği Tanzimat'a kadar gelen, Türk şair ve müelliflerinin oluşturduğu bir edebiyattır. Türk İslam Edebiyatı ise Türklerin Müslüman olmalarından başlayarak günümüze kadar gelir. Bu itibarla Eski Türk Edebiyatı başlangıcı ve sonu itibarıyla belli bir zaman dilimi içerisinde yer alan bir edebiyatı incelerken, Türk İslam Edebiyatı hâlâ ürün vermeye devam eden ve canlılığını devam ettiren bir edebiyatı incelemektedir. Birincisi tarihi temel alırken, ikincisi dini merkez kabul eder. Her iki alanın ortak çalışma sahası Anadolu'da XIII. yüzyıldan Tanzimat Edebiyatı Dönemi'ne kadar olan dönemdir.

Eski Türk Edebiyatı kendi alanı içerisinde mütalaa edeceği eserlerde seçici davranır. Manzum eserlerde İran şiirinin bütün geleneklerini benimsemiş ve onu kendisine yegâne örnek almış olan eserler bu edebiyatın ilgi alanıdır. Bu kıstasa uymayan eserleri vezni aruz bile olsa kendisinden saymaz.⁷ Türk İslam Edebiyatı ise bu dönem içerisinde meydana getirilen eserlerde bir ayrıma gitmez ve hepsini kendi bünyesinden kabul eder.

Teoride böyle bir ayrım olmasına rağmen pratikte bu ayrıma her iki saha elemanları tarafından da dikkat edilmediği ortadadır. Örneğin, bu ayrım çerçevesinde Yunus Emre, Niyazi Mısri, Aziz Mahmud Hüdayî gibi şairlerin incelenmesi, Eski Türk edebiyatı araştırmacılarının girmemesi gereken araştırmalardandır. Fakat sözkonusu şairlerin tamamen Eski Türk Edebiyatı araştırmacılarınca çalışıldığını görmekteyiz.

Türk İslam Edebiyatı alanında yapılan tezlerde de görüleceği üzere din temelinden hareketle İslam sonrasında başlayarak, Tanzimat Edebiyatı içerisinde eser veren Şinasi, Namık Kemal gibi edebiyatçılarla, Cahit Zarifoğlu ve Sezai Karakoç gibi çağdaş şairler de Türk İslam Edebiyatı araştırmaları içerisinde yer almaktadır. Bu anlamda zaman ve konu itibarıyla Türk İslam Edebiyatı anabilim dalının ilgilendiği saha, Eski Türk Edebiyatı anabilim dalının ilgilendiği sahadan daha geniştir.

⁷ Bu konuda bkz. Ömer Faruk Akün, "Divan Edebiyatı", *DİA*, İstanbul, 1994, c. IX, s. 389-391.

Yukarıda da kısmen ifade ettiğimiz gibi teorideki ayrışım tam olarak uygulanmadığından, birçok konu her iki bilim dalı üyeleri tarafından da çalışılmaktadır. Örneğin, Türk İslam Edebiyatı alanında “Lâ-dinî” şeklinde sınıflanabilecek şairler/konular çalışılırken, Eski Türk Edebiyatı alanında da “Dinî tasavvufî türler/konular ve mutasavvıf şairler” ile ilgili tezler hazırlanmakta ve eserler kaleme alınmaktadır. Bu yönüyle sözkonusu iki alanı birbirinden kesin çizgilerle ayırmak da mümkün gözükmemektedir. İki alanın öğretim elemanları arasında tam bir irtibat bulunmadığından dolayı hem tez ve makale hem de kitap çalışmalarında aynı konular defalarca ele alınmaktadır. YÖK’ün tez katalogu tarandığında aynı şaire ait divan veya mesnevilerin farklı üniversitelerde birkaç kez çalışıldığı görülmektedir. Bu durum, hem zaman hem de emek açısından Türk Edebiyatı tarihi adına önemli bir kayıptır.

Bu gibi olumsuzlukları ortadan kaldırmak için, her iki alanın öğretim elemanları arasında var olduğu düşünülen ve zaman zaman kısık sesle de olsa dillendirilen “İlahiyatçıdan edebiyatçı olmaz” veya “Dinî ilimleri tahsil etmeden, Arapça ve Farsça bilmeden Eski Türk Edebiyatı çalışılmaz” gibi ön yargılardan ve üretilen eserleri görmezlikten gelmekten kurtulmak gerekmektedir.

Her iki alanda yapılan çalışmalar da ortadadır. Türk İslam Edebiyatı alanındaki çalışmalar otuz yıllık bir geçmişle Eski Türk Edebiyatı açısından kendini ispat etmiştir. Sözkonusu iki alanda çalışan bilim adamlarının ortaklaşa çalışmalar içerisine girmeleri çok daha güzel eserlerin meydana getirilmesine zemin hazırlayacaktır. Her iki bölüm elemanları öncelikle kendi aralarında, daha sonra da iki alanın elemanlarının katılımıyla yılda bir kez bir araya gelerek, yıl içerisinde yapılan çalışmaları bir değerlendirmeye tabi tuttukten sonra yapılması gereken çalışmalar hususunda görüş alış verişinde bulunmalıdırlar. Çünkü özellikle ortak alandaki tez konuları büyük oranda herhangi bir planlama yapılmaksızın verilmektedir. Yapılacak tezlerde yüzyıl, tür, şekil ve şair olarak bir planlama yapılması, Eski Türk Edebiyatı tarihinin tam olarak ortaya çıkmasına ve mükemmel bir edebiyat tarihimizin yazılmasına zemin hazırlayacaktır.

Bilindiği üzere, Eski Türk Edebiyatı ile ilgili yapılan ve yapılmakta olan tezler Hatice Aynur tarafından her yıl bir dergi şeklinde yayımlanmaktadır. Bu durum, çalışılan ve çalışılmakta olan konuları toplu olarak görebilmek ve yukarıda da ifade ettiğimiz gibi aynı konuyu birkaç kez çalışmayı engellenmek açısından sözkonusu alanla ilgili güzel bir faaliyettir. Fakat Türk İslam Edebiyatı çalışmalarının büyük bir çoğunluğu bu dergide yer almamakta, bu nedenle de İlahiyat fakültelerinde hangi konuların çalışıldığı Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim elemanları tarafından bilinmemektedir. Derginin İlahiyat fakültelerine ulaşmaması da durumun diğer bir olumsuz tarafını ortaya çıkarmaktadır.

Öncelikle, YÖK’ün tez katalogu ve her iki alanda yapılan çalışmalar yüzyıllara, edebiyat tür ve şekillerine göre bir katalog veya indeks şeklinde yayımlanmalıdır. Bundan sonra her iki bilim dalı çalışmalarının ortaklaşa yer alacağı süreli bir yayın organının çıkarılması veya sözkonusu derginin bu işlevi üstlenmesi yukarıda bahsettiğimiz olumsuzlukları ortadan kaldıracak ve Türk Edebiyatı tarihi adına önemli bir kazanım elde edilecektir.

Hazırladığımız bu makalenin, ortak konuları işleyen iki alanın birbirleriyle yaklaşmasına vesile olması bizim için büyük bir mutluluk vesilesi olacaktır.

Makalemizde Türk İslam Edebiyatı alanında çalışmış ve çalışmakta olan öğretim elemanlarının kaleme almış oldukları kitaplar, makaleler, ansiklopedi maddeleri, çeşitli sempozyumlarda sunmuş oldukları tebliğler ile tamamlanan ve devam etmekte

olan yüksek lisans ve doktora tezleri harf sırasına göre verilecektir. Makale hazırlanırken öğretim elemanlarının kişisel internet sayfaları, çeşitli dergiler ve kitaplar ile YÖK'ün tez katalogu taranmış, bulunan bilgiler öğretim elemanlarına gönderilmiş, eksik ve yanlış bilgiler kontrol edilip düzeltilerek tarafımıza iade edilmiştir. Makalenin hazırlanmasında alan elemanlarının hemen tümünün katkısı bulunmaktadır. Bu nedenle Türk İslam Edebiyatı sahasında çalışmakta olan tüm hocalarıma ve meslektaşlarıma yardımlarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

A. Kitaplar

- Akkuş, Mehmet ve Ali Yılmaz, *Abdi-zâde Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi I*, (Mukaddime), Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 1990.
- Akkuş, Mehmet, *Abdullah Selâhaddin-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Akkuş, Mehmet, *Eyyûbî, Menâkıb-ı Sultan Süleyman (Risâle-i Padîşahnâme)*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1000 Temel Eser Dizisi, 1991.
- Akkuş, Mehmet ve Ali Yılmaz, *Hüseyin Vassâf, Sefîne-i Evliyâ I*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1990.
- Akkuş, Mehmet ve Ali Yılmaz, *Hüseyin Vassâf, Sefîne-i Evliyâ II*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1999.
- Akkuş, Mehmet, *Hiz. Peygamber'e Na'tlar (Divân-ı Nu'ût-i Salâhî)*, Ankara: Kariyer Matbaası, 1999.
- Akkuş, Mehmet, *Mektûbât-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Ankara: Şelâle Matbaası, 1996.
- Akkuş, Mehmet-Yılmaz, Ali, *Osmanzade Hüseyin Vassaf Sefîne-i Evliyâ I-V*, İstanbul: Kitabevi, 2006.
- Aksoy, Hasan, *Derviş Şemseddin Kuşların Münazarası*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1998.
- Aksoy, Hasan, *Gülşen-Abad'da Dini ve Tasavvufi Unsurlar: Tahkik ve Sistematiğin İncelemesi*, İstanbul: İslam Medeniyeti Vakfı Yayınları, 1997.
- Aksoy, Hasan, *Mustafa Ali'nin Kırk Hadis Tercümeleri*, İstanbul, 1991.
- Aksoy, Hasan, *Şemseddin Sivasî Gülşen-âbâd*, İstanbul: İslam Medeniyeti Vakfı Yayınları, 1990.
- Coşan, M. Esad, *Hacı Bektâş-ı Velî Makâlât*, İstanbul: Seha Neşriyat, ts.
- Coşan, M. Esad, *Hacı Bektâş-ı Velî*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1995.
- Coşan, M. Esad, *Hiz. Ali Efendimizden Vecizeler*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1995.
- Coşan, M. Esad, *Matbaacı İbrahim-i Müteferrika ve Risâle-i İslâmiye*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1993.
- Coşan, M. Esad, *Nazım, Nesir, Türk Edebiyatı, Kompozisyon*, Ankara: Ankara Yükseliş Hür Düşünce Klubü Yayınları No: 4, ts.
- Coşan, M. Esad, *Türk Dili ve Kültürü*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992.
- Coşan, M. Esad, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1995.
- Çalışkan, Adem, *Fuzûlî'nin Su Kasidesi ve Şerhi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1992.
- Çavuşoğlu, Ali, *Yûsuf-ı Hakikî'nin Tasavvuf Risalesi ve Metaliu'l-İman'ı (İnceleme-Metin)*, Ankara, 2004.
- Çavuşoğlu, Ali ve Yunus Apaydın, *Kangallı Aşık İlhamî ve Şiirleri*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Dikmen, Hamit, *Güzel Konuşma ve Yazma*, Adana, 1999.

- Dikmen, Hamit, *Türk Dili I*, Adana, 1998.
- Dikmen, Hamit, *Türk Dili II*, Adana, 1998.
- Kemikli, Bilal, *Dost İlimden Gelen Ses, Tasavvuf Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Kitabevi, 2004.
- Kemikli, Bilal, *Oğlanlar Şeyhi İbrahim, Müfid ü Muhtasar: İnceleme-Metin*, İstanbul: Kitabevi, 2003.
- Kemikli, Bilal, *Sun'ullâh-i Gaybî Divânı: İnceleme-Metin*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Kemikli, Bilal, *Sun'ullâh-i Gaybî: Hayatı-Eserleri-Şiirleri*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Kemikli, Bilal, *Şâir Şeyhülislam Arif Hikmet Beyefendi: Hayatı-Eserleri-Şiirleri*, Ankara: MEB Yayınları, 2003.
- Kemikli, Bilal, *Gül Kitabı: Gül Kültürü Üzerine İncelemeler* (Selami Turan ile birlikte), Isparta, 2005.
- Okçu, Naci Sami, *Şeyh Galib: Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umumi Tahlili ve Divanının Tenkidli Metni*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Okçu, Naci Sami, *Türk-İslam Edebiyatı Ders Notları*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1987.
- Özdamarlar, Kadir (ed.), *Bütün Yönleriyle Develi: 1. Bilgi Şöleni*, Develi, 2003.
- Özdamarlar, Kadir, *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Kayseri Eğitim Belgeseli*, Kayseri: Kayseri İl MEM Yayınları, 1988 (Komisyon).
- Özdamarlar, Kadir, *Develi'li Aşık Seyrânî Bibliyografyası* (Dr. H. Avni Yüksel ile birlikte), Ankara: Kültür Bakanlığı, 1988.
- Özdamarlar, Kadir, *Dilbilim 1*, Ankara: MEB Yayınları, 2000 (Komisyon).
- Özdamarlar, Kadir, *Dilbilim 2*, Ankara: MEB Yayınları, 2000 (Komisyon).
- Özdamarlar, Kadir, *Edebi Metinler 1*, Ankara: MEB Yayınları, 2000.
- Özdamarlar, Kadir, *Edebi Metinler 2*, Ankara: MEB Yayınları, 2000.
- Özdamarlar, Kadir, *Öğretmenler Günü Armağanı*, Kayseri: Kayseri MEM Yayını, 1984.
- Pekolcay, Necla, *Geçtim Dünya Üzerinden*, Hilal Feriştatoğlu (haz.), İstanbul: LM Yayınları, 1995.
- Pekolcay, Necla, *İslâmî Türk Edebiyatı Metinlerini Tetkik Metotları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayını, 1986.
- Pekolcay, Necla, *İslâmî Türk Edebiyatı Metinlerini Tetkik Metotlarının Genel Esasları ve Mazmun Anahtarları*, İstanbul: İFAV, 1994.
- Pekolcay, Necla, *İslâmî Türk Edebiyatı*, İstanbul: Kitabevi, 1994.
- Pekolcay, Necla, Selçuk Eraydın, Mustafa Tahralı, Mustafa Uzun ve M. Hüsrev Subaşı, *İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev'ilere Giriş*, 5. bs., İstanbul: Kitabevi, 2000.
- Pekolcay, Necla, *Mehmed Akif'in Verdiği Mesajlar ve Tesir Alanları*, İstanbul: İFAV, 1991.
- Pekolcay, Necla, *Mevlid (Vesiletü'n-Necat) Süleyman Çelebi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Pekolcay, Necla, *Süleyman Çelebi Mevlid*, 2. bs., İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Pekolcay, Necla ve Emine Sevim, *Yunus Emre'nin Şahsiyeti ve Yunus Emre Şerhleri Yunus Emre'nin Bir Eseriyle İlgili Şerhlerin Yazmaları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Şener, H. İbrahim, *Dünden Bugüne Allah, İlah, Tanrı Kavramı*, İzmir, 1999.

- Şener, H. İbrahim, *Gelibolulu Mustafa Âli'nin Tuhfetü'l-Uşşâk Mesnevisi (Giriş-Tahlil-Metin)*, İzmir, 1994.
- Şener, H. İbrahim, *Halili ve Ravzatü'l-İman Mesnevisi*, İzmir, 1999.
- Şener, H. İbrahim, *Kaside-i Bürde Kasîde-i Bür'e ve Su Kasidesi (Metin- Mukâyese-Tahlil)*, İzmir, 1995.
- Şener, H. İbrahim ve Alim Yıldız, *Türk İslam Edebiyatı*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003
- Uzun, Mustafa, Necla Pekolcay, ve dğr., *İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev'ilere Giriş*, 5. bs., İstanbul: Kitabevi, 2000.
- Uzun, Mustafa, *Çağrı: Yunus'dan Seçme Şiirler*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.
- Uzun, Mustafa -, *Dede Ömer Rûşenî Neynâme*, İstanbul, 1990.
- Uzun, Mustafa, *Dinî Edebiyatımızın Son Temsilcilerinden Mehmet Fevzi Efendi ve Dinî Mesnevileri*, İstanbul, 1996.
- Uzun, M. İsmet, *Gece Hikayeleri (Müsameretnâme)*, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, ts.
- Yazıcı, Gülgün ve Cemal Kurnaz, *Çilehane Mektupları*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Yazıcı, Gülgün, *Gelibolu Mevlevihanesi, Çanakkale*, 2004.
- Yazıcı, Gülgün, *Terzioğlu Mezarlığı Mezar Taşları* (Çanakkale Kitabeleri Projesi üyeleriyle birlikte), Çanakkale, 2003.
- Yıldız, Alim, *Af Dilekçesi*, İstanbul: Feyiz Yayınları, 1992.
- Yıldız, Alim, *Kırk Hadis*, Sivas: Buruciye Yayınları, 2006.
- Yıldız, Alim, *Sevda Nöbetleri*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000.
- Yıldız, Alim, *Sivash Şairler Antolojisi*, İstanbul: Sivashlılar Vakfı Yayınları, 2003.
- Yıldız, Alim, *Şeyh Hâlid Divanı*, Sivas, 2004.
- Yıldız, Alim ve Tahsin Koçyiğit, *İlahiyat Fakültesi Dergileri Makale ve Yazarlar Fihristi (1952-2002)*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Yılmaz, Ali, *İbn-i İsa-yı Saruhânî ve Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı*, Ankara, 1996.
- Yılmaz, Ali, *Kanunî Sultan Süleyman'a Yazılan Kasideler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Yılmaz, Ali, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Yurtsever, M. Murat, *İsmail Hakkı Bursevi Divanı*, Bursa: Arasta Yayınları, 2000.
- Yurtsever, M. Murat, *Kemalname-i Hakkı*, Bursa: Arasta Yayınları, 2000.
- Yurtsever, M. Murat ve Mefail Hızlı, *Ravza-i Evliya*, Bursa: Arasta Yayınları, 2000.

B. Makaleler

- Akkuş, Mehmet, "XIX. Asırda Bir Bektaşî İcazetnamesi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ağustos 1999, yıl: 1, sy. 1, s. 27-39.
- Akkuş, Mehmet, "Abdullah Selahaddin-i Uşşâkî", *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul: Şule Yayınları, 1995, c. VIII, s. 420-425.
- Akkuş, Mehmet, "Ali Behcet Efendi", *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul: Şule Yayınları, 1995, c. VIII, s. 366-368.
- Akkuş, Mehmet, "Araplara Türkçe Öğretimi (Osmanlı Dönemi)", *Diyanet İlmî Dergi*, Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıl Dönümü Özel Sayı, Ocak Mart 1999, c. XXXV, sy. 1, s. 83-96.
- Akkuş, Mehmet, "Beşiktaşlı Yahyâ Efendi", *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul: Şule Yayınları, 1995, c. VIII, s. 128-132.

- Akkuş, Mehmet, "Cemâleddîn-i Uşşâkî", *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul: Şule Yayınları, 1995, c. VIII, s. 366-367.
- Akkuş, Mehmet, "Dede Garkinzâdeler", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Aralık 1999, yıl:1, sy. 2, s. 21-32.
- Akkuş, Mehmet, "Edebiyatımızda Regaibîyye ve Salâhî'nin Matlau'l-Fecr'i", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXII, s. 129-153.
- Akkuş, Mehmet, "Eski Edebiyatımızda Tevhid Manzumeleri", *İlahiyat Eksenî*, Ocak 2000, Yıl: 3, sy. 5, s. 14-15.
- Akkuş, Mehmet, "Hüsâmeddîn-i Uşşâkî", *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul: Şule Yayınları, 1995, c. VIII, s. 134-136.
- Akkuş, Mehmet, "İbrahim Nazîrâ Efendi", *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul: Şule Yayınları, 1995, c. VIII, s. 402-403.
- Akkuş, Mehmet, "İsmâîl-i Rûmî", *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul: Şule Yayınları, 1995, c. VIII, s. 222-223.
- Akkuş, Mehmet, "Kahire/Mısır'da Osmanlı Dönemi Eserlerinde Türkçe Manzum Kitabeler", *Vakıflar*, 1991, c. XXXII, s. 383-419.
- Akkuş, Mehmet, "Mehmed Emin-i Tokadi ve Menâkıbnâmesi", *İlim ve Sanat*, Ocak-Şubat 1987, sy. 11, s. 81-83.
- Akkuş, Mehmet, "Osmanlı Dönemi'nde Araplara Türkçe Öğretimi ve İbn Muhammed Salih'in Eseri", *Yeni Türkiye*, Özel Sayı, 2000, 34(701), s. 189-191.
- Akkuş, Mehmet, "Seyyid Yahya-yı Şîrvânî", *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul: Şule Yayınları, 1995, c. VII, s. 402-404.
- Akkuş, Mehmet, "Sultan III. Selim'in Mescid-i Nebevî'deki Dört Na'tı", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ocak 2001, yıl: 2, sy. 5, s. 53-57.
- Akkuş, Mehmet, "Şair Hatîbî ve Tezkîre-i Şu'ara-yı Bağdâd'ı", *Türk Tarih Kurumu, Belleten*, Aralık 1995, c. LIX, sy. 226, s. 621-642.
- Akkuş, Mehmet, "Şeyh Ali ve Risâle-i Hâl-i Merdân", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Temmuz-Aralık 2002, yıl 3, sy. 9, s. 39-52.
- Akkuş, Mehmet, "Tasavvufun Anadolu'ya Girişi ve İslamlaşmada Rolü", *Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, Vefatının 10. Yılında Mehmed Zahid Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1991, s. 133-143.
- Akkuş, Mehmet, "Yiğitbaşı Veli Ahmed Şemseddin-i Marmaravî'nin Hayatı ve Eserleri", *İlim ve Sanat*, Eylül-Ekim 1988, sy. 21, s. 29-32.
- Akkuş, Mehmet, "Yiğitbaşı Veli Ahmed Şemseddin-i Marmaravî'nin Hayatı ve Eserleri", *İlim ve Sanat*, Kasım-Aralık 1988, sy. 22, s. 60-63.
- Aksoy, Hasan, "Türk Edebiyatında Mevlidler", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, c. XI, s. 758-761.
- Aksoy, Hasan, "Türk Edebiyatında Fetihnameler", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, c. XI, s. 800-805.
- Aksoy, Hasan, "Derviş Şemsi, Deh Murg ve Bazı Notlar", *İlim ve Sanat*, Şubat 1991, sy. 28, s. 63-64.
- Aksoy, Hasan, "Fevrî'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, sy. XIII-XIV-XV, s. 121-130.
- Aksoy, Hasan, "Kınalızâde Ali Çelebi ve Mûlema' Na'tı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987-1988, sy. V-VI, s. 125-144.
- Aksoy, Hasan, "Kırım Meşahiri", *İslam Medeniyeti*, Ekim 1982, c. V, sy. 4, s. 67-87.

- Aksoy, Hasan, "Mevlid-i Nebiler ve Türk Edebiyatı'nda Mevlidler", *İslami Edebiyat*, 1989, Dönem 2, sy. 1, s. 10-11.
- Aksoy, Hasan, "Son Devir Dîvân Şâirlerimizden Hersekli Ârif Hikmet Bey", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, sy. XIII-XIV-XV, s. 294-302.
- Aksoy, Hasan, "Şemseddin Sivasî Divanı'ndan İki Gazel", *İlim ve Sanat*, Ekim 1991, sy. 30, s. 28-29.
- Aksoy, Hasan, "Şemseddin Sivasî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, sy. IX/2, s. 1-43.
- Aksoy, Hasan, "Şemsî'nin Gülşen-Âbad Mesnevisi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, sy. III, s. 123-177.
- Aksoy, Hasan, "Tarihi Bir Belge ve Türk-İslam Edebiyatında Bir Tür Olarak Fetihnâme-ler", *İLAM Araştırma Dergisi*, Temmuz-Aralık 1997, c. II, sy. 2, s. 7-19.
- Aksoy, Hasan, "Yakın Tarihimizde Ramazanlar", *Nesil*, Ağustos 1979, c. III, sy. 11, s. 42-49.
- Aksoy, Hasan, "Yakın Tarihimizde Ramazanlar-Kadir Gecesi", *Altınoluk*, Nisan 1991, sy. 62, s. 16-17.
- Aksoy, Hasan, "Yakın Tarihimizde Ramazanlar-Teravîh Namazları", *Altınoluk*, Nisan 1990, sy. 50, s. 22.
- Atik, Hikmet, "Esrâr Ded'e'nin Mübârek-nâme Adlı Mesnevisi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, c. XLIV, sy. 1, s. 373-398.
- Atik, Hikmet, "Türk Edebiyatında Nakşî Mahlaslı Şairler", *İSTEM*, 2005, sy. 5, s. 169-180.
- Atik, Hikmet, "Abdullah Selâhaddîn-i Uşşâkî Hz. Peygamber'e Natlar Dîvân-ı Nu'ût-ı Salâhî", Mehmet Akkuş (haz.), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, c. XLIV, sy. 2, s. 361-366.
- Coşan, M. Esad, "Behcetü'l-Hadâik'in Yeni Bir Nüshası", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1964, c. XII, s. 159-161.
- Coşan, M. Esad, "Hacı Bektash Velî and the Bektâşi Order", *Arts of Capadocia*, Genova, 1971, s. 190-194.
- Coşan, M. Esad, "Ramazana Dair Türkçe En Eski Eser", *Tercüman*, 8 Ekim 1973, s.11.
- Coşan, M. Esad, "Bazı Yazmalarda Görülen Bilmeceli Tarih Kayıtları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 1975, c. II s. 55-65.
- Coşan, M. Esad, "Ahteri'nin Kırk Hadis Kitabı", *İslâm Mecmuası*, Ocak, Şubat, Mayıs, Haziran, Temmuz 1976 sayıları, Münih.
- Coşan, M. Esad, "XVII. Asırda İstanbul-Mekke Arasındaki Hac Yolu", *İslâm Mecmuası*, Ocak, Şubat, Nisan, Haziran 1976 sayıları, Münih.
- Coşan, M. Esad, "Bir Öğüt ve Bir Şiir", *İslâm Mecmuası*, Mart 1976, Münih, s. 6.
- Coşan, M. Esad, "Neyi ve Kimi Sevmeliyiz", *İslâm Mecmuası*, Mart 1976, Münih, s. 63.
- Coşan, M. Esad, "Bir İlâc ve Tatlının Tarifnamesi", *İslâm Mecmuası*, Mayıs 1976, Münih, s. 104.
- Coşan, M. Esad, "Zarif Bir Dinî Hikâye", *İslâm Mecmuası*, Temmuz 1976, Münih, s. 159.
- Coşan, M. Esad, "El Yazması Kitaplar", *İslâm Mecmuası*, Ağustos 1976, Münih, s. 185.
- Coşan, M. Esad, "Nizamülmülk'e Göre Devlet İdaresinde Manevî Güçlerin Rolü", *Diyanet Gazetesi*, 15 Kasım 1976, sy. 153, s. 4.
- Coşan, M. Esad, "Hac Mevsimi Dolayısıyla Nâbî'nin Tuhfe-i Haremeyn'inden Bir Şiir", *Diyanet Gazetesi*, 1 Aralık 1976, sy. 154, s. 10-11.
- Coşan, M. Esad, "Anarşiye Çare, İmana Çağrı", *Diyanet Gazetesi*, 1 Ocak 1978, sy. 180, s. 8.
- Coşan, M. Esad, "Ahlâk ve Din Görevlileri", *Diyanet Gazetesi*, 15 Haziran 1978, sy. 191, s.4.

- Coşan, M. Esad, "Nasıl Ömür Sürdüyseniz Ona Uygun Bir Hâlde Ölürsünüz", *Diyanet Gazetesi*, 15 Temmuz 1978, sy. 193, s. 4.
- Coşan, M. Esad, "Bilmeceli Bir Telif Tarihi", *Diyanet Gazetesi*, 1 Ağustos 1978, sy. 194, s. 4.
- Coşan, M. Esad, "Ecdadımızda Hocaya Hürmet", *Diyanet Gazetesi*, 1 Eylül 1978, sy. 196, s. 4-12.
- Coşan, M. Esad, "Ecdadımızda İlme Hürmet", *Diyanet Gazetesi*, 15 Eylül 1978, sy. 197, s. 4-6.
- Coşan, M. Esad, "Ebced Hesabı ile Tarih Düşürme Sanatı I", *Diyanet Gazetesi*, 1 Ekim 1978, sy. 198, s. 4.
- Coşan, M. Esad, "Ebced Hesabı ile Tarih Düşürme Sanatı II", *Diyanet Gazetesi*, 15 Ekim 1978, sy. 199, s. 4.
- Coşan, M. Esad, "Osman-ı Gazi'nin Vasiyetleri", *Diyanet Gazetesi*, 1 Nisan 1979, sy. 210, s. 4.
- Coşan, M. Esad, "Hz. Ebubekir'in Bir Şiiri", *Diyanet Gazetesi*, 15 Haziran 1979, sy. 215, s. 4.
- Coşan, M. Esad, "Türk Edebiyatı'nda Na'tlar", *Haksöz Mecmuası*, Hicret Özel Sayısı, Eylül-Ekim 1979, sy. 177-178, s. 37-39.
- Coşan, M. Esad, "Hicri XV. Asır İçin", *Diyanet Gazetesi*, 15 Kasım 1979, sy. 225, s. 4-11.
- Coşan, M. Esad, "Na'tlarıyla Tanınmış Olan Şair Nazım ve Bir Şiiri", *Diyanet Gazetesi*, 1 Aralık 1979, sy. 226, s. 4-5.
- Coşan, M. Esad, "Ecdadımızda Ana Babaya Hürmet", *Diyanet Gazetesi*, 15 Aralık 1979, sy. 226, s. 5.
- Coşan, M. Esad, "XV. Asır Türk Yazarlarından Muslihu'd-din, Hamidoğulları ve Hızır Bey", *Vakıflar Dergisi*, 1981, sy. XIII, s. 101-112.
- Coşan, M. Esad, "İslâmî Türk Edebiyatı'nda Ukkaşe Hikayesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1983, c. XXVI, s. 275-286.
- Coşan, M. Esad, "Tuba", *Türk Ansiklopedisi*, c. XXXIII, s. 441.
- Çalışkan, Adem, "Şeyh Gâlib'in Bir Gazelini Şerh", *Millî Kültür*, Ağustos 1990, sy. 75, s. 53-55.
- Çalışkan, Adem, "Yunus Emre Divanı'nda Hadis-i Şerifler", *Millî Kültür*, Yunus Emre Özel Sayısı, Ocak 1991, sy. 80, s. 106-108.
- Çalışkan, Adem, "Yunus Emre Divanı'nda Hz. Peygamber'in Hadis-i Şerifleri", *Diyanet: Üç Aylık İlmî Dergi*, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, c. XXVIII, sy. 3, s. 119-125.
- Çalışkan, Adem, "Ölümünün 56. Yılında Mehmet Akif Ersoy'un Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri", *Din Öğretimi Dergisi*, Ocak-Şubat 1993, sy. 38, s. 76-90.
- Çalışkan, Adem, "Ziyâ Paşa'nın "Na't-ı Şerife"si ve Açıklaması", *19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, sy. 9, s. 247-262.
- Çalışkan, Adem, "İslâm Estetiği Üzerine Bir Deneme", *19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, sy. 10, s. 323-350.
- Çalışkan, Adem, "Fânî Âlemden Bâkî Âleme Hicret: M. Âkif İnan (1940-2000)", *Yedi İklim, Edebiyat, Kültür, Sanat, Aylık Dergi*, M. Akif İnan Özel Sayısı, Mart 2000, sy. 120, s. 82-84.
- Çalışkan, Adem, "İslâmî Çocuk Edebiyatı", *19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sy. 12-13, s. 409-436.
- Çalışkan, Adem, "Yahya Kemal'in 'Sessiz Gemi' Şiiri ve Tahlili", *İslâmî Edebiyat*, Ocak-Şubat-Mart 2001, sy. 32, s. 28-32.
- Çalışkan, Adem, "Cenâb Şehabeddin'in Bir Münâcât'ı ve Tahlili", <http://www.dinbilimleri.com/dergi/cilt2/sayi2/makaleler/Cenap.pdf> [*Dinbilimleri, Üç Aylık Akademik Araştırma Dergisi*, Nisan-Mayıs-Haziran 2002, Yıl: 2, sy. 2, s. 195-206.]

- Çavuşoğlu, Ali, "Türk-İslam Kültüründe İrşad ve Bir İrşad-nâme", *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, Sivas, 2002, sy. 2, s. 323-362.
- Çavuşoğlu, Ali, "Somuncu Baba'nın Oğlu Yûsuf-ı Hakîkî'nin Dilinden Şeyhi Hacı Bayram-ı Velî", *Bilimname*, Kayseri, 2003, sy. 2003/1, s. 207-216.
- Çavuşoğlu, Ali, "Dağlara Bakış ve Erciyes'le Birlikte Kullanılan Kavramlar", *İSTEM*, Konya, 2004, sy. 3, s. 119-134.
- Çavuşoğlu, Ali, "Ehl-i Beyt Sevgisinin Tercümanları", *Marife*, Konya, 2004, sy. 3, s. 319-340.
- Çavuşoğlu, Ali, "Türkçeyi Dolaylı Olarak Etkileyen Bazı Sorunlar, Türkçeyi Tehdit Eden Tutumlar ve Girişimler, Bunlara Karşı Alınabilecek Önlemler", *İSTEM*, Konya, 2005, sy. 5, s.155-168.
- Çavuşoğlu, Ali, "İslamî Türk Edebiyatının İlk Ürünlerinde Hulafâ-yı Râşidîn", *İSTEM*, Konya, 2005, sy. 6, s. 237-244.
- Dikmen, Hamit, "Elmalılı Ümmi Sinan Efendi", *Erdem*, 1996.
- Dikmen, Hamit, "Seyyid Vehbi'nin Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Şairliğinin Değerlendirilmesi", *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 1998.
- Dikmen, Hamit, "Türklerin XVIII. Yüzyıldaki Sosyal ve Kültürel Hayatı", *Türk Kültürü*, 1999.
- Dikmen, Hamit, "Seyyid Vehbi'nin Şiirlerinde Muhteva", *Türk Kültürü*, 2000.
- Dikmen, Hamit, "Seyyid Vehbi Divanı'nın Şekil ve İfade Özellikleri Yönünden Analizi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, c. III, sy. 1, s. 103-126.
- Dikmen, Hamit, "Hz. Peygamber'de Hoşgörü ve İnsan Sevgisi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, c. III, sy. 2, s. 129-138.
- Dikmen, Hamit, "Seyyid Vehbi'nin Hayatı, Eserleri ve Sanatçı Kişiliği", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, c. IV, s. 1, s. 165-191.
- Güngör, Zülfikar, "Beyânü'l-Hak'dan: Mevlana Hüseyin Vaiz ve Tefsir-i Hüseyinî", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Temmuz-Aralık 2002, Yıl: 3, sy. 9, s. 363-368.
- Güngör, Zülfikar, "İlim ve Gönül Dünyamızdan Kayan Yıldız: Prof. Dr. Mahmud Es'ad Coşan Hocamız", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma*, Mayıs 2001, Yıl: 2, sy. 6, s. 7-17.
- Güngör, Zülfikar, "Muhyiddin İbn Arabî Hakkında Louis Massignon'un Eleştirileri ve Veled Çelebi (Izbudak)'nin Cevapları", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma*, Temmuz-Aralık 2003, Yıl: 4, sy. 11, s. 377-406.
- Güngör, Zülfikar, "Önemli Bir Biyografik Eser: eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye", *Diyanet İlmî Dergi*, Ocak-Mart 1997, c. XXXIII, sy. 1, s. 107-120.
- Güngör, Zülfikar, "Ramazan ve Ramazan Kültürümüz", *Yeni Dünya Aylık İlmî Fikrî Kültürel Dergi*, Ocak 1999, Yıl: 6, sy. 63, s. 12-13.
- Güngör, Zülfikar, "Son Mesnevî Şârihi: Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun)", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul: Şule Yayınları, 1996, c. IX, s. 453-460.
- Güngör, Zülfikar, "Tâhirü'l-Mevlevî'nin Hallâc-ı Mansur'a Dair Risalesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, c. XXXIX, s. 581-597.
- Güngör, Zülfikar, "Türk Edebiyatı'nda Hilve-i Nebevî Türünün Doğuşu Gelişimi ve Sebepleri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ocak-Haziran 2003, Yıl: 4, sy. 10, s. 185-199.
- Güngör, Zülfikar, "Ahlâkî ve Edebî Bir Osmanlı: Mekârimü'l-Ahlâk", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma*, Ocak-Haziran 2004, Yıl: 5, sy. 12, s. 225-238.

- Güngör, Zülfikar, "Bir'i Bilmeyen Bini Bilmez", *Diyanet Avrupa Aylık Dergi*, Ağustos 2005, sy. 76, s. 48.
- Güngör, Zülfikar, "Düşmez Kalkmaz Bir Allah", *Diyanet Avrupa Aylık Dergi*, Haziran 2005, sy. 74, s. 46.
- Güngör, Zülfikar, "Edebiyatımızda Hz. Peygamber Sevgisi", *Diyanet Aylık Dergi*, Mayıs 2004, sy. 161, s. 56-57.
- Güngör, Zülfikar, "Geleneksel Kültürümüzde Aşk", *Diyanet Aylık Dergi*, Haziran 2004, sy. 162, s. 8-11.
- Güngör, Zülfikar, "Gün Doğmadan Neler Doğar", *Diyanet Avrupa Aylık Dergi*, Kasım 2005, sy. 79, s. 56.
- Güngör, Zülfikar, "Hay'dan Gelen Hû'ya Gider", *Diyanet Avrupa Aylık Dergi*, Mayıs 2005, sy. 73, s. 51-52.
- Güngör, Zülfikar, "İyilik Et Denize At Balık Bilmezse Hâlık Bilir", *Diyanet Avrupa Aylık Dergi*, Eylül 2005, sy. 77, s. 50.
- Güngör, Zülfikar, "Kork Allah'tan Korkmayandan", *Diyanet Avrupa Aylık Dergi*, Aralık 2005, sy. 80, s. 54.
- Güngör, Zülfikar, "Kültür ve Edebiyatımızda Nevruz", *Somuncu Baba Kültür Edebiyat ve Araştırma Dergisi*, Mart-Nisan 2005, Yıl: 11, sy. 5, s. 42-45.
- Güngör, Zülfikar, "Müslüman Hayatı ve Camilerimiz", *Diyanet Aylık Dergi*, Ekim 2005, sy. 178, (Kitapçık Eki), s. 22-25.
- Güngör, Zülfikar, "Niyet Hayır Akıbet Hayır", *Diyanet Avrupa Aylık Dergi*, Ekim 2005, sy. 78, s. 58.
- Güngör, Zülfikar, "Osmanlı Döneminde Çorumlu Divân Şairleri", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, Yıl: 4, c. IV, sy. 7-8, s. 59-76.
- Güngör, Zülfikar, "Sebilü'r-Reşad'dan Senûsî Tarikatı Şeyhi es-Seyyid Ahmed Senûsî (ö. 1933)'nin Sivas Hutbesi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ocak-Haziran 2003, Yıl: 4, sy. 10, s. 343-349.
- Güngör, Zülfikar, "Yalnızlık Allah'a Mahsustur", *Diyanet Avrupa Aylık Dergi*, Temmuz 2005, sy. 75, s. 44.
- Güngör, Zülfikar, "Mevlânâ Hüseyin Vâiz ve Tefsîr-i Hüseyinî", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Temmuz-Aralık 2002, Yıl:3, sy. 9, s. 363-368.
- Güngör, Zülfikar, "Taşköpri-zâde ve Mevzuatü'l-Ulum'u", *Diyanet Aylık Dergi*, Haziran 1996, sy. 66, s. 29-31.
- Kemikli, Bilal, "Aziz Mahmud-i Hüdâyî'nin Muhiti ve Himayeciliği", *Keşkül: Sufî Gelenek ve Hayat*, Güz 2005, sy. 6, s. 98-103.
- Kemikli, Bilal, "Bayramî Melâmî Şâir: Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2002, sy. 7, s. 239-266.
- Kemikli, Bilal, "Bir Milletın Rûhî Serencâmı: Türk Tasavvuf Edebiyatı", *Türkler, Yeni Türkiye Dergisi Özel Sayısı*, c. V, s. 880-890.
- Kemikli, Bilal, "Bir Osmanlı Şeyhülislamı: Arif Hikmet Beyefendi", *İslâmî Araştırmalar (Journal of Islamic Research)*, 1999, c. XII, sy. 3-4, s. 309-324.
- Kemikli, Bilal, "Bir Üsküdar beyefendisi: Şeyhülislam Arif Hikmet", *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, Temmuz 2005, c. XXXIV, sy. 3, s. 31-39.
- Kemikli, Bilal, "Dünya Üzerinden Geçmek", *Ay Vakti*, Ekim 2005, sy. 61.
- Kemikli, Bilal, "Garib-Name'de Peygamber ve Asr-ı Saadet Tasavvuru", *İSTEM [İslam San'at, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi]*, Konya, 2005, c. III, sy. 5, s. 135-154.
- Kemikli, Bilal, "Gelenek, Taklit ve Temsil", *Ay Vakti*, Eylül 2004, sy. 48, s. 15-16.

- Kemikli, Bilal, "Güle Ayna Tutmak", *Keşkül: Sufî Gelenek ve Hayat*, Yaz 2005, sy. 5, s. 74-77.
- Kemikli, Bilal, "Hâşimî Kitaplığında Türkçe Bir Cönk", *Millî Folklor Uluslararası Halk-bilimi Dergisi*, 2000, sy. 48, s. 27-36.
- Kemikli, Bilal, "Hızır'a Yolbaş Olmak", *Keşkül: Sufî Gelenek ve Hayat*, Nisan-Haziran 2005, sy. 4, s. 22-27.
- Kemikli, Bilal, "Hüseyn Lâmekânî'nin İnsân-ı Kâmil Görüşü: Risâle-i Vahdet-nâme", *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, Temmuz 1997, c. XXVI, sy. 3, s. 30-36.
- Kemikli, Bilal, "Kalb-i Selîmi Bulan Er Eroğlu Nûri ve Şiirleri", *Ay Vakti*, Mart 2003, sy. 30, s. 15.
- Kemikli, Bilal, "Kütahya Mevleviliği: Mevleviliğin Önemli Merkezlerinden Biri Olarak Kütahya", *İSTEM [İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi]*, 2003, c. I, sy. 1, s. 103-117.
- Kemikli, Bilal, "Mekân, Küçük İstasyonlar ve Üç Güzel İnsan", *Ay Vakti*, Şubat-Mart 2006, sy. 65-66, s. 22-23.
- Kemikli, Bilal, "Ömer Nasûhî Bilmen'in *Beyânü'l-Hak*'taki Şiirleri", *Dinî Araştırmalar*, Mayıs-Ağustos 1999, c. II, sy. 4, s. 47-58.
- Kemikli, Bilal, "Popüler Dini Kültürde Hz. Peygamber-Vesiletü'n-Necat Örneği", *Diyanet İlmî Dergi*, Ocak-Mart 2005, c. XIV, sy. 1, s. 7-16.
- Kemikli, Bilal, "Popüler Dinî Kültüre Dâir Bir Manzûme ve Üç Şâir: Hudâ Rabbim Manzûmesi Etrafında Tartışmalar", *İslâmî Araştırmalar (Journal of Islamic Research)*, 2001, XIV, s. 3-4, s. 492-500.
- Kemikli, Bilal, "Ramazan ve Şiir", *Türk Edebiyatı Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, Ekim 2004, sy. 372, s. 4-9.
- Kemikli, Bilal, "Sûfî Şâir Seyyid Seyfullâh'ın Vahdet-i Vücûda Dâir Risâlesi: Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd", *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, Temmuz 2001, c. XXX, sy. 3, s. 84-93.
- Kemikli, Bilal, "Sufî ve Şiir", *Ay Vakti*, Kasım 2004, sy. 50, s. 28-29.
- Kemikli, Bilal, "Şeyhülislâm Arif Hikmet Beyefendi'nin Vakfiyesi ve Medîne-i Münevere'de Tesis Ettiği Kütüphânesi", *Revak*, 1994, sy. 5, s. 51-58.
- Kemikli, Bilal, "Tasavvuf Edebiyatı Üzerine Hüseyn Dâniş'in Bir Makalesi", *Seyir İki Aylık Estetik ve Sanat Dergisi*, Mayıs 2000, sy. 11-12, s. 30-37.
- Kemikli, Bilal, "Tasavvuf Edebiyatında Hulûl ve İttihada Dair Bir Risâle: Risâle-i Redd-i Hulûl ve İttihâd", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ocak 2001, c. II, sy. 5, s. 111-116.
- Kemikli, Bilal, "Tasavvufi Kozmogoni, Devir ve İrfani Ölüm", *Dergâh Edebiyat Sanat Kültür Dergisi*, Haziran 2005, c. XVI, sy. 184, s. 18-20.
- Kemikli, Bilal, "Türk Kültüründe Hz. Peygamber ve Gül İmajı", *Türk Edebiyatı Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, Kasım 2004, sy. 373, s. 24-27.
- Kemikli, Bilal, "Türk Tasavvuf Edebiyatında Devriyye ve Sun'ullâh-ı Gaybî'nin Devriyyesi", *İslâmî Araştırmalar (Journal of Islamic Research)*, 2000, c. XIII, sy. 2, s. 217-225.
- Kemikli, Bilal, "Türk Tasavvuf Edebiyatında Risâle-i Devrân ve Semâ Türü ve Gaybî'nin Konuya İlişkin Görüşleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, sy. 37, s. 443-460.
- Kemikli, Bilal, "Türk Tasavvuf Şiirinde Allah Tasavvuru", *Yeni Türkiye*, Temmuz-Ağustos 2000, sy. 34, s. 232-238.
- Kemikli, Bilal, "Türklerin Medine'de Kurdukları Kütüphâneler", *İlim ve Sanat*, Mayıs 1995, sy. 38, s. 73-75.

- Kemikli, Bilal, "XIX. Yüzyılda Entelektüel Bir Muhit: Şeyhülislâm Arif Hikmet Beyefendi'nin Konağı", *İlim ve Sanat*, Nisan 1995, sy. 41, s. 92-95.
- Kemikli, Bilal, "Yunus Emre'nin Dünya Tasavvuru", *Dergâh Edebiyat Sanat Kültür Dergisi*, Eylül 2004, c. XV, sy. 175, s. 18-21.
- Kemikli, Bilal, "Yunus Yolunda Bir Şair: Derviş İbrahim (Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi)", *Revak*, 1996, sy. 7, s. 82-89.
- Muhtar, Cemal, "Câhiliye Devri Şiiri", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri*, 1964, c. I, sy. 1.
- Muhtar, Cemal, "Hurûfî Türk Şairleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, c. IV, s. 219-226.
- Muhtar, Cemal, "İmru'ul Kays", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri*, 1966, c. II, sy. 2.
- Muhtar, Cemal, "İslâm'da Sözlük Çalışmaları (II)", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, c. IV, sy. 331-360.
- Muhtar, Cemal, "İslâm'da Sözlük Çalışmaları", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, c. III, sy. 363-370.
- Muhtar, Cemal, "İstiklal Marşı'nın Arapça'ya Tercümesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, c. III, sy. 15-18.
- Muhtar, Cemal, "Muhammed Akif-eş-şâirü't-Turki'l-İslâmî", *İslami Edebiyat*, Ocak-Mart 1990.
- Özdamarlar, Kadir, "Ahmet Kuddusi", *Alkış*, Ocak-Şubat 2005, sy. 19, s. 21-23.
- Özdamarlar, Kadir, "Ahmet Remzi Akyürek Üzerine Notlar", *Erciyes*, Ağustos 1983, c. VI, sy. 68, s. 35-39.
- Özdamarlar, Kadir, "Define Virânelerde Bulunur veya Şehir ve Kültür", *Alkış*, Ocak-Şubat 2006, sy. 25, s. 1-3.
- Özdamarlar, Kadir, "Din Eğitim ve Öğretiminde Önemli Bir İsim: Mahmut Mahir Kuşçulu", *Kayseri Hakimiyet Gazetesi*, 17-22 Ağustos 2001.
- Özdamarlar, Kadir, "Edebiyatımızda Nevruzîyeler ve Fitnat Hanım'ın Bir Bahariyesi", *Alkış*, Mart-Nisan 2006, sy. 26, s. 1-3.
- Özdamarlar, Kadir, "Hazret-i Muhammed ve Şiir", *Küçük Dergi*, Kayseri, Haziran 1979, s. 11-13.
- Özdamarlar, Kadir, "Kahramanmaraşlı Şairlerden Ramazaniyeler", *Alkış*, Kasım-Aralık 2005, sy. 24, s. 7-9.
- Özdamarlar, Kadir, "Maraşlı Kurra-zâde Nadir Baba", *Alkış*, Temmuz-Ağustos 2005, sy. 22, s. 18-20.
- Özdamarlar, Kadir, "Mehmet Kamil Ağdaş", *Alkış*, Mayıs-Haziran 2005, sy. 21, s. 15-17.
- Özdamarlar, Kadir, "Şair Mesut el-Mar'ası", *Alkış*, Eylül-Ekim 2005, sy. 23, s. 6-8.
- Özdamarlar, Kadir, "Toprağı İle Ödeşenler: Ahmet Hazım Ulusoy", *Kayseri Hakimiyet Gazetesi*, 18-21.7.2001.
- Öztürk, Ali, "Çankırılı Haydar Altıntaş Dede'ye Ait Elyazması Eserden Bazı Bölümler", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını, 2004, Yıl: 10, sy. 32, s. 141-208 (Doç. Dr. Osman Eğri ve Uzman Ceyhun Ünlüer ile birlikte).
- Öztürk, Ali, "Dinî-Tasavvufî Edebiyatımızda Dolapnâme Türü ve Ahmed Hayâlî'nin 'Tolabnâme' İsimli Kasidesi" *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, c. II, sy. 3, s. 87-101.

- Öztürk, Ali, "Halvetiyye Tarikatına Mensup XVI. Yüzyıl Dîvân Şairleri Üzerine Bir İnceleme", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Temmuz-Aralık 2005, sy. 15, s. 225-252.
- Öztürk, Ali, "Hasan Aktaş, Çağdaş Türk Şiirinde Tasavvuf", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2004, Yıl: 5, sy. 12, s. 316-321.
- Öztürk, Ali, "Mahmut Erol Kılıç, Sûfî ve Şiir: Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, c. III, sy. 6, s. 215-218.
- Öztürk, Ali, "Mahmut Kâmil Efendi'nin 'İslâmiyyetin Şiiri Şuarâyı Tarz-ı Telakkîsi' İsimli Makalesi" *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, c. III, sy. 5, s. 89-101.
- Öztürk, Ali, "Ömür Ceylan, Tasavvufî Şiir Şerhleri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2000, Yıl: 2, sy. 4, s. 259-263.
- Pekolcay, Necla, "Türkçe Mevlid Metinleri", *Yeni Asya*, 28 Şubat 1980.
- Pekolcay, Necla, "Eşref-oğlu Abdullah Rûmî'nin Tasavvufî Şahsiyetinin Gelişme Seyri", *İslâmî Edebiyat*, Ocak-Şubat-Mart 1992, sy. 15, s. 8-11.
- Pekolcay, Necla, "Fuzûlî'nin Şiirlerinde Mânevî Unsurlar", *Fuzûlî Kitabı*, 1996, s. 141-145.
- Pekolcay, Necla, "Hoca Ahmed Yesevî'den Yunus Emre'ye Uzanan Müşterek İnanç İzleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Mayıs 1997, sy. 3, s. 19-30.
- Pekolcay, Necla, "İslami Türk Edebiyatı Metinlerinde Aşk", *Karizma*, Nisan-Mayıs-Haziran 2003, s. 105-108.
- Pekolcay, Necla, "İslâmî Türk Edebiyatına Dâir Bir Eserde Şekil ve Muhtevânın Önemi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, sy. III, s. 295-299.
- Pekolcay, Necla, "İstanbul'un Fethi Döneminde Osmanlı Kültür ve Edebiyatı", *Yeni Türkiye*, sy. 34, s. 251-253.
- Pekolcay, Necla, "Kadı Bürhâneddin'in Şiirlerinde Hayatı ile İlgili Unsurlar", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987-1988, sy. 5-6, s. 119-124.
- Pekolcay, Necla, "Kutadgu Bilig Işığında Türk Düşüncesi", *Yeni Türkiye*, Özel Sayı: Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları-IV, Temmuz-Ağustos 2002, sy. 8, s. 9-15.
- Pekolcay, Necla, "Mevlânâ ve Goethe'de Evrensellik", *Türk Edebiyatı*, Aralık 1996, c. XXIV, sy. 278, s. 800-297.
- Pekolcay, Necla, "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Metod", *İslâmî Edebiyat*, Ekim-Kasım-Aralık 1998, sy. 27, s. 22-23.
- Pekolcay, Necla, "Süleyman Çelebi Mevlidi Metni ve Menşei Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1954 (Ayrı Basım).
- Pekolcay, Necla, "Yunus Emre'ye Hoca Ahmed Yesevî'den İntikal Eden İnanç İzleri", *Erdem*, 1996, c. VIII, sy. 24, s. 745-754.
- Şener, H. İbrahim, "Hicretle İlgili Şiirler ve Tahlilleri", *İSTEM*, 2004, Yıl: 2, sy. 4, s. 89-103.
- Şener, H. İbrahim, "Âsâr-ı Kemâl'de Yer Alan Manzûm Esmâü'l-Hüsnâ", *9 Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, sy. 4, s. 227-240.
- Şener, H. İbrahim, "Bir Nefes ve Düşündürdükleri", *Yedi İklim*, Ağustos 1994, c. VII, sy. 53.
- Şener, H. İbrahim, "Cami, Türbe ve Benzeri Dini Yapılarda Yer Alan Allah'ın Güzel İsimleri ve Yorumları", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu (Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan) Bildirileri*, İzmir, 2002, s. 533-544.
- Şener, H. İbrahim, "Ebu's-Su'ûd Efendi'nin Oğluna Mektubu", *Fidan*, İzmir, Temmuz-Ağustos 1996, sy. 19, s. 11-13.

- Şener, H. İbrahim, "Edebiyatımızda Ramazan ve Ramazan-nâmeler", *Fidan*, Ramazan Özel Sayısı, 1992, sy. 1, s. 26-29.
- Şener, H. İbrahim, "Halk Şiirinde Esmâ-ı Hüsnâların Yeri", *9 Eylül Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, 1985, sy. 2, s. 357-383.
- Şener, H. İbrahim, "İsmâil Safa ve Kitâbullah Şiiri -I", *Fidan*, 1992, sy. 2, s. 39-41.
- Şener, H. İbrahim, "İsmâil Safa ve Kitâbullah Şiiri -II", *Fidan*, İzmir 1992, sy. 3-4, s. 56-62.
- Şener, H. İbrahim, "Karahanlılar Döneminde Dil ve Edebiyat", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, c. V, s. 784-792.
- Şener, H. İbrahim, "Neşâtî'nin Hilye-i Enbiyâsı", *9 Eylül Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, 1983, sy. 1, s. 285-301.
- Şener, H. İbrahim, "Osmanlılar Döneminde Dilimizde Allah, İlâh, Tanrı Kavramı", *Yeni Türkiye Özel Sayı*, Temmuz-Ağustos 2000, sy. 34(701), s. 192-201.
- Şener, H. İbrahim, "Tâhirü'l-Mevlevî'nin Tesdîs-i Na't-ı Şerif-i Nâbisi ve Tahlîli", *İSTEM* 2003, Yıl: 1, sy. 1, s.11-24
- Şener, H. İbrahim, "Türk Divân Edebiyatında Na't ve Bazı Na't Mecmû'aları", *9 Eylül Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, 1986, sy. 3, s. 147-159.
- Şener, H. İbrahim, "Ufukî mi, Ufkî mi", *Mûsikî Mecmuası*, 1981, sy. 380, s. 4-9.
- Şener, H. İbrahim, "Türk Edebiyatında Ölüm, Mezar, Fenâ ve Bekâ Kavramları", *İcmal: Aylık İlim Fikir-Kültür Dergisi*, Ocak 1999, sy. 174, s. 24-29.
- Uzun, Mustafa, "Ahmed Bican", *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, 1995, c. VII, s. 381-394.
- Uzun, Mustafa, "Ahmed Remzi Dede", *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, 1996, c. IX, s. 418-422.
- Uzun, Mustafa, "Akşemseddin (Ak Şeyh)", *Osmanlı Ansiklopedisi: Tarih/Medeni-yet/Kültür*, İstanbul: Ağaç Yayınları, 1993, c. II, s. 12-13.
- Uzun, Mustafa, "Aydınlı Dede Ömer Rüşenî", *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, 1995, c. VII, s. 426-433.
- Uzun, Mustafa, "Edebiyatımızda Ramazan ve Ramazaniyeler", *Nesil*, Ağustos 1979, c. III, sy. 11, s. 18-26.
- Uzun, Mustafa, "Fuzûlî'nin Bestelenmiş Şiirleri", *Fuzûlî Kitabı*, İstanbul, 1996, s. 327-354.
- Uzun, Mustafa, "Fuzulî", *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, 1996, c. VIII, s. 87-102.
- Uzun, Mustafa, "Hasan Sezâî Gülşenî", *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, 1996, c. VIII, s. 349-353.
- Uzun, Mustafa, "Haşimî Seyyid Emir Osman", *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, 1996, c. VIII, s. 172-175.
- Uzun, Mustafa, "İbrahim Gülşenî", *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, 1996, c. VIII, s. 58-64.
- Uzun, Mustafa, "İbrahim Tennurî", *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, 1995, c. VII, s. 419-424.
- Uzun, Mustafa, "İmanın Zaferi Çanakkale ve Edebiyatımızdaki Akisleri", *İlim ve Sanat*, Temmuz 1992, sy. 35-36, s. 66-72.
- Uzun, Mustafa, "İstişad", *Nesil*, Mayıs 1980, c. IV, sy. 44, s. 32-33.
- Uzun, Mustafa, "Kemal Ümmî", *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, 1995, c. VII, s. 414-419.
- Uzun, Mustafa, "Kur'an ve Edebiyat (Türk Edebiyatı)", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-II*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001, s. 21-28.

- Uzun, Mustafa, "Muhammediye", *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür*, İstanbul: Ağaç Yayınları, 1993, c. II, s. 100-101.
- Uzun, Mustafa, "Osmanlı'nın Gür Nefesi: Türk Dîni-Tasavvufî Edebiyatında İlahî", *Osmanlı*, Ankara, 1999, c. IX, s. 591-597.
- Uzun, Mustafa, "Şeyh Hüseyin Vassâf Efendinin Bir Mektubu", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, sy. 3, s. 371-381.
- Uzun, Mustafa, "Türk Hitabet Tarihine Genel Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, sy. 19, s. 145-169.
- Uzun, Mustafa, "Türk Mutasavvıfları Edebiyatında Devriye ve Ahmed Yesevi'nin Devriye Yaş-namesi", *Ahmed-i Yesevî Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri*, Mehmet Şeker ve Necdet Yılmaz (haz.), İstanbul: Seha Neşriyat, 1996, s. 487-520.
- Uzun, Mustafa, "Türk Tasavvuf Edebiyatında Bir Duâ ve Niyaz Tarzı Gülbak", *İlam Araştırma Dergisi*, Ocak-Haziran 1996, c. I, sy. 1, s. 69-84.
- Uzun, Mustafa, "Yazıcıoğlu Mehmed", *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, 1995, c. VII, s. 384-387.
- Uzun, Mustafa, "Yunus Emre", *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, 1995, c. VII, s. 209-218.
- Yazıcı, Gülgün, "Kâmi'nin Şiirlerinde Tasavvuf", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Eylül-Aralık 2001, Yıl: 3, sy. 7, s. 217-230.
- Yazıcı, Gülgün, "Çanakkale Kitabeleri Envanteri 2003 Yılı Çalışmaları", *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi*, 2004, sy. 3, s. 285-298.
- Yazıcı, Gülgün, "Bursalı Rahmî ve Gül-i Sadberg'i", *Türkoloji*, 1992, c. X, sy. 1, s. 285-315.
- Yıldız, Alim, "Arap Şeyh'in Bir Mektubu", *Hayat Ağacı*, Bahar 2005, s. 46-50.
- Yıldız, Alim, "Bir Kavga ve Sevdâ Şairi: Kadî Burhaneddin", *Ay Vakti*, Nisan 2003, sy. 31, s. 14-15.
- Yıldız, Alim, "Bir Mevlid Şairi: Tahir Nadi", *Ay Vakti*, Aralık 2002.
- Yıldız, Alim, "Celvetî Bir Şair, Fenâyî Cennet Efendi", *Ay Vakti*, Haziran 2005, sy. 57, s. 28-29.
- Yıldız, Alim, "Cumhuriyet Sonrasında Aruzu Kullanan Bir Mutasavvıf: İhramcızade İsmail Hakkı", *Ay Vakti*, Kasım 2002.
- Yıldız, Alim, "Çobanın Can Pınarı", *Hayat Ağacı*, Güz 2005, s.134-136.
- Yıldız, Alim, "Divan Edebiyatını Nasıl Sevdirebiliriz", *Ay Vakti*, Şubat 2002.
- Yıldız, Alim, "Divriği Bir Şair: Tahir Nadi Efendi ve Mevlidi" *Revak*, 2003, s. 23-36.
- Yıldız, Alim, "Dört Kapı Kırk Makam", *Somuncu Baba*, Haziran 2005, sy. 56, s. 36-37.
- Yıldız, Alim, "Edebiyat, Şiir ve Kur'ân-ı Kerim", *Somuncu Baba*, Şubat 2006, sy. 64, s. 40-43.
- Yıldız, Alim, "Edebiyatımızda Fenâyî Mahlaslı Şairler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, sy. 7/I, s. 345-355.
- Yıldız, Alim, "Edebiyatımızda Ramazan", *Ay Vakti*, Ekim 2005, sy. 61, s. 6-7.
- Yıldız, Alim, "Edebiyatımızda Mevlid ve Bazı Mevlidlerin Yazılış Sebepleri", *Somuncu Baba*, Nisan 2006, sy. 66, s. 34-37.
- Yıldız, Alim, "Farsçanın Edebiyatımıza Etkisi", *Ay Vakti*, Ekim-Kasım 2003, sy. 37-38, s. 9-10.
- Yıldız, Alim, "Gayri Resmi Bir İlçe Tarihçisi: Kirkor Ceyhan", *Sultanşehir I*, Sivas, 2006, s. 45-48.
- Yıldız, Alim, "İbrahim Gülşenî'nin Pendnâmesi", *9 Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, sy. 16, s. 57-95.
- Yıldız, Alim, "Hicretin İki Yönü", *Ay Vakti*, Eylül 2004, sy. 48, s. 10.

- Yıldız, Alim, “İhramcızâde’nin Bilinmeyen Şiirleri”, *Somuncu Baba*, Ocak 2006, sy. 63, s. 36-37.
- Yıldız, Alim, “Mahalli Bir Ramazan İlahisi”, *Hayat Ağacı*, Kış 2005, sy. 1, s. 50-52.
- Yıldız, Alim, “Melâmî Bir Şair, Haşimî Emir Osman”, *Ay Vakti*, Ağustos 2002.
- Yıldız, Alim, “Modern Bir Kerem: Talibî Coşkun”, *Ay Vakti*, Aralık 2005, sy. 63, s. 40-42.
- Yıldız, Alim, “Nasreddin Hoca’nın Tasavvufî Yönü”, *Yedi İklim*, Eylül-Ekim 2001, s. 103-105.
- Yıldız, Alim, “Okçuzâde Mehmet Şâhî ve Manzum Kırk Hadis Tercümesi: Ahsenü’l-Hadis”, *9 Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2003, sy. XVII, s. 115-148.
- Yıldız, Alim, “Osman Nevres’in “Olaydı” Redifli Gazeline Şerh Denemesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2002, sy. 6/I, s. 269-277.
- Yıldız, Alim, “Savaş Yıllarında Çıkan Bir Dergi Edebiyât-ı Umûmiyye Mecmuası (1916-1919)”, *9 Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, sy. 15, s. 179-189.
- Yıldız, Alim, “Süleyman Nazif’e Göre İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, sy. 8/I, s. 159-201.
- Yıldız, Alim, “Üsküdarlı Sâfi”, *Ay Vakti*, Mayıs 2005, sy. 56, s. 20-21.
- Yıldız, Alim, “Üsküdarlı Sâfi’nin “İslâm-ı Hazret-i Ömer Yahud Bir Harika” Mesnevîsi”, *9 Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sy. 13, s. 219-249.
- Yıldız, Alim, “Üsküdarlı Sâfi’nin “Şi’r-i Sâfi” İsimli Eseri Üzerine”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2002, sy. 6/2, s. 269-287.
- Yılmaz, Ahmet, “Mustaqim-Zada Wa Ahammu Muallafaatihi Majallat Al-Nisab”, *Selçuk University Review of The Faculty of Divinity*, 2003, sy. 16, s. 19-26.
- Yılmaz, Ahmet, “Müstakim-zâde ve Durûb-ı Emsâlinin Türk Edebiyatındaki Yeri Ve Önemi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 1999, VI/225-271.
- Yılmaz, Ahmet, “Müstakim-zâde’nin Kaside-i Ayniyye Tercümesi ve Şerhi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, sy. IX, s. 241-264.
- Yılmaz, Ahmet, “Safa’nın İbrahim Edhem Destanı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2000, sy. 7, s. 285-304.
- Yılmaz, Ahmet, “Son Divan Şairlerimizden Şeref Hanım Ve Münacatları”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, sy. 10, s. 201-215.
- Yılmaz, Ahmet, “Türk Edebiyatında Kadın Şâirler ve Na’t”, *Türkler*, Ankara, 2002, c. XI, s. 768-776.
- Yılmaz, Ahmet, “Türk Edebiyatında Natî Mahlasını Kullanan Şairler”, *İSTEM İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musiki Dergisi*, 2003, sy. 2, s. 77-80.
- Yılmaz, Ahmet, “XVIII. Yüzyılda Yapılmış Bir Atasözü Derlemesi”, *Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı*, sy. 34, s. 176-178.
- Yılmaz, Ahmet, “Ziver Ahmed Sadık Paşa, Hamsi Gazeli Zeyli ve Tahmisi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 8, s. 107-113.
- Yılmaz, Ali, “Ahmed-i Yesevî, Yunus Emre ve Hacı Bektaş-ı Velî’nin İslâm Çizgisindeki Bütünlük”, *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1999, sy. 9, s. 65-85.
- Yılmaz, Ali, “Ahmet Yesevî’nin Hikmetleri ile Yunus Emre’nin Şiirlerinde Tasavvufi Muhteva Benzerlikleri”, *Diyanet İlmi Dergi*, Ekim-Kasım-Aralık 1993, c. XXIX, sy. 4, s. 17-33.
- Yılmaz, Ali, “Dîvan-ı Hikmet”, *Diyanet Aylık Dergi*, Eylül 1993, sy. 33, s. 42-43.
- Yılmaz, Ali, “Edebiyatımızda ‘Kırk Hadis’ler”, *İlim ve Sanat*, Eylül-Ekim 1987, sy. 15, s. 85-88.

- Yılmaz, Ali, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Türkçesi", *Din Öğretimi*, Ocak-Şubat 1992, sy. 32, s. 72-83.
- Yılmaz, Ali, "Elmalılı Hamdi Yazır", *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul, 1995, c. IX, s. 402-406.
- Yılmaz, Ali, "Esmâ-i Hüsnâ Şârihi İbn-i İsâ-yı Saruhânî", *Diyanet İlmi Dergi*, Nisan-Mayıs-Haziran 1994, c. XXX, sy. 2, s. 19-29.
- Yılmaz, Ali, "Hacı Bektaş-ı Velî Gerçekten Kalenderî mi İdi? Makâlât Hacı Bektaş-ı Velî'nin Değil mi?", *Türkiye Günlüğü*, Eylül-Ekim 1995, sy. 36, s. 161-175.
- Yılmaz, Ali, "Hacı Bektaş-ı Velî'nin, Makâlât'ında İnsanlar İçin Kullandığı Sıfatlar ve Hitap Şekilleri", *Din Öğretimi*, Mart 1989, sy. 18, s. 81-85.
- Yılmaz, Ali, "Hacı Bektâş-ı Velî", *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul 1995, c. VIII, s. 106-111.
- Yılmaz, Ali, "İbn-i İsâ-yı Saruhânî", *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul 1995, c. VIII, s. 103-106.
- Yılmaz, Ali, "İbn-i Kemâl (Kemâlpaşa-zâde)", *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul 1995, c. VIII, s. 54-58.
- Yılmaz, Ali, "Kadri Yüce Bir Gece", *Zaman*, 31 Mart 1992, s. 2.
- Yılmaz, Ali, "Köstendilli Süleymân Şeyhî", *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul 1995, c. IX, s. 21-24.
- Yılmaz, Ali, "Kültürümüzde Bayram", *Diyanet Aylık Dergi*, Nisan 1992, sy. 16, s. 42-43.
- Yılmaz, Ali, "Müslümanın Vakit Bilinci ve Ramazan", *Diyanet Aylık Dergi*, Mart 1992, sy. 15, s. 36-41.
- Yılmaz, Ali, "Müstakîm-zâde Süleymân Sa'deddîn", *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul 1995, c. VIII, s. 430-435.
- Yılmaz, Ali, "Şeyh Şa'bân-ı Velî", *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul 1995, c. VIII, s. 122-128.
- Yılmaz, Ali, "Tanınmayan Bir Evliya Tezkiresi: Bahrü'l-Velâye", *İlim ve Sanat*, Mayıs-Haziran 1987, sy. 13, s. 70-73.
- Yılmaz, Ali, "Türk Ailesinde Bayram Gelenekleri", *Türk Aile Ansiklopedisi, (I-III)*, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, 1991, c. I, s. 180-187.
- Yılmaz, Ali, "Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn-i İsâ-yı Saruhani'nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, sy. 2, s. 1-34.
- Yılmaz, Ali, "Hâb-nâme-i Veysî", *Bir Dergisi*, Prof. Dr. Kemal Eraslan Özel Sayısı, 1998, s. 9-10, s.651-669
- Yılmaz, Ali, "Kanuni ve Şiir", *Yeni Türkiye Dergisi*, Osmanlı Özel Sayısı, 1999, c. IX, s. 689-700.
- Yılmaz, Ali, "Siyer-i Veysî ve Nüşhalarının Tanıtımı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1999, s. 8, s. 35-43.
- Yılmaz, Ali, "Siyer-i Veysî'deki "Hikâye-i Latife" Çerçevesinde Hoşgörü ve Hoşgörüsüzlük Kavramlarının Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, sy. 3-2, s. 139-152.
- Yurtsever, M. Murat, "Lâmi'î Çelebi'nin "Bursa Şehrengîzi"nde Mekân Tasvirleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, sy. 2, s. 243-252.
- Yurtsever, M. Murat, "İsmâîl Hakkî Bursevî'nin "Kitâbü'l-Envâr"ı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7, s. 279-296.
- Yurtsever, M. Murat, "Abdülhak Hâmid'e Ait Bir Bölük Mektup", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7, s. 193-206.

C. Tebliğler

- Akkuş, Mehmet, "Mehmet Emîn Tokadî'nin Hayatı ve Şahsiyeti", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu* (2-6 Temmuz 1986), Ankara 1987.
- Akkuş, Mehmet, "Hacı Bayram-ı Velî'nin Hayatı Tasavvuf Anlayışı ve Hakkında Yayımlanmamış Medhiyeler", *IV. Vakıflar Haftası Tebliğleri*, s. 161-166.
- Akkuş, Mehmet, "Tasavvufun Anadolu'ya Girişi ve İslamlaşmada Rolü", *Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1991, s. 133-142.
- Akkuş, Mehmet, "Osman Hulusi Efendi'nin Mektubat'ı", *Somuncu Baba ve Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Sempozyumu*, Tebliğler 18 Haziran 1995, Ankara, 1997.
- Akkuş, Mehmet, "İsimlerimizde Gülün Kokusu ve Rengi", *I. Ulusal Isparta Gül Sempozyumu* (2-3 Haziran 2005, Isparta).
- Aksoy, Hasan, "Hulusi Efendi'nin Divanında Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem", *Hulusi Efendi Sempozyumu*, Darende, 1993.
- Aksoy, Hasan, "Şemseddin Sivasi Hayatı ve Eserleri", *Şemseddin Sivasi Sempozyumu*, Sivas, 1991.
- Aksoy, Hasan, "Gelibolulu Mustafa Âli ve Kırk Hadisi", *Erciyes Üniversitesi Uluslararası Gelibolulu Mustafa Âli Sempozyumu*, Kayseri, 1994.
- Aksoy, Hasan, "Şemseddin Sivasi'nin Gülşen-Âbâd'ı ve Gül", *I. Ulusal Isparta Gül Sempozyumu*, 2-3 Haziran 2005, Isparta.
- Atik, Hikmet, "Muhittin İbn-i Arabî'nin Tefeül-nâmesi", Doç. Dr. Ahmet Bedir ile birlikte, *Gizli Diller Sempozyumu*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, 13-14 Nisan 2005, İstanbul.
- Atik, Hikmet, "Aziz Mahmut Hüdâî'nin Bir Na'tinin Şerhi", *Uluslararası Aziz Mahmut Hüdâî Sempozyumu*, Üsküdar Belediyesi ve Aziz Mahmut Hüdâî Vakfı, 20-22 Mayıs 2005, İstanbul.
- Atik, Hikmet, "Nâbî'nin Sur-nâmesinde Padişaha ve Şehzâdelere Sunulan Hediye", *Uluslararası Hediye Sempozyumu*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, 16-17 Kasım 2005, İstanbul.
- Atik, Hikmet, "Esrâr Dede'de Mevlânâ Sevgisi", *Uluslararası Mevlana, Mesnevi ve Mevlevihaneler Sempozyumu*, Manisa Belediyesi ve Mevlana Araştırmaları Kültür ve Sanat Derneği, 19-21 Aralık 2005, Manisa.
- Atik, Hikmet, "Muhammed Emin İffet ve Münâcâtları", *Ulusal Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu*, Abdulkadir Karahan Kütüphanesi ve Şanlıurfa Belediyesi, 7-8 Mayıs 2005, Şanlıurfa.
- Dikmen, Hamit, "Türk Dünyası Gerçeği Karşısında Türkçemiz", *Ceyhan Meslek Yüksek Okulu Bildiriler Kitabı*, Adana, 1992.
- Dikmen, Hamit, "XVII. Yüzyıl Türk Sosyal ve Kültürel Hayatına Toplu Bir Bakış", *Ceyhan Meslek Yüksek Okulu Öğretim Elemanları Seminerleri Kitabı*, Adana, 2000.
- Dikmen (Kahraman), Melek, "Miracname (Paris BN, Turc 190) Minyatürlerinde ve İlahi Komedi'de Gizemli Yolculuk", Yard. Doç. Dr. Bahattin Yaman ile birlikte, *I. Ulusal Sosyal Bilimler Sempozyumu Bir Metafor Olarak "Yol/Yolculuk"*, 9-10 Aralık 2004, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Dikmen (Kahraman), Melek, "Eğirdir Üzerine Yapılmış Bir Bibliyografya Denemesi", *I. Eğirdir Sempozyumu*, 31 Ağustos-1 Eylül 2001, *Tarihi, Kültürel, Ekonomik Yönleri İle Eğirdir*, 441-456.

- Dikmen (Kahraman), Melek, “Şarkılarda Gül”, Öğrt. Gör. Erdoğan Ateş ile birlikte, *I. Ulusal Isparta Gül Sempozyumu*, Isparta Belediyesi, Isparta, 2-3 Haziran 2005, s. 87-100.
- Göçmen, Muammer, “Isparta ve Çevresinde Gül Motifli Mezar Taşları”, *I. Ulusal Isparta Gül Sempozyumu*, 2-3 Haziran 2005, Isparta.
- Güngör, Zülfikar, “Edebiyatımızda Gül Sembolü ve Peygamberimiz”, *I. Ulusal Isparta Gül Sempozyumu*, 2-3 Haziran 2005, Isparta.
- Güngör, Zülfikar, “Hulûsî-i Darendevî Divân'ında Hz. Muhammed (s.a.v.)”, *III. Daren-de Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Kültür Etkinlikleri*, 21 Haziran 2003, Daren-de, (*Hulûsi Efendi Güldestesi*, Ankara 2003, s. 23-44).
- İslamoğlu, Abdülmecit, “Gül Kültürü ve Cevat Rüştü” *I. Ulusal Isparta Gül Sempozyumu*, 2-3 Haziran 2005, Isparta.
- Kemikli, Bilal, “Alevi Bektaşî Metinleri ve Edebi Yansımalar”, *Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu-I*, Süleyman Demirel Üniversitesi Rektörlüğü, 28-30 Eylül, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Kültür Merkezi, (Müzakere).
- Kemikli, Bilal, “Aziz Mahmud-i Hüdâyî'nin Muhiti ve Himayeciliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu*, Üsküdar Belediyesi-Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı, 20-22 Mayıs 2005, Üsküdar.
- Kemikli, Bilal, “Bağdatlı Türk şairleri ve Şahabettin el-Alusi”, *İkinci Ortadoğu Semineri*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, 12 Nisan 2004, Elazığ.
- Kemikli, Bilal, “Bir Üsküdar Beyefendisi: Şeyhülislam Arif Hikmet”, *II. Üsküdar Sempozyumu Bildiriler*, 12-14 Mart 2004, İstanbul (İstanbul 2005, s. 598-603).
- Kemikli, Bilal, “Eyüp'te Sukûna Eren Ruh: Osman Kemali'nin Serencamı”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu X*, 12-14 Mayıs 2006, Eyüp Belediyesi, İstanbul.
- Kemikli, Bilal, “Güle Ayna Tutmak: Bülbülün Gül Tasavvuru”, *I. Ulusal Isparta Gül Sempozyumu*, 2-3 Haziran 2005, Isparta.
- Kemikli, Bilal, “İstanbul”u Gören Şehir: Üsküdar'da İrfânî Muhitler”, *IV. Üsküdar Sempozyumu*, 3-5 Kasım, 2006, İstanbul.
- Kemikli, Bilal, “Kütahya Yöresinde Bir Mutasavvıf Aile: Pir Ahmet ve Ahfadı”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalari Kongresi Bildirileri*, 13-16 Ağustos 1998, Ankara, (Ankara 1998, s. 281-296).
- Kemikli, Bilal, “Mevlevî Kültürünün Önemli Merkezlerinden Biri Olarak Kütahya ve Kütahya Mevlevî-hânesi”, *İkinci Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevihaneler Uluslararası Sempozyumu*, 18-20 Aralık 2002, Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, Manisa.
- Kemikli, Bilal, “Niyazi-i Mısri Örneğinde Tasavvuf Edebiyatında Sürgün ve Zindan Metaforu: Hayat ve Dünya”, *Hapishaneler Sempozyumu*, 04-05 Aralık 2003, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul
- Kemikli, Bilal, “Sun'ullah-ı Gaybi Hayatı, Eserleri ve Muhiti”, *I. Uluslararası Sun'ullah-ı Gaybi ve Kütahya'da Tasavvufî Hayat Sempozyumu*, 3-5 Haziran 2005, Kütahya.
- Kemikli, Bilal, “Sun'ullah-ı Gaybi: Sırları Keşfeden Şair”, *Sunullah Gaybi ve Kütahya'da Tasavvufî Hayat*, III, 10-11 Haziran 2006, Belediye Kültür Sarayı, Kütahya.
- Kemikli, Bilal, “Şiir ve İktidar: Hükümdar Şair Kadı Burhaneddin Örneğinde Bir İnceleme”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu*, Sivas Valiliği, 29 Eylül-01 Ekim 2005, Sivas.
- Kemikli, Bilal, “Tasavvuf Şiirinde Sevgi Temaları”, *İslam Ahlakı ve Sevgi Sempozyumu*, 11-12 Nisan 2006, TDV, Elazığ.

- Kemikli, Bilal, "Tasavvufi Kozmogoni, Devir ve İrfani Ölüm", *Uluslararası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu*, 25-26 Kasım 2004, Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Kemikli, Bilal, "Türkoloji'nin Kadim Coğrafyadaki Kaynakları ve Kütüphaneler", *Birinci Orta Doğu Semineri: Kavramlar-Kaynaklar ve Metodoloji Bildiriler*, (Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü, 29-31 Mayıs 2003, Elazığ. (Elazığ, 2004, s. 183-192).
- Kemikli, Bilal, "Yunus Yolunda Bir Mutasavvıf Şâir: Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi", *VII. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri*, Güven Tanyeri (haz.), Uluslararası Yunus Emre Kültür ve Sanat Haftası, 7-9 Mayıs 1997, Eskişehir. (Eskişehir, 2001, s. 211-218).
- Muhtar, Cemal, "İHL'nde Okutulan Arapça Derslerinin Amaçları ve Gelişmesi Yönünde Görüşler ve Teklifler", *Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri*, 8-10 Nisan 1988, Ankara.
- Muhtar, Cemal, "İslami Araştırmalar Etkisi Açısından Arapça Öğreniminde Görülen Aksaklıklar", *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu*, 27-30 Haziran 1989, Samsun (s. 359-362).
- Özdamarlar, Kadir, "Seyrani'nin Şiirlerinde Develi", *2. Seyrani Seminer ve Şenlikleri*, Develi 1982, [Erciyes Dergisi, Haziran 1982, c. V, sy. 54, s. 48-52].
- Özdamarlar, Kadir, "Vesikalarda Seyrânî", *4. Âşık Seyrânî Seminer ve Şenlikleri*, 12-13 Mayıs 1984.
- Özdamarlar, Kadir, "Kazak Musikisi ve Küy Geleneği", *KIBATEV Edebiyat Şöleni* 5 Haziran 2001 (Kazakistan Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi).
- Özdamarlar, Kadir, "Ali Kuşçu'nun Türki Halklar Açısından Önemi ve Filolojik Çalışmaları", *Milletlerarası Zereşan Vadisi Sempozyumu*, 17 Mayıs 2001, Özbekistan Semerkant Devlet Üniversitesi.
- Özdamarlar, Kadir, "Develi'de Ölüm Folklorü ve Mezar Taşları", *Bütün Yönleriyle Develi, 1. Bilgi Şöleni*, Develi, 2003, s. 147-168.
- Özdamarlar, Kadir, "Develi Uleması", *Bütün Yönleriyle Develi, 1. Bilgi Şöleni*, Develi, 2003, s. 439-450.
- Özdamarlar, Kadir, "Develi Musiki Hayatına Genel Bir Bakış", *Bütün Yönleriyle Develi 1. Bilgi Şöleni*, Develi, 2003, s. 683-698.
- Özdamarlar, Kadir, "Türk Tasavvuf ve Düşünce Dünyasında Saçaklı-zâde Mehmet Efendi ve Eserleri Üzerine Bir Deneme", *1. Kahramanmaraş Sempozyumu*, 6-8 Mayıs 2004, Kahramanmaraş.
- Özdamarlar, Kadir, "Halk Kültürü Açısından Yezidilik ve Yezidiler", *1. Bütün Yönleriyle Nusaybin Sempozyumu*, Nusaybin.
- Pekolcay, Necla, "Ayaşlı Es'ad Muhlis Paşa Divanı", *Ayaş ve Bünyamin Ayaşî, Bildiriler*, Ankara, 1993, s. 165-176.
- Pekolcay, Necla, "Günümüz Din Bilimleri Araştırmalarının Bugünkü Türkiye'de Durumu", *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu*, 27-30 Haziran 1989, Samsun (s. 365-368).
- Pekolcay, Necla, "Hoca Ahmed Yesevî'den Yunus Emre'ye Uzanan Müşterek İnanç Silsilesi", *Milletlerarası Katılımlı Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu*, 16-17 Kasım 1993, Konya.
- Pekolcay, Necla, "Metin Şerhi Hakkında", *İLESAM I. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu*, 17-18 Ocak 1992, Ankara.

- Pekolcay, Necla, "Mevlânâ ve Goethe'de Evrensellik", *Selçuk Üniversitesi Milletlerarası Mevlânâ ve Goethe Kongresi*, 3-5 Mayıs 1995, Konya.
- Pekolcay, Necla, "Mevlânâ'nın Etkileri (Mevlânâ'nın Te'sir Alanları)", *Selçuk Üniversitesi 4. Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)*, 12-13 Aralık 1989, Konya, s. 49-55.
- Pekolcay, Necla, "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Mânâ Dilinin Hususiyetleri", *Selçuk Üniversitesi 3. Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)*, 12-14 Aralık 1988, Konya, s. 205-211.
- Pekolcay, Necla, "Mevlid, Hatim, Iskat Gibi Geleneklerin İslam Toplumu Açısından Değerlendirilmesi", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu*, 18-20 Aralık 1998, İstanbul.
- Pekolcay, Necla, "Tasavvufun Temel Problemleri", *I. İslam Düşüncesi Sempozyumu*, Marmara Üniversitesi-İstanbul Üniversitesi, 26-27 Ekim 1996, İstanbul.
- Pekolcay, Necla, "Türk Dili ve Türk-İslam Edebiyatı Derslerinin İlahiyat Fakülteleri İçindeki Yeri ve Durumu", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu*, 21-23 Ekim 1987, Samsun.
- Pekolcay, Necla, "Türk Dilinin ABECE Yazım ve Yazı Dili Problemleri", *Sürekli Dil Kurultayı*, 4-8 Mayıs 1991, Ankara.
- Pekolcay, Necla, "Türk İnanç Sistematğinde Bir İnanç Kodu Olarak Nevruz", *Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni*, 18-21 Mart 1999, Elazığ.
- Pekolcay, Necla, "Türk Lehçelerinde Kültür Unsurlarıyla İlgili Müsterek Kelimeler", *III. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi*, 25-29 Eylül 1993, Ankara.
- Pekolcay, Necla, "Yunus Emre'deki İlâhi Aşkın Kaynağının Kişiliği ve San'atının Oluşmasındaki Etkileri", *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*, 7-10 Ekim 1991, Ankara, (Ankara, 1995, s. 399-404).
- Şener, H. İbrahim, "Abdülhak Hâmit ve Mehmet Akif'e Göre Çağdaşlaşma ve İslam", *Türkiye'nin Çağdaşlaşma Problemi ve İslam Sempozyumu*, 3-4 Mayıs 1997, İzmir.
- Şener, H. İbrahim, "Arapça ve Türkçe İki Şiirin Mukâyesesi ve Tahlili (Kus b. Sâ'idetü'l-Eyâdi ve Yahya Kemal)", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi-İstanbul*, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler II, Türk Edebiyatı, İstanbul, 1988, c. II, s. 501-509.
- Şener, H. İbrahim, "Bir Esnaf Teşkilatı Olarak Âhilik'in Tarihçesi ve Tasavvufi Yönü", *2. Çankırı Kültürü Şöleni Bildirileri*, Yâran Kültürü ve Çankırı, 17-18 Eylül 2004, Çankırı, s. 7-17.
- Şener, H. İbrahim, "Cami, Türbe ve Benzeri Dini Yapılarda Yer Alan Allah'ın Güzel İsimleri ve Yorumları", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu*, Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan, Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü 10-13 Ekim 2001, İzmir.
- Şener, H. İbrahim, "Menemenli Mahmud Fuad Efendi ve Kişiliği", *Türk Kültüründe Menemen Sempozyumu*, 8 Eylül 1995, Menemen. (Menemen, 1995, s. 109-115).
- Şener, H. İbrahim, "Türk Edebiyatında Ölüm, Mezar, Fenâ ve Bekâ Kavramları", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu*, 18-20 Aralık 1998, İstanbul.
- Şener, H. İbrahim, "Yesevî Hikmetlerinin Kaynağı Olarak Âyetler Üzerine Bir Değerlendirme", *Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu ve Anma Programı*, 25-27 Kasım 1993, İzmir.
- Uzun, Mustafa, "Akşemseddin Hayatı, Eserleri ve Bunlar Üzerinde Bazı Dikkat ve Tesbitler", *Akşemseddin Sempozyumu*, 25-27 Mayıs 1990, Bolu.
- Uzun, Mustafa, "Edebiyatımızda Mesken ve Meskenimizde Edebiyat", *İslami İlimler Araştıma Vakfı Mesken Mimarisi İlmi Toplantısı*, 24-25 Mart 1990, İstanbul.

- Uzun, Mustafa, "Türk Edebiyatı'nda Bayramın Şiiri: İydiye", *Osmanlı Dünyasında Şiir Uluslararası Sempozyumu*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 18-22 Kasım 1999, İstanbul.
- Yazıcı, Gülgün, "Kitâbelerin Edebi Değeri ve Manzum Kitâbeler", *Kitâbeler Işığında Çanakkale Paneli*, 22 Nisan 2002, Çanakkale.
- Yazıcı, Gülgün, "Divan Şiirinin Aşk Anlayışı Çerçevesinde Esaret ve Zindan Kavramı", *Türk Kültüründe Hapishaneler Sempozyumu*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, 4-5 Aralık 2003, İstanbul.
- Yazıcı, Gülgün, "Gelibolu Mevlevihanesi'nden Yetişen Sanatkârlar", *Uluslararası Mevlana, Mesnevi, Mevlevihaneler Sempozyumu*, 19-21 Aralık 2005, Manisa.
- Yazıcı, Gülgün, "Hasan Basri Çantay'dan Yaşar Nuri Öztürk'e Cumhuriyet Dönemi Kur'an Meallerinde Türkçe'nin Serüveni", *Kur'an Mealleri Sempozyumu, (Eleştiriler ve Öneriler)* 9 Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 24-26 Nisan 2003, İzmir.
- Yazıcı, Gülgün, "Osmanlı'nın Avrupa'ya Uzanmasında Tekke ve Zaviyelerin Rolü", Avrupa'ya İlk Adım Uluslararası Sempozyumu, 28 Ekim-2 Kasım 1999, Gelibolu.
- Yıldız, Alim, "Beylikler Döneminde Sivaslı Şairler", *Selçuklular Dönemi Sivas Sempozyumu*, 29 Eylül-1 Ekim 2005, Sivas.
- Yıldız, Alim, "Klasik Edebiyatımızda Manzum Hadis Tercümeleleri ve Necip Fazıl'ın 101 Hadis Tercümesi", *I. Maraş Sempozyumu*, 4-6 Mayıs 2004, Maraş.
- Yıldız, Alim, "Prof. Dr. Nusret Çam'ın 'Şiir Diliyle Kur'an-ı Kerim Meali' Münasebetiyle Kur'an'ın Şiirle Meali Üzerine", *Kur'an Mealleri Sempozyumu (Eleştiriler ve Öneriler)*, 9 Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 24-26 Nisan 2003, İzmir.
- Yıldız, Alim, "Sivaslı Mevlid Şairleri", *Cumhuriyetin 80. Yılı Sivas Sempozyumu*, 15-17 Nisan 2003, Sivas.
- Yıldız, Alim, "Şark Klasiklerinden Attar'ın Pendnamesi'nin Türk Halk İnanışlarına Etkisi", *Klasik Yeniden Düşünmek-Uluslararası Sempozyum*, 8-10 Ekim 2004, İstanbul.
- Yıldız, Alim, "Üsküdarlı Safi ve Cidâl-i Sa'dî bâ-Müddeî Mesnevisi", *IV Üsküdar Sempozyumu*, 3-5 Kasım 2006, Üsküdar, İstanbul.
- Yılmaz, Ali, "Ahmet Yesevî'nin Hikmetleri ile Yunus Emre'nin Şiirlerinde Tasavvufi Muhteva Benzerlikleri", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, 26-29 Mayıs 1993, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 389-413.
- Yılmaz, Ali, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Türkçesi", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*, 4-6 Eylül 1991, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 33-44.
- Yılmaz, Ali, "Eski Harfli Türkçe Kaynaklara Dayalı Araştırmaların Önemi ve Problemleri", *Günümüzün Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu*, 27-30 Haziran 1989, Samsun, 1989, s. 385-396.
- Yılmaz, Ali, "Türk Atasözleri, Deyimler ve Manilerde Gül", *I. Ulusal Isparta Gül Sempozyumu*, 2-3 Haziran 2005, Isparta.
- Yılmaz, Nuran, "Kültürümüzden Atasözlerimize Yansıyan İslam Dininin İnanç Esasları: "Âmentü", Gazi Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi, *II. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni*, 13-14 Ekim 2005, Kırşehir.
- Yılmaz, Nuran, "XVII. Yüzyıla Ait Müslüman ve Hristiyan Toplulukların Yakınlaşmasının Önlendiğini Gösteren Bir Vesika", Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi, *Saygı ve Hoşgörü Sempozyumu*, 15-18 Mayıs 2000, Çanakkale.

Yurtsever, M. Murat, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Şiirinde Tasavvufî Muhteva", *I. Uluslararası İsmail Hakkı Bursevî Sempozyumu*, 2000, Bursa.

Yurtsever, M. Murat, "Şiir Vadisinde İsmail Hakkı Bursevî", *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü Sempozyumu*, Kasım 2002, Bursa.

D. Ansiklopedi Maddeleri

Akkuş, Mehmet, "Gaybet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, c. XIII, s. 409-410.

Akkuş, Mehmet, "Hacı Halife", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, c. XIV, s. 476.

Akkuş, Mehmet, "Hasan Hüsameddin-i Uşşâkî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, c. XVIII, s. 515.

Akkuş, Mehmet, "Şeyh Hacı Halife (ö. 894/1489)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, c. XIV, s. 476-477.

Aksoy, Hasan, "Ahlâk-ı Alâî", *İslami Bilgiler Ansiklopedisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981, c. I, s. 107-108.

Aksoy, Hasan, "Ahlâk-ı Celâlî", *İslami Bilgiler Ansiklopedisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981, c. I, s. 108.

Aksoy, Hasan, "Ahlâk-ı Muhsinî", *İslami Bilgiler Ansiklopedisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981, c. I, s. 108.

Aksoy, Hasan, "Ahlâk-ı Nâsırî", *İslami Bilgiler Ansiklopedisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981, c. I, s. 108-109.

Aksoy, Hasan, "Ahmed Bey, Dükakinzade", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. I, s. 56.

Aksoy, Hasan, "Ahmed Hamdi Bey (Nazmülhikem)", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. I, s. 62.

Aksoy, Hasan, "Ahmed Paşa, Iskenderpaşazade", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. I, s. 71.

Aksoy, Hasan, "Ahmed Rasim", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. I, s. 71-73.

Aksoy, Hasan, "Ahmediye", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. I, s. 80-81.

Aksoy, Hasan, "Akseki, Ahmed Hamdi", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, I, s. 95-96.

Aksoy, Hasan, "Bekayî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, V, s. 360.

Aksoy, Hasan, "Bihiştî Ahmed Sinan Çelebi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, VI, s. 144.

Aksoy, Hasan, "Birgivî (Birgili) Mehmed Efendi", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, I, s. 447.

Aksoy, Hasan, "Câmî", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, II, s. 13.

Aksoy, Hasan, "Celîli, Hâmîdizâde", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, VII, s. 269-70.

Aksoy, Hasan, "Cemşid ü Hurşid", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, VII, s. 342-343.

Aksoy, Hasan, "Dâlî", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, II, s. 187.

Aksoy, Hasan, "Dâniş Bey", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, II, s. 190.

Aksoy, Hasan, "Dâniş Ali Dede", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. II, s. 191.

- Aksoy, Hasan, "Derviş Hâletî", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. II, s. 260.
- Aksoy, Hasan, "Derviş Paşa (Bosnalı)", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. II, s. 262.
- Aksoy, Hasan, "Derviş Şemseddin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. IX, s. 197-98.
- Aksoy, Hasan, "Divân-ı Kebîr", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. II, s. 352-353.
- Aksoy, Hasan, "Dursun Fakih", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. X, s. 7-8.
- Aksoy, Hasan, "Dursun Fakih", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. II, s. 387.
- Aksoy, Hasan, "Dürzîlik", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. II, s. 401.
- Aksoy, Hasan, "Ebu Said Mehmed Efendi", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. II, s. 412.
- Aksoy, Hasan, "Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. II, s. 414-415.
- Aksoy, Hasan, "Edebâli", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. II, s. 425-426.
- Aksoy, Hasan, "Emnî Mehmed Paşa", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, c. III, s. 37-38.
- Aksoy, Hasan, "Enis Receb Dede", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, c. III, s. 48-49.
- Aksoy, Hasan, "Enis Recep Dede", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. XI, s. 241-242.
- Aksoy, Hasan, "Enverî Sadullah", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, c. III, s. 54.
- Aksoy, Hasan, "Esad Efendi (Hocazâde)", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, c. III, s. 84-85.
- Aksoy, Hasan, "Esad Mehmed Efendi (Ebû İshakzâde)", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, c. III, s. 86-87.
- Aksoy, Hasan, "Esrar Dede", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. XI, s. 432-434.
- Aksoy, Hasan, "Esrar Dede", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, c. III, s. 105-106.
- Aksoy, Hasan, "Fahrî, Fahreddin Dede", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, c. III, s. 143-144.
- Aksoy, Hasan, "Fâizî, Kafzâde", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, c. III, s. 149-150.
- Aksoy, Hasan, "Feride Hanım", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, c. III, s. 199.
- Aksoy, Hasan, "Fetihnâme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. XII, s. 470-472.
- Aksoy, Hasan, "Fıtnat Hanım", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, c. III, s. 223.
- Aksoy, Hasan, "Gafûrî", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, c. III, s. 268.
- Aksoy, Hasan, "Garâmî", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, c. III, s. 280.
- Aksoy, Hasan, "Gavsî Dede", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, c. III, s. 290-291.
- Aksoy, Hasan, "Gaybî, Sun'ullah ", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, c. III, s. 292-293.

- Aksoy, Hasan, "Gâzi Giray Han", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, c. III, s. 305-306.
- Aksoy, Hasan, "Güftü", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, c. III, s. 382.
- Aksoy, Hasan, "Gülşen-i Âbâd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, c. XIV, s. 255.
- Aksoy, Hasan, "Gülşenî Saruhânî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, c. XIV, s. 256.
- Aksoy, Hasan, "Güvâhî", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, c. III, s. 427.
- Aksoy, Hasan, "Hersekli Arif Hikmet Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, c. XVII, s. 233-235.
- Aksoy, Hasan, "Kara Fazlı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, c. XXIV, s. 360-361.
- Aksoy, Hasan, "Karahan Abdülkadir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, c. XXIV, s. 404.
- Aksoy, Hasan, "Kavsnâme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2002, c. XXV, s. 70-71.
- Aksoy, Hasan, "Kınalızâde Ali Çelebi", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1982, c. V, s. 304-305.
- Aksoy, Hasan, "Kınalızade Ali Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2002, c. XXV, s. 416-417.
- Aksoy, Hasan, "Kıta", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2002, c. XXV, s. 505.
- Aksoy, Hasan, "Magâzi", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1986, c. VI, s. 110.
- Aksoy, Hasan, "Makamat", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1986, c. VI, s. 125.
- Aksoy, Hasan, "Mehmed Emin Efendi, Kazasker", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, c. XXVIII, s. 462-463.
- Aksoy, Hasan, "Mehmed Muhyiddin Bezciade", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, c. XXVIII, s. 497-498.
- Aksoy, Hasan, "Mehmed Rüşen Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, XXVc. III, s. 520-521.
- Aksoy, Hasan, "Mehmed Sabri Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, c. XXVI-II, s. 521.
- Aksoy, Hasan, "Mehmed Sâdık Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, c. XXVIII, s. 522.
- Aksoy, Hasan, "Mehmed Said Dede", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, c. XXVI-II, s. 523.
- Aksoy, Hasan, "Mehmed Şâkir Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, c. XXVIII, s. 530.
- Aksoy, Hasan, "Mehmed Tahir, (Bursalı)", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1986, c. VI, s. 222.
- Aksoy, Hasan, "Mehmed Tulûî Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, XXVc. III, s. 539.
- Aksoy, Hasan, "Mehmed Zaîfî Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, c. XXVIII, s. 541.
- Aksoy, Hasan, "Mehmet Enveri, Hocaâde", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, c. XXVIII, s. 469.
- Aksoy, Hasan, "Mevlid (Türk Edebiyatı)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2004, c. XXIX, s. 482-484.
- Aksoy, Hasan, "Mevlid", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1986, c. VI, s. 315-319.
- Aksoy, Hasan, "Mısra", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2005, c. XXX, s. 1-2.

- Aksoy, Hasan, "Molla Câmî", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1986, c. VI, s. 394-396.
- Aksoy, Hasan, "Molla Fenârî", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1986, c. VI, s. 396-397.
- Aksoy, Hasan, "Molla Gürânî", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1986, c. VI, s. 397.
- Aksoy, Hasan, "Molla Hüsrev", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1986, c. VI, s. 397-398.
- Aksoy, Hasan, "Mustafa Efendi, Ebezâde", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, c. XXXI, s. 297.
- Aksoy, Hasan, "Mustafa Efendi, Karaoğlan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, İstanbul, 2006, c. XXXI, s. 299.
- Aksoy, Hasan, "Münacât", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1986, c. VI, s. 468.
- Aksoy, Hasan, "Münâzara", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1986, c. VI, s. 468-469.
- Aksoy, Hasan, "Özdönmez, Şevki Gavsî", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1990, c. VII, s. 209.
- Aksoy, Hasan, "Süleyman Çelebi", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, c. VIII, s. 64.
- Aksoy, Hasan, "Şemsî Şemseddin Sivâsî", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, c. VIII, s. 134-135.
- Muhtar, Cemal, "Antere Kısası", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, c. III, s. 237-238.
- Muhtar, Cemal, "Antere", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, c. III, s. 237.
- Muhtar, Cemal, "Attâbî Külsûm b. Amr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, c. IV, s. 94.
- Muhtar, Cemal, "Beşşâr b. Burd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, c. VI, s. 8-9.
- Muhtar, Cemal, "Sibeveyhî, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1980, c. XXVIII, s. 539-540.
- Muhtar, Cemal, "Şenfara", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1981, c. XXX, s. 254.
- Muhtar, Cemal, "Şevkî, Ahmet", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1981, c. XXX, s. 256.
- Okçu, Naci Sami, "Hüsn ü Aşk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999, c. XIX, s. 29-31.
- Okçu, Naci Sami, "İzzet Molla", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, c. XXIII, s. 561-563.
- Pekolcay, Necla, "Âb-ı Hayat", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. I, s. 23-24.
- Pekolcay, Necla, "Ağyar", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. I, s. 48.
- Pekolcay, Necla, "Ahmedî", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. I, s. 79-80.
- Pekolcay, Necla, "Arûz", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. I, s. 165-168.
- Pekolcay, Necla, "Âşık Paşa", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. I, s. 196-197.
- Pekolcay, Necla, "Bâb", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. I, s. 271-272.
- Pekolcay, Necla, "Bahâriye", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. I, s. 292-293.
- Pekolcay, Necla, "Bahir, Bahr", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, I, s. 293.
- Pekolcay, Necla, "Cedîd Bahri", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. II, s. 22.

- Pekolcay, Necla, “Çeşm”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. II, s. 135-136.
- Pekolcay, Necla, “Eşrefoğlu Rûmî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. XI, s. 480-482.
- Pekolcay, Necla, “Fehîm-i Kadîm”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, c. III, s. 176-177.
- Pekolcay, Necla, “Hezec Bahri”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1981, c. IV, s. 213.
- Pekolcay, Necla, “İslâmî Türk Edebiyatı”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1981, c. IV, s. 433-441.
- Pekolcay, Necla, “Mevlid (Süleyman Çelebi'nin)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2004, c. XXIX, s. 485-486.
- Şener, H. İbrahim, “Eşref-i Sâ'at”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. XI, s. 476-477.
- Şener, H. İbrahim, “Ferkadan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. XII, s. 399-400.
- Şener, H. İbrahim, “Hoş-nüvîs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, c. XVIII, s. 250.
- Şener, H. İbrahim, “Karun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, c. XXIV, s. 520.
- Uzun, Mustafa, “Akşemseddin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, c. II, s. 299-302.
- Uzun, Mustafa, “Abbas Halim Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, c. I, s. 24.
- Uzun, Mustafa, “Abdülbaki Arif Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, c. I, s. 195-198.
- Uzun, Mustafa, “Abdürreşid İbrahim”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, c. I, s. 295-297.
- Uzun, Mustafa, “Ahmed Fâiz Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, c. II, s. 64-65.
- Uzun, Mustafa, “Ahmed Vesim Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, c. II, s. 158-159.
- Uzun, Mustafa, “Ahmed-i Sühreverdi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, c. II, s. 133.
- Uzun, Mustafa, “Âlem-i İslâm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, c. II, s. 361-362.
- Uzun, Mustafa, “Ali Kemal”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, c. II, s. 405-408.
- Uzun, Mustafa, “Ali Seydi Bey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, c. II, s. 442-445.
- Uzun, Mustafa, “Allah”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, c. II, s. 500.
- Uzun, Mustafa, “Ankebût”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, c. III, s. 213-214.
- Uzun, Mustafa, “Arif Ali, Molla”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, c. III, s. 363-363.
- Uzun, Mustafa, “Arif Süleyman”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, c. III, s. 369-370.
- Uzun, Mustafa, “Aşk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, c. IV, s. 18-20.
- Uzun, Mustafa, “Bahâî Mehmed Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, c. IV, s. 463-464.
- Uzun, Mustafa, “Bedehşan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, c. V, s. 292-293.
- Uzun, Mustafa, “Besmele”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, c. V, s. 532-537.
- Uzun, Mustafa, “Bihiştî Ramazan Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, c. VI, s. 145-146.
- Uzun, Mustafa, “Boztepe, Halil Nihat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, c. VI, s. 322-323.
- Uzun, Mustafa, “Burak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, c. VI, s. 417-419.
- Uzun, Mustafa, “Burç”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, c. VI, s. 424-426.

- Uzun, Mustafa, "Câize", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, c. VII, s. 28-29.
- Uzun, Mustafa, "Câmî-i Rûmî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, c. VII, s. 102-103.
- Uzun, Mustafa, "Câmiu'l-Meânî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, c. VII, s. 110-111.
- Uzun, Mustafa, "Can", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, c. VII, s. 138-139.
- Uzun, Mustafa, "Cedvel", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, c. VII, s. 214-215.
- Uzun, Mustafa, "Cenaze Salâsı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, c. VII, s. 538-539.
- Uzun, Mustafa, "Cûdî Efendi, Trabzonlu", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, c. VIII, s. 81-82.
- Uzun, Mustafa, "Çanakkale Muharebeleri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, c. VI-II, s. 208-209.
- Uzun, Mustafa, "Dahhâk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, c. VIII, s. 409.
- Uzun, Mustafa, "Dâire-zen", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. II, s. 186.
- Uzun, Mustafa, "Dede Ömer Rûşenî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. IX, s. 81-83.
- Uzun, Mustafa, "Desûk", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. II, s. 274.
- Uzun, Mustafa, "Desûkiye", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. II, s. 274.
- Uzun, Mustafa, "Devr, Devir", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. II, s. 280-281.
- Uzun, Mustafa, "Devran", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. II, s. 281.
- Uzun, Mustafa, "Devr-i, Kebîr", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. II, s. 281.
- Uzun, Mustafa, "Devriye", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. II, s. 282-283.
- Uzun, Mustafa, "Devriyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. IX, s. 251-253.
- Uzun, Mustafa, "Divan Edebiyatı", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. II, s. 329-339.
- Uzun, Mustafa, "Divan Galib Bey, Mustafa (Leskofçalı)", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, c. III, s. 272-273.
- Uzun, Mustafa, "Doğrul, Ömer Rıza", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. IX, s. 489-492.
- Uzun, Mustafa, "Düldül", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. X, s. 20-21.
- Uzun, Mustafa, "Ebced, Ebced Hesabı", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. II, s. 406.
- Uzun, Mustafa, "Ebced", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. X, s. 68-70.
- Uzun, Mustafa, "Ebuzziya, Ziyad", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. X, s. 373-374.
- Uzun, Mustafa, "Elif", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. XI, s. 36-37.
- Uzun, Mustafa, "Emin Hilmi Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. XI, s. 115-116.
- Uzun, Mustafa, "Envarü'l-Âşıkîn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. XI, s. 259-260.
- Uzun, Mustafa, "Ezan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. XII, s. 42-43.
- Uzun, Mustafa, "Ezher", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. XII, s. 53-58.
- Uzun, Mustafa, "Falnâme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. XII, s. 141-145.
- Uzun, Mustafa, "Fâtıma", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. XII, s. 223-224.
- Uzun, Mustafa, "Fevzi Efendi, Edirne Müftüsü", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. XII, s. 506-509.
- Uzun, Mustafa, "Fevzi Efendi, Katip", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. XII, s. 509-510.

- Uzun, Mustafa, "Feyzi Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. XII, s. 523-524.
- Uzun, Mustafa, "Feyzî, Subhizâde", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. XII, s. 523.
- Uzun, Mustafa, "Fırat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, c. XIII, s. 33-34.
- Uzun, Mustafa, "Firavun", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, c. XIII, s. 121-122.
- Uzun, Mustafa, "Fırdevs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, c. XIII, s. 124-125.
- Uzun, Mustafa, "Gâlib Bey, Mustafa (Leskofçalı) ", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, c. III, s. 272-273.
- Uzun, Mustafa, "Ganizâde Mehmet Nâdirî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, c. XIII, s. 355-356.
- Uzun, Mustafa, "Gazi Giray", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, c. XIII, s. 452-453.
- Uzun, Mustafa, "Girizgâh", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, c. III, s. 342.
- Uzun, Mustafa, "Güllbank", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, c. XIV, s. 232-235.
- Uzun, Mustafa, "Hâkânî Mehmed Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, c. XV, s. 166-168.
- Uzun, Mustafa, "Halil Hâlid Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, c. XV, s. 313-316.
- Uzun, Mustafa, "Hamam", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, c. XV, s. 430-433.
- Uzun, Mustafa, "Hamâmî, Mehmed İhsan", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1981, c. IV, s. 79-80.
- Uzun, Mustafa, "Hamâmizâde Mehmed İhsan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, c. XV, s. 435-436.
- Uzun, Mustafa, "Hamsinâme", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1981, c. IV, s. 90-91.
- Uzun, Mustafa, "Hâşimî Emîr Osman Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, c. XVI, s. 411-412.
- Uzun, Mustafa, "Hilye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, c. XVIII, s. 44-47.
- Uzun, Mustafa, "Hitâbet (Türk Edebiyatı)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, c. XVIII, s. 160-163.
- Uzun, Mustafa, "Hubbî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, c. XVIII, s. 265-266.
- Uzun, Mustafa, "Hulvî, Cemâleddin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, c. XVI-II, s. 347.
- Uzun, Mustafa, "Hüseyin Râci Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999, c. XIX, s. 10-12.
- Uzun, Mustafa, "İtnâb (Türk Edebiyatı)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999, c. XIX, s. 219-220.
- Uzun, Mustafa, "İydiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, İstanbul, 1999, c. XIX, s. 222-224.
- Uzun, Mustafa, "İbrahim Tennuri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, c. XXI, s. 356.
- Uzun, Mustafa, "İbrâhim", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, c. XXI, s. 272-273.
- Uzun, Mustafa, "İktibas (Türk Edebiyatı)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, c. XXII, s. 52-54.
- Uzun, Mustafa, "İlahî, (Musikî)", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1981, c. IV, s. 357.
- Uzun, Mustafa, "İlâhi, (Türk Edebiyatı)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, c. XXII, s. 64-68.
- Uzun, Mustafa, "İnşâ (Türk Edebiyatı)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, c. XXII, s. 338-339.

- Uzun, Mustafa, "İsâ (Türk Edebiyatı)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, c. XXII, s. 473-475.
- Uzun, Mustafa, "İsmail Dede Efendi", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1982, c. V, s. 4.
- Uzun, Mustafa, "İsmâîl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, c. XXIII, s. 80-82.
- Uzun, Mustafa, "İstişad (Türk Edebiyatı)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, c. XXIII, s. 398-399.
- Uzun, Mustafa, "İydiyye", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1982, c. V, s. 38-39.
- Uzun, Mustafa, "İz, Abdullah Mahir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, c. XXI-II, s. 501-503.
- Uzun, Mustafa, "Kâbe (Türk Edebiyatı)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, c. XXIV, s. 23-26.
- Uzun, Mustafa, "Kâzım Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2002, c. XXV, s. 152.
- Uzun, Mustafa, "Kerbela (Türk Edebiyatı)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2002, c. XXV, s. 274-275.
- Uzun, Mustafa, "Kur'an (Edebiyatta)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2002, c. XXVI, s. 414-417.
- Uzun, Mustafa, "Kürkçüoğlu, Kemal Edip", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2002, c. XXVI, s. 571-572.
- Uzun, Mustafa, "Lokman", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, c. XXVII, s. 206-208.
- Uzun, Mustafa, "Lugaz (Türk Edebiyatı)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, c. XXVII, s. 222-223.
- Uzun, Mustafa, "Lût (Türk Edebiyatı)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, c. XXVII, s. 229-230.
- Uzun, Mustafa, "Lüzûm-ı Mâ Lâ Yelzem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, c. XXVII, s. 263.
- Uzun, Mustafa, "Meânî (Türk Edebiyatı)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, c. XXVIII, s. 206-207.
- Uzun, Mustafa, "Mecaz (Türk Edebiyatı)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, c. XXVIII, s. 221-223.
- Uzun, Mustafa, "Mecmua", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, c. XXVIII, s. 265-268.
- Uzun, Mustafa, "Mektep", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2004, c. XXIX, s. 10-11.
- Uzun, Mustafa, "Menâkıb-ı İslam (Ahmed Rasim'in)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2004, c. XXIX, s. 111-112.
- Uzun, Mustafa, "Miraciyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2005, c. XXX, s. 135-140.
- Uzun, Mustafa, "Muhammed (S.A.V.)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2005, c. XXX, s. 457-459.
- Uzun, Mustafa, "Muhammediyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2005, c. XXX, s. 586-587.
- Uzun, Mustafa, "Ruşenî Ömer Dede", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1990, c. VII, s. 361-363.
- Yazıcı, Gülgün, "Kâmi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, c. XXIV, s. 279-280.
- Yurtsever, M. Murat, "İ. Hakkı Bursevi Edebi Yönü", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, c. XXIII, s. 107-108.

E. Çeviriler

1. Kitaplar

- Fuzulî, *Matlau'l-İtikad fî Ma'rifeti'l-Mebde ve'l-Me'âd*, çev. Esat Coşan ve Kemal Işık, Ankara: A.Ü.D.T.C.F. Yayını, 1962.
- Gibb, E. J. W., *Osmanlı Şiir Tarihi*, çev. Ali Çavuşoğlu, c. I- II ve III-IV-V, Ankara: Akçağ Yay., 1999.

2. Makaleler

- Ashraf, Syed Ali, "Edebiyat Eğitimi ve Dînî Değerler", çev. Adem Çalışkan, <http://www.dinbilimleri.com/dergi/cilt2/sayi1/makale/edebiyategitimi.pdf> [*Dinbilimleri: Üç Aylık Akademik Araştırma Dergisi*, Ocak Şubat-Mart, 2002, Yıl: 2, sy. 1], s. 143-156.
- el-Bâşâ, Dr. Abdurrahman Re'fet, "Batı'daki En Önemli Edebî Akımlar ve İslâm'ın Onlara Karşı Konumu (I)", çev. Adem Çalışkan ve Metin Yasa, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, sy. 8, s. 289-295.
- al-Ghazali, Muhammad, "İslâmî Sanat ve Edebiyat Üzerine Düşünceler", çev. Adem Çalışkan, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, sy. 11, s. 335-47.
- Haja Mohideen bin Mohamed Ali, "Malezya'da Tamil İslâmî Edebiyatı", çev. Adem Çalışkan, *İslâmî Edebiyat*, Temmuz-Ağustos-Eylül 1999, c. II, sy. 30, s. 53-57.
- Khan, Jalal Udin, "İslâmî Bir Bakış Açısı İle Edebiyat Okuma", çev. Adem Çalışkan, <http://www.dinbilimleri.com/dergi/cilt2/sayi4/makale/edebiyatokuma.pdf> [*Dinbilimleri: Üç Aylık Akademik Araştırma Dergisi*, Ekim-Kasım-Aralık 2002, Yıl: 2, sy. 4], s. 215-222.
- [Levend], Âgâh Sırrı, "Dîvân Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler: Fuzulî'de Tasannu' (I-IV)", Adem Çalışkan (Osmanlıcadan nkl.), http://www.dinbilimleri.com/dergi/cilt1/sayi4/A_caliskan_Fuzul.htm [*Dinbilimleri: Üç Aylık Akademik Araştırma Dergisi*, Ekim-Kasım-Aralık, 2001, Yıl: 1, sy. 4].
- Shukri, M. A. M., "Bir İslâmî Edebiyat Teorisi'ne Doğru", çev. Adem Çalışkan, *Yolcu: Aylık Kültür-Edebiyat-Sanat Dergisi*, [Samsun], 15 Eylül 1995, sy. 1, s. 55-64.

F. Türk İslam Edebiyatı Alanında Yapılan Tezler

1. Doçentlik Tezleri

- Göçgün, Önder, "Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu", Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1982.
- Okçu, Naci Sami, "Divan Şiirine Kaynaklık Eden Ayetler", Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1982.
- Öksüz, Yusuf Ziya, "Türkçe'nin Sadeleşme Tarihi Genç Kalem ve Yeni Lisan Hareketi", Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1981.

2. Doktora Tezleri

- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim, "Bursalı Belîğ'in Hayatı ve Eserleri, İnceleme Metin", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1979, Danışman: Doç. Dr. M. Esad Coşan.

- Adak, Abdurrahman, "Za'fi-i Gülşenî Divân'ı (İnceleme-Metin)", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, Danışman: Prof. Dr. Ali Yılmaz.
- Ak, Coşkun, "Muhibbî Divanı", Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1977, Danışman: Prof. Dr. M. Kaya Bilgegil.
- Akkuş, Mehmet, "Abdullah Selahaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985, Danışman: Prof. Dr. M. Esad Coşan.
- Aksoy, Hasan, "Şemseddin Sivasî Hayatı, Eserleri ve Mevlidi (Tenkildi Metin)", İstanbul, 1984, Danışman: Yar. Doç. Dr. Necla Pekolcay.
- Atik, Hikmet, "Nakşî Ali Akkirmânî Divanı (İnceleme-Metin)", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Akkuş.
- Atlansoy, Kadir, "Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri: İnceleme-Metin", Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, Danışman: Doç. Dr. Mustafa Kara.
- Baş, Münire Kevser, "Sezâî Karakoç'un Düşünce ve Sanatında Temel Kavramlar", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, Danışman: Prof. Dr. Ali Yılmaz.
- Coşan, M. Esad, "XV. Yüzyıl Şairlerinden Hatipoğlu Muhammed ve Eserleri", Ankara, 1965, Danışman: Prof. Necati Lugal.
- Göçgün, Önder, "Namık Kemal ve İslamiyet", Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1977, Danışman: Prof. Dr. M. Kaya Bilgegil.
- Göktaş, Mehmet, "Divan Şiirinde İnsan Telakkisi", Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, Danışman: Prof. Dr. Naci Sami Okçu.
- Güngör, Zülfikar, "Türk Edebiyatında Türkçe Manzum Hilye-i Nebeviler ve Nesimi Mehmed'in Gülistân-ı Şemâil'i", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Akkuş.
- Houria, Yekhelef, "Katip Çelebi ve Süllemü'l-Vusul'u", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, Danışman: Prof. Dr. Ali Yılmaz.
- Kavalcı, Osman, "Divan Şiirindeki Na'tlarda Dini ve Tasavvufi Unsurlar", Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992, Danışman: Prof. Dr. Naci Sami Okçu.
- Kemikli, Bilal, "Sun'ullah-i Gaybi Divanı İnceleme-Metin", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, Danışman: Prof. Dr. Ali Yılmaz.
- Muhtar, Cemal, "Feriştehoğullarının Arapça-Türkçe Lügatları Üzerine Araştırma", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1981, Danışman: Doç. Dr. M. Esad Coşan.
- Okçu, Naci Sami, "Şeyh Galib'in Divan'ı İle Hüsn ü Aşk'ında Dinî ve Tasavvufî Unsurlar", Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1977, Danışman: Prof. Dr. M. Kaya Bilgegil.
- Öksüz, Yusuf Ziya, "Mukaddime-i Kutbuddin İnceleme-Metin-Sözlük", Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1976, Danışman: Prof. Dr. Selahattin Olcay.
- Özdemir, Hikmet, "Musa b. Hacı Hüseyin el-İzniki Hayatı ve Eserleri", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1980, Danışman: Doç. Dr. M. Esad Coşan.
- Öztürk, Ali, "XVI. Yüzyıl Halveti Şiirinde Din ve Tasavvuf", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Akkuş.

- Pekolcay, Necla, "Türkçe Mevlid Metinleri", İstanbul, 1950, Danışman: Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat.
- Subaşı, Hüsrev, "Yavuz Sultan Selim'in Türkçe Şiirleri ve Bunlara Yapılan Nazireler", İstanbul, 1982, Danışman: Yard. Doç. Dr. Necla Pekolcay.
- Süveylim, Massad Ali el-Shaman, "Türk Edebiyatı'nda Siyerler ve İbn Hişâm'ın Siyeri'nin Türkçe Tercümesi", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1982, Danışman: Doç. Dr. M. Esad Coşan.
- Şener, H. İbrahim, "Türk Edebiyatında Manzum Esmâü'l-Hüsnâlar", İzmir, 1985, Danışman: Prof. Dr. Amil Çelebioğlu.
- Şengün, Necdet, "İbrahim Nazira Hayatı Şahsiyeti Eserleri ve Divanı (Metin-Muhteva-Tahlil)", İzmir: 9 Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, Danışman: Doç. Dr. İlhan Genç.
- Türer, Osman, "Şeyh Mehmed Nazmî Hayatı, Eserleri ve Hediiyetü'l-İhvân'ı (2 cilt)", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1982, Danışman: M. Esad Coşan.
- Uzun, Mustafa, "Dede Ömer Ruşeni'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnamesi", İstanbul, 1982, Danışman: Yard. Doç. Dr. Necla Pekolcay.
- Yıldıran Sarıkaya, Meliha, "Türk-İslâm Edebiyatında Hz. Ali", İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Uzun.
- Yıldız, Alim, "Fenayi Divanı (Metin-Muhteva-Tahlil)", İzmir: 9 Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, Danışman: Prof. Dr. H. İbrahim Şener.
- Yılmaz, Abdülkadir, "Hat Sanatında Satır Sistemi (Sülûs, Nesih, Ta'lik, Rik'a)", Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, Danışman: Prof. Dr. Naci Sami Okçu.
- Yılmaz, Ahmet, "Müstakimzâde Süleymân Sadeddîn, Hayatı, Eserleri ve Mecelletü'n-Nisâb'ı", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990, Danışman: Prof. Dr. Mehmed Said Hatiboğlu.
- Yılmaz, Ali, "Mollazâde Süleymân Şeyhî-i Köstendilli'nin Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bahrü'l-Velâyesi", Ankara 1985, Danışman: Doç. Dr. M. Esad Coşan.
- Yurtseven, Necmettin, "Türk Edebiyatında Manzum Lügatlar ve Sünbülzade Vehbi'nin Nuhbe'si", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Akkuş.
- Yurtsever, M. Murat, "İsmail Hakkı Divanı (İnceleme-Metin)", Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, Danışman: Doç. Dr. Mustafa Kara.

3. Yüksek Lisans Tezleri

- Akbaş, Sıddıka, "Süleyman Nahifi'nin Mirac-ı Nebi Mesnevisi (Metin-Muhteva-Tahlil)", İzmir: 9 Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, Danışman: Öğr. Gör. Dr. Ali Öztürk.
- Albayrak, Nurettin, "Dini Türk Halk Hikayelerinden Geyik, Güvercin ve Deve Hikayeleri: Kaynakları ve Metin Tesisi", İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, Danışman: Doç. Dr. Mustafa Uzun.
- Altay, Emine, "Subhizade Feyzi'nin Hayatı, Eserleri ve Aşk-name Mesnevisi", İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, Danışman: Doç. Dr. Mustafa Uzun.

- Arslan, Sebahattin, “Şerhu'l Mesnevi, c. III, Transkripsiyonlu Metin”, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, Danışman: Yard. Doç. Dr. M. Murat Yurtsever.
- Atik, Hikmet, “Esrar Dede, Hayatı, Eserleri Edebi Kişiliği ve Bazı Gazellerinin Açıklaması”, Urfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, Danışman Prof. Dr. Ömer Okumuş.
- Atik, Nemci, “Yesevilik ve Cevâhirü'l-Ebrâr Min Emvâci Bihâr”, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, Danışman: Prof. Dr. Ali Yılmaz.
- Atlansoy, Kadir, “Sabayı Sırat-ı Müstakim”, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987, Danışman: Yard. Doç. Dr. Mustafa Kara.
- Bağış, Orhan, “Niyazi-i Mısri Dîvân'ında Din ve Tasavvuf”, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, Danışman: Doç. Dr. Ali Yılmaz.
- Baryaman, Saliha, “İsmail Hakkı Bursevi, Ruhü'l-Mesnevi (birinci cilt) İnceleme Metin”, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, Danışman: Yard. Doç. Dr. M. Murat Yurtsever.
- Baş, Münire Kevser, “Lamiî Çelebi'nin Şerh-i Muammeyât Alâ Esmâ-i Hüsnâ'sı”, Ankara, 1999, Danışman: Prof. Dr. Ali Yılmaz.
- Bozçalı, Mahmut, “Bektaşilik ve Bektaşî Nefeslerinde Dini Muhteva”, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, Danışman: Prof. Dr. Ali Yılmaz.
- Büyükçolak, İhsan, “Hafî'nin Zadü'l-Me'ad'ında Dini-Tasavvufî Unsurlar ve Remizler”, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, Danışman: Doç. Dr. Hüsrev Subaşı.
- Ceyhan, Abdullah, “Gedizli Hafız Mehmed Efendi”, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992 Danışman: Doç. Dr. Ali Yılmaz.
- Çeleğen, Nuriye, “Muallim Naci Hayatı-Eserleri-Edebi Kişiliği ve Sanihatü'l-Arab”, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, Danışman: Doç. Dr. Mustafa Uzun.
- Çelik, Esma, “Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Kenzü'l-Fütuh'u”, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Uzun.
- Çolak, Hüseyin, “Cahit Zarifoğlu ve Şiirindeki İslami Motifler”, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, Danışman: Doç. Dr. Ali Yılmaz.
- Çomar, Arife, “Süleyman Nahifi, Enfüsü'l-Afak”, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, Danışman: Prof. Dr. Hasan Aksoy.
- Dindar, Muharrem, “Bihişti Ramazan Efendi Cemşah u Alemşah (Edisyon Kritik)”, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, Danışman: Yard. Doç. Dr. M. Murat Yurtsever.
- Doğan, Şenol, “Hasan Nadir Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Mevritleri”, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, Danışman: Prof. Dr. Ali Yılmaz.
- Düzcan, Nagehan, “Muhibbi Divanının Dinî ve Tasavvufî Açından Tahlili”, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, Danışman: Doç. Dr. Bilal Kemikli.
- Efe, Mustafa, “Ruhü'l-Mesnevi, İsmail Hakkı Bursevi, (ikinci cilt 1b-99b arası) İnceleme-Metin”, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, Danışman: Yard. Doç. Dr. M. Murat Yurtsever.
- Ekici, Saadetin, “Yunus Emre'nin Şiirlerinde Manevi Unsurlara Dayalı Mazmunlar”, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, Danışman: Doç. Dr. Necla Pekolcay.

- Ergin Fatma, "Hüseyin Kudsi-i Edirnevi'nin Hayatı ve Pend-i Mahduman Adlı Eseri", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Akkuş.
- Ergin, Mehmet, "Cemaleddin-i Uşşaki'nin Hayatı, Eserleri ve Divanının Edisyon Kritiği", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, Danışman: Prof. Dr. Ali Yılmaz.
- Erkin, Şafigullah, "İslamlaşma Sürecinde Belh Şehri", Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2005, Danışman: Doç. Dr. Bilal Kemikli.
- Göktaş, Mehmet, "Suzi Divanı'nın Dini ve Tasavvufi Tahlili", Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, Danışman: Prof. Dr. Naci Sami Okçu.
- Gülmez, Sema, "Cevri İbrahim Çelebi ve Hilye-i Çihar-yâr-ı Güzîn", İzmir: 9 Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Elmalı.
- Günaydın, Yusuf Turan, "İbn Kemâl Edebî Kişiliği ve Kasîde-i Bürde Tercümesi ve Tenkitli Metin", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, Danışman: Doç. Dr. Ali Yılmaz.
- Güngör, Zülfikar, "Tahirü'l-Mevlevi (Olgun) Hayatı, Eserleri ve Dini Edebiyatla İlgili Şiirleri", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, Danışman: Prof. Dr. Ali Yılmaz.
- Hakkioğlu, Nevin, "İbrahim Hakkı (Erzurumlu) Divanı'nda Dini ve Tasavvufi Unsurlar", EAÜ, SBE, Erzurum, 1996, Danışman: Prof. Dr. Naci Sami Okçu.
- Harbi, Osman, "Ömer b. Abdülaziz'in Devlet İdaresi", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, Danışman: Prof. Dr. Ali Yılmaz.
- Houria, Yekhllef, "Türk Hakimiyeti Devrinde Cezayir'de Kültürel ve Edebî Hayat", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991, Danışman: Doç. Dr. Sabri Hizmetli.
- İslamoğlu, Abdülmecit, "Himmetzade Abdullah (Abdi), Hayatı Eserleri ve Divan-ı Nu'üt'u", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Akkuş.
- İşler, Necati, "Suûdu'l-Mevlevî Hayatı Eserleri ve Divânı", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Akkuş.
- Karaca, M. Lütfi, "Alvarlı Muhammed Lütfi'nin Şiirlerinin Umumi Tahlili", EAÜ, SBE, Erzurum, 1996, Danışman: Prof. Dr. Naci Sami Okçu.
- Karaca, Yusuf, "Süleyman Nahifi Efendi ve Mevlidi", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, Danışman: Prof. Dr. Ali Yılmaz.
- Karaduman, Ruken, "Eğirdirli Şeyh Muhiddin Dolu Hızır-name, (İnceleme Metin)", Van: 100. Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, Danışman: Doç. Dr. Bilal Kemikli.
- Karataş, Ahmet, "Türk- İslam Edebiyatında Manzum Menasik-i Haclar ve Nâlî Mehmed Efendi'ye Atfedilen Menâsik-i Hac", İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, Danışman: Prof. Dr. Hasan Aksoy.
- Kavaklı, Şekere, "Şeyh Galip Divanının Dini ve Tasavvufi Tahlili", Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, Danışman: Yard. Doç. Dr. Murat Yurtsever.
- Kaya, Rahime, "Feyzi Divanında Din ve Tasavvuf", Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, Danışman: Doç. Dr. Bilal Kemikli.
- Kazar, Mehmet, "Marifetname'deki Şiirlerin Tahlili", Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, Danışman: Prof. Dr. Naci Sami Okçu.

- Kemikli, Bilal, “Şeyhülislam Arif Hikmet Beyefendi: Hayatı, Eserleri, Şiirleri”, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, Danışman: Prof. Dr. Ali Yılmaz.
- Kırkı, Harun, “Halil Hayatı Eserleri ve Ravzatü'l-İman İsimli Eserinin Metin Tetkiki”, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, Danışman: Prof. Dr. Hasan Aksoy.
- Kızılabdullah, Şahin, “Hâkim Seyyid Mehmed Efendi Hayatı, Eserleri ve Manzum Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı (İnceleme Metin)”, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, Danışman: Prof. Dr. Ali Yılmaz.
- Koçak, Ahmet, “Hikmet Gazetesi İncelemesi, Tahlili Fihrist ve Seçilmiş Metinler”, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, Danışman: Doç. Dr. Mustafa Uzun.
- Koçyigit, İrfan, “Nasır Abdülbaki Dede Hayatı Eserleri ve Divânı”, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, Danışman Yrd. Doç. Dr. Zülfikar Güngör.
- Mermer, Kenan, “Mustafa Ma'nevî Hayatı ve Divân'ı”, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, Danışman: Prof. Dr. Ali Yılmaz.
- Ötkün, Ramazan, “Dini ve Tasavvufi Yönden Nabi Divanının Tahlili (Kasideler Bölümü)”, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, Danışman: Yard. Doç. Dr. Murat Yurtsever.
- Öztürk, Ali, “Hızır bin Gölbeği Adına Yazılmış Bir Mülk Suresi Tefsiri”, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996 Danışman: Prof. Dr. Ali Yılmaz.
- Öztürk, Muhittin, “İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın Hayatı ve Eserleri”, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, Danışman: Doç. Dr. Mehmet Akkuş.
- Özyurt, Mustafa, “Dursun Fakih ve Gazavatnamesi”, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, Danışman: Doç. Dr. Hasan Aksoy.
- Polat, Tuba, “Rahmî Pir Mehmet Çelebi'nin Şah u Geda Mesnevisi (Metin-Muhteva-Tahlil)”, İzmir: 9 Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, Danışman: Prof. Dr. H. İbrahim Şener.
- Poyraz, İrfan, “İsmail Hakkı Bursevi “Kitab-ı Hayatü'l-Bal”, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, Danışman: Yard. Doç. Dr. M. Murat Yurtsever.
- Sarıcı, Emine, “Arif Süleyman, Hayatı, Eserleri ve Hilye-i Nebeviyye'si”, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, Danışman: Doç. Dr. Mustafa Uzun.
- Serdaroğlu, Gülçin, “Es'ad Muhlis Paşa ve Divançe'sindeki Tasavvufi Remizler”, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, Danışman: Doç. Dr. Necla Pekolcay.
- Şenel, Abit, “Lami'i Çelebi-Hüsn ü Dil (İnceleme-Metin)”, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, Danışman: Yard. Doç. Dr. M. Murat Yurtsever.
- Şengün, Necdet, “Hasan Sezayi-i Gülşeni ve Eserlerindeki Dini-Edebi Muhteva”, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Akkuş.
- Şenyurt, Ayten, “Ali Handi ve Divanı”, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Uzun.
- Şimşek, Rabia, “Türk -İslam Edebiyatında Manzum Hz. Ali Sad Kelime Tercümeleri (Tenkitli Metin)”, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, Danışman: Doç. Dr. Hasan Aksoy.

- Şüküroğlu, Zaur, "XV. Asır Mutasavvıf Şairlerinden Bahaüddin Erzincani ve Makamatü'l-Arifin ve Maarifü's-Salikin Adlı Eseri", İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Uzun.
- Taner, Çetin, "Varidat-ı Kübra", Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, Danışman: Yard. Doç. Dr. M. Murat Yurtsever.
- Taştan, Ahmet, "Bir Şarih Olarak İsmail Hakkı Bursevi ve Edebi Şerhleri", Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, Danışman: Yard. Doç. Dr. M. Murat Yurtsever.
- Torun, Kevser, "Es'ad Mehmed Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Gülistan-ı Şemal'i", İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, Danışman: Doç. Dr. Mustafa Uzun.
- Tural, Lale, "Hafî'nin Zadü'l-Mead Adlı Eserinde Süleyman Çelebi Mevlid'i ile Müsterek Motifler", İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991, Danışman: Doç. Dr. Necla Pekolcay.
- Tural, Şecaattin, "Hafî'nin Zadü'l-Mead adlı eserinin Nur-ı Muhammedi'nin İntikalin-den Sona Kadar Olan Kısımında Süleyman Çelebi Mevlid'i ile Müsterek Motifler", İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, Danışman: Doç. Dr. Necla Pekolcay.
- Ulusoy, Ayşe, "Suzi Divanı (Tenkitli Neşir)", Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, Danışman: Prof. Dr. Ali Yılmaz.
- Usluer, Zekeriya, "Süleyman Nahîfî Hayatı, Eserleri ve Hilyetü'l-Envar'ı", İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, Danışman: Doç. Dr. Hasan Aksoy.
- Ünlütürk (Yalçın), Nesrin, "Hâşimî Emir Osman Divançesi", İzmir: 9 Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, Danışman: Prof. Dr. H. İbrahim Şener.
- Üzer, Fatma Hilal, "Türk-İslam Edebiyatında Evliya Hilyeleri", İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Uzun.
- Yanpınar, Ahmet, "Kemal Ümmi Divanında Münacat ve Tevhidlerdeki Ayetlerin Tesbi-ti", İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, Danışman: Doç. Dr. Hasan Aksoy.
- Yaşar, Şeyma, "İlk Çocuk Dergilerinden Mümeyyiz", İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, Danışman: Doç. Dr. Mustafa Uzun.
- Yıldıran, Meliha, "Ahmed Cevdet Paşa: Hayatı-Eserleri ve Divançe-i Cevdet", İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, Danışman: Doç. Dr. Mustafa Uzun.
- Yıldırım, Yusuf, "Dini ve Tasavvufî Yönden Nabi Divanının Tahlili", Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, Danışman: Yard. Doç. Dr. Murat Yurtsever.
- Yıldız, Alim, "Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası İndeksi ve Dönemin Edebi Hayatındaki Yeri", İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, Danışman: Doç. Dr. Mustafa Uzun.
- Yılmaz, Mustafa, "Mehmed Nasuhi Efendi (Hayatı, Eserleri ve Divançesinin Tenkitli Neşri)", İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, Danışman: Prof. Dr. Hasan Aksoy.
- Yunusoğlu, Ahmet Zeki, "Fuzulî'nin Gazellerinde Manevî Unsurlarla İlgili Mazmunlar", İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, Danışman: Doç. Dr. A. Necla Pekolcay.

Studies in the Departments of the Turkish Islamic Literature of the Theology Faculties in Turkey

Alim YILDIZ

Abstract

This article is based on the academic research and studies conducted by the departments of Theology and on the Master's and Ph.D. dissertations written in the field of the Turkish Islamic literature. In the introduction of the article some brief information about the theology faculties and the departments of Turkish Islamic literature are given. This is followed by the books, articles, theses, encyclopedic entries and translations written by the faculties of the department are given according to alphabetical order of the researchers. The article ends with a list of associate professorship, Ph.D. and Master's theses and the continuing theses in the field.

Key Word: Faculties of Theology, Turkish Islamic Literature, M. Esad Coşan, Necla Pekolcay, Naci Okcu, Mustafa Uzun, Hasan Aksoy, Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş.

İlahiyat Fakülteleri Türk İslam Edebiyatı Bilim Dallarında Yapılan Çalışmalar

Alim YILDIZ

Özet

Makalemizde, İlahiyat Fakülteleri Türk İslam Bilim Dalı'nda çalışan öğretim elemanlarının yaptığı çalışmalar ile aynı alanda yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri esas alınmıştır. Makalenin girişinde İlahiyat Fakülteleri ve söz konusu bilim dalı hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Daha sonra öğretim elemanları tarafından yazılan kitaplar ve makaleler, sunulan tebliğler ile kaleme alınan ansiklopedi maddeleri ve çeviri eserler araştırmacının soyadı sırasına göre verilmiştir. Bundan sonra alanda yapılan doçentlik, doktora ve yüksek lisans tezleri ile devam etmekte olan tezler sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı, M. Esad Coşan, Necla Pekolcay, Naci Okcu, Mustafa Uzun, Hasan Aksoy, Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş.

Almanya’da Klasik Osmanlı Şiiri Çalışmaları

Hatice Coşkun*

Giriş

Klasik Osmanlı şiiri, Almanya’da ilk olarak oryantalizm çalışmaları kapsamında Doğu şiirinin, ardından Osmanlı ve Türkoloji çalışmalarıyla Osmanlı edebiyatının bir parçası olarak çeşitli eserlere konu olmuştur. Bu anlamda Almanya’da yüz yıldan fazla geçmiş olan klasik Osmanlı şiirinin geçirdiği sürece, kendisine ev sahipliği yapan eserlerden yola çıkarak aşağıdaki sınırlar çerçevesinde ışık tutulmaya çalışılmıştır.

İki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Almanya’daki Oryantalistik, Osmanistik ve Türkoloji çalışmaları ve araştırmalarının 1968-1975, 1975-1993 ve 1983-1997 yıllarını kapsayan üç bibliyografik çalışma, klasik Osmanlı şiiri merkezli olmak üzere genel anlamda Osmanlı edebiyatına dair çalışmalar da göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Klasik Osmanlı şiiri konulu eserler dönem olarak Tanzimat dönemiyle sınırlı kalmakla birlikte Osmanlı öncesini kapsayan dönemi de yansıtmaktadır.

İkinci bölümde ise Almanya’da klasik Osmanlı şiirinin farklı dönemlerini ve türlerini konu alan beş esere (1900-2000), bu yüz yıllık süreçte gelişen metin incelemeleri ve özgünlük değerlendirmeleri açısından yer verilmiştir.

Almanya’da şiir edebiyatı ile Doğu şiirinin bir arada zikredilmesi akla hemen Goethe’nin *Divan*’ını getirirse de, klasik Osmanlı şiiri gerek Goethe’nin gerekse dönemin romantiklerinin Fars edebiyatı merkezli Doğu şiiri hayranlığına rağmen, Alman halkınca henüz tanınmamıştı. Fars şiirini takiben Hint ve kısmen de Arap şiiri, dönemin oryantalistlerince çevrilen ve işlenen Doğu şiirini oluştururken, Osmanlı şiiri ve edebiyatı Fars ve Arap edebiyatının etkisinde kalmış ve bunları taklitten öteye gidememiş bir edebiyat olarak algılanmıştır.¹ Bu önyargıdan dolayı XIX. yüzyıldan önce Türkçeden Almancaya edebî anlamda bir çeviri yapılmamakla birlikte ilk defa XIX. yüzyılda Osman-

* Doktora Öğrencisi, Frankfurt Üniversitesi Türkoloji Bölümü.

1 Petra Kappert, “Vom Übersetzten türkischer Literatur ins Deutsche: Tendenzen und Auswahl”, *Türkische Sprachen und Literaturen, Materialien der ersten deutschen Turkologen-Konferenz*, Bamberg, 3-6. Juli 1987, Ingeborg Baldauf, Klaus Kreiser ve Semih Tezcan (nşr.), Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, c. XXIX, Wiesbaden: Harrassowitz, 1991, s. 213.

lı şiirinin çevirileri ya da antoloji anlamında Almanya'daki ilk çalışmaları yayınlanmıştır. Joseph von Hammer-Purgstall'ın 1836-1838 yılları arasında kaleme aldığı *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit (Günümüze Kadar Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi)* bu ilklere aittir. Hammer, 1300-1838 yılları arasındaki 2200 Osmanlı şairini seçme şiirleriyle konu edinmiş ve bütün şiirleri kendisi Almancaya çevirmiştir. Hanım şairlerin de yer aldığı eserde her şairin kısa bir biyografisine yer verilmiştir.²

Oryantalistlerin Osmanlı şiirine yönelik özgünlük eleştirileri ilerleyen dönemlerde de var olmakla beraber aşağıda çalışmalarına değindiğimiz Annemarie Schimmel, Barbara Flemming, Edith Ambros gibi oryantalist ve Türkologlar bu konuya eserleriyle açıklık getirenlerdendir. Ambros, XVI. yüzyıl tezkire yazarlarından Sehî, Latîfî ve Aşık Çelebi'nin tezkireleri yoluyla şair ve şiirlerin tabi tutuldukları kriterlerden yola çıkarak dönemin klasik şiir geleneği içinde tutunabilmek için özgünlüğün ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Bu tezkireler, bir şairin gelişim sürecinde usta şairleri taklitte işe başlayıp ifade sanatının inceliklerini anlama ve deneme noktasında da sık sık şair meclislerinde bulunarak şiir denemelerini sunmasının alışlagelen yöntemlerden olduğunu belirtir. Bununla beraber daha önemlisinin sahip olunması gereken yetenek ve şiire yansıyan özgünlük olduğunu vurgulamışlardır. Özellikle yeteneğin ne kadar ön plana çıktığı da yine tezkirelerde yer alan, okuma yazması olmayan meşhur şairlerin varlığıyla vurgulanmaktadır. Özgünlükle, diğer şairlerde olmayanın ifadesi kastedilmekle birlikte bu bağlamda *icâd*, *ibdâ* ve *ihtirâ* gibi şiir geleneği içinde kavramlaşan kriter ifadelerine dikkat çekilmektedir. Özgünlüğün seçilen mazmun, söz sanatı, sembol vb. ayrıntılarla sağlanabildiği gibi kullanılan tarzın da bunda belirleyici olduğuna ve tezkirelerin gerek Fars gerek Türk tarzı için kullandığı ayrı ayrı kavramlara değinilmektedir.³

Bibliyografik Çalışmalar

1. Barbara Flemming, "Neuere wissenschaftliche Arbeiten und Forschungsvorhaben zur Sprache, Geschichte und Kultur der vorosmanischen und osmanischen Türkei in der Bundesrepublik Deutschland seit 1968", *Turcica*, 1975, Paris-Strasbourg: Association Pour Le Développement des Études Turques, sy. 5, s. 131-147.

Flemming, başlığı "Almanya'da 1968'den İtibaren Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Türkiyesinin Dil, Tarih ve Kültürüne Dair Bilimsel Çalışmalar ve Araştırma Projeleri" şeklinde çevrilebilecek bu makalesiyle Osmanlı araştırmaları alanında zamanının mevcut ve devam etmekte olan çalışmalarına dair bir üst bakış sunmak istemiş, bu alanın bibliyografik bir çalışma ihtiyacına kısmen de olsa cevap vermeye çalışmıştır. Makale, 1968-1973 yılları arasındaki çalışmaları içermektedir.

Çalışmalar, künye bilgileri, konularının alanları ve dönemlerine göre gruplanmıştır. Kaydedilen toplam 159 makale ve eserin konularına göre dağılımı ise şu şekildedir:

2 J. Hammer-Purgstall, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit*, c. I (1300-1521), s. 327 ; c. II (1521-1574), s. 577; c. III (1574-1687), s. 632; c. IV (1687-1838), s. 633; Peşte: Conrad Adolph Hartleben's Verlag, 1836-1838.

3 Edith Ambros, "Die rhetorischen Elemente in der klassischen türkischen Literatur", *Die Islamische Welt zwischen Mittelalter und Neuzeit*, Beyrut, 1979, s. 19-20.

“Bibliyografya” başlığı altında toplanan 7 çalışmadan biri Türk edebiyatına dair olmakla birlikte diğer altısı genel anlamda Osmanlı kültür ve tarihi üzerinedir.

“Yazma ve Berat Kayıtları” başlığı altında toplanan katalog niteliğindeki 8 eserden ikisi Osmanlı sultan beratlarına dairdir. Biri Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemine dair kayıtlar içeren Arapça yazmalar kataloguna yönelik olmakla birlikte beşi de Türkçe yazmaları içeren kataloglar niteliğindedir.

“Dil ve Edebiyat” başlığı altında toplanan 27 eser ve makaleden, yayınlanmış iki eser ve ikisi yayınlanmamış, üçü henüz yayınlanmamış beş makale Klasik Osmanlı edebiyatına, henüz yayınlanmamış iki eser de halk edebiyatına yöneliktir. Geriye kalan eser ve makaleler ise Türk dilbilimine yöneliktir.

Makalede belirtilen Klasik Osmanlı edebiyatına dair eser, makale ve projeler şunlardır:

1. Barbara Flemming, “Bemerkungen zur türkischen Prosa vor der Tanẓīmāt-Zeit”, *Der Islam*, 1973, 50, s. 157-167.
2. Barbara Flemming, *Fahrīs Husrev u Širīn – eine türkische Dichtung von 1367*, Wiesbaden, 1974 (Supplementband 15 des Verzeichnisses der orientalischen Handschriften in Deutschland).
3. Barbara Flemming, “Hasan oğlunun bir gazeli (Sultan Gavrī Divanında Bilinmeyen Şiirler)”, *Birinci Türk Dili Bilimsel Kurultayı*, Ankara, 27-29 September, 1972.
4. Tunca Kortantamer, *Leben und Weltbild des altosmanischen Dichters Aḥmedī unter besonderer Berücksichtigung seines Diwans*, Freiburg, 1973 (*Islamkundliche Untersuchungen*, c. XXII).
5. Otto Spies, “Beiträge zur türkischen Literaturgeschichte”, *Welt des Islams*, Jäschke Armağanı, 1974.
6. Claus Peter Haase, “Analyse des Levnī-Gedichts ‘Çiçeğe ari...’” (makalenin kaleme alındığı tarihte henüz yayımlanmamıştı).
7. Hans Joachim Kissling, “Eine Mevlevī-Version der Legende vom verlängerten Holz”, *Festschrift L. Kretzenbacher* (makalenin kaleme alındığı tarihte henüz yayımlanmamıştı).
8. Klaus-Detlev Wannig, “Studien zur türkischen Volkspoesie. Der Dichter Karaca Oğlan”, Doktora Tezi, Freiburg.
9. Nadja Bednárova, “Qaçaq Nābi, ein Beispiel für die Spontanstehung eines Volksepos”, Doktora Tezi, Frankfurt).

“Tarih ve Kültür” başlığı altında toplanan toplam 93 eser ve makale dönem olarak Osmanlı öncesiyle XIX. yüzyıl arası Osmanlı tarihi ve kültürüne yöneliktir.

Son başlık olan “Osmanlı Sanatı” altında yer alan 14 makale ve eser, Osmanlı mimarisi ve süsleme sanatlarına yöneliktir.

2. Klaus Kreiser, “Bibliographie der deutschen Turkologie (1975-1993)”, *Turcica*, 1994, sy. 26, Paris: Éditions Peeters, s. 271-276.

Kreiser, başlığını “Alman Türkoloji Bibliyografyası” şeklinde tercüme edebileceğimiz 1975-1993 yılları arasını kapsayan bu bibliyografik çalışmasında 79 Türkologa yer vermektedir. Seçilen Türkologların bir Alman araştırma projesi veya kurumunda çalışmış ya da çalışmakta olması, belirleyici bir seçim kriteri olmakla birlikte Almanya dı-

şındaki üniversitelerde çalışan Alman Türkologlar çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Kreiser, 1975'ten itibaren yayınlanan Türkoloji dergisi *Turkologische Anzeiger*'in yine o yıl sunduğu benzer bir çalışmadan farklı olarak, yer verdiği Türkologların çalışma alanlarını da ayrıca belirtmekle beraber, eser ve makale listelerinin yanı sıra çeşitli ansiklopedi ve sözlüklerde yayınlanan maddeleri de belirtmiştir.

Türkologların çalışma alanlarını dikkate alarak yaptığımız bu okumada, alanları arasında Osmanlı ve modern Türk edebiyatının da bulunduğu toplam Türkolog sayısının 10'la sınırlı olduğunu gördük. Türkoloji bölümlerinin ve araştırma projelerinin yelpazesinin oldukça genişlediği bir dönemi yansıtmaları açısından adı geçen 10 Türkologu makalede yer alan çalışmalarlarıyla aşağıda sıraladık:

1. Milan Adamović, (Alanı: Genel Türkoloji): “Drei weitere Handschriften des İbtidānāme von Sulṭān Veled”, *Rocznik Orientalistyczny* 45/1985, s.109-122.
2. Ingeborg Baldauf, (Alanı: Halk edebiyatı, Özbek edebiyatı, Müslüman Türk halklarının yazı tarihi, Orta Asya ulusları meselesi): “Hodscha Nasreddin”, *Enzyklopädie des Märchens* 6; s. 1127-1151 (Ulrich Marzolph'la birlikte).
3. Mangfred Götz, (Alanı: Almanya'daki yazmaların kataloglaştırılması, Türkiye Türkçesine dair araştırmalar): *Türkische Handschriften*, Wiesbaden: Steiner 1979; XIX, s. 601.
4. Sigrid Kleinmischel, Alanı: Eski Anadolu Türkçesi, Türk edebiyatı, Orta Asya dilleri ve edebiyatı): [Tanıtım Yazıları:] “T. Kortantamer, “*Leben und Weltbild des osmanischen Dichters Aḥmedī unter besonderer Berücksichtigung seines Divans*, Freiburg, 1973”, *Asien, Afrika, Lateinamerika*, 1977, sy. 3; “Barbara Flemming, *Fahrīs Husrev u Šīrīn. Eine türkische Dichtung von 1367*, Wiesbaden, 1974, *Orientalische Literaturzeitung*, 1979, sy. 1; “K. D. Wannig, *Der Dichter Karaca Oğlan: Studien zur türkischen Liebeslyrik*, Freiburg, 1980”, *Orientalische Literaturzeitung*, 1984, sy. 3; “E. Ambros, *Candid Penstrokes. The Lyrics of Me’ālī, an Ottoman Poet of the XVIth Century*, Berlin, 1982”, *Orientalische Literaturzeitung*, 1986, sy. 6; [Ansiklopedi Maddeleri:] “Türkische Literatur, Turksprachen”, *Meyers Neues Lexikon*, c. XVIII, s. 1971-1978; “Türkische Literatur”, *Lexikon fremdsprachiger Schriftsteller*, c. III, s. 1977-1980; “Türkische Literatur”, *Meyers Kleines Lexikon*, c. I, 1980; “Türkische Literatur, Turkologie”, *Universallexikon*, Bibliographisches Institut Leipzig, 1985-1987, c. V.
5. Klaus Kreiser, (Alanı: Osmanlı Devleti, kültürü ve tarihi): [Ansiklopedi Maddeleri:] “Osmanische Literatur”, *Kindlers Neues Literatur Lexikon*, c. XX, Münih, 1992, s. 627-633.
6. Cristoph Konstantin Neuman, (Alanı: Siyasî tarih ve toplumsal tarih, edebiyat tarihi, çağdaş Türk romanı): [Ansiklopedi maddeleri:] “Atay, Oğuz, “Tutunamayanlar”; Baykurt, Fakir, “Kara Ahmet Destanı”, “Yüksek Fırımlar”; Buğra, Tarık, “İblis'in Rüyası”; Edgü, Ferit, “O”; Eroğlu, Mehmet, “Yarım Kalan Yürüyüş”; Füzruzan (Selçuk), “Parasız Yatılı”; İleri, Selim, “Yaşarken ve Ölürken”; İlhan, Atilla, “İhtilâli nasıl yaptık?”; Öz, Erdal, “Yaralısn”; Pamuk, Orhan, “Beyaz Kale”; Ahmet Hamdi Tanpınar, “Saatleri Ayarlama Enstitüsü”; Türkali, Vedat (Abdülkadir

- Pirhasan), "Bir Gün Tek Başına", Yaşar Kemal (Gökçeli), "Bin Boğalar Efsanesi"; Yıldız Bekir, "Harran", *Kindlers Neues Literatur-Lexikon*, c. XVI, 1991.
7. Klaus Röhrborn, (Alanı: Eski Türk filolojisi): "Mustafa Ali und osmanische Pro memorien-Literatur bis zur mitte des XVII. Jahrhunderts", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 1987, sy. 137, s. 34-43.
8. Bernd Scherner, (Alanı: Türk dil tarihi ve halk edebiyatı): "Türkische Sprichwörter über den Molla. Fragen zur Sprichwörter über den Molla. Fragen der Sprichwortforschung", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Sppl. 3/1977, s. 1232-1245.
9. Nuran Tezcan, (Alanı: Klasik Osmanlı edebiyatı, modern Türk edebiyatı, Türkçe öğretimi): *Lâmi'îs Gûy u Çevgân*, Stuttgart: Steiner, 1994, s. 387, Faks. (Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland, Supplementband. 35); "Lâmi'î'nin Gûy u Çevgân Mesnevisi", *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, Ankara, 1978, s. 201-255; "Bursalı Lâmi'î Çelebi", *Türkoloji Dergisi*, Ankara, 1979, sy. 8, s. 305-343; "Külebi'de Anadolu", *Türk Dili*, Ankara, 1982, s. 217-229; "Lâmi'î'nin Gûy u Çevgân'ından İki Münazara", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, 1980/81, 1983, s. 49-63.
10. Klaus Detlev Wannig: *Der Dichter Karaca Oğlan*, Studien zur türkischen Liebeslyrik, Berlin: Schwarz, 1980, s. 737 (Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur der Turkvölker 1).

Yukarıda sıralanan 10 Türkologun dışında kalan 69 Türkologun çalışmalarının dağıldığı alanlar oldukça geniş bir yelpazeyi oluşturmaktadır. Gerek eser gerek makale kapsamında çalışmaların en çok yoğunlaştığı alan ise Osmanlı tarihi ve kültürüdür. Çalışılan konuları başlıca şunlar oluşturmaktadır:

Osmanlı Kültür ve Tarihi: Eyalet Sistemi, Ekonomi ve Bütçe, Ordu, Hukuk ve Diplomasi, İlimiye Sınıfı, Mimari ve Süsleme Sanatları, Din, Bektaşilik ve Alevilik, Tarikatlar ve Mezhepler.

Genel Türkoloji: Türk Dilleri ve Halkları, Orhon Türkçesi, Uyurca, Türk Dilleri ve Etimolojileri, Türk Dil Reformu, Türk Dillerinin Kendi Aralarında ve Diğer Dillerle Etkileşimi, Türk Halkları ve Edebiyatları, Almanya'daki Göçmen Türkler, Almanya'daki Türkçe Gazeteler.

3. Klaus Kreiser (der.), *Türkische Studien in Europa*, İstanbul: Isis, 1998, s. 225: Klaus Kreiser, adını 'Avrupa'da Türkoloji Çalışmaları' şeklinde Türkçeye çevirdiğimiz bu derleme çalışmasında oryantalizm ve Türkoloji dergilerinde, armağanlarda, kongre veya sempozyum bildirileri arasında yayınlanmış, Avrupa'da Türk kültür ve tarihine yönelik 14 makale derlemiştir. 1983-1997 yılları arasında kaleme alınan bu makaleler içinde Osmanlı edebiyatına veya şiirine dair herhangi bir çalışma bulunmamakla beraber seçilen makalelerin içeriklerini, aşağıda çevirdiğimiz birkaç başlık kısmen de olsa vermektedir: Avrupa Tarih Biliminde ve Basınında Atatürk, Hammer-Purgstall'dan Stanford Shaw'a Osmanlı Tarih Bilimi'ne Dair Değerlendirmeler, Almanya'da 100 Yıllık Oryantalistik, Bayern'de Türkçe Derslerine Dair Birtakım Notlar, Napolyon Döneminde Avrupa'nın Doğu Tartışması, Hermann Bamberger ve Türkoloji, Türk Tarih

Araştırmalarının Oluşumuna Dair, Kadın Hamamları, Top Dökümhaneleri, Jön Türk rejimi altında Dârülfünûndaki Coğrafyacıların durumu.

4. J. Peter Laut ve Peter Zieme (haz.), *Turkologie in Deutschland, Österreich und der Schweiz*, Berlin/Freiburg i. Br., 1997, 36 s.: Laut ve Zieme'nin aslında bir telefon ve adres kitapçığı niteliğinde hazırladıkları Almanya, Avusturya ve İsviçre'yi kapsayan bu küçük kitapçıkta araştırma alanlarıyla beraber toplam 90 Türkolog'a yer verilmiştir.

Her ne kadar bibliyografik bir çalışma olmasa da 1997'de adı geçen bu üç ülkedeki çalışmaların genel bir resmini vermesi açısından kayda değer bulduğumuz kitapçıkta adı geçen 90 Türkolog'tan çalışma alanları doğrudan klasik Osmanlı şiiri ile ilgili olanlar dört kişidir: Nuran Tezcan, Edith Gülçin Ambros, Gisela Prochazka-Eisl ve Andreas Tietze. Bunların yanı sıra modern Türk edebiyatına dair çalışma alanlarıyla üç Türkologu (Priska Furrer, Erika Glasen, Petra Kappert) daha eklersek genel anlamda Türk edebiyatına yönelik çalışmalarıyla kayda geçenler yedi kişidir. Geriye kalan 83 Türkologun çalışma alanlarını genel olarak şu başlıklar altında özetlemek mümkün:

Osmanlı Kültür Tarihi (Osmanistik): Osmanlı Devletinin Kurumlar Tarihi; Osmanlı-İran, Osmanlı-Orta Asya ilişkileri; Osmanlı'da ve Rusya'da Pantürkizm; Etnik ve Dini Azınlıklar; Osmanlı Basını; Halk Edebiyatı; Osmanlı Coğrafya Edebiyatı (Katip Çelebi'nin Cihannüması gibi); Osmanlı Yazma Kataloqları;⁴ Türkiye'nin Kültür Tarihi

Genel Türkoloji: Mukayeseli Ses Bilimi ve Morfoloji Bakımından Türk Dilleri; Orhon Türkçesi; Eski Türkçe Metin Kataloqlarına Dair Çalışmalar; Berlin Turfan Koleksiyonu Yazmaları Katalog Çalışmaları; Türk Halkları, Kültür ve Tarihleri; Türk Halklarında İslam; Türk Dilleri; İran ve Afganistan'da Türk Dilleri; Anadolu Ağızları; Dillerin Et-kileşim Alanları; Türk Halklarında Kadının Konumu, Nüfus Gelişimi; Türk Dil Reformu; Türkçenin Öğretimi; Almanya'daki Türk Göçmenler; Alman Diasporasında Türk İslamı; Türkiye'de İslamcı Kadınlar; Türkiye'deki İslamcı Bayan Gazetecilerin Yaşam Ortamı; Türk İslamı ve Nurculuk; Göç ve Sosyo kültürel Değişim; Halk İnanışları; Ale-vilik ve Bektaşilik.

1900'lerden 2000'e Klasik Osmanlı Şiiri

1. Georg Jacob, *Sultan Soliman des Grossen, Divan*, Berlin: Mayer & Müller, 1903, s. viii + 107: Jacob'un⁵ bu çalışması, Kanuni Sultan Süleyman'ın "Muhibbî" mahlaslı di-vanından yaptığı seçmeleri içermektedir. Yazarın dört bölümden oluşan çalışmasının önsözündeki önemli tespitlerinden biri, Arap cahiliye dönemi şiirleriyle Osmanlı di-van şiiri arasında yaptığı bir mukayeseyi içermektedir: "Bir klasik Osmanlı şairini hak-kıyla bir defa inceleyen her oryantalist bu alanda karşılaşılabilecek sorunların Arap ca-hiliye şiirindeki sorunlardan daha büyük olduğunu görecektir. Türkçe bir gazeldeki ta-savvufi içeriği gerçek anlamda anlayabilmenin henüz çok uzağındayız." (s. 1). Önsö-

4 Osmanlı yazmalarının yanı sıra "Doğu Yazmaları Kataloğu" şeklinde ifade edilebilecek, Çin yazmalarından Eski Türkçe yazmalarına kadar geniş bir kataloga internet (<http://staatsbibliothek-berlin.de/kohd/textde.htm>) üzerinden ulaşılabilir.

5 Georg Jacob (1862-1937), Almanya'da Türkolojinin kurucusu olmakla beraber asıl alanı or-yantalizmdir.

zün devamında, elindeki bir İstanbul baskısıyla (h. 1308) karşılaştırdığı yazmalardan yola çıkarak baskı nüshada tespit ettiği hatalara değinmektedir (s. iii).

Jacob, çalışmasının başında elindeki Osmanlıca metinlerin transkripsiyonu meselesindeki farklı uygulamalara değinmekte ve kendi tercihlerine açıklık getirmektedir (s. v). Türkçedeki bazı ünlü ve ünsüzlerin şu şekilde transkribe edildiğini görüyoruz: /c/: 'dsch'; /ç/: 'tsch'; /ı/: 'y'; /ş/: 'sch'; /y/: 'j'.

Önsözden sonraki üç bölümde tür olarak gazelin tarihi ve bu türün Batı'daki so-neyle mukayesesine, üçüncü bölümden sonra Latinize edilmiş 75 seçme gazelde geçen mazmunlara dair yorumlara ve bunların özellikle İranlı şair Hâfız'ın şiirleri ve mazmunlarıyla mukayesesine, şiirlerdeki eski Türkçe kelime dağarcığına, cümle yapısına ve seçilen şiirlerin aruz veznine ve bahirlerine yer verilmiştir.

Yazar seçtiği şiirleri Almancaya tercüme etmek yerine, gerek o dönemin Türkçe-Almanca sözlüklerinin divan şiiri kelime hazinesine hitap edemeyecek kapasitede olması, gerek şiirlerdeki Arapça ve Farsça kelimelerin ses ve anlam bakımından Türkçedeki farklı konumları sebebiyle çalışmanın sonuna küçük bir sözlük koymayı okuyucu için daha kullanışlı bulmuştur. Sözlükte Arapça ve Farsçadan alıntı kelimeler madde başından sonra parantez içinde Latin harfleriyle orijinal telaffuzları yansıtılacak şekilde verilmekte ve böylece bu alıntı kelimelerin fonetik açıdan ne derece Türkçeleştikleri de gösterilmektedir (s. 76-107).

2. Georg Jacob, *Der Divan Sultan Mehmed des Zweiten des Eroberers von Konstantinopel zum ersten Male nach der Upsaler Handschrift*, Berlin: Mayer & Müller, 1904, 18+ Faksimile+Sözlük+31 s.: Girişte Osmanlı hanedanının ilk şair sultanları (Sultan II. Mehmet, II. Bayezid, I. Selim ve Kanuni Sultan Süleyman) ve bunlara ait divan ve şiirlere dair gerek Almanya'daki yazma nüshalarına, gerekse tezkire kayıtlarına dayanan bilgiler yer almaktadır (s. 2-3). Bu çalışmada incelenen yazma ise Upsala Kraliyet Üniversitesi Kütüphanesi'nde, C. J. Tornberg'in "Yazmalar Kataloğu"nda 191 nolu kayıtla yer almaktadır (s. 2).

Jacob, II. Mehmet'in şiirlerinde genel olarak klasik Osmanlı şiirinin tasavvufi anlamlar içeren mazmunlarına ve beşerî aşkın yanı sıra ilahî aşkı da içerebilen ikili içeriğin bu şiir geleneğinin önemli bir karakteristik özelliği olduğuna değinmekte ve bu doğrultuda örnekler vermektedir (s. 5-9). Yazar, Kanuni ve diğer sultan şairlerin tasavvuf içerikli mazmunlarıyla Hafız'ın kullandığı mazmunları karşılaştırmakta ve Fars tasavvuf geleneğinin İslam'a karşı gizli bir devrim olduğunu ifade etmektedir (s. 9-10).

Bu sefer şiir metinleri sadece faksimile olarak yer almış ve Latinize edilmemiştir. Yalnız faksimile metnin sonuna eklenen küçük sözlükte kelimeler Osmanlıca yazılmış ve telaffuzları da beraberlerinde Latin harfleriyle verilmiştir.⁶

3. Annemarie Schimmel, *Türkische Gedichte vom XII. Jahrhundert bis in unsere Zeit*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1973, x+192 s.: Schimmel, iki bölümden oluşan eserinin aynı zamanda girişi olan birinci bölümünde, XIII. yüzyıldan Cumhuriyet dönemine kadar Türk şiir geleneğini, gelişim sürecinin yanı sıra etkileşim içerisinde oldu-

6 16 s. Faksimile metin + 16 s. sözlük.

ğu farklı şiir gelenekleriyle benzerlikleri ve farklılıklarıyla kendini gösteren özgünlüğü açısından değerlendirmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde Yunus'tan Fuzulî'ye, Ahmet Haşim'den Nazım Hikmet'e, Salah Birsal'e ve İlhan Demiraslan'a kadar toplam 61 şairden seçme şiirlerin Almanca tercüme yer almaktadır (39-192). Girişte bu şairlere tek tek yer verilmese de dönemlerinin belirleyici özellikleri ve önde gelen şairleri tanıtılmaktadır.

Schimmel, ayrıca 1900'lerin başından beri oryantalist meslektaşlarının çoğunluğunun Osmanlı şiirine karşı mevcut ortak tavrını eleştirir: "Edebiyat tarihlerinde klasik Türk şiiri İran şiirinin basit bir taklidi addedilmekle beraber halk şiirinden de hiç bahsedilmemiştir. Yalnız İngiliz E. J. W. Gibb'in altı ciltlik *Osmanlı Şiir Tarihi* isimli eseri bu yüzyılın başında Türk edebiyat tarihi için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur." (s. 2).

Bu tespitlerinden sonra XIII. yüzyıldan Sultan Veleddin ile, ardından Yunus'la tasavvufi şiir geleneğine değinir. Bu geleneğin ürünlerinin anlaşılabilmesi için öncelikle tasavvufi dünya görüşünün anlaşılması gerektiğini, Nesîmî'nin şiirlerinden verdiği örneklerle vurgulamaktadır. Nesîmî'nin şiirlerindeki ifadelerin anlam yoğunluğunun ilk bakıştaki anlaşılabilirliğini arkasındaki tasavvufi sebeple açıklar. Bu anlayışa göre bu süslü mecazlar ve söz sanatlarıyla yüklü ifadeleri gerektiren, şairin güzelliğinin tasavvuru bile imkânsız olan maşukudur (s. 7).

Schimmel Fars edebiyatının klasik Osmanlı şiir geleneğinin oluşumundaki yerine yönelik şu tespitlerde bulunmaktadır: "Türk edebiyatı XIV. ve XV. yüzyılda sadece dinî içerikli olmamakla birlikte bu dönemde Fars destanları tercüme edildi ve Türk şiirinin semboller hazinesi için şiiri zenginleştiren unsurlar olarak kullanıldı. Halk destanları da bu dönemde nazımla yeni bir ifade buldu. Her şeyden önce bütün incelikleri, söz sanatları ve sanatsal tasvirleriyle divan şiiri bu dönemde oluştu." (s. 8).

Schimmel divan şiirinin gazel ve kaside gibi türlerine ve içeriklerine, şiirlerdeki Türkçe kelime dağarcığının oldukça sınırlı kullanımına değindikten sonra klasik Doğu şiiriyle Avrupa barok şiiri arasında ifade şekilleri açısından bir mukayese yapmaktadır. Ayrıca Goethe'den beri alışıldığı üzere şairin hep yaşanan ve kişisel tecrübesini yansıttığı şiir geleneğinin daha çok yeni olduğunu ifade etmektedir. Goethe'nin daha bir buçuk asır evvelinde ifade şekilleri Avrupa'nın tamamında hüküm süren barok şiirin ayrıntılarına inilince, bu şiirin birçok özelliğinin divan şiiriyle örtüştüğünün görüldüğünü belirtmektedir. Özellikle barok şiirdeki söz sanatlarının, telmihlerin, mısraların tabi olduğu sanatsal ölçülerin, İngiliz barok şiirinde Almanlarınkinden daha etkili hissedildiğini eklemektedir. Yine barok şiirde, şairin kişisel tecrübesini anlık ilham ya da hislerin ifadeleriyle değil, yıllar öncesinden devralınan sembollerle daha da inceltip sanatın imbiğinden geçirerek işlediğini ifade eder. Bu sanat anlayışının Türk divan şiirinde de mevcut olduğunu belirttikten sonra yine divan şiirindeki özgünlüğü şöyle ifade eder: "Bir minyatür sanatçısı, çizgilerinde yıllardan beri tekrarlanan motifleri kullanmakla beraber bu motiflerden elbise kıvrımlarına ya da gölgelendirmelere kattığı özgünlükle eserine kendi imzasını işler. Aynı şekilde bir hattat yüzyıllardan beri belirlenmiş şekillerle yazılmış olan harflerin herhangi bir kıvrımına kattığı çok ince bir ayrıntıyla, eserine başkasıyla kesinlikle karıştırılmayacak özgün bir karakter kazandırır; tıpkı divan şairlerinin yaptığı gibi." (s. 11).

Yalnız Schimmel söz ettiği bu özgünlüğe yine belli başlı sanatçıların ulaştığını, orta seviyeli sayısız birçok sanatçının şiirlerine katamadıkları özgünlükten dolayı ve tekarladıkları sembol ve klişeler sebebiyle gerek Türk edebiyatı mensuplarınca gerek oryantalistlerce eleştiriye maruz kaldığını da tespitlerine ekler.

Yazar, klasik Osmanlı şiirinin yabancı bir dile aktarılmasının zorluğunu da yine bu şiire özgü bazı özelliklere bağlamaktadır. Şiirde Türkçe, Farsça ve Arapçanın birbirine geçmiş bir bütün oluşturduğu terkipli ifadelerin yanı sıra, söz sanatlarıyla ve sayısız mazmunlarla yoğrulmuş şifreli ifadelerin de yabancı bir dile çevriyi oldukça zorlaştırdığını vurgulamaktadır. Ayrıca kelime ve kelime gruplarını oluşturan terkiplerin çok tonlu akkordu tercümeyle yansıtılması imkânsız özellikler arasında zikredilmektedir (s. 11).

Schimmel bu tespitlerinden sonra Fuzulî, Kaygusuz Abdal, Pir Sultan Abdal gibi şairlere tasavvuf ortak paydasında değindiği gibi halk şiirini Karcaoğlu'la örneklen-dirmekte ve ardından Şeyhülislam Yahya, Nefî, Nedim, Enderunlu Vâsîf gibi şairlere, Tanzimat ve Cumhuriyet dönemlerine, bu dönemlerin karakteristik özelliklerine ve şairlerine de yer vererek çok yoğun ve önemli tespitler içeren giriş bölümünü bitirmektedir.

4. Barbara Flemming, *Fahrîs Husrev u Şîrîn, Eine Türkische Dichtung von 1367*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1974, 456 s.+Faksimile: Flemming, XIV. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesine Fahreddin Yakub b. Muhammed'in, Nizâmî'den çevirdiği bir Fars edebiyatı klasiği olan *Hüsrev ü Şîrîn* isimli mesneviyi aşağıda görüleceği gibi ayrıntılı bir şekilde incelemiştir.

Flemming, şairin Fahrî ismiyle 1367'de Aydın beyi İsa Bey'e sunmak üzere kaleme aldığı tercümenin o güne kadar bilinen tek nüshasının Berlin'de Prusya Kültür Varlığı Devlet Kütüphanesi'nde olduğunu belirtmektedir: "Hs. or. quart 1069 der Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Berlin" (s. 14). Yazar, 1961'de Doğu yazmalarına yönelik yaptığı bir katalog çalışması esnasında tespit ettiği bu nüsha ve müellifi hakkında 1963-1968 yılları arasında çeşitli makaleler yayınlamıştır (s. 14). Flemming'in bu çalışmasıyla Osmanlı öncesi klasik şiir incelenmesinde gerek metot gerekse derinlik açısından 1900'lerden 1970'lere kadar kat edilen mesafeyi görmek mümkündür.

Flemming, sekiz bölümden oluşan eserin ilk altı bölümünde tür olarak mesnevinin Türk İslam edebiyatındaki ilk örneklerine ve Orta Çağın İslam edebiyatı mesnevisiyle ortak taraflarına yer vermektedir. Bunların ardından incelemenin merkezinde yer alan yazma mesnevinin bölümlerine ve mütercimi Fahrî'nin dönemine, çağdaşlarına, diline ve halkıyla olan ilişkilerine değinmektedir. Aynı şekilde mukayeseli bir şekilde işlenen iki *Hüsrev ü Şîrîn* mütercimi daha, Kutb ve Şeyhî, gerek edebî kişilikleri gerek eserleri, dönemleri ve sosyal ortamları açısından baştaki bölümlere konu edinilmiştir.

Yazar, Fahrî, Kutb ve Şeyhî'nin, Nizâmî'den Türkçeye tercüme ettikleri *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevilerini beyit beyit karşılaştırmaktadır (s. 154-183). Bu karşılaştırma özelliklerle olay örgüsünü üç eserde aynı anda takip etme imkânı sunmaktadır.

Anadolu beylikler döneminden benzer konuları içeren çeşitli eserler de (*İşknâme*, *Süheyl ü Nevbahar*, *Hurşidnâme* vs.) yeri geldikçe incelenen unsurların mukayesesi sebebiyle zikredilmektedir. Bu eserler, mesnevinin üç farklı tercüme nüshasına ve Nizâmî'nin Farsça orijinal nüshasına dair metin kritiklerinden sonra yedinci bölümde kronolojik olarak kaydedilmiştir (s. 226-231). Yine yedinci bölümün devamında keli-

me ve isim dizini yer almaktadır. Sekizinci bölümde ise mesnevinin transkripsiyonlu metni ve faksimilesi yer almaktadır.

Gerek Fars gerek Osmanlı edebiyatında yüzlerce yıl aynı konu ve malzemeden üretilen mesnevilere güzel bir örnek olan *Hüsrev ü Şîrîn*, Fars edebiyatında 23'ten fazla mesneviyle işlenirken, Osmanlı edebiyatında 31 mesneviyle işlenmiştir; bunlardan 28'i birbirinden farklı mesnevileri oluşturmaktadır (s. 10). Flemming, Doğu'daki bu şiir geleneğini değerlendirebilmek için şairlerin dönemini ve dünyasını çok iyi anlamının gerekliliğini vurgular. Oryantalistlerin Orta Çağ Osmanlı şiirini değerlendirirken kullandıkları 'özgünlük' (originalität) kriterinin ise Batı'da bile sanat eserleri için henüz modern dönemde oluşmuş bir kriter olduğunu belirterek bu yaklaşımı eleştirmektedir. Ardından bu edebiyatın farklı şiir türleri için geçerli olan farklı kuralları açısından, mesneviye kıyasla kaside ve gazel türlerinde şairin özgünlük için sınırlarının daha geniş olduğunu belirtmektedir (s. 13). Yazar, mukayeseli bir şekilde incelediği bu üç mesneviye dair oryantalistlerin farklı değerlendirmelerine de değinmektedir. Örneğin, özgünlük açısından Kutb'un mesnevisini Nizâmî'nin eserini taklitten oluşan orta halli bir şiir olarak değerlendiren oryantalist E. Blochet'e karşın J. Eckmann, aynı mesnevi için "Harezm ve Altın Ordu'nun en güzel epik şiiri" değerlendirmesini yapmaktadır (s. 17).

5. Matthias Kappler, "Türkischsprachige Liebeslyrik in griechisch-osmanischen Liedanthologien des XIX. Jahrhunderts", Doktora Tezi, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2002, s. 783: Kappler, çalışmasında 1830-1888 yılları arasında İstanbul ve Atina'da müzik ve şiir antolojileri kapsamında, Grek harfleriyle yayınlanmış aşk konulu Türkçe şarkıları incelemektedir. Bu şarkıların özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı müzik kültüründe önemli bir rol oynadığını ve Lale devrinden itibaren Osmanlı edebiyatı içerisinde bir edebî tür olarak şarkının ilk metin temellerini oluşturduğunu belirtmektedir.

Kappler, Osmanlı edebiyatında önemli bir yeri olan şarkı türünün Doğu musikisinin beste, nakış/yürük semai gibi türleriyle beraber XIX. yüzyılın Yunanca, Ermenice ve İbranice-İspanyolca antolojilerinde yer aldığına ve Osmanlı musikisinin ecnebilerce çokça sevilip benimsendiğine değinir. Ayrıca bu dönemde hazırlanmış Ermenice-Türkçe, İbranice-İspanyolca şarkı antolojileri bibliyografyasına dair bilgiler vermektedir (s. 7).

İncelenen eserlerin çoğunluğunu Grek harfleriyle kaleme alınmış Türkçe şarkılar oluşturmakla birlikte, beste, nakış/yürük semai, gazel, mani vb. türlere de çalışma kapsamında yer verilmiştir. Ayrıca sadece Yunanca ve sadece Arapça iki antolojinin yanı sıra çok dilli şarkı ve şiir antolojileri de incelenmiştir.

Kappler şu ana kadar sadece seçmeler şeklinde işlenen "Karamanlı"⁷ şarkılarını ilk defa mukayeseli bir biçimde incelemiştir (s. 8). Çalışmanın devamında şarkı metinleri, dil ve edebiyat bilimi açısından incelenmekle beraber müzik bilimi açısından bir değerlendirme yapılmamıştır (s. 9).

İkinci bölümde ise şarkı metinleri fonetik ve morfolojik açıdan incelenmektedir. İncelenen 20 antolojiden 515 Türkçe şarkı seçilip Grek harfli metinlerin transkripsiyonları ve tercümeleriyle beraber şaire, bestekâra ya da tarihî arka plana dair gerekti-

7 Batı Anadolu Rumlar olarak bilinen 'Karamanlılar' kendilerini 'Anadolu Ortodoks Hıristiyanlar' şeklinde tanıtmışlardır (s. 23).

ği takdirde ek bilgiler de verilmiştir. Bahsi geçen 515 Türkçe şarkıdan bazılarının farklı antolojilerde de yer alması sebebiyle sadece 297'si farklı şarkılardan oluşmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise incelenen her şarkının, başka Yunanca antolojilerdeki versiyonlarına veya Türkçe-Osmanlıca edisyonlarına dair mukayeseler yer almaktadır (s. 9).

Sonuç

Klasik Osmanlı şiirine dair ilk çalışma ve değerlendirmelerde, öncesinde hâkim olan Fars ve Arap şiirine yönelik çalışmalardan dolayı genelde bu şiir gelenekleriyle yapılan karşılaştırmalar ağırlık göstermektedir.

Klasik Osmanlı şiirinde özgünlük değerlendirmelerinde belirleyici kriterlerin değişmesiyle, bu şiirin Fars şiirinin basit bir taklidi olduğu ön yargısı da etkinliğini kaybetmiştir.

İlerleyen dönemlerde Osmanlı şiir geleneğinin olduğu çok uluslu bir kültür ortamının yansımalarını bulduğu eserler de gerek edebiyat bilimi gerek dil bilimi açısından incelemelere konu olmuştur.

Yukarıdaki bibliyografik çalışmaların kısmen de olsa yansıttığı kadar, klasik Osmanlı şiiri bu gelişmelere rağmen oryantalizm, Osmanlı araştırmaları ve Türkoloji alanlarında yapılan çalışmaların sadece yüzde onluk bir yoğunluğunu oluşturan Osmanlı edebiyatı kapsamında kalmaktadır. Bu yaklaşık yüzde onluk oranın dışındaki çalışmalar daha çok tarih, sosyoloji, politika ve dilbiliminin oluşturduğu bir eksenle yoğunlaşmıştır.

Bibliyografya

- Ambros, Edith, "Die rhetorischen Elemente in der klassischen türkischen Literatur", *Die Islamische Welt zwischen Mittelalter und Neuzeit*, Beirut, 1979, s. 365-386.
- Flemming, Barbara, "Neuere wissenschaftliche Arbeiten und Forschungsvorhaben zur Sprache, Geschichte und Kultur der vorosmanischen und osmanischen Türkei in der Bundesrepublik Deutschland seit 1968", *Turcica*, 1975, (Paris-Strasbourg: Association Pour Le Développement des Études Turques), sy. 5, s. 131-147.
- Flemming, Barbara, *Fahrîs Husrev u Şîrîn, Eine Türkische Dichtung von 1367*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1974, s. 456 + Faksimile.
- Hammer-Purgstall, J., *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit*, c. I (1300-1521), s. 327; c. II (1521-1574), s. 577; c. III (1574-1687), s. 632; c. IV (1687-1838), s. 633; Peşte: Conrad Adolph Hartleben's Verlag, 1836-1838.
- Kappert, Petra, "Vom Übersetzten türkischer Literatur ins Deutsche: Tendenzen und Auswahl", *Türkische Sprachen und Literaturen, Materialien der ersten deutschen Turkologen-Konferenz, Bamberg*, 3-6. Juli 1987, Ingeborg Baldauf, Klaus Kreiser ve Semih Tezcan (nşr.), *Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica*, Wiesbaden: Harrassowitz, 1991, c. XXIX, s. 213-221.
- Kappler, Matthias, *Türkischsprachige Liebeslyrik in griechisch-osmanischen Liedantologien des XIX. Jahrhunderts*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2002, s. 783.

- Jacob, Georg, *Sultan Soliman des Grossen*, Divan, Berlin: Mayer & Müller, 1903, viii+107 s.
- Jacob, Georg, *Der Divan Sultan Mehmed des Zweiten des Eroberers von Konstantinopel zum ersten Male nach der Upsaler Handschrift*, Berlin: Mayer & Müller, 1904, 18 s. + 31 s. Faksimile, Sözlük.
- Kreiser, Klaus (der.), *Türkische Studien in Europa*, İstanbul: Isis, 1998, 225 s.
- Kreiser, Klaus, "Bibliographie der deutschen Turkologie (1975-1993)", *Turcica*, 1994, Paris: Éditions Peeters, sy. 26, s. 271-276.
- Laut, J. Peter ve Peter Zieme (haz.), *Turkologie in Deutschland, Österreich und der Schweiz*, Berlin/Freiburg i. Br., 1997 s. 36.
- Schimmel, Annemarie, *Türkische Gedichte vom XIII. Jahrhundert bis in unsere Zeit*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1973, x+192 s.

Studies on Old Turkish Literature in Germany

Hatice Coşkun

Abstract

This article consists of two parts that refer to certain numbers of works, which have been done on the classical Ottoman poetry in Germany since 19th Century. The three bibliographical studies analyzed in the first part focused mainly on the place of studies of the classical Ottoman poetry among the Orientalists, Ottoman and Turcology scholars from 1968 to 1997. The second part deals with the five works which can show us the process of the studies of that poetic tradition from the beginning of the 1900s to the 2000s, with regard to methodologies they used and originality they had.

Key Words: Germany, Classical Turkish Literature, Divan Literature, Ottoman Poetry, Ottoman, Turcology, Orientalism.

Almanya'da Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları

Hatice Coşkun

Özet

Almanya'da XIX. yüzyıldan itibaren klasik Osmanlı şiirine dair yapılan birtakım çalışmalara değinen bu makale iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konu edilen üç bibliyografik çalışma, klasik Osmanlı şiirine dair 1968-1997 yılları arasında yapılan incelemelerin oryantalizm, Osmanlı araştırmaları ve Türkoloji çalışmaları arasında durduğu yeri göstermektedir. İkinci bölümde ise 1900'lerin başından 2000'e bu şiir geleneğine dair yapılan çalışmalar ve değerlendirmelerde, gerek metodolojik kriterler gerekse özgünlük tartışmaları açısından geçirilen süreci yansıtan beş esere değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Almanya, Divan Edebiyatı, Klasik Türk Edebiyatı, Osmanlı Şiiri, Türkoloji, Oryantalizm.

Osmanlı Şiiri Hakkında Yüzyıllık Bir Batı Kaynağı: GİBB'in A History of Ottoman Poetry'si

Cihan OKUYUCU*

I. Gibb ve Eseri

Batı'da yazılmış ilk kapsamlı Osmanlı şiiri tarihi olan *A History of Ottoman Poetry* (kısa adıyla H.O.P)'nin yazarı olan İskoç asıllı E. J. Wilkinson Gibb zengin bir Protestan ailesinin tek oğlu olarak 1857 yılında Glasgow'da doğdu. Erken yaşlarda okuduğu 1001 Gece Masalları'ndan etkilenecek Doğu'ya ve özellikle Osmanlılara ilgi duydu. Glasgow Üniversitesi'nde matematik ve mantık okurken bir yandan da Arapça, Farsça ve Türkçe öğrendi. Bu ilginin ilk meyvesi olarak henüz 22 yaşında iken Hoca Sadeddin'in *Tacü't-tevarih*'indeki İstanbul'un fethi bahsini; *The Capture of Constantinople from the Taj-ut-Tevarikh*, "The Diadem of Histories" adıyla yayımladı (Glasgow, 1879). Bunu İngilizceye çevirdiği ve ünlü sözlük âlimi Redhouse'a ithaf ettiği Osmanlı şiirleri izledi (*Ottoman Poems Translated into English Verse in the Original Forms*, Londra, 1882). Redhouse'un takdirini celbeden bu yayın, genç alimin dostluğu ömür boyu sürecek olan ünlü şarkiyatçı Browne ile tanışmasına da vesile oldu. İkili 1883 yazını birlikte Farsça ve Türkçe şiirler okuyarak geçirdiler. Browne tarafından "sevimli, cömert, alçak gönüllü ve dengeli", "maddi heyecan ve hazlardan uzak"¹ bir insan olarak tarif edilen Gibb, bütün enerjisini *History of Ottoman Poetry* isimli büyük çalışmasına ayırmadan önce iki eser daha yayınlama imkânı buldu: Giritli Aziz Efendi'nin *Muhayyela'*ının bir bölümü (Glasgow, 1884) ve *Kırk Vezir Hikayesi Tercümesi* (1886). 1889 yılında evlenerek Londra'ya yerleşti ve üç Doğu dilinde zengin bir koleksiyonu ihtiva eden kütüphanesine kapanarak *History of Ottoman Poetry*'i hazırlamaya başladı. Bu ev kısa sürede sadece müsteşrikler değil Abdülhak Hamit, Çerkeşseyhizade Halil Halid Bey gibi Londra'da yaşayan Türk ediplerinin de buluşup sohbet ettiği bir kültür merkezi oldu. Yazar çalışmasının ilk cildini 1900 yılında yayınladı ve eserin lüks bir nüshasını da hediye olarak Sultan II. Abdülhamid'e gönderdi. Ertesi yıl İskoçya'daki ailesini ziyaretten dönüşünde yakalandığı kızıl hastalığından kurtarılamayarak 5 Aralık 1901 tarihinde aniden vefat eden Gibb, eserinin diğer ciltlerinin basıldığını göremedi. Bu beklenme-

* Prof. Dr., Fatih Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 E. J. W. Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi, I-II*, çev. Ali Çavuşoğlu, Ankara, 1999, c. I, s. 281.

dik vefat özellikle onu samimi bir Türk dostu olarak benimsemiş olan Londra'daki Türk lobisi tarafından büyük bir üzüntüyle karşılandı. Browne, 2. cildin önsözünde bu üzüntüyü canlı bir şekilde tasvir etmektedir.² Osmanlı gazetesinin 15 Aralık nüshasında "Londrada Mukim Bir Osmanlı" imzasıyla çıkan yazıda onun Osmanlı dili ve şiirine olan vukufu "Lisan-ı edebiyat-ı Osmaniyyeyi ondan daha ziyade tettebbu eylemiş bir zat ne memalik-i Osmaniyyede ne de Avrupa müsteşrikleri arasında mevcuttur" sözleriyle ifade ediliyordu.

Gibb'in vefatı üzerine eşi ve annesi tarafından onun adına bir vakıf kuruldu ve çalışmaların geri kalan kısımlarının tamamlanarak neşre hazırlanması müteveffanın yakın dostu Browne'e sipariş edildi. Bu dostluğun ve sipariş meselesinin oldukça tafsilatlı bir hikâyesi Browne'un söz konusu eserin 3. cildine yazdığı önsözde yer almaktadır.³

Browne burada Gibb'den kalan malzemenin durumu ve kendi katkıları hakkında da bilgiler vermektedir. Büyük bir gayretle çalışan Browne, yardımcısı Nicholson'un da yardımıyla bir hayli eksik olan Gibb'e ait not ve fişleri düzenleyip tamamlamak suretiyle 1902-1909 arasında eserin diğer 5 cildini neşretmeye muvaffak oldu. Gibb'in vefatı sırasında eserin Osmanlı şiirinin XIV.-XIX. yüzyıl arasını kapsayan ilk dört cildi hemen hemen bitmiş durumdaydı. Ancak son dönem Türk şiirine ayrılan beşinci ciltte sadece Şinâsi ile Ziya Paşa bahisleri yazılabiliyordu. Browne, eksik kalan bu kısmın tamamlanması işini 1906 yılında Rıza Tevfik'e havale etmiş o da Namık Kemal'den başlayarak Fecr-i Ati'yi de kapsar tarzda dönem hakkında büyük bir cilt kaleme almıştır. Ne var ki bu çalışma yayınlanmadığı gibi akıbeti de meçhul kalmıştır. Browne, ilk beş ciltte metni verilen bütün şiirlerin Arap harfli asıllarını toplamak suretiyle esere yeni bir cilt daha eklemiştir.

Türk Edebiyatı için önemi kuşkusuz olan yazar hakkında şimdiye kadar yapılan en önemli tanıtma –yukarıdaki bilgileri alıntılıdığımız- *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'*ne Christopher Ferrard tarafından yazılan Gibb maddesidir.⁴ Ferrard, Gibb'in vefatı sıralarında *Tercüman-ı Hakikat* ve *Devr-i Cedid* gibi dönem gazetelerinde yazar ve eser hakkında bazı eleştiri yazıları çıktığından bahsediyor ve Hüseyin Kazım Kadri ile Refik Halit Karay'ın da tartışmacılar arasında bulunduğunu belirtiyor. Daha sonraki yıllarda bir iki istisna dışında Gibb ve eserinden hemen hiç bahsedilmemesi, *History of Ottoman Poetry*'nin yakın yıllara kadar tercüme edilemeden kalmış olması ve geniş kitlelerin eserden istifade edemeyişle açıklanabilir.

Eserin yalnızca ilk cildinin bir bölümü 1943 yılında -o sırada İstanbul Üniversitesi'nde hoca olan- Halide Edip Adivar ve öğrencileri tarafından Türkçeye çevrilerek yayımlanabilmiştir.⁵ H. E. Adivar, sözü edilen çevirinin önsözünde, eserin kendisinden önce, Fuad Köseraif tarafından Türkçeye çevrildiğini, ancak basılamadığını belirtiyor ve kendi çevirisine gerekçe olarak da sefinin dil bakımından zorluğunu gösteriyor. Ayrıca, F. Köseraif'in yaptığı çevirinin birinci ciltte bulunan tasavvufa ilgili bölümünün, Dr. Rıza Tevfik tarafından gözden geçirilerek düzeltildiği de Adivar'ın verdiği bilgiler arasındadır. Bu önsözde eserin geri kalan kısımlarının da baskıya hazırlandığı söylenmekle birlikte, çevirinin gerisi gelmemiştir.⁶

2 A.g.e., c. I, s. 286.

3 A.g.e., c. II, s. 9-10.

4 C. XIV, s. 64-66.

5 E. J. W. Gibb, *Osmanlı Şiiri Tarihi*, c. I, İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1943.

6 Mine Mengi, "Yüzyıllık Bir Batı Kaynağı: Gibb'in Osmanlı Şiir Tarihi", *Journal of Turkish Studies*, Agah Sırrı Levent Özel Sayısı, 1999, s. 210.

Bu önemli eser ilk basımının üzerinden 90 sene geçtikten sonra nihayet Ali Çavuşoğlu tarafından Türkçeye çevrilerek iki cilt halinde yayımlanabilmiştir.⁷ Biz de bu tanıtımda sözkonusu çeviriyi esas alacağız. Şimdiye kadar eserle ilgili yapılmış en önemli tanıtma ise Mine Mengi'ye aittir.⁸ Yazar bu kapsamlı makalede önce eserin geniş bir özetini vermekte, sonra da bu eserde ortaya konan bilgi ve fikirlerin değeri üzerinde durmaktadır. Yazar, tanıtım yazısının çerçevesinin “(...) esas itibarıyla, ilk cilt, sonraki ciltlerin önsözleri ve dönemlerin genel tanıtımlarının yapıldığı giriş bölümleri üzerine oturtuldu”ğunu belirtiyor ve “eserdeki biyografik bilgilerin değerlendirilmesini, yeni bilgiler ışığında eksikliklerinin ve geçerliliğinin belirlenerek eserin bilgi dağarcığının ortaya konması”nı daha sonra yapacağı “daha kapsamlı ikinci bir çalışma”ya havale ediyor.⁹

Tanıtım yazısının Gibb'e ait önsöz ve giriş bölümlerine dayandırılması bizce de isabetlidir. Zira Gibb'in Türkler, Türk kültürü ve Türk edebiyatı hakkındaki fikirleri tabiatıyla bu kısımlarda toplanmaktadır. Mengi, Gibb'in fikirlerini genelde konu özetleriyle birlikte topluca vermektedir. Biz ise bu çalışmada takibi kolaylaştırmak amacıyla sözkonusu fikirleri alt konu başlıkları altında ve eleştirel bir biçimde ele almayı tercih edeceğiz. Ancak eserin içeriğiyle ilgili bilgilere ve tartışmalara değinmeden önce okuyucuya toplu bir fikir verebilmek için *A History of Ottoman Poetry*'nin ciltlere göre bir konu dökümünü vermek istiyoruz.

II. Eserdeki Konu Dökümü

Aslı beş kitap ve bir antolojiden ibaret olan Gibb'in eseri Ali Çavuşoğlu tercümesinde iki ciltte toplanmıştır. Bu tercümede ilk cilt orijinal eserin iki kitabını (I-II), 2. cilt ise geri kalan üç kitabını (III-V) ihtiva etmektedir. Tercümede sayfa numaraları da iki cilt esasına göre verilmiştir. Bu bakımdan biz karışıklığa mahal vermemek için konu dökümünde beş kitaplık orijinal metni, sayfa bakımından ise tercümeyi esas alacağız.

c. I/1. Kitap (s. 1-279): Bu cilt Ali Çavuşoğlu'nun “Önsöz”ü ve yazar ile eseri hakkındaki değerlendirmelerini içeren “Sunuş”uyla başlıyor (s. 1-12). Daha sonra eseri baskıya hazırlayan Browne'un kısa bir önsözü ile Gibb'in ona yazdığı bir mektup metni bunu takip ediyor (s. 13-14). Çerkeşseyhizade Halil Halid'in kaleme almış olduğu “Eser ve Müellif hakkında Bazı Hatırat ve Mülahazat” alt başlıklı uzunca bir Mukaddime ve “Hamîş”i (s. 15-21), yazar hakkında oldukça detaylı bilgiler ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Gibb'in 1. kitaba yazdığı *Önsöz* ve Osmanlı padişahlarının isim listesinden sonra gelen ilk dört bölüm; “Osmanlı Şiirinin Hususiyeti ve Sahası”, “Gelecek-Felsefe ve Tasavvuf”, “Nazım Şekilleri”, “Vezin ve Edebi Sanatlar ile Tarihi Ana Hatlar” başlıklarını taşımaktadır.

Giriş bilgilerinden sonra Gibb, Osmanlı şiirini, eski ve yeni (19. yüzyıl) olmak üzere başlıca iki döneme ayırarak ele alıyor. Başlangıçtan yaklaşık Tanzimat devrine kadar süren eski devir de kendi içinde şu 4 döneme ayrılmaktadır: 1. Dönem: 1300-1450; 2. Dönem: 1450-1600; 3. Dönem: 1600-1700; 4. Dönem: 1700-1850.

10 bölümden oluşan ikinci babda ilk döneme mensup şu şairlere yer verilmiştir: Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sultan Veled, Yûnus Emre, Âşık Paşa, Kadı Burhâneddin, Ahmed (I. Murat dönemi şairi), Niyâzî (Yıldırım Bayezid devri şairi), Süleyman Çelebi,

7 E.J.W.Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, çev.A.Çavuşoğlu,c.I-II,Ankara: Akçağ Yay., 1998.

8 Mine Mengi, “Yüzyıllık Bir Batı Kaynağı”.

9 Mine Mengi, “Yüzyıllık Bir Batı Kaynağı”, s. 209, dipnot 5.

Ahmed-i Dâî, Ahmedî, Şeyhî, Nesîmî, Refîî ve Yazıcıoğlu Mehmed, Kemal Halvetî, Kemal Ümmî, Ezherî, Atâî. Bu cilt Osmanlı şiiri hakkındaki genel bir değerlendirme ile bitirilmiştir.

c. I/2. Kitap (s. 281-553): 1902'de Browne'un önsözünü yayımlanan bu kitapta, önce Gibb'in faydalandığı kaynak eserlerin listesi verilmektedir. Bu liste eserin hangi kaynaklara dayandığını bilme açısından oldukça aydınlatıcıdır. Browne'un kısa bir önsözünün ardından Bursalı Ahmed Paşa'dan Kemalpaşazâde'ye kadar, 1450-1600 yılları arası Osmanlı şiirine yer verilmiş, cildin son bölümü ise Basîrî, Lâlî, Âftabî gibi ikinci derecede lirik ve mistik şairlerle mesnevi şairlerine ayrılmıştır.

c. II/3. Kitap (s. 1-260): Ciltte, Browne'un gerek kitap muhteviyatı gerekse Gibb vakfının projeleriyle ilgili bilgi veren önsözünden sonra dönem şairlerinden şu isimler yer alıyor: Kemalpaşazâde, Lâmiî Çelebi, Figânî, Gazâlî, İshak Çelebi, Usûlî, Zatî, Hayalî Bey, Fuzûlî ve bazı Azerbaycan şairleriyle Fazlî, Ebüssuûd Efendi, Yahya Bey, Duka-kinzâde Ahmed Bey, Bakî, Hubbî, Nev'î, Azîzî, Ruhî, Kâgânî, Veysî, Hüdâyî, Hâletî, Atâî, Nef'î, Yahya Efendi, Riyâzî, Sabri, Fehîm, Bahâî, Cevri, Vecdî, Nailî, Niyâzî-i Mısırî, Nazîm, Tâlib ve Nâbî. Bu ciltte ayrıca Ahdî, Kınalızâde Hasan Çelebi ve diğer bazı tezkire yazarları üzerinde durulduktan sonra içlerinde Nâbî'nin *Hayrâbâd*'inin da yer aldığı 8 mesnevi hakkında geniş bilgi verilmiştir.

c. II/4. Kitap (s. 265-510): Yazarın "geçiş dönemi" diye adlandırdığı 1700-1850 arasını kapsayan bu dönemden seçtiği isimler şunlardır: Sabit, Nedîm, Sâmî, Râşid, Hâmî, Rahmî, Âsım, Nahîfî, Neylî, Şeyh Rızâ, Seyyid Vehbî, Belîğ, Nevres, Haşmet, Fıtnat Hanım, Kânî, Şeyh Galib, Hulûsî Efendi, Esrar Dede, Hoca Neş'et, Pertev Efendi, Fâzıl Bey, Sümbülzâde Vehbî, Sürûrî, Vâsîf, İzzet Molla, Akif Paşa, Pertev Paşa, Aynî, Dâniş, Câvid, Said, Tâhir Selâm, Leylâ Hanım, Şeref Hanım ve Arif Hikmet.

c. II/5. Kitap (s. 511-84): Üç bölümden oluşan bu kitabın ilk bölümünde modern Türk şiirinin ilk dönemi hakkında açıklamalar yapılmış, ikinci bölüm Şinâsî'ye, üçüncü bölüm de Ziya Paşa'ya ayrılmıştır.

6. Kitap: Yine Browne'un önsözünü başlatan bu kitap, yukarıda da belirtildiği gibi, bir nevi antoloji mahiyetindedir ve eserin ilk beş kitabında yer alan çeviri şiirlerin asıllarının cilt ve sayfaları da belirtilerek -Arap harfleriyle- verilmesiyle elde edilmiştir. Çavuşoğlu, bu şiirlerin yeni harflere aktarılmış metinlerini kendi çevirisi arasında verdiği için ayrıca antolojiyi yayınlamaya gerek görmemiştir.

III. Eserin Yazılış Sebebi ve Kaynakları

Batı'da Gibb'den önce de Türk edebiyatı üzerine yapılmış bazı çalışmalar mevcuttur. Bunlar tarih sırasına göre şunlardır: G. B. Donaldo, *Della letteratura di Turchi*, Venedik, 1688; G. B. Toderini, *Letteratura turchesca* (3 cilt), Venedik, 1787; J. von Hammer-Purgstall, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit* (4 cilt), Peşte, 1836-1838; Dora d'Istria, *La poésie des Ottomans*, Paris, 1877; V. D. Smirnov, *Turetskaya Literatura* (Korş'un *Vseobşçaya Istoriya Literaturi* adlı eserinin IV. cildi içindedir: Petersburg, 1891); P. Horn, *Moderne Türkische Literatur; Beilage zur Allage Ztg.*, Münih, 1900, No. 193.¹⁰ Ancak bunlar arasında ciddi sayılabilecek ilk çalışma Hammer'e ait olanıdır. Daha çok Osmanlı tarihçisi olarak bilinen Baron Joseph von Hammer-Purgstall, 1836-1838 yılları arasında dört ciltlik bir *Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi* (*Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*) kaleme almıştır. Ne var ki, Hammer'in 2200 şaire

10 Mine Mengi, "Yüzyıllık Bir Batı Kaynağı", s. 210.

yer verdiği bu eseri bir edebiyat ya da şiir tarihinden çok kronolojik olarak hazırlanmış bir tezkire görünümündedir. İşte 1. kitabın önsözünde Gibb, bu durumu *kendi eserinin yazılış gerekçeleri arasında* gösteriyor. Arap ve Fars şiirine mukabil Osmanlı şiiri hakkında Batı'da pek az şey bilindiğine ve "Türklerin bir edebiyatı yoktur" fikrinin yaygınlığına esef eden Gibb, saygılı bir dil kullanmakla birlikte Hammer'in eserinin de bu boşluğu dolduramadığına kanidir. Zira Hammer'in eseri bu şiirin kaynaklarını, geçirdiği safhaları ve karşılıklı tesirleri göstermekten uzaktır.

Diğer saikler yanında gerek kendi ifadeleri gerekse hakkında yazılanlara nazaran Gibb'in Türkleri karşı bir sevgisi olduğu ve bu eserin yazılmasında bu sevginin de payı bulunduğu söylenebilir. Nitekim Browne, ikinci cildin önsözünde şunları söylüyor: "O, Türkleri hem sevdi, hem de anladı. Dillerine hâkimdi. Türklerin sağlam değerlerini biliyor; gelecekteki güçlerine inanıyordu. Bununla birlikte, onların ulusal karakterlerinin ve edebiyatlarının eksiklerinden de tamamen haberdardı."¹¹ Gibb hayatı boyunca, İstanbul dâhil Osmanlı ülkesinin herhangi bir yerini ziyaret etmemiştir. Böyle bir insanın başka bir milletin dilini ve edebiyatını bütün incelikleriyle öğrenmesi ve o milletin edebiyat tarihini yazabilmesi son derece ilginçtir. Bu başarıda yazarın engin tecüssüsü ve gayreti yanında sahip olduğu zengin kitap koleksiyonunun ve çevresindeki şifahî kaynakların da rolü olduğu muhakkaktır. Browne'un 2. cildin başında verdiği Gibb koleksiyonundaki kitap listesi bu tahmini doğrular mahiyettedir. 325 eser tutan bu listede klasik Türk edebiyatının belli başlı tezkireleri, tarihleri, divan ve mesnevileri yanında, antolojiler, tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf ve hikaye gibi hemen her konuda temel eserler yer almaktadır. (Bu eserlerin bazıları yanlış kaydedilmiştir. Sözelimi Birgivi'nin Berekevi şeklinde imlası gibi.) Bu eserlere ilave olarak yazar, British Museum'daki ilgili kaynaklardan da istifade ettiğini belirtiyor.¹² Diğer taraftan Gibb İngiltere'de yaşayan yahut oraya gidip gelen birçok Türk şair ve edibiyle devamlı olarak görüştüğü, dergiler, gazeteler ve kitaplar aracılığıyla Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeleri yakından takip ettiği gibi Ahmed Midhat Efendi, Mehmed Emin (Yurdakul) ve Rıza Tevfik gibi kalem arkadaşlarıyla da mektuplaşıyordu. Tercüme etmek üzere seçtiği şiirlerin birçoğunu, Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Ta'lim-i Edebiyyât*'ından alması özellikle onun etkisi altında kaldığını göstermektedir.¹³ Kısacası Gibb'in eseri, yetkinliğini biraz da böyle bir ortamda ve böylesi kaynaklara dayanılarak yapılmış olmasına borçludur.

H.O.P'nin kaynak kullanımı zenginliği ve verdiği bilgilerin çeşitliliği hakkında bir fikir vermek üzere rast gele seçtiğimiz şu birkaç örneği verelim: "Mercan duası" tabirinin nereden geldiği hakkında şifahî kaynaktan alınmış bilgi (c. II, s. 137), Osmanlı sikkesi hakkında tarihi malumat (c. I, dipnot 336), Harut-Marut kıssası ve Batı'daki varyantları (c. I, dipnot 699), Mevlit hakkında bilgiler ve eski mevlit törenlerine şahit olan d'Ohsson'dan nakiller (c. I, dipnot 290), Hurufilik hakkında 1551'de İstanbul'u ziyaret eden Nicholay ve 1661 yılında elçilik heyeti içinde yer alan Sir Paul Rycout'un ve diğer yabancı kaynakların şهادetleri (c. I, s. 230) vs.

IV. Eserin Metodu

Gibb'e göre bir edebiyat tarihi; şiirin gelişim çizgisi üzerinde, ona etki eden güçleri, edebî dönemleri belirlemeli; şairlerin, birbirlerinden neler aldıklarını, etkilenme ve

11 E. J. W. Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, çev. Ali Çavuşoğlu, c. I, s. 285.

12 A.g.e., c. I, s. 25.

13 Christopher Ferrard, "Gibb, Elias John Wilkinson", *DİA*, c. XIV, s. 65.

etkileme derecelerini göstererek edebiyat tarihindeki yerlerini bildirmelidir.¹⁴ O bu özellikleri taşımadığı için Hammer'ın yazdığı *Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi*'ni edebiyat tarihinden çok, bir şairler sözlüğü olarak niteler. Gibb, çerçevesini çizdiği edebiyat tarihi anlayışıyla aslında dönemine tercüman olmaktadır. Zira tarih ve filolojide kökene kadar inmek, tahlile ve senteze dayalı çalışmalar yapmak, dönemin hâkim ilim anlayışıdır. Bu anlayış Fuat Köprülü'yle başlayan modern Türkoloji çalışmalarının da ana karakteridir. Sözgelimi Köprülü'nün konu hakkındaki aşağıdaki ifadeleri Gibb'in fikirleriyle aynı mahiyettedir: "Bir eser, bir muharrir, münferid ve mücerret olarak asla anlaşılamaz; bir fert hakkında kâfi bir fikir elde edilmek istenilirse, onun etrafındaki merkezleri aynı olan içtimai muhtelif daireleri, yani ailesini, ehilbassını, doğum yerini, vilayetini, ırkını, milliyetini anlamalıdır. Bir edebi eser bir çiçeğe teşbih edilebilir: Çiçek kendini tutan dala, dal sâka bağlı olduğu için, o çiçeği anlamak bütün ağacı hat-ta onun yetiştiği toprağı anlamaya ihtiyaç gösterir."¹⁵

Gibb yukarıda çerçevesini çizdiği metoda uygun olarak eserinin girişinde şairlere geçmeden önce Osmanlı şiirine vücut veren fikir arka planını tespit etmekle işe başlamakta ve "Gelenek, Felsefe ve Tasavvuf" (c. I, s. 44-62) başlığı altında klasik şiiri besleyen temel kaynaklar üzerinde derinlemesine yorumlar yapmaktadır. Tasavvuf-Yeni Eflatunculuk ilişkisi, sudur nazariyesi, hazerat-ı hamse, ruhun aslî vatanına dönüş iştia-yakı, aşk ve aşkın belirsizliği ve bunun şiire konu oluşu gibi bahisler, klasik şiirin fikir arka planını ve estetiğini tespit açısından oldukça önemli bilgileri ihtiva etmektedir.

Gibb daha sonra –yukarıda belirtilen- edebî dönemler arasında mukayeseler yapar ve her dönemin bariz özelliklerini tespit etmeye çalışır. O birinci dönemin ilk asrını kapsayan Osmanlı öncesi Anadolu şiiri için "Batı Türk Şiiri" tabirini kullanmayı daha uygun bulur (c. I, s. 103). Bu dönem şiirinin ana özelliği, üslup bakımından dobra dobra oluşu, süs kaygısının bulunmayışıdır. Sultan Veled, Türkçe çığırını başlatan isim olarak önemlidir. Şiirde üslup kaygısı yazara göre Timur'la gelen Doğu şairlerinden sonra başlamıştır. Yoğun dinî bir havanın etkisindeki ilk şairlerden sonra estetik kaygıların dinî olandan öne çıktığı ikinci kuşak gelir. Kadı Burhaneddin bu tarzın öncüsü olması bakımından önemli bir isimdir (c. I, s. 138). Şeyhî'de ise estetik kaygı daha da ileridir. *Hüsrev ü Şirin* mütercimi sadece kopyacı değil aynı zamanda başarılı bir adaptasyoncudur (c. I, s. 200). Browne'den naklen Hurufilik hakkında oldukça detaylı bilgiler veren (c. I, s. 220) Gibb'in, ilginç gözlemlerinden biri dinî havanın hakim olduğu dönem boyunca Doğu ve Batı edebiyatlarının ruh benzerliğidir: "Bir mutasavvıf dervişin coşkun hislerle yazdıklarıyla bir papaz, rahip veya rahibenin yazdıkları arasında belirgin bir fark görebilmeniz hemen hemen imkansız(dır)." (c. I, s. 278). Edebiyattaki bu özdeşlik yazara göre bilimde de sözkonusudur ve bunun sebebi Batılı birçok eserin ya doğrudan Arapçadan tercüme edilmesi yahut ilhamını oradan almasıdır (c. I, s. 278). Ne var ki, XIV. ve XV. yüzyıldaki bu paralellik, Rönesans'la, Batı'nın eski Helen kaynaklarına dönmesi ve Orta Çağ zihniyetini katletmesiyle bitmiş ve böylece her iki kültür gittikçe birbirinden uzaklaşmış ve yabancılaşmıştır. Bunlar bir kültür tarihi açısından oldukça önemli tespitlerdir. İkinci dönemi teşkil eden 1450-1600 arası, dilde karışık unsurların azaldığı ve standart Osmanlıca'nın hakim olduğu bir dil dönemidir. Konu olarak dinî olanın biraz arkaya çekilip bülbül-gül aşkının öne çıktığı bu dönem, Romantik mesnevinin altın çağıdır. Dönem şiiri, eski içeriği muhafaza etmek-

14 E. J. W. Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, çev. Ali Çavuşoğlu, c. I, s. 24.

15 M. F. Köprülü, "Türk Edebiyatı Tarihinde Usul", a.mlf., *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara: TTK Basımevi, 1986 s. 28.

le beraber ustalık ve teknik tekâmül bakımından öncekilerden farklıdır. Yazar, N. Kemal'den ıktibasla, Kanunî dönemine kadarki Türk şiirini, konuşmayı yeni öğrenen bir çocuğun lakırdısına benzetiyor (c. II, s. 14) ve bu mükemmelleşmeyi daha çok Nevâyî ve Câmî'nin etkisine bağlıyor. Kanunî'nin büyük himayesi neticesinde şiir ve sanatın revacı artmış ve -Gibb'in ifadesiyle- bütün bir millet adeta koro halinde şiir söylemeye başlamıştır (c. I, s. 305 vd.). Hiçbir zaman diliminde bu dönemdeki kadar çok sayıda büyük şair yetişmemiştir. Gibb'e göre sadece bu dönemin değil bütün Türk edebiyatının en önemli ismi Fuzulî'dir. Bu şair şahsî durumuyla diğer bütün şairlerden farklıdır. Onun büyüklüğü, ilhamını İran ya da Türk şairlerinden değil doğrudan doğruya kendi kalbinden almasındadır. Bu özelliği yüzünden tezkirecilerin hakkıyla takdir edemediği Fuzulî, -onu aşk şairlerinin en büyüğü olarak gören Muallim Naci gibi- yeniler tarafından daha iyi anlaşılmıştır (c. II, s. 60-64).

Yazarın klasik dönemin son şairleri olarak nitelediği Nefî ve Nâbî gibi XVII. yüzyılın önemli isimleri hakkındaki yorumlardan sonra gelen 4. kitap geçiş döneminin tanıtımına ayrılmıştır. Gibb, bu cildin başında da yine Türkler ve Farslar arasındaki bazı karakter farklılıkları üzerinde duruyor ve bu tahlillerden edebiyatla ilgili neticeler çıkarıyor. Ona göre Türk, İranlıya göre daha gerçekçi, sağduyulu, aklı başında ve hareketlidir. İranlı kadar hayalperest olmaması ve kendi varlığının sırları üzerinde düşünmemesi şiirde de mesnevi gibi uzun türlere rağbet edilmemesini intac eder. Osmanlı dönemi şiirinde İran'daki kadar yoğun bir mistisizm yoktur. Türkün dikkati daha ziyade somut ve nesnel olanadır.

O, XVIII. yüzyıl Türk şiirindeki yerel ve realist eğilimleri, sözgelimi klasik dönemin cinsiyeti ve sınırları belirsiz aşk anlayışının yerini daha belirgin ve kavranabilir bir anlayışa terk etmesini, Fars etkisinden sıyrılan Türkün bir nevi aslı özelliklerine dönüşü olarak tefsir etmektedir (c. II, s. 273 vd.). Ancak Gibb, III. Ahmet'le başlayan bu dönem, eski şiirin en millî kesiti olarak kabul etmekle birlikte bu değişimi daha çok çevre faktörüyle açıklar. Ona göre bu asırda Türklerin yerli kaynaklara dönüşü, bir iç tekâmülden ziyade bir mecburiyete, evvelki asırların aksine taklit edecekleri çapta İranlı üstatların bulunmayışına bağlıdır. Bu asırda önceki dönemlerde Nefî'yi etkileyen Ur-fî ve Nâbî'yi etkileyen Sâib çapında bir İranlı üstat bulunmamaktadır. Gibb bu dönemde ortaya çıkan şarkı türünü millî bilincin somut bir meyvesi olarak kabul eder. Yazar, tarih düşürmede rekor sahibi olan Sururî'nin bu asırda yetişmesini yine pratik Türk zekasının bir tezahürü olarak takdim ediyor. Dönemin diğer önemli şahsiyetleri ise mizah duygusuna sahip ilk Türk şairi saydığı Sabit ile şiire yeni ve şuh bir soluk kazandıran Nedim'dir. Gibb'e göre, Nedim'i anlatacak tek kelime "zerafet" tir.

Eskiden beri birçok yorumcu klasik Türk şiirinin en büyükleri olarak çeşitli isimler zikretmişlerdir. Gibb'e göre klasik şiirin 4 büyük ismi; Fuzulî, Nefî'i, Nedim ve Şeyh Galip'tir. Bu dört şairin ortak özelliği belirgin şahsî üsluplarıdır. Gibb, his ve ilhamında tamamen orijinal bulduğu ve *Hüs'n ü Aşk*'ı *İlahi Komedy*'ya benzettiği Galib'i övmekte hayli cömerttir. Ona göre Asya ilhamının son sözü ve Osmanlı edebiyatının en asil ifadesi olan *Hüs'n ü Aşk*'ın bir benzerini sadece Türk edebiyatında değil, klasik İran şiirinde de bulmak mümkün değildir (c. II, s. 390).

A History of Ottoman Poetry'nin V. cildini teşkil eden Yeni Dönem, yazara göre tam bir uyanışın hikâyesidir. *A History of Ottoman Poetry*'nin genelinde karşımıza çıkan ağır başlı ve ihtiyatlı üslup, eski dönemin eleştirildiği yerlerde keskinleşir. Ona göre "ölmüş bir kültürün çürümüş kemiklerini gevelemekten" ibaret olan XIX. yüzyıl Türk şiiri Şinasi'nin bu ölü bedene yeni bir ruh üflemesiyle başka bir mahiyette yeniden di-

rilmiştir (c. I, s. 96). İlk cildin önsözünde yazar bu “ihtilal çapındaki” değişimin, taklidin yön değiştirmesinden ibaret olmadığı kanaatinde; zira ona göre, yeni Türk yazarları yüzlerini Batı’ya dönerken “ne düşüneceklerini değil nasıl düşüneceklerini öğrenmek” peşindedirler. Bu dönüşüm onların İran etkisiyle *sırtlarını döndüklerini tabiatla* buluşmalarını sağlamış ve “Türk şiiri ilk defa tabii ve şahsi” olmuştur. Ancak V. cildin önsözüne göre bu tercih Türk ırkının en önemli özelliklerinden biri olan kültürel asimilasyonun bu aşırıda yeni bir yüzle yeniden tezahürü ve Asya’nın yerini Avrupa’ya terk etmesidir. Değişim o kadar katî ve süratli olmuştur ki bir kuşak zarfında eski edebiyatın hünerleri kusur, kusurları hünere dönüşmüştür. Fransa ile kültürel ilişkilerin bir özetini veren yazar, kısa bir zaman diliminde ülkede kadın erkek hemen herkesin -az veya çok- Fransızca öğrenmesini ve Fransız yazarlarının eski İranlı üstatlarla yer değiştirmesini hayret ve takdirle karşılıyor. Namık Kemal ve bilhassa A. Hamit’i, Batı şiirini kesin olarak yerleştiren büyük reformcular; M. E. Yurdakul’u ise, şiirinin sadeliğiyle bu iki selefinin yapamadığını yapan ve halkın gerçek sesi olan bir şair olarak tebci ediyor (c. I, s. 97).

Bu özetlemeyen de anlaşılacağı üzere Gibb, en başta belirlediği edebiyat tarihi çerçevesine uygun olarak gerek dönemleri gerekse tek tek edebî şahsiyetleri veya eserleri ele alırken mukayeselere başvurur. Tanıttığı eserler hakkında bazen sayfalarca süren geniş özetler yapar ve bu eserleri benzerlerinden ayıran farklar üzerinde durur. Bu tip tanıtımlara örnek olarak Ahmedî’nin *İskendernâme’si* (c. I, s. 177-186), Şeyhî’nin *Hüsrev ü Şirin’i* (c. I, s. 205-212) ve Hamdullah Hamdî’nin *Yusuf u Züleyha’sı* (c. I, s. 393-406) gösterilebilir. Keza vezin, kafiye ve redif bahsinde olduğu gibi ele aldığı her konuyu Arap-Fars ve Türk edebiyatlarının karşılıklı tesirleri çerçevesinde topluca irdeler (c. I, s. 61-63). Diğer taraftan Gibb’in kaynak kullanımında daima eleştirel bir yol izlediği, bazen kullandığı kaynaklar hakkında yorum, tashih ve eleştiriler yaptığı görülür. Sözgelimi Şeyhoğlu bahsinde Gelibolulu Âlî ve Kâtip Çelebi’yi tashih ederken (c. I, dipnot 319), Hammer ve Kınalızade’yi de Figânî hakkındaki bir bilgi dolayısıyla eleştirmektedir (c. II, dipnot 82). Gibb, özellikle edebiyat tarihi yazımında selefi olan Hammer’e sıklıkla atıfta bulunmakta ve onun hakkında bazı değerlendirmeler yapmaktadır. O, selefinin, üretkenlikten başka şairlik kabiliyeti olmayan Lâmiî’nin değeri hakkındaki hükümlerini ve ona 174 sayfa ayırmasını abartılı bulduğu gibi (c. II, s. 29) Nedim’in değerini layıkıyla takdir edemeyişini de yadırgar. Ona göre Hammer, *değerli bir bilim adamıdır* ama *iyi bir münekkit* olduğu söylenemez (c. II, s. 291). Nedim bahsinde sadece Hammer’in değerlendirmeleriyle yetinmeyen Gibb, fikirlerine önem verdiği Namık Kemal, Ziya Paşa, Recaizade Ekrem ve Ebuzziya Tevfik gibi yeni kuşak mensuplarının konu hakkındaki tartışmalarına da yer verir ve tartışmalara taraf olur. Sözgelimi o, Nedim’i Bahayî ve Şeyhülislam Yahya’nın taklitçisi sayan Ziya Paşa yerine, şairi millî söyleyişin öncüsü bulan Recaizade Ekrem ve Namık Kemal’i haklı bulur (c. II, s. 290).

Metot bakımından *A History of Ottoman Poetry*’de dikkati çeken bir husus da eserin dipnotlarda verilen bilgiler bakımından fevkalade zengin oluşudur. Yazar ele aldığı şairlerin örnek metinlerini İngilizceye çevirirken, İngiliz okuyucusunun yabancı olduğu hususları dipnotlarda açıklama ihtiyacı duyar. Ne var ki toplam sayısı 2500’ü geçen bu dipnotlarda sadece İngiliz okuyucusu değil, günümüz araştırmacılarının da işine yarayacağı şüphesiz olan, tarihten folklor’a kadar hemen her alanda zengin materyal vardır. Bu bilgilerin çeşitliliğiyle ilgili bir fikir vermek üzere birkaç örnek alıyoruz: Türbe ziyareti ve âdetleri (c. I, s. 122, dipnot 184), Doğu’da yaygın olan tefeül adetinin Avrupa’da da mevcut oluşu ve Virgil’in eserlerinin bu iş için kullanılışı (c. I, s. 114 ve 146),

klasik şiirde gözün Türk oluşuyla ilgili bilgiler (c. I, s. 144 ve 243), ayet ve hadislerle Türkçe yahut Arapça atasözlerine telmihler (c. I, s. 130, dipnot 210), Osmanlı sahasında ilk mahlas sahibi şairin Niyazî oluşu (c. I, s. 168 ve 316), Mevlit ve uygulanışı hakkında şifahî kaynaklardan alınmış bilgiler (c. I, s. 157 ve 290), Batı'da yapılmış Azeri şairleriyle ilgili bir derleme (c. I, s. 85, dipnot 185), *imale* hakkında ayrıntılı bilgiler (c. II, dipnot 13), Yesevî için pek bilinmeyen kaynaklar (c. I, s. 62, dipnot, 68), şiirde geçen bir kelimenin farklı okunuş ihtimalleri (c. I, 111 ve 136), Batı'da yapılmış, çoğu hiç duyulmamış birçok Türkoloji çalışması ve bunlar hakkındaki değerlendirmeler (c. I, s. 274 ve 85, dipnot 185) vd. Şiirde geçen hemen her kavram, terim veya mazmunun açıklandığı bu dipnotlar hazırlanacak bir divan şiiri sözlüğü için göz ardı edilemeyecek değerdedir.

V. Klasik Türk Edebiyatı Hakkındaki Hükümleri

Osmanlı Şiir Tarihi'nin özellikle ilk cildi ile sonraki ciltlerin önsöz ve girişleri, yazarın edebiyat tarihindeki konulara yaklaşımını ve görüşlerini yansıtmaları bakımından önemlidir. Bir kısmını yukarıdaki bölümlerde ele aldığımız bu fikirler hakkındaki genel değerlendirmemiz şöyledir: Gibb'in Türklere sempati duyduğu, gerek kendi ifadelerinden gerekse başkalarının şahadetleriyle sabittir, ancak öte yandan, kendisini döneminin Şarkiyatçıları -ve hatta Türk aydınları- arasında yaygın olan bazı önyargılardan bütünüyle kurtaramadığı da açıktır. Namık Kemal ve neslinin eleştirileriyle çok benzeşen bu fikir ve eleştirilere göre, klasik edebiyatımız muhteva bakımından; *taklitçi ve dolayısıyla gayr-ı millî, dil politikası bakımından geniş kesimlere kapalı, sadece yüksek zümreye mahsus sunî ve tabiata sırtını dönmüş soyut* bir edebiyattır. Gibb, Osmanlı şiirinin teknik tarafıyla ilgili olarak da bazı tespit ve eleştirilerde bulunur. Gibb'in söz konusu eleştirileri aşağıdaki gibidir:

i. Muhtevayla İlgili Eleştiriler: Döneminin yaygın fikrine uygun olarak ırk özellikleri ile edebiyat arasında münasebet kurma eğilimi Gibb'de de zaman zaman karşımıza çıkıyor. Aşağıdaki cümleler eserin bütünündeki hâkim bakış açısını özetler mahiyettedir: "[Bu] büyük ırk hiçbir zaman asla şahsi hususiyetlerinin damgasını taşıyan ne bir din, ne bir felsefe ve ne de bir edebiyat meydana getirmişlerdir. Bunun sebebi bu büyük milletin asıl istidatlarının tefekkür üzerinde değil aksiyonda olmasındandır" (c. I, s. 29). "Türk ırkının belirgin nitelikleri (ilim yahut sanat değil) özellikle askeri vasıflar olan cesaret ve itaattir" (c. I, s. 29).

O bu fikrine delil olarak Türklerin ömrü pek kısa olan çok sayıda devlet kurmalarını ve İslam öncesinde *basit, kaba bir halk şiirinden öteye bir edebiyatları olmayışını* gösteriyor. Türk karakterinin diğer bir yanı etkiye açık olması yabancı kültürden kolayca etkilenip o kültürü tartışmaksızın kabul etmesidir. Türkler Fars edebî geleneğini de neredeyse bir din gibi tartışmadan kabul etmiş ve beş buçuk yüzyıl boyunca sadakatle taklit etmişlerdir: "En ufak bir ananeye bile beş yüz elli yıl süren bu sadakat, şiirin bize göstereceği en gerçekçi Türk karakteridir" (c. I, s. 30). Türkler "her şeye bir İranlı gözüyle bakmaya çalışmışlar" (c. I, s. 30) ve "İranlılardan yalnızca düşüncelerini nasıl ifade edeceklerini öğrenmekle kalmamışlar, ne düşüneceklerini ve ne şekilde düşüneceklerini öğrenmek için de onlara müracaat etmişlerdir. Günlük hayatta, pratik konularda ve devlet işlerinde kendi fikirlerini tercih etmişler; fakat ilim, felsefe ve edebiyat alanında yetersizliklerini kabul etmişler ve yalnızca metotlarını öğrenmek için değil aynı zamanda onların ruhlarına, düşüncelerine ve hislerine bürünmek için de İranlı-

larla aynı okula gitmişlerdir” (c. I, s. 33). Yazara göre bu şekildeki bir taklit, millî ruhun sapmasıdır, çünkü İran mizacı sadeliği halk türkülerinde dile gelen Türk ruhu-na tamamen zıttır (c. I, s. 42). Bu yüzden o, kendi zamanında bile “millî ruhu felç eden İran kültürü”nü “Türkler için hala talihsiz bir yük” (c. I, s. 42) olarak nitelemektedir.

Gibb'e göre Osmanlı şiirinin bu denli uzun ömürlü olmasının arkasında yine bu sadakat yer almaktadır. Yukarıdaki fikirleriyle Gibb, aslında dönemin dili olmaktadır. Sözelimi, Köprülü'nün konuya bakışı da ondan hiç farklı değildir: “Leon Cahun'un -herhalde kısmen haklı olarak- iddia ettiği gibi, Türkler fikriyatı yaratıcılıktan ziyade taklide meyilli olduklarından, bu büyük kavmin 1100 senelik edebiyat tarihinde maatteessüf -Taine'in İngiliz edebiyatında bulduğu gibi- hususi ve daimi bir tefekkür tarzı ve tahrir mevcut değildir.”¹⁶ Köprülü'ye göre de klasik edebiyatımız bütün şubeleriyle Acem rengindedir ve taklitçidir: “Türk edebiyatı bütün tezahürlerinde, vezninde, mevzularında, hikaye tarzında ve tasvirde, nesirde Acem rengi gösterirken, o edebiyatın müvellid (generatrice)leri ve takdircakları da yaşayış, duyuş ve düşünüş tarzlarında, hususi ve müşterek hayatlarında, aynı rengi gösteriyorlar, halk kitlesinden ve o kitlenin ruhundan tamamıyla ayrı, habersiz yaşıyorlardı.”¹⁷

Ana bakış açıları bu olmakla beraber gerek Gibb, gerekse Köprülü zaman zaman farklı fikirler de dile getirmişlerdir. Nitekim Gibb, 2. cildin önsözünde, ilk cildin önsözünde yazdıklarından farklı olarak meseleye bir ümmet edebiyatı penceresinden bakmayı denemektedir. Bu önsözde o, Arap edebiyatının dışındaki diğer edebiyatları *Batı Asya Edebiyatları* başlığı altında topluyor ve millî edebiyatları bu bütünün birer parçası olarak yorumluyor. Yazara göre, Fars, Osmanlı, Urdu ve Orta Asya Türk edebiyatlarını içine alan Batı Asya edebiyatlarının edebî dili koşullar gereği Farsça'dır. Bu yüzden şair hangi millettense olsun mensubu olduğu ortak kültürün dillerinden birini yahut diğerini kullanmakta yahut ortak şiir tekniğini benimsemekte herhangi bir beis görmez. Böylece, duruma göre şiir, ister Farsça ister Türkçe olsun; değişiklik yalnızca kelimelerle sınırlanmakta, ruh ve konu ortak kalmaktadır. Netice olarak Fars ve Osmanlı şiirlerinden birini diğerinin taklidi saymak yerine her ikisini, bir bütünün parçaları olarak görmek daha uygundur (c. I, s. 299). Ayrıca, estetik bakımından da, Osmanlı şairleri, üç, dört büyük usta Fars şairi dışında, Fars şairleriyle boy ölçüşebilecek durumdadır (c. I, s. 300). Tıpkı Gibb gibi, yukarıda taklitçilik konusunda fikirlerini verdiğimiz Köprülü de başka bir eserinde kendi kendisiyle çelişiyor ve klasik edebiyatı *ümmetin ortak verimi* olarak kabule meylediyor. Ona göre, İslâm öncesinde kavmi özellikleri bakımından birbirinden çok farklı olan Arap ve Acemler İslâm'dan sonra birbirine tesir etmek suretiyle büyük ölçüde müşterek bir edebiyat vücuda getirdiler. Bu karşılaşmadan her iki taraf da müteessir oldu. Sadece Türkler değil, diğer İslâm milletleri, mesela Hindliler de bu edebiyatın kalıplarını muhafaza ettiler. Zira bu bir *ortak İslâm edebiyatı* idi.* II. cildin önsözünde Fars ve Türk edebiyatları arasındaki ortaklığı her ikisinin *ümmet edebiyatı* oluşuna bağlayan Gibb, sonraki ciltlerde tekrar taklit konusundaki ilk fikirlerine geri döner. Holbrook, Gibb'in Osmanlı döneminin dil ve kültür anlayışına günümüzün milliyetçi anlayışıyla bakmasını yanlış bulur. Milliyetçi yaklaşım Arap ve Fars dillerini şimdiki müstakil şekliyle almaktadır, oysa -yazara göre- o devirde bunlar da Osmanlı dilleridir. Diğer taraftan kelime ithalini taklitle izah, Batı'da da çıkmazlara yol açabilir: “İnsan İngiliz dili ve edebiyatını Yunan, Latin, Fran-

16 A.g.m., s. 22.

17 A.g.m., s. 20.

* Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1980, s. 99.

sız bileşenlerine indirgeyebilir ve İngilizlerin ‘hiçbir edebi meselede kendilerini buluşcu bir halk olarak gösteremediklerini’ söyleyebilir. Ama bu görüş yaygınlık kazanamaz, çünkü İngilizler buna izin vermez.”¹⁸ Alman, Fransız ve İngiliz edebiyatları arasındaki kültürel ortaklığı Eliot da doğrulamaktadır: “Avrupa tarihinde tek başına gelişmiş bir medeniyet yoktur. Kültür de yoktur... Avrupa kültür ve edebiyatları arasında sürekli bir alışveriş olduğu ve zaman zaman, yerine göre her kültür ve edebiyatın dışardan gelen bir tahrikle tekrar hayat bulduğu söylenebilir. Bir kültürün kendi kendine yetmesi mümkün değildir. Herhangi bir milli kültürü ebedileştirmek, o kültürün diğer kültürlerle sürekli bir şekilde etkileşim kurmasıyla mümkündür.”¹⁹

Gibb’in divan şiirine yönelttiği tenkitlerden bir diğeri gerek dil gerek mevzu seçimi bakımından onun “saray çevresi”ne mahsus ve “geniş halk kitlelerine kapalı” olduğu fikridir (c. I, s. 43). Bir edebiyatın sadece saraya mahsus olup olmadığının ölçülendiren biri şüphesiz şairlerin coğrafi dağılımıdır. Bu konuda yapılan bir istatistikten alıntılıdığımız -şairlerin şehirlere göre dağılımını gösteren- aşağıdaki rakamlar Gibb’in de benimsediği “saray edebiyatı” tezini desteklememektedir: İstanbul, 609; Bursa, 156; Edirne, 150; Konya, 69; Diyarbakır, 40; Kastamonu, 36; Bağdat, 35; Gelibolu, 30; Kütahya, 24; Üsküp, 18; Amasya, 17; Ankara, 15 vs.²⁰

Gibb’in Divan şiirinin kusurları arasında saydığı hususlardan biri, onun –soyut oluşu itibarıyla- topluma ve tabiata sırtını dönmesi, hadiseler karşısında kayıtsız gözükmesidir. Aynı fikri benimseyen Köprülü, bir milletin edebiyatını en canlı bir vesika sayan Hippolyte Taine’in ve onu takip eden Lanson’un fikirlerinin Türk edebiyatı için geçerli olduğuna pek kani değildir: “Türk edebiyatı müverrihinin Lanson’la aynı gayeyi takip edebilmekten epeyi uzak kalacağını maatteessüf itiraf etmeliyiz; bugün mesele Sinan Paşanın bir sahifesinde, Cem Sadisi’nin bir Felekname’sinde, Necati’nin bir kasidesinde o asrın Türk ve İslam medeniyetini göstermek, o devrin hissi ve fikri temayüllerini tespit etmek imkânsız değilse bile çok müşkildir.”²¹ Ne var ki, bir dönem mutlak bir hakikat olarak kabul gören edebiyatın bir realiteye istinat etmesi fikri modern sanat telakkileri karşısında yeniden gözden geçirilmeye muhtaçtır. Muller’e göre bu tutum aslında sanatın kendi doğasında vardır. Zira, “her yaratma bir soyutlamadır... Tabiatın alanında bulunan şeyler sanatın alanına geçerken aynı kalmazlar, değişirler.”²² Diğer taraftan Osmanlı şairinin eşya karşısındaki tutumu, onun varlık anlayışıyla doğrudan ilgilidir. İslâm mistisizmine göre bu eşya âlemi ya da görünüşler dünyası kendi başlarına istikrarsızdır ama varlıklarını hiç değişmeyen Tanrı’dan almaktadırlar. İşte İslâm sanatkarı gerek minyatürde gerek şiirde bu görünende görünmeyeni, değişende değişmeyeni yakalama ve gösterme cehdindedir. Müller, zahiren aksine görünse de bu tutumu realiteye aykırı bulmuyor ve onu görüneneye aykırı olsa bile “düşünceye bağlı gerçekçilik” olarak tanımlıyor.²³ Tanpınar, Osmanlı’da toplumla edebiyat arasındaki ilginin kapalı ve dolaylı bir ilgi olduğunu düşünür: “Gerçeği şu ki her

18 Victoria R. Holbrook, *Aşkın Okunmaz Kıyıları*, çev. Erol Köroğlu ve Engin Kılıç, İstanbul: İletişim Yay., 1998, s. 40-41.

19 T. S. Eliot, *Edebiyat Üzerine Düşünceler*, çev. Sevim Kantarcıoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1983, s. 199.

20 M. İsen, *Ötelerden Bir Ses*, Ankara: Akçağ Yay., 1997, s. 64.

21 Fuat Köprülü, “Türk Edebiyatında Usul”, s. 18-19.

22 Joseph-Emile Muller, *Modern Sanat*, çev. Mehmet Toprak, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1972, s. 16.

23 A.g.e., s. 92.

büyük sanat geleneği gibi eski şiirimiz de ne kadar dolayısıyla konuşursa konuşsun, evvela içinde doğduğu ve bağlı bulunduğu içtimai sistemi veriyordu.”²⁴ Andrews’e göre de Osmanlı şiiri kendi toplumunu Batı’daki geleneklerden farklı ve kapalı bir tarzda temsil eder. Zira Osmanlı düşüncesinde, “Hakikatin doğal dünyada gözlemlenebileceklerden bağımsız olarak mevcut olduğuna inanılıyordu, dolayısıyla bu dünyanın fenomenlerinin her türlü gözlemi insana yanlış bilgi verecekti. O halde şiirdeki soyutlama ve irrasyonel idrak tarzı, kişilerden soyutlanması bu cemiyet yapısına uygun. Edebiyat uzmanının görevi işte bu edebiyatın toplum ve kültürle olan kapalı ilişkisinin içeriğini ortaya çıkarmaktır”²⁵ Yazara göre, Batı’nın bir özelliği her hususta kendi standartlarını evrensel kabul etmesidir. Gibb ve Köprülü’nün, bir şiir geleneğinin ne yapması gerektiğine ilişkin görüşleri, işte bu evrenselleştirme anlayışıyla ilgilidir.²⁶

ii. Şekille İlgili Fikirler (Dil, Nazım Şekilleri, Vezin ve Belagat): Gibb, şiirin içeriği kadar dili bakımından da Fars ve Arap dillerinin etkisinde kaldığı ve aslı hüviyetinin zedelendiği fikrindedir. Bu durumun baş müsebbibi de kelimeleri aruza uydurma zaruretidir. Aslında bu fikir Ziya Paşa’nın meşhur “Şiir ve İnşa” yazısına kadar çıkar. Ona göre bu ölçü Türk dilinin tabiatını bozmuştur.²⁷ Namık Kemal ise bu sistemi hisleri samimi bir tarzda ifadeye mani bulduğu için reddeder. Ona göre eski şiir, “mevzun ve mukaffa bir alay hezeyan”dan ibarettir.²⁸ Gibb de bu fikirlere ilginç bir benzetmeyle katılıyor ve vezne tatbik için kelimelerde yapılan imale ve zihaf gibi müdahaleleri; adalet kasdıyla tebaadan uzunların bacağına kesmek, kısa olanları da uzatmak için demir bir yatağa yatan Procrustes’e benzetiyor.²⁹

Gibb’in 2. cilde yazdığı önsöze göre, Osmanlı şiirinin karakteristik özellikleri; şiirin anlatımındaki yapaylık, bilgi satıcılığı ve gösteriştir. Bu özellikleri nedeniyle Osmanlı şiiri, bir tasannu maskesi arkasından konuşur. Bu tasannu, özellikle kaside türünde daha belirgindir. O, Sünbül kasidesi örneğinden hareketle 50 beyit boyunca aynı redifin anlamlı bir tarzda kullanılabilmesini bir yandan Türkçenin -başka bir dil için imkânsız olan- büyük başarısı olarak değerlendirirken diğer yandan da durumun samimiyet eksikliğine yol açtığını düşünür (c. I, s. 70). İran şiiri dekoratif, bir yığın ilgisiz süs yığınından ibarettir ve dolayısıyla sunîdir (c. I, s. 41). Saray çevresinin dili olan bu sunî dil geniş halk kitlelerine kapalıdır (c. I, s. 43).

Gibb bir yandan şiirdeki bu yapaylığın onu halktan uzaklaştırdığını düşünürken, diğer taraftan benzer bir durumun İngiliz şiir dili ile konuşulan İngilizce arasında da bulunduğunu söylemekten kendini alamaz. Gibb’in de paylaştığı üzere eskiden beri şairlerimizin ana dili karşısındaki ihmalkâr tutumları bir kusur olarak eleştirilmiştir. Ancak Arapça ile karşılaşma esnasında Fars yazarlarının da benzer bir tutum sergiledikleri unutulmamalıdır. Öyle ki Bîrûnî (ö. 1048/49) bile, Farsça ile Arapçayı mukayese ederken Fars dili için, “Padişahların hikâyelerini ve gece masallarını anlatmaktan başka işe yaramaz” demekteydi. Ancak daha sonraki ilmî eserler, mesela Gazâlî’nin

24 24. A. H. Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Çağlayan Yay., 1997, s. 10.

25 Walter Andrews, “Batı’da Osmanlı Şiirini Okumak: Yeniden Kurma, Yeniden Kurmanın Ötesi ve Oryantalizm Politikası”, *Kaşgar*, 1998, c. V, s. 60-82.

26 Walter Andrews, “Osmanlı Gazel Estetiğine Yeni Bir Bakış,” *Kaşgar*, 1998, c. IV, s. 14.

27 Erdoğan Erbay, *Eskiler ve Yeniler*, Erzurum: Akademik Araştırmalar, 1997 s. 11.

28 A.g.e., s. 18.

29 E. J. W. Gibb, *Osmanlı Şiiri Tarihi*, c. I, İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1943, s. 97.

Kimya-yı Saadet'i, Hucviri'nin *Keşfü'l-mahcub*'u bu dile ilmî bir haysiyet kazandırdı. Nihayet XII. yüzyılın başında Senâî, *Hadikatü'l-hakika*'da Farsça'nın Arapça'ya denkliliğinden bahsedebildi.³⁰ Sonuçta Farsça ile karşılaştıktan dört asır sonra mükemmel örneklerini veren Türkçe'nin, Arapça ile karşılaşmasından ancak dört asır sonra büyük bir dil haline gelebilen Farsça'dan daha fazla gecikmediği söylenebilir.

Divan edebiyatının daima tenkit konusu olan dil tercihlerine Johanson da yeni izahlar getiriyor. Ona göre Farsça'nın tercih edilmesi sadece dil bakımından zenginliğinden değil hazır söyleyiş kalıpları vermesi, hazır üslup sunmasındandır. Nitekim Romantiklere kadar Avrupa'da da hazır model ve kalıpları dolayısıyla Latince tercih edilmekte idi. Rönesans dönemindeki bazı Batılı şairler Latince yazdıkları gibi ana dillerine de aktarmalar yaptılar ancak aynı başarıyı orada gösteremediler. Mevlana gibi elinde hazır ve gelişmiş bir dil -Farsça- bulunan bir kimse için böyle bir aktarma gereksizdi. S. Veled, Konya'da dünyaya gelmek bakımından babasından avantajlı olduğu gibi halka tarikatı yayabilmek için de Türkçe'ye muhtaçtı. Onun dilinin -ilk devir Hıristiyan metinleri gibi- çok sade, anlaşılır ve fakat sanatça zayıf olması bundandır.³¹

Dildeki değişmelerin kültür değişmeleriyle ilgisi üzerinde Gönül Tekin'in de oldukça ilgiye değer tespitleri bulunmaktadır. Tekin'e göre, dildeki değişme "Fatih'in cihanşumul bir imparatorluk kurma idealiyle yakından ilgilidir"³² ve "İstanbul'un fethiyle değişen –gurur dolu- toplumsal psikolojiyi" yansıtmaktadır.³³

Eserinde zaman zaman filolojik tahlillere de başvuran Gibb, Osmanlı şairlerinin bazen de alıntı kelimeleri Türkçe'nin kurallarına uydurduklarına ve Türkçeleştirdiklerine de dikkat eder. O bu durumu Latince ve Yunanca'dan kelimeler alarak bunları farklı biçimlerde kullanan İngilizce'nin durumuna benzetir (c. I, s. 299). Gibb'e göre "Klasik şiirin en büyük başarısı üslupçuluğudur. Şairler için üslup konudan önce gelir, söyleyecekleri şeyin ne olduğu onları daha az ilgilendirir; önemli olan nasıl söyleyecekleridir. Dolayısıyla bir yığın sınırlı sayıda tema onlara yüzyıllarca kafi gelmiştir" (c. I, s. 43). Peki, sonuç nedir? "İran şairlerinin izinde giden Türk şairlerinin hedefi buydu ve bunu fazlasıyla başardılar" (c. I, s. 43). Gibb'in bu şiirin sembolik diliyle ilgili izahları da oldukça isabetlidir. Vahdet-i vücud nazariyesinin varlık anlayışı, her kelimenin farklı şekillerde anlaşılabilceği bir anlam katmanlaşmasına yol açmaktadır (c. I, s. 34-36). Dolayısıyla "işret ehlinin hoşuna giden aynı şiir bir dervişi de vecde getirir" (c. I, s. 39).

Gibb, Osmanlı şiirini -hem şekil hem içerik bakımından- Fars edebiyatının bir tekrarı kabul etmekle beraber bazı yerlerde kendi fikrini tashih eder ve İran nevelerine benzeyen Türklerdeki bazı eski vezin ve nazım özelliklerinin bilmeyenler tarafından doğrudan doğruya İran edebiyatına bağlandığını düşünür: "Türk nazım şeklinin halk şarkıları ve türkülerinde birçok yönden İran sistemine benzemesi, İranlı rehberlerin benimsemesini oldukça kolaylaştırdı. Nazım şekli ve vezninin işlenmemiş kaba bir görüntüye sahip olduğu doğrudur, fakat şekil ve makam yönünden Farsça nevelerdekine benzeyen bu manzumeler yerli ürünler olarak Türk toplulukları arasında zaten varlığını sürdürmekteydi. Netice itibarıyla edebî bir şiir için daha işlenmiş bir araç zuhur edince, bunun tamamen dışarıdan ithal edilmesi fikri yerine zaten var olan mal-

30 Nasrullah Pürcevadi, *Can Esintisi: İslamda Şiir Metafiziği*, çev. Hicabi Kırılancı, İstanbul: İnsan Yayınları, 1998, s. 24-30.

31 Las Johanson, "Celaeddin Rumi ve Türk Şiirinin Doğuşu", yayınlanmamış makale, s. 1-7.

32 Gönül Tekin, "Fatih Devri Türk Edebiyatı, *İstanbul Armağanı*, ts., s. 177.

33 A.g.m., s. 168.

zemenin, kabul edilen ölçülere daha uygun bir hale getirilmesi için belli ölçüde geliştirilmesi benimsenmişti. (...) [Ancak] her ayırt edici Türkçe hususiyet öyle dikkatli bir şekilde budanmış ve bu sistemle uygunluk, öyle mükemmel bir hale getirilmiştir ki zahirde görülen her şeyin doğrudan doğruya İranlılardan alınmış olduğunu zannedersiniz.”³⁴

Gibb'in nazım şekilleriyle ilgili bazı dikkat ve tenkitleri de ilgi çekicidir. Kasidedeki tasannuyu bir samimiyet eksikliği olarak niteleyen yazar, gazeli de her beytin mütakki oluşundan neşet eden mana dağınıklığı bakımından kusurlu bulur. Beytin tek başına bir eser gibi ele alınması Divan şiirinin en çok tartışılan yönlerinden biri olmuştur. Yahya Kemal'in ifadesiyle “Kestirme ve samimi bir hükümle denilebilir ki eski şiirimizde manzume yoktur, terkip yoktur, hasılı eser yoktur, yalnız mısralar ve beyitler vardır”.³⁵ Gibb de bu dağınıklığı Doğulu zihniyetine bağlar. Ona göre, Doğulu, bir Batılı için rahatsız edici olan zıt şeylerin yan yana bulunmasından rahatsızlık duymaz. Esasen bu coğrafya, tarih boyunca birçok dinin yeşerdiği ve ölümünden sonra da kalıntılarını bıraktığı bir kültürler meşheri olarak bu duruma müsaittir. Bunun neticesi olarak İran şiirinin temel özelliklerinden biri tıpkı sanatı gibi dekoratif olmasıdır. Yani bir yığın söz oyunu ve süsleme mısraları süsler. Doğu, ele alınan konunun bütününden çok teferruatı ile ilgilenir. Doğulu ağaca bakıp ormanı göremeyen birine benzer.³⁶ Ayvazoglu'na göre ise bu fikirler, beytin şiirin bir parçası olduğu şeklindeki yanlış anlayıştan kaynaklanıyor. Ona göre her beyit başlı başına şiirdir: “O halde beyit bütünü parçası değil, bütünü ta kendisidir. Özü sözü, yaptığı yapacağı odur şairin. Düşünceyi beytin, beyit düşüncesinin biçimine girmek zorundadır. Beytin bütün bir şiir olması, kendi kendine yetmesi şiiri ister istemez bir özcülüğe, az sözle çok şey anlatma ustalığına götürüyor. Divan şiirinin hacı yağın andırması bundandır biraz da. (...) Onun için nice beyitler, bizi bir nefeste sarhoş edecek kadar yoğun şiirle doludur.”³⁷

VI. Sonuç: Eserin Değeri Hakkında Hükümler

Eserini daha çok ortalama İngiliz okuyucusunun ihtiyaçlarına göre kaleme aldığını belirten Gibb çalışması konusunda oldukça mütevazidir: “Okuyucu benim çıkardığım sonuçları ileri seviyede kesin bir iddia olarak değerlendirmemelidir; tamamı Osmanlı şairlerini anlamaya ve onlara aşına olmaya çalışan yabancı bir öğrencinin intibaları gibi tenkidi gözlemler şeklinde ifade edilmiş düşüncelerdir.”³⁸

Ancak Browne, ikinci cildin önsözünde neşre hazırladığı eser hakkında pek takdir-kardır: “Tamamen orijinal bir çalışma üzerine bina edilen hiçbir araştırmanın bundan daha tam ve güzel bir meyve veremeyeceğini anladım” (c. I, s. 284). Köprülü ise ünlü “Türk Edebiyatı Tarihinde Usul” isimli makalesinde Gibb'in eserini kullanmaya bile değer bulmaz: “Mister Gibb'in Türk edebiyatını yalnız Osmanlı şiiri addetmek suretiyle pek eksik bir tahlilin, eksik bir terkibi mahsulü şeklinde meydana koyduğu Osmanlı Şiir Tarihi'yle (...) bazı küçük ve manasız eserleri göz önüne almıyoruz” (c. I, s. 6). Görüldüğü gibi Köprülü, en başta eserin ismini tenkit etmekte, Gibb'i Türk edebiyatı-

34 E. J. W. Gibb, “Osmanlı Şiirinin Hususiyeti ve Sahaları”, Mehmet Kalpaklı (haz.), *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, İstanbul: YKY, 1999, s. 54-63.

35 Yahya Kemal Beyath, *Edebiyata Dair*, İstanbul, 1971, s. 259.

36 E. J. W. Gibb, *Osmanlı Şiiri Tarihi*, c. I, İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1943, s. 60-63.

37 Beşir Ayvazoglu, *Gelenğin Direnişi*, İstanbul: Ötüken Yay., 1996, s. 153.

38 E. J. W. Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, çev. Ali Çavuşoglu, c. I, s. 26.

nı Osmanlı şiiri ile sınırlamakla itham etmektedir. Ancak Gibb, kendi eserinin zaten Osmanlı edebiyatı tarihi değil sadece “Osmanlı Şiir Tarihi” olduğunu tasrih etmektedir (c. I, s. 9). Aslında Gibb’in bu ismi kullanmakla bir geleneği sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Nitekim Avrupa’da ilk kapsamlı edebiyat tarihimizi kaleme alan Hammer eserine *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* [Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi] (Peşte, 1836-38) adını vermişti. Keza bundan 40 sene sonra Dora d’Istria da çalışmasını *La Poesie des Ottomans* [Osmanlılarda Şiir] (Paris, 1877) adıyla neşretmiştir. Abdülhalim Memduh, Şehabettin Süleyman ve Faik Reşad gibi ilk yerli edebiyat tarihi yazarları ise “Osmanlı Edebiyatı” tabirini benimsemişlerdir.³⁹

Kendi çevirisinin önsözünde, hâlâ kapsamlı bir edebiyat tarihimizin yazılmamış olmasına esef eden H. Edip, Gibb’in eserini, hem bu boşluğu doldurması, hem de sentezleme metodunu başarıyla uygulaması bakımından takdir eder. Onun esere yönelik eleştirileri ise daha çok metinlerin İngilizceye aktarımıyla ilgilidir. Yine Adıvar, yazılışından sonra ortaya çıkan yeni bilgiler dolayısıyla eserin bir miktar eskidiği fikrinde- dir. H. Edip önsözünde kendi fikirleri yanında eser hakkında Köprülü’nün şifahî eleştirilerine de değinir. Adıvar’ın bildirdiğine göre, edebiyatla toplum arasındaki sıkı bağ dolayısıyla, edebiyat tarihçisinin hakkında yazacağı toplumu tanıması ve onun edebiyatına yansıyan düşünce ve hayal dünyasını anlayabilmesi gerektiğini düşünen Köprülü’nün eleştirileri Gibb gibi bir yabancıнын bunu başaramayacağı noktasında yoğunlaşır. Üstelik Gibb, Osmanlı topraklarını hiç görmemiştir ve kaynakları sadece elindeki eserler ve çevresindeki sınırlı dostlardan ibarettir. Bu tenkitlerde haklılık payı olduğu aşîkârdır. Özellikle Halide Edib’in “Morfoloji bakımından eski şiirleri bir Türk münekkidi kadar takdir edebilecek bir ecnebinin bulunması mümkün olsa da, uyardırdıkları mefhum ve hayal itibarıyla yerli bir münekkidi kadar bu edebiyatın ruhunu sezen bir ecnebi münekkit çok nadir yetişebilir kanaatindeyiz” fikrine iştirak etmemek mümkün değildir. Geçmişten günümüze yabancılar arasında daha çok filologların yetişmesi, özellikle klasik edebiyat çalışmalarının pek revaç bulmaması bu sözleri doğrulayan sonuçlardır. H. Edip’ten sonra uzun süre *Osmanlı Şiir Tarihi* hakkında kayda değer bir değerlendirme ve eleştiri yapılmamıştır. Mengi, bu durumu eserin tam metninin Türkçeye çevrilememiş olmasına olduğu kadar Osmanlı dönemine mesafeli bir tutum takınan yeni kültür politikalarına bağlıyor.⁴⁰ Levend ise sadece ilk cildini neşredebildiği *Türk Edebiyatı Tarihi*’nin “Giriş”inde Gibb’in eseri hakkında takdirkâr bir tavır takınmaktadır.⁴¹

Son yıllarda Gibb’in eseri tekrar eski edebiyat etrafındaki tartışmalara konu olma- ya başlamıştır. Bu hususta özellikle iki yabancı Türkolog Victoria R. Holbrook ve Walter Andrews’in çalışmaları ilgi çekicidir. Bazı fikirlerini yukarıda naklettığımız Holbrook, Şeyh Galib’in *Hüsn ü Aşk*’ını inceleyen ve dilimize *Aşkın Okunmaz Kıyıları: Türk Modernitesi ve Mistik Romans* (çev. Erol Köroğlu ve Engin Kılıç, İstanbul, 1998) ismiyle çevrilen eserinde özellikle Gibb’in dönemine ayna olan oryantalist bakış açısına sert eleştiriler yöneltir. *Osmanlı Şiir Tarihi (I-II)*’nin son çevirisini yapan Ali Çavuşoğlu ise çevirisinin başında Gibb’in daha çok Türklere ve Türk edebiyatına yönelik sempatisini vurgulamakta, içerikle ilgili tartışmalara girmemektedir (c. I, s. 5-12).

Mengi ise eser hakkındaki kapsamlı tanıtım yazısında *Osmanlı Şiir Tarihi*’nin tak-

39 M. Fatih Köksal, “Klasik Edebiyatımızı İsimlendirme Meselesi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 1996, c. II, s. 209-223.

40 Mine Mengi, “Yüzyıllık Bir Batı Kaynağı”, s. 218.

41 Agah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: TTK, 1973, c. I, s. 508.

dir ettiği yönleri kadar, hatalı bulduğu özellikleri üzerinde de durur. Mengi, Gibb'in, edebiyat tarihçiliği açısından zarurî bulduğu sentezci ve eleştirel yöntemi, kendi eserinde bütünüyle kullanmadığı fikrindedir. O Gibb'in, eserini Osmanlı'nın kuruluşu ile başlatmasını, Osmanlı şiir geleneğinin İslâmiyet öncesi dönemle olan alakası üzerinde sathî bilgilerle yetinmesini, özellikle de *İslâm dini ve getirdikleri* üzerinde yeterince durmamasını önemli bir eksiklik olarak kabul eder. Bu ihmal ya da bilgi eksikliği olmasaydı, onun Anadolu'daki Türk tasavvuf edebiyatı üzerinde önemli yeri olan Horasan ekolünün Yesevî etkisini daha sağlıklı değerlendirebileceğini düşünür.⁴² Mengi'ye göre Bombaci'nin 1956'da İtalya'da yayımlanan *Storia della Litterature* adlı edebiyat tarihi, Türk edebiyatını İslamiyet öncesinden başlatarak toplu bir görüşle vermesi bakımından Gibb'i -bu noktada- aşmıştır. O, Gibb'in Türk edebiyatı içerisindeki, halk ve tekke edebiyatı geleneğine önem vermemesini, meseleye Osmanlı aydınının penceresinden bakarak halk edebiyatını kaba ve önemsiz addetmesini de doğru bulmaz.

Mengi, Gibb'in yer yer kendi kendisiyle çeliştiğini de düşünmektedir. Sözgelimi Gibb, bir yandan Osmanlı şiirinin Arap şiirinden etkilenmemesini iki ırkın farklı oluşuyla açıklarken, diğer taraftan yine çok farklı olduğunu düşündüğü Farsların Türk şiirini nasıl olup da etkileyebildiği sorusunu cevapsız bırakmaktadır. Keza –yukarıda da değinildiği üzere- Türk şiirinin büyük ölçüde İran taklidi olduğunu belirten diğer önsözlerle, bu etkinin bir taklitten ziyade din birliğinin getirdiği zarurî bir ortaklık olduğunu öne süren ikinci cildin önsözleri birbiriyle çelişmektedir.

Mengi, Gibb'in Osmanlı şiiri hakkındaki olumsuz fikirlerini ve Batı'yı üstün görmesini başlıca iki kaynağa bağlıyor. Bunların birincisi mensup olduğu kültürün ve oryantalist çevresinin kendisine kazandırdığı bakış açısıdır. (Ancak Mengi'nin yazara atfettiği “batılılaşma kurtuluşun, başarının çaresidir” fikri doğru ise de, “İslamiyetin Osmanlı için, geriliğin sorumlusu” olduğu ifadesi tashihe muhtaçtır. Zira Gibb konu özetlerinde aktardığımız üzere İslâm hakkında sadece takdir edici ifadeler kullanmıştır.)

Mengi'ye göre Gibb'in görüşlerini etkileyen diğer bir kaynak da, aralarında Abdülhak Hamit Tarhan, Abdülhalim Memduh, Çerkeşseyhizade Halil Halid gibi isimlerin de bulunduğu Londra'da yaşayan Genç Türklerdir. Bunlar düşünceleriyle Gibb'i de etkilemiş; onun, geçmiş dönemin Osmanlı kimliğine karşı olumsuz tavır takınmasında rol oynamışlardır. Mengi diğer bazı hususlarda da Gibb'in eserini, yer yer abartılı, eksik veya geçen zaman itibarıyla eskimiş bulur. Bütün bunlara rağmen eser hakkındaki nihaî kanaati –bizim de bütünüyle katıldığımız üzere- olumludur: “Bizce de, Gibb'in *Osmanlı Şiir Tarihi*'nin, takdir, saygı, hayranlık, uyandıran bir bilgi birikiminin, disiplinin ve bunların gereği olan azmin, sabrın, özverinin ürünü olduğu ortadadır. Eser, edebiyat tarihçiliğimizde, Osmanlı dönemi Türk edebiyatını başlangıcından bitişine altı yüzyıllık tarih perspektifi içinde tanıtan ilk kaynak olma özelliğine sahiptir. İlk olmasına rağmen yöntem ve içerik olarak hâlâ önemini korumaktadır.”⁴³

42 Mine Mengi, “Yüzyıllık Bir Batı Kaynağı”, s. 221.

43 Mine Mengi, “Yüzyıllık Bir Batı Kaynağı”, s. 227.

Yapısalcılık, Dîvân Şiiri ve Fuzuli Dîvânı Üzerine Notlar

Cem Dilçin, *Studies on Fuzuli's Divan*, Cambridge: Harvard University Press, 2001.

Berat AÇIL*

Genelde dîvân edebiyatı, özelde ise dîvân şiiri bugüne kadar çoğunlukla geleneksel şerh yöntemleri vasıtasıyla incelenmiş ve açıklanagelmiştir. Arap ve Fars edebiyatlarının şekillendirmiş olduğu ortak İslamî edebiyat kültürü üzerine binâ edilmiş olan uzun soluklu bu edebiyatımızın çağcıl yöntemlerle incelenmesi gerekliliği gün gibi aşikar olup bu gereklilik birçok değerli hocamız tarafından da değişik vesilelerle dile getirilmektedir. Çağcıl yöntemlerden biri olan yapısalcılık ise, dîvân edebiyatımızın incelenbilmesi için en uygun aygıtlardan biridir. Ne yazık ki dîvân edebiyatımız yapısalcı yöntemlerle pek incelenmemiştir. Bu hükmün kitap düzeyinde en azından benim görebildiğim tek istisnası ise, Cem Dilçin'in 2001 yılında yayınlanmış olan çığır açıcı eseri *Studies on Fuzuli's Divan*¹ (Fuzuli Dîvânı Üzerine Notlar) olarak göze çarpmaktadır. Bu yazının amacı da dîvân edebiyatı incelemelerimizin ihtiyaç duyduğu çağcıl araştırma yöntemlerinden biri olan yapısal yöntemi sözkonusu eserinde sıkça kullanan Cem Dilçin'in sözkonusu eserini ve bu eserde kullanıldığı şekliyle yapısalcılığı kısaca tanıtmaktır.

Yapısalcılık XX. yüzyılın tartışmasız en yeni ve etkili yöntemlerinden biridir. Yapısalcılığın temelleri ise dilbilim çalışmaları tarafından atılmıştır. Özellikle İsviçreli ünlü dilbilimci Ferdinand de Saussure'ün *Genel Dilbilim Dersleri* adlı eseri, yapısalcılığın ve yapısalcı yöntemin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Saussure dili, "öğeleri kendi başlarına bir gerçeklik taşımayan ancak başka öğelerle kurdukları bağıntılar içinde kavranabilen bir *göstergeler dizgesi* olarak tanımlar".² Saussure'den sonra gelen ve bu yöntemi geliştiren en önemli araştırmacılar arasında dilbilimci Hjelmsev, Benveniste ve Jakobson, antropolog Levi-Strauss, göstergebilimci Greimas ve psikanalizci Lacan sayılabilir. Bu saydıklarımızın yanı sıra yapısal yöneme yakınlıklarıyla tanınan Martinet, Barthes, Culler vb. birçok araştırmacı da bu yöneme birçok değerli katkı sağlamışlardır.

Burada önemle belirtilmesi gereken husus şudur: Tek bir yapısalcılıktan söz etmek imkansızdır, farklı yapısalcılıklar vardır. Yapısalcılığı bir bütün olarak ele alacağımız-

* Araş. Gör. ve Doktora Öğrencisi, Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 Cem Dilçin, *Studies on Fuzuli's Divan*, Cambridge: Harvard University Press, 2001.

2 Tahsin Yücel, *Yapısalcılık*, İstanbul: YKY, 1999, s. 24.

dan dolayı, burada, yapısalcılığın en temel yönelimlerini, ortak kullanımlarını belirtmek zorunluluğu doğmaktadır. Türkiye’de yapısalcılık ve dilbilim konularında bir yetke olarak kabul edilmesi gereken Tahsin Yücel’in *Yapısalcılık* adlı çok önemli yapıtından alıntılanarak yapısalcılığın en genel yönelimlerini şöylece sıralayabiliriz:

1. Ele alınan nesnenin “kendi başına ve kendisi için” incelenmesi,
2. Nesnenin kendi öğeleri arasındaki bağıntılardan oluşan bir “dizge” olarak ele alınması,
3. Sözkonusu dizge içinde her zaman işlevi göz önünde bulundurma ve her olguyu bağlı olduğu dizgeye dayandırma zorunluluğunun sonucu olarak, nesnenin artsüremlilik içinde değil, eşsüremlilik içinde ele alınması,
4. Bunun sonucu olarak, köken, gelişim, etkileşim vb. türünden artsüremsel sorunlara ancak nesnenin elden geldiğince eksiksiz bir çözümlemesi yapıldıktan sonra ve bunların da dizgesel olarak ele alınmalarını sağlayacak yöntemler geliştirilebildiği ölçüde yer verilmesi.³

Yukarıda alıntılanmış yönelimler ve bu temel yönelimlerin açılanmaları sonucu gelişen yeni yönelimler vasıtasıyla araştırma nesnesini inceleyen yapısalcılık öncelikle dilbilime uygulanmış (dilbilimde, özellikle sesbilimde, kusursuza yakın sonuçlar vermiş olduğu genelde kabul edilen bir görüştür) daha sonra sırasıyla antropoloji, göstergebilim⁴ ve psikanalize uygulanmıştır. Post-yapısalcılığın da özünde yapısalcılığa karşı bir hareket olduğunu, fakat onunla hesaplaşmak uğruna bile olsa, yapısalcı kavramları sıkça kullandığını belirtmek, sanırım, yapısalcılığın son yüzyıldaki etkinliğini açıklamak için yeterli bir ipucu olur.

Yapısalcılığın en önemli unsurlarından biri, ikili karşıtlıklar üzerine bina edilmiş olmasıdır. Dil-söz, eşsürem-artsürem (synchronic-diachronic), dizi-dizim, gösteren-gösterilen gibi kavramlar bunlardan yalnızca birkaçıdır. Konumuzla bağlantısı açısından eşsürem-artsürem ve dizi-dizim gibi temel karşıtlamları ele alacak ve bunların Dilçin’in yöntemindeki kullanımını ortaya çıkarmaya çalışacağım. Eşsürem kavramı, bir yapının bir anını, örneğin Türk dilinin 2006’daki yapısını, incelemeyi imler. Bu yöntemle bir yapının belli bir zaman ve yerdeki durağan yapısı incelenir. Bununla bağlantılı olarak Cem Dilçin’in sözkonusu eserine bakacak olursak, *Fuzulî Dîvânı* bir yapı olarak ele alınır ve ‘kendi başına ve kendisi için’ incelenir. Nitekim Dilçin’in ilk etapta yaptığı da tam olarak budur. Bununla şunu demek istiyorum: Dilçin, öncelikle, sorunlu gördüğü bir beytin onarımı için *Fuzulî Dîvânı*’nda bulunan diğer beyitlere müracaat etmektedir, yani bir anlamda eşsüremsel bir yöntemle *Dîvân*’ın bir bütün olarak yapısını ortaya çıkarmaktadır.

Yukarıda alıntılanmış yapısalcılığın genel yönelimleri göz önüne alınırsa Dilçin, ikinci maddeye yoğunlaşarak *Fuzulî Dîvânı*’nı, öncelikle, kendi öğeleri arasındaki ba-

3 A.g.e., s. 13.

4 Saussure adı geçen eserinde Amerikalı araştırmacı Peirce ile eş zamanlı olarak ilerde göstergebilim adında bir bilimin doğacağı öngörüsünde bulunmuştur; aralarındaki tek fark birincisinin bu yeni bilime (semiology), ikincisinin ise (semiotics) adını vermeleridir. Nitekim Avrupalı ve Amerikalı sosyal bilimciler arasında göstergebilimin adı konusunda, Avrupa veya Amerika düşünce sistemini imlemesi anlamında *semiology-semiotics* tartışması süregelmektedir.

ğıntılardan oluşan bir dizge olarak ele alıp eşsüremlilik (üçüncü madde) boyutu içinde dizgenin eksiksiz bir çözümlemesini yaptıktan sonra artsüremsel boyuta yoğunlaşır. Burada şunu kast ediyorum: Dilçin, eşsüremlilik boyutunu göz önüne alarak söz-konusu *Dîvân*'ı 'kendi başına ve kendisi için' incelemektedir, yani bir beytin onarımını yaparken bir bütün (yapı) olarak ele aldığı *Dîvân*'ın diğer beyitlerine müracaat etmektedir. Artsüremsel boyuttaysa ortak İslamî edebiyat geleneğini tek bir yapı olarak ele alarak bu genel yapının öğelerinden biri olan Osmanlı edebiyatı ve özelde *Fuzulî Dîvânı*'nı artsüremsel bir bakış açısıyla yani değişim, gelişim gibi unsurları dikkate alarak incelemektedir. Söz-konusu *Dîvân*'ın bir beytini onarıırken eşsüremimin eksik kaldığı yerlerde artsüreme başvurup Arap ve özellikle Fars edebiyatındaki benzer yapıları ortaya çıkarıp yapacağı tamir için bir kıstas olarak kullanmaktadır. Aşağıda hem eşsüremsel hem de artsüremsel metin onarımı için örnekler verilecektir.

Tabii ki bu arada, yapısalcılığa yapılan en önemli eleştirilerden birinin artsüremle ilgili olduğunu belirtmek gerekir. Şöyle ki; yapısalcılık, Saussure'den ve onun dilbilim yönteminden beri eşsüremi ön plana çıkarır, artsüremsel incelemeye ise ancak belli bir yapının eşsüremsel incelemesi tamamen yapıldıktan sonra geçer.⁵ Dilbilim alanında eşsüremsel incelemenin yani herhangi bir dilin tüm yapısının tamamen ortaya çıkarılmasının zorluğundan dolayı uzun yıllar boyunca (günümüzde de birçok dil için durum böyledir) eşsüremsel çözümlemeler yapılmıştır. Eşsüremsel inceleme bitirilmediği için artsüremsel çözümleme yapılamamıştır; bundan dolayı da kimi araştırmacılar, özellikle gelişim ve değişim gibi unsurlara önem veren Marksist düşünürler, yapısalcılığın artsüremi yani tarihi göz ardı ettiğini savunagelmışlerdir.⁶ Fakat artsüremimin eşsüremlerin toplamından meydana geldiği unutulmamalıdır.⁷ Örneğin Türk dilinin 2006, 2005 ve geriye doğru ve herhangi bir tarihten günümüze doğru eşsüremsel yapıları çıkarıldığında Türk dilinin artsüremsel yani tarihi yapısı ve gelişimi de ortaya çıkarılmış olacaktır.

Bu aşamada Dilçin'in eserinden birtakım örneklerle yapısal yöntemin dîvân şiirine nasıl uygulandığını gösterebiliriz. Yukarıda da belirtildiği gibi yapısal yöntem öncelikle eşsüremsel bir bakış açısıyla yapıyı incelemektedir. Buna en iyi örneklerden birini, Dilçin birinci gazelin altıncı beytinin metin tamirini yaparken ortaya koymaktadır.

*Işk kilki çekdi hat harf-i vucûd-ı 'âşıkâ
Kim olsa sâbit Hak isbâtında nefy-i mâ'adâ⁸*

5 Dilbilim konusunda daha geniş bilgi için bkz. Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics*, Illinois: Open Court Classics, 1997; Berke Vardar, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, İstanbul: Multilingual, 1998; Berke Vardar, Ömer Demircan vd., *Yirminci Yüzyıl Dilbilimi*, İstanbul: Multilingual, ts.; Süheyla Bayrav, *Yapısal Dilbilim*, İstanbul: Multilingual, 1998; George Yule, *The Study of Language*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

6 Bu konunun daha ayrıntılı bir tartışması için bkz. Yücel, *a.g.e.*, 149-163.

7 Yapısalcılık konusunda daha geniş bilgi için ayrıca bkz. Jean Piaget, *Structuralism*, çev. Chaninah Maschler, Londra: Routledge and Keagen, 1973; Margaret Church, *Structure and Theme*, Columbus: Ohio State University Press, 1983; Terry Eagleton, *Literary Theory*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1985; Charles E. Bressler, *Literary Criticism*, New Jersey: Prentice Hall, 1998.

8 Dilçin, *a.g.e.*, s. 1.

şeklindeki beytin nüsha farkı olarak *harf* yerine *levh* kelimesi yer almıştır. *Levh* yerine *harf* kelimesini tercih etmemiz gerektiğini söyleyen Dilçin, bu savına kanıt olarak aynı *Divân*'ın altıncı gazelinin üçüncü beytini kullanmaktadır yani aynı yapı (*Divân*) içindeki benzer söyleyişlerden faydalanmakta olup eşsüremsel bir yol izlemektedir. Yazar, bunu yaparken *divân* edebiyatı araştırmaları için oldukça yeni bir kavramlaştırmaya gitmekte olup *düşey eksen* kavramını kullanmaktadır: “Bu iki beytin 1. dizeleri yapısal ve dizeler arasındaki *düşey eksen* (*paradigmatic axis*) açısından birbirine çok benzemektedir.”⁹ Düşey eksen kavramı, yukarıda yapısalcılığın sıkça kullandığını söylediğim dizisel-dizimsel ayrımında dizisel olana -yani belli bir yapının yatay olarak değil de düşey olarak bir dizge oluşturması- karşılık gelmektedir.

Dilçin, daha önceki makalelerinde de kullanmış olduğu paralel söyleyişleri aşağıdaki gibi yapısal açıdan ele alarak şema halinde şöyle göstermektedir:

“Bu iki beytin 1. dizelerinin *düşey eksen* açısından söyleyiş paralelliği şöyledir:

ışk(-un)	kilk-i	harf-i	vücut-ı	âşık-a	hat çek-di
hükm(-üm)	kilk-i	harf-i	sa'ir-i	edyan-a	hat çek-di

Tablo: 1

Tablo: 1'de görüldüğü gibi iki beyit arasındaki *düşey ilişkiler* (*paradigmatic relations*), *levh* kelimesinin yanlışlığını yapısal açıdan da ortaya koyuyor.”¹⁰

Görüldüğü gibi yazar, sahamız araştırmaları için oldukça yeni bir yöntem olan eşsüremsel yöntemi kullanmaktadır yani yapının bir ögesini yapının diğer öğeleriyle ilişkileri bağlamında ele alıp yapıyı ‘kendi başına’ ele almaktadır. Dilçin'in kullandığı *düşey eksen* şemalaştırmaları, ayrıca, metnin düz yazıya çevrilmesini kolaylaştırıp şiirin sentaksını doğru bir şekilde çözümleme konusunda da araştırmacıya büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

Yazar kimi zaman da artsüremsel bir çözümleme yöntemi kullanarak onarımı yapılacak bir beyit için edebiyatımızı tarihsel gelişim ve değişimi içinde ele alarak Fuzulî'nin öncüllerine yani Ali Şir Nevâî, Mevlânâ veya Fars edebiyatındaki diğer ustalar-daki paralel söz yapılarından faydalanma yoluna gitmektedir. Yukarıdaki gazelin üçüncü beytinde birinci dizenin son harfi ‘*ışkdur*’ biçiminde olup yazarın belirttiğine göre kimi nüshalarda *kurbdur* biçiminde yazılmıştır. Söz konusu iki kelime arasında bir tercih durumunda yazar, Fuzulî'nin aynı gazeliyle yapısal bir benzerlik göstermekte olan Ali Şir Nevâî'nin bir gazeline müracaat etmektedir. Burada metin onarımı için yapının kendisinden değil de kendinden önceki bir yapıdan faydalanılmaktadır. Yazar Nevâî'nin gazeliyle Fuzulî'nin gazelini karşılaştırmakta ve ikisi arasında hem konu hem de yapısal bütünlük açısından bir ortaklık olduğunu söylemektedir. Böyle olunca tercihini konusal ve yapısal bütünlüğe daha çok uyan ‘*ışkdur*’ kelimesinden yana kullanmaktadır. Zirâ Nevâî'nin gazelinde ‘*ışk*’ kelimesi her beyitte en az bir kez kullanılmıştır; bundan dolayı Fuzulî de her beytinde söz konusu kelimeyi en az bir kez kullanmaya gayret etmiştir.¹¹

9 Aynı yerde.

10 Aynı yerde.

11 A.g.e., s. 2-3.

Görüldüğü gibi yazar, eserinde, yapısal yöntemler arasında yer alan eşsürem-art-sürem ve dizisel-dizimsel ayrımlarına sıkça müracaat etmektedir. *Fuzulî Divânı Üzerine Notlar* adlı eserin Cem Dilçin'in yapısal yönteminin başarılı bir şekilde uygulandığı bir eser olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz; zirâ, yukarıda da belirtildiği üzere, tek bir yapısalcılık yoktur, aksine farklı yapısalcılıklar vardır.

Cem Dilçin'in eserindeki yeniliklerden başka biri de bu yazının kapsamı dışında olmasına rağmen kısaca belirtilmesi gereken şu özelliktir: Yazar, yapısalcılığın yanı sıra incelemesinde üslupbilim (stilistik) yöntemine de sıkça başvurmuştur. Örneğin birinci gazelin yedinci beytinde yer alan bir tutarsızlığı onarmak için böyle bir yol izlemektedir. Sözkonusu beyit Kenan Akyüz ve diğerlerinin hazırlamış oldukları *Fuzulî Dîvânı*'nda ve Ali Nihat Tarlan'ın hazırlamış olduğu *Dîvân*'da şu şekilde yer almaktadır:

Ey Fuzûlî intihâsız zevk buldun aşktan
*Böyledir her iş ki Hak adıyla kılın ibtidâ*¹²

Bu beyit için nüsha farkları arasında “İntihâsız zevk buldun ey Fuzûlî ‘ışkdan” varyantı yer almaktadır. Nüsha farkındaki biçimin neden kabul edilemez olduğunu kanıtlamak için Dilçin, üslupbilime müracaatla Fuzûlî'nin üslup özelliklerinden faydalanmakta ve şöyle demektedir: “Yani *ey Fuzûlî* ünlemi dizinin başında değil ortasında yer almıştır. Bu nüsha farkı yanlıştır ve Fuzulî'nin mahlasının kullanım biçimine aykırıdır. (...) Fuzulî, mahlasını *ey* ünlemiyle birlikte yani *ey Fuzûlî* biçiminde yalnızca dize başında olmak üzere 296 gazelinin 110'unda kullanmıştır.”¹³ Bunu belirttikten sonra yazar, Fuzulî'nin mahlasını kullanım biçiminin diğer özelliklerini belirtip şairin bu konu hakkındaki üslup hususiyetlerini sıralamaktadır. Sözkonusu eserde bunun gibi üslupbilimsel diyebileceğimiz birçok unsur bulunmakla beraber, burada, asıl konumuz üslupbilim olmadığından dolayı bir örnekle iktifâ edilmiştir.

Fuzulî Divânı Üzerine Notlar'dan önce Cem Dilçin'in yapısal yöntemler kullanarak yaptığı çalışmalarını şöyle sıralayabiliriz: “Fuzulî'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi”, *Türkoloji Dergisi*, 1991, c. IX, sy. 1, s. 43-98; “Divan Şiirindeki Paralel ve Ortak Söz Yapılarından Metin Eleştirisinde Yararlanma”, *Türkoloji Dergisi*, 2000/1, c. XIII, sy. 1, s. 33-66 ve “Su Kasidesi'nin Bir Beytindeki *Yaygın Yanlış* Üzerine”, *Türkoloji Dergisi*, 2000/2, c. XIII, sy. 1, s. 145-166. *Fuzulî Divânı Üzerine Notlar* adlı çalışma ise uzun yıllar devam eden -yukarıdaki gibi- çalışmaların bir neticesi ve son hali olarak değerlendirilebilir. Değerli hocam Prof. Dr. Günay Kut'un da bir toplantıda dile getirmiş olduğu gibi, sözkonusu eser *Fuzulî Dîvânı*'na son noktayı koymuştur. Dilçin'in eseri dîvân edebiyatı araştırmalarına yeni bir soluk getirdiği halde yazılı basında çok fazla yankı bulamamıştır. Yine de *Kanat* adlı dergide eserin yayınlanmasından kısa bir süre sonra Tuba İşinsu İsen tarafından başarılı bir tanıtım yazısı yazılmıştır.¹⁴

12 Fuzûlî, *Fuzûlî Dîvânı*, Kenan Akyüz, Süheyl Beken, vd. (haz.), Ankara: Akçağ Yay., 1990, s. 131; *Fuzulî Divânı*, Ali Nihat Tarlan (haz.), İstanbul: Üçler Basımevi, 1950, s. 1; *Fuzûlî Divânı*, Abdülkadir Gölpinarlı (haz.), İstanbul: İnkılap Kitabevi, s. 14.

13 Dilçin, *a.g.e.*, s. 3-4.

14 Tuba İşinsu İsen, “Divan Şiirine Yapısalcı Bir Yaklaşım: *Fuzulî Divânı Üzerine Notlar*”, *Kanat*, 2002, sy. 10, <http://www.bilkent.edu.tr/İkanat/index.html>

Dilçin, eserini hazırlarken Türkçede daha önce yayımlanmış üç ayrı *Fuzulî Dîvânı*'ndaki çelişki, uyumsuzluk ve tutarsızlıklardan yola çıkmıştır. Söz konusu dîvânlardan ilki Ali Nihat Tarlan, ikincisi Abdülbaki Gölpınarlı ve üçüncüsü de Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel ve Müjgan Cunbur tarafından hazırlanmıştır. Dilçin'in söz konusu eserinde belirttiğine göre *Dîvân*'da 4306 beyit yer almaktadır. Kasideler kısmı sadece Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel ve Müjgan Cunbur tarafından hazırlanan *Dîvân*'da yer aldığından dolayı incelemeye alınmamıştır. Cem Dilçin'in *Notlar*'ında toplam 471 parça şiir ele alınmış olup yazarın belirttiği gibi bunlardan 370'i sorunludur. Başka bir deyişle üzerinde durulan 2723 beyitten 960'ında sorun vardır. 960 beyit içinde de 1062 metin farkı yer almaktadır.¹⁵

Dilçin, bu *Notlar*'ı hazırlarken daha önceki *Dîvân*ları hazırlayan kişilerden ikisinin doğrudan diğerlerinin ise dolaylı olarak hocası olmuş olduklarını belirtir. Onun bu eseri hazırlamaktaki amacı yeni bir *Fuzulî Dîvânı* ortaya çıkarmak değildir. Yazarın da dediği gibi "Aslında düşürülen bu *Notlar*, bir birleştirme, 3 *Dîvân* arasındaki farklılıkları tartışıp değerlendirerek farklılıkları ortadan kaldırma, birbirinden farklı olarak görünen 3 *Dîvân* metnini *tek bir metin* olarak ortaya koyma çalışmasıdır."¹⁶ Aslında söylemek bile fazla, diğer şairlerimizin dîvânları için de böylesi çalışmalara şiddetle ihtiyaç vardır. Öğrencisi olma şerefine eriştiğim sayın Dilçin, bu eseriyle yalnızca *Fuzulî Dîvânı*'nın eksiksiz ve doğru bir 'birleştirmesi'ni değil aynı zamanda dîvân edebiyatı araştırmalarımıza üslupbilim ve daha önemlisi yapısalcılık gibi dîvân edebiyatımız için çok önemli kazanımlar sağlayabilecek bir yöntemin başarılı bir uygulamasını da armağan etmiştir.

¹⁵ Dilçin, *a.g.e.*, s. xxii.

¹⁶ *A.g.e.*, s. xxi.

Journal of Turkish Literature
Bilkent Üniversitesi, Türk Edebiyatı Merkezi,
sy. 1, 2004; sy. 2, 2005.

Vildan SERDAROĞLU*

Journal of Turkish Literature (JTL-Türk Edebiyatı Dergisi), Prof. Talat Sait Halman'ın editörlüğünde Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Merkezi tarafından Haziran 2004'te Türk ve dünya edebiyatçıların istifadesine sunuldu.

Büyük boy ve 160 sayfa civarında olan dergi; makaleler, eserler üzerine yapılan incelemeler, kitap tanıtımları, yadigârlar, vefeyat bölümleri yer alıyor. Derginin sonunda ise Yazıların Türkçe özetleri, sayıya katkıda bulunanlar ve yazarlar hakkında biyografik bilgilere yer veriliyor.

Derginin ilk sayısının giriş yazısında editör Halman, *JTL*'nin misyonunu açıklamadan önce Türk edebiyatının tanımını şöyle yapmaktadır:

Türklerin edebiyatı, yaşayan en eski edebiyatlardan biridir. Yaklaşık on iki asırdır farklı konuşma dilleri ve alfabelerle ortaya çıkan Türk edebiyatı hem yenilenmesini sağlayan iç dinamiğini korumuş, hem de dış etkenlere açık durmuştur. Türk edebiyatı, başlangıcından beri Anadolu, Asya ve diğer coğrafyalarda çoğu zaman Türk toplulukları ve kültürlerinin ideal ve fikirlerini öne çıkarma özelliğine sahip, zamanın eskitemediği değerlerin kaynağı ve aynı zamanda değişimler için güçlü bir katalizör olmuş bir edebiyattır (sy. 1, s. 5).

Aynı yazıda Halman, *JTL*'ün Türk edebiyatının sayılan bu özelliklerini yansıtarak Asya, Ortadoğu, Balkanlar ve diğer coğrafyalardaki Türklerin edebî eserlerine yer vereceğini söylemektedir. Buna göre derginin asıl odağı, Orta Asya kadar Selçuklu, Osmanlı ve modern Türk edebiyatı üzerine olacaktır. Giderek artan Türk kültürü çalışmalarını yeni boyutlarıyla uluslar arası arenaya taşımaya katkı sağlamak ve bilimde objektiflik ile eleştirel analiz prensiplerini takip etmek derginin diğer amaçlarıdır.

Bu noktada Türk edebiyat yelpazesinin tüm kanatlarını (divan, halk, modern vb.) içine almayı hedefleyen *JTL*, tümüyle Türk edebiyatına adanmış ilk İngilizce akademik dergidir. Yerli ve yabancı akademisyen edebiyatçıların katkılarıyla hazırlanan ilk sayıda teorik ve pratik yönleriyle divan şiiri, Türk romanı, modern Türk şiiri, edebî kitapların tanıtımı ve (vefeyat) anma bölümleri mevcut. Çini motif ve renklerinden olu-

* Dr., İSAM.

şan kapak tasarımı açısından Türk çizgisi taşıyan derginin dili, hem Türkiye hem de yurtdışındaki edebiyatçı akademisyenlere hitap edebilmesi amacıyla İngilizce olarak tercih edilmiş. Mevcut ilk sayıdan sonraki sayılarda yer alacak yazılardan asılları Türkçe olanların İngilizce çevirilerine de yer verileceği söyleniyor. Yılda üç kez çıkması planlanan fakat akademik İngilizce'yle yazı yazan edebiyatçıların azlığı nedeniyle şimdilik iki sayısı¹ elimizde olan dergi, Türk edebiyatı çalışmalarına uluslararası boyut kazandırmayı hedefliyor. Derginin uluslar arası ayağını ABD'deki Syracuse Üniversitesi Yayinevi yürütüyor.

Derginin ilk yazısı, İngiliz edebiyatı ve felsefe altyapısıyla Osmanlı şiiri çalışmalarının Batı'daki adreslerinden biri olan Walter G. Andrews'a ait. Andrews, kendi tarzı gereği kuramsal bir çerçeveye 600 yıllık Osmanlı şiir geleneğinin günümüzde, bu edebiyatın modern uzantıları olan Atilla İlhan, Sezai Karakoç ve Hilmi Yavuz'a bağlandığını söylemektedir. Yazar bunu yaparken de Gilles Deleuze ve Felix Guattari'nin felsefi yaklaşımlarını kullanmaktadır. İngilizcesi bir yana, Türkçesi bile kullandığı terimler ve üst dilden dolayı kolay anlaşılabilen Andrews, Türk akademisyenlerin bazıları tarafından bu yönüyle eleştirilmektedir.

Adalet Ağaoğlu'nun *Dar Zamanlar* adlı roman üçlemesini anlatı bilimsel bir yaklaşımla ele alan ve anlatıda zaman kavramını inceleyen ikinci makale Jale Parla'ya aittir. Parla, yazıda öncelikle Adam A. Mendilow'un romanı 'zaman sanatı' şeklinde tanımlayan sınıflamasını izlemekte ve zamanın felsefi boyutunu ön plana çıkaran Ahmet Hamdi Tanpınar'ın romanlarından bahsetmektedir. Yazıda daha sonra yazarın Frank Kermode'un anlatı kuramından uyarladığı *chronos* (insan bilincinin ötesindeki zaman) ve *kairos* (kriz anlarında oluşan ve bu sayede tercih ve değişimi sağlayan insancılaştırılmış zaman)'un ayrımı yapılarak Adalet Ağaoğlu'nun üçlemesindeki zaman sorunu biçimsel açıdan irdelenmiştir.

JTL'ün 1. sayısının "Özel Bölüm"ü "Mihri Hatun" a ayrılmış ve bu bölümde Nicholas N. Martiovitch'in XV. yüzyıl divan şairlerinden Mihri Hatun üzerine kaleme aldığı bir makale de yer alıyor. Mihri Hatun üzerine yapılmış çalışmaları eleştirerek konuya yeni perspektifler kazandıran yazı, yazarın ölümünden sonra ilk kez bu dergide yayımlanma özelliğini taşıyor.

Birinci sayının "Yâdigârlar" bölümünde yer alan ve modern Türk şiirinin 1950 öncesi panoramik bir özetini veren yazı ise, erken yaşta hayata veda eden Türk şiiri uzmanı Orhan Burian tarafından kaleme alınmış olup ilk kez bu dergide yayımlanma özelliğine sahiptir.

Anma yazıları bölümünde dilbilim çalışmalarıyla Türkoloji'ye katkıda bulunan Anderas Tietze (1914-2003) ve folklorist Warren Stanley Walker (1921-2002) gibi Türkologların çalışmaları anlatılmaktadır.

İkinci sayıda da Türk edebiyatının alanı içine giren sahalardan oluşan makaleler, kitap tanıtımları, hatıratlar ve vefeyatlar bulunmakta. Osmanlı tarihinin duayeni Halil İnalçık şairlik ve patronaj arasındaki bağı anlatıyor baş makalede. Sanat ve patronaj ilişkisi, saray kültürü ve şuaranın yetişmesine olan katkısı, şairlerin sultanlar ve devlet büyükleri karşısında aldıkları pozisyon, edebi türlerde patronajın yer alması, profesyonel yönlerine göre şairlerin sınıflaması ve şairlerin özel günlerde sundukları şiirler sayesinde devlet kapısından aldıkları mükâfatların ele alındığı uzun makalede Osmanlı'da şair devlet ilişkisi sanat yönünden ele alınıp özetlenmiş durumda.

¹ Bu yazı hazırlandığı sırada derginin üçüncü sayısı henüz yayımlanmadığından yalnızca ilk iki sayısının tanıtımı yapıldı (Vildan Serdaroglu).

Ünlü Türkolog Robert Dankoff Evliya Çelebi Seyahatname'sinin edebi açıdan önemini belirten yazısıyla katkıda bulunmuş bu sayıya. Edebi bir tür olarak tanıtılan seyahatname ve içindeki edebi tasvirleri sıralayarak başladığı makalede Evliya Çelebi'nin edebi yönünü anlatmaya gayret etmiş. Anlatım, aktarım diline de yer veren Dankoff, bu makaleyle hem edebiyatçılar, hem tarihçiler ve hem de dilciler için önemli bir kaynak hazırlamış durumda. "Adalet Ağaoğlu'nun Oyunlarında Gösterildiği Şekliyle Türk Tiyatrosu'nda Kadın İmajları" bir başka makale ikinci sayıda yer alan. 1920'li yıllardan 1980'lere dek tiyatro eserlerinde Türk kadını anlatan bu makale, Ağaoğlu'nun değişen kadın imajı üstünde duruyor.

İkinci sayının "Özel Bölüm" başlığı altında; hem Türkçe, hem de İngilizce olarak Türk okurunun karşısına çıkan ve 1996'da Orhan Kemal Ödülü'nü alan *Dağın Öteki Yüzü* romanı hakkında iki yazıya yer verilmiş. Biri "Multicultural of an Era in the Other Side of the Mountain" konulu tanıtım yazısı, diğeri ise Dilek Doltaş'ın bu eseri 'estetik okuma' yöntemiyle ele alan makalesi.

"Kitap Eleştirileri" başlıklı bölümde, *A Thematic Analysis of Hoca Stories* adlı eserin tanıtım-eleştirisi yapılmış. Bu bölümde ayrıca, Amerikalı Türkolog Victoria R. Holbrook'un *Aşkın Okunamaz Kıyıları* adıyla Türkçeye kazandırılan *Unredable Shores of Love* adlı eserinin tanıtımı yer alıyor.

Bu sayının "Yâdigârlar" bölümünde, Osmanlı Tarihi araştırmacısı Albert Howe Lybeyer (ö. 1949)'in "Evliya Çelebi'nin Seyahatleri" makalesi yeniden yayımlanmış.

XXI. yüzyılın başlarında kaybettiğimiz iki Türkoloji uzmanı James-Steewart-Robinson (1928-2003) ve Annemarie Schimmel (1922-2003) hakkında bağımsız iki yazıya "Anma Yazıları" başlığı altında yer verilmiş. vefat yazıları var. Ancak ilk sayıda bahsedildiği üzere yazıların Türkçelerine rastlayamıyoruz bu sayıda.

JTL gibi Türk edebiyatının her yönünü kuşatan, akademik ölçütlü bir dergiye sahip olmak başta edebiyat dünyası olmak üzere Türk akademisinin önemli bir boyut kazanması demektir. Dilinin İngilizce olması; hem derginin okunabilirliği, hem de akademisyenlerin katkısı açısından bir dezavantaj taşıyor olsa da bu durum, Türk edebiyatı çalışmalarını dünyaya taşıma noktasından bakıldığında avantaja dönüşebiliyor. Bundan sonraki sayılarda yazıların her iki dilde yayımlanacak olması derginin nitelik ve nicelik bakımlarından lehine olacaktır. Kanaatimizce, *JTL*'in yayın dünyasına getirdiği en büyük katkı; kadrosu, incelediği konular ve bunları ele alış şekliyle Türk edebiyatı çalışmalarına akademik bir çerçeve kazandırmış olması ve buna bağlı olarak da, Türk edebiyatı çalışmalarını dünya akademisiyle buluşturmasıdır. Derginin uzun ömürlü olması dileğiyle...

EK

**Ulusal ve Uluslararası Dergilerde
Türkiye Araştırmaları
*Kasım 2006–Nisan 2007***

Bu ekte, ulusal ve uluslararası düzeyde, 3 ay ve üstü periyotlarda yayımlanan dergilerden bir kısmının içindekiler bölümünün tamamı, diğer kısmının ise sadece Türkiye ile ilgili yazılarının künyeleri yer almaktadır.

Bu bölümde yer almasını istediğiniz dergiler için lütfen bizimle iletişim kurun.

ARCHIVUM OTTOMANICUM

23 (2005-2006)

CONTENTS

György Hazai: Un mot de l'éditeur - 7**Irène Melikoff:** Préface - 9

Bibliography of Elizabeth A. Zachariadou - 13

John C. Alexander: Conquest and Assimilation: Urban and Rural Real Estate in the Town of Tripolitsa, 1698-1716 - 29**Sia Anagnostopoulou - Matthias Kappler:** Bin Yaşa Padişahımız: the *Millet-i Rum* Singing the Praises of the Sultan in the Framework of Helleno-Ottomanism - 47**Antonis Anastasopoulos:** In Preparation for the Hajj: the Will of a *Serdengeçti* from Crete (1782) - 79**Michel Balivet:** Byzantinoturcica: quelques remarques sur un creuset culturel - 93**Irène Beldiceanu-Steinherr:** Le destin des fils d'Orhan - 105**Vassilis Dimitriadis:** The Esnaf System and Professions in Nineteenth-Century Thessaloniki - 131**Suraiya Faroqhi:** Water, Work and Money-Grabbing: Mobilizing Funds and Rural Labour in the Bursa Region around 1600 - 143**Eleni Gara:** Neomartyr without a Message - 155**Damien Janos:** Panaiotis Nicousios and Alexander Mavrocordatos: the Rise of the Phanariots and the Office of Grand Dragoman in the Ottoman Administration in the Second Half of the Seventeenth Century - 177**Constantia P. Kiskira:** Cappadocia at the Time of the Puritan Missionary Reverend J. O. Barrows (1870-1875) - 197**Elias Kolovos:** The Saints in the Sultan's Dream - 205**Sophia Laiou:** The Levends of the Sea in the Second Half of the 16th Century: some Considerations - 233**Pinelopi Stathi:** A Greek Patriarchal Letter for Evliya Çelebi - 249**Marinos Sariyannis:** Aspects of 'Neomartyrdom': Religious Contacts, 'Blasphemy' and 'Calumny' in 17th Century İstanbul - 263**Constantin Svolopoulos:** Perspectives et contraintes de la politique étrangère de la Grèce au 19ème siècle: Cleanthi Scalieri et le gouvernement hellénique face à la Sublime Porte - 285**Dimitri Theodoridis :** Zum osmanischen Ehrentitel *celebi* in der Onomastik und zu seinem Gebrauch bei den Sefarden im Osmanischen Reich - 293**Nicolas Vatin:** Une histoire d'amour, de mort et de mer à Rhodes en 1573 - 309**Gilles Veinstein:** La prise de Constantinople et le destin des *Zimmi* Ottomans - 335

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

B E L L E T E N

Cilt: LXX - Sayı: 259 - Yıl: 2006 Aralık

İÇİNDEKİLER

Tell Minar ve Giremira, Nusaybin Bölgesi'nde Yer Alan İki Ninive 5 Merkezi (1 harita, 6 resim, 2 levha ile birlikte) Bora UYSAL

An Unknown Chapel in Oba-Alanya (1 harita, 22 resim ile birlikte) Leyla YILMAZ

Gazneli Ordusunda Görev Alan Hintliler Erdoğan MERÇİL

İlhanlı-Memlük Rekabetinden Osmanlı-Memlük Rekabetine: Hicaz Su Yollarının Tamiri Meselesinin Tarihi Arka Planı Muammer GÜL

Bosna-Hersek'te Toprak Rejimi: Eshâb-ı Alâka ve Çiftçiler Arasındaki İlişkiler (1840-1875) Ahmet UZUN - Tefik GÜRAN

On her Majesty's Secret Service: Marlowe and Turkey Himmet UMUNÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz Saatleri ve Topkapı Sarayı Koleksiyonu (6 belge ile birlikte) Netice YILDIZ

(Çeviriler): Ali Paşa'nın Evlilik Öyküsünün Tarihsel Geri Plânı ve Osmanlılarla İlgili Yanları Balazs SUDAR-Pal FODOR

Kitap Tanıtımlar: Bülent Özdemir: Ottoman Reforms and Social Life: Reflections from Salonica 1830-1850 Mustafa Murat ÖNTUĞ

Richard Tapper: İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler - Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi İsmail AKA

Dariusz Kolodziejczyk: The Ottoman Survey Register of Podolia (c.a. 1681) Ayşe KAYAPINAR

How did Farming Reach Europe? Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC Thomas ZIMMERMANN

M. Maas: The Cambridge Companion to the Age of Justinian Turhan KAÇAR

Fariba Zarinebaf, John Bennet, Jack L. Davis: A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece the Southwestern Morea in the 18th Century Levent KAYAPINAR

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi SAYI 22

MAKALELER

*Olaylar ve Yorumlar***Ömer Engin LÜTEM***Ermeni Tarihçiler Tarafından Yazılan Kitaplarda Yapılan Tahrifatlar***Doç. Dr. Birsen KARACA***Beyaz Orduların Gözüyle Ermeni Meselesi***Mehmet PERİNÇEK***Bilimsellik ve Taraflılık İkileminde Kalmış Bir Literatür: Son Dönemde Ermeni Meselesi Konusunda Yazılmış Kitapların Karşılaştırmalı Bir Analizi***M. Serdar PALABIYIK***Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Müttefikler Arasında Bir Diplomatik Kriz: Ermeni Emval-i Metrukesi ve Borçlar***Önder DUMAN***1919 Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Talepleri***Ömer Engin LÜTEM**

KONFERANSLAR

*Türk Tarih Kurumu XV. Türk Tarih Kongresi Ankara, 11-15 Eylül 2006
(Yıldız DEVECİ BOZKUŞ - Oya EREN)*

KİTAP TAHLİLLERİ

Prof. Dr. Yavuz ERCAN: *Toplu Eserler: I Ermenilerle İlgili Araştırmalar
(Yıldız DEVECİ BOZKUŞ)***Berna TÜRKDOĞAN:** *1915'ten Günümüze Tehcir: Türk Ermeni İlişkileri
(Oya EREN)*

ARŞİV BELGELERİ

*1919 Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Delegelerinin Konuşmaları
(İngilizce Metin ve Türkçe Çevirisi)*

Insight Turkey

October-December 2006 Volume 8, Number 4

Turkey 's Special Relationship with Germany and Russia

Sener Akturk

The Real Stake of Turkey-EU Negotiations

Serhan Cevik & Eric Chaney

Turkey and the EU: The EU's Perspective

Heinz Kramer

**Turkish Modernization: Present Challenges
within the context of the AK Party and the European Union**

Serap Kavas

The U.S. Factor in Turkey 's European Orientation

Asli Ege Dziedzic

Global Islamist Terrorism and International Security

Giada Garofalo

Alliance of Civilizations and Solidarity between Civilizations:

A Lost Opportunity for the EU

Angelo Santagostino

The Banning of the Islamic Headscarf: Minority Protection or Persecution?

Laura Gradinariu

Who Owns Kirkuk? The Turkoman Case

Yucel Guclu

After Baker-Hamilton: What to do in Iraq

International Crisis Group

U.S. President George W. Bush's Address on Iraq

"Sovereign Democracy", Russian-Style

Ivan Krastevre

**Russia 's Failed Transition: Revisiting the Interrelationship
Between National Identity and Democratic Development**

Igor Torbakov

JOURNAL OF TURKISH STUDIES

TÜRK LÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI

cilt 30 sayı 2 2006

ORHAN OKAY ARMAĞANI - II

FESTSCHRIFT IN HONOR OF ORHAN OKAY - II

- Mustafa DENKTAŞ, Altınyayla Ulu Camii (1-9)
The Great Mosque of Altınyayla (11-36)
- İnci ENGİNÜN, Tanpınar'ın Mükemmellik Çabası -Şiir müsvevveleri üzerinde
bir deneme- (37-50)
- Tulay GENÇTÜRK-DEMİRCİOĞLU, Nevayî'nin Yek-ahenk Gazelleri ve Anlatım
Özellikleri (51-62)
Narrative Aspects in Nevayî's Yek-Ahenk Ghazals (63-75)
- Galip GÜNER, Türkiye'de Kelime Etimolojisi Üzerine Yayımlanan Makalelere Dair
Bir Bibliyografya Denemesi (77-93)
- Âlim KAHRAMAN, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Eserlerinde Gemi Metaforu (95-105)
- Ramiz KARABULUT, "Ağustos Başağı" Üzerine Bir Tahlil Denemesi (107-116)
- Ayfer KARAKAYA-STUMP, Kızılbaş, Bektaşî, Safevî İlişkilerine Dair 17. Yüzyıldan
Yeni Bir Belge (Yazı Çevirilmiş Metin-Günümüz Türkçesi'ne
Çeviri-Tıpkıbasım) (117-130)
- İrfan KARAKUŞ, "Bir Elde İğne Bir Elde Kitap": Çokyönlü Bir Osmanlı Aydınının
Kadınlar ve Osmanlı Kadınları Hakkındaki Görüş ve Teklifleri (131-184)
- Emel KEFELİ, Kültürlerarası İlişkiler Açısından Seyahatler: Fransa Sefaretnâmesi (185-196)
- Abdurrahman KOLCU, Dâmâd Mahmûd Celâleddin Paşa'nın 'İntihar' Kasidesi (197-205)
- Ali İhsan KOLCU, Elçin'den Çok Yönlü Bir Rejim Eleştirisi:
Ölüm Hükûmî Romanı (207-222)
- Ramazan KORKMAZ, Yaratıcı Bir Kimliğin Mekan Poetikası: Necatigil ve Ev (223-230)
- M. Fatih KÖKSAL, Divan Şiirinde "Türk" (231-269)
- Cüneyd OKAY, Meşrutiyet Döneminde Bir Edebiyat Dergisi: *İnkılab-ı Edebî* (271-274)
A Journal of The Constitutional Period: *İnkılab-ı Edebî* (275-278)
- Hidayet ÖZCAN, 19. Asrın Tanınmayan Bir Mutasavvıf Şairi: Şeyhî (Şevkî)
Mehmet Efendi (279-290)
An Unknown Mystic Poet of The 19th Century: Sheikhî (Şevkî) Mehmet
Efendi (291-302)
- Nezhat ÖZCAN, Bir Kurgunun Tanıdığı İmkânlarla 19. Yüzyıl Osmanlısına Bakış:
Aziyade'de Osmanlı (303-314)
Looking At Ottoman in 19th Century Through The Possibilities Which are
Provided by an Abstract Thought: Ottoman in Aziyade (315-327)
- Yıldırım ÖZBEK, Duvar Resimli Bir Ürgüp Evi: Sucuoğlu Konağı (329-337)
An Ürgüp House With Wall Paintings: Sucuoğlu Mansion (339-356)
- Sadettin ÖZÇELİK, *Ekleme*li Tekrarlar Üzerine Tespitler (357-380)
- Muna Yüceol ÖZEZEN, Türkiye Türkçesinde Sıfat İşlevli Birimler: Dizilim, Nitelik,
Nicelik, Birliktelik (381-405)

JOURNAL OF TURKISH STUDIES TÜRK LÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI

cilt 30 sayı 3 2006

ORHAN OKAY ARMAĞANI - III

FESTSCHRIFT IN HONOR OF ORHAN OKAY - III

- Salih ÖZKAN, Millî Mücadele Yıllarında, Amerika'da Türk Yardım Komisyonu (1-6)
- İskender PALA, Yahya Kemal Klasik Edebiyat Sanatlarına Ne Kadar Ya(t)kındır? (7-16)
- Nâzım H. POLAT, Türk Çiçek Edebiyatından Bir Demet: Urfalı Udmî Efendi ve Şükûfenâme'si (17-70)
- Nuri SAĞLAM, Faruk Nafiz'in Şiirlerinde Anadolu ve Anadolu İnsanı (71-88)
Anatolia And Anatolian People in The Poems of Faruk Nafiz (89-107)
- Mahmut SARIKAYA, Türkçe Makyaj Malzemesi Adlandırması ve *allık-enlik* Kelimesi Üzerine (109-118)
- Fatın SEZGİN, Türkçe'de Batı Kaynaklı Kelimelerin Yoğunluğu : Yabancılaşan Türkçe (119-145)
Density of Western Loan-Words in Turkish (147-174)
- Serkan ŞEN, Yolluğ Tigin Ne Kadar Unutkandı? (175-180)
- Münever TEKCAN, Türkçe Metinlerin Gramer Dizini Oluşturma (181-194)
Grammatical Index Generation For Turkish Texts (195-208)
- Gönül TEKİN, Anka ve Güneş (209-236)
- Mehmet TEKİN, Toplumsal Yozlaşmanın Romanı: Yüz 1981 (237-244)
- Ahmet TETİK, Rusya'da Şubat 1917 İhtilâliinden Sonra Peşte Başşehbenderi
Ahmet Hikmet'ten Sadrazam Talat Paşa'ya Mahrem Mütalaa (245-256)
- Hayriye TOPÇUOĞLU, Cumhuriyet Döneminin Tanınmış Şair ve Yazarlarının Çocuklar İçin Yazdığı Kitaplarda Öncelikler, Anlatım ve Yapı (257-278)
- Zikri TURAN, Türkçe Basit / Birleşik Çekim Ayırımıyla Sembolleşen Fiil Çekiminin Problemleri (279-292)
- Abdullah UÇMAN, "Nefesler Dinledik Sâz-ı Rızâ'dan" (293-311)
- Sema UĞURCAN, Yola Çıkmadan -Yol Esnasında- Döndükten Sonra -Ahmet Midhat Efendi'nin Romancılığında Bilgi, Hayal ve Tecrübenin Rolü- (313-327)
- Fatma BÜYÜKKARCI YILMAZ, Za'îff'nin *Nigârîstân* Adlı Eserinde Sosyal ve Ekonomik Hayattan Yansımalar: Madencilik (329-345)
Reflections Of Social And Economic Life à Propos of Mining in Za'îff's *Nigârîstân* (347-364)
- Hüseyin YORULMAZ, Edebiyatta Devamlılık ya da Eski[me]yen Yeni (365-378)
- Gencay ZAVOTÇU, Tanpınar'ın İki Eseri'nde Musikî, Lezzet ve Tat Temaları (379-384)

Sayı: 22 / 2006

İçindekiler

Kudret Emiroğlu; Sunuş	4
Tansu Açıık; Klasik Nedir ya da Yazılı Kültürün Savunusu	5-24
Neşe Yeşilkaya; Askerî Talimlerden Gezintiye Beyazıt Meydanı'nda Kamusal Yaşamın Dönüşümü	25-50
Serdar Öztürk; Türkiye'nin Düzenini İletişim Açısından Okumak	51-83
Ayhan Aktar - Damla Demirözü; Yunan Tarihyazımında Mübadele ve Göç	85-98
Konstantinos Svolopoulos; Türk - Yunan Nüfus Mübadelesine Giden Siyasal Süreç	99-119
Jak den Exter; Türkiye'nin Rengarenk Ormanında Soyağaçların Peşinde	121-134
Zafer Önler; Divanü Lügati't-Türk ve Kutadgu Bilig'de Tıp Terimleri	135-150

YAYIN TARİHİ

Mustafa Yılmaz - Yasemin Doğaner; Demokrat Parti Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar	151-204
M. Bülent Varlık; Osmanlı Devleti'nde Farsça Süreli Yayınlar	205-210
M. Bülent Varlık; Hatay Halkevleri Dergisi	211-216

BİYOGRAFİ

Meral Demiryürek; Paşazade Bir Muharrir: Sermet Muhtar Alus Hayatı ve Eserleri Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi	217-283
Bülent Danışoğlu; Polanyalı Azeri Gelini Vanda Resulzade	285-296

ŞEHRENGİZ

Mehmet Akan; Posta Malzemelerinin Anlattığı: Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Ankara Esir Kampı	297-306
---	---------

MÜTEFERİKA

Kitabiyat Dergisi Kış (2006/2) Sayı: 30

İçindekiler

Ahmet Ekrem; Muallim Ahmet Halit Yaşaroğlu'nun Anıları (1911–1936, Hocalığının 25. Yıldönümü)	3
Arda Odabaşı; “Genç Kalemler” İncelemelerindeki Hatalar	49
Erol Üyepazarcı; Türkiye’de Çıkan İlk Mizah Dergisi’nin Öyküsü: “Terakki Terakki-Eğlence ve Letaif-i Asâr”	85
Mustafa Duman; Kitap Müzayedeleri ve Müzayede Katalogları Açıklamalı Bibliyografyası (1985 - 2000)	107
Ali Birinci; Sait Molla’nın Serencamı	145
Ebru Sönmez; “Bir Devri Hürriyet / Meşrutiyet Dergisi: Demet”	159
Stefo Benlisoy; Mektep Müzesi Dergisi “Aile Müdireleri” Yetiştirmek	183
Murat Koraltürk; Liman Mecmuası ve Dizini	215
Eyüp Akman; Kastamonulu Feride Hanım Divanı ve Divandaki Yerel Kültür Unsurları	229
Ali Adem Yörük; Örikağasıza Hasan Sırrı Bey ve Hatıraları	239
Mustafa Şahin; Us Kardeşler Arasında İlk Yazılı Sözleşme	257
Çiğdem Kılıç; “Yazı Sözün Tasviridir” Şemseddin Sâmî’nin Usûl-i Tenkit ve Tertibi (1886)	265
Yusuf Çağlar; İzzet Melih Devrim’in Mahrem Günlükleri	273
Ayhan Vergili; Hilmi Ziya Ülken Bibliyografyasına Yeni Katkıları (57 Adet Ek Yayın)	283
Berkiz Berksoy; Ek I. Kadın Yazıları: Bir Mektup	293

MODERN TÜRKÇÜLÜK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt 3, Sayı 4, Aralık 2006

1	Kapak Sayfası / İçindekiler
5	Sunuş ÖZÖNDER, F. Sema Barutcu
	Makaleler
7	Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı TAGIZADE, Leyla
25	Berdinazar Hudaynazarov'un <i>Kumlular</i> Romanı Üzerine Toplumbilimsel Bir İnceleme GÖKÇİMEN, Ahmet
36	Middle Mongolian loan verbs as they appear in Karachay-Balkar CSÁKI, Éva
66	<i>Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar</i> veya Orta Asya-Anadolu Popüler Sufiliğinin Temelleri: Meseleler, Yaklaşımlar KILIÇ, Rüya
77	<i>A[pt]a'l</i>'ın Velice Görünümü HARMANCI, Mahmut Esat
91	Bilinmeyen Türkçe Bir <i>Dehname</i> ÇETİN, Abdülbaki
111	Doğu Türk Yazı Dili ve Edebiyatı Araştırmaları VI: Doğu Türk Yazı Dili Alanına Ait Bir Tıp Metni KAYA, Önal
130	Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ARIKAN, İbrahim
	Tanıtmalar
142	Altay S. AMANJALOV, <i>Türk Filolojisi ve Yazı Tarihi</i> . AÇIKGÖZ, Hasan
146	Uygur Folkloru Kamusu Yayınımlandı: <i>Uygur Halk Eğiz Edebiyatı Kamusu</i> YUNUSUĞLU, Mağfiret Kemal
149	Moğolistan'daki Türk Yazıtları Üzerine Yeni Bir Eser: <i>Mongolın Runi Biçgiin Baga Dursgaluud</i> GÜL, Bülent

OSMANLI ARAŞTIRMALARI

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XXVIII (2006)

İÇİNDEKİLER (Table of Contents)

Hilmi YAVUZ: Mehmed, Canım Kardeşim ...	11-14
Mustafa ASLAN: Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu'nun Vefatına Tarih	15
Hatice AYNUR: Sözden Yazıya Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları Üstüne Bazı Gözlemler: 1990-2005	17-40
Fazilet ÇÖPLÜOĞLU: 17. Yüzyıl Şairi Fevzi'nin Şiirlerinde "Mana, İcaz, Belâgat, Mazmun ve Şiir" Kavramlarının İşlenişi	41-52
İ. Güven KAYA: Yahya Bey'in Kasidelerindeki Tarihî Gerçekler	53-75
Ahmet MERMER: Divan Şairlerinin Dilinden Selâm	77-91
Nihat ÖZTOPRAK: Ruhi'nin Şair Anlayışı	93-122
Sezer ÖZYAŞAMIŞ ŞAKAR: Haza Kitabı Şefa'at-name	123-150
İskender PALA: Beyitlere Bakıp Soru Üretmek	151-164
Von Gisela PROCHÁZKAEISL: Gerechtigkeit für einen Hund: Eine Traumgeschichte aus der Hamse des Nergisi	165-181
Fatma Meliha ŞEN: Kanuni Sultan Süleyman (Muhibbi) ve Baki	183-193
Rahim TARIM: Behçet Necatigil Şiirinde 'Çocuk ve Çocukluk'	195-223
Mustafa TATCI: Mutasavvıf Şair ve Bestekâr Ayaşlı Kenzî Hasan Efendi Hayatı ve Şiirleri	225-256
Sema UĞURCAN: Türk Edebiyatında Lehliler	257-280
E. J. W. GIBB (Tercüme: Ali ÇAVUŞOĞLU) : Osmanlı Şiirinin Genel Karakteri	

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

YIL: 12 SAYI: 32

ŞAHİN, İbrahim, “Türkçe Yer Adlarının Yapısı Üzerine”, s. 1-14.

KARABEY, Turgut, “Divan Şiirinde ‘Sapma’lar”, s. 15-38.

TOPAL, Ahmet, “Mesnevi’nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri”, s. 39-51.

SÜMBÜLLÜ, Y. Ziya, “Seğir-nâme ve Seğirmek Manaları Üzerine Bir İnceleme”, s. 53-69.

GÜZELDİR, Muharrem, “Cefâyî ve Eseri: Dakâyıku’l-Hakâyık”, s. 71-79

GÜLLÜCE, Hüseyin, “Mütevekkilzâde Hacı Ali Galib Efendi, Divânı ve Şiirlerindeki Kur’ânî Temalar”, s. 79-98.

İSPİR, Meheddin, “Fuzûlî’nin Türkçe Divanı’nda Edebi Tür Olarak Tevhid ve İşlenişi”, s. 99-114.

KAYA, İ. Güven, “Eski Türk Edebiyatında Manzum Mektup Türü ve Pâre Pâre Ahmet Çelebi İle Lâmiî Arasındaki Manzum Mektuplaşma”, s. 115-126.

GÖKÇİMEN, Ahmet, “Şahsenem-Garip İle Helalay Garip Hikâyelerinin Epizotlarına Göre Bir Mukayesesi”, s. 127-136.

UCA, Alaattin, “Türk Toplumunda Nevruz I”, s. 137-170.

SARI, Ahmet, “Thomas Bernhard’ın Eserlerinde Türk İzleği”, s. 171-181.

TEZCAN, Mehmet, “V. Yüzyılda Ermeni – Sasani Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği”, s. 183-202.

GAZEL, A. Ali, “Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Osmanlı Dönemi’nde Görev Yapan Anamurlu Memurlar”, s. 203-213.

ŞİMŞEK, Selami, “Doğu Akdeniz’de Tahrip Olan Bir Kültür Mirası: Girit’te Tarikatlar ve Tekkeler”, s. 213-244.

KUTLU, Cemil, “Krasnoyarsk’ın Ölüm Kampından Yatılı Üniversiteye Dönüşmesi”, s. 245-267.

URAL, Selçuk, “Mütareke Döneminde Trabzon Vilayeti’nin Sosyal ve Ekonomik Durumunu Düzeltmeye Yönelik Çalışmalar”, s. 269-287.

TÜLÜCÜ, Süleyman, “Selçuklu Dönemi Türkiyesinin Dinî Tarihine Dair Önemli Bir Araştırma”, s. 289-295

Türkiyat

Araştırmaları

Enstitüsü

Dergisi

YIL: 12 SAYI: 33

KÖKTEKİN, Kazım, “Doğubayazıt Ağzının Ses Özellikleri”, s. 1-9.

KOÇ, Raşit, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi Aydınlarının Türk Dilinin Eğitimine ve Yapısına Bakışları”, s. 11-24.

ERKAL, Abdulkadir, “Divan Şiirinde Afyon ve Esrar”, s. 25-60.

ŞAHİN, Esin, “Edebî Bir Tür Olarak Klâsik Edebiyatımızda Sefâretnâmeler”, s. 61-68.

ZAVOTÇU, Gencay, “Bir Ölümün Yankıları ve Yahyâ Bey Mersiyesi”, s. 69-80.

KIZILER, Funda, “Ahmet Oktay’ın “Orpheus İle Eurydike’den” ve Rainer M.Rilke’nin “Orpheus, Eurydike, Hermes” Adlı Şiirlerinde Ölüm Sorunsalı”, s. 81-96.

KAFKASYALI, Ali, “Azerbaycan, İran ve Türkiye Türk Halk Hikâyelerinde Erzurum”, s. 97-131.

KARADIŞOĞULLARI, Ekrem, “Şevket Bulut ve Hikâyeciliği”, s.133-140.

MADEN, Sedat, “Aytül Akal’ın Çocuk Masallarında Anlatım Bozuklukları”, s. 141-150.

UCA, Alaattin, “Türk Toplumunda Nevruz-II”, s. 151-182.

EĞİLMEZ, Savaş, “Karin Bölgesi ve Thloedosiopolis’in Kuruluşu”, s. 183-198.

ÜNSAL, Veli, “Yusufeli Kaleleri”, s. 199-216.

GEYİKOĞLU, Hasan, “Şah İsmail’in Devlet Kurma Yolundaki Faaliyetleri ve Akkoyunlularla Şerur Muharebesi”, s. 217-225.

ÖZGER, Yunus, “Akkoyunlu Kutlu Bey Vakfının XIX. Yüzyıldaki Durumu”, s. 227-241.

İNBAŞI, Mehmet, “XVIII.Yüzyılda Bitlis Sancağı ve İdarecileri”, s. 243-261.

DEMİREL, Muammer -TAKKAÇ, Mehmet, “Ermeni Tehciri Anıları Üzerine”, s. 263-276.

DEMİRCİOĞLU, Asuman, “Milli Mücadelede Mustafa Kemal Paşa ve Büyük Millet Meclisi Hükümetleri’nin Barışçı Politikası ve İstikbâl Gazetesi (1919-1922)”, s. 277-295.

POLAT, Kemal, “Misyonerlerin Kırgızistan’da Dağıttığı Bazı Kitapların Şekil ve Muhteva Açısından Değerlendirilmesi”, s. 297-312.

TURAN, Vedat N., “Türk Dili ve Edebiyatı Alan Öğretmenliği Bölümü Öğrencilerinin Başarı Grafiğinde Mezun Oldukları Orta Öğretim Kurumlarının Rolü”, s. 313-321.

TÜRK DÜNYASI TARİH KÜLTÜR DERGİSİ

Sayı: 241 Ocak (2007)

İÇİNDEKİLER

Türk Dünyası İle İlgili Çalışmalar

TDAV 3-9

Atsız'ın Ardından

Namık Kemal Kurt - 10

Türkçülük Ülküsünün Ulu Çınarı Atsız

Refet Köriklü - 11

Kırım'da Yayınlanan Tercüman Gazetesi'nden Tarihi Haberler:

20. Yüzyılın Başlarında Türk Dünyasında Lisan Meselesi

Sabri Arıkan - 12-15

Tarihsel Bir Yaklaşım: Ponto(u)s Kültürü

Prof. Dr. Orhan Türkdoğan - 16-22

Dr. Macarlı Abdullah Bey'in Tababete ve Kızılay'ın Kuruluşuna Katkıları

Prof. Dr. Arslan Terzioğlu - 23-31

Konya'daki Selçuklu Anıt Kabiri Kümbethane'de Medfun Selçuklu Hanedanı ve

Cesetlerinin Kemik Yapıları – II -

Mehmet Çayırdağ - Halit Erkiletlioğlu - 32-37

Paşalar: 79

Mehmet Paşalar: 15

Benderli Mehmet Selim Sırrı Paşa

Fahrettin Öztoprak - 38-39

Unutulmayan Anılar -XI- Hamdullah Suphi Tanrıöver

Ayhan İnal - 40-42

Dostluk

Ayhan İnal 43-48

Tarih Olmuş Tarih Dergiler -11-

Tarih Hazinesi Dergisi

Oğuz Çetinoğlu - 49-52

Hüzünlü Balkan -II-

Semra Kanat - 53-56

Necib Asım Yazıksız

Ayhan İnal - 56

İngiliz Belgelerine Göre Lozan Sürecinde Türk-Japon Turancı Bloku Projesi

Mehmet Çevik - 57-59

Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Karadeniz'de Balık Avcılığı ve Balıkçılık

Ayhan Yüksel - 60

Turkish Studies

Volume 8, Number 1 / Ocak

Miscellany

Notes on Contributors 1 – 3

A Sociological Representation of the Justice and Development Party: Is It a Political Design or a Political Becoming? 5 – 24

Authors: Ergün Yildirim; Hüsamettin İnaç; Hayrettin Özler

The Restructuring of the Military High Command in the Seventh Harmonization Package and its Ramifications for Civil-Military Relations in Turkey 25 – 42

Author: Linda Michaud-Emin

Labor Mobility and Labor Market Convergence in Cyprus 43 – 69

Authors: Özay Mehmet; Mehmet Tahiroğlu; Fatma Güven Lisaniler; Salih Katircioğlu

The Policies of Greece and Cyprus towards Turkey's EU Accession 71 – 83

Author: James Ker-lindsay

Turkey in the Gulf Wars of 1991 and 2003 85 – 119

Author: Cameron S. Brown

Discussions on the Language of Prayer in Turkey:

A Modern Version of the Classical Debate 121 – 136

Authors: Hidayet Aydar; Necmettin Gökkir

Domesticated Souls: Vâlâ Nureddin (Vâ-Nû) on Womanhood 137 – 150

Author: Aylin Özman

Roundtable Discussion: Turkey, Now and in the Future 151 – 163

Book Reviews 165 – 172

Authors: Kemal Kirişci; Sabri Sayarı

Asian and African Studies

2006 (Volume 15, Issue 2)

Miroslava Darnadyová, "Comparison of the Use of Mythology in the Works of Ziya Gokalp and Mehmet Emin Yurdakul, Considering their Contribution to National Identity Building"

AJAMAS (Annals of Japan Association for Middle East Studies)

2006 (Volume 22-1, Issue 1)

Masami Arai, "Images of the West in Otoman-Turkish Discourse" (p. 123)

AJAMAS (Annals of Japan Association for Middle East Studies)

2006 (Volume 21-2, Issue 1)

Mahmut Erol Kılıç, "Sufism in Contemporary Turkey" (p. 37)

Bilgi (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)

KİŞ 2007 (Sayı 40)

İsrafil BABACAN, "16. Asırda Osmanlı Sahası Şâirleri Hakkında Yazılmış "Tezkire-i Mecâlis-i Şu'arâ-yı Rûm" Adlı Tanınmayan Bir Tezkire" (p. 1)

Belma GÜNERİ FIRLAR - İ. Pelin DÜNDAR, "Gazete Reklamlarının Gençler Üzerindeki Etkisi" (p. 17)

Ömer Soner HUNKAN, "Mâverâünnehr'de Ali Tegin Oğulları: Kutlug Ordu Devleti (1020-1041)" (p. 35)

Ahmet Cüneyt ISSI, "Safahat'taki İsyanı "Arbede" Başlığı Altında Okumak" (p. 79)

Rüya KILIÇ, "Osmanlı Sûflığında İbnü'l-Arabî Etkisi: XVII. Yüzyıldan Üç Sûfî" (p. 99)

Gaye ÖZDEMİR YAYLACI, "İlköğretim Düzeyinde Kariyer Eğitimi ve Danışmanlığı" (p. 119)

Memet YETİŞGİN, "The Anglo-Russian Rivalry, Russia's Annexation of Merv and the Consequences of the Annexation on Turkmens" (p. 141)

Neşide YILDIRIM, "Toplum Yapısı İtibarıyla Çameli İlçesinin Özellikleri" (p. 169)

Osman YORULMAZ, "Moğol İstilasası Sonrası Kanglılar/Kanklılar" (p. 195)

British Journal of Middle Eastern Studies

November 2006 (Volume 33, Issue 1)

Meir Hatina, "Restoring a Lost Identity: Models of Education in Modern Islamic Thought" (p. 177)

Buletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies

Spring /Summer 2005 (Volume 7, Issue 1)

Nancy Bisaha, "Creating East and West; Renaissance Humanists and the Otoman Turks" (p. 191)

Central Asian Survey

September 2006 (Volume 25, Issue 3)

Edmund Waite, “The impact of the state on Islam amongst the Uyghurs: religious knowledge and authority in the Kashgar Oasis” (p. 251)

Contemporary Security Policy

December 2006 (Volume 27, Issue 3)

H. Tarik Oğuzlu, Uğur Güngör, “Peace Operations and the Transformation of Turkey’s Security Policy “ (p. 472)

Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East

2006 (Volume 26, Issue 3)

Engin Deniz Akarlı, “The Tangled Ends of an Empire: Ottoman Encounters with the West and Problems of Westernization—an Overview” (p. 353)

Cemil Aydın and Juliane Hammer, Andrew Davison, “Ziya Gökalp and Provincializing Europe”(p. 377)

Serdar Poyraz, “Thinking about Turkish Modernization: Cemil Meriç on Turkish Language, Culture, and Intellectuals” (p. 434)

Cemil Aydın, “Between Occidentalism and the Global Left: Islamist Critiques of the West in Turkey” (p. 446)

Critical Review of International Social and Political Philosophy

March 2007 (Volume 10, Issue 1)

James Tully, “ A New Kind of Europe?: Democratic Integration in the European Union” (p. 71)

Critique: Critical Middle Eastern Studies

2007 (Volume 16, Issue 1)

Erol N. Gulay, “ The Gülen Phenomenon: A Neo-Sufi Challenge to Turkey’s Rival Elite?” (p. 37)

Defense Daily International

February 2007 (Volume 8, Issue 5)

Turkey Signs MoU For Future JSF Cooperation (p. 1)

Defence Studies

September 2006 (Volume 6, Issue 3)

P. E. O’Neill, “The European Union and Migration: Security versus Identity?” (p. 322)

Defense & Security Analysis

June 2006 (Volume 22, Issue 2)

David Barchard, "Dipping a toe in the Black Sea "(p. 203)

Diplomacy & Statecraft

January 2007 (Volume 18, Issue 1)

Spencer Mawby, "A Crisis of Empire: The Anglo-Ottoman Dispute Over the Aden Frontier, 1901-1905" (p. 27)

Divan

2006/1, (Sayı 20)

Mustafa Kara, "Buhara-Bombay-Bursa hattında dervişlerin seyr ü seferi" (s. 45)

Aziz Doğanay, "Şeyh Vefa Külliyesi" (s. 75)

İlker Kömbe, "Osmanlı-Türk düşüncesinde münâzara ilmi ve Abdünnâfi İffet'in Tercüme-i Adâb-ı Gelenbevî adlı eseri" (s. 119)

Gülçin Tunalıkoç, "Osmanlı Atinası ve düşünce tarihi ekseninde Kadı Mahmud Efendi'nin Tarih-i Medinetü'l-Hukemâ adlı eseri" (s. 169)

İsmail Güleç, "R. A. Nicholson'un Mesnevî tercüme ve şerhi üzerine" (s. 227)

Z. Hale Eroğlu Sağer, "Çin ve Osmanlı'da meşrutiyetçi düşünce ve milliyetçiliğin doğuşu: Karşılaştırmalı bir inceleme" (s. 259)

Mehmet Anık, "Bir modernleş(tir)me projesi olarak köy enstitüleri" (279)

M. Akif Kayapınar, "Ussama Makdisi ve "Osmanlı Oryantalizmi"" (s. 311)

Coşkun Çakır, "Orta-Doğu ve Türkiye: Osmanlı tarihi çalışmaları bakımından 2005-MESA toplantısının bir değerlendirmesi" (s. 319)

Semavi Eyice, "Vefatı münasebetiyle Prof. Dr. Işın Demirkent" (s. 327)

Doğu Batı

Kasım-Aralık-Ocak 2006/2007 (Sayı 39)

Lerna K. Yanık, "Millet, Milliyet Ve Milliyetçilik: Soğuk Savaş'ın Sonunda Türk Dış Politikasından Bir kesit"

Atilla Güney, "Resmi Milliyetçilikten Popüler Milliyetçiliğe Geçiş: 1960 Sonrası Türk Sineması Üzerine Siyasal bir Deneme"

Hasan Bülent Kahraman, "Demokrasiyi Demokrasiyle Aşmak ya da İktidarsız Bir Demokrasinin Olasılıkları: Tocquevilleci Demokrasi, Toplumsal İktidar ve Sivil Toplum Kaygıları"

Ali Utku, "Ziya Gökalp'ın Felsefe Dersleri; "Kayıp Eser'in 85 Yıl Sonra Yayımlanış Vesilesiyle"

Taşkın Takış, "Sosyal Bilimlerin "Öteki" Kutbu; Şerif Mardin Ve Entelektüel Bir Harita"

East European Quarterly

December 2006 (Volume 1)

Şule Toktaş, “EU enlargement conditions and minority protection: a reflection on Turkey’s non-Muslim minorities.” (p.505)

Ethnic and Racial Studies

January 2007 (Volume 30, Issue 1)

Mesut Yeğen, “Turkish nationalism and the Kurdish question” (p. 119)

Ethnic and Racial Studies

2006 (Volume 18, Issue 1)

Murat Kasimoğlu, “An investigation into the death of organisations from old age in Turkey” (p. 14)

European Journal of Operational Research

August 2007 (Volume 180, Issue 3)

Gökhan Çelik, İhsan Sabuncuoğlu, “Simulation modelling and analysis of a border security system” (p. 1394)

European Planning Studies

January 2007 (Volume 15, Issue 1)

Vedia Dökmeci, Ufuk Altunbaş, Burçin Yazgı, “Revitalisation of the Main Street of a Distinguished Old Neighbourhood in Istanbul” (p. 153)

European Security Programme, Royal United Services Institute for Defence and Security Studies (RUSI)

September 2006 (Volume 13, Issue)

James Ker-Lindsay, “International Peacekeeping: The UN force in Cyprus after the 2004 reunification referendum” (p. 410)

Hawwa

2006 (Volume 4, Issue 2-3)

Aysan Sever, Mazhar Bağlı, “In Who’s Interest? Levirat and Sororat Marriages in Southeastern Turkey” (p. 274)

Elif Gozdasoglu Kucukalioglu, “Imagination of Women as Gendered National Subjects in Turkish Novels (1923-1938)” (p. 300)

High Ability Studies**June 2006 (Volume 17, Issue 1)**

Buket Yakmacı Guzel, Füsün Akarsu, "Comparing overexcitabilities of gifted and non-gifted 10th grade students in Turkey" (p. 43)

Innovation: The European Journal of Social Science Research**June 2006 (Volume 19, Issue 2)**

Thomas Koenig, Sabina Mihelj, John Downey, Mine Gencil Bek, "Media Framings of the issue of Turkish Accession to the EU" (p. 149)

International Journal of Environmental Studies**February 2007 (Volume 64, Issue 1)**

Gülfem Bakan, Hülya Böke Özkoç, "An ecological risk assessment of the impact of heavy metals in surface sediments on biota from the mid-Black Sea coast of Turkey" (p. 45)

International Journal of Middle East Studies**August 2006, (Volume 38, Issue 3)**

Stale Knuslsen, "Between life Giver and Leisure; Identity Negotition Through Seafood in Turkey" (p. 395)

International Journal of Middle East Studies**November 2006 (Volume 38, Issue 4)**

Suraiya Faruqi, "The Otoman Empire and the World Around it" (p. 595)

Eunbong Yi, " Guild Dynamics in Seventeenth-century Istanbul; Fluidity and Leverage" (p. 597)

Guenter Lewy, "The Armenian Massacres in Otoman Turkey; A Disputed Genocide" (p. 598)

Ali Kemal Özcan, "Turkey's Kurds; A theoretical Analysis of the PKK and Abdullah Öcalan" (p. 601)

International Journal of Turcologia**Autumn 2006 (Volume 1, Issue 2)**

Timour Muhidine, "Le récit court dans la littérature turque d'aujourd'hui"

Rifat Günday, "Les liaisons amoureuses interdites hors mariage dans Bel-Ami de Maupassant et Les Sois-Disant Filles de Safa"

Leonard Stone, "Inside Turkey: turkish consciousness"

S. Seza Yılancıoğlu, "Un parcours romanesque de Yasar Kemal : de l'imaginaire au réel"

Burak Samih Gülboy, Nevin Yurdsever Ates, "Romania in World War II through the eyes of a young Romanian Turk"

Islam and Christian-Muslim Relations

October 2006 (Volume 17, Issue 4)

Ismail Albayrak, "The Historical Status of the Qur'an: Modern Discussion among Turkish Academics" (p. 457)

Journal of American Academy of Business

March 2007 (Volume 10, Issue 2)

Ilhan Uludag, "Recent Lessons from Turkey's Experiences with State Owned Banks After the Banking Crisis of 2001" (p. 233)

Journal of American Academy of Business

March 2007 (Volume 11, Issue 1)

Metin Argan, Meltem Nurtanis Velioglu, Mehpare Tokay Argan, "Audience Attitudes Towards Product Placement in Movies: A Case from Turkey" (p. 161)

Journal of Contemporary European Studies

August 2006 (Volume 14, Issue 2)

Çiler Dursun, "The Struggle Goes On: The Discursive Strategies of the Islamist Press in Turkey" (p. 161)

Meliha Benli Altunışık, "Turkey's Iraq Policy: The War and Beyond" (p. 183)

Nuria Font, "Why the European Union Gave Turkey the Green Light" (p. 197)

Journal of Economic Studies

2006 (Volume 33, Issue 5)

Huseyin Kalyoncu, Fatih Yücel, "An analytical approach on defense expenditure and economic growth: The case of Turkey and Greece" (p. 336)

Haluk Sezer, "Regional welfare weights for Turkey" (p. 357)

Journal of Ethnic and Migration Studies

April 2007 (Volume 33, Issue 3)

Lia Figgou, "Categorising Category Labels in Interview Accounts about the 'Muslim Minority' in Greece" (p. 439)

Journal of European Industrial Training

2006 (Volume 30, Issue 4)

Ayşe Oya Özçelik, Fulya Aydınli, "Strategic role of HRM in Turkey: a three-country comparative analysis" (p. 310)

Journal of Muslim Minority Affairs

April 2006 (Volume 26, Issue 1)

Malika Mirkhanova, "People in exile: The oral history of Meskhetian Turks (*Akhyskha Turkleri*)" (p. 33)

Journal of the Royal Asiatic Society

January 2007 (Volume 17, Issue 1)

Marcus Milwright, "Muslim Military Architecture in Greater Syria from the Coming of Islam to the Ottoman Period" (p. 55)

Journal of Southern Europe and the Balkans

December 2006, (Volume 8, Issue)

Dimitris Livanios, "The 'sick man' paradox: history, rhetoric and the 'European character' of Turkey" (p. 299)

Journal of South Asian and Middle Eastern Studies

Summer 2006 (Volume 29, Issue 4)

Ali Balcı, Murat Yeşiltaş, "Turkey's new Middle East Policy; The Case of the Meeting of the Foreign Ministers" (p. 18)

Journal of World History

June 2006 (Volume 17, Issue 2)

Christine Isomverhaaren, "Royal French Women in the Ottoman Sultan's Harem: The Political uses of Fabricated Accounts from the 16th to the 21st century" (p. 159)

Kutadgubilig

Ekim 2006 (Sayı 16)

Gökhan Yılmaz, "Siyasi İktidarın Meşruiyet Gerekçelerinden Biri Olarak Köken Miti ve Efsanevi Soylar" (p. 79)

Ahmet Sururi, "Babasının Kızı Fatma Aliye Hanım ve Tedkik-i Ecsam Adlı Eseri" (p.137)

Mustafa Koç, "Cumhuriyet Döneminde Türkçe Etrafında Oluşturulan Dil Tezlerinin Osmanlı Kökeni: Feraizcizade Mehmed Şakir'in Persenk Açıklaması" (p. 239)

Eyyüp Tanrıverdi, "Merkezzade Ahmet Efendinin El-Bâbûs Adlı Arapça Türkçe Sözlüğü" (p. 319)

İhsan Fazlıoğlu, "Her Şeye Yeniden Başlamak: Muhyî-i Gülşenî'nin Bâleybelen'inin Düşündürdükleri" (p. 369)

Library Journal

February 2007 (Volume 132, Issue 2)

Neal Wyatt, "Turkish Delights: The Varieties of Turkey's Literature."

Local Government Studies

August 2006 (Volume 32, Issue 4)

Yakup Bulut, Saban Tanıyıcı, "Representativeness and attitudes of municipal council members in Turkey: The case of Erzincan province " (p. 413)

Mediterranean Politics

March 2007 (Volume 12, Issue 1)

Philip Robins, "The Opium Crisis and the Iraq War: Historical Parallels in Turkey-US Relations" (p. 17)

Mediterranean Politics

November 2006 (Volume 11, Issue 3)

Rainer Hülse, "Cool Turkey: Solving the Image Problem to Secure EU Membership" (p. 309)

Yücel Vural, Ahmet Rüstemli, "Identity Fluctuations in the Turkish Cypriot Community" (p. 329)

Ayla Gürel, Kudret Özersay, Dr Kudret Ozersay, "Cyprus and the Politics of Property" (p. 349)

Mediterranean Politics

March 2007 (Volume 12, Issue 1)

Zeki Sarıgil, "Europeanization as Institutional Change: The Case of the Turkish Military" (p. 39)

Kemal Kirişçi, "Turkey: A Country of Transition from Emigration to Immigration " (p. 91)

Mediterranean Quarterly

Fall 2006 (Volume 17, Issue 4)

Joshua Walker, " Turkey and Israel's Relationship in the Middle East"(p. 60)

Robert W. Olson, "Relations among Turkey, Iraq, Kurdistan-Iraq, the Wider Middle East, and Iran" (p. 13)

Mediterranean Quarterly

Winter 2007 (Volume 18, Issue 1)

Fatos Tarifa, Benjamin Adams, "Who's the Sick Man of Europe? A Wavering EU Should Let Turkey In" (p. 52)

Anastasia Lekka, "Legislative Provisions of the Ottoman/Turkish Governments Regarding Minorities and Their Properties" (p. 135)

Cobie Kwasi Haris, "Unfair Play: Cyprus, Turkey, Greece, the UK and the EU" (review) (p. 155)

MERIP**February 2007**

Rebecca Bryant, "Turkey, Cyprus and the European Division"

Middle Eastern Studies**September 2006 (Volume 42, Issue 5)**

Mesud Küçükkalay, Numan Elibol, "Ottoman Imports in the Eighteenth Century; Smyrna" (p. 723)

Metin Yüksel, "The Encounter of Kurdish Women with Nationalism in Turkey" (p. 777)

Middle Eastern Studies**November 2006 (Volume 42, Issue 6)**

Metin Heper, Başak İnce, "Devlet Bahçeli and 'far right' politics in Turkey, 1999-2002" (p. 873)

Gül İnanç, "The politics of 'active neutrality' on the eve of a new world order: The case of Turkish chrome sales during the Second World War" (p. 907)

Alexander Murinson, "The strategic depth doctrine of Turkish foreign policy" (p. 945)

Nurhan Sural, "Evolving structure of collective bargaining in Turkey (1990-2005)" (p. 965)

Andrew Mango, "Religion and culture in Turkey" (p. 997)

Middle Eastern Studies**January 2007 (Volume 43, Issue 1)**Dilek Kaya Mutlu, "The Russian monument at *Ayastefanos* (San Stefano): Between defeat and revenge, remembering and forgetting" (p. 75)Neslihan Demirtaş, Seher Şen, "*Varoş* identity: The redefinition of low income settlements in Turkey" (p. 87)

Ali Kemal Özcan, "The vacillating PKK: Can it be resurrected?" (p. 107)

Ahmet Sözen, Kudret Özersay, "The Annan Plan: State succession or continuity" (p. 125)

A. Nurhan Sural, "A pragmatic analysis of social dialogue in Turkey" (p. 143)

Middle Eastern Studies**March 2007 (Volume 43, Issue 2)**

Tufan Buzpinar, "Celal Nuri's concepts of Westernization and religion" (p. 247)

Middle East Studies Association Bulletin**June 2006, (Volume 40, Issue 1)**Murits H. Van Den Boogert, "The Capitulation and the Ottoman Legal System; Qadis, Consuls and Beraths in the 18th century" (p. 110)

Muammer Kalyan, "The Kemalist, Islamist Revival and the Fate of Secular Turkey" (p. 116)

Quarterly Review of Economics and Finance

February 2007 (Volume 46, Issue 5)

Süleyman Özmucur, "Liberalization and concentration: Case of Turkey" (p. 762)

Patterns of Prejudice

February 2007 (Volume 41, Issue 1)

Mesut Yeğen, "'Jewish-Kurds' or the new frontiers of Turkishness" (p. 1)

Rethinking History

March 2007 (Volume 11, Issue 1)

Gabriel Noah Brahm Jr., "Reading *City of Quartz* in Ankara: Two years of magical thinking in Orhan Pamuk's Middle East" (p. 79)

Review of Armenian Studies

2006, (Volume 4, Issue 10)

Fatih Ünal, "Reflections of the Second Proclamation of the Ottoman Parliamentary System on Eastern Anatolia and Its Effect on the Armenian-Kurdish Relations" (p. 49)

Yelda Demirdağ, "Turkish-Armenian Relations in the Shadow of 1915" (p. 99)

Review of International Political Economy

February 2007 (Volume 14, Issue 1)

Ipek Eren-Vural, "Domestic contours of global regulation: Understanding the policy changes on pharmaceutical patents in India and Turkey" (p. 105)

Society and Business Review

2006 (Volume 1, Issue 3)

Sibel Yamak, "Changing institutional environment and business élites in Turkey" (p. 206)

South European Society and Politics

September 2006 (Volume 11, Issue 3 & 4)

Ergun Özbudun, "From Political Islam to Conservative Democracy: The Case of the Justice and Development Party in Turkey" (p. 543)

İlter Turan, "Old Soldiers Never Die: The Republican People's Party of Turkey" (p. 559)

Southeast European and Black Sea Studies

December 2006 (Volume 6, Issue 4)

Ioannis N. Grigoriadis, "Political Participation of Turkey's Kurds and Alevis: A Challenge for Turkey's Democratic Consolidation" (p. 445)

- Pinar Tank, "Dressing for the Occasion: Reconstructing Turkey's Identity?" (p. 463)
- Christoph Ramm, "Assessing Transnational Re-negotiation in the Post-1974 Turkish Cypriot Community: 'Cyprus Donkeys', 'Black Beards' and the 'EU Carrot'" (p. 523)

Survival

October 2006 (Volume 48, Issue 3)

- Ian O. Lesser, "Turkey, the United States and the Delusion of geopolitics" (p.83)
- Demet Yalcin Mousseau, "Turkey and the EU: The importance of markets" (p. 97)

The International Journal of High Performance Computing Application

Spring 2007 (Volume 21, Issue 1)

- Ilkay Boduroglu, Zeynep Erenay, "A Pattern Recognition Model for Predicting a Financial Crisis in Turkey: Turkish Economic Stability Index" (p.5)

The Middle East Quarterly

Spring 2007 (Volume 14, Issue 2)

- Michael Rubin, "Does Prime Minister Erdoğan Accept Secularism? The Turkish premier's history of promoting Islamism" (p. 89)
- Kamal Said Qadir, "The Barzani Chameleon: The Kurdish leaders trust no one. Nor should anyone trust them" (p. 91)

Wiener Zeithschrift für die Kunde Des Morgenlandes

2006 (Volume 96)

- H. Ağuıçenoğlu, "Die Turko-Tatarische Presse der Dobrudscha 1897-1940" (p. 550)
- P. Furrer, "Sehnsuch nach Sinn: Literarische Semantisierung von Geschichte im zeitgenössischen türkischen Roman" (p. 561)
- A, Göksel, C. Kerslake, "Turkish: A Comprehensive Grammar" (p. 562)
- C. Imber, "The Ottoman Empire, 1300-1650. The Structure of Power" (p. 569)
- F. Körner, "Revisionist Koran Hermenutics in Contemporary Turkish University Theology" (p. 572)
- A. Yakup, "The Turfan Dialect of Uyghur" (p. 582)

Zeitschrift für Assyriologie und Vordedasiatische Archäologie

2006 (Band 96, II. Halbband)

- L. Gürkan Gökçek, "The Use of Wagons (erıqqum) in Ancient Anatolia According to Texts from Kültepe" (p. 185)
- Jared L. Miller, "Joins and Duplicates among the Boğazköy Tablets (110)" (p. 235)

Makale Yazım ve Kaynak Gösterme Kuralları

Türkiye ve Türkiye tarihi çalışmalarına mütevazı bir katkı olmasını dilediğimiz *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, literatüre ilişkin değerlendirme ve tanıtımlar çerçevesinde sizlerden gelecek özgün araştırma makalelerine hakem raporlarını dikkate alarak yer verecektir.

Dergide Türkçe ve diğer dillerden makaleler yayınlanmaktadır. Diğer dillerden gelen makaleler Türkçe tercümesi ile birlikte yayınlanacaktır.

Makalenizde kullanacağınız kaynak bilgilerini aşağıdaki formata uygun olarak dipnot şeklinde kullanınız. Konuyla ilgili tüm kaynakları dipnotlarda veriyorsanız ayrıca bibliyografya eklemenize gerek yoktur.

Makalenizin 250 kelimeyi aşmayan hem Türkçe, hem İngilizce özetini (abstract), Türkçe/İngilizce 5'er adet anahtar kelime ile birlikte makalenin sonuna iliştiirmeniz gerekmektedir.

Makalelerinizi talid@bisav.org veya talidmail@gmail.com adreslerine, Microsoft Word formatıyla iletebilirsiniz.

Tek Yazar

Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001, s. 10-15.

Çok Yazar

Geoffery Collins ve Matthew, D. Wortmaster (haz.), *The Collected Works of G. Farthington Pennyloss*, Boston: C. F. Pennyloss, 1993, s. 48.

Derleme

Michael P. Steinberg (der.), *Walter Benjamin and the Demands of History*, New York: Cornell University Press, 1996, s. 38.

Not: haz. yerine editör için ed. [birden fazla editör için eds.], Neşreden için nşr., Hazırlayan için haz. kullanılır.

Çeviri

Michael Palairat, *Balkan Ekonomileri 1800-1914: Kalkınmasız Devrim*, çev. Ayşe Edirne, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, s. 48-50.

Makale

Şevket Pamuk, "Money in the Ottoman Empire, 1326-1914," *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Halil Inalcik ve Donald Quataert (haz.), New York: Cambridge University Press, 1994, s. 102.

Selim Deringil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneğin İcadı ve 'Muhayyel Cemaat' ve Panislamizm," *Toplum ve Bilim*, 1991, c. XV, sy. 54-55, s. 10-15.

Tez

Samuel Bostaph, "Epistemological Foundations of Methodological Conflict in Economics: The Case of the Nineteenth Century Methodenstreit", Doktora tezi, Southern Illinois University, 1976, s. 20-23.

İnternet

Selim Deringil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneğin İcadı ve 'Muhayyel Cemaat' ve Panislamizm", 10.12.1991, <http://www.toplumbilim.com.tr/deringil.htm>

NOTLAR:

- i. Bibliyografya kullanımında, yazarın soyadı önce gelecektir. (Örnek: (bir yazar için) Soyadı, Adı, Kitap ismi / (Birden fazla yazar için) soyadı, adı (I. Yazar) ve adı soyadı (II. Yazar), kitap ismi)
- ii. Kitabın toplam sayfa sayısı verilirken vii+150 s. gibi verilecektir.
- iii. Cümle sonlarında çift nokta kullanılmayacak. "II c.." değil, "II c." şeklinde yazılacak.
- iv. Yazıda 12 pt., 1,5 satır aralığı, Times New Roman ve iki tarafa yasla formatları kullanılacaktır. Sayfa sayısı makalelerde 50, tanıtım yazılarında 10 sayfayı geçmemelidir.
- v. Kaynak gösterimlerinde Yazar bilgilerini verirken lütfen sadece ilk harfleri büyük yapınız.

Kısaltmalar

Pamuk, "Money in the Ottoman Empire, 1326-1914," s. 10-11.

Çakır, *Tanzimat Dönemi*, s. 103.

Adı geçen eser-makale/yazı/tez: a.g.e./a.g.m./a.g.y./a.g.t

Aynı yazar: A.mlf.

Bakınız: bkz.

Çeviren: çev.

Cilt: c.

Sayı-Numara sy.

Sayfa: s.

Tarihsiz: ts.

Türk İktisat Tarihi

Sayı 1 2003

Türkiye'de İktisat Tarihi Çalışmalarının Tarihi Üzerine Bir Deneme / Coşkun ÇAKIR ■
Cumhuriyet Dönemi Türkiye İktisat Tarihi Çalışmaları Hakkında Genel Bir
Değerlendirme / Murat KORALTÜRK ■ Dünya-Sistemi Teorisinin Osmanlı Tarihi
Çalışmalarına Yansımaları / Ebubekir CEYLAN ■ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Maliye
Nazırları (1838-1922) / Abdülhamit KIRMIZI ■ Osmanlı Maliyesi Üzerine Yapılan
Çalışmalar / Kaya BAYRAKTAR ■ Osmanlı Dış Borçları Üzerine Bir Kaynak Taraması /
Hüseyin AL ■ Osmanlı Bankacılığı Üzerine Bir Kaynak Taraması / Hüseyin AL ■ Para
Vakıfları Üzerine / Süleyman KAYA ■ 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımına İlişkin Çalışmalar /
Ahmet UZUN ■ Erken Modern Dönem Osmanlı Ticaret Literatürüne Genel Bir Bakış /
Mehmet BULUT ■ Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel
Bir Değerlendirme / Ahmet KAL'A ■ Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak
Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler / Erhan AFYONCU ■ Türkiye'de
Temettuat Çalışmaları / Said ÖZTÜRK ■ Mahkeme Kayıtları (Şer'îye Sicilleri): Literatür
Değerlendirmesi ve Bibliyografya / Yunus UĞUR ■ Osmanlı Klasik Muhasebe Matematik
Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme / İhsan FAZLIOĞLU ■
Röportaj: Mehmet Genç ile Osmanlı'da Devlet ve Ekonomi Üzerine

Türk Siyaset Tarihi

Sayı 2 2003

Tanzimat'a Kadar

Türkiye'de Siyaset Tarihçiliğinin Yükselmeden Düşüşü: "Gök Ekini Biçmiş Gibi" /
Gökhan ÇETİNSAYA ■ İslam Öncesi Türk Tarihi Kaynakları / Ali AHMETBEYOĞLU ■
Osmanlı Devleti'nin Kuruluş ve Yükseliş Dönemi Siyasî Tarihi Üzerine Cumhuriyet
Döneminde Yapılan Çalışmalar / Fahmeddin BAŞAR ■ Islahatlar ve Buhranlar
Literatürü: III. Selim ve II. Mahmud Dönemi / Mehmet Ali BEYHAN ■ Osmanlı Siyasî
Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler / Erhan AFYONCU ■ Osmanlı Tarihi Sahasında
Türkçe Başvuru Eserleri: Akademik ve Siyasal Bir Durum Tespiti / Selçuk Akşin SOMEL
■ Osmanlı Tarihçiliğinde Tanzimat Öncesi Siyaset Düşüncesine Yaklaşımlar / Hüseyin
YILMAZ ■ Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma:
Islahatnâmeler / Coşkun YILMAZ ■ İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnâmeler
Bibliyografyası / Orhan ÇOLAK ■ Osmanlı Düşünce Geleneğinde 'Siyasî Metin' Olarak
Kelâm Kitapları / İhsan FAZLIOĞLU ■ Kuruluştan Tanzimat'a Osmanlı Diplomasi Tarihi
Literatürü / Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA ■ Osmanlı Sefaretnâmeleri Hakkında
Yapılan Araştırmalar / Hasan KORKUT ■ Türkiye'de Osmanlı Afrikası Araştırmaları /
Ahmet KAVAS ■ Osmanlı Askerî Tarihi Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi / Kahraman
ŞAKUL ■ Bir Klasik Dönem Siyaset Tarihçisi Olarak Cornell Fleischer ve "Tarihçi Mustafa
Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrat" / Fatma SEL TURHAN ■ Rifa'at Ali Abou-El-Haj:
Osmanlı Devlet ve Siyasî Yapısına Farklı Bir Bakış / Yunus UĞUR ■ Bernard Lewis ve
Oryantalist Gelenek / Özgür ORAL ■
Röportaj: Kemal Karpaz ile Siyaset Tarihi Üzerine

Türk Siyaset Tarihi

Sayı 3 2004

Tanzimat'tan Günümüze

Türk Aydınının Tanzimat'la İmtihanı: Tanzimat ve Tanzimat Dönemi Siyasî Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmalar / Coşkun ÇAKIR ■ Modernite, Tarih ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme / Nadir ÖZBEK ■ II. Abdülhamid Dönemi Siyasî Tarihi Bibliyografyası / Semih AKGÜN-Özkan AKPINAR ■ Meşrutiyet Dönemi Türk Siyasî Hayatı Kaynakçası / Cüneyd OKAY ■ Osmanlı Hilafeti Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi / Ş. Tufan BUZPINAR ■ XIX. Yüzyıl Balkan Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme / Gül TOKAY ■ Sovyet ve Türk Tarih Yazıcılığında Rusya Müslümanlarının Düşünce Tarihi / Ahmet KANLIDERE ■ Osmanlı Siyaset Kültürünü Anlamada Kaynak Olarak İlm-i Nücüm: Sadullah el-Ankaravî / Gülçin TUNALI KOÇ ■ Türkiye'de Siyaset ve Resmî İdeoloji: Temel Yaklaşımlar / H. Emre BAĞCE ■ Türk Siyasal Literatürü Üzerine Kısa Notlar / H. Emre BAĞCE ■ Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasına Dair Türkçe Kaynak ve Araştırmalar (1923-1945) / Mustafa BUDAK ■ 1945 Sonrası Türk Dış Politikası ile İlgili Çalışmalar / Mesut ÖZCAN ■ Siyasî Tarih Kaynağı Olarak Hatırat ve Gezi Notları / Şevket Kamil AKAR-İrfan KARAKOÇ ■ Bir Siyasî Portre Denemesi: Fuat Köprülü / Abdülkerim ASILSOY ■ Niyazi Berkes ve Eserleri Hakkında / Fahrettin ALTUN ■ Gogol'un Paltosu: Tarık Zafer Tunaya ve "Siyasî Partiler" / Mehmet Ö. ALKAN ■ XIX. Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi Çalışmalarının Öncülerinden Roderic H. Davison ve Eserleri / Haşim KOÇ ■ Bir Siyaset Sosyoloğu Olarak Şerif Mardin / Alim Arlı ■

Ropörtaj: Şerif Mardin ile Türk Siyaset Düşüncesi Üzerine

Türk Bilim Tarihi

Sayı 4 2004

İki Ucu Müphem Bir Köprü: 'Bilim' ile 'Tarih' ya da 'Bilim Tarihi' / İhsan FAZLIOĞLU ■ Türk Bilim Tarih Yazımı'nda 'Zihniyet', 'Din' ve 'Bilim' İlişkisi : Osmanlı Örneği / Cemil AYDIN ■ "Eski Anadolu Uygarlıklarında Bilim" Konusunda Türkiye'de Yapılan Çalışmalar / Gaye ŞAHİNBAŞ ERGİNÖZ ■ Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemindeki Bilimsel Çalışmaların Kısa Bir Değerlendirmesi / Esin KAHYA ■ "Bizans Döneminde Bilim" Üzerine Türkiye'de Yapılan Çalışmalar / Gaye ŞAHİNBAŞ ERGİNÖZ ■ Türk Matematik Tarihi Literatürü (Cumhuriyet Dönemi) / Melek DOSAY GÖKDOĞAN ■ Türk Astronomi Tarihi Literatürü (1923-2004) / Yavuz UNAT ■ Türk Fizik-Optik Tarihi Üzerine / Hüseyin Gazi TOPDEMİR ■ Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Modern Fizik Çalışmaları Üzerine Bir Deneme / Meltem AKBAŞ ■ Osmanlı Coğrafya Çalışmaları / Mahmut AK ■ Türkiye'de Tıp Tarihi / Aykut KAZANCIGİL ■ Cumhuriyet Dönemi Türk Teknoloji ve Mekanik Tarihi Çalışmaları / Yavuz UNAT ■ Osmanlı Askerî Teknoloji Tarihi: Ateşli Silâhlar / Salim AYDÜZ ■ Osmanlı Deniz Teknolojisi Üzerine / Tuncay ZORLU ■ Anadolu'daki Osmanlı Medreseleri: Bir İcmal / Mefail HIZLI ■ Osmanlı Astronomi Müesseseleri / Salim AYDÜZ ■ Osmanlılarda Askerî Teknik Eğitim / Mustafa KAÇAR ■ 1933 Üniversite Reformu Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi / Sevtap İSHAKOĞLU KADIOĞLU ■ A.Ü.D.T.C.F. Bilim Tarihi Anabilim Dalı / Yavuz UNAT ■ Bilim ve Teknoloji Tarihi'ne Çeyrek Asırlık Hizmet: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) / Zeynep DURUKAL ■ İ.Ü. Bilim Tarihi'nin Kurumsallaşması: Araştırmalar ve Eğitim Programları (1984-2004) / Feza GÜNERGUN ■ Türk Bilim Tarihi Kurumu (TBTk) ve Bilim Tarihi Çalışmalarındaki Yeri / Mustafa KAÇAR ■ Osmanlılar Dönemi'nde Bilim Tarihi Yazıcılığına Genel Bir Bakış ve Ahmed Râsim'in "Terakkiyyât-ı İlmiyye ve Medeniyye" Adlı Eseri / Remzi DEMİR-İnan KALAYCIOĞULLARI ■ Eski Harfli Mühendislik Dergileri / Cüneyd OKAY ■ Türkiye'de Bilim ve Teknolojinin Gelişim Süreci Literatürüne Eleştirel Bir Bakış / Ramazan ACUN ■ Cumhuriyet Dönemi Türk Bilim Tarihi Bibliyografyalarının Bibliyografyası / Ahmed SÜRÜRİ ■

Ropörtaj: Fuat Sezgin ile Bilim Tarihi Üzerine

Türk Hukuk Tarihi

Sayı 5 2005

Türk Hukuk Tarihçiliği / Mehmet Akif AYDIN ■ Osmanlı Öncesi Türk Hukuk Tarihi Yazıcılığı / Murteza BEDİR ■ Fıkıh Tarihi: Osmanlı Hukuk Düşüncesinde Modern Yorumlar İçin Yeni Bir Referans Çerçevesi / Sami ERDEM ■ Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet / Feridun M. EMECEN ■ Osmanlı Kanunnâmeleri Neşriyatı Üzerine Bir Tahlil / M. Macit KENANOĞLU ■ Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'îyye Sicilleri / Fethi GEDİKLİ ■ Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları / Recep CİCİ ■ Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü / Şükrü ÖZEN ■ Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakı Mecmuaları / Süleyman KAYA ■ Osmanlı Devletinde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü / Ekrem Buğra EKİNCİ ■ Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme Pehlül DÜZENLİ ■ Osmanlı Ceza Hukuku Çalışmaları Üzerine Bir İcmal / Mehmet AKMAN ■ Osmanlı Vakıf Hukuku Çalışmaları / Tahsin ÖZCAN ■ İslam-Osmanlı Hukukunda Zimmiler / M. Macit KENANOĞLU ■ Osmanlı Hukuk Çalışmalarında Kadın / Betül İPŞİRLİ ARGIT ■ Osmanlı'da Meşrutiyet Öncesi Merkezî Meclisler Literatürü / Ayhan CEYLAN ■ Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü / Mustafa ŞENTOP ■ Türkçede Mecelle Literatürü / Sami ERDEM ■ Hukuk, Tarih ve Tarihyazımı: 1858 Osmanlı Arazî Kanunnâmesi'ne Yönelik Yaklaşımlar / E. Atilla AYTEKİN ■

Ropörtaj: Halil İnalçık ile Türk Hukuk Tarihi Üzerine

Türk Şehir Tarihi

Sayı 6 2005

Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar / Yunus UĞUR ■ Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları / Halil İNALCIK- Bülent ARI ■ Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri / Mehmet ÖZ ■ Survey of Urban History of Arab Cities in the Ottoman Period / Nelly HANNA ■ Osmanlı Dönemi Arap Şehir Tarihi Üzerine Bir İnceleme / Nelly HANNA ■ Osmanlı Dönemi Balkan Şehir Tarihi: Bosna, Macaristan ve Yunanistan Şehirleri / Fatma SEL TURHAN-Özgür KOLÇAK- M. Ali GÖKAÇTI ■ Siyah Afrika'da Osmanlı Şehirleri / Tarig Mohamed NOUR ■ Osmanlı'da Kent İskân ve Demografisi (XV.-XVIII. Yüzyıllar) / Yunus KOÇ ■ Osmanlı Devleti'nde Şehir Ekonomisi ve İaşe / Ahmet UZUN ■ Osmanlı Şehir Mekânları: Kahvehane Literatürü / Ahmet YAŞAR ■ Osmanlı Belediye Tarihi Araştırmaları ve Kaynak Malzeme Üzerine Notlar / Tarkan OKTAY ■ Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Şehirleşme ve Gecekondu Araştırmaları / Alim ARLI ■ İmparatorluğun İhtişam Arayışından Cumhuriyet'in Radikal Modernleşme Projesine: Türkiye'de Kentsel Planlamanın İlk Yüz Yılı / Mehmet Bengü ULUENGİN - Ömer TURAN ■ Visual Sources for Urban History of the Ottoman Empire / Kathryn A. EBEL ■ Osmanlı Şehir Tarihinin Görsel Kaynakları / Kathryn A. EBEL ■ Şehir Tarihi Çalışmalarında Yazma Eserlerden Nasıl İstifade Edilebilir? / İhsan FAZLIOĞLU ■ Sancak (Liva) Kanunnâmeleri / Göknuş KARADUMAN ■ Osmanlı Salnâmelerinin Şehir Tarihi Bakımından Önemi / Ahmet Zeki İZGÖER ■ Osman Nuri Ergin: Cumhuriyet Döneminin İlk Şehir Tarihçisi / Abdullah Taha İMAMOĞLU ■ André Raymond: Arap Şehir Tarihinde Bir Dönüm Noktası / N. Bilge ÖZEL ■ Bir Osmanlı Balkan Tarihçisi Machiel Kiel / Fatma SEL TURHAN ■ Nikolai Todorov ve Balkan Şehri Kitabı / Hatice UĞUR ■ İstanbul Şehir Rehberleri Üzerine Bir Çalışma / Kazım BAYCAR ■ Türkiye'de Şehircilik Kongreleri / Evren AYDIN ■ Erzurum Şehir Tarihinin Kaynakları ve Literatürü / Bilgehan PAMUK ■ Van Şehir Tarihi Bibliyografyası / Zeki TEKİN ■ Antakya ve Çevresi Hakkında Yapılan Çalışmalar / Adem KARA ■

Ropörtaj: Suraiya Faroqhi ile Türk Şehir Tarihi Üzerine

Yeni Türk Edebiyatı Tarihi I

Sayı 7 2006

Medeniyet Tarihimizin En Girift Labirenti: Türk Edebiyatı Tarihi / Nuri SAĞLAM ■ Türkçe Şiir Literatürü (1870-2000) / Turan KARATAŞ ■ Başlangıcından Cumhuriyete Kadar Ana Çizgileriyle Türk Hikâyesi / Ayşe DEMİR ■ Türk Edebiyatında Hikâye Literatürü: Cumhuriyet Dönemi / Âlim KAHRAMAN ■ Tanzimattan Cumhuriyete Türk Tiyatro Edebiyatı Literatürü / Şahika KARACA ■ Türkiye’de Çocuk Edebiyatı Çalışmaları Alev SINAR ■ Yeni Türk Edebiyatında Edebiyat Teorisi Literatürü Üzerine Bir Deneme / Muharrem DAYANÇ ■ Tanzimattan Cumhuriyete Edebiyat Ders Kitapları / Celile EREN ARGIT ■ Osmanlı Devletinde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal / Ali BİRİNCİ ■ Türk Edebiyatında Mensur Şiir Literatürü / Cafer GARİPER ■ Edebiyat Terimleri Kaynakçası Üzerine Bir Değerlendirme / Turan KARATAŞ ■ Balkanlarda Yeni Türk Edebiyatı Literatürü / Yılmaz TAŞÇIOĞLU ■ Değişen Değerler Karşısında Ahmet Hamdi Tanpınar / Abdullah UÇMAN ■ Eski Harfli Çocuk Dergileri / Cüneyd OKAY ■

Ropörtaj: Orhan Okay’la Türk Edebiyatı Tarihi Üzerine

Yeni Türk Edebiyatı Tarihi II

Sayı 8 2006

Abdülhalim Memduh’tan Ahmet Hamdi Tanpınar’a Edebiyat Tarihlerinde Yenileşmenin Sınırları / M. Orhan OKAY ■ Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Türk Romanı / Hülya ARGUNŞAH ■ II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türk Romanında Yeni Açılımlar / Osman GÜNDÜZ ■ Türk Edebiyatında Roman: Cumhuriyet Devri / Fatih ANDİ ■ Türk Edebiyatında Tiyatro: Cumhuriyet Devri / Müzeyyen BUTTANRI ■ Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Edebiyatında Eleştiri / Âlim KAHRAMAN ■ Türk Edebiyatında Eleştiri: Cumhuriyet Devri / Şecaattin TURAL ■ Türk Edebiyatında Deneme Literatürü / Yunus BALCI ■ Karşılaştırmalı Edebiyat: Tanım, Yöntem ve İncelemeler / Emel KEFELİ 331- ■ Osmanlı’da Tercüme Kavramı ve Tanzimat Dönemindeki Edebî Tercümelere Dair Çalışmalar / Haşim KOÇ ■ Türk Edebiyatında Antoloji / Fırat KARAGÜLLE ■ Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları / Sezai COŞKUN ■ Türk Edebiyatında “Edebî Röportaj” / Nuri SAĞLAM ■ Abdullah Uçman’la Yeni Türk Edebiyatı Tarihinin Bazı Meseleleri Üzerine ■ Bir Edebiyat Disiplini Kurucusu: Mehmet Kaplan / M. Orhan OKAY ■ Nihad Sâmî Banarlı / Şeyma GÜNGÖR ■ Ahmet Kabaklı / Beşir AYZAZOĞLU ■ Adnan Benk ve Türk Edebiyat Eleştirisi / Nuri AKSU ■ Türk Edebiyatında Tarihî Romanlar Üzerine Yapılmış Tezler / Zeki TAŞTAN ■ İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü / Mustafa ÖZKAN ■ İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Mecmuası / Fatih TİĞLİ ■ Varlık Dergisi / Fırat KARAGÜLLE ■ Türk Edebiyatı Tarihi, Talât Sait Halman (ed.), İstanbul: T.C. Kültür Eserleri Dizi: 399, 2006, 4 Cilt / Ömer LEKESİZ ■ EK Ulusal ve Uluslararası Dergilerde Türkiye Araştırmaları Haziran 2006–Ekim 2006 635-661

Ropörtaj: Abdullah Uçman’la Yeni Türk Edebiyatı Tarihi’nin Bazı Meseleleri Üzerine

Gelecek Sayı...

Eski Türk Edebiyatı Tarihi II

Sayı 10 2007

Mesnevî ve Mesnevî Edebiyatı ■ Anadolu Sahası Türk Edebiyatında Ahlakî Mesnevîler ■ Eski Türk Edebiyatı Nesrinin Tarihî Gelişimi ve Kaynakçası ■ Türk Halk Edebiyatı Literatürü ■ Fars Edebiyatı Literatürü ■ Klâsik Türk Edebiyatı Tahlil Çalışmaları ■ Türkçenin Sözlükleri ve Sözlükçülük Literatürü ■ Edebiyat Tarihimizin Vazgeçilmez Kaynakları: Şair Tezkireleri ■ Türk Edebiyatında “Gazel” ve Kaynakçası ■ Klâsik Türk Edebiyatı Geleneği İçerisinde Hiciv ■ Türk Edebiyatında Firâk-Nâmeler ■ Manzum Akaid Literatürü ■ Türk Edebiyatında Surnameler ■ Yusuf ile Züleyha Bibliyografyası ■ Leyla ve Mecnun Bibliyografyası ■ Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları ve Türkbilig: Türkoloji Araştırmaları Dergisi Dizini ■ Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Okullardaki Eski Türk Edebiyatı Öğretimi ■ Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Osmanlı Edebiyatı Çalışmaları ■ Krakow’da Türkoloji Çalışmaları

